Felsefe Sözlüğü

Türkçesi
Aziz Çalışlar

cem yayınevi

FELSEFE SÖZLÜĞÜ

İVAN FROLOV
Yönetiminde
BİLİMLER AKADEMİSİ

Felsefe Sözlüğü

Türkçesi
AZİZ ÇALIŞLAR

cem yayınevi
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han 3/3
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 527 17 41 – Fax: 526 97 42

Cem Yayınevi'nde
Birinci Basım, 1991
Dizgi: Cem Yayınevi
Baskı : Doğan Ofset
Tel : 519 48 33
İstanbul - 1991

A

Abélard (Abailard), Pierre, (1079–1142) Fransız filozof ve teolog; ortaçağ felsefesine özgü, *maddecilik* ile *idealizm* arasındaki mücadeleyi dile getiren *tümeller*'in doğası üstüne tartışmada, maddeciliğe yakın düşen *kavramcılık* düşüncelerini destekledi. İskolastik gerçekçiliğe (bak. Gerçekçilik, Ortaçağda) karşı da tartışma açtı. Dinsel inanın aklın ilkeleriyle sınırlanmasını isteyen ve kilise otoritelerinin sözlerindeki çelişkileri açığa seren *Sic et Non* (Hem Evet, Hem Hayır) adlı kitabı, ilerici bir önem taşıyordu. Abélard'ın görüşleri, Katolik Kilisesi'nce dinden sapmışlıkla mahkum edilmiştir.

Acosta (da Costa), Uriel (1585/1590–1640) Hollandalı filozof, akılcı; Coimbra Üniversitesi'nde eğitim gördü. 1614'te Hollanda'ya kaçarak, Yahudilik adına Hıristiyanlıktan vazgeçti; daha sonra, Yahudi dinsel dogmatizmine karşı çıkarak, Farisileri (hahamları) Musa inancını çarpıtmakla suçladı. 1623'te *Sobre a mortalidade da alma do homen* adlı, ruhun ölümsüzlüğünü ve ölümden sonra yaşamı yadsıyan bir kitapçık yazdı. Görüşleri yüzünden Sinagog'dan iki kez (1623 ve 1633) afaroz edildi. Hahamlarca ve Hollandalı otoritelerce gördüğü eziyet üzerine, kendi canına kıydı. *Exemplar humanae vitae*'si (İnsan Yaşamından Örnekler), insanda doğuştan varolduğu öne sürülen doğa yasası düşüncesini içerir; bu yasa, insanları karşılıklı sevgi yoluyla birleştirir, *iyi* ile *kötü*'yü birbirinden ayırmayı sağlar. Acosta'nın düşüncelerinin Spinoza üstünde etkisi olmuştur.

Acun bak. Kosmos.

Açıklama 1) İnsan bilgisinin, özellikle de bilimsel araştırmanın önemli bir işlevi (ve bilimsel araştırmada bu işlevin gerçekleştiği evre). Açıklama, incelenen nesnenin *özü*'nü ortaya koyma amacını taşır. Bir araştırmacı, incelediği nesnenin belli bir *yasa*'ya ya da yasalara uyduğunu gösterme yoluyla Açıklama'da bulunur. Açıklama, *betimleme*'ye yakından bağıntılıdır, genellikle betimlemeye dayanır ve bilimsel *öngörü*'nün temelini oluşturur. 2) Açma; sonunda belli bir bütünün bileşenlerinin birbirinden bağımsızlaştığı, ayrıştırılabilir duruma geldiği bir süreç. Açıklama terimi, bu anlamda, idealist felsefede yaygın kullanılır. Örneğin, *Yeni-Platonculuk*, dünyayı ve şeyleri, ta başından bu şeylerin içinde varolunan Tanrının «kendini-açma»sı, açık etmesi olarak görür. Hegel'e göre, gerçeklik, bir kavramın kendi tanımlarının tüm çeşitliliği içinde kendini açmasıdır. 3) İyi–bilinen, ama kesin olmayan bir önkavramın ya da düşüncenin yerine kesin bilimsel bir kavramı koyarken kullanılan mantıksal–matematiksel yöntem. Açıklama, bu anlamda, *mantıkça semantik*'te yaygın kullanılır.

Ad Mantıkta, yalnızca maddi bir nesne olarak değil, ama adlandırabileceğimiz her şey olarak, en geniş anlamıyla anlaşılan bir nesneyi gösteren, dilsel bir anlatım. *Mantıkçı semantik*, genellikle «semantik üçgen»i ele alır: 1) ad; 2) adla gösterilen nesne (adlandırılan ya da gösterilen); 3) adın anlamı (bak. Düzanlam ve Anlam). Çağdaş mantık, sözcüklerin alışılageldik kullanımından farklı olarak, yalnızca terimlere (sözcüklere) değil ama tümcelere de ad olarak bakar. Bir terimde gösterilen o terimin gösterdiği nesnedir, terimin anlamı ise onun dile getirdiği temel özelliktir. Bir tümcede gösterilen onun doğruluk–değeridir (yani, doğru ya da yanlış), anlamı ise, dile getirdiği *yargı*'dır.

Adalet ve Adaletsizlik Toplumsal–siyasal bilinçte büyük bir rol oynayan, normatif *ahlâk* kavramları. Edimleşmiş ya da düşüncedeki bir durum, insanın özüne, haklarına ve gereksinimlerine uygun düşen ve karşılık veren ya da onlarla çatışan, bu nedenle de düzeltilmesi gereken bir durum oluşuna bakılarak, Adalet ve Adaletsizlik terimleri içinde tanımlanır. *İyi* ve *kötü* kavramlarından farklı olarak, Adalet ve Adaletsizlik kavramları, yalnızca tek bir fenomene bakılarak değil, ama iyi ile kötünün insanlar arasında nasıl dağıldığı açısından birçok fenomene toplu olarak bakılarak da ortaya konur. Böyle bir şey, özellikle kişilerin (sınıfların) toplumda oynadıkları rol ile kendi toplumsal konumları arasındaki, yapılan çalışma ile karşılığının alınması arasındaki; emek ile emeğin karşılığı, suç ile ceza, insanların meziyetleri ile insanların toplumda kabul görmeleri arasındaki; haklar ile ödevler arasındaki, vb. karşılıklı bağıntıyla ilgilidir. Adalet ve Adaletsizlik kavramlarının içeriği, tarihsel olarak belirlenimlidir. Marx ve Engels'e göre, emekçi kitleler, Adalet ve Adaletsizlik kavramları içinde ele alınabilirler; ancak, böyle bir şey, nesnel tarihsel yasaların bilinçli olarak anlaşılmasıyla aynı şey değildir. Onun için, bilimsel toplum tarihi kuramı, Adalet ve Adaletsizlik kavramlarından kalkarak sonuçlamalara varmaz. Yine de bu kavramlar, bu gibi yasaların işleyişinin içgüdüsel olarak farkına varılabileceğini yansıtır; örneğin, emekçi kitlelerin kapitalist toplumu adaletsiz olarak görmeye başlamaları, bu sistemin tarihte ömrünü doldurmaya başlamış olduğunu gösterir.

Adorno, Theodor (1903–1969) Sol radikal yönelimli Alman filozof ve sanat sosyologu, *Frankfurt Okulu*'nun önde gelen bir temsilcisi. Adorno'nun görüşleri, Alman *yeni–Hegelcilik*'i ile öncü kültür eleştirisinin kesiştiği noktada biçimlenmiştir. Adorno'nun toplum felsefesine göre, Homeros'tan başlayarak Batı Avrupa kültür tarihi, «başarısızlığa uğramış uygarlık»ın bir tarihidir, insanın gitgide daha çok yabancılaşmasıyla atbaşı giden «bireyselleşmesi»nin tarihidir. Adorno, kendi felsefi görüşlerini, M. Horkheimer ile birlikte kaleme aldıkları *Dialektik der Aufklärung* (Aydınlanma Diyalektiği, 1947) adlı yapıtta işlemiştir. *Philosophie der Neuen Music* (Yeni Müziğin Felsefesi, 1949) adlı yapıtında, Adonro, bu görüşlerini modern Batı Avrupa müziğine uygulamıştır. *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie* (Bilgi Kuramının Eleştirisi-ötesi Üstüne, 1956) ile *Negative Dialektik* (Olumsuz Diyalektik, 1966) adlı yapıtlarında, Frankfurt Okulu'nu izleyenlerin olumsuzcu ve kötümser tarih felsefeleri, genel bir olumsuzlama metodolojisi olarak sunulur; diyalektik ise, «verili» her şeyi yıkma, bütünlüğü parçalama yöntemi olarak yorumlanır. Adorno'nun anlayışı, Batı'da, 1960'larda, aşırı «solcu», kaba sosyolojik ve nihilist görüşlerin ağır bastığı dönemde yaygınlaşmış, ama *Yeni Sol* ideolojisinin sönmesiyle birlikte etkisini yitirmiştir.

Aenesidemos (Z.Ö. 1. yüzyıl) Yunanlı filozof, kuşkucu, *Pyrrhon*'un tilmizlerinden ve

Platon'un Akademia'sının (bak. Akademia) *kuşkuculuk*'u destekleyen savunucularından. Aenesidemos, her önermenin karşısına o önermenin tam karşıtını söyleyen bir başka önerme çıkarılabileceğinden, şeylere ilişkin doğru bilginin olanaksız olduğunu savlamıştır. En iyisi hiçbir önerme yapmamaktır, iç huzura erişmenin tek yolu budur. Genellikle herkes nasıl eyliyorsa, ya da zorunluluk nasıl buyuruyorsa, insan da öyle eylemelidir. Aenesidemos'un felsefesi, klasik Yunan felsefenin çöküş döneminin bir ürünü olmuştur.

Agrippa Romalı filozof, (1. ve 2. yüzyıllardaki) *geç-kuşkuculuk*'un temsilcisi. Yaşamına ilişkin hiçbir veri yoktur. Filizoflar, Evren'in bilinemezliği üstüne beş kanıtı (*tropos*'u) kendisine sayarlar. Agrippa'nın troposları, akılcı bilgi sorunlarına parmak basar ve diyalektik ögeler içerir.

Ahlak Toplumsal bir bilinç biçimi, toplumsal yaşamın türn alanlarında insanların hal ve gidişini düzene koyan bir toplumsal kurum. Ahlak, kitlesel etkinliği düzene koymanın öbür biçimlerinden (yasalardan, hükümet kararnamelerinden, halk geleneklerinden, vb.) bu etkinliğin gereklerinin yerine getirişi ve bunları uygulayış biçimiyle ayrılır. Ahlak, toplumun ya da sınıfların toplumsal gereksinim ve çıkarlarını, alışkanlık, görenek ve kamuoyunun gücünden destek alan, kendiliğinden biçimlenmiş ve genel kabul görmüş yasaklama ve değerlendirmeler halinde dile getirir. Bu nedenle, ahlaki gerekler, herkese eşit seslenen, ama tek bir kişinin elinden çıkmayan, kişisel-olmayan bir yükümlülük biçimini alır. Ahlaki gerekler, hemen gelip geçici değildir. Bunlar, kurulu düzenin gücünden aldıkları destekle, insanın yaşam ve davranış tarzı üstündeki anlayışta kendilerini ideolojik yönden doğrulayışlarıyla, ortak görenek ve geleneklerden ayrılırlar. Ahlak, hukuktan da iki bakımdan ayrılır: Birincisi, bireyin ahlaki gereklere uyması herkesin gözetimi altındadır, bireyin ahlaki otoritesi gücünü resmilikten almaz; ikincisi, ahlaki gereklerin gözetimi, yalnızca (kamu onayı, yapılan işlerin onanması ya da mahkûm edilmesi vb.) manevi etki biçiminde, yaptırım gücü taşır. Böyle bir şey, bilincin Ahlak'ta öbür toplumsal denetim biçimlerinden daha çok rol oynamasına yol açar; burada bilinç, hem kavramsal ve yargılar halinde akılcı biçimde, hem de itilim ve eğilimler halinde coşkusal biçimde dile gelir. Bireysel bilincin Ahlak içindeki rolü, toplumsal bilincin rolünden aşağı kalmaz. Birey, toplumun ürettiği ahlak anlayışlarına dayanarak, bunları eğitim süreci içinde kendinde özümleyerek, kendi davranışını kendi başına düzene koyacağı gibi, çevresinde olup biten bütün gelişmelerin ahlaki önemi üstüne tek başına kendi yargısını da verir. Böylece, birey, Ahlak alanında, yalnızca toplumsal denetimin nesnesi olarak hareket etmekle kalmaz, ama aynı zamanda, toplumsal denetimin bilinçli öznesi olarak, yani etik bir kişilik olarak da hareket eder. Karmaşık bir toplumsal oluşum olarak Ahlak, şu öğeleri içine alır: Kendi içeriği ve güdülenimi içinde ahlaki etkinlik (hangi eylemlerin toplumda kabul gördüğü, hangi davranış normlarını benimsendiği, hangi *töre*'lerin yaygın olduğu); bu etkinliği düzene koyan ve insan karşısındaki çeşitli ödev ve yükümlülükler biçiminde kendini gösteren ahlaki ilişkiler (bak. Ahlak Normları; Ödev; Sorumluluk; Vicdan); bu ilişkileri (normlar, ilkeler, toplumsal ve ahlaki *ideal*'ler, *iyi* ve *kötü*, *adalet* ve *adaletsizlik* kavramları, vb.) bunlara yakın kavramlar halinde yansıtan ahlaki bilinç. Bütün bu ahlaki bilinç biçimleri, ahlaki eylemleri şu ya da bu biçimde önceden belirleyen, güdülendiren ve değerlendiren, mantıki düzen taşıyan bir sistem içinde biraraya gelir. Toplumsal yaşamın değişik alanlarına özel Ahlak kuralları karşılık verir (çalışma Ahlak'ı, mesleki etik,

gündelik Ahlak, aile Ahlak'ı); bunlar, ortak bir doğrulanım altında birleşen, birbirinden görece bağımsız Ahlak alanlarıdırlar. Ahlak, toplumun oluşmasının en erken evrelerinde kendini göstermiş ve toplumsal-ekonomik ilişkilerin etkisi altında, insanlığın maddi ve manevi kültürünün ilerlemesi doğrultusunda, uzun bir gelişimden geçmiştir. Ahlak, genel insani öğelerden başka, tarihsel olarak geçici ve sınıfsal norm, ilke ve idealler de taşır. Sınıflara bölünmüş bir toplumda Ahlak da, sınıf mücadelesini yansıtacak biçimde, sınıfsal bir karakter taşır. Her uyuşmaz sınıflı toplumda, varolan toplumsal ilişkileri yaptırımlaştıran ve egemen sömürücü sınıfın çıkarlarını dayatan Ahlak sistemine, bu Ahlak sistemini yadsıyan bir Ahlak eşlik eder. Bu ikincisi, toplumu değiştirmek üzere mücadeleye geçen, egemen Ahlak'ın manevi egemenliğinden kendini kurtaran ve kendi Ahlak'ını üreten sömürülen sınıf tarafından üretilir; böyle bir şey geleceğin toplumunun Ahlak'ının oluşması için gerekli zemini yaratır. Bu açıdan bakıldığında, *komünist ahlak*'ın temelden farklı, kendine özgü özellikleri olması gerekir. Bu Ahlak proleteryanın sınıf Ahlak'ı olarak kendini gösterme, daha sonra, sosyalist bir toplumda bütün halkın Ahlak'ı, son çözümlemede, komünist toplumda da genel insanlık Ahlak'ı olma durumundadır.

Ahlak Duygusu Kuramları Ahlakın kökenini ve doğasını onaylama ve onaylamama gibi özel insani duygularla açıklayan öznelci etik kuramlar. Ahlak Duygusu Kuramları, İngiltere'de, 17.–19. yüzyıllarda *A. Smith, Hume* ve *Shaftesbury* tarafından ileriye götürülmüştür. Bu kuramlar, 20. yüzyılda, *E. Westermarck* (Finlandiya), *W. McDougall* (ABD) ve *A. Sutherland* (Büyük Britanya) tarafından daha da geliştirilmiştir. Ahlak Duygusu Kuramları'nın ana belgisi, insanların olayları değerlendirmelerinde ve kendi tavırlarını çizmelerinde kendilerine yardımcı olan ahlak anlayışlarının, insanların çeşitli fenomenler karşısında onaylama ve onaylamama duygularına dayandığıdır. Başka bir deyişle, Ahlak Duygusu Kuramları'nın sözcülerine göre, ahlak yargılarında yatan bildirişim, değerlendirilen nesnelerden değil, ama insanlarda bu nesneler karşısında uyanan ahlak duygularından gelir. Bu kuramcılar, yaptıkları araştırmaları başlıcalıkla psikolojik fenomenlerle sınırlı tuttukları ve toplumun gelişmesinin temel yasalarından bağlarını kopardıkları için, ahlak bilincinin gelişme yasalarını ortaya koymada başarısızlığa uğrarlar. Buysa, bu kuramcıların ahlak anlayışını görececilik içinde yorumlamalarından geldiğini gösterir. Genelinde, Ahlak Duygusu Kuramları, bağlı oldukları *onaysal etik*'in bütün sakıncalarını kendilerinde taşırlar.

Ahlak, Hıristiyan Hıristiyan dinince vaazedilen ahlak. Teologlar, Hıristiyan ahlak standartlarını tüm insanlık için ortakmış gibi, Hıristiyan Ahlak'ı da, sevgiye en önplanda yer veren, en yüksek ve en insancıl ahlak diye sunmaya çalışırlar. Ancak, insanın günahkarlığı dolayısıyla Hıristiyan Ahlak'ın gerçekleşemeyeceğini de kabul etmek durumunda kalırlar. Onların görüşlerince, yalnızca Tanrı mutlak olarak ahlakidir, biricik ahlak yargıcı da yine Tanrı'dır. Tanrı'nın inayetine koşulsuz inan, en yüksek ahlaki erdemdir. Bir başka önemli erdem de, yine insanın günahkarlığı dolayısıyla bağışlayıcılıktır. Tarihte ezilenlerin dini olarak ortaya çıkan *Hıristiyanlık*, kitlelerin özlemlerini (özellikle de bütün yoksulların kardeşliği, insanın insana sevgisi, vb. düşüncesini) yansıtıyordu. Kilise, evrensel sevgiyi, alçakgönüllüğü ve boyuneğmeyi vaazederken, bu vaazlerini kitlelere yöneltmiştir. Kilise, ezilenlerin çektikleri acıların ödülünü ve adaletin zaferini, Tanrı'nın iradesine bağlı bulunan «öbür dünya»yla açıklar.

Ahlak, Komünist Komünist toplum idealine dayalı ilke ve davranış standartlarının bütünü. Komünist Ahlak'ın nesnel ölçütü, komünist toplumun kurulmasına ve komünizm idealinin gerçekleştirilmesine ne ölçüde katkıda bulunulduğudur. Komünist Ahlak'ın aşağıdaki başlıca ilkeleri, komünizmin kurulmasındaki ahlak kurallarını oluşturur: Komünizm davasına bağlılık; toplumsal zenginliği çalışarak arttırma; yüksek bir toplumsal ödev, *kollektivzm, hümanizm* ve *enternasyonalizm* duygusu. İşçi sınıfının kapitalist toplum içinde oluşan devrimci ahlakı, Komünist Ahlak'ın tarihsel başlangıç biçimidir. Bu proleter ahlak, proleteryanın sınıf mücadelesine bağlı ve sömürenlerin egemen ahlakının karşısında yer alan bir ahlak olmakla birlikte, halk kitlelerinin toplumsal baskıya ve ahlaki kötülüklere karşı binlerce yıldır yürüttükleri mücadele boyunca yoğrulmuş en temel evrensel ahlak normlarını da içine alır. İşçi sınıfı, bu arada, sınıfsal dayanışma, enternasyonalizm ve kollektivizm gibi, kendi etik standartlarını da ortaya getirir. Sosyalizmin başarıya ulaşmasıyla birlikte, Komünist Ahlak'ın yalnızca işçi sınıfının ahlakı olmaktan çıkarak, bütün toplumun ahlakı haline gelmesi; Komünist Ahlak ilkelerinin yeni bir içerikle zenginleşerek, toplumsal yaşamın bütün alanlarına yayılması sözkonusudur. Bu anlamda, Komünist Ahlak, insanlığın ahlaki ilerlemesinin en yüksek derecesi sayılır. Komünist Ahlak standartları, yalnızca insan davranışları için sözkonusu değildir; bunlar toplumu dönüştürmenin etkin etkenleri de olup, komünist toplumsal kurumların oluşturulmasını olduğu kadar, toplumsal gelişmenin bütün akışını da etkilerler. Komünist Ahlak standartları evrensellik kazandıkça, birey ile toplum arasındaki ilişkilerin yasasal ve yönetsel olarak düzenlenişindeki birçok halka da insanın kamu ödevini kavrayışına uygun olarak yüzeysel hale gelecek, bireyin tam özgürlüğe kavuşmasına yol açacaktır. Yasasal mevzuatın ve yöntemin kurallarının yerini Komünist Ahlak standartlarının alması, ahlak tarihinde bir devrim olacaktır. Komünist Ahlak standartları yaygınlaştıkça ve kendilerini kabul ettirdikçe, komünist olmayan ahlakla çatışmaya girerler. Bu çatışma iki alanda sürmektedir. Birincisi, yasaların çiğnenememesi ve bu yasalara uyulmaması sonucu, eskimiş ve ömrünü doldurmuş ahlak standartlarının *geçmişin kalıntıları* halinde yer aldıkları, bunun da ahlakdışı eylemlere ve suça yol açtığı sosyalist toplumlarda; ikincisi, Komünist Ahlak'ın burjuva ahlak ile karşı karşıya geldiği sosyalist toplum dışında. Komünist Ahlak, bütün bu karmaşık mücadele ve kurulma sırasında, insanlığın gelecekteki ahlakı olarak biçimlenir (bak. *Ahlak; Etik*).

Ahlak Normları İnsanların davranışını aynı tipte eylemler altında, genel önbuyruk ve yasaklar içinde düzene koyan etik standart biçimi. Hukuk normlarından farklı olarak, Ahlak Normları, devlet otoritesince değil, alışkanlık ve kamuoyu gücüyle, yaptırımlaşırlar; özel kotarılmış bir yasanın sonucu olarak değil, toplumun ahlak bilincinde kendiliğinden oluşurlar. Bu anlamda, Ahlak Normları, insan davranışını denetlemek için yeterli değildirler; genel ve soyut oldukları için, özel durumlardan gelen çeşitli tek tek davranışlara yer vermezler. Dolayısıyla, şu ya da bu Ahlak Normları'nın tek tek durumlara uygulanması sorusu, çok daha genel içerikli ve özgül ahlak ilkelerine dayanarak çözülebilir. Toplumsal içerikleri bakımından Ahlak Normları, evrensel bir nitelik taşıyabilecekleri gibi, daha sınırlı, sınıfsal bir nitelik de taşıyabilirler. Bu geçişte, ikinci durumda, bir toplumsal oluşumdan bir başka toplumsal oluşuma geçişte, eski Ahlak Normları'nın yıkılarak yerine yeni Ahlak Normları'nın ortaya çıkarak yerleşmesi uzunca zaman alır (örneğin, sosyalist bir toplum yaşamında, ko-

münist Ahlak Normları ile burjuva Ahlak Normları arasında yer alan mücadele).

Ahlaki Yargı Toplumsal gerçekçiliğin çeşitli yönlerini ve bireylerin davranışlarını bireylerin ahlak değerlerine dayanarak onaylama ya da onaylamama. İnsanları belli ahlaki gereklere göre davranmakla yükümlü kılan ahlak normlarına karşıt, Ahlaki Yargı, ahlaki gereklerin yerine getirilip getirilmeyişini belirler. Genel bir Ahlaki Yargı, *iyi* ve *kötü* kategorileri içinde verilir. Böyle bir Ahlaki Yargı, tarihsel olan ve toplumsal sisteme, sınıf mücadelesine, vb. göre değişen, nesnel ahlak ölçütüne dayanır. İnsanların davranışlarının toplumsal önemi nin kabul edilişi, Ahalki Yargı'nın temeli olarak yer alır; dolayısıyla, insanların davranışları onun yardımıyla düzene konur. Marxçı etik, gerek *güdü*'lerin, gerek insanların eylemlerinin toplumsal sonçlarını gözönüne alınmasını ister.

Ahlaktanımazlık Herhangi bir ahlakın olumsuzlanması, ahlak yasalarının bilinçli olarak terkedilmesi, «iyi ve kötünün ötesinde» olma itisi (bak. Nietzcshe), *bencilllik*'in «felsefi yönden gerekçelendirilmesi», insanlıkdışılık; burjuvazinin en kynik savunucularınca vaazettikleri biçimde, vicdan ve onurun küçümsenmesi.

Ahundzade, Mirza Feth-Ali (1812-1878) Azerbaycanlı yazar ve aydınlatmacı Ahundzade'nin maddeci dünyagörüşü, ileri Rus toplumsal düşüncesinin etkisi altında biçimlenmiştir. Ahundzade'nin bilgi kuramı, dünyanın bilinebilirliğinin kabulünden yola çıkar; Ahundzade, ayrıca, *duyumculuk*'u da savunmuştur. Ahundzade' nin maddeciliği *tanrıtanımazlık*'la birleşmiştir; Ahundzade, *Müslümanlık*'ı da eleştirmiş, inan ile bilginin bağdaşmazlığını vurgulayarak, dinin toplum tarihindeki gerici rolüne ışık tutmuştur. Ahundzade, Azerbaycan edebiyatı, dramaturjisi ve tiyatrosunun kurucusudur. Gerçek bir yurtsever ve halkların dostluğunun sözcüsü olup, Kafkas halkları ile Rus halkı arasında kardeşçe ilişkilerin kurulmasını savunmutur. Ahundzade'nin başılca felsefi yapıtı *Hind Prensi Kemâl-ud Devle*'den *İran Prensi Cemlâl-ud-Devle*'ye *Üç Mektup* ve *Karşılıkları*'dır.

Aile Toplumun bir çekirdeği (küçük toplumsal öbeği). Evlilik ve kanbağına, yani karı ile koca, anababa ile çocuklar, erkek kardeşler ile kız kardeşler ile öbür yakınlar arasındaki karşılıklı ilişkilere dayanan, bir toplum çekirdeği, bireysel gündelik yaşamın örgütlenmesinin en asli biçimi. Aile yaşamı çeşitli maddi (biyolojik, ekonomik) ve manevi (ahlaki, hukuki, psikolojik, estetik) süreçlerin damgasını taşır. Aile'nin toplumsal rolü, insanın yeniden üremesine, insan soyunun döllenmesine doğrudan katkısıyla belirlenir. Aile, tarihsel bir kategoridir. Aile biçimleri ile Aile'nin işlevleri, varolan üretim ilişilerinin doğasına, bir bütün olarak toplumsal ilişkilere olduğu kadar, toplumun kültürel gelişme düzeyine de bağlıdır. Buna karşılık, Aile de, toplum yaşamı üstünde kendi yönünden etkisini gösterir (üreme, çocukların ve yeni yetişenlerin toplumsallaşması, ev işleri, Aile üyelerinin fiziki, manevi, ahlaki ve estetik gelişimleri üstündeki etkiler, vb.) Aile'nin kökeni üstüne iki görüş vardır. Birçok uzmana göre, ilkel-komünal sistemde, rastgele cinsel ilişkiler egemen cinsel ilişki biçimiydi, bunların yerini daha sonra gruplar halinde evlilik almıştır. Bunu da önce anaya dayalı geniş ailenin, daha sonra da babaya dayalı aile topluluğunun, yani anaerkillik ile ataerkillik'in temelini oluşturan iki-kişili evlilik izlemiştir. En son araştırmalar, kimi bilginleri ikikişili Aile'nin hem *anaerkil,* hem de *ataerlik* düzende varolan; soy ve kanbağını, hem ana, hem de baba yoluyla sürdüren ilk Aile biçimi olduğu sonucuna götürmüştür. Tekeşliliğin ortaya

çıkışı, kadının erkek tarafından köleleştirilmesiyle birlikte yer almıştır. Kadın gitgide kocasının, efendisinin malı, kölesi durumuna gelmiştir. Zenginliğin birikimi ve yasal mirasçılara aktarılması, Aile'nin ana amacı olmuştur. Özel mülkiyet ilişkilerinin egemen olduğu koşullarda, meşrulaştırılmış fahişelik, evliliğin bir uzantısı olarak *hizmet etmiştir. Burjuva toplumda, aile–içi* ilişkileri büyük ölçüde belirleyen özel mülkiyettir. Burada büyük maddi kaygılar ile evlilikte ticari üstünlükler büyük bir rol oynar. Bu gibi çarpıklıklardan uzakta; sevgi, arkadaşlık ve karşılıklı güvene dayalı evlilik bağlarını ve aile ilişkilerini emekçi insanlar başlatarak geliştirmişlerdir. Böyle bir şey, kadınların üretime ve toplumsal etkinliklere gitgide daha çok kitlesel olarak katılmasının bir sonucudur. Sosyalizmin kurulması, Aile de içinde olmak üzere, toplumsal yaşamın her alanında erkek–kadın eşitliğine geniş olanaklar açma durumundadır. Sevgi, karşılıklı saygı, çocukların yetiştirilmesi, yetişkin çocukların anababaya ilgisi, sosyalist toplumda Aile'nin önemli ahlak ilkelerini oluşturur. Sosyalist toplumda, Aile, devletin koruması altındadır. Daha ilerki toplumsal kurulma evrelerinde, Aile ilişkilerinin sürekli ileriye gitmesi sözkonusudur: Aile içindeki yasal ilişkiler, bu ilişkilere duyulan toplumsal gereklilik azaldıkça ortadan kalkma durumundadır; burada, ekonomik ilişkilerin önemi azalırken, ahlaki, estetik ve psikolojik ilişkiler öne çıkarak, bireyin uyumlu gelişmesiyle uygunluk içinde yetkinlik kazanacaktır.

Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni 1884'te Friedrich Engels tarafından yazılan yapıt. *L. Morgan*'ın *Ancient Society (Antik Toplum)* kitabındaki verilere olduğu kadar, bilimin daha başka verilerine de dayanarak, Engels, bu yapıtta, *ilkel komünal sistem*'in gelişiminin ana çizgilerini araştırır. Toplumun ekonomik ilerlemesine bağlı olarak evlilik ve aile biçimlerindeki değişimleri gösterir, (Yunanlılardan, Romalılardan, Tötonlardan örnekler vererek) gentil sistemin son bulma sürecini ve bunun ekonomik nedenlerini çözümler. Emeğin üretkenliğinin artması ve *işbölümü,* mübadeleye, özel mülkiyete, kabile sisteminin çözüntüye uğramasına ve *sınıflar*'ın oluşmasına yol açmıştır. Sınıfsal çelişkilerin ortaya çıkışı, egemen sınıfın çıkarlarını korumanın bir aracı olarak devletin doğuşuna yol açmıştır. Engels'in kitabı şu ana sonuçlara varır: 1) Özel mülkiyet, sınıflar ve devlet, herzaman varolmamış, ekonomik gelişmenin belli bir evresinde ortaya çıkmıştır; 2) Devlet, sömürücü sınıfların elinde, geniş halk kitlelerini baskı ve zor altında tutmanın bir aracı olmuştur; 3) Sınıflar, bir zamanlar ortaya çıktıkları gibi, yine kaçınılmaz olarak, silinip gideceklerdir. Engels'in kitabı tarihsel maddeciliği incelemenin önemli bir bir elkitabı olagelmiştir.

Ajivika Eski Hint felsefesinde, ruhun varlığını yadsıyan, ortodoks–olmayan bir kuram. Ajivika, bir çeşidi sayılabileceği *Buddhacılık*'a bağlı olarak ortaya çıkmıştır; çünkü erken Buddhacılar da ruhun varlığını reddetmekteydi. Bu öğretinin babası, Z.Ö. 6.–5. yüzyıllarda yaşadığı sanılan bilge Markalideva'dır. Ortaçağ Vedanta kitapçıklarında, Ajivika, bu öğretinin öbür düşünce ve görüşlerini belirleyen atomcu kurama dayandırılır. Ajivika'ya göre, doğanın dört öğesini (toprak, su, ateş ve hava'yı) oluşturan dört çeşit atom vardır; tüm atomlarsa bileşebilirler. «Yaşam», atomsal bir şey olmamakla birlikte atomların bileşimlerini kavrayabilen bir şeydir. Atom çeşitleri ve yaşam, varolan bütün şeyleri bileştiren beş cevheri oluştururlar. Bilinç, «yaşam»ın bir suretini oluşturan en ince atomların özel bir toplaşmasıdır. Atomlar önsüz sonsuzdur, bölünemezler, yaratılmamışlardır ve yokedilemezler. Ajivika, eski Hint dinlerine ve Brahmancılık felsefe-

sine (bak. *Hint Felsefesi*) karşı çıkan, gerçekçi, genelinde maddeci bir kuramdı. Ajivika, Brahmancı *karma, samsara* ve *mokşa* öğretilerini redder. Bu red, bazen, *etik görececilik* biçimine varır.

Akademia (Platon'un Akademiası) Platon tarafından Z.Ö. 387'de Atina yakınlarında kurulmuş, adını Yunan mitolojisindeki bir kahramandan, Akademos'tan alan bir ilkçağ idealist felsefe okulu. Akademia, maddeciliğe karşı olmuş; uzun tarihinin çeşitli evrelerinde değişik idealist okulların etkisinde kalmıştır. Matematik ve astronominin gelişmesinde önemli bir rol oynamış olan Eski Akademia'da (*Speosippos* ve daha başkaları, Z.Ö. 4.–3. yüzyıllar) Pythagorascılığın güçlü etkisi görülür. Platon'un görüşleri ise, gizemci sayı kuramına dayanılarak sistemleştirilmiştir. Orta Akademia (*Arkesilaos* ve daha başkaları, Z.Ö. 3. yüzyıl), *kuşkuculuk*'un etkisi altında kalmıştır. Yeni Akademia'da (*Karneades* ve daha başkaları, Z.Ö. 2.–1. yüzyıllar) Orta Akademia'nın kuşkuculuğunu geliştirmiş, hakikatin ölçütü üstüne *Stoacılar*'ın öğretilerine karşı olmuştur. Daha sonraki dönemde, Akademia, Platoncu, Stoacı, Aristotelesci ve daha başka öğretileri eklektik biçimde birleştirmiştir. 4. ve 5. yüzyıllarda, Akademia, bütün bütüne *Yeni-Platonculuk (Atinalı Plutarkhos)* öğretisine geçmiştir. Akademia, 529'da İmparator Justinianus tarafından kapatılmıştır. Akademia, yeniden Floransa'da kurulmuş, Rönesans Dönemin'de (1459–1521) varlığını sürdürmüş; *Aristoteles*'in skolastik yorumlarıyla Platoncu konumdan çarpışmış, Platon'un yazılarını çevirip yorumlamıştır *(Marsilio Ficino)*.

Akılalır Yalnızca akılla ya da anlıksal sezgi'yle algılanabilen bir nesne ya da fenomeni gösteren felsefi terim. Akılalır teriminin karşısında, duyu organlarının yardımıyla algılanan bir nesneyi gösteren «duyulur» terimi yer alır. Akılalır kavramı, *skolastik*'te ve *Kant* felsefesinde yaygın kullanılmıştır.

Akılcılık 1) Bilgi kuramında bir öğreti; bu öğretiye göre, evrensellik ve zorunluluk (doğru bilginin mantıksal öznitelikleri), deneyimden ve deneyimin genelleştirilmesinden türetilemez; bunlar ancak, ya zihnin kendisinden ya zihinde doğuştan varolan kavramlardan (*Descartes*'ın *doğuştan düşünceler* kuramı), ya da ancak zihinde önceden hazır varolan kavramlardan türetilebilir. Gerçi, deneyim, bu kavramların ortaya çıkmalarını hızlandırıcı belli bir etkide bulunur, ama buradaki mutlak zorunluluk ve mutlak evrensellik, ya zihnin a priori yargılarından ya da deneyimden mutlak bağımsız a priori biçimler tarafından kavramlara kazandırılır. Bu anlamda, akılcılık, *ampirizm*'in karşısında yer alır. Akılcılık, matematiksel doğruların ve matematiksel bilimlerin mantıksal özelliklerini açıklamaya yönelik bir çaba olarak ortaya çıkmıştır. Akılcılık'ın temsilcileri 17. yüzyılda *Descartes, Spinoza* ve *Leibniz*, 18. yüzyılda da *Kant, Fichte, Schelling* ve *Hegel*'dir. Akılcılık'ın sınırlılığı, sahici bilginin evrenselliği ve zorunluluğun deneyimde yattığı tezini yadsımasından ileri gelir. Akılcılık, bu mantıksal özniteliklerin doğasını kesinkes mutlaklaştırır, bilginin daha az evrensellik ve zorunluluktan daha geniş evrensellik ve zorunluluğa geçiş diyalektiğini kabul etmez. Akılcılık'ın bu sınırlılığı, bilgiyi pratikle birliği içinde inceleyen Marxçılık tarafından aşılmıştır (bak. *Bilme; Teori* ve *Pratik*). Akla, akılcı yargılara, kanıtların gücüne inanç anlamına geldiği bütün bilgi alanlarında Akılcılık'a rastlanır. Bu anlamda, Akılcılık, *akıldışıcılık*'ın karşısında yer alır. 2) Teolojide, Akılcılık, ancak mantığa ve sağduyulu kanıtlara uygun düşen inan dogmalarının kabul edilebileceğini söyleyen bir eğilimdir.

Akıldışı Akılla, düşünmeyle anlaşılmayan,

mantıksal kavramlarla anlatılamayan. *Akıldışıcılık*'ta Akıldışı, önünde sonunda insan ruhunun altında yatan, hatta insan ruhunun kendisi olan, akıldan boşkalan güçleri temsil eder.

Akıldışıcılık 1) Aklın bilme gücünün, düşünmenin sınırlı olduğunu ve bilmenin başlıca yönteminin *sezgi, duygu, içgüdü,* vb. olduğunu söyleyen bir felsefi öğreti. Akıldışıcılık, dünyayı kaotik, düzenlilikten yoksun, rasgeleliğe ve bilinçdışı iradeye bağlı olarak görür. Akıldışıcı öğretiler, bir kural olarak, toplumun gelişmesinin dönüm noktalarında kendini gösterir ve çoğu kez mantıksal, tutarlı sistemler olarak değil, özdeyişler biçiminde dile getirilen tek tek duygu ve düşünceler halinde ortaya konur. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları Akıldışıcılık'ın *yeniden dirilişine* tanık olmuştur. Bu dönem, kapitalizmin emperyalizm aşamasına yükseldiği, liberal burjuvazi ile reformcu düşüncelerin çöktüğü ve kapitalizmi akılcılaştırma ve doğabilimsel, teknik bilgi yoluyla «ileriye götürme» umutlarının suya düştüğü dönemdir. Birkaç akıldışıcı öğreti, bu arada, bunlardan biri olarak *yaşam felsefesi* bu dönemde, Akıldışıcılık'ın bir başka çeşidi olan *varoluşçuluk* da 1930'larda ortaya çıkmıştır. Akıldışıcı düşünceler, *Freudculuk*'ta da açıkça kendini gösterir. Bilimsellik karşıtı bir eğilim olarak Akıldışıcılık, bilimsel bilgiyi yadsıyan, önder, «führer» yalvaçlığı yapan, «kan ve ırk» bağını savunan gerici, faşist kuramların yatağı olmuştur. Şu ya da bu biçimde, Akıldışıcılık, çağdaş burjuva felsefesi, sosyolojisi ve psikolojisinde oldukça yaygındır. 2) Etikte, Akıldışıcılık, birçok burjuva ahlak kuramının tipik bir özelliği olarak, ahlakın doğasını bir açıklama yöntemidir. Bugün için, Akıldışıcılık, aralarında varoluşçuluk, *yeni-Protestanlık, «insanlıkçı» etik, kendini-gerçekleştirme etiği* de olan birtakım okulları, *etikbiçimcilik* ile *natüralizm* yanısıra ayrı bir akım halinde biraraya getirir. Akıldışıcılık, bireylerin ahlaki durumlarının özgül olduğunu söyler. Buna göre, şu sonuca varılmaktadır: Ne genel ahlak ilkelerini formüllendirme, ne de bunları akılcı düşünme ve bilimle doğrulama olanağı vardır; gerek akılcı düşünce, gerekse bilim, ahlaka uygulanamaz, çünkü bunlar şeylerin çeşitliliği içinde yalnızca soyut ve genel olanı görürler. Akıldışıcılar, birtakım pratik gereksinimleri karşılayan amaçlı ahlakı doğru bulmazlar. Kendi görüşlerine göre, insan varoluşu bir bütün olarak alınırsa, doğru ahlak ne tanımlanabilir, ne de genelleştirebilir, çünkü böyle bir şey, doğa ve toplum yasalarına girmez. Ahlakta, insan kendini, nesnel bağımlılığa karşıt doğrultuda, mutlak özgür bir varlık olarak gerçekleştirir. Böylece, Akıldışıcılık, ahlakla ilgili aşırı görececi ve aşırı iradeci bir anlayışa, insanın kendi ahlaksal konumunu seçişinde hiçbir nesnel anlam yatmadığı görüşüne varır. Akıldışıcılık'taki bazı eğilimler, burjuva ahlakın kendi savunucu doğasını, dogmatizmini ve yararcılığını eleştirmekle birlikte, kendi sözcülerinin yönelimleri ne olursa olsun, iki dünyagörüşü arasındaki mücadelenin sürüşü içinde, kişilerin kafasını karıştırmaktan öteye gidememektedir.

Akıl ve Anlık Bilimsel bilginin olduğu kadar, ahlaki ve sanatsal düşünmenin gelişmesinin de iki karşılıklı zorunlu yanını, iki karşılıklı yardımcı yeteneği dile getiren kavramlar. Anlık yeteneği şu olguyla ayırdedilir: Anlık içinde yer alan kavramlar, görünüm değiştirmeyip, kalıcı bir biçimi korurlar, ampirik malzeme ve sonuçlar çıkarma için hazır kuramsal «ölçüt» görevi görürler. Anlıksal işlemlerin ve bunların sonuçlarının soyut niteliği buradan gelir, soyutlama etkinliğinin yüceltilerek başlı başına yaratıcı bir role ulaşmasının nedeni budur. İnsan, ancak Anlık'la donanmış olarak kendi yaşamını gitgide daha anlıksal kılar, akılsallık alanı haline getirir. Buna karşılık, akıl yeteneği, kavramların görü-

nüm değiştirmeleriyle ayırdedilir. Kavramların değişiminde hedef ve amaçlar kendini gösterir; kuramsal süreç, somut bir ideale yönelişiyle, bilginin kendi konusunun, değerlerin gelişmesine yol açar. Yalnızca anlık yeteneğine dayalı bilimsel araştırma ahlak ve sanatın karşısında yer alırken, Akıl, bunların uyumlu kılınmasının ortamını yaratır. Akıl ve Anlık sorununa, bu ikisini birbirinden ayıreden *Platon* ile *Aristoteles*'ten bunları bilmenin evreleri olarak alan *Cusanus Nicolaus, Bruno* ve *Spinoza*'ya kadar, bütün Avrupa felsefe tarihinde rastlanır. *Leibniz*, bu sorunu, *Alman Klasik Felsefesi*'nin bir inceleme konusu yapmıştır. *Hegel*, Anlık'a Akıl'ı yüceltmek için, çok eleştirel gözle bakmıştır. Anlık'ın nihilistçe eleştirilmesi, *akıldışıcılık*'ın en gözde konusudur. Marx, kendi kuramsal araştırmasında (*Kapital*'de), soyut olandan somut olana yükselme biçiminde diyalektik akıl-yürütme yöntemini kullanmıştır. Marxçılık, Akıl ve Anlık sorununu, insanı bütünsel bir birlik ve çok çeşitli insan *etkinlik*'lerinin görünme biçimlerinin bir birliği olarak alarak çözer.

Aksiyoloji bak. Değer Öğretisi.

Aksiyom bak. Belit.

Alberdi, Juan Baustista (1810–1884) Arjantinli devlet adamı, yazar, filozof ve sosyolog. *Bases para la Organizacion Politica de la Confederacion Argentina* (Arjantin'in Politik Organizasyonunun Temelleri, 1852) adlı yapıtı, ülkenin anayasasına temellik etmiştir. *El crimen de la guerra* (Savaş Suçları) adlı yapıtı, Paraguay Savaşı (1864–70) dehşetinin izlenimleri altında yazılmış olup, tarihe savaşın tutkulu bir sergileyicisi, barışın ve kardeşliğin ateşli bir savunucusu olarak geçmesini sağlamıştır. Alberdi'nin savaş anlayışı, *Grotius*'un düşüncelerinden etkilenmiştir. Güçsüzlüğü, savaş konusuna yasa ve Hıristiyan ahlakı açısından yaklaşımından gelir.

Alembert, Jean Le Rond d' (1717–1783) Fransız aydınlatmacı, filozof ve matematikçi. *F. Bacon*'ın ilkelerine dayanarak insanın bilmesinin kökenini ve gelişimini incelemeye ve bilimleri sınıflandırmaya çalışmıştır. Felsefi açıdan, d'Alambert, *duyumculuk*'un bir sözcüsü olmuş, *Descartes*'ın *doğuştan düşünceler* kuramına karşı çıkmıştır. Ancak, duyumculuğu kararlı maddeci olmamıştır. d'Alambert, düşüncenin maddenin bir temel özelliği olduğunu yadsımış, ruhun maddeden bağımsızca varolduğuna inanmıştır. Görüşleri bu yüzden düalisttir. d'Alambert, Fransız Aydınlanmacıları'ndan farklı olarak, ahlakın toplumsal çevreyle koşullanmadığı görüşünü sürdürmüş; öte yandan Tanrı'nın yaratıcı cevher olduğunu söylemiştir. *Diderot*, d'Alambert'in kararsız duyumculuğunu yapıtlarında eleştirmiştir. Başlıca yapıtı: *Essai sur les éléments de philosophie*'dir («Felsefenin Öğeleri Üstüne Deneme», 1759).

Alet Her çeşit ölçümleme'yi yapmaya ve kaydetmeye yönelik bilme aracı. Çağdaş bilimsel bilgide, Alet, bilimadamları ile incelenen nesneler arasında bir çeşit aracı olup, doğrudan algıya açık olmayan maddi nesnelerin araştırılmasına olanak sağlayarak, insanın duyu organlarının bilme gücünü yükseltir. Modern bilimsel kuruluşlar, çeşitli işlevler gören Aletler'i biraraya toplar; bunlardan bazıları incelenen nesneyi tek başına yalıtarak o nesneyi araştırmaya hazır duruma getirir, bazıları o nesnenin durumu ve özellikleri üstüne bilgileri kaydeder, bazılan da (ışık ya da ses etkilemeleri ya da fotografik araçlar yoluyla) Alet ile nesne arasındaki etkileşimin sonuçlarını belirli bir tarzda kaydeder. Aletler'in bilmedeki rolünün yanılgılı bir biçimde yorumu, bu rolün öznelleştirilmesine, «aletçi öznelcilik»in ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun sözcülerine (P. Jordan ve daha başkalarına) göre, özne, Aletler aracılığıyla fizik-

sel gerçekliği (nesneyi) yaratır.

Aletçilik Amerikalı filozof *Dewey* ile izdaşlarının öznel idealist bir öğretisi, bir çeşit *pragmacılık*. Özne ile nesne, düşünceler ile olgular, fiziksel olan ile psişik olan arasındaki ayrılıklar, Dewey'e göre, «deneyim»in içindeki ayrımlardan, bir «durum»un öğelerinden, bir «olay»ın yönlerinden başka bir şey değildirler. Deneyimin «toplumsal doğası»na ilişkin bu gibi bulanık terimler ve göndermeler, bu felsefenin idealizmini gizlemeye yarar. Aletçilik'e göre kavramlar, bilimsel yasalar ve kuramlar, aletlerden, durumu çözecek anahtarlardan, «eylem taslakları»ndan başka bir şey değildirler (bu idealizm biçiminin adını buradan almasının nedeni de budur). Bilmeyi organizmanın yaşamsal bir işlevi olarak gören Aletçilik, bilmenin öneminin onun nesnel dünyayı yansıtma yeteneğinde yattığını yadsır; hakikate öznelci terimler içinde, belli bir durumda başarıya yol açan ve böylece haklılık kazanan bir şey olarak bakar. Dewey ile kendisini destekleyenler, toplumsal sınıfların gerçekliğini kabul etmezler; «genel olarak» toplum, birey ve devlet gibi metafizik soyutlamalara sığınırlar. Aletçi «ilerleme» kuramına göre, *ilerleme, toplumun somut hedeflere ulaşması değil*, hareket sürecinin kendisidir. Aslında, bu kuram, Bernstein'in «*nihai hedef hiçbir şey değildir, hareket her şeydir*» yolundaki eski oportünist sloganını yeniden diriltir. Dewey'in başlıca *izleyicileri* (S. Hook, J. Childs, M. Mead), Marxçılığın sert karşıtlarıdır.

Alexander, Samuel (1859–1938) İngiliz yeni-gerçekçi filozof, idealist *türeyici evrim* kuramının kurucusu. Alexander, genel görecelik kuramının idealist yorumuna bağlı kalarak, zaman–mekânı Evren'in ilk maddesi olarak almış, hareketle özdeşleştirmiştir. Buna göre, önceden kestirilemeyen bir dizi nitel sıçrama, bu zaman–mekândan maddenin, yaşamın, psykhe'nin, «üçüncü sıradan değerler»in, «melekler»in ve Tanrı'nın ardarda doğmasına neden olmaktadır. Türeyici evrime, yeniye yönelik bir çaba olarak bakılan düşünsel bir içtepi yol göstermektedir. Alexander'in görşüleri modern bilimle çelişir. Başlıca yapıtı *Space, Time, and Deity* («Mekan, Zaman ve Tanrılık», 1920).

Algı Duyu–organlarını doğrudan etkiyen maddi dünyadaki nesne ve süreçlerin dış yapısal özelliklerinin duyusal imgesi. Algı, duyumlara dayanır. Algılar'ın sınıflandırılması, duyumların sınıflandırılmasıyla örtüşür. Bilmede en önemli Algılar görsel Algılar'dır, sonra dokunsal, işitsel vb. algılar gelir. Nesnelerin birçok bakımlardan kendi yapılarına göre ele alınması, açık seçik bir imgenin oluşturulmasına yardım eder. Algı'nın oluşmasının motor öğeleri, yetişkinlerde, minimuma iner (gözlerin hareketi). Algılar, bilme sürecinde şu işlevi yerine getirir: 1) *Dış dünyadaki nesne ve süreçlerde barınan ayrı ayrı ilişkileri yansıtır.* 2) Benzerlik ve perspektiv yasaları uyarınca, *biçimini, ölçülerini, yüzey dokusunu* ve mekândaki konumunu yansıtarak (görsel ve dokunsal Algılar), bütünsel bir nesne*nin kendi çevresinden ayırdadilmesine* olanak verir. 3) Nesnenin gözlemlenemeyen öbür temel özelliklerinin (eğer daha *önceden bu temel özellikler arasındaki* bağıntıyı biliyorsak) bir göstergesi olarak iş görür. 4) Gözlemlenemeyen, ama kimi bakımlardan algılanan nesneye benzer öbür nesnelerin modelleri olarak iş görür. 5) Karmaşık tasarımları oluşturmaya temellik eder.

Algoritma 9. yüzyılda yaşamış Ortaasyalı matematikçi el–Harzemî'nin adının Latince yazılışından gelen bir terim. Algoritma, benzer tipteki tüm sorunların çözümünü verecek biçimde, belli bir sıra içine konmuş bir işlemler sisteminin işletilmesine

ilişkin kurallardır. Algoritma'nın en basit örnekleri toplama, çıkarma, çarpma ve bölmeye, kare kökü almaya, herhangi iki doğal sayı için en büyük ortak ölçüyü bulmaya vb. ilişkin aritmetik kurallardır. Algoritma'dan genel tipte bir sorunu, örneğin değişik durumlarda bütün bir sınıf için kullanılabilecek bir sorunu çözmede yararlanılır. Algoritma, bir kurallar sistemi olarak, biçimsel bir karakter taşıdığından, Algoritma'ya dayanılarak bir bilgisayar için her zaman bir program geliştirilebilir ve sözkonusu sorun mekanik yoldan çözülebilir. Geniş bir küme sorunun Algoritma yoluyla çözülmesi ve Algoritma kuramının işletilişi, bilgisiyar teknolojisinin ve *sibernetik*'in gelişmesine bağlı, büyük bir önem taşır.

Alışkanlıklar Sürekli yinelemelerin sonucunda otomatikleşen eylemler. Alışkanlıklar'ın psikolojik mekanizması, dinamik stereotiple gösterilir. Hayvanların Alışkanlıklar'ı bilinçdışı olup, kendilerini çevreye uyarlamaları sırasında oluşur. İnsanın Alışkanlıklar'ının da böyle bir mekanizması vardır. Bu Alışkanlıklar, somut, özgül durumlara karşılık veren otomatik eylemlerdir. Kimi Alışkanlıklar pratik bir değer taşır. Ancak, bunlar, bilinçli olmadıkları sürece, başkasına aktarılamazlar. Alışkanlıklar'ın en yüksek biçimi, insan Alışkanlıkları'dır; bu Alışkanlıklar'ın bileşkenleri önceden kavranır, bilinçli olarak ayırdedilir ve Alışkanlıklar'ın oluşmasına yol açan nesnel durumun genel özelliklerine uygun düşecek biçimde bir sistem içine sokulur. Böylece, insan, Alışkanlıklar'ı ve bunların işleyişlerini otomatik hale getirme süreci içinde kendi eylemlerini bilinçli olarak denetimde tutma olanağını elde eder ve gerektiğinde eylemlerini kolaylıkla düzene koyar. Alışkanlıklar, gerek dış (motor Alışkanlıklar), gerek iç (otomatik zihinsel Alışkanlıklar) olmak üzere bütün eylemlerde görülür. Alışkanlıklar, insanın yaratıcı etkinliğinin yalnızca bir sonucu olmayıp, aynı zamanda bir koşuludur da.

Alman İdeolojisi Karl Marx ve Friedrich Engels'in 1845–46 yıllarında yazdıkları, *Sol Hegelciler*'in idealizmini ve *Feuerbach*'ın maddeciliğinin sınırlılığını eleştiren ilk felsefi yapıtlarından biri. Kitap, Marx ve Engels yaşadıkları sırada yayınlanma olanağını bulamamış; ilk kez, 1932'de, Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkmıştır. Burada, *Kutsal Aile*'de ele alınıp işlenen düşünceleri daha da ileriye doğru geliştiren, Marx ve Engels, idealizmin işçi sınıfına düşman sınıfların ideolojisi olduğunu göstermişlerdir. Feuerbach maddeciliğinin metafizik niteliğini ve gözleyici doğasını eleştirerek, Marx ve Engels, tarih görüşlerinde Feuerbach'ın bir idealist olduğunu, dolayısıyla Sol Hegelciler gibi, onun da toplumsal gelişmeninin itici güçlerini anlayabilecek güçten yoksun kaldığını ortaya koymuşlardır. Yapıt, *Stirner*'in burjuva bireyciliğinin ve anarşizminin olduğu kadar, *Karl Grün* ve *Hess* ile daha başkalarının *«hakiki sosyalizm»* adı verilen gerci görüşlerinin derinden bir eleştirisini de verir. Marx ve Engels bilimsel komünizm kuramını geliştirerek, işçi sınıfının kendi etkinliğini toplumsal gelişmenin nesnel yasalarına dayandırdığını tanıtlarlar. Marx ve Engles, işçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesini, komünist devrimin başarısını ve komünist sistemin kaçınılmaz olarak kurulmasını insan iradesinden bağımsız olarak işleyen ekonomik yasaların zorunlu bir sonucu olarak görmüşlerdir. Yapıt, maddeci tarih anlayışının: *Toplumsal–ekonomik oluşumlar*'ın, *üretici güçler*'in, *üretim ilişkileri*'nin (bu son terim o zaman daha kullanılmıyordu), *toplumsal varlık* ile *toplumsal bilinç* arasındaki ilişkiliğin, vb. ilk kez ayrıntılı bir sergilenişini verir. Yapıtlarında, Marx ve Engels, o zamanlar açık seçik biçimlenmiş olan kendi dünya görüşlerini yoğururlar. Bu kitap, işçi sınıfına düşman ideolojilerinmilitan bir felsefi eleştirisine örnek oluşturur.

Amaç Gösterilmekte olan çabaya ilişkin, kafada tasarlanan sonuç. Dolayımlı bir güdülenme olarak amaç, insanın eylemlerine yön verir ve onları denetim altında tutar, insan iradesinin bağlı bulunduğu bir iç yasa olarak insan etkinliğini kendinde taşır. Amaç, insan bilincinin etkin yanını göstermekle birlikte, nesnel yasalarla, dış dünyanın gerçek olanaklarıyla ve öznenin kendisiyle uygunluk içinde olmak durumundadır. *Özgürlük* ve *zorunluluk* arasındaki diyalektik ilişki, insanın akıl etkinliği alanında kendini açıkça gösterir. Amaç, ancak kendisinin gerçekleşmesi için gerekli araçlar var olduğu anda gerçekliği dönüştürelbilecek bir güç haline gelir. Amaçlar, uzak, yakın ve doğrudan, genel ve özel, ara ve nihai amaçlar olarak sınıflandırılabilir.

Ampirik Sosyoloji Modern burjuva sosyolojisinde toplumsal yaşamın özel yanlarını ele alan ve onların betimlenmesiyle uğraşan başlıca eğilimlerden biri. 2. Dünya Savaşı sırasında, özellikle sonrasında en çok da ABD'de (*A. Lundberg, S. Dodd, Mayo* vb.) yaygınlık kazanmıştır. Toplumsal fenomenlerin *somut sosyolojik araştırmalar* yoluyla tek tek incelenmesi, yasalar doğrultusunda gelişen bir olgu olarak toplumu ele alan bilimsel bir kurama dayalı olduğu sürece, bilime önemli bir katkı haline gelir. Ancak, Amprik Sosyoloji 'nin sözcüleri, toplumun gelişmesinin nesnel yasalarını reddederler, toplumsal fenomenlerin özüne inmekten geri kalırlar, toplumu ayrı ayrı toplumsal fenomenlerin mekanik bir toplamı olarak görürler, yalnızca birbirinden farklı etkenler arasındaki ilintiyi araştırarak bu toplumsal fenomenleri tanımlamaya çalışırlar. Ampirik Sosyoloji, şu yöntemleri uygular: Soru denekleri, görüşmeler, istatistiksel malzeme ve matematiksel araçlar (örneğin, *küme kuramı,* oyun kuramı). Ancak tüm bu yöntemler, güvenilir bir metodolojik temelden, bir bütün olarak toplumsal süreçlerle ilgili bir bilimsel kuramdan yoksundur. Amprik Sosyoloji, kent sosyolojisi, kır sosyolojisi, aile sosyolojisi, sanayi sosyolojisi, reklam sosyolojisi, kitle iletişim araçları sosyolojisi vb., tek tek alanlardaki sonuçlara dayalı toplumsal araştırmaların ayrımlanışında kendini belli eder. Ampirik *sosyoloji incelemeleri çoğunlukla, sömürüyü gizlemek* ve yoğaltmak, kârı yükseltmek ve savaş hazırlıklarına bir adım atmak için egemen çevrelerce kulanılır. Kimi burjuva sosyologlar, Ampirik Sosyoloji'deki bunalımdan sözederek, Ampirik Sosyoloji'nin sınırlarını aşma çabası içinde, zaman zaman Marxçı yöntemlere yönelirler. Kimileri de, günümüzün en ivedi sorunlarını çözebilmek ve tarihsel maddeciliğe karşı koyabilmek için kapsamlı sosyolojik kuramlara el atarlar. Ancak, bütün bu tür girişimler başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.

Ampirio–Kritisim («deneyim eleştirisi», ya da Machcılık) *Avenarius* ile *Mach* tarafından kurulmuş öznel idealist bir eğilim. «Düşünce tasarrufu»nu (bak. *Düşünce Tasarrufu İlkesi*) bilginin temel yasası olarak gören Ampirio–Kritisizm, deneyim anlayışını, «a priori tamalgılar». saydığı madde (cevher), zorunluluk, nedensellik vb. kavramlardan «arındırır»; bunlar, Ampirio–Kritisizm'e göre, yanlış olarak deneyim içine alınmaktadır. Temel–eşgüdüm öğretisini, yani özne ile nesne arasındaki ayrılmaz bağıntı öğretisini ortaya atışıyla, Ampirio–Kritisizm, öznel idealist bir sisteme dönüşmüştür. Ampirio–Kritisizm, felsefede yalnızlık terimi istemi kılığına bürülü olarak, *Berkeley ile Hume'un öğretilerinin* yeniden diriltilmesi olmuştur. Ampirio–Kritisizm, fizikteki bunalımla, *fizikçi idealizm*'le bağıntılıydı. Ampirio–Kritisizm'i *Materyalizm ve Ampirio–Kritisizm* yapıtında eleştirerek, Lenin, bu felsefi eğilimin gerici toplumsal rolünü, inancılıkla bağıntısını göstermiştir. Ampirio–Kritisizm, *pozitivizm*'in bir çeşidi («ikinci pozitivizm») olarak yer almıştır. Ampirio–Kritisizm'in sözcüleri ara-

sında Avenarius ile Mach'ın yanısıra, J. Petzoldt, F. Adler, *Bogdanov* ve Bazarov da vardır. Ampirio–Kritisizm'in «anti–metafizik» öğretisi, *yeni–pozitivizm* tarafından sürdürülmüştür.

Ampirio–Monizm *Bogdanov* tarafından kendi felsefesine verilen ad, ampirio–kritisizmin ya da Machcılığın bir çeşidi. Ampirio–Monizm, *Mach*'ın deneyim öğelerinin (yani, duyumların) yansızlığına ilişkin öznel–idealist görüşüne dayanır. Bogdanov'un görüşlerine göre, *Avenarius* ile Mach'ın felsefesi düalisttir, çünkü bu felsefe bireysel deneyimin fiziksel ve psişik öğelerini birbirinden bağımsız olarak almaktadır, oysa deneyimin monistçe yorumlanması gerekir. Bogdanov'un kuramının adı, «ampiro monizm» de buradan gelir. Ampirio Monizm'e göre, her şey, (duyu verilerinin bir bütünselliği olarak, yani idealistçe anlaşılan) düzenlenmiş deneyimdir. Fiziksel, yani nesnel dünya, toplumsal ve kolektif olarak örgütlenen deneyimdir; fiziksel dünyanın bütünsel bir parçası olan psişik dünya ise, bireysel olarak örgütlenen deneyimdir Ampirio–Monizm'e göre, (insanı ve insan bilincini de içine alan) mekân, zaman ve nedensellik bağıyla, Evren, gerek örgütlenme biçimi, gerek derecesi bakımından birbirinden farklı öğe karmaşalarının kesintisiz bir zincirini oluşturur. Psişeyi *enerjizm* açısından çözümleyen Ampirio–Monizm, orgnizmanın kendisini çevresine biyolojik olarak uyarlamasına asli bir önem tanır. Ampirio–Monizm, toplumsal varlık ile toplumsal bilinç arasına bir eşitlik çizgisi çekerek, tarihte idealizmi savunur. Ampirio–Monizm, *Plehanov* tarafından olduğu kadar, *Materyalizm ve Ampirio–Kritisizm* adlı yapıtında da Lenin tarafından eleştirilmiştir.

Ampirio–Sembolizm İdealist *Yuşkeviç* tarafından kendi *ampirio–kritisizm* türünü adlandırmak için kullandığı terim. Ampirio–Sembolizm'in ana düşüncesi, (hakikat, varlık, öz vb.) kavramların sembollerden başka bir şey olmadıkları ve gerçek hiçbir şeyi yansıtmadıkları düşüncesidir. Bu düşünce, örneğin maddenin mantıksal bir sembolden başka bir şey olmadığını sanan *Poincaré* ile *Mach*'tan alınmıştır. Yuşkeviç, nesnel dünyanın ampirio–sembollerin (yani, idealistçe yorumlanan deneyime ilişkin sembollerin) bir toplamından başka bir şey olmadığını tanıtlamaya çalışıyordu. Yuşkeviç'in öne sürdüğüne göre, şu ya da bu semboller sisteminin seçimi, deneyimle ilgili yoruma bağlıdır (burada *pragmacılık* ile *uzlaşmacılık*'ın Ampirio–Sembolizm üstündeki etkisi açıkça görülür). *Materyalizm ve Ampirio–Kritizism*'de, Lenin, Ampirio–Sembolizm'in, dış dünyayı ve dış dünyanın yasalarını yalnızca insanın bilme gücünün sembolleri olarak gören bir tür öznel idealizm olduğunu ortaya koymuştur.

Ampirizm *Bilgi kuramı*'nda bir öğreti; bu öğretiye göre, bilginin biricik kaynağı duyusal deneyim olup, tüm bilgi, deneyime dayalıdır ve deneyim yoluyla elde edilir. İdealist Ampirizm (*Berkeley, Hume, Mach, Avenarius, Bogdanov*, modern *mantıkçı ampirizm*), deneyimin altında nesnel dünyanın yattığını yadsıyarak, deneyimi duyumların ya da tasarımların toplamıyla sınırlı kılar. Maddeci Ampirizm'e (*F. Bacon, Hobbes, Locke, Fransız 18. yüzyıl Maddecileri*'ne) göre, duyusal deneyimlerin kaynağı, nesnel olarak varolan dış dünyadır. Ancak, Ampirizm ile *akılcılık* arasındaki temel karşıtlık, bilginin kökeninden ya da kaynağından ileri gelmez: kimi akılcılar da, daha önce duyularda verili olmayan hiçbir şeyin akılda varolamayacağını kabul ederler. Ana anlaşmazlık noktası, Ampirizim'in bilginin genel ve zorunlu karakterini akıldan değil, ama deneyimden türetmesidir. Akılcılığın etkisi altında (Hobbes ve Hume gibi) kimi ampiristler, deneyimin bilgiye hiçbir zorunlu ve genel anlam veremeyeceği sonucuna varmışlardır. Ampirizm'in kusurları şunlardır: Duyusal olarak bilme-

nin, deneyimin rolünün metafizik biçimde abartılışı, bilgide bilimsel soyutlama ve kuramların rolünün küçümsenişi, düşüncenin görece bağımsızlığının ve etkin rolünün yadsınışı.

Anaerkillilik *İlkel-komünal* sistem'de bir kabile örgütlenim biçimi; burada kadın, toplumsal üretimde (gelecek kuşakların yetiştirilmesi, komünal ekonomik yönetim, gibi işlerde) ve gentil topluluğun yaşamında (işlerin yürütülmesi, üyeler arasındaki ilişkilerin, dinsel törenlerin vb. düzenlenmesinde) baskın bir rol oynar. Aile ilişkileri alanında, Anaerkililik, anayersellikte (erkeklerin gentil topluluk aileleri içine girişinde) ve anasoylulukta (soyun analıkla geçmesinde) kendini açığa koyar. Modern bilim, Anaerklilik'in insan topluluklarının tümünde varolmadığını saptamıştır. Kimi bilginlerin kanısına göre Anaerkillik, ilkel-komünal sistemin gelişmesinin özel bir evresi değildir.

Anaksagoras, Klazomenalli (Küçük Asya Z.Ö. 500–428) Yunanlı filizof, kararsız maddeci, köleci demokrasinin ideologu. Tanrıtanımazlıkla suçlanmış ve ölüme çarptırılmışsa da, Atina'yı terkederek yaşamını kurtarmıştır. Anaksagoras'a göre, daha sonra *benzer parçalar* olarak tanınan maddenin ana öğeleri sonsuz nitel çeşitlilikteydi ve varolan tüm şeyler bunların bileşiminden oluşmuştu. Temel parçacıkların biraraya gelmelerini ve bölünmelerini sağlayan itici güç ise, kendisinin en ince ve en arınmış cevher olarak gördüğü *nous*'du (anlık). Anaksagoras'ın kozmogonisi, gökyüzü cisimlerine ilişkin sistemlerin, cevherlerin en ilk kaotik karışımı içinden bir çevrinti hareketi sonucunda ortaya çıkardıklarını öne sürer.

Anaksimandros, Milletli (Z.Ö. 610–546) Eski Yunanlı maddeci filozof, kendiliğinden diyalektikçi, *Thales*'in öğrencisi; bugüne kalmayan *Doğa Üstüne* adlı, Yunanca ilk felsefi yapıtın yazarı. Anaksimandros, *apeiron* olarak gördüğü «ana ilke»yi ya da her şeyin ilk başlangıcını, arkhe (ilke) kavramını ortaya atmıştır. Anaksimandros'un kozmogoni kuramı, yassı bir silindir biçimindeki Dünya'yı Evren'in merkezine koyar. Üç gökyüzü halkası, güneş, ay ve yıldız halkaları Dünya'yı çevrelemiştir. Evrim düşüncesini tarihte ilk ele alan Anaksimandros'tur; Anaksimandros'a göre, türn öbür hayvanlar gibi, insan da balıktan türemiştir.

Anaksimenes, Milletli (Z.Ö. 588–525) Eski Yunanlı maddeci filozof, kendiliğinde diyalektikçi, *Anaksimandros*'un öğrencisi. Anaksimenes'in kuramına göre, tüm şeyler, ilk maddeden, havadan türer ve yine ona döner. Hava, sonsuz, öncesiz-sonrasız ve devingendir. Yoğaldığında önce bulut, sonra su, sonra da yeryüzü ve kara oluşur; seyreldiğinde ise ateşe dönüşür. Burada, Anaksimenes, nicelikten niteliğe geçiş düşüncesini dile getirir. Hava her şeyi kuşatır, ruhtur, Evren'deki sonsuz dünyaların ortak ortamıdır. Anaksimenes, yıldızların ateş olduğunu, ancak çok uzakta oldukları için sıcaklıklarını duyamadığımızı düşünmüştür (Anaksimandros, yıldızları gezegenlerden daha yakına koymuştu). Anaksimenes'in ay ve güneş tutulmaları üstüne açıklaması bilimsel doğruya yakın olmuştur.

Analitik ve Sentetik bak. Çözümsel ve Bireşimsel.

Analiz ve Sentez Çözümleme ve Bireşim.

Analoji bak. Benzeştirim.

Anarşizm Her türlü otoriteye ve devlete karşı olan ve küçük mülkiyet sahipliği ile küçük köylülük ekonomisini geniş çaplı üretime dayalı toplumun ilerlemesinin kar-

şısına koyan bir küçükburjuva toplumsal–siyasal eğilim. Anarşizm'in felsefi temelleri *bireycilik*'te, *öznelcilik*'te ve *iradecilik*'te yatar. Anarşizm'in ortaya çıkışı, Schmidt *(Stirner), Proudhon, Bakunin* gibi düşünürlere bağlı olup, bu kişilerin ütopyacı kuramları, Marx ve Engels'in yazılarında eleştirilmiştir. Anarşizm, 19. yüzyılda Fransa, İtalya ve İspanya'da yaygınlık kazanmıştır. Anarşizm, sömürüye karşı genel sözlerden öteye gitmediği gibi, sömürünün nedenlerine ilişkin bir anlayış ile sosyalizme ulaşmanın bir aracı olarak sınıf mücadelesi anlayışından da yoksundur. Anarşistlerin, iktidarın işçi sınıfınca ele geçirilmesini yadsımaları, nesnel açıdan işçi sınıfını burjuvazinin politikasının buyruğuna vermeye yarar. Anarşizme karşı mücadelede en önemli iki sorun, devrimin devlet karşısındaki tutumu sorunu ile devlet konusundaki tutumu sorunudur. Anarşistler, devletin doğrudan ortadan kaldırılmasını isterler, işçi sınıfını devrime hazırlamada burjuvazinin devlet kurumlarından yararlanma olanağını kabul etmezler, devletin sosyalist yeniden kurulmanın bir aracı olarak rolünü yadsırlar. 1917'den sonra, Anarşizm, karşı–devrimci bir eğilime bürünmüş, kısa süre sonra da ömrünü tamamlamıştır. Anarşizm'in İspanya'da 1930'larda belirli bir etkisi olmuştur. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, komünist Anarşizm *(Kropotkin)* adı verilen Anarşizm düşünceleri, Doğu Asya'da ve Latin Amerika'da belli bir yaygınlık kazanmıştır. Kapitalist ülkelerde birtakım gençlik hareketlerinde de (Yeni Sol), anarşist eğilimlere rastlanmaktadır.

Aniçkov, Dimitri Sergeyeviç (1733–1788) Rus eğitimci, filozof; 1761'den sonra Moskova Üniversitesi'nde matematik, mantık ve felsefe öğretim görevlisi; dinsel inançların «doğal» kökeni sorusunu ortaya atan *Rassuzhdeniya iz naturalnoi bogoslovii o naçale i proisshestvii naturalnogo bogopoçitaniya* (Tanrıya Doğal Tapınmanın Başlangıcı ve Kökeni Üstüne Doğal Teoloji Açısından Bir Söylev, 1769) adlı yapıtın yazarı. 18. yüzyıl Fransız aydınlatmacıları gibi, Aniçkov da, dinsel inançların, gelişmenin «barbar» evresinde ortaya çıktığını göstermiştir; bu evre insanların kendilerini saran doğa fenomenlerini açıklama gücünde olmadıkları ve kendilerine anlaşılmaz görünen her şeyi doğaüstü güçlere yordukları bir gelişim evresi olup, cehalet, korku ve hayalgücünden kaynaklanır. Aniçkov, birtakım İncil efsanelerini gülünç düşürmüş, bu yüzden de gerici öğretim üyeleri ile kilise tarafından eziyete uğratılmıştır. Aniçkov, şu gibi felsefe yazmaları da kaleme almıştır: *Slovo o svoistvakh poznaniya çeloveçeskogo...* (İnsan Bilgisinin Temel Özellikleri Üstüne Bir Deneme..., 1774), *Annotationes in logicam, metaphysicam et cosmologiam* (Mantık, Metafizik ve Kozomoloji Üstüne Notlar, 1782). Aniçkov, bilgi kuramında maddeci *duyumculuk* düşüncelerini geliştirmiş, *Descartes, Leibniz* ve *Wolff*'un izdaşlarınca desteklenen *doğuştan düşünceler* idealist kuramını eleştirmiştir. Ancak, Aniçkov'un maddeciliği kararlı olmamış, *deizm* kılıfına bürünmüştür. Aniçkov, Wolffcuların *öncel düzen* kuramını eleştirmekle birlikte, ruhun ölmezliği olanağını kabul edişiyle dine ödünler vermiştir.

Animizm İnsanların ve hayvanların yaşamları üstünde izler bıraktığı ve dış dünyadaki nesne ve fenomenler üstünde etkide bulunduğu söylenen ruha ve tinlere inanç. Animist düşünceler ilkel toplumda ortaya çıkmıştır. Animizim'in ortaya çıkışının başlıca nedeni, üretici güçlerin son derece düşük düzeyde gelişmesi, buna bağlı olarak çok küçük bilgi birikimi ve insanın kendisine yabancı ve giz dolu gelen en temel doğa güçlerine karşı çıkamayışı olmuştur. Toplumsal gelişmenin belli bir evresinde doğa güçlerinin kişileştiril-

mesi, bu güçlere egemen olmanın bir biçimiydi. Animistçe kavrayışlar, daha sonraki dinlerin temelini oluşturmuştur; ilke olarak, animizm, tüm dinlerin bir parçasıdır.

Anlıkçılık Bilmeyi anlık yoluyla öne çıkaran ve bilmeyi metafizik yoldan duyusal bilgi ile pratikten ayıran bir felsefi öğreti. Anlıkçılık, *akılcılık*'a yakın düşer. ilkçağ felsefesinde, Anlıkçılık; *Elealılar* ile Platoncular tarafından temsil edilmiştir. Yeni felsefede, anlıkçılık, *duyumculuk*'un tekyanlılığına karşı olmuş; *Descartes* ve dekartçılar ile bir ölçüde Spinozacılık tarafından temsil edilmiştir. Modern burjuva felsefesinde, *bilinemezcilik*'in derin izlerini taşıyan Anlıkçılık, *mantıkçı potivizm* tarafından savunulmaktadır. Diyalektik maddecilik ise, duyusal bilgi ile anlıksal bilginin birliğini kabul eder (bak. *Bilme, Teori ve Pratik*).

Anselmus, Canterburyli (1033–1109) Teolog ve filozof, erken iskolastik. *Ermiş Augustinus* gibi, Anselmus da, inanın akıldan önce geldiğini düşünmüştür; insan anlamak istiyorsa, önce inanmalıdır; ama, inan akla dayandırılamaz. Anselmus'a göre, Hıristiyan dogmalar tartışılmaz doğrulardır; ancak, Anselmus, bu dogmaların inançlı kişinin inanını güçlendirecek doğrultuda, akılcı biçimde anlaşılması gerektiğini düşünür. Böylece, Anselmus'un akılcılığı *inancılık*'a bağlar. *Tümeller* üstüne tartışmada, Anselmus, aşırı gerçekçiliğin (bak. Gerçekçilik, Ortaçağda) sözcülüğünü yapmış; Tanrı'nın varlığı üstüne «ontolojik tanıt»ı (bak. Tanrının Varlığının Tanıtı) geliştirmiştir.

Ansiklopediciler *Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*'yi (Ansiklopedi, ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Sözlüğü, 1751–80) derleyen ve kaleme alanlar. Bu yapıt, 18. yüzyıl sonunda Fransız burjuva devriminin ideolojik yönden hazırlanışında büyük bir rol oynamış, çağının bilimsel başarılarının sistemli bir özetini yapmıştır. 1772'ye kadar, *d'Alambert*'in yardımcılığında, Diderot, *Encyclopedie*'nin başında bulunmuştur. Öbür Ansiklopediciler, *Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Helvétius, Holbach*'tır. *Encyclopedie*'nin maddeci düşünürleri, feodal ideolojiye karşı en kararlı biçimde savaşmışlar; en ılımlı üyeleri de içinde, tüm Ansiklopediciler, Kilise'nin bilime karışmasına karşı çıkarak, kendilerini toplumsal ilerlemenin savunucuları olarak ilan etmişler; despotizmi eleştirerek, kişinin sınıfsal olarak ezilmekten kurtarılmasını savunmuşlardır.

Anti–Dühring Engels'in *Herm Eugen Dührings Umvälzung der Wissenchaft* (Bay Eugen Dühring'in Bilimde Devrimi) adlı yapıtının tarihteki adı; yapıt, Marxçılığın üç bileşkeninin yoğun bir biçimde sergilenişini içerir: 1) Diyalektik ve Tarihsel Maddecilik; 2) Ekonomi Politik; 3) Bilimsel Komünizm Kuramı. Engels, bu yapıtı, görüşleri genç Alman Sosyal–Demokrat Parti'nin birtakım üyelerince desteklenen ve küçükburjuva bir kuramcı olan *Dühring*'in saldırılarına karşı Marxçılığı savunmak için kaleme almıştır. Marx *Anti–Dühring*'i yazmalar halindeyken okumuş, ekonomi politiğin tarihi üstüne olan parçayı (Bölüm II, Parça X) yazmıştır. Bu yazmalar, 1878'de kitap halinde yayınlanmış ve aynı yıl yasaklanmıştır. *Anti–Dühring* üç bölümden oluşur: Felsefe, Ekonomi Politik ve Sosyalizm. Sunuşta, Engels, felsefenin gelişimini betimleyerek, bilimsel komünizmin ortaya çıkışının kaçınılmazlığını tanıtlar. Bölüm I, diyalektik ve tarihsel maddeciliğin ana çizgilerini verir, *felsefenin temel sorusu*'na maddeci bir yanıt getirir; "dünyanın maddeci doğasını, dünyayı *bilme*'nin temel yasalarını, tüm varlıklar ile *madde* ve *hareket*'in birliğinin bir biçimi olarak *zaman* ve *mekân*'ı postulalaştırır. *Anti–Dühring*, maddenin hareket biçimlerini ve *bilimlerin sınıf-*

landırılması'nı ele alır. Engels, *diyalektik*'*in*, diyalektiğin temel yasalarının ve diyalektik mantık ile biçimsel mantık arasındaki ilişkinin betimlenişine de oldukça geniş bir yer ayırır. *Anti–Dühring*, doğabilimdeki önemli sorunları: *Darwin* kuramını, organik hücrenin rolü ve *yaşam*'ın doğasını, *Kant*'ın kozmogonik varsayımını, diyalektik maddecilik açısından inceler. Engels, *ahlak*'ı, *eşitlik*'i, *özgürlük* ve *zorunluluk*'u da burada incelemiştir. Bölüm II'de, Engels, Dühring'in ekonomi politika üstüne görüşlerini eleştirmiş, ekonomi–politiğin ana konusunu ve yöntemini tanımlanmış, Marx'ın meta ve değer, artı–değer ve sermaye, toprak rantı, vb. kuramının anaçizgilerini vermiştir. Şiddet kuramını eleştirerek, ekonominin toplumun gelişmesinde belirleyici rolünü göstermiş, özel mülkiyetin ve sınıfların kökenini açıklamıştır. Bölüm III, *bilimsel komünizm* kuramı ve tarihi üstüne parlak bir deneme olup, bilimsel komünizmin *ütopyacı sosyalizm* karşısındaki tutumunu açıklar, toplumun komünistçe dönüştürülmesinin yollarını derinden temellendirir; sosyalizme ve komünizme ilişkin kimi sorulara: Sosyalizm ve komünizmde üretim ve dağılıma, *devlet* ve *aile*'ye, eğitime, *kent* ile *kır, kafa emeği* ile *kol emeği* arasındaki karşıtlığın kaldırılmasına ilişkin Marxçı kuramın anaçizgilerini çizer. *Anti–Dühring*, bilimsel dünyagörüşünün ve devrimci işçi sınıfının çıkarlarının kararlı savunuluşunun bir örneğini oluşturduğu kadar, bilimde çarpıtma ile siyasette oportünizm karşısında Marxçılığın yerinin doldurulamazlığının da bir örneğini oluşturur. Engels'in kitabı, gerek diyalektik ve tarihsel maddecliği incelemenin temel bir kitabı olarak, gerekse burjuva ideolojisine ve Marxçılıktan her türlü sapmaya karşı emekçilerin mücadelesinde bir ideolojik silah olarak günümüzde de büyük bir değer taşır.

Anti–Komünizm Günümüzde emperyalist gericiliğin başlıca ideolojik ve siyasal silahı. Ana içeriği, sosyalist sistemi karalamak, komünist partilerinin siyasetini ve hedeflerini, Marxçı–Leninci kuramı çarpıtmak, kapitalizme açıktan övgüler düzmektir. Anti–komünizm, her şeyden önce, SSCB ile öbür sosyalist ülkelerdeki ekonomik sistemin sosyalist doğasının yadsınmasında, sosyalist ülkeler ekonomisinin devlet kapitalizmi gibi sunulmasında kendini gösterir; siyasal alanda, Anti–komünizm, Sovyet «totalitarizm»i, insan haklarının çiğnenmesi ve dünya komünizminin «saldırgan doğası» üstüne karalayıcı yakıştırmaları içerir; ideolojik alanda ise, sosyalizmde «düşüncenin standartlaştırılması»na ilişkin uydurmaca savların yinelenmesidir. Olguların bu gibi çarpıtılışı, toplumsal ilişkilerin sosyalizmde «insanilikten çıktığı», insanın birtakım «liderlik» hedeflerinin başarıya ulaşmasının bir aracı haline geldiği ve bilimsel komünizm programının «ütopik» olduğu yolundaki anlayışla taçlandırılır. Burjuva düşüncesini saran komünizmden nefret, komünizm korkusundan, toplumsal ilerleme korkusundan ileri gelir. Anti–komünist kitle propagandasının amacı, devrimci hareketi felce uğratmak, komünizm ideallerine güvensizlik tohumları ekmek, günümüzün tüm gerçek demokratik hareketlerini gözden düşürmek ve ezmeye çalışmaktır. Anti–komünizm yalnızca bir düşünceler bütünlüğü olmayıp, aynı zamanda, emperyalist devletlerdeki en gerici çevrelerin güncel siyasal çizgisidir de.

Antimoni bak. Çatışkı.

Antisthenes, Atinalı (Z.Ö. 435–370) *Sokrates*'in öğrencisi, Sokratesci düşünceyi geliştiren ve yalnızca bireysel şeylerin bilgisini gerçek bilgi olarak gören *kynikler* okulunun kurucusu. Antisthenes, *Platon*'un idealar kuramını (birbirinden bağımsızca varolan genel kavramlar olarak) eleştirmiş ve yalnızca bireysel şeylerin varoldu-

ğunu öne sürmüştür. Antisthenes'in, tüm başarılarıyla birlikte uygarlığı kınıkçe eleştirmesi, kişinin en asli gereksinimlerle kendini sınırlaması için çağrıda bulunması, toplumsal zümre ve sınıf ayrımlarından nefret etmesi ve bunun bir sonucu olarak *o günkü toplumdaki demokratik öğelerle* birlik içinde olması büyük önem taşır.

Antitez Çelişki'nin gelişmesindeki bir evreyi dile getiren bir kategori; tıpkı *ayrım* gibi, Antitez de dışsal ve içsel olabilir. Dışsal Antitez, kendi aralarında hiçbir içsel bağıntı olmamakla birlikte, kimi ortak temel özellikler ve çizgiler taşıyan yanların, nesnelerin ya da süreçlerin birbiriyle en aşırısından benzemezliğidir. Örneğin, siyah ve beyaz, iki ayrı masa, renk olarak birbirinin karşıtı olup, masa olarak varolmaları için hiçbir zorunlu bağıntıyı oluşturmaz. Dolayısıyla, bu onların dışsal antitez'idir. (İçsel ayrım gibi) içsel Antitez ise, birbirinin karşıtı yanlar, nesneler ve süreçler arasındaki içsel, zorunlu bağıntının, yani içsel birliğin varolmasını önkoşar. Dışsal Antitez ve ayrımlar, içsel Antitez ve ayrımların öngerekleri olup, bu içsel Antitez ve ayrımlar, kendi dışsal yanlarıyla bağıntıları olmaksızın varolamazlar. Antitez, ayrımdan çok, çelişkinin gelişmiş bir evresidir. Ayrım evresinde eski ve yeni birlikte varolurken, Antitez evresinde bunlar çoğu kez birbirini olumsuzlar.

Antonoviç, Maksim Alekseyeviç, (1835–1918) Rus maddeci filozof, yayımcı, demokrat; *Çernişevski* ve *Dobrolyubov*'un çevresinden. «Çağdaş Felsefe» (1861), «İki Tip Çağdaş Filozof» (1861), «Hegel Felsefesi» (1861), «Doğa Güçlerinin Birliği» (1865) gibi yazıları, *Sovremennik* («Çağdaş») dergisinin yayımcılarınca da desteklenen maddeci görüşleri dile getirir. Antonoviç, *Kant*'ın apriorizmini ve bilinemezciliğini, Hegelcileri (Strahov ile Çiçerin'i), Grigoryev'in Schellingciliğini, *Yurkeviç* ve *Gogotski*'nin dinsel, idealist görüşlerini, Slavcılık kuramlarını ve *Lavrov* ile *Mihaylovski*'nin ekletizmini eleştirmiştir. *Feurbach* ile *Çernişevski*'nin işlemiş oldukları antropolojik ilke temelinde, Antonoviç, emekçi halkın yaşam koşullarında ilerlemenin sağlanmasını, okuma yazmanın yaygınlaşmasını, siyasi özgürlüklerin verilmesini istemiş; liberalizme karşı mücadelede, Rusya'daki toplumsal sistemde köklü değişikliklerin gerektiğini göstermiştir. Çernişevski'nin estetik kuramının sözcülüğünü yapmış ve «sanat için sanat» kuramını eleştirmiştir. *Sovremennik*'in yayınının durdurulmasından sonra (1866), Antonoviç, maddeciliği ve doğabilimlerini süreli yayınlarda yaymayı sürdürmüş, bu amaç için de doğabilimindeki başarılardan (*Seçenov*'un, *Darwin*'in yapıtlarından) yararlanmıştır. 1896'da, *Charlz Darwin i yego teoriya* (Charles Darwin ve Kuramı) adlı kitabı yazmıştır. 1909'da yazarların *vekhizm*'ine karşı çıkmış, 1860'lar (Çernişevski ile öbürlerinin) edebiyat eleştirisi geleneğinin yeniden yaşatılması için çağrıda bulunmuştur. Antonoviç, zaman zaman kendi öğretmenlerinin anlayışlarını basitleştirerek kabalaştırmış; görüşleri, devrimci demokratlarınki kadar kararlı olmamıştır. Maddeciliği ise, kurgusal ve matefizik kalmıştır. Antonoviç, Marxçılığa yakınlık duymuş olmakla birlikte, Marxçılığı anlamamıştır. Toplumsal–siyasal ve edebi etkinlikten yavaş yavaş çekilerek kendini doğabilimlerine vermiştir.

Antropogenesis Toplumsal bir varlık olarak insanın ortaya çıkması ve gelişmesi. *Darwin, Huxley, Haeckel,* insanın üçüncü zamandaki insansı maymundan geldiğini göstermişlerdir. Engels'in gösterdiği gibi, Antropogenesis'i harekete geçiren güç, ilkel insanın özgül toplumsal bağlarını, kültürünü yaratan ve insan gövdesini biçimleyen toplumsal emek olmuştur. Böyle bir şey, insanın tanrısal kökenine ilişkin dinsel, idealist mithosları çürütmektedir. İnsa-

nın ortaya çıkışı ve gelişmesi, evrelere ayrılır. İlk evre, Australopithecus'tan (insanın en yakın atasından, beş milyondan çok yıl önce yaşamış Güney Afrika fosil maymunundan) sürü halinde varoluşa, et ve otoburluk ile (av ve avdan yararlanmak için) alet olarak doğal nesnelerin kullanılmasına, sonra da bunların düzgün hale getirilmesine geçişte görülür. Buysa, ikinci evreyi, sistemli olarak kaba taş, kemik ve çeşitli biçimlerde tahta gereçler yapan, toplu halde hayvan avlayan ve ateşi kullanan Antropogenesis'in ilk evresinin temsilcilerinden (en eskil insandan, Pithecanthropus ve Sinanthropus'dan) ilk sürü insanının ortaya çıkışını hazırlamıştır. Bunların soyundan gelen Palaeoantropus ya da Neanderthal adam, daha karmaşık aletler yapmış, ilk yapay yapıları kurmuş ve ateşi elde etmiştir. Toplumsal üretimin ortaya çıkışı, bilincin ve konuşmanın doğmasına yol açmıştır. İnsanın oluşumu yüzbinlerce yıl sürmüştür (Güney Doğu, Güney ve Önasya'da ve Afrika'da). Üçüncü evre, ilk sürü insanının ilk topluma, Neanderthal adamın da modern adama dönüşmesi, 35.000–40.000 yıl önceye rastlar.

Antropolojizm İnsanı doğanın en yetkin ürünü sayan, insanın tüm üretici güçlerini insanın bedensel işlevlerinin organik birliğine bağlayışıyla, insana ilişkin bilgiyi yine onun kendi sırlarının anahtarı olarak gören Marxçılık–öncesi maddeciliğin tipik bir çizgisi. Burada, insan ile doğanın birliği, idealist insan anlayışına ve beden ile ruhun birbirinden düalistçe ayrılışına karşı vurgulanmaktaydı. 17. ve 18. yüzyıl maddeciliğinde, antropolojizm, feodal toplumsal sistemin ve dinin insanın gerçek doğasıyla uyuşmadığını gösterişiyle, burjuva devrimden yana kanıtlardan biri olmuştur. Antropolojizm, Marxçılık–öncesi maddecilikte yatan kusurları taşır, bunlardan başlıcası, insanın toplumsal doğasını ve bilincini anlayamamış olmasıdır. Antropolojizm, tüm gerçek insan çizgilerine ve niteliklerine, genel olarak insanda yatan, yani insan etkinliğinin ortaya çıkıp gerçekleştirdiği tarihsel iletişim biçimlerinden kopuk soyutlamalar olarak bakar. Antropolojizm, aslında, insanın incelenişine biyolojik bir yaklaşımda kendini belli eder. Bu gibi bir yaklaşımsa, kaçınılmaz olarak, tarih anlayışında idealizme varır, çünkü insanların amaçlı etkinliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal fenomenler, burda tek başına «doğal bireyler»in öznel psikolojik yönleriyle açıklanmaktadır. Antropolojizm, *Feuerbach* ile *Çernişevski*'nin yapıtlarında tam olarak geliştirilmiştir; Antropolojizm'in kimi yönleri Çernişevski'nin gerçeklik karşısındaki devrimci tavrı dolayısıyla aşılabilmiştir. Modern burjuva felsefesinde, Antropolojizm, nesnel dünyayı insanın kendi doğasından türeyen bir şey olarak gören çeşitli idealizm biçimlerine temellik eder. Antropolojizm, felsefede *(varoluşçuluk, pragmacılık, yaşam felsefesi, felsefi antropoloji)*, sosyolojide *(antropososyoloji, Toplumsal–Darwincilik), hatta psikolojide* (bak. *Freudculuk*) birçok eğilimin bileşken bir parçasını oluşturur.

Antropomorfizm İnsan biçimini ve insana özgü çizgileri dış doğa güçlerine yükleyerek, mithossal varlıklara (tanrılara, tinlere vb.) bağlamak. *Ksenophanes*, Antropomorfizm'i dine özgü bir şey olarak görmüştür; Antropomorfizm'in dindeki önemi ise, en tam olarak ve en derininden *Feurbach* tarafından açığa konmuştur. Antropomorfizm, *animizm*'le ve *totemcilik*'le bağıntılı olup, modern dinlerde de göze çarpar; *Müslümanlık*'ta ve *Yahudlik*'te örtük bir biçimde yer alır. 18. yüzyılda, dini antropomorfik kavrayışlardan temizleme girişimleri olmuştur (bak. *Deizm, Teizm*). Antropomorfizm, birtakım bilimsel kavramlar (örneğin, güç, enerji vb.) için de tipiktir. Ancak, bu «semantik» Antropomorfizm, bu kavramların nesnel içeriğini dışarlamaz.

Antroposofi Gizemci bir kuram, *teosofi*'-

nin bir çeşidi. Antroposofi, Pythagorascılar ile yeni-Platoncu gizemcilikten, gnostisizm, kabalizm ve açık-masonluk ile Alman doğa felsefesinden alınma dinsel ve felsefi düşüncelerin bir toplamına dayanır. Antroposofi'nin ana özelliği, ancak gizemsel yoldan açıklığa kavuşan insan doğasının tanrısallaştırılmasıdır. Antroposofi, 1. Dünya Savaşı arifesinde, Alman okültisti R. Steiner (1861–1925) tarafından kurulmuştur. Antroposofi, Federal Alman Cumhuriyeti ile İngiltere ve ABD'de hâlâ geçerlidir.

Antropososyoloji Sosyolojide antropolojik olguları çarpıtarak, bireylerin ve birey gruplarının toplumsal konumu ile insanın anatomik ve fizyolojik temel özellikleri (kafatası ölçüsü ve biçimi, boy, saç rengi, vb.) arasında doğrudan bağıntı kurarak, toplumsal fenomenleri bu açıdan inceleyen bir kuram. Antropososyoloji, Aryan ırkın daha yüksek, aristokrak ırk olduğu ve soyluluk ile burjuvazinin bu ırka girdiği sonucuna varmak için J. Gobineua'nun (1816–82) sahte-bilimsel kuramını benimseyip geliştiren G. V. Lapouge (1854–1936) tarafından kurulmuştur. Lapouge, sınıf mücadelesini, ırklar arasındaki mücadele olarak, işçilerin kurtuluş hareketini de «Aryan öğeler»deki bir indirgenme dolayısıyla ortaya çıkan bir gerileme olarak saptamıştır. Kendisine göre, «huzursuz kitleler»i ılımlı duruma getirmenin eugenik (bak. *Eugenik*) önlemi, *ırkçılık*'ın ideolojik silahlarından biridir.

Apeiron *Anaksimandros* tarafından sınırsız, belirsiz, niteliksiz, sürekli hareket halindeki maddeyi belirtmek için ortaya atılmış bir kavram. Buna göre, nesnelerin sonsuz çeşitliliği, bütün dünyalar, karşıtların (sıcak ve soğuk, ıslak ve kuru) ile onların mücadelesinin Apeiron'dan ayrılmasıyla ortaya çıkıp var olmuştur. Apeiron kavramı, maddeyi (su, hava) gibi somut cevherlerle özdeşleştiren anlayışlarla karşılaştırılırsa, ilkçağ Yunan maddeciliğinin gelişmesinde ileri bir adım olmuştur. Pythagorascılara göre, Apeiron, kendi karşıtıyla (sınırlı olanla) birarada, varolan her şeyin temelini oluşturan, biçime gelmeyen, sınırsız ilkelerdir.

Apolojetik Akla seslenen kanıtlar yoluyla bir dogmayı savunan ve haklı gösteren bir teoloji dalı. Apolojetik, teolojide Katolik ve Ortodoks sistemler içinde yer alır; *Protestanlık* ise, inanın akla önceliğinden yola çıkarak Apolojetik'i rededer. Apolojetik, *Tanrının varlığının tanıtı*'nı, ruhun ölmezliğini, (mucizeler ve kehânetler de içinde olmak üzere) ilahi vahiy alametleri öğretisini, dine ve dinin çeşitli dogmalarına karşı çıkışların bir çözümlenişini de içine alır. Apolojetik, bir yandan akla başvururken, öte yandan temel dinsel dogmaların akıl yoluyla kavranamayacağını öne sürüşten doğan kusurları da kendi içinde taşır; yani Apolojetik, biçimce akılcı, ama içerikçe akıldışıcıdır. İnce bir *safsata,* aşırı yantutarlık ve *dogmatizm,* karanlık ve bilimsel olmama, Apolojetik'in tipik yanlarıdır. Dinde Apolojetik, bugün için burjuva Apolojetik'e ve dinsel felsefeye yakından bağlıdır. Apolojetik, aynı zamanda, herhangi bir kimsenin ya da herhangi bir şeyin bile bile övülmesi ya da alkış tutularak savunulması anlamına da gelir.

A priori İdealist felsefede, A priori, *aposteriori* bilgiye karşıt olarak, deneyimden önce ve ondan bağımsız bilgiyi, ta başından bilinçte barınan bilgiyi nitelemek için kullanılır. Bu iki terimin karşı karşıya konuşu, özellikle Kant felsefesinin tipik bir yanıdır. *Kant,* duyusal algı yoluyla edinilen bilginin doğru bilgi olmadığını belirterek, onun karşısına sahici bilgi olarak duyarlık (zaman ve mekân) ile aklın (neden, zorunluluk vb.) a priori biçimlerini koymuştur.

A posteriori *A priori*'nin karşıtı; deneyim yoluyla edinilen bilgiyi nitelemek için kullanılır.

Araz bak. İlinek.

Areopajitik Dört dinsel yazmadan («Tanrısal Adlar Üstüne», «Göksel Hiyerarşi Üstüne», «Kilise Hiyerarşisi Üstüne», «Gizemci Teoloji Üstüne») ile on dinsel yazı parçasından oluşan bir derleme; bunlar uzun zaman (İ.S. 1. yüzyılda) ilk Atina piskoposu Areopajit Dionysius'un sayılmışsa da (nitekim adı da buradan gelir), daha sonra bunun bir yanlışlık olduğu bilginlerce ortaya çıkarılmıştır. Areopajitik'te, 1. yüzyılda varlığını sürdürmemiş olmakla birlikte, *yeni-Platonculuk*'un güçlü bir etkisi görülür. Areopajitik, ayrıca yine 1. yüzyılda varolamayacak, gelişmiş bir kilise öğretisini de içerir. 5. yüzyılın ortalarına kadar erken Hıristiyan yazınında bu yapıta bir gönderme yoktur. Bu ve daha başka kanıtlar, bilginleri Areopajitik'in ortaya çıkış tarihini 5. yüzyıl olarak saptamalarına, Areopajit Dionysius'un da erken Hıristiyan Kilisesi'ndeki büyük otoritesi dolayısıyla bu derlemenin yazarı olarak tanınmış olduğu sonucuna varmalarına yol açmıştır. Kimi bilginler ise, doğu'da etkinlikte bulunmuş gürcü bir piskoposu, İberyalı Peter'i Areopajitik'in yazarı olarak görürler. Areopajitik, sistemli düşünülmüş bir ortaçağ Hıristiyan öğretisidir; buna göre, tüm varlığın odağı, bilinmesi olanaksız bir tanrılık olup, ondan sızan ışık hüzmeleri, her yönde, meleklerin dünyası ile kilisenin nüfuz alanından aşağıya, sıradan insanlara ve nesnelere kadar ışıyarak yayılır. Bu öğretideki güçlü tümtanrıcı öğeler, kilise öğretisi ile karşılaştırıldığında, ilerici öğeler sayılır. *Rönesans*'a kadarki bin yıl boyunca, Areopajitik, dinsel felsefesinin en tutulan yapıtı ve tüm ortaçağ felsefesinin ideolojik kaynaklarından biri olmuştur. Ortaçağ gizemciliğinin son bulması, Areopajitik'teki diyalektik öğelerin, madde ve biçim üstüne öğretideki birtakım olumlu özelliklerin açığa çıkmasına ve bunların ortaçağ aristotelesciliği ile *iskolastik*'e karşı mücadelede başarıyla kullanılmasına yol açmıştır.

Aristippos (Z.Ö. 435–355) Yunanlı filozof, *Sokrates*'ın tilmizi ve Kyrene (Hazcılık) okulunun (bak. Kyreneliler) kurucusu; yapıtları günümüze ulaşmamıştır. Aristippos, bilgi kuramında *duyumculuk*'u, etikte *hazcılık*'la bağdaştırmaya çalışmıştır. Hazzı yaşamın en yüksek amacı olarak görmüş, ancak insanın hazla bağımlı kalmamasını, en büyük nimet olan anlıksal zevk için çaba göstermesini istemiştir. Aristippos'a göre, haz ve ıstırap, iyi ile kötünün, doğru ile yanlışın ölçütüdür.

Aristoteles (Z.Ö. 384–322) Yunanlı filozof ve ansiklopedik bilim adamı, mantık bilimi ile daha birkaç özel bilgi dalının kurucusu. Marx kendisi için ilkçağın en büyük düşünürü demiştir. Trakya'da Stageiros'da doğmuş, Atina'da *Platon*'un okulunda öğrenim görmüştür. Aristoteles, Platon'un cisimlilikten sıyrılmış biçimler («idealar») kuramını eleştirmiş, ancak maddecilik ile idealizm arasındaki kararsızlığından, Platon'un idalizmini bütün bütüne aşamamıştır. Kendi okulunu (Lykeion) Atina'da (Z.Ö. 355'te) kurmuştur. Aristoteles'in felsefesinde şu yanlar ayırdedilir: 1) Varlığı, varlığın bileşkenlerini, nedenlerini ve kökenlerini ele alan kuramsal yan, 2) İnsan etkinliğini ele alan pratik yan, ve 3) Yaratıcılığı ele alan poetik yan. Aristoteles, dört ilk neden kabul eder: 1) Madde, ya da edilgen oluş olanağı; 2) Biçim (öz, varlığın özü), maddede yalnızca bir olanak olarak bulunan şeyin gerçekliği, 3) Hareketin başlangıcı, ve 4) Hedef. Aristoteles, tüm doğayı «madde»den «biçim»e, «biçim»den de «madde»ye ardarda geçişler olarak görür. Ancak, Aristoteles, maddede yalnızca edilgen ilkeyi görmüş ve tüm etkinliği, hareketin başlamasına ve hedefe indirgediği biçime tanımıştır. Tüm hareketin sonsal kaynağı Tanrı'dır. Yine de, Aristoteles'in nesnel idealist «biçim» kuramı, birçok bakım-

dan, Platon'un idealizminden daha nesneldir, çünkü Aristoteles maddeciliğe çok yaklaşır. Aristoteles'in biçimsel mantığı varlık kuramıyla ve doğruluk kuramıyla yakından bağıntılıdır, çünkü Aristoteles, mantık biçimlerinde varlık biçimlerini görmüştür. Bilgi kuramında, Aristoteles, açık seçik konmuş olan (bak. *Zorunlu Önerme*) ile «Kanı» alanına (diyalektik) giren olası-- olan arasında bir ayrım yapmıştır. Bu iki bilgi biçimi arasında da dille bağıntı kurmuştur. Deneyim, Aristoteles'e göre, «kanı»nın doğrulanmasındaki son evre değildir; bilimde daha yüksek postulalar, doğrulukları açısından, duyular yoluyla değil, zihin yoluyla doğrudan kesinlik kazanırlar. Ancak, kurgusal yoldan ulaşılabilen yüksek bilgi belirtileri, zihnimizin içinde yatmaz, (olguların derlenmesi, düşünmenin olgulara doğru yöneltilmesi vb. gibi) etkinliği gerektirirler. Bilimin nihai amacı, nesneyi tanımlamaktır, bunun koşulu da *tümdengelim* ile *tümevarım*'ın bileşimine varmaktır. Kozmolojide, *Aristoteles, Pythagorascılar*'ın kuramını geri çevirmiş, *güneşmerkezci sistemin yaratıcısı olan Copernicus*'a gelinceye kadar tüm zihinleri çelen bir yermerkezci sistemi geliştirmiştir. Etikte, Aristoteles, gözlemeyi zihinsel etkinliğin en yüksek biçimi olarak görür. Böyle bir şey, Yunanistan'daki köleci sistemin tipik bir özelliği olarak, kölelerin kol emeğinin özgür kişilerin bir ayrıcalığı olan kafaca boş zamandan ayrılmasından ileri gelir. Aristoteles'e göre, ahlak modeli, filozofların en yetkini olan Tanrı'dır. Toplum kuramında, Aristoteles, köleliğin köklerinin doğada yattığını göstermeye çalışmıştır. En yüksek devlet otoritesi biçimleri, iktidarın bencilce kullanılmasına olanak tanımayan ve otoriteleri bütün topluma hizmet etmekle yükümlü tutan biçimlerdir. Aristoteles felsefesindeki kararsızlıklar, kendisini geride bıraktığı etkinin ikililiğinde de görülür: Maddeci eğilimler, feodal toplum felsefesinde ilerici düşüncelerin gelişmesinde önemli bir rol oynamış; idealist öğeler ise, Aristoteles'in kuramlarını ölü bir iskolastik haline getiren Ortaçağ kilise adamları tarafından yayılmıştır. Aristoteles'in (temel yapıtı olan) *Metafizik*'i inceleyen Lenin, «burada diyalektiğin canlı tohumları»na, «aklın gücüne, bilmenin nesnel hakikatine, gücüne olan safça inan»a yüksek değer biçmiştir.

Arkesilaos (Z.Ö. 315–241) Platon'un olumlu *savlarının* gücünü yitirmesi ve Platon'un düşüncelerinden *kuşkuculuk*'a geçiş özelliği gösteren Orta Akademia'nın (bak. *Akademia*) kurucularından. Burada Platon'dan geriye kalan şey, sonunda dogmatik felsefenin yokedilişine ve olasılık kavramlarının öne sürülmesine varacak biçimde, çeşitli mantık kavramları tiplerinin oluşturulması yönündeki eğilimdir. Etikte de, Arkesilaos, tinsel durumdaki ölçülülüğe indirgediği Platon'un coşkunluk kuramını gücünden düşürüşüyle göze çarpar.

Askeri Demokrasi *İlkel komünal sistem*'in çöküşü ve *devlet*'in oluşması sırasında toplumun bir siyasal örgütlenim biçimi. Bu terim *Morgan* tarafından getirilmiştir. Askeri Demokrasi'yi Yunanlılar Homeros çağında (Z.Ö. 12.–9. yüzyıllar), Romalılar da krallar döneminde (Z.Ö. 8.–6. yüzyıllar) uygulamışlardır. İskitler, Keltler, Eski Germen kavimleri ile Normanlar da Askeri Demokrasi'yi uygulayanlar arasındadır. Askeri Demokrasi'nin kendine özgü yönü, iktidarın gitgide şeflerin, komutan ve din adamlarının elinde toplanması ile yavaş yavaş kalıtsal bir kurum haline gelmesidir. Burada, yağma ve ganimet savaşları, sürekli bir uğraş halini almıştır. Askeri Demokrasi'de çeşitli ayrıcalıklardan yararlanan askeri bir kast ortaya çıkar. Böylece, gentil sistemin organları, «halkın iradesinin bir aracı olmaktan çıkarak, kendi halkını yönetmenin ve ezmenin özerk organları durumuna ge-

lir». (Marx/Engels, *Seçilmiş Yapıtlar,* 3 cilt, Cilt 3, s. 332.)

Astronomi Gökyüzü cisimleri ve sistemleri ile daha başka kozmik madde biçimlerinin konumu, hareketi, yapısı ile gelişimi bilimi. Astronomi, yine herbiri kendi içinde bölünen dallara ayrılır. Örneğin, astrometri, pratik Astronomi'nin gökküresel, yeryüzeysel, denizsel dallarını içine alır ve gökyüzü cisimlerini konum ve büyüklüklerini ölçümleme sorunlarıyla uğraşır. Yıldız Astronomisi, yıldız ve yıldız sistemlerinin uzaysal dağılımı ile hareketini inceler. Radyo–Astronomi, yaydığı radyo dalgalarını gözlemleme yoluyla, çeşitli kozmik nesneleri inceler. Astrofizik, başka şeylerin yanısıra, kozmik madde (cisim, toz, gaz) ve alanların fiziksel temel özelliklerini inceler; *kozmogoni*, uzay nesnelerinin kökeni ve gelişimiyle bağıntılı sorunları incelerken, *kozmoloji,* maddenin tüm kozmik biçimlerini bağıntılı bir bütün içinde kucaklayan tek bir sistem olarak Evren'in yapısının genel yasalarını inceler. Astronomi doğabilimin, genel olarak da insan bilgisinin deney alanını zaman ve mekâna korkunç derecede yayar. Astronomi, dolayısıyla, insan zihni, dış mekânda milyarlarca ışıkyılının içine, zamanda da yüzylerce ve binlerce milyon yıl geçmişin içine inebilmiştir. En değişiğinden süreçlerin, yeryüzü koşullarında yeniden üretilemeyecek ya da üretilse bile ancak çok küçük ölçekte üretilebilecek süreçlerin geçtiği dev doğal fizik laboratuvarları, astronomi'nin nesneleridir. Örneğin, termonükleer tepkimeler, ilk kez yıldızlarda görülmüş, daha sonra (ancak denetimsiz patlamalar olarak) Dünya üstünde yeniden üretilmiştir; kozmik ışınlar içindeki parçacıklar ise, en güçlü ivdireçlerde bile elde edilemeyecek eneriye sahiptirler; uzaydaki aşırı–özgül ağırlık ya da seyrelme halindeki maddeyi, korkunç kaplam ve güçte yerçekimsel ve elektromanyetik alanları, korkunç ölçekte patlamaları, vb. gözlemleyebiliyoruzdur. Astronomi, deneysel fizik alanını yaymakla birlikte, her şeyden önce, fizik bilimleri ile bu bilimlerin araç ve yöntemlerine yaslanır. Yakın zamana kadar astronomlar hemen hemen bütünlükle gözlemle bağlı kalıp deney geliştiremiyorlardı. Ancak, 1957'den bu yana, SSCB'nce ilk yapay Dünya uydusunun yörüngeye sokulmasıyla ve uzay araştırmalarına yol açılmasıyla, bu durum kökten değişmiştir. Yeryüzü–dışında gözlem (gezegenler–arası uzayda, atmosferde, öbür gezegenlerin yüzeyinde, vb. ölçümler), olanaklı hale gelmiştir. Astronomi, en eski bilimlerden biri olup, doğa üstüne doğru, maddeci görüşlerin işlenip yayılmasına bütün öbür dallardan daha çok hizmet etmiş bir doğabilimi dalıdır.

Aşiret *İlkel–komünal sisteme* özgü bir insan topluluğu biçimi. Aşiret, Aşiretler arasında bölgesel, dinsel ve kültürel birlik olmayışından kaynaklanan gentil ilişkiler temeline dayanır. Bir bireyin Aşiret üyesi olması, kendisini ortak mülkiyetin ortak sahiplerinden biri kılar, üründen belli bir pay almasını sağlar ve kendisine komünal yaşama katılma hakkını tanır. Gentil ilişkilerin yerini meta–mübadele ilişkilerinin alması, Aşiretler'in çözüntüye uğrayarak *milliyet*'ler halinde biraraya gelmesine yol açmıştır.

Aşkın *İçkin*'e karşıt, bilincin ve bilmenin ötesinde yatanı belirten bir terim. Bu terim, insan bilgisinin Aşkın dünyanın, «kendinde–şeyler» dünyasının içine işleyemeyeceğini düşünen *Kant* felsefesinde çok büyük bir önem taşır. Kant'a göre, İnsan davranışları Aşkın standartların (özgür irade, ölümsüz ruh, Tanrı) buyrultusu altındadır.

Aşma *Hegel* tarafından geniş biçimde kullanılan bir terim. Bir şeyin aynı anda ortadan kalkmasını ve korunmasını gösterir. Hegel, Aşma terimini, mutlak idea'nın ha-

reketini nitelemek için kullanmıştır. Mutlak idea'nın her bir durumu, gelişme'deki evrelerin sürekliliğini sağlayan daha yüksek bir durumca «aşılır». Böylece, düşünme sürecinin en yüksek kategorisi (bireşim), hem antitezi kaldırır, hem de bir süreç içinde daha önceki gelişmenin bütün içeriğini kendinde korur. Hegel, Aşma düşüncesinde, maddi dünyanın gelişmesinin nesnel bir kurallığını ve insanın (kuramsal ve pratik) etkinliğinin kendine özgü özelliklerini görmüştür. Bu arada, Aşma'nın Hegel'in yazılarında da görüldüğü üzere, soyut ve mantıksal bir doğası vardır. Diyalektik maddecilikte, Aşma terimi, gelişmedeki sürekliliğe bir gönderme olarak ve daha aşağı düzeyden bir fenomenin daha yüksek düzeyden bir fenomeni karşıladığı bir ilişkiyi nitelemek için kullanılır (örneğin, mekanik hareketin maddenin biyolojik hareketi içinde «aşılmış» bir biçimde var olduğuna ilişkin önerme).

Ataerkillik *İlkel-komünal sistem*'de bir kabile örgütlenim biçimi olup, toplumsal üretimde (avlanma, balık tutma, hayvan yetiştirmenin yanısıra, ortak topluluğun ayakta kalması için yaşamsal önem taşıyan öbür uğraşlarda) ve kabile topluluğunun toplumsal yaşamında (işlerin yürütülmesinde, kabile üyeleri arasındaki ilişkilerin düzene konmasında, dinsel törenlerin yönetiminde, vb.) erkeğin üstünlüğünü gösterir. Ataerlilik'te kadınlar kabile topluluğunun aileleri içine girer (baba, yersellik) ve soy, babalık çizgisini izler (babasoyluluk). Modern bilim, iki-kişili evliliğe dayanan erken-Ataerlilik ile geniş tekeşli ataerkil aile biçiminde, ilkel-komünal çağın sonunda ortaya çıkan geç-Ataerkililik arasında bir ayrım yapar. *Anaerkililik* gibi, Ataerkililik de, insan topluluklarının tümünde varolmamıştır; kimi bilim adamlarına göre de, Ataerkillik, ilkel-komünal sistemin gelişmesinin bir evresi değildir.

Ataraksiya Kimi Yunanlı filozoflara göre bilge bir kişi için erişilebilecek tinsel bir dinginlik ve ölçülülük hali. *Demokritos, Epikuros* ve *Lucretius*'a göre, Ataraksiya'ya Evren bilgisi yoluyla, korkunun geride bırakılması ve kaygıdan kurtulma yoluyla varılabilir. Kuşkucular (*Pyrrhon* ile öbürleri), Ataraksiya'nın yargıda bulunmaktan kaçınma yoluyla elde edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. *Stoacılar* ise, olup biten şeylere, neşe ve üzüntüye kayıtsızlık olarak kendi *duyumsamazlık* kuramlarını geliştirmişlerdi. Marxçı etik, yaşama gözleyici bakışı redderek, bireyin yaşamda etkin konumunu bir ideal olarak alır.

Ateizm bak. Tanrıtanımazlık.

Atomculuk Maddenin (atomlar ile öbür mikro-parçacıklardan) ortaya çıkan kesikli yapısıyla ilgili kuram. Atomculuk, ilk kez, *nyaya* ve *vaisesika* gibi ilkçağ Hint felsefe kuramlarında dile getirilmiş olmakla birlikte, *Leukippos, Demokritos, Epikuros* ve *Lucretius* felsefesinde çok daha tam ve tutarlı olarak ortaya konmuştur. Burada, atomlar, nihai, bölünemez, en küçük, cevherce sonsuz ufak parçacıklar olarak görülüyordu. Atomlar, sayıca, ağırlıkça, hızca ve cisimler içinde karşılıklı konumlarınca birbirlerinden ayrılıyorlardı. Bu temel özellikler, dünyada niteliklerin çeşitliliğinin nedeni olarak görülüyordu. 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında, Atomculuk, *Galileo, Newton, Lomonosov, Dalton, Bulterov* ve *Mendeleyev* ile daha başkalarının yazılarında işlenerek, maddenin yapısının kimyasal-fizik kuramı haline gelmiştir. Atomculuk, hemen hemen her zaman dünyanın maddeci yoldan kavranışının temeli olmuştur. Ancak, eski Atomculuk, oldukça metafizikti, çünkü kesiklilik düşüncesi mutlaklaştırılıyor, maddenin nihai, değişmez bir hali olduğu, dünyanın yapısının «ana tuğlaları» olduğu kabul ediliyordu. Modern Atomculuk, maddenin yapısında moleküllerin, a-

tomların, *temel parçacıklar*'ın ve öbür mikro-nesnelerin çeşitliliğini, bunların sonsuzca karmaşıklığını ve bir biçimden öbür biçime dönme yetileri olduğunu kabul eder. Çeşitli kesikli mikro-nesnelerin varoluşu, Atomculuk'ta, *nicelikten niteliğe geçiş yasası*'nın kendini açık edişi olarak görülür: Mekânda uzaklıkların indirgenmesi, maddenin yapısının biçmlerini, maddenin temel özelliklerini, mikro-sistemlerdeki öğeler arasındaki bağıntıları ve hareket yasalarını değişime uğratır. Modern Atomculuk, maddenin yalnızca kesikli değil, ama aynı zamanda kesiksiz olduğunu da kabul eder. Mikro-parçacıklar arasındaki etkileşim, mekânda kesiksiz olarak dağılmış alanlar (yerçekimi, elektromanyetik, nükleer, vb. alanlar) yoluyla sürdürülür; bu alanlar, temel parçacıklarla sımsıkı bağıntılı olup, değişik cisimleri oluştururlar. Modern Atomculuk, sonsal, değişmez maddenin varlığını yadsıyarak, maddenin nitel ve nicel sonsuzluğunun kabulünden yola çıkar.

Atomizm bak. Atomculuk.

Atomsal Olgu *Mantıkçı atomculuk*'un temel kavramlarından biri. Atomsal Olgu, bileşkenlere bölünemez olup, düşünmenin nesnelerinin ve şeylerin bir bileşiminden ortaya çıkar. Atomsal Olgular, birbirlerinden bağımsız olarak ele alınıp değerlendirilir; buysa, bir Atomsal Olgu'nun varoluşunun (ya da varolmayışının) bir başka Atomsal Olgu'nun varoluşunun (ya da varolmayışının) tanıtı olamayacağı anlamına gelir. Böylece, Evren'de varolan karşılıklı bağımlılık ilişkileri ile Evren'in birliği yadsınır, bilme süreci pratikte Atomsal Olgu'nun betimlenişine bağlanır. Bu metafizik kavram, matematiksel mantıkta önemli bir rol oynayan «atomsal» (temel) önermelerin birtakım temel özelliklerinin dış dünyaya aktarılması sonunda ortaya çıkmıştır. Özü itibariyle Atomsal Olgu, *Mach*'ın «dünyanın öğeleri»ne yakın düşer.

Augustinus, Ermiş (354–430) Hippo (Kuzey Afrika) Piskoposu, Hıristiyan teolog, *yeni-Platonculuk*'a yakın görüşte gizemci filozof, önde gelen bir patristik (bak. *Patristik*). Augustinus'un dünyagörüşü, «inanın olmadığı yerde, bilgi de, hakikat de olmaz» ilkesine dayanan, iyi-tanımlanmış fideist bir nitelik taşır. Augustinus'un görüşleri, iskolastik'in kaynaklarından birini oluşturur. *De Civitate Dei* (Tanrı Ülkesi) adlı yapıtında, Augustinus, Tanrı tarafından önceden takdir edilmiş olan ve kaderci bir biçimde kavranan Hıristiyan dünya tarihi anlayışını geliştirmiştir. «Tanrı Ülkesi»ni, kilisenin evrensel yöntemini, *Civitas terrena*'nin, Yeryüzü Ülkesi'nin, «günahkâr» laik devletin karşısına koymuştur. Bu öğreti, Papalık'ın feodal beylere karşı mücadelesinde önemli bir rol oynamıştır. Augustinus, Hıristiyan teolojisinin daha sonraki gelişmesini oldukça etkilemiştir. Augustinusculuk, bugün için gerek Katolik, gerek Protestan kiliselerince hâlâ yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Avenarius, Richard (1843–1896) Öznel idealist okula bağlı İsviçreli filozof, ampiriokritisizm'in ilk sözcülerinden, Zürih Üniversitesi profesörü. Avenarius'un felsefesinin odak noktası karşıtları yani bilinç ile maddeyi, psişik olan ile fiziksel olanı uzlaştıracak olan deneyim kavramıdır. Avnearius, idealist «saf deneyim» kuramının karşısına koyduğu temel-maddeci bilgi kuramını eleştirmiş; özne ile nesnenin temel eşgüdümü, yani özne ile nesnenin mutlak karşılıklı bağımlılığı kuramını desteklemiştir. Avenarius'un görüşlerinin temelsiz ve doğabilimi olgularıyla bağdaşmaz oluşu, Lenin tarafından *Materyalizm ve Ampirio-kritisizm* adlı kitabında ortaya konmuştur. Avenarius'un başlıca yapıtı, *Kritik der reinen Erfahrung*'dur (Saf Deneyimin Eleştirisi, 1888–90).

Avrupa-Merkezcilik Bilimde, güzel sa-

natlarda, felsefede, edebiyatta vb. gerçek değerlerin yalnızca Avrupa'da gelişmekte olduğuna ilişkin bir anlayış. Avrupa–merkezcilik'in kaynakları, Yunan–Roma uygarlığının Barbarlığın karşısına konmasında görülür. Ortaçağlarda, Avrupa–merkezcilik anlayışı, Roma'yı ve Papalık'ı dünyanın düşünce merkezi olarak gören *Katoliklik*'in ideologları tarafından sürdürülmüştür. Erken burjuva Avrupa–merkezcilik'inin de dinsel bir temeli olmuş, sık sık Avrupalı kapitalist ülkelerin sömürgecilik özlemlerinin üstünü örtmeye yaramıştır. Avrupa–merkezci düşünceler, başkalarının yanısıra, Prusya imparatorluğunu özgürlüğün ve hakiki kültürünün bir kalesi olarak gören Hegel ile Avrupalı–olmayan kültürleri küçümseyen J. Michelet tarafından da paylaşılmıştır. *Spengler* ile *Toynbee*'nin kuramları da bir yere kadar Avrupa–merkezcilik düşüncelerini yansıtır. Bu kişiler, özerk kültürler arasında etkileşim olanağını ve birtakım bağıntıların varlığını yadsırlar. İdeolojik bakış açısından, Avrupa–merkezcilik, «Avrupa» uygarlığını, yani kapitalist uygarlığı korumaya, burjuva yaşam tarzına övgüler düzmeye ve yeni–sömürgeciliği olumlamaya hizmet eder. Avrupa kültürünün Doğu kültürüne çok şeyler borçlu olduğu görüşünde olan «Doğu–merkezcilik» ile Afrika kültürünü bütün öbür kültürlerin üstünde gören Zencilik kuramı, Avrupa–merkezcilik'e özel bir tepki olarak görülebilir. Aydınlanmacılardan başlayarak, ilerici Avrupalı düşünürler, Avrupa–merkezcilik'i, onaylamamışlar, tüm halkların ortak olduğu evrensel insanlık ve kültür tarihi düşüncesini öne sürmüşlerdir. Evrensel kültürel ilerleme sorununda *Montesquieu, Voltaire, Herder, Goethe* çizgisi, hem Avrupa–merkezcilik'i, hem de belli bölge ve halkların kültürel ayrıcalığı anlayışını sert bir biçimde eleştiren Marxçılık–Leninçilik tarafından sürdürülmektedir.

Aydınlanma Toplumdaki eksiklikeri gidermeye, iyilik, adalet ve bilimsel bilgi düşüncesini yayarak, toplumdaki gelenekleri, politikayı, yaşam koşullarını değiştirmeye çalışan bir toplumsal–siyasal eğilim. Aydınlanma'nın temelinde, bilincin toplumun gelişmesinde belirleyici bir rol oynadığı, toplumdaki kötülüklerin insanların cehaletinden ve kendi doğalarını anlama gücünden yoksun oluşlarından kaynakalandığı idealist sanısı yatar. Aydınlatmacılar gelişmede ekonomik koşulların beiirleyici önemini gözönüne almadıkları için, toplumun nesnel yasalarını açığa koyamamışlardır. Aydınlatmacılar, toplumdaki tüm sınıflara ve kesimlere, daha çok da egemen sınıf ve kesimlere seslenmişlerdir. Aydınlanma, burjuva devrimlerinin hazırlık döneminde yaygınlık kazanmış, burjuva ve küçükburjuva ideolojiyi dile getirmiştir. *Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Herder, Lessing, Schiller, Goethe* ile daha birçokları, Aydınlatmacılar arasında yer alırlar. Aydınlatmacıların etkinlikleri, kilise ideloojisi ile feodal ideolojinin etkisini oldukça düşürmüştür. Aydınlanmacılar, yalnızca kilisiye karşı değil, ama dinsel dogmalara, iskolastik düşünme yöntemlerine de karşı kararlı bir mücadele yürütmüşlerdir. Aydınlanma'nın 18. yüzyıldaki sosyolojik görüşlerin oluşması üstünde büyük bir etkisi olmuştur. Ütopyacı sosyalistler ile Rus Narodnikleri de Aydınlanma düşüncelerinin etkisi altında kalmışlardır.

Aydınlar Esas olarak zihinsel çalışma yapan bireylerin oluşturduğu toplumsal grup. Mühendisler, teknisyenler, doktorlar, avukatlar, sanatçılar, öğretmenler, yazarlar, bilim işçileri, memurların büyük bir kesimi bu grupta yer alırlar. Aydınlar, köleci toplum ile feodal toplumlarda, kapitalizm öncesi oluşumlarda da görülmekle birlikte, kendi doruğuna kapitalist düzendeki gelişmeyle ulaşmıştır. Aydınlar, çeşitli sınıflardan gelebildiklerinden ve toplumsal üretim sistemi içinde özel bir yer tutma-

dıklarından hiçbir zaman ayrı bir sınıf olmamıştır, olamaz da. Toplumsal bir katman olarak, etkinlikleri hizmet ettikleri sınıfların çıkarlarınca belirlendiğinden, kendi başlarına bir siyasetleri yoktur. Kapitalist toplumda, Aydınlar'ın büyük bir kesimi, burjuvaziye hizmet etme durumundadır. Bilimsel ve teknik ilerleme, Aydınlar'ın sayısında artışa yol açar ve toplumdaki rolünü pekiştirir. Ama, aynı zamanda, kapitalizm de gerçek kültüre düşmanca niteliğini gitgide daha çok ortaya sererek, Aydınlar'ın yaratıcılığının ufkunu daraltır. Bu çelişki, Aydınlar'ın büyük bir kesimini *işçi sınıfı*'na yönlendirir ve Aydınlar'ın birçok temsilcisi kendi konumları gereği işçi sınıfının yakın dostu haline gelir. Sosyalist devrimden sonra işçi sınıfı eski Aydınlar'dan nasıl yararlanılacağı ve yeni Aydınlar'ın nasıl yaratılacağı gibi önemli bir soruyla karşı karşıya kalır. Sosyalizmde ise, kafa emeği ile kol emeği arasında bir karşıtlık sözkonusu değildir artık; yine de bu ikisi arasında, ancak komünizmin kurulması sırasında aşılacak birtakım önemli ayrımlar sözkonusudur. Buna işçi sınıfı, köylülük ve Aydınlar arasında bir yakınlaşma eşlik eder. Sosyalist ülkelerde *bilimsel ve teknik devrim* koşulları altında, bilimci ve teknikçi Aydınlar'ın sayısındaki artış tüm öbür toplumsal gruplardaki artışı geçer. Sosyalist Aydınlar, işçi ve köylülerle birlikte, komünist toplumun kurulmasında etkin bir rol oynarlar. Yaratıcı çalışmanın gelişmesi ve eski işbölümünün geride kalan etkilerinin aşılması, Aydınların gelecekteki komünist toplumda özel bir toplumsal katman olarak varolmasını önünde sonunda önlemiş olacaktır.

Ayer, Alfred (1910) İngiliz filozof, *yenipozitivizm*'in bir temsilcisi, Oxford Üniversitesi mantık proesörü. Ayer, *Language, Truht and Logic* (Dil, Doğruluk ve Mantık, 1936) adlı, içinde *Viyana Çevresi*'nin düşüncelerini yaymaya çalıştığı kitabıyla tanınmıştır. Daha sonraki yazılarında *(The Foundations of Empirical Konwledge,* 1940, Ampirik Bilginin Temelleri; *Thinking and Meaning*, 1947, Düşünme ve Anlam; *The Problem of Knowledge,* 1956, Bilgi Sorunu), Ayer, *mantıkçı pozitivzm*'in ortodoks biçiminden azçok saparak, *linguistik felsefe*'nin güçlü bir biçimde etkisi altında kalır. Bu kitaplarında, Ayer, (bilginin sahiciliği, maddi nesneler ile «duyusal veriler» arasındaki ilişki, vb. gibi) felsefi sorunları, önemli kavramları çözümleyerek ve bunları «mantıkça tertemiz» bir terminolojiye aktararak, pozitivist bir konumdan araştırmaya çalışır.

Ayırma Şeyler arasındaki ya da bilincin kendi öğeleri (duyumlar, kavramlar, vb.) arasındaki nesnel ayrımı yansıtan bilinç edimi. Mantıkta, ayırma, bir kişi ya da bir şeyin bir diğerinden farklı olduğunu ortaya koymaya yarayan bir işlemdir (örneğin, hidrojen, yanması ama yanmayı kolaylaştırmaması bakımından oksijenden ayrılır). Ayırma terimi, ortaçağlarda ortaya konmuştur. İskolastikler, nesnel bir ayrımı (gerçek Ayırma'yı, asli Ayırma'yı, nedensel Ayırma'yı, vb.) ve düşünmedeki ayrımları (öznel, biçimsel, vb. gibi akılca Ayırma'yı) adlandırmak için kullanılmıştır. Ayırma terimi bugün de kullanılmaktadır.

Aykırılıklar bak. Paradokslar.

Aynıcinstenlik ve ayrıcinstenlik Aynı doğadan öğelerden (Aynıcinstenlik) ya da ayrı doğadan öğelerden (ayrıcinstenlik) oluşmuş olanın nitelikleri. *Kant* tarafından postulalaştırılan aynı cinstenlik ilkesine göre, özgül kavramların ortak bir yanı olması bu ortak niteliğin bu kavramları ortak cinsten bir kavram altında sınıflandırılmasını gerektirir. Öte yandan, ayrı cinstenlik ilkesi, aynı cinsten bir kavram altında sınıflandırılan özel kavramlar arasında ayrımı gerektirir. Aynıcinstenlik'in modern

yorumu, ayrıcinsten ilkelerin tek bir kuram içinde sınıflandırılmasını yasaklar. Bu ilkenin bozulması *eklektizm*'e götürür.

Ayrıklık «Ya da» bağlacı aracılığıyla iki önermeyi birleştirerek birleşik bir önerme oluşturan bir mantık işlemi. Klasik *matematiksel mantık*, iki tip Ayrıklıkı'ı ayırdeder: İçleyici (bitiştirici) Ayrıkılık ve dışlayıcı (ayırıcı) Ayrıklık. İçleyici bir Ayrıklık, en az bir yüklemi doğrusya doğru, tüm bileşken yüklemleri yanlışsa yanlış olan bir karmaşık önermeyi oluşturur. Ayırıcı Ayrıklık ise, bileşenlerinden yalnızca biri doğruysa doğru olan bir bileşik önermeyi oluşturur.

Ayrım *Çelişki*'nin gelişmesindeki yanlardan birini dile getiren bir kategori. Ayrım, *gelişme*'nin, maddenin kendinden–hareketinin ve tek'in diyalektik olarak çatallaşmasının zorunlu bir uğrağıdır. Ayrım, özdeşlik olmaksızın varolamaz. Özdeşlik gibi, Ayrım da, dışsal ve içsel olabilir. Dışsal Ayrım, içten ilişkili ya da karşılıklı bağıntılı olmayıp, benzer, özdeş olan şeyler, süreçler, vb. arasında varolan Ayrım'dır. İçsel Ayrım ise içten biriyle ilişkili, sıkısıkıya birleşmiş şeyler, süreçler arasında varolan Ayrım'dır. Böyle bir şey, belli bir şeyin (sürecin, vb.) başka bir şeyden hareketle biçimlendiği ve belli bir süre kendisi olarak kalmakla birlikte başka bir şey haline dönüştüğü anlamına gelir. İçsel Ayrım, zorunlu olarak dışsal Ayrımla, atbaşı gider. Tüm şeyler, süreçler, vb. kendinden içsel olarak ayrılır, çünkü tüm şeylerin, süreçlerin vb. doğası, öbür şeylerle, süreçlerle, vb. özgül ilişkisini «geriye çeker». Ayrım, tam olgunlaşmamış bir çelişkinin gelişmesindeki ilk evrelerden birini gösterir. Ayrım kategorisinin yardımıyla, gelişme süreci, düşüncede, özdeşlik kategorisiyle birlikte daha derin bir biçimde yansır. Ayrım, kökenlendiği şeyden daha ayrı bir şey olarak ortaya çıkıp var olan bir şeyin, o kökenlendiği şeye bağlı bir özellik halinde onunla özdeşlik taşıdığı evreyi gösterir.

B

Babeufcülük 18. yüzyılda, Fransa'da, tek bir merkezden yönetilen, birleşik bir ulusal komün biçiminde «bir eşitler cumhuriyeti» kurmaya yönelik devrimci hareket. Bu hareket, adını kendi liderinden ve hareketin en kararlı kuramcısı olan Gracchus Babeuf'den (1760–1797) alır. Babeufcülük, Fransız Devrimi sırasında, sömürülenler, plebler ile burjuvazi arasında kurulmuş ittifakın çökmesini gösterir. Siyasal ve ideolojik yönden, Babeufcülük, ön–proleteryanın Fransız Devrimi'ne katılmış genel pleb kitleden ayrılmaya başlamış olmasını yansıtır. Babeufcüler, 18. yüzyıl *madecilik*'inin, *Neslier*'nin halk devrimine ilişkin düşüncelerini, *Morelly*'nin «akılcı» komünizminin ve Fransız devrimi'ndeki en köktenci eğilimlerinin örgütsel ve ideolojik deneyimlerinin ideolojik mirasçılarıdırlar. Babeufcüler ilk kez sosyalizmi bir kuram olmaktan çıkarıp devrimci bir hareket haline dönüştürmeye çalışan kişiler olmuşlardır. Emekçi halkın devrimden sonra diktatörlüğünün korunması düşüncesini öne sürmüşler; tarihin zenginler ile yoksullar, patriciler ile plebler, efendiler ile köleler, toklar ile açlar arasındaki mücadele olduğu önermesini ileriye götürmüşlerdir. İdeolojik ve örgütsel açıdan, Babeuf ile yandaşları, sosyalizmin bir ütopya olmaktan çıkarak bir bilim halinde gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Bachelard, Gaston (1884–1962) Fransız filozof. *Yeni–pozitivizm*'in ve mantıkçı biçimciliğin geçirdiği bunalım koşulları altın da, Bachelard, özgül bir biçimde yorumlanmış diyalektik öğeleri ortaya getirerek, «yeni bilim ruhu»na, yani yeni–klasikçi bilim ruhuna karşılık verecek yeni bir felsefe geliştirmeyi denemiştir. Kendi öğretisine «*uygulamalı akılcılık*», «*diyalektik akılcılık*», hatta «teknik akılcılık» adını vermiştir. Yapıtları modern bilimin ve onun toplumdaki rolünün çözümlenişi açısından değer taşır. Öte yandan, maddecilik ile idealizmin burada birbiriyle karışmış olması, akıl yoluyla ortaya konmuş yapıların bir toplamı olarak bilim anlayışı, Bachelard'ın anlayışını, *Popper*'in T. Kuhn'un ve modern *eleştirel akılcılık*'ın anlayışlarına yaklaştırır. Yapıtları *La formantion de l'esprit scientifique* (Yeni İlmi Zihniyet, 1934), *Le materialisme rationel* (Akılcı Maddecliki 1953), *Le rationalisme appliqué* (Uygulamalı Akılcılık, 1962), vb.

Bacon, Francis (1561–1626) İngiliz filozof, modern tarih döneminde maddecilik ile deneysel bilimin kurucusu. I. James yönetiminde Şansölye Lord olarak payelendirilmiştir. 1620'de ünlü bilimsel çalışmasını, (başlığı *Aristoteles*'in *Organon*'una bir gönderme olan) *Novum Organum*'u yayınlamıştır; burada, Bacon, bilimin görevlerini ve bilimsel *tümevarım*'ın temellendirilmesine ilişkin yeni bir kavrayış geliştirmiştir. Öğrenmenin amacının insanın do-

ğa üzerindeki egemenliğini arttırmak olduğunu söyleyişiyle, Bacon, bu hedefe ancak şeylerin gerçek nedenlerini açığa çıkaran öğrenmeyle ulaşılabileceği görüşünü ortaya koyar. Bacon, bu nedenle, *iskolastik*'e karşı olmuştur. Daha önceki bilimlerin tümü, ya bilimadamının kendi bulgulaması olan kavramlardan yola çıkarak kendi önermeler sistemini bir örümcek kendi ağını nasıl örüyorsa öyle örmesi anlamında «dogmatizm»in, ya da «ampirizm»in, yani birbiriyle ilişkisiz olguların ardarda sıralanmasının acısını çekiyordu. Bu gerekçelerle, Bacon, daha önceden kazanılmış genel bilgiler konusunda kuşkuculuğa çağrı çıkarmıştı. Bir yandan doğru bilgiye ulaşma olanağını kabul ediyor, öte yandan bunu yapma yönteminin yeniden biçimlendirilmesi gerektiği görüşünü sürdürüyordu. Bu yeniden biçimlendirmede atılacak ilk adım, zihni sürekli tehdit altında kaldığı önanlayışlardan ve önyargılardan (idollerden) temizlemek olmalıydı. Ancak yanlış kavramlamalardan kurtulunduğu zaman bu yeni bilimin doğru yöntemi benimsenebilirdi. Bu bilim, Bacon'a göre, deneyim olgularının akılcı bir yeniden yorumu olmalıydı. Yeni bilimde sonuçlara varmanın öncüleleri *(media axiomata)*, yöntemsel genelleştirmelerle ya da tümevarım yoluyla varılan kavramlara dayalı önermeler olacaktı. Tümevarım ise, deneye ilişkin çözümleyici anlayışa dayalıydı. Bacon'un kuramının tekyanlı gelişimi, kendisini, kendisinden sonra da *Locke*'u, 15. ve 16. yüzyıllarda kendi biçimini almış olan metafizik yaklaşımı doğabilimden felsefeye taşımaya götürmüştür. Kendi tümevarım kuramı içinde, Bacon, o zamanlar «olumsuz anlar» adı verilen, yani genelleştirmelerle çelişen ve yetersiz oluşları yüzünden genelleştirmelerin yeniden gözden geçirilmelerini gerektiren durumların önemine ilk parmak basan kişi olmuştur. Bacon'ın felsefenin gelişmesine katkısı şöyle tanımlanabilir: Birincisi, Bacon, maddeci geleneği onarmış ve geçmişin felsefi öğretilerini bu açıdan yeniden öne sürmüştür; ilkçağ Yunan maddeciliğine yüksek değer biçmiş, idealizmin yanılgılarını açığa koymuştur. İkincisi, maddenin temel parçacıklarının bir bileşimi, doğanın da son derece çeşitli temel özelliklerle donanmış cisimlerin bir bileşimi olduğu düşüncesine dayandırdığı kendi maddeci doğa anlayışını geliştirmiştir. Bacon'a göre, hareket, maddenin asli bir niteliğiydi ve Bacon bunu yalnızca mekanik harekete bağlamıyordu (19 hareket tipi tanımlamıştı). Bacon'ın görüşleri, ilkel sermaye birikimi çağında, İngiltere'de, bilmeye ilişkin yeni istemlerin bir yansımasıydı. Ancak, Bacon, kararlı bir maddeci olmamıştır. Bacon'ın siyasal görüşleri, *New Atlantis*'te *(Yeni Atlantis,* 1617) yansımasını bulmuştur; bu ütopyada, yöneten ve ezilen sınıfların varlığı süregiderken, ekonomik olarak akılcı bilgiye ve ileri teknolojiye dayalı ideal bir toplum serpilip gelişir.

Bacon, Roger (1214–1292) Ortaçağ İngiliz düşünürü, modern tarihte deneysel bilimin habercisi, kent zanatkârlarının ideologu. Bacon, feodal görenekleri, ideolojiyi ve siyaseti şiddetle eleştirmiştir. 1277'de, görüşleri yüzünden Oxford Üniversitesi'nden atılmış, kilise yetkilerinin buyruğuyla bir manastıra çekilmiştir. Bacon'ın dünyagörüşü, kararlı olmamakla birlikte, maddeci olmuştur. İskolastik dogmatizmi ve otoriteye tapınmayı mahkum etmiş, doğanın deneysel yönden incelenişini ve bağımsızca araştırmayı savunarak, bilimde sürekli gelişmeye çağrıda bulunmuştur. Deneye ve matematiğe dayalı bilme yöntemini savunmuş; tüm öğrenmenin hedefinin insanın doğa üzerindeki egemenliğini arttırmak olduğunu söylemiştir. Yapıtlarında görülen simyasal, astrolojik ve büyüsel boşinan çizgilerine karşın, Bacon, gözüpek bilimsel ve teknik öngürülerde bulunmuştur.

Baden Okulu 20. yüzyılın başlarında etkili olmuş bir yeni Kantçı okul. Bu da, profesör *Windelband* ile *Rickert*'in Baden Okulu kuramını öğrettikleri Heidelberg ve Freiburg Üniversiteleri'nin her ikisinin de yer aldığı Baden Eyaleti'nden gelir. Anaçizgileriyle, Baden Okulu, doğabilimsel yöntemi tarihsel yöntemin karşısına çıkarmaya vardırmıştır; bu okulun sözcülerine göre, tarih, gelişme içinde kültürel değer taşıyan tek tek olguların bilimidir; doğabilimin ise, doğasal fenomenlerin genel ve kendini yineliyici kurallılıklarını inceler. Her iki durumda da, kavramlar, gerçekliğin yansıması olmayıp, a priori ilkelere bağlanacak biçimde, düşünceye çevrilmelidirler; doğabilim, geneli bilmedir, tarih ise tikeli bilmedir. Baden Okulu, *Kant*'ın izinden giderek, varlığı zorunluluğun karşısına koyar. Okulun tipik bir özelliği olarak, tarih yasalarının yadsınışı ile değer kuramı arasında bir bağ kurulur. Bu kuramlar, H. Münsterberg (1863–1916) ile E. Lask (1875–1915) tarafından geliştirilmiş, J. Cohn (1869–1947) ile B. *Christiansen* tarafından estetiğe, *Weber* tarafından da sosyolojiye uygulanmıştır. Modern Alman sosyolojisinde,Baden Okulu düşünceleri, Marxçılığa karşıt olarak, gitgide daha çok *öznelcilik* ve *iradecilik* anlayışıyla geliştirilmektedir. Bu sosyoloji okulunun Batı Almanya'daki temsilcileri *W. Theimer* ile *G. Ritter*'dir.

Bakunin, Mihail Aleksandroviç (1814–1876) Rus küçükburjuva devrimci, *anarşizm*'in ve *Narodnizm*'in ideologu. 1836'dan 1840'a kadar, Bakunin, yaşamış olduğu Moskova'da *Fichte* ile *Hegel*'i incelemiş, Hegel felsefesini tutucu bir anlayışla yorumlamıştır. 1840'ta yurtdışına göçmüş, *Sol-Hegelciler*'e katılmıştır; *Reaksiya v Germanii* (Almanya'da Gericilik, 1842) adlı yapıtında bu açıkça görülür. 1848–49 Devrimi'ne Prag ve Dresden'de katılmış; 1851'de de Sibirya'ya sürülmüştür. 1861'de oradan da kaçmış, 1860'lı ve 1870'li yılları, *Herzen* ve *Ogarov*'la işbirliği yaptığı Batı Avrupa'da geçirmiştir. Anarşist hareketin örgütlenmesinde etkin bir rol oynamış, 1872'de atıldığı Birinci Enternasyonal'de Marx'a karşı çarpışmıştır. Bakunin, 1870'lerde Rusya'da narodnizmin en önde gelen kuramcı ve önderlerinden birisidir. Bakunin'in kuramı, 1860'ların sonlarında en son biçimini almıştır (*Gosudarstvennost i anarkhiya*, Devlet ve Anarşi, 1872, vb.). Bakunin'in temel anlayışına göre, insanı ezen başlıca şey, Tanrı kuruntusuna dayanan devlettir. Din,«ortaklaşa delilik»tir, ezilen kitlelerin bilincinin çirkin ürünüdür. İnsanlığı «özgürlüğün hükümranlığı»na götürmek için, önce devleti «havaya uçurmak» ve otorite ilkesini halkın yaşamından çıkarıp kaldırmak gerekir. Devletin yerini tarımcı ve imalatçı birliklerden oluşmuş bir «özgür federasyon» almalıdır. Bakunin, kitlelerin, esas olarak da köylülüğün ve lumpen-proletaryanın tükenmez kendiliğinden devrimci ruhuna ve sosyalist içgüdülerine içten inanmıştı; devrim için hazırlık yapma gereğini yadsımış, devrimci serüvenlere baştankara dalmıştır. Toplum kuramının önemini kavramadan yoksunlukla, Marxçı proleterya diktatörlüğü öğretisine karşı olmuştur. 1870'lerde Bakunin'in anarşist düşünceleri Rus devrimci narodnikleri arasında olduğu kadar, ekonomik açıdan yoksul öbür ülkelerde de (İtalya, İspanya, vb.) yaygınlık kazanmıştır. Bakunin'in anarşist kuramları Marx, Engels ve Lenin tarafından sertçe eleştirilmiştir.

Barış İçinde Birlikte Yaşama Karşıt toplumsal-sistemlere (sosyalist ve kapitalist) sahip devletler arası ilişkilerde, tartışmalı sorunların çözümünde savaşa başvurmamayı içeren ilke. Marxçı-Leninci sosyalist devrim kuramına göre, sosyalizm tüm üleklerde eşzamanlı olarak başarıya ulaşamayabilir. Bu nedenle, sosyalist devletler, uzunca bir tarihsel dönem boyunca, kapitalist devletler ile birlikte yaşayacaktır. Le-

nin, Barış İçinde Birlikte Yaşama ilkesine bir öz kazandırarak, bunu dış politikada uygulamaya geçirmeye çalışmıştır. Barış İçinde Birlikte Yaşama ilkesi, (savaşın ekonomik temeli olan) özel mülkiyet sahipliğinin ortadan kalkması dolayısıyla savaşa ilgi duyan hiçbir toplumsal gücün ortada yer almadığı sosyalist toplumun kendi doğasından kaynakanır. Komünist ideolojinin insani özünü yansıtır. Barış İçin Birlikte Yaşama ilkesi, bugün de sosyalist ülkelerin dış politikalarına yol göstermektedir. Barış İçinde Birlike Yaşama, halkların iç işlerine karışmamayı, tüm devletlerin egemenliğine saygı göstermeyi, uluslar arasında ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesini içerir. Ancak, Barış İçinde Birlikte Yaşama, emperyalist güçlerin bu ilkeyi bozarak kendi egemenliklerini öbür halklar üstünde silah zoruyla dayatma yollarını arama durumlarında silahlı mücadeleyi dışlamaz. Barış İçinde Birlikte yaşama, sömürücüler ile sömürülenler, sömürgeciler ile sömürgeciliğin kurbanları arasındaki ilişkilerde uygulanamaz. Marxçılık–Leninciliк'e göre, her halkın saldırganlığa ve sömürüye karşı elinde silahla mücadele etme hakkı vardır (bak. Savaş). Barış İçinde Birlikte Yaşama politikası, sınıf mücadelesini dışarlamanın uzağında, bu mücadeleyi önkoşar. Bu mücadelenin başlıca alanı, sosyalist ülkeler ile kapilatalist ülkelerin dünya ölçeğinde giriştikleri ekonomik yarışmadır. Sosyalizmin bu yarışmada elde edeceği başarılar, dünya tarihinin gidişi üzerinde kesin etkiler taşır. Barış İçinde Birlikte Yaşama, uluslararası ölçekte siyasal mücadeleyi de, kendi toplumsal ve ulusal kurtuluşları için, demokrasi ve sosyalizm için halkların giriştikleri her türlü mücadele biçiminin sosyalist devletlerce desteklenmesini de önkoşar. Barış İçinde Birlikte Yaşama, *ideoloji* alanına uzanmaz.

Batıcılar 1840'larda Rus toplumsal düşüncesinde yer alan bir eğilimin sözcüleri. Bu kişiler, feodal ilişkilerin ortadan kaldırılmasına ve Rusya'nın «Batılı», yani burjuva yoldan gelişmesine çağrıda bulunmuşlardır. 1840'ların ortalarında, Moskovalı Batıcılar grubunda, öbür kişilerin yanısıra, *Herzen, Granovski, Ogaryov, V. Botkin* ile *Kavelin* de vardı. Belinski de Batıcılar'la yakın bağlar kurmuştu. İ. Turgenyev, P. Annenkov ile İ. Panayev de Batıcılar akımına bağlı olduklarını açıklamışlardı. Batıcılar'ın birtakım ortak görüşleri vardı: Otokratik feodal sistemi mahkum etmişler, Aydınlanma düşüncelerini geliştirmişler ve Rusya'nın Avrupalılaştırılmasını savunmuşlardır. Bu görüşlerin nesnel burjuva bir içeriği vardı. Yine de, Batcılar arasında ayrımlar olmuştur. İlkbaşta, (estetiksel, felsefi, sonra da toplumsal–siyasal sorular üstündeki) tartışmalar, Batıcılar'ın kendi içindeki grupların ötesine geçmemişti. Ancak, 1840'ların sonlarında iki ana eğilim billurlaştı: Belinski, Herzen ve Ogaryov, maddeci, devrimci, demokrat ve sosyalist kişiler olarak önce çıktılar; Kavelin ve Botkin ile öbürleri ise, idealizmi savunarak, siyasal sorularda burjuva–toprak sahiplerinin çizgisini sürdürdüler. Kimi Batıcılar da (örneğin, Granovski), sözde sınıflar üstünde yer alan Aydınlanma konumuna bağlandılar. Günümüzde Rusya toplumsal düşünce tarihini çarpıtmaya çalışan kimi kişler, Rusya tarihinde Batcılar'ı bir başka biçimde sunmak istemektedirler. Bu kişilerin savlarına göre, Belinski ile Herzen'in geleneklerini sürdürenler Anayasacı–Demokratlar ile Menşevikler olup, bu kişilere Batıcılar adı verilmektedir; Bolşevikler ise, yine bu kişilere göre, Slavcılar'ın ideolojik mirasçılarıdır.

Baturin, Pafnuti Sergeyeviç (1740–1803) Rus aydınlatmacı. *Issledova...* (Soruşturma...) adlı tartışmacı felsefi yapıtı, L. Saint–Martin'in serbest masonlar için programsal bir özellik taşıyan *Des erreurs et de la vérite ou Des hommes rappelés au princi-*

pe universel de la science (Yanılgılar ile Hakikat Üstüne ya da Evrensel Bilim İlkesine çağrı) adlı kitabındaki gizemci düşüncelerin eleştirel bir çözümlenişini yapar. Baturin'in kitabı, masonların dinsel gizemciliğini açığa seren tek kitap olmuştur. O dönemdeki doğabilimsel başarılardan yararlanarak, Baturin, kozmolojiye güneşmezkezci kuramı, madde ve hareketin sakımı yasasını, maddeci bilgi kuramını savunuşuyla, gözleme ve deneysel verilere geniş yer ayırışıyla, doğa fenomenlerinin maddeci bir açıklanışını getirmiştir. Nesnel dünyanın «manevi ilkeleri» ya «cisimsel-olmayan cevher» gibi gizemci kavramları yadsımıştır. Baturin'in maddeciliği metafizik, deist bir nitelik gösterir (bak. *Deizm*). Baturin, aydınlanmayı ve doğabilimde gelişmeyi örgütlemiş, «iyi» bir yasa sistemi ile hümanizme çağrıda bulunmuştur.

Baumgarten, Alexander Gottlieb (1714–1762) Alman filozof, *Leibniz* ile *Wolff*'un tilmizi. Baumgarten, akıl yoluyla edinilen bilgiyle ilgilinen mantığa karşıt, insanın güzelle ilgili duyusal bilgisini ve bunun sanatsal biçimler içinde dile gelişini betimlemek üzere, «estetik» terimini ortaya atmıştır. *Aesthetica* (estetik, Cilt I, 1750; Cilt II, 1758) adlı bitmemiş yapıtı, duyular yoluyla edinilen bilgi sorunlarını ele alır. *Baumgarten, bir bilim olarak estetiğin kurucusu sayılamaz*; ancak, getirdiği anlayış, kendi gününün estetik düşüncesinin gereklerine tam bir karşılık vermiş, ayrıca, yaygın biçimde kabul görmüştür.

Bayle, Pierre (1647–1706) Yayımcı, kuşkucu filozof. Fransız Aydınlanma hareketinin erken temsilcilerinden. Bayle, din ile bilginin birbiriyle bağdaşmayan şeyler olduğunu düşünmüş, dinsel hoşgörüyü savunmuştur. Hiçbir zaman bir tanrıtanımaz olmamıştır; ancak dine karşı da kayıtsız kalmıştır. Onun bu özelliğini *Voltaire*, tam olarak dile getirerek, Bayle'ın inançlı bir kişi olmamakla birlikte, başkalarını inançsız bir kişi kılan biri olduğunu söylemiştir. Bayle, Hıristiyan öğretisinin eleştirel olarak incelenişini, bir çeşit pagan mitolojisi olarak yerleştirmiştir. Bayle'ın kanıtları, *kuşkucluk*'a dayanır. Bayle, etik sorunlar ile din arasında bir bağ kurmak yerine, bu sorunlara doğal akılla yaklaşılması gerektiğini öne sürmüş; bir toplumun bütün bütüne tanrıtanımazlardan bileşebileceğini kanıtlamıştır. Yazıları, özellikle de başlıca yapıtı olan *Dictionnaire historique et critique* (Tarihsel ve Eleştirel Sözlük, 1695–97), 18. yüzyılda Fransız maddeciliğine ve tanrıtanmazlığa giden yolu açmıştır.

Bebel, August (1840–1913) Alman Sosyal-Demokrat Partisi'nin kurucularından, Marxçılığın önde gelen yayıcı ve kuramcılarından, tarihsel maddeciliğin sözcülerinden. Bebel'in kadının toplum içindeki rolüne ilişkin çalışmaları özel bir değer taşır. *Die Frau und der Sozialismus* (Kadın ve Sosyalizm, 1879) adlı kitabında, Bebel, kadınların konumunun, son çözümlemede, toplumsal ilişkilere dayandığını göstermiştir. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı, kadınların aşağılanmasına, hatta kadından nefrete yol açmıştır. Kadınların kurtuluşu, bu nedenle, sömürünün ve toplumsal baskının ortadan kaldırılması sorunun bir yanını oluşturur. Bebel, burjuva ideolojisine etkin bir biçimde karşı çıkmış, *Malthüsçuluk*'u, idealizmi ve dini açığa sermiştir. Bebel'in *milliyetçilik* ve şovenizm eleştirisi ile proleterya *enternasyonalizm*'i savunusu büyük önem taşır. Bebel, *Bernstein*'in görüşlerinin proleteryaya temelinde düşmanca olduğunu kavrayan ve *revizyonizm*'i eleştiren ilk kişilerden biridir. Bebel, birtakım taktik hataları yapmış ve kimi önermelerinde yanlışa düşmüşse de, yapmış olduğu kuramsal ve pratik çalışmalarla, işçilerin toplumsal baskıya karşı verdikleri mücadeleye çok büyük bir katkıda bulunmuştur.

Belinski, Vissarion Grigoryeviç (1811–1848) Rus devrimci demokrat, edebiyat eleştirmeni, Rus gerçekçi estetiğinin kurucusu. İdeolojik yönden, Belinski'nin çalışmaları, ilerici Rus düşünürlerinin, Aralıkçı hareketin acı deneyimlerini gözönüne alarak, otokrasi ile toprak köleliğine karşı yeni mücadele yollarını aramaya ve bilimsel bir toplumsal gelişme kuramını geliştirmeye başladıkları bir döneme rastlar. Belinski'nin geçirmiş olduğu çok karmaşık ve yoğun ideolojik evrimi açıklayan şey de budur. 1837 ile 1839 arasında, Belinski, *Hegel*'in ateşli bir savunucusuydu. 1840'ların başlarında ise, Belinski, maddeci bir konuma geçmiştir. Maddi olan ile düşünsel olanın birliği sorununu tartışarak, «tinsel» olanın «fiziksel olanın bir etkinliğinden başka bir şey olmadığı»nı kanıtlamıştır. Bu arada, bilincin insan ile insanın çevresi arasındaki etkileşim sürecindeki etkin rolünü de vurgulamıştır. Hegelci sistemin tutuculuğunu eleştirmekle birlikte, Hegel diyalektiğinde bilimsel bir araştırma yönteminin ön temelini, hakiki bir «tarih felsefesi»nin tohumlarını görmüştür. Belinski, nesnel yaşayı, insanın etkinlik biçimleri içinde yer alan, özellikle de büyük adamların eylemlerinde kendi anlatımını bulan toplumsal ilerlemedeki bir zorunluluk olarak tanımlamıştır. Belinski'ye göre, yeni toplum, «zamana bırakılarak, şiddetli çalkantılar olmaksızın, kandökümü olmaksızın» kurulamayacağa benzer. Ancak, Belinski, sosyalizmin kaçınılmazlığı üstüne bilimsel bir anlayışa ulaşamamıştır. Geleceğin ahlakının temeli olarak ilkel Hıristiyanlık düşüncelerine başvurmuş olmasının nedeni de budur. Feodalizmle karşılaştırıldığında burjuva sistemin daha ilerici bir doğası olduğunu belirterek, ataerkil toprak köleliğine dayanan yaşam biçimlerini (tümünden önce de toprak köleliğinin kendisinin) yokedilmesini ve birtakım burjuva demokratik reformların yürürlüğe konmasını, Rusya'nın önünde bekleyen ivedi toplumsal görevler olarak görmüştür. Burdan yola çıkarak, Belinski, Rusya'nın ataerkil geçmişini devrimci eğitim konumundan idealleştirilmesini alaya almış, çeşitli liberal ve devrimci–ütopyacı yanılmasaları sert bir dille eleştirmiştir (örneğin, Bakunin'le olan tartışmaları). Belinski'nin devrimci demokratlığı, kendi en kararlı anlatımını, 19. yüzyılda yasaklamaya uğramamış Rus demokratik basının en incelikli yapıtlarından biri olan ve kendinden sonrakilere son isteğini ileten «Gogol'e Mektup»la (Temmuz 1847) bulur. Tarihçilik, Belinski'nin estetiksel yargılarının kendi bir özelliği olmuştur. Tarihçiliği sanatın gerçekliğin tipik yönlerini imgeler yoluyla yeniden üretmesinin özü ve özgül yanı olarak görüşüyle, Belinski, gerici romantizme ve didaktik yazma biçimine karşı çıkarak, Puşkin'in yapıtlarının altında yatan gerçeklik ilkelerini savunmuştur. Sanatta halka yakınlık ile gerçekliğe yakınlık anlayışı arasındaki bağıntıya parmak basmış; yüksek eğitimli «sosyete» ile halk kitleleri arasındaki uçurumu kapatma gücüne bağlı olarak, bu arada, «çağdaşlık»tan ve ilerlemeden yana olmaya bağlı olarak, edebiyatın toplumsal önemi üstüne önemli önermeler öne sürmüştür. Belinski'nin sanat üstüne görüşleri, estetiğin gelişmesi üstünde büyük bir rol oynamıştır.

Belirlenmezcilik bak. Belirlenmecilik ve Belirlenmezcilik.

Belirlenmecilik ve Belirlenmezcilik *Nedensellik*'in yeri ve rolüne ilişkin karşıt felsefi kavrayışlar. Belirlenmecilik, tüm fenomenlerin evrensel nedensel kökeni üstüne bir öğretidir. Kararlı Belirlenmecilik, nedenselliğin nesnel karakterini postulalaştırır. Belirlenmezcilik ise, nedenselliğin evrensel doğasını yadsırken, aşırı Belirlenmezcilik, nedensellik gibi bir şeyi yadsımaya kadar varır. Belirlenmeci anlayışlar ilk kez ilkçağ felsefesinde görülmüş olup, en açık seçik biçimde ilkçağ *atomculuk*'-

unda postulalaştırılmışlardır. Belirlenmecilik kavramı, modern tarih çağında (F. *Bacon,* Galileo *Galilei, Descartes, Newton, Lomonosov, Laplace, Spinoza* ile 18. yüzyıl Fransız maddecileri yoluyla) doğabilimi ile maddeci felsefe tarafından temellendirilmiştir. Bu kişilerin Belirlenmecilik'i, ister istemez, çağdaş doğabilimin düzeyiyle uygunluk içinde, mekanik ve soyut olmuştur. Bu kişiler, nedensellik biçimlerinin mutlak olduğuna ve mekaniğin kesin dinamik yasalarınca yönetildiğine inanmışlar, nedensellik ile zorunluluğu özdeşleştirerek, rastlantının nesnel karakterini yadsımışlardır. Laplace, bu bakış açısını öbür filozoflardan çok daha sonuçlandırıcı bir biçimde tanımlamıştır (mekanik Belirlenmecilik'in öbür adı olan Laplaceci Belirlenmecilik adı buradan gelir). Laplace'a göre, Evren'de tüm parçacıkların bağlaşıklıkları ile içtepileri, belli bir anda, Evren'in herhangi bir geçmiş ya da gelecek anındaki durumunu kuşkuya yer vermeyecek biçimde belirlemektedir. Bu tür bir Belirlenmecilik, *kadercilik*'e yol açar, gizemsel bir karmaşıklık kazanır ve sonunda, Tanrı yazgısına inançla birleşir. Bilimsel gelişmeler, yalnızca organik doğa ve toplumsal yaşam açısından değil, ama fiziksel açıdan da Laplaceci Belirlenmecilik'i çürütmüştür. *Kuantum mekaniği*'nde kesinsizliklerin bağlaşıklığının bulgulanışı, Laplaceci Belirlenmecilik'in saflığını ortaya koymuşsa da, bir anda, idealist filozoflarca Belirlenmezcilik ruhu içinde yorumlanmıştır (elektronun «özgür iradesi»ne, mikro–süreçlerde nedenselliğin yokluğuna vb. ilişkin olarak çıkarılan sonuçlar). Diyalektik maddecilik, mekanik Belirlenmecilik'in sınırlamalarını geride bırakır. Nedenselliğin nesnel ve evrensel karakterini kabul ederek, onu zorunlulukla özdeşleştirmediği gibi, işleyişini de salt dinamik tipte yasalara indirgemez (bak. Yasalar, İstatistik ve Dinamik). Belirlenmecilik ile Belirlenmezcilik arasında uzayıp giden çekişme, doğabilimi ile toplum bilimlerinde çok daha kesin bir biçim almıştır. Çağdaş burjuva sosyolojisinde, Belirlenmezcilik, iradecilik ve ampirizm olarak sunulmaktadır. Burjuva sosyologlar, Belirlenmecilik'i olduğu gibi reddetmemekle birlikte, onu kaba bir biçimde sunmaktadırlar (biyolojik toplumsal gelişme kuramları, kaba teknikçilik, vb.). Gerçek Belirlenmecilik'i toplumsal araştırmaya ilk sokan tarihsel maddecilik olmuştur.

Belirsizlik İlkesi *Heisenberg* tarafından 1927'de formüllendirilmiş olan bir kuantum mekaniği ilkesi. Bu ilke, kendi çelişkili, parçacık–dalga ikiliği (bak. Parçacık–Dalga İkiliği) doğasından ötürü, mikro–nesnelerin kesin koordinatları ile itkilerini aynı zamanda belirlemenin olanaksız olduğunu koyar. Belirsizlik ilkesi, eşlenik değişkenlerin belirsizlikleri adı verilen koordinat ile itkiler arasında olduğu kadar, zaman ile enerji arasındaki nicel bağlılaşımlar içinde de dile getirilir. Bir parçacığın koordinatı ne denli az belirsizse, itkisi o denli çok belirsizdir ve tam tersi. Bu aynı bağlılaşım, zaman anının tanımı ile bir parçacığın enerjisinin tanımı arasında da varolur. Belirsizlik İlkesi, mikro–parçacıkların hareketinde gözlemlenen istatiksel kurallılıkların kendi nesnel bir özelliği olup, bu özellik bu parçacıkların parçacıkdalga doğasına dayanır; «belirsizlikler», mikro–nesnenin somut durumunun içinde yatar ve bilme açısından hiçbir sınır taşımaz. Belirsizlik İlkesi, kimi fizikçilerin ve filozofların pozitivizm anlayışı içinde sonuçlamalara varmalarına yol açmıştır. Bu kişiler, temel parçacıkların durumlarının nedensel belirlenimlerini olduğu kadar, mikrokosmosun nesnel doğasını ve bilmeden bağımsızlığını da yadsırlar (buna «aleĭçi» idealizm de denir, bak. Aletçilik).

Belit Bilimsel bir kuramda, çıkış noktası olarak alınan ve o kuram için tanıtlanmayı gerektirmeyen ve kendisinden o kuramın

geriye kalan önermelerinin konmuş kurallara göre türetildiği bir önerme (bak. Postula). İlkçağlardan 19. yüzyılın ortalarına kadar, Belitler'e, sezgisel biçimde, belirgin şeyler olarak ya da a priori doğru şeyler olarak bakılmıştır. Bu kavrayış, Belitler'in insanın öğrenme etkinliği ve pratiğiyle koşullanmış olduğunu gözden kaçırmaktaydı. İnsanın pratik etkinliği, mantık birimlerinin insan zihninde ancak milyonlarca kez yinelendikten sonra bu birimlerin belitler haline gelmesine yol açar. Günümüzde *belitsel yöntem* anlayışı, Belitler'in tek bir koşula uygun olmasını ister; belli bir kuramın tüm öbür önermeleri, benimsenen mantık kurallarının yardımıyla, bunlardan ve yalnızca bunlardan türetilmelidir. Seçilen Belitler'in doğruluğu, öbür bilimsel kuramlarla, ya da verili sistemin bir yorumu (bak. Yorum ve Model) bulunduğu zaman belirlenir: Şu ya da bu alanda belli bir biçimleştirilmiş belitsel sistemin yorumu, o sistem içinde kabul edilmiş Belitler'in doğrulüğuna tanıklık eder.

Belitsel Kuramın Çelişkisizliği Belitsel kuramların yerine getirmek zorunda olduğu mantıksal ve metodolojik *çelişkisizlik* koşulu. Belitsel Kuramın Çelişkisizliği iki tipte olur: Sözdizimsel ve semantik. Bir kuram, eğer bir önerme ile o önermenin olumsuzlanışı o kuram içinde aynı anda türetilmemişse, sözdizimsel olarak çelişkisizdir; öte yandan, bir kuram, eğer en az bir modeli varsa, yani verili kuramı karşılayacak belli bir nesne alanı varsa, semantik olarak çelişkisizdir. Belitsel Kuramın Çelişkisizliği koşulunun bozulması, kuramı geçersiz kılar, çünkü o zaman, o kuramdaki herhangi bir önermeyi tanıtlamak olanaklı hale gelir.

Belitsel Kuramın Tamlığı Belitsel olarak kurulmuş tüm kuramlarda her önermenin doğruluğunun verili sistem, biçimsel sistem için tanıtlanmış olmasına (yani, belitlerden türetilmiş olmasına) ilişkin bir mantıksal ve metodolojik gerek. Yeterince zengin belitsel kuramların (örneğin, matematiksel kuramların) araştırılması sürecinde, bunların ilkece tam olmadıklarını yani kendi çerçeveleri içinde tanıtlama ya da tanıtlamamama gücünden yoksun önermeleri içerdiklerinin tanıtı yapılmıştı (1931'de Gödel tarafından). Tamlık, başarılı belitleştirmeler için mutlak vazgeçilmez bir koşul değildir; tam olmayan kuramların pratik uygulamaları olabilir.

Belitsel Yöntem Bilimsel bir kuram kurmada tümdengelimci bir yöntem olup, burada: 1) Verili bir kuramın önermelerinden bir bölümü (belitler) oldukları gibi seçilir; 2) Bu önermelerin içerdikleri kavramlar verili bir kuramın çerçevesi içinde açıkça tanımlanamaz; 3) Yeni terimlerin (kavramların) kurama sokulmasına ve kimi önermelerin öbürlerinden mantık yoluyla türetilmesine olanak sağlayacak biçimde, verili kuramın tanımlama ve türetme kuralları saptanır; 4) Verili kuramın (*teorem*'in) geriye kalan tüm önermeleri 3)'e dayanılarak 1)'den türetilir. Bu yönteme ilişkin ilk düşünceler, Yunanistan'da ortaya çıkmıştır *(Elealılar, Platon, Aristoteles, Eukleides).* Daha sonra, çeşitli bilim ve felsefe dallarını belitsel olarak çözümleme girişimleri yapılmıştır *(Newton, Spinozza,* vb.). Belli bir kuramın ve yalnızca onun temelden belitsel olarak kuruluşu, sezgisel biçimde belirgin belitlerin başlıcalıkla tanımlanması ve seçiminde gösterilen dikkat, bu çözümlemelerin özellikleri olarak kendini belli eder. Matematik ile matematiksel mantığın temellerinin atılmasına ilişkin sorunların yoğun bir biçimde ele alındığı 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, belitsel kuram, sistemin öğeleri (sembolleri) arasındaki ilişkiyi kuran ve kuramı karşılayacak sayıda nesneleri betimleyen bir çeşit biçimsel bir sistem olarak (1920'ler ile 1930'lardan bu yana da biçimleştirilmiş

sistemler olarak) görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, ilgi, sistemin çelişkisizliği ve tamlığı üstüne, sistemin belitlerden bağımsızlığı üstüne çevrilmiştir. Simgesel sistemler, kendi içeriklerinden bağımsız olarak ya da bundan dolayı incelenebileceğinden, sözdizimsel belitsel sistemler ile semantik belitsel sistemler arasında bir ayrım yapmak gerekir (ancak bu sonuncusu bilimsel bilgiyi doğru olarak verir). Bu ayrım, iki tip, sözdizimsel ve semantik gerekirliği formüllendirmeyi (belitlerin sözdizimsel ve semantik çelişkisizliği, tamlığı, bağımsızlığı, vb.) zorunlu kılar. Biçimleştirilmiş belitsel sistemlerin çözümlenişi, bunların ilkece sınırlı olduğu sonucuna varılmasına yol açmıştır. Bu sınırlılıklarından biri *Gödel* tarafından tanıtlanmıştır: Yeterince geliştirilmiş bilimsel kuramları (yani, doğal sayılar aritmetiğini) tam olarak belitleştirme olanağı yoktur; buysa, bilimsel bilginin tam olarak biçimleştirilmesinin olanaksız olması demektir. Belitleştirme bilimsel bilginin kurulma yöntemlerinden biridir, ama sınırlı sayıda durumda bilimsel araştırmanın bir aracı olarak kullanılabilir. Çoğu zaman da, belitleştirmeye ana hatlarıyla kurulduktan sonra gidilir; burda belitleştirme, kuramın kotarılmasında, özellikle de kabul edilmiş savlardan bütün sonuçların çıkarılmasında daha yüksek bir kesinliğe ulaştırılmasına hizmet eder. Son 30–40 yıl içinde, yalnızca matematiksel konuların değil, ama bilimsel bilginin yapısı ve dinamiği de içinde olmak üzere, fizik, biyoloji, psikoloji, ekonomi ve linguistiğin kimi dallarının da belitleştirilmesine büyük ilgi gösterilmektedir. Doğabilimlerin (genel olarak, matematiksel–olmayan herhangi bir bilim) incelerken, Belitsel Yöntem, varsayımsal–tümdengelimci yöntem biçimini alır (bak. Biçimleştirme).

Bell, Daniel (1919) Amerikalı burjuva sosyolog, burjuva propagandada yaygın kullanılan «sanayi–ötesi toplum» kuramını ortaya atanlardan. Kamu yararlarına, «çoğulcu demokrasi»ye ve *meritokrasi* ilkelerine dayalı bir geleceğin toplumunun anaçizgilerini çizerken, Bell, aslında, modern kapitalist toplumun yenileştirilmiş, idealleştirilmiş bir modelini öne sürer. Bell'in sosyolojik görüşleri, metodolojik yönden, (yararlılık, şans eşitliği ve kendini–gerçekleştirme ilkelerine dayanan) toplumsal alanların, yani ekonomi, siyaset ve kültürün sözde birbirinden bağımsızlığına dayanır. 1970'lerde, Bell, «*ideoljinin sonu*»na ilişkin daha önceki kuramından *vazgeçmiştir* (bak. *İdeolojisizleştirme* ve *Yeniden İdeoloji Yerleştirme Kuramları*). Bell, birtakım ideoloji öğelerinin, özellikle de dinin, modern insanın gelişimindeki önemini vurgulamıştır. Başlıca Yaptıları: *The End of Ideology* (İdeolojinin Sonu, 1960), *The Making of the Post–Industrial Society* (Sanayi–Ötesi Toplumun Kurulması, 1973), *The Cultural Contradictions of Capitalism* (Kapitalizmin Kültürel Çelişkileri, 1976).

Bellek (psikolojide) Bireyin dünyayla etkileşiminin sonuçlarını kendinde koruma yetisi; böyle bir şey, daha sonraki etkinliklerde, bireyin bunları yeniden üretmesini ve onlardan yararlanmasını, onları süreçlendirerek sistemler içinde bileştirmesini olanaklı kılar. Bellek, belli bir bireyce kurulan zihinsel gerçeklik modellerinin tüm toplamını oluşturur. Bellek'in biyolojik işleyişi, bugün için, *genetik, biyokimya* ve *sibernetik* de içinde olmak üzere, birçok bilimde yoğun biçimde incelenmektedir. Bellek, *düşünme*'yle ve etkinliğin türevsel biçimleriyle, bir ürün bir sürece nasıl bağıntılıysa, öyle bağıntılıdır. Konuşma–dışı belleğin içeriği, bireyin çevresiyle doğrudan ilişkisi sırasında biçimlenen zihinsel gerçeklik modellerinden oluşur. Daha yüksek, konuşma–içi Bellek'te, şeylerin nesnel ilişki modelleri yatar. Konuşma, Bellek'i nesnel mantığa, anlamlı olarak bellemeye ve yeniden üretmeye götürür; belli bir hedef

doğrultusunda, modellendirilmiş nesnelerin doğrudan bir etkisi olmaksızın, insanın bu tip Bellek oluşumlarını yeniden üretmesine olanak verir.

Ben (felsedefe) Kişinin kendisiyle ve en genişinden dünyayla etkin ilişkisinin tinsel odağı. Kendi davranışlarını düzene koyan ve edimgücünde olan bir birey Ben sahibidir, kendi benine sahiptir. Felsefe tarihinde, idealist anlayışlar, Ben'i düşünsel bir ilke olarak görmüşler, insan Ben'inin somut, tarihsel doğasını bütün bütüne gözden kaçırmışlardır. Bu gibi anlayışlar içinde, Ben, felsefi sistemlerin kuruluşunda bir çıkış noktası olarak alınır. *Descartes*'ta, Ben akılcı bilginin kendi sezgisel bir ilkesi olarak, düşünen bir cevher olarak var olur ve bu arada kendi bağımsızlığını ortaya koyar. İdealizmde, tek başına birey görüşü yanısıra, *gözleyicilik görüşü* de *solipsizm*'e yol açarken, metafizik maddecilikte insanın tarihin gidişine boyun eğen edilgen bir nesne haline indirgenmesine yol açmıştır. Ben'in, İngiliz *ampirizm*'ine denk düşen, psiokolojik bireyci yorumu, klasik Alman felsefesince bir yana bırakılmıştır. Ancak, klasik Alman felsefesi, Ben'i yaşayan toplumsal insandan ayırarak, «transsandantal bir özne»ye dönüştürmüştür. *Fichte*, böyle bir Ben'i, yalnızca kendisini ortaya koyan değil, ama kendisinin ben-olmayanı olarak varolan her şeyi de ortaya koyan bir cevher olarak görür. Diyalektiği geliştiren nesnel idealizm, insan ben'inin toplumsal özünü özgül insanın üstünde yer alan yabancılaşmış bir güç olarak, dünya aklı olarak *(Hegel)* ele alır. Burjuva toplumda, *akıldışıcılık*, bu toplumda kendi «ben»inin olumsuzlanışına göğüs geren birey algısını getirmiştir. Bireyin akıldışıcılık içinde ele alınışı ise, sonunda *yabancılaşma* durumuna bağlanır. *Freudculuk,* kapitalizminde kişiliğin bölünmesi düşüncesini dile getirmiş; itkilerin biyolojikleştirilmesini, Ben'in kör heveslerin egemenliğine doğru itilmesi olarak göstermiş; bireyin kendi toplumsal özüne ilişkin çarpık algısını, kendisine düşmanca olan kendi üst-beninin koyduğu denetimin bir sonucu olduğunu getirmiştir. Uyuşmaz sınıflı toplumlarda etkinliğin bölünmesi ve yabancılaşması, aslında, bireyin kendi kişiliğinden çıkmasına, kendi Ben'ini yitirmesine yolaçar. Ben'e ilişkin yanlış anlayışlar, insanın toplumsal ilişkilerin ve toplumsal yaşam normlarının yaratıcısı olarak kendisini gerçekleştirmesi için yapacağı mücadeleyle aşılabilir ancak. İnsan Ben'inin etkin bir özne olarak her insanda en özgürce ve en tam olarak kendini gösterişi, *birey*'in *çokyönlü gelişimi* koşulları altında olanaklıdır.

Bencilik Bir kişiyi topluma ve öbür insanlara gösterdiği tavrı açısından özellikli kılan bir yaşam ilkesi ve ahlak niteliği. Benci kişiye, topluma ve öbür insanlara aldırmaksızın, yalnızca kendi çıkarları yol gösterir. Bencilik, *bireycilik*'in bir biçimi olup, daha çok özel mülkiyet sahipliği ilişkileri için tipiktir. Feodal toplumun hiyerarşik, toplumsal-zümreli örgütlenimine karşı mücadele döneminde her bireyin mutlu olma hakkını korumada belli bir olumlu rol oynamış olmasına karşın, Bencilik, olağan olarak, olumsuz bir nitelik olarak görülmüştür. Kapitalistçe ilişkilerin yerleşmesiyle birlikte Bencilik'i savunan kuramlarda (bak. Stirner) topluma karşı eğilimler gitgide daha çok görülmeye başlamış, bu kuramlar giderek gerici bir yön kazanmıştır (bak. Nietzsche). Yapma bir ahlak ilkesi olarak Bencilik'i bilinçli yolda sürdüren kişiler, sonunda, *ahlaktanımazlık*'a varmışlardır. Bencilik'in tüm biçimlerini kararlılıkla mahkum eden komünist ahlak, kollektivizm ilkesine olduğu kadar, halkın ve toplumun iyiliği adına vicdanlı çalışma ilkesine de bağlanır.

Bentham, Jeremy (1748–1832) İngiliz ahlakçı ve hukuk kuramcısı. Kendi etik kura-

mında, Bentham, ahlakı bir eylemin yararlılığıyla (bak. Yararcılık) özdeşleştirerek, insanın davranışındaki tüm güdüleri zevk ya da acı duymaya indirger. Böylece, ahlak, herhangi bir eylemin sonunda ortaya çıkacak zevk ve acıların toplanmasıyla, matematiksel olarak hesaplanabilir. Ahlaka bu metafizik ve mekanik yaklaşım («mutluluk hesabı») Bentham'ı kapitalist toplumu savunmaya götürmüştür; çünkü, kendisi, «en büyük çoğunluğun en çok mutluluğu»nu *(özgecilik ilkesi)* sağlama yolunun, bir insanın özel çıkarlarının karşılanmasından *(«bencilik ilkesi»)* geçtiğini söyler. Bentham, *doğa yasası* kuramını eleştirmiş; dünyevi yöneticilerle arasında bir benzeştirme yapılan Tanrı kavramını ve «doğal din»i reddetmiş, «içe doğan din»i savunmuştur. Epistemoloji de ise, Bentham, bir nominalisttir. Başlıca yapıtı: *Deontology or the Science of Morality* (Deontoloji ya da Ahlak Bilimi, 1834).

Benzerbiçimcilik bak. Eşbiçimlilik ve Benzerbiçimlilik.

Benzer Parçalar Anaksagoras tarafından kullanılan bir terim; bu terim, Anaksagoras'ın kendi yapıtlarından kalan parçalardan bugüne ulaşmamış, daha sonra kendisini yorumlayanlarca aktarılmıştır. Anaksagoras, tüm şeylerin, değişik niteliklerdeki sonsuz sayıda parçacıklardan, bunların sonsuz sayıda benzer parçacıklara bölünmesinden ortaya çıktığına inanır. Anaksagoras'a göre, kendilerinden daha küçük sonsuz sayıda parçacıklar içeren, Benzer Parçalar, nitelikçe eş ya da özgün parçacıklardır. Anaksagoras, aynı ya da benzeyen parçacıkların bu adı almalarını bununla açıklıyordu. Modern matematiksel terimler içinde, Benzer Parçalar, sonsuz derecede verilen bir sonsuzluk olarak tanımlanır.

Benzeş Bilgi kuramında, kimi maddi şeyleri, süreçleri ya da yasaları upuygun yansıtan (kavram, kuram, araştırma yöntemi, vb. gibi), düşünceye ilişkin bir nesne anlamında kullanılan bir terim. *Doğanın Diyalektiği*'nde, Engels, doğabiliminde (ayrıca, toplum ve tarih bilimlerinde de), en önemli düşünme biçimi diyalektiktir, der, «çünkü doğada yer alan evrimsel süreçlerin benzeşini, böylelikle de bunları açıklayan yöntemi yalnızca diyalektik verir» (K. Marx ve F. Engels, *Seçilmiş Yapıtlar,* üç cilt, Cilt 3, s. 60.). Modern felsefi yazında, Benzeş, bilgi kuramında, (insanı maddi deneyiminin çeşitli biçimleri de içinde olmak üzere), herhangi bir kuram, yasa ya da mantık kuralı için somut temel oluşturan maddi bir nesneyi anlatmak için kullanılır. Örneğin, şeyler arasındaki en sıradan, en olağan ilişkiler *yargı*'ların, çıkarsama'ların ve daha başka düşünme biçimlerinin nesnel temelini oluştururlar. Benzeş'i bularak, düşünsel temelini oluştururlar. Benzeş'i bularak, düşünsel bir fenomenin oluşu saptanır, buysa idealizmin çeşitli biçimleriyle mücadelede çok önemlidir. Metodolojik bir yasanın, mantık kuralının, vb. kendi özgül doğasının açıklanışı, bunların işlevlerinin kesin bir bilgi sistemi içinde çok yönlü olarak çözümlenmesini öngürür. (Daha başka modellere de uygulanan) Benzeş terimi, yansıma ve modellendirme sorunlarının çözümlenişinde daha somut hale getirilir (bak. Eşbiçimcilik ve Benzerbiçimcilik).

Benzeştirim Benzer olmayan nesneler arasında belli yanlar, temel özellikler ve ilişkilerdeki benzerliğin kurulması; Benzeştirim yoluyla yapılan tümdengelimler, başkaca temel özelliklerdeki benzerliğe dayanılarak yapılır. Benzeştirim yoluyla sonuca varmanın genel çizgisi şöyledir. B nesnesi, a, b, c, d, e temel özelliklerine, C nesnesi de b, c, d, e temel özelliklerine sahiptir, dolayısıyla, C nesnesi de a temel özelliğine sahip olabilir. Bilimin erken gelişme evrelerinde, Benzeştirim, dış ve ikincil yanlardan çıkarılan bir kural olarak, sistemsel gözlemlerin ve deneylerin, sonuç–lamaların yerini alıyordu. Doğa felsefesindeki

anlayışların çoğu ortaçağlara kadar böyle oluşuyordu. Benzeştirim, devlet ile insan organizması arasındaki benzerliğin kurulmasına; mekanizm çağında da, insan mekanizması ile bir saatin mekanizması arasındaki benzerliğin kurulmasına çıkış noktası olarak alınıyordu. Bilimin daha sonraki gelişmesinde, Benzeştirim, bir açıklama yolu olma önemini yitirmiştir. Ancak, varsayımlar üretmedeki rolünü korumakta, sorunların ve çözümlerinin açıklanışında yol gösterici olmayı sürdürmektedir. Işık ile sesin hareketinde ilk kez bir Benzeştirim kuran *Ch. Huygens*, ışığın dalga doğası olduğu düşüncesine varmıştı; *J. Maxwell*, bu düşünceyi elektromanyetik alanın kendi özelliklerine uzandırmıştır. Varılan sonuçlamaları, yalnızca bir olasılık olması dolayısıyla değil, ama bu olasılık derecesinin karşılaştırılan nesnelerin asli olmayan yönlerinin saptanışının ya da bu yönlerin kazara bir benzerliğinin bir sonucu olarak bu olasılık derecesinin az olması dolayısıyla da tek başına alınması halinde, Benzeştirim, tanıtı oluşturmaz. Modern bilimde, Benzeştirim, benzerlik kuramında olduğu kadar, *modellendirme*'de de yaygın uygulanmaktadır. İncelenen süreçlerin elektrik benzeşlerini üreten benzeşik modellendirme'de, matematiksel modellendirme süreçleri, bilimsel araştırmalarda olduğu kadar, iş yönteminde de çokça kullanılmaktadır.

Berdyayev, Nikolay Aleksandroviç (1874–1948) Rus Burjuva gizemci filozof, varoluşçu, «Yeni–Hıristiyanlık» adı verilen akımın kurucusu, *Vekhizm*'in ideologu. Berdyayev, başlarda, «*legal Marxçılık*»ın bir temsilcisi olmuş; ancak, 1905'te, Marxçılığa getirdiği «eleştirel övgüler» devrime karşıt bir yönde gelişmiş, yeni–Kantçılık hevesi ise kendisini *Tanrı–arayıcılık*'a ve gizemciliğe götürmüştür. Berdyayev, işçilerin sınıf mücadelesinin karşısına kişinin din yoluyla «iç», «manevi» kurtuluşunu koymuştur (*Filosofiya svobody*, Özgürlük Felsefesi, 1911; *Smysl tvorchestva*, Yaratıcılığın Anlamı, 1916, vb.). 1917 Ekim Devrimi'nden sonra, (yurtdışına göçen) Berdyayev, yalpalayan aydınları Marxçılıktan geriye çekecek «manevi silahlanma» kuramını yetkinleştirmeye koyulmuştur. Berdyayev'e göre, kapitalizm, «insancıl olmayan bir sistem»di, eski Hıristiyanlık ise bir «sömürme silahı»ydı. Berdyayev, üretimin toplumsallaştırılmasına dayandığı sürece «komünizm gerçeği»ni kabul ediyordu. Bu arada, getirdiği sınıf kavramıyla bireye gölge düşürmesi yüzünden, Marxçılığın kişinin etkinliği ve özgürlüğü sorununu çözemeyeceğini öne sürmüştür. Bu sorun, Berdyayev'e göre, *Hıristiyan varoluşçuluk* ya da *kişiselcilik* tarafından çözülmekteydi. Berdyayev'e göre, «mutlak özgürlük»e dayalı yaratıcılıkta bulunan özne, biricik gerçeklikti, bu yaratıcılığın özü ise, «tanrısal insanlık» denilen şeydi, «insanda Tanrının doğuşu ve Tanrıda insanın doğuşu» giziydi. Berndyayev, bu «tanrısal–insani yaratıcılık»ın «yeni ortaçağlar»da, tüm dünyevi yaratıcı çalışmanın boşuna görüldüğü «dördüncü boyut» taşıyan bir yaşam–sonrasında gerçekleşeceğini düşünüyordu (*Ja i mir obyektov*, Nesneler Dünyası ve Ben, 1934; *Opyit eschatologischeskoi metafiziki. Tvorcestvo i obyektivatsiya*, Eskatolojik Metafizik Deneyim. Yaratım ve Nesneleştirme, 1947, vb.). Berdyayev'in felsefesinin gerici doğası, toplumsal eşitsizliğin «yararlı ve doğru» görüldüğü, savaşın insanlığın yaratıcı hareketi sayıldığı *Filosophiya neravenstva* (Eşitsizlik Felsefesi, 1918, yay. 1923) adlı başlıca yapıtında kendini en çok ortaya koyar.

Bergson, Henri (1859–1941) Fransız idealist filozof, *sezgiselcilik*'in temsilcisi. 1900'de Collége de France'da profesör oldu, 1914'te Akademi'ye seçildi. Bergson'un idealizminin odak kavramı, tüm şeylerin temeli ve kökeni olan, «saf», yani maddi–olmayan, («zaman»dan da ayırdedilmesi gereken) «süre»dir. Madde, zaman ve hareket, «süre»yi kavramamızın çeşitli biçimleridir. «Süre» bilgisi, ancak bilgi e-

dinme ediminin, gerçekliği yaratma edimiyle örtüştüğü, doğrudan, kavramsal-olmayan algı olarak anlaşılan *sezgi* yoluyla elde edilebilir. Bergson, diyalektiğin karşısına, biyolojik idealizmden (bak. Vitalizm) alınma kavramların genelleştirilmesine dayanan kendi «yaratıcı evrim» öğretisini koyar. Bergson, toplum üstüne görüşlerinde, sınıf yönetimini olumlamış, bir sınıfın bir başka sınıfça ezilmesini bir «doğa yasası» olarak görmüştür. Bergson'un Felsefesi, emperyalizm çağında burjuva ideolojisine özgü akıldışıcılık'ın canlı bir anlatımıdır. Başlıca yapıtları: *Essai sur les donnés immédiates de la conscience* (Şu'urun Bila Vasıta Mutaları, 1889), *Matiére et mémoire* (Madde ve Bellek, 1896), *L'Evolution créatrice* (Yaratıcı Tekâmül, 1907), *Les deux sources de la morale et de la religion* (Ahlak ile Dinin İki Kaynağı, 1932), vb.

Berkeley, George (1685–1753) İrlandalı filozof, öznel idealist. İnsanın «idealar»dan (duyumlardan) başka hiçbir şeyi doğrudan doğruya algılayamayacağı öncülünden yola çıkan Berkeley, şeylerin ancak algılanabildikleri sürece varoldukları *(esse est percipi)* sonucuna varmıştır. Berkeley'e göre, idealar edilgendir. Cisimsel-olmayan bir cevherce ruh tarafından özümlenirler. Ruh etkin olup, ideaları (zihni) algılayabilir ve onları etkileyebilir (irade). *Solipsizm*'den kaçınma çabası içinde, Berkeley, tinsel cevherlerin çeşitliliğini kabul ettiği gibi; «sonsuz zihin»in, Tanrı'nın varlığını da kabul eder. İdealar, der Berkeley, Tanrı'nın zihninde gizligüç halinde, ama ancak insan zihninde, edimsel halde varolur. Berkeley, daha sonra, *yeni-Platonculuk*'a yakın nesnel idealist bir konuma geçerek, ideaların Tanrı'nın zihninde öncesiz sonrasız varolduğunu söyler. Tanrıtanımazlık ile maddeciliği çürütmeye kalkışarak, madde kavramına bilgi açısından yararsız olduğu ve içsel çelişkilerle sakat olduğu gerekçesiyle saldırıya geçer. Berkeley'in madde eleştirisi, idealist nominalizm'e dayanır. Berkeley, *Newton*'un mutlak mekân kuramını bu açıdan kabul etmemiş, *Newton*'un yerçekimi kuramına maddi cisimlerin hareketinin doğal nedeni üstüne bir kuram olduğu gerekçesiyle saldırmıştır; çünkü, Berkeley'in kendi felsefesine göre, ancak tinsel cevher etkin olabilirdi. Berkeley, *Leibniz ile Newton'un sonsuz* küçükler hesabını da onaylamaz, çünkü «gerçek mekân»ın sonsuz bölünebilirliği kendi felsefesinin temel postulasıyla çelişir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Berkeley felsefesini yeniden canlandırma girişimlerine tanık olunmuştur; böyle bir felsefe, içkinlik okulu, *ampirio-kritisizm* ve *pragmacılık* vb. gibi birçok idealist okulca benimsenmiştir. Berkeley'in yapıtları *An Essay towards a New Theory of Vision* (Bir Yeni Görüş Kuramına Yönelik Bir Deneme, 1709), *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* (Beşeri Bilginin Prensipleri Hakkında Bir Eser, 1710), *Three Dialogues Between Hylas and Philonous in Opposition to Sceptics and Atheists* (Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma, 1713).

Bernal, John Desmond (1901–1971) İngiliz fizikçi, Lenin Uluslararası Barış Ödülü (1953) sahibi. Bernal, (1937'den başlayarak) Londra Kraliyet Derneği'nin ve (1958'den başayarak) SSCB Bilimler Akademisi de içinde olmak üzere, birçok ülke Akademilerinin üyesi; 1959–65 yıllarında da, Dünya Barış Konseyi'nin yürütme başkanı olmuştur. Bernal, fizik, biyokimya ve kristallografi araştırmaları yanısıra, çeşitli yapıtlar da kaleme almış *(The Social Funcition of Science*, Bilimin Toplumsal İşlevi, 1939; *Science and Society,* Bilim ve Toplum, 1953; *Science in the History of Society,* Materyalist Bilimler Tarihi, 1954); bu yapıtlarında, bilimin felsefi önemini ve insanoğlu tarihindeki rolünü, sömürüye dayalı bir toplumda bilimin gelişmesindeki çelişkileri ve sosyalizmde bilimin sürekli ilerleyişini açığa koyarak, bir bütün halinde, bilimdeki başarıların genel bir toplu özetini vermiştir. Bernal'in bilim tarihini çö-

zümleyişi diyalektik maddeciliğe dayanır. *World Without War* (Savaşsız Dünya, 1958) adlı kitabında, Bernal, bilimsel buluşların insanlığın yararına barışçıl amaçlarla kullanılması olanaklarını tartışır.

Bernstein, Eduard (1850–1932) Alman Sosyal Demokrat, devrimci işçi sınıfı hareketinde revizyonizm'in kurucusu. *Probleme des Sozialismus* (Sosyalizm Sorunları, 1896–98) başlıklı bir dizi yazısında, Bernseitn,Marxçılığın felsefe, ekonomi politik ve bilimsel sosyalizm kuramındaki temel belgilerini elden geçirir. «Kant'a Dönüş» sloganını ortaya atarak, *felsefenin temel sorusu*'na getirilecek herhangi bir kararlı maddeci çözümü reddeder; Marxçı diyalektik ile Hegelci diyalektiği özdeşmiş gibi ele alır. Bilimsel sosyalizm olanağını yadsımış, sosyalizmi sırf ahlaki ve etik bir ideal olarak görmüştür. *Proletarya diktatörlüğü* düşüncesini reddederek, sınıf mücadelesinin ölmeye yüz tuttuğunu savunmuş, kapitalizm içersinde ufak reformlar yapılması dışında işçi sınıfı için herhangi bir hedefi kabul etmemiştir. «Amaç hiçbir şeydir, hareket her şeydir» biçiminde, çok tanınan sözü buradan kaynaklanır. *Plehanov*, Bernstein'in felsefedeki revizyonist düşüncelerini çürütmek için elinden geleni yapmıştır. Bernstein'in Rusya'daki izleyicilerini, Ekonomistler ile Menşevikleri, ayrıca, enternasyonalist hareketteki revizyonistleri Lenin açığa sermiştir.

Bertalanffy, Ludwig von (1901–1972) Avusturyalı biyolog ve filozof, genel *sistemler kuramı*'nın ilk çeşitlemelerinden birinin kurucusu. Bertalanffy, bütünlük, örgütlenim, (bir sistemin değişik başlangıç koşulları altında aynı sonul duruma ulaştığı) eşit sonulluk ve eşbiçimcilik (bak. Eşbiçimcililik ve Benzerbiçimcililik) ilkelerini genelleştirmiştir. «Genel Sistemler» yıllığını (1956'dan 1972'ye kadar) yayımlamış olan Bertalanffy'nin başlıca yapıtları: *Theoretische Biologie* (Kuramsal Biyoloji, Cilt 1, 1931; Cilt 2, 1951), *Das biologische Weltbild* (Biyolojik Dünya Tablosu, 1949), *General Sistems Theory. Foundations, Development, Applications* (Genel Sistemler Kuramı. Temelleri, Gelişmesi, Uygulaması, 1968).

Betimleme Bilimde kabul edilmiş belirli bir imler sistemi yardımıyla bir deneyim'in ya da gözlem'in verilerini kaydetmeyi içine alan, bilimsel bir inceleme basamağı. Betimleme, hem gündelik dil yoluyla. (simgeleri, matriksleri, diagramları, vb. kapsayan) özel bilim dili yoluyla yapılır. Betimleme, bilimde, bir nesnenin kuramsal incelenişine geçiş evresine bir hazırlık oluşturur (bak. Açıklama). Betimleme ile açıklama birbirine yakından bağıntılıdır. Olguların bir Betimleme'si olmaksızın o olguları açıklamak olanaksızdır; öte yandan, açıklamasız bir Betimleme de bilim için yeterli değildir. Bilimsel incelemenin doğasını aşırı *fenomenalizm* konumundan yorumlayan pozitivistler (Mach, Pearson ve daha başkaları), bilimin biricik görevinin «olguların salt betimlenmesi olduğunu söylemişlerdir.

Beyin Sinir sisteminin merkezi parçası. Beyin, beyincik ile beyin–omuriliğinden oluşur. Beyinciğin en üst kesimleri hayvanların ve insanın psişik yaşamıyla doğrudan bağıntılıdır. Bu kesimler, denetim organıdırlar, yani çeşitli organların etkinliklerini eşgüdümleyen ve organizmanın çevresiyle ilişkisini psişik yansımalar yoluyla düzene koyan sistemdirler. Felsefe tarihi ile insan üstüne bilimler tarihi boyunca, insanın psişik, bilinç doğasıyla ilgili sorunlar üstünde maddeci eğilimler ile idealist eğilimler arasında bir mücadele süregelmiştir. Ancak, merkezi sinir sisteminin, özellikle de beyinciğin yapısı ile etkinliğine ilişkin biyolojik incelemelerdeki ilerlemeler, bu sorunun çözümünde maddeciliğin zafere ulaşmasının yolunu açmıştır. Hayvanların ve insani psişik etkinliğinin yansıtıcı doğasını tanıtlayan Seçenov ile Pavlov'un düşünce ve yapıtları, burada büyük bir rol

oynamıştır. Gerçekliği yansıtan ve hayvanlar ile insanda ortak olan birinci işaret sistemi yanısıra, insanda soyut sesli düşünceyle bağıntılı olarak ikinci bir işaret sistemi de (konuşma) oluşmuştur. Hayvan türlerinde, deneyim, içgüdüler halinde kalıtsal olarak aktarılırken, insanda, tarihin süregidimi içinde oluşan etkinlik biçimleri, bireyin gelişmesi süreci içinde özümlenir. Bu nedenle, müzik ve konuşma için kulak ve soyut düşünme yeterliliği, bu gibi insanın özel yatkınlıkları, morfolojik beyin yapısını değil, ama azçok yerli yerine oturmuş sinirsel–dinamik yapıların işlevleridirler. İnsanın psişik etkinliği, hayvanlar düyasındaki gibi, Beyin'in morfolojik evrimi dolayısıyla ilerleme göstermemiştir. Bu ilerleme insanın edindiği deneyim biçimlerinin, bu deneyimlerin biriktirilmesi, aktarılması ve olabildiğince bir süreç içine konması biçimlerinin gelişmesi ile insanın yaratıcı olanaklarını arttıran ve zihinsel çalışmasına ışık tutan otomatik işleyiş yollarının gelişmesiyle olmuştur. Sibernetiğin yaygın kullanılışıyla, beyin'in etkinliklerinin klasik yüksek sinir etkinliği yöntemleriyle incelenişi modellendirme yöntemleriyle (bak. Sibernetik) güçlendirilmiştir.

Bhutavada *Upanişhadlar*'da ve Mahabharata destanında sözü edilen bir eski Hint felsefesi kavramı. Daha sonraki kimi kaynaklarda, Bhutavada, bir çeşit *Lokayat* olarak geçer. Bhutavada öğretisine göre, nesneler arasındaki tüm nitel ayrımlar, bu nesneleri oluşturan maddi öğelerin değişik bileşimlerinden ortaya çıkar. Bilinç, maddi öğelerin özel bir bileşiminin bir sonucu olup, bir kez ortaya çıktıktan sonra, kendisiyle benzerlik gösteren bileşimler üretir, ancak başka bileşimler bilincin doğmasına yol açmaz. Lokayata'nın savunucuları gibi, Bhutavada'nın izdaşları da, epistemolojide duyumcu, etikte ise hazcı idiler. En eski Bhutavada metinleri bugüne ulaşamamıştır.

Biçimcilik 1) Sanatta biçimi mutlaklaştırıcı, estetikleştirici bir yöntem; *gerçekçilik*'in karşıtı. Biçimcilik, 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış, sanatta (fütürizm, kübizm, soyut sanat, gerçeküstücülük, dışavurumculuk, vb. gibi) çeşitli eğilim ve okulları kendi içinde barındırmıştır. Tüm bu eğilimler, aralarındaki ayrımlara bakılmaksızın, ortak yönler taşırlar: Sanatı gerçekliğin karşısına koyarlar, sanatsal biçimi düşünce–içeriğinden ayırırlar, sanat yapıtlarında biçimin özerkliğini ve önceliğini duyururlar. Biçimcilik, sanatsal uğraşın bütün bütüne aklın denetimi ötesinde yattığına ilişkin yanılgılı düşünceden yola çıktığı kadar, toplumsal düşüncelerle, yaşamsal çıkarlarla, estetik ve toplumsal idealle hiçbir ilişiği olmadığını öne sürdüğü idealist bir estetik haz anlayışından da yola çıkar. Kimi biçimci eğilimler kapitalist toplumun çirkinliğine karşı çıkmakla birlikte, biçimci yapıtların çoğunun içeriği, ya bütün bütüne burjuva ve küçükburjuva ideolojiye dayanır, ya da (soyut sanat'ta, faşizm'de, vb. olduğu gibi) hiçbir içerik taşımaz. Biçimin içerikten ayrılması, bunun bir biçim–yaratma olduğu öne sürülse bile, kaçınılmaz olarak, içeriğin yıkımına yol açar (bak. İçerik ve Biçim). Biçimcilik, emperyalizm çağında burjuva kültür ve sanatındaki bunalımı yansıtır; (pop–art, op–art, vb. gibi) en aşırı biçimcileri ise, sanata genel olarak ters düşer. 2) *Matematik*'te, matematiğin temellendirilmesine ilişkin sorunları biçimsel–belitsel şemalar yoluyla çözmeye çalışan bir eğilim. Biçimcilik, 20., yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. *Hilbert, Sezgicilik*'e karşı çıkarak, matematiğin temellendirilmesi sorusuna biçimleştirilmiş *belitsel yöntem*'in ele alınıp işlenmesi yoluyla bir çözüm getirmeye çalışmıştır. 3) Etikte. Biçimcilik, araştırmanın biçimsel mantıksal yanlarını şu ya da bu tarzda ahlakın içeriği ile toplumsal doğasının çözümlenişi üstünde yer aldığı etik kuramların belirleyici ilkesidir. Böyle bir şey, özellikle Kant etiğinin tipik

bir özelliğidir; çünkü Kant, ayrı toplumsal koşullara ve yaşam durumlarına uygulanabilecek tüm anlamlı ahlak ilkelerinin ve çözümlerin, belli bir soyut ve biçimsel mutlak ilkeden (*kesin buyruk*'tan) getirilebileceğine inanıyordu. Gerçekte, bu buyruğun («öyle eyle ki senin davranış kuralın aynı zamanda herkes için bir yasa olabilsin»), bir kimsenin kendi konumu ile ahlak arasında geçerli bir bağ kurmanın ölçütü olarak tek bir metodolojik anlamı vardır, çünkü yeterince tutarlı hangi ahlak sistemi olursa olsun, bu evrensellik istemine uyma durumundadır. Etikte biçimcilik, modern burjuva ahlak felsefesinde başlıca eğilimlerden biridir. Bu doğrultuda, öbürlerinden ayrı bir anlam taşır; etiğin görevi, etik ideallerin yalnızca epistemolojik yanı ile mantıksal biçimini incelemek olup, bu ideallerin içeriği çözümlemeye bağlı değildir (bak. etikte *Sezgicilik*; etikte *Mantıkçı Pozitivizm*; etikte *Linguistik Çözümleme*). Etiğin anakonusuyla ilgili bu tür bir anlayış, yalnızca kendi görevlerinin haksızca sınırlandırılmasına değil, ama aynı zamanda, bilimsel açıdan sağlıksız birçok sonuçlamalara varılmasına da yol açar. Felsefi etik *(etikötesi) normativ etik*'in; bilim, ahlak bilincinin; bunlarla ilgili olgu ve bilgiler de *değerler*'in (ahlak yargılarının) karşısına konulur. Biçimciler, ahlak sorunlarının çözümlenişini etik görevlerin dışına çıkarırlar; bu sorunların kuram yoluyla çözülüşünün olanaksız, son çözümlemede de akıldışıcı olduğu öne sürülür. Böyle bir şey, etiği, toplumsal içerikten ve dünyagörüşsel önemden yoksun bırakarak, bugünün ideolojik ve pratik sorunlarına el atmaktan saptırır.

Biçimleştirilmiş Dil Yorumla yüklenen bir *hesap* (bak. Yorum ve Model). Biçimleştirilmiş Dil'in sözdizimsel yanı (bak. Mantıksal Sözdizimi) ya da hesabın kendisi, katışıksız biçimsel bir tarzda kurulur (bak. Simgesel Yöntem). Bir hesap, (bak. Düzanlam ve anlam) hesabın doğru dürüst kurulmuş önermelerine anlam veren semantik kuralların eklenmesi yoluyla bir Biçimleştirilmiş Dil haline gelir. Salt mantıksal belitlere ek olarak, bir Biçimleştirilmiş Dil, mantıksal bir doğası olmayan kimi önermeleri de (örneğin, kimi biyoloji yasalarını, aritmetik belitlerini, vb. de) içine alabilir; çünkü bir Biçimleştirilmiş Dil, kendisine karşılık veren içeriği tümdengelimsel olarak betimler. Kendi tümdengelimsel yolları dolayısıyla, bir Biçimleştirilmiş Dil, kesin bir akılyürütme sürecinin sürdürülmesini ve kabul edilmiş belitlerde doğrudan doğruya yer almayan yeni tümdengelimsel sonuçlamalara varılmasını olanaklı kılar. Böylece, Biçimleştirilmiş Dil, biçimleştirilmiş bilimsel konularda, varılacak sonuçlama ve yapılacak tanıtlar için bir yol oluşturur. Biçimleştirilmiş Dil'in rolü, bilimsel akılyürütmenin elektronik makinelerle otomatikleştirilmesi için yapılan çabalarla artmış bulunmaktadır (bak. Sibernetik).

Biçimleştirilmiş Dillerde Doğruluk Mantıkçı semantik'te, biçimleştirilmiş dillerdeki önermelere uygulanan *aristotelesçi doğruluk* kavramını kesinleştiren bir temel kavram. Konuşulan bir dilde bir «doğru önerme»ye ilişkin kavramları tanımlama çabaları, kaçınılmaz olarak, «yalancı» *tipindeki* çatışkılara (bak. *Çatışkılar, Semantik*) yol açar. «Doğru önerme» kavramının ilk kesin ve çelişkisiz tanımı, özel olarak kurulmuş bir *dilötesinde* (bak. Dilötesi ve Nesne–Dil) belirleyebilirlik kavramının yardımıyla birtakım sınıflar hesabı dili için *Tarski* tarafından 1931'de yapılmıştır. Tarski'ni yaptığı çalışmaların özlü bir sonucu da, her tanıtlanabilir önermenin doğru olduğu, ama her doğru önermenin tanıtlanabilir olmadığı olgusunun saptanmış olmasıdır. Bir biçimleştirilmiş dilde tanıtlamaz doğru önermelerin varolması, onun tamsızlığının ve çelişkisizliğinin tanıtıdır (bak. Mantıksal Sözdizimi; *Belitsel Kuramın Tamlığı*). Biçimleştirilmiş Dillerde Doğruluk kavramını

tanımlamanın daha başka yöntemleri de vardır.

Biçimleştirme İncelenen nesne ve fenomenleri azçok yerleşik maddi kurulmalarla belirli bir tarzda karşılaştırma yoluyla bilginin içeriğini daha çok kesinleştirmenin bir yöntemi; bu yöntem, incelenen nesnelerin özsel ve yasalarla bağlı yanlarının açığa konarak saptanmasına olanak verir. Epistemolojik bir yöntem olarak, Biçimleştirme, içeriğin biçimini kesinleştirip saptayarak, içeriğin kurulmasına ve özgülleştirilmesine yardım eder. Her Biçimleştirme, canlı, gelişen gerçekliğin kaba bir tablosunu çizer. Ama bu «kaba tablo», bilme sürecinin asli bir yanını oluşturur. Biçimleştirme, tarihsel bakımdan, düşünce ve dille aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Biçimleştirme'nin gelişmesinde önemli bir adım da, yazılı dilin ortaya çıkışına bağlıdır. Daha sonra, bilim, özellikle de matematik geliştikçe, doğal dillere özel göstergeler eklenmiştir. Biçimsel mantıkla birlikte, sonuçlama ve tanıtım mantıksal biçimini açığa koyma aracı olarak mantıksal Biçimlendirme yöntemi ortaya çıkmıştır. Matematikte harflerin kullanılmasıyla yapılan hesaplar ile *mantık hesabı* anlayışının (bak. Leibniz) ortaya çıkışı, Biçimleştirme yöntemlerinin gelişmesindeki önemli bir adımı oluşturur. 19. yüzyılın ortalarında *matematiksel mantık*'ta mantık hesaplarının kurulmaya başlaması, matematiksel mantık yöntemlerinin tüm öbür bilim dallarının biçimleştirilmesinde uygulanmasını olanaklı kılmıştır. Matematiksel mantık yoluyla biçemleştirilmiş bilgi alanları, biçimsel sistem özelliklerini kazanırlar. Bilginin biçimleştirilmesi, bütünlükle bilgiye özgü bir yan olarak, *içerik* ile *biçim* arasındaki diyalektik çelişkili ilişkiyi ortadan kaldırmaz. Modern mantıktaki sonuçlar, yeterince zengin içerikli bir kuramın biçimleştirildiği zaman, biçimsel bir sistemde tam olarak yansıtılamayacağını göstermektedir: Kuramda her zaman için açığa çıkamayarak biçimleşmemiş bir şey kalmaktadır. Biçimleştirme ile biçimleştirilmiş içerik arasındaki bu açıklık, bilimde biçimsel mantıksal yollarını geliştirmenin bir kaynağı olarak yer alır ve çoğu zaman belli bir biçimsel sistem içinde çözülemeyen önermelerin ortaya çıkarılışında kendini gösterir. Bu çelişkinin kendini bir başka açığa koyma biçimi de *çatışkı*'dır. Bu durumdan, daha önce yapılan Biçimleştirmeler'e girmemiş bir yanın biçimleştirildiği, yeni biçimsel sistemlerin kurulmasıyla kaçınılabilir. Böylece, içeriğin gitgide daha derinden biçimleştirilmesi sağlansa da, bunun mutlak bir tamlığa ulaşmasına varılamaz.

Biçimsel–olan ile Kavramsal–olan Felsefe, mantık ve bilim metodolojisinde bu kavramlar başlıcalıkla aşağıdaki anlanlarda kullanılır: 1) Genel felsefi anlamları içinde *içerik* ile *biçim* kategorilerine gönderme olarak. Bu durumda, Biçimsel–olan terimi, başlıcalıkla bir nesneyi ya da bir fenomeni incelemede kullanılan kurallara ve yöntemlere (matematiksel, sistemsel, yapısal, işlevsel, vb. yöntemlere) uygulanır; tüm öbür kural ve yöntemlere ise, kavramsal olan gözüyle bakılır. 2) Düşünmenin içeriği ve biçimi kategorilerine gönderme olarak. Bu durumda, Biçimsel–olan terimi, bilme ve mantık yapılarının incelenmesinde, bu yapıların, ilkin somut düşünme biçiminden, sonra da kendi nesnel tümelleri olarak doğasal ve toplumsal fenomenlerin temel özellikleri ile karşılıklı bağıntılarından görece bağımsızlıkları içinde incelenmesinde uygulanır. Bilme ve mantık biçimlerinin, belli bir bilimin anakonusuna ilişkin, tarihsel olarak biçimlenmiş kavram, model ve soyutlamaların toplamıyla, ayrıca, gerçekliğin felsefi kategoriler içinde dile getirilen evrensel yan ve ilişkileriyle bütüncül bir bağ içinde incelenişi ise, bizleri Kavramsal–olan terimine götürür. 3) Modern biçimsel mantıkta ve matematiğin temellendirilmesinde, sözdizimsel işlemler ile yöntemlerin, yalnızca linguistik anlatımdaki simge tipleri ve düzeniyle işgörmesi halinde, bu işlem ve yöntemlere Biçimsel–

olan denir. Bu anlatımların *düzanlam* ve *anlam*'larıyla uğraşan semantik işlem ve yöntemelere de, Kavramsal–olan denir. Biçimsel–olan ile Kavramsal–olan arasındaki ayrım görece bir ayrımdır. Düşünceselleştirme ve sanılama sistemlerinden birinde Biçimsel–olan, Kavramsal–olan gibi iş görebilirken, bir başka sistemde Kavramsal–olan da Biçimsel–olan gibi iş görebilir. Biçimsel–olan'ın Kavramsal–olan'la ilişkisi, bir içeriğin öbür içerikle ilişkisi (daha az olgunlaşmış ve daha soyut bir içerikten daha gelişmiş ve somut bir içeriğe geçiş) gibidir. Kavramsal–olan yollar ve yöntemler bilmede belirleyici bir rol oynarken, bir araştırmadaki Biçimsel–olan bileşkenlerin mutlaklaştırılması, *biçimleştirme*'ye yol açar.

Bildirişim a) Birtakım bilgi ve verilerin toplamı; b) *Sibernetik*'in temel kavramlarından biri. Bilimsel Bildirişim kavramı, bildirimlerin içeriğini (birçok bakımdan) bir yana bırakarak, onların nicel yanıyla ilgilenir. Bu nedenle, bildirişimin ölçümlenmesi kavramı, bildirimde belirtilen olayın olasılık derecesiyle ters orantılı bir nicelik olarak tanımlanarak ortaya konur. Olay ne denli olasıysa, olayın olmasına ilişkin bildirime ilişkin Bildirişim o denli azdır ve bunun tam tersi. Bilimsel Bildirişim kavramının gelişmesi, dünyanın maddi birliğinin yeni bir yanını açığa çıkarmış, daha önce aralarında hiçbir ortak şey bulunmadığı sanılan birçok sürece, yani teknik iletişim kanalları yoluyla bildirimlerin iletilmesine, sinir sisteminin işleyişine, bilgisayar işlemlerine, çeşitli denetim süreçlerine, vb. bütünlüklü bir yaklaşımı olanaklı kılmıştır. Bütün bu durumlarda, Bildirişim'in iletişimini, biriktirilmesini ve sürece konmasını içine alan süreçlerle karşılaşırız. Burada, Bildirişim kavramı, en çeşitli fiziksel süreçlerin ortak bir bakışaçısından tanımlanabilmesini sağlayışıyla, enerjinin fizikte oynadığı rolü oynar. Bildirişim kuramı, *yansıma*'yla yakından bağıntılıdır. Bir başka nesnenin etkisini yansıtan bir nesnede değişimler ortaya çıkıyorsa, o zaman, bu ilk nesnenin ikinci nesneye ilişkin Bildirişim'in taşıyıcısı haline geldiği söylenebilir. Sibernetik sistemlerde, (A) nesnesinin etkisiyle (B) nesnesinde ortaya çıkan değişimler, yalnızca (B) nesnesinin kendine özgü yanlarını göstermekle kalmaz, tam tamına (A) nesnesine ilişkin Bildirişim'in taşıyıcısı olarak, sibernetik sistemin işleyişinin bir etkeni haline gelir. Sibernetik–öncesi sistemlerde (*denetim*'le bağıntılı olmayan inorganik sistemlerde) görüldüğü üzere, göreli Bildirişim, gizil bir Bildirişim olmaktan çıkarak, edimsel Bildirişim haline gelir, yani sibernetik–öncesi sistemlerde yatan edilgen yansıma, etkin bir yansıma haline gelir. Bu açıdan bakıldığında, insan beyninin, dış dünyadan gelen göreli edimsel Bildirişim'i biriktirip sürece koyan, olağanüstü karmaşık bir sibernetik sistem olduğu görülür. Beynin dış dünyayı yansıtma ve algılama yeteneği, Bildirişim'in iletilmesi ve sürece konmasıyla ilgili süreçlerin gelişmesinde bir halkayı oluşturur. Modern Bildirişim kuramında, Lenin'in duyuma yakın yansıma özelliğinin her maddede içkin olduğu yolundaki tezinin bir somutlaşmasını görmek olanaklıdır.

Bileştiriciler Mantığı *Matematiksel mantık*'ta, kabul edilmiş kavramları, daha ileri incelemelere gitmeksizin, klasik matematiksel mantık çerçevesi içinde çözümleyen bir okul. Bu kavramlar, değişkenliğe ve işleve ilişkin kavramlardır.

Bilge Taşı (bilgelik taşı, iksir, eriyik) 4. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında geçerliğini sürdürmüş düşüncelere göre, baz metalleri altına ve gümüşe çevirme, tüm hastalıkları iyileştirme ve insanları yeniden diriltme gibi, büyüsel güce sahip bir cevher. Bu düşünceler, birtakım cevherlerin bir başka cevhere dönüşmesinin gözle gözlemlenmesine ve doğa filozoflarının maddenin birliğiyle ilgili sanılarına dayanıyordu. Ortaçağda, Bilge Taşı düşüncesi, apayrı, din-

sel ve gizemsel bir renk kazanmış; daha sonra bu düşünce reddedilmişti. Bugün için, kimyasal elementlerin dönüşümleri bilimsel olarak tanıtlanmış bulunmaktadır.

«Bilgelik Aşıkları» Moskova'da 1823–25 yılları arasında varlığını sürdürmüş bir gizli felsefe çevresinin üyeleri. Bu çevre, felsefe, estetik ve edebiyat sorunlarıyla ilgilenmekteydi. Çevrenin üyelerinin birbirlerinden ayrı siyasal görüşleri olmakla birlikte, çevre, felsefede Alman idealizmine, başlıcalıkla da *Schelling*'in felsefesine eğilim göstermiş, Fransız maddeciliğini ve klasikçi estetiği eleştirmiştir. Bu çevrenin Rus felsefesindeki önemi, doğa felsefesinde, epistemolojide, estetik ve toplum kuramında idealist diyalektik düşünceleri geliştirmiş ve yaymış olmasında yatar. Çevre, felsefi yazılar ile edebiyat yazılarını içine alan *Mnemozina* adlı, bir de yıllık çıkarmaktaydı. A. Puşkin ve A. Griboyedov da bu yıllığın yazarları arasında yeralmıştır. Çevrenin başı olan V. Odeyevski, tutucu görüşleri olan, başılcalıkla da felsefe ve estetik sorunları üstüne yazan biriydi. Onun girişimiyle, çevre, Aralıkçılar'ın başkaldırısına bağlı tutularak kapatılmış, belgeleri ise yakılmıştır. *Mnemozina*'nın edebiyat bölümünü yöneten V. Kyukhelbeker; Aralıkçılar'a yakınlık duyan şair, filozof ve estetikçi D. Venevitinov ve A. Koşelev, radikal düşünceleri olan kişilerdi. Radikal üyelerin çevreden ayrılmaya zorlanmasından (Kyukhelbeker'in bir Aralıkçı olarak sürülmesinden, Venevitinov'un St. Petersburg'a yerleşip orada ölmesinden) sonra, Aralıkçılar'ın başkaldırısını izleyen gericilik döneminde, çevrenin kimi üyeleri tutucu bir konuma geçmiştir.

Bilgi İnsanların maddi ve toplumsal anlıksal etkinliğinin ürünü; insansal ve doğasal dünyadaki nesnel temel özelliklerin ve bağıntıların gösterge biçiminde düşüncesel olarak aniden üretilmesi. Bilgi, bilimöncesi Bilgi (gündelik bilgi) olabileceği gibi, bilimsel Bilgi de olabilir. Bilimsel Bilgi de, ampirik Bilgi ve kuramsal Bilgi olarak ikiye ayrılır. Bundan başka, toplumda mitolojik, sanatsal, dinsel ve daha başka Bilgi'ye de rastlanır. Bilgi'nin özü, insan etkinliğinin toplumsal–tarihsel koşullara bağımlılığı açığa konmaksızın anlaşılamaz. İnsanın toplumsal gücü, Bilgi'de birikir, billurlaşır ve nesnelleşir. İnsanın anlıksal etkinliğinin öncel ve kendine yeterli özelliğine ilişkin nesnel idealist kuramlara bu olgu temellik eder. Marxçılık öncesi filozoflar, Bilgi'nin idealistçe gizemleştirilmesinin karşısına bireysel bilme çabalarını, bireysel deneyimin bir sonucu olarak kendi Bilgi anlayışlarını koymuşlardır. Ancak, bu gibi bir görüş, insanın bilme sürecine gerçek toplumsal ilişkiler bağlamında, toplumca işlenmiş «hazır–yapılma» kavram ve kategoriler bütününe sahip olarak başladığını açıklayamaz. Dağınık kavramları kuramsal olarak sistemleştirilmiş genel bir biçim içine sokmak, bu arada, korunup başkalarına aktarılacak, insan etkinliğinin kalıcı temeli olarak geliştirilecek olanları tutmak, Bilgi'nin doğrudan bir işlevidir.

Bilgi Kuramı (ya da epistemoloji) Felsefede, bilme etkinliği sürecinde özne ile nesnenin ilişkisini, bilginin gerçeklikle ilişkisini, insanın dünyayı bilme olanağını, hakikatın ölçütünü ve bilginin sahihliğini ele alan bir dal. Bilgi Kuramı, insanın dünyayı bilmeye yönelik tavrının özünü inceler. Bu nedenle, herhangi bir Bilgi Kuramı, kaçınılmaz olarak, *felsefenin temel sorusu*'na kesin bir çözüm getirmekten yola çıkar. Her türlü Bilgi Kuramı, maddeci ve idealist Bilgi Kuramı'na ayrılır. Maddeci diyalektik, bilme, Marxçı mantık ve bilgi kuramı üstüne felsefi bir öğretidir. Maddeci diyalektiğin yasaları ve kategorileri, nesnel dünyanın gelişmesindeki evrensel yasaların yansıması olduklarından, bilmeye yönelik düşüncenin evrensel biçimlerini oluştururlar. Bu nedenle, Marxçı Bilgi Kuramı, geçmişteki epistemolojiden farklı olarak, yalnızca

bilmenin özgül yasalarının kuramı olmayıp, aynı zamanda, dünyayı bilmenin tarihinin bir sonucudur da. Buysa şu demektir: Marxçı–Leninci felsefede, bilinç ile maddenin ilişkisi üstüne özgül epistemoloji, ideal olan ile maddi olan, sahici bilginin ölçütü, duyusal olan ile mantıksal olanın ilişkisi, yansıma, bütün bunlar, maddeci diyalektik yönteme dayalı olarak, ayrıca, insanın pratik dönüştürücü etkinliğini de çözümleme yoluyla, insanın dünyayı bilmesinin özünün açığa çıkmasını sağlayan tarihsel maddecilik öğretisiyle yakın bağıntısı içinde incelenir. Kesin olarak söylendiğinde, Bilgi Kuramı tarihi, felsefenin önüne konan bilgi nedir sorusuyla (bak. Platon) başlarsa da, Bilgi Kuramı terimi çok sonraları ortaya çıkmıştır. Felsefe tarihinde, Bilgi Kuramı sorunları, her zaman için önemli bir rol oynamış, hatta kimi zaman odak noktasını oluşturmuşlardır. Burjuva felsefesinde kimi eğilimler (Kantçılık, Machcılık), Bilgi Kuramı'nı felsefeye indirger. Özel bilimsel araştırma yöntemlerinin (örneğin, *matematiksel mantık, semiotik, psikoloji*) hızlı gelişimi, kimi pozitivistler ile pozitivist görüşleri paylaşan kimi bilimcileri, felsefi bir bilim olarak Bilgi Kuramı'nı kaldırmaya götürmektedir. Ancak, diyalektik maddeciliğe göre, özel bilimsel araştırma yöntemlerinin gelişmesi, ilkece, Bilgi Kuramı'na ilişkin felsefi sorunları ortadan kaldırmaz. Tam tersine, bu gelişme, Bilgi Kuramı'nın önüne hep daha yeni sorunlar koyarak (örneğin, zihinsel çalışmanın otomasyonu olanağının incelenmesi), bu gelişmeyi uyarır. Diyalektik maddeci Bilgi Kuramı, bu gelişmede, modern özel bilme bilimlerinin sağladığı verileri kullanarak bunların felsefi–metodolojik temelini kurar.

Bilim Doğa, toplum ve düşünceyle ilgili daha ileri bilgi edinmeye yönelik araştırma alanı. Bu alan, şu gibi her türlü araştırma koşullarını ve öğelerini kapsar: Bilimsel çabaların birbirinden ayrılması ve bunlar arasında işbirliği ilkesine dayanan çalışmalarıyla, bilgi ve yetenekleriyle, beceri ve deneyimleriyle bilim adamları; bilimsel kurumlar, sınama ve laboratuvar gereçleri; araştırma yöntemleri, bir kavram ve kategoriler sistemi, bilimsel bir bildirişim sistemi, bilimsel bir bilgi birikimi ile buna ilişkin araştırma yolları ve sonuçları. Bu sonuçların kendisi de bir *toplumsal bilinç* biçimi olarak görülebilir. Pozitivistlerin bakış açısına karşıt, Bilmi, doğa bilimleriyle ya da sağın bilimlerle sınırlı değildir. Bilim, doğanın incelenişi ile toplumun incelenişi, felsefe ile doğa bilimleri, yöntem ile kuram, kuramsal araştırma ile uygulamalı araştırma gibi, tarih içinde birbiriyle esnek biçimde bağlılaşan bileşkenleriyle birarada, bütünsel bir sistemdir. Toplumsal *işbölümü*'nün zorunlu kendi bir sonucu olan Bilim, kafa emeğinin kol emeğinden ayrılmasından ve bilme etkinliklerinin özgül, baştan sınırlı bir grup insanın uğraşı haline gelmesinden sonra varlığını kazanmıştır. Bilimin öngerekleri Mısır, Babil, Hindistan ve Çin gibi, ampirik doğa ve toplum bilgisinin birikip sindirildiği, astronomi, matematik, etik ve mantığın ilk görülmeye başladığı Doğu ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Doğu uygarlıklarının bu kalıtımı, düşünlerin kendilerini dinsel ve mitolojik geleneklerden sıyırarak Bilim'e el attıkları Eski Yunan'da özümlenerek tutarlı bir kuramsal sistem içine sokulmuştur. O zamandan sanayi devrimine kadar, Bilim'in ana işlevi açıklamak olmuştur; Bilim'in başlıca görevi, insanın bütünsel bir parçası olduğu dünya üstüne daha geniş bir görüş edinme amacıyla bilmekti. Geniş ölçekte makine üretimi Bilim'i burada etkin bir etken haline getirir. Doğayı değiştirme ve dönüşüme uğratma amacıyla bilme, Bilim'in ana görevi olur. Bilim'in bu teknik yönlendiriliminin bir sonucu olarak, fizik ve kimya, kendilerine karşılık veren uygulamalı dallarıyla birlikte, burda en önde gelen yeri alırlar. *Bilimsel ve teknik devrim* bağlamında, bir

sistem olarak Bilim'de yeniden temel bir yapılanma yer alır. Bilim'in modern üretimin gereklerini karşılayabilmesinde, bütün bir uzmanlar, mühendisler, iş yöneticileri ve işçiler ordusunun bilimsel bilgiyi kotarması gerekir. Otomatikleşmiş üretim kesimlerinde çalışmanın kendine özgü özelliği, işçilerin geniş bir bilimsel ve teknik bakışaçısına sahip olmalarını, temel bir bilimsel bilgi edinmiş olmalarını gerektirir. Bilim, gitgide doğrudan bir üretici güç haline gelmektedir. Bu nedenle, Bilim'in yalnızca teknolojiye değil, ama aynı zamanda insanın kendisine de, insanın anlıksal ve yaratıcı etkinliklerinin, düşünce randımanının sınırsızca gelişmesine, insanın çokyönlü ve bütünsel gelişmesinin maddi ve manevi koşullarının yaratılmasına da yönelmek zorundadır. Onun için, modern Bilim, teknolojideki gelişmeleri izlemekle kalmamakta, kendisini bütünsel bir sistem haline sokarak, maddi üretimin ilerleyişinde öncü bir rol oynayışıyla, teknolojiyi geride de bırakmaktadır. (Gerek doğa, gerek toplum bilimlerinde) araştırmaların bütünü, toplumsal üretime hız kazandırır. Bilim, daha önceleri toplumsal yaşam alanının kendi başına bir öğesiyken, toplumsal yaşamın gitgide tüm alanları içine yayılmaya başlamış; bilimsel bilgi ve bilimsel yaklaşım, maddi üretimde, ekonomi, siyaset, iş yönetimi ve eğitim sisteminde kaçınılmaz olmuştur. Bilim'in gelişme hızının bütün öbür etkinlik alanlarınınkinden daha yüksek olmasının nedeni de budur. Sosyalist toplumda, Bilim'in başarıyla gelişmesi ve Bilim'de elde edilen sonuçların üretime sokulması, gelecekteki toplumun maddi ve teknik temelini kuracak yolda, bilimsel ve teknik ilerlemenin hızlandırılmasında çok büyük önem taşır; buysa, bilimsel başarıların sosyalist ekonominin öncelikleriyle bileştirilmesi görevinin yerine getirilmiş olması demektir. Bilimin tam serpilip gelişmeye ulaştırılabilmesi için, sosyalist yolda gelişmiş kamu ilişkilerinin yerleşmiş olması sözkonusudur. Buna karşılık, gelişmiş sosyalist düzen de Bilim'e gereksinim duyar; Bilim olmaksızın, gelişmiş bir sosyalizm ne yerleşebilir,ne de başarıyla gelişebilir, çünkü böyle bir toplum bilimsel olarak yönetilen bir toplum olma durumundadır; insanın kendi çevresi üstünde tam egemen olmasını içerir.

Bilim Bilimi *Bilim*'in işleyişini ve gelişmesini yöneten yasaları, bilimsel bilginin ve bilimsel etkinliğin yapısını ve dinamiğini, bilimin öbür toplumsal kurumlarla ve toplumun maddi ve anlıksal yaşamıyla etkileşimini inceleyen bir dal. 1960'larda, Bilim Bilimi, tarih, sosyoloji, ekonomi, mantık, bilim psikolojisi, bilim–metrik ile daha başka alanlardaki değişik araştırmaları kendinde barındıran bağımsız, kapsamlı bir dal haline gelmiştir. Bilim Bilimi, bilimsel örgütlenim sorunlarını, bilim alanındaki siyaseti, bilimsel bilginin oluşması ve işlemesine ilişkin bildirişim süreçlerini, bilimsel gücün yapısını, bilim ve teknolojide önceden kestirmeyi, bilimin dünyasal ve bölgesel bilimsel programlar içinde uygulanmasını inceler. Diyalektik maddeciliği metodolojik temel alan Marxçı Bilim Bilimi, modern bilgisiyar teknolojisinden, inceleme konularının matematiksel olarak modellendirilmesinden ve sistemsel araştırma yöntemlerinden genişçe yararlanır (bak. Sistemsel Çözümleme, Sistemsel Yaklaşım).

Bilimcilik Doğa bilimleri ile sağın bilimleri içine katarak, Bilim'in kültür ve ideolojideki rolünü mutlaklaştıran bir anlayış. Biçimsel bir görüşler sistemi olmaktan çok, ideolojik bir eğilim gösterme gücü içinde, Bilimcilik, çeşitli yollardan ve sağın bilimlere dıştan öykünmekten, matematik sembollerinin çok öteye uzandırılarak kullanılışından, bu bilimlerde (elitsel yapı, tanımlamalar sistemi, mantıksal biçimleştirmeler, vb. gibi) geçerli tekniğin sakınganlıkla uygula-

nışından felsefi, ideolojik, toplumsal ve insansal sorunlara, biricik bilimsel bilgi olarak doğa bilimlerinin mutlaklaştırılışına, bilme açısından herhangi bir anlam ve önem taşımaktan yoksun olmaları dolayısıyla dünyagörüşü alanı ile ideolojik sorunların geri çevrilişine kadar, değişik boyutlarda kendini gösterir (bak. Yeni-Pozitivizm). Felsefi Bilimcilik, öbür bilimlerle karşılaştırıldığıda felsefenin kimliğini küçümseyerek, felsefenin özelleşmiş bilimsel bilgi karşısında kendine özgü ayrı özellikleri olan, özgül bir toplumsal bilinç biçimi olmasını yadsır. Sosyolojik Bilimcilik ise, toplumsal çözümleme konusunun, kendisini doğa bilimlerinde incelenen konulardan ayıran tikel özelliklere sahip oluşunu yadsır. Değer etkenlerini gözönüne alma gereğini görmezlikten gelir, ampirizme ve betimleyiciliğe kaçar, toplumsal-felsefi sorunlarla herhangi ilintisi olan bir kurama düşmanca bakar ve toplumsal incelemelerde nicel yöntemlerin önemini mutlaklaştırır. Modern burjuva kültürü, Bilimcilik'e karşı çeşitli eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır; bunlardan kimileri bilimin insanın varoluşuna ilişkin canalıcı sorunları çözme gücünün sınırlı olduğunu öne sürerken, kimi öbür aşırı çeşitleri, bilimin insanın gerçek özüne düşmanca bir güç olduğunu öne sürer. Bilimcilik'e karşı kararlı anlayış, felsefeyi, bilimden temelli ayrı bir şey olarak görür; felsefe, salt yararsal olup, dünyanın ve insanın varlığında içerili gerçek sorunları anlama gücünden yoksundur. İdeolojik, felsefi, toplumsal ya da insansal sorunlara bilimsel bir yaklaşımın ilkelerini savunuşunda ve bilimin rolünü küçülten Bilimcilik'e karşı girişimleri reddedişinde, Marxçılık-Leninçilik, bilimin kültür sistemi içindeki yerine ve işlevine ilişkin karmaşık sorunları olduğu kadar, ayrı bilinç biçimleri arasındaki karşılıklı ilişkileri de gözden kaçıran kaba Bilimcilik'e aynı derecede karşı çıkar.

Bilimlerin Sınıflandırılması Bilimlerin karşılıklı bağıntısı; ayrı bilimlerce incelenen konuların temel özelliklerini ve bu konular ile bu konuları inceleme yöntemleri arasındaki bağıntıyı yansıtan belli ilkelerin belirlediği bilgi sistemi içinde bilimlerin yeri. Bilimlerin Sınıflandırılması, biçimsel (eşgüdüm ilkesine dayalı) olabileceği gibi, diyalektik de (bağlılık ilkesine dayalı da) olabilir. *Doğanın Diyalektiği*'nde, Engels, Bilimlerin Sınıflandırılması'nı, *madde*'nin tek tek bilimlerce incelenen *hareket biçimleri*'nin karşılıklı bağıntısı ve geçişmeleri ile bunların maddi taşıyıcılarının (madde tiplerinin) bir yansıması olarak almıştır. Engels, burada şu sırayı önerir: Mekanik-fizik-kimya-biyoloji. Daha sonra, Engels'in ele alıp işlediği *antropogenisis*'e ilişkin emek kuramı, doğadan insana ve tarihe, dolayısıyla doğa bilimlerinden toplumsal bilimler ile düşünce bilimlerine geçişe giden yolu hazırlar. Mekanik, matematiğe geçişi hazırlar. Engels, başlıcalıkla, (maddenin hareket biçimlerine karşılık verecek yolda) ayrı ayrı bilimler arasındaki geçişler üstünde durmuş; bunu yaparken dayandığı ilke de şu olmuştur: Daha yüksek bir hareket biçiminin özü, ancak o hareket biçiminin, içinden tarihsel olarak doğup çıktığı ve kendisine bağlı olarak barındırdığı daha alt hareket biçimleriyle olan bağıntısının bilinmesi sonucunda açığa çıkar. Daha sonraları, bilimlerin ayrışması sonucunda, bilimler gitgide bütünleşmiş, daha önce birleşik olmayan bilimler ile öbür bilimlerin içine giren daha genel bilimler arasında ara bilimlerin ortaya çıkmasıyla, bilimler tek bir bütün içinde bileşmişlerdir. Teknik bilimler, doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasında yer alır; *matematik*, doğa bilimleri ile felsefe arasında yer alırken, *matematiksel mantık* matematik ile mantık arasındaki sınırda yer alır. *Psikoloji*, ana bilgi alanlarına (zoopsikoloji ve yüksek sinir etkinliği kuramı yoluyla doğa bilimlerine, linguistik, pedagoji, toplum psikolojisi,

vb. yoluyla toplum bilimlerine, mantık ve bilgi kuramı yoluyla düşünce bilimlerine) bağlanır. *Sibernetik*'in, öbür bilimlerin içine derinden işleyen teknik ve matematik bilimlerin bir bölümü olarak, özel bir yeri vardır. Sistemsel çözümleme ve *modellendirme* gibi yöntembilimleriyle bağlılaşır. Bilimin çağdaş gelişmesi, Engels'in Bilimlerin Sınıflandırılması'na ilişkin yaptığı özgün çizelgeye köklü değişiklikler getirmiştir: Yepyeni bir mikrokosmos bilimi (alt-atom fiziği-çekirdek, kuantum mekaniği) doğmuş; ara bilimler (biyokimya, biyofizik, geokimya, bionik, vb.) oluşmuş; eski bilimler, örneğin, makroskosmos ile mikroskosmosu inceleyen bilimlere ayrılmıştır. Dolayısıyla, Bilimlerin Sınıflandırılması, artık düz bir çizgi izlemeyip, özel bilimlerin daha genel, daha soyut ve daha somut bilimlere ayrılmasına bağlı, karmaşık bir dallanma göstermektedir. Tüm özel bilimleri, genel bir bilim olarak diyalektik maddeci felsefe kucaklar.

Bilimsel Komünizm *Marxçılık-Leninciliк*'in üç bileşken parçasından biri; kapitalizmi safdışı bırakarak sosyalist, daha sonra da komünist bir toplum kurmaya çalışan toplumsal hareketleri inceleyen öğreti. Bu hareketin ana itici gücü ve önderi, tüm ezilen ve sömürülen insanları birleştiren ve ilerici insanlığın yakınlığını taşıyan işçi sınıfı olduğundan, Bilimsel Komünizm'in ana sorusu, proleteryanın kendi dünya-tarihsel görevini yerine getirmesidir. Bu belgi, sosyalist toplumu kurmanın araçları olan proleter, *sosyalist devrim* ile *proleterya diktatörlüğü*'nde somut olarak tanımlanmıştır. Bu yolda, Bilimsel Komünizm, insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldırılmasının ve ütopyacı sosyalistlerin düşlemiş oldukları kapitalizmin çelişkilerinden kurtulmuş, yeni bir toplum örgütlenmesi biçiminin ortaya konmasının gerçek, bilimsel temellere dayandırılma yolunu gösterir. *Marxçılık-Leninciliк*'in bileşken bir parçası olarak Bilimsel Komünizm, öbür iki bileşkenin, yani diyalektik ve tarihsel maddecilik ile ekonomi-politiğin sonuçlamalarına dayanır. *Sınıf mücadelesi* kuramı ile artıdeğer kuramı, Bilimsel Komünizm açısından özel bir önem taşır. Toplumun yeniden örgütlendirilmesinin pratik sorunlarına kuramın el atmasını sağlayarak, Bilimsel-Komünizm, diyalektik düşünmeyi, tarihsel ve toplumsal yasaların bulgulanmasını, sosyalizmin ekonomi-politiği de içinde olmak üzere, ekonominin daha ileriye doğru gelişmesini harekete geçirir. Bir dünyagörüşü ve siyasal ideoloji olarak, Bilimsel Komünizm, proleteryanın, toplumun devrimsel olarak yeniden örgütlenmesinden sorumlu sınıfın çıkarlarını dile getirir. Bilimsel Komünizm, kurtuluş hareketiyle yakından bağıntılıdır. Yalnızca proletaryanın sınıf mücadelesi, sosyalist devrim ve proleterya diktatörlüğü deneyiminin değil, ama aynı zamanda, demokratik kitle hareketleri ile burjuva-demokratik deneyiminin de bir genelleştirilmesidir. *Ütopyacı sosyalizm*'e karşıt, Bilimsel Komünizm, komünist partilerin politikası içinde pratiğe konur; yaşamda, sosyalist ve komünist kurulma pratiğinde, geniş kitlelerce yaratılış tüm yeniyi öngörür, komünizmin filizlerinin kuramsal ve pratik önemini gösterir, Bunların büyüyüp serpilmesine katkıları bulunur. Uluslararası komünist ve işçi sınıfı hareketini genelleştirilmiş deneyimine, sosyalist ülkelerde sosyalizmin ve komünizmin kurulma pratiği temeline dayanarak, Bilimsel Komünizm, kapitalizmden komünizme geçiş yolunu seçmiş her ülkenin gelişmesinin genel yasalarını formüllendirir (bak. Sosyalizm ve Komünizm). Pratik sorunları çözmenin değişik yolları ve araçlarıyla, tek tek her ülkenin özgül koşullarına ve özelliklerine gereken önem gösterilerek, yeni biçim ve yöntem arayışlarıyla birarada, bu yasalarla kurulan uyum, yalnızca pratik başarıya katkıyı getirmekle kalmaz, ama aynı zamanda, Bilimsel Ko-

münizm kuramının daha ileriye doğru gelişerek zenginleşmesi için istenen koşulları da yaratmış olur.

Bilimsel Öngörü Kuramsal ve deneysel verilerin bir genelleştirilişine ve gelişmeyi yöneten nesnel yasaların gözönüne alınışına dayanılarak, daha gözlemlenmemiş ya da deneysel olarak yerine oturtulmamış doğasal ve toplumsal fenomenlerin kestirilmesi. Bilimsel Öngörü iki türlü olabilir: 1) Azçok bilinen ya da daha deneysel olarak gözlemlenmemiş fenomenlerle ilgili olabilir (örneğin, karşı-parçacıkların, yeni kimyasal elementlerin, madensel birikintilerin, vb. kestirilmesi), 2) Ancak ilerdeki kimi koşullarda ortaya çıkabilecek fenomenlerle ilgili olabilir (örneğin, Marx ve Engels'in *kapitalizmin çökmesini ve komünizmin* kurulmasını kestirmeleri, Lenin'in sosyalizmin tek ülkede kurulması olanağı üstüne vardığı sonuçlama). Bilimsel Öngörü, her zaman için, bilinen doğa ve toplum yasalarının bilinmeyen ya da daha ortaya çıkmamış bir fenomenler alanına, bu yasaların kendi güçlerini koruyacakları bir alana uzandırılışına dayanır. Bilimsel Öngörü'nün özellikle somut gelecek olaylar ile bu olayların tarihlerine ilişkin sanı öğelerini de içine alması gerekir. Buysa, gelişme boyunca, daha önce varolmayan nitel yeni nedensel bağların ya da olanakların ortaya çıkmasıyla, ya da toplumla ilgili olduğu kadarınca, toplumun gelişmesinin özel karmaşıklığıyla belirlenir. Pratik, her zaman için, Bilimsel Öngörü'nün doğruluğunun son kertede ölçütünü oluşturur. Gerçekliğin nesnel yasalarının yadsınışı (bak. Bilinemezcilik; Kuşkuculuk), idealist toplumsal gelişme kuramlarının kaçınılmaz bir sonucu olarak, Bilimsel Öngörü'nün de yadsınışına yol açar. Öte yandan, Bilimsel Öngörü'nün tanınışı, maddeci bir tarih anlayışına dayanır.

Bilimsel ve Teknik Devrim Teknolojik ilişkilerin tüm yanlarını kapsayan, başlıcalıkla da teknolojinin gelişmesinde yeni bir evre olarak *otomatikleşme*'nin yer aldığı modern bilim ve teknolojinin temelden nitelikçe dönüşümü. Burada, işçinin çeşitli teknik işlevleri yerine getirerek üretim sürecine doğrudan katılımı kalkmış, yerini işçinin doğrudan katılımı olmaksızın işleyen bütün bütüne teknik bir sistemce nesnelerin çalıştırıldığı otomatik bir üretim almıştır. İleri otomatikleşme biçimleri arasında, bilgisayarlama ve denetleme işlevlerini yerine getirecek otomatik hatlara bağlı sibernetik araçlar yer alır. Sibernetik teknolojisi, yalnızca maddi üretime uygulanmakla kalmaz, ama işletmede, kamu hizmetlerinde, bilim ve eğitimde de uygulanır. Teknolojik üretim yöntemleri, Bilimsel ve Teknik Devrim sırasında değişime uğrar. Daha önce maddi üretimde kullanılan yöntemlerin yerini daha etkili yöntemler alır; bu yöntemler, nesnelerin yalnızca biçimini değiştirmekle kalmaz, ama temel özelliklerini koruyarak yeni bir cevhere dönüştürecek yolda, o cevherin molekül ve atom yapısını da değişime sokar. Sentetik madde üretmedeki kimyasal yöntemler, nükleer güç üretimi yöntemleri, lazer kullanım yöntemleri, yüksek ve düşük ısı teknolojileri; tarımda, hafif sanayide ve tıpta kullanılan biyokimsayal ve biyofizik yöntemler, buna örnek verilebilir. Teknolojik değişimlere, insan yapısı gereçlerin gitgide daha geniş çapta kullanılmasına ve sanayide tüketilen elektrik enerjisinde keskin bir yükselişe bağlı olarak, hammadde ve gereçlerde değişimler eşlik eder. Tüm bu süreçler, toplumdaki üretici güçlerde temel değişimlere yol açtığı kadar, modern bilimsel başarılara, bilim ile tekniğin, bilim ile maddi üretimin birbiriyle kaynaşmasına da dayanır. Bugünkü koşullarda, bu, bilimin doğrudan bir üretici güç haline gelmesiyle, bilimin yalnızca teknoloji üzerine değil, ama kültürel ve teknik düzeylerini yükselterek, kafaca ve yaratıcı güçlerini geliştirerek, maddi

ürünlerin üreticisi olan kişiler üzerinde de maddilik kazanışıyla, çokyönlü bir süreci oluşturur. Bilimsel ve Teknik Devrim geliştikçe, yalnızca «öncü» bilimler değil, ama geniş çapta yapılan araştırmalar da, üretim üzerinde etkisini gösterir. Bu araştırmalar yalnızca doğa bilimlerini değil, ama şu gibi toplum bilimlerini de kapsar: Ekonomi ve üretimin örgütlenmesi, emeğin bilimsel olarak örgütlenmesi, bilimsel denetim ilkelerinin işlenmesi, somut sosyolojik araştırmalar, *toplumsal psikoloji,* sanayi estetiği, toplumsal, bilimsel ve teknik süreçlerin kestirilmesi. Bilimsel ve Teknik Devrim'in toplumsal özü, insanın üretimdeki yerini ve rolünü değiştirişinde yatar. Otomatikleşme, insanın bu rolünü azaltmak yerine, tam tersine, arttırır; çünkü, insan mekanik, teknik işlevlerden kurtuldukça, kendisini çok daha ilginç ve yaratıcı işlere ayırabilecektir. İnsan ile teknoloji arasında işlevlerin yeniden bölüşümü, işin içeriğinde, işgücünün mesleki bileşiminde, işçilerin kültürel ve teknik standartlarında değişimler getirir. Yüksek emek üretkenliğinin bir sonucu olarak, maddi üretime katılanların kendilerine düşen payı azalırken, üretici-olmayan alanın, özellikle de bilim, eğitim ve tıbbi hizmetlerin payı artar. Kapitalizmde, Bilimsel ve Teknik Devrim'in bu gereksinmeleri, uyuşmaz toplumsal ilişkiler dolayısıyla çarpıklığa uğrar. Örneğin, işgücünün mesleki bileşiminde yer alan değişimler, geleneksel meslek temsilcilerinin işlerini kaybetmesine yol açar. Yeni teknolojilerin uygulanmasına emeğin yoğunlaşması eşlik eder. Üretici olmayan alanın genişlemesi, başlıcalıkla kamu hizmetlerinin, reklamcılığın, yöntesel-bürokratik mekanizmasının, polisin, vb. artmasında görülür. Ancak sosyalizm bağlamında, bilimsel ve Teknik devrim'in insanın ve toplumun çıkarlarına karşılık vermesi sözkonusudur. Çünkü, sosyalizmde Bilimsel ve Teknik devrim ile sosyalist ekonomi sisteminin üstünlüklerinin birbiriyle kaynaşmış olması gereği, bilim ve teknikteki ilerlemelerin gelişmiş sosyalist toplumun maddi ve teknik temelini yaratacak ilke ve yolları da oluşturmanın gereğidir. Sosyalizmde Bilimsel ve Teknik Devrim, başlıca toplumsal-siyasal ödevlerin çözümüne ve sosyalizmin kapitalizmle ekonomik yarışmada üstün çıkmasına katkıda bulunur.

Bilinç Nesnel gerçekliğin ancak insanda bulunan en yüksek yansıma biçimi. Bilinç, insanın nesnel dünyayı ve kendi kişisel varlığını anlamasına etkin biçimde katılan zihinsel süreçlerin toplamıdır. Bilinç'in kökeni emekte, insanların toplumsal-üretici etkinliğinde yatar ve Bilinç, kendisi kadar eski olan *dil*'e ayrılmaz biçimde bağlıdır. İnsan daha önceki kuşaklarca yaratılmış bir nesneler dünyasında gözlerini açar ve ancak bunları belli bir amaca göre kullanmasını öğrenme süreci içinde oluşur. İnsanın gerçeklikle ilişki biçimi, (hayvanlarda olduğu gibi), doğrudan doğruya kendi bedensel organları yoluyla belirlenmez, ancak öbür insanlarla iletişimde bulunma yoluyla edinilen pratik etkinlikçe belirlenir. İletişim sırasında, insan kendi yaşamsal *etkinlik*'ini başkalarının etkinliği olarak da algılar. Dolayısıyla, kendi hareketlerini öbür insanlarla ortak olarak paylaştığı toplumsal ölçüler içinde yapar. İnsanın nesneler'e anlayış ve bilgiyle yaklaşmasında, dünyaya olan bilinçli tavrı ortaya çıkar. İnsanın toplumsal tarihsel etkinliğinin ve insanın konuşmasının kendi bir sonucu olan anlayış olmaksızın, bilgi olmaksızın. Bilinç olmaz. Bir nesneye ilişkin herhangi bir duyusal imge, herhangi bir duyum ve önkavram, belli bir düzanlam ve anlam taşıdığı sürece Bilinç'in bir parçası olur. Dilde korunan bilgi, düzanlam ve anlam, insanın *duygularını, iradesini, dikkatini* ve başkaca zihinsel edimlerini, tek bir Bilinç içinde toplayarak yönlendirip ayrıştırır. Tarih, siyasal ve hukuksal düşünceler, ahlak, din toplumsal psikoloji ve sanatsal başarılar

içinde birike gelen bilgi, bir bütün olarak toplumun Bilinç'ini oluşturur (bak. Toplumsal Varlık ve Toplumsal Bilinç). Ancak, Bilinç'i dil açısından tek başına bilgiyle ve düşünceyle özdeşleştirmemek gerekir. İnsanın yaşamsal, duyusal ve iradeye bağlı zihinsel etkinliği dışında herhangi bir düşünme yoktur. Düşünme, yalnızca bildirişimin bir süreçlendirilişini içine almaz; düşünme, gerçekliğin kendi özüyle uygunluk içinde, gerçekliğin etkin duyusal ve amaçlı olarak dönüştürülmesidir. (Sözcüklerin, imlerin, simgelerin, vb. anlamlarının değişmesi gibi), Dil açısından, düşünme, insanın düşünmesinin ancak bir biçimidir. Öte yandan, Bilinç ile psişik olanın da birbiriyle özdeşleştirilmemesi gerekir, yani her belli bir anda her zihinsel sürecin Bilinç'e girdiği düşünülmemelidir. Birtakım zihinsel coşkular belli bir süre için Bilinç'in «eşiğinin ötesi»nde kalabilir (bak. Bilinçaltı). Tarihsel deneyimi, bilgiyi, tarihte daha önceki düşünme yöntemlerini kendine sindiren Bilinç, kendine yeni amaç ve görevler edinerek, gelecek için aletler tasarımlayarak ve insanın tüm pratik etkinliğini yöneterek, gerçekliğe düşüncede egemen olur. Bilinç, etkinlik yoluyla biçimlenir, bunun karşılığında da, bu etkinliği belirleyerek ve düzene koyarak onun üstünde etkisini gösterir. İnsanlar, kendi yaratıcı tasarılarını gerçekleştirerek, doğayı ve toplumu, böylelikle de kendilerini dönüştürürler. Bilinç sorunu ile Bilinç'in madde ile ilişkisi sorunu, bilimde çağlar boyunca ideolojik mücadelenin en temel, canalıcı noktası olmuştur. Maddeci bir tarih anlayaşı, Marxçıların bu sorunu çözmelerine, böylelikle de gerçek bir bilimsel felsefe yaratmalarına olanak vermiştir.

Bilinçaltı Etkin zihinsel süreçlerin, bilinçli etkinliğin merkezi olmamakla birlikte, bilinç süreçlerinin akışını etkileyen bir özelliği. Nitekim, insanın belli bir anda doğrudan doğruya düşünmediği, ama ilkece bildiği ve kendi düşüncelerinin nesnesiyle ilintili olan şeyler, düşünce zincirini etkileyerek, kendi anlam bağlamı içinde ona eşlik eder. Kesinkes aynı yolda, bir koşulun, durumun, otomatik eylemlerin (hareketlerin) (kavranabilir olmamakla birlikte) algılanabilir etkisi, bilinçaltı algı olarak, tüm bilinçli eylemlerde yer alır. Dilin kendi bağlamı içinde, dile getirilmemiş, ama tümcenin kendi yapısından çıkarsanmış bir düşüncenin belli bir semantik rolü vardır. Bilinçaltı'nda gizemli ya da bilinemez hiçbir şey yoktur. Bu tür fenomenler, bilinçli etkinliğin yan–ürünleri olup, insanın belli bir anda üstünde yoğunlaştığı nesnelerin anlaşılmasında doğrudan hiçbir rolü olmayan zihinsel süreçleri kapsarlar. Bilinçaltı kavramın idealistçe çarpıtılması konusunda bak. *Bilinçdışı, Freudculuk.*

Bilinçdışı 1) Bir eylemi nitelendirirken, bilinçdışı demek, o eylemin nedeni bilince daha ulaşmadan otomatik olarak, tepki yoluyla, yani savunucu bir tepki olarak, ya da bilincin (uyku, uyutulma, zehirlenme, uykuda yürüme, vb. gibi) doğal ya da yapay yoldan kalktığı anlarda yerine getirilen eylem anlamına gelir. 2) Öznenin gerçekliğin farkında olma alanının ötesinde kalan ve bu yüzden o anda gerçekleşmeyen etkin zihinsel süreçler (bak. Bilinçaltı). 3) Marxçı–olmayan felsefe ve psikolojide, Bilinçdışı terimi, bilinç yoluyla anlaşılmayan, içgüdülerce belirlenmiş güdü ve emellerin, önsüz sonsuz ve değişmez isteklerin yoğunlaştığı bir özel psişik etkinlik alanını göstermek için kullanılır. Bilinçdışı'na ilişkin bu anlayış, en tam olarak *Freudculuk* tarafından geliştirilmiştir. Freudculuk, psişeyi üç katmana böler: Bilinçdışı, bilinçaltı ve bilinç. Bilinçdışı, bireyin hatta ulusların tüm bilinçli yaşamını belirleyen psişenin derin temelini oluşturur. Haz ve ölüm (saldırganlık içgüdüsü) için duyulan bilinçdışı istekler, tüm coşkuların ve coşkusal deneyimlerin çekirdeğini oluşturur. Bilinçaltı ise,

bilinç ile bilinçdışı arasında özel bir sınır bölgedir. Bu bölge bilinçdışı isteklerle kaplanmış olup, burada, insanın toplumsal yaşamından, kendi «üstben»inden (ya da vicdanından) doğan, özel psişik bir uğrakça kesin bir engellemeye uğrar. Bilinç de, gerçek dünya ile ilinti noktasında, psişenin kendini yüzeyde göstermesi olup, en genişinden bilinçdışı güçlere bağımlıdır. Bilinçdışı, *Herbart*'ın, *Schopenhauer*'in ve öbür idealistlerin kuramlarında tüm bilinçli eylemlerin gizemsel temeli olarak geçer.

Bilinemezcilik Evren'i bilme olanağını bütün bütüne ya da yer yer yadsıyan bir öğreti. Bu terim ilk kez İngiliz doğa bilimcisi *Thomas Huxley* tarafından kullanılmıştır. *Lenin*, Bilinmezcilik'in epistemolojik köklerini açığa koyarak, bir bilinemezcinin cevheri kendi görünüşünden ayırdığını, duyumların ötesine geçemediğini söylemiştir. Bilinemezcilik'in benimsemiş olduğu ödün verme işi, kendi destekleyenlerini idealizme götürmüştür. Bilinemezcilik, Yunan felsefesinde (bak. Pyrrhon) *kuşkuculuk* biçiminde ortaya çıkmış, Hume ve Kant felsefelerinde kendi klasik biçimini almıştır. Bilinemezcilik'in bir değişkeni de *hiyeroglifler* kuramıdır. Yeni-pozitivzmin, *varoluşçuluk*'un ve öbür modern burjuva felsefe eğilimlerinin sözcüleri, dünyayı ve insanı bilmenin olanaksızlığını tanıtlamaya çabalarlar. Bilinemezcilik, bu kişilerin bilimi sınırlandırmalarından yola çıkar, mantıksal düşünmeyi, doğanın, özellikle de toplumun nesnel yasalarını bilmeyi reddeder. Pratik (deneyim), bilimsel deneyler ve maddi üretim, bilinemezcilik'in en iyi çürütülüşüdürler. İnsanlar belli fenomenleri biliyorlarsa ve açıkça bunları üretiyorlarsa, o zaman «bilinemez kendinde-şey»e yer yoktur. Ancak, bilme, kuşkuyu da getirecek, karmaşık bir süreçtir. Bunun mutlaklaştırılması, kimi bilginleri Bilinemezcilik'e götürmüştür.

Bilme İnsanların edindikleri bilgi'yi biçimlendirmelerine yönelik bir toplumsal-tarihsel yaratıcı etkinlik süreci olup, karşılığında insanların eylemlerindeki hedef ve güdüleri belirler. *Kafa emeği* ile *kol emeği* arasında bir karşıtlığın yer aldığı ve yaratıcı etkinliğin toplumsal olarak süreğen, sürgit çalışmayla karşıtlık oluşturduğu uyuşmaz sınıflı toplumlarda, Bilme, bir kural olarak, meslekçe zihinsel üretime (bilimsel, estetiksel, etkisel, dinsel, ahlaki vb. etkinliğe) bağlı kişilerin özel bir işlevi olmuştur. Bu nedenle, bilgi kuramı, pratikten uzaklaşmış, özgül, kendine kapalı zihinsel bir etkinlik olarak ele alınmıştır. (bak. Teori ve Pratik). Bu da bilinemezciliğe ve idealizme yol açmıştır. Diyalektik maddeci bilgi kuramı ise, pratik etkinliği Bilme'nin temeli ve gerçek bilginin ölçütü olarak görür. Bilme, üretim gereklerini karşılamada nesnelerin ve temel özelliklerinin kullanıma sokulması ve doğal cevherlerin süreçlendirilmesiyle birlikte, insanın doğa üstünde etkinliğiyle başlar. İnsanların pratik etkinlikleri aynı zamanda insanlar arasında bir iletişim aracıdır da. İnsanlar taş kırdıkları ya da metal erittikleri, vb. zaman, bu nesnelerin asli özellikleri, insanların düşüncelerinde kendi bir yansımasını bulur ve düşüncede saptanır. Taş ve metaller, bu nesnelerin insanın duyu organlarıyla algıladığı kendi dış özelliklerinin bir toplamı olmaktan çıkar artık. Bir nesneyi gördüğünde, insan, daha önce de hep olduğu gibi, tarihsel olarak biçimlenen süreçlendirme ve kullanıma sokma alışkanlıklarını o nesneye yükler; böylece o nesne kendi eylemlerinin hedefi olur. Bunun bir sonucu olarak, canlı algı, insanın duyusal-pratik etkinliğinin bir öğesi haline gelir. Canlı algı, *duyum, algı, ön-kavram* gibi biçimler alır. Nesnelerin temel özellikleri ile işlevleri, insanın işaret-konuşma etkinliği içinde yer eden nesnel değerleri, sözcüklerin anlamı ve duyusu haline gelir; insan, bunların yardımıyla, kendi soyut düşünme yeteneği dolayısıy-

la, bu nesnelere, onların temel özelliklerine ve kendilerini gösterme biçimlerine ilişkin belli kavrayışlar edinir. Mantıksal düşünme etkinliği, şu çeşitli biçimlerde kendini gösterir: *Önkavram* ve *yargı, çıkarsama, tümdengelim* ve *tümevarım, varsayım* ve *kuramların kurulması.* Ama ancak toplumsal–üretici pratiğin düşünce ve varsayımların gerçeklikle çakıştığını doğrulaması halinde bunların doğru olduğu söylenebilir. Lenin şöyle yazar: «Canlı algıdan soyut düşünceye, *burada da pratiğe–hakikat*'i bilmenin, nesnel gerçekliği bilmenin diyalektik yolu budur işte» *(Felsefe Defterleri).* Bilginin doğruluğu pratikle doğrulanır, kendi başına bir özel deneyle değil. Bir bütün olarak toplumsal–üretici etkinlik tüm toplumsal varlık, bilgiyi kendi tarihi boyunca tanımlar, derinleştirir, doğrular. Nesnel hakikati yanılgıdan ayırmada, bilgimizin doğruluğunu onamada kesinlik kazandığı kadarınca, pratik, her belli evrede üretimin kendi özgücüyle, teknik düzeyiyle, vb. sınırlı olmak üzere, gelişen bir süreci de oluşturur. Bu, pratik de görecedir, demektir; onun için pratiğin gelişmesi, hakikatin bir dogmaya, değişmez bir mutlağa dönüşmesini önler (bak. Hakikat, Mutlak ve Görece). *Eskinin devrimci yoldan yeni kılınması*, yeni toplumun kurulması, ancak doğayı ve toplumsal gelişmeyi yöneten nesnel yasaların doğru bir bilgisinin varlığıyla olanaklıdır.

Bilmenin Nesnesi Nesnelerin deneyimle saptanarak pratik insan etkinliği süreci içine katılan ve varolan koşullar ile durumlar çerçevesinde belli bir amaçla araştırılan yanları, temel özellikleri ve ilişkileri. Diyalektik maddecilik, nesnenin bilmenin öznesi üstündeki etkisini ve bu ikincisinin etkin rolünü tanır. Öznenin pratiğe dayanarak ve pratik için yürütülen ve pratikle doğrulanan bilme etkinliği yoluyla, araştırılan nesne, bilmenin nesnesi haline gelir. Bu ikincisi araştırılan nesneye bütün bütüne indergenemez. Nesnenin hareketi ya da gelişmesi Bilmenin Nesnesi'nin değişmesini ve gelişmesini koşullandırır. Bu ikincisi de bilme etkinliğinin gelişmesiyle birlikte gelişir. Bilme, bilginin bağımsız bir dalı haline geldiğinden, Bilmenin Nesnesi, pratik etkinliğin nesnesinden ayrılır. Bilimin gelişmesiyle, bilimsel (ampirik ve kuramsal) araştırmanın nesnesi de kendi kimliğini açığa koyar. Bilmenin Nesnesi'nin gelişmesi, tarihsel ve mantıksal yöntemde (bak. Tarihsel ve Mantıksal Olan), bilginin soyuttan somuta hareketinin bilginin somuttan soyuta hareketiyle birlik içinde yürümesinde kendi yansımasını bulur (bak. Soyut Olan ve Somut Olan) .

Bireşimsel ve Çözümsel Önermelerin doğruluğunu kesinlemenin değişik yöntemlerini gösteren kavramlar. Olağan dil içinde ya da biçimleştirilmiş bir bilim dili içinde yerleşmiş, mantıksal düzendeki bir bilgi sisteminde yer alan tüm önermeler, iki tipe ayrılır: Çözümsel, ya da doğruluğu linguistik–dışı olgulara dönülmeksizin, ancak belli bir sistemi yöneten kurallarla sağlanabilen önermeler ve bireşimsel, ya da doğruluğu yalnızca kurallarla kesinlenemeyen ve amprik verilere dönmeyi gerektiren önermeler. Felsefe tarihinde, Bireşimsel ve Çözümsel sorunu, ampirik bilgi ile kuramsal bilgi arasındaki ayrıma yakından bağlı olmuştur. Bireşimsel ile çözümsel arasında kesin bir ayrım ancak belli bir biçimleştirilmiş dil içinde sözkonusudur. Buradaki önermeler mantıksal doğrular (çözümsel önermeler) ile olgusal doğrulara (bireşimsel önermeler'e) ayrılır. Mantıksal doğrular linguistik–dışı gerçekliğe ilişkin herhangi doğrudan bir bildirişim iletmezler; biçimsel mantığın içeriğini oluştururlar. Olgusal doğrular ise, deneyime dayanır ve özgül bilimlerin (yasalar da dahil) içeriğini oluşturur. Çözümsel önermeleri dil uzlaşımı (bak. Uzlaşımcılık) gibi yorumlayan yeni–pozitivizme benzemez olarak,

diyalektik maddecilik, her bilimdeki her önermenin son kertede nesnel gerçeklikle belirlendiği öncülünden yola çıkar. Önermelerin Bireşimsel ve Çözümsel olarak ayrılışı, bunların belirli bir bilgi sistemi içinde aldıkları yere bağlıdır.

Birey 1) Toplumsal bir varlık olarak insan, toplumun bir üyesi olarak birey. Bu terimin bilimsel yorumu, özünü toplumsal ilişkilerin tüm toplamının oluşturduğu biyo–toplumsal bir varlık olarak Marxçı insan anlayışına dayanır. Her insansal varlık, toplumsal olan, kendi bireyselliğinin (kişiliğinin) ne denli bir yanı, bir çizgisi, temel bir özelliği haline gelmişse, o denli bir Birey'dir. Toplumsal bir varlık olarak insanın varoluşu, ister istemez, insansal karşılıklı ilişkileri, yalnızca toplumsal koşulların ve başka insanların belli bir insan üstündeki etkisini değil, ama o insanın toplumsal koşullar ile öbür insanlar üstündeki etkisini de gerektirir. Bir kişilik olarak insanın gelişmesi, ister istemez, insansal bireyin doğuştan çizgilerini taşır, ama bu, insan etkinliğinin hem öznesi, hem de nesnesi olduğu toplumda başlıcalıkla yer alır. Bu nedenle, her insan bir Birey'dir. Ama Birey değişik gelişebilir. Her Birey, bir Birey olarak kendi gelişmesinin nesnel koşullarını içinde yaşadığı toplumun tarihsel biçiminde bulur. Bir Birey olarak insanın gelişmesinin ufku ve derinliği, toplumsal olanı özümlemesinin ve toplumsal olanı dönüştürmesinin ve yaratmasının ufkunu ve derinliğini oluşturur. Toplumun tarihsel biçimleri ve tipleri, aynı zamanda, Birey'in de toplumsal biçimleri ile tiplerini oluşturur. İlkel komünal toplumda, insanlar başlıcalıkla kendilerine geçim araçları bulmak için yaşarlar ve bu amaçla aletler bulgular; belli bir dereceye kadar birbirleriyle ve kendi varoluşlarının doğal koşullarıyla dolaysız bir doğal birlik içinde varolup, toplumsal varlıklar olarak kendilerini doğadan ya da birbirlerinden ayrı tutmazlar. Sınıflı uyuşmaz toplumlarda, insan varoluşunun doğal koşullarıyla, üretim koşullarıyla insanın doğru düzgün varoluşu arasında bir uçurum genişler. Bu uçurum, insanlar ile doğa arasında, ayrı sınıflar ve ayrı bireyler arasında gitgide genişler; insan doğanın ve öbür insanların uzağına düşer; kendini gitgide ayrı bir Birey olarak görmeye başlar. Uyuşmaz sınıflara dayalı bir toplumda Birey'in gelişmesi de uyuşmazlık gösterir. Özel mülkiyete dayalı bir toplum Birey'in, tümünden önce de, sömürülen sınıfların çoğunluğunun genişlemesini kötürümleştirerek çarpıtır. Kapitalizmin yıkılması ve sosyalizmin kurulmasıyla birlikte Birey'in gelişmesi için temelden yeni ufukların açılması sözkonusudur. Komünizmin maddi ve teknik temelinin yaratılmasının bir sonucu olarak, komünist toplumsal ilişkilerin gelişmesi ve Birey'in yaşama etkin katılımı açısından yeni insanın eğitimi süreci içinde, bütünsel, uyumlu olarak gelişmiş, manen zengin, ahlaken temiz, bedenen yetkin Birey'in biçimlenmesi de ilkece sözkonusudur. O zaman toplumun tüm üyeleri yavaş yavaş tarihin bilinçli yaratıcıları haline gelecekler, dolayısıyla, tam gelişmiş Bireyler olacaklardır. Birey birçok bilimlerde incelenir; etik, birey'in ahlak bilincini ve davranışını inceler; pedagoji, eğitim sorunlarını ele alır. 2) Psikolojide, psişik (bak. Psişik) etkinliğin öznesi olarak toplumsal bireyin kişiliği. Her insansal varlığın kendi bireysel karakter çizgileri, anlağı, kendine uygun coşku yapısı vardır. Bu nitelikler, tüm toplamında, Birey'in psişiğini oluştururlar. Birey'in psikolojik yapısı, bireyin kendi yaşam koşullarına ve sinir sistemine bağlı olarak, değişen psişik koşullar (coşkusal deneyimler, davranış güdüleri, vb.) içinde, kalıcılık gösterir. Birey'in pisişik yapısında değişimler, Birey'in kendi varlığındaki değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan etkinlikler sırasında yer alır. Birey'in psişik yapısı, kesinkes doğuştan çizgiler taşımakla birlikte, Birey'in psişiğindeki ge-

lişmede kesin rolü bunların toplumsal koşulları ile bunlarda yer alan değişimler oynar. Sosyalist toplumda, Birey, son kertede kendi düşüncelerinin, coşkularının ve ruhsal durumlarının içeriğini tanımlayan koşullar içinde biçimlenir. Nitekim, insan kişiliği ancak amaçlı yaşamsal etkinlik süreci içinde kendini ortaya kayarak gelişme gösterir.

Bireycilik Özellikle burjuva ideolojisi ile ahlakı için tipik olan bir ahlak ilkesi. Bireycilik'in kuramsal temeli bireyin toplumda özerk ve mutlak hakları oluşunun tanınmasında yatar. Sömürücü sınıfların kuramcılarına göre, Bireycilik, «insanın değişmez doğası»nda vardır. Aslında, Bireycilik, bireyi ortak topluluğun karşısına, toplumsal çıkarları da kişisel çıkarların altına koyan bir ilke olarak, özel mülkiyetin doğması ve toplumun sınıflara bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Gelişen burjuva ilişkiler çağında, Bireycilik anlayışları, bireyin feodalizmin ve Katolik kilisesi'nin zincirlerinden kurtulmasında olumlu rol oynamıştır (bak. Hümnazim); ama, yönetici sınıf olarak burjuvazinin yerleşmesiyle birlikte, Bireycilik'in savunulması da gitgide insancıl-olmayan bir karakter kazanarak, ister istemez, kapitalist sömürünün ideolojik yoldan olumlanışına hizmet eder olmuştur. Bireycilik, en tam olarak *Stirner*'in felsefesinde, emperyalizm çağında da, «seçkincilik» ve «üstinsan» öğretisi kendisinden faşistlerce devranılan *Nietzsche*'nin felsefesinde dile getirilmiştir. Sosyalist toplum koşullarında insanların bilincinde yer alan Bireycilik kalıntıları *kolektivizm*'le, komünist ahlak ilkeleriyle derinden çelişir. Bireycilik kalıntılarının üstesinden gelerek, sosyalist toplum, bireyin gerçek çıkarlarını savunmak ister ve insanın bireyselliğinin serpilmesinin ve yeteneklerinin gelişmesinin gerçek koşullarını yaratma yollarını arar.

Bireyin Çokyönlü Gelişmesi Toplumun her üyesinin emeğinin bütünsel etkinlik haline gelmesiyle (bak. Komünist Emek), her kişinin kendinden eyleyen ve yaratıcı birey haline gelmesiyle, toplumsal kültür zenginliğinin özümlenmesi. Böyle bir şey, ancak insanı kötürümleştirerek onu kendisine yüklenen sığ çalışma işlevlerinin bir yerine getiricisi haline koyan toplumsal iş bölümü'nün ortadan silinmesiyle olanaklıdır. Kapitalizmde insan etkinliğinin bölünüp parçalanması, yaratıcı girişkenlikten yoksun, hatta kendi içlerinde saçma çok sayıda mesleksel uğraşın doğmasına yol açmıştır. Uyuşmaz sınıflı toplumlarda varolan ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan bu gibi işlevler, toplumsal ilişkilerin öznesi ve yaratıcısı olan bütünsel insanın etkinliğiyle bağdaşık olmayan çalışma yönlerini gösterir. İnsan etkinliğinin bu yönlerinin üstesinden gelinmesi, bu etkinliğin amaçlı yaratıcı bir sürece dönüştürülmesi, hiçbir zaman, herkesin mutlaka her şeyi bilmesi ve başkalarının bilip yaptığı her şeyi yapması anlamına gelmez. Böyle bir şey gerçekten olanaksızdır; çünkü, gelişen üretici güçler gitgide daha çok uzmanlaşmaya yol açar. Komünist toplumda, böyle bir şey, kafa ve kol çalışmasına bölünmeyen, işleyen ve işletenlik işlevlerine bölünmeyen, (daha kesin söylemek gerekirse) zamanın çalışma zamanı ile boş zamana bölünmeyen; anlıksal, sanatsal ve ahlaksal kültürler arasında uçurum olmayan ve mesleksel uğraşlara saplanıp kalmayan bir uzmanlaşma demektir. Buysa, tüm ve birtakım çalışma işlevlerinin bir kişide mekanik biçimde yoğalması ve bileşmesi yoluyla değil, ama insanın üstüne yığılan bağımsız komuta, denetim, dağılım ve güvenlik işlevlerine duyulan gereği, tümüyle ortadan kaldıracak biçimde, bireyin çokyönlü gelişmesi yoluyla sağlanacaktır. Emek süreci içinde, insan, bu işlevleri özümser, bir bütün olarak bulunduğu etkinliğe yan işlevler olarak bunları katar, böylelikle de evrensel ve yaratıcı

özne haline gelir. Büyük sanayinin, sermaye dağılımının ve daha başkaca etkenlerin «işçinin çeşitli yatkınlıklarının en çoğundan gelişmesi olanağı»nı (*Kapital, Cilt 1*, s. 458) gerektirdiği kapitalist sistemden farklı olarak, komünist sistem, insanın yalnızca çokyönlü değil ama bütünsel, uyumlu gelişmesini de gerektirir. «Her bireyin tam ve özgürce gelişmesi», komünizmin «egemen ilkesini oluşturur» (a.g.y.s.555).

Birey ve Toplum Her tarihsel somut Toplum'un Birey'in biçimlenip gelişmesi için hangi koşulları getirdiğini, Birey'in etkinliğinin Toplum'u ne derecede etkilediğini ve Birey'in çıkarları ile Toplum'un çıkarlarının birbirine nasıl bağlı olduğunu gösteren toplumsal–felsefi sorun. Marxçılık–öncesi toplum kuramları, Birey ile Toplum arasında uyuşmazlığın her zaman varolacağı ve çözüleyeceği, Birey ile Toplum'un bağımsız, kendi başına kapalı bütünler olduğu düşüncesine dayanıyordu. Nitekim, köleci Toplum'da, Birey'in siyasal bütüne, devlete kaçınılmaz olarak bağlı olması gerektiğini tanıtlamaya çalışan *Platon* ile *Aristoteles* yanısıra, devletin gücünü Birey'e düşmanca bir bastırıcı güç olarak gören stoacıların, kuşkucuların ve Epikuroscular'ın kuramları da yer alıyordu. Feodal Toplum'da, Birey'in Toplum'daki toplumsal zümre ve kast yapısıyla kesinkes belirlenmiş konumu, hakları ve yükümlülükleri, hiyerarşinin korunmasıyla, Tanrı'ya boyun eğmenin vaazedişiyle, dinsel ideolojinin bölünmezliğinde kendi bir yansımasını buluyordu. Gelişen kapitalizm, insanın ortak toplulukla, toplumsal zümreyle, kastla, loncayla birliğini yıkarak, kendi başına birey görüşünü yerleştirmiştir; bu birey, biçimsel olarak özel mülkiyet sahipliğinin tüm toplamı biçiminde alınan ve bireye kendi yetenek ve gücünü göstermesi için en iyi fırsatı sağlayan toplumla karşı karşıya kalan Birey'di. 17.–18. yüzyıllarda ise *toplum sözleşmesi* kuramları ortaya çıktı; bunlara göre, toplumsal sistem ile devlet sistemi, bireyler arasındaki bir sözleşme ürünüydü ve insanların iyiliğine hizmet etmeyi kestiği anda, yani sözleşme çiğnendiği anda, değiştirilebilirdi. Ancak, kapitalizmin yerleşmesi ve gelişmesi, özellikle de emperyalizm çağında, Birey'in ideologlarca ilan edilen kurtuluşunun aslında Birey'in meta ve para ilişkilerinin kölesi haline gelişi olduğunu göstermiştir. İnsanın insanlıktan çıkarak kişiliksizleşmesi, yalnızca emeğin alanını kuşatmamakta, ama düşüncesel etkinliği, bürokratik yönetimi, hatta boş zamanı ve eğlenceyi de kuşatmaktadır. Bu süreç, Toplum ile Birey arasındaki çatışmanın özel mülkiyet ilişkilerinden kaynaklandığını ve bu yüzden onu kalıcı ve çözülmez bir uyuşmazlık haline döndürdüğünü açığa koyamayan burjuva felsefesinde yansımasını bulur. Marxçılık, toplumsal–ekonomik oluşumların gelişmesi ve ardardalığının aynı zamanda birey'in oluşması ve gelişmesinin tarihsel bir süreci olduğunu göstermiş, Toplum ile Birey arasındaki çelişkiyi uyuşmaz toplumsal ilişkilerin varoluşuna bağlamış, onun kendini belli edişinin somut karakterini ve ister istemez nasıl üstesinden gelineceğini ortaya koymuştur. Sosyalizmde uyuşmaz sınıfların ve tarihsel olarak alınmış işbölümü biçimlerinin kalkmasıyla, yüksekten gelişmiş ve yaratıcı olarak etkin Bireyler'in oluşmasının koşullarının sağlanmış olması sözkonusudur. Gelişmiş sosyalizm evresinde bile, toplumsal çıkarlar ile bireysel çıkarların uyumlu bir bileşiminin kurulması olanaklarının artması, Toplum'un birey için ve bireyin dirliği için her şeyi yapması, öte yandan da, Toplum üyelerinin Toplum'un çıkarlarına bilinçli olarak yardıma koşması; kendi mesleksel beceri ve kültür düzeylerini, toplumsal sorumluluklarını, örgütlenim ve disiplinlerini yükseltmeleri, yani toplumsal yönden zenginleşmiş Bireyler olarak gelişmeleri sözkonusudur.

«Biri» *Varoluşçuluk*'un *Heidegger* tarafından ortaya sürülmüş başlıca kavramlarından biri. Almanca «Biri» terimi, belirsiz kişi tümcesinin bir öznesi olarak yer alır. Heidegger'e göre, «Biri » sözcüğünde yatan şey, bireyin değişik durumlarda kendi gerçek yolunu seçmeksizin, herhangi bir kimse gibi düşündüğü, duyduğu ve hareket ettiği zamanki varoluş tarzıdır. «Biri», evrensel olarak tanınmış davranış ilkelerinde, ahlak standartlarında, donmuş ve maddileşmiş dil, düşünce, vb. biçimlerinde kendini gösterir. «Biri», Heiddegger'e göre, her zaman için insansal varlığa terstir, onun eylem özgürlüğünü engeller ve kendisini kendi bireyselliğinden yoksun kılar. «Biri»nin gücünden kendini kurtarıp özgürleşmesi için, insansal varlığın, varoluşçuluğuna göre, kendisini yaşam ile ölüm arasındaki *sınır durum*'a yerleştirilmesi gerekir. Birey, «gün–be–gün varoluş»tan ancak ölüm korkusuyla kurtulabilir; ancak o zaman özgür ve kendi eylemlerinden sorumlu olur. «Biri» anlayışı, birey ile burjuva toplum arasındaki karşılıklı ilişkiyi, kapitalist sistemin kendinde barındırdığı birey ile toplum arasındaki uyuşmazlığı yansıtır.

Birincil ve İkincil Nitelikler Şeylerin niteliklerini nesnelliliklerine göre ayırmak için kullanılan terimler. Bu terimler Locke tarafından ortaya atılmış olmakla birlikte, sözkonusu ayrım daha önce *Demokritos, Galileo Galilei, Descartes, Hobbes* tarafından yapılmıştı. Birincil, ya da nesnel temel özellikler dendiğinde Locke bundan şunları anlıyordu: Hareket, içe–işlenemezlik, katılık, temel parçacıkların yapışması, biçim, oylum, vb. İkincil, ya da öznel nitelikler de şunlardı: Renk, koku, tat, ses. Böylece, mekanik yoluyla açıklanamayan tüm temel özellikler Locke tarafından ikincil olarak, ancak öznenin örgütlenimi ve durumuyla tanımlanabilir olarak gösteriliyordu. Metafizik maddeciliğin tutarsızlıklarını hesaba katan *Berkeley, Hume* gibi idealistler, birincil temel özellikleri öznel diye sınıflandırıyorlardı. Diyalektik maddecilik, şeylerin temel özelliklerini nesnel ve öznel diye ayırmayı yadsır. Aynı zamanda, şeylerin kendi iç etkileşimlerinin bir sonucu olan içsel temel özellikler ile dışsal temel özellikler arasında da bir ayrım yapar. Bu ikincil temel özellikler, belli bir şeyin başka şeylerle karşılıklı etkileşime girmesiyle gerçekleşir (örneğin, tuzun suda erimesi).

Bitiştirici «VE» mantıksal bağlayıcı ile birbirine bağlanan iki önermeden bileşik bir önerme oluşturarak yapılan bir mantık işlemi. Bileşik önerme ancak ve ancak kapsadığı tüm önermeler doğruysa doğru, tüm öbür durumlarda yanlıştır.

Biogenetik Yasa Her organizmanın kendi gelişmesi (ontogenesis) boyunca kendi atalarının evrim sürecinden (filogenesis) geçtiği birtakım çizgi ve tikel özelikleri yinelediğini söyleyen bir biyolojik yasa. Terim 1866'da *Heaeckel* tarafından ortaya atılmışsa da, bu olguya daha önce de değinilmiştir. Bir kural olarak, Biyogenetik Yasa, *evrim kuramı*'nın bir onanışı olarak görülür. Biyogenetik Yasa'yı bireyin zihinsel gelişmesine uygulama çabalarına (J. Baldwin, S. Hall, S. Freud ve daha başkaları), psikoloji ve pedagoji literatüründe rastlanır. Burada, bireyin kendi zihinsel gelişmesi içinde dünya kültürünün ana tarihsel evrelerini izlediği düşüncesi yatar. Ancak, birey, türlerin uyarlanmasının bir organı değildir; bulunduğu iletişimle bireyin kendisi değişir ve yeni kültür biçimleri yaratır.

Biyoloji *Yaşam bilgisi*. Biyoloji, maddenin özel bir hareket biçimi olarak yaşamı, canlı doğanın gelişim yasalarını, ayrıca, çok çeşitli canlı organizma biçimlerini, bunların yapısını, işlevini, bireysel gelişmesini ve çevreyle karşılıklı ilişkisini ele alır. Tutarlı

bir bilgi sistemi olarak biyoloji, Eski Yunan'da bilinmekle birlikte, ancak modern çağlarda bilimsel bir temele oturmuştur. 17., 18. yüzyıllar ile 19. yüzyılın ilk yarısında, Biyoloji, başlıcalıkla betimseldi. Biyolojik fenomenlerin maddi nedenlerinin bilinmemesi ve kendine özgü çizgilerin algılanamamış olması, idealist ve metafizik anlayışlara (*vitalizm, mekanikçilik*, vb.) yol açmıştı. Canlı yaratıkların hücre yapısının bulgulanışı, bir bilim olarak Biyoloji'nin yerleşmesinde önemli bir rol oynadı. Evrimin temel etkenleri ile itici güçlerini açığa koyan ve canlı organizmaların görece erekliliğine ilişkin maddeci görüşü ortaya getirerek temellendiren, böylelikle de teleoloji'nin biyolojik kuramlarda daha önceki egemenliğine son veren *Darwin*'in *evrim kuramı*, Biyoloji'de devrim yaratmış oldu. Biyoloji, fizyoloji, sitoloji, biyokimya, biyofizik, özellikle *genetik* gibi, temel yaşamsal süreçlerin yasalarıyla (beslenme, üreme, bünye, kalıtsal özelliklerin aktarımı, vb.) ilgilenen bilim dallarının ortaya çıkmasıyla da özellikle hızlı bir ilerleme göstermiştir. Biyoloji'nin öbür bilimlere (fizik, kimya, matematik, vb.) bağlandığı noktalarda, önemli birçok biyolojik sorunu çözme olanağı doğmuştur. Biyoloji'nin bugün için ana sorunu şunları kapsamaktadır: Yaşamsal süreçlerin özünün açığa çıkarılması, organik dünyanın biyolojik gelişme yasalarının araştırılması canlı şeylerin fizik ve kimyasının incelenmesi, özellikle bünye, kalıtım ve organizmaların mütasyonu gibi yaşamsal süreçleri denetleme yollarını geliştirilmesi. Sonuçta, çeşitli alanlarda, başlıcalıkla da genetikte temel bulgulamalar yapılmıştır; genetikte kalıtımın, genlerin maddi taşıyıcıları bulgulanmış, yapı ve işlevleri çözülmüş, biyolojik yapıların katlaşmasına ve kalıtsal özelliklerin aktarımına ilişkin genel bir tablo ortaya çıkarılmıştır. Son yirmi yıldır, proteinlerin yapısını araştırmanın çeşitli yöntemleri ele alınmış, en yalın proteinler bireşimleştirilmiştir. Kimyacı ve fizikçilerle işbirliği yapan biyologlar, proteinlerin biyosentez işleyişini çözmede oldukça ilerlemeler göstermişlerdir. Darwin'in türlerin çeşitlenmesinin nedenlerine ilişkin anlayışı, mütasyonların doğasının molekül düzeyinde açıklığa kavuşturulması çok daha kesinleştirilmiştir. Modern Biyoloji açısından, içsel ve dışsal etkenlerin neden olduğu mütasyonlar, organik evrimin ana etkeni olup, burada, ana itici güç, doğal aykılanmadır. Modern Biyoloji'deki ilerleme, nükleer enerjiden yararlanmayla eş tutulabilir; bu ilerlemenin ekonomik ilerlemede kilit bir katkısı bulunmaktadır. Molekül Biyoloji'sinde elde edilen başarılar büyük bir felsefi önem taşımaktadır, çünkü bu başarılar, vitalizmin egemen olduğu bir bilim dalına maddeci görüşleri getirmiştir. Biyoloi'nin ödevi insan etkinliğinin *biosfer*'e olumsuz etkisini ortadan silerek, türlerin etkileşimini olduğu kadar, yeryüzünde cevherlerin genel dolanım süreçlerini de amaçlı yoldan düzene koymaktatır.

Biyosfer Yeryüzü'nün yaşamın varolduğu, bu nedenle de özel bir jeolojik ve fiziksel–kimyasal örgütlenimle donanmış olduğu parçası. Bu kavram, E. Suess tarafından ortaya atılmış, Verdanski tarafından geliştirilmiştir. *Verdanski*, Yeryüzü'nde yaşamın kökenini ve Biyosfer'in oluşmasını birbirinden ayrı cücüklerin birbirinden ayrı, yalıtık noktalarda ortaya çıkması olarak değil, yaşamın «tekparçalı»ğını oluşturarak, gezgende elverişli koşulların yer aldığı her noktayı kucaklayan, güçlü ve birleşik bir süreç olarak görmüştür. İnsan toplumunun ortaya çıkması, bilim ve teknoloïinin gelişmesiyle Biyosfer de *noosfer*'e dönüşmüştür.

Blanqui, Louis Auguste (1805–1881) Fransız ütopyacı komünist, seçkin bir devrimci. 1830 ve 1848 Devrimleri'nde yer almış, iki kez ölüme çarptırılmış, yaşamını yaklaşık yarısını hapiste geçirmiştir. Blan-

qui'nin dünyagörüşü, 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesi ile *ütopyacı sosyalizm*'in, özellikle de *Babeufcülük* felsefesinin etkisi altında biçimlenmiştir. Genel felsefi görüşlerinde bir maddeci olmakla birlikte, Blanqui, tarihsel sürece idealist bir açıklama getirerek, onu bilginin dağılımı olarak görmüştür. Blanqui'nin inanısına göre, tarih, aslında vahşi düzendeki mutlak bireycilikten başlayıp çeşitli evrelerden geçerek, «uygarlığın tacı» olacak gelecekteki toplumu, komünizme doğru yol alan bir hareketti. Aynı zamanda, toplumsal güçler arasındaki tarihsel mücadelenin de farkında olan Blanqui, kapitalist toplumu çelişkileriyle birlikte keskin bir dille eleştirerek toplumsal devrimleri desteklemiştir. Blanqui'nin gizli ittifak taktikleri yanılgılı olmuş, kendisini destekleyenlerin giriştikleri eylemlerin başarısızlığa uğramasına yol açmıştır. Blanqui, bir devrimin ancak devrimci bir partinin önderliğinde emekçi halk kitlesince yürütüldüğünde başarı kazanabileceğini kavrayamamıştır. Blanquicilik, başka ülkelerde, özellikle Rusya'da (bak. Narodnizm) devrimci hareketi etkilemiştir. Blanqui, devrimci hizmetlerinden dolayı, Marxçılığın–Leninciliğin klasikleri tarafından övgüyle karşılanmış, ancak taktikleri eleştirilmiştir. Başlıca yapıtı *Critique sociale* (Toplum Eleştirisi, 1885).

Boethius, Anicius Manlius Severinus (480–524) *Theodoric tarafından yaşamına son verilen geç Romalı filozof, yeni-Platonculuk*'un eski bir temsilcisi. Boethius'un felsefesi eklektizmiyle göze çarptığı kadar, sağın bilimlere doğru da bir eğilim gösterir; ahlâk yanıyla, stoacılığa yakındır. Boethius, *Aristoteles*'in, *Eukleides*'in ve *Nikomakhos*'un yapıtlarını çevirmiş ve yorumlamıştır. Yunan müziği üstüne özenle işlenmiş bir kuramı da içine alan bir inceleme de yazmıştır. *Stoacı De Consolatione Philosophiae* (Felsefi Avunu), felsefi başyapıtı sayılır. Aristoteles'ten yapmış olduğu kimi çeviriler bugün yüzeysel şeyler olarak görülmektedir.

Bogdanov, (Malinovski'nin takma adı), Aleksander Aleksandroviç (1873–1928) Rus filozof ve iktisatçı, gazeteci, Sosyal Demokrat, Bogdanov, 1903'te Bolşevikler'e katılmış; ancak, 1909'da partiden atılmıştır. 1917'de kurulan Proletkült (Proleter Kültür) örgütünün kurucusu ve önderi olmuştur. 1908'de Bogdanov'un felsefi görüşlerini betimlerken, Lenin, onun «felsefi yalpalamalar»ının dört evresine değinir. Başta, Bogdanov bir «doğal–tarihsel» maddeciydi (Doğa Üstüne Tarihsel Görüşün Temel Öğeleri, 1899). Yüzyılın hemen başlarında ise, *nerjizm* diye bilinen bir öğretiye bağlanmıştır. (Tarihsel Bakış Açısından Bilgi, 1901). daha sonra, *Mach* felsefesini desteklemiştir. Son olarak da, Machcılığın çelişkilerinin üstesinden gelme ve «bir tür nesnel idealizm» yaratma çabaları, onu *ampirio–monizm*'e götürmüştür (Ampirio–Monizm, Cilt 1–3, 1904–06). Bogdanov, daha sonra, evrensel bir örgütlülük *bilimi* olarak, «tektoloji» adını verdiği şeyi formüllendirmiştir; bu «bilim»in amacı, örgüt tiplerini ve biçimlerini betimlemekti, çünkü kendi görüşüne göre, tüm dünya çeşitli deneyim örgütlenme biçimlerinden başka bir şey değildi. Bogdanov, daha sonra *sibernetik* ile *genel sistem kuramı* tarafından ele alınan (sistem incelemesi, *modellendirme, feedback* gibi konular üstüne) birtakım düşünceler dile getirmiştir. O dönemde, ayrıca, görececilik'e ve mekanikçilik'e dayanan bir tektolojiyi felsefenin yerine geçirmeye çalışarak, diyalektik maddeciliğe de karşı çıkmıştır. Yapıtları *Filosofiya zhivogo opyta* (Canlı Deneyim Felsefesi), 1913; *Vseobşyçaya organizatsionaya nauka: Tektologiya* (Evrensel Örgütsel Bilim: Tektoloji), 1913–21; *O proletarskoi kulture* 1904–24.

Bohr, Niels (1885–1962) Danimarkalı fizik-

çi, kuantum kuramının kurucularından, Nobel Ödülü sahibi. Bohr'un bilimsel ilgileri, fizik ile felsefenin kavşağında, fiziksel kuramların kavramsal araçlarının çözümlenmesi alanında yatar. *Kuantum mekaniği* ile yorumundaki metodolojik zorlukların üstesinden gelmek için, Bohr, *tamamlayıcılık ilkesi*'ni ortaya atarak temellendirmiştir; bu, seçeneksel, çelişkili durumların çözümlenmesinde çeşitli bilgi alanlarına uygulanan bir betimleme yöntemiydi. Daha sonraki yıllarında *pozitivizm*'in üstesinden gelen Bohr, *kuantum mekaniği ile bilgi* kuramındaki birtakım sorunların diyalektik ve maddeci bir yorumuna yönelmiştir. Bilim ile politikayı birbirine yaklaştırması, kendisini, atom bilim adamının hem bir fizikçi, hem de bir siyasetçi olarak hareket etmesi ve bilimin ilerlemesinden sorumlu olması gerektiği düşüncesine götürmüştür.

Bonaventura (Bonaventure), Giovanni di Fidanza (1221–1274) Katolik iskolastik filozof ve gizemci, Fransisken Tarikatı'nın başı, kardinal. Kendi gününün ilerici düşüncelerine karşı durmuş, R. *Bacon*'ın yapıtlarının yayınını yasaklamıştır. Tanrı'nın gözleyiş koşulları ile bunun aşamaları üstüne öğretisini Ermiş Augustinus'un *yeni-Platonculuk* ruhu içinde geliştirmiştir. Bonaventura, dindarca bir yaşama inanmış; tapmayı hakikati öğrenmenin ayrılmaz koşulu saymış, ancak Tanrının hayırduasını almış bir kişinin erişebileceği doğaüstü kendinden geçme halini hakikati gözlemenin en yüksek derecesi olarak almıştır. Evrenseller üstüne tartışmada ise, Bonaventura gerçekçi (bak. Ortaçağ Gerçekçiliği) bir konuma bağlı kalmıştır. Katolik ortodoksluğun bir temsilcisi olarak Bonaventura, 1482'de ermiş katına yükseltilmiş, 1578'de Kilise Doktoru ilan edilmiştir.

Boole, George (1815–1864) Tarihte, daha sonra *mantık cebiri* diye bilinen, ilk *matematiksel mantık* sistemini geliştirmiş İngiliz mantıkçı ve matematikçi. Cebir ile mantık arasındaki benzeşim düşüncesi, Boole'un mantık alanında yaptığı tüm araştırmalara yön vermiştir. Başlıca yapıtları *Mathematical Analysis of Logic* (Mantığın Matematiksel Çözümlenişi), 1847; *An Investigation of the Laws of Thought* (Düşünme Yasalarının Araştırılışı), 1854.

Boşinanç *Yanlış inanç*'ı belirten bir terim. Teoloji ve burjuva literatüründe, Boşinanç, *genelilkle gerçek inançla karşılaştırılarak*, ilkel büyü'ye bağlanır. Herhangi bir din'e bağlı biri, tüm öbür dinlerin dogma ve törenlerini Boşinanç olarak görme eğilimini gösterir. Marxçı tanrıtanımazlık, gerek dinsel inancı, gerek çeşitli Boşinançları yadsır.

Boş Zaman (Uyumak, yemek yemek, işe gidip gelmek, günlük bakım gibi) vazgeçilmez işlevlerden sonra kalan ve güç toplamaya, bedenen ve kafaca kendini geliştirmeye ayrılan, çalışmaların olmadığı zaman parçası. Boş Zaman, okuyup yazmayı, kendini eğitmeyi, kültür edinmeyi (okumayı, tiyatro ve sinamaya gitmeyi, vb.), toplumsal ve siyasal etkinlikleri, meslekten olmayan araştırma ve tasarımlamayı, amatör *etkinlikleri, çocuk bakımını, hobbyleri* karşılıklı paylaşmayı, vb. içine aldığı kadar, bir şey yapmaksızın dinlenmeyi («boş gezme»yi), hatta (içkiye dalmak gibi) toplumsal olmayan vakit geçirme biçimlerini de içine alır. Toplumsal bir sistemdeki somut tarihsel koşullar altında Boş Zaman'ın *toplumsal değerini belirleyen, kendi*, kapsamı ve içeriğidir. Son on, yirmi yıldır, Boş Zaman'ın kapsamı birkaç kat artmıştır; bugün için sosyalist ülkelerin karşı karşıya kaldığı sorun, Boş Zaman'ın yapısını geliştirmek ve gündelik gereksinimler (işe gidip gelme, ev işleri, vb.) için harcanan zamanı azaltmak olmuştur. Boş Zaman'ın yapısı ve içeriğinde değişimler çoğunlukla toplu-

mun daha ileri bir düzene geçmesiyle birlikte, çalışma zamanı ile Boş Zaman'ın karşıt şeyler olmaktan çıkmasına, iş saatleri sırasında yapılan çalışmaların gitgide yaratıcı ve özgürce bir çalışma haline gelirken Boş Zaman'ın da gitgide yaratıcı etkinliklere ayrılmasına bağlıdır. Kapitalizmde, Boş zaman'ın artışı, olumsuz toplumsal fenomenlerle birlikte atbaşı gitmekte, bu da kimi burjuva sosyologları Batı'nın «boş zaman toplumu»nun geleceği sorunu üstüne durmaya götürmektedir.

Botev, Hristo (1849–1876) Bulgar şair ve maddeci filozof. Botev'in dünyagörüşü hem devrimci demokrasiyi, hem de ütopyacı sosyalizmi kucaklıyordu. *Herzen* ile *Çernişevski*'nin etkisi altında kalan Botev, Bulgaristan'da bu kişilerin düşüncelerini savunmuştur. Bulgaristan'da köylü devriminin önderi ve ateşli bir yurtsever olan Botev, Osmanlı feodal ağalardan ve kendi ülkesinin sömürücülerinden kurtulur kurtulmaz sosyalist bir sistemin kurulabileceğini düşünüyordu. Marx'ın *Kapital*'inin ve Batı'daki işçi sınıfı hareketinin etkisinde, Botev, yaşamının sonlarına doğru, sosyalizmi porleteryanın kuracağı düşüncesine varmakla birlikte, yoksulları genel olarak proleterya diye görme yanlışlığına düşmüştür. Felsefi açıdan, Botev, kimi diyalektik öğeleri geliştirmiş bir maddeci ve tanrıtanımazdı. Ancak, toplumsal fenomenler üstüne anlayışı idalistti, tarihsel süreci, halkın kurtuluş mücadelesi düşüncesinin yetkinleşmesinin bir sonucu olarak görüyordu. Şiirinde ise, gerçekçilik ve devrimci romantizm, bütüncül bir biçimde birbiriyle kaynaşmıştır.

Böhme, Jakob (1575–1624) Çalışmaları birçok teoloji öğesi içeren, Alman tümtanrıcı filizof. Kendi kendini yetiştirmiş bir düşünür olan Böhme, tutarlı ve kararlı bir sistem getirememiştir. Böhme, bir bütün olarak dünya ile şeylerin çelişkili doğası üstüne kendi diyalektik sanılarını, Hıristiyanlıktan, astroloji ve simyadan alınma bir şiirsel imge ve sembol dili içinde dile getirmiştir. Yapıtlarında, hem kendi dinsel düşgücünden kaynaklanan, İncil söylencelerine ilişkin yalın yorumlamalara, hem de birtakım derin felsefi gözlemlere rastlanır. Böhme'ye göre, Tanrı ile doğa birdir; doğanın dışında hiçbir şey varolmaz. Her şey çelişkilidir, Tanrı bile hem iyi, hem de kötüyü barındırır. Böhme, bu düalizmi, dünyanın gelişmesinin kaynağı olarak görmüştür. Kimi modern burjuva filozofları, Böhme'nin öğretilerinin gizemsel yanıyla ilgilenmiştir. Başlıca yapıtı olan *Aurora oder die Mörgenröte in Aufgange* (Tan Vakti ya da Ağaran Sabah Kızıllığı, 1612), dinden sapmışlıkla mahkum edilmiştir. Böhme'nin düşüncelerinin Alman felsefenin daha sonraki gelişmesi (*Hamann, Hegel, Schelling* ve daha başkaları) üstünde etkisi olmuştur.

Bray, John Francis (1809–1895) İngiliz ütopyacı sosyalist, iktisatçı, işçi sınıfı hareketinin etkin bir kişisi, kendini eğitmiş bir işçi. Bray'in düşüncesine göre, insanoğlunun gelişmesinin itici gücü, insanının maddi gereksinimlerinde yatıyordu; işçilerin çektikleri sıkıntılar ise, mübadele sisteminin kendisinden kaynaklanıyordu. Değer, Bray'e göre, ancak emek yoluyla yaratılabilirdi. Bray, geleceğin komünist toplumunu *Owen*'ın idealine yakın bir tarzda çizmiştir. Düşüncelerinin *Proudhon* ile okulu üstünde etkisi olmuştur. Şartist hareketin etkin bir kişisi olan Bray, toplumda yatan sınıfsal çelişkilerin farkında olduğu kadar, komünizmi de ancak işçi sınıfı hareketinin getirebileceğinde görüyor; ancak, komünizme giden yolun reformlardan geçtiğini düşünüyordu. *Labour's Vrongs and Labour's Remedy* (Emekle Gelen Yanlışlar ve Emeğin Kurtuluşu, 1839) ve *A Voyage from Utopie* (Ütopyadan Bir Gezi, 1841) adlı kitalarında, Bray, İngiltere'yi ve

Birleşik Devletleri örnek alarak, kapitalizmin yıkıcı bir eleştirisini yapmıştır.

Brentano, Franz (1838–1917) Avusturyalı idealist filozof. Kant'ın eleştirisine karşı, Brentano, tanrıcılık ruhu ile Katolik iskolastiğin bir karışımı olan kendi felsefi metafizik sistemini ortaya koymuştur. Brentano'nun başlıca ilgisi psikoloji olmuş; zihinsel fenomenlerin «yönelmişlik»ine ilişkin idealist bir öğreti üretmiştir. Bu öğretiye göre, zihin her zaman için yönelimlidir, yani her zaman hiçbir bir şeye tavır gösterir ve bir şeye yöneliktir, ancak nesnesinin gerçek olması gerekmez. Böylece, Brentano, fiziksel fenomenler ile zihinsel fenomenler arasına kesin bir sınır çizgisi çekmiştir. Brentano'nun görüşlerinin *Husserl* ile öbür burjuva filozoflar üstünde olduğu kadar, psikolojinin gelişmesi üstünde de büyük bir etkisi olmuştur. Başlıca yapıtları *Psychologie vom empirischen Standpunkte* (Ampirik Bakışaçısından Psikoloj), 1874; *Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis* (Ahkalsal Bilginin kökeni Üstüne), 1889; *Die vier Phasen der Philosophie* (Felsefenin Dört Evresi), 1895.

Bridgman, Percy Williams (1882–1961) Amerikalı fizikçi ve filozof. Yüksek basınç üstüne çalışmasıyla Nobel Ödülü'nü almış (1946) olan Bridgman, felsefede, *işlemcilik* olarak bilinen öznel idealist eğilimin kurucusu ve önderi olmuştur. Felsefi görüşleri şu kitaplarında yer alır *The Logic of Modern Phiysics* (Modern Fizik Mantığı), 1927; *The Nature of Physical Theory* (Fiziksel Kuramın Doğası), 1936.

Broglie, Louis Victor de (1892–1987) Fransız fizikçi, Paris Üniversitesi profesörü, SSCB Bilimler Akademisi yabancı üyesi. Broglie, mikro–nesnelerin haraketine ilişkin modern kuramın, *kuantum mekaniği*'nin kurucusudur. Broglie'nin tüm mikroskopik maddi nesnelerin hem parçacık, hem de dalga özelliklerini taşıdıklarına ilişkin son derece önemli doğa yasasını yerleştiren kuramsal çalışması, bugün için kuantum mekaniğinin temelini oluşturur. Broglie, görececi kuantum mekaniğini, elektron kuramını, çekirdek yapısı sorunlarını, elektromanyetik dalgaların dalga–iletkenlerinde dağılımı kuramını, vb. incelemiştir. Broglie, kuantum mekaniğinin «nedensel» yorumunun bir sözcüsü olup, mikrokosmos fenomenlerinin yorumunda maddeci bir konumu sürdürür. Başlıca bir yapıtı *Matiére et Lumiére* (Madde ve Işık), 1937.

Bruno, Giordano (1548–1600) İtalyan filozof, iskolastiğe ve Roma Katolik Kilisesi'ne karşı, *tümtanrıcılık* biçimimde kavradığı bir maddeci dünyagörüşünün ateşli savunucusu. Bruno, sekiz yıl hapis yattıktan sonra, Roman Engizisyonu tarafından ateşte yakılmıştır. Bruno'nun dünyagörüşü ilkçağ klasik felsefesinin (*yeni–Platonculuk*'un, Pyhtagorasçılığın, daha sonra da *Empedokles, Anaksagoras, Epikuros* ve *Lukretius* gibi maddecilerin), İtalyan *Rönesans* maddeci özgür düşünürlerinin, kendi gündeki bilimin özellikle de Copernicus'un güneşmerkezci kuramının etkisi altında biçimlenmiştir. Sonsuz yaradanlığı doğayla kesinkes özdeşleştiren Bruno, bu konuda, doğanın sonsuzluğu düşüncesini kendisinden aldığı *Cusanus Nikolaus*'tan daha çok diretmiştir. Copernicus'un buluşundan yararlanarak, Bruno, bu felsefi ilkenin fiziksel ve astronomik içermelerine somut bir biçim vermeye çalışmış, bu çalışmasıyla Copernicuscu kuramı başlıca sakatlıklarından, yani geleneksel sonlu bir evren, kapalı bir hareketsiz yıldızlar alanı anlayışından ve güneş'in yerinde durduğu ve Evren'in mutlak merkezini oluşturduğu düşüncesinden kurtarmıştır. Bruno, buradan, Evren'deki dünyaların sayısının sonsuz olduğu, kimilerine de yerleşilmiş olabileceği düşüncesini çıkarmıştır. İskolas-

tik'in doğa felsefesi düalizmini çürüterek, Yeryüzü'nün ve gökyüzü cisimlerinin fiziksel olarak aynı türden olduğunu öne sürmüş, bütün bunların toprak, su, ateş ve esirden oluştuğunu düşünmüştür. Yeni–Platonculuğun etkisi altında, Bruno, evrensel bir ruhun varolduğunu tanımış, bunu yaşamın kendi ilkesi saymış, tüm şeylerin içine işleyen ve onların neden ilkesini oluşturan manevi bir cevher olarak almıştır. Burada, Bruno, çoğu ilkçağ maddecileri gibi, *hilozoizm* konumuna bağlı kalmıştır. Bruno, ayrıca, doğada birlik, karşılıklı bağımlılık ve evrensel hareket üstüne olduğu kadar, karşıtların hem sonsuzca büyük, hem de sonsuzca küçükte çakışırlığı üstüne birtakım diyalektik önermeler de geliştirmiştir. Başlıca yapıtlan felsefi diyalogiarıdır: *Della Causa, Principio ed Uno* (Neden, İlke ve Birlik Üstüne), *Del'Infinito, universo e Mondi* (Sonsuzluk, Evren ve Dünya Üstüne), 1584.

Buckle, Henry Thomas (1821–1862) İngiliz tarihçi ve pozitivist sosyolog. Teolojik tarih yorumunu eleştiren Buckle, tarihsel sürecin yasalarını bulgulamaya çalışarak, bunun örnek olarak aldığı çeşitli ülkelerde nasıl işlediğini göstermiştir. *Comte*'u izleyerek, anlaksal ilerlemeyi tarihsel gelişmenin ana etkeni olarak almış, ahlakça ilerlemenin varolduğunu yadsımıştır. Coğrafi belirlenmeciliğin bir temsilcisi olarak Buckle, çeşitli halkların tarihsel gelişmesindeki özellikleri doğal etkenlerin (arazi, toprak, iklim ve yiyeceklerin, vb.) etkisine vermiştir. Başılca yapıtı *History of Civilisation in England* (İngiltere'de Uygarlık Tarihi), 1857–61.

Buddhacılık Bedensel isteklerden vazgeçme ve nirvana diye bilinen «en yüksek aydınlanma» durumuna erişme yoluyla acı çekmekten kurtulmayı öğütleyen bir dünya dini. Birçok etik sapmalar arasında, Budhhacılık, Z.Ö. 6.–5. yüzyıllarda Hindistan'da doğmuş ve Z.Ö. 3. yüzyılda resmen tanınmıştır. Bugün için Sri Lanka, Japonya, Çin, Nepal, Burma ve (Lamacılık biçiminde) Tibet ile daha başka ülkelerde yaygın olan Buddhacılık'a bağlı yaklaşık 500 milyon kişi vardır. Büyük devletlerin ortaya çıkmaya başladıkları bir dönemde, Buddhacılık'ın kurucusu olan ve kendisine Buddha (Aydınlanmış Kişi) adı verilen Siddhartha, kutsal kast ayrımlarına, çapraşık tanrıya tapınma ve kurban törenlerine dayanan Brahman dinine karşı basit insanların karşı gelişini dile getiriyordu. Kendisi, acı çekmekten kurtuluşun tek yolunu, dünyasal yaşamdan eletek çekerek nirvanaya ulaşmakla erişibilecek ahlak yetkinliğinde arıyordu. İlköneceleri, Buddha'nın düşünceleri, masallar, öyküler, söylenceler, vb. biçiminde biliniyordu. Daha sonralan Z.Ö. 3.–1. yüzyıllarda, Buddha'nın kurtuluşa erme düşüncesi, felsefi bir öğreti içinde dile getirilmişti; bu öğretiye göre, dünya ve insanoğlunun kişiliği, sürekli olarak biribirinin yerini alan madde ile bilinç öğlerinin *(dharmas)* bir akımından oluşuyordu. Kurtuluşa ermenin yolu da *dharmas* sıkıntısının batırılmasındaydı. İ.S. ilk yüzyıllarda Buddha dini bütün bütüne ayrı bir karakter almış; öğreticinin anısına gösterilen yalın saygının yerine Buddha'nın tanrılaştırılması geçmiş, insanın kurtuluşa ermesi yaradana bağlı kılınmıştı. Bu yeni din, Buddha'nın kendisinden gelen, geleneksel Hinayana (Küçük Araç) eğiliminden ayrı, Mahayana (Büyük Araç) diye bilinen bir din olup çıkmıştı. Bu iki tip Buddhacılık arasındaki ayrım, dharmas'la ilgili görüşlerde yatar; Hinayana'ya bağlı kişiler *dharmas*'ı gerçek sayarken, Mahayana filozofları bütün dünya gibi onu da gerçekdışı sayarlar. *Dharmas*'ın gerçekdışılığı, ya da Sunyata (hiçlik) öğretisi, Nagarjuna (İ.S. 2. yüzyıl) tarafından mantıksal bir temele oturtulmuştur. Nagarjuna'nın akılcılığı, Dignana ile Dharmakirti'nin (İ.S. 500–700) temsil ettikleri Budhha mantığının çı-

kış noktası olmuştur. Nagarjuna'nın kavramsal düşüncenin gerçekdışılığı ve mutlak sezgisel bilgi öğretisi, daha sonraki idealist okulların, hatta *Zen Budhhacılık*'ın temeli olmuştur. Bugün için, Buddhacılık'ın savunucuları, onun «akılcı» ve «tanrıtanımaz» karakterini vurgulayrak, onun «tanrısı olmayan bir din» olduğunu söylemektedirler. Bu yeni yakıştırmalar, Budddha dininin modernleştirilmiş biçimini yayma çabalarının bir parçasıdır.

Budizm bak. Buddhacılık.

Bulgakov, Sergey Nikolayeviç (1871–1944) Rus iktisaçtı ve idealist filozof, *vekhizm* ideologu. 1922'de yurtdışına göçmüş, Paris'teki bir teoloji kurumunda profesör olmuştur (1924–44). «*Legal Marxçılık*»ın bir destekleyicisi olan Bulgakov, *Narodnizm*'i eleştirmiştir (*O rynkakh pri kapistalisticheskom proizvodstve*, 1897, Kapitalist Üretimde Pazarlar Üstüne). Bulgakov'un Marx'ı *Kant*'la «sınama» konusundaki revizyonist çabaları, kendisini tarihsel maddecilikle ve Marxçı ilerleme kuramıyla çatışmaya götürmüştür (*Osnovniye problemy teorii progressa*, 1902, İlerleme Kuramının Temel Sorunları). Bulgakov'un bir filozof olarak gelişimi, bir dinsel gizemcilik felsefesine dönüşte doruğuna ulaşır; bu felsefede, Bulkakov, bilim, felsefe ve dini «bireşimleştirme» çabasına girişerek, bu arada, saf din saçmalıklarından kaçınarak, bu üçünü kesinkes inanca bağımlı kılar. «Mutlak» (Tanrı) ile «kosmos» yanısıra, hem Tanrı'yı, hem de doğayı kuşatan bir «üçüncü varlık» olarak «bilgi» («sophia») kavramını ortaya atan Bulgakov'a göre, Meryem Ana «bilgi»nin kişileşmiş halidir, dünya ise mutlağın kendini gösterişidir. Lenin, Bulgakov'dan «karşı devrimci liberal» diye söz etmiştir (Cilt 16, s. 377). Yapıtları *Svet nevercherny* (Ölmeyen Işık), *1917; Tikhiye dumy* (Sessiz Düşünceler), 1918; *O bogochelovchestve* (Tanrısal-İnsanlık Üstüne), 1933–45.

Bulutsuzluk Varsayımı Kozmogonik bir varsayım. Bu varsayımca, güneş sitemi (ya da genel olarak gökyüzü cisimleri), seyrelmiş bir bulutsudan doğmuştur. Bu terim, gezegenlerin akkor bir gaz bulutsudan ortaya çıktığını düşünen Laplace'ca dile getirilmiş varsayıma olduğu kadar, gezegenlerin bir toz bulutsudan doğduğunu düşünen Kant'ın varsayımına da uygulanmış olduğu gibi, zaman zaman modern varsayımlara da uygulanmaktadır. Bulutsuluk Varsayımı'nın altında yatan düşünce, kosmik cisimlerin ve daha başka kosmik cevher biçimlerinin (gaz, toz) doğasal kökeni düşüncesi, bugün de öneminden yitirmemiştir (bak. Kozmogoni).

Butaşeviç-Petraşevski, Mihail Vasilyeviç (1821–1886) Rusya'daki ilk sosyalist çevrenin (bak. Petraşevski Grubu) örgütleyicisi, ütopyacı sosyalizm düşüncelerini işleyerek, Çarlık Rusya'nın toplumsal sistemini eleştirdiği *Karmanny slovar inostrannykh slov* (Yabancı Sözcükler Cep Sözlüğü, 1845–46) adlı yapıtın düzenleyicisi. Butaşeviç, Belinski ile Herzen'in savundukları devrimci demokrasi çizgisini sürdürmüş, halk kitlelerinin siyasal eğitiminin zorunluluğunu vurgulamış, köylülerin kurtuluşunu istemiştir. Serfliğe dayalı toplumsal bir sistemi kökünden değiştirebilecek güçleri kestiremeyen Butaşeviç, reformlara umut bağlamıştı. Felsefesi ise, maddeci ve tanrıtanımaz bir karakter taşımaktaydı.

Butlerov, Aleksander Mihayloviç (1828–1886) Rus kimyacı. Butlerov'un kimyasal yapı kuramının dünya bilimine başlıca bir katkısı olmuştur. Bu kuram, kimyasal bileşkenlerin doğası üstüne modern anlayışları ortaya koyar; cevherlerin temel özellikleri arasında bağların varolduğunu ve her cevher tipinin kendisine göre, atomların mole-

küller halinde karşılıklı düzenli kimyasal etkileşimini gösterir. Kimyada kendisini kabul ettirmiş olan bu yapısal ilke, mekanikçilik'in üstesinden gelinmesinde önemli rol oynamış, nesnelerin sistemsel ve yapısal karakteri üstüne diyalektik bir anlayış edinilmesine katkıda bulunmuştur. Butlerov'un kimyasal yapı kuramından, yerleşik temel özellikler taşıyan cevherlerin sınai üretiminin örgütlenmesinde yararlanılmıştır. Yapısal kimyadaki başarılar, öbür bilimlerde sistemsel yaklaşım düşüncelerinin yayılmasına ve kabul görmesine olanak sağlamıştır.

Bürokrasi Toplumda yönetici kadroların halktan ayrılışında olduğu kadar, örgüt kurallarının ve ödevlerinin örgütü yöneten seçkinlerin gücünün korunmasına ve pekiştirilmesine bağlı kılınışında kendini gösteren, toplumsal bir örgütlenim biçimi. Bürokrasi, ister istemez, köleci toplumlardan başlayarak, en tam olarak geliştiği modern tekelci kapitalist devletlere kadar, sömürücü sınıflı toplumlarda ortaya çıkarak gelişme göstermiştir. Tüm devlet yönetim sistemlerini Bürokrasi'ye sayan anarşizm'e karşıt, Marxçılık–Leninçilik, Bürokrasi ile devlet arasında açık seçik bir ayrım yapar. Sosyalist toplumda, geçmişin kalıntıları olarak yer alan Bürokrasi öğeleri, parti tarafından mahkum edilmiş olup, kararlı yoldan mücadele edilmek durumundadır. Bunlar, gerçek bir demokratik merkeziyetçilik doğrultusunda örgütlenmiş demokratik bir toplumsal sistemin karşısında yer alırlar.

Bütünlük Bir nesnenin, çevre dışında da alınsa, iç bütünselliği. Nesnenin çevreyle çok çeşitli yollardan ilişkili olması ve çevreyle yakın bir birlik içinde varolması bakımından, çevre koşulu, burada mutlak olmaktan çok, görece olarak alınmalıdır. Ayrıca, bir nesnenin Bütünlük'üne ilişkin bir anlayış, tarihsel olarak geçici olup, bilimsel düşünmenin düzeyine bağlıdır. Nitekim, biyolojide, Bütünlük kavramı, kimi organizmalar bakımından yetersiz kalır; «nüfus», «biyosenosis», vb. gibi Bütünlükler'in de gözönüne alınmasını gerektirir. Felsefe tarihinde, bu terimin yorumuyla ilgili iki eğilim ortaya çıkmıştır: Bir nesnenin tüm temel özelliklerini, yanlarını ve ilişkilerini kucaklayan tastamamlık olarak Bütünlük (bu anlamda, Bütünlük, somutluk kavramına yaklaşır) ve bir nesnenin özgül, benzersiz karakterini belirleyecek yolda, bir nesnenin kendi iç kesinliği olarak Bütünlük (bu anlamda da, Bütünlük, öz kavramına yaklaşır). Daha sonraları, Bütünlük terimini yalnızca nesnelerle değil, ama karmaşık sistemlerde yer alan süreçlerde de uygulama girişimleri olmuştur.

Büyük Albert (1193–1280) Alman filozof, doğacı ve teolog. Büyük Albert, tilmizi Aquinolu Thomas'la birlikte Aristoteles felsefesinin İbni Rüştçü bir ruhla yorumlanmasına olduğu kadar, ilerici iskolastik okullara da karşı çıkmış; tek bir felsefi–teolojik sistemin işlenişinde Aristotelesci düşüncelerden yararlanmıştır. Salt felsefi yazıları *(Summa Theologiae,* Tüm Teoloji) dışında, büyük Albert, doğa tarihi üstüne incelemeler de kaleme almıştır.

Büyüklük Fiziksel temel özelliklerin sayısal karakteristiklerinin soyutlanmasından gelen, temel bir matematiksel kavram. Büyüklük kavramı, dizi, süreklilik, vb. kavramları gibi, nicelik kategorisinin daha yakından bir tanımı olarak görülebilir. (Yalnızca sayıyla, yani uzunluk, alan, oylum, vb.yle gösterilen) sayıl Büyüklükler ile (sayı yanısıra, yönü, yani gücü, hızı, vb.yi de kapsayan) yöney Büyüklükler arasında bir ayrım yapılır. Büyüklükler, ayrıca, değişmez ve değişken Büyüklükler'e ayrılır. Değişken kavramı, matematiğe Descartes tarafından getirilmiş olup, modern matematik ile doğa biliminin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

C

Cabanis, Pierre Jean Georges (1757–1808) Fransız maddeci filozof, aydınlatmacı, fizikçi. Cabanis'e göre, bilinç, başlıcalıkla insanın fizyolojik işlevleri ile insanın kendi iç orgnlarının etkinliğine dayanır. Cananis, karaciğerin safra salgılaması gibi, beynin de organik olarak düşünce «salgıladığı»nı öne sürmekteydi. Kaba maddecilik'e eğilimli olan Cabanis, doğa bilimlerinin toplum bilimlerine temellik ettiğini, insan organizmasının yapısı ve etkinliği üstüne bilginin, toplumsal fenomenler ile bu fenomenlerdeki değişimlerin anlaşılmasında canalıcı bir önemi olduğunu düşünmüştür. Yaşamının sonlarına doğru Cabanis, ruhun bağımsız varoluşunu tanıyarak, vitalist olmuştur. Başlıca yapıtı *Traté du physique et du moral de l'homme* (İnsan Fiziği ve Ahlaki Üstüne Bilimsel İnceleme), 1802.

Cabet, Etienne (1788–1856) Fransız ütopyacı sosyalist. *Voyage en Icarie* (İkarya'ya Yolculuk, 1840) adlı yapıtı ile öbür yapıtlarında, Cabet, «İkarya komünizmi» diye bilinen düşünceleri işlemiştir. Tüketimde küçükburjuvaca eşitlikçilik, geleceğin toplumunda dinin korunması ve zenginler ile yoksulların «uzlaştırılması» düşüncesi, Cabet'in ütopyasının anaçizgilerini oluşturur. Cabet, proleteryanın devrimci mücadelesine karşı durmuş, komünizmin barışçıl yoldan uygulanmasını savunmuştur. Felsefi sorunlarda, özellikle de tarih üstüne görüşlerinde, Cabet, 17. yüzyıl akılcılık'ını Platonculuk ve yeni-Platonculuk'la birleştirerek, idealizme bağlanır. Marx, Cabet'nin çok yüzeyde olmakla birlikte, komünizmin halkçı bir sözcüsü olduğunu yazmıştır.

Calvin, Jean (1509–1564) Fransa'da *Reform Hareketi'nin önderlerinden.* Calvin, 1536'da Cenova'ya yerleşmiş, laik otoriteleri kiliseye bağlayarak, kentin diktatörü haline gelmiştir (1541). Bir Protestanlık sistemi olan Calvincilik, Calvin tarafından kurulmuş olup, en köktencl burjuvazinin istemlerini dile getirir. Calvincilik, tanrı yazgısı dolayısıyla, kimilerinin «kurtulaşa erdiği», kimilerininse «lanetlenmiş olduğu» öğretisine dayanır. Ancak, bu tanrı yazgısı, insan etkinliğini dışarlamaz; çünkü, insan kendi yazgısını bilemese de, kendi kişisel yaşamı yoluyla, kendisinin «Tanrıca seçilmiş» bir kişi olduğunu tanıtlayabilir. Calvincilik, ilk birikim döneminde, burjuva girişimciliğin doğrulanışı olmuştur. Bu da, yaşamda çilecilik'in savunuluşunda, alçakgönüllülük ve sadeliğin en büyük erdemler olduğunun açığa duyurulmasında kendi anlatımını bulmuştur. Calvin, tüm öbür dinsel inançlara hoşgörüsüzdür; bilim adamı *Michel Servet* Calvin'in buyruğuyla yakılmıştır (1553). Calvin'in başlıca yapıtı *Institution chrétienne* (Hıristiyanlık Kurumu), 1536.

Cambridge Okulu 17. yüzyıl İngiliz felsefesinde Platon felsefesini yeniden yaşatan bir eğilim. F. Bacon ile Hobbes'un ampirik maddeciliğine karşı, Cambridge Okulu, Platoncu bilgi öğretisi ile ortaçağ gerçekçilik'i ruhu içinde yorumlanmış doğuştan düşünceler idealist öğretisini koymuştur. R. Cudworth'e (1617–1688) göre, tanrısal akılda yatan önsüz sonsuz hakikat ve iyilik ideaları, insanın yargılarının ve eylemlerinin ölçütüdür. Dış nesneler, bilmede yalnızca birer vesiledirler, bilmenin kaynağı değildirler. Doğada, tanrısal amaçları uygulamaya geçiren, uyumlu bir sistemdir. Cambridge Okulu'nun aşırı kanadı, Descartesçi metafizikten gizemcilik'e geçen Henry More (1614–1687) tarafından temsil edilir. Cambridge Okulu üyeleri, tanrıtanımazlığa ve maddeciliğe karşı mücadele etmişler, dini savunmuşlardır. Cambridge Okulu, Rönesans'ın bir parçası olarak görülmüşse de, bu görüş bütünlükle temelsiz kalmıştır.

Campanella, Tommaso (1586–1639) 1582'de dinciliği seçene kadar adı Giovanni Domenico olan İtalyan filozof, erken ütopyacı komünist. Campanella, doğa felsefecisi *Telesio*'nun görüşlerini paylaşmış; iskolastik'e karşı durarak, o gün için ilerici olan duyumculuk ve yaradanlık düşüncelerini dinsel gizemci görüşler yanısıra, büyü ve astrolojiyle de birleştirmiştir. Özgür düşünmesi yüzünden Engizisyon tarafından yaşamına son verilmiştir. Campanella, insanlığın birliğini ve gönenliğini düşlemiştir. 1599'da, İtalya'yı İspanya egemenliğinden kurtarmak için bir ayaklanma çıkarmayı denemiş; olay öğrenilmiş, Campanella amansızca işkenceye uğradıktan sonra, 27 yıl hapis yatmıştır. 1602'de hapisteyken, kendi ütopyası olan (1623'te yayınlanmış) *Civitas Solis*'i (Güneş Ülkesi) yazmıştır. Burada, özel mülkiyetin olmadığı ideal bir toplumda, toplumsal zenginlik herkesin çalışmasıyla sağlanır; gündelik yaşam kesin kurallarla bağlı olup, rahiplerin teokratik bir yönetimi yer alır. Campanella, kendi komünist idealini, aklın buyruğuna ve doğanın yasalarına dayandırır. *Civitas Solis*, ilerici toplumsal düşüncelerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Camus, Albert (1913–1960) Fransız yazar ve filozof, tanrıtanımaz varoluşçuluk'un temsilcisi, Nobel Ödülü sahibi (1957). Camus'nün görüşleri, Kierkegaard, Nietzsche ve Dostoyevski ile Alman varoluşçularının etkisi altında biçimlenmiştir. Camus'nün felsefesinin ana teması, insanoğlunun varoluşunun anlamıdır. Bürokratik burjuva toplum içinde yoğrulan çağdaş bireyin incelenişi ile kendi varoluşuyla ilgili hiçbir yanılması olmayan aydının zihinsel yaşamındaki çelişkilerin çözümlenişinden yola çıkan Camus, insanın varoluşunun saçma olduğu sonucuna varmış, «saçma» kategorisini kendi felsefesinin ana ilkesi yapmıştır. Camus'ye göre, insanoğlu yaşamının anlamsızlığı, sonsuza kadar, hep yeni baştan aşağı yuvarlanan ağır bir taşı yukarıya doğru itmeye mahkum edilmiş, mitolojik Sisyphos imgesinde cisimleşir. Bu anlamsızlığı taşıyamayan insan, «başkaldırır»; insanın içinde bulunduğu bu «Sisyphos durumu»ndan kendiliğinden bir çıkış yolu bulmaya çalıştığı sürekli «başkaldırma» ve devinimler buradan ileri gelir. Camus, «örgütlü», «hazırlıklı» bir devrimi kendi anlayışına karşı bulduğu kadar, devrimi insanın içinde bulunduğu durumdan bir çıkış yolu olarak gören bütün umutları da yanıltıcı olarak bulur. Camus'nün düşüncesi, «saçma» bir dünya içinde, yalnızlıktan kurtulma umudu olmadan yaşayan insan düşüncesi olup, bu düşünce, aslında, modern kapitalist toplumdaki insanlıkdışı durumun kendine özgü biçimde dile getirilmesidir. Başlıca yapıtları *Le Mythe de Sisyphe* (Sisyphos Söylemi), *1942; L'Homme Révolté* (Başkaldıran İnsan), 1951.

Carlyle, Thomas (1795–1881) İngiliz filozof ve tarihçi. Alman idealist felsefesini ve gerici romantisizm'i savunan Carlyle, tütanrıcılık'a yakın olmuştur. Carlye, Fichte'nin dünyanın yaratıcı öğesi olarak insan etkinliği öğretisini topluma uygular. Toplumun tarihinin büyük kişilerin yaşamöyükleri ile «kahramanlara tapınma»ya indirgenmesi burdan gelir. Carlyle, tarihsel döngü kuramı'na bağlanmıştır. Modern burjuva filozof ve sosyologlar, Marxçılık–Leninçilik'e karşı mücadelede Carlyle'in çalışmalarından yararlanırlarlar. Başlıca yapıtları *Heroes and Hero Worship, and the Heroic in History* (Kahramanlar ve Kahramanlara Tapınma ve Tarihte Kahramanca olan), 1840; *Past and Present* (Geçmiş ve Şimdi), 1843; *History of the French Revolution* (Fransız Devrimi Tarihi), 3 cilt, 1837; *Latter-Day Pamphlets* (Sonraya Kalacak Yazmalar), 1850.

Carnap, Rudolf (1891–1970) Filozof ve mantıkçı, yeni-pozitivizm'in bir önderi, Viyana Çevresi'nin etkin bir üyesi, Viyana ve Prag Üniversitelerinde felsefe öğretim görevlisi; 1936'dan sonra Birleşik Devletler'de yaşamış, California Üniversitesi'nde felsefe okutmuştur. Carnap, bir dünyagörüşü bilimi olarak felsefenin rolünü yadsımış, felsefeyi matematiksel mantık'a dayalı «bilim dilinin mantıksal olarak çözümlenişi»ne indirgemiştir. Carnap'ın anlayışına göre, bu çözümlemenin altında yatan kuramsal bilme ilkesi, ampirizm ile uzlaşımcılık'ın bir bileşimini temsil eder. Carnap'ın yapıtlarında, yeni-pozitivizme ilişkin felsefi anlayış, mantık kuramıyla ve bilimin mantıksal–metodolojik çözümlemesiyle örülmüştür. Carnap'ın mantıksal olanın doğası üstüne görüşleri, iki evreye ayrılabilecek bir gelişim göstermiştir: 1) bilim mantığının bilim dilinin mantıksal sözdizim'i olarak alındığı sentaktik evre, ve 2) bilim dilinin yalnızca biçimsel yanının değil, ama anlamsal yanının da incelemenin anakonusu durumuna geldiği semantik evre. İkinci evrede, Carnap, mantıkçı semantik'in çıkış kavramlarına dayalı, tek bir biçimsel mantık sistemi kurmaya çalışmıştır. Carnap'ın son çalışmaları, kuramsal pragmatiği (bak. Semiotik) ileriye götürme olanağını ele alır. Başlıca yapıtları *Logische Syntax der Sprache* (Dilin Mantıksal Sözdizimi), 1924; *Introduction to Semantics* (Semantiğe Giriş), 1942–47; *Meaning and Necessity* (Anlam ve Zorunluk), 1947; *Einführung in die symbolsche Logik* (Sembolik Mantığa Giriş), 1954.

Cassirer, Ernst (1874–1945) İdealist filozof, yeni-Kantçılık Marburg Okulu'nun başlıca bir üyesi. Berlin ve Hamburg Üniversitelerinde felsefe okutmuş olan Cassirer, Almanya'da faşist diktatörlüğün kurulmasından sonra İsviçre'de ve Birleşik Devletler'de (Yale Üniversitesi) yaşamıştır. Cassirer, Marburg Okulu'nun düşüncelerini epistemoloji tarihine ve felsefe tarihine uygular. *Substanzbergriff und Funktionsbegriff* (Cevher Kavramı ve İşlev Kavramı, 1910) adlı yapıtında Cassirer, bilimsel soyutlamaların gerçekliğin bir yansıması olduğunu yadsır; maddi dünyayı saf düşünce kategorileri arasına katarak, maddi dünyanın yasalarının yerine idealist gözle yorumlanmış işlevsel bağımlılığı koyar, bilimsel bilmeyi «sembolik» düşünmenin bir biçimi olarak sunmaya çalışır. Cassirer, felsefe tarihi (ilkçağ, Rönesans, Aydınlanma) üstüne birçok yapıtın yanısıra, Leibniz ile Kant üstüne çalışmalar da kaleme almıştır. Başlıca yapıtları *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der Neuren Zeit* (Yeni Çağ Felsefesi ve Biliminde Bilgi Sorunu), 4 cilt, 1906–57; *Philosophie der symbolischen Formen* (Sembolik Biçimler Felsefesi), 3 cilt, 1923–29; *An Essay on Man* (İnsan Üstüne Bir Deneme), 1944; *The Mythe of State* (Devlet Efsanesi), 1947.

Cevher Kendi bütün gelişme biçimlerinin,

insan ile insan bilinci de dahil, doğasal ve tarihsel fenomenlerin çeşitliliğinin içsel birliği olarak nesnel gerçeklik; bilimsel bilginin temel bir kategorisi. Felsefe tarihinde, Cevher, en başında, her şeyi oluşturan madde olarak anlaşılıyordu. Daha sonra, bütün varlığın kendi temeline ilişkin bir şey olarak Tanrının kendini açığa koymasının özgül bir biçimi olarak görülmeye başlandı (bak. İskolastik). Daha sonra, Cevher sorunu, Descartes'ın çalışmalarına bağlı olarak, ayrı bir konum kazanmıştır. Spinoza ise, maddeci felsefe çizgisinde, düalizm'in üstesinden gelmeyi başarmıştır. Spinoza, Kaplamın ve düşünmenin, cisimsel Cevher'in öznitelikleri olduğunu düşünmüş, Cehver'i kendi kendinin nedeni olarak görmüş; ancak, Cevher'in iç etkinliğini, «kendinden etkinliği» gerekçelendirememiştir. Bu iş (kararsız biçimde de olsa), klasik Alman felsefesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Hegel, Cevher'i şeylerin değişen, gelip geçici yanlarının bir bütünselliği olarak tanımlamıştır. Bu tanım, Cevher'i bir özne olarak, yani kendinden oluşan ve kendinden gelişen, etkin bir ilke olarak sunuşuyla, Ceher anlayışına katkıda bulunur. Hegel, ayrıca, Cevher'in mutlak ideanın gelişmesinin kendi bir uğrağından başka bir şey olmadığını söyleyişiyle, Cevher'e idealist bir yorum da getirmiştir. Marxçı felsefe, maddecilik temelinde, bu düşüncelere eleştirel gözle yeni bir biçim vermiştir. Marxçı felsefede, Cevher, hem madde olarak, hem de kendi değişimlerinin nedeni kendisi olarak, yani kendi değişiminin kendi nedeni olarak anlaşılır; dolayısıyla, burada, dışardan herhangi (Tanrı, tin, idea, «Ben», bilinç, varoluş, vb. gibi) bir «özne»nin Cevher üstünde etkisi de sözkonusu olmaktan çıkar. Cevher kavramı, maddeyi bilince karşı bir şey olarak ortaya koymaz; maddenin tüm hareket biçimlerinin, varlık ile bilinç arasındaki karşıtlığı da kapsayan, tüm karşıtların kendi iç birliği olarak ortaya koyar. Cevher'e karşı olma düşüncesi, felsefede, pozitivizm tarafından ortaya getirilmiştir; pozitivizm, Cevher'i hayali, dolayısıyla bilimsel açıdan sakıncalı bir kategori olarak görür. Cevher kategorisinin reddedilmesi, «cevherci» dünyagörüşünün kalkması, kuramın kendi bütünlüğünü yitirmesine, eklektizme, birbiriyle ilintisiz görüş ve önermelerin yapay olarak birleşmesine götürür.

Cevher ve Alan Fizikte maddenin makroskopik düzeyde iki ana biçimini gösteren temel kavramlar. Cevher, duruk kitleli kesikli oluşumların (atomların, moleküllerin ve bileşimlerinin) bir yığışımıdır. Alan ise, maddenin süreklilik gösteren ve sıfır duruk kitlesi olan bir biçimidir (elektromanyetik alan, yerçekim alanı). Maddenin bir biçimi olarak Alan'ın bulgulanışı çok büyük bir felsefi önem taşır; çünkü böyle bir şey, maddenin Cevher'le metafizik olarak özdeşleştirilmesinin yanlışlığını gösterir. Atomaltı düzeyde (yani, *temel parçacıklar* düzeyinde), Cevher ile Alan arasındaki ayrım göreceleşir. (elektromanyetik ve yerçekimsel) alanlar, kendi katışıksız sürekli olma özelliklerini yitirirler; bunlara, ister istemez, kesikli oluşumlar, kuantalar (foton ve gravitonlar) karşılık verir. Cevher'i bileştiren temel parçacıklar pritonlar, neutronlar, elektronlar, mesonlar, vb.), karşılık verdikleri nükleon, meson ve öbür alanların kuantası olarak iş görerek, kendi katışıksız kesikli özelliklerini yitirirler. Modern fizikte, alanlar ile temel parçacıklar, mikrokomosun ayrılmaz olarak birbirine bağlı iki yanını oluştururlar ve ansal nesnelerin parçacık (kesikli) ve dalga (sürekli) temel özelliklerini dile getirirler. Alan anlayışları, karşılıklı etkileşim süreçlerinin açıklanabilmesi için bir temel oluştururlar.

Charron, Pierre (1541–1603) Fransız filozof. Önce avukatlık yapan Charon, daha sonra rahip, Mantaigne'in de tilmizi ve

dostu oldu. Charron, başılcalıkla *De la sagesse* (Bilgelik Üstüne, 1601) adlı yapıtında öne sürdüğü, Montaigne'inkine yakın kuşkucu görüşleriyle tanınır. Charron'un düşüncesine göre, dinin hiçbir biçiminin hakiki oluşuna güvenilmez; çünkü din, insanda içerili olmayıp eğitim ve çevrenin etkisi altında biçimlenir. İnsanda en başta gelen ahlaktır. Onun için, din, ahlaka dayanır. Dolayısıyla, insan en başta gelen ahlak yasalarına göre yaşamalı, ama otoritelerin tuttuğu dini de yerine getirmelidir. Charron, kendi kuşkucu, dine karşı görüşlerini, ortodoks dininin resmi olarak kabul edilişinin arkasına saklamıştır. Teologlar, *De la sagesse* adlı çalışmasında, Charron'u inançsızlıkla suçlayıcı nedenler görmüşlerdir.

Cicero, Marcus Tallius (Z.Ö. 106–43) Romalı konuşmacı, filozof ve siyasetçi. Cicero'nun çoğunlukla diyalog biçiminde yazılmış felsefi yapıtları, eklektiktir. Bilgi kuramında, Cicero, kuşkucluk'a eğilim göstermiş, gerçek algıyı gerçek olmayandan ayıracak bir ölçüt bulunmadığı görüşünü savunmuştur. Cicero için ana sorunlar etik sorunlar olup, bunlar, şu gibi yapıtlarında kendini gösterir *De Finibus Bonorum et Malorum* (En Yüksek İyi ve Kötü Üzerine), 45; *Cato maior, or De Senectute, laelius, or De Amicitia* (Dostluk), 44 vb. Cicero, mutluluğun biricik kaynağı olarak gönenliği ve erdemleri, bu arada, ahlaksal yükümlülük ile kişisel kazanç arasındaki çatışmayı da tartışarak, bu konularda pratik salıklar vermeye çalışmış; ancak insanın pratik felsefesi içinde kendi gerçek özüne kavuşan insanoğlu doğasının peşinden gidilmesini istemiştir. Cicero'ya göre, insan yetkinliğe ulaşmak için çaba göstermelidir. Bu çabaya dört erdem destek olur: Bilgelik, adalet, yüreklilik, ılımlılık. Cicero, siyasal yazılarında (*De Republica*, 54–51, Devlet Üzerine; *De Legibus*, 52, Yasalar Üzerine), devlet etkinliğinde monarşik, aristokratik ve demokratik ilkelerin bir karşımını salık vermeyi uygun görmüş ve Roma anayasasının bu gereği karşılaşabileceğine inanmıştır.

Coğrafi Çevre (Yer kabuğu, atmosferin alt tabakaları, su, toprak, bitki ve hayvan örtüsü gibi) canlı ve cansız doğada, her an toplumsal yaşama katılan ve toplumun varolması ve gelişmesi için nesnel olarak gerekli ortamı oluşturan şeylerin ve fenomenlerin toplamı. Toplumun gelişmesi, Coğrafi Çevre'yi de değiştirip genişletir. Uzak geçmişte, insanlar başlıcalıkla doğal geçinme kaynaklarından (vahşi bitki ve hayvanlardan, verimli araziden, vb.) yararlanıyorlardı. Zamanla, çalışma araçlarını, yeni maden ve güç kaynaklarını içine alan doğal zenginlik, gitgide daha büyük önem kazanmaya başlamıştır. Coğrafi çevre, ülkelerin ve toplumların gelişmesinin yavaşlamasına ya da hızlanmasına yol açarak, çoğu zaman da ekonomik alanda büyüme üstünde kesin bir etkide bulunarak, toplumun yaşamını oldukça etkiler. Kendi doğal durumları içinde, Coğrafi Çevre öğeleri, üretimin artan ereklerine, karşılık veremez hale gelirler. Bu nedenle, insan bu öğeleri ya dönüşüme uğratır ya değişime sokar, böylelikle Coğrafi Çevre'nin dönüşüne uğramasının en güçlü etkileyicisi olur. Ancak bu değişimin kapsamı, doğası ve biçimleri, teknolojinin ve toplumsal sistemin düzeyine bağlıdır. Kapitalist toplumda yer alan üretim anarşisi ve yarışma, çoğu zaman, doğayı akılcı yoldan etkilemeye izin vermez, Coğrafi Çevre'de topluma zararlı değişimlere neden olur. Komünizmin maddi ve teknik temelinin ise, Coğrafi Çevre'nin tüm öğelerinin halkın yararına, etkili ve planlı bir biçimde kullanılmasından yola çıkılarak kurulması sözkonusudur.

Cohen, Hermann (1842–1918) Alman filozof, Marburg'da profesör, Marburg Okulu'nun kurucusu. 1970'lerde, Cohen, Kant'ın

deneyim kuramını, etik ve estetiğini Kant'tan çok daha kararlı bir idealizm ruhu içinde elden geçirmeye koyulmuş; duyumların gerçek nedeni olarak «kendinde şey»i redderek, böyle bir şeyi yalnızca sınırlı bir deneyim kavramı olarak görmüştür. Kant'tan yola çıkarak, Cohen, mantık, etik, estetik ve din felsefesini kucaklayan bir felsefe sistemi kurmuştur. Felsefe, Cohen'e göre, kendi anakonusu gereği, şeyleri ve süreçleri değil ama bilimin olgularını ele aldığı zaman bilimsel olgunluğa erişebilecektir ancak. Felsefenin ruhu, matematiksel sonsuz küçük hesabına göre modellendirilen idelasit yönteme dayanır. Kavramlar, bilginin gereklerini yerine getirirken, ne felsefenin, ne de bilimin kesin yanıtlar verebileceği yeni gereksemelere yol açarlar. Felsefe bilinci, bilinci bilmektir; dinsel inan bile sistemli bilginin açıklığına dayanır. Cohen'in başlıca yapıtları *Kants Theorie der Erfahrung* (Kant'ın Deneyim Kuramı), 1871; *System der Philosophie* (Felsefe Sistemi); 3 cilt, 1902–12.

Comte, Auguste (1789–1857) Fransız filozof, pozitivzm'in kurucusu, Saint-Simon'un sekreteri ve yakını (1818–24). Comte'un «pozitiv felsefe»sinin ana savı, bilimin yalnızca fenomenlerin dış görünüşlerinin betimiyle kendisini sınırlaması gerektiği düşüncesinde yatar. Comte, doğabiliminde elde edilen çok geniş verilerin bir bireşimini yapmaya kalkmışsa da, bağlı bulunduğu felsefi konum (öznel idealizm ve bilinemezcilik), bu çabasını bilimi çarpıtmaya götürmüştür. Comte, doğanın bilinişini, herbirinin belirli bir dünya görüşüne karşılık verdiği üç evreye, yani teolojik, metafizik ve pozitif evrelere ayırarak betimler. Birinci, yani teolojik evrede, insanın çeşitli fenomenleri doğaüstü güçlere ya da Tanrı'ya bağlar. Metafizik dünyagörüşü, Comte'a göre, teolojik olanın bir çeşididir; çünkü, bütün fenomenlerin temeli, soyut metafizik özlerde yatar. Teolojik ve matefizik dünyagörüşlerini, Comte'un görüşüne göre, «mutlak bilgi»yi (yani, en başta maddecliiği, sonra da nesnel idalalizmi) reddeden «pozitiv yöntem» izler. Comte'un üç evre formülü, somut bilim ve felsefe tarihini çarpıtır. Örneğin, burada, insanoğlu düşüncesinin gelişmesindeki tüm bir dönem (ilkçağ dönemi) açıkta kalır. Son çözümlemede, bu formül, Saint-Simon'dan alınma diyalektik üçselliğin kaba bir taklidinden başka bir şey değildir. Comte, kendi üç evre formülünü bilimlerin sınıflandırılmasına ve yurttaşlık tarihinin sistemleştirilmesine uygulamıştır. Comte, (kendi önerdiği bir terim olan) sosyolojide, toplumu açıklama işinde, bilimsel-olmayan, biyolojik bir yaklaşımda bulunmuştur. Comte'un sosyoloji öğretisindeki ana düşünce, burjuva sistemi devrimci yoldan değiştirmeye kalkmanın yararsız olduğunun öne sürülmesinde yatar. Comte'a göre, insanın evrim tarihini kapitalizm taçlandırır; toplumsal uyum ise, kişisel bir Tanrı'ya inan yerine, soyut bir en yüksek varlığa inanmaya getiren, «yeni» bir dinin yayılması yoluyla kurulabilir. Comte'un en önemli yapıtı *Cours de philosophie positive* (Pozitif Felsefe Dersler), 1830–42; başkaca önemli yapıtı *Catéchisme positiviste ou sommaire exposition de la religion universelle, en onze entretiens systématiques entre une femme et un prêtre de l'Humantié* (Pozitivzm İlmihali), 1854.

Condillac, Etiénne Bonnot de (1715–1780) Fransız ansiklopedist (bak. Aydınlanma). Grenoble'da doğan Condillac, Katolik bir rahip olmasına karşın, yapıtlarında kilise ideolojisini küçük göstermeye çalışır. Bilgi kuramı açısından Locke'un bir izleyicisi olmuş; ancak, Locke'a benzemez olarak, duyumlardan sonra, bilginin bir kaynağı olarak «yansıma»nın geldiğini yadsımıştır. Duymalar ile dış nesenler arasındaki ilintinin doğasını anlayamaması ve bu her ikisinin öznelliklerini abartması, Con-

dillac'ı öznel idealizm'e yakın sonuçlara götürmüştür. Duyumlar, Condillac'a göre, dış nesnelerin bir ürünüdür; ancak, bu dış nesnelerle ortak hiçbir yanları yoktur. Dünya ile akıl arasındaki biricik bağ duyum olduğu sürece, aklın nesnesini oluşturan şey, nesnel dünyadan çok, duyumların bir toplamıdır. Yine de, Condillac'ın duyumculuk'u, Leibniz'in idealizmine olduğu kadar, bütün kurgusal felsefelere de karşıdır. Condillac, Fransız 18. yüzyıl Maddeciliği'ni oldukça etkilemiştir. Başlıca yapıtları *Le Traité des systèmes, ou l'on en démèle les inconvénients et les avantages* (Sistemler Üzerine İnceleme), 1749; *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (İnsan Bilgilerinin Kaynağı Üzerine Denemeler), 1746; *Le Traité des sensations* (Duyumlar Üzerine İnceleme), 1754.

Condorcet, Jean Antoine (1743–1794) Fransız filozof ve ansiklopedici. İktisat konularında fizyokratları (bak. Turgot) izlemiş olan Condorcet'in din eleştirisi, yaradancılık ile burjuva aydınlanma düşüncesine dayanır. Condorcet, boşinançların terkedilmesi ve bilimsel bilginin gelişmesi çağrısında bulunmuştur. En önemli yapıtı olan *Esquisse d'un tableau historique des progrés de l'sprit humain'de* (İnsan Zekâsının İlerlemesi Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı, 1794), Condorcet, tarihi insanoğlu aklının bir ürünü olarak görmüş, burjuva sistemi akla uygunluğun ve «doğallık»ın doruğu olarak almıştır. Rastlantısal özelliklere dayanarak, tarihi 10 döneme ayırmış; kapitalizmin sonsuzca ilerlemeyi içerdiğini tanıtlamaya koyulmuştur. Condorcet, toplumsal zümreler sistemine karşı çıkmış, siyasal eşitlik için mücadele etmiş; ama bu arada, mülkiyeti toplum yararına bir eşitsizlik olarak görmüştür.

Conta, Basile (1845–1882) Roman maddeci filozof. Conta, vardığı sonuçalamaları, J. Lamarck, Darwin ve Haeckel'in kuramlarına dayandırarak, doğa bilimlerinden edinilmiş verilerden çıkarmıştır. Conta, sonsuz maddenin zaman ve mekânda bitimsizce geliştiğini düşünmüştür. Bütün yasaları maddenin değişik biçimlerine göre sınıflandırmış; bu arada, rastlantı kavramını kabule yanaşmamış, bütün yasaların yazgısal olarak işlediğini öne sürmüştür. İnsanoğlu zihninin bile dağarının gerçekliğin kendisi gibi sınırsız olduğunu düşünmüştür.Conta'ya göre, bilgi pratikte doğrulanır; Conta için, pratikse, laboratuvar deneyi ile kişisel deneyim anlamını taşır. Bir tanrıtanımaz olarak Conta, dinin kökenini ilkel insanın bilisizliğine ve bilinmeyen doğa güçlerinden korkusuna verir. Toplum bilimleri alanında, Conta idalizme bağlanmıştır.

Copernicus, Nikolaus (1473–1543) Polonyalı astronom, güneşmerkezci Evren kuramının kurucusu. Bilim tarihinde, Copernicus'un kuramı, doğa alanındaki araştırmaların dinden bağımsızlaşmaya başlamasını göstermesi bakımından, devrimci bir adım olmuştur. Coprenicus'un Dünya'nın Güneş'in çevresinde dönenmesi ve kendi ekseninde günsel olarak dönmesi kuramı, Ptolemaios'un koyduğu yermerkezci kuramdan olduğu kadar; bu kavrama dayanan ve Tanrı'nın Dünya'ya özel bir gözle baktığını söyleyen dinsel görüşlerden de kopma anlamına geliyordu. Bu kuram, ayrıca, *Aristoteles* tarafından işlenmiş ve *iskolastik* tarafından benimsenmiş olan gök cisimlerinin yer cisimleriyle karşı karşıya konmasına bir son vermiş, kilisenin dünyanın Tanrı tarafından yaratıldığı üstüne anlattıklarının öneminin yitirilmesine yol açmış, güneş sisteminin doğasal kökeni ve gelişmesi üstüne daha sonraki kuramların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Copernicus'un bulgulamları, sert çatışmalara neden olmuştur. Bunlar, kilise tarafından mahkum edilmekle birlikte, o dönemdeki ilerici düşünürler tarafından bayrak

yapılmış; Copernicus sisteminin, bütün yıldızların tek bir «yuvar» içine, Güneş'inse Evren'in merkezine konması gibi, yanılgılı önremelerden temizlenerek geliştirilmesine yol açmıştır. Copernicus'un başlıca yapıtı olan *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (Gök Cisimlerinin Dönmesi Üzerine, 1543) adlı yapıtı, Copernicus'un ilkçağ atomculuğunun başarılarından olduğu kadar, ilkçağ gökbilginlerinin varsayımlarından da haberi olduğunu gösterir (bak. Güneşmerkezcilik ve Yermerkezcilik).

Coşkuculuk Mantıkçı pozitivizm yöntemlerini kararlılıkla uygulayan bir öznelci burjuva ahlak kuramı. Bu kuramın başlıca sözcüleri, Ayer, Carnap, Reichenbach ve C. Stevenson'dır. Yaptıkları araştırmalarla ahlak yargıları ile ahlak terimlerinin deneyimle doğrulanamayacağını (bak. Doğrulama ilkesi) saptayan coşkucular, bu yargı ve terimlerin hiçbir bildirişim ve anlam taşımadığı, bu nedenle de, ne doğru, ne de yanlış olabilecekleri sonucuna varmışlardı. Etik sözcüler, katışıksız olarak «coşkusal»dırlar, yani yalnızca konuşmanın ahlaksal coşkularını dile getirmek, dinleyicilerde benzer coşkuları uyandırmak ve onları bu coşkulara göre edimde bulunmaya götürmek için kullanılırlar. Coşkuculuk, insanların kendi bireysel ve topluca coşkularındaki ayrımlar dolayısıyla ayrı ahlaksal konumda olduklarını açıklar ve herkesin ahlak alanında istediği görüşü seçmede özgür olduğu ve birbirine karşıt ahlaksal görüşlerin mantıkça birbiriyle çelişmediği sonucuna varır. Buna göre, herhangi bir görüş, akılsal olarak ne tanıtlanabilir, ne de çürütülebilir; böyle bir şey ancak psikolojik olarak, bilinçaltı aşılama yoluyla yapılabilir. Coşkuculuk, nihilist ve kuşkucu bir ahlak kuramıdır. Ahlakta mutlak seçim özgürlüğünü getirmek isteyen Coşkuculuk, pratik davranışlarda ve ahlak görüşlerinde kendibaşınalığı haklı göstermeye çalışmasıyla, bireyi ahlak sorunları karşısında bağımsız vicdanlı bir konum almaktan yoksun bırakır.

Coşkular İnsanın çevresindeki dünya (insanlar, insanların eylemleri, fenomenler) ile kendine tavrını dile getiren duyguları. Kısa duygulara (sevinç, üzüntü vb.), kalıcı ve gelip geçici olmayan duygulardan farklı olarak, dar anlamda, kimi zaman Coşkular denir. Coşkular, gerçekliği yansıtmanın özgül bir biçimidir, insanların birbirleriyle ve nesnel dünyayla olan ilişiklerini yansıtır. İnsanın Coşkular'ı doğuştan olmakla birlikte, toplumda biçimlenir; insanın kendi davranışlarında, pratik ve bilme etkinliğinde çok büyük bir rol oynar. Coşkular, insanın çabalarının başarı kazanıp kazanmayışını, nesne ve fenomenlerin insanın çıkarlarıyla ve gereksinimleriyle uygunluk gösterip göstermeyişini gösterir. Coşkular, pozitif bir coşkusal tonda, etkin (stenik) olabileceği gibi –doyum (neşe, vb.); negatif bir coşkusal tonda da (astenik) olabilir–doyumsuzluk (üzüntü, vb.). Stenik Coşkular, insanın yaşamsal etkinliğini yoğaltır, astenik olanlar ise indirger. Özgül Coşku tipleri vardır: Mizaçlar, duygulanımlar (yoğun, altüst edici coşkular: Öfke, kaygı, vb.), tutkular. Mizaç, (duygulanımla karşılaştırıldığında) uzantılı bir coşku durumu (neşeli, sarsıntılı) olup, tüm öbür duygulara olduğu kadar, insanın düşünceleri ile eylemlerine de kesin bir coşkusal ton ve renk kazandırır. Tutku, insanı uzun süre yakalayan, güçlü, derine yerleşmiş bir Coşku'dur. Bir başka özel Coşku grubu da, daha yüksekten Coşkular'dır: Ahlaki (kollektivizm duygusu, görev duygusu, onur duygusu), estetik (güzel duyusu), anlaksal (bilmeyle ilgili, anlaksal sorunların çözümüyle ilgili doyuma bağlı) Coşkular.

Cousin, Victor (1792–1867) Fransız idealist filozof, eklektik. Cousin'nin düşüncesine göre, herhangi bir felsefe sistemi, ancak çeşitli öğretilerdeki «hakikatler»e da-

yanarak oluşturulabilir. Cousin'in felsefesi, Hegel'in idealist sisteminden, Schelling'in «vahiy felsefesi»nden, Leibniz'in monadolojisinden ve daha başkaca idealist öğretilerden alınma, bu gibi idealistçe «hakikatler»in eklektik bir bileşimidir. Maddeciliğin bir karşıtı olan Cousin, Evren'in merkezinin Tanrı olduğu görüşünü paylaşmış; yaşam–sonrası varoluşa inanmış, felsefe ile dinin uzlaşımını istemiştir. Cousin'nin kuramları, Fransa'da idelast felsefenin daha sonraki gelişmesi üstünde etkili olmuştur. Başlıca yapıtı *Cours d'histoire de la philosophie* (Felsefe Tarihi Dersleri), 8 cilt, 1815–29

Croce, Benedetto (1866–1952) Yeni–Hegelci okuldan İtalyan filozof. 19. yüzıylın sonlarına doğru Croce, Marxçı felsefe ve iktisat kuramlarının bir eleştirisiyle ortaya çıkmıştır. Croce'nin felsefesi mutlak idealizmdir. Croce'nin estetik düşüncelerinin ise burjuva sanat kuramı üstünde güçlü bir etkisi olmuştur. Croce, duyusal imgelerde yer eden, tek başına sezgisel bilme olarak sanatı, geneli tanımanın akılsal bir süreci olarak mantıksal akılyürütmeyle karşılaştırmıştır. Croce'nin etik öğretisi, ahlakın toplumsal köklerini ve sınıfsal niteliğini ortaya koymaya çalışır. Croce'nin etiği, bireyi «evrensel»in, yani egemen sömürücü sistemin altına koyma ilkesini ele alıp işler. Croce, İtalyan burjuvazisinin önde gelen bir ideloğu ve siyasal bir önderi olduğu kadar, faşizmin de bir karşıtıydı. Başlıca yapıtı *Filosofia dello spirito* (Tinin Felsefesi), 1902–17; *«Estetica»* («Estetik»), 1902.

Cusanus, Nicolaus (1401–1464) Asıl adı Nikolaus Krebs ya da Chrypffs olup, adını doğduğu yer olan Cusa'dan alan Cusanus, iskolastik'ten erken kapitalist toplum hümanizmine ve yeni bilimine geçiş döneminin bir Alman filozof, bilimci ve teologudur. Yeni–Platonculuk'un etkisi altında, Cusanus, karşıtların üstünde yer aldığı düşünülen Tanrı öğretisindeki Hıristiyan felsefesi kavramlarına yeni bir biçim vermiştir. Burada, sonlu ve sonsuz, en küçük olan ve en büyük olan, tekil ve çoğul, vb. gibi tüm karşıtlar, Tanrı'da çakışımlıdır. Gizemci idealist içeriğine karşın, Cusanus'un karşıtların Tanrı'da uyumlu birliği *(coincidentia oppositorum)* kuramı, birtakım verimli düşünceleri içerir: Akılca karşıtların sınırlandırılmasının eleştirisi; sonsuz küçük kavramının benimsenmesi; çelişki yasasını matematiğe uygulamanın sınırlamalarına ilişkin sorunun dile getirilşi, vb. Başlıca yapıtı *De docta ignorantia* (Bilgince Bilgisizlik Üzerine), 1440.

Cuvier, Georges (1769–1832) Fransız doğa bilgini, karşılaştırmalı anatomi ve paleontolojinin kurucusu. Fosil organizmaları inceleyişi sonunda, Couvier, ilkçağ katmanlarından yenilerine geçişe bakıldığında, bunların yapısının derece derece bir ilerleme gösterdiğinin görülebileceği sonucuna varmıştır. Ancak, yaratımcılık'ın bir destekleyicisi olarak, Cuvier, jeolojik katmanlardaki nitel ayrımları «yıkım kuramı»yla açıklamıştır; bu kurama göre, Yeryüzü tarihi, bütün bir bitki ve hayvan örtüsünü yokedip daha yüksek düzeyden örgenli olanların ortaya çıkmasına yol açan çalkalanmalara tanık olmuştur. Couvier, evrim kuramı'nın ele alınıp işlenmesini daha da ileriye götürmekle birlikte, organizmaların evrimi düşüncesini temellendirecek gerekli verileri elde edememiş olan Lamarck ve Saint–Hilaire gibi erken evrimcilerin görüşlerine kararlılıkla karşı çıkmıştır.

Ç

Çadayev, Pyotr Yakovleviç (1794–1856) Rus düşünür ve siyasetçi. Soylu bir aileden gelen Çadayev, Napoleon'a karşı 1812–14 Savaşı'na katıldı; 1828–30 yıllarında, ilki 1836'da, *Teleskop* dergisinde yayınlanan *Felsefi Mektuplar* adlı, ünlü yazı dizisini kaleme aldı. Herzen'e göre, bu yazılar, aydınlar Rusya'sını dürterek monarşik çevrelere karşı bir küçümseme uyandırdı. *Teleskop* kapatıldı, yayımcısı sürüldü, Çadayev'in de kaçık olduğu duyuruldu. 1837'de, Çadayev, *«Bir Delinin Savunusu»*nu yazdı; 1840'da, Herzen ve Granovski'yle birlikte, Slavcılar'a karşı Batıcılar'ın verdikleri mücadeleye katıldı. Çadayev'in yazılarının çoğu elyazmaları halinde elden ele dolaşmıştır. 1923'e değin, Çadayev'in *dünyagörüşü, o günkü ilerici düşünceli* Rus soylularının, Fransız ansiklopedistleri ve serfliğe karşı 18. yüzyıl Rus aydınlanmacılarının düşünceleri altında biçimlenen dünyagörüşü olmuştur. Daha sonra, Çadayev, Katolik bir konuma geçmişse de, yeni bir toplumsal ütopyaya bağlanmıştır. O döneminde bile Çadayev, otokrasiye, Ortodoksluğa ve serfliğe karşı çıkmıştır. Çadayev'in felsefesi, tanrının yasasının doğa ve toplumun en yüksek yasası olduğunu öne sürer. Çadayev, doğa bilimlerini bir yere kadar özümleyen bir nesnel idealizm'e bağlanmıştır. Çadayev'e göre, insan tanrısal vahiy olmaksızın dünyanın çok daha genel yasalarını kavrayamaz. Çadayev, tanrısal vahiyi toplumsal gelişmenin belirleyici bir etkeni olarak görmüştür. Bu nedenle de, insanoğlunun dinsel eğitimini yeryüzünde «Tanrının Hükümranlığı»nı yerleştirmenin başlıca aracı olarak alır. Çadayev, gelecekte kurulacak «Tanrının Hükümranlığı»nı, eşitlik, özgürlük ve demokrasinin yürürlükte olacağı bir sivil toplum olarak görüyordu. Bu bağlamda da, Saint-Simon gibi, o da, Katolikliğin modernleştirilmesi gerektiğini savunur. Çadayev'in görüşlerinin dinsel çizgisi, kendisini Rus devrimci demokratik hareketinin ve bu hareketin ideolojisinin genel ilerleyişinden uzakta kalmaya götürmüş, tarihsel kötümserliğe itmiştir. Çadayev'in dünyagörüşünün çelişkili doğası, Rus toplumsal düşüncesini yanlış göstermeye çalışan kişilerce kullanılmasına; gerçeğe tam aykırı bir biçimde, ilerici çıkarların uzağında, gizemci kişilerin safları arasına konmasına yol açmıştır.

Çağrışım Psişenin öğeleri arasında kurulan bir bağlantı; bu bağlantı, psişenin bu öğelerinden birini, belli koşullar altında, onunla bağıntılı öbür öğeleri öne çıkarmasına neden olur. Bu anlamda, verilecek bir örnek, alfabedeki harflerin düzenli aralıklarla yinelenmesidir. Çağrışım, özne ile nesnenin etkileşimi sırasında, bu etkileşimin ilk elden bir ürünü olarak ortaya çıkar ve şeyler ile fenomenler arasındaki gerçek bağıntıları yansıtır. Çağrışım, zihinsel etkinliğin zorunlu bir koşuludur. Çağrışım'ın

varoluşunu fizyolojik temeli *İ.P. Pavlov* tarafından bulunmuştur; böyle bir şey, (insanlarda ve yüksek düzeyde gelişmiş hayvanlarda) beyin kabuğunun ayrı alanları ile bu alanlardaki kısa devre, uyarım arasında bir sinir yolunun, gelip geçici bir sinir bağlantısının oluşmasıdır. Çağrışım, insan psişesinin çok daha karmaşık olumşumlarının temelinde yatar.

Çağrışım Psikolojisi Psikolojide çağrışım'ı ana ilke olarak kabul eden çeşitli eğilimler. Bu eğilimler, tarihte, Hobbes'a, Locke'a ve Spinoza'ya kadar uzanır ve bir kural olarak, maddeci ve idealist olmak üzere ikiye ayrılır. Hartley, daha sonra da Priestley, Hobbes'u izleyerek, çağrışımcılıktaki maddeci geleneğini geliştirmişler; psişik etkinliği genel çağrışım yasalarıyla açıklamışlar, bu gibi bir etkinliğin beyin süreçlerince koşullandığı görüşüne varmışlardır. Çağrışım Psikolojisi'nin idealist kanadı (pisişik etkinliğin öznel anlayışların çağrışımına indirgenmesi) ise, («izlenim demetleri»nden sözeden) *Hume*'un fenomenalizmi ile *Herbart*'a dayanır. Çağrışım Psikolojisi, başlıcalıkla İngiltere'de 19. yüzyılda son biçimini almış (Mill, James Mill) ve *mekanikçilik* (psikolojik atomculuk, zihin kimyası, vb.) yoluyla, maddeci ve idealist kanatları kendinde toplamıştır. 20. yüzyılda, Çağrışım Psikolojisi, kendi içindeki mekanikçi eğilimleri abartan davranışçılık tarafından sürdürülmüştür.

Çang Say (1020–1077) Yeni–Konfüçyüscülüğün kurucularından. Çang Say'a göre, dünyada varolan bütün şeyler, hareket ve durukluk temel özellikleri taşıyan ilk maddeden, *çi*'den oluşmuştur. Doğa, onun «kök»ü, akıl da ürünüdür. *Çi*'nin yoğalımı ya da seyrelmesi, bütün fenomenlerin ve şeylerin doğuşunu ve ölüşünü belirler. Çang Say'ın felsefesi, *çi*'nin değişime uğraması sürecini gösteren *tao* (usul) kavramına büyük önem tanır. İlk maddenin hareketi ve değişimi, iki uç karşıtın, yani pozitif *yang* ile negatif *yin*'in (bak. Yin ve Yang) etkileşimiyle şekillenir. Bunların birliğiyse, Çang Say'ın büyük uyum olarak da tanımladığı *tao*'yu yapan şeydir. Doğada hareket, karmakarışık olmayıp, ilk madde *çi*'de içerili yasaca belirlenir. Yasa ise, insanların iradesine bağlı değildir. Bilgi kuramında, Çang Say, kararlı olmamıştır. Kendisine göre, duyumlar, bilginin kaynağı olup, insanlar, duyumlar yoluyla dış dünyayla ilinti kurarlar. Ancak, *tao* bilgisi, duyusal algıya dayanmaz. Çang Say'ın öğretisi, yeni–Konfüçyüscü okulun daha sonraki izleyicileri tarafından geliştirilmiştir.

Çatışkı Akılyürütme sırasında, iki çelişkili, ama eşitçe iyi–kurulu çıkarsamanın doğması. Çatışkı kavramı, ilkçağlarda (Platon, Aristoteles) bilinmekteydi. İskolastik mantıkçılar, Çatışkı'nın formüllendirilmesine ve çözümlenmesine oldukça ilgi göstermişlerdir. Kant, Çatışkı'yı anlığın duyusal deneyimin sınırları ötesine geçemeyeceği ve kendinde şeyi bilemeyeceği üstüne kendi felsefesinin anasavını haklı göstermede kullanmıştır. Kant, böyle bir girişimin anlığı çelişkilere götüreceğini, çünkü «saf aklın (şu gibi) antinomileri» içinde, hem tezin, hem de o tezin olumsuzlanmasının (antitezin) tanıtlanabilmesine olanak verdiğini söylemiştir: 1) Evren sonludur–Evren sonsuzdur; 2) her karmaşık cevher basit parçalardan oluşur–varolan basit hiçbir şey yoktur; 3) dünyada özgürlük vardır–dünyada özgrülük yoktur, yalnızca nedensellik vardır; 4) Evren'in (Tanrı'nın) bir ilk nedeni vardır–Evren'in bir ilk nedeni yoktur. Hegel, kendi görüşlerinin diyalektik bir öğesi olarak, Kant'ın Çatışkıları'nın büyük önemini belirtir. Hegel, Çatışkılar'ın, yani çelişkilerin, bütün nesnelerde, bütün anlayışlarda, kavramlarda ve düşüncelerde varolduğunu öne sürer. Kant'ın Çatışkıları, modern biçimsel mantıktaki Çatışkılar gibi

değildir, çünkü bu Çatışkılar'da hem tezin, hem de antitezin tanıtı, mantıksal doğru bir akılyürütme biçiminde gösterilemez. 19. yüzyılın sonlarından başlayarak, mantık ve matematikte (bak. Dizi Kuramı) yapılan a*raştırma*lar, birtakım gerçek Çatışkılar'ın bulgulanmasına, böyle bir şey de mantık ve matematiğin temelleri üstüne araştırmaların hızlanmasına yol açmıştır. Bugün için, Çatışkılar, genelde mantıksal Çatışkılar ile semantik Çatışıklar'a ayrılmaktadır (bak. Çatışkılar, Semantik; Paradokslar). Çatışkı, bir kişinin öznel yanılgısının bir sonucu değildir; bilme sürecinin diyalektik doğasından, özellikle de biçim ile içerik arasındaki çelişkiden dolayı ortaya çıkar. Çatışkı, (açıkça algılanmamış, ama olgu olarak alınmış) akılyürütme sürecinin belli bir tarzda biçimleştirilmesi içinde ortaya çıkar; böyle bir şey, bu sözkonusu biçimleştirmenin sınırını ve yeniden düzenlenmesi gereğini gösterir. Çatışkı'nın çözülmesi demek, kendinde yansımasını bulan içerikle daha çok uygunluk içinde, yeni ve daha tam bir biçimleştirmenin yapılması demektir. Çatışkı, bilmenin asla dışında tutulamaz; yine de, bir Çatışkı, ortaya çıktığı biçimleştirme yönteminde kendisine karşılık veren değişimler yoluyla dışarda bırakılabilir. Bugün için, diyalektik olarak bilmenin ve mantıksal biçimleştirmenin çok daha derin bir betimlenişine olanak verecek yolda, Çatışkı'yı dışarda bırakmanın çeşitli yolları türetilmiştir. Nesnel gerçekliği bilme süreci içinde ortaya çıkan bir Çatışkı'nın ardında, çoğu zaman, kendilerine karşılık veren kavramlar içinde yeniden üretildiklerinde *nesnel hakikat*'in daha derinden anlaşılmasına yol açan, gerçek diyalektik çelişkiler yatar.

Çatışkılar, Semantik Belirli bir dil'in anlatımlarını kendine nesne olarak alan önermelerde ortaya çıkan çatışkı'lar. Semantik Çatışkılar'ın başlıca bir tipine örnek, Miletli Eubilides'e (Z.Ö. 4. yüzyıl) bağlanan, sahte çatışkıdır. Bu çatışkı şöyle dile getirilebilir: (Bu arada ayraç içindeki bu tümce yanlıştır). Bu önerme doğruysa, o zaman, içeriğinden yanlış olduğu ortaya çıkar. Böylece, bu önerme, mantıksal çelişki yasasına aykırı bir biçimde, her durumda, hem doğru, hem de yanlış çıkmaktadır. Bu tür çatışkılar, çatışkının kurulduğu dilin, kendi kendinin anlatımı olan adlar yanısıra, «doğru», ve «yanlış» gibi yüklemleri barındırdığı durumlarda da ortaya çıkmaktadır. Semantik Çatışkılar'ı dışarda bırakmanın değişik yöntemleri vardır; bunlardan biri, bir dilôtesinde birbirine karşılık veren yüklemlerin kesin bir tanımının yapılmasıdır.

Çelişki Hareket'in ve bütün gelişme'nin iç kaynağını dile getiren bir kategori. Yalnızca dışsal olarak görülen bir Çelişki, böyle bir kaynaktan sayılmaz. Diyalektik'i metafizik'ten ayıran, iç Çelişki'nin, iç ve dış Çelişki'nin birliğinin kabul edilmesidir. Başka bir deyişle, diyalektik, genel olarak Çelişki'nin kabul edilmesi yoluyla değil, ama çelişkinin nesnelerin ta özünden, yani özsel, iç ve zorunlu Çelişkiler olarak kabul edilmesiyle metafizikten ayrılır. Diyalektik Çelişkiler'i düşünmede karışıklık ve tutarsızlık gösteren mantık Çelişkileri adı verilen Çelişkiler'den ayırdetmek gerekir. Diyalektik Çelişki, hareketin kaynağı olarak, hareket sürecinin ya da gelişme sürecinin kendi içinde yer alır. Nesnelerin özünde yatan Çelişki'nin gelişim aşamaları *özdeşlik, ayrım, antitez* ve Çelişki aşamalarıdır. Bu nedenle, Çelişki kategorisi, nesnelerin özünde yatan Çelişki'nin tüm gelişme aşamalarını ve en yüksek aşamasını gösterir. Özdeşlik, Çelişki'nin ilk filizidir, çünkü kendi kendisiyle özdeş eski olan, özdeşlik içinde olsa da, yeninin öngereklerini, yani kendisini kendisinden ayıran öğeleri içerir. Ayrım da gelişmemiş bir Çelişki'dir; çünkü eski ile yeninin biraradalığı burada önplana çıkmakla birlikte, yeni, eskinin içinde büyümeyi sürdürür. Antitezde, Çelişkiler,

egemenliğini göstermekte olan yeninin eskiyi olumsuzlamaya başlamasıyla birlikte, daha geniş kapsamda gelişir; burada, yeni de eskinin bağrından ortaya çıkarak eskiyle olan iç bağlarını açığa koyar: Yeni eskiyi olumsuzlayarak kendini öne çıkarır. Çelişki'nin en yüksek aşamasında, yeni, olumsuzlamayı, yani eskinin dönüşüme uğramasını tamamlayarak, eskiyi aşılmış, dönüşüme uğramış biçimde, kendi bir öğesi olarak kendinde barındırır. Bu anda, yanlar, nesneler, vb. arasındaki bağıntı, ya da iç birlik biçimlenir. Çelişki aşamasında, asli olan, Çelişki'nin bir yanının bir başka yanıyla olumsuzlanması olmayıp, bu süreç sırasında birbirlerini karşılıklı, açık seçik olarak ortaya çıkarmalarıdır. Karşıt yanlar, birbirlerini olumsuzlayarak, birbirlerine geçişerek özdeşleşirler, bu da Çelişki'nin doruk aşamasını oluşturur. Bir nesne en yüksek Çelişki aşmasına ulaştığında, ortadan silinmesinin öngerekleri olgunlaşır, Çelişki'nin bu aşaması o nesnenin kendi gelişmesi boyunca kendini kendi içinde olumsuzlayışını gösterir. Marx'a göre, diyalektik, «şeylerin varolan durumlar içinde karvranmasını ve olumlayıcı doğrultuda kabulünü olduğu kadar, o durumun olumsuzlanacağının, kaçınılmaz olarak çatallaşacağının kabulünü de gerektirir; çünkü, diyalektik, tarihsel bir bir gelişme gösteren her toplumsal biçimi kendi akışan hareketi içinde görür; hiçbir şeyin kendi üstüne baskı kurmasına izin vermez, diyalektik kendi özünden eleştirel ve devrimcidir» (K. Marx, *Kapital*, cilt I, s. 20.). Diyalektik Çelişki, evrensel olup, doğada, toplumda ve düşüncede, bilinçte görülür.

Çelişkisizlik Bilginin (özellikle de, bilimsel bilginin) yerine getirilmesi gereken temel bir koşulu; bu koşula göre, bir önerme ile o önermenin olumsuzlanışı, aynı anda bir bilgi sisteminin sınırları içinde yapılamaz. Bu koşulun yerine getirilmemesi bir kuramı geçersiz kılar, çünkü herhangi bir önermeyi tanıtlanabilir kılar. Nesnelerin nesnel koşullarının açığa konmasını isteyen karşıtların birliği ve çatışması diyalektik yasası ile bilginin Çelişkisiz olması gereği birbirini dışlamaz. Mantıksal çelişkisizlik önermesi, bilgiyi sunma yöntemine uygulanır ve düşüncelerimiz ile kanıtlarımızın tutarlı olmasını içerir (bak. Çelişki Yasası; Belitsel Kuramın Çelişkisizliği).

Çelişki Yasası Birbirini olumsuzlayan (bak. Olumsuzlama) iki önermenin aynı anda doğru olamayacağını söyleyen bir mantık yasası. Çelişki Yasası, ilk kez, Aristoteles tarafından formüllendirilmiştir. Bu yasa şöyle dile getirilebilir: Bir önerme aynı anda, hem doğru, hem yanlış olamaz. Yargılar ya da bilimsel kuramlar, biçimsel çelişikler içerdikleri zaman, tutarsız duruma gelirler. Çelişki Yasası, nesnelerin nitel kesinliğinin düşüncedeki bir yansımasıdır, yani nesnedeki bir değişim soyutlandığında, o nesnenin birbirini dışlayan özelliklerini aynı anda kendinde barındıramayacağını yansıtır.

Çelpanov, Georgi İvanoviç (1862–1936) Rus psikolog, idealist filozof, mantıkçı; Moskova Psikoloji Kurumu'nun kurucusu (1912). Çelpanov, yeni-Kantçılığa ve pozitivizm'e yakın olmuştur. 1900'de yayınlanan Beyin ve Ruh adlı yapıtı ile öbür çalışmaları, maddeciliğin bir eleştirisini içerir. Başlıcalıkla deneysel psikolojiye bağlanan Çelpanov, psikolojik fenomenlerin bilgisini edinmenin biricik kaynağının kendini gözlemleme olduğunu kabul ederek, deneylere yardımcı bir rol tanımıştır. Çelpanov, Marxçılığın Sovyet psikolojisine uygulanmasına karşı çıkmıştır. Mantık ve psikoloji üstüne ders kitapları da olan Çelpanov'un başlıca yapıtları *Problema vospriyatina prostranstva v svyazi s ucheniyem ob apriornosti i vrozhdyonnosti* (Apriorilik ve Doğuştanlık Öğretisine Bağlı Olarak Mekân Algısı Sorunu), 2 cilt, 1896–1904;

Vvedeniye ve eksperimentalnuyu psikhologiyu (Deneysel Psikolojiye Giriş), 1915.

Çernişevski, Nikolay Gavriloviç (1828–1889) Rus maddeci filozof ve yazar, eleştirmen ve ütopyacı sosyalist, 1860'larda Rusya'da devrimci demokratik hareketin önderi, Rus Sosyal Demokratları'nın öncülerinden. Rus devrimcilerinin bir kuşağı Çernişevski'nin yazılarıyla yetişmiştir. Çernişevski'nin dünyagörüşü, Herzen ve Belinski'nin düşüncelerinin olduğu kadar, klasik Alman felsefesinin, özellikle de Feuerbach'ın felsefesinin etkisi altında biçimlenmiştir. Ancak, Çernişevski, felsefesinin toplumsal rolü anlayışında Feuerbach'ın daha da ötesine geçer. Çernişevski, kendi kuramsal görüşlerini bütünlükle emekçi halkın serflikten ve burjuvaziye kölelikten kurtulması mücadelesine ayırmıştır. Epistemolojide, maddeci konuma bağlı kalmış, Kant'ın ve daha başka kişilerin bilinemezciliğini sert bir dille eleştirmiştir. Çernişevski, bilginin kaynağını insanın duyu organları üstüne etkiyen nesnel dünyada aramıştır. Her kuramın denektaşı saydığı pratiğe büyük bir önem vermiştir. Feurbach'a benzemez olarak, Çernişevski, Hegel'in diyalektiğini maddeci bir anlayışla yeniden biçimlendirmeye çalışmıştır. Birtakım alanlarda (ekonomik politik, tarih, estetik, sanat eleştirisi), kuramsal ve pratik sorunlara diyalektik yaklaşımın en iyi örneklerini vermiştir. Çernişevski'nin maddeciliği, bazı önemli kusurlar da içerir (*antropolojizm*; pratiğe, bilme sürecine ilişkin sınırlı bir anlayış). Ancak, kendi devrimci görüşleri, antropolojizmin bir çok güçsüzlüklerinin üstesinden gelmesine yardım etmiştir. Birtakım sorularda toplumsal yaşamın maddeci bir açıklanışına yaklaşır. Böyle bir şeye, her şeyden önce, çağdaş toplumun sınıfsal doğası anlayışında, gelişmenin itici gücü olarak sınıf mücadelesi anlayışında, vb. rastlanır. Çernişevski, ayrıca, ideoloji ve insanların bilinci ile insanların yaşamlarının ekonomik koşulları arasındaki bağıntıyı da görmüş; toplum tarihinde emekçi halkın çıkarlarının birincil bir önem taşıdığını vurgulayarak, kitleleri tarihin ana yapıcısı olarak almıştır. Köylü reformu sırasında, Çernişevski, liberallerin feodal ağalara nasıl kölelik ettiğini açığa serer. Çernişevski, sosyalizme eski köylü topluluğu yoluyla erişebileceğini tasarlamıştır. Herzen gibi, Çernişevski de, Narodnizm'in bir kurucusudur. Çernişevski, sosyalizmi kurabilecek biricik gücün proletarya olduğunu bilmediği gibi, bilemezdi de. Ama, ütopyacılar arasında kendi kuramıyla bilimsel sosyalizme en yakın Çernişevski olmuştur, çünkü umutlarını devrime bağlamıştır. Çernişevski'nin ütopyacı sosyalizmi ile devrimci demokratik görüşleri birbirine yakından bağlıdır. Çernişevski, sosyalizmin ancak gelişmiş teknoloji temeli üstünde kurulabileceği ve sosyalizmi ancak kitlelerin kurabileceğini anlamıştı. Çernişevski, ekonomi–politik alanında da verimli çalışmalar yapmıştır. «Emekçi halkın ekonomi politiği» düşüncesi, «patron ile çalışanı aynı bir kişide bütünleştirmek» düşüncesi olmuştur. Emek, diyordu, Çernişevski, «satılık meta» olmaktan çıkmalıdır. *Sanatın Gerçeklikle Estetik İlişkisi* (1855) adlı çalışmasında, Çernişevski, idealist estetiği baştan sona eleştirerek, gerçekçi sanatın temel ilkelerini formülendirir. Çernişevski'nin eleştirel denemelerinin, tıpkı Belinski ile Dobrolyubov'un çalışmaları gibi, ilerici Rus edebiatı, resmi ve müziği üstünde büyük etkisi olmuş; önemini bugüne kadar korumuştur. Çernişevski, *Ne Yapmalı?* (1863) ve *Önsöz* (1867–69) gibi çalışmaları kaleme almış, seçkin bir yazardı. Öbür başlıca yapıtları Rus Edebiyatında *Gogol Dönemi Üstüne Denemeler* (1855–56), *Komünal Mülkiyete Karşı Felsefi Önyargıların Eleştirisi* (1859), *Felsefede Antropolojik İlke* (1860), *İnsanoğlu Bilgisinin Doğası* (1855):

Çıkar 1) Bir birey, aile, bir grup insan, sınıf, ulus, bütün bir toplum için nesnel önemde, bir şeyi gösteren bir kavram. Bu anlamda, bireysel çıkarlar ile ortak çıkarlar, aile, grup, sınıf ve ulus çıkarları olarak ayırlır. Çıkar, insanın irade ve eyleminin uygun bir yöne girmesini belirleyen nesnel toplumsal koşulların ürünüdür. Ortak Çıkar, her zaman için, (sınıf, ulus gibi) toplumsal ve tarihsel bir bütünün bir parçası olan insanların, bir topluluk ya da birliğin (siyasal bir partinin, bir işçi sendikasının, bir kooperatifin, vb.) Çıkar'ıdır. Her birlik, bu birliğe katılan bireylerin kendi seçimleri sonucunda varlığını kazanır. Sınıf, ulus gibi toplumsal ya da tarihsel bir topluluğun bir parçası olmak, insanların kendi belirlemelerinin bir sonucu değildir. Böyle bir şey, bu gibi toplulukların kendi toplumsal doğasınca ve varoluş koşullarınca belirlenen Çıkar birliğiyle koşullanmıştır. Böyle bir topluluğun her üyesinin nesnel bir Çıkar'ı olarak, her zaman bu üyelerin tümü tarafından kabul edilmeyebilir. Nitekim, proletaryanın sınıfsal Çıkar'ı, nesnel olarak, her işçinin Çıkar'ıdır; ama, yabancı bir sınıf ideolojisinin etkisi altında, bir grup işçi, kendi sınıf Çıkarları'nın farkında olmaktan çıkabilir; hatta ona karşı hareket de eder. Bu da, *niye Marxçı–Leninci partilerin tüm proleteryayı kendi sınıf Çıkarları'nın bilincinde tutma mücadelesi vermeleri gerektiğini açıklar.* Uyuşmaz sınıflı toplumlarda, ilerici güçler ile gerici güçler arasında her zaman için bir mücadele yer alır. Onun için, toplumsal Çıkarlar, toplumun bütün üyeleri için aynı ya da benzer olamaz hiçbir zaman. Sosyalizmde ise, tüm toplumsal grupların (işçilerin, köylülerin ve aydınların), gerçekleştirmeye çalıştıkları ortak komünist ideal çevresinde birleşmiş olmaları sözkonusudur. Buysa, sosyalizmde, toplumun Çıkarları'nın nesnel olarak tüm üyelerinin ortak Çıkarlar'ı haline gelmiş olması demektir. Ancak, böyle bir şey, insanların kendi toplumsal Çıkarlar'ının farkında olmaları yolunda eğitilmelerine engel değildir (bak. Birey ve Toplum). 2) Psikolojide, Çıkar, bir nesneye olan olumlu coşkusal tavırda ve o nesne üstünde yoğunlaşmada görülür. Gelip geçici, duruma bağlı bir Çıkar, belli bir eylemi yerine getirme süreci içinde ortaya çıkar ve bu eylemin tamamlanmasıyla biter. Kalıcı bir Çıkar, bireyin azçok değişmez bir çizgisi olduğu kadar, insanın kendi ufkunu genişletmesine ve bilgisini zenginleştirmesine yardımcı olacak biçimde, insanın kendi etkinliğindeki yaratıcı tavrının önemli bir önkoşulunu da oluşturur.

Çıkar Kuramı Modern burjuva değer öğretisinde ve etiğinde, 1920'lerde, Natüralizm içinde ortaya çıkmış, pragmacılık'a yakın bir eğilim. Çıkar Kuramı'nın R. Perry (ABD), F. Tennant (İngiltere) gibi ve daha başkaca sözcüleri, gerçekliğe ilişkin nesne ve fenomenlerin insan için önemini (değer'ini, ahlaksal değerini, vb.), bunların toplumdaki nesnel rolüne dayanarak değil, ama insanın bunlara olan öznel tavrına, çıkarına dayanarak gösterirler. Burada, çıkarın kendisi, salt psikolojik olarak, insanlarca duyulan bir istek, yakınlık, eğilim, sevgi (ya da, tam tersine bir tiksinti, uzaklık, nefret) olarak anlaşılır. Kesin söylemek gerekirse, bu kişiler, çıkarların insanların kendi etkinlik tarzına, tarihsel gelişmenin nesnel yasalarına toplumsal yönden bağımlılığını görmezlikten gelirler. Bu da değerlerin doğasını öznelci bir yoldan yorumlamaya götürür. Ahlak, liberal burjuva bir anlayışla, asli çıkarların bağlılaşımı ve uzlaşımı olarak alınır. İyi, bireysel çıkarların toplamına denk düşen bir şey olarak; görev ise, yararcılık anlayışı içinde, bir kimsenin toplumda en çok sayıdaki isteği ve özlemi karşılayacak biçimde hareket etmesi biçiminde anlaşılır. Böylece, anlakın tarihsel amacı, yani toplumun yeniden yapılandırılması ve bütün insanlığın yaşamsal çıkarlarına karşılık verilmesi yoluy-

la, çıkarlar arasında çatışma'nın üstesinden gelinmesi, ödünlükçü ve oportünist bir siyasal programa indirildiği gibi, bu programın yerine de yarışımcıların karşılıklı anlaşması, çelişkilerin yatıştırılması konur.

Çıkarsama Öncüller adı verilen bir ya da birkaç önermeden, bu öncüllerin kendisinden mantıksal olarak çıkan bir Çıkarsama'nın, *yeni bir önermenin türetildiği* akılyürütme süreci. Öncüllerden sonuçlamaya geçiş, her zaman için, birtakım mantık yasalarına göre yapılır. Çıkarsama, bir düşünce biçimi olup, burada, dış dünyaya ilişkin (*bir kavram, önerme* ve daha başkaca düşünme biçimleri ile akılyürütme yöntemleri yanısıra) bilme, soyut düşünme aşamasında kendi etkisini gösterir. Her düzgün Çıkarsama'nın şu koşula karşılık vermesi gerekir: Çıkarsama'nın kendi öncülleri doğruysa, vardığı sonuçlamanın da doğru olması gerekir. Bu koşula ancak Çıkarsama sırasında mantık yasaları ile Çıkarsama kuralları çiğnenmezse uyulmuş olunur. Düşünme sürecinde, Çıkarsama'nın kimi öncülleri çoğu zaman atlanır, böylece, Çıkarsama'nı altında yatan Çıkarsama kuralları ile mantık yasaları formüllendirilmeden kalır. Bu da, Çıkarsama'daki yangılgılara kapı açar. Mantık, geçerli bir Çıkarmasa'nın geçersiz bir Çıkarsama'dan ayıredilmesinin yöntemlerini ortaya koyarak, mantık yanlışları'nın önlenmesine ve düzeltilmesine yardımcı olur. Genellikle, akılyürütme ve tanıtlama süreci, Çıkarsama'nın kendi bir amacıdır; burada bir önceki Çıkarsama'nın vardığı sonuçlama, bir sonraki Çıkarsama'nın öncülü durumuna gelir. Bir tanıt'ın geçerli olabilmesi için, başlangıç öncülleri (tanıtın temeli) ile içindeki her Çıkarsama'nın doğru olması gerekir. Kendi biçimleri açısından, Çıkarsamalar, birkaç tipe ayrılır. Örneğin, tümden gelimsel Çıkarsamalar, tümevarımsal Çıkarsamalar (Tümdengelim; Tümevarım).

Çi ya da Yuoan Çi Çin doğa felsefesinin temel bir kavramı. En başta, *çi*, «hava», «buğu», «soluk» anlamına geliyordu. Daha sonra, çok geniş bir anlam kazanmıştır: İlk madde, doğanın ana maddesi, vb. Doğa felsefesindeki *en eski anlayışlara göre*, dünya *Çi*'den, ilk maddeden olmuştu; bu ilk maddenin arı ve hafif yanı, yukarılara yükselerek gökyüzünü yaratmış; arı olmayan ve ağır yani, aşağılara çökerek Yeryüzü'nü yaratmıştı. Ayrıca, beş *Çi* ya da doğanın beş ilk «öğe»si vardı: Su, ateş, tahta, metal, toprak. *Yin* ve *yang* ile beş öğenin doğuş ve ölüşleri, ardarda, yılın dört mevsimi boyunca oluyordu. Bu doğa felsefesi şemasının Çin felsefesi düşüncesinin gelişmesi üstünde olağanüstü büyük bir etkisi olmuş; Taoculuk, Konfüçyüscülük tarafından çok geniş biçimde, yer yer de Buddhacılık tarafından yararlanılmıştır.

Çifte Hakikat Felsefedeki hakikatler ile teolojideki hakikatlerin birbirinden karşılıklı bağımsızlığını belirten terim. Kuram, ortaçağlarda, bilimin kendisini dinin ayakbağından kurtaraya çalıştığı bir zamanda ortaya çıkmıştır. Çifte Hakikat anlayışı, İslâm Felsefesi'nde en açık biçimde ortaya konmuştur. Örneğin, İbni Rüşt, felsefesinin teolojideki kabuledilemez hakikatler içerdiğine, teolojinin de felsefede kabuledilemez hakikatler içerdiğine, inanmıştı. Çifte Hakikat düşüncesi, İbni Rüştçülük'ün ve nominalizm'in Duns Scotus ve Occam gibi kendi sözcüleri ile Rönesans döneminde Pietro Pomponazzi gibi kişilerce ele alınmıştır.

Çilecilik Bir davranış ilkesi, bir yaşam tarzı; başlıca çizgileri, dünyadan bütün bütüne eletek çekmek, «benliği öldürmek», yüksek bir ahlaki ya da dini ideale erişme uğruna rahatı geri çevirmedir. Eski Yunan'da Çilecilik terimi, ilk başta, erdem eğitimine uygulanmış; kuramsal olarak ise, eski Doğu'nun dinsel dogmalarında, özellikle

de Hint incelemelerinde, daha sonra da Pythagoras'ın çalışmalarında temellendiriimişti. Hıristiyanlık'ın ilk yüzyıllarında, yaşamını dinginlik içinde, kendi benliğini öldürerek, perhiz yapıp dua etmekle geçiren kimselere çileci adı veriliyordu. Erken Hıristiyan ve ortaçağ Çilecilik ideali, Reform döneminde bir değişime uğramıştır. Protestanlık, «dünyevi çilecilik» istiyordu. Erken köylü hareketleri ile proleter hareketler de, yönetici sınıfların aylaklığına ve lüksüne bir karşı koyuş biçimi olarak Çilecilik'e başvuruyordu. Marxçı etik, Çilecilik'e akıldışı ve haklı gösterilemez bir aşırılık olarak, ahlaki bir ideal ile bu ideale giden yollara ilişkin doğru olmayan bir anlayışın sonucu olarak bakar. Marxçı etik, «Her şey insan için, insanı yararı için» ilkesinden yola çıkar. Ancak, Marxçılık, öbür aşırı ucu da, bir kimsenin gereksinimlerini karşılamada açgözlülüğü, gereksiz lüksü ve yaşamın eğlence peşinde koşulmasına indirgenmesini de mahkum eder.

Çin Felsefesi Uzun bir tarihi olan Çin Felsefesi'nin başlangıcı, ilk birinci yıllara uzanır. Z.Ö. 6–5. yüzyıllarda, Çin Felsefesi'nde «ilk kaynaklar» öğretisi (su, ateş, tahta, metal ve toprak) olarak doğanın Beş Öğeler'i öğretisi yaygındı. İlkçağ Çin düşünürleri, bütün fenomenlerin ve şeylerin tüm çeşitliliğini bu Beş Öğe'nin bileşimlerinin yarattığını düşünüyorlardı. Somut dünyanın ilk kaynaklarını açıklayan bir başka sistem daha var. *Yi King* (Değişimler Kitabı), bu gibi sekiz ilk kaynağın adını veriyordu; gerçekliğin ayrı ayrı durumlarını oluşturan şey, bunların karşılıklı etkileşimleriydi. Bu arada, birbirlerinin karşıtı ve birbiriyle karşılıklı bağıntılı *yang* (etkin) ve *yin* (edilgen) öğretisinin ana ilkeleri de biçimlenmekteydi. Bu güçlerin etkiyişi, doğadaki hareketin ve değişimin nedeni olarak görülüyordu. Bu güçler, doğada aydınlık ve karanlığın, olumlu ile olumsuzun, erkek ile dişinin simgeleriydi. İlkçağ Çin Felsefesi, Z.Ö. 5. yüzyıldan 3. yüzyıla doğru gelişmesini sürdürmüştür. Taoculuk (Lao Zu ve Çuang Zu), Konfüçyüscülük, Mo Ti (bak. Mo Zu) gibi başlıca Çin felsefe okulları bu dönemde ortaya çıkmıştır. Birçok ilkçağ Çin düşünürü, kavram («ad») ile gerçeklik arasındaki ilişki sorununu çözmeye çalışmıştı. Kungsun Lun, soruna idealist bir açıklama getirmişti. Kungsun Lun, Zenon'un aporia'larına benzer önermeleriyle ve kavramların mutlak biçiminde soyutlanarak gerçeklikten soyulmasıyla tanınıyordu. Kungsun Lun'un «adlar» öğretisi'nin Platon'un «idealar» kuramıyla birçok ortak yanları vardır. Konfüçyüs ile Meng Zu'nun etik ve siyasal kurulmaları ile Hukukçu Okul'un öbür üyelerinin devlet ve yasa üstüne önermeleri de yaygınlık kazanmıştı. Bu çağ, Çin Felsefesi'nin Altın Çağı olmuştu. Doğa felsefesi sorunlarında, *tien* (gökyüzü) kavramı çevresinde bir mücadele odaklaşmıştı; kimileri (Hsun Çi) *tien*'i doğa olarak alıyor, kimileri ise (Konfüçyüs, Meng Zu) *tien*'i en yüksek amaçlı güç olarak görüyordu. *Tao*, usul (doğa yasası ve mutlak olan); *te*, kendini gösterme, nitelikler; *çi*, ilk madde; doğanın «öğeler»i, vb. gibi kavramlar üstüne de tartışmalar sürüyordu. Etik ve ahlak alanında, başlıcalıkla insanın özü üstüne öğretiye ilgi gösteriliyordu. Konfüçyüs'ün görüşleri, Meng Zu'yu insanoğlu doğasının doğuştan iyi olduğu anlayışına götürürken, Hsun Çi'yi insanoğlu doğasının doğuştan kötü olduğu anlayışına götürmüştü. Yang Çu'nun bireycilik kuramı ile Mo Zu'nun özgecilik kuramı yaygınlık kazanmıştı. Beş Öğeler öğretisi, *yin* ve *yang* karşı kutuplar öğretisi, İ.Ö. 3. yüzyıl ile İ.S. 3. yüzyıl arasında birçok doğa felsefi kurulma ile kozmolojik kurulmanın temeli olmuştur. *Çi* kavramı, Vang Çung'un derinden kanıtlandırılmış sisteminde, maddeci bir biçimde yorulmanmıştı. «Varlık»ın «varolmayan»la ilişkisi, İ.S. ilk yüzyıllarda maddecilik ile idealizm arasındaki mücadelenin de anakonu-

su olmuştu. Buddhacılık, Çin'de, 1. yüzyılda yayılmaya başlamış; Konfüçyüscülük ve Taoculukla birlikte, Çin düşüncesinde başlıca bir eğilim olmuştur. 5. yüzyıl ile 10. yüzyıl arasındaki döneme Budhhacı gizemcilik kendi damgasını vurmuştur. Dünyanın gerçek olmadığına ilişkin Buddhacı öğreti çevresinde mücadele bu dönemde gelişmiştir. Birçok filozof, öz ile görünüş, varlık ile varlık–olmayış, beden ile ruh arasındaki ilişkiye ilişkin sorunlara büyük bir ilgi gösteriyordu. Felsefe, Çin'de, 10.13. yüzyıllar arasında, derin toplumsal–ekonomik değişimlerin bir sonucunda yeşermiştir. Konfüçyüsçülüğün yeni–Konfüçyüsçülük diye bilinen daha sonraki gelişimi, Buddhacılık ile Taoculuğa bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Burada, ontoloji sorunları, doğa ve kozmogoni felsefesi, daha geniş biçimde ortaya konuyordu. Ana konu, düşünsel öğe *li* (yasa, ilke) ile maddi öge *çi* (ilk madde) arasındaki ilişkiydi. Erken yeni–Konfüçyüscüler, kimi sorunlara maddecilik konumundan yaklaşmışlardır. Yeni–Konfüçyüscü kurulmaların gelişmesi ve genelleştirilmesinde Çu Hsi önemli bir yer alır. *Li* ile *çi*'nin karşılıklı bağıntısını inceleyen Çu Hsi, en sonunda, *li*'yi birincil, *çi*'yi ise ikinci olarak görmüştür. *Li* ile *çi* arasındaki ilişki sorunu, 17. ve 18. yüzyıllarda daha da geliştirilmiş; Tay Çen tarafından maddeci biçimde çözüme ulaştırılmıştır. 1840'daki Afyon Savaşı Çin'e yabancıların girmeye başlamasını gösterir. Çin halkı, feodal beylerin baskısı ile yabancıların saldırısına, güçlü bir köylü ayaklanması olan Tayping hareketiyle karşılık vermiş ve burada toplumun yeniden kurulması üstüne ütopyacı düşüncelerin önemli bir rolü olmuştur. Daha sonra, Çin bir yarı sömürge durumuna gelmişti. Çin Felsefesi'nde en iyi gelenekler ile maddeci düşünceler, ilerici düşünürler (Sun Yat–sen ile daha başkaları) tarafından üstlenip sürdürülmüştür. Çin'in toplumsal–siyasal ve felsefi düşüncesinin gelişmesinde yeni bir evre olan Marxçılığın yayılması ise, Rusya'da Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin etkisi altında, 4 Mayıs 1919 hareketiyle başlamıştır.

Çirkin–olan Güzel–olan'a karşıt fenomenleri ve insanın bu fenomenlere olumsuz tavrını gösteren bir estetik kategorisi. Toplumda, güzelliğe karşıt, çirkinlik, örneğin, insanın kendi yaşam enerjisini özgürce gerçekleştirilmesine karşı düşen toplumsal koşullarda, insanın kısıtlı ve groteskçe tekyanlı gelişmesinde ve sonuçta estetik ideal'in çökmesinde kedi anlatımını bulur. Çirkin–olan'da insanın özü kendisiyle çelişir; çarpıtılmış, insanca olmayan bir tarzda görünür. Burjuva toplumda, Çirkin–olan, çoğu zaman güzel–olanın önüne geçer; böyle bir şey, özellikle eleştirel gerçekçilik sanatının olumlu kişiliklerinden çok olumsuz kişiliklerle uğraşmasında ve yaşamın daha çok insanda güzel olanı yıkan yanlarını eleştirerek sergilemesinde kendi anlatımını bulur. Gerçek sanatta, estetik açıdan çirkinin çizilişi, güzellik idealini öne sürmenin özel bir yolunu oluşturur. Yeni bir sosyalist toplumu kurmaya ayakbağı olan geçmişin kalıntıları biçimindeki Çirkin–olan'la mücadele, insanın komünistçe eğitimiyle sımsıkı bağıntılıdır.

Çoğulculuk Monizm'e karşıt bir kavram; bu kavrama göre varolan bütün şeyler, tek bir ilkeye indirgenemeyen, birbirinden ayrı derecede yalıtık cevherlerin çoklaşmasından oluşur. Çoğulculuk, Leibniz'in monadolojisinin temelidir. Modern idealistler (pragmacılar, yeni–pozitivistler, varoluşcular ve daha başkaları), maddeci monizm ile idealist monozmin üstünde yer alma çabasıyla, Çoğulculuk'a ağırlık verirler. Sosyoloji'de, Çoğulculuk, tek bir belirleyici toplum ilkesinin varlığını yadsımanın, tarihi rastlantısal olayların bir karşıtı olarak anlamanın, bunun sonucunda da, toplumsal gelişmenin nesnel yasalarını çözümle-

meyi reddetmenin temeli olarak yer alır. Çoğulculuk, Marxçı–Leninci felsefesinin ve soyalizmin siyasal sisteminin monist temelini gözden düşürmede ve burjuva demokrasisini haklı göstermede kullanılır.

Çoklukıyas Ardarda bir kıyaslar zinciri olan, karmaşık bir kıyas (bak. Kıyas Öğretisi); burada, (önkıyaslar denilen) bir önceki kıyasların sonuçlamaları, (üstkıyas denilen) daha sonrakilerin öncülleri arasına konur. Biçimsel mantık, çeşitli Çoklukıyas türlerinin doğruluğu için belirli genel koşullar ortaya koyar.

Çoktanrıcılık ve Tektanrıcılık Birçok tanrıya ya da bir tanrıya tapma. Çoktanrıcılık, ilkel komünal toplum'un çözüntüye uğraması döneminde totemcilik'ten, fetişizm'den ve animizm'den doğmuştur. Eşdeğer fetiş ve ruhların çoğulluğuna inancın yerini, somut bir görünüşe ve dinsel törene bürünen tanrılara inanç almıştı. Toplumsal işbölümü, yeryüzündeki üstlük astlık ilişkileri, tanrılar hiyerarşisinde uzak bir yansımasını bulmuştu. Köleci sistemin güçlenmesi, monarşilerin ortaya çıkması, daha başka tanrıların varlığının kabulüyle birlikte, tek bir tanrıya tapınılmasına yol açmıştı. Daha sonra, biraradaki tanrılar arasından, yeryüzündeki kralın suretinde bir Tanrı seçilmişti. Ancak, Tektanrıcılık, hiçbir zaman salt bir biçimde varolmamıştır. Teslis, Meryem Ana ve birçok azizleriyle birlikte Hıristiyanlık bir yana, Müslümanlık ve Yahudilik gibi tektanrılı dinlerde bile, Çoktanrıcılık'ın izlerine rastlanır.

Çözümleme ve Bireşim (Analiz ve Sentez) En genel anlamda, zihinde ya da gerçekte, bir bütünün kendi bileşken parçalarına bölünmesi ve bütünün parçalardan yeniden kurulması süreçleri. Çözümleme ve Bireşim, bilme sürecinde önemli bir rol oynar ve her aşamasında yer alır. Zihinsel süreçlerde, Çözümleme ve Bireşim, soyut kavramlar kullanan ve soyutlama, genelleştirme gibi zihinsel işlemlerle yakından bağıntılı mantıksal düşünme yöntemleri olarak yer alır. Mantıksal olarak, Çözümleme, zihinde, incelenen nesneyi kendi bileşken parçalarına bölme olup, bir taze bilgi edinme yöntemidir. Çözümleme, inceleme nesnesinin kendisine bağlı olarak değişik biçimler alır. Çözümlemenin çoklaşması, bir nesneyi çokyönlü bilmenin bir koşuludur. Nesnenin kendi bileşken parçalarına bölünüşü nesnenin yapısını açığa çıkarır; karmaşık bir fenomenin daha basit öğelere ayrılması, araştırmacıyı asli olanı asli olmayandan ayırmasını, karmaşık olanı basit olana indirgemesini olanaklı kılar; Çözümleme'nin bir biçimi de, nesnelerin ve fenomenlerin sınıflandırılmasıdır. Gelişen bir sürecin çözümlenişi, onun çeşitli aşamalarını, çelişkili eğilimlerini, vb. açığa koyar. Çözümleyici etkinlik boyunca, zihin karmaşık olandan basit olana, rastlantısal zorunlu olana, çokbiçimcilikten özdeşliğe ve birliğe doğru ilerler. Çözümleme'nin amacı, parçaları, karmaşık bir bütünün öğeleri olarak bilmektir. Öte yandan, Bireşim, Çözümleme yoluyla yalıtılmış parçaları, temel özellikleri ve ilişkileri tek bir bütün içinde birleştirme sürecidir. Bireşim, özdeş olandan, asli olandan farklı ve çeşitli olana giderek, ortak olan ile tikel olanı, birlik ile çeşitliliği, somut canlı bir bütün içinde birleştirir. Bireşim, Çözümlemeyi tamamlar ve onunla çözülmez bir birlik içinde bulunur. Diyalektik maddeci Çözümleme ve Bireşim anlayışı, nesnel dünyayla ve insanın deneyiminden bağıntısız, salt düşünce yöntemleri olarak idealist Çözümleme ve Bireşim anlayışının karşısında yer alır. Metafizikçiler, Çözümleme'yi Bireşim'den yalıtırlar, karşı karşıya koyarlar ve bu birbiriyle ayrılmaz olarak bağıntılı iki süreçten birini mutlaklaştırırlar. Felsefe tarihinde, Çözümleme ve Bireşim karşıtlığı, 17. ve 18. yüzyıllarda doğa bilimi ile klasik burjuva ekonomi–politiğinde çözümleyici yönte-

min ortaya çıkmasına uzanır. Bu yöntem, kurgusal kurulmaların yerine amprik gerçekliğin incelenişini koyuşuyla o gün için ilerici bir rol oynamıştır. Bilimde daha sonraki gelişmeler, çözümleyici yöntemin kendisiyle yakından bağıntılı bireşimsel yöntemin tarihte öncüsü olduğunu göstermiştir. Bu yöntemlerin kendi kuramsal önemi açısından şu söylenebilir: Tekyanlılıktan kurtuldukları zaman, bu her iki yöntem de, diyalektik yöntemin genel gereklerine karşılık verecek biçimde, birbiriyle karşılıklı koşullu mantıksal süreçler haline gelirler.

Çu Hsi (1130–1200) Çinli filozof, Sung döneminde yeni-Konfüçyüscülüğün önde gelen bir sözcüsü. Çu Hsi'nin öğretisi, açıkça idealisttir. Bu öğreti, Konfüçyüscülük düşüncelerini sistemleştirir. Çu Hsi'ye göre, ideal cevher *li* birincil, maddi cevher *çi* ise, ikincildir. İdeal cevher *li*'nin kendi bir biçimi ve özellikleri olmadığı gibi, duyusal algıya da kapalıdır. Hareket ve durukluk durumlarının sürekli bir yer değiştirmesi vardır. (bak. *Yin* ve *Yang*) ve bu süreç içinde dünyanın şu beş ana maddi öğesi ortaya çıkar: Su, ateş, tahta, metal ve toprak. Çu Hsi, Konfüçyüscülüğün etik ve siyasal öğretisine kararlılıkla bağlı kalmıştır. Çu Hsi, toplumsal yaşamın temellerini Konfüçyüscü etik ve siyasal ilkelere kesinkes uyulmasında görmüştür. Daha sonraları, Çu Hsi'nin kurallaştırılan öğretisi, Çin'de geleneksel eğitim sisteminin temeli olmuştur.

D

Dalton, John (1766–1844) İngiliz kimyacı ve fizikçi. Dalton'un yaptığı bulgulamalar, *atomculuk*'un doğa-felsefi bir yerden bilimsel bir kurama geçmesine yardım etmiş, doğabiliminde maddeci yaklaşımı ileriye götürmüştür. Engels, Dalton'u kimyanın babası olarak betimler.

Darwin, Charles Robert (1809–1882) İngiliz doğabilimci, *evrim kuramı*'nın kurucusu. Darwin, çağdaş biyolojik bilgiyi ve biyolojik pratiği genelleştirmiş, bunları dünya çevresinde yaptığı (1831–36) sonucunda elde ettiği yazılı olgusal malzemeyle zenginleştirmiş, canlı doğanın doğal ayıklanma yoluyla evrimi sonucunu çıkarmıştır. *The Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*'da (Türlerin Kökeni, 1859), Darwin, kendi kuramının temel önermelerini öne sürmüş; *1868'de The Variation of Animals and Plants Under Domestication*'da (Evcilleştirme Yoluyla Hayvan ve Bitkilerin Çeşitlenmesi), evcil hayvan ve bitkilerin kökenini yapay ayıklanmayla açıklamış; *Descent of Man and Selection in Raletion to Sex*'te (İnsanın Türeyişi ve Cinsiyete Bağlı Olarak Ayıklama, 1871), insanın hayvan atalarından türeyişinin bilimsel bir sergilenişini yapmıştır. Ancak, Darwin, emek ve toplumsal bilinç gibi, insanı hayvan dünyasından ayıran toplumsal nedenleri açığa koyamamıştır. Darwin'in öğretisi, evrim kuramının düşmanlarıyla, kilise adamlarıyla ve idealistlerle yapılan uzun ve sert kavgalardan sonra tanınmıştır. Darwin'in kuramı, diyalektik maddeciliğin doğmasına büyük katkıda bulunacak yolda, 19. yüzyılda doğabiliminde elde edilmiş en önde gelen başarılar arasında yer alır. Darwin'in kuramı, genel metodolojik ve felsefi önemini bugün de korumakta; genetik, biyosibernetik ve daha başka bilimlerce sağlanan olgusal ve kuramsal veriler temelinde geliştirilerek değişikliğe uğratılmaktadır.

David, Filozof (5. yüzyıl sonu–6. yüzyılın ilk yarısı) Asıl adı Dawith Anjalth olan ve Başedilemez diye de anılan Ermeni filozof, yeni-Platonculuğun temsilcisi. İlkçağ felsefesi (Platon, Aristoteles, yeni-Platoncu Porphhyrios, 233–304, vb.) mirasını geliştirirken, kendi mantık sistemini geliştirmiş olan Filozof David, astronomi ve matemetik alanlarında birtakım değerli düşünceler dile getirmiş, kuşkuculuk ile görececilik'e karşı olmuştur. Bunun sonucunda da, felsefeyi bir varlık bilimi olarak, tanrısal ve insansal şeylerin bir bilimi olarak, sanatların bir sanatı olarak, bilimlerin bir bilimi olarak ve bilgelik sevgisi olarak görmüştür. Kendisine göre, felsefenin amacı, ruhu bedenin «zindan»ından kurtarmak ve anlaksal yetkinliğe ulaşmaktır. Başlıca yapıtları: *Felsefe Tanımları; Porphyrios'un «Giriş»inin Çözümlenmesi.*

Davidov, İvan İvanoviç (1794–1863) Rus idealist filozof ve dilbilimci, Moskova Üniversitesi profesörü (1822–47). Davidov, ilk başta, *Machalniye osnovaniya logiki* (Mantığın Öntemelleri, 1819–20) adlı yapıtında da görüldüğü gibi, duyumculuk ve Schellingci idealizm gibi, birbirinden ayrı felsefi düşünceleri eklektik bir biçimde bileştirmiştir *Vstupitelnaya rech o vozmozhnosti filosofii kak nauki* (Bir Bilim Olarak Felsefe Olanağı Üstüne Giriş Konuşması, 1826) adlı yapıtı da Schellingci idealizmi işler. «Rusya Alman Felsefesini Kabul Edebilir mi?» başlıklı yazısında ise, Davidov, Hegel'e sağcı bir konumdan saldırıya geçerek, Rus felsefesinin ulusal ayrıklığına ilişkin Slavcı anlayışı ortaya koymuştur.

Davranışçılık Modern burjuva psikolojisinde, felsefi yönden *pragmacılık* ile *pozitivizm*'e dayanan bir eğilim. Davranışçılık, 1913'te Chicago Üniversitesi'nden *J.B. Watson* (1878–1958) tarafından ortaya konmuştur; buradaki deneysel malzeme, *E.L. Thorndike* (1874–1949) tarafından hayvanların davranışları üstüne yapılan araştırmalara dayanır. Watson'un kuramı, *K.S. Lashley* (1890–1959), *A.P. Veiss* (1879–1931) ile daha başkalarınca paylaşılıyordu. Davranışçılık, psişik fenomenleri organizmaları tepkilerine indirgeyerek, psikolojide mekanikçi eğilimi sürdürür. Davranışçılık, bilinç ile davranışı özdeşleştirir; burada ele alınan başlıca birim, dürtü–tepki bağlılaşımıdır. Bilgi, Davranışçılık'a göre, bütün bütüne, organizmaların koşullanmış tepkilerinin bir işidir. 1930'larda Watson'un kuramı, önde gelen sözcüleri arasında *C. Hull* (1884–1952), *E. Tolman* (1886–1959), *E Guthrie* (1886–1959) ve *B. Skinner*'in (d. 1904) de bulunduğu birtakım yeni–davranışçı kuramlarla geride bırakılmıştır. Yeni–davranışçılar (Tolman dışında), İ. Pavlov'un terminolojisini ve davranış biçimlerini sınıflandırmasını ele alarak, Pavlov'un kuramının maddeci temellerinin yerine, işlemcilik'i ve mantıkçı pozitivizm'i koymuşlardır. Bu yeni–davranışçılar, koşullu tepki tekniklerinden yararlanırken, beyin kabuğunun davranıştaki rolünü görmezlikten gelmişlerdir. Çağdaş Davranışçılık, (beceri, irkilirlik ve uyarılma, gereksinim, vb. gibi) «ara değişkenler» adı verilen şeyleri araya katarak, dürtü–tepki formülünü değiştirmiştir. Ancak, böyle bir şey, Davranışçılık'ın mekanikçi ve idelasit doğasını değiştirmez. Davranışçılık, İ. Pavlov'un «Bir Fizyoloğun Psikologlara Yanıtı» (1932) başlıklı yazısında eleştirilmiştir. Skinner'in eğitim sürecine yeni–davranışçı bir konumdan yaklaşarak geliştirdiği düz doğurulu programlanmış ders kuramı ise, Sovyet psikologlarınca (A.N, Leontiev, P. Ya. Galperin) eleştirilmiştir.

Dayanak Ayrı ayrı nesnelerin, tek bir nesnenin, şeyin ve bunların tüm toplamının değişik temel özelliklerinin tekbiçimliğini, birliğini oluşturan temel (bak. Cevher).

Değerler Dış dünyadaki nesnelerin insan ve toplum için taşıdıkları (doğa ve toplum fenomenlerinde yatan iyi ve kötü, güzel ve çirkin, vb. gibi) olumlu ya da olumsuz anlamlarını gösterecek biçimde, toplumsal olarak kabul görmüş biçimde değerlendirilmeleri. Bu anlamda, Değerler, nesne ve fenomenlerin temel özellikleri olarak yer alırlar. Ancak, nesnelerin kendi doğaları ya da kendi iç yapıları dolayısıyla değil, daha çok, nesnelerin insanların toplumsal varlığıyla ilgisi olması ve belirli toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı haline gelmiş olamaları dolayısıyla, nesnelere ve fenomenlere ilişkindirler. Özneyle (insanla) ilişkisi içinde, Değerler, insanın kendi çıkarlarının nesnesini temsil ederler; insan bilincinde ise, insanın kendi çevresindeki nesne ve fenomenler karşısındaki pratik tavrının simgeleri olarak, gündelik toplumsal gerçeklikler karşısında başvuru noktaları olarak yer alırlar.

Örneğin, bir su içme aracı olarak bir bardak, kullanım değeri olarak bir yararlılık taşır. Emeğin bir ürünü ve bir değişim nesnesi olarak bir bardak ise, ekonomik bir değer taşır. Bir bardak, bir sanat işiyse, o zaman, güzellik olarak ayrı bir estetik Değer kazanır. Bütün bu özellikler onun insan etkinliği alanındaki çeşitli işlevlerini gösterir ve insanı içine alan o andaki toplumsal ilişkilerin özsel simgeleri olarak iş görür. Bu gibi nesne Değerleri yanısıra, insanın çıkarlarının araya girişiyle, kimi toplumsal bilinç öğeleri de, bu çıkarların (iyi ve kötü, haklı ve haksız anlayışları, idealler, ahlak ölçüleri ve ilkeleri gibi) ideal bir biçim almasıyla, Değerler olarak iş görürler. Bu gibi bilinç biçimleri, birtakım gerçek ya da düşlemsel fenomenlerin bir betimini yapmaktan daha çok iş görürler. Bu fenomenleri onarlar ya da onamazlar, bu fenomenlere değer biçerler, gerçekleşmelerini ya da ortadan kalkmalarını isterler. İdeolojik düzlemde karşıt manevi Değerler'in çarpışmasının ardında, topluma, toplumun gelişmesine ve ister istemez tarihsel sürecin nesnel mantığına ilişkin bütünsellik taşıyan görüş sistemlerinin temsil ettiği sınıfsal çıkarların, toplumsal–ekonomik konumların mücadelesini görmek gerekir. Tarihin nesnel yasalarının bilinçli olarak algılanışı, Marxçı dünyagörüşüne bilim gücünü kazandırır; toplumsal yaşamdaki olaylara ve fenomenlere salt değer öğretisi açısından bir yaklaşım ise, ahlaksal bilincin ya da genelliğin sınırları ötesine geçmez.

Değer Öğretisi Değerler'in doğasının felsefi yönden incelenişi. Burjuva Değer Öğretisi, felsefenin genel «değer sorunu»yla ilgili kimi karmaşık sorunlarını çözme çabası içinde, 20. yüzyılın başlarında kendi biçimini almıştır. Burjuva felsefesi, (yaşamın ve tarihin anlamı, bilginin nesnesi ve temeli, insanoğlu etkinliğinin sonsal hedefi ve haklı çıkarılışı, birey ile toplum arasındaki ilşiki, vb. gibi) bu soruların bilimsel çözümlemeye gelmeyeceğini düşünür. Değer sorunu, böylece, özel, bilimsellik–dışı bir incelemeye, dünyaya bakmanın özel bir biçimine indirgenmiş olur. Dahası, değerler, toplumsallık–dışı fenomenler olarak görülür. Burjuva Değer Öğretisi, üç değer öğretisi kuramı tipi içinde verilir. Nesnel idealist kuramlar (yeni–Kantçılık, Husserl fenomenolojisi'nin izdaşları, yeni–Thomascılık, sezgicilik), değeri zaman ve mekân dışı mutlak öz olarak yorumlar. (Mantıkçı pozitivzm, coşkuculuk, etikte lingiustik çözümleme gibi) öznel idealist kuramlarsa, değeri yalnızca bir bilinç fenomeni olarak alırlar ve insanın değerlendirmede bulunduğu nesneye öznel tavrının, psikolojik duygusunun bir görünüşü olarak görürler. Natüralist değer kuramları (bak. Çıkar Kuramı, Etik, Evrimsel; Kosmik Teleoloji Etiği), değeri insanın doğal gereksinimlerinin ya da bir bütün olarak doğa yasalarının bir anlatımı olarak yorumlanır. Marxçı değer kavramı, burjuva Değer Öğretisi'nden temelinden ayrılır. Marxçı yorumlamada değer sorunu, evrensellikten soyulmuştur. Marxçılık, değerleri özgül toplumsal fenomenler olarak, toplumsal ilişkilerin kendilerini gösterişleri ve toplumsal bilincin değerlendirici bir yanı olarak görür. Bu yan, bu bilinci bir bütün olarak açığa çıkarmaktan çok, bu bilincin felsefi karakterini yansıtır. Başka bir deyişle, dünyagörüşü, özel bir değer–öğretisel konuma indirgenemez. Örneğin, Marxçı dünyagörüşü, kimi zaman normativ idealler, ahlaksal değerlendirmeler, vb. biçiminde öznel olarak dile gelse de, temelde, tarihsel yasaların bilimsel bilgisine dayanan, bilimsel bir dünya ve toplum anlayışıdır. Bütünde, Marxçı değer öğretisi kuramı, tarihsel maddecilik bakışaçısına bağlı olup, burjuva Değer Öğretisi'ni bu konumdan eleştirir.

Değişim Bütün nesnelerin ve fenomonle-

rin en genel varlık biçimi. Değişim, her hareket'i ve etkileşim'i, bir durumdan öbür duruma geçişi kucaklar. Değişim, nesnelerin mekândaki tüm hareketlerini, hareket biçimlerinin iç dönüşümlerini, tüm gelişim süreçlerini ve dünyada yeni fenomenlerin görünüşünü kapsar. Değişim, nesnelerin hem niteliksel dönüşümlerini, hem de nesnelerin kendine özgü özelliklerinde nicel artış ya da azalmaları kuşatır. Tarihsel olarak, yalnızca nesnelerin kendi özgül temel özellikleri değil, ama maddenin kendi hareketinin yasaları da Değişim'e uğrar. Felsefede, değişim, her zaman için nesnelerin durukluğu ve yerlerinde kalıcılığı ile karşı karşıya konursa da, bunlar özgül bir durumu ve maddenin genel hareketinin bir sonucunu gösterdikleri için, görecedirler.

Değişmezlik Koordinatlar gibi, zamanın belirli dönüşüm anlarında değişmeden, değişime uğramadan kalan büyüklük, denklem ve yasaların temel özelliği. Eski bir kuramdan yeni bir kurama geçiş sırasında. Değişmezlik'in eski temel özelliği, ya yerinde kalır ya da genelleştirilir, ama atılamaz. Değişmezlik, dünyanın maddi birliğinden, fiziksel nesneler ile bu nesnelerin temel özelliklerinin temel türdeşliğinden gelir.

Deha *Yaratıcı zihinsel verginin en yüksek* derecesi; böyle bir vergisi olan kişi. Deha ile yetenek arasındaki görece fark gözönüne alınırsa, dehanın işleri, insanoğlu toplumunun gelişiminde olağanüstü yenilik, bireysellik ve tarihsel bir önem taşır; *insanlığın belleğinden silinmemesi buradan gelir.* Deha, gizemsel bir varlık, (kimi idealist filozofların inandığı gibi) bir üstün–insan değildir; kendi olağanüstü vergisi ve emeği ile insanlığın ilerlemesine katkıda bulunabilmiş bir kişidir.

Deizm Dünyanın kişiye dayanmayan ana nedeni olarak Tanrı'nın varoluşuna inanış. Deist bakışaçısından, dünya, yaratıldıktan sonra, kendi yasalarınca işlemeye bırakılmıştır. 17. yüzyıl İngiliz filozofu Cherburyli Herbert, «Deizm'in babası» olarak bilinir. Deizm, Tanrı'nın dünyayla ve insanla bağıntısını bildiren teizm'den, Tanrı'yı doğaya katıştırıp eriten panteizm'den ve Tanrı'nın varoluşunu yadsıyan tanrıtanımazlık'tan ayrılır. Feodal dinsel anlayışların baskın olduğu yerlerde, Deizm, çoğu zaman tanrıtanımazlığın elaltından bir biçimi, maddecilerin dini safdışı bırakmalarına uygun düşen bir yol olmuştur. Deizm'in Fransa'daki sözcüleri Voltaire ile Rousseau, İngiltere'de Locke, Newton, Toland ve Shaftesbury, Rusya'da da Radişçev'dir. Leibniz ve Hume gibi idelaistler ile düalistler de, Deizm kılığında gözükmüşlerdir. Bugün için, Deizm, dini haklı göstermede kullanılmaktadır.

Dekambristler (Aralıkçılar) Aralık 1825'te Çarlık otokrasisine ve serfliğe karşı bir ayaklanma düzenlemiş, çoğu aristokrat Rus devrimcileri. Dekambristler ile Herzen, *Rusya'daki kurtuluş hareketinin aristokratik evresinin en önde gelen önderleridir.* Dekambristler hareketi, serfliğe karşı kimselerin huzursuzluğundan doğmuştur. Dekambristler, Çarlık otokrasisini yıkmak, baskı ve serfliği kaldırmak, demokratik özgürlükleri yerleştirmek istemişlerdir. Ancak, aristokratik sınırlılıkları dolayısıyla, bir halk devriminden korkmuşlardır. Taktikleri, ayaklanma sırasında duraksama göstermiştir. Dekambristler'in çoğu (P. Pestel, K. Ryleyev) cumhuriyetten yana, öbürleri (N. Turgenyev, G. Batenkov) ise, N. Muravyon'un *Anayasa Taslağı*'nda dile gelen anayasal monarşiden yana olmuşlardır. Lenin, Dekambristler'in ilerici Rus toplumsal düşüncesine getirdikleri cumhuriyetçi gelenekten söz eder. Dekambristler'in tasarıları ve düşünceleri, giriştikleri hareketin burjuva yönelimini gösterir. Dekambrist-

ler, felsefenin amacını «hakikati bulma», zihni aydınlatma, tutkulardan arındırma, ülke ve insanlık sevgisini canlandırma olarak tanımlarlar. Dekambristler, Lomonosov ile Radişçev'in maddeciliğinden ve *Fransız maddeci filozofların* düşüncelerinden etkilenmişler; serflik ideolojisine, dine, gizemciliğe ve idealizme karşı çıkmışlardır. Dekambristler arasında; İ. Yakuşkin, N. Kryukov, P. Borisov, I. Gorbaçevski, V. Rayevski *gibi maddeciler de yer alıyordu.* Bu kişilerin maddeciliği doğabilimine dayanıyordu. Bu maddeciler, Descartes'in düalizmine ve Alman idelast fizoloflarına saldırmışlar, kendi saflarındaki (Y. Obolenski, V. Kyukhelbeker vb. gibi) idealistlere karşı olmuşlardır. Maddeci bakışaçısı ile doğabilimi bilgisi, kimi Dekambrsitler'in tanrıtanmazlığa bağlanmalarına yol açmıştır. Dekambristler, dinin ezilenlerin yoksunluklarını, öbür dünyada daha iyi bir yaşam umutlarını giderme özlemlerinde yattığını düşünmüşlerdir. Dekambristler'in felsefesi, o günler için ilerici olmakla birlikte, gözleyici bir felsefe olup, metafizikle bulanmıştır. Dekambristler, toplumsal olaylara idealist bir bakışaçısından yaklaşarak, toplum yaşamında başlıca önemi eğitime tanırlar. Birçok dekambrist, doğa yasası kuramından ve toplum sözleşmesi'nden yana olmuştur. Dekambrist hareket, bir sonraki Rus devrimci kuşağını, devrimci demokratları çok güçlü etkilemiştir.

Dembowski, Edward (1822–1846) Polonyalı filozof, 1846 Cracow ayaklanmasındaki bir grup devrimci demokratın önderi. Felsefi söylevlerinde, Dembowski, H. Kollantaj S. Staszic gibi, genç 18. yüzyıl Polonyalı maddecilerin ilerici geleneklerini sürdürmüştür. Hegelci idealizmle mücadele etmiş, Fransız Aydınlanmacılar'ın metafizik maddeciliğine karşı olmuş; halkın gereksinimine, pratik olgulara dayanan bir «yaratma felsefesi» ya da «geleceğin felsefesi» için çağrıda bulunmuştur. Toprak ağalarının baskısının köylüler tarafından yıkılmasını ve komünist bir düzen kurulmasını diyalektiğin doğrulaması gerektiğine inanmıştır. Dembowski, varolan kötülüğü «uzlaştırma»sından ve yeniyi eskinin hizmetine koşmasından dolayı Hegel'e saldırır. Dembowski, bir tanrıtanımaz olup, feodal gericiliğin bir aracı olarak dini ve Katolik Kilisesi'ni reddeder. Ancak, toplum görüşü açıkça idealist bir görüş olmuştur. Dembowski, Feurbach'ın natüralizmine karşı, tarihte itici gücün insan aklı olduğunu düşünmüştür.

Demiurgos Platon'un idealist felsefesinde ve yeni–Platoncu gizemcilerde, Evren'in yaratıcısı ya da yaradanlık.

Demokrasi Azınlığın çoğunluğun iradesine bağlılığını resmen ilân eden ve yurttaşların özgürlük ve eşitliğini kabul eden bir iktidar biçimi. Kendi Demokrasi tanımı içinde, burjuva bilimi, genellikle, bu salt biçimsel niteliklere bağlı kalarak, bunları toplumda yürürlükte olan toplumsal–ekonomik koşullardan ve işçilerin somut durumundan yalıtılarak ele alır. Bunun sonunda, oportunistler ile reformistlerin de işledikleri, saf demokrasi denilen anlayış ortaya çıkar. Toplumun siyasal örgütlenişinin bir biçimi olarak her Demokrasi, son kertede bir toplumdaki üretim ilişkileriyle belirlenir. Bu nedenle, Demokrasi'nin tarihsel gelişimini, toplumsal–ekonomik oluşumlar'daki değişimlerle ve sınıf mücadelesinin karakteri ile keskinlik derecesiyle tartmak gerekir. Uyuşmaz sınıflı toplumlarda, Demokrasi, pratikte, egemen, sınıfın üyeleri için varolur. Örneğin, burjuva toplumda, demokrasi, burjuva diktatörlüğünün bir biçimidir. Feodal sistemle karşılaştırıldığında, demokrasi, toplumun gelişmesinde tarihsel yönden ilerici bir aşamadır. Bir yere kadar, burjuvazi Demokrasi'yi kendi siyasal yönteminin bir aracı olarak ister. Bir anayasa çizer, parlamentoyu ve öbür tem-

silci organları oluşturur ve (halkın baskısıyla) biçimsel siyasal serbestlikleri ve herkesin oyunu getirir. Ancak, halkın bu demokratik haklardan ve kurumlardan yararlanma olanaklarını her yönden kısma yoluna gider. Burjuva bir cumhuriyetin bürokratik işleyişi, çalışan halkın siyasal etkinliğini köreltmeye ve çalışan halkı siyasal işlerin dışında tutmaya göre ayarlanır. Siyasal haklar biçimsel olarak ilân edilir, güvence altına alınmaz; temsilci organlar ise, daha çok yönetici sınıfın politikasının bir aletinden başka bir şey değildir. Kapitalist ülkelerin emperyalist aşamaya girmesiyle birlikte, tekelci sermayenin baskısı, demokrasi'den siyasal gericiliğe bir dönüşü getirmiştir. Çalışan halkın ve tüm ilerici güçlerin Demokrasi için demokratik haklar için savaşı, bu nedenle, proleteryanın toplumun sosyalistçe dönüşüme uğratılması yolundaki mücadelesinin bir koşulu ve bileşkeni olarak, başlıca bir önem kazanır. Sosyalist demokrasi'nin en yüksek Demokrasi biçimi, yani halkın çoğunluğu için, emekçi halk için, sahici Demokrasi olması gerekir. Ekonomik bakımdan, bu demokrasi'nin, üretim araçlarının toplumsal sahipliğine dayanması sözkonusudur. Nitekim, gizli oy yoluyla gerçekten herkes için, doğrudan ve eşit oy verme işi, tarihte ilk kez sosyalist ülkelerde getirilmiştir. Burada, cinsiyet, ulusallık ve ırk gözetilmeksizin tüm yurttaşların siyasal, ekonomik ve kültürel işlerde eşit haklardan yararlanmaları sözkonusudur. Sosyalist Demokrasi'nin başlıca çizgisi, kitleleri tüm devlet işleri ve toplum işlerinin yönetimine çekmek olmalıdır. Sosyalist Demokrasi sisteminde, milyonlarca kişinin halkın denetim organları içinde yer alması sözkonusudur. Burada anayasalar, yurttaşlara tüm hakları ve özgürlükleri tanımak ve bunlar için maddi güvenceler getirmek durumundadır. Örneğin, sosyalist toplumda, çalışma hakkı, yalnızca ilân edilmekle kalamaz, ama yasal olarak da yaptırımlaştırılma, sömürünün kaldırılması, işsizliğin yokedilmesi ve üretimde bunalımların yokluğu yoluyla, etkin biçimde güvence altına alınma durumundadır. Sosyalist demokrasi ile burjuva Demokrasisi arasındaki temel ayrımın burda yatması gerekir. Sosyalist demokrasi'nin çokyönlü ilerlemesi, tüm halkın devletin gelişmesi ve tüm bir sosyalist siyasal sistemin komünizmi kurma sürecine girmesi yönünde olmalıdır. Bu, devletin yerine komünist halk özyönetimi'nin geçmesine yol açacak bir durumdur.

Demokratik Sosyalizm Marxçılık–Leninicilik ideolojisine karşı, Frankfurt Sosyalist Enternasyonal Kurultayı'nın «Demokratik Sosyalizmin Hedefleri ve Görevleri» bildirgesinde (1951) ortaya konan, modern reformizm'in resmî ideolojisi. Demokratik Sosyalizm'in kuramsal kökleri, yeni–Kantçılık'a ve onun etik sosyalizm kavramlarına uzanır. Buna göre, sosyalizm, tarihsel gelişmenin doğal bir ürünü olmayıp, toplumun tüm kesimlerince eşit olarak benimsenen bir ahlak idealidir. Demokratik Sosyalizm, toplumun sosyalist yeniden kuruluşunun, temelinden ahlaksal bir sorun olduğu, halkın sosyalist bir ruhla eğitilmesi ve yeniden eğitilmesi sorunu olduğu sonucuna varır. Sınıf mücadelesini ve soyalist devrimi geri çevirir. Buna göre, sosyalizm, «demokratik biçimde», yani burjuva devlet çerçevesinde, burjuva hükümetlerce alınan toplumsal, özellikle de kültürel ve eğitimsel önlemlerin bir toplamından ortaya çıkar ve bir «demokrasi» olarak, yani kapitalistleri de kapsayan, bütün toplumsal katmanların ve grupların uyumlu bir birliği olarak varolur. Bu reformist anlayışlar, Avusturya ve Federal Almanya Sosyalist Demokrat partileri ile İngiliz İşçi Partisi'nin siyasal belgelerinde kendi bir yansımasını bulmuştur. Nesnel olarak bakıldığında, Demokratik Sosyalizm'in burujuva toplumun temellerini sürekli kılmak için tasarlandığı görülüyor.

Demokritos, Abderalı (Z.Ö. 460–370) Yunanlı maddeci filozof. Leukippos'un talmizi. Lenin, Demokritos'u *maddeciliğin* ilkçağdaki en parlak temsilcisi olarak betimler. Atomculuk'un bir kurucusu olarak, Demokritos, iki temel başlangıca inanmıştı: Atomlar ve boşluk. Demokritos'a göre, bölünmez maddi parçacıklar olarak atomlar, değişmez olup, önsüz sonsuzdu ve sürekli hareket içindeydi, ancak biçim, ölçüm, konum ve düzen açısından ayrım gösteriyorlardı. Ses, renk, tad, vb. gibi temel özellikleri yoktu ve koşullara bağlı olmaksızın varoluyorlardı, «şeylerin kendi doğaları gereği»nce değil. Bu bakışaçısı, şeylerin birincil ve ikincil nitelikleri üstüne öğretinin ilk çekirdeğini içerir. Buna göre, cisimler, *atomların bileşmesinden* ortaya çıkıyordu; atomların çözüntüye uğramaları ise cisimlerin *ortadan kalkmasına yol açıyordu*. Sonsuz sayıda atomlar, bölünebilir ve «atomlaşmış» sonsuz boşlukta, önsüz sonsuz hareket halindeydi. Ayrı yönlerde hareket ettikleri sırada, atomlar, zaman zaman çarpışıp, atom çevrintilerine neden oluyorlardı. Tanrı tarafından yaratılmamış, ama doğal yoldan ortaya çıkan ve zorunlu olarak yıkılıp giden «doğan ve ölen», sonsuz sayıda dünya vardı. Demokritos, bilisizliğin bir sonucu saydığı rastlantıyı yadsıyarak, nedensellik ile zorunluluğu özdeşleştirir. Bilgi kuramında ise, cisimlerin duyular üstünde tepkiyen ince zarlar («idoller», ya da imgeler) yaydığını düşünür. Demokritos'a göre, bilmenin ana kaynağı duyusal algıdır, ancak bu, şeyler üstüne «karanlık» bir bilgiden başka bir şey vermez. Dünyanın özünü, yani atomları ve *boşluğu bilmeye götüren akıl yoluyla* bilgi, çok dana incelmiş, «aydınlık» bilgi bunu aşar. Demokritos, *böylece, bilme sırasında* duyular ile aklın ilşikisi sorununu ortaya getirmiştir. Siyasal görüşlerinde ise, ilkçağ demokrasisine doğru bir eğilim göstermiştir. Demokritos'un maddeciliği, Epikuros ve Lucretius tarafından sürdürülmüştür.

Demografi Nüfus, nüfusun yapısı (cinsiyete, yaşa, uğraşa, ulusallığa, dine ayrılması) ve *dinamik dengesi* (doğum, ölüm, göç oranı, vb.) bilgisi. Demografik süreçlerin *nicel karakterleri, biyolojik, toplumsal*, kültürel, etik, etnik, toplumsal–psikolojik ve daha başkaca etkenlerin işleyişinden gelir. Marxçılık, ekonomik ilişkilerin önde gelen rolüne, üretim tarzı'na ışık tutar. Marx, «çeşitli toplumsal üretim tarzları altında, çeşitli nüfus artışı ve nüfus çokluğu yasalarının varolduğu»nu yazmıştır (K. Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, Entwurf*, Ekonomi Politiğinin Eleştirisinin Anaçizgileri, Öneri). Buna karşılık, nüfus, üretimin ve tüketimin öznesi olarak, üretim tarzını etkiler. Bugünün bir dünya sorunu da, nüfusun gelişen ülkelerde, ölüm oranın, (özellikle çocuk ölümlerinin) *bir yere kadar düşüşüne* bağlı olarak hızlı artışıdır. Bir yandan, daha iyi tıbbi bakım ve *sağlık koşulları; öte yandan, doğum* denetimini engelleyen aile gelenekleri ve eski yaşam tarzları *ile sanayide nüfustan* etkili biçimde yararlanılması, bütün bunlar, nüfusun üretici güçlerden daha hızlı artışının hesabına yazılmaktadır. Yapılacak işlerden biri de nüfus artışının ekonomiyi, toplumsal yapıyı ve insangücünün dağılımını etkilemekte olduğunu gözönünde tutarak, yalnızca tıbbi ve ekonomik çözümleri değil, ama bütün bir dizi toplumsal ve kültürel etkenleri içine alacak bir önlemler sistemi olarak demografik bir siyasetin kotarılmasıdır. Marxçılık, nüfus artışı sorununu toplumsal–ekonomik ilişkilerden ayıran Malthuscu (bak. Malthusculuk) ve yeni–Malthuscu anlayışları geri çevirir. Marxçılık, ancak sosyalist bir toplumun, kendi gelişmesi boyunca, demografik *sorunları çözmek için; toplum düzeyinde* olduğu kadar, aile düzeyinde de, kendiliğinden, *denetimsiz demgorafik davranışların* yerine demografik süreçlerin bilinçli yoldan konması için zorunlu öngerekleri yaratacağını gösterir.

Denetim Örgütlenimli biyolojik, teknolojik ve toplumsal sistemlerin, kendi yapılarını ve düzenlerini olduğu kadar, program ve amaçlarının gerçekleşmesini de güvence altına alan bir işlev. Toplumsal denetim, toplumun kendine özgü yanını örgütleme, koruma, ilerletme ve geliştirme amacı doğrultusunda, toplum üstünde uygulanan bilinçli bir etkiyi gösterir. Denetim, toplum sisteminin kendi doğasıyla, emeğin toplumsal doğasıyla, insanın etkinliği arasındaki iletişim gereğiyle, insan etkinliğinin maddi ve kültürel ürünlerini değişim süreciyle belirlenir. Denetim sürecinde başlıca evreler şunlardır: Bildirişim toplama ve süreçlendirme; çözümleme, bulgulama ve tanılama, sistemleştirme (bireşim) ve hedeflendirme; planlama, programlama, ileriye gönderme ve somut işgörme vargılarını kotarma yoluyla, genel vargıyı adım adım somutlaştırma, hedefi gerçekleştirme etkinliklerini düzene koyma (bu arada, eleman seçme ve yerleştirme); bu etkinliğin sonucuna ilişkin bildirişiyi süreçlendirme. Gerçekte, iki tür toplumsal Denetim'le karşılaşırız: Kendiliğinden ve bilinçli (planlı) Denetimler. Birincisi, çeşitli toplumsal etkenlerin (gelenekler, alışkanlıklar, vb.) araya girmesi yoluyla toplumu etkilemeyi içine alır; ikincisi ise, bir programla uygunluk içinde işlev görerek, özel bir denetim'in işleyişini öngörür. Toplumsal süreçlerin bilimsel, planlı Denetim'i, sosyalist toplumlar için tipiktir. Bu gibi bir Denetim, gelişme yasalarının etkin bilgisine ve hedefe yönlendirilmiş bir eylem programına dayanır. Sosyalizmde, toplumsal Denetim'in demokratik merkeziyetçilik ilkesine dayalı olması ve komünist halk özyönetimi'ne doğru yavaş yavaş gelişme göstermesi sözkonusudur. Toplumsal Denetim, devlet yönetimini, üretimin işletilmesini, teknolojik Denetim'i, vb. içine alır.

Deney Araştırmacının amacına uygun düşecek yeni koşullar yaratma, ya da süreci gereken yöne çevirme yoluyla, fenomenler üstünde etkin bir etkide bulunarak, fenomenlerin araştırılışı. Deney, insanın toplumsal ve tarihsel pratiğinin bir yanıdır; bu nedenle de, bilginin bir kaynağı ve varsayımlar ile kuramların doğruluğunun bir ölçütüdür. Bilim ve teknoloji ilerledikçe, Deney alanı, maddi dünyadaki nesneleri gitgide daha çok sayıda kucaklayarak genişler. Deney, araştırma nesnesini tanımlamak için; araya giren etkenlerin aradan çıkarılmasını da içine alan gerekli koşulları yaratmak için, nesnenin üstünde maddi etkide bulunmak ve gerekli teknik gereçleri uygulamak içindir. Deney'i, nesne üstünde etkin bir etkiyi içine almayan gözlem'le olduğu kadar, teknik nedenlerle ya da daha başka nedenlerle o anda pratiğe uygulanamayan süreç ve sistemleri kuramsal yönden bir modellendirme biçimi olan «zihinsel» deneyle de karıştırmamak gerekir. Bugün için, özel bir Deney biçimi de, teknik modellerle gösterilen karmaşık süreçlerin ya da sistemlerin araştırılmasıdır. Bilgisayarların yardımıyla süreçlerin kuramsal olarak modellendirilmesi böyle bir şeyi tamamlar. Apriorizme (bak. A priori) karşıt yolda, diyalektik maddecilik, Deney'i ve gözlemi, kuramsal kavramlamaların bir kaynağı olarak görür. Bunların Deney'le bağıntısı, doğrudan doğruya deneyimden alınmışsa dolaysızdır, daha önce doğrudan Deneyim yoluyla konmuş yasaların ya da önermelerin etkisinin çözümlenmesinin bir sonucundan geliyorsa dolaylıdır. Kuram, Deney'le karşılaştırıldığında, bilmede yeni bir nitel düzeyi verir. Düşüncenin fenomenlerden öze, yasaların daha derin bir bilgisine doğru hareket ettiğini gösterir. Bugün için, karmaşık Deney biçimleri kuramsal bir temel üzerine hesaplanarak tasarlanmaktadır.

Deneyim Geleneksel felsefi anlamda, dış dünyanın duyusal ampirik yansıması. Deneyim'in bilginin biricik kaynağı olduğu

görüşü yaygın bir görüştür (bak. Ampirizim; Duyumculuk). Maddeclik, Deneyim'in dış nesnel kaynağını, bilinçten bağımsız olarak alır. Marxçılık–öncesi maddeciliğin gözleyicilik özelliği, Deneyim'in dış dünyanın edilgen olarak algılanmasının bir sonucu olduğu görüşünde kendi yansımasını bulur. Ancak, duyusal Deneyim, evrensel ve zorunlu bilgiyi kendinden ortaya koymaz; nesnel dünyadaki fenomenlerin yüzeysel yanını kavrar ancak. Deneyim kavramını yorumlamada gözleyici maddeciliğin eksikliklerine bir tepki olarak, bir yandan akılcılık, öte yandan da öznel idealist ve bilinemezci Deneyim anlayışları ortaya çıkmıştır. Bu ikincisi, Deneyim'i öznenin bilincinin (coşkular, duyumlar, algılar, sözel belirtmeler, kuramsal düşünme kurulmaları gibi) çeşitli durumlarına indirgerken, Deneyim'in kaynağını ya gözardı eder ya da ilkece bilinemez olduğunu söyler. Kant'ın bu soruda özel bir konumu vardır; kendisi, nesnenin («kendinde şey»-in) bilinç üstündeki karmakarışık etkisinin ancak aklın a priori bilimleriyle sisteme sokulması yoluyla Deneyim niteliğini kazanabileceğini düşünmüştür. Ancak, Kant'ın sorunu sunuşunda, Kant'ın idealizmi bir yana, akılcı bir anlam, yani bilmeye yönelik öznenin etkin düşünmesi düşüncesi yatar. Çağdaş pozitivizm, Deneyim'i duyumlara, insanın duyumsal coşkularına indirgeyerek, aslında, bu Deneyim'in ardında, yani bilinçten bağımsız olarak dış dünyanın varoluşunun ardında ne yattığı sorusunu ortaya atma ve çözme olanağını ve zorunluluğunu yadsır. Bir önceki felsefenin başarılarından yararlanarak ve maddecilik geleneklerini sürdürerek, Marxçılık, Deneyim'i yorumlamada gözleyiciliğin üstesinden gelmiştir. Deneyim'in nesnel gerçekliğe oranla ikincil olduğunu açıklayarak, Marxçılık, Deneyim'i bilincin edilgen içeriği olarak değil, ama insanın dış dünya üstündeki pratik etkisi olarak tanımlar. Bu etki sürecinde, fenomenlerin zorunlu bağıntıları, temel özellikleri ve yasaları bulgulanır, etkinliğin akılcı yöntemleri ve yolları açığa konarak sınanır. Deneyimi, böylece, hem toplumsal öznenin dış dünyayla bir etkileşimi olarak, hem de bu gibi bir etkileşimin sonucu olarak anlaşılır. Böyle bir anlayış içinde, deneyim, toplumdaki pratik etkinliğin tüm toplamıyla içiçe geçer. Deneyim, bilimi zenginleştirmenin ve kuram ile pratiği geliştirmenin başlıca bir yoludur. Bilimsel deney ile gözlem de deneyim başlığı altında yer alır.

Denge Kuramı Dengenin doğal ve «olağan» bir koşul olduğunu, hareketin, gelişmenin ise zamana bağlı, gelip geçici bir koşul olduğunu öne süren kaba mekanikçi ve diyalektiğe karşı bir kuram. Bu kuram, genelde iç çelişkileri, özelde de bunların gelişimin kaynağı olduğunu yadsıyarak, hareketin kaynağını dış çelişkilerde görür. Denge Kuramı, toplumun gelişmesinin başlıcalıkla çevreyle, doğayla ilişkisine dayandığını; uyuşmaz bir toplumun gelişmesinin itici gücünü sınıf mücadelesinin değil, toplumun doğayla dış çelişkisinin oluşturduğunu öne sürer. Denge Kuramı, Comte, Kautsky, Bogdanov, vb. tarafından ele alınıp işlenmiştir. Bugün için ise, birçok idealistler, burjuva sosyolog ve iktisatçı tarafından paylaşılmaktadır. Denge Kuramı'na yaslanarak, oportünizm ideologları, kapitalizmin sosyalizme doğru «barış içinde ilerlemesi»ne, sınıfsal çıkarların «uyum»una, ultra–emperyalizme, vb. ilişkin, Marxçılığa karşı doğmalarını getirirler. Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulması döneminde, Denge Kuramı, sağ oportünizmin pratiğini felsefi yönden temellendirmede kullanılmıştır. Denge Kuramı'nın postulalarından biri de, karşıtların (örneğin, sınıfların) birbirini yansızlaştırarak dengelemesi, bunun da toplumu yerinde tutmanın ister istemez biricik yolu olduğudur. Ancak, gerçekte, karşıtlar bir çatışma durumu içindedirler ve bu çatışma

kaçınılmaz olarak antitezin kaldırılmasına, toplumdaki somut çelişkilerin çözümüne ve toplumun dönüştürülmesine yol açar.

Deontoloji Etikte görev, ahlaki gerek ve normativle, etiğe özgü toplumsal bir zorunluluk olarak genel anlamda yükümlülük kavramıyla uğraşan bir dal. Terim, etik bir kuramı adlandırmak için, Bentham tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonraları, Deontoloji, değer öğretisi'nden, değer bilgisinden, genel olarak, iyi ve kötü kuramından ayrılmıştır. Yükümlülük (yerine getirilmesi ya da yürütülmesi gerekli olan bir şey), bir bütün olarak toplumun ve bireyin gereksinimlerini de içine alacak biçimde, toplumsal yasaların gereklerini dile getirir. Yükümlülük, özel bir komut, genel bir norm, genel davranış biçimleri, ahlaksal ya da toplumsal idealler gibi, çeşitli biçimler alır. Bu biçimler ile bunların bağlılaşımı, deontoloji'nin konusunu oluşturur. Marxçı etik kuram, yükümlülüğü değerden koparıp ayıran (sezgicilik, vb. gibi) burjuva kuramlara karşıdır. Marxçı etik, yükümlülük ile değer arasındaki yakın bağıntıyı yerli yerine koyar, bunların tek bir ahlaksal tavrın iki yanı olarak görür. Onun için, Marxçı etik, Deontoloji'yi özel bir kuramsal dal olarak ya da bağımsız bir etik alanı olarak almaz, kendi özel görevleri olan etiğin incelenişinin özgül bir alanı olarak görür. Dar anlamda, Deontoloji, psikoterapi yardımıyla, tıbbi etiğin gözlemleri yardımıyla, vb. iyileştirme işinden en yüksek yararın elde edilmesine yönelik olarak, tıp işçilerinin mesleki etiği anlamına gelir.

Descartes, René (1596–1650) Adı Renatus Cartesius olarak Latinceleştirilmiş Fransız filozof, matematikçi, fizikçi ve fizyolog. Askeri hizmetten sonra Hollanda'ya, kendi gününün en kapitalist ülkesine yerleşen Descartes, burada yirmi yıl kendisini gizli bilimsel ve felsefi araştırmalara vermiştir. Hollandalı teologlarca izlenmesi üzerine, İsveç'e taşınmış (1649), orada ölmüştür. Descartes'in felsefesi ile matematiği, kozmogonisi ve fiziği birbirine bağlıdır. Descartes, çözümleyici geometrinin de kurucularındandır. Mekanikte hareket ile durukluğun göreceliğini belirtmiş, genel etki ve karşı etki yasasını formüllendirmiştir. Kozmogonide ise, güneş sisteminin doğal gelişmesine ilişkin yeni düşünceyi postulalaştırmıştır. Descartes'in düşüncesine göre, kosmik maddenin hareketinin ana biçimi, temel parçacıkların çevrintisiydi ve dünyanın yapısı ile göksel cisimlerin kökenini bunlar belirliyordu. Descartes'ın anlayışı içinde, gelişme, hâlâ mekanik bir anlayış olarak kalmakla birlikte, Descartes'ın varsayımları, doğanın diyalektik olarak anlaşılmasına hız katmıştır. Descartes'ın maddeci fiziğini düalizm kaplamıştı. Descartes'ın öne sürüşüne göre, hareketin ortak nedeni, Tanrı'dır. Tanrı, maddeyi hareket ve duruklukla birlikte yaratmıştır ve maddede hareket ve durukluğu aynı nicelikte korur. Descartes'ın insan öğretisi de, aynı biçimde, düalistti. Kendisi, ruhu ve yaşamı olmayan bedensel bir mekanizmanın insanda akılsal ruhla birarada birleşmiş olduğu sonucuna varmıştı. Descartes'a göre, aynı türden olmayan beden ve ruh, özel bir organ yoluyla karşılıklı etkileşir. Fizyolojide, Descartes, tepki eylemleriyle ilgili en erken betimlemelerden biri olarak, motor tepkiler şemasını getirmiştir. Ancak, Descartes'ın maddeci fizyolojisi, maddi olmayan ruh düşüncesiyle çelişir. Özü kapsamda yatan bedene karşıt, ruhun özü düşüncede yatar. Descartes, hayvanların ruhtan ve zihinsel dağardan yoksun, incelikli otomatlardan başka bir şey olmadıklarını düşünmüştür. F. Bacon gibi, Descartes da, bilginin sonsal ereğini insanın doğa güçleri üstünde egemenliği olarak, teknik aygıtların bulunuşu ve bulgulanışı olarak, neden ve etkilerin algılanması ola-

rak ve insan doğasının ileriye götürülmesi olarak görmüştür. Bu ereğe erişmek için, bütün bütüne tanıtlanmadıkça hiçbir şeye inanmamak gerekir. Bu kuşku, tüm varoluşun bilinemez olduğunu içermez; bilginin koşula bağlı olmaksızın, kendinden başlangıcını saptamanın bir yöntemidir bu; bunu da Descartes, «*Cogito: Ergo sum*» («Düşünüyorum, öyleyse varım») olarak tanımlar. Descartes, bu formülü, Tanrının varlığını, sonra da dış dünyanın gerçekliğini ortaya koymak için kullanmıştır. Epistomolojide, Descartes, matematiğin mantıksal doğası üstüne tekyanlı bir anlayıştan kaynaklanan akılcılık'ın kurucusudur. Descartes, matematiksel bilginin evrensel ve zorunlu niteliğinin zihnin kendi doğasından geldiğine inanmıştı. Bu nedenle de, bilme edimi sırasında, sezgisel olarak kavranan ve geçerli belitlere dayanan tümden-gelim'e ayrı bir önem tanır. Descartes'in kendini bilincinin, (arasında Tanrı düşüncesini, tinsel ve cisimsel cevherler düşüncesini de kattığı) doğuştan düşüncelerin doğrudan doğruya geçerli oluşu öğretisinin, daha sonraki idealist okullar üstünde etkisi olmuş, ancak maddeci filozoflar bu öğretiye güçlü bir biçimde karşı çıkmışlardır. Öte yandan, Descartes'ın teolojiye ters düşen doğa üstüne maddeci öğretisi ve doğanın gelişmesi kuramı ile maddeci fizyolojisi ve mekanikçi yöntemi, kendi döneminin maddeci felsefesi üstünde etkili olmuştur. Başlıca yapıtları *Regulae ad directionem ingenii* (Aklın İdaresi İçin Kurallar), 1631; *Le Discours de la méthode* (Metot Üzerine Konuşma), 1637; *Méditation de Prima Philosophie* (İlk Felsefe Üzerinde Metafizik Düşünceler), 1641; *Principa philosophiae* (Felsefenin İlkeleri), 1644; *Les Passion de l'Âme* (Ruhun İhtirasları), 1649.

Descartesçılık (Kartezyanizm, Descartes'ın Latince yazılışı Cartesius'tan gelir) Descartes'ın, özellikle de kendisini izleyenlerin öğretisi. Descartesçı okul, 17. ve 18. yüzyıllarda, özellikle Fransa'da ve Hollanda'daki filozoflar arasında yaygınlık kazanmıştır. Descartesçılık, kendi içinde iki eğilim gösterir; Descartes'ın mekanik maddeci doğa anlayışına bağlanan ilerici eğilim (M. Leroy La Mettrie, Cabanis) ile Descartes'in idealist metafiziğini destekleyen gerici eğilim (bak. Vesilecilik; Malebranche).

Deschamps, Léger-Marie (1716–1774) Fransız maddeci filozof, Benedikten rahip. Başlıca yapıtı *La Vérite ou le vrai système* (Hakikat ya da Hakiki Sistem). Felsefi görüşleri bakımından, Deschamps, Spinozacılığa yönelik akılcı eğilimler ile birtakım diyalektik düşünceleri birleştirmiştir. Deschamps'ın sisteminin ekseni olan evrensel bütün kavramı, tüm fiziksel cisimlerin birliğini postulalaştırır. Deschamps, evrensel bütünü, duyularla değil, ama akılla algılanabilen, çok duyarlı bir öz olarak betimlemiştir. Deschamps, Tanrı kavramını insanın kendisinin yaptığı sonucuna varmış, tanrıtanımazlığın sınırlı bir aydınlanma çevresinin ayrıcalığı olduğuna inanmıştır.

Desnitski, Semyon Yefimoviç (1740–1789) Rus aydınlatmacı, hukukçu, sosyolog. Moskova ve St. Petersburg Üniversitelerinde, daha sonra da doktora yaptığı (1676) Glaskow Üniversitesi'nde eğitim gören Desnitski, Rusya'ya dönüşünde Moskova Üniversitesi'nde hukuk profesörü oldu. Yapıtlarının Rus toplumsal düşüncesinin gelişmesinde önde gelen bir yeri vardır: *Slovo o pryamom i blizhaishem sposobe k naucheniyu yurisprudentsii* (Hukuk Öğretmenin Doğrudan Yöntemi Üstüne), 1768; *Yuridicheskoye rassuzhdeniye o nachale i proiskhozhdenii supruzhestva* (Evliliğin Başlangıcı ve Kökeni Üstüne Hukuksal Konuşma), 1775; *Yuridicheskoye rassuzhdeniye narody o raznykh ponyatiyakh, kakiye imeyut narody o sob-*

stvenossti (Mülkiyet Üstüne Ayrı Ülkelerin Kavramlarına İlişkin Hukuksal Konuşma), 1781. Desnitski, insanlığın gelişmesinde dört aşama olduğunu belirtir: Avlanma, hayvancılık, tarım ve ticaret. Desnitski, Rusya'da mülkiyetin ve ailenin tarihsel kökeni ve gelişmesi üstüne ilk söz söyleyen kişilerden biridir. Aniçkov'un dinsel inançlar üstüne görüşlerini paylaşmış, serfliğe karşı olmuş ve Rusya'da yeni bir «yasama, yürütme ve yargılama» taslağı üstünde çalışmış, ancak bu taslak Çarlık hükümetince geri çevrilmiştir.

Devinim bak. Hareket.

Devlet Ekonomiye egemen sınıfın siyasal örgütlenimi, amacı, varolan düzeni korumak ve öbür sınıfların direncini kırmaktır. Devlet, toplumun sömürücü sınıfını sömürülen nüfusu baskı altında tutmasının bir aracı olarak sınıflara bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Devlet'in ortaya çıkışı, bir ordusu ve polisi, hapishaneleri ve çeşitli zorlayıcı kurumları olan özel bir kamu otoritesinin biçimlenmesiyle oluşur. Özel mülkiyet sahipliğine dayanan bir toplumda, Devlet, her zaman için yönetici sömürücü sınıfın bir aracıdır, bir diktatörlüktür, hükümetin kendine özgü biçimine bakılmaksızın, sömürülen kitlelerin bastırılması için özel bir güçtür. Sömürücü bir devletin özünü açığa koyarken, Marxçılar, demokrasiyi sürdürme ve burjuva Devlet'in faşizme kayma eğilimiyle savaşma gereğini vurgulayarak, Devlet'in biçimine kayıtsız kalmazlar. Tekelci burjuvazinin yönetimini koruma ve uzatma çabası içinde, modern emperyalist Devletler, halkların kurtuluş mücadelelerini ve kitlelerin barış, demokrasi ve sosyalizm mücadelelerini bastırma yolları ararlar. Proleter Devlet, ilkece farklıdır. Bu Devlet, proleterya diktatörlüğü'nün bir aracıdır; bütün emekçi halkın, halkın geniş çoğunluğunun çıkarları doğrultusunda işler ve sömürücüleri bastırır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, birtakım Avrupa ve Asya ülkelerinde halk demokrasileri Devletler'i ortaya çıkmıştır. Bunlar da sosyalist Devlet'in özgül bir biçimidirler. Engels, proleter Devlet'in, sözcüğün tam anlamıyla, bir Devlet olmadığını yazmıştır. Emperyalist Devlet ise, kendisini halktan gitgide uzaklaştıran, halka karşı olan ve halkı sömürücü sınıfın baskısı altında tutmaya yönelen bir güçtür; buna karşılık, proleter Devlet, özü gereği, halkın çıkarlarını dile getirme durumundadır. Bu nedenle, proleter Devlet'in Marxçı kuramda Devlet'in ortadan silinmesi olarak betimlediği kendi bir başka ca ayırıcı özelliği, sonsuzca sürüp gitmez. Gelecekte yerini komünist halk özyönetimi'ne bırakması gerekir. Tüm halkın devleti, devletsiz topluma doğru yaklaşan bir başka adımdır. Bu tip bir devlet, komünist toplumu kurma sırasında işçi sınıfı diktatörlüğü içinden çıkıp gelişir.

Devletçilik Burjuva siyasa biliminde devlet'in bir ülkenin ekonomi ve politikasına etkin biçimde karışmasını veren bir kavram. Devletçilik, tekelcilik–öncesi kapitalizmin tipik bir yanı olarak, devletin ekonomiye karışmazlığı düşüncesinin karşısında yer alır. Devletçilik kuramları, gelişen ülkelerde de yaygındır. Burada, ancak devletin ekonomik gelişmenin itici bir gücü olabileceği, üretimin modernleştirilmesini sağlayabileceği, etnik birliksizliğin, aşiretçiliğin ve ayrılıkçı eğilimlerin üstesinden gelebileceği, ulusun birliğini sağlayarak ülkenin bağımsızlığını güçlendireceği öne sürülür.

Devlet ve Devrim (Marxçı Devlet Kuramı ve Proleteryanın Devrimdeki Görevleri) Lenin tarafından 1917 Ağustos–Eylül'ünde yazılmış ve 1918 Mayıs'ında yayınlanmış bir kitap. Rusya'da sosyalist devrim hazırlıkları yapıldığı bir sırada, proleteryanın devletle tavrına ilişkin sorular keskin kuramsal ve pratik bir önem kazanmıştı. Bu kitabında, Lenin, Marxçı devlet kuramının

başlıca yanlarını ve bu kuramın Marx ve Engels tarafından 1848–51 Devrimleri, özellikle de 1871 Paris Komünü deneyimine dayanarak geliştirilmesini ele alır. Lenin, burada, işçi sınıfının devrim sırasında *devletle ilgili ana görevinin burjuva devlet mekanizmasını yıkmak* ve proleterya diktatörlüğü'nü kurmak olduğu üstüne Marxçı savı temellendirir. Komünist toplumun iki aşamasından söz ederken, Lenin, komünist oluşum sırasında devletin ortadan silinip gitmesinin ekonomik nedenlerini çözümlemiş; demokrasiyi genişletme, kitlelere devlet yönetiminde gittikçe daha büyük bir pay ayırma gibi, sosyalist devleti geliştirmenin başlıca yollarını çizmiştir: Lenin'in kitabı, devlet üstüne Marxçı öğretiyi çarpıtan, (başlıcalıkla da, proleterya diktatörlüğünü geri çevirerek) devrimci içeriğini körleteh eğilimler olarak anarşizmin ve oportünizmin yıkıcı bir eleştirisini içerir.

Devrim (bak. Evrim ve Devrim).

Devrim, Burjuva Gelişen kapitalist üretim tarzı ile feodal ya da yarı–feodal ekonomik ve siyasal sistem arasındaki çelişkileri ortadan kaldırmaya ilişkin bir toplumsal *devrim tipi*. Burjuva Devrim'in tarihsel işlevi, kapitalist gelişmenin ayakbağlarından kurtulmaktır. Bu tip devrimlerin birtakım anti–kapitalist önlemler alması, bu devrimlerin genel karakterini değiştirmez; çünkü bu önlemler, burjuva toplumun temeline, yani üretim araçlarının özel mülkiyetine dokunmaz. Tarih, çeşitli ülkelerde, çeşitli zamanlarda birçok burjuva devrime tanıklık etmiştir. Feodalizmin 16. yüzyılda başlayan *tasfiyesi* (Almanya'da Büyük Köylü Savaşı, Hollanda'da Burjuva Devrim), daha tamamlanmamıştır (Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki sömürge ve bağımlı ülkelerde birçok burjuva devrimlerin yer almasının nedeni de budur). Bu nedenle, ister istemez, Burjuva Devrim'in kendine özgü çok çeşitli biimleri olacaktır. Tekelci kapitalizmin yükselmesini önceleyen dönemde Burjuva Devrim içinde burjuvazi bütün bütüne öncü bir rol oynarken, emperyalizm döneminde proleteryanın Burjuva Devrim'in çizdiği yol ile sonuçları üstündeki *etkisi gitgide artmış; birkaç durumda*, öncülük proleteryaya geçmiştir (örneğin, 1905 Rus Devrimi). Burjuva Devrimleri sınıflandırmanın en genel yolu, bunları üst–kesim burjuva ve burjuva–demokratik devrimler olarak ikiye ayırmaktır. Üst–kesim Burjuva Devrimler, halkın herhangi bir geniş katılımı olmaksızın burjuvazinin önderliğinde yürütülür ve derinden toplumsal değişimlere yol açmaz; örneğin, Asya *ve Afrika ülkelerinde ulusal egemenliğin* kazanılmasından öteye gitmeyen çeşitli çağdaş devrimler, 1867–68 Japon Devrimi, Genç Türk Devrimi. Burjuva Devrim'in özel bir biçimi de, burjuva–demokratik devrimlerdir. Bu devrimin başlıca çizgileri şunlardır; proleterya ile köylülüğün etkin katılımı, toprak ilişkilerinde köklü bir reform için köylü hareketi ile tarım reformunun birbirine bağlılığı ve kitlelerin burjuvazininkinden ayrı istemlerle ortaya çıkmaları. Kendi ayırıcı tarihsel rolü ve itici güçleri olan birçok burjuva–demokratik devrim tipi vardır: 1) Burjuvazinin önderliğinde yer alan ve burjuvazinin ekonomik ve siyasal egemenliğini sağlayan, feodalizme karşı mücadele döneminin burjuva–demokratik devrimleri, örneğin 1789–94 Fransız Devrimi; 2) Emperyalizmin erken dönemindeki ve kapitalizmin genel bunalımının ilk evrelerindeki burjuva demokratik devrimler. Burada, köylülükle birarada hareket eden proleterya, bu devrimlerin sosyalist *devrimler haline gelmesi koşullarını yaratacak* biçimde, bu tip burjuva–demokratik devrimlere önderlik eder, örneğin Rusya'da 1917 Şubat Devirimi; 3) kapitalizmin genel bunalımının ikinci evresindeki burjuva demokratik devrimler (Doğu Avrupa ülkelerindeki devrimler); 4) ulusal–demokratik devrimler olarak bilinen; kapitalizmin ge-

nel bunalımının üçüncü evresinde sömürge ve bağımlı ülkelerde yer alan burjuva-demokratik devrimler. Bu tipte başarılı devrimler, kapitalist-olmayan bir gelişme yolu içine girerek, sosyalizme yönelik devletlerin kurumasına yol açarlar.

Devrim Durumu Belli bir toplumsal sistemdeki ekonomik ve siyasal bir bunalımı anlatan ve *toplumsal devrim* olanaklarını belirleyen nesnel koşulların tüm toplamı. Lenin'in belirttiği gibi, Devrim Durumu, şu gibi başlıca belirtiler gösterir: 1) Yönetici sınıflar için kendi yönetimlerini herhangi bir değişim olmaksızın sürdürmelerinin olanaksız duruma gelmiş olması. Bir devrimin patlaması için, «alt sınıflar»ın eskisi gibi yaşamayı sürdürmek «istememesi» genellikle yeterli değildir; bunun bir başka koşulu da, «üst sınıflar»ın eskisi gibi yaşayamaz duruma düşmüş olmalarıdır. Başka bir deyişle, (hem sömürenleri, hem de sömürülenleri etkileyecek biçimde) ulus çapında bir bunalım olmaksızın, devrim de olanaksızdır; 2) Ezilen sınıfların gereksinim ve yoksulluklarının her zamankinden daha çok baskı yapması; 3) «Barışçı dönem»de kendilerinin soyulmalarına sessizce izin veren, ama fırtınalı dönemlerde, gerek bunalımın, gerek «üst sınıflar»ın kendisinin getirdiği koşullar karşısında, kendi başlarına tarihsel eyleme sürüklenen kitlelerin etkinliklerinde gözle görülür bir artışın olması (bak. V.İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar;* , cilt 21, s. 214; cilt 31, s. 85). Bir Devrim Durumu'nun yalnızca varoluşu, toplumsal bir devriminin zaferini sağlamaya yetmez. Nesnel koşulların yanısıra, öznel koşulların da var olması, yani devrimci sınıfın yüreklice ve kendini vererek döğüşmeye hazır olması, doğru strateji ve taktiklerle yol gösteren, deneyimli bir devrimci partinin de olması gerekir.

Devrim, Sosyalist Kapitalizmden sosyalizme geçişi gösteren, toplumun kökten, nitel bir dönüşüme uğraması. Sosyalist Devrim'le, özel mülkiyete dayalı, egemen ve bağlı kılıcı üretim ilişkilerinin yerine işbirliği ve karşılıklı yardımlaşmaya dayalı ilişkilerin geçmesi, böylelikle de insanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırılması söz konusudur. Sosyalist Devrim'in temel ilkeleri, toplumsal gelişmenin yasalarını bulmuş olan Marx ve Engels tarafından formüllendirilmiştir. Marx ve Engels, Sosyalist Devrim'in toplumun gelişmesinin mantıksal bir sonucu olduğunu tanıtlayarak, Sosyalist Devrim'in yapıcısı olarak işçi sınıfının tarihsel görevini göstermişler; sosyalizmi kurmada *proleterya diktatörlüğü*'nü yerleştirmenin zorunlu olduğunu ortaya koymuşlardır. İktidarın işçi sınıfınca ele geçirilmesi, devrimci dönüşümlerin yalnızca bir başlangıcıdır. Yeni toplumun kurulması, Marx tarafından kapitalizmden komünizme (ilk evresine) geçişin özel bir dönemi olarak betimlendiği yolda, bütün bir tarihsel döneme yayılan temel toplumsal reformları içine alır. Kapitalizmin emperyalizm aşamasını çözümlerken, Lenin, bu devrimci kuramı birtakım çok önemli, temelinden yeni önermelerle zenginleştirerek, Marxçılığı ileriye doğru geliştirmiştir; bu önermeler şunlardır: Sosyalist Devrim, farklı toplumsal-ekonomik ve siyasal sistemde ülkelerin birlikte yaşamasını getirecek biçimde, ilkin bir ya da birkaç ülkede birden zafere ulaşabilir; Sosyalist Devrim, dünya kapitalist ekonomi sisteminde ilkin en zayıf halkayı koparır; burjuva demokratik devrimlerde proleterya kendi hegemonyasını kurar ve bu devrimleri Sosyalist Devrimler'e götürür; devrimin zafere ulaşmasının belirleyici bir etkeni olarak, işçi sınıfı ile köylülük arasında bir ittifak doğar; ileri kapitalist ülkelerdeki işçilerin mücadelesi ile ulusal kurtuluş hareketleri arasındaki bir bağ vardır; devrim durumu, nesnel etkenler ile öznel etkenlerin karşılıklı etkileşimi, sosyalist Devrim'in çokbiçimliği üstüne önermeler ile daha başka-

caları. Sosyalist kurulma pratiği, Sosyalist Devrim'in başlıca kurallıklarının şunlar olduğunu göstermiştir: İşçi sınıfının siyasal önderliği ve devlet gücünün emekçi halkın yararına ele geçirilmesi, kapitalist mülkiyetin kaldırılması, tarımda sosyalist dönüşümler, planlı ekonomik kalkınma, kültür devrimi, ulusal baskının kaldırılması, sosyalist kazançların korunması ve proleterya enternasyonalizmi. Üretici güçlerin gelişme düzeyine, ulusal özelliklerin bileşimine, halkın genel kültür düzeyine, halkın *tarihsel geleneklerine, sınıfsal güçlerin* ülkedeki ve dünyadaki bileşimine bağlı olarak, bu kurallılıklar, söz konusu ülkede kapitalizmden sosyalizme geçişin özgül doğasını belirleyerek, çeşitli yollardan kendini gösterir. Böylece, bu koşullara bağlı olarak, devrim barışçıl olabileceği gibi, barışçıl olmayabilir de. Marxçılık–Leninçilik, sınıf mücadelesinin kesinliğinin ve yoğunluğunun gerici buruvazinin halk çoğunluğuna karşı gösterdiği direncin gücüne, burjuvazinin başvurduğu şiddetin derecesine bağlı olduğunu düşünür. Günümüzde, Sosyalist Devrim kuramı, şu gibi birtakım yeni sonuçlamalarla zenginleştirilerek daha da ileriye doğru geliştirilmiştir: Çeşitli ülkelerde barışçıl bir devrime elveren koşullar; gerikalmış ülkelerde kapitalist-olmayan yoldan gelişme ve ulusal demokrasi devletinin kurulması olanağı; toplumun sosyalistçe dönüşüme uğratılması mücadelesinde geçişsel evreler; mali oligarşiye karşı tüm demokratik hareketlerin birleştirilmesi gereği. Azçok uzun süreli ve çokyanlı bir süreç olarak, Sosyalist Devrim için söz konusu, tüm demokratik güçlerin pekişmesi, sosyalist ve genel demokratik eğilimlerin tekelciliğe karşı tek bir güçlü *hareket içinde birbirine geçmesi ve gelişen* ülkelerin sosyalist bir yönelime girmesidir.

Devrim, Toplumsal Ömrünü doldurmuş bir toplumsal sistemin devrilerek yerine ilerici, yeni bir toplumsal sistemin yerleştirilmesini gösteren, toplumsal yaşamdaki bir dönüm noktası, bir *toplumsal-ekonomik oluşum*'dan öbürüne geçişin bir yolu ve aracı. Toplumsal devrimi rastlantıyla bağlı tutan liberal burjuva ve oportünizm kuramcılarına karşıt doğrultuda, Marxçılık–Leninçilik, devrimlerin uyuşmaz toplumlarda sınıfsal mücadelenin gelişmesinin zorunlu, doğal bir sonucu olduğunu söyler. Toplumsal Devrim, evrim sürecini, eski toplumun anabağrında yeni bir toplumsal sistemin öngereklerinin ya da öğelerinin yavaş yavaş olgunlaşmasını sonuna kadar götürür. Toplumsal Devrim, yeni *üretici güçler* ile eski *üretim ilişkileri* arasındaki çelişkiyi kaldırır; ömürünü doldurmuş üretim ilişkilerini ve bunları sağlamlaştıran siyasal üstyapıyı yıkarak, üretici güçlerin gelişmesi için ileriye doğru yol açar. Eski üretim ilişkileri, bu ilişkilerin taşıyıcı olanlar tarafından, yani ömrünü doldurmuş düzeni devlet otoritesiyle koruyan yönetici sınıflar tarafından güçlü kılınmaya çalışır. Bu nedenle, toplumsal gelişmenin yolunu açmak için, ilerici sınıfların varolan siyasal sistemi devirmeleri gerekir. Her toplumsal devrimin temel sorunu siyasal iktidar sorunudur. Devrim ise sınıf mücadelesinin en yüksek biçimidir. Devrimci çağların *toplumsal gelişmeyi büyük ölçüde hızlandırmasının* nedeni budur. Devrimleri saray darbeleri, devirme vb. denilen şeylerle karıştırmamak gerekir. Bunlar, yukarıdaki yönetici kesimi zorla değiştirerek, yerine iktidardaki aynı sınıftan kişileri ya da grupları geçirir. İktidar sorunu, Toplumsal Devrim'in içeriğini tüketmez. Geniş anlamda, devrimci sınıflarca yerine getirilmiş olan bütün toplumsal dönüşümleri içine alır. Devrimlerin karakterini, bu devrimlerin yürüttükleri toplumsal görevler ile bu devrimlerde yer alan toplumsal güçler belirler. *Sosyalist Devrim*, en yüksek Toplumsal Devrim tipi olup, tüm daha önceki devrimlerden kökünden ayrılır ve halkın yaşamında çok daha derin değişimlere yol açar. Daha ön-

ceki devrimler bir sömürü biçiminin yerine bir başka sümürü biçimini koyarken, sosyalist devrim sömürücü sınıfları ortadan kaldırır ve insanın insan tarafından sömürülmesinin bütün biçimlerini ortadan siler. Emperyalizm döneminde kapitalist ülkelerdeki eşitsiz ekonomik ve siyasal gelişme, değişik zamanlarda ve değişik ülkelerde devrimlerin patlamasına yol açar. Buysa, kapitalizmden dünya çapında bir sosyalizme geçişi kaçınılmaz kılar. Bu dönemde, ülkeler kapitalist sistemden peşpeşe kopmaya başlar, bu da sistemdeki bunalımı daha da derinleştirir. Ulusal kurtuluş devrimleri ile çeşitli türde demokratik kurtuluş hareketleri bu dönemde büyük önem taşır. Ancak, her ülkede, bir devrimin başverip gelişmesi olanakları, birtakım nesnel koşullara (bak. Devrim Durumu) ve öznel etkenlerin olgunluk derecesine dayanır.

Dewey, John (1859–1952) Amerikalı idealist filozof, ABD'de burjuva felsefe, sosyoloji, estetik ve pedagojisini oldukça etkilemiş bir kişi; Chicago pragmacılık okulunun kurucusu. Erken döneminde bir Hegelci olan Dewey, daha sonra pozitivizm'e geçmiş, en sonunda da «aletçilik» adını verdiği yeni bir çeşit pragmacılığa varmıştır. Dewey, maddeci yansıma kuramının karşısında yer alan kendi felsefesinin öznel–idealist ve bilinemezci özünü büyük ölçüde gizlemeye çalışmıştır. Sosyoloji üstüne yapıtlarında, Dewey, kendisini burjuva liberalizmin (özgürlük düzeninin ve fırsat eşitliğinin) ve bireycilik'in bir savunucusu olarak ortaya koyar. Sınıf mücadelesine ve sosyalist devrime karşı sınıflar arası işbirliğini ve toplumun eğitim reformlarıyla ileriye götürülmesini işler. Dewey'in eğitim sistemindeki «deneysel yöntem»in özü, «insanoğlu doğası»nda yatan bireysel girişkenlik ve yatırımcılığın geliştirilmesidir. Başlıca yapıtlar *School and Society* (Okul ve Toplum), 1899; *Democracy and Education* (Demokrasi ve Eğitim), 1916; *Reconstruction in Philosophy* (Felsefeyi Yeniden Kurma), 1920; *Logic: The Theory of Inquiry* (Mantık: Araştırma Kuramı), 1938; *Problems of Men* (İnsan Sorunları), 1946.

Dézamy, Théodore (1803–1850) Fransız devrimci ütopyacı komünist, gizli devrimci dernekler («Société des Saisons», «Société Républicaine Centrale», vb.) üyesi. 1848 Devrimi'nde, Dézamy, işçilerin istemlerinin sözcülüğünü yapmıştır. Dézamy'nin ütopyacı kuramı, Morelly'nin, Babeuf'ün (bak. Babeufcülük) ve Fourier'nin düşüncelerine yaslanır. Dézamy, Cabet'nin «barışçıl» tipte komünizmine ve F. de La Mennais'nin Hıristiyan Sosyalizm'ine karşı olmuştur. Felsefi yönden, Dézamy, bir maddeci ve tanrıtanımazdı. Helvétius'un bir izleyicisiydi. Başlıca yapıtı: *Code de la communauté* (Topluluk Hukuku), 1842.

Dışsal–olan ile İçsel–olan 1) Bir nesne ya da fenomenin bütünün yapısındaki yerine ve rolüne göre ayrılan yanları. Dışsal–olan kategorisi, nesnenin duyular tarafından doğrudan doğruya algılanan yüzeysel yanını, ya da nesnenin dışında varolan gerçekliği yansıtır. İçsel–olan kategorisi ise, nesnenin özsel yanını dile getirir. Bu içsel yan, doğrudan doğruya algılanamayıp, dışsal olan yoluyla, onun gösterimleri yoluyla bilinir. Nesnenin dışsal yanları, nesnenin açığa çıkarılıp bilindiği içsel yanlarıyla, yasa'yla, öz'le belirlenir. Nesnelerin içsel doğasının incelenmesi, nesnedeki çelişkiler üstüne, nesnenin gelişmesi üstüne ve nesnenin kendisinin gösterdiği kendi dışsal biçimleri üstüne bir anlayış edinilmesine yol açar. 2) Gerçekliğin dışsal ve içsel dünyalar olarak tanımlanan yanları. Bu anlamda, içsel–olan, tinsel dünyadır; dışsal–olan ise doğa dünyasıdır, bir toplumda yer alan nesnel süreçlerdir. Dışsal–olan ile içsel–olan, nesnel olan ile öznel olan arasındaki somut bağıntı, bilimler ta-

rihi ile felsefe tarihinde, maddeciliğin idealizme ve bilinemezciliğe karşı verdiği mücadele sırasında açığa konmuştur.

Diderot, Denis (1713–1784) Fransız filozof ve aydınlatmacı, *Encylopédie*'nin yayımcı ve yayıncısı, yazar ve sanat eleştirmeni. Voltaire ile Diderot'un çağdaş toplumsal düşünce üstünde çok büyük bir etkisi olmuştur. Felsefede, Diderot, deizm'den ve etik idealizmden kısa sürede (doğa öğretisinde, psikolojide ve bilgi kuramında) maddeciliğe ve tanrıtanımazlığa geçmiştir. La Mettrie ve Holbach'la birlikte paylaştığı, doğa üstüne mekanik maddeci görüşlerinde, Diderot, madde ile hareketin bağıntısı, doğada yer alan süreçlerin bağıntısı ve doğada biçimlerin önsüz sonsuz değişimi üstüne düşünceleriyle birtakım diyalektik öğeler ortaya getirmiştir. Diderot, maddi parçacıkların mekanik hareketinin duyumların özgül içeriğini nasıl doğurduğunu açıklayabilmek için maddenin evrensel duyarlılığı kavramını ele almıştır. Bu görüşü geliştiren Diderot, maddeci bir psişik işlevler kuramının anaçizgilerini getirmiş, böylelikle tepkeler üstüne daha sonraki öğretiyle yakınlık kurmuştur. Diderot'nun kuramına göre, insanlar ve hayvanlar, duyma yeteneğiyle ve bellekle donanmış aletlerdir. Epistemolojide, Diderot, düşüncenin kendiliğindenliği üstüne idealist anlayışı reddeder. Diderot'ya göre, akılyürütmenin tüm kökleri doğada yatar, bizim yapacağımız bütün şey deney yoluyla bildiğimiz fenomenleri kaydetmektir; çünkü bu ikisi arasında zorunlu ya da uzlaşımsal bir bağıntı vardır. Diderot'nun düşüncelerinden, duyumlarımızın şeylerin ayna gibi kopyaları olduğunu çıkaramayız; Diderot'ya göre, çoğu duyumlar ile bunların dışsal nedenleri arasındaki benzerlik, kavramlar ile bunların dilde adlandırılmaları arasındakinden daha çok değildir. Diderot, F. Bacon'ın deneyimden kökenlenen bilginin yalnızca hakikati algılamanın biricik dürtüsü tarafından harekete geçmediği, ama insanın gücünü yetkinleştirme ve arttırma hedefinden de geldiği inancını geliştirmiştir. Diderot, teknoloji ve sanayinin düşünceyi ve bilmeyi geliştirmedeki rolüne de değinmiştir. Diderot'ya göre, deney ve gözlem, bilmenin yöntemi ve kılavuzuydu. Düşünce ancak deney ve gözlem yoluyla, bütün bütüne sahici olmasa da, en yüksekten olası bilgiyi edinebilirdi. *Encylopédie*'nin (bak. Ansiklopedistler) tamamlanması, Diderot'nun yaşam boyu uğraşı olmuştur. İçeriği ilerici olan *Encylopédie*'nin tonu da militandı. Burada, yeni düşüncelerin yayılması, atıl görüşlerin, önyargı ve inançların eleştirisiyle atbaşı gider. Korkunç zorluklara karşın, Diderot, *Encylopédie*'nin yayınını tamamlamayı başarmıştır. Diderot, sanat ve sanat eleştirisi üstüne de birçok çalışma kaleme almış, iyi ile güzelin birliğini savunarak, yeni bir estetik geliştirmiştir. Diderot, kendi estetik ilkelerine, yazdığı roman ve oyunlarda somut biçim kazandırmaya çalışmıştır. Marxçılığın klasikleri, Diderot'nun yapıt ve öğretilerinden söz açarlar. Engels, Diderot'nun yazılarının «diyalektiğinin şaheserleri» oluşuna dikkati çekmiştir. (*Anti–Dühring*, s. 28). Lenin de, Diderot'nun «çağdaş maddeciliğin çok yakınına geldiğini» ve «temel felsefi eğilimler arasına açık bir ayrım çizgisi çektiğini» gösterir. (Cilt 14, s. 35, 38.). Bütün bunlarla birlikte, Diderot, toplumsal fenomenler üstüne olan görüşlerinde bir idealist olarak kalmıştır. Diderot, feodal zorbalığa karşı mücadelede, aydınlanmış monarşiye ilişkin siyasal sistemi savunur. Başlıca yapıtları *Lettre sur les aveugles* (Görenlerin Yararına Körler Hakkında Mektup), 1749; *Pensées sur l'interpretation de la nature* (Doğanın Yorumlanması Üstüne Düşünceler), 1754; *Entretien entre d'Alembert et Diderot* (D'Alambert ile Diderot Arasında Geçen Konuşmalar), 1769; *Principes philosophiques sur la matiére et le mouvement* (Madde ve Hareket Üstüne Felsefi

İlkeler), 1770; *Eléments de physiologie* (Fizyolojinin Öğeleri), 1774–80; *Pensées philosophiques* (Filozofça Düşünceler), 1746; *La Religieuse* (Rahibe), 1796; *Jacques le Fataliste* (Kaderci Jak ve Efendisi), 1796; *Le Neveu de Rameau* (Remeau'nun Yeğeni), 1821; *Paradoxe sur le Comédien* (Aktörlük Üstüne Aykırı Düşünceler), 1830.

Dietzgen, Joseph (1828–1888) İşçi, debbağ, «Alman Sosyal Demokrat felsefe yazarlarının en parlaklarından» (V.İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, cilt 19, s. 79). Kendi kendini eğitmiş bir filozof olan Dietzgen, Feurbach'ın maddeciliğinin güçlü etkisinde kalmış, maddeci diyalektiği kendi kendine bulgulamıştır. Almanya, Rusya ve Birleşik Devletler'de yaşamış ve çalışmıştır. *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit* (Kafa Emeğinin Özü, 1869) ve *Das Akquisit der Philosophie* (Felsefenin Kazanımları, 1887) adlı başlıca yapıtları epistemolojiye ayrılmıştır. Dietzgen'e göre, bilinç, önsüz sonsuzca varolan ve hareket eden maddenin, «universum»un bir düşüncesel ürünüdür. Bütün dünyanın bir parçası olan beyin, bilinci taşıyıcıdır. Doğasal ve toplumsal varlık da bilincin içeriğidir. Bilme, duyusal ve soyut biçimler içinde yürür ve görece hakikatten mutlak hakikate doğru giden süreci oluşturur. Dietzgen, Kant'ın bilinemezciliğini geri çevirmiş; hem duyusal, hem de soyut biçimler içinde, bilmenin, dış dünyanın deneyimle doğrulanan bir yansısı olduğunu öne sürmüştür. Dietzgen'e göre, «universum» hareket halindedir, gelişmenin kaynağını ise çelişkiler oluşturur. Ancak, Dietzgen, diyalektiği bilimsel bir sistem içine oturtmamış; (bilgi kuramında birtakım derin düşünceler dile getirmiş olmakla birlikte) bir bilgi kuramı olarak diyalektiği çokyönlü sergileyememiştir. Bu da, kendisinin görececelik'e ve kaba maddecilik'e ödünler vermesine ve maddi olan ile düşsel olanı karıştırmasına yol açmıştır. Dietzgen, militan bir tanrıtanımaz olduğu kadar, Marx ve Engels'in öğretisinin ateşli bir yayıcısı da olmuştur.

Dikkat Bir kişinin belirli bir nesne ya da eylem üstünde kendi bilme ve pratik etkinliğini yoğunlaştırdığı zihinsel bir durum. Bir nesneye irade dışı (yönelimsiz) Dikkat (fizyolojik bir tepke), nesnenin yenilik, değişebilirlik, karşıtlık, etkime (örneğin, parlak ışık, sesgücü, vb. gibi) kendine özgü yanlarıyla uyanır. Açık (yönelimli) Dikkat ise, amacın bilincinde oluşla belinlenir. Yalnızca insana özgü olan açık Dikkat, çalışma etkinliği yoluyla gelişir.

Dil İnsanın etkinlik sürecinde bilme ve iletişim kurma işlevlerini (bak. Karşılıklı İlişki) yerine getiren bir gösterge sistemi. Dil, doğal ya da yapay olabilir. Doğal Dil, gündelik yaşam dilidir, insanların düşüncelerini iletmelerinin ve birbirleriyle iletişimde bulunmalarının bir aracıdır. Yapay Dil, (matematik simgeleri, göstergeleme sistemleri, vb. gibi) daha dar gereksinimler için yaratılmıştır. Dil, toplumsal üretimin gelimesi sırasında ortaya çıkan bir fenomen olup, insan etkinliğinin eşgüdüme konmasının bir aracı, kaçınılmaz bir yanıdır. Fizyoloji açısından Dil, ikinci işaret sistemidir (bak. İ. Pavlov). Bir düşünce ve düşünce iletme biçimi olarak Dil, bilinç'in biçimlenmesinde özlü bir rol oynar. Kendi fizik doğası gereği, gösterdiği şeyle ilintisi içinde uzlaşımsal olan Dil, ister istemez son kertede, gerçekliği bilme süreciyle koşullanmıştır. Bildirişim, Dil yardımıyla, biriktirilir, korunur ve kuşaktan kuşağa geçirilir. Dil, soyut düşüncenin gelişmesinde ve genelleştirilmesinde önemli bir araçtır. Ancak, Dil ve düşünce özdeş değildir. Bir kez ortaya çıktıktan sonra, Dil, görece bağımsızlığını kazanır ve kendi özgül yasalarına, düşünce yasalarından ayrım gösteren yasalara uymaya başlar. Onun için, sözcük ile kavram, tümce ile yargı arasındaki özdeşlik yoktur. Dahası, Dil, kendine

özgü yapısı olan örgütlenimli bir göstergeler sistemi olup, bunun dışında bir Dil göstergesinin kendi doğası ve anlamı anlaşılamaz. Son zamanlarda kuramsal araştırmaların gittikçe genişlemesi dolayısıyla, yapay, biçimleştirilmiş dillere, bunların mantıksal sözdizimi'ne ve mantıksal semantik'ine daha çok ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Bu nedenle, Dil linguistiğin, mantık ve semiotik'in inceleme nesnesi haline gelmiştir. Çağdaş yeni-pozitivizm, bu incelemelerin rolünü ve önemini mutlaklaştırarak, yanlış bir biçimde, felsefi incelemelerle ilgili sorunları Dil'in mantıksal çözümlenişine indirgemeye çalışır.

Dilötesi ve Nesne-dil Modern mantık kavramları. İnceleme nesnesi doğal ya da yapay bir dilse (örneğin, bir mantık hesabı, ya da somut bilimsel bir kavram dili), bu durumda, nesne-dil adı verilen, incelenmekte olan dili onun incelenişinde kullanılan dilden ayırmak gerekir. Bu ikincisinde, *verili nesne-dille ilişkisi içinde dilötesi* denir. Özellikle, bir kuramötesi, bir dilötesi içinde formüllendirilir.

Diltey, Wilhelm (1833–1911) Alman idealist *filozof, yaşam felsefesi adı verilen* felsefenin bir sözcüsü. Dilthey'in düşünceleri, tarihsel biçimler içinde gelişen bir canlı tin anlayışında odaklaşır. Dilthey, felsefenin ancak bir «bilimler bilimi», yani bir «bilim öğretisi» olabileceğini öne sürerek, tarihsel sürecin yasalarının bilinebilirliğini reddeder. Dilthey, bilim dünyasını, doğa bilimleri ile tin bilimleri diye ikiye ayırır, bu ikincisinin konusu toplumsal gerçekliktir. Dilthey'e göre, felsefe, bilincin çözümlenişinden yola çıkmalıdır, çünkü doğasal ve tinsel yaşamın cevherine ulaşmanın biricik yolunu bize veren şey budur. Psikoloji, tin bilimleri içinde en temel bilimdir, Dilthey, burada, nedenselliğe bağlı açıklayıcı psikolojiyi değil, betimsel psikolojiyi anlar. Düşlemsel sanatlarla ilgili çalışmalarında, Dilthey, fantazinin rolünü vurgular; kendisine göre, fantazinin yardımıyla, şair, rastlantısal olanı özsel olan düzeyine çıkarır ve tipik olanı bireysel olanın temeli olarak saptar. Dilthey'e göre, «yorum bilimi» ya da «hermeneutik», felsefe ile tarih bilimleri arasındaki halkayı oluşturur. Başlıca yapıtları: *Einleitung in die Geisteswissenschaten* (Tinbilimlerine Giriş), 1883; *Die Entstehung der Hermeneutik* (Hermeneutiğin Ortaya Çıkışı), 1900.

Din Özgül bir toplumsal bilinç biçimi; kendine özgü çizgisi, insana egemen dış güçlerin insan zihninde kendi bir fantastik yansımasıdır, yeryüzü güçlerinin yeryüzüne ilişkin olmayan biçimler aldığı bir yansımadır. Marxçılık-Leninçilik, Din'i toplumsal *bilincin tarihsel olarak gelip geçici bir fenomeni* olarak görür ve toplumun gelişmesinin ayrı aşamalarında dinin varoluşunu belirleyen ana etkenleri gösterir. Din'in ilkel toplumda görünüşü, üretici güçlerin *düşük düzeyde olması yüzünden* insanların doğa güçleri karşısında kaldığı güçsüz durumdan ileri gelir. Din'in uyuşmaz sınıflı toplumlarda varoluşu, sınıf baskısına, hakça olmayan toplumsal ilişkilere, kitlelerin yoksulluğuna ve haklardan yoksun durumuna götürülebilir; bu durum, yılgınlık ve umutsuzluk duyusu yaratarak, insanların umutlarını doğaüstü güçlere çevirmesine yol açmıştır. İnsanlarda yanlış anlamlar açarak ve yaşamsal sorunların çözümünü öbür dünyaya aktararak, Din, insanın dış güçlere bağımlılığını pekiştirip sürekli kılar ve yaratıcı özgücünü kırarak insan edilgenliğe mahkum eder. Uyuşmaz sınıflı toplumlarda, Din, emekçi halkı dünyayı değiştirme mücadelesine etkin biçimde katılmaktan eder ve emekçi halkın sınıf bilincinin oluşmasını engeller. Marx, Din için «halkın afyonu» demiştir. Din'in bilimsel yoldan çözümlenişi, Din'in karmaşık bir toplumsal fenomen olduğu, özgül bir düşünceler, duyular ve dinsel törenler siste-

mi olduğu ve sınıflı bir toplumda kendisiyle birlikte meslekten din adamlarını da getiren bir kurumlar sistemi olduğu öncülüne dayanır. Bu özellikler, doğrudan doğruya toplumsal ilişkilere bağlı olup, bu ilişkilerle birlikte değişime uğrarlar. Böyle bir şey, bugünkü koşullar içinde açıkça görülür: Bugün için, Din, Din'de bir bunalıma yol açmış bulunan toplumsal, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin etkisi altında modernleştirilmektedir. Ancak, Din'in özü, değişmeden kalır ve Din'in ortadan silinişi, toplumsal gelişmeyle belirli olarak, kaçınılmazdır. Marxçılık–Leninçilik, Din'in toplumsal köklerini sosyalist kurulmanın getirdiği ekonomik ve toplumsal değişimlerle gücünü yitirişi ve gelişmiş komünist toplumda hepten ortadan silinip gideceği üstüne inandırıcı tanıtlar getirir.

Dinden Sapmışlık Resmi dinsel öğretilere karşı ya da düşmanca ayrılıkların bu öğretilerden kopup ayrılması. İlk Hıristiyan Dinden Sapmışlıklar, yani montanizm, Yahudi–Hıristiyanlık, gnostisizm, 2. ve 3. yüzyıllarda başgöstermiş ve yerleşik Hıristiyan dogmalarına karşı olmuştur. Aryanizm, Nestoryanizm ve Monofisitizm ise, Hıristiyanlık'ın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline geldiği 4. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasında yer almıştır. Dinden Sapmışlık, Katolik Kilisesi'nin feodal toplumda sömürücü sınıflarla çok yakından bağıntılı ve gücünün en yüksek noktasında olduğu ortaçağlarda kendi doruğuna ulaşmıştır (Bogomiller, Valdensler, Albingensler, Lollardlar, Taboritler, vb.). Birçok durumlarda, dinden Sapmışlıklar, halk kitlelerinin feodal toplumda Katolik Kilisesi tarafından desteklenen yönetici sınıflara karşı çıkışının dinsel bir biçimi olmuştur. Dinden Sapmışlık, Batı Avrupa'nın kimi ülkelerinde feodal sistemin çöküşüne zemin hazırlamıştır. Köylü ayaklanmaları için sloganlar getiren ve basit halkı esinlendiren köylü–pleb özellikli Dinden Sapmışlıklar, bu bakımdan önemli bir rol oynamışlardır. Kapitalizmin yükselişiyle birlikte, Dinden Sapmışlıklar da, karşı koyuculuklarından yitirerek, dinsel mezheplere dönmüşlerdir.

Diogenes, Laertius 3. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Yunanlı yazar. Diogenes'in *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Düşünceleri* adlı, on kitaplık oylumlu yapıtı, felsefe tarihi üstüne ilkçağlarda varolan biricik özet derlemedir. Bu yapıt, Empirikos Sektos'a kadarki Yunan filozoflarının özyaşamları ile öğretileri üstüne bilgileri içine alır. Diogenes, alışılagelmedik bir tarzda da olsa, değişik sözlerin ve bilgilerin dikkate değer bir derleyicisidir. Diogenes, stoacılar'a karşı eleştirel bir tavır almış, kuşkucular ile Epikuros'a yakınlık duymuştur.

Diogenes, Kynik (Z.Ö. 404–323) Sinoplu Yunanlı filozof, felsefeden kynik okulun (bak. Kynikler) kurucusu, Antisthenes'in tilmizi. Diogenes, öğretmeninin getirdiği kavramları sonuna kadar götürmüştür. Antisthenes gibi, o da, bireysel olanın dışındaki her şeyi reddetmiş, Platon'un ideaların genel özler olduğu öğretisini eleştirmiştir. Uygarlığın başarılarının tümünü gözardı ederek, yalnızca zorunlu gereksinimlerle kendilerini sınırlamaları için insanlara çağrıda bulunmuştur. Ayrıca, yüzeysel şeyler olarak, sırf insanların bir düzmecesi olarak gördüğü çoktanrıcılık ile tüm dinsel tapınma biçimlerini de yadsımıştır. Toplumsal zümre ayrımına saldırmış, çilecilik'i savunmuştur. Diogenes'in, karşılaştığı yöneticilere ve hükümdarlara karşı açıksözlü ve kendi kafasınca davrandığı, benimsenmiş toplumsal davranış standartlarını küçümsediği, bu arada, bir fıçının içinde yaşamış olmasıyla ünlendiği söylenir. Ancak, söz konusu bu kynik kişiyle ilgili bu aşırı renkli betimlemeler kuşku götürür, eldeki tüm bilgiler birbiriyle oldukça çelişkilidir.

Diyalektik Doğanın, toplumun ve düşün-

cenin gelişmesini yönşten genel yasaların bilimi. Diyalektik'e ilişkin bilimsel anlayış, tarihte uzun bir gelişim geçirmiş; diyalektik kavramı, teriminin kökensel anlamının elden geçirilmesi, hatta aşılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Kökeninde, bu terim (*dialektike techne:* Diyalektik sanatı), şunları veriyordu: a) *soru sorma ve yanıtlama* yoluyla yapılan tartışma sanatı ve b) şeyleri türlere ve cinslere ayırarak, kavramları *sınıflandırma sanatı*. İlkçağda filozoflar, varolan bütün şeylerin değişirliğini güçlü bir biçimde vurgulamışlar ve her temel özelliğin kendi karşıtına değişimini postulalaştırarak, gerçekliği bir süreç olarak görmüşlerdi. Örneğin, Herakleitos, kimi Miletli filozoflar ve Pythagorascılar. Ancak, Diyalektik terimi daha kullanılmıyordu. Aristoteles, Diyalektik'in hareket ve çoğulluk kavramlarındaki çelişkili yanları çözümlemiş Elealı Zenon tarafından ortaya atıldığına inanıyordu. Aristoteles, olası kanıların bilimi olarak Diyalektik ile tanıtların bilimi olarak analitik arasında bir ayrım da gözetiyordu. Platon, gerçek varlığı özdeş ve değişmez olarak görmekle birlikte, varolan daha yüksek türlerden herbirinin ancak varlık ve varlık olmayan olarak, kendi kendileriyle aynı ve kendi kendileriyle aynı olmayan olarak, kendileriyle özdeş ve «başka bir şey»e geçişen olarak kavranabilmesi üstüne diyalektik bir sonuca ağırlık tanımıştı. Bu anlamda, *varlık çelişkileri içermekteydi*: Tekil ve çoğuldu, önsüz sonsuz ve gelip geçiciydi, değişmez ve değişirdi, duruk ve *hareket halindeydi*. Çelişki, *ruhu yansıtmanın* zorunlu koşuluydu. Bu sanat, Platon'a göre, Diyalektik sanatıydı. İskolastik'te, *feodal toplumdaki felsefede*, Diyalektik terimi, retoriğe karşı biçimsel mantığı anlatmak için kullanılıyordu. Rönesans döneminde, «karşıtların çakışırlığı» üstüne diyalektik düşünceler, Nikolas Cusanus ile Bruno tarafından yayılmıştır. Daha sonra, *metafizik'in sürmesine karşın*, Descartes ile Spinoza, diyalektik düşüncenin benzer çeşitlerini ortaya koymuşlardır. 18. yüzyılda, Fransa'da, Rousseau ile Diderot tarafından zengin diyalektik düşünceler üretilmiştir. Rousseau, çelişkiyi tarihsel gelişmenin bir koşulu olarak ele alıp incelemiştir. Diderot, bir adım daha öteye giderek, çağdaş toplum bilincindeki çelişkileri araştırmıştır. Diyalektik'in Marxçılık–öncesi en önemli aşaması, klasik Alman idealizmi olup, burada, metafizik maddeciliğe karşıt, gerçekçilik yalnızca bilmenin bir nesnesi olarak değil, ama etkinliğin bir nesnesi olarak da alınmıştı. Ancak, *bilmenin ve öznenin etkinliğinin gerçek, maddi temeli* konusundaki bilgiden yoksunluk, Alman *idealistlerinin diyalektik kavramlarını sınırlandırarak* çarpıtmıştır. Metafizikte bir delik açan ilk kişi Kant'tır. Kant, fiziksel ve kozmogonik *süreçlerde karşıt güçlerin taşıdığı* amacı belirtmiş, gelişme düşüncesini doğa bilgisine uygulayışıyla Descartes'ı izlemiştir. Kant, kendi çatışkılar öğretisinde, diyalektik düşünceler geliştirmiştir. Bununla birlikte, aklın Diyalektik'ini doğru düzgün fenomenlerin bilinmesiyle sınırlı olarak, düşüncenin kendi çekilmesiyle birlikte uçup giden bir yanılsama olarak betimlemiştir. Kant'tan sonra Schelling de, doğa süreçlerine ilişkin diyalektik bir değerlendirmeyi geliştirmiştir. Hegel'in idealist Diyalektik'i, Marxçılık–öncesi Diyalektik'in gelişmesinin doruk noktasını oluşturur. Burada, «ilk kez, bütün dünya, doğasal, tarihsel ve düşüncesel olan bütün şeyler, bir süreç olarak, yani sürekli hareket, değişim, dönüşüm ve gelişim içinde ortaya konmuş; bütün bu hareket ve gelişimi sürekli bir bütün kılan iç bağıntı çizilmeye çalışılmıştı.» (F. Engels, *Anti–Dühring*, s. 31–32). Hegel'in Diyalektik'i, kendisinin ona yüklediği *önemi kat kat aşar. Hegel'in* her şeyin kendini olumsuzlayışa götüren zorunluluk öğretisi, yaşamda ve düşüncede *devrim yapan bir öğeyi içine alıyor-*

du, zamanın en önde gelen düşünürlerinin Hegel'in Diyalektik'ini «devrimin cebiri» (Herzen) olarak görmelerinin nedeni de buradan gelir. Diyalektik'in gerçek bilimsel bir değerlendirilişi, Marx ve Engels tarafından yapılmıştır. Marx ve Engels, Hegel felsefesinin idealist içeriğini atmışlar; Diyalektik'i, tarihsel sürece ve bilginin gelişmesine ilişkin kendi maddeci anlayışlarına, doğa, toplum ve düşüncede yer alan gerçek süreçlerle ilgili kendi genelleştirmelerine dayandırmışlardır. Bilimsel Diyalektik, varlığın gelişmesini yöneten yasalar ile bilmenin yasalarını bütüncül bir biçimde bileştirmiştir; bu her ikisi özdeş olup, ancak biçimce ayrılırlar. Bu nedenle, maddeci Diyalektik, yalnızca «ontolojik» değil, ama aynı zamanda epistemolojik bir öğretidir; düşünceyi de, bilmeyi de, aynı biçimde, bir oluşum ve gelişim durumu olarak gören bir mantıktır, çünkü şeyler ve fenomenler gelişim süreci içinde neye uğruyorlarsa öyledirler ve kendi geleceklerini, neye uğrayacaklarını da bir eğilim olarak kendilerinde taşırlar. Bu anlamda, bilgi kuramı da, maddeci Diyalektik tarafından bilmenin genelleştirilmiş bir tarihi olarak görülür; bu nedenle, her kavram, her kategori, kendi en genel karakterine karşın, kendi doğası gereği, tarihseldir. Çelişki, maddeci Diyalektik'in baş kategorisidir. Çelişkiler öğretisinde, tüm gelişmenin itici gücünü ve kaynağını açığa koyar. Bütün öbür kategorilerin ve diyalektik gelişmenin anahtarıdır; bu diyalektik gelişme, nicel değişimlerden nitel değişimlere geçişi, kesilmeleri, sıçramaları, ilk gelişme uğrağının olumsuzlanmasını, bu olumsuzlanmanın olumsuzlanmasını ve ilk durumun kendine özgü çizgi ve yanlarının daha yüksek bir düzeyde yinelenmesini içine alır. Diyalektik'i bugünkü burjuva ve reformist kuramlarda yatan her türlü kaba evrimci görüşlerden ayıran da bu anlayıştır. Maddeci Diyalektik, doğayı ve toplumu incelemenin felsefi bir yöntemidir. Ancak ve ancak doğru bir diyalektik yaklaşım, nesnel hakikatin karmaşık ve çelişkili olarak ortaya çıkışına, bilimin gelişmesinin her anında mutlak olan ile görece olan, kalıcı olan ile değişir olan öğeler arasındaki bağıntıya, ve bir dizi genelleştirme biçimden daha başka, daha derin biçimlere geçişe ilişkin bir anlayışı getirebilir. Maddeci Diyalektik'in hiçbir donukluğa ve katılığa izin vermeyen devrimci cevheri, Maddeci Diyalektik'i toplumun pratikte yeniden yapılandırılmasının bir aracı kılar ve toplumsal gelişmenin tarihsel gereklerinin, eski biçimler ile yeni içerik arasındaki kopukluğun, insanlığın ilerlemesine hız kazandıran daha yüksek biçimlere geçiş zorunluluğunun nesnel gözle görülmesine yardımcı olur. Komünizm mücadelesindeki taktik ve stratejilerin, bütün bütüne diyalektik maddeci dünya görüşüyle uygunluk içinde olması gerekir (bak. Mantık, Diyalektik).

Dobrolyubov, Nikolay Aleksandroviç (1836–1861) Rus devrimci düşünür, maddeci, eleştirmen, yayımcı, Çernişevkski'nin yakını. 1856'da aylık *Sovremennik* yayınına katılan Dobrolyubov, 1857'den 1861'e kadar, bu derginin eleştiri ve kaynakça bölümünü yönetmiştir. Bu dönemde pedagoji, estetik, felsefe ve sanat üstüne yazdığı sayısız yazılar arasında en önemlileri şunlardır: «Eğitimde Otoritenin Önemi» (1857), «Zihinsel ve Ahlaksal Etkinlikleriyle Bağıntılı Olarak İnsanın Organik Gelişmesi» (1858), «Robert Owen ve Toplumsal Reform Çabaları» (1859), «Oblomovculuk Nedir?» (1859), «Karanlığın Ülkesinde» (1859), «Gerçek Günler Ne Zaman Gelecek?» (1860), «Basit Rus Halkının Karakter Çizgileri» (1860), «Karanlığın Ülkesinde Bir Işık» (1860). Çeşitli felsefi sorunları ele alışında, Dobrolyubov, doğanın ve insanın genetik birlikteliği ilkesini olduğu kadar, insan organizmasında zihinsel süreçler ile fizyolojik süreçlerin bir-

liğini de savunmuş, düalizm felsefesine meydan okuyarak, epistemolojide bilinemezcilik ile kuşkuculuk'a karşı çıkmıştır. Çağdaş doğabilimin sağladığı verilere dayanarak, Hıristiyanlığın «ruh»un bedenden ayrılması dogmasına karşı mücadele etmiştir. Feuerbach'ın bütünlüklü ve bütünsel bir varlık olarak insan bilgisini başlattığını düşünmüş; ancak, toplumsal sorunlara eğilerek ve insan eylemlerinin toplumsal olarak koşullu olduğunu göstererek, Feuerbach'ın antropoloji ilkesinin yetersizliğini ve sınırlı karakterini sergilemiştir. Tarihselciliğe ulaşmaya çalışmış, doğa ve toplumda gelişme ilkesini savunmuştur. Çernişevski'yle karşılaştırıldığında, sosyalist kuramın işlenmesine daha az ilgi göstermiş olmakla birlikte, Dobrolyubov, temelde bu öğretmeniyle aynı konumu benimsemiş, Rusya'nın sosyalist doğrultuda gitmesi için çalışmıştır. Dobrolyubov, estetiğe önemli katkılarda da bulunmuştur. Belinski'yi izleyerek, edebiyat ve sanatın görevinin o günkü «toplumsal ilişkilerin doğal olmadığı»nı çizmesi, halkın «doğal özlemleri»ni dile getirmesi ve toplumsal yaşamda bir ideali izlemesi gerektiği üstünde durmuştur. Dobrolyubov'a göre, yazarın en büyük erdemi, yaşamı hakikate uygun olarak çizmesidir. Rusya'yı bilinçli kılma çabasını kendine başlıca amaç alan Dobrolyubov, ancak devrimin, kitlelerin devrimci eyleminin varolan sistemi kökünden değiştirebileceğine, otokratik mekanizmayı kıracağına; «karanlığın ülkesi»ne, serfliğe bir son verebileceğine inanmıştır. Dobrolyubov, liberal edebiyat eleştirisinin sahte radikal karakterini de açığa sermiştir. Dobrolyubov'un ideali, «bir insanın değerinin kendi nitelikleriyle biçileceği» ve «herkesin maddi zenginlikten payını kesinkes kendi emeği ile emeğinin değeri kadar alacağı» bir toplum olmuştur.

Dogmatizm Pratikteki ve bilimdeki yeni verilere ve zaman ve mekânın özgül koşullarına bakmaksızın, yani yaratıcı gelişmeyi ve hakikat'in somutluğu ilkesini gözardı ederek, değişmez kavram ve formüller üstüne dayanan bir düşünme tarzını belirten bir terim. Dogmatizmin kaynakları dinsel anlayışların gelişmesinde; tartışılmaz hakikatler olarak, eleştirinin üstünde, bütün inançlı kişiler için kutsal olduğu öne sürülen kilise dogmalarına inanma isteminde yatar. İlkçağ kuşkuculuğunun destekleyicileri, dünyaya ilişkin tüm olumlu öğretileri dogmatik saymışlardır. Çağdaş felsefede Dogmatizm, dünyanın değişirliğini ve gelişimini yadsıyan diyalektik-olmayan anlayışlara olduğu kadar, diyalektik gelişme yasalarının değişik tarihsel koşullarda, değişik nesne ve süreçler içinde kendilerini değişik biçimde gösterdiklerini anlamayışa da bağlıdır. Siyasette Dogmatizm, sekterliğe, yaratıcı Marxçılığa sırt çevirmeye, öznelciliğe ve pratikle ilintiyi yitirmeye yol açar. Bugünkü koşullarda, Dogmatizm, revizyonizm yanısıra, uluslararası işçi sınıfı hareketi için büyük bir tehlike oluşturur. Dogmatistler, dünyada değişen koşulları göze almazlar ve değişik koşullarda ortaya konmuş eski formüllere bağlı kalırlar. Dogmatistler, «sol» lâfebeliğine dalarak, «ultra devrimci» sloanlar atarlar; ancak bunlar, pratikte devrimci siyasanın çok uzağında kalırlar. Marxçılık-Leninicilik, Dogmatizm'in her türlüsüne çok karşı çıkar.

Doğabilim Doğanın bilimi, bir bütün olarak doğabilimler; insanoğlu bilgisinin üç temel bölümünden biri (öbür ikisi: Toplum bilimler ve düşünceye ilişkin bilimler). Doğabilim, sanayi ve tarım teknolojisi ile tıbbın kuramsal temelini olduğu kadar, felsefi maddeciliğin bilimsel temeli olup, diyalektik doğa anlayışını da oluşturur. Maddenin çeşitli biçimlerini ve bunların hareket biçimlerini, doğada nasıl işlediklerini ve kendilerini gösterdiklerini, bağıntılarını ve kurallıklarını inceler. Doğabilim, kendi içeriğine ve araştırma yöntemlerine bağlı ola-

rak, ampirik ya da kuramsal olabilir, kendi inceleme nesnesinin kendisine bağlı olarak, ya organik değildir, cansız doğadaki hareket biçimlerini (mekanik, fiziksel, kimyasal, vb. hareket biçimlerini) inceler, ya da organiktir, yaşamdaki fenomenleri inceler. Bu alt bölümlemeler Doğabilim'in iç yapısını, *bilimlerin sınıflandırılması*'nı gösterir. Dünyanın doğabilimsel ya da «fiziksel» bir tablosunu çizmeye yardım etmesi bakımından, Doğabilim, başlıcalıkla kendi kuramsal yanıyla (kavramlar, kategoriler, yasalar, kuramlar, varsayımlar yoluyla) olduğu kadar, bilimsel araştırma yöntemleri ve yollarıyla da felsefeye yakından bağlıdır; felsefenin gelişmesi üstünde doğrudan etkisi olup, büyük bilimsel buluşlarla ortaya çıkan maddecilik biçimlerinin değişimini belirler. Öte yandan, Doğabilim, teknoloji ile üretim süreciyle de yakından bağıntılıdır. Doğabilim, bir tür doğrudan üretici güç olarak kendini gösterir; gelişmiş sosyalist toplumu kurma sürecinde bu işlevini çok daha tam olarak açığa koyar. Doğabilim, (ilkçağlarda) doğanın doğrudan gözlenişinden (15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar) mutlak biçimiyle metafizik doğa görüşüne bürünen analitik açımlama dönemine, (19. ve 20. yüzyıllarda da) kapsamlılığı, bütünlüğü ve somutluğuyla doğanın bireşimsel olarak yeniden kurulmasına giden bir gelişim göstermiştir. 19. yüzyılda Doğabilim'e diyalektiğin kendiliğinden girişi 20. yüzyılda Doğabilim'deki (nedenlerini ve aşma yollarını Lenin'in *Materyalizm ve Ampirio–Kritisizm*'de açığa koyduğu) bunalım dolayısıyla karmaşıklaşmıştır. 20. yüzyılın ortalarına doğru, Doğabilim'e, atom enerjisini kullanma ve mikrokosmosa, atomlara, atom çekirdeğine ve temel parçacıklar dünyasına girme yollarını arayan fizik egemen olmuştur. Fizik, Doğabilim'in astronomi (kozmonautik), sibernetik, bionik, kimya, biyoloji, vb. gibi öbür dallarının gelişimine hız vermiştir. Kimya, matematik ve sibernetik eşliğinde, fizik, biyosentezin önünde yatan kuramsal ve deneysel görevleri çözmesi için molekül biyolojisine katkıda bulunur; ayrıca, katılımın maddi doğasıyla ilgili buluşlara, kimyasal bağıntıların doğasını bilmeye, kozmogoni ile kozmoloji'deki sorunların çözümüne yardım eder. Modern Doğabilim'de, öncü rolü yalnızca fizik oynamaz; molekül biyolojisi, sibernetik, makrokimya gibi bütün bir grup bilimler de oynar. Modern Doğabilim, ciddi bir inceleme gerektiren birçok felsefi sorunlar da ortaya atar. Bu sorunların çözümü, maddeci diyalektiğin geliştirilmesi açısından olduğu kadar, yüzyılın başından bu yana Doğabilim'deki çağdaş toplum yaşamındaki gittikçe artan rolü, *bilimsel ve teknik devrim*'de kendini güçlü biçimde gösterir.

Doğa Felsefesi Kendi uçsuz bucaksızlığı içinde alınmış doğaya ilişkin kurgusal yorumlardan ayırdedilen felsefeye verilen ad. Doğabilim ile Doğa Felsefesi'ni arasındaki sınırlar kadar, doğa felsefesinin öbür felsefi bilimler içindeki yeri de felsefe tarihi boyunca değişim göstermiştir. İlkçağlarda, Doğa Felsefesi, doğabilime karışmıştı ve eski Yunan felsefesinde, çoğu zaman fizik diye geçiyordu. İlkçağ Doğa Felsefesi, bütünsel ve yaşayan bir bütün olarak doğanın kendiliğinden ve naiv bir diyalektik yorumunu getiriyor, insan ile doğanın özdeşliğini öne sürüyordu (bak. Hilozoizm). Kozmoloji ile komogoni de Doğa Felsefesi'nin bütünsel bir parçasıydı. Doğa Felsefesi öğelerine ortaçağ iskolastik'inde bile rastlanır. Bunlar, başlıcalıkla, Aristotelesci Doğa Felsefesi ve kozmoloji ilkelerinden kimilerinin yermerkezci dünya tablosuna uyarlanmasına dayanıyordu. İskolastik dünya tablosuna karşı verdiği mücadele sırasında, Rönesans Doğa Felsefesi, daha yüksek bir doğabilimsel bilgiye dayalı olmakla birlikte, İlkçağ Doğa Felsefesi'nin ana kavramlarını ve ilkelerini korumuş, doğanın sonsuzluğu ve doğayı oluşturan

dünyaların sonsuz sayıda oluşu ve sınırsızca büyük ve sınırsızca küçükte karşıtların çakışırlığı (bak. Nikolas Cusanus; Bruno), gibi birtakım maddeci ve diyalektik düşünceler geliştirmiştir. 17. yüzyılda, Doğa Felsefesi'nin içinden birtakım doğabilimler, en başta da matematik ve mekanik ortaya çıkmışsa da, Doğa Felsefesi bunlarla yakından bağıntılı olarak görülmüştür. 18. yüzyılda, Fransız ve Avrupa Aydınlanma ve maddecilik filozofları, daha önceki yüzyıldaki düşüncelere oranla çok daha kapsamlı ve derin olan tüm bilimlerin karşılıklı ansiklopedik bağıntısı düşüncesini ortaya koymuşlardır. Schelling'in Doğa Felsefesi, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başları arasında büyük bir rol oynamıştır. İdealist temeller üstüne oturmasına karşın, Schelling'in bu felsefesi, doğadaki güçlerin birliği düşüncesini formüllendiriyor, o çağdaki doğa bilimlerinin başlıca bulgulamalarını özetliyordu. Schelling'in bir izleyicisi olan L. Oken, organik dünyanın gelişmesi düşüncesini ortaya atmıştır. Engels, Doğa Felsefesi için şunları yazar: Doğa Felsefesi, «gerçek olan, ama daha bilinmeyen karşılıklı bağıntıların yerine, eksik olguları kafadan uydurmacalarla doldurarak ve somut boşluklar arasında hayali köprüler kurarak, ideal olan, hayali olan şeyleri koymuştur. Bunu yaparken de, birçok parlak düşünceleri kavramış, daha sonraki birçok buluşlara öncelik etmiş, ancak hayli saçmalıklar da üretmiştir, nitekim başka türlüsünü de yapamazdı. Bugün, günümüze karşılık verecek bir «doğa sistemi»ne ulaşabilmek için, doğabilimsel araştırmalardan çıkan sonuçlar diyalektik olarak, yani karşılıklı bağıntıları içinde kavrandığında, bu karşılıklı bağıntının diyalektik karakteri metafizik kafalı doğabilimcilerin bile isteklerine karşın kendini dayatıyorsa, doğa felsefesinin sonu gelmiş demektir. Onu yeniden diriltmeye kalkışacak her girişim yalnızca yüzeyde bir girşim olarak kalmayacak, ama geriye atılmış bir adım da olacaktır (K. Marx ve F. Engels, *Seçilmiş Yapıtlar,* cilt 3, s. 364–65). Ancak, daha sonra, 20. yüzıyılın başlarında böyle bir adım, J. Ostwald ve Avenarius ile daha başkaları gibi, doğabilimdeki bunalımın Doğa Felsefesi yoluyla üstesinden gelmeye çalışan idealist filozoflarca atılmıştır. Doğa felsefesi'nin kimi öğelerine, doğurucu evrim kuramı'nda olduğu kadar, Hartman'ın eleştirel ontoloji kuramında da rastlanır.

Doğanın Diyalektiği F. Engels'in ilk kez SSCB'nde yayınlanmış (1925) olan ve doğabiliminde diyalektiğin ana sorunlarıyla ilgili notları (1873–86) içine alan, bitmemiş bir yapıtı. Engels, diyalektik maddeciliğin yalnızca toplum bilimlerinin derin bir bilgisine değil, ama aynı zamanda doğa bilimlerinin de derin bir bilgisi üstüne dayanması gerektiğini, buna karşılık, doğa bilimlerinin de diyalektik maddecilik'e dayanmadan verimli olarak gelişemeyeceğini düşünmüştür. *Doğanın Diyalektiği,* tarihin ve doğa bilimindeki en önemli sorunların felsefi yönden derinden bir araştırılışını içerir ve mekanik maddeciliği, metafizik yöntemi, doğa bilimlerinde idealist ve bilinemezci anlayışları eleştirir. Çağdaş bilimlere derinden bağlılık içinde, Engels, metafizik doğa anlayışının nasıl bilimsel ilerleme karşısında kendi içinde çatladığını göstererek, diyalektik yöntemi yerleştirmeye çalışmıştır. Ayrıca, doğa bilimcilerin metafizik yaklaşımı terkederek, diyelaktik yaklaşımı benimsemek zorunda olduklarını da göstermiştir. Engels, madde'nin hareket biçimleri üstüne diyalektik–maddeci öğretiyi geliştirmiştir. Bu öğreti doğrultusunda, yaptığı kendi çalışmaları, somut bir sınıflandırma biçimine dayanarak, doğa bilimlerini sınıflandırma ilkelerini işler. Engels, doğa bilimlerinin temel yasalarını felsefi yönden ayrıntılı biçimde incelemiş, bu yasaların diyalektik doğasını açığa koymuştur. Enerjinin sakınımı ve değişimi yasasının gerçek anlamını göstererek, termo-

dinamiğin ikinci ilkesini incelemiş, Evren'in sürekli ısısal ölüme yaklaştığı vargısının yanlışlığını göstermiştir. Engels, Darwin'in türlerin kökeni öğretisini derinden çözümleyerek, buradaki başlıca noktanın, gelişme kuramının bütünlükle maddeci diyalektikle uygunluk içinde olduğunu göstermiştir. Engels, insanın türeyişinde ve gelişmesinde emek'in rolüne de eğilmiştir. Ayrıca, matematik kavram ve işlemlerin şeylerin ve süreçlerin doğadaki ilişkilerini nasıl yansıttığını, doğada nasıl kendi öntiplerini bulduklarını göstermiş, değişkenlerin ortaya konmasının diyalektiğin matematiğe girmesini bize gösterdiğini belirmiştir. Engels, rastlantı ile zorunluluk arasındaki ilişkiyi araştırmış ve bu soruna mekanikçi ve idealistçe yaklaşımların her ikisinin de yanılgılı olduğunu açığa koymuştur. Doğa bilimlerinin nasıl diyalektiğin önermeleriyle uygunluk içinde olduğunu ve bu önermeleri özgülleştirdiğini göstermek için de Darwin'in öğretisinden yararlanmıştır. Hiç kuşkusuz, Engelse'in bu kitabında doğa bilimlerinin özel sorunlarıyla ilişkili olarak ele aldığı kimi noktalar, o günden bugüne elde edilen korkunç bilimsel ilerlemeler sonucunda aşılmış olmakla birlikte, bu noktaların doğa bilimlerine diyelaktik maddeci yaklaşımı ile felsefi genelleştirmeleri geçerliklerini bugün için de bütünlükle korumaktadırlar. *Doğanın Diyalektiği*'nde ortaya konan birçok önermeler, yıllar boyunca bilimsel gelişmelere ışık tutmuştur. Bu kitap, doğa biliminin karmaşık sorunları üstüne diyalektik düşünmenin bir modelini oluşturur.

Doğa Yasası Devlet dışında, aklın ve insan doğasının kendisinden ileri geldiği düşünülen bir yasa öğretisi. Doğa Yasası'yla ilgili düşünceler, ilkçağlarda Sokrates, Platon, vb. gibi kişilerce ortaya konmuştur. Ortaçağda, Doğa Yasası, Tanrı yasasının değişik bir çeşidi olarak görülüyordu (bak. Thomas, Aquinolu). Doğa Yasası düşünceleri, en geniş biçimde, Batı burjuva devrimleri (17.–18. yüzyıllar) döneminde ele alınmış; başlıca savunucuları (Locke, Rousseau, Montesquieu, Holbach, Kant, Radişçev, vb.), bu düşünceleri feodalizmi eleştirmek, burjuva toplumun «doğallığı»nı ve «akla uygunluğu»nu olumlamak için kullanmışlardır. Emperyalizm döneminde, Doğa Yasası düşünceleri, kapitalizmi savunmak için kullanılmaktadır.

Doğal–Tarihsel Maddecilik (Doğal–Bilimsel Maddecilik) Lenin tarafından «dış dünyanın nesnel gerçekliğine ilişkin olarak bilim adamlarının büyük çoğunluğunca paylaşılan, felsefi açıdan bilinçsiz, kendiliğinden olan kanı»yı (cilt 14, s. 346) belirtmek için kullanılan kavram. Doğal–Tarihsel Maddecilik'in doğa bilimciler arasında çokça tutulmuş olması, dünyanın maddiliğinin kabul edilişinin mantıksal olarak insanın doğayı bilmesinden ileri geldiğini tanıtlar. Ancak, Doğal–Tarihsel Maddecilik, tutarlı bir felsefi kuram olmasa da, tekyanlı mekanik ve metafizik maddeciliğin sınırları ötesine geçerek, kaba ampirizm'e pozitivizm'e dönüşerek soysuzlaşmaz. Doğal–Tarihsel Maddecilik'in sınırları en iyi bilimsel kuramların çöktüğü dönemlerde açığa çıkmıştır. Doğal–Tarihsel Maddecilik, eski genel kabul görmüş anlayışlarla çelişen, yeni edinilmiş bilgileri açıklamada yetersiz kalır. Onun için, yeni fenomenleri yorumlamada güçlüklerle karşılaşan doğa bilimciler, çoğunlukla kendiliğinden maddeci görüşleri terkederek, idealizme kayarlar (bak. Fiziksel İdealizm). Özgül bilimlerde elde edilmiş sonuçlarla ilgili doğru dürüst felsefi genelleştirmeler, ancak diyalektik maddeci felsefe konumundan yapılabilir.

Doğru, Mantıksal ve Olgusal Zorunlu doğrular ya da «aklın doğruları» ile rastlantısal doğrular, ya da «olgusal doğrular» arasında bir ayrım yapmış olan Leibniz'in

getirdiği mantık kavramları. Bu birincisinin doğruluğu mantık yasalarından, ikincisinin doğruluğu ise şeylerin kendi durumlarına karşılık verişinden çıkarılır. Mantık yasalarını mutlak yasalar olarak gören Leibniz, «aklın doğruları»nın tüm dünyalar (yani, mantıkla çelişmeyen dünyalar) için geçerli olduğunu, olgusal doğruların ise ancak (üstünde yaşadığımız dünya da içinde olmak üzere) birtakım dünyalar için doğru olabileceğini düşünüyordu. Buna benzer bir ayrımlama Hume ile Kant tarafından da yapılmıştır (bak. Bireşimsel ve Çözümsel). Modern mantık, bu ayrımlamanın mutlaklaştırılmasını önler.

Doğrulama (Doğrulanabilirlik) İlkesi Mantıkçı pozitivizm'in temel ilkesi; bu ilkeye göre, dünyayla ilgili her yargının doğruluğu, son kertede, bu yargının duyu verileriyle karşılaştırılmasıyla kesinlik kazanabilir. Viyana Çevresi tarafından ortaya getirilen bu ilkeye göre, bilgi, genelinde duyusal deneyimin sınırlarını aşamaz. Verdiğimiz yargılar, ya yalnızca deneyim verilerinin betimlenişine dayanır ve doğrudan doğrulanabilir, ya da dolaysız doğrulanabilir yargılara mantıksal yoldan ingidirgenerek dolaylı biçimde doğrulunabilir. Dünyayla ilgili bilgiyi «doğrudan kanıtlar»a indirgeyen ve doğrudan doğrulanamayan bütün bilimsel yargıları bilme dışı bırakan Doğrulama İlkesi'nin felsefi ve metodolojik yönden bu tutarsızlığı, mantıkçı pozitivistleri bu ilkenin sulandırılmış bir biçimini, yani bilimsel yargıların yer yer ve deneyimsel olarak dolaylı doğrulanışını içeren bir biçimini kabule götürmüştür. Bu ilke, bu biçimiyle, genel metodolojik bir gereği, yani kuramsal önermelerin ampirik olgulara karşılık vermesi gerektiğini kuramsal bilginin (heurustik gücü, mantıksal yalınlığı, vb. gibi) kabul edilebilmesinin daha başka etken ve ölçütleriyle birlikte ele alınması gereğini dile getirir.

Doğruluk ve Hakikat Mantık ve bilgi kuramının kategorileri: (mantıksal) Doğruluk, mantık işlemlerinin (bak. Çıkarsama, Tanıt, Tanımlama: Sınıflandırma) bir niteliği olup, bilmeyle ilgili işlemlerin kendi somut içeriğinden bağımsızdır. (Belirli kurallar halinde formüllendirilen) işlemlerin Doğuruluk koşullarını bu işlemlerin kendi amaçları ile mantık yasaları belirler. Hakikat, (önermeler, kuramlar, vb. gibi) bilmenin sonuçlarının içeriğini gösteren bir nitelik olup, bu sonuçların bilinebilen gerçeklikle uygunluk içinde olması anlamına gelir (bak. Hakikat). Ancak, Doğruluk kavramı, düşüncenin nesnel dünyayla ilintisini de gösterir. Çünkü mantık yasalarına dayalı mantık işlemleri biçimleri, nesnel gerçekliğe ilişkin çok daha genel çizgileri ve ilintileri yansıtır. Bu kavramlar bilme sürecinde birbirine yakından bağıntılıdır. Doğruluk, belirli mantık işlemlerini gerektiren amacın zorunlu bir koşulunu oluşturur; son çözümlemede, bilmenin hakiki sonuçlarının bir *sine qua non*'udur. İdealist mantık ve felsefe (özellikle de Mantıkçılık, mantıkçı pozitivizm, vb.), mantık biçimlerinin ve yasalarının nesnel kökenini yadsıyarak, doğruluk'u yanlış biçimde yorumlar, Doğruluk'un temelinin zihinde yattığını da ya da belirli linguistik biçimlerin gördüğü ortak kabulde yattığını düşünür.

Doğuştan Düşünceler İdealizme göre, ta ilk başından insan zihninde yatan ve deneyimden bağımsız olan kavramlar. Bunlar, matematik ve mantık belirtileri ile felsefe ilkelerini de içine alır. Doğuştan Düşünceler öğretisi, Plotan tarafından kurulmuştur. Kimi filozoflar, (Descartes), bu Doğuştan Düşünceler'in Tanrı vergisi olduğunu; kimileri de (Leibniz), duyusal deneyim yoluyla ilerleyen zihnin kendi eğilimi ya da kendini gösterme biçimi olduğunu düşünür. Bu farklara karşın, bütün Doğuştan Düşünceler kuramları, bir ampriorizm, yani deneyimden bağımsız ve onu önceleyen

bilgi öğesi taşırlar. Epistemolojik açıdan, Doğuştan Düşünceler kuramları, genel kavram ile ilkelerin kökenine, dolayımlı olan ile dolayımsız olan arasındaki ilişkiye, bilmede duyusal öğeler ile akılsal öğeler arasındaki ilişkiye, bireysel deneyim ile toplumsal–tarihsel deneyim arasındaki ilişkiye tarihsel ve diyalektik–olmayan bir yaklaşımdan kaynaklanmıştır.

Dolayımlama Bir başka şeyle (kavramla) ilişkiyi açığa koyma yoluyla bir şeyi (kavramı) tanımlama ya da bu yolla bir şeyin (kavramın) varolması. Şeylerin temel özellikleri bu şeylerin öbür şeylerle karşılıklı bağıntısı içinde açığa konur. Ancak, başka bir şeyle ilişkisi yoluyla bir şey o olduğu şey olabilir, verili somut şey olarak tanımlanabilir. Dolayımlama, Hegel felsefesinin temel bir kategorisidir. Dolayımsız kategorisiyle birlikte içinde, Dolayımlama kategorisi, fenomenlerin evrensel karşılıklı bağıntısını ve çeşitli şeyler ile bu şeyleri yansıtan kavramların gelişmesindeki evrenselliği dile getirir.

Dolayımsız Bilgi Tanıt olmaksızın edinilen bilgi; yalnızca deneyimin verileriyle değil, ama mantıksal akıtyürütme yoluyla da dolayımlanan gidimli bilgiden farklı olarak, hakikatin doğrudan gözlenişi. İki tür Dolayımsız Bilgi: Duyusal ve anlıksal dolayımsız Bilgi olup, metafizik öğretiler içinde bunlar karşı karşıya konur. Kant'tan önce, duyusal Dolayımsız Bilgi, her zaman deneyimden ileri gelen bilgi olarak görülüyordu. Kant, deneyimden sonuçlanan Dolayımsız Bilgi'den ayrıca, (zaman ve mekân gibi) a priori duyusal Dolayımsız Bilgi biçimleri de olduğunu öne sürüyordu. Kant, insan zihninin anlıksal Dolayımsız Bilgi'si olması olanağını geri çeviriyor, ancak, bunu insan zihninden çok daha yetkin olan bir zihin için kabul ediyordu. Anlıksal Dolayımsız Bilgi, ilkçağda Platon ile Plotinos tarafından; 17. yüzyılda Descartes, Spinoza ve Leibniz gibi akılcılar tarafından, 19. yüzyılın başlarında Fichte ve Schelling gibi Alman romantizminin idealistleri ve fiolzofları tarafından; 20. yüzyılda da Husserl tarafından kabul edilmiştir. Bu kişiler, anlıksal Dolayımsız Bilgi'den zihnin hakikati «zihin gözü»yle, doğrudan, kanıt olmaksızın görme yeteneğini anlıyorlardı; örneğin, geometri belirtileri bu gibi hakikatlerden görülüyordu. Hegel, anlıksal Dolayımsız Bilgi'yle ilgili daha önceki kuramları diyalektik olmayışlarıyla eleştirmiştir. Dolayımsız Bilgi'de, Hegel, dolayımlaşmış bilgi ile dolayımsız bilginin bir birliğini görmüştür. Ancak, Hegel, yanlış biçimde, kendinden gelişen düşünceyi bu birliğin temeli olarak görür. Diyalektik maddecilik, dolayımsız bilgi ile dolayımlaşmış bilginin birliğini maddi pratiğe dayandırır; pratikte dolayımlaşan hakikatler ile bu hakikatlerle koşutlanan düşünme, yinelenen yeniden üretim dolayısıyla doğrudan doğruya bir sahicilik kazanır.

Dolayımsız Çıkarsamalar Sonuçlamanın doğrudan doğruya tek bir öncülden geldiği çıkarsamalar. Dolayımsız Çıkarsamalar, çevrilmeyi, dönüşümü, vb. içine alır. Dolayımsız Çıkarsamalar, iki ya da daha çok öncülden oluşan içermeli çıkarsamaların karşısına konur.

Dolaylı Tanıt Bir önermeyi gerekçelendirme yöntemiyle ayrılan bir mantık tanıtı biçimi. Doğrudan tanıta benzemez olarak, dolaylı yoldan tanıtlanacak önermenin doğruluğu, belirli öncüllerin yanlışlığı gösterilerek yapılır. Bu öncüller, tanıtlanacak önermeyle öyle bir ilişkidedir ki, yanlışlıkları ister istemez önermenin doğruluğunu içerir.

Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç (1821–1881) Rus gerçekçi yazar ve düşünürdür. Dostoyevski'nin ilk romanı olan *İnsancıklar* (1846), kendisinin «halkı için acı çeken»

(Dobrolyubov) bir hümanist olduğunu gösterir. Düşünceleriyle o dönemde Dostoyevski'yi etkilemiş olan Belinski, *İnsancıklar*'ı «ilk toplumsal roman çabası» olarak değerlendirir. Dostoyevski, 1847'de, radikal kanadının başını N. Speşnev'in çektiği Petraşevski Grubu'na katılmış; 1849'da tutuklanarak ölüm cezasına çarptırılmış, bu yargı daha sonra dört yıl cezaya çevrilmiştir. Sibirya'da Dostoyevski'nin dünya görüşü bir evrime uğramış, toplumsal eşitsizlikle devrimci yoldan savaşmaya sırt çevirmeye başlamış, Rusya ile Batı'nın yazgısının birbirinden farklı olduğu, çarlık otokrasisi ile dinin kitlelerin bilincinde yer etmiş olduğu düşüncesine varmıştır. Dostoyevski, ayrıca, insanların kardeşliği ve bireysel yetkinlik ile mutluluğa dayalı toplumsal uyum gibi insancıl düşüncelere, bağlı kalmıştır. Dostoyevski'nin görüşleri, 1859'da St. Petersburg'a döndüğünde, M. Dostoyevski, N. Strakhov e A. Grigoryev'le birlikte geliştirdiği (kimi Batıcılık çizgileri de taşıyan) Slavcılık benzeri, «toprağa dön» anayışında dile gelir. Dostoyevski, sosyalizm ve devrim düşünceleri yerine, üst sınıfların «toprak»la (yani Rus halkıyla) barışçıl yoldan kaynaşması düşüncesini koyar. Dostoyevski'ye göre, Rus halkı, koruyageldiği Hıristiyan «evrensel uzlaşım» ideali dolayısıyla Batı uygarlığının meyvelerini özümleyebilecek, bu arada, Batı toplumlarındaki sınıfsal nitelikler arasındaki uçurumdan kaçabilecekti. Bu idealin tam olarak gerçekleştirilmesinde, Dostoyevski, Rus halkının tarihsel görevinin yattığını görür. Dostoyevski'nin toplumsal çatışkıları ortadan silme amacı, hiç kuşkusuz, tutucu ve ütopyacıdır. Edebiyat yapıtlarında, Dostoyevski, burjuva uygarlığın «bencilliğini, ikiyüzlülüğünü, köleciliğini, yabancılaşmasını ve ticariliğini» mahkum etmiş; serfliğin kaldırılmasından sonra Rusya'daki «etik yıkım» (Lunaçarski) karşısında acılara düşmüştür. Yazılarında, Dostoyevski, bireyin ahlaksal ve tinsel çabalarına ilişkin olarak, yaşamın anlamı, özgürlük ve zorunluluk, insan ve Tanrı, iyi ve kötü, görev ve eğilim, akıl ve ahlak, vb. gibi sorunlar üstünde yoğunlaşmıştır. Dostoyevski, insanı özgür iradesi ve eylemlerinden sorumlu olan (başkalarının kendisini yönlendirmediği) bir kişi olarak görmüş ve ne gibi bir yaşam içinde olursa olsun kendisine şu yüksek ve aydınlık ilkenin yol göstermesi gerektiğini söylemiştir: «*insanca insan* ol ve hep öyle kal». Dostoyevski'ye göre, bireyin özgürlüğü iyinin olduğu kadar kötünün de kaynağıdır. Sınırsız özgürlük ve varolan ilişkilere karşı bireyci başkaldırı zorbalığa, insanların yabancılaşmasına, kişiliğin ahlaksal yıkımına, hatta ölümüne götürür. İlerlemeye ve yetkin bir topluma giden yol, Dostoyevski'ye göre, alçakgönüllükte ve acı çekmede yatar; böyle bir şey, insana ahlak bunalımından kurtulmasına ve tanrı–insan ideali olarak İsa'da birleşme idealini özgürce seçmesine yardımcı olur (yoksa, izinvericilik ilkesi en sonunda kazanır ve dünya karmakarışıklığın içine gömülür). Dostoyevski, kendi dinsel idealinin gerçekleşmesinin olanaklı olduğuna inanmak istemiş, ancak gerçeklik zihninde başedilmez çelişkiler yaratarak, kendisinin daha başka sonuçlamalara varmasına yol açmıştır. Dostoyevski'nin dünyagörüşündeki çatışkılara dinsel, toplumsal–etik, tarihsel ve estetik sorunları ele alışında rastlanmakla birlikte, kendi düşüncesinin özü hep hümanizm olarak kalmıştır. Dostoyevski, roman kahramanlarından birinin ağzından kötülüğün insanların olağan bir durumu olduğuna inanmak istemediğini ve inanamayacağını söylemiştir. Dostoyevski'nin hümanizmi, yani «aşağılanmış ve horgörülmüş» insanlara sevecenlikle yaklaşırken, toplumsal ve tinsel baskıya nefret, kendisini ilerici insanlığa sevdirmesine yol açmıştır. Dostoyevski'nin yapıtları, gerçekçilik tarihinde bir çığır açmış, dünya edebiyatının gelişmesi üstünde olduğu kadar, birçok filozofun dün-

yagörüşü üstünde de gözle görülür bir etki bırakmıştır. Bugünkü burjuva ideolojisi (özellikle varoluşçuluk, kişiselcilik, Freudculuk), Dostoyevski'nin görüşlerini kabaca çarpıtır. Dostoyevski'nin görüşlerini doğru olarak anlayabilmek için yalnızca kendisinin (*Suç ve Ceza,* 1866; *Budala,* 1868; *Ecinniler,* 1871–72; *Delikanlı,* 1875; *Karamazov Kardeşler,* 1879–80 gibi) romanlarını değil, ama mektupları ile *Bir Yazarın Günlüğü*'nü de okumak gerekir.

Dramatiklik İnsanın yaşamındaki ve insanın toplumsal ve doğal çevreyle karşılıklı ilişkilerindeki çelişki ve çatışmaları yansıtan ve genelleştiren bir estetik kategorisi. Gerçekçi sanat, gerçekliği ve gerçeklikte yatan çelişkileri ve karmaşıklığı hakikate bağlı olarak saptar, yaşamın Dramatiklik'ini, insanların yazgılarını ve coşkusal deneyimlerini yoklar. Dramatik çatışmalar, yaşamdaki çelişkileri dile getirmenin özgül bir estetik biçimi olarak, sanatta insanların karşıt işlerinin, düşüncelerinin, özlem ve coşkularının amansızca çarpışmasını yeniden üretmenin bir tarzı olarak, Dramatiklik' in en tam ve yoğun biçimidir. Gerçek sanatta, dramatik çatışma, derinde yatar; önemli ideolojik ve toplumsal bir içerik taşır; keskin ve gerilimli olup, istenen estetik etkiyi yaratacak doğrultuda, yetkin bir sanatsal biçim içerisinde dile getirilir.

Duns Scotus, John (1265/66–1308) Fransisken bir keşiş, ortaçağ iskolastik'inin önde gelen bir temsilcisi. Marx'ın sözleriyle, Duns Scotus, teolojiyi, maddeciliği vaazetmeye zorlamıştır. Duns Scotus, Thomasçılık'ı sert bir biçimde eleştirir. Aquinolu Thomas'a benzemez olarak, yoktan varolma düşüncesine akılcı gerekçeler getirmenin olanaksız olduğunu kanıtlamaya, aklın iradeye bağlı olduğunu kabul ederek, felsefeyi teolojiden ayırmaya çalışmıştır. Duns Scotus'un görüşlerine göre, Tanrı mutlak özgürlüktür. Ortaçağda tümeller üstünde tartışma nominalizm'i savunmuştur. Yönelim kavramını mantığa sokmuş, somut anlam (bu terim kendisinindir) ile soyut anlamı karşı karşıya koyan ilk kişi olmuştur.

Durkheim, Émile (1858–1917) Fransız sosyolog ve pozitivist filozof, Comte'un izleyicisi. Durkheim'ın düşüncesine göre, sosyoloji, toplumu bireyin psişesinden farklı yasaları olan, özel bir tinsel gerçeklik olarak incelemedir. Her toplum, ortak benimsenen kollektiv düşüncelere dayanır; bilim adamı, toplumsal çevrenin insan bilincine zorladığı toplumsal olgularla, (yasa, ahlak, din, duyu, alışkanlık, vb.) kollektiv düşüncelerle uğraşmalıydı. Durkheim, toplumsal gelişmeyi şu üç etkene bağlıyordu: Nüfus yoğunluğu, iletişim araçlarının gelişimi ve kolektif bilinç. Her toplum, toplumsal dayanışmayla gösteriliyordu. İlk toplumda, dayanışma «mekanik»ti, çünkü kan bağına dayanıyordu. Modern dünyada, dayanışma «organik»tir, çünkü iş bölümüne, yani yaşam gereklerinin karşılanmasındaki sınıfsal işbirliğine dayanmaktadır. Durkheim, dinin toplum yaşamında önemli bir etken olduğunu düşünmüştür. Durkheim'a göre, toplum, kendini dinde yaradanlaştırır. Başlıca yapıtları *De la division du travail sociale* (İçtimâi Taksimi *Âmâl,* es.h.), 1893; *Les régles de la méthode sociologique* (Toplumbilimsel Yöntemin Kurlları), 1895; *Les formes élémentaires de la vie religeuse* (Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri), 1912; *Education Morale* (Ahlak Terbiyesi, es.h.), 1925; *Leçons de Sociologie* (Sosyoloji Dersleri), 1950; *Education et Sociologie* (Eğitim ve Sosyoloji), 1922, Meslek Ahlakı, Ahlak ve Hukuk Kaideleri Hakkında Dersler.

Duygulanım Güçlü ve zorlu bir etkisi olan, ama (öfke, korku, vb.) daha özlü oluşuyla, tutku ya da mizaçtan (bak. Coşkular) ayrılan bir deneyim. Duygulanım'a (kendi-

ne özgü el ve yüz kıpırtıları gibi) anlatımsal hareketler ile (ağlama, bağırma, vb. gibi) sesli tepkiler eşlik eder. Kimi zaman, tam tersine uyuşukluk çöker. Duygulanım'ın dıştan anlatımı ve derinliği, büyük ölçüde, bireyin kendine özgü yanlarına, özellikle de iradeye ve yüksek sinir etkinliği'nin tipolojik çizgilerine dayanır. Duygulanım durumundaki bir insan bu Duygulanım'a yol açan nedenin etkisi altındadır; böyle bir şey, anlıksal süreçlerin akışını keser ve davranış üstündeki denetimi güçsüz kılar. Duygulanım, ancak belli bir iradegücüyle, en çok da ilk başında aşılabilir.

Duygululuk Şeylerin duyu–organlarını etkileme özelliğini anlatmak için Kant tarafından kullanılmış bir terim. Duygululuk kavramı, Kantçılığın maddeci yanını dile getirir: Kant, duyusal algıların ancak «kendinde şeyler»in duyu–organları üstündeki etkisinin sonucu olarak ortaya çıkabileceğini düşünmüştür. Kant'ın sisteminde bu kavramın karşısında transsendental özalgı kavramı yer alır. Yine de, Kant, şeylerin bilinemez olduğu üstünde diretmiştir. Bu kavram, yeni–Kantçılar tarafından olduğu kadar, Kantçılığı tutarlı idealizme çeviren kişilerce de eleştirilmiştir.

Duyusalcılık 1700'lerin ortalarında İngiltere'de ortaya çıkan ve Avrupa'nın başlıca edebiyatlarında yaygınlık kazanan bir sanatsal yöntem (İngiltere'de S. Richardson ve L. Sterne; Fransa'da L. S. Mercier, Rousseau; Alamanya'da Herder, Jean Paul; Rusya'da V.A. Zukovski'nin ilk dönemleri). Aydınlanma'nın son evresi olarak Duygusalcılık, kendi ideolojik içeriğiyle ve sanatsal özellikleriyle klasikçilik'e karşı olmuştur. Duygusalcılık, «orta sınıf»a giren demokratların toplumsal beklentilerini ve duygularını, feodal beylere, büyüyen toplumsal eşitsizliğe ve gelişen burjuva toplumunda insan kişiliğinin standartlaşmasına karşı çıkışlarını dile getirmekteydi. Ancak, bu ilerici eğilimler, kendi dayandıkları estetik belgi yönünden, yani sözde her türlü zorlama ve baskıdan, uygarlığın kötülüklerinden uzakta doğanın kucağında geçirilen basit yaşamın idealleştirilmesi yönünden, ayrıca, akılcılığa karşı oluşu ve içli duyguları yüceltişi yönünden de, özünden kısıtlı kalmıştır.

Duyum Gerçeklikteki nesnelerin insanlar ile hayvanların duyu organları üstünde doğrudan etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan psişik fenomenler. Öznel yönden, nesneler kırmızı, yeşil, sıcak, soğuk, vb. olarak, sanki bu nitelikleri (bak. Birincil ve İkincil Nitelikler) kendilerinde taşıyorlarmış gibi algılanırlar. Çevresindeki çeşitli etkenler (ışık ve ses dalgaları, kimyasal cevher *molekülleri*, vb.), *duyu organlarının* çevrensel yanı üstündeki etkide bulunurlar, oraya işlerler ve daha sonra elektro–kimyasal içtepiler olarak sinirler tarafından merkeze, Duyum'un ortaya çıktığı beyin kabuğuna iletilirler. Görme ve buna karşılık veren Duyum sistemi insanda en yüksekten gelişmiş olandır; bunu dokunma, işitme, tatma gibi öbür Duyumlar izler. Her grup Duyum'un kendine özgü özellikleri olup, öbür gruptan Duyumlar'la karşılaştırılamayan ve sürekli farklılık kazanan nitelikler taşırlar. Renkler seslere, tatlara, kokulara benzemez. Bilme sürecindeki, Duyumlar, önkavram'ların biçimlenmesinin temelini oluşturur.

Duyumculuk Epistemoloji'de duyum'ları bilginin biricik kaynağı olarak gören bir öğreti. Duyumlar, nesnel gerçekliğin bir yansıması olarak görülecek olursa, Duyumculuk, belirli koşullarla birlikte maddeciliğe yol açar (bak. Holbach; Helvétius; Feuerbach). Ama, duyumlar yalnızca öznel olarak, arkasında hiçbir şeyin varolmadığı ya da bilinemez «kendinde şey»in yattığı biçiminde görülecek olursa, öznel idealizme yol açar (bak. Berkeley; Hume;

Kant; Mach; Avenarius; Bogdanov). Bu nedenle, Duyumculuk, felsefede kendi başına, maddeci bir doğrultuyu oluşturmaz; onun için, Duyumculuk'un sözcüleri idealizme karşı mücadelede çoğu zaman güçsüz kalırlar. Duyumlar, ancak, bilme sürecinin öbür yanlarıyla, pratik ve soyut düşünmeyle (bak. Gözleyicilik; Ampirizm; Bilme, Akılcılık; Teori ve Pratik) ayrılmaz bir birlik içinde verilîyse, bilimenin zorunlu yanı haline gelirler.

Duyumsamazlık (Daha çok yüksek sinir etkinliği'ndeki düzensizlik sonucu) harekete geçme itiliminden yoksunluk, ilgisizlik durumu. Stoacılar'ın etik kuramlarında, Duyumsamazlık, durgunluk, tinsel soğukkanlılık olarak, duyumların zihin etkinliğine karışmaması durumu olarak anlaşılır. Burada, Doğu dinlerinin ve felsefi görüşlerin, özellikle de insan ruhunun erişeceği en yüksek durum olarak nirvana, ya da mutlak dinginlik üstüne Buddahcılık ve Jainizm görüşlerinin stoacılar üstündeki etkisi görülür.

Düalizm Monizm'e karşıt, maddi ve tinsel cevherleri eşit ilkeler olarak gören bir felsefi öğreti. Düalizm, daha çok, maddecilik ile idealizmi uzlaştırma çabalarında ortaya çıkar ve bilincin maddeden düalist bir biçimde ayrılması sonunda idealizme yol açar. Düzalizm, Descartes ile Kant felsefelerinin başlıca çizgisidir. Düalizm, Psikofizik Koşutluk kuramının felsefi temelini oluşturur.

Dühring, Eugen Karl (1833–1921) Alman filozof ve iktisatçı, mekanik profesörü. Dühring, felsefede, pozitivzim'i kararsız, mekanik, hatta kaba maddecilik'le ve açıktan açığa idealizm'le birleştirmeye çalışan bir eklektiktir. Dühring, ekonomi–politik ile sosyolojide, küçükburjuvazinin ideolojisini dile getiririr. Bağımsız iki kanattan (Lassalleciler ile Eisenachcılar'dan) oluşan Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin sallandığı ve kuramsal konuların özel bir önem kazanmaya başladığı bir dönemde, Marx ve Engels'e karşı çıkmıştır. Dühring'in felsefe, ekonomi politik ve sosyalizm üstüne bulanık ve zarar verici görüşleri, kimi Sosyal Demokratlar tarafından destek görmüştür. Dühring'in yazılarının o dönemde daha olgunlaşmamış Alman işçi sınıfı hareketi için taşıdığı tehlikeleri kavrayan Engels, Anti–Dühring adlı, ünlü kitabında bunlara saldırıda bulunur. Dühring, daha sonra, antisemitizme ve ırkçılığa düşmüştür. Başlıca yapıtları *Kursus der Philosophie* (Felsefe Dersleri), 1875; *Kritische Geschicte der Nationalökonomie und des Sozialismus* (Ulusal Ekonominin ve Sosyalizmin Eleştirel Tarihi), 1875.

Dünyada Marxçı Felsefi Düşünce (1917'den sonra) 1) 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, yeni bir tarihsel çığırı, kapitalizmden sosyalizme geçiş çığırını açmıştır. Kapitalist ülkelerde Marxçılık–Leninçilik ile bunun felsefesine, özelikle de Lenin'in yapıtlarına gün geçtikçe daha çok bir ilgi gösterilmiştir. 1919'da Üçüncü Enternasyonal'de biraraya gelen komünist partiler, diyalektik ve tarihsel maddecilik'i kendilerine felsefi bayrak edinmişlerdir. Daha 1920'lerde Lenin'in felsefi yapıtları başlıca Avrupa dillerine çevrilmiş bulunuyordu. Felsefi sorunlar, G. Dimitrov, A. Gramsci, P. Togliatti, M. Thorez, E. Thaelmann, W. Forster ile daha başka komünist önderlerce ele alınmıştır. Bu kişiler, Marxçı kuram ile proleteryanın devrimci pratiğinin birliği kuramını ayakta tutmaya çalışmışlardır. Burjuva bilimadamları ise, Marxçı–Leninci felsefeye karşı saldırılarını yoğunlaştırmışlardır. Reformistler, diyalektik ve tarihsel maddeciliği etik sosyalizm açısından revizyonu sürdürüyorlardı. Kimi Avrupa ülkelerinde, 1918–23 yıllarının devrimci çalkantılarını Avrupa işçi hareketinde solun siyasal konumunun sağlamlaşması izle-

miştir. Ancak, bu hareketin kimi temsilcileri kuramsal olgunluk göstermemiş, öznelciliğe yönelerek tarihte kitlelerin rolünü küçümsemişlerdir. Lenin'in *Kominizmin Çocukluk Hastalığı* (1920) kitabının solcu görüşlerin sergilenmesinde kesin bir önemi olmuştur. Kimi kapitalist ülkelerdeki gelip geçici ekonomik sarsıntı (1924–29) ile bunun bir sonucu olarak burjuvazinin ve sağ sosyalist idelojinin etkisini gittikçe daha çok duyurması, (ABD'de, Almanya'da, İtalya'da ve daha başka ülkelerde) komünist partiler içine sağ oportünizmin ve onun ideolojik çekirdeği olarak mekanik felsefenin sızmasını kolaylaştırmıştır. Üçüncü Enternasyonal'de biraraya gelen Marxçılar, felsefi sorunlara da bağlı olarak, sol ve sağ sapmalara karşı çıkmışlardır. Kapitalizmin SSCB'de sosyalist kurulmanın başarılarıyla ve 1929–33'deki ekonomik bunalımla daha da yoğunlaşan genel bunalımı, kimi kapitalist ülkelerde faşizm'in yerleşmesi sonucunu doğurmuştu. İdeolojik olarak, bu gelişmeler, akıldışıcılık'ın, öznel idealist felsefenin, iradecilik'in daha da yaygınlaştırılmasında kendini göstermiştir. Faşizme karşı mücadelede birleşik halk cephelerinin kurulması taktikleri, ilerici aydınların Marxçıların çevresinde birleşmelerine katkıda bulunarak, bu kişilerden kimilerinin diyalektik maddeci felsefeden yana geçmelerine hız kazandırmıştı. Marxçı filozofların sezgilicik'e karşı (G. Politzer'in kitapları), yeni–Hegelcilik'e karşı (A. Gramsci'nin kitapları), pragmacılık'a karşı (W. Foster'in kitapları), felsefede içkinlik okulu'na karşı (Th. Pavlov'un kitapları) ile 1930'lardaki çeşitli burjuva felsefesi eğilimlerine karşı verdikleri mücadeleler, diyalektik maddeciliğin saygınlığını arttırarak, bilimde metodolojik bir ilke ve faşist ideolojiyle savaşmanın etkin bir aracı olarak diyalektik maddeciliğin rolünü göstermiştir. Marxçı–Leninci felsefede yeni bir evre, 2. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yer almıştır. Alman ve İtalyan faşizmi ile Japon militarizminin yenilgiye uğratılmasından ve Avrupa ve Asya'da halk devrimlerinin başarıya ulaşmasından sonra sosyalist devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Komünist partiler ile işçi partilerinin önderliğinde, bu ülkelerdeki filozoflar, bilimsel, komünist bir dünyagörüşünün halk kitleleri arasında yerleşmesi için mücadeleler vermişlerdir. Bu kişiler, gerici burjuva, reformist ve revizyonist idelojinin üstesinden gelinmesinde, diyalektik ve tarihsel maddecilik sorunlarının, sosyalist toplumda toplumsal–felsefi sorunların; felsefe tarihi; etik, estetik ve felsefi bilginin yayınlaştırılması sorunlarının incelenmesi konusunda çok büyük çalışmalar başarmışlardı. Sosyalist ülkelerdeki filozoflar, proletarya enternasyonalizmi ilkesini kararlılıkla savunmuşlar, birleşik bilimsel toplantılar yapmışlar ve en önemli Marçxçı–Leninci felsefe sorunları üstüne birleşik yapıtlar yayınlamışlardır. Kapitalist ülkelerdeki Marxçı filozoflar da, ilerici felsefi gelenekleri etkin biçimde savunmuşlar, anti–komünist progagandayı ve incelmiş idealizmin en son yöntemlerini açığa sermişlerdir. M. Cornforth, J. Lewis (İngiltere), H. Wells, H. Selsam, H. Parsons (ABD), G. Besse, L. Sève (Fransa), W. Hollitcsher (Avusturya), R. Steigerwald (F. Almanya) gibi düşünürler, (yeni pozitivizm, pragmacılık, varoluşçuluk, yeni–Thomascılık, vb. gibi) en son idealist eğilimlerin iç çelişkilerini ve çözümsüzlüklerini açığa koymuşlardır. Kapitalizmin genel bunalımının derinleşmesi, dünya devrimci sürecinin genişlemesi ve varolan sosyalizmin dünya çapında kendi konumunu güçlendirmesiyle, bugünkü koşullarda kapitalizmden sosyalizme geçişe ilişkin sorunlar üstünde keskin bir ideolojik mücadele birlikte gitmektedir. Anti–komünizm ise, bugünkü sosyalizm deneyimlerini gözden düşürmeye çalışmaktadır. Her türlü küçükburjuvaca yanılsamalar kendini göstermekte, komünist hareketin ideolojik temelini çürütmek için, ideolojik çoğulculuğu

haklı gösterme doğrultusunda birçok girişimler yapılmaktadır. Anti-komünizme karşı kararlı mücadele, küçükburjuvaca yanılmasaların üstesinden gelme çabalarına ve proleterya enternasyonalizmi ilkelerini küçük düşürmeyi hedefleyen girişimleri boşa çıkarmaya yakından bağlıdır. 2) Marxçı-Leninci felsefe, Sovyetler Birliği'nde 1917'de Sovyet iktidarının kurulmasından sonra yaygınlık kazanmıştır. O günlerde, Marxçı felsefe, eski burjuva felsefesinin kalıntılarına karşı olduğu kadar, Menşevizm'in, Rus Machcılığının, vb. felsefi kuramlarına karşı da mücadele açmıştı. 1922 yılı ilk Marxçı felsefe dergisi olan *Pod Znamenem Marksizma*'nın (Marxçılık Bayrağı Altında) kurulmasına tanıklık etmiştir. Bu dergi, 1944 yılına kadar yayınını sürdürmüş, onu 1947'de *Voprosy filosophii* (Felsefe Sorunları) dergisi izlemiştir. *Pod Znamenem Marksizma*'nın 3. sayısı, Lenin'in felsefe biliminin önünde bekleyen görevleri formüllendiren ve Sovyet filozoflarının daha sonraki çalışmaları üstünde de büyük etkiler bırakan «Militan Materyalizmin Önemi Üstüne» başlıklı yazısına yer vermişti. İlk Sovyet yılları, Komünist Partisi'ne ve onun ülkeyi sosyalist çizgide yeniden örgütlendirme çabalarına yakından bağlı, yeni bir filozof kuşağının oluşmasına tanıklık etmiştir. Sovyet filozoflar, sosyalist kurulmanın kültür devriminin felsefi sorunlarını almışlar, felsefe tarihini Marxçı doğrultuda yorumlamışlar; doğabilimcilerle bağ kurarak, onları diyalektik maddeci çizgiye çekmişlerdir. 1920'lerin sonları ile 1930'ların başlarında yeniden başgösteren mekanik maddeciliği olduğu kadar, diyalektik maddeciliğin Hegelci açıdan revizyonunu da eleştirmişlerdir. İlk kez olarak, sırayla 1925'te ve 1927'de yayınlanan Engels'in Doğanın Diyalektiği ile Lenin'in Felsefe Defterleri, diyalektik maddecilik sorunlarının derinden incelenmesini hızlandırmıştır. Ancak, Sovyet felsefe bilimi de, ülkedeki öbür bilimler gibi, Stalin'in *Diyalektik ve Tarihsel Maddecilik Üstüne* adlı çalışması, hiçbir gerekçesi olmaksızın, Marxçı felsefesinin «doruk noktası» ilân edilmiştir. SBKP, Stalin'in kişiliğe tapınma olayını şiddetle mahkum etmiştir. SBKP 20. Kurultayı ile onu izleyen kurultaylarda Marxçı kuramın yaratıcı biçimde ele alınışı, Sovyet felsefe biliminin gelişmesi içindeki yeni bir evreyi gösterir. Bu evre, modern felsefe bilimindeki ana sorunlara çok daha geniş bir biçimde yaklaşılmasına ve araştırma alanının genişlemesine tanıklık eder. Sovyet filozoflar, dogmatizm öğelerinin üstesinden gelerek, çok sayıda temel bilimsel çalışmalar, ders ve el kitapları, başvuru kitapları ve ansiklopediler (örneğin, Felsefe Ansiklopedisi) kaleme almışlardır. 1960'larda, 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında Sovyet felsefe biliminin elde ettiği sonuçlar, Marxçı-Leninci felsefesinin toplumsal pratiğin ve bilimsel bilginin önündeki sorunları çözmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu dönemlerde, felsefi düşüncenin gelişim doğrultusu daha yakından belirlenmiş, toplumsal pratikle bağlarının güçlendirilmesine çalışılmış, felsefe biliminde yaratıcı bir hava esmeye başlamıştır (SSCB Bilimler Akademisi Felsefe Kurumu, Cumhuriyet bilim akademilerindeki felsefe kurumları, modern felsefi bilgideki başlıca eğilimleri araştırmaktadırlar. Bu kurumlar, diyalektik maddecilik sorunlarını, maddeci diyalektiğin sorunlarını, bilgi kuramı ile yansıma kuramının sorunlarını, diyalektik mantık sorunlarını, metedoloji ve bilim mantığı sorunlarını incelemektedirler. (B.M. Kedrov, P.V. Kopnin ile daha başkalarının yapıtları) Doğa biliminin felsefi sorunlarının incelenişinde de önemli sonuçlar alınmıştır. M.E. Omeslayanovski, İ.T. Frolov, vb. gibi Sovyet filozofları ile V.A. Ambarstumyan, A.İ. Berg, V.A. Fok vb. gibi doğabilimciler, fizik, kozmoloji, biyoloji, sibernetik ile daha başka özel bilimlerdeki en son buluşları diyalektik maddeciliğin ışığı altında yorumlamaktadırlar. D.N. Uz-

nade, A.N. Leontiev, B.F. Lomov ile daha başkaları, psikolojideki felsefi sorunları verimli bir biçimde ele almaktadırlar. Bu felsefi bilgi alanındaki incelemeler, Marxçı filozoflar ile doğabilimciler arasında yakın bir bağ kurulmasına yardım etmektedir. Tarihsel maddeciliğe büyük katkılar ise, gelişmiş sosyalist toplumda toplumsal–felsefi sorunların, modern toplumsal gelişme diyalektiği sorunlarının, dünya devrimci süreci sorunlarının, bireyin gelişmesi ve yönetim sorunlarının ele alınışıyla sağlanmaktadır. F.V. Konstantinov, V.G. Afanasiev, P.N. Fedoseyev, Ts.A. Stepyan ile daha başkaları, bugünkü çağın başlıca toplumsal–siyasal süreçlerinin doğasını, sosyalist devrimin kurallıklarını, sosyalist ve komünist kurulmada genel olan ile özel olan diyalektiğini, sosyalist toplumlar ile burjuva toplumlardaki işçi sınıfının rolünü çözümlemektedirler. Bilimsel ve teknik devrim ile bunun toplumsal sonuçları üstüne, günümüz dünyası sorunları üstüne geniş araştırmalar yürütülmektedir. Sovyet bilginleri, tarihsel–felsefi sorunlarla, Rus ve dünya felsefesi tarihi sorunlarıyla ilgili geniş araştırmalar yapmaktadırlar. Özellikle de Marxçı–Leninci felsefede Lenin evresinin incelenmesinde önemli sonuçlar alınmıştır. Sovyet felsefecileri, bugünkü düşünce mücadelelerine de etkin olarak katılmakta; Marxçılık–Leninciliк'e düşmanca felsefi anlayışları, getirdikleri kanıtlarla etkin bir biçimde eleştirmektedirler. Etik (A.F. Şişkin, vb.), estetik (A.G. Yegorov, M.F. Govsyannikov, vb.) ve bilimsel tanrıtanımazlık sorunlarına da büyük ilgi gösterilmektedir. Bugün için, yaşamsal sorunları çok daha kapsamlı bir biçimde çözebilmede, toplum bilimleri ile teknik bilimlerdeki çabaları birleştiren Marxçı–Leninci felsefenin bütünselleştirici, bireşimleştirici rolünün gittikçe arttığını görmekteyizdir. 1980'lerde, Sovyet felsefecileri şu gibi önemli sorularla uğraşmaktadırlar: Maddeci diyalektik kuramının kapsamlı olarak incelenişi, bilimsel bilme ile toplumsal pratik diyalektiğinin çözümlenmesi, varolan sosyalizmin toplumsal–felsefi sorunlarının incelenmesi, yeni bir kültürün oluşturulması, insanın modern gelişiminin felsefi yorumu, vb.

Dünyagörüşü Bir bireyin, toplumsal grubun, sınıf ya da toplumun bir bütün halinde gerçekçilik karşısındaki tavrını ve etkinlik eğilimini belirleyen bir ilke, görüş ve kanılar sistemi. Dünyagörüşü, toplumsal bilinç'in her türlüsü içinde yer alan öğelerden oluşur. İnsanının felsefi, bilimsel, siyasal, ahlaki, estetik, kimi zaman da dinsel görüşlerini içine alır. Dünyagörüşü'nün bir parçasını oluşturan bilimsel bilgi, bir insana ya da bir grup insana çevredeki toplumsal ve doğasal gerçeklik karşısında doğrudan bir pratik yönlendirimde bulunur. Ahlak ilkeleri ve normları, insanların karşılıklı ilişki ve davranışlarını düzene koyar ve estetik görüşlerle birlikte insanların kendi çevresine olan tavrını, etkinlik biçimini, amaç ve amaçlarının sonuçlarını belirler. Felsefi görüş ve kanılar, tüm bir Dünyagörüşü sisteminin temelini oluştururlar; bilim ve pratikteki bütün veriler toplamını kuramsal olarak yorumlayarak, bunları gerçekliğin en nesnel ve tarihsel olarak belirlenimli bir tablosu içinde dile getiren şey, felsefedir. Dünyagörüşünün eksen sorunu, felsefenin temel sorusu'dur. Bu sorunun çözümüne bağlı olarak da temel iki Dünyagörüşü tipi vardır: Maddeci ve idealist Dünyagörüşleri. Dünyagörüşü, toplumsal varlığın bir yansımasıdır. Sınıflı bir toplumda, sınıfsal bir karakter taşır ve yönetici sınıfın Dünyagörüşü ağırbasar. Gelişmiş bir sosyalist toplumda, sınıf mücadelesi uluslararası çapta yürütüldüğünden, Dünyagörüşü, kendi sınıfsal karakterini korur. Ancak, bu toplumda, işçi sınıfının Dünyagörüşü, tüm bir toplumun Dünyagörüşü'nü temsil eder. Marxçılık–Leninciliк, bunun kuramsal, ideolojik ve siyasal

temelini oluşturur. sosyalizmde, komünist Dünyagörüşü'nün bilinçli ve amaçlı yoldan yerleştirilmesi, devletin ana bir görevidir. Burjuva ideologlar ile revizyonistler, komünist toplum sisteminin, ister istemez, baştan aşağı tekleşmiş bir Dünyagörüşü'ne yol açacağını söylerler. Ama, sosyalizmde komünist Dünyagörüşü'nün ağırbasması, toplumun tüm üyelerinin bilimsel, Marxçı–Leninci ideolojiyi benimsemiş olmasını içine alır yalnızca. İdeolojinin koşulsuz birliği sosyalist toplumda insanların Dünyagörüşü'nün bireysel olarak ayrımlaşmışlığını önkoşar ve kendi bileşken yanları içinde onu kuşatır, çünkü bireyin kendine özgü yaşam deneyimini dile getiren Dünyagörüşü, toplumun Dünyagörüşü'nün basitinden bir izdüşümünü oluşturmaz. Hem bilginin, hem de kanının varlığı, Dünyagörüşü'nün kendi niteliğini göstermenin özlü bir yanıdır. Bir kişinin, grubun ya da sınıfın etkinliğinin kaynağını oluşturan şey, bilgiye dayalı kanıların ortaya çıkmasıdır. Bu da, niçin sosyalist bir toplumda Marxçı–Leninci temel ilkelerin bireyin komünist eğitim'i sırasında bireyin kanıları haline gelmesinin büyük bir önem taşıdığının söz konusu olduğunu gösterir.

Dünyanın Birliği ve Çeşitliliği Dünyanın birliği, dünyanın maddiliğinde, bütün şeylerin ve bütün fenomenlerin hareket halindeki maddenin çeşitli biçimleri ya da temel özellikleri olduğu olgusunda yatar. Bütün dünya maddenin somut bir biçimi, temel bir özelliği ya da temel özelliklerinin ve karşılıklı ilişkilerinin kendi bir görünüşü olmayan hiçbir şey yoktur. Dünyanın birliği, hareketin, hareketin var edilemezliğinin ve yok edilemezliğinin, önsüz sonsuzluğunun çeşitli biçimlerinin ve temel özelliklerinin bir dayanağı olarak maddenin nesnel gerçekliğinde dile gelir. Ayrıca, dünyanın birliği, fenomenler'in ve nesnelerin evrensel bağıntısında, maddenin bütün biçimlerinin hareket, zaman, mekân, gelişebilme gücü, vb. gibi, evrensel öznitelikler taşıdığı olgusunda, maddenin hareketin kimi biçimlerinin bir başka biçime dönüşmesi süreçlerinde dile gelir. Dünyanın birliği, ayrı ayrı nesnelerin aynı fiziksel ve kimyasal öğelerden, aynı atom, temel parçacık ve alanlardan ortaya çıktığı olgusunda, Yeryüzü'nde ve uzay sistemlerinde aynı fizik ve kimya yasalarının işlemesinde ve hareket biçimlerinin benzerliğinde kendini gösterir. Ancak, dünyanın birliği, kendi yapısının tekbiçimli ve türdeş olduğu yolunda, dünyada varolan ne varsa tümünün mümkün olabilen bütün zaman ve mekân ölçüleri içinde kendilerini hep yineleyip durdukları yolunda anlaşılmamalıdır. Maddenin sonsuzca kendinden gelişmesi sürecinde nicelikten nitelik'e geçiş evrensel yasasına uygun olarak, maddenin yapısal olarak örgütlenişinde birbirine nitelikçe farklı sonsuz sayıda düzey ortaya çıkar ve bu düzeylerden herbirinde madde birbirinden ayrı hareket biçimleri ve özellikleri gösterir. Dünyanın çeşitliliğinin ve sonsuzluğunun ancak küçük bir parçasını oluşturan temel parçacıklar'dan samanyolu ötesi'ne kadar, bu düzeylerin birkaçını bugün için bilmekteyiz. Ancak, bu çeşitlilik, madde üstünde sahici bir bilgi edinmeyi önleyecek hiçbir engel ortaya çıkarmaz. Doğa fenomenlerinin birliğinin ve maddenin hareketinin evrensel nitelik ve yasalarından yola çıkarak, insan zihni, her sonlu fenomende sonsuzun öğelerini yakalar. Dünyanın birliği ve çeşitliliği, maddi varlığın kendi temel özellikleri ve yasaları içinde, evrensel ve mutlak olan yoluyla algılanır.

Dünyanın Fiziksel Tablosu Fiziğin belirli genel ilkelerine dayanan bir doğa (kimi zaman daha dar anlamda cansız dünya) anlayışını anlatan bir terim. Bu anlamda, ilkçağ atomculuk'u, Descartes fiziği ile Newton sistemi, dünyanın birer fiziksel tablosudurlar. 17. ve 18. yüzyıllarda Dün-

yanın Fiziksel Tablosu'nu çizmekle ilgili bütün girişimlerin ortak çizgisi, karmaşık doğa fenomenlerinin maddenin kesikli parçacıklarının basit mekanik hareketine indirgenebileceği düşüncesiydi. Hareketin karmaşık biçimlerinin daha basit biçimlere indirgenemeyeceği düşüncesi, ancak 19. yüzyıl doğabiliminde yerleşmiştir. Bu anlayış, en derin ve genelleştirilmiş anlamda, Engels'in *Doğanın Diyalektiği*'nde dile getirilir. 19. yüzyılda Dünyanın Fiziksel Tablosu, hareket biçimlerinin ve bunların tersine geçişmelerinin bir hiyerarşisine dayanıyordu; bu anlamda da, enerjinin saklanımı ve dönüşümü yasası, Dünyanın Fiziksel Tablosu'nun en genel fizik ilkesini oluşturuyordu. 20. yüzyılda, Newtoncu mekaniğin yasaları, en genel yasalar olma rolünü yitirmişlerdir. 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde, Einstein ile daha başka fizikçilerin birleşik bir alan kuramı kurma çabaları, yeni, bütünsel bir Dünyanın Fiziksel Tablosu'nun kurulmasına yol açmamıştır. Ancak, bugün için anaçizgileri kabaca çizilen temel parçacıklar ile bunların değişime uğramaları kuramı, böyle bir tablonun çizilmesi için gerekli zemini sağlayabilir.

Düşlem Kavradığı düşüncelerin ve imgelerin olağandışılığı, gücü ve canlılığıyla seçkinleşen imgelem.

Düşün (İdea) «Anlam»ı, «öz»ü gösteren ve düşünme ve varlık kategorilerine yakından bağlı bir felsefi terim. Felsefe tarihinde, Düşün kategorisi, farklı anlamlarda kullanılmıştır. Düşün, yalnızca zihinde varolan bir şey olarak alındığında şunları gösterir: 1) Zihinde duyusal nesnelerin bir yansıması olarak ortaya çıkan bir duyusal yansı (bak. Gerçekçilik, Naiv); 2) Öznenin duyum ve izlenimlerine, ya da Evren'e varlığını tanıyan yaratıcı ilkeye indirgenebilen şeylerin «anlam» ya da «öz»leri (bak. İdealizm, Öznel). Kimi felsefi sistemlerde, Düşün, bütün şeylerin nesnel olarak varolan özüdür. Örneğin, Hegel'in felsefesinde, İdea, yani bütün şeylerin anlamı ve yaratıcısı, salt mantıksal doğrultuda bir gelişim içinde nesnel, öznel ve mutlak olmak üzere, üç evreden geçer. Düşüncenin varlıkla ilintisi üstüne doğru düzgün bir anlayış, Düşün sorusunu çözmeye yardımcı olur. Bu soru, Düşün'ü nesnel gerçekliğin bir yansıması olarak gören diyalektik maddecilikte bilimsel ve tutarlı bir biçimde ele alınıp işlenebilmiştir ancak. Diyalektik Maddecilik, Düşün'ün maddi gerçekliğin üstünde onu dönüştürme amacıyla etkide bulunduğunu da vurgular. Düşün, bilmenin bir biçimi olarak da anlaşılır; burada, düşün'ün amacı, özü, yani fenomenlerin yasasını açıklayıcı genel kuramsal ilkeyi formüllendirmektir. Örneğin, dünyanın maddiliği gibi düşünler bunlardandır.

Düşünselleştirme Bir düşünce edimi, bu edim sırasında, pratikte deneysel olarak gerçekleştirilemeyen ya da yaratılamayan birtakım soyut nesneler oluşturulur. Düşünselleşmiş nesneler, belirli gerçek nesnelerin çizgidışı durumlarıdır; bunlar, gerçek nesnelerin bilimsel yoldan çözümlenmesinin bir aracı oldukları kadar, bu nesnelerle ilgili bir kuram kurmanın da temelidirler; son kertede de, nesnel şeylerin, süreçlerin ve fenomenlerin yansımaları olarak yer alırlar. Aşağıdaki şu kavramlar düşünselleşmiş nesnenin örnekleridir: Matematikte «nokta», «doğru», «somut sonsuzluk»; fizikte «mutlak katı cisim», «ideal gaz», «mutlak kara cisim»; fiziksel kimyada «ideal çözüm». Düşünselleştirme, yakından bağlı olduğu soyutlama'yla birlikte, gerçeklik yasalarını bilmenin güçlü bir aracıdır.

Düşünsel-Olan Nesnel gerçekliğin insanların amaçlı etkinliklerinde ortaya çıkan öznel bir yansısı; «düşünsel-olan, maddi dünyanın insan zihninde yansımasından ve düşünce biçimleri haline konmasından

başka bir şey değildir» (K. Marx, *Kapital*, cilt 1, s. 19). Marxçılık–öncesi maddeci felsefede, nesneler, öznenin dışında, öznenin kendi etkinliğinin değil, gözleyişinin bir nesnesi olarak karşısında yer alan bir şeymiş gibi görülüyordu. İdealistler, bir kural olarak, Düşünsel–olan'ı özel, maddi–olmayan cevherin, «evrensel akıl»ın kendini bir gösterme biçimi olarak görürler ve tinsel etkinliğin duyuötesi bir niteliği olduğunu vurgularlar. Düşünsel–olan'ın insan etkinliği üstünde oynadığı rolü mutlaklaştırarak, Düşünsel–olan'ı insan etkinliğinin çıkış noktası olarak, başlangıcı olarak görürler (klasik Alman idealizmi). Marxçı felsefenin bakış açısından, düşünsel–olan, insandan bağımsız olarak, varlığın kendi biçimleri (yansıları) olup, bunların insanın bilinçli etkinliğinin hedef ve güdelerini veren toplumsal anlamların tüm bir çokluğunu oluştururlar. Bu yansılar, yalnızca nesnel olarak varolan nesneleri, fenomenleri yansıtmakla kalmazlar, ama insan ilişkilerinin, becerilerinin ve insanın etkinlik ve iletişim tarzlarının izlerini de taşırlar. Bilinç, ancak (toplumun pratik etkinliği, merkezi sinir sistem fizyolojisi, dille iletişimdeki işaret araçları, vb. gibi) belirli maddi araçların yardımıyla iş görse bile, bunlardan hiçbirine indirgenemez. Düşünsel–olan, maddi şeylerin kendileriyle değil, ama şeylerin olduğu kadar, şeylerin modellerinin de yerini alan, maddi şeylerin kendi yansı ve anlamlarıyla işgörerek, nesnel yasaları inceler ve bu yasalara dayanarak, geleceğe bakış getirir. Ama, nesnel gerçekliği çarpıtan yanılsatıcı düşünce ve kavramlar da üretebilir. Bu nedenle, etkinlik sürecinde, her zaman, yansıların söz konusu nesnelerin nesnel doğasını ne denli tam ve kesin olarak yansıttığını belirleyebilme amacıyla, burada yansılar ile nesnelerin bir karşılaştırılması yapılır. Düşünsel–olan, insanoğlu tarihinde, yalnızca dünyayı anlamak için değil, ama değiştirmek için üretilir.

Düşünce Tasarrufu İlkesi Öznel ve idealist bir kavram olup, bu kavrama göre, herhangi bir bilginin doğruluğunun ölçütü, minimum bilme aracılığıyla maksimum bilgi edinmede yatar. Bu kavram, Mach (*Das Prinzip herhaltung der Arbeit*, 1872, İş Tasarrufu İlkesi) ile Avenarius (*Philosophie als Derken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Krafmasses*, 1876, Dünyayı En Az Güç Harcama Yoluyla Düşünme Olarak Felsefe) tarafından ortaya atılmış olup, çağdaş burjuva filozofları tarafından desteklenmiştir. Lenin Materyalizm ve Ampiriokritizm'de, Düşünce Tasarrufu İlkesi'ni idealist bir ilke olarak sert bir biçimde eleştirmiştir; çünkü, bilimsel önermelerin doğruluğu, düşünce «tasarrufu» yoluyla değil, ama bunların nesnel dünyaya uygunluğuyla belirlenir.

Düşünce Nesnel dünyanın kavramlar, yargılar, kuramlar, vb. halinde yansıtıldığı sorunların çözümüne bağlı, etkin bir süreç; özel örgütlenimli bir madde olarak beyin'in en yüksek ürünü. Beyine ayrılmaz biçimde bağlı olan Düşünce, bütün bütüne fizyolojik sistemin etkinliğiyle açıklanamaz. Düşünce'nin başlayışı, yalnızca biyolojik evrime değil, ama toplumsal gelişmeye de bağlı olmuştur. Düşünme, insanların üretici etkinlik sürecinde ortaya çıkar ve gerçekliğin dolayımlı bir yansımasını verir. Düşünce'nin kendi özgül kökeni, işleyiş tarzı ve sonuçları açısından toplumsal bir doğası vardır. Bunun açıklanışı, Düşünce'nin, yalnızca insan toplumuna özgü olan emek ve konuşma gibi etkinliklere sımsıkı bağlı oluşunda yatar. Onun için, insanın Düşünce'si konuşmayla yakından bağıntılı olarak ortaya çıkar ve sonuçları dil'de dile getirilir. Düşünce soyutlama, çözümleme ve bireşim gibi süreçleri, belli işlerin formüllendirilmesini ve bunların çözümlerinin bulunmasını, varsayım'ların, düşün'lerin (idea'ların), vb. ilerletilmesini içine alır. Düşünce süreci, değişmez olarak, birtakım

düşünceler (idealar) üretir. Düşünce'nin, gerçekliğin genelleştirilmiş bir yansımasını verme gücünde olması, insanın genel kavram'lar oluşturabilme yeteneğinde dile gelir. Bilimsel kavramların oluşması, bunlara karşılık veren yasaların formüllendirilmesine bağlıdır. Düşünce'nin gerçekliğin dolayımlı bir yansımasını verme gücünde olması, insanın çıkarsama'lar, mantıksal sonuçlamalar, tanıt'lar yapma yeteneğinde dile gelir. Bu yenetek, bilmenin çapını büyük ölçüde genişletir. İnsanın, duyu organlarıyla algılanamayan şeyi doğrudan algılama yoluyla bilmesini sağlayan olguların bir özümlenişinden yola çıkmasını sağlar. Kavramlar ve kavram sistemleri (bilimsel kurumlar), insanlığın deneyimini kaydeder, genelleştirip, insan bilgisinin bir tüm toplamını verir ve gerçekliği daha ileriye doğru bilmenin çıkış noktasını oluşturur. Düşünce (yüksek sinir etkinliği fizyolji-si, mantık, sibernetik, psikoloji, epistemoloi, vb. gibi) çeşitli dalları çeşitli yöntemlerle incelemenin nesnesidir. Düşünce alanında deneysel incelemeler arasında son zamanlarda en önde geleni, çeşitli sibernetik araçlarla yapılan modellendirme'dir. İdealizm, her zaman, Düşünce'yi maddeden (insan beyninden, dilden, toplumun pratik etkinliklerinden) ayırmaya çalışmış, bu gibi bir birliği tanımadığı zamanlarda, düşünce'yi maddeden üstün gördüğü birtakım tinsel ilkelerden ve bireyin bilincinden türeyen bir şey olarak sunmaya çalışmıştır (örneğin, Hegel). Yeni–pozitivizm de içinde olmak üzere, modern burjuva felsefesi, gerçekten varolan bir şey olarak düşünce'yi yadsımayı öğretir. Davranışçılık'ın da yaptığı gibi, yeni–pozitivizm, insanlığın tüm deneyim ufkunu doğrudan doğruya gözlemlenen olgulara indirgeyerek, Düşünce'nin de, (duyu organları tarafından algılanan bir olgu olarak görülen dile benzemez olarak), tıpkı madde gibi, bir yapıntı olduğunu söyler. Yeni–pozitivizm, dilin bir anlatım aracı olduğunu, düşüncenin bir varolma biçimi olduğunu gözardı eder. Gerçekte, dil çözümlemesi, beynin düşünce diye bilinen temel özelliklerinin incelenişinde kullanılır.

Düşünme bak. Düşünce.

Düzanlam ve Anlam 1) Bir şeyin düzanlamı, o şeyin insan etkinliği içinde işgördüğü ve insanlara kendi aracılığıyla ya da herhangi bir iletişim aracıyla sunulduğu nesnel işlevidir. İnsanın nesnel etkinliğinin tarihsel yöntemleri aynı zamanda insanlar arasındaki iletişim yöntemleri de olduğundan, etkinliğin (dolayısıyla bilginin) her türlü nesnesi tümel bir iletişim aracı rolü oynar ve sonucunda Düzanlam edinir. Böylece, bir şeyin Düzanlam'ı, o şeyin kendi nesnesinin özüyle belirlenir ve ancak kendi doğasına karşılık veren işlevleri yerine getirir. Dilde, şeylerin pratik anlamı, sözcüklerin Düzanlam'ında yatar. Anlam, sözcüklerin Düzanlam'ına ya da nesnel bir duruma ilişkin olarak bir şeyin Düzanlam'ının özgül bir halidir. Düzanlamlar'ın, kendi Anlamlar'ına yol açan ilişkileri, ya gerçeklikteki nesnel etkenlerce ve akılyürütmedeki nesnel mantıkça ya da istekler, beklentiler, toplumsal (sınıfsal) ve kişisel hedef ve güdüler gibi öznel etkenlerce belirlenir. Bir şeyin gelişmesine yol açan süreçteki gerçek çelişmeleri yeniden üreten bir şeye ilişkin kuramsal anlayış, her şeyden önce de, bu kavramı gerçekliğe sokan toplumsal pratik, şu ya da bu Anlam ile gerçek şeylerin ve fenomenlerin özü arasında bir uygunluk sağlar. Bunlar öznelci çarpıtmaları bir yana atarak, somut şeylerin gerçek çeşitliliğini yeniden üreten Anlamlar'ın çeşitliliğini saptar. 2) Linguistikte, Düzanlam (sözlüksel anlamda), sözcüğünün Anlamı olarak anlaşılır. Bir kural olarak, sözcüklerin değişik Düzanlamlar'ı olduğu gibi, çeşitli anlamları da vardır. Bu yüzden sözcüklerin Düzanlamlar'ı daha çok sözcüklerin içinde kullanıldıkları bağ-

lama ve duruma dayanır. 3) Nesneleri gösteren linguistik anlatımlar olarak düzanlam ve Anlam, mantıkçı semantik'te daha da kesinlik kazanır. Linguistik bir anlatımda Düzanlam, genellikle verili anlatımı gösteren (adlandıran) nesne ya da nesneler sınıfı olarak anlaşılır, anlatımın Anlam'ı da onun yananlamı olarak, yani verili anlatımın bir ya da bir bir başka nesneyi belirtebilmesini sağlayan, o anlatımda içerili bildirişim olarak anlaşılır. Nitekim, «Akşam Yıldızı» ile «Sabah Yıldızı», kendi Düzanlamlar'ı olarak bir ve aynı nesneye sahiptirler, ama yananlamları, yani Anlamlar'ı ayrılır. Çağdaş mantıkta, Düzanlam ile Anlam arasındaki ayrımlama, Frege'ye uzanır. Linguistik anlatımların Anlamlar'ının eşitliğinin (eşananlamlılık) ölçütüne ilişkin sorular, mantıkçı semantikçe incelenmektedir (bak. Ad).

E

Ebedilik Maddenin varedilemezliği ve yokedilmezliği ile dünyanın maddi birliğinin bir sonucu olarak, dünyanın sonsuzca varolması süresi. Ebedilik, yalnızca bir bütün olarak tüm maddede içerilidir. Dünyadaki her somut oluşum zamanla geçicidir. Ebedilik, aynı bir durumdaki maddenin sınırsız bir türdeşlik içinde varoluşuna indirgenemeyeceği gibi, tarihsel döngülerin sonu gelmezce ardardalığına da indirgenemez; Ebedilik, maddenin sürekli nitel dönüşümlere uğramamasını ve yeni durumlar almasını önkoşar.

Edimselleşme Varlıktaki değişimleri belirten bir kavram. Bu kavram, hareketin yalnızca bir yanını, varolmanın potansiyel halden gerçeklik haline geçişini gösterir. İskolastik'te ve Aristoteles felsefesinde, Edimselleşme'nin açıklanışı, ister istemez, gerçek varlığın dışında yatan hareketin değişmez kaynağı olarak bir ilk hareket ettiricinin ya da Tanrı'nın kabul edilmesine yol açmıştır. Potansiyel halden gerçeğe geçiş düşüncesi, en tam olarak maddeci diyalektik kategorileri içinde dile getirilmiştir (bak. Olanak ve Gerçeklik).

Einstein, Albert (1879–1955) Alman fizikçi, görecelik kuramı'nın olduğu kadar, zaman, mekân, hareket, cevher, ışık ve yerçekimi üstüne yeni kavramların da ortaya çıkmasına yol açmış olan daha başkaca kuramların kurucusu. 1905'te, Einstein, ışık parçacıkları, ışık kuantası ya da fotonlar üstüne bir kuram geliştirmiştir. Aynı yıl, özel görecelik kuramı üstüne ilk yazısını yayınlamış, 1916'da genel görecelik kuramını formüllendirmiştir. Nazi terörü Einstein'ı Almanya'yı terketmek zorunda bırakmış; Princeton'a (ABD) yerleşmiştir. 1930'larda ve 1940'larda, Einstein, birleşik alan kuramını geliştirmeye ve yerçekimi alanı ile öbür alanların doğasını açıklamaya çalışmıştır. Einstein'ın dünyagörüşünün ana ilkeleri, Tanrının varoluşunun mutlak yadsınışını; dünyanın nesnel ve bilinebilir olduğu kadar, doğadaki tüm süreçler arasında da karşılıklı bağımlılık olduğu kanısını içerir. Einstein, Kant'ın apriorizmine ve bilimsel hakikatin «koşulsal» olduğunu öne süren Poincare ile daha başkalarının görüşlerine de karşı kanıtlar getirmiştir. Einstein, önceleri Mach'ın görüşlerini paylaşmış olmakla birlikte, daha sonra Machcılığı kararlı biçimde geri çevirmiş, 1920'de Mach'tan «zavallı bir filozof» diye sözetmiştir. Gerek mantıkçı pozitivizm'e gerekse kuantum mekaniği'nin pozitivistçe ele alınışına karşı tavrı da yine olumsuz olmuştur. Einstein, kamusal ve siyasal görüşlerinde, toplumsal ve ulusal baskıya, militarizme ve gericiliğe karşı çıktığı gibi, atom enerjisinin askercil amaçlarla kullanılmasına da karşı çıkmıştır. Kimi yapıtları *Die Grundlage der Allgemeinen Relativitaetstheorie* (İzafiyet Teorisi), 1916; *Mein Weltbild?* (Dünyayı Nasıl Görüyo-

rum?), 1934; *The Evolution in Physics* (Fiziğin Evrimi), 1938.

Eklektizm Birbirinden farklı, çoğunlukla birbirine yüzseksen derece karşıt düşünce, felsefi görüş, kuramsal öncül ve siyasal önerilerin vb. birbiriyle açık seçik karıştırılması. Eklektizm, maddeciliği idealizmle birleştirme yolunda yapılan çeşitli girişimlerde; revizyonistlerin Marxçılık ile ampirio-kritizsizmi, diyalektik maddecilik ile Kantçılığı, vb. bileştirme özlemlerinde görülür. Eklektizm, modern burjuva felsefesinin tipik bir yanıdır. Eklektizm'in başlıca metodolojik kusuru, bir nesnenin ya da bir fenomenin ana bağıntılarını, bulundukları somut tarihsel koşullar içinde, nesnelerin ya da fenomenlerin birbirinden farklı niteliklerinin ve özelliklerinin mekanik bir bileşimini oluşturan nesnel dünyadaki bağıntı ve ilişkilerin tümünden ayıramamasından gelir. Pratikte ve siyasette, Eklektizm, olaylar zincirindeki ana halkanın saptanmasını önlemesi ve somut bir tarihsel dönemdeki başlıca sorunları çözmek için alınacak önlemlerin tasarlanmasını engellemesi yüzünden yanılgı ve yanlış hesaplamalara yol açar.

Ekoloji Organizmalar arasındaki karşılıklı ilişkileri olduğu kadar, organizmalar ile çevreleri arasındaki karşılıklı ilişkileri de kucaklayan bir biyoloji dalı. Ekoloji terimi ilk kez 1866'da Haeckel tarafından ortaya atılmıştır. Modern Ekoloji organik dünyanın nüfus, biyosinosis, biyojeosinosis ve biyosfer gibi, üst-organizmaca düzeylerini bir bütün halinde ele alır. Ekoloji, toplum ile doğa arasında yer alan etkileşimi inceleme durumunda olan bir bilim (ya da bilimler karmaşığı) olarak da anlaşılır (bak. Toplumsal Ekoloji).

Ekonomik Maddecilik Ekonomiyi somut bireyler ile bireylerin etkinliklerinden kopuk olarak ele alan, kaba maddeci bir anlayış. Ekonomik Maddecilik, tarihsel süreçte siyasanın, siyasal kurumların, düşünce ve kuramların önemini ya reddeder ya da küçümser. Gerçekte, Ekonomik Maddecilik, yabancılaşma'yı olduğu kadar, insanların bulundukları etkinliklerin sonuçlarıyla birlikte ortaya çıkan durumu da sürekli kılar. Ekonomik maddecilik, maddeci tarih anlayışının kabalaştırılmış bir biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Batı'da da Bernstein ile daha başkaları, Rusya'da da «legal Marxçılık» ile ekonomizm'in sözcüleri tarafından destek görmüştür.

Ekonomi ve Politika Ekonomi, üretim ilişkileri demektir, yani insanların maddi zenginliğin üretimi, dağılımı ve tüketimi sırasında giriştikleri ilişkiler demektir. Ekonomik ilişkiler, tüm öbür toplumsal ilişkileri belirler ve ekonomik temeli oluşturur. Politika, ekonomik temel üzerindeki üstyapıya girer (bak. Temel ve Üstyapı). Üstyapı, sınıfların doğuşuyla birlikte ortaya çıkmıştır. Üstyapı, sınıflı bir toplumda varolur, sınıflar ile sınıfsal ayrılıkların ortadan kalkmasıyla ortadan silinir. Dolayısıyla, Politika, Ekonomi'nin yoğunlaşmış bir anlatımıdır, en sonunda Ekonomi tarafından belirlenir; ancak, buna karşılık, Ekonomi üstünde büyük bir etkide bulunur. Politik mücadele, her şeyden önce, temel ekonomik sınıfsal çıkarlar arasındaki mücadeledir. Devlet, belli bir sınıfın kendi ekonomik yönetimini yerleştirip korumasına izin veren politik iktidarı ele geçirip elinde tutmayı sürdürmedikçe, hiçbir sınıf kendi ekonomik düzeninin sürgit yerleştiremez. Bu bakımdan, Politika'nın Ekonomi'ye önceliği vardır. Ekonomi ile Politika arasındaki ilişki değişmeden kalamaz. Bir yandan, Politika, Ekonomi'nin belirleyici bir etkisini kendi üstünde duyar ve Ekonomi'yle olan birliğini korur; ancak, öte yandan, sınıfların ve sınıfsal çatışkıların gelişmesi de Politika'nın Ekonomi'den gitgide daha çok kopup uzaklaşmasına, Ekonomi'den gitgide daha çok

bağımsızlaşmasına ve Ekonomi üstündeki etkisini daha çok arttırmasına yol açar. Politika, kapitalizmde üretimin toplumsal karakteri dev bir ölçeğe ulaştığını, böylelikle de kapitalist sınıfın yönetimini ortadan kaldıracak maddi önkoşullar hazır olduğu zaman, Ekonomi karşısındaki görece bağımsızlığını en yüksek noktasına çıkarır; işçi sınıfının yürüteceği yoğun pratik mücadeleye duyulan gereksinim çoğalır; devletin Ekonomi'ye karışması derecesi arttığı gibi, bütün öbür politik araçların Ekonomi üstündeki etkisi de keskin bir biçimde artar. Ancak, Ekonomi üstünde politik etki olanakları, özel mülkiyetin baskın oluşu dolayısıyla sınırlıdır. Sosyalizmde, Politika'nın rolü özel bir önem taşıdığı gibi, toplumun sosyalist yoldan dönüşüme uğraltılmasını etkilediği için de, kapitalizmde (taşıdığı etkiden) bütün bütüne de farklıdır. Uyuşmaz sınıflara karşı verilen mücadele koşulları altında, kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde, hatta sınıf ayrılıklarının hâlâ varolduğu sosyalizmde, ekonomik yönetim politik bir karakter taşır ve sosyalist devletin etkisinde yürütülür.

Ekonomizm 20. yüzyılın başlarında Rus Sosyal Demokrat hareketinde yer alan oportünist bir eğilim. Bu eğilimin sözcüleri, işçi sınıfı hareketinin önündeki (çalışma koşullarının iyileştirilmesi, yüksek ücretler, vb. gibi) görevleri, ekonomik mücadeleye indirgemeye kalkmışlardı. Bu kişilere göre, siyasal mücadele yalnızca liberal burjuvazi tarafından yürütülmeliydi. Ekonomizm'in temsilcileri (S. N. Prokopoviç, Y. D. Kuskova ile daha başkaları), işçi sınıfının öncü rolünü ve devrimci kuramı yadsıyarak, işçi hareketinde kendiliğindenliği öğütlerler. Revizyonizm'in bir çeşidi olarak Ekonomizm, burjuvazinin proleteryayı etkileme aracı olarak hizmet etmiştir. Ekonomizm'in yayılması, merkezi bir proleterya partisinin yaratılmasına da köstek olmuştur. Lenin'in gazetesi *Iskra,* Ekonomizm'in çözümsüzlüğünü açığa sermede büyük katkılarda bulunmuş, *Lenin'in Ne Yapmalı?* (1902) adlı çalışması da bu katkıların ideolojik olarak temellendirilmesini sağlamıştır.

Elealılar Z.Ö. 6. ve 5. yüzyıllar arasında (Güney İtalya'nın) Elea kentinde ortaya çıkmış bir ilkçağ Yunan felsefesi okulunun sözcüleri. Elealılar'ın felsefesinde görülen idealist eğilimler, okul içinde de gelişme göstermiştir. Bu okulun başlıca temsilcileri, Ksenophanes, Parmenides ve Eleali Zenon'dur. Elealılar okulu, Millet okulu ile Herakleitos'un şeylerin değişebilen bir ilk temeli olduğunu söyleyen kendiliğinden diyalektikçi görüşlerinin karşısına gerçek varlığın değişmez bir özü, bütün değişimlerin de yanılsatıcı olduğunu söyleyen kendi öğretilerini koyarlar. Böyle bir tutum, Platon idealizmine temellik ve kaynaklık eden duyusal deneyimin belli ölçülerde küçümsenişini de içeriyordu. Elealılar'ın diyalektiğe karşı getirdikleri kanıtlar, metafizik karakterde oluşları bir yana bırakılırsa, diyalektiğin daha sonraki gelişmesi üstünde olumlu bir rol oynamıştır. Elealılar, hareketin çelişkililiğini mantıksal kavramlar içinde dile getirme sorununu ortaya koymuşlardır.

Eleştirel Akılcılık Modern Avrupa ve Amerika felsefesinde, ana ilkeleri Popper tarafından formülendirilmiş bulunan bir eğilim (Eleştirel Akılcılık terimini ortaya atan da yine Popper'dir). Eleştirel Akılcılık, açık seçik tanımlanmış bir felsefi öğreti olmayıp, eleştirel ampirizm, eleştiricilik ya da yanlışlayıcılık gibi daha başka terimlerle gösterilir. Bu eğilime bağlı kimileri (örneğin, P. Feyaerbend), eleştirel Akılcılık'ı etkin bir biçimde desteklemek yerine, onun sert bir eleştirisine geçmişler, kimileri de (örneğin, I. Lakatos), Eleştirel Akılcılık'ın ilkelerine bağlı kalmakla birlikte, biçimsel olarak onun dışında kalmayı istemişlerdir. Eleştirel

Akılcılık, bilgiyi, insan eylemlerini, toplumsal düşünce ve kurumları eleştirerek ve yetkin kılma yoluyla açıklamanın akılcı ilkelerini ortaya koyduğunu öne sürer. Toplum felsefesinde Eleştirel Akılcılık, burjuva reformizm'in bir çeşidini oluşturur. Eleştirel Akılcılık, kendi temel ilkelerini geleneksel felsefi konumların karşısına koymaya çabalar: Kuşkuculuğa ve dogmatizme benzemez olarak, yanılırlık ilkesini daha ileriye götürür, yani herhangi bir bilimsel bilginin temelinden varsayımsal olduğunu kabul eder; bilimsel bilginin taşıdığı biçimsel hakikati doğrulamaya ve temellendirmeye kalkmadan, metodolojik akılcılık düşüncesini, yani eleştirel çözümleme temelinde kimi varsayımların nereye kadar öbürlerine yeğ tutulabileceğinin tanımlanabileceğini formüllendirir; son olarak da, aletçiliğe benzemez olarak, Eleştirel Akılcılık, bilimsel bilginin gerçekliği betimleyebileceğini öne sürer. Eleştirel Akılcılık, bilime biçimsel bir yapısal yaklaşımın bilimle bağdaşmadığını görmemizi sağlar. Bilimsel bilginin bütünselliğini, gözlem ve kuramın çeşitli düzeyleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve bilimin kültürün içinde bütüncül olarak yer alarak, felsefi ve belitsel ilkelerle kaynaştığını vurgulayan Eleştirel Akılcılık'ın temsilcileri, bilimsel bilgiyi çeşitli bilimsel kuram tipleri arasında, bilim ile bilim–olmayan arasında geçen sürekli bir eleştirel diyalog olarak görürler ve bilimsel bilginin bilim dalları arası modellerini kurmaya çalışırlar. Eleştirel Akılcılık, ayrıca, geç–pozitivist bir felsefe biçimi oluşuyla, burjuva felsefe bilinci çerçevesi dışına çıkamaz. Eleştirel Akılcılık'ın kendi temel ilkeleri, Eleştirel Akılcılık'ın temsilcilerinin nesnel hakikat ile nesnel hakikatin ölçütünü tanımlamaktan vazgeçerek, çoğulculuk'u ve görececilik'i kabul etmelerine neden olmuştur. Bu da, Eleştirel Akılcılık'ın akılcı olan ile akıldışı olan, bilimsel olan ile de bilimdışı olan arasındaki ayrımı bizlere verecek ölçütü ortaya koyamamış olduğunu gösterir.

Eleştirel Gerçekçilik (felsefede) 1) 1920 ve 1930'larda ABD burjuva felsefesinde bir okul (A. Lovejoy, Santayana, R. Sellars ile daha başkaları). Eleştirel Gerçekçilik, Yeni–gerçekçilik'e tepkiden doğmuştur. Yeni–gerçekçilerin nesnenin bilince doğrudan «katışması» üstüne savlarının karşısına, eleştirel gerçekçiler, özne, nesne ve «öz» olarak üç ögeden ortaya çıkan bilme ediminin yapısı kuramını koyarlar. Bu «öz», bizim bilincimizin içeriğini oluşturur. Eleştirel Gerçekçilik'e göre, «özler», nesneye benzemez olarak, doğrudan bir kesinlik içinde bize ulaşırlar. Eleştirel Gerçekçilik, bu «özler»i, ortaçağ gerçekçiliğindeki tümeller gibi, nesnel olarak varolan şeyler olarak bize sunmaya çalışır. «Öz»ün fiziksel gerçeklikten başkaca, kendi bir gerçekliği vardır; zamansal–mekânsal ölçütle ölçülemez. «Özler», eleştirel Gerçekçilik'e göre, şeylerin yansıları ya da suretleri değildir hiçbir zaman. Yeni–gerçekçilik gibi Eleştirel Gerçekçilik de, maddeci yansıma kuramına karşı çıkar. Eleştirel Gerçekçilik, gerçekliğin varolduğunu kabul eder; bu kabul, gerçeklik içgüdüsüne ya da gerçekliğe «hayvansal inanç»a (Santayana) dayanır. Bu «gerçekçilik»in epistemolojik kaynağı, maddi olan ile düşüncesel olan, nesnel olan ile de öznel olan arasındaki ayrımın yanlış yorumlanmasında yattığı kadar, bilinç ile nesnel dünyanın metafizik biçimde karşı karşıya konmasında da yatar. 2) Eleştirel Gerçekçilik, 19. yüzyılın sonlarında Almanya'da ortaya çıkmış bir okul (E. Becher, H. Driesch, A. Wenzl ile daha başkaları) için de kullanılır. Bu okul, bilgiyi inançla uzlaştırmaya, bilimin «sağlıksız yanları» ve «sınıflamalar»ı olduğunu tanıtlamaya çalışmasıyla, modern doğabilime teolojik bir yorum getirir.

Eleştiri ve Özeleştiri Sosyalist ülkelerin toplumsal yaşamında, Marxçı partiler ile

işçi örgütlerinin kendi etkinliklerinde geniş biçimde kullandıkları yanılgıları bulma, düzeltme ve aksaklıkları giderme yöntemi. Marx, proleterya devriminin, kendi çıkarı için, kendi bir özelliği olarak özeleştiriye bağlandığını belirtir. Sosyalist devrimin başarıya ulaşmasıyla, Eleştiri ve Özeleştiri, toplumsal gelişmenin basamaklarından biri haline gelir. Eleştiri ve özeleştiri, sosyalizmde uyuşan çelişkileri açığa koyarak, bunları çözüme ulaştırmanın bir yöntemini oluşturur. Eleştiri ve Özeleştiri'nin yaratıcı rolü, halkın komünizmin kurulmasına katılmasının etkin bir biçimi olarak sosyalist özendirimde kendini gösterir. Eleştiri ve Özeleştiri, komünizmin maddi ve teknik temelinin kurulmasında insanlara geniş bir girişkenlik gücü sağlar; kitleleri toplumsal yönetime çekmeye, insanların bu yeni düzene yakışır bir biçimde yetiştirilmelerine ve toplumun ileriye doğru gelişmesine ayakbağı olan bütün tutucu, gerikalmış şeylerin üstesinden gelinmesine yardım eder.

Elis–Eretria Okulu Z.Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda Sokratesci okullardan biri; bu okul, Platon'a göre, Sokrates'in yakını Elisli Phaidon tarafından kurulmuştur. Okul, daha sonra Eretria'ya taşınmıştır. Bu okuldan hiçbir özgün çalışma günümüze kalmamıştır. Bu çalışmaları daha çok Cicero ile Diogenes'in yapıtlarından biliriz. Elis–Eretria Okulu, Megara Okulu'na çok yakın olmuştur. Elis–Eretria Okulu'nu izleyenler, başlıcalıkla etik sorunları incelemişler, birbirinden farklı bütün erdemlerin temelde bir olduğunu, bu nedenle de hepsinin akılla kavranan bir doğru olarak tek bir iyiye indirgenebileceğini öne sürmüşlerdir.

El Kindi (800–870) Arap filozof, astrolog, metematikçi ve «Arapların Filozofu» adıyla payelendirilmiş fizikçi. El Kindi, Aristoteles'in yapıtlarına (Organon, vb.) yorumlar yazmış, metafizik üstüne yazmalar kaleme almıştır. El Kindi'nin dünyagörüşü, neden bağıntısı düşüncesine dayanır; evrensel bu düşünceye göre, doğru bütün şeylerin, kendi bütünlükleri içinde kavrandığında, Evren'i tıpkı bir aynadaki gibi yansıtıyor olduğu görülecekti. Kuran'a katı bir biçimde inananlar, El Kindi'yi dinden sapmış bir kişi olarak görmüşlerdir. El Kindi'nin birçok yazıları bugüne ulaşmıştır.

Emeğin Maddi ve Manevi Özendirimleri İnsanın çalışma gereksinimini karşılamaya yönelik insan etkinlik'inin bilinçli itici güçleri. Maddi özendirimler, yaşamanın bir aracı olarak çalışma gereksinime bağlı özendirimlerdir; manevi özendirimler ise, kendi sonuçlarının toplumsal öneminde doygunluk kazanan yaratıcı çalışmaya bağlı özendirimlerdir. Her toplumsal–ekonomik oluşum'da, toplumsal (ekonomik, ahlaki, ideolojik ve daha başkaca) fenomenlerin bütünselliğinde kendini gösteren, kendine özgü bir emeğin özendirimleri sistemi vardır. Özendirimlerin doğası ve içeriği, toplumsal ilişkilerce, üretici güçler'in gelişme düzeyiyle, bireyin manevi yetkinlik derecesiyle belirlenir. Kapitalizmde özel girişimci çıkarlar egemendir. Böyle bir şey, maddi özendirimlerin çarpık gelişmesine, işgörme alanı sınırlı olan manevi özendirimlerin zararına bir gelişmeye yol açar. Sosyalizmde ise, maddi ve manevi özendirimlerin diyalektik birliğine bağlı bir harekete geçirme sisteminin yer alması söz konusudur. Komünizmin ilk aşaması olarak sosyalizmde, emeğin yaşamın ana zorunluluğu haline daha ulaşmadığı bir aşamada, kişisel maddi çıkar (yapılan işe göre ödeme), insanların becerilerini ilerletme ve emeklerinin üretkenliğini arttırma yoluyla, kişileri çalışmaya doğru çekmenin başlıca biçimini oluşturur. Lenin, kitlelerin «kendilerini coşkuya kaptırma yoluyla değil, ama büyük devrimin getirdiği coşku eşliğinde, kişisel çıkar, özendirim ve işgörme ilkeleri üzerinde» komünizme çekilebileceğini vurgulamıştır (cilt 33, s. 58). Bura-

da, kişisel olarak harekete geçmenin ve bunun ilerletilmesinin biçimleri şunlardır: Etki sağlayacak girişim gücünün genişletilmesi, ödeme ve pirim sistemlerinin genişletilmesi, vb. Maddi özendirimler yanısıra (hükümet nişanları, onur belgeleri, emek kahramanlık ödülleri, vb. gibi), manevi özendirimler de büyük önem taşır. Manevi özendirimler, daha bağımsız olmaları açısından, maddi özendirimler üstünde doğrudan etki yaparlar. Buna karşılık, maddi özendirimler, manevi özendirimlere yakından bağlıdır. Bunlar, sosyalist yarışma içinde bir bütün oluşturdukları gibi, sosyalist sistemden tam olarak yararlanılmasının da bir koşulunu oluştururlar. Emeğin herkesin yaşamasının ana zorunluluğu haline gelmesinin ve insanların hiçbir karşılıksız çalışmasının söz konusu olduğu komünizmde (bak. Komünist Emek), manevi özendirimlerin ana özendirimler haline gelmesi ve kişisel maddi çıkarların toplumun maddi çıkarlarıyla kaynaşması söz konusudur.

Emek İnsanın kendisi ile doğa arasındaki alışverişi başlattığı, düzene koyduğu ve denetimlediği bir süreç (K. Marx, *Kapital,* cilt 1, s. 177). İnsan doğadaki nesneler üstünde amaçlı bir etkide bulunarak, bu nesneleri değişime uğratır. İnsanın doğaya yaklaşımı, Emek'in kendi bir yönünü oluşturur. Nesnelerin insanın gereksinim'lerine uyarlanması, her şeyden önce, dış doğanın değişime uğramasını içerir. Emek'in oluşturduğu öğeler şunlardır: 1) İnsanın amaçlı etkinliği 2) Emek'in nesnesi; 3) Emek'in araçları. Doğanın dönüştürülmesine yönelik olan Emek'in bütün bu kendi öğeleri önceden hazır olmayıp, Emek süreci içinde kendini gösterir. Emeğin gelişmesi tarihsel bir süreçtir. Bu süreç, yalnızca fiziksel varolmayı içeriyorsa, tamamlanmış sayılmaz. Emek, ancak Emek'e gereksinimin bir gereği olarak olgunlaşır, çünkü fiziksel olarak varolmanın sürmesi, ancak o zaman Emek'in zorunlu bir öngereği haline gelir. Dış doğayı değişime uğratmanın bir aracı olarak Emek, insanın kendi varoluşunun temel koşulunu oluşturur. Emek, insanın hayvanlar dünyasından türeyerek, modern biyolojik bir tip ve toplumsal bir varlık haline gelmesi süreci içinde ortaya çıkmıştır. Emek'in bir başka yanı da, tavrının doğaya yaklaşım koşulları, süreci ve sonucu açısından insanların birbirleriyle tavırlarının toplumsal karakteridir. Emek'in bu yanı, birinci yanına dayanmakla ve onunla uyumlu olarak çelişme durumunda olmakla birlikte, ona indirgenemez. Emek'in bu her iki yanının birlik içinde oluşu, işbölümü ve işbirliğinde gerçekleşir. Tarih boyunca, Emek'in bu iki yanı arasındaki karşılıklı bağıntı hep değiştiği gibi, emek üstüne düşünceler de bu değişimlerle birlikte değişim geçirmiştir. Emek, (sınıflı toplum öncesi, sınıflı toplum ve sınıfsız toplum gibi) farklı tarihsel gelişme tipleri ile farklı toplumsal–ekonomik oluşumlar içinde, farklı biçimler gösterir. İlkel komünal sistem'de, Emek komünal olduğu gibi, üretim araçları ile bunların ürünleri üstündeki mülkiyet de komünaldir. Bu sistemde, başkalarının emeğinin sömürüsü yoktur. Bütün uyuşmaz sınıflı toplumlarda, Emek, uyuşmaz çelişkilerin gelişmesiyle gelişir. Emek'in daha az gelişmiş biçimlerinden daha çok gelişmiş biçimlerine geçiş, yani köleci toplumda kölelerin Emek'inden feodalizmde serflerin Emek'ine, oradan da kapitalizmde ücretli Emek'e geçiş, aynı zamanda, sömürünün daha gelişmiş biçimlerine geçiş de olmuştur. İnsanoğlu kültürünün gelişmesine, insanın gitgide daha çok gelişmiş ve incelmiş biçimde, maddi ve manevi yönden değişmesi eşlik eder. Sosyalist devrim'in emekçi halkı sömürülmekten kurtararak sömürüyü ortadan kaldırması söz konusudur. Komünizmde, özellikle de daha yüksek aşamasında, Emek'in en tam biçimde gelişmesinin bir koşulu olarak da, bütün

bireylerin kendilerini özgürce çokyönlü geliştirebilmelerini sağlayacak bir süreç olması gerekir (bak. Komünist Emek; Kafa ve Kol Emeği).

Emerson, Ralph Waldo (1803–1882) Amerikalı filozof, yayımcı ve şair, transsandantalistler'in önderi. Emerson'un görüşleri çelişkili olmuş; Platon ile yeni-Platoncular dan, Goethe, Carlyle ile Doğulu gizemcilerin etkisinde kalmıştır. Emerson'a göre, felsefenin «ezeli sorunu», tin ile madde arasındaki ilişki sorunudur. Emerson, doğayı tinin bir simgesi olarak ele alışıyla, bu sorunu, idealist bir doğrultuda çözmüştür. Burada, en yüksekten varlık ilkesi, ruhlarüstü olanıdır, Tanrı'dır. Epistemolojide, Emerson, sezgicilik'e yakın olmuş; gözlemeyi, sezgi'yi ve esrimeyi şeylerin özüne inmenin en iyi yolu olarak görmüştür. Emerson'a göre, tarihte belirleyici rol büyük adamlar tarafından oynanır; bu büyük adamlar bireyin ahlakça yetkinleşmesinde görülen toplumsal ilerlemeye yol açarlar. Emerson, yeryüzünde zenginler ile yoksulların çıkarları arasındaki amansız mücadeleyi ve uyuşmazlığı görmüş, yoksullara yakınlık duymuştur. Emerson'un toplumsal ve etik ideali, sağlıklı bir birey ile çalışma ve özel mülkiyetin hakça dağılımına dayalı eşitlik ve evrensel bir dirlik ütopyası olmuştur. Emerson, burjuva sistemi eleştirmiş, ABD'deki köleliğe karşı olmuş, yağmacı savaşları mahkum etmiştir. Başlıca yapıtları *Nature* (Doğa), 1836; *Essays* (Denemeler), 1841–44; *Representative Men* (Temsil Edici İnsanlar), 1850.

Empedokles (Z.Ö. 490–30) Agrigentum'da (Sicilya) doğmuş, Yunanlı maddeci filozof, köleci demokrasinin ideologu. *Doğa Üstüne* adlı felsefi şiirinde, Empedokles, şeylerin bütün çeşitliliğini doğadaki şu dört öğeye indirger: Toprak, su, hava ve ateş. Bu öğreti, ilkçağ ve ortaçağ felsefelerinde uzun yıllar kendisini korumuştur. Burada, öğelerin birleşmesi ve ayrılması, iki karşıt gücün, çekme ve itmenin etkisiyle açıklanıyordu. Empedokles, Evren'in gelişmesinin farklı aşamalarını bu güçlerden birinin ya da öbürünün üstün gelmesiyle açıklıyordu. Empedokles'in canlı varlıkların yasalar doğrultusunda geçirdikleri evrenin yaşamagücü daha çok olan varlıkların doğal ayıklanması yoluyla olduğu düşüncesi büyük bir tarihsel önem taşır.

Emperyalizm Tekelci kapitalizm, kapitalizm'in en yüksek ve en son aşaması; sosyalist devrimin eşiği. Emperyalizm'e ilişkin bilimsel kuram Lenin tarafından geliştirilmiştir; bu kurama göre, yüzyılın başında kapitalist üretim tarzı, şu gibi birtakım yeni önemli çizgiler edinmiştir: Üretici güçlerin gelişmesi alanında, kapitalist tekellerin oluşmasına yol açacak biçimde, üretimde yüksek bir yoğunlaşma düzeyi; üretim ilişkileri alanında, bu tekellerin yerleşmesi. Lenin'e göre, böyle bir şeye bağlı olarak, tekeller tarafından kapitalist ekonomik ilişkilere sokulan «sözgeçirme ve şiddet olgusu» (cilt 22, s. 207), kapitalizmin üstyapısında burjuva demokrasisinden (faşist düzenlerin kurulmasına kadar uzanan) gericiliğe dönüşe yol açmıştır. Bütün bunlar, Lenin'i kapitalizmin özel, emperyalist bir aşama içine girmiş olduğu sonucuna götürmüştür; emperyalizm, kapitalizmin gelişmesinde finansı kapital ile tekellerin yerleşmesi, sermaye ihracının çok büyük önem kazanması, dünyanın uluslararası tröstlerce paylaşılmaya başlanması, yerkürenin bütün bölgelerinin en büyük kapitalist güçlerce paylaşılmasının tamamlanması aşamasıdır» (cilt 22, s. 56–57). Ekonominin tekelleşmesi, çürüyen, asalak ve ölmeye yüztutmuş kapitalizmin en yüksek ve en son aşaması olarak emperyalizm'in tarihsel yerini gösterir. Kapitalist ülkelerde ekonomi ve politikanın eşitsiz gelişmesi yasasını kapsayan biçimde, kapitalizmin bu aşamadaki bütün ekonomik yasalarının

işleyiş özelliklerini belirler. Bu eşitsizlik, gittikçe daha keskinleşerek nöbetsel, çelişkili bir karakter alır, böylelikle de dünyanın emperyalist devletler tarafından paylaşılmasına bağlı olarak dünya savaşlarının ortaya çıkmasına neden olur. Emperyalist ülkeler, tekellerin dünyayı ele geçirme çabalarını yansıtan saldırgan politikalar güderler. Ülke için bu politikaya ekonominin gitgide askercilleşmesi eşlik eder. Tekelleşme, üretimin gitgide toplumsallaştırılmasına, bu arada, sınıfsal uyuşmazlıkların çok daha keskinleşmesine yol açarak, sosyalizme giden yolun nesnel öngereklerini hazırlar. Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, kapitalizm'in genel bunalımının başlamasını, yani kapitalist üretim tarzının yerine sosyalist üretim tarzının geçişi tarihsel sürecini gösterir. Sosyalist dünya sistemi'nin kurulması ve sömürgecilik sisteminin çökmesi ise, bu bunalımın daha da derinleşmesini gösterir. Sosyalizmle karşı karşıya kalan kapitalist ülkelerin egemen sınıfları, sınıf mücadelesinin kitlesel devrimci harekete dönüşmesi korkusuna kapılırlar. Bu durumda, kendi konumunu sağlama almak, ekonomik büyümenin etkisini ve hızını arttırmak ve işçilerin sömürülmesinin daha da yoğunlaştırmak üzere, tekeller, bilimsel–teknik devrimin olduğu kadar, tekelci devlet kapitalizmi'nin de başarılarından en genişinden yararlanma yoluna da giderler. Ancak, tekelci devlet kapitalizmi, kapitalizmin ana çelişkisini çözme gücünde değildir; bu çelişkinin yol alışının ve gittikçe derinleşmesinin özgül bir biçimi olup, emperyalizmin tarihsel yazgısını doğrular.

Enerji Maddenin hareketinin çeşitli biçimlerinin ortak ölçüsü. Maddenin fiziksel hareketinin nitelikçe farklı biçimlerinin, birbirlerine çevrilmesinin özellikleri; bu çevrilme süreci, kesin tanımlanmış nicel eşdeğerlerle belirlenir. Böyle bir şey, hareketin Enerji olarak ortak ölçüsünü belirlemeyi olanaklı kılar. Fizik kuramı sisteminde, Enerji, çeşitli biçimlerde; mekanik, ısıl, elektromanyetik, nükleer, yerçekimsel, vb. Enerjiler olarak ortaya konur. Her Enerji biçimi, belli bir fiziksel hareket biçiminin kendi özsel özellikleriyle; hareketin niceliği değişmez olarak kalma koşuluyla, o hareket biçiminin başka bir hareket biçimine çevrilmesiyle belirlenir.

Enerjinin Sakımı Yasası Sakım yasalarının (bak. Sakım İlkeleri) en önemlilerinden biri; bu yasaya göre, bir enerji türünden bir başka enerji türüne geçerken, o enerji, yokolmayacağı gibi, yeniden de yaratılamaz. Bir enerji biçiminden bir başka enerji biçimine çevrilmesi süreçleri, değişmez sayısal eşdeğerlerle belirlenir. Enerjinin Sakımı Yasası, 19. yüzyılın ortalarında R. Mayer, J. Joule, Helmholtz ile daha başka kişilerce bulgulanmıştır; daha önce ise, Descartes, Leibniz ve Lomonosov'un bu yasayla ilgili öngörüleri yer alır. Engels, Enerjinin Sakımı Yasası'nı, doğanın diyalektik–tarihsel maddeci anlayışının bilimsel temellerini içine alan en büyük üç buluştan biri olarak görmüştür. Enerjinin Sakımı Yasası, maddi dünyanın birliğini yansıtır. Çağdaş fizik, Enerjinin Sakımı Yasası'nın çok yoğun taze tanıtlarını ortaya koymaktadır.

Enerjizm 19. yüzyılın sonlarında kimi doğabilimler arasında ortaya çıkmış bir felsefi anlayış. Enerjizm'in izleyicileri, doğadaki bütün fenomenleri, maddilik taşımayan enerji'deki değişimlerle açıklarlar. W. Ostwald, Mach, ve Enerjizm'in öbür izdaşları, doğabiliminde bir yandan enerjist yorumlar geliştirirken, öte yandan atomcu kuramın bilimsel değerini yadsımışlardır. Daha sonra, 20. yüzyılda atomcu kuramın kazandığı başarıların etkisi altında, bu kişiler, atomların varoluşunu tanımak zorunda kalmışlardır. Ancak, Enerjizm düşünceleri, nükleer fizik ile temel parçacıkların fiziğinde elde edilen yeni veriler dolayısıyla, ama

eskisi kadar sistemli olmayan bir biçimde, yeniden ortaya çıkmıştır. Özellikle, kitlede eksilmelerin bulgulanması; parçacıkların alan, alanların da parçacıklara dönüşmesinin bulgulanması, bütün bütüne maddenin enerjiye enerjinin de maddeye dönüşmesi yorumlanmıştır. Bu kanıtlar, kitle ile enerji arasındaki karşılıklı bağıntı yasasına bağlandığı kadar, bu karşılıklı bağıntının kuramsal temeliyle de açıklanmıştır. Enerjizmin epistemolojik kökleri, doğabilimde elde edilen başarılarda yattığı kadar, maddenin yapısına ilişkin çağdaş kuramların karşı karşıya kaldıkları zorluklarda da yatmaktadır. Felsefi bir eğilim olarak Enerjizm, bilimin maddenin yapısal düzeylerine çok daha derinden inmesi göreviyle karşı karşıya kaldığı zamanlarda yeniden başgöstermektedir.

Engels, Friedrich (1820–1895) İşçi sınıfının bir önderi ve öğretmeni olup, Marx'la birlikte Marxçı öğretiyi, bilimsel komünizm kuramını, diyalektik ve tarihsel maddeciliği ortaya koymuş kişi. Gençliğinden başlayarak Engels, varolan toplumsal ilişkileri dönüştürme mücadelesi içinde yer almaya çalışmıştır. Engels, Sol Hegelciler'e katılarak, Schelling'in gerici-gizemci görüşlerinin parlak ve derin bir eleştirisini yapmıştır (*Schelling ve Vahiy,* 1842). Bu arada, idealist diyalektiğindeki tutucu sonuçlamalar ile çelişkiler dolayısıyla Hegel'i de eleştirmiştir. Engels'in görüşleri, o günkü en gelişmiş kapitalist ülke olan İngiltere'deki işçi sınıfının yaşamıyla ilinti kurduğu zaman köklü bir dönüş göstermiştir. Proleteryanın içinde yaşadığı dayanılmaz ekonomik koşulların, siyasal haklarından yoksun bırakılmalarının nedenleri üstünde kafa yormuşlar, Şartist hareketin ideolojik eksikliklerini ve kapitalistlerin ellerindeki iktidarı kendi iradeleriyle bırakacaklarına ilişkin ütopyacı düşüncelerini incelemiştir. Bu incelemelerin sonuçları, Marx'ın ekonomik kategorilerin eleştirisine parlak bir katkı diye nitelediği *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1844) ile *Die Lage der Arbeitende Klasse in England*'dır (İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu, 1945). Bu yapıtlarında, Engels, proleteryanın önündeki tarihsel görevin kuramsal temelini atarak, proleteryanın yalnızca acı çeken bir sınıf değil, ama aynı zamanda kendi kurtuluşu için sınıfsal mücadele veren bir sınıf da olduğunu göstermiştir. Engels, İngiltere'de sosyalist olmuştur. Kısa bir süre sonra İngiltere'yi terketmiş ve 1844'te Paris'te Marx'la karşılaşmıştır. Bu karşılaşma, onların proleteryanın kapitalist kölelikten kurtulması doğrultusundaki ortak düşüncelerine ve birlik mücadelelerine dayanan derin dostluklarının başlangıcıydı. 1844–46 yıllarında, Marx'la birlikte, *Die Heilige Familie* (Kutsal Aile) ile *Die Deutsche İdeologie* (Alman İdeolojisi) adlı kitapları yazmıştır. Bu yapıtların amacı, o güne egemen olan Hegel ve Feuerbach ile onlara bağlananların görüşlerini eleştirel gözle yeniden yorumlamak ve diyalektik ve tarihsel maddeciliğin temellerini işlemekti. 1847'de, Engels, Komünist Lig' in taslak programı olan Komünizmin İlkeleri'ni kaleme almıştır. Marx ve Engels, bu taslak temelinde, *Das Manifest der komunistischen Partei'i (*Komünist Manifesto, 1848) yazarak, Marxçılığın bütünsel öğretisini, işçi sınıfının bilimsel ideolojisini ilan ettiler. Engels, 1848–49 olayları sırasında Almanya'da ilerici güçlerin yanında ilk kez silahlı mücadeleye girmiş; daha sonraki yıllarını yurtdışında yaşayarak geçirmiştir. Engels, Alman devriminin deneyimlerini, *Der Bauern Krieg in Deutschland* (Almanya'da Köylü Savaşı) ile *Die Revolution und Gegen-Revolution in Deutschland* (Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim) adlı kitaplarında genelleştirmiştir. Bu yapıtlar, proleteryanın bağdaşığı olarak köylülüğün rolünü açığa çıkararak, burjuvazinin ihanetini açığa serer. Marx'ın da yerleşmiş bulunduğu İngiltere'ye giden Engels, orada işçi hareketine, I. Enternasyonal'in ku-

rulmasına ve küçükburjuvaca oportünist ve anarşist görüşlere karşı mücadeleye etkin biçimde katılmıştır. O günden sonra, Engels, Marx'ın *Kapital* üstündeki çalışmasına her yönden yardımcı olmuştur. Büyük dostunun ölümünden sonra da *Kapital*'in ikinci ve üçüncü ciltlerinin yayımını üstlenerek yayınlamış, bu süreç içinde çok geniş araştırmalarda bulunmuştur. Engels, diyalektik ve tarihsel maddeciliğin kapsamlı biçimde temellendirilmesi üstüne çalışmalarını sürdürmüştür. Engels'in Marxçı felsefeye çok büyük katkıları olmuştur. Engels'in *Ludwig Feurbach und der Ausgang der klassischen deutschen philosophie* (Ludwig Feurbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu), *Anti-Dühring* (Anti-Dühring), *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und der Staates* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) vb. gibi yapıtları, Marxçı felsefenin özünün ve taşıdığı önemin klasik sunumlarıdır. Engels, diyalektik maddeciliğin doğaya uygulanışında özellikle çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. Birçok kimse Engels'in (örneğin, maddenin ve hareketin çözündürülmezliği düşüncesi; buna bağlı olarak, zaman ve mekânın birliği öğretisi; maddenin canısız doğanın belirli bir gelişme evresinde ortaya çıkan hareketinin bir biçimi olarak yaşam düşüncesi, vb. gibi) düşüncelerin derinliğini ancak yıllarca sonra kavramıştır. Engels, kendi çokyönlülüğü dolayısıyla, bilimlerin sınıflandırılması üstüne uyumlu bir sistem de ortaya koymayı başarmış, bu sistemi bilim dallarının birbirinden ayrılışını maddenin hareketinin nesnel biçimlerine dayandırarak yapmıştır. Engels, buradan yola çıkarak, bilimler bilimi olma gibi yanlış bir rolün felsefenin üstüne yıkılmasına da kategorik yönden karşı çıkarak felsefenin metodolojik değerini vurgulamıştır. Engels, felsefenin geçmişteki sayısız okul ve sisteme nasıl yönelmesi gerektiğinin yolunu göstermiş, felsefenin temel sorusu'nu formüllendirmiş ve felsefenin sınıfsal karakterini açığa koymuştur. Engels'in bilgi kuramının gelişmesine olan katkısı ile bilinemezcilik eleştirisi büyük önem taşır. Engels'in diyalektik mantık'ın birtakım sorunlarını formüllendirerek işleyişi, bugün de çok büyük değer taşır. Tarihsel maddecilik'in temel sorunlarını işlerken, Engels, maddeci tarih anlayışına ilişkin kaba anlayışların eleştirilmesine özel bir önem göstermiştir. Engels, insanların içinde yaşadıkları ekonomik koşulların belirleyici rolünün tarihte bireyin düşüncelerinden ya da oynadığı rolden hiçbir zaman kopmadığını tanıtlamıştır. Engels, ekonomik temel ile üstyapı arasındaki bağıntı ve karşılıklı ilişkiler üstüne olan mekanik görüşlere karşı mücadele vermiştir. Engels, Rusya'daki devrimci harekete büyük ilgi duymuş, yakın gelecekteki Rus devrimini önceden duyurmuş, bu devrime büyük umutlar bağlamıştır. Engels, yaşamının sonuna kadar, Avrupa'nın birçok ülkesinde yer alan siyasal yaşama etkin bir biçimde katılmış ve Marx'la birlikte, işçi sınıfının belli başlı bir önderi olmuştur.

Entelekheia Aristoteles'in felsefesinde ve iskolastik'te, itici bir güç olarak (bak. teleoloji), kendi ereği kendisi olarak, ya da olanaklılığı gerçekliğe döndüren etkin ilke olarak amaçlılık. Entelekheia kavramı, Leibniz tarafından kendi monodolojisinde kullanılmıştır. Bu kavram, ayrıca, biyolojik fenomenlerin idealist yorumuyla da bağıntılıdır (bak. Vitalizm).

Enternasyonalizm (proleter, sosyalist) İşçi sınıfının ve onun partisinin ideoloji ve politikasının temel ilkelerinden; bu ilke, ayrı ülkelerin emekçi halklarının toplumsal ve ulusal kurtuluşları için, sosyalizmi ve komünizmi kurmak için kapitalizme karşı mücadeleilerindeki uluslararası dayanışmayı dile getirir. Enternasyonalizm, kendi temsilcilerinin hangi devlete ve ulusallığa bağlı olduklarına bakılmaksızın, proleteryanın sınıfsal çıkarları ile proleteryanın yürüttüğü mücadelenin nihai amacına dayanır. Enternasyonalizm, uluslararası komünist hareketin şafağında varlığını ka-

zanmış, işçilerin uluslararası dayanışmayla ilgili toplumsal duygu ve sloganları biçiminde kendi anlatımını bulmuştur. Bilimsel komünizm, Enternasyonalizm için kuramsal bir temel oluşturur. *Komünist Manifesto* ile Marx ve Engels'in öbür yapıtları, ayrı ülkelerin işçilerinin sermayeye karşı mücadelelerinde birlik içinde olmalarının nesnel bir zorunluluk olduğunu ortaya koyar; Enternasyonalizm'in ana düşüncelerini formüllendirerek, Enternasyonalizm'in şu ünlü sloganını bildirir: «Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!» Enternasyonalizm ilkesi, ayrı ülkelerin emekçi haiklarının uluslararası burjuvaziye karşı mücadelelerinde birbirlerini karşılıklı desteklemeleri ve işbirliği içinde olmaları, bütün ulusların eşitliğinin tanınması ve bir ulusun bir başka ulus tarafından ezilmesi karşısında uzlaşmaz bir tavır alma anlamına gelir ve uluslararası çıkarlar ile ulusal çıkarların birleştirilmesini öngörür. Bu nedenle, Enternasyonalizm, burjuva milliyetçilik'in, büyük güç şovenizminin ve ırkçılık ve sömürgecilik ideolojisinin karşısında yer alır. Enternasyonalizm, yansızlık maskesi altında ulusal ve siyasal eşitsizlik ilişkilerini, emperyalizmin egemenliğini ve baskısını gizleyen kozmopolitçiliğe de kökünden karşıdır. Enternasyonalizm düşünceleri, tarihte ilk kez, ulusal sorun'un çözüme uğradığı, eşit uluslardan çokuluslu bir devletin oluştuğu ve uluslar arasında ilişkilerin yeni tipte, sınıf ve ulusal uyuşmazlıklardan kurtulmuş bir biçimde gelişme gösterdiği sosyalizmin kurulması sürecinde kendi pratik uygulanışına kavuşmuştur. Böyle bir şey, proleterya Enternasyonalizmi'nin sosyalist Enternasyonalizm'e dönüşmesinin, yani Enternasyonalizm'in toplumsal tabanının genişlemesinin ve tüm toplumun ideolojisine dönmesinin temelini oluşturur. Sosyalist dünya sistemi'nin doğuşu, Enternasyonalizm ilkelerini, sosyalist devletler arasında ve sosyalist ülke halkları ile kapitalist ülkelerin emekçi halkları ve ulusal kurtuluş mücadelesi veren halklar arasındaki ilişkilerin temel taşını oluşturur.

Entropi Klasik fiziğin ana kavramlarından biri; bilime R. Clausius tarafından getirilmiştir. Makroskopik bakış açısından, Entropi, enerji'nin çevirilirliğini dile getirir; bir sistemde Entropi ne denli büyük olursa, çevrilen enerji o denli az olur. Entropi kavramı, fiziğin temel yasalarından birini, yani enerjinin artma yasasını, ya da enerjinin çevrilme yönünü belirleyen termodinamiğin ikinci ilkesini formüllendirmemizi sağlar. Entropi, kapalı bir sistemde azalamaz. Maksimum Entropi'nin elde edilmesi, bir denge durumunun kurulmuş olduğunu gösterir; burada, enerjinin artık çevrilmesi olanağı yoktur, yani bütün enerji ısıya dönüşmüş olup, ısıl bir denge durumu kurulmuştur. Termodinamiğin ikinci ilkesinin yaratıcıları, R. Clausius ile W. Thomson, bu ilkeyi Evren'in bütününe uygulayarak, Evren'in «ısıl ölümü»nün kaçınılmaz olduğunu söyleyen yanılgılı bir sonuca varmışlardır. Fizikte daha sonraki gelişmeler, Entropi'nin içeriğini daha da derinlere götürmüştür. Entropi'nin büyümesi mutlak değildir, yalnızca süreçlerin en olası gelişimini dile getirir. Sonsuzca büyük sayıda parçacıktan ortaya çıkan sistemler (örneğin, Evren ya da dünyanın bütünü) için, en olası durum kavramı kendi anlamını yitirir (sonsuzca büyük sistemlerde bütün durumlar eşitçe olasıdır). Yerçekiminin rolünü de hesaba katarak, kozmoloji, şu sonuca varır: Evren'deki Entropi, herhangi bir maksimuma doğru eğilim göstermeksizin büyümektedir (ısıl denge durumu). Modern bilim, dünyanın sözde kaçınılmaz ısıl dengesi ve «ısıl ölüm»ü üstüne varılan sonuçların bütünlükle dayanıksız olduğunu tanıtlar.

Epiktetos (50–138) Roma stoacılığının bir temsilcisi. Köle kökenli olan Epiktetos'un *Düşünceler ve Sohbetler*'i ile öbür yazıları

günümüze ulaşmıştır. Epiktetos'un öğretisi üçe ayrılır: Fizik, mantık ve etik. Epiktetos'un öğretisinin kilittaşı kendi etiğidir, özellikle de iç özgürlük üstüne öğütleridir. Epiktetos, bir efendinin kendi tutkularının kölesi olabileceğini, buna karşılık bir kölenin de kendi manevi bağımsızlığı içinde özgür olabileceğini tartışmıştır; ancak, bu özgürlük, dünyayı değiştirerek elde edilemez. İnsanı mutlu kılan, şeylerin kendileri değil, o şeyler üstüne olan anlayışlardır; iyi ve kötü, şeylerin içinde yer almaz, o şeylere olan tavrımızda yatar. Onun için, mutlu olmak, bir irade işidir. Epiktetos'un felsefesi, ezilen sınıfların köleci sisteme karşı edilgen karşı çıkışlarını dile getirmiştir. Bu felsefenin Hıristiyanlık üstünde etkisi olmuştur.

Epikuros (Z.Ö. 341–270) Hellen döneminde Yunan maddeci filozof ve tanrıtanımaz. Epikuros, tanrıların dünya işlerine karışmalarını yadsıyarak, maddenin önsüz sonsuzluğunu hareketin kendi bir iç kaynağı olarak görür. Epikuros, birtakım değişiklikler de getirerek, Leukippos ile Demokritos'un atomculuğunu yeniden canlandırmıştır. Boşlukta eşit hızla hareket eden atomlar arasında çarpışmalar olabileceğini açıklamak için, atomların kendi yörüngelerinden kendiliklerinden (iç koşullanmayla) «saptıkları» düşüncesini ortaya getirmiştir. Böyle bir şey, Demokritos'un mekanik belirleyiciliğiyle karşılaştırıldığında, ileriye atılmış bir adım olarak, zorunluluk ile rastlantı arasındaki karşılıklı ilişki üstüne daha derinden bir görüşü temellendiriyordu. Bilgi kuramında, Epikuros, bir duyumcudur. Epikuros'a göre, duyumlar, kendiliklerinden hakikidirler, çünkü duyumlar nesnel gerçeklikten gelirler; hatalar ise duyumların yorumlanmasından kaynaklanır. Epikuros, duyumların kökenini naiv bir maddeci tavır içinde açıklar: Duyu organları üstüne etkiyip, şeylerin yansımalarının belirmesine neden olacak biçimde, cisimlerin yüzeylerinden sürekli bir akış içinde anlık parçacıklar yayılır. Bilginin amacı insanı bilisizlikten ve boşinandan, tanrılar ve ölüm korkusundan kurtarmak olup, bu olmaksızın mutluluk olanaksızdır. Etikte, Epikuros, zihnin verdiği neşeyi olumlamış; bunu, acı çekmekten kaçma, ve dingin, neşeli bir ruhsal duruma ulaşma gibi bir bireyci ideale dayandırmıştır. İnsan için en akılcı durum etkinlik değil, ama bütün bütüne dinginliktir, ataraksiya'dır. Epikuros'un maddeci öğretisi, idealist felsefede (örneğin, Hegel'de) çarpıtılmıştır.

Epistemoloji Bir bilgi kuramı, gnoseoloji. Epistemoloji terimi, İngiliz, Amerikan, daha ender olarak da Fransız ve Alman burjuva felsefesinde kullanılır. Bu terim, felsefeyi ontoloji ile Epistemoloji'ye ayıran İskoç filozof J. F. Ferrier (*Institutes of Metaphysics*, 1854, Metafiziğin Kurumları) tarafından ortaya getirilmiştir.

Erasmus Desiderius (1469–1536) Asıl adı Gerhard Gerhads olan Hollandalı bir filozof, hümanist, bilgin, iskolastik'e karşı savaşmış bir kişi, Reform hareketi'nin öncüsü. Erasmus, ilkçağların bilim ve sanatının yeniden yaşatılmasının «gerçek» Hıristiyanlık için mutlak zorunlu olduğunu düşünmüştür. Erasmus, Kutsal Kitapları filolojik yönden inceleyen ilk kişidir. Erasmus, 16. yüzyılların başlarında boy atmakta olan Katoliklik'i de, Protestanlık'ı da hümanizmin bakış açısından eleştirmiştir. Bağnazlık ve şiddet, ulusal dardüşüncelilik ve dinsel nefret, ikiyüzlülük ve bilisizlik, bunların tümü, bu yetenekli yergi yazarının *Economium Morias Sen Laus Stultiae* (*Deliliğe Methiye*, 1509) adlı, çok tanınmış yapıtında ortaya serilir. Erasmus'un getirdiği eleştirinin Avrupa hümanist geleneği üstünde derin bir etkisi olmuştur.

Ereklilik Geniş ya da uzlaşılmış terimsel anlamıyla, belirli bir sonuca, bir amaç'a

giden süreçlerin ya da fenomenlerin bir temel özelliği. Ereklilik, canlıların yaşamına, toplumsal sistemlere, insan etkinliğine özgüdür. Ereklilik, bu alanların her birinde ayrı bir biçim alır: Canlılar yaşamında, canlıların uyarlanabilme ve düzene girme özelliklerinde, gelişme sürecinin düzenli karakterinde kendini gösterir; toplumsal yaşamda da, ömrünü doldurmuş toplumsal yapıların silinip gitmesinde ve toplumsal ilerlemeyi daha ileriye götüren yenilerinin ortaya çıkmasında, insanların amaçlı eylemlerinde görülür. Teleoloji'de canlıların Ereklilik'iyle ilgili olgular, Darwin'in doğal ayıklanma kuramında; toplumsal yaşamdaki ereklilik biçimleri ise, Marx'ın ekonomi kuramı ile tarihsel maddecilik'te bilimsel bir yoruma kavuşmuştur. En yüksek Ereklilik biçimi, insan etkinlik'indeki Ereklilik'tir; buradaki neden–sonuç bağı, en önemli halka olarak bilinçli amacı içerir. İnsanın belirli bir amaca giden bütün eylemleri, geniş anlamda, «erekli» eylemlerdir. Dar anlamda ise, yalnızca genel gelişme eğilimini izleyen ve hazır koşullara uymaktan çok, bilinen nesnel yasalar ile gelişim gereklerine dayanan etkinlik, erekli etkinliktir.

Erigena Johannes Scotus (810–877) Fransa'da yaşamış, İrlanda doğumlu filozof. Yeni-Platonculuk temeli üzerinde, Erigena, kendi gizemci öğretisini getirmiştir; bu öğretinin özü, *De Divisione naturae* (Doğal Bölünme Üstüne) adlı yapıtında ele alınıp işlenir. Erigena, varlığı dörde ayırır: 1) Her şeyin kaynağı Tanrı olmak üzere, yaratılmamış olan ama yaratan, bütün her şeyin biricik yaratılmamış olan yaratıcısı; 2) Yaratılmış olan ve yaratan, yani ilk neden halinde varolan tanrısal idealar; ideal dünya, Tanrı tarafından, Tanrının kendisinden yaratılmış olup, önsüz sonsuz varolur; 3) Yaratılmış olan ama yaratmayan, yani farklı şeylerin çok çeşitliliğinde tek bir ideal dünyayı gösteren, duyular tarafından algılanan dünya; 4) Yaratılmamış olan ve yaratan olmayan, yani bütün şeylerin nihai sonu olarak algılanan Tanrı. Bu ikinci ve üçüncüsü, bağımsız olarak varolmadıkları gibi, özleri bakımından değişiklik de göstermezler; bunlar, her şeyin içinde varolan tek bir tanrısal özün kendini farklı ortaya koyuş biçimleridirler. Erigena, şeylerin yaratılışını zaman içine, insanın tanrı karşısında gözden düşmesine bağlar. Ancak, az sonra, pişmanlık doğar ve bütün şeyler Tanrı'ya geri döner. Kendi özü bakımından, Erasmus'un sistemi, tümtanrıcı (bak. Tümtanrıcılık) olup, Katolik Kilise'since mahkum edilmiştir.

Eristik Eski Yunan'da, özellikle sofistler tarafından benimsenmiş tartışma sanatı. Eristik, tartışma yoluyla hakikati aramanın bir aracı olarak ortaya çıkmış, daha sonra diyalektik ile safsata'ya dönmüştür. Diyalektik, Sokrates tarafından geliştirilmişti; tek amacı tartışma sırasında karşısındakine üstün çıkma olan safsata ise, Eristik'i herhangi bir savı hem tanıtlamanın, hem de çürütmenin aracı olmaya indirgemiştir. Bu yüzden, Aristoteles bile, Eristik ile safsata arasında hiçbir ayrım gözetmez.

Esin Özellikle, insanın yaratıcı etkinliğinin çeşitli biçimlerine giden koşul. Esin, kişinin manevi enerjisini, yaratmakta olduğu şey üstünde yoğunlaştırmasında ve yapılan işe ayrı bir verimlilik katan coşkunluğunda kendini gösterir. «Tanrısal deliiik», gizemsi sezgi ve ansal vahiy gibi, idealist Esin anlayışına (Platon, Schelling, Hartmann, S. Freud, H. Read, vb.) karşı, maddecilik, Esin'in herhangi doğaüstü bir karakteri olduğunu yadsır, Esin'i toplumsal ve bireysel özendirimlerle, iş sürecinin kendisiyle belirlenen bir zihinsel fenomen olarak görür.

Esincilik Bilginin gizemsel, dinsel karakterine ilişkin bir idealist kuram olup, bu

kurama göre, hakikat, akılcı mantıksal bir yoldan değil, ama birdenbire, hiçbir hazırlıksız, yalnızca esin yoluyla, yani insana yukardan tanrısal öneri biçiminde inen esinin getirdiği bir düşünce yoluyla, kendini açık eder. Katışıksız bir Esincilik biçimine ender olarak, başlıcalıkla teolojik öğretilerde rastlanır. Gerçekte, bu ilke, akıldışıcılık tarafından paylaşılır.

Estetik İnsanın dünyayı estetiksel olarak özümlemesi yasalarının, güzelliğin yasalarına göre yapılan yaratıcı çalışmanın özü ve biçiminin bilimi. Estetik, yaklaşık 2.500 yıl önce, köleci toplumlarda, Mısır, Babil, Hindistan ve Çin'de ortaya çıkmış; Eski Yunan ile Eski Roma'da büyük gelişme göstermiştir. Estetik'te maddeci eğilim, *Demokritos, Aristoteles, Epikuros, Lukretius*, vb. gibi, güzelliğin nesnel bir temeli olduğuna inanan ve bunun maddi niteliklerde, ilişki ve gerçeklik yasalarında yattığını gören kişiler tarafından desteklenmiştir; bu eğilim, güzelliği mutlak, edebi, değişmez ve duyular ötesi bir idea olarak alan ve sanat yoluyla uyandırılan duyguların bu ideadan başka bir şey olmadığını söyleyen *Platon*'un idealist öğretisinin karşısında yer alıyordu. Hümanist ve gerçekçi eğilimler, «tanrısal güzellik» (bak. Ermiş Augustinus, Aquinolu Thomas) üstüne ki Batı ortaçağ gizemci öğretileriyle çarpışmaya çalışan Rönesans düşünürlerinin, yazar ve sanatçılarının yapıtlarında geliştirilmiştir. Aristokratik Estetik'i aşma çabası içinde, *W. Hogarth, Diderot, Rousseau, Winckelman, Lessing, Herder* ile daha sonraları *Schiller* ve *Goethe* ile izleyicileri, sanat'ın gerçek yaşamla bağını olumlamaya çalışmışlardır. Kant, güzelliği yararlılığın, sanatsal biçimin yetkinliğini de ideolojik içeriğin karşısına koyarak, biçimci Estetik'in gelişmesine katkıda bulunmuştur. Tarihselcilik ve çelişki ilkeleri ise *Hegel*'in estetik etkinliği açıklayışının temelini oluşturmuş, bu kendisinin estetik etkinliği kapitalist üretimin çelişkili karakteriyle karşılaştırmasına ve estetiksel–olanın özü anlayışından emeğin önemini göstermesine olanak tanımıştır. Ancak, nesnel bir idealist olarak, Hegel, sanatı mutlak tinin ilk ve yetkin olmayan biçimi olarak tanımlamıştır. *Feuerbach*, güzelliğin kaynağının nesne ve fenomenlerin fiziksel nitelikleri olduğunu tanıtlamaya ve estetik duygular ile beğenileri biyolojik yasalar ile insanın doğasından getirmeye çalışmıştır. Marxçılık–öncesi maddeci Estetik, kendi doruğuna, *Belinski, Çernişevski* ve *Dobrolyubov* gibi, gerçekçi sanatın yasalarını, sanat yapıtlarında halka ideolojik bağlılık ve yakınlık ilkelerini formüllendiren devrimci demokratların yapıtlarında ulaşmıştır. Estetik tarihinde yer alan kökten bir dönüş, diyalektik ve tarihsel maddeciliğin, Marxçı araştırma yönteminin Estetik tarihine uygulanmasına bağlı olmuştur. Böyle bir şey, Estetik'in canalıcı sorunlarının kapsamlı biçimde ele alınması, bu alanda burjuvaca, revizyonist ve dogmatik çarpıtmalara karşı mücadelenin kuramsal bir temelini oluşturmuştur. İdealist ve kaba maddeci kuramlara benzemez olarak, Marxçı–Leninci Estetik, dünyanın estetiksel olarak özümlenişinin nesnel temelini insanın amaçlı etkinliğinin oluşturduğu görüşünü savunur. Bu etkinlikte insanın doğayı ve toplumu dönüştürmeye yönelik toplumsal özü ve yaratıcı güçleri tam olarak kendi gerçekleşmesini bulur. *Güzel–olan* ve *çirkin–olan*, *yüce–olan* ve *aşağı–olan*, *dramatik–olan*, *trajik–olan* ve *komik–olan*, *kahramanlık–olan* gibi, başlıca estetik kategorileri, toplumsal varlığın, insan yaşamının her alanında, yani üretimde, kamusal ve siyasal etkinlikte, doğaya olan tavırda, kültürde, gündelik yaşamda, vs. dünyanın estetiksel olarak özümlenişinin kendini özgül bir yoldan ortaya koyuşu olarak görünürler. Estetik özümlemenin öznel yanı, estetiksel duygular, beğeniler, değerlendirmeler, deneyimler, düşünce ve idealler, Marxçı–Leninci

Estetik'te nesnel yaşam süreçlerinin ve ilişkilerinin yansıması ve cisimleşmesinin özgül bir biçimi olarak görülür. Marxçı–Leninci estetik, sosyalist toplumda halkın estetik eğitiminin, ilerici, iyi gelişmiş estetik duygu ve beğenilerin, Estetik alanında burjuva kalıntılarının etkisinin elenmesine yönelik eğitimsel çalışmanın kuramsal temelini oluşturur. Sanatlar ve sanatsal üretim süreci, Estetik'in bir parçası ve en önemli bir yanıdırlar. Sanatın özünü ve yasalarını çözümleyişiyle, estetik, bütün özel, kuramsal ve tarihsel bilimlerle, sanat bilimleriyle yakından bağıntılıdır. Ancak, Estetik, felsefi bir bilimdir. İnsanın, sanat da içinde olmak üzere, gerçeklikle olan estetik tavrının genel ilkelerini inceler; sanat eleştirisi açısından, sanatın kendi özgül özellikleriyle ilgilenir. Tıpkı felsefe gibi, bir dünyagörüşü bilimi oluşuyla, Marxçı–Leninci Estetik, *sanatın doğasının* ve sanatsal yaratım sürecinin çeşitli yanlarını açığa koyar; örneğin, sanatın kökeni, sanatın özü ve öbür toplumsal bilinç biçimleriyle ilişkisi, sanatta yantutarlık ve halka yakınlık, sanatın tarihsel kurallıkları, *sanatsal imge*'nin özgül özellikleri, sanatta *içerik ve biçim* arasındaki ilişki, *sanatsal yöntem*, üslup, *toplumcu gerçekçilik*'in temel ilkeleri ve toplumsal dönüştürücü rolü. Marxçı–Leninci Estetik'in önündeki başlıca görevler, günümüzdeki estetik süreçlerin genelleştirilmesi, çokyönlü ve uyumlu gelişmiş insanı yoğurma sorunlarının etkin biçimde ele alınmasına katkıda bulunmaktadır.

Estetiksel–olan ve Etiksel–Olan İnsanın gerçeklikle ilişkisinin yanları. *İyi ve kötü, adalet ve adaletsizlik, ödev, sorumluluk*, vb. gibi kavramlar yoluyla, *Etiksel–olan*, ahlaki ilişkileri yansıtır, bir bireyin ya da bir grup bireyin eylemlerini, davranışını değerlendirir. *Estetiksel–olan*, bireyin uyumlu gelişmesini ileriye götüren ya da engelleyen, *güzel–olan*'ı, *yüce–olan*'ı ve *kahramansı–olanı* yaratmaya, *çirkin–olan*'la ve *aşağı–olanla* savaşmaya yönelik yaratıcı çalışmasını destekleyen ya da karşısına alan nesnel toplumsal ilişkilerin birtakım yanlarının nesne ve duygularda dile gelişidir. Estetiksel–olan, öznel bir yanı da içine alır: İnsan kendi yaratıcı güçlerinin özgürce dile gelişinden bir sevinç duyar ve toplumsal ve kişisel yaşamın her alanında (çalışma, toplumsal ilişkiler, gündelik yaşam, kültür) insanlarca yaratılmış olan şeylerdeki güzelliğe hayranlık duyar. *Sanat*, Estetiksel–olan'ın dile gelişinin en tam ve en genelleştirilmiş biçimidir. Estetiksel–olan ile Etiksel–olan'ın birliği, bu birlik kimi sanat yapıtlarında korunmuyor olsa bile, gerek yaşamda, gerek sanatta izlenen bir kurallılıktır. Örneğin, modern burjuva sanat, çirkin olanın güzelleştirilmesine ve *ahlakdışının* savunulmasına izin verir. Sosyalist sanatsa, tam tersine, Estetiksel–olan ile Etiksel–olan'ın birliği ilkesini kararlı biçimde pratiğe sokar. Olumlu karakterler, soylu ve güzel, saygınlık, duygulanım ve içten hayranlık uyandırır. Aynı zamanda, estetiksel haz duymanın bir kaynağı oldukları kadar, okuyucu ve izleyicilerin sevinç duymalarının da kaynağıdırlar. İnsan davranışındaki ahlakdışılığı gösteren olumsuz imgeler, çirkin ve aşağı olana estetiksel yönden tiksinti duymayla yakından bağıntılı ahlaksal bir onaylamama duygusu yaratırlar. Onun için, Estetiksel–olan ile etiksel–olan'ın birliği, sanatın toplumsal yaşamda kendine düşen eğitsel ve ideolojik görevinin temelini oluşturur.

Estetiksel Beğeni İnsanın toplumsal pratik yoluyla edindiği, çeşitli, en başta da *güzel–olan* ve *çirkin–olan* gibi estetiksel temel özellikleri değerlendirebilme yeteneği. Sanat yapıtları değerlendirildiği zaman, Estetiksel Beğeni, sanatsal beğeni adını alır. İyi bir Estetiksel Beğeni, gerçekten güzel olan bir şeyden tad alma yeteneğini; insanın çalışmasında, gündelik ya-

şamda, davranışta ve sanatta güzel-olanı algılama ve üretme gereksinimini içerir. Bunun tam tersine, kötü bir Estetiksel Beğeni, insanın gerçekliği estetiksel olarak değerlendirişini çarpıtır, insanı sahici güzellik karşısında kayıtsız kılar, hatta kimi zamanlar, çirkin şeylerden tad almaya götürür. Gündelik yaşamda estetiksel değerlerin değerlendirilmesi ve sanatlar, kişinin Estetiksel Beğeni'sinin gelişme düzeyini gösterir. İyi bir Estetiksel Beğeni'nin gelişmesi, sosyalist ülkelerdeki estetik eğitiminin başlıca hedefini oluşturur.

Estetik Duygular Gerçeklikteki fenomenleri ya da sanat yapıtlarını estetiksel olarak algılama sürecinde ortaya çıkan bir coşkusal koşul. Estetik Duygular, bu algıya bir çeşit karşılık verme olup, *güzel* ya da *yüce-olan*, *trajik* ya da *komik-olan* duygusu yoluyla dile getirilir. İnsanın estetik deneyimi Estetik Duygular'la sınırlı olmadığı gibi, onlarsız da varolmaz. Estetik Duygular, insanın tarihsel gelişmesinin bir ürünüdür. Toplumun estetik bilincinin düzeyini yansıtırlar. Estetik Duygular'ı imgeler halinde maddileştiren sanat yapıtları, ideolojik ya da coşkusal eğitimin bir aracıdırlar. İnsansal sevinç ve esin kaynağı demektir.

Estetik ve Teknoloji İnsanoğlu etkinliğinin bu iki alanı arasındaki ilişkiler, şu yanları içinde ele alınabilirler: Endüstriyel Estetik, teknik Estetik ve endüstriyel tasarım. Sosyalist ülkelerde, endüstriyel Estetik'in hedefi, güzelliğin ve erekliliğin gereksinimlerine karşılık verecek, yani çalışanlar için sağlığı ve çalışma hevesini koruyacak, emeğin üretkenliğini arttıracak en elverişli koşulları yaratacak biçimde üretimin örgütlenmesidir. Endüstriyel aletlerin elverişli ve göze güzel görünecek biçimde tasarımlanması, rahat ve güzel görünümlü iş giysilerinin modellendirilmesi, endüstriyel birimlerde iç dekorasyon ve dinlenme yerleri, bütün bunlar, endüstriyel Estetik alanına girer, estetik kültürü yükseltir, çalışan insanların uyumlu gelişmesini ilerletir. Estetik yetkinlikte, kimi zaman da, sanatsal değerde endüstri ürünleri, tasarımlama sürecinde yaratılır. Teknik Estetik, bir endüstüriyel tasarım kuramıdır. Erekliliği güzellikle bileştiren biçimde, endüstriyel ürünler için teknik ve işlemsel standartları çizer. Birçok bilgi dalından, başlıcalıkla da çalışma etkinliğini teknoloji, fizyoloji, psikoloji, sağlık, vb. açısından inceleyen bilim olarak agronomideki verilerden yararlanarak, teknik Estetik, tasarımcıya yalnızca belli bir amaca uygun düşmekle kalmayan, ama aynı zamanda belirli bir estetik değer de taşıyan kalemler üretmesine yardım eder. Son olarak da, Teknoloji ile sanat arasındaki ilişki, Teknik'teki gelişmelerin (sinema, televizyon gibi) yeni sanat biçimlerinin ortaya çıkmasını olanaklı kılışında kendini gösterir ve (mimaride yeni araçlar, heykelcilikte yeni malzeme ve yeni yöntemler, yeni müzik çalgıları, tiyatroda yeni gereçler getirerek) en eski sanat biçimleri üstünde etkisini gösterir. Teknoloji, sanatların (radyo, televizyon ve baskı sanayinin) yayılmasında da büyük bir rol oynar.

Eşbiçimlilik ve Benzerbiçimlilik Nesnelerin *yapı*'ları arasındaki uygunluğu gösteren kavramlar. Kendi bileşken öğelerinin niteliği gözönünde tutulmadan alındığında, iki sistemin karşılıklı eşbiçimli olabilmesi için, birinci sistemdeki her öğeye öbür sistemdeki bir öğenin ve birinci sistemdeki her işleme (bağıntıya) öbür sistemde bir işlevin (bağıntının) karşılık vermesi gerekir, ve tam tersi. Bu bire-bir karşılık vermeye Eşbiçimlilik denir. Tam Eşbiçimlilik, ancak soyut, düşüncesel nesneler arasında, örneğin, geometrik bir figür ile onun matematiksel formül halinde çözümsel olarak dile getirilişinde olanaklıdır. Eşbiçimlilik, bilme edimi sırasında karşılaştırılan nesnelerin bütün temel özellik ve ilişkilerine değil, ama ancak birkaç saptanmış te-

mel özellik ve ilintilere ilişkindir; burada, bu nesnelerin öbür temel özellik ve ilintileri farklı olabilir. Benzerbiçimillik, özdeşlik ancak bir yönde olduğunda, genel bir Eşbiçimlilik durumudur. Bu nedenle, benzerbiçimli bir yansı, özgün yapının tam olmayan, yaklaşık bir yansımasıdır. Örneğin, harita ile arazi, ses kaydı ile sesin havadaki titreşimi arasındaki ilinti böyle bir ilintidir. Eşbiçimlilik ve Bernzerbiçimlilik kavramları, matematiksel mantıkta, sibernetikte, *fizik*'te, kimyada ve öbür bilgi alanlarda geniş biçimde kullanılır. Bilgi kuramında, bu her iki kavram da, yansı ile nesne, kuram ile nesne arasındaki benzerliğin (karşılık verirliğin) çözümlenişi ile *bildirişim* aktarımının çözümlenişinde uygulanır. Eşbiçimlilik ile Benzerbiçimlilik, «model» (bak. Modellendirme), «gösterge», «yansı» (bak. Yansıma; Düşünsel-olan) kavramlarına yakından ilişkindir.

Eşdeğerlilik (mantıkta) Mantıksal sonuçlamalarda ve konuşulan dilde «ancak ve ancak» gibi bağlaçların kullanılmasından ortaya çıkan bir işlem. Eşdeğerlilik, *içerme* ve *bitiştirici* yoluyla dile getirilir.

Eşdeğerlilik İlişkisi (mantıkta) Her iki önermenin de doğru ya da yanlış olduğunu gösteren iki önerme (yargı, ya da formül) arasındaki bir ilişki. Eşdeğerlilik İlişkisi, eşitliğe dayalı her türlü ilişkiyi betimlemek için kullanıldığında, daha geniş bir anlam kazanır. Burda şu örnekler verilebilir: Benzer ya da eşit genişlikte geometrik figürler, eşsayılı kümeler (bak. Küme Kuramı), eşbiçimli sistemler (bak. Eşbiçimlilik ve Benzerbiçimlilik) ve koşut düzdoğrular ve düzlemler.

Eşitlik 1) İnsanların toplumda özdeş koşullarda olduklarını, ama değişik tarihsel çağlarda değişik sınıflar arasında değişik içerik taşıdıklarını anlatan bir kavram. Burjuva anlayışta, Eşitlik, insanın insan tarafından sömürülmesi, mülkiyet ve siyaset eşitsizliği ve emekçi halkın haklarının fiili yokluğu sürüp giderken, yurttaşların yasa karşısındaki eşitliği anlamına gelir. Küçükburjuva Eşitlik kuramları, azçok eşitlikçi ilkelere dayanmakla birlikte, herkesin kendi özel mülkiyet hakkından yola çıkar. Bu her iki durumda da, asıl şey, yani *üretim araçlarıyla* ilinti, hesaba katılmaz. Marxçılık, maddi zenginliğin (üretimi, dağılımı ve tüketimi alanlarında), ekonomik Eşitlik'in, (sınıfsal, ulusal ve uluslararası ilişkilerde) siyasal Eşitlik'in ve (kültürel değerlerin üretimi, dağılımı ve tüketimi alanında) kültürel Eşitlik'in, üretim araçları üstündeki özel mülkiyet kaldırılmadıkça ve sömürücü sınıflar ortadan silinmedikçe olanaksız olduğu görüşünden yola çıkar. Üretim araçları açısından gerçek Eşitlik'in ancak sosyalizmin başarıya ulaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkması söz konusudur. Sosyalist sistemde, maddi üretimin yetersiz gelişimi, *kafa emeği ile kol emeği* arasında olduğu kadar, *kent ile kır* arasındaki özsel ayrılıkların sürmesi ve dağılım ilkesinin yapılan işin niteliği ve niceliğine göre uygulanması yüzünden, birtakım toplumsal eşitsizlik öğelerini kendinde taşır. Tam Eşitlik'in ancak komünizmde olanaklı olduğu varsayılmaktadır. Ancak, komünizm insanların eşitleştirilmesini göstermez, tam tersine, burda, herkesin kendi bireysel niteliklerine ve beğenisine göre kendi yeteneklerini ve gereksinimlerini özgürce geliştirebilmesi için sınırsız olanakların açılmış olması söz konusudur. 2) Mantıkta, Eşitlik, özdeşlik ile çakışır. Eşitlik'in temel özelliklerinden, şu çok iyi bilinen belit ortaya konur: Her biri üçüncü bir niteliğe eşit olan iki nitelik birbirine eşit iki niteliktir.

Etik *Ahlak*'ı inceleyen en eski kuramsal dallardan biri. Etik, köleci toplumun erken evrelerinde ortaya çıkmış ve felsefenin başlıca bütünsel yanlarından biri olarak toplumun kendiliğinden ahlak bilincinden

ayrıklaşmış ve gerçekliğin saf kuramsal bilgisine benzemez olarak, nasıl davranılacağı üstüne pratik salıklarda bulunmuştur. Daha sonraları, Etik, kuramsal ve pratik, felsefi ve normativ Etik olarak ayrılmıştır. Modern burjuva Etik'te, bu tarihsel olarak ortaya çıkan bölünme, bilim ile ahlak arasında bir uzaklaşmaya varmıştır (bak. Etikte Linguistik Çözümleme; Mantıkçı Pozitivizm; Etikötesi). Etik tarihinde, kuram, geleneksel doğrultuda, pratiğin karşısına konmuş, buysa Etik'in en canalıcı sorusunun, yani ahlak düşüncelerinin kaynağı ve temelinin ne olduğu sorusunun çözümünde birtakım güçlüklere yol açmıştır. Ahlâk düşüncelerinin kaynağı şu gibi «tarih-dışı» ilkelerde bulmaya çalışılmıştır: Tanrı, insan doğası, kosmik yasalar (bak. Natüralizm; Teolojik Etik), herhangi bir a priori ilke ya da kendinden gelişen mutlak idea (bak. Kant ve Hegel), ya da herhangi bir otorite (bak. Onaysal Etik). 20. yüzyılda, bu geleneksel kuramların girdiği bunalımı, burjuvazi tarafından geliştirilmiş ahlak düşüncelerinin kuramsal olarak temellendirilmesinin olanaksızlığında ve bu ideaların iki karşıt eğilime (*akıldışıcılık* ve *biçimcilik*'e) ayrılmasında kendi bir yansımasını bulmuştur. Marxçılık ise, bu ikisinin toplumsal ve tarihsel doğalarını açıklayarak ve ahlak düşüncelerinin kaynağının tarihsel olarak gelişen üretim tarzları olduğunu, birbirlerinin mantıksal olarak yerini alan toplumsal yaşam yapıları olduğunu ve toplumun maddi ve manevi kültürünün ilerlemesi olduğunu tanıtlayarak, teori ile pratik karşıtlığı arasında köprü kurar. Marxçılık, ahlakın doğasını, toplumsal yaşamdaki yerini ve toplumsal varlığın ahlak bilincindeki özgül yansımasını aydınlatır. Marxçılar, birtakım araştırma alanlarını içine alan Marxçı Etik'in anakonusuna ve görevlerine ilişkin soruları bu doğrultuda çözerler. Bu görevlerden biri, daha sonraki değişimleriyle birlikte, farklı toplumsal-ekonomik oluşumlar ile sınıflardaki ahlak düşünceleri arasındaki bir mücadele biçimini alan insanın ahlaksal gelişimini ve bu süreci yansıtan biçimi, yani etik öğretiler tarihini incelemektedir. Bugün için, Marxçı Etik'in önündeki görev, insanoğlu ahlakının en yüksek ahlak biçimi olduğu öne sürülen *komünist ahlak*'ı temellendirmek, burjuva ahlak ve Etik'i eleştirmektir. Nitekim, tarihsel Etik kuramında varılan sonuçlamalar kendi doğal gelişimlerini normativ Etik'te bulurlar ve bu ikincisi kuramsal Etik'e karşı kendine yeterli bir öğreti olmaktan çıkar. Ahlak ilkeleri tek tek filozoflar tarafından, şu ya da bu felsefi eğilimin sözcüleri tarafından yerleştirilmez; birçok kuşakların deneyimlerini, bütün bir halkın olduğu kadar, tek tek sınıfların da deneyimlerini yansıtacak biçimde, toplumsal pratik süreci içinde yoğrulurlar. Marxçı Etik, ahlaklılığın doğasını ve işleyiş tarzını da çözümler, ahlaklılığı insanın toplumsal etkinliğinin biçimlerinden biri olarak, toplumsal ilişkilerin ve toplumsal bilincin özel bir biçimi olarak inceler. Komünist kurulma döneminde, Marxçı Etik'in gerek kuramsal görevinin, gerekse öneminin artması söz konusudur. Bu etik, emekçi halk tarafından yeni bir toplumu kurma sürecinde formüllendirilmiş komünist ahlak ilkelerini genelleştirip sistemleştirme ve bunları bilimsel bir temel üzerine oturtma; emekçi halkın ahlak eğitiminin bilimsel temeli olarak hizmet etme, günümüzün canalıcı sorunları karşısında sağlam bir konum alma, tavır takınma ve komünist ahlak normlarının herhangi biçimde çiğnenmesine karşı ödünsüz tavır takınma durumundadır.

Etik, Evrimci Burjuva etikte *Spencer* tarafından kurulmuş olan ve etik natüralizm çerçevesinde gelişen bir eğilim. 20. yüzyılda, Evrimci Etik, *J. Huxley, C. Waddington* (İngiltere), *E. Holt, R. Gerard* (ABD), *Teilhard de Chardin* (Fransa) ile daha başkaları tarafından destek görüyordu. Evrimci Etik, insanının ahlaki davranışını kendisi-

nin çevreye uyarlanışının bir işlevi olarak görür. Ahlaklılık ölçütü, tüm dünyayı kucaklayan gelişme (evrim) sürecidir; ileriye yol açan her şey iyidir, engelleyen her şey ise kötüdür. İnsan, doğasal ve toplumsal fenomenlerle ilintisi içinde ahlak düşünceleri ve kavramları üretir. Toplum aynı türden canlı varlıkların doğal birliğinin en yüksek biçiminden başka bir şey değildir. Son zamanlarda, Evrimci Etik'i genetik bir temel üzerine oturtma çabaları olmuştur, buna etiğin toplumsal–biyolojik ve oluşsal öngereklerinin önemini abartan toplumsal–biyolojik kuramlarda (E. Wilson) rastlanır. Evrimci Etik'in ciddi metodolojik sakıncaları vardır, çünkü toplumun ve ahlaklılığın biyolojik bir yorumu bilimsel olmayıp, her zaman için toplumsallığa karşı ve ahlaktanımaz sonuçlara düşme tehlikesini taşır.

Etik, Görecelik Ahlak düşünceleri ile standartlarının uzlaşımlardan başka bir şey olmadığı düşüncesine dayanan bir metodolojik ahlak yorumu ilkesi. Etik görecelik, bilimsel etik yaratma olanağını olumsuzlar. Etik Görecelik'in savunucuları, ahlaklılığın toplumsal ortama bağımlı olduğunu kavrayamazlar; dahası, onu belirleyen nesnel tarihsel yasaların özünü anlayamazlar. Etik Görecelik, (*Pyrrhon* vb. gibi) kuşkucuların öğretilerinde yer almış, daha sonra *Mandeville* (bak. Ahlak Duyusu Kuramları) tarafından destek görmüştür. Etik Görecelik'e *yeni–pozitivizm, varoluşçuluk,* ve *pragmacılık* gibi, kimi modern burjuva felsefe eğilimlerinde de rastlanır. Örneğin, *Ayer* ve *Carnap,* bir ahlak yargısının doğru olup olmadığı sorusunun ortaya atılmasının bile olanaksız olduğunu düşünmüşlerdir. Etik Görecelik, mantıksal çizgisi içinde, *ahlaktanımazlık*'ın haklı gösterilmesine varır.

Etik, Normatiy İnsanoğlu yaşamının anlamıyla, insanın kendi çizgisiyle, *iyi ve kötünün* ve ahlaksal *ödev*'in içeriğiyle ilgili sorunları inceleyen etik. Normativ Etik, ahlak ilkelerinin, ideal ve normlarının kuramsal olarak bir temellendirilişini verir. Kendiliğinden ortaya çıkan ve şu ya da bu toplum ya da sınıfın bilincinde çözüme uğrayan sorunları kuramsal açıdan ele alır. Belirli toplumsal grupların ahlâk idealini yansıtan herhangi bir kavrayış, son çözümlemede, normativdir. Bilimsel hakikat ile ahlaklılık arasında varolduğu söylenen çelişkiyi çözmek için, yeni–pozitivistler, normativ soruları etikten yalıtarak, «bilimsel» bir etik yaratmaya çabalarlar. Ancak, Marxçılık, ahlak düşüncelerinin yalnızca tarihin yasalarının bilinmesi yoluyla bilimsel kuramsal bir temele oturtulmasının olanaksız olduğuna ve bu düşüncelerin toplumun gelişmesindeki nesnel mantığı yansıttığına inanır. İşçi sınıfının ahlakı bu soruya yalnızca yanıt getirmekle kalmaz, ama sınıfsız bir toplumda genel insan ahlakının yerleşmesinin temelini de oluşturur. Normativ etik üstüne idealist görüşler ile öbür bilimsel olmayan görüşlerin sınırlılıkları, kuramın pratikten, sınıf mücadelesinden ve sınıfsal ahlak görüşünden yalıtılması yoluyla değil, ama bu mücadelenin tarihsel gelecek çizgilerinin gerçekleştirilmesi yoluyla aşılabilir. Normativ Etik, insanoğlu ahlakının bütün bir tarihinin kesinkes nesnel bir çözümlemeden geçirilmesi ve bunun toplumsal öngereklerinin incelenmesi sonucunda gerçekten bilimsel bir niteliğe kavuşur. Komünist ahlak norm ve ilkelerinin bir temellendirilişi olarak, Normativ Etik, Marxçı etiğin bütün öbür dallarına yakından bağıntılıdır.

Etik, Onaylayıcı İyinin bir kimsenin onaylamış ya da buyurmuş olduğu bir şey olarak tanımlandığı idealist ahlak kuramları. Onaylamayı yapana (Tanrı'ya, insanın ahlak duyusuna, topluma) bağlı olarak, Onaylayıcı Etik, kendi içinde, teolojik, psikolojik ve toplumsal Onaylayıcı Etik kuramlarına ayrılır. Bu ilkine örnek, Tanrı'nın mutlak iradesini en yüksek ahlak yasasını

sayan yeni-Protestanlık öğretisidir. İkinci tipteki anlayışlara, ahlak duyusu kuramları denmiştir. Toplumsal onaylayıcı etik, *Durkheim* ve *Lévi Brühl* gibi Fransız sosyologlarca kurulmuştur. Bu kişilerin «kolektiv kavramlar» kuramına göre, ahlâk değerlendirmeleri ile buyruttularının nesnel ve bilişsel hiçbir anlamı olmayıp, yalnızca toplumun yaptırımlarına dayanırlar. Bu nedenle, bunların doğruluğunu bilimsel olarak tanıtlamaya kalkışmak boşunadır. Ahlak fenomenleri üstüne psikolojik ve toplumsal onaylayıcı anlayış, daha sonraları bunların üstüne kuşkucu ve nihilist yorumların getirilmesine yol açmıştır (bak. Mantıkçı Pozitivizm; Coşkuculuk). Bütününde, Onaylayıcı Etik, ahlakta nesnel olumlayıcı ölçütü yadsır; buysa, insanın kendi ahlak anlayışına olduğu kadar, toplumun da ahlak anlayışına eleştirel bir tavır takınmasının geri çevrilmesine, bunların kör inanç ya da öznel eğilim yoluyla benimsenmesine yol açar.

Etikötesi Etik dilinin epistemolojik ve mantıksal doğasına ilişkin sorunları işleyen etik dalı. Bu terim, etiğe mantıkçı pozitivistler tarafından getirilmiştir; bu kişilere göre, Etikötesi, özgül bir felsefe dalı olup, *normativ etik*'e karşı ondan farklı olarak, etik dilini inceler ve farklı ahlak görüşleri karşısında yansız olma savını taşır. Kesin konuşmak gerekirse, etik yargının mantığını incelemenin ve etiğin metodolojik ve mantık açısından sorunlarının özgül bir alan içine alınmasının hiçbir yanlış yanı yoktur; ancak, pozitivistler, Etikötesi'ni, kendi içeriğine bakmaksızın, etik yargıların salt biçimsel bir incelenişi olarak anlarlar. Bu gibi bir inceleme, neyin iyi, neyin kötü olduğu sorusuyla, ahlakın toplumsal-tarihsel koşullara nasıl dayandığı ve ahlakın insan yaşamında ne gibi bir önem taşıdığı sorusuyla ilgilenmez. Ancak, bu sorular çözülmedikçe, Etikötesi de, felsefi bir kuram olamaz ve *biçimsel mantık*'ın bir çeşidi durumuna döner. Pozitivistlerin «yan tutmayan», «yansız» bir etik yarattıkları savı da, aynı biçimde yanılgılıdır (bak. Mantıkçı Pozitivizm). Etiğin sosyolojik, tarihsel ve felsefi sorunlarının insanın kendi ahlaksal konumunu ve pratikteki davranış biçimini seçmesiyle doğrudan bir ilintisi vardır.

Etik, Teolojik Teolojik bir sisteme dayalı etik. Teolojik Etik'te en etkili eğilimler, *Hıristiyanlık, Müslümanlık* ve *Buddhacılık* gibi, üç büyük dinin etik öğretileri olmuştur. Teolojik Etik'te ahlâkın kaynağı Tanrı'dır. Tanrı, ahlaksal iyiyi ve erdemi kendinde barındırır, toplumdaki kötülük ve ahlaktanımazlık ise, «ilk günah»tan kökenlenir. Ayrıca, Tanrı, ahlaki olanın biricik ölçütüdür. Bir eylem, Tanrı'nın iradesine karşılık verip vermemesi açısından iyi ya da kötüdür. Son olarak da, Tanrı, ahlaki bir yaptırım getirir, yani bir eylemin ahlaklılığını değerlendirmedeki biricik otorite, Tanrı'dır. Teolojik Etik, kendi ereği açısından toplumsallığa karşıdır, çünkü toplumun ahlak değerlendirmelerini ortaya koyabileceğini olumsuzlar. Teolojik Etik'te, doğruların ödüllendirileceği, günahkarların ise cezalandırılacağı öğretisi geniş bir yer tutar ve teologlar bunu dünyanın sonuna bağlarlar. İyinin ve haklının nihai zaferi ya ölümden sonra yaşama ya da «Tanrının hükümranlığı»nın başlamasına yorulur. Bu nedenle de, boyuneğme, alçakgönüllülük, kötüye direnmeme ve kendinden vazgeçme, erdem düzeyine çıkarılır.

Etik, Sonuççu Bir edimin ahlaksal değerini edimdeki güdülere ve genel ahlak ilkelerine bakmaksızın, pratik sonucuna göre tanımlayan bir etik kuram tipi (bak. Yararcılık; Hazcılık; Mutluculuk). Sonuçta Etik'e bağlananlar, ahlakın toplum ve insanın birtakım gereksinimlerine karşılık vermeye hizmet ettiğini düşünürler ya da en azından ahlakın erekliliğini biçimsel olarak tanırlar. Marxçı etik, Sonuççu Etik ilkelerinin

yetersizliğini göstererek, bir edimin ileri bir toplumsal idealle ilintisi içinde ahlaksal değerini, öznenin tavrı ve güdüleri ile o edimin çok daha ileri sonuçları da içinde olmak üzere, bir bütün olarak ortaya koymayı gerekli sayar.

Etiksel–Olan bak. Estetiksel–olan ve Etiksel–Olan.

Etikte Linguistik Çözümleme İngiltere'de (P. Nowell–Smith, R. Hare), ABD'de (H. Aiken) ve daha başka ülkelerde geçerli bir modern burjuva ahlak felsefesi eğilimi. Etikte Linguistik Çözümleme'yi savunanlar, *coşkuculuk*'un en nihilistçe vargılarını eleştirerek, ahlak yargılarının temellendirilebileceğini tanıtlamaya çalışırlar ve bunların özel (kural koyucu) anlam çizgileri taşıdıklarını öne sürerler. Ancak, ilkeler üstüne vardıkları sonuçlarda, ahlak yargılarının doğru ya da yanlış olamayacağını, bunların kuramsal ya da olgusal bilgiyle tanıtlanamayacağını, *normativ etik*'in bilimsel olmadığını, bilimsel etiğin (bak. Etikötesi) normativ olmadığını, yani pratik ahlaksal önem taşımadığını öne sürüşleriyle, coşkucuların görüşlerini paylaşmış olurlar. Başlıcalıkla ahlak önermelerinin çözümlenişini ele alan coşkuculara karşıt, Etikte Linguistik Çözümleme'yi destekleyenler, ahlak dilinin mantığını bir bütün olarak alırlar. Bu kişiler, bu alanda azçok ilgiye değer araştırmalar yapmışlardır. Bu kişiler, tikel ahlak yargılarının daha genel ahlak yargılarıyla, ahlak ilkeleri ve idealleriyle temellendirilebileceğini kabul ederler. Ancak, idealler ve ilkelerin kendileri, bu kişilere göre, hiçbir biçimde temellendirilemez. Bu sonuçlama, ahlak bilincine ilişkin fenomenlerin araştırılmasında hatalı bir metodolojinin kullanılmasından, ahlakın özgül bir gündelik dil alanı olarak alınışından gelmektedir. Bunun bir sonucu olarak nesnel yasalarıyla birlikte ahlak bilinci mantığı, açıklanmadan kalır. Bu gibi bir yöntem, bir ahlak konumunun seçilmesinin bireye kalmış ve kendi eğilimi ya da tercihine göre bireyin kendi iradesince yapıldığı sonucuna varılmasına yol açar. Etikte Linguistik Çözümleme'yi destekleyenler, etiğin ideolojik ve ahlaki yönlendirimde bulunmayacağını düşünürler ve etiğin toplumsal ve pratik öğretilmesiyle bağlı tutarlar. Bu gibi bir biçimcilik, insanı ahlak konularında ideolojik güçsüzlüğe mahkum eder.

Etikte Yeni–Pozitivizm bak. Etikte Linguistik Çözümleme; Mantıkçı Pozitivizm; Coşkuculuk.

Etkenler Kuramı 19. yüzyılın sonlarında Batı'da ve Rusya'da *(Weber, Kovalesvki)* yaygınlık kazanmış bir pozitivist sosyoloji anlayışı. Etkenler Kuramı'nın başlıca çizgisi, sosyolojide monizmi yadsımak ve (iktisat, din, ahlak, teknoloji, kültür, vb. gibi) birçok çeşitli eşit etkenlerin karşılıklı etkileşimini tanımaktır. Sosyolojide çoğulculuk'un bir anlatımı olarak Etkenler Kuramı, toplumsal gelişmenin nesnel yasalarını, toplumsal fenomenler arasındaki içsel bağları yadsıyışıyla öznel idealizme kayar. Bu kuramın ortaya bilimsel bir toplum kuramı getiremeyen sözcülerine göre, toplum ve tarih bilimlerinin ana görevi, toplumsal, teknolojik kültürel etkenler ile başkaca etkenlerin karşılıklı etkileşimini betimlemektir. Bu kuramın (toplumsal, bilimsel, teknik ve kültürel gerçeklik olgularının somut bir çözümlenişini yapma girişimi gibi) birtakım olumlu öğelerine değinerek, Marxçılık–Lenincilik, bu kuramın kuramsal açıdan baştan aşağı sağlıksız olduğunu, mekanik bir metodolojiye yaslandığını, bu yüzden de toplumsal fenomenlerin özünü kavrayamadığını göstermiştir. Etkenler Kuramı'nın değişik bir biçimine günümüzde de rastlanır. Kimi modern burjuva sosyologlar, toplumsal gelişmenin tek belirleyici etkeni olarak teknoloji ve sanayiyi (ör-

neğin, R. Aron'un «sanayi uygarlığı», *Bell*-'in «sanayi–ötesi» toplum kuramı ve kimi fütürolojik anlayışlar), zaman zaman da bir bütün olarak iktisadı göstermektedirler. Maddi üretimin teknoloji ve sanayi gibi önemli alanlarının olduğu kadar, bugünkü bilimsel ve teknik ilerlemeye bağlı somut toplumsal–ekonomik ve kültürel süreçlerin de oynadığı rolün gözönüne alınması sonunda Etkenler Kuramı'na yeni kavramlar getirilmiş bulunmaktadır. Ancak, bu etkenlerin rolü ayrıcalıklı bir biçimde abartılmaktadır. Etkenler Kuramı'nın modern çeşitler, toplum üstüne yeni–pozitivist ve kaba maddeci görüşlerden kökenlenirler.

Etkileşim Cisimlerin birbirleri üstündeki karşılıklı etkime süreci, cisimlerin içinde bulundukları durumların değişime uğramasının daha genel, evrensel biçimi. Etkileşim, herhangi bir maddi sistemin varoluşunu ve yapısal örgütlenimini, bu maddi sistemin temel özelliklerini, daha yüksek düzenden bir sistem içindeki cisimlerle birliğini belirler. Etkileşim gücü olmaksızın madde varolamaz. Herhangi bir bütünsel sistemde Etkileşim'le birlikte cisimlerin birbirlerinin özelliklerini karşılıklı olarak yansıtması yer alır ve bunun bir sonucu olarak, bunlar değişime uğrarlar. Nesnel dünyada birçok Etkileşim biçimi vardır (bak. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı; Hareket; Değişim; İşlevsel Bağımlılık).

Etkinlik 1) Felsefede, insanın dünyayla özgül bir ilişkisi; insanın doğayı yeniden üreterek ve dönüşüme uğratırken kendisini de dönüştürdüğü Etkinlik'in öznesi, doğasal fenomenleri kendi Etkinlik'inin nesnesi kıldığı bir süreç. İnsan, Etkinlik, ya da emek dolayısıyla kendisini hayvanlar dünyasından çıkarıp yükseltmiş, tarihsel süreç içerisinde insana özgü temel özellikleri koruyup geliştirmiştir. Etkinlik süresince, insan, nesneleri kendi doğalarıyla ve temel özellikleriyle uygunluk içinde ele alır, bu nesneleri kendi gereksinimlerine uyarlar ve kendi Etkinlik'inin temeline koyar. Doğayla etkileşimi içinde, onu kendi maddi ve manevi kültürünün içine yerleştirmiştir. Dış dünyadaki değişimler, insanın kendisini ileriye doğru götürmesinin yalnızca bir öncülü ve koşuludur. Üretim süresince, insanlar sürekli olarak kendilerini yeniden üretirler ve üretime başladıkları gibi kalmazlar. Marx'a göre, insanlar, «yeni güçler, yeni anlayışlar, yeni karşılıklı ilişki biçimleri, yeni gereksinimler ve yeni konuşma biçimi yaratırlar» (K. Marx, F. Engels, *Kapitalizm Öncesi Toplumsal–Ekonomik Oluşumlar*, s. 109). Nitekim, bütün bir süreç olarak Etkinlik, iletişimi de içine alır. Etkinlik'in özü varlığın, kuşaktan kuşağa geçen toplumsal sürekliliğidir. Yaratıcı Etkinlik'in kaynağı bu Etkinlik'in kendi dinamiğinde yatar. Tarihsel açısından, Etkinlik'in ilk evresi, aletlerin yardımıyla yapılan alet üretimidir. Etkinlik, insanın edimde bulunma biçiminde ve nesnelerde cisimleşme biçiminde varolur; bu, birincisinin ikincisine, ikincisinin de birincisine sürekli dönüştüğü bir süreçtir. Tarihin yasaları, son kertede, Etkinlik'in yasalarıdır; ancak, sınıflı bir toplumda, *iş bölümü* ve işbölümünün *yabancılaşması* dolayısıyla, insanların davranışı sanki dış yabancı güçler yönetiyormuş gibi görünür. Kuramsal Etkinlik, bir nesneyi dönüşüme uğratmadaki maddi ve teknik süreç gibi, bütün bir sistem olarak Etkinlik'in görece bağımsız bir öğesi olup, bu sistem içinde yer alan maddi dönüştürme süreci, düşünsel olanı belirler. Bu nedenle, kuramsal Etkinlik, insanoğlunun kültür dünyasını değiştirmeye yönelik bir toplumsal yaratıcı süreci oluşturur. İşbölümü, sanki «salt pratik» ve «salt kuramsal» Etkinlikler varmış yanılsamasına yol açar. Komünizmde, Etkinlik'in her kişinin bütün bir kendi etkinliği, kendi yaşamının hedefi ve gereği olması sözkonusudur (bak. Komünist Emek). Felsefi maddi etkinlik kavramı, başta *sosyoloji, psikoloji,*

pedagoji olmak üzere, bütün toplum bilimlerinde büyük bir kavramsal ve metodolojik önem taşır. 2) Psikolojide, Etkinlik, bireyin kendi çevresiyle etkileşimini gösteren bir kavramdır. Psişik Etkinlik, canlı bir cismin kendi çevresiyle özgül bir ilişkisini oluşturur; organizma ile çevresi arasındaki ilişkileri dolayımlar, düzene koyar ve denetimler. Psişik Etkinlik, gereksinim dolayısıyla harekete geçer ve bu gereksinimi karşılayacak nesneyi hedef alır, bu arada da, bir eylemler sisteminin etkisinde kalır. Cismin *psişik*'lik kazanmasına, ama aynı zamanda, kendi kökeninin ve kendi gelişmesindeki itici gücün ana nedenini de oluşturmasına olanak verir. Psişik Etkinlik'in ilk temel biçimini en yüksek biçiminden ayırdetmek gerekir. Bu birincisi hayvanlar da tipik olup, cismin kendi çevresine içgüdüsel (bak. İçgüdü) olarak uyarlanmasında ortaya çıkar. Bu birincisinden kökenlenen ve onu dönüşüme uğratan ikincisi ise, insanın kendine özgü bir özniteliğidir. En yüksek Etkinlik biçiminin kendi özgül ayırdedici çizgisi, insanın kendi çevresini açıkça dönüştürme çabasında görülür. İnsan Etkinlik'inin toplumsal bir karmaşıklığı vardır ve yaşamdaki toplumsal koşullarca belirlenir. İnsanın psişik Etkinlik'i, dışsal ya da içsel olabilir. Bu birincisi, insanın varolan nesnelerle kol, el, parmak ve ayakla yaptığı özgül işlemlerden oluşur. İkincisi ise, «zihinsel eylem»ler dolayısıyla zihinde başlar; burda, insan varolan nesnelerle fiziksel hareketlerle değil, ama bu nesnelerin dinamik yansımalarıyla iş görür. İç Etkinlik, dış Etkinlik'i planlar. Dış etkinlik'e dayalı olarak ortaya çıkar ve dış Etkinlik yoluyla kendini gerçekleştirir. İşbölümü, insanın kuramsal Etkinlik biçimleri ile pratik Etkinlik biçimleri arasında bir ayrımlaşmaya neden olur. İnsanın ve toplumun gereksinimlerine göre, her birinin dış ve iç Etkinlik, pratik ve kuramsal Etkinlik öğelerini kucakladığı, somut Etkinlik tipleri ortaya çıkar.

Eugenik Burjuva bilimde *ırkçılık*'a ve Malthusculuk'a benzer bir öğretiyi göstermek için kullanılan bir terim; bu öğreti *Darwin*'in öğretisini çarpıtarak, toplumsal eşitsizliği insanlar arasındaki psikolojik ve fizyolojik ayrımlarla açıklar. Eugenikçiler, «yeni bir insan soyu»nun yaratılması için, yapay ayıklanmayı savunurlar. Bugünlerde, Eugenik, modern *genetik*teki, gen mühendisliğindeki vs. başarılara yaslanmaya çalışan yeni-eugenik biçiminde yeniden başgöstermektedir. Kalıtım sorunu ile bu sorunun ileriye götürülmesi ancak insan genetiğinin sınırları içinde bilimsel olarak çözülebilir.

Eukleides (Z.Ö. 4. yüzyıl–3. yüzyılın başları) Yunanlı matematikçi, ilkçağ geometrisinin ve sayı kuramının *belitsel yöntem*'e göre sistemsel olarak verildiği *Öğeler* adlı ünlü kitabın yazarı. Eukleides'in ünlü (beşinci) postulası, mantıksal olarak şu önermeye karşılık verir: Belli bir Ç çizgisi üzerindeki belli bir N noktasından, N düzlemi ile N düzleminde, Ç'yle kesişmeyen en çok bir çizgi geçer. Bu postulaya dayanan geometriye Eukleidesci geometri denir. Koşut postulasını tanıtlama çabaları, 19. yüzyılda Eukleidesci-olmayan geometrinin (bak. Lobaçevski) bulgulanmasına yol açmıştır. Eukleides, *Platon* ile *Aristoteles*'in felsefelerinden çok güçlü etkilenmiştir. Eukleides'in *Öğeler*'i, tümdengelimli bilim için bir model olmuştur. Eukleidesci geometri, uzayın doğası ile gerçek uzay kavramlarına ilişkin kimi felsefi sonuçlamaların temelini oluşturur.

Eukleidesci-Olmayan Geometriler Eukleidesci geometriden ayrım gösteren tüm geometrik sistemler. Ancak, genellikle, Eukleidesci-olmayan Geometriler, *Lobaçevski*, *J. Bolyai* ve *B. Riemann* geometrileri olarak anlaşılır. Lobaçevski'nin geometrisinde de, koşutlarla ilgili belit dışında, *Eukleides* geometrisindeki aynı belitler yer

alır. Lobaçevski geometrisinde kabul edilen şey şudur: *A* düzçizgisi üstünde olmayan belli bir noktadan, bu nokta ile *a* düzçigisinden tanımlanarak, *a*'ya koşut en az iki düzçizgi çekilebilir (burdan da bu çizgilerin sonsuzluğu ortaya çıkar). Bu geometrinin teoremleri, Eukleides'inkinden ayrım gösterir. Riemann'ın Eukleidesci–olmayan geometrisinde, bir düzlem üstündeki herhangi bir düzçizginin aynı düzlem içindeki herhangi başka bir düzçizgiyle kesiştiği kabul edilir (Yani, koşut düzçizgiler yoktur). Eukleidesci–olmayan Geometriler, çağdaş kuramsal fizikte önemli bir rol oynar (bak. Görecelik Kuramı; Kuantum Mekaniği). Bu geometrilerin bulgulanışı felsefi bir önem taşır; çünkü, *Kant*'ın uzay kavramının *apriori* doğası ile değişmez bir öz olarak metafizik uzay görüşü üstündeki önermesini çürütürler. Eukleidesci–olmayan Geometriler, maddeyle birlikte değişime uğrayan uzayın maddenin bir varolma biçimi olduğu diyalektik görüşünü tanıtlar.

Evren Geleneksel anlayışa göre maddi dünya, maddi nesnelerin ve maddenin nitelikçe farklı biçimlerinin bütünü. Bu anlayış, bugün için çok daha kesinlik kazanmıştır: Evren, *kozmoloji*'nin nesnesidir; maddi dünyanın, bilimin bugünkü düzeyiyle, astronomik (gözlemsel ve kuramsal) yönden araştırılmasına açık olan yanıdır. 18. yüzyıla kadar, kozmolojinin nesnesi, Güneş sistemiydi (gerçekte, yıldızların doğası ile yıldızlar arasındaki uzaklık üstüne hiçbir şey bilinmiyordu); 1920'lerde, yıldızlar Evren'iydi, yani *samanyolu*'ydu; bugün içinse, *samanyolu–ötesi*'dir.

Evrensellik Öznel idealist felsefede, insan bilgisindeki hakikatin bir doğrulanış biçimi. Ancak, Evrensellik'le ilgili önermeler, öznel idealist öncüller üzerine kurulmuş *solipsizm* düşüncesini gizlemeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Evrensel olan her şey hakikat taşımaz. Hakikati olan her şey, ergeç, evrensel olarak kabul görecektir. Nitekim, Evrensellik, hakikatin bir ölçütü olmaktan çok, bilginin doğruluğunun etmenlerinden birisidir.

Evrim Kuramı Canlı doğa üstüne, başlıcalıkla *Darwin* tarafından ele alınmış olan öğreti. Evrim Kuramı, ayıklanma pratiğinin yüzyıllar boyunca sonuçlarını; biyoloji, jeoloji ve paleontolojide elde edilen başarıları içine alır. Darwin, canlı yaratıkların evrimindeki ana etkenlerin mutasyon, kalıtım ve (evcil koşullarda yapay, doğada doğal) ayıklanma olduğuna inanmıştır. Çeşitli çevresel koşullar içindeki varolma mücadelesinde, çevreyle ençok uygunluk gösteren canlı yaratıklar ayakta kalarak dölüt bırakır. Doğal ayıklanma, organizmaların yapısını ve işlevlerini sürekli ileriye götürmekte, çevreye uyarlanabilirliklerini geliştirmektedir. Evrim Kuramı, biyolojik türler ile bu türlerin gelişmesinin çok geniş bir çeşitlilik göstermesi üstüne ilk kez bilimsel bir açıklama getirişiyle modern biyolojinin temeli olmuştur. Evrim Kuramı, *Kant*'ın ve *Lamarck*'ın doğabilimsel kuramları yanısıra, metafizik düşünme tarzının yanlışlığını göstermiştir. Ayrıca, canlı doğa üstüne idealist görüşlere de darbe indirmiş, diyalektik maddeci görüşün doğasal ve tarihsel temelini oluşturmuştur. Evrim Kuramı'nda daha sonraki gelişmeler, kalıtsal çeşitlenmenin genetik mekanizmasıyla ilgili bulgulamalarla, türlerin üremesiyle ilgili incelemelerle yakından bağıntılıdır.

Evrim ve Devrim Gelişmenin farklı yanlarını betimlemek için kullanılan kavramlar. Geniş anlamda, Evrim, varlıktaki ve bilinçteki, gerek nitel, gerekse nicel değişimleri içerir. Bu anlamda, *gelişme* kavramına yakındır. Nitel değişimler ile nicel değişimler arasındaki ilişki, (dar anlamda) Evrim kavramı ile Devrim kavramı arasındaki bağlılaşımda kendini gösterir. Buna göre, Evrim terimi, daha çok yavaş yavaş yer alan nicel

değişimleri gösterirken, Devrim terimi kökten, nitel, sıçramalı dönüşümleri gösterir. Evrim ile Devrim arasındaki bağlılaşım, *nicelikten niteliğe geçiş yasası*'nda dile gelir. Bu bağlılaşımın karmaşıklığı, yeni bir şeyin ortaya çıkışı çözümleneceği zaman açıklık kazanır. Açıkça, yeni, doğaüstü bir yaratmanın ürünüymüş gibi, yoktan ortaya çıkmaz (bak. Yaratımcılık), her zaman için daha öncesi durumların bir sonucudur. Aynı zamanda, daha önceki bu durumlar, kendiliklerinden yeniyi üretmezler, çünkü doğan yeni bu durumlardan bütün bütüne farklıdırlar. Metafizik çerçevesi içinde, bu çelişki çözülemez, çünkü bu çelişkinin iki yanı ayrı ayrı ele alınmakta, bir yanı mutlak düzeyine çıkarılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, gelişme, ya sırf bir Evrim olarak (bak. Spencer) ya da daha önceki gelişimsel sıçramaların nedensiz kendi başına bir tüm toplamı olarak (bak. Cuvier; Doğurucu Evrim) anlaşılmaktadır. Bu tür bir tekyanlı yaklaşım, özellikle toplumsal gelişmeye uygulandığında zarar verici olur, çünkü bunun sonu ya toplumun devrimci yoldan dönüştürülmesinin yadsınmasına (bak. *Reformculuk*) ya da koşulsuz «Devrim» üstüne, herhangi bir sorunu çözmenin bir aracı olarak doğrudan «devrimci» şiddet üstüne ve «Devrim ihracı» *(anarşizm)* üstüne solcu düşüncelere varır. Marxçı felsefe, gelişmeyi gelişmekte olan bir fenomenin içinde yatan çelişkinin çözüme uğrayışı olarak görür. Nitekim, bir fenomenin olumsuzlanması, fenomenin kendi içinde, Evrim sürecinde gerekli koşullar yaratıldığı zaman ortaya çıkar. Ama, yeninin ortaya çıkışı, yavaş yavaş gelişmedeki bir kesilmeyle, bir *sıçrama* olarak olanaklıdır. Bu nedenle, Evrim ve Devrim, her gelişmenin zorunlu iki yanıdır: Evrim, Devrim'i hazırlar, Devrim'de Evrim'i taçlandırır. Böyle bir şey, toplumsal Devrimler için de doğrudur.

F

Faaliyet bak. Etkinlik.

Fa Çia (Legalciler) Eski Çin'de başlıca bir ideloojik eğilim. Şang Yang (Z.Ö. 390–338) ile Han Fey Zu (Z.Ö. 288–233), bu eğilimin başlıca sözcüleriydi. Fa Çia'nın izleyicileri, mübadele ilişkileriyle zenginleşen yeni soyluluğun çıkarlarını dile getirerek, gentil sistemin ve komünal ataerkil geleneklerin kalıntılarına karşı kararlı bir savaş vermişler ve ülkenin birliğinden ve kesin bir merkezi yönetimden yana çıkmışlardır. Nitekim, Şang Yang, Çin döneminde devlet içinde birtakım reformları yürütmüş, böylelikle 6. yüzyılın sonlarında Çin'de ilk imparatorluğun kurulmasını kolaylaştırmıştır. Han Fey Zu, Fa Çia'nın ekonomik ve politik görüşlerini felsefi bir temele oturtmuştur. Kendisine göre, şeylerin gelişmesini etkileyen doğa yasalarıdır. İnsan toplumunun da insanın eylemlerine ölçüt olacak kendi yasaları olması gerekir. Bu yasalar, devletin çeşitli toplumsal–siyasal güçlere karşı mücadelesinde, ülkenin gücünü ve zenginliğini zorbaca yollardan sağlama almasında başvuracağı başlıca araçlardır. Han Fey Zu ile Fa Çia'nın öbür sözcüleri, *Konfüçyüscülük*'e karşı olmuşlardır.

Fantazi bak. Düşlem.

Faşizim Finans kapitalin en gerici, şoven öğelerinin üstü açık şiddete dayalı diktatörlüğü. Faşizm'in kurulması, egemen burjuvazinin olağan «demokratik» yöntemlerle kendi iktidarını sürdüremeyişini yansıtır. Faşizm, *anti–komünizm* güçlerinin başını çeker ve ana darbeyi komünist ve işçi partileri ile öbür ilerici örgütlere indirir. Faşist sistem ilk kez İtalya'da (1922) ve sonra Almanya'da (1933) kurulmuştur. Almanya'da Faşizm, Milliyetçi–Sosyalizm adı altında maskelenmiştir. Faşizm, uluslararası gericiliğin vurucu gücü olmuştur; faşist devletler, en önce de Hitler Almanyası, 2. Dünya Savaşı'nı patlatmıştır. Alman faşizminin kökünün temizlenmesi bütün ilerici insanlık için tarihsel bir hizmet olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nda faşist devletlerin kökü bütün bütüne temizlenmiş olmakla birlikte, kimi emperyalist ülkelerdeki gerici öğeler Faşizm'i yeniden diriltmeye çalışmaktadırlar. Faşizm'in ideolojisi *akıldışıcılık*, şovenizm, *ırkçılık*, kara cehaletcilik ve insanlıkdışılıktır.

Feedback Canlı doğada, toplumda ve teknolojide *denetim* (ayarlama) belirleyici özelliğini ve ayarlanmış sürecin ayarlanan organ üstünde ters yönde etkisini gösteren temel bir kavram. *Feedback*, (ayarlanmış) sürecin sonuçları o süreci güçlendiriyorsa pozitiv, güçsüzleştiriyorsa negatividir. *Feedback* kavramı, canlı doğadaki ve toplumdaki karmaşık denetimleme sistemlerinin işleyişini ve gelişmesini çözümlemede, ve dünyanın maddi birliğinin yapı-

sını açığa koymada kullanılır. *Feedback*'ın metodolik önemi buradan gelir (bak. Sibernetik).

Felsefe Varlığın (yani, doğanın ve toplumun) ve insanoğlu düşüncesinin, bilme sürecinin genel yasalarının bilimi. Felsefe, bir *toplumsal bilinç* biçimidir. En sonunda, toplumdaki ekonomik ilişiklerce belirlenir. Felsefe terimini ilk kez Pythagoras kullanmış; özel bir bilim olarak, *Platon* tarafından geliştirilmiştir. Felsefe, köleci toplumda, insanın nesnel dünya ile kendisi üstüne bilgisinin tümünü kucaklayan bir bilim olarak ortaya çıkmıştır; bu da, insanoğlu tarihinin erken evrelerinde bilginin düşük düzeyi gözönüne alınırsa, çok doğaldır. Toplumsal üretim arttıkça ve bilimsel bilgi biriktikçe, Felsefe'den tek tek bilim dalları çıkmış, Felsefe bağımsız bir bilim olarak gelişmiştir. Bir bilim olarak Felsefe dünya üstüne genel bir görüş getirme ve dünyanın genel öğeleri ile yasalarını inceleme zorunluluğundan, akılcı bir düşünme ve mantık ve bilgi kuramı yöntemi gereksiniminden doğmuştur. Ayrı bir bilim olarak *Felsefenin temel sorusu*, düşünmenin varlıkla, bilincin maddeyle ilintisi sorusudur. Her felsefi sistem, bu temel soru kendisinde doğrudan formüllendirilmemiş bile olsa, bu soruna somut olarak işlenmiş bir çözüm getirir. Bu da, Felsefe'nin birbirine yüz seksen derece karşıt iki eğilim içinde kutuplaşmasına, *düalizm*'in bu ikisi arasında bir konumu olmak üzere, *maddecilik* ile idealizm'e ayrılmasına neden olmuştur. Maddecilik ile idealizm arasındaki mücadele, bütün bir Felsefe tarihine kendi damgasını bastığı gibi, Felsefe tarihinin de itici güçlerinden birini oluşturur. Bu mücadele, toplumun gelişmesine, sınıfların ekonomik, politik ve ideolojik çıkarlarına yakından bağlıdır. Felsefe'nin özgül sorunlarının işlenmesi ve geliştirilmesi, felsefe'nin çeşitli yanlarının zaman zaman keskin çizgiler içinde azçok seçikleşmesine yol açmıştır. Bunlar *ontoloji, epistemoloji* (bak. Bilgi Kuramı), *mantık, etik, estetik, psikoloji, sosyoloji* ve *felsefe tarihi*'dir. Aynı zamanda, somut bilginin yetersiz kalışı görüşüyle, Felsefe, dünyayla ilgili boş kalan halkaları ve yasaları bulgulananlarla doldurmaya giderek, bütün öbür bilimler üzerinde yer alan bir «bilimler bilimi» olmaya doğru gitmiştir. Doğaya ilişki olarak da doğa felsefesi, tarihe ilşikin olarak *tarih felsefesi* doğmuştur. Bu ikinci türden son sistem *Hegel*'in felsefesiydi. Ancak, bilgi biriktikçe ve ayrımlaştıkça, bir «bilimler bilimi» olarak Felsefe'nin varoluşuyla ilgili bütün gerekçeler de ortadan kalkmıştır. Felsefenin özel bir bilim olarak ortaya çıkmasına, manevi kültürdeki yerine ve rolüne, buna bağlı olarak sorunlarının yayılmasına, ana konusuna neden olan toplumsal gerekleri ilk kez Marxçılık–Leninçilik anlamıştır (bak. Diyalektik Maddecilik, Tarihsel Maddecilik). Dış dünyadaki fenomenlerle ilgili kuramsal bilgi mantıksal yolda gelişmiş düşünme olmaksızın olanaksızdır. Ancak, felsefe, bilimler arasında tarihsel olarak biçimlenen işbölümü dolayısıyla, mantık kategorilerini işleyebilmiştir. Marxçı–Leninci felsefe, maddeci ilkeyi dünyanın nesnel olarak anlaşılmasına sürekli ve tutarlı olarak uygulamış, bu anlayışı diyalektik bakış tarzıyla verimli kılmış, diyalektik mantıkla donatmıştır. Marxçı felsefe, mantık biçimlerini ve yasalarını insanoğlunun bütün bir deneyimiyle edinilmiş ve sınanmış doğasal ve toplumsal süreçlerin gelişmesinin biçimleri ve yasaları olarak görür. Marxçı Felsefe, ontoloji, mantık ve bilgi kuramı arasındaki ayrılığı da kaldırmıştır. Bütün bunların birbiriyle çakışması, diyalektik maddeci Felsefe'nin temel bir ilkesidir. Marxçı felsefi kuram, bu nedenle, Felsefe'nin temel sorusunun diyalektik–maddeci bir çözümünü, tüm ayrıntılarıyla ele alınıp işlenmiş bir çözümünü, temsil eder. Burda, mantık biçimleri ve yasaları, insan zihninde yansıyan her doğasal ve toplumsal–

tarihsel süreci yöneten evrensel biçimler ve yasalar olarak, nesnelerin kendi gerçek gelişimleriyle uygunluk içinde kuramsal olarak yeniden üretilmelerinin evreleri olarak görünür.Kendi rolü, anakonusu ve insanoğlu kültürünün gelişmesi içinde kendine düşen görevlerin bu gibi bir anlayışına dayalı olarak Felsefe, insanın bilgisinin ve etkinliğinin güçlü bir aracı, bilgiyi ve pratiği daha ileriye doğru götürmenin etkin bir etkenidir. Felsefe üstüne bu gibi bir anlayış doğrultusunda, Felsefe'nin psikoloji, etik ve estetik gibi, geleneksel açıdan bakıldığında felsefi olarak görünen yanları, gitgide bağımsız bilimler haline gelir. Gerçekten de, bu bilimler başlıcalıkla Felsefe'nin özgül sorunlarıyla, özellikle de *özne ve nesne*'nin ilişikliği sorunuyla bağıntılı olduğundan, böyle bir geleneğin olması nedensiz değildir. Felsefe, insanın kendinin farkındalığını, bilimsel buluşların insanoğlu kültürünün genel gelişmesindeki yeri ve rolü anlayışını ileriye götürerek, bunları olumlamanın ve bilginin kopuk kopuk halkalarını tek bir *dünya görüşü* içinde birbirine bağlamının ölçütünü getirir. Çağdaş burjuva kuramlarda felsefeye–karşı eğilimler de bulunmaktadır. Bunlar, özellikle, Felsefe'nin sorunlarının yanıltıcı sorunlar olduğunu söyleyen ve çağdaş bilginin ve pratiğin felsefi yönden çözümlenişinin yerine «bilim dili»nin çözümlenişini, yani «düşüncenin dışsal biçimleri»nin (düşünceyi dile getirecek olan dilin, gösterge sistemlerinin, vs.) çözümlenişini getirmeye çalışan yeni–pozitivizm'de görülür. Böylelikle, *yeni–pozitivistler*, bir bilim olarak felsefenin fiilen kalkmış olduğunu öne sürerler. Dünya Felsefe'sinin en iyi geleneklerini sürdüren diyalektik maddecilik, bu nedenle, özel bir bilim olarak Felsefe'yi geliştirmenin tek yolu olarak kendini ortaya koyar.

Felsefe Çözümleyici 20. yüzyılda, geleneksel yönden felsefi sayılan sorunların içeriğini açığa çıkarmada felsefenin görevinin bir *dil* çözümlemesi yapmak olduğunu söyleyen çeşitli grupları, eğimlileri ve filozofları biraraya getiren geniş, oldukça da parça bölük bir hareket. Burada, dildeki bir sorunun özünün bir formül içinde belli belirsiz bir biçimde dile getirilmesinin yerini çözümlemenin alması gerektiği öne sürülür. Bu durumda, böyle bir sorunun, ya «yanıltıcı bir sorun» olarak doğru olmayan biçimde konduğu, ya burada özel linguistik biçimlerin kullanılmasını gerektirdiği, ya da felsefeyle ilintili olmadığı, ancak özel bilimler içinde çözülebileceği öne sürülür. Çözümleyici Felsefe, başlıcalıkla ABD'de ve İngiltere'de yaygınlık kazanmıştır; bu felsefenin tek tek ya da grup halinde sözcülerine İskandinav ülkeleri ile Avustralya'da da rastlanır. İngiltere'de, Çözümleyici Felsefe'nin ağırlıklı biçimi *linguistik felsefe*'dir. ABD'de, linguistik felsefeye yakın kimi filozoflar dışında, *mantıkçı pozitivizm*'i (*Carnap*, H. Feigl ile daha başkaları) ve yeni–pragmacılığı (W. Quine, N. Goodman, M. White) destekleyenler tarafından da temsil edilmektedir. Herhangi bir eğilime girmeyen birtakım «bağımsız» Amerikalı çözümleyici felsefeciler de vardır. Felsefi bilginin dünyagörüşü taşıdığını yadsıyan Çözümleyici Felsefe, modern burjuva felsefesindeki *pozitivizm* eğilimlerini dile getirir. Çözümleyici Felsefe'nin çoğu izleyicileri, linguistik çözümlemenin somut biçim ve yollarına önem verirler. Çözümleyici Felsefe, ya felsefeyi felsefeötesine, yani felsefe sorunları dilde dile getirme biçimlerinin ve araçlarının bir çözümlenişine indirgemekte, ya da genelde felsefenin yerine mantık ya da linguistik çalışmaları koymaktadır.

Felsefe Defterleri Lenin'in felsefe üstüne ilk kez 1933'te ayrı basım halinde yayınlanmış notları. *Felsefe Defterleri*, Lenin tarafından (1914–1916 yılları arasında) çeşitli felsefe yapıtlarından yapılmış yoğun alıntı-

lardan oluşur. Bunların içeriklerinin özetlenişi yanısıra, Lenin, önemli eleştirel yorumlar, sonuçlamalar ve genelleştirmeler yapmıştır. Lenin'in maddeci diyalektiğin özünü derinden ve özlü bir biçimde sergilediği «Diyalektik Sorunu Üstüne» adlı parçası özel bir önem taşır. *Felsefe Defterleri,* doğabilim ile öbür konular üstüne kitapları da ele alır ve felsefenin çeşitli sorunları üstüne değerli düşünce ve önermeler içerir. *Felsefe Defteri*'nin ana konusu diyalektiktir. Lenin, burda diyalektiğin özünün ve öğelerinin tüm yanlarını açığa çıkaran bir tanımını vermiş; Marxçı mantık ve mantık kategorilerinin temel ilkelerini formüllendirmiş; bilmenin diyalektik sürecini ve diyalektiğin çekirdeği olarak çelişki öğretisinin karekterini göstermiştir. Lenin'in diyalektik, mantık ve *bilgi kuramı*'nın birliği üstüne önerisi ile *diyalektik mantık*'ın ele alınışıyla ilgili önermeleri felsefenin gelişimi açısından büyük önem taşır. Bu bakımdan, Lenin'in düşünce tarihi ile düşünmenin yasalarının mantıkta çakıştığı düşüncesi ile doğru bir bilgi kuramı işlemek için teknoloji ve doğabilim tarihini, çocukların, hayvanların zihinsel gelişmelerini felsefi yönden özümlemek gerektiği düşüncesi özel bir önem taşır. Lenin, felsefe tarihine büyük ilgiyle yaklaşmış, felsefe tarihininin maddecilik ile idealizm arasında geçen mücadelenin tarihi olduğunu göstermiş; diyalektiğin tarihini incelemenin önemine değinmiş, bir bilim olarak felsefe tarihinin birtakım metodolojik sorularını incelemiş ve başlıcalıkla Hegel'e özel bir ilgi göstererek, birçok fizolofun görüşlerini değerlendirmiştir. Doğabilimlerle ilgili kitaplar üstündeki notlarında, Lenin, biricik bilimsel metodoloji olarak diyalektik maddeciliği aydınlatmıştır. *Felsefe Defterleri,* maddeci diyalektiğin yaratıcı biçimde geliştirilmesinin bir modeli olup, Marxçı felsefenin daha ileriye doğru işlenmesi için bir program oluşturur.

Felsefe, Linguistik («linguistik çözümleme felsefesi» diye de bilinir): 1940'larda ve 1950'lerde başlıcalıkla İngiltere'de (*Ryle,* J. Austin, A. J. Wisdom) ile ABD'de (M. Black, N. Malcolm) yaygınlık kazanmış bir *çözümleyici felsefe* eğilimi. Linguistik Felsefe'nin iki okulu olmuştur: *Wittgenstein*'dan etkilenen Cambridge Okulu ile Moore'dan etkilenen Oxford Okulu. *Yeni-pozitivizm*'in öbür okulları gibi, Linguistik Felsefe de, felsefenin bir dünyagörüşü olduğunu yadsır ve geleneksel felsefi sorunları dilin düşünce üstündeki karışıklık yaratıcı etkisinden doğan aldatıcı sorunlar olarak görür. Linguistik Felsefe'yi destekleyenlere göre, bu felsefe, felsefi sorunların gerçek sorunlar olmadığını, sözcüklerin yanlış kullanılmasından ortaya çıktıklarını göstermelidir. Felsefi araştırmanın biricik hedefinin dil çözümlemesi olduğu görüşünü sürdüren Linguistik Felsefe'ciler, özellikle de Oxford Okulu'nun temsilcileri, bütün ilgilerini yapay model diller üstünde değil, ama olağan konuşma üstünde yoğunlaştırmışlardır. Burda, bu kişiler, doğal konuşulan dilin zengin kaynaklarının herhangi bir «ideal dil» çerçevesi içinde tam olarak dile getirilemeyişi üstüne genellikle doğru bir kabulden yola çıkarlar. Ancak, dil ile düşünmenin ilişkisi üstüne felsefi sorunların çözümlenmesini reddeden Linguistik felsefe, araştırmayı çeşitli kullanım tiplerinin ampirik olarak betimlenişine bağlar ve dilin özünün doğru bir açıklanışını yapma yolunu tıkayarak, en sonunda, salt uzlaşımcı (bak. uzlaşımcılık) bir yoruma varır. Linguistik felsefe için dil dünyayı yansıtmanın değil kurmanın bir aracı olup, bir tür bağımsız, kendi başına bir güç haline gelir. Felsefi sorunlarını bu tür sığ biçimde ele alınışı, bilim ve toplumsal bilince ilişkin yaşamsal sorunların ele almaktan kaçınılması ve Linguistik Felsefe'deki iskolastik eğilimler, Linguistik Felsefe'nin temsilcilerinin felsefeötesi araştırmaları üstüne çalışmalarının taşıdığı belli bir önemi yad-

sımaksızın, burjuva filozoflarca da (örneğin, *Russell*) sert eleştiriye uğramıştır (bak. Kuramötesi). Son zamanlarda, Linugiustik Felsefe'nin temsilcileri, salt «çözümleme»-ye ilişkin katı konumlarını bırakarak, yaşamsal felsefi sorunlara dönmektedirler.

Felsefe Tarihi *Felsefe*'nin kökenini ve ileriye doğru gelişmesini, bu gelişmenin yasalarını ve evrelerini ve felsefe okullarının ve eğilimlerinin mücadelelerini inceleyen bir bilim. İlkçağlarda bile, filozoflar (örneğin, *Aristoteles*), kendi anlayışları doğrultusunda, eleştiride bulunmak ya da yararlanmak amacıyla kendilerinden önceki filozofların görüşlerine dönüp bakmışlardır. *Diogenes, Laertius, Sektos, Empirikos* ile daha başkaları, filozofların kanılarına ve yaşamöyküleri üstüne derlemelerle katkıda bulunmuşlardır. Filozofların düşüncelerinin bir dökümüne 18. yüzyıldaki Felsefe Tarihi yapıtlarında da rastlanır. Tarihsel–felsefi yapıtlar, *ampirizm*'le dolu olmuş, genellikle de eğitsel bir nitelik taşımıştır. Felsefenin gelişmesiyle birilkte, Felsefe Tarihi'ne bilimsel bir yaklaşım da kendini göstermeye başlamıştır: Felsefe Tarihi teolojinin baskısından kurtarılmış, *tarihselcilik* ilkesini uygulama ve felsefenin gelişmesi ile tarihsel ve bilimsel bilginin gelişmesi arasında bağ kurma çabaları yer almış; kaynaklara eleştirel bir yaklaşım benimsenmiştir. Tarih yasaları düşüncesine yakınlaşan maddeci filozof (*F. Bacon, Spinoza)* ve düşünürler, Felsefe Tarihi'ne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Özellikle *Hegel*'in Tarih Felsefesi anlayışı ilginçtir. Hegel'e göre, Felsefe Tarihi, hakikatin (mutlak idea'nın) kavranışı doğrultusunda düşüncenin gelişmesi sürecidir; hakikat, ancak insanoğlu düşüncesinin bütün bir tarihi içinde açığa konabilir. Hegel'in anlayışı, değerli sezişler taşır: Felsefenin zorunlu ve doğal gelişimi düşüncesi, felsefenin toplum ve bilgi tarihine hakikat anlayışının gelişmesi olarak felsefe Tarihi'ne bağımlılığı, vs. Ancak, bütününde, bu anlayış, idealist doğası dolayısıyla kabul edilemez: Hegel, Felsefe Tarihi'ni gerçek tarihi çarpıtacak biçimde,mutlak tinin kendinden gelişmesi olarak kavramıştır. Rus 19. yüzyıl düşünürleri, özellikle de *Herzen*, bilimsel bir Felsefe Tarihi'nin işlenişine yönelik değerli düşünceler getirmişlerdir. Yine de, Marxçılık–öncesi filozoflar, Felsefe Tarihi'-ni bir bilime dönüştürememişlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyıl burjuva Felsefe Tarihi, metodoloji alanında Hegel'-le bile karşılaştırıldığında, oldukça geriye düşmüştür. Felsefe Tarihi'ne bilimsel bir yaklaşım, ancak diyalektik ve tarihsel maddecilikle sağlanabilmiştir. Marxçı felsefe, en önce, bütün *toplumsal bilinç* biçimlerinin gelişmesini yöneten nesnel yasaları yerli yerine oturtur, sonra da, bilimsel bilginin kendi tarihinin bilimsel olarak incelenmesine olanak verecek yapısını ve belirleyici özelliklerini ortaya koyar. Bilimsel Felsefe Tarihi'nin odak noktasında, *maddecilik* ile *idealizm, diyalektik* ile metafizik arasındaki mücadelenin oluşmasının ve gelişmesinin incelenmesi yer alır. Felsefenin gelişmesi boyunca, bilginin ilerlemesine ve insanların pratik etkinliğine dayalı bilimsel, maddeci görüşler, bilimsel–olmayan, idealist görüşleri safdışı bırakmıştır. Felsefe Tarihi'nin Marxçı yoldan çözümlenişi, çeşitli okulların ve eğilimlerin olumlanmasında önemli bir öğe olarak yantutarlığı içerir (bak. Felsefede Yantutarlık). Böyle bir yaklaşım, hiç kuşkusuz, idealist felsefe çerçevesinde elde edilmiş olumlu bilgi öğelerinin bir yana atılması anlamına gelmez. Felsefe Tarihi'nin bilimsel olarak çözümlenişi, toplumun toplumsal–ekonomik ve politik ilerleyişiyle belirlenen bir süreç olarak felsefenin gelişmesinin incelenişi, felsefi düşünce ve sistemleri (son kertede) şu ya da bu sınıfın ya da toplumsal grubun çıkarlarının ve ideolojisinin bir anlatımı olarak, toplumun tarihsel deneyiminin gereklerinin ve bilimsel bilginin ge-

lişmesinin bir anlatımı olarak değerlendirilmesi gereksiniminden yola çıkar. Belli bir toplumsal sistemin ve tarihsel koşulların tüm toplamının niçin başka bir felsefi sistemi değil de o felsefi sistemi ortaya çıkarmış olduğunu belirlemek gerekir. Yoksa, iktisat ile felsefe arasındaki karşılıklı ilişki üstüne basitinden, kaba maddeci bir görüşten kaçınmak olanaksız hale gelir. Diyalektik maddeci yaklaşım, Felsefe Tarihi'nin tek bir süreç olarak sunulmasını, ayrı okullar ile eğilimler arasındaki zorunlu bağıntıları, felsefi sorunların çözümünde ilerlemeyi açığa koymayı olanaklı kılar. Felsefe Tarihi, dünyanın felsefi yönden bilinmesi süreci olduğundan, insanoğlu bilgisinin zihinsel gelişimi ile kendi içyapısı ve mantığı arasındaki doğrudan bağıntıyı kurmak zorundadır. Burada, *tarihsel olan* ile *mantıksal olan*'ın birliği diyalektik ilkesi açıkça görülür: Bir nesnenin (felsefenin) tarihi ile kendi gelişmiş mantıksal yapısı arasında ayrılmaz bir bağ vardır; bilimin doğuşu ancak kendi gelişmiş durumu açısından doğru anlaşılabilir. Bu da, felsefenin gelişme gösterdiği ve tarih boyunca ortaya çıkan düşünce ve anlayışların gerçek yerini ve önemini anlamaya yardımcı olan yasaların kavranmasına yol açar. Felsefe Tarihi'nin bilimler tarihi ile toplumun tarihsel deneyiminden ayrılmaması da gerekir. Felsefe düşünce, bilim ve teknoloji tarihini diyalektik olarak çözümleyerek özetleyebilmelidir. Felsefe Tarihi'nin incelenişi, çağdaş felsefenin gelişmesi açısından büyük önem taşır. Marxçı felsefe, yüzyıllar boyunca kendi gelişmesi boyunca insanoğlu düşüncesinin üretmiş olduğu olumlu her şeyi özümlemiştir, bu nedenle de, felsefe Tarihi, Marxçı felsefenin önemli bir bileşken parçası olmuştur. Felsefe Tarihi'nin incelenişi, modern bilimsel araştırma yöntemlerini geliştirmek, dünyayı pratikte dönüştürmek ve felsefe kültürünün düzeyini yükseltmek için gereklidir.

Felsefede Geometrik Yöntem Felsefi kuramlar koymada *belitsel yöntem* için yaygın olarak kullanılan ama kesinlik taşımayan bir anlatım olup, başlıca temsilcisi Spinoza'dır. *Spinoza,* başlıca yapıtı olan *Ethics*'i (Etik), gerekli tanımlamaları ve *belitler*'i getirdikten sonra sonuçtaki *teorem*'leri tanıtlamaya çalışması anlamında, *Euklеides*'in geometrisine dayandırmıştır. Günümüzde, bu teoremler yapay görünmektedir; ama Spinoza'nın buradaki amacı, kendisiyle ilgili bilginin tanıtlanabilir olduğu Evren'in yanları arasındaki karşılıklı bağıntıyı vurgulamak olmuştur. *Discours de La méthode'u (Metod Üstüne Konuşma)* geometriden açıkça etkilenmiş olan Descartes, Felsefede Geometrik Yöntem'e büyük değer vermiş; geometrik belitlerin belli başlı çizgileri olan açık seçikliğin tüm bilginin geçerliliğinin ölçütü olduğunu postulalaştırmaya gitmiştir.

Felsefede İçkincilik Okulu 19. yüzyılın sonlarında felsefede öznel idealist bir eğilim. Bu okulun önde gelen sözcüleri W. Schnuppe, R. Schubert–Soldern, J. Rehmke ve A. Leclair'dir. *Mach* ve *Avenarius*, bu eğilime olan yakınlıklarını kabul etmişlerdir. Bu okul, Rusya'da da kendisine izleyici bulmuştur (bak. Lossky). İçkinciler, Kant'ın «kendinde şey»ini eleştirmişler («sağ»dan eleştiri getirmişler); Kantçılıktan *Berkeley* ile *Hume*'a bir dönüş yapılmasını istemişlerdir. Bu felsefenin ana postulası şudur: «Ancak düşüncenin nesnesi olan şey varolabilir». *Solipsizm*'den kaçınmak için, bilmede kuramsal solipsizme bağlanan Schubert–Soldern dışında içkinciler sözde insan beyninden bağımsız olarak varolan «genel bilinç» kavramını getirmişlerdir. *Materyalizm ve ampiriokritisizm*'de, Lenin, Felsefede İçkincilik Okulu'nun derinden bir eleştirisini yapmış, dinle doğrudan bağıntısını göstermiştir. İçkincilerin yansıma kuramını reddetmeleri, daha sonra *yeni–gerçekçilik* tarafından sürdürülmüştür. 20.

yüzyılın başlarında, bu okul, birçok küçük eğilime ayrılmıştır.

Felsefede Yanlılık Herhangi bir *dünya görüşünün* (sınıflı bir toplumda sınıflı bir doğası olan) nesnel bir toplumsal çizgisi. Felsefe hiçbir zaman yansız değildir; Felsefede Yanlılık, toplumsal ilerlemenin kendisinden ve toplumsal gelişmenin nesnel çelişkilerinden kaynaklanır. Öznelci Felsefede Yantutarlık, felsefeyi tarihin nesnel gidişinin bilgisine dayanarak formüllendirmek yerine, daha çok felsefeye kendi dışından hazır önermeler halinde getirilen norm ve ilkeleri yerleştirmenin ve istenen hedefe ulaşmanın bir aracı haline getirir. Öznelcilik, böylece, felsefeyi felsefenin arkasında yatan dogma ve toplumsal güçler ile kurumların hizmetine koşar. Nesnel Felsefede Yanlılık ise, tam tersine hakikatin tutarlı olarak bilinmesinden kaynaklanır; bilimde elde edilen sonuçların ve yapılan değerlendirmelerin izlenmesini ve istisnasız her şeyin tinsel *değerler*'in ışığında akıl yoluyla yargılanmasını gerektirir. Onun için, bu yanlılık, gerek öznelciliğe, gerekse *nesnelcilik*'e karşıdır. Felsefede Yanlılık, ancak gerçekliğin sistemsel olarak, özellikle de gerçekliğin diyalektik çelişkilerinin incelenmesi ve hakikatin sürekli araştırılışı sonunda bilimsel nesnellikle eş tutulabilir. Marxçı yanlılık, tutarlı biçimde nesneldir; çünkü, en ilerici, gerçekten en bilimsel yanlılık olup, her türlü *öznelcilik*'e, *iradecilik*'e, *akıldışıcılık*'a ve *dogmatizm*'e karşıdır. Kapitalist toplumun kendi içinde barındırdığı ideolojik çoğulculuk'a karşı Marxçı Felsefede yanlılık, bilimsel araştırı ve çözümlerde hakikati ve çeşitliliği gözetir. Böyle bir şey, biricik bilimsel ideoloji olarak sosyalist ideolojinin yerleştirilmesiyle çelişmez, çünkü bu çeşitlilik bilimin, sanat ve kültürün gelişmesinin bir *sine qua non*'u olup, ortaya koyduğu sonuçların zenginliğini dile getirir. Bu nedenle, Marxçı Felsefede Yanlılık, hiçbir biçimde, Bilimsel tartışma özgürülüğüne karşıtlık oluşturmaz. Dahası, hakikatin yaratıcı bir biçimde araştırılışını dogmatizmden ve gevşeklikten kurtararak, bu gibi bir tartışmayı öngörür. Tartışma ya da diyalogu yaratıcı düşünmenin sürekli bir durumu olarak alır ve burjuva ideolojisinin sert bir eletirisini hazırlar. Marxçı Felsefede Yanlılık, gerçekliğe yaklaşımın en derinden bilimsel ve aynı zamanda en devrimci–eleştirel ve yaratıcı yaklaşımıdır.

Felsefenin Anakonusu bak. Felsefe.

Felsefenin Sefaleti (Bay Proudhon'un «*Sefaletin Felsefesi*»ne Yanıt): Marx'ın bilimsel sosyalizmin temellerini ortaya koyduğu bir erken yapıtı. 1847'de Fransızca olarak kaleme alınan bu yapıt Fransız küçükburjuva filizof ve iktisatçı, anarşist Proudhon'un düşüncelerine karşı yönelmişti. Marx, burada Proudhon'un «diyalektik» lafebeliğine, bunun burjuva görüşün sınırlarını aşmadığını göstererek karşı çıkar. Marx, Hegel diyalektiğinin eleştirilmesi ile *maddeci diyalektik*'in ele alınması üstünde oldukça durmuştur. *Felsefenin Sefaleti*, kapitalist üretim tarzının bilimsel bir çözümlenişini yaparak, Marxçı ekonomi politiğin temellerini atar.

Felsefenin Temel Sorusu *Bilinç*'in varlık'la, düşünce'nin madde'yle ve doğayla ilişkililiği sorusu; bu soru, iki düzlemde incelenir: Birincil olan hangisidir, tin mi, doğa mı; madde mi, bilinç mi? Dünyanın bilgisi ile dünyanın kendisi arasında nasıl bir ilinti vardır, ya da başka bir deyişle, bilinç varlığa karşılık verir, dünyayı hakikate uygun olarak yansıtabilir mi? Felsefenin Temel Sorusu'nun tutarlı çözümü, ancak bu her iki yanının gözönüne alınmasına bağlıdır. *Maddecilik* safında yer alan filozoflar, maddeyi, varlığı birincil, bilinci ise ikincil olarak alırlar ve bilinci nesnel olarak varolan dış dünyanın etkimesinin bir sonucu

olarak görürler. İdealist filozoflar ise, düşünü, bilinci, birincil olarak alırlar ve biricik hakiki gerçeklik olarak görürler. Bu filozofların bakışaçısından, bilme, maddi varlığın bir yansıması değildir; bilincin kendi kendini bilmesinden; duyumların ve kavramların bir özümlenişinden; mutlak ideanın, evrensel iradenin, vs. bilinişinden başka bir şey değildir. Bu sorunun metafizik bir yaklaşımla çözülüşüne Marxçılık–öncesi felsefede rastlanır; bu yaklaşım, ya bilincin etkinliğinin de küçümsenmesinde ya da bilginin edilgin etkinliğinin küçümsenmesinde ya da bilginin edilgin bir gözleyişe indirgenmesinde (bak. Kaba Maddecilik), düşüncenin etkinliğinin abartılmasında, düşüncenin maddeden kopuk olarak mutlak düzeyine çıkarılmasında (bak. İdealizm), ya da düşünce ile maddenin ilkece bağdaşmaz olduğunun öne sürülmesinde (bak. Düalizm; Bilinemezcilik) ortaya çıkar. Felsefenin Temel Sorusu'na çokyönlü, diyalektik maddeci, bilimselliğe dayalı bir çözüm, Marxçı felsefe tarafından getirilmiştir. Marxçı felsefe, maddenin birincil oluşunu şurada görür: 1) Bilincin kaynağı maddedir, bilinç ise maddenin bir yansımasıdır; 2) Bilinç, maddi dünyanın uzun gelişme sürecinin bir sonucudur; 3) Bilinç, yüksekten örgütlenmiş bir maddenin, yani beynin temel bir özelliği ve işlevidir; 4) İnsan zihninin ve düşüncesinin varoluşu ve gelişmesi, kendi linguistik maddi kılıfı olmaksızın, yani konuşma olmaksızın mümkün değildir; 5) Bilinç, insanın maddi emek etkinliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkar, gelişir ve ilerler; 6) Bilinç, toplumsal özellikte olup, maddi toplumsal varlıkça belirlenir. Madde ile bilincin mutlak karşıtlığının ancak Felsefenin Temel Sorusu sınırları içinde yer alabileceğini belirten Marxçılık–Leninçilik, aynı zamanda, bu ikisinin karşılıklı bağıntısını ve karşılıklı etkileşimini öne çıkarır. Maddi varlığın bir türevi olarak bilinç, görece bir bağımsızlık taşır ve kendi gelişmesi içinde bunun karşılığında madde üzerinde kendi etkisini gösterir, böylelikle de maddenin pratikte ele geçilirip dönüşüme uğratılmasını kolaylaştırır. Madde ile bilincin ilişikliliği, felsefenin temel sorusunu oluşturur: Çünkü evrensel oluşu dolayısıyla, felsefi sorunların tümünü kuşatır, yalnızca tikel sorunların değil, ama aynı zamanda bir bütün olarak dünyagörüşünün çözümünü de belireyerek, felsefede temel eğilimlerin ayrıştırılması için güvenilir bir ölçüt oluşturur. Onun için, Felsefenin Temel Sorusu'nun bilimsel olarak formüllendirilişi, felsefede *yanlılık* ilkesinin tutarlı biçimde uygulanmasına, maddecilik ile idealizmin kesin kes karşı karşıya konarak aralarındaki sınırın çekilmesini ve bilimsel diyalektik maddeci dünyagörüşünün kararlı biçimde sürdürülmesine olanak verir.

Felsefi Antropoloji 1) İnsan üstüne, son yıllarda geçerlik kazanmış bir felsefi öğreti. Kimi Marxçı filozoflar, «İnsan nedir?» sorusunu yanıtlayarak ve insan ile dünya üstüne nesnel bilimsel ve değer öğretisel görüşü birleştirerek, bu öğretiye felsefi bir dal olarak bakarlar. 2) 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Almanya'da biçimlenmiş bir modern burjuva felsefesi eğilimi. Başlıca Felsefi Antropoloji düşünceleri ve metodoloji postulaları, M. Scheler'in (*Die Stellung des Menschen im Kosmos*, 1928, İnsanın Kosmosdaki Yeri) ile H. Plessner'in (*Stufen des Organischen und der Mensch*, 1928, Organik Olanın ve İnsanın Basamakları) yapıtlarına uzanır. Feisefi Antropoloji'nin temsicileri arasında H. Hengstenberg, A. Gehlen, P. Landsberg ve E. Rothacker de vardır. «Antropolojistler» tarafından getirilen bilimsel malzeme, kendileri tarafından idealist ve eklektik bir biçimde yorumlanır; böyle bir şey, insanın, insan kişiliğinin özü ve yapısı sorusuna bilimsel bir yanıt getirilebilmesi olanağını dışarda bırakır. Bu tür yorum, modern Felsefi Antropoloji'nin biyolojik ve işlevci olmak üzere ikiye ayrılışı-

nı bize gösterir. İşlevci yorumun sözcüleri, insanın kapitalist ilişkiler sistemi içinde yabancılaşmasını mutlaklaştırarak, bu ilişkileri idealist sembolizm anlayışı içinde yorumlarlar. Bu sorunların «antropolojist» yönden araştırılışı, Felsefi Antropoloji'den ayrılan kimi dallara epistemolojik bir temel oluşturur. Bu dallar arasında, Cassirer'in «kültür antropolojisi» ile P. Christian ile W. Weizsäcker'in «tıp antropolojisi»de yer alır. Husserl fenomenolojisinin, *yaşam felsefesi*'nin ve *varoluşçuluk*'un Felsefi Antropoloji içinde eklektik biçimde bir araya getirilmesi, toplumsal bağları gizemleştirilmiş, «öbür dünya»yla bağı içinde ortaya konmuş, yanılsatıcı bir insan modeline yol açar. Bu tür sonuçlamalar, gerçek toplumsal ve sınıfsal çatışkıların üstünü örter. Burada, insanoğlu yaşamının anlamı, genellikle «zaman-dışı» bir anlamdan türetilerek, üstü açık dinsel terimler içinde yorumlanır. Felsefi Antropoloji'nin bilimsel olmayan ve siyasal açıdan gerici düşünceleri, modern felsefi *revizyonizm*'i oldukça etkilemiştir. Burjuva felsefi Antropoloji'nin bütün çeşitleri, Marxçı–Leninci felsefedeki gerçekten bilimsel insan anlayışına karşıdır.

Felsefi Komünizm Engels tarafından 1842–43'lerde devrimci burjuva aydınların komünizmi kuramsal olarak temellendirme çabalarını göstermek için kullandığı bir terim. Felsefi Komünizm, *Sol Hegelciler*'in, özellikle de *Feuerbach*'ın kuramsal görüşlerini ütopyacı sosyalist öğretinin öğeleriyle olduğu kadar, toplumsal başalıcalıkla da feodal düzene karşı dönüşümlerle bitiştirmeye çalışır. Felsefi Komüzm, proleteryanın rolünü bütün bütüne gözardı etmiş, komünizmin sınıfsal doğasını anlamamıştır. Böyle bir şey, somut tarihsel, özellikle de ekonomik incelemelerin düzeyinin yetersiz oluşuyla birlikte, Felsefi Komünizm'in kurgulayıcı doğasını açıklar. Felsefi Komüzm'in akılcı öğesi, komüzmin klasik Alman felsefesiyle bağlarını vurgulamış olmasında yatar. Daha sonraları, Felsefi Komüzm, «*hakiki sosyalizm*»e dönmüştür.

Fenomen Ya da görünüş; duyular yoluyla algılamanın bir nesnesi. *Kant* felsefesinde, *Fenomen,* ilkece, *noumenon*'dan ayrılır; noumenon, deneyimin sınırları ötesinde kalır ve insanın gözleyişine kapalıdır. Kant, Fenomen kavramı yoluyla, öz ile görünüş arasında ayrım gözetmiş, bu birincisini bilinmez olarak görmüştür (bak. Bilinemezcilik). Diyalektik maddecilik açısından öz ile *görünüş* arasında hiçbir kesin sınır yoktur; öz, görünüş yoluyla algılanır.

Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı Dünyanın varolmasını yöneten en genel yasalar; bütün şeylerin ve fenomenlerin evrensel *etkileşim*'inin sonucu. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı, her bütünsel sistemdeki bütün öğelerin ve temel özelliklerin içerili yapısal birliğini ve bir sistem ile öbür sistemler ya da fenomenler arasındaki bağıntı ve ilişkilerin sonsuzca çokbiçimliliğini dile getirir. Cisimlerin evrensel etkileşimi somut maddi nesnelerin ve bu nesnelerin özgül çizgilerinin varoluşunu belirler. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı, maddi dünyanın birliğini, bütün fenomenlerin başkaca maddi süreçlerce belirlenişini açığa koyar. Fenomenlerin Evrensel Birliği olmasa, dünya, maddenin hareketinin ve gelişmesinin bütünsel, yasalar uyarınca yürüyen süreci olmaktan çok, karmakarışık bir yığışımı halini alır. Her nesnel yasa, fenomenler arasında belli bir düzen içindeki bağıntı ve ilişkileri dile getirir. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı, kendini sonsuzca değiş biçimleri içinde gösterir. Nesneler ile fenomenler arasındaki bağıntılar, dolayımlı ya da dolayımsız, kalıcı ya da gelip geçici, özlü ya da özsüz, zorunlu ya da rastlantısal, işlevsel ya da işlevsiz (bak. İşlevsel Bağımlılık), vb. olabilir. Fenomenlerin Evrensel Bağnıtısı, nedensel ilişkiler-

de, her sistemin o anınınn kendi geçmişine, kendi uzak ya da yakın anının çevresine bağımlılığında, her cismin kendi temel özellikleri ile bunlardaki değişimlere neden olan çeşitli yasalar arasındaki bağıntıda, kendi kendini düzene koyan bütün sistemlerdeki feedback'te kendini gösterir. Fenomenler arasındaki bağıntılar, cisimlerin fiziksel etkileşimine indirgenemez. Kendilerine özgü yasalarca yönetilen, sayısız, çok daha karmaşık biyolojik ve toplumsal ilişkiler de vardır. Maddenin gelişmesi ve çok daha karmaşık tiplere evrilmesi nitelikçe yeni hareket tiplerini doğurarak, cisimler arasında çok daha karmaşık etkileşim tiplerinin ortaya çıkmasına yol açarlar. Böyle bir şey, üretim tarzında ilerlemenin ve uygarlığın gelişmesinin, gitgide çok daha çeşitli siyasal, ekonomik, ideolojik ve başkaca ilişkileri doğuracak biçimde, bireyler ile durumlar arasında çok daha karmaşık ilişkilere neden olurlar. Fenomenlerin Evrensel Bağıntısı, bilmede büyük bir önem taşır. Nesnel dünyanın bilgisi nesnelerin sistemsel ve kapsamlı olarak araştırılmasıyla, bütün özlü bağıntı ve ilişkiler ile bunlara egemen yasaların bilinmesiyle olanaklıdır. Bilme, düşüncenin kendi hareketi içinde, fenomenler ile süreçler arasındaki daha az genel olan bağıntıların yansıtılmasından daha derin ve daha genel olan bağıntı ve ilişkilerin belirlenmesine doğru yol alır. Bilimlerin yapısı ile sınıflandırılması, fenomenlerin Evrensel Bağıntısı'nın bir yansımasıdır. Böyle bir şey, bilimler arasındaki bağıntı ve ilişkilerin niçin sürekli olarak birbirine yaklaştığını, bilimsel bilginin ilerleyişiyle birarada gittiğini bize açıklar. Bu arada, daha önceki uzak bilgi alanlarını birbirine bağlayan «marjinal» bilimler (örneğin, biyokimya, astrofizik, vs.) de ortaya çıkmaktadır.

Fenomenalizm Yalnızca duyumların dolaysız bilginin nesnesi olduğu postulasına dayanan bir bilgi kuramı. Aşırı fenomenalizm, dünya «idealar»ın, «duyumlar karmaşaları»nın bir toplamıdır (bak. Berkeley; Ampiriokritisizm), duyumların ardında neyin saklı yattığını bilemeyiz *(Hume)* diyen bir öznel idealizme yol açar. Ilımlı Fenomenalizm, nesnelerin duyumlarda kendi varlıklarını belli ettiklerini kabul edişiyle, ya nesneleri maddi şeyler olarak gören maddeciliğe (bak. Locke), ya da nesneleri bilinemez «kendinde şeyler» olarak gören Kantçı bilinemezciliğe (bak. Kant, Mill, Spencer) yol açar. Çağdaş pozitivizmde Fenomenalizm, deneyimi bir «nesne» ya da «fenomenalist» dil içinde dile getirebilme olanağına indirgendiğinde, linguistik biçim alır. Şeyler üstüne önermelerin bilincin içeriğiyle ilgili önermelere indirgenebileceğini açıklayışlarıyla, kimi yeni–pozitivistler, son zamanlarda, bu gibi çabaların boşunalığını göstermiş olmaktadırlar. Diyalektik maddecilik açısından, Fenomenalizm'in çıkış savı yanlıştır, çünkü bilgiyi gerçeklikten ve pratikten ayırmaktadır.

Fenomenoloji *Husserl* ile izleyicileri (L. Landgrebe, E. Fink ve daha başkaları) tarafından kurulmuş bir öznel idealist eğilim. Fenomenoloji, çağdaş burjuva felsefesi üstünde büyük bir etki bırakmıştır. Fenomenoloji'nin ana kavramı, «bilincin yönelmişliği» (nesneye yöneltilmiş olması), şu öznel idealist ilkeyi öne sürmeye çalışır: «Nesne olmadan özne de olmaz». Burada, felsefe, gerçek olguların bilgisiyle karşı karşıya konmaktadır. Fenomenoloji düşünceleri, *varoluşçuluk*'un (bak. Heidegger, Sartre) felsefi temeli haline gelmiştir. M. Scheler ve *Merleau Ponty*, kendi öğretilerini geliştirirken, Fenomenoloji'ye dayanmışlardır. Katolik filozoflar (Van Breda ile daha başkaları), Fenomenoloji'yi *yeni–Thomascılık* ile birleştirirler. Fenomenoloji'nin vardığı idealist sonuçlar fenomenoloji okulunun kendi içinde bile karşıtlıklara yol açmıştır; fenomenoloji okulunun sol

kanadı (maddeci «natüralizm»e eğilimiyle N. Farber, yer yer de R. Jngarden), kendi «akılcı çekirdeği»ni koruyarak, Fenomenoloji'yi öznelcilikten, akıldışıcılıktan ve varoluşçuluktan korumaya çalışır. Fenomenolojik eğilimin kuramsal merkezleri, Belçika'daki Louvain Katolik Üniversitesi Husserl Arşivleri ile 1940'dan bu yana *Philosophy and Phenomenological Research* (Felsefe ve Fenomenolojik Araştırma) adlı dergiyi yayınlayan Uluslararası Fenomenoloji Kurumu'dur (Buffalo, New York Eyaleti, ABD).

Feodalizm *Köleci sistem*'i izleyen ve *kapitalizm* öncesi toplumsal-ekonomik oluşum. Feodalizm'in ekonomik sistemi, değişik zamanlarda ve değişik ülkelerde çok çeşitli biçimler almakla birlikte, tek bir tipik çizgi gösterir: Ana üretim araçları, yani toprak, (kimi zamanlar devletle nerdeyse bütün bütüne örtüşen) feodal beylerden oluşmuş yönetici sınıfın tekeli altındadır; ekonomi ise, küçük üreticilerce, köylülerce yürütülür. Temel feodal ekonomik ilişkiler, feodal rantta, yani feodal beyler (ya da devlet) tarafından üreticilerden çalışma, para, ya da bu tür bir ödeme biçiminde toplanan artıdeğerde kendini gösterir. Feodal ilişkiler sistemi, zorunlu olarak, kentleri de içine alır; çünkü tarımsal ürünlerin kentlerde pazarlanması olmadıkça, feodalizmde *para rantı da sözkonusu olamaz*. Feodal toplumun köylülerinin feodal beylerce sömürülmesine (yalnızca ekonomik zorla sınırlı olmayan bir sömürüye) bağlı çatışkısı, çeşitli toplumsal çatışma biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunların en keskin biçimi halk ayaklanmaları ile köylü savaşlarıdır. Feodalizm ideolojisi, pozitiv bilgiye olduğu kadar, (*Hıristiyanlık, İslamlık, Buddhacılık, Konfüçyüscülük*, vb. gibi) dünya dinlerine yaslanan kurgusal anlayışlara doğru bir yönelim gösterir. Feodal toplumun siyasal yapısı, kendi gelişmesi içinde, ufak devletlerden çok yüksek merkezi mutlakçı monarşilere kadar, çeşitli evreler gösterir. Nomadik denilen Feodalizm, ayırdedici ana çizgileri aynı kalmakla birlikte, Feodalizm'in özgül bir biçimini oluşturur. Feodalizm'in daha sonraki döneminde, kapitalist ilişkilerin başvermesi olarak imalatçı üretime tanık olunur. Batı Avrupa'da ilk burjuva devrimlerinin olgunlaşması ve yürütülmesi bu döneme rastlar.

Fetişizm (Ekonomik, ideolojik, vs.) bir toplumsal ilişki biçimi ve bu ilişkiye karşılık veren anlayış; bu anlayış, şeylere özgül *toplumsal nitelikler yükleyerek, insanoğlu* kültüründen gelen temel özellikleri doğal şeylermiş gibi görür. Metafizik maddecilik, fetişizm'in aldatmacaya dayalı olmaktan başka bir şey olmadığını düşünürken, Marxçılık, Fetişizim'in nesnel içeriğini açığa koyar. Tarihsel açıdan, Fetişizm'in ilk biçimi, nesnelere (fetişlere) büyüsel bir güç tanıyan (bak. Büyü, Totemcilik) ilkel insanın çok düşük kültür düzeyinden kaynaklanır. Fetişizm öğeleri, bütün modern dinlerde yer alır. Meta, özellikle kapitalist meta üretimi, Fetişizm'i gündelik pratiğin bir çizgisi haline getirir. Bunun en ilk biçimi, meta fetişleşmesi olup, böyle bir şey, o metanın kişileştirilmesi ve onu üretenlerin *şeyleşme*'si anlamına gelir. Burada, metaların üretcisi olan kişiler, kendi aralarındaki ilişkilere insanların çalışma sırasında *girdikleri doğrudan toplumsal ilişkiler* olarak değil, ama kişiler arasındaki maddi ilişkilermiş, şeyler arasındaki toplumsal ilişkilermiş gibi, bakarlar. Fetişizm, paraya, altına tapınmada; sermayeye emekten bağımsız olarak, kendi kendini çoğaltma gücü tanımada; iktidar ve siyasal kurum simgelerine bağnazca bir saygınlıkta, ideolojik kavram ve sloganlara gizli güç tanımada kendini gösterir. Bütün bu durumlarda, insanoğlu etkinliğinin (maddi ya da manevi) sonuçları, insanlar üstünde gizemsel bir bağımsızlığa ve güce bürünür. Fetişizm'in kökleri, özne ile nesne arasındaki

ilişkinin nesnel yönden çarpıtılıp tersine çevrilmesinde, toplumsal ilişkilerin *yabancılaşma*'sında ve şeyleşmesinde, yani insanın herhangi bir şey ya da şeylerin işlevlerini yerine getiren biri düzeyine indirilmesinde yatar. Sosyalizmin ve komünizmin kurulmasında, Fetişizm'in bütün kaynaklarının ve biçimlerinin üstesinden gelinmiş olması ve kişilikler olarak kişiler arasında ilişkilerin yerleşmiş olması sözkonusudur.

Feurbach Ludwig (1804–1872) Alman maddeci filozof ve tanrıtanımaz. 1830 yılında tanrıtanımaz görüşleri yüzünden çıkarıldığı Erlangen Üniversitesi'nde dersler vermiş olan Feurbach, yaşamının son yıllarını taşrada geçirmiştir, Marxçılığı kabul etmemekle birlikte, 1870'de Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne katılmıştır. Dine karşı verdiği mücadele sırasında Feuerbach'ın görüşleri, *Sol Hegelcilik* düşüncelerinden madedciliğe doğru bir gelişme göstermiştir. Feurbach'ın maddeciliği ilan ederek savunuşu, kendi çağdaşları üzerinde büyük bir etki yapmıştır. *Hegel*'in insanın özüne ilişkin idealist anlayışı ve insanın özünü *kendinin bilinci*'ne indirgeyişi üstüne getirdiği eleştiri, Feurbach'ın felsefi evriminin çıkış noktasının oluşturur. Feurbach'ın bu görüşü reddetmesi, ister istemez, kendisini genel olarak idealizmi reddetmeye götürmüştür. Feurbach'ın yapmış olduğu hizmetlerden biri de, idealizm ile din arasındaki bağıntıyı vurgulamış olmasıdır. Feuerbach, Hegelci diyalektiğin idealist doğasını sert bir dille eleştirir. Bu da Hegelci felsefenin akılcı içeriğinden yararlanmasına yol açarak, Marxçılığın yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Ancak, Feurbach, Hegel'in felsefesini bir yana atmış, bu yüzden de Hegel felsefesinin temel başarısı olan diyalektiği görememiştir. Feurbach'ın felsefesinin ana içeriği, maddeciliğin savunulmasıdır. Burada, insanın özü sorunun öne çıkarılışında antropolojizm kendini gösterir. Feuerbach, insanın özünü felsefenin tek ve biricik, evrensel ve en yüksek anakonusu olarak görmüştür. Ancak, Feurbach, bu soru üstünde kararlı maddeci bir çizgide gidememiştir; çünkü, insanı soyut bir birey olarak, salt biyolojik bir varlık olarak almıştır. Bilgi kuramında, Feurbach, *ampirizm*'in ve *duyumculuk*'un bakışaçısını uygulamış ve *bilinemezcilik*'e kararlılıkla karşı olmuştur. Aynı zamanda, Feurbach, düşüncenin bilmedeki önemini yadsımamış, nesneyi öznenin etkinliğiyle bağıntısı içinde incelemeye çalışmış ve insanın bilgisi ile bilincinin toplumsal doğası üstüne sezişler dile getirmiştir. Ancak, bütününde, Feurbach, tarih anlayışında bütün bütüne idealist konuma bağlı kaldığından, Marxçılık–öncesi maddeciliğin gözleyici doğasını aşamamıştır. Feurbach'ın toplumsal fenomenler üstüne idealist görüşleri, kendisinin antropolojiyi toplumsal yaşamın incelenişine evrensel bir bilim olarak uygulama isteğinden kaynaklanır. Feurbach'ın idealizmi, özellikle din ve ahlâk üstündeki incelemelerinde açıkça görülür. Feurbach, dini insana özgü çizgilerin yabancılaşması olarak görmüştür; burada, insan ikinci bir insan haline gelmekte ve kendi özünü Tanrı'da gözlemektedir. Feurbach, insanın böyle ikinci bir insan haline gelişinin nedenini, insanın kendisini doğadaki ve toplumdaki kendiliğinden güçlerle bağımlı duymasında görmüştür. Feurbach'ın dinin toplumsal ve tarihsel kökleri üstüne sezişleri özel bir önem taşır. Ancak, Feurbach, dinle çarpışmanın etkili yollarını görememiş (bunu eğitime bağlamış), hatta yeni bir dine olan gereksinimi savunmuştur. İnsanın içinde yaşadığı gerçek dünyayı anlayamadığı için de, ahlâk ilkelerini insanın mutluluğa yönelik içgüdüsel çabasına bağlamıştır. Böyle bir şey, eğer herkes kendi gereksinmelerini akılcı bir biçimde sınırlandırsa ve başka insanları severse elde edilebilir. Feurbach'ın kurduğu ahlâk, soyut, öncesiz sonrasız, bütün zamanlar

ve bütün insanlar için aynı olan ahlâktır. Feuerbach'ın antropolojizm düşüncelerini idealist bir yorumla ele almaktadırlar. Başlıca yapıtları: *Zur Kritik der Hegelschen Philosophie* (Hegel Felsefesinin Eleştirisi), 1839; *Das Wesen des Christenthums* (Hıristiyanlığın Özü), 1841; *Voläufige Thesen zur Reform der Philosophie* (Felsefe Reformuna İlişkin Tezler), 1842; *Grundsätze der Philosophie der Zukunt* (Geleceğin Felsefesinin Temel İlkeleri), 1843.

Feurbach Üstüne Tezler Marx tarafından 1845 baharında yazılmış on bir tez. Bunlar ilk kez Engels tarafından, 1888'de, *Ludwig Feuerbach und die Ausgang der klassischen Deutschen Philosophie* (Ludwig Feurbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu) adlı yapıtına ek olarak yayınlanmıştır. Engels'in de ortaya koyduğu gibi, *Feuerbach Üstüne Tezler*, «yeni dünyagörüşünün parlak tohumlarının atıldığı ilk bölüme oranla değersiz»dir (Marx, Engels, *Seçilmiş Yapıtlar*, cilt 3, s. 336). İçeriği açısından, *Tezler, Alman İdeolojisi*'ne yakındır. *Tezler*'in de, Marx, yeni bir felsefinin ana ilkelerini özlü biçimde formüllendirir. Burdaki ana düşünce, pratik üstüne bilimsel bir anlayışının ele alınmasıdır. Bu iş, Marx'ın temel önermelerini işlemiş olduğu maddeci bir tarih anlayışını getirir. Şöyle ki: Bütün toplumsal yaşam özünden pratiktir, insan kendi emeğinin ürünüdür, kendi doğası gereği toplumsaldır, ideolojik fenomenler (örneğin, din) toplumun varolması ve gelişmesi koşullarına dayanır. Bu bakışaçısından, Marx, Feuerbach'ın tarihsel idealizmini ve ütopyacı sosyalizmi eleştirmiştir. Teori ile pratiğin birliğinden yola çıkarak, Marx, epistemoloji sorunlarını yeni bir ışık altında ortaya atmış, «daha önceki» bütün maddeciliği eleştirmiş, bu maddeciliğin başlıca kusurunun kendi gözleyici karakteri olduğunu belirtmiştir (bak. Gözleyicilik). Marx, idealist pratik etkinlik anlayışındaki kusurları da sergilemiştir. Marx'ın tezleri, diyalektik maddeci felsefenin özünü ve görevlerini ve toplumun devrimci yoldan dönüştürülmesindeki rolünü temellendirir.

Fichte, Johann Gottlieb (1762–1814) Alman filozof; klasik Alman idealizminin *Kant*'tan sonraki ikinci adı, (tanrıtanımazlık yüzünden atıldığı) Jena ve Berlin üniversiteleri profesörü. Fichte, toplumsal zümre ayrıcalıklarını eleştirerek, Alman birliğini ve feodal dağınıklığın kaldırılmasını savunmuş; «pratik» felsefenin, ahlâkı haklı çıkarmanın, devleti ve yasal sistemin önemini vurgulamış; bilimsel olarak ele alınan kuram sisteminin, yani bilimler biliminin «pratik» felsefenin bir öngereği olduğunu düşünmüştür. Fichte'nin 1794'te yayınlanan *Wissenschaftslehre* (Bilim Öğretisi) adlı çalışmasının altında *öznel idealizm* yatar. Fichte, Kant'ın «kendinde şey» öğretisini bir yana atarak, bilginin bütün çeşitli biçimlerini tek bir öznel idealist ilkeden getirmeye çalışmıştır. Fichte, dünyayı yaratan sınırsız etkinliğe sahip bir tür mutlak öznenin varolduğunu ortaya sürer. Fichte'nin, kendi içinde birtakım idealist diyalektik çizgiler taşıyan Fichte yöntemine «antitetik» adı verilir, çünkü antitezi tezden çıkarmaz, karşı karşıya koyar. Fichte, hakikatin akılcı bilginin organı olan zihin tarafından doğrudan doğruya gözlendiğini düşünmüştür. Fichte'nin felsefesi, kendi öğretisinin temel özelliği olan öznel idealizme olduğu kadar, yaşamının sonlarında daha çok belirginleşen *nesnel idealizm*'e doğru da bir eğilim göstermiştir. Özgürlük sorusu, Fichte'nin etiğinin odak noktasını oluşturur. Bu soruya duyduğu ilgi Fransız Devrimi'yle daha da artmıştır. Spinoza gibi, Fichte de, özgürlüğü nedensiz bir edim olarak değil, zorunluluğun kabul edilmesine bağlı bir eylem olarak görmüştür. Ancak, Spinoza'ya karşıt, Fichte, insanın özgürlüğünün derecesini, bireysel bilgelik yerine, bireyin içinde bulunduğu tarihsel

çağa bağlar. Kendi günündeki Almanya'nın gerikalmışlığının yol açtığı yanılsamaların üstesinden gelemeyen Fichte, Alman burjuva toplumu için *«der geschlossene Handelsstaat»* (kapalı ticaret devleti) biçiminde bir ütopyacı tasarı düşünmüştür. Bu tasarı, Almanya'daki burjuvaca gelişmenin birtakım özgül öğelerini yansıttığı kadar, milliyetçi Alman ayrıkçılığı da içinde olmak üzere, birtakım gerici çizgiler de taşıyordu. Marxçılık–Leninçilik'in kurucuları, Fichte'nin öğretisinin ilerici ve gerici çizgilerinin derinden bir değerlendirmesini yapmışlardır.

Fideizm Bilimi dinin altına koymaya ve bilimsel bilgiyi dinsel dogmaları savunmada kullanmaya çalışan bir gerici öğreti. Fideizm, bilimin ancak fenomenlerin, olguların, ikincil (fiziksel) nedenlerin bilgisini verdiğini, birincil (doğaüstü) nedenleri açığa çıkaramadağını ve varlığın daha derin kaynaklarını açıklayamadığını öne sürüşe dayanır. Bilimin işlerlik alanını sınırlandıran fideistler, bilimsel bilginin hakikatin bütününü açığa koyamayacağını öne sürerler; dinsel inanca giden yolu açabilmek için, nesnel hakikatin varolduğunu yadsırlar. Fideistlerin bilginin sınırları üstüne öğretilerinin bir amacı da, bilimi kendi geniş felsefi ve metodolojik öneminden yoksun bırakmaktır. Fideistler, ancak dinin Evren'in nasıl ve ne amaçla varolduğunu ve insanoğlu yaşamına anlam ve amaç kazandırdığını doğru olarak açıklayabileceğini, bilimin ise yalnızca bu amaca ulaşmanın birtakım yollarını sağladığını öne sürerler. Fideizm, burjuva felsefesi ile teolojinin ittifakının ideolojik temelini oluşturur. Çağdaş burjuva felsefesinde birçok eğilim (*kişiselcilik, yeni–Thomsçılık, varoluşçuluk,* vs.) açıkça fideist öğeler taşır. Öte yandan, teologlar da dinin daha bilgilice savunulması için, bu eğilimler ile daha başkaca burjuva felsefi eğilimlerin (akıldışı güçlerin insan üstündeki etkisi üstüne, akılcı yoldan açıklanamayan şeylerin varoluşu üstüne, vb.) düşüncelerinden yararlanırlar.

Fillileşme bak. Edimselleşme.

Fikir bak. Düşün (idea).

Fizik Maddi parçacıkların, madde ve alanın hareketinin, atomların; yerçekimsel, elektrik, manyetik ve daha başka alanların karşılıklı etkileşimlerinin, moleküler süreçlerin temel özellik ve yasalarının bilimi. İlkçağda, «fizik» sözcüğü, doğa üstüne bilginin tümünü gösteriyordu. Daha sonraları, fizik, cisimlerin hareketini yöneten yasaların mekanik ile sessel (akustik) ısıl, elektrik, manyetik ve optik fenomenlerin nedenlerini yöneten yasaların bilimi olarak anlaşılmıştı. Klasik fizik, bu fenomenlerin nedenlerini Newton'un mekanik yasalarıyla açıklamaya çalışmıştır. 19. yüzyılda, mekanik, ısıl ve elektromanyetik süreçlerin, maddenin bütün bu hareket biçimlerinin nitel ölçütü olan enerji değişmez kalmak üzere, geriye geçişlerle bağıntılı olduğu düşüncesi yerleşmişti. Enerjinin sakımı ilkesi (bak. Enerjinin Sakımı Yasası), Fizik'in temel ilkesi olmuştu. 20. yüzyılın başlarında, birçok yeni, o güne kadar hiç bilinmedik fiziksel fenomenler: Radyo sinyallerinin, X–ışınlarının ve radyo–aktivitenin oluşumu ve yayınımı bulgulanmıştır. Aynı zamanda, *Mendeleyev* tarafından bulgulanan kimyasal temel özelliklerin dönemliliği, kuramsal fiziğe ufuk açmıştı. Fizik bu fenomenlerin nedenlerini araştırışıyla, atom ve nükleer fiziğe, sonra da *temel parçacıklar* fiziğine ayrılmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında, kuramsal fizik, *görecelik kuramı*'nın ve *kuantum mekaniği*'nin ortaya çıkmasıyla, klasik anlayış ve düşüncelerden kopmuştur. Çarpıcı başarılar elde etmiş olan modern fizik, teknoloji ile toplumsal yaşam üstünde görülmedik bir etkide bulunmaktadır. Kendi gelişmesi boyunca, Fizik, felsefeyle yakından bağıntılı olmuştur. İlkçağdaki, fizik bil-

gisi yanısıra fiziksel varsayımlar, çeşitli felsefi sistemlerin bileşken bir parçasıydı. Klasik mekaniğin gelişmesi yoluyla biriken fizik bilgisinin genelleştirilmesi, 17.–19. yüzyıllarda maddeci düşüncelerin temelini oluşturmuştur. 19. yüzyılda fizikteki bulguların çözümlenerek özgülleştirilmesi, Marx ve Engels tarafından diyalektik maddecilik öğretisine dayandırılmıştır. 20. yüzyılda, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, idealist eğilimler, fizik anlayışlarında yer alan değişimleri idealist, pozitivist sonuçlamalara varmak için kullanmaktadırlar (Bak. Fiziksel İdealizm). Bilimdeki daha sonraki gelişmeler Fizik'in diyalektik maddeciliği destekleyen çürütülemez kanıtlar getirdiğini, Marxçı felsefi düşüncelerin fizik araştırmalarında yapılan doğa incelemelerine yeni bir güç kattığını göstermiştir.

Fizikalizm *Mantıkçı pozitivizm*'de *Carnap*, O. Neurath ile daha başkaları tarafından işlenmiş bir anlayış. Fizikalizm'in sözcüleri, bilimsel bir önermeyi doğrulamanın biricik yolunun onu fizik diline, *«physicalia»*-ya çevirmek olduğunu söylerler. Fizik diline çevrilmeyen önermelere ise bilimsel anlamdan yoksun gözüyle bakılır. Bütün bilimsel bilginin ve bu bilginin nesnel hakikatinin birliğinin yerine, böylece, tek bir dili, ya da daha kesin söylenecek olursa, biricik bir bilim dilini geçirme yolları araştırılır. Birleşik bir dil bulma ve bunu bütün bir birikmiş bilgi sistemine çevirme çabaları, gerek fizikalistlerin, gerek onları eleştirenlerin (bak. Eleştirel Akılcılık) de kabul ettikleri gibi, başarısızlığa uğramıştır.

Floranski Pavel Aleksandroviç (1882–1943) Rus din düşünürü ve bilgini. Floranski, Solovyov'un «tüm kucaklayıcı varlık» felsefesini geliştirerek, bunu yalnızca dini ve felsefi tezlerle değil, ama aynı zamanda fizik, matematik ve filolojinin bilimsel postulalarıyla da temellendirmeye çalışmıştır. Floranski'nin görüşleri, bilimsel doğruları dinsel inançla birleştirme, kültürün kökenini dinsel tapınmaya bağlama ve Ortodoks dogmayı bilim ve felsefe yoluyla savunma doğrultusundaki çabalarının tutarsızlığını gösterir. Bugünkü dinsel bunalımda, Ortodoks teologlar, dinsel dogmaları savunabilmek için, Floranski'nin felsefi mirasına sığınırlar.

Forster Georg (1754–1794) Alman maddeci düşünür, doğa bilimci ve devrimci. Forster'in görüşleri *Fransız 18. yüzyıl maddecilik*'inin etkisi altında biçimlenmiştir. Forster, Kant'ın apriorizmini maddeci duyumculuk açısından eleştirmiş ve *Jakobi*'nin akıldışıcılığını reddetmiştir. Forster, *toplum sözleşmesi* kuramını desteklemiş, burdan halkın zorbalığı ve feodal düzeni devrim yoluyla devirme hakkına sahip olduğu sonucuna varmıştır. Devrim, Forster'a göre, ahlâkı yeniden canlandırmanın ve insanları kendi kötülüklerinden kurtarmanın bir yoludur da. Forster, ulusal egemenliği ateşli bir biçimde savunmuş, sömürgeci köleliği çok sert bir dille mahkum etmiştir. Forster, 1792–93 yıllarında Almanya ve Fransa'daki devrimci olaylarada etkin bir biçimde katılmıştır. Engels, kendisini gerçek bir demokrat olarak görmüş ve Almanya'nın en iyi yurtseverleri arasına katmıştır. Başlıca yapıtı: *Über die Beziehung der Staatskunst auf das Glück der Menschheit* (Devlet Sanatının İnsanlığın Mutluluğuyla İlintisi Üstüne), 1794.

Fourier, François Marie Charles (1772–1837) Fransız ütopyacı sosyalist. Fourier, burjuva toplumunu sert bir biçimde eleştirmiş; Fransız Devrimi ideologlarının dile getirdiği düşünceler ile gerçeklik arasındaki çelişkileri, yoksulluk ile zenginlik arasındaki çatışkıyı açığa sermiştir. Fourier, sosyalist sistemi haklı çıkarmak için, Fransız maddecilerinin çevre ve eğitimin kişiliğin yoğrulmasındaki belirleyici rolü üstüneki düşüncelerinden yola çıkar. Bu-

na göre insanoğlunun bütün bu gibi tutku ve çabaları iyidir. Kabahat insanda değil, ama içinde yaşadığı toplumdadır. Onun için, insanoğlunun bütün tutkularına karşılık verecek bir toplumsal sistemi yaratma zorunluluğu vardır. Burada Fourier'e göre, birkaç üretim biriminden oluşacak *phalange*, geleceğin toplumunun ana çekirdeği olacaktır. *Phalange*'a bağlı her üye, çalışma hakkına sahiptir. İnsanı boğan dar meslekçilik, *phalange*'da kaldırılmıştı; gün boyunca her phalange üyesi, bir işden bir başka tip işe geçerek, her işde 1.5–2 saat kadar çalışacaktı. Böyle bir şey, emeği bir zorunluluk ve haz alma konusu haline getirecekti. Bunun sonunda da, toplum, yüksek bir emek üretkenliğine ve maddi bolluğa kavuşacaktı. *Phalange*'da dağılım, emeğe ve yetiye göre olacaktı. Öbür ütopyacı sosyalistlerde olduğu gibi, Fourier'de de görülen, proletaryanın tarihsel görevi anlayışından yoksunluk ve toplumu yenileştirmenin yolu olarak devrimin yadsınması, kendi belirleyici bir yanını oluşturur. Fourier, getirdiği hedeflere sosyalist düşüncelerin kapitalistler arasında barışçıl yollardan yaygınlaştırılmasıyla ulaşılacağını ummuştur. Başlıca yapıtları: *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (Dört Hareket Kuramı ve Genel Yazgı), 1808; *Théorie de l'unité universelle* (Evrensel Birlik Kuramı), 1822; *Le Nouveau Monde Industriel* (Yeni Sınai Dünya), 1829.

Frank, Philipp (1884–1966) Avusturyalı fizikçi ve filozof, matematiksel fizik uzmanı. *Viyana Çevresi*'nin etkin bir üyesi olarak Frank, *Schlick*'le birlikte kendi döneminde pozitivizmin biçimlenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Öbür *yeni-pozitivizm*'ciler için olduğu gibi, Frank'ın da tipik bir özelliği, ampirizm ile apriorizmi eklektik bir biçimde bileştirmek ve (uzay, zaman, vb. gibi) birtakım kategorilerin duyuötesi bir yanı olduğunu kabul etmekti. Başlıca yapıtı: *Philosophy of Science. The Link Between Science and Philosophy* (Bilim Felsefesi. Bilim ile Felsefe Arasındaki Halka), 1957.

Frankfurt Okulu Batı'da sol radikal bir toplumsal-felsefi düşünce eğilimi; yeni-Marxçılık adı verilen eğilimin bir çeşidi. Frankfurt Okulu, Marx'ın «gerçek düşünceler»ini «yeniden bulgulama» ve onarma savını gütmekle birlikte, gerçekte Marxçılığı çarpıtmaya ve yanlışlamaya çalışır. Frankfurt Okulu, 1930'larda Frankfurt Toplumsal Araştırma Kurumu temeli üzerinde ortaya çıkmıştır. Okulun resmi başkanı, M. Horkheimer (1895–1973), Alman revizyonist K. Korsch'un *(Marxismus und Philosophie,* 1923, Marxçılık ve Felsefe) ve *Freudculuk*'un etkisinde kalmış, sol radikal bir yeni-Hegelciydi. Frankfurt Okulu'nun en tanınmış temsilcileri *Adorno, Marcuse* ve *Fromm*'dur. . Dünya Savaşı'ndan sonra, «ara» Frankfurt kuşağı (J. Habermas, A. Schmidt, O. Negt ve A. Wellmer) ortaya çıkmıştır. 1960'lar ise, en genç ve en aşırı kuşağın (H.-J. Krahl ile daha başkalarının) doğuşuna tanıklık eder. Frankfurt Okulu, (1930'ların ikinci yarısında, Horkheimer ile Marcuse'ün yapıtlarında konduğu biçimiyle) «eleştirel toplum kuramı»ndan kötümserci bir tarih felsefesine doğru bir evrim geçirmiştir. Buradaki başlıca eğilim, toplumsal ilişkilerden doğaya bağlı ve nesnel olan her şeyi kaldırmak, bu ilişkileri (insanoğlu uygarlığının tüm tarihine uzandırarak) meta-para ilişkileriyle özdeşleştirmek olmuştur. Son çözümlemede, bu eğilim, toplumsal ilişkilerin kaba sosyolojik bir yorumuna yol açıkmıştır. Frankfurt Okulu adının yaygınlık kazanması, Batı'da *Yeni Sol* hareketin yayılmasına da bağlı olmuş, bu hareketin sönmesiyle birlikte yaygınlığı da azalmıştır.

Franklin, Benjamin (1706–1790) Ansiklopedik bilgili bilim adamı, Amerikan Aydın-

lanma hareketinin bir temsilcisi, ulusal kurtuluş hareketinin yayıncısı ve ideologu. Franklin Amerikan halkının bağımsızlık mücadelesinde etkin bir rol almıştır. Köle sahipliğini yasaklamış, ulusal azınlıkların haklarını savunmuştur. Felsefenin başlıca görevinin bilimi teolojinin müdahalesinden kurtarmak ve dinsel önyargılarla savaşmak olduğunu düşünmüştür. Bilginin yayılmasını, dinsel hoşgörünün ve vicdan özgürlüğünün vaazedilmesini, toplumsal ilerlemenin en önemli etkenleri olarak görmüştür. Franklin, ılımlı bir deizm (bak. Deizm) içinde, tanrının doğa ve toplum üzerinde egemen oluşuyla ilgili dini dogmayı reddeder. Ancak, ahlâkı bütün bütüne reddetmemiş; etik normların ve davranış kurallarının insanın doğasında ve insanın aklında yattığını, dinsel zorlayıcı bir kurallılığa gerek olmadığını düşünmüştür. Franklin; (özel mülkiyet, devlet, vb. gibi) toplumsal kurumların kökenine *doğa yasası* ile *toplum sözleşmesi* açısından yaklaşmıştır. Ekonomik sorunları ele alışında, Franklin, değeri emeğin yarattığı savını ortaya atan ilk kişilerden olmuştur. Başlıca felsefi yapıtları: *A Dissertation on Liberty and Necessity, Pleasure and Pain* (Özgürlük ve Zorunluluk, Haz ve Acı Üstüne Bilimsel Savlama), 1725; *The Way to Wealth...* (Refaha Giden Yol...), 1758.

Frege, Gottlob (1848–1925) Alman mantıkçı, matematikçi ve filozof. Frege'nin çalışmaları *matematiksel mantıkta* yeni bir evre açmıştır. Önerme ve yüklem mantığının belitsel kuruluşu üstünde etkili olacak biçimde matematiksel tanıt kuramının temellerini ilk atan Frege olmuştur. Frege, matematikteki çok şeyin mantığa indirgenebileceğini tanıtlama amacıyla, biçimleştirilmiş bir aritmetik sistemi kurmuştur. Mantıkta daha sonraki gelişmeler, Frege'nin bıraktığı mirasın geliştirilmesine özellikle de kendi sisteminde ortaya konan çelişkinin üstesinden gelinmesine bağlı olmuştur. Frege, mantıkta öznelci «psikolojik» eğilime karşı olmuştur. Frege'nin mantık görüşleri, maddeciliğin damgasını taşır. Frege'nin tümel sorununu ele alışı, *Platon* anlayışı içinde, nesnel idealizm çizgileri taşır. Frege, mantıkçı semantikte, linguistik anlatımların *düzanlam* ve anlam kavramlarına bağlı yanını temellendirmiştir.

Freudculuk Adını Avusturyalı hekim, sinir ve akıl hastalıkları uzmanı S. Freud'dan (1856–1939) alan *psikanaliz* kuramı ve yöntemi. Freud, Hastalıklı zihinsel süreçleri inceleyerek, zihinsel edimlerde yer alan değişimleri fizyolojik nedenlerde açıklamaya çalışan kaba maddeciliği kararlı biçimde reddetmiştir. Freud, psişik etkiliği bağımsız, maddi süreçlerle yanyana yer alan (bak. Psikofizik Koşutluk), ve bilincin dışında yatan (bak. Bilinçdışı) özel, kalıcı psişik güçlerce yönetilen bir şey olarak görmüştür. Yazgı gibi, insanın psişesini kaplayarak, bilinçaltı haz alma çabası (bak. Libido) ile zihnin kendisini uyarladığı «gerçeklik ilkesi» arasında değişmez psişik çatışmalar yer alır. Freud, bütün psişik koşulları, insanın bütün eylemlerini, ayrıca bütün tarihsel olayları ve toplumsal fenomenleri psikanalize bağlamış, yani bunları bilinçdışı, her şeyden önce de cinsel içtepilerin kendini göstermesi olarak yorumlamıştır. Freud'a göre, insanın psişesinin derinliklerinde yatan kalıcı çatışmalar, (doğrudan kavramaya kapalı biçimde), ahlâk, sanat, bilim, din, devlet, yasa ve savaşların, vs. kaynağını ve içeriğini oluşturur (bak. Yüceltme). Yeni–Freudcular (bak. Yeni–Freudculuk), «kültürel psikanaliz» okulunun sözcüleri (K. Horney, A. Kardiner, F. Alexander ve daha başkaları), Freud'un ana mantık çizgisini bozmadan korumuşlar; ancak, insanoğlu yaşamının bütün fenomenlerinin altında cinsel bir akım görme eğilimini ve klasik Freudculuk'un birtakım daha başka metolodojik çizgilerini reddetmişlerdir. Freudcu anlayış, burjuva kültür

üstünde, özellikle de sanat kuramı ve yapıtları üstünde çok büyük bir etki göstermiştir. Freudculuk'un nöroloji ve psikiyatride etkisi azalmıştır.

Fromm, Erich (1900–1980) Alman–Amerikan filozof, sosyolog. Yeni–Freudcu «kültürel psikanaliz» okulunun (bak. Freudculuk) temsilcisi. Freud'la karşılaştırıldığında, Fromm, daha çok bir «toplumsal–psikolog» olup, insanın özünü daha az biyolojiye bağlar. Fromm, önemli bir sorunu, yani toplumsal gelişmenin psikolojik ve toplumsal etkenleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin işleyişini kavramaya çalışır. Ancak, «toplumsal çevre» üstüne yaptığı çözümlemede, Fromm, sınıfsal ayrımları görmezlikten gelmiş, insanın özüne ve tarihsel sürecin bütününe soyut bir psikolojik bakışaçısından yaklaşmıştır. Fromm, aynı zamanda, modern burjuva toplumdaki kötülükleri de (*yabancılaşma* sonucunda insanın «şey»e dönüşmesini, varoluşun akıldışılığı ve anlamsızlığını da doğru bir gözle saptamıştır. Kendi görüşüne göre, kapitalizm, zihince hasta, akıldışı bir toplumdur. Ancak, Fromm, bu durumdan çıkış yolunu, «hümanist psikanaliz»de, «bireysel hastalıklılığı» iyileştirmede görür. Fromm, Freudculuk ile Marxçılığın bir «bireşim»ini yapmaya da çalışmıştır. Başlıca yapıtları: *Escape from Freedom* (Özgürlükten Kaçış), *Man for Himself* (Kendini Savunan İnsan), 1947; *The Sane Society* (Sağlıklı Toplum), 1955; *Marx's Concept of Man* (Marx'ın İnsan Kavramı), 1961; *The Revolution of Hope. On Humanistic Technique* (Umut Devrimi. Hümanist Teknik Üstüne), 1968; *The Crisis of Psychoanalysis* (Psikanalizin Bunalımı), 1973; *The Art of Loving* (Sevme Sanatı), 1956.

Fütüroloji İnsansoyunun geleceği üstüne düşünceler, toplumsal süreçlerin ufkunu ele alan bir bilgi dalı. Fütüroloji terimi 1943'te Alman sosyolog O. Flechtheim tarafından ortaya atılmıştır; Flechteim bu terimden ideolojiye ve ütopyaya karşıt çizgide, sınıflar–üstü bir «gelecek felsefesi»ni anlıyordu. 1960'ların başlarında, bu kavram, bütün bilim dallarının ilerdeki işlevlerini açığa koyma amacını taşıyan «gelecek tarihi», «gelecek bilimi» anlamında Batı'da geniş yaygınlık kazanmıştır. Toplumsal süreçlerin ufku birçok bilim tarafından incelendiğinden, birçok anlama gelen ve belirsiz bir terim olan Fütüroloji'nin yerine, 1960'ların sonlarında ileriyi tanılama kuram ve pratiğini içine alan «gelecek araştırması» kavramı getirilmiştir. Burjuva Fütüroloji, düzeni savunucu, reformcu, sol radikal ve daha başkaca eğilimleri içine alır. 1960'larda geçerli olan düzeni savunucu eğilim, *«sanayi–sonrası toplum»* kuramının (Belli, H. Kahn, R. Aron, B. de Jouvenal) ortaya konmasına yol açmıştır. Reformcu eğilim ise, *yakınlaşma kuramın'*dan (F. Baade, F. Polak) yola çıkar. Sol radikaller de, (A. Waskov, vs.) *bilimsel ve teknik devrim* koşulları altında «Batı uygarlığı»nın yıkıma doğru gitmesinin kaçınılmaz olduğunu tanıtlamaya çalışırlar. 1960'ların sonlarından bu yana, burjuva Fütüroloji bir bunalım geçirmekte olup, bu bunalım, toplumsal gelişmenin gösterdiği bugünkü eğilimler içinde, «tümdünyasal yıkım»ın kaçınılmaz olduğunu tanıtlamaya çalışan bir eğilimin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda en önde giden eğilim, özellikle de düzeni savunucu eğilim, insanlığın ufkunu bilgisayar hesaplarına dayandıran ve tümdünyasal modellendirme adı verilen çalışmayı başlatan *Roma Kulübü*'ne dönüşmüştür. Burjuva Fütürolojisi'ndeki çeşitli ve çelişkili anlayışların karşısında diyalektik ve tarihsel maddecilik ile bilimsel komünizme dayanan insanlığın geleceği öğretisi ile bilimsel öngörü anlayışı yer alır.

Fyodorov, Nikolay Fyodoroviç (1828–1903) Rus düşünür. Fyodorov'un görüşü,

idealist ve gerici ütopyacı öğeler (yaratılışa inanç, Slavcı görüşler) yanısıra, doğa fenomenlerini bilimsel ve teknik yollardan düzene koyma, teori ve pratiğin birliği ve uzayı bulgulamanın zorunluluğu üstüne birtakım özgün varsayımları da içine alır. Fyodorov'un çalışmaları, kendi izdaşları tarafından 1906–13 yıllarında *Filosofia obşçego dela* (Ortak Dava Felsefesi) adı altında iki ciltlik yazı, not ve mektuplar halinde yayınlanmıştır.

G

Galiç, Aleksander İvanoviç (1783–1848) Rus filozof, estetikçi ve psikolog; nesnel idealist. Galiç, verdiği derslerde (St. Petersburg Üniversitesi, 1817–21) ve *Kartina Çeloveka* (İnsanın Tablosu, 1834) adlı çalışmasında, bireysel düşünmenin nesnel gerçeklikle koşullu olduğu düşüncesine bağlı kalmıştır. Galiç, bilme sürecinde duyumların önceliğini vurgulamış, bilmenin evreler (varsayım–kavram–düşün) halinde geliştiğini söylemiş ve düşünmeyi fizyolojiye bağlamış; toplumsal ütopyayı içine alan antropolojik tarih felsefesini temellendirmiştir. *Istoriya filosofskikh sistem* (Felsefi Sistemlerin Tarihi, 1818–19) adlı çalışmasında, felsefenin gelişmesini yöneten nesnel yasaları formüllendirmeye çalışmış; Maddeciliğe karşı çıkmakla Birlikte, deneysel bilimlerin metodolojisini mahkum etmiştir. *Opyt nauki iz yaşçnogo'da* (Güzelin Bilimi Ustüne Bir Deneme, 1825), Galiç, *Romantizm* estetiğini Rusya'da savunan ilk kişilerden biri olmuştur.

Galileo, Galilei (1564–1642) İtalyan fizikçi ve astronom. *Aristoteles'*e tapınmaya meydan okumuş ve dogmatik *iskolastik*'e saldırmış olan Galileo, doğa fenomenlerinin matematiksel, özellikle de geometrik bir *modellendirme*'si olarak bilimsel *deney*'i uygulayan ilk kişi olmuştur. Galileo'nun mekanikte elde ettiği başlıca başarı, atalet yasası ile görecilik ilkesini bulgulayışı olmuştur; bu ilkeye göre, bir cisimler sisteminin tek yönlü ve düzdoğruda hareketi, sistemin içindeki süreçleri etkilememektedir. Galileo'nun *Copernicus*'un güneşmerkezci sistemini güçlendiren astronomik buluşları, dinsel dogmalara öldürücü bir darbe indirmiştir. Galileo'nun dünyagörüşü, açık seçik ilerici olmuştur. Galileo, dünyanın sonsuz, maddenin öncesiz sonrasız, doğanın da biricik olduğuna inanmış; doğanın mekaniğin yasaları doğrultusunda, atomların sımsıkı nedenselliğiyle yönetildiğini düşünmüştür. *Gözlem* ve *deney*, Galileo için doğayı bilmenin çıkış noktası olmuştur. Galileo, fenomenlerin iç zorunluluğu bilgisinin bilginin en yüksek düzeyi olduğunu düşünür. Galileo, sağın *tümevarım* denilen inceleme yönteminin babası sayıldığı kadar, deneysel bilimin de kurucularından biri olmakla birlikte, dinsel önyargılardan yakasını bir türlü kurtaramamış ve dünyanın tanrısallıktan kökenlendiğini belirtmiştir. Başlıca yapıtı: *Dialogo dei due massimi sistemi del mondo* (İki Büyük Yer Sistemi Üstüne Konuşmalar, 1632).

Gandhi, Mohandas Karamçand (1869–1948) Hindistan ulusal kurtuluş hareketinin önderi, Gandhicilik diye bilinen ideoloji ve taktiklerin kurucusu. Felsefi yönden, Gandhi, bir nesnel idealisttir; getirdiği sistem, insanın ahlâkça kendisini ilerletmesi olarak anlaşılan hakikat ile Tanrı'nın özdeşleştirilmesine dayanır. Gandhi'nin etik görüşleri, «sevgi yasası»na, «acı çekmek

yasası»na ve benliği köreltmeye dayanır. Gandhiciliğin ana çizgisi, toplumsal–siyasal sorunların etik biçimde ele alınması ve siyasal edimlerin «ahlâkileştirilme»sidir. Gandhi'nin tolumsal–siyasal düşünceleri, (sözel olarak, hakikati sürekli arama anlamına gelen) *Satyagraha* anlayışında yatar; bunun başlıca biçimleri (İngiliz emperyalist sömürge yönetimi altında), işbirliği yapmama ve boyun eğmemedir. Gandhi, sömürücü sınıflara elkoyulmasına karşı olmuş; ancak toplumun kökten, devrimci yoldan yeniden örgütlenmesi olanağını yadsımıştır. Gandhi, toplumsal ilerlemenin insanın gereksinmelerinin çoğalmasında değil, insanların bu gereksinmeleri kendi istekleriyle sınırlandırmasında yattığına inanır. Gandhi, Hindu–Müslüman birliğini, «dokunulmazlık»ların kaldırılmasını, kadınların kurtuluşunu, ulusal bir halk eğitim sistemini, vb. savunmuştur. Gandhi'ye *mahatma* (büyük ruh) adı verilmiştir. Gandhicilik, yönetici Hindistan Ulusal Kongresi'nin resmi ideolojisidir.

Gassendi, Pierre (1592–1655) Fransız maddeci filozof, fizikçi, astronom, rahip ve üniversite profesörü. Gassendi, *iskolastik*'e ve *Aristoteles* öğretisinin iskolastikte saptırılışına olduğu kadar, *Descartes*'ın doğuştan düşünceler kuramına da karşı savaş vermiş; kendi öğretisini üzerinde temellendirdiği *Epikuros*'un maddeciliğini yeniden canlandırmıştır. Temel yapıtı olan *Syntagma philosophicum*'da (1658), Gassendi, felsefeyi üç bölüme ayırır: 1) Bilginin sahihliği sorununu çözümlediği ve kuşkuculuk ile dogmatizmi eleştirdiği mantık; 2) Atomcu kuramı işlediği ve zaman ve mekânın nesnelliğini, yaratılmazlığını ve parçalanmazlığını çıkarsadığı fizik; 3) Kilisenin çileci ahlâk kuralına saldırdığı ve her zaman kendi içinde, her erdeminde «dinginlik» getirdiği ölçüde bir nimet olduğunu söyleyişiyle Epikurus'u yankıladığı etik. Gassendi, astronomide birçok önemli gözlem ve bulgulamada bulunmuş (Utarit'in güneş hâlesini katetmesi, Jüpiter'in daha önce bilinen dört uydusuna ek olarak beşinci uydusunun bulgulanması vs.), bilim tarihi üstüne bir kitap da kaleme almıştır. 17. yüzyılın kendine özgü koşulları içinde, Gassendi, bir filizof ve bilimadamı olarak ilerici bir kişi olmakla birlikte, maddecilikte karasız olmuştur; çünkü, dinle ve kiliseyle uzlaşmış, atomların yaratıcısı olarak Tanrı'yı kabul etmiş ve maddeci açıdan kavranan «hayvan ruhu»na ek olarak insanın bir de duyularötesi «akıl ruhu» olduğu görüşünü öne sürmüştür.

Geçmişin Kalıntıları Eski toplumdan kalan toplumsal–ekonomik ilişkilerin, görüşlerin, düşüncelerin, görenek ve geleneklerin artıkları. Sosyalizmde, Geçmişin Kalıntıları'nın üstesinden gelinmesi sorunu, özellikle çetin bir sorudur; çünkü bütün bu (burjuva, ataerkil ve feodal) kalıntılar, özel mülkiyete ve sömürüye dayalı toplumsal–ekonomik oluşumların gelişmesinin bir sonucu olup, sosyalist toplumsal ilişki ve sosyalist ideolojiyle farklılıklar gösterirler. Sosyalist toplum yapısında, Geçimişin Kalıntıları'nı taşıyanlar sınıflar değil, bireyler ya da gruplardır. Bu nedenle, sosyalist bir toplumda, toplumsal ilişkilerin gelişmesinin ana içeriği ve eğilimleri ile Geçmişin Kalıntıları arasındaki çelişki, sınıflar arasındaki ilişkiler alanından toplum ile birey arasındaki karşılıklı etkileşim alanına doğru kayar. Geçmişin Kalıntıları en açık seçik olarak, toplumsallığa karşıt davranışlarda, sosyalist yasa kurallarının ve komünist ahlâk normlarının çiğnenmesinde; toplumun çıkarlarına aldırmazlıkta (nihilizm, ilke ve ideal yoksunluğu, darkafalılık ve toplumsal ödeve biçimsel bakışta), toplumsal yaşam normlarının çiğnenmesinde (bürokrasi, kariyercilik, kollektivin ya da bireylerin çıkarlarına aldırmazlık, disiplinsizlik ve sorumsuzlukta); doğrudan düşmancalıkta (suç ve asalaklıkta) görülür. Geçmişin

Kalıntıları'nın bütün bu kendini gösteriş biçimleri, sosyalist toplumun kendi doğasına ve ana gelişme çizgisine karşı doğrultuda yer alır. Geçmişin Kalıntıları, nesnel nedenler taşır; böyle bir şey, sosyalist toplumun bütün bütüne uyumlu hale gelmemiş olmasına ve üyelerinin değişik kültür ve ahlâk düzeyleri içinde olmalarına, aynı etkinlik ve bilinçliliği gösterememelerine bağlıdır. Geçmişin Kalıntıları'nın (özel mülkiyet psikolojisi, yöreselcilik ya da bireycilik gibi) yerinde kalmasının ya da gelip geçici olarak canlanmasının bir nedeni de, (maddi özendirim, kişisel olan ile toplumsal olan arasındaki bağlılaşım ve demokratik merkeziyetçilik gibi) sosyalist toplumsal ilişkilerin karakterini gösteren toplumsal–ekonomik yönetim ilkelerinin çiğnenmesidir. Kapitalist sistemin varolması ve sosyalist ülkelerin en geri kalmış kesimleri üstünde burjuva propagandasının etkisi de Geçimşin Kalıntıları'nın sürmesine katkıda bulunur. Geçmişin Kalıntıları'nın bütün bütüne üstesinden gelinmesi, komünist bilincin oluşturulmasında programatik bir hedef oluşturur, bu hedefe toplumsal ilişkilerin ve sosyalist yaşam biçiminin ilerlemesi yoluyla ulaşılabilmesi sözkonusudur.

Gelenek Kuşaktan kuşağa geçen, tarihsel olarak biçimlenmiş görenekler, töreler, toplumsal kurallar, idealler, değerler, davranış kuralları, vb; toplumsal–kültürel kalıntının toplumda ya da toplumsal gruplarca oldukça uzun bir dönem korunan öğeleri. Gelenek, kültürün yaratıcı gelişimine bağlı olduğu zaman ilerici, geçmişin işlevini yitirmiş kalıntılarına bağlı olduğu zaman gericidir. Bilimde, gelenek, bilginin ve araştırma yöntemlerinin sürekliliği anlamına gelir; sanatta ise, üslup ve becerinin sürekliliği demektir. Sosyalizmde, ilerici (devrimci, yurtsever, emekçi) Gelenekler, çalışmada, gündelik yaşamda, kültürde, halkın tüm yaşam tarzında yer alan gerici Gelenekler'in kaldırılmasıyla birlikte gider.

Gelişme Zamanda asli, gerekli hareket, değişim. Uzayda yer değiştirim, zamanda değişimi dönüşüme uğramış biçimide kendinde taşıyorsa, Gelişme'dir. Maddenin kendi varolma biçimi olarak hareket, ne yok olur, ne de biter; sürekli önsüz sonsuz olarak varolur; ayrıca, hareket her zaman bir şeyden bir şeye yöneliktir, yani bir başlangıcı ve sonu olan çeşitli süreç ve nesnelerin hareketi olarak varolur. Hareketin yönü, maddenin varolma biçimi olarak bir sonsuz olarak hareketin kendi bir özelliği değildir. Hareketin yönü, sonlu hareketin bir özelliğidir. Gelişme de, hareket gibi, maddi olduğu sürece sonsuzdur; ayrıca, Gelişme, her keresinde ayrı bir sonlu süreç olarak varolur. Gelişme, inen ya da çıkan Gelişme olabilir; dışsal olandan içsel olana, eski olandan yeni olana, basit olandan karmaşığa, daha alttan daha yükseğe, rastlantısaldan zorunluya gidip gelebilir. Canlı olamayan sistemlerde, canlı dünyada ve insan toplumunda gelişme, diyalektiğin genel yasaları uyarınca yürür. Gelişme, sarmal bir biçimde, karşıtların birliği ve çatışması halinde, nicelikten niteliğe geçişmeler olarak ortaya çıkar. Gelişme'nin her ayrı sürecinin evreleri vardır: Kendi oluşmunun, yani başlıcalıkla dış hareketin kendi öncüllerini hazırlayan evre (buna Gelişme sürecinin başlangıcı da denebilir); ortaya çıkış, yani iç harekete geçiş; oluşum, yani gelişme'nin ortaya çıktığı koşulların yeni süreciyle gelen dönüşüm; Gelişme, ya da Gelişme sürecinin olgunlaşması, yani kendi temeli üzerinde varolması; yitme, yani bu sürecin yokolup gitmesi. Gelişme, ta başından, sonlu bir süreç olarak, daha alttan daha yükseğe, daha yüksekten de daha alta giden eğilimleri kendi içinde barındırır. Yön, her Gelişme sürecinde yalnızca zorunlu olmakla kalmayıp, aynı zamanda, onunla birlikte geli-

şir. Bu nedenle, başta saklı duran Gelişme eğilimleri biçimlenip gelişerek, kendi varoluş biçiminin en yüksek evresini gösterirler. Ancak o zaman daha yüksekten gelişme biçiminin daha alt gelişme biçiminde *kendini göstermesi ve bunun kuramsal* olarak yansıması tam anlamda oluşur. Gelişme diyalektik *mantık* yoluyla, kuramsal bir biçim içinde yeniden üretilir.

Genelleştirme Tikel olandan tümel olana, daha az genel bilgiden daha çok genel bilgiye geçişin mantıksal bir süreci; örneğin «ısı» kavramından «enerji» kavramına, Eukleides geometrisinden *Lobaçevski* geometrisine geçiş ve bu sürecin genelleştirilmiş bir *kavram, yargı, bilim yasası* ve *kuram* gibi sonuçları. Genelleştirilmiş bilgi edinme, gerçekliğin daha derinden yansıtılışını ve gerçekliğin özüne daha derinden bakışı gösterir. Biimsel mantıkta, bir kavramın genelleştirilmesi, özgül bir kavramdan türsel bir kavrama geçiş anlamına gelir. Ayrıca, türsel bir kavramın içeriği daha dardır, çünkü kendi özgül çizgileri dışarda bırakılmıştır (bak. Kavram, Oylum ve içeriği). Örneğin, «Çınar» kavramından «ağaç» *kavramına gidildiğinde, çınarın kendi* özgül çizgileri dışarda kalır.

Genesis Kökence Yunan söylencelerinden ortaya çıkmış bir terim; bu terim, daha sonraları fizioloflarca *(Thales, Herakleitos, Kant, Hegel)* ele alınarak, doğabilimlerine yayılmıştır (Kant–Laplace'ın kozmogoni varsayımı, Darwin'in evrim kuramı, vs.). Marxçı felsefede, Genesis, genellikle, eskinin içinden yeninin öngereklerinin ortaya çıkışını ve yeni bir nesnenin (ya da fenomenin) bunlara dayalı olarak ortada belirmesini gösterir (bak. Genetik Yöntem).

Genetik Organizmaların kalıtım ve değişkenlik yasalarını ele alan bir bilim. Genetik, biyolojinin ana dallarından biri olup, canlı bir sistemi düzene koyma işlevini gören genotipi inceler. Bir bilim olarak Genetik, kalıtım yasalarını bulan (1866) Mendel'e uzanır; 1900'de, bu yasalar, H. de Vries, K. Correns ve E. Tschermak tarafından «yeniden bulgulanmış»tır. Daha sonraları, kalıtımda *kromozom kuramı işlenmiş ve mad*deci gen anlayışı ele alınmıştır *(Th. Morgan* ve daha başkaları). Genetik'in başlangıcı ile Darwin'in *evrim kuramı* arasında doğan boşluk daha sonra S. S. Çetverikov tarafından temelleri atılan (1926) nüfus genetiğince doldurulmuştur. Genetik'te ilerci bir gelişme de, genlerin kalıcılığının abartılması, genlerin hücrenin başkaca bileşken parçalarıyla karmaşık bağlarının gözardı edilmesi, dış etkenlerin değerinin küçümsenmesi genotip ile fenotipin bütünlüğünün ve bireysel ve tarihsel olarak değişkenlikleri arasındaki bağıntıya gereğince değer verilmemesi gibi, kalıtımla ilgili kromozom kuramında yer alan birtakım mekanik ilkelerden kopmak olmuştur. Böyle bir şey, X–ışınlarının mutagenik etkisinin bulgulanışıyla (G. S. Filippov, H. Müller) ve kimyasal olarak gerçekleştirilen değişkenlik üstüne çalışmalarıyla (V. V. Saharov M. Ye. Lobaşov, Jb A. Rapoport, vb.) oldukça *ileriye götürülmüştür.* N. İ. *Vavilov,* tarımda pratik ayıklanma üstüne yaptığı çalışmalarda, doğal koşullarda değişkenliğin nicel ve nitel olanaklarını bulgulamıştır. İ. V. Maçurin, canlı doğayı uzaktan kırmalaştırma yöntemleriyle, etkin biçimde değişime sokma ilkelerini geliştirmiştir. Genlerin iç yapısını bulgulama çabaları başarılı sonuçlar vermiştir. A. S. Serebrovski ve N. P. *Dubinin, ana genler kuramını ilerletmişler* (1928–29), genlerin çizgisel düzenleme içinde ayrı birimlere bölünebilir olduğunu göstermişlerdir. Daha sonra yapılan birçok deney, genlerin özgül niteliklerinin kimyasal temelinde kromozomlarda bulunan deoksiyribonükleik asitin (DNA) yer aldığını, hücrenin, canlı bir bütün olarak doğanın kendisini üretmesi için harekete geçmesini sağlayan kalıtımsal (genetik) bildirişimin

burada «yattığı»nı göstermiştir. Kalıtımın maddi temelinin molekül yapısı, N. K. Koltsov'un araştırmalarıyla (1927), J. Watson ve F. Crick'in DNA'nın «çifte sarmal» molekül modelini bulgulamalarıyla daha da aydınlığa kavuşmuştur. Son yıllarda, Genetik, öbür biyoloji bilimleriyle, pratik tarım, eczacılık, mikrobiyoloji ve uzay biyolojisiyle gitgide daha yoğun bağlar kurmaktadır. Genetik'te bilimsel buluşlar, maddecilik ile idealizm, diyalektik ile metafizik arasında sıcak felsefi çekişmelere de yol açmıştır. Ancak, Genetik'te ilerleme, her zaman, kalıtımın nesnel temel özellikleri genetikçileri kendiliğinden maddeci bir görüşe götürdüğü sürece, maddeciliğe dayalı olmuştur. Genetik'teki hızlı ilerlemelerle birlikte, mekanik sınırlamaların da üstesinden gelinmiş ve diyalektik metodolojiye gitgide daha çok gereksinim duyulmaya başlanmıştır; çünkü burada şu gibi sorunların *çözümü için gerekli koşullar olugunlaşmış* bulunmaktadır: Parça ile bütünün ilişkisi (genlerin genotiple ilişkisi) sorunu, belirlenmecilik (genlerin kendi özellikleriyle, genotipin fenotiple, değişkenliğin evrimle ilişkisi) sorunu, özel bilim dalları tarafından genetik çözümlemede kullanılan yöntemlerin sistemsel belirleyici özelliği sorunu, vb. Genetik'teki ilerlemelerin bir başka ayrılmaz yanı da, Genetik'in ilerici, hümanist, toplumsal ve ahlaki *içeriğinin gitgide artması* olmuştur. Böyle bir şey, özellikle insan Genetik'inde, tıbbi Genetik'te ve insanı bilmenin yalnızca öznesi değil, ama ana nesnesi haline de geldiği genetik mühendisliğinde önem taşımaktadır. Genetik'e Marxçı yaklaşım, doğabilim yoluyla insanı bilmeye yönelik burjuva ideolojik kurgulamların bilimsel-olmayan doğasını açığa çıkarmada görülür. İnsanın oluşması sürecinin kuramsal olarak modellendirilmesindeki diyalektik-maddeci ilkeler, toplumsal ve biyolojik (genetik) yanlarının karmaşık *birliği olarak insanın kapsamlı biçimde* incelenmesinin felsefi-metodolojik temelini oluşturur.

Genetik Yöntem Doğasal ve toplumsal fenomenleri kendi *gelişme*'lerine dayanarak araştırma yöntemi. Genetik Yöntem, bilimde (17. yüzyılda) gelişme düşüncesinin, matematikte türetici hesapların, biyolojide de evrim kuramının öncelik kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Genetik Yöntem, *belitsel yöntem*'i bir temellendirme yöntemi olarak matematik ile mantığa da uyarlanmıştır. Genetik Yöntem'e göre, şunları belirlememiz gerekir: 1) Gelişmenin çıkış koşulları, 2) Gelişmenin ana evreleri ve 3) Temel gelişme çizgisi ya da eğilimi. Burda başlıca amaç, fenomenler arasındaki bağıntıları zamanında saptayıp, daha alt biçimlerden daha yüksek biçimlere geçişi incelemektir. Ancak, Genetik Yöntem, gelişme sürecindeki bütün bu karmaşaları açığa koyamaz. Genetik Yöntem, öbür *yöntemlerce desteklenemeyen, mutlak* bir yöntem olarak kullanıldığında yanlışa yol açar, gerçekliği çarpıtır, gelişme sürecini basite indirgeyerek kaba devrimciliğe döner. Modern bilimde, Genetik Yöntem, *yapısal-işlevsel çözümleme*'yle, sistem çözümlemesiyle, *tarihsel-karşılaştırmalı yöntem*'le birlikte ele alınır.

Gentile Giovanni (1875–1944) İtalyan filozof, Mussolini'ni hükümetinin Eğitim Bakanı. Gentile, *La filosofia di Marx* (Marx'ın Felsefesi, 1899) adlı kitabında Marxçılığa saldırmış, *Hegel*'in öğretisini elden geçirmiş ve *yeni-Hegelcilik*'in öznel idealist bir çeşidi olan «edimselcilik» sistemini getirmiştir. Gentile, varolan bütün şeyleri hareket halindeki düşünen zihnin bir ürünü olarak betimler. Düşünce, Gentile'ye göre, her zaman edimsel ve etkin olup, düşüncenin yaratıcı etkinliği zaman ve uzayla bağlı değildir. Ürettiği şey ölü ve atıl olmakla birlikte, düşünceyle birlik içindedir. Gerçeklik, Gentile'ye göre, bireysel zihnin kavramlarıyla özdeş değildir; Evren'de oluş

sürecinde bütün karşıtlıkların üstesinden gelen, kişiler-üstü aşkın bir kimliğin kendi düşüncesidir. Gentile'nin toplumsal-siyasal görüşleri, liberalizmden faşizm'e doğru gitmiştir. Başlıca yapıtı: *La riforma della dialectica Hegeliana* (Hegelci diyalektiğin Yeniden Biçimlendirilmesi, 1913).

Geoffrey Saint-Hilaire, Etinne (1772–1844) Fransız evrimci zoolog. Geoffrey, hayvan dünyasını sınıflandırırken, bütün sürüngenlerin ortak çizgiler taşıdığı sonucuna varmıştır. Organizmaların değişebilirliği düşüncesinden yana çıkmış; ancak yanlış biçimde, bunun nedenini yalnızca çevrenin ceninin gelişmesi üstündeki etkisinde görmüştür. Geoffrey'in düşünceleri, *evrim kuramı*'na giden yolu hazırlamıştır.

Gerçekçilik Sanatın nesnel, bilmeye yönelik ve estetiksel dönüştürücü doğasını en tam olarak kendinde barındıran bir sanatsal yöntem. Gerçekçilik, insan kişiliğinin gerçeklikle çokyönlü ilişkileri içinde hakikate bağlı olarak yansıtılması ve yaşamda mantıksal ve tipik olanın çizilerek gösterilmesiyle kendi özelliğini kazanır. Gerçekçilik, ayrıntılarda hakikate bağlı kalmanın yanısıra, tipik durumlar içinde tipik karakterleri yeniden vermeyi içerir. Gerçekçiiik öğelerine ve eğilimlerine sanat tarihinin en erken evrelerinde rastlanır. Özgül bir sanatsal yöntem olarak Gerçekçilik, *Rönesans* döneminde (*Cervantes, Shakespeare, Rabelais,* vb.) kendi biçimini almış ve Aydınlanma döneminde *(Swift, Lessing, Voltaire, Beaumarchais)* gelişmesini sürdürmüştür. Gerçekçilik, 19. yüzyılda eleştirel gerçekçilik sanatında son biçimini almıştır. Eleştirel gerçekçi yapıtlar (*Stendhal, Balzac, Dickens, Gogol, Saltikov-Şçedrin, Bekrasov, Tolstoy, Şevçenko, Repin,* vb.), feodal ve burjuva toplumun kötülüklerini açığa sermişler, insanın toplumsal ve manevi kurtuluşu düşüncelerinin biçimlenmesine büyük katkıda bulunmuşlar, demokratik toplumsal ideallerin yetişmesine yardım etmişlerdir. Eleştirel Gerçekçilik, bugün için kapitalist ülkelerde birçok ilerici yazar ve sanatçının yapıtlarında canlılığını korumakta ve modern burjuva bireyciliğe ve natüralist sanata karşı yer almaktadır. Gerçekçilik'te elde edilen sanatsal başarılardan *toplumcu gerçekçilik*'te yararlanılmaktadır.

Gerçekçilik, Naiv Herkeste rastlanabilen, dünyayla ilgili kendiliğinden maddeci bir anlayış; bütün nesnelerin insan bilincinden bağımsız olarak varolduğuna ilişkin kanı. Ancak, Naiv Gerçekçilik, tutarlı, kuramsal olarak kavranmış, bilimsel bir dünya görüşü değildir. Naiv Gerçekçilik, öznel idealistler (*Berkeley, Mach* ile daha başkaları) tarafından yanlış yorumlanır. Örneğin, Machcılar, Naiv Gerçekçilik'in bir dünya-görüşü olduğunu öne sürerler; buna göre insan için yalnızca kendi duyumları önemlidir, maddi dünyanın hiçbir önemi yoktur.

Gerçekçilik, Ortaçağda Ortaçağ *iskolastik*'inde bir eğilim; bu eğilime göre, tümel kavramlar (bak. Tümeller), somut olarak varolur ve tek tek nesnelerin varlığından önce gelir. Ortaçağda Gerçekçilik, kavram ile nesnel dünya, tümel ile de tikel arasındaki ilişki sorununun çözümünde Platon'un çizgisini izlemiştir. Ortaçağda Gerçekçilik, *Katoliklik*'in felsefi temeli olarak hizmet etmiştir. Ortaçağda Gerçekçilik'in önde gelen temsilcileri *Canterburyli Anselmus* ile *Chanpeauxlu William*'dır. *Aquinolu Thomas* da bu eğilime yakın olmuştur. *Nominalizm*'in temsilcileri Ortaçağda Gerçekçilik'e karşı mücadele vermişlerdir. Bu mücadele, felsefede iki eğilim, maddecilik (gerçekçilik) ile idealizm arasındaki mücadeleyi yansıtır.

Gerçekçilik, Toplumcu Devrimci gelişimi içinde alınan ve *toplumcu estetik* ideal'in ışığı altında sunulan gerçekliğin hakikate

bağlı, tarihsel somut bir yansımasını veren bir sanatsal yöntem. Toplumcu Gerçekçilik'in ortaya çıkışı ve kendini ortaya koyuşu, dünya sahnesinde, insan değerlerinin gerçek üreticisi olarak işçi sınıfının, yani yeni bir ilerici ve devrimci toplumsal gücün ortaya çıkmasına bağlı olmuştur. İlk Toplumcu Gerçekçi yapıtlar, 20. yüzyılın başlarında, kapitalizmin bunalım koşullarında, Rusya'da proleter sınıf mücadelesi çalkantılarının ve sosyalist devrim hazırlıklarının yer aldığı bir dönemde ortaya çıkmıştır (M. Gorki'nin *Ana* romanı ile *Düşmanlar* oyunu, D. Bedni'nin ve öbür proleter şairlerin şiirleri). 1917'den sonra Sovyet sanatının bütün dallarından (Mayakovski, M. Şolohov, Eisenstein, K. Stanislavski, A. Deyneka, D. Şostakoviç) yaygınlık kazanan Toplumcu Gerçekçilik yöntemi, dünya çapında bir fenomen haline gelmiş ve burjuva ülkeler ile sosyalist ülkelerdeki birçok önde gelen ilerici sanat emekçileri (H. Barbusse, M. Andersen–Nexö, B. Brecht, L. Aragon, Marie Mujmanova, L. Kruczkowski, G. Karaslavov) arasında benimsenmiştir. Geçmişteki sanatın en iyi gerçekçi gelenklerinin mantıksal bir devamı ve gelişmesi olarak Toplumcu Gerçekçilik, insanın sanatsal ilerleyişinde yeni bir evreyi oluşturur. Toplumcu Gerçekçilik'in özü yaşamın hakikatine bağlı kalmakdır; böyle bir şey, toplumcu dünyagörüşünün bakışaçısından sanatsal imgeler halinde dile getirilir; bu dünyagörüşü, sanatçıların ele aldıkları olayların tarihsel anlamını anlamalarına, geçmişi ve geleceği olduğu kadar, toplumsal gelişmedeki eğilimleri de sanatta hakikate bağlı olarak yeniden üretebilmelerine olanak verir. Toplumcu estetik ideal, yeni bir kahraman tipinde kendi cisimleşmesini bulur; bu tip, geleceğin toplumunu kuran emekçi ve savaşımcı insandır. Toplumcu Gerçekçilik'in bağlılık, halka yakınlık, yanlılık, emekçi halkın mücadelesiyle yakın bağ kurma, sosyalist hümanizm ve enternasyonalizm, tarihsel iyimserlik; *biçimcilik*'e, öznelciliğe ve natüralist ilkelciliğe sırt çevirmedir. Kendi gelişmesi boyunca Toplumcu Gerçekçilik, kendi ideolojik–estetik içeriğine ve sanat yapıtlarının sanatsal biçimine ilişkin birtakım özgül çizgiler kazanmıştır. Bunlar, yaşamın ileriye doğru gelişmesinden kıvanç duyma, yeni bir toplumu kuranların önündeki soylu hedef ve yüce tasarılardan sevinç duyma gibi duyguların bir kaynağını oluşturur. Onun için, Toplumcu Gerçekçilik, toplumcu eğitimde güçlü bir araçtır. Toplumcu Gerçekçilik, sanatçının yaratıcı çabasını harekete geçirerek, kendi bireysel eğilimleriyle tutarlı bir biçim ve üslubu seçmesine yardımcı olur.

Gerekseme Organizmanın bir durumu; burada, bu organizmanın olağan işlevlerini yerine getirmesi için gerekli istemler karşılanmamış olup, bu istemler böyle bir doygunsuzluğu kaldırmayı hedefler. Gerekseme, gereksenen nesneye gereksinimi içerir. Gerekseme, kendini karşılama sürecinde, tüketim sürecinde gereksenen nesnenin etkin biçimde özümlenişinde gerçekleşir. Organizmaların karşılanmamış Gereksemeleri, o organizmanın kendi işlevlerini olağan olarak yerine getirmesinde yer alan değişimle ya da o işlevini yitirmesiyle son bulur. Gerekseme, bir şeyin eksikliği duyusunun ortaya çıkması ve artması biçiminde varolur; gerçekleşirken, sözkonusu yeni ürünler ortaya çıktıkça doğar; gereksenen nesnelerdeki değişimlerle birlikte, tüketim süreci içinde değişirler. Hayvanlar, doğada hazır verili nesneleri tüketirler; insanlar ise, bu nesneleri üretirler. İnsanın Gereksemeleri, *üretim tarzı* süreci içinde ve bu sürecin gelişmesine bağlı olarak gelişir. İnsanın tipik Gereksemeler'i toplumun gelişmesinin yol açtığı toplumsal Gereksemeler'i toplumun gelişmesinin yol açtığı toplumsal Gereksemeler'dir; örneğin çalışmaya, öbür insanlarla iletişim kurmaya duyulan Gerekseme. İnsanın bi-

yolojik Gereksemeler'i dönüşüme uğramış bir biçimde yer alır: Bunlar toplumsal Gereksemeler'den yalıtık, tek başlarına varolamazlar. Toplum yaşamı zenginleştikçe, çeşitlenip geliştikçe, insanın gereksemeler'i de o denli çeşitlenip gelişme gösterir. Sınıflaröncesi bir toplumda insanın Gereksemeler'i çok düşük düzeyde gelişmiş olup, daha ayrımlaşmamıştır. Sınıflı uyuşmaz toplumlarda insanın Gereksemeler'i gelişir ve ayrışır, içerikçe çok daha çeşitli bir zengin durum alır. Ancak bunlar uyuşmaz bir biçimde gelişir: Gereksemeler'in zenginliğini gösteren refah artışı ile Gereksemeler'de yoksullaşmayı gösteren yoksulluğun artışı birbirinin nedenin oluşturur. Komünist oluşuma geçişle birlikte, özel mülkiyet dünyasında yaratılmış bulunan Gerekseme zenginliği sürmekle birlikte, bunlar uyuşmaz olmaktan çıkarak, insan Gereksemeler'inin gelişmesinin yolunu açarlar. Burada, herkesin kendi maddi ve manevi Gereksemeler'ini karşılayabilmede, bunun bir sonucu olarak kendi tüm Gereksemeler'ini kapsamlı biçimde geliştirme, her şeyden önce de kendi çalışma Gerekseme'sini, tüm toplumun yararına yaratıcı çalışmada bulunma ve toplumun bütün üyeleriyle çıkar taşımayan ilişkiler kurma Gerekseme'sini karşılamada, toplumda yaratılmış bütün nesnelerden yararlanma sözkonusudur. İnsanın Gereksemeler'inin kapsamlı olarak gelişmesi, nesnelerin bu Gereksemeler'i karşılayacak biçimde yaratılmasına yol açarak, toplumsal bir zorunlu buyruk, herkes için bir gereksinim haline gelir.

Geriden Beslenme bak. Feedback.

Gerileme bak. İlerleme ve Gerileme.

Gestalt Psikoloji Psikolojide, 1912'de Almanya'da ortaya çıkmış, idelaist bir duyumcu eğilim. «Gestalt Psikoloji» terimi ilk kez Ch.von Ehrenfelds tarafından ortaya getirilmiş (1859–1932) olup, başlıca temsilcileri M. Wertheimer (1880–1944), W. Köhler (1887–1967) ve K. Koffka'dır (1886–1941). Felsefi açıdan, Gestalt Psikoloji, Husserl ile Mach'ın düşüncelerine dayanır. *Çağrışımcı psikoloji*'ye karşıt, Gestalt Psikoloji, duyumlar yerine, psişik yapılar, «örgenleşmiş bütünler», ya da «*Gestalt*»ler olarak gördüğünü, zihnin çalışmasında birincil ve temel olarak alır. Gestalt Psikoloji'ye göre, bunların oluşması, bireylerin yalın, simetrik, ve kapalı biçimler yaratmadaki iç psişik yetilerine bağlıdır. Bu kuram, bireyin kendi çevresinden ve kendi pratik etkinliklerinden yalıtılmasını getirir. Son çözümlemede, Gestaltçiler, psişik yapıların bütünlüğünü içkin öznel «yasalar»a bağlarlar; bu da onları idealizme götürür. Daha sonraları, Gestalt Psikoloji düşünceleri (özellikle de «*Gestalt*» kavramı), fiziksel, fizyolojik, hatta ekonomik fenomenlere de uygulanmıştır. Kuramsal açıdan, Gestalt Psikoloji, *Pavlov* tarafından olduğu kadar, başka maddeci psikologlar (L. S. Vigostski ile daha başkaları) tarafından da onaylanmamıştır.

Ghose, Aurobindo (1872–1950) Hintli idealist filozof, bütünsel *Vedanta*'nın kurucusu. 20. yüzyılın başlarında, Ghose, Hindistan kurtuluş hareketinin aşırı radikal kanadının lideri olmuş, 1922'de ise dini bir topluluk kurmuştur. Başlıca felsefi yapıtları: *The Life Divine* (Tanrısal Yaşam), *The Human Cycle* (İnsan Döngüsü), *The Ideal Human Unity* (İnsanın İdeal Birliği). Ghose'nin bu yapıtları, idealist Batı okullarının, özellikle de *Hegel*'in ve F. Bradleyin felsefi düşünce öğeleriyle karışmış, çeşitli Vedanta öğelerini içerir. Ghose, insanoğlu tarihinde «bilinçaltı»ndan bilince ve «üstbilinç»e bir geçiş olduğuna, tarih bilmecesinin çözümünün ve insanın kendi özlemlerine ulaşmasının ancak gizemsel «üstbilinç»e erişmekle olabileceğine inanıyordu. Ghose, kapitalizmden ve sosyalizmden

farklı, «üçüncü» bir toplumsal gelişme yolunu bulmuş olduğunu öne sürer. Ghose, aslında bir burjuva ideologuydu. Ancak, ulusların bağımsız gelişme hakları olduğunun savunusu ve feodal geçmiş ile emperyalist politikanın eleştirisi, Ghose'nin 1914 ile 1920 yılları arasındaki felsefi öğretisinin temel taşları olmuştur; daha sonraki yıllarda ise Ghose'nin öğretisinde gerici yanlar, din propagandası ve sosyalizm eleştirisi ön plana çıkmıştır.

Gidimli Düşünme Duyusal, dolayımsız ve sezgiselden farklı olarak, akılsal, dolayımlı, mantıksal, tanıtsal olan. Dolayımsız (sezgisel) hakikat ile dolayımlı (tanıta dayanan) hakikat arasında bir ayrım *Platon* ile *Aristoteles* tarafından yapılmıştır. Metafizikçiler, Gidimli Düşünme'nin rolünü ya reddetmişler (Jakobi), ya da abartmışlardır (Wolf). Marxçı felsefe, bilmede Gidimli Düşünme'nin büyük önemi olduğunu kabul eder.

Gizemcilik Dünyaya ilişkin, doğaüstüne inanca dayalı bir dinsel–idealist görüş. Gizemcilik'in kökenleri, Eski Ortadoğu ve Uzakdoğu'daki dinsel topluluklarca yürütülen gizli tapınmalara uzanır. Bu tapınmaların belirleyici çizgisi, insan ile Tanrı arasında, ya da başkaca bir gizemsel varlık arasında kurulan ilintiye dayanır. Tanrı'yla birleşmeye, sözde esrime ya da vahiy yoluyla erişilecektir. Gizemcilik öğelerine ilkçağlardaki birçok felsefi–dini öğretide, örneğin *Konfüçyüscülük*'te, Brahmanizmde, Phtagorascılıkta, Platonculukta ve yeni–Platonculuk (bak. Platon) ile ortaçağ felsefesinde de rastlanır. Az ya da çok, Gizemcilik, pratikte modern çağlardaki bütün idealist felsefelerin (özellikle *yeni–Thomascılık, kişiselcilik* ve kimi *varoluşçuluk* biçimlerinin) bir çizgisini oluşturur. Rusya'da, dinsel–gizemci felsefe *Slavcılar, Solovyev* ile kendisine bağlanan kişiler *(Berdyayev, Trubetskoy)* tarafından geliştirilmiştir. Gizemci filozoflar en yüksek bilme biçimi olarak, Tanrı'nın gizemci sezgisini görürler. Gizemcilik, bir kural olarak, gerici sınıfların ideologlarınca vazedilir; ancak, ilerici düşüncelerin ya da devrimci karşı çıkışların ve siyasal başkaldırıların (örneğin, *Münzer*), dinsel–gizemci bir biçime büründüğü durumlar da olmuştur.

Gizlicilik Bilimsel araştırmanın ötesinde, doğaüstü fenomenlerin varoluşunu kabul ederek, bunlarla karşılıklı etkileşmenin «pratik» yöntemlerini (büyü, ruh çağırma) ele alan öğretilere verilen ad. İlkçağlarda (örneğin, Kaldeliler ile Hindularda) ve ortaçağlarda, insan ve doğa üstüne öbür yanlış anlayışlar gibi, Gizlicilik de, düşük bir toplumsal–ekonomik ve bilimsel gelişme düzeyinden ileri geliyordu (Gizlicilik'e, *R. Bacon*'ın, Lully'nin *Paracelsus*'un yapıtlarında rastlanır). Daha sonraları, Gizlicilik, maddeci dünyagörüşüyle mücadele etmenin bir aracı haline gelmiştir. *Teosofi'de, gizlici düşünceler Gizlicilik'in deneyime* dayalı sağın bir bilim olduğunu öne süren (*«The Way of Initiation»*, «Başlama yolu»; «Die Geheimwissenschaft im Umriss», 1910, «Taslak Halinde Gizlibilim») tarafından yaygınlaştırılmıştır. Gerçekte, Gizlicilik'in kimi postulaları, doğabilimi terimleri içinde dile getirilmekle birlikte, bunların bilimselfikle hiçbir ilgisi yoktur. Bugün için, birçok kapitalist ülkede, gizlici dernekler ve gizlici edebiyat yaygın bir durumdadır.

Gnostikler *Hıristiyan teolojisini Doğu dinleriyle, Yeni–Platonculuk*'la ve Pythagorascılıkla bileştiren bir felsefi–dinsel okula bağlı kişiler. Gnostikler, kendisini varlığın çıkışından ortaya koyan ve maddenin yani «kötü»nün kaynağının karşıtı olan bilinemez bir ilk nedene inanıyorlardı. Mısırlı Valentinus (2. yüzyıl) ile Suriyeli Basilides (2. yüzyıl), Gnostikler'in önde gelen iki adıdır.

Godwin, William (1756–1836) İngiliz siyasal düşünür ve romancı; küçükburjuva eşitlikçi ütopyacılığın temsilcisi. Godwin, gençken Prostestan bir vaizken, 1780'lerde tutarlı bir akılcı olmuştur. Godwin, toplumsal çevrenin ve törelerin insan üstündeki etkisine öncelik verir. Mülkiyet hakkının ve devlet gücünün kaldırılmasını savunur. Godwin'in ideali küçük topluluklar halinde örgütlenmiş bağımsız küçük üreticilerden oluşan bir toplumdu. Godwin, gereksinmeye göre dağılım komünist ilkesini benimsemiştir. Ancak, Godwin'in görüşleri toplumsallık karşıtı görüşler olup, anarşist öğretileri etkilemiştir.

Goethe, Johann Wolfgang von (1749–1832) Alman şair, doğabilimci ve düşünür. Goethe, kuram ile deneyimin bir olduğunu öne sürmüştür. «İlkönce neden gelir» sözü, Goethe'nin dünyaya ve bilmeye yaklaşımının temel ilkesi olmuştur. Goethe, kendi gelişmesinin harekete geçirici ilkesini kendinde barındıran doğa yasalarının nesnelliğine inanmıştı. Goethe, *Spinoza*'nın tümtanrıcı (bak. Tümtanrıcılık) bir yorum içeren anlayışını gelişme düşüncesiyle tamamlamak istemiştir. Goethe'ye göre, pozitiv ile negativin («çıkış»lar ile «kutuplar»ın) etkileşimi, her fenomende yer alır; bu etkileşim, yeni niteliklerin ortaya çıkmasına yol açar. Goethe, hareketi maddenin varoluşunun temel bir biçimi olarak görür. Ancak, hareket biçimlerinin çok çeşitliliğini açıklamayan Goethe, *hilozoizm*'e düşerek, «edebi bir dirimsel güç»ün varolduğunu söyler. Goethe'nin görüşleri kararsız, çoğu zaman da çelişkili olmakla birlikte, maddeciliğe yakın olmuştur. Goethe, *evrim kuramı*'nı desteklemiş, dünyanın birliği düşüncesini vurgulamıştır. Goethe, emeği toplumun ve kültürün dönüştürücü gücü olarak görmüştür. Estetikte, Goethe, doğal olan ile insancıl olan, evrensel olan ile tikel olan, bütün ile parça arasındaki bağlılaşım sorununu okumuş, bu sorunu yaratıcı sanatsal etkinlik açısından çözmüştür.

Gogotski, Silvester Silvestroviç (1813–1889) Rus idealist filozof. Gogotski, kendi felsefi görüşlerini açık açık *Ortodoksluk*'u savunmada kullanmıştır. Tanrıtanımazlığa yol açan bir öğreti diye maddeciliğe saldırmış, felsefinin amacının dünyanın yaratıcı ilk nedeni olarak Tanrı'yı tasarlama olduğunu düşünmüştür. Gogotski, Tanrı bilgisinin doğuştan ve inanç yoluyla erişilebilir olduğuna inanır. *Antonoviç* ve *Psiraev*, Gogotski'nin yazdıklarını bilimsel bir özü olmadığını ortaya koymuşlardır. Gogotski'nin Filosofskii leksiyon'u (Felsefe Sözlüğü, 4. cilt, 1857–73), Rusya'da ilk felsefe ansiklopedisi derleme çalışmalarından biri olarak değer taşır.

Gorgias (Z. Ö. 483–375) Leontinili (Sicilya) Yunanlı sofist, köleci demokrasinin bir sözcüsü. Gorgias, *Protagoras*'ın *görececilik*'ini akılcı *bilinemezcilik*'le bütünleştirir. Gorgaias'ın postulaları, *Platon* ile daha başkaları yoluyla bize ulaşmıştır. Gorgias, üç önerme getirmiştir: Hiçbir şey gerçek değildir; gerçek de olsa, bilinemez; bilenebilse de dile getirilemez.

Gotha Programının Eleştirisi 1875'te Marx tarafından yazılmış ve 1891'de yayınlanmış olan yapıt; bu yapıt, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin program taslağını eleştirel biçimde çözümler. Marx bu programı Alman Sosyal Demokratları'nın *Lassalle*'ın düşüncelerine boyun eğmesi olarak niteler. Marx, emekçi sınıf açısından bakıldığında bütün öbür sınıfların «gerici bir kitle» olduğu üstüne Lassallecı tezi sert bir biçimde eleştirerek, bu tezin proleterya ile köylülüğün ittifakını yadsıdığını ortaya koyar. Marx, daha sonra, proleteryanın sürekli yoksulluğa mahkum edildiği Lassallecı «demir ücret yasası»nın gerici niteliğini de gösterir. *Gotha Programı'nın Eleştirisi*, *bilimsel komünizm*'in ana sorunlarını orta-

ya getirir. Marx, burada, sosyalist devrimin kaçınılmazlığı ve proleterya diktatörlüğünün kurulması ilkesini geliştirerek, geleceğin komünist toplumunun bilimsel bir çözümlenişini verir. *Gotha Programı'nın Eleştirisi,* kapitalizmin yerini komünizmin alması sürecinde bir geçiş döneminin ve bu dönemde devletin esası olarak devrimci proleterya diktatörlüğünün zorunluluğu ilkesini geliştirmiştir. Burada Marx'ın komünist ekonomik–toplumsal oluşumun iki evresi ve komümizmin ekonomik yönde olgunlaşmasının iki aşaması olarak sosyalizm ve komünizm tanımları, bilimsel komünizme özlü birer katkıdır. Marx, ancak komünizmin daha yüksek evresinde toplumun kapitalizmin kendi «doğuştan izleri»nden kurtulabileceğini, *iş bölümü*'nün yol açtığı insanı köleleştirici sisteme uyma zorunun ortadan kalkacağını, çalışmanın bir geleceğini, üretici güçlerin ürün bolluğuna yol açacak yüksek bir gelişme düzeyine erişeceğini ve toplumda «herkesin kendi yeteneğine göreden herkesin kendi gereksinimine göre» ilkesinin geçerli olacağını belirtimiştr.

Gödel, Kurt (1906–1978) Avusturyalı matematikçi ve mantıkçı. Gödel, *matematik* ve *matematikötesi* sorunları üstünde çalışmıştır. Gödel'in en önemli başarısı, bulunduğu sistem çerçevesinde ne tanıtlanabilecek, ne de çürütülebilecek önermeler barındırdığı sürece biçimsel sistemlerin eksik kalacağını tanıtlamış olmasından gelir. Gödel'in sorunu böyle sergileyişi, biçimsel sistemlerin sınırları konusunda A. Church, S. Kleene, *Tarski*, A. Mostovski, P. Novikov ile daha başkalkalarının yaptıkları araştırmalara hız katmış, bilimsel bilginin bütün bütüne *biçimselleştirilme*'sinin felsefi yönden olanaksız olduğunu göstermiştir. 1930'larda, Gödel'in felsefi görüşleri, *yeni–pozitivizm*'in güçlü etkisi altında kalmıştır. Gödel, daha sonraları, öznelciliği eleştirmiştir.

Gölge Olay Bilinci dünyanın maddi (ya da düşünsel) içeriğinin edilgin bir yansıması olarak betimlemek için kullanılan bir terim. Bu terim, doğabilimsel maddeciliğin sözcüleri (Th. Huxley, F. Le Dantec) ile kimi idealist filozflarca (E. Hartmann, Nietzschl, *Santayana*) kullanılmaktadır.

Görececilik İnsanın bilmesinin göreceliğine, uzlaşımsallığına ve öznelliğine ilişkin bir idelasit kuram. Görecelik, bilginin göreceliğini öne sürerek, nesnel olarak bilmeyi yadsır, bilgimizin nesnel dünyayı yansıtmadığını öne sürer. Görececilik, bilinemezci ve öznel idealist sistemlerin ortak bir özelliğidir. Örneğin, *fiziksel idealizm*'in epistemolojik kaynaklarından biridir. Diyalektik maddecilik, bilmede görececiliği kabul eder; ancak, nesnel hakikati olumsuzlama anlamında değil, bilmenin tarihsel evrelerinin üretici güçler ile bilimin o günkü gelişme düzeyiyle bağımlı olduğu anlamında kabul eder. Çağdaş burjuva felsefesinde, Görececilik, nesnel tarihsel yasaların olumsuzlanışında görülür; Görececilik, maddeci felsefeye karşı mücadelede bir araç olarak da kullanılmaktadır (bak. Hakikat, Mutlak ve Görece).

Görecelik Kuramı 1905'te (özel kuram olarak) ve 1916'da (genel kuram olarak) Einstein tarafından formüllendirilmiş, mekân ve zamana ilişkin bir fizik kuramı. Optik ve elektrodinamikteki gelişmeler, mutlak zaman, mutlak eşzamanlılık ve mutlak mekân kavramlarının reddedilmesine yol açmıştı. Özel Görecelik Kuramı'na göre, zamanın akışı, bir sistemin kendi hareketine bağlıdır ve zaman aralıkları (ile uzay boyutları), belli bir sistemde ışık hızının o sistemin hareketine göre değişmeyişine göre değişir. Bu öncüllerden birçok fiziksel sonuçlar çıkarılmıştır. Bu sonuçlar «görecelik» bir özellik taşır, yani bunlar Görecelik Kuramı'na dayalı sonuçlamalardır. Bir cismin kitlesinin kendi enerjisiyle

orantılı olduğu üstüne Einstein'ın vardığı sonuç büyük önem taşır. Bu bağlılaşım, modern nükleer fizikte çok yaygın kullanılmaktadır. Einstein, özel Görecelik Kuramı'nı geliştirip genelleştirerek, aslında yeni bir yerçekimi kuramı olan genel Görecelik Kuramı'na varmıştır. Bu kuram, yerçekimi güçlerinin işlerlik gösterdiği dört-boyutlu zaman-mekân süremi, Eukleidesci-olmayan geometrideki bağlılaşımlara bağlı tutulur. Einstein, dört-boyutlu zaman-mekân süremindeki geometrik bağlılaşımlardan sapmayı, bir zaman mekân eğrisi olarak almıştır. Einstein, böyle bir eğriyi yerçekimi güçlerinin etkisiyle özdeşleştirir. Bu görüş, 1919'da, düz bir doğrunun öntipi olarak bir yıldız ışınının yerçekiminin etkisiyle Güneş'in yakınlarında eğrildiğini gösteren astronomi gözlemlerinden doğmuştur. Özel Görecelik Kuramı'na benzemez olarak, genel Görecelik Kuramı, tam ve değişmez bir fizik kavramı niteliğini kazanamamıştır. Görecelik Kuramı'ndan çıkan felsefi sonuçlar, diyalektik maddecilik düşüncelerini bütün bütüne onayarak zenginleştirir. Görecelik Kuramı, zaman ile mekân arasında olduğu kadar, (bu bağı zaman-mekân aralığına ilişkin tek bir kavramla dile getirilir), maddi hareket ile bu hareketin zaman-mekân biçimleri arasında da ayrılmaz bir bağ olduğunu göstermiştir. Maddenin hareketinin kendine özgü çizgilerine bağlı olarak zaman-mekân niteliklerinin tanımlanması (zamanın «yavaşlama»sı, mekânın «eğrilme»si), klasik fiziğin mutlak mekân ile zaman üstüne görüşlerinin darlığını ve bu kavramların hareket halindeki madde kavramından ayrı kavramlar olduğuna ilişkin görüşün hatalı olduğunu açığa koymuştur. Görecelik Kuramı, klasik mekaniğin akılcı yönden genelleştirilmesi olmuş, klasik mekaniğin ilkelerini ışık hızına yakın hızları ele alan fizik alanına uzandırmıştır. Burjuva felsefesindeki idealist ve pozitivist eğilimler, Görecelik Kuramı'nı bilimin öznel olduğu ve fiziksel süreçlerin gözleme dayandığı yolundaki kendi savlarını temellendirmek için kullanmaya çalışırlar. Ancak, Görecelik Kuramı, ya da görecelikçi mekaniği, bilimsel bilginin nesnel doğasını yadsıyan felsefi *görecelik*'le karıştırmamak gerekir. Görecelik Kuramı, gerçekliğin klasik mekanikten çok daha kesin bir yansımasıdır.

Görece-olan bak Mutlak-olan ve Görece-olan.

Görenek İnsanların belirli durumlar içinde yinelenen, uzlaşımsal davranış tarzı. Görenek, genel kabul görmüş işgörme yöntemlerini, insanların gündelik yaşamda ve aile içinde karşılıklı ilişkilerini, diplomatik ve dinsel törenlerini; bir aşiretin, bir sınıfın, bir halkın yaşamının kendine özgü çizgilerini yansıtan eylemlerini içine alır. Bir toplumun *ahlak*'ı da Görenek'lerde kendini gösterir. Görenekler, tarihin gidişi içinde kendi biçimini alır. Görenekler'in kökeni ve kendi özellikleri bir ulusun, o ulusun ekonomisinin, doğal iklim koşullarının, bireylerin toplumsal konumlarının, dinsel görüşlerinin, vs. etkisini taşır. Görenekler'in toplumsal alışkanlık gücü olup, insanların davranışları üstünde etkili olur. Ahlâk değerlendirmesi içine girmelerinin nedeni de budur. Kimi Görenekler daha önceki sınıfların çıkarlarına yakından bağlı olup, *geçmişin kalıntıları* olarak görülebilir.

Görünüş (Beliriş) Şeylerin özlerinin duyular yoluyla doğrudan algılanan dış görünürlükleri; daha kesin söylenirse, özün yüzleri. Görünüş'ün öznel bir yanı vardır; bir şey, olduğundan daha farklı görünebilir (suya batırılan bir nesnenin kırık görünmesi, Güneş'in Yeryüzü çevresinde hareket ediyor görünmesi, vs.). Yine de Görünüş, şöyle ya da böyle, nesnel özle bağıntılıdır, onun görünürlüğüdür. Fenomenlerin özünün yanlış bir algısı, nesnel etkenlere bağlıdır. Bilme, Görünüş'ü öze indir-

gemede, özün dış biçimler halinde, fenomenler halinde nasıl göründüğünün açıklanışında yatar (bak. Öz ve Görünüş).

Gösterge Bilme sürecinde bir başka nesneyi, olayı, eylemi, öznel oluşumu belirten, adlandıran ya da temsil eden duyusal olarak algılanabilir bir maddi nesne, eylem ya da olay. Bu kavramın çözümlenişi felsefe, mantık, linguistik ve psikolojide, vb. önemli bir rol oynar. İlkçağ filozofları *(Platon, Aristoteles, stoacılar)*, ile 17. ve 18. yüzyıl düşünürleri *(Locke, Leibniz, Condillac)*, Gösterge'nin epistemolojik işlevinin çözümlenişine büyük ilgi göstermişlerdir. 19. yüzyılda, linguistik ve *matematiksel mantık*, Gösterge'nin incelenişine katkıda bulunmuştur. Gösterge'yi kendine inceleme konusu olarak alan ve özel bir bilim olarak Semiotik, 20. yüzyılda *(Peirce, Ch. Morris*, modern yapısalcılar) biçimlenmiştir. Gösterge'nin doğasını anlamada, Gösterge'nin kullanıldığı özel toplumsal durumların (gösterge durumlarının,) ayırdedilmesi büyük önem taşır. Bu gibi durumlar *konuşma (dil)* ile *düşünce*'nin oluşmasına yakından bağlıdır. Göstergeler, genellikle linguistik ve lingusitik olmayan Göstergeler'e, bu ikincisi de gösterge–belirtileri ile gösterge–işaretlerine ayrılır. Gösterge'nin *bildirişim* aktarım süreciyle bağıntısı çok büyük önem taşır. Gösterge'nin tanımlanışından Gösterge'nin kendi çok önemli temel özelliği ortaya çıkar: Belli bir maddi nesne olarak Gösterge herhangi bir şeyi adlandırmaya yarar. Böylece, anlamını, yani nesnel anlamını (Gösterge'yle adlandırılan nesnel, semantik anlamını (adlandırılan nesnenin yansısı) ve anatımsal anlamını (Gösterge yoluyla anlatılan duygular, vs.) yerleştirmeden Gösterge'yi anlamak olanaksızdır (bak. Adlandırma ve Anlam). Semiotikte, Gösterge'lerin birbirleriyle ilişkileri (sözdizimi), Göstergeler'in neyi adlandırdıklarıyla ilişkileri (semantik) ve Göstergeler'i kullanan bir kimsenin ona karşılık veren Gösterge sistemiyle ilişkisini (pragmatik) birbirinden ayırmak gerekir. Matematiksel mantık ile matematikötesi sınırları biçimleştirmiş Gösterge sistemlerinin incelenişi, Gösterge kuramının ortaya konuşunda çok büyük önem taşır. Daha önce sözü edilen yönlerdeki yoğun araştırmalara karşın, bireşimsel bir Gösterge anlayışının kurulması sorunu daha çözülememiştir. Böyle bir şey, Gösterge'nin, kendi araştırma yöntemleri daha yeterince ele alınıp işlenmemiş karmaşık yapısal oluşumlardan olmasıyla açıklanabilir. Bireşimsel bir Gösterge kuramının ortaya konabilmesi için birçok Gösterge sisteminin, en önce de doğal dillerin ortaya çıkmasına yol açan toplumsal ve üretici etkinliğin yapısı ile işlevlerinin ayrıntılı bir çözümlemeden geçirilmesi gerekir. Gösterge sistemlerinin incelenişi şunları içine alır: 1) Gösterge sistemleriyle işgörülen eylemlerin kesinleştirilmesi; 2) Göstergeler ile insan etkinliğinin başkaca öğeleri arasındaki bağıntıların tanımlanması ve saptanması; 3) Gösterge'nin bu bağıntılardan gelen temel özelliklerinin ve işlevlerinin tanımlanması. Gösterge'nin anlamı bütün bu bileşkenlerin saptanışından ortaya çıkarılabilir.

Gözlem Bilimsel araştırmalara asli verileri sağlayacak biçimde, dış dünyanın amaçlı algısı. Gözlem, basit ya da karmaşık, doğrudan ya da dolaylı, *deney*'le birleşik olabilir. Gözlem sırasında, özne, deneydekinden farklı olarak, nesne üstünde egemenlik kurmaz. Kimi durumlarda (psikolojide, sosyolojide, vs. Gözlem), bu gibi bir etkinin yokluğu, hiçbir zaman bir eksiklik değildir. Gözlem, insanın duyu organlarının doğal sınırlarına uygun düşecek çeşitli araç ve aletlerin kullanımına yer verir.

Gözleyicilik Bilgi kuramında Marxçılık–öncesi maddeciliğin başlıca kusuru, böyle bir şey, *bilme*'nin edilgen bir algı süreci olarak görülmesini içerir, burada, dış dün-

ya insanın duyu organları üstünde etkirken, insan bunları yalnızca algılamakla kalır. Ayrıca, burada, nesnel dünya ile insanın etkinliği tekyanlı biçimde, birbirinin karşıtıymış gibi görülür. Gerçeklik yalnızca bir nesne olarak görülür, öznel olarak alınmaz, yani öznenin etkinliğine bağımlı olarak, insanın toplumsal etkinliğiyle dönüşüme uğratılma olarak alınmaz. Pratik, Marxçılık öncesi maddecilerce sırf insanın kendi kişisel gereksinimlerini karşılamaya yönelik bireysel etkinliği olarak anlaşılıyordu. Bu pratiğin hem insanı, hem de içinde yaşadığı en genişinden dünyayı yaratan etkinlik olduğu eski maddecilerce kavranamazdı. Aslında, bilme sürecinde insan, öyle olduğu gibi doğayla değil, ama «insanileştirilmiş» bir dünyayla, yani şu ya da bu biçimde üretim sürecine sokulmuş bir dünyayla ilişkide bulunur; dünyanın yasalarını ve özünü insana veren şey, dünyanın pratikte dönüşüme uğratılmasıdır. Onun için, bilme edilgen bir gözleme olmayıp, dünyanın pratikte dönüşüme uğratılmasına sımsıkı bağlı, enerjik bir etkinliktir. Gözleyicilik'in bir başka çizgisi de, burada bilginin öznesinin soyut birey olarak bütün bilme yetenekleri biyolojik olarak oluşmuş, sırf doğal bir varlık olarak görülmesidir («epistemolojik Robinsonculuk»). Bilgi kuramında, Gözleyicilik, kaçınılmaz olarak, metafiziğe yol açar ve idealizmi bütün bütüne çürütmeyi olanaksız kılar. Marxçılık, Gözleyicilik'in üstesinden gelerek epistemolojide devrim yapmıştır.

Gramsci, Antonio (1891–1937) Marxçı kuramcı, İtalyan Komünist Partisi'nin kurucusu; 1928'de devrimci etkinlikleri yüzünden faşist mahkemece 20 yıl hapse mahkum edilmiştir. Gramsci, mekanikçi felsefeyi, 1920'lerde Avrupa'daki kimi komünist partilerde yaygınlaşan sağ sapmacılığın ideolojik temelini sergileyişiyle önemli bir rol oynamıştır. Gramsci'nin başlıca yazıları, *Quaderni del Carcere'de Hapishane Defterleri* yer alır. Gramsci, felsefede, tarihsel maddecilik sorunları üstünde yoğunlaşmış; temel ve üstyapı arasındaki, proleterya ile aydınlar arasındaki ilişkileri incelemiş, ideolojinin (felsefe, sanat, etik, vb.) görece bağımsızlığının derinden bir çözümlenişini yapmıştır. Gramsci'nin İtalyan kültürü üstüne incelemeleri, Katoliklik eleştirisi ile felsefe ve sosyolojide idealist kuramları *(Croce)* eleştirisi, çok ilgi çekici çalışmalardır.

Granovski, Timofey Nikolayeviç (1813–1855) *Rus tarihçi ve sosyolog, Batıcılar'ın* (bak. Batıcılar, Slavcılar) önde gelen bir sözcüsü. Granovski'nin tarih üstüne görüşleri, *Stankeviç, Belinski* ve *Herzen* gibi düşünürlerin geniş etkisi altında kalmış; ayrıca, klasik Alman felsefesinin, özellikle de, mantık şemasını reddetmekle birlikte, *Hegel felsefesinin ana ilkelerini özümlemiştir.* Granovski'ye göre, toplumda devrimleri de kapsayan tarihsel süreç kesinkes nesnel yasalar uyarınca yürür. Granovski, nesnel yasayı bir ideal olarak, akılcı ve ahlaki bir hedef olarak, yalnızca halkların değil, ama kişilerin de büyük rol oynadıkları bir hedef olarak tanımlar. Bu nedenle de, insanı ahlaksal sorumluluktan kurtaran bir öğreti olarak kadercilik'i reddeder. Granovski'nin tarihsel gelişme üstüne (diyalektik öğeler içeren) görüşleri, idealizmden natüralizme doğru bir gidiş gösterir. Granovski, tarihin doğabilimlerinde ele alınan yöntemlerden yararlanması gerektiğine inanmıştı. Toplumsal fenomenlerle ilgili açıklamaları, maddi, en çok da coğrafi koşullara oldukça ağırlık verir. Granovski, anayasal monarşinin bir savunucuydu. Rusya'da serfliğe liberal eğitim açısından karşı olmuştur. Granovski, *Rus toplumu ile Rus tarih yazarlığı üstünde* yararlı etkiler yapmıştır. Granovski, görüşlerini, *o sovremennom sostoyanii i znachenii vseobşçey istorii* (Genel Tarihin Modern Durumu ve Önemi Üstüne, 1852) adlı

çalışmasından ele alıp işler.

Grutius, Hugo (1583–1645) Hollandalı hukukçu, tarihçi ve devlet adamı, burjuva doğa yasası ve toplumsal sözleşme kuramlarının önde gelen bir sözcüsü. Grotius, yasa ve devletin tanrısal bir kökenden çok, dünyasal bir kökeni olduğuna inanmıştır. Grotius, devlet insanlar arasında bir anlaşma sonucu varlığını kazanmıştır, der. Grotius'un öğretisi devlet ve yasa kuramını teolojinin ve ortaçağ *iskolastik*'inin eşsözlerinden kurtarmaya yardım etmiştir. Başlıca yapıtı: *De Jure Belli et Pacis* (Savaş ve Barış Hukuku), 1625.

Gurvitch, Georgi Davidoviç (1894–1965) Rus kökenli, Fransa'ya 1917 Ekim Devrimi'nden sonra göç etmiş, Fransız sosyolog. Sosyolojide, Gurvich, bütün «katman»ları ve «düzey»leri, bütün «boyutları ve yanları» ve bütün «çelişkileri» içinde, toplumsal gerçekliğin bütün yanlarını kapsamlı olarak incelediğini öne süren, diyalektik hiper-ampirizm adı verilen eğilimi kurmuştur. Gruvitch'in anlayışı tarihsel olmayıp, en aşırısından biçimsel ve idealisttir; çünkü toplumun tek bir belirleyici temeli olduğunu, nesnel sosyolojik yasalara dayandığını, ayrıca, toplum ve ilerleme kavramlarını reddeder. Gruvitch, Dünya Barış Hareketi'ne katılmıştır. Başlıca yapıtları: *La vocation actuelle de la sociologie* (Sosyolojinin Güncel Çağrısı), 1950'; *Déterminismes sociaux et liberté humaine* (Toplumsal Belirlenim ve İnsan Özgürlüğü), 1955.

Güç Kuramı Toplumsal eşitsizliğin kimi insanların öbür insanlar üstündeki güç kullanımının bir sonucu olduğunu öne süren bir idealist kuram. Güç Kuramı, başlıcalıkla burjuva ideologlar arasında yaygınlık kazanmıştır. Dühring, sınıfların ortaya çıkışını, toplumun bir kesiminin öbür kesimi üzerinde güç kullanmasına bağlamıştır (iç güç). *Kautsky* ile daha başkaları, güçsüz bir aşiretin daha güçlü bir aşiret tarafından köleleştirilmesini (dış güç) sınıfların ve devletin ortaya çıkış nedeni olarak görmüşlerdir. Marxçılık, tarihte gücün önemini yadsımaz ve toplumsal bir grubun toplumsal düzeni korumak ya da değiştirmek amacıyla başka toplumsal gruplar üstünde uyguladığı baskının çeşitli biçimleri olarak görür. Devrimci güçler, kendilerini erek edinmezler, devrilen sınıfların direncini kırmak için güç kullanırlar. Güç Kuramı emperyalist burjuvazinin ideologları tarafından yeni-sömürgeciliği savunmada, «güçlülük» politikasını haklı göstermede ve soğuk savaşı tırmandırmada kullanılır.

Güdü İnsanın belirli *gerekseme*'lerini karşılamak için eyleme geçmeyi dürtükleyen bir bilinçli itilim. Güdü, toplumun istemlerine olan tavrını açığa koyacak biçimde, insanın gönüllü eyleminin kesin olarak ortaya konuşudur. Güdüler, insanın eylemlerine ve gördüğü işlere değer biçmede önemli bir rol oynar, çünkü belli bir insan için şu ya da bu eylemin ne gibi bir *öznel* anlam taşıdığı Güdüler'e dayanır.

Güneşmerkezcilik ve Yermerkezcilik Yermerkezci kurama göre, Yeryüzü devingen olmayıp Evren'in merkezini oluşturur; Güneş, Ay, gezegenler ve yıldızlar Yeryüzü'nün çevresinde dönet; dinsel anlayışlara ve *Platon* ile *Aristoteles*'in yazdıklarına dayanan Merkezcilik, en tam olarak, 2. yüzyılda yaşamış Yunanlı bilgin Ptolemaois tarafından işlenmiştir. Güneşmerkezci kurama göre ise, kendi ekseninde dönen Yeryüzü, Güneş'in yörüngesinde dönen birçok gezegenden biridir. Bu kuram Samoslu Aristarkhos, *Nikolas Cusanus* ile daha başkaları tarafından desteklenmiş olmakla birlikte, haklı olarak *Copernicus* bu kuramın babası sayılır, çünkü Güneşmerkezcilik'i kapsamlı biçimde sergilemiş ve matematiksel olarak temellendirmiştir. Daha sonraları, Cporenicuscu sistem üstün-

de durulmuştur. Güneş'in bir başına Evren'in merkezi olmayıp, güneş sisteminin merkezi olduğu gösterilmiştir. Güneşmerkezcilik'in temellendirilmesinde *Galileo Galilei, Kepler* ve *Newton* çok çalışmalar yapmışlardır. Güneşmerkezci sistemi savunan ilerici bilim adamları, kilisenin desteklediği yermerkezci kuramı çürütmüşlerdir.

Güzel–olan Bir nesnesel–duyusal biçim içinde, toplumsal yaşamın bütün (çalışma, toplumsal–siyasal ve manevi) alanlarında insanın yaratıcı gücü ile bilme gücünü ve yeteneklerini en tam ve özgür olarak kendinde toplayan biçimde, insana estetik sevinç duygusu veren sanat yapıtlarını ve gerçeklikteki fenomenleri yansıtan ve değerlendiren bir estetik kategorisi. Güzel–olan, *estetik ideal*'in kendi doğrudan anlatımını bulduğu gerçekliğin estetik olarak özümlenişinin başlıca olumlu biçimidir. Güzel–olan'la özgürlüğe ve ilerlemeye düşmanca güçlerle, *çirkin–olan*'la ve aşağı olanla mücadele sırasında biçimlendiği gibi, trajik durumlar yoluyla da yaşamda kendini ortaya koyar ve trajik bir karakter alabilir. İdealistler *(Platon, Kant, Hegel)*, Güzel–olan'ı tinin, (nesnel ya da öznel) bilincin bir temel özelliği olarak görmüşlerdir. Marxçılık–öncesi maddecilik, Güzel–olan'ın nesnelliği görüşüne bağlanmış ancak *gözleyicilik*'inden dolayı, çoğu zaman, Güzel–olan'ı (simetri, bütün ve parçaların uyumu, doğal bir yaratık olarak insan, vb. gibi) salt doğal bir niteliğe indirgemiştir. Güzel–olan kavramı, tarihsel bir karakter taşır ve farklı sınıflar için farklı bir içeriği vardır. Diyalektik ve maddeci estetik, Güzel–olan'ın toplumsal ve tarihsel pratiğin bir ürünü olduğu olgusundan yola çıkar. Güzel–olan, toplumsal bir varlık olarak insanın belli tarihsel koşullar içinde kendi yaratıcı becerisini ve yeteneklerini gerçekleştirdiğinde, nesnel duyusal dünyaya egemen olduğu ve kendi fiziksel ve zihinsel güçlerinin bir oyunu olarak çalışmaktan sevinç duyduğu zaman varolup gelişir. Güzel–olan, sanatta ve sanatsal imgelerde kendi bireşimsel bir anlatımını bulur. Yaşamda ve sanatta Güzel–olan, manevi bir sevinç ve haz sağlayarak, toplumda büyük bir eğitsel ve bilişsel güç kazanır. Kapitalizm, özünden sanata ve insanın estetik gelişmesine düşmancadır. Çağdaş koşullar altında, Güzel–olan ancak toplumun devrimci yoldan yenileştirilmesi mücadelesinde ortaya çıkar. Emekçi halkı güzelliğin yasaları uyarınca yaratıcı çalışma içine sokacak toplumsal–ekonomik koşulların komünizmde yaratılması sözkonusudur.

H

Haeckel, Ernst (1834–1919) Darwin'in *evrim kuramı* ile doğa-tarihsel *maddecilik*'i savunusuyla tanınan Alman biyolog. Haeckel, *biyogenetik yasa*, filogenesis kavramı ve *yaşam*'ın canlı-olmayan maddeden doğal yolla başlaması gibi birtakım kuramsal önermeleriyle Darwinciliği bir adım daha ileriye götürmüş; Darwin'in organik evrimin bir etkeni olarak doğal ayıklanma anlayışını geliştirmiştir. Haeckel, idealist dinsel görüşe saldırdığı ve doğaya maddeci yaklaşımı savunduğu *Die Welträtsel* (Dünya Bilmecesi, 1989) adlı kitabıyla tanınır. Kitap, idealist filozofların, kilisenin ve idealist doğabilimcilerin tepkisini çekmiş, ilerici bilim adamları ise, kitabı destekleyenler arasında yer almıştır. Lenin de bu kitaba yüksek bir değer biçmiştir (cilt 14, s. 334). Haeckel, dini ve kiliseyi açıkça geri çevirmekle birlikte, kendi görüşlerinde kararlılığını sürdürmemiştir. Bazı konularda kendi maddeciliğinden ve tanrıtanımazlığından ayrılmış; daha başka şeyler yanısıra, *Spinoza*'nın tüm tanrıcılık anlayışı içinde, resmi dinin yerine doğanın kutsal güçlerine inancı geçirmeyi önermiştir.

Hakikat Son kertede, ölçüt olarak pratikte doğrulanan, gerçekliğin düşüncede hakiki, doğru yansıması. Hakikat şeylerin ya da bu şeylerin linguistik anlatım biçimleri için değil, düşüncelerin kendisi için sözkonusudur. Hakikat anlayışını tutarlı bir maddeci temele ilk kez Marxçılık oturtmuş, Hakikat'i incelemenin yeni, diyalektik yönlerini getirmiştir (bak. *Hakikatin Ölçütü; Hakikat, Mutlak ve Görece; Hakikatin Doğruluğu; Hakikat, Nesnel; Teori ve Pratik).*

Hakikat, Mutlak ve Görece Diyalektik maddecilikte bilginin gelişmesini gösteren kategoriler; bu kategoriler: 1) Bilinen ile bilimin gelişmesi sürecinde bilinecek olan arasındaki bağıntılaşımı ve 2) Bilgimizin bilim geliştikçe değişebilecek, daha kesinleşecek ya da çürütülecek yanı ile çürütülemez olan yanı arasındaki bağıntılaşımı açığa koyarlar. Mutlak ve Görece Hakikat kuramı, şu soruya yanıt getirir: «... insanın nesnel hakikati dile getiren düşünceleri, nesnel hakikatin bütününü bir kezliğine koşulsuz ve mutlak olarak mı, yoksa yaklaşık, görece olarak mı yansıtabilir?» (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar,* cilt 14, s. 122). Bu açıdan, Mutlak Hakikat, hem 1) Gerçekliğin tam, dopdolu bilgisi olarak, hem de 2) Bilginin *ilerde bir daha çürütülemeyecek* öğesi olarak anlaşılır. Gelişmesinin her evresinde bilgimiz bilimin, teknoloji ve üretimin eriştiği olduğu düzeyle koşullanmıştır. Bilgi ve pratik geliştikçe, insanın doğa anlayışı da daha derinleşir, daha kesin ve tam hale gelir. Bu nedenle, bilimsel hakikatler, incelenen nesnenin tam, bitmiş bir bilgisini vermeleri, bilgi geliştikçe değişime uğrayarak, yerlerini alacak daha kesin ve daha derin yeni öğeleri kendilerinde barındırmaları anlamında görecedirler. Her Göre-

ce Hakikat, Mutlak Hakikat'in bilinmesinde ileriye doğru bir adımı da oluşturur ve gerçekten bilimsel olması durumunda, Mutlak Hakikat öğelerini ya da tohumlarını kendinde taşır. Mutlak Hakikat ile Görece Hakikat arasında aşılmaz bir sınır yoktur. Mutlak Hakikat, Görece Hakikatler'in bütünselliğinden oluşur. Bilim tarihi ve toplumsal deneyim, bilginin böylesine diyalektik biçimde yol aldığını bize doğrular. Bilim, nesnelerin temel özelliklerini ve nesneler arasındaki bağıntıları gitgide daha tam ve daha derinden açığa koyuşuyla, kuramın pratiğe (toplumsal yaşama, üretime, vb.) uygulanmasında kendi doğrulanışını bulan Mutlak Hakikat'in bilinmesine doğru yaklaşır. Öte yandan, daha gelişmiş kuramlar sürekli daha kesin duruma getirilerek, önce daha ileriye doğru geliştirilir; bu arada bazı varsayımlar (örneğin, eserin varlığı varsayımı) çürütülür, bazılarıysa (örneğin, atomların varlığı varsayımı) onanarak tanıtlanmış hakikatler durumuna gelir. Mutlak ve Görece Hakikat kuramı, her hakikatin ebedi ve değişmez («mutlak») hakikat olduğunu söyleyen metafizik'e olduğu kadar, bütün bir hakikatin ancak görece olduğunu, bilimin gelişmesinin herhangi bir nesnel hakikati veremeyecek biçimde, bir dizi hatanın peşpeşe birbirini izlemesinden başka bir şey olmadığını söyleyen *görececilik*'e de karşıdır. Aslında, Lenin'in sözleriyle söyleyecek olursak, «İnsan düşüncesi... Kendi doğası gereği, görece hakiketlerin bir toplamından ortaya çıkan mutlak hakikati verebilme gücünde olduğu gibi, verir de. Bilimin gelişmesinde her adım, mutlak hakikatlerin toplamına yeni tohumlar katmakla birlikte, her bilimsel önermenin taşıdığı hakikatin sınırları, bilginin artmasıyla kah genişleyen, kah daralan, görece bir hakikat de oluşturur» (cilt 14, s. 135).

Hakikat, Nesnel İnsanın bilgisinin öznenin iradesi ve isteğiyle bağımlı olmayan içeriği. Hakikat, insanların iradesi ya da isteğiyle kurulmaz, yansıtılan nesnenin içeriğiyle belirlenir, hakikatin nesnelliğini belirleyen budur. Nesnel Hakikat öğretisi, bütün öznel idealist hakikat anlayışlarına karşıdır; çünkü bu anlayışlara göre, hakikat insana kalmış bir şey olarak kurulur, insanlar arasındaki uzlaşımların bir sonucudur. Böyle bir hakikat anlayışı, bilimsel değildir; yoksa her türlü boş inan ve dinsel inançlar da, birçok insanca paylaşıldıkları için hakikat olarak görülebilir. Bir kural olarak, çağdaş burjuva felsefesi, hakikatin nesnelliğine karşı çıkar. Bu da bilimsel bilgiyi öznel bir yaklaşıma götürerek, bilimin küçümsenmesine ve değerinden düşürülmesine yol açar. Örneğin, *pragmacılık*, bir önermenin eğer yaşamda başarıyı sağlayacak bir kabul görüyorsa, bir hakikat taşıdığını; *yeni-pozitivizm* de, matematiksel ve mantıksal hakikatlerin uzlaşımlar olduğunu söyler (bak. *Uzlaşımcılık*).

Hakikat, Önsüz-Sonsuz Bazı, hakikatlerin bilginin gelişmesi boyunca çürütülemeyecek olduğunu belirten terim. Bu açıdan, bu hakikat, mutlak hakikatle benzeşlik oluşturur. Ancak, bilme sürecinde, insan başlıcalıkla mutlak hakikatin ancak tohumlarını kendinde barındıran görece hakikatlerle uğraşır. Hakikatin koşullardan bağımsız olduğunu düşünen metafizik ile dogmatizm, mutlak etkenin hakikatteki rolünü abartarak, bütün hakikatlerin önsüz-sonsuz ve çürütülemez hale gelmesinin epistemolojik temellerini atarlar. Aşırı dogmatizmin bir anlatımı olarak din, bütün kendi postulalarına çürütülemez Önsüz-Sonsuz Hakikatler gözüyle bakar.

Hakikatin Ölçütü Bir savı, varsayımı, kuramsal önermeyi, vb. onun doğruluğu ya da yanlışlığına göre yargılama yolları. Hakikatin Ölçütü toplumsal pratiktir (bak. *Teori ve Pratik*). Bilimsel kuramların kesinlikle doğrulanması, pratikte, yani maddi üretim-

de, kitlelerin toplumu yeniden örgütlendirmedeki devrimci etkinliklerinde görülür. Belli bir kuramın pratiğe başarıyla uygulanması onun doğruluğunu tanıtlar. Düşünceleri pratikte doğrulamanın değişik yöntemleri olabilir. Nitekim, doğabilimde, bir önerme, *gözlem*'i, *ölçme*'yi içeren *deney*'le, elde edilen sonuçların matematiksel olarak işlenişiyle doğrulanır. Yine de, bilimsel kuramların pratikte doğrulanışı, bunları mutlak hakikat haline getirmez; ancak bu kuramların boyutları ve kesinliği daha da artarak, gelişmeye ve zenginleşmeye devam eder, bazı önermeleri ise yenileri dolayısıyla geçerliliklerini yitirir (bak. *Hakikat, Mutlak ve Görece)*. Böyle bir şey, toplumsal pratiğin sürekli gelişme sürecinden geçmesine bağlıdır; bu yolla bilimsel kuramları gerçeklikle pratikte karşılaştırma yöntemleri sürekli yetkinlik kazanır. Ancak toplumun gelişen pratiği insanın ürettiği düşünceleri bütünlükle onaylamak ya da bütün bütüne çürütme gücüne sahiptir. *Hakikatin Ölçütü olarak pratik bilgi kuramına* ilk kez Marxçılık tarafından getirilmiştir. Moden burjuva felsefe, hakikatin bir ölçütü olarak pratiği ya yadsır, ya da onun çarpıtılmış bir yorumunu getirir (bak. *Pragmacılık*).

Hakikatin Somutluğu *Hakikat*'in bir özniteliği; hakikatin bu özniteliği, belli bir olgunun varolmasının kendine özgü koşullarının gözönüne alınıp genelleştirilmesinden ortaya çıkar; hakikatin belirli zaman ve mekan vb. koşullara bağımlılığı. Bu anlamda, bir önermenin doğruluğu ya da yanlışlığı, kendisine bağlı koşullar özgül kılınmadıkça saptanamaz. «Bir üçgenin açılarının toplamı, üçgenin iki dik açısının toplamına eşittir» önermesi, yalnızca Eukleidesci geometride doğru olup, *Lobaçevski* geometrisinde yanlıştır. Bu nedenle, hakikat hiçbir zaman soyut olmayıp, her zaman somuttur. Somut bir tarihsel yaklaşım ile zaman ve mekân koşullarının gözönüne alınışı, hep yeni fenomenlerin ortaya çıkışıyla eşitsizlik gösteren toplumsal gelişmenin çözümlenişinde büyük önem taşır.

«Hakiki Sosyalizm» 1840'ların ortalarında Almanya'da ortaya çıkmış bir küçük-burjuva sosyalizm anlayışı. (*K. Grün, Hess, H. Kriege, O. Lüning, H. Püttmann)*. «Hakiki Sosyalistler»in felsefi görüşleri, Fransız ve İngiliz ütopyacı sosyalistlerin ve *Sol Hegelciler*'in düşünceleri ile *Feuerbach* etiğinin eklektik bir bileşimini oluşturur. «Hakiki Sosyalistler», sosyalizmi sınıflar ötesi bir kuram olarak görmüşler, insanın genel özünün bir tür gerçekleşmesi olduğunu söylemişlerdir. Sınıf mücadelesini yadsımışlar, toplumsal çelişkilerin uzlaştırılmasını, siyasete ve burjuva demokratik haklar için mücadeleye katılmamayı vaazetmişler, proletaryayı siyasal devrimde yer almamaya ikna etmeye çalışmışlardır. Marx ve Engels, «Hakiki Sosyalizm» ideolojisi ile bunun işçi sınıfı hareketi üstündeki etkisine karşı kararlı mücadele vermişlerdir. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi* ile *Manifesto* gibi kitaplarında, «Hakiki Sosyalizm»i eleştirmişler, Almanya'da devrimin olgunlaşmaya başladığı bir dönemde oynadığı gerici rolü göstermişlerdir. Marx ve Engels'in etkisi altında kimi «Hakiki Sosyalistler» (*J. Weydemeyer* ile daha başkaları), eski görüşlerinden ayrılmışlardır. 1848/49 Devrimi sırasında, birçok «Hakiki Sosyalist», aldatıcı-sosyalist lafları bırakarak, küçük-burjuva demokratlar arasına katılmıştır. «Hakiki Sosyalizm»in bazı düşünceleri bugün Marxçılığı, idealist etik anlayışı içinde yanlışlamak için kullanılmaktadır.

Halk Genel anlamda, bir devletin, bir ülkenin nüfusu; bilimsel anlamda, içinde bulundukları nesnel konum dolayısıyla, belli bir dönemde belli bir ülkede ilerici gelişmelere katılabilen sınıf ve kesimleri de kapsayan ve tarih içinde değişim gösteren insan topluluğu. «Marx 'Halk' sözcüğünü

kullanırken, burada sınıf ayrımlarının üstünü atlamamış, devrim anlayışını tamamlayacak belli öğelerle birleştirmiştir» (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar,* cilt 9, s. 133). Sosyolojik bir kategori olarak, Halk kavramı toplumun toplumsal yapısındaki değişmeyi yansıtır: İlkel komünal toplumda, «nüfus» terimi ile «halk» terimi arasındaki fark, asli bir önem taşımıyordu, ancak, uyuşmaz sınıflı *toplumsal-ekonomik oluşumlarda*, bu fark çok önemlidir, çünkü egemen sömürücü gruplar ile halk kitlesi arasında gitgide derinleşen bir uçurum yer alır. Sosyalist toplumda ise, Halk kavramı yeniden tüm *nüfusu, tüm toplumsal grupları kapsar.* Nüfusun belirli gruplarını Halk'ın bir parçası saymanın başlıca ölçütü, bu grupların toplumun ilerlemesine nesnel olarak ne denli ilgi gösterdikleri ve bu ilerlemenin ne denli gerçekleştirilebilmesine katkıda bulunduklarıdır. *Toplumsal gelişmede, devrimci* değişimler etkisini gösterdikçe, nesnel görevler ile devrimin içeriği de değişir; dolayısıyla, belli bir aşamada Halk'ı oluşturan kesimlerin toplumsal bileşimleri de kaçınılmaz olarak değişime uğrar. Halk kavramı, en önce, *doğrudan üreticileri*, yani emekçi halkı ve nüfusun sömürücü-olmayan gruplarını içine alır. Yine de, Halk, bu sınıflara ve kesimlere indirgenemez. Böyle bir şey, özellikle emperyalizme karşı barış ve demokrasiden yana geniş halk hareketlerinin yürürlükte *olduğu* günümüzde gözönünde tutulması gereken bir olgudur. Halk'ın, kitlelerin tarihin belirleyici gücü olduğunu, tüm maddi zenginliği olduğu kadar, geniş manevi zenginliği de yaratarak toplumun varolmasının belirleyici koşullarını sağladığını ilk kez Marxçılık ortaya koymuştur. Kitleler, tüm toplumsal yaşamın değişmesine ve gelişmesine yol açan üretimi geliştirirler; toplumsal ilerlemeyi sağlayacak devrimleri yaparlar.

Halk Demokrasisi *Proleterya diktatörlüğü*'nün bir biçimi; böyle bir şey, emperyalizmin zayıf düşerek güç dengesinin sosyalizmden yana oynadığı bir dönemde, sosyalist devrimin kendi içindeki gelişmesini olduğu kadar; çeşitli ülkelerin tarihsel ve ulusal çizgilerini de yansıtır. Halk Demokrasisi, demokratik halk devrimleri sırasında birtakım Doğu Avrupa ve Asya ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Bu devrimler, yabancı emperyalistler, yerli büyük-burjuvazi ve toprak sahipleri ile bunlar karşısında biraraya gelmiş öbür sınıflar arasındaki çelişkileri çözüme uğratmış ve işçi sınıfının önderliği altında yürütülmüştür. Halk Demokrasisi, devrim derinleştikçe, kapitalist *ekonomiye egemen olmaya* başlamış (üretim araçlarının ulusallaştırılması), öte yandan, burjuvazinin siyasal etkisini kısmıştır. Feodal kalıntılara son veren ve işçi sınıfı ile emekçi köylülüğün ittifakını güçlendiren toprak reformları, demokratik halk *devrimlerinin gelişmesinde büyük önem* taşır. Derinden yürütülen demokratik reformlar, bu devrimlerin sosyalist devrimlere dönüşmesini sağlamıştır. Bu açıdan, ilk başta halkın demokratik diktatörlüğü olarak yer alan Halk Demokrasisi, proleterya *diktatörlüğünün işlevlerini görmeye başlar.* Devrimin bu genel gidişi, çeşitli ülkelerde kendine özgü çizgiler taşır. Halk Demokrasisi biçimi, demokratik halk devriminin (yalnızca proleterya ile köylülüğü değil, ama burjuvazinin belirli kesimlerini de *içine alan) geniş sınıfsal tabanca belirlendiği* gibi, eski temsilcilik sistemi biçimlerinden (parlamento) yararlanmayı da olanaklı kılacak biçimde, demokratik halk devriminin sosyalist bir devrime doğru barışçı yoldan gelişmesiyle de belirlenir. Halk Demokrasisi'nin kendine özgü çizgileri şunlardır: Çok-partili bir sistemin varolması (burada, komünist partisinden başka, sosyalizm platformunda yer alan ve işçi sınıfının önderliğini tanıyan daha başka demokratik partiler de yer alır, siyasal partiler ile kitle örgütlerini biraraya getirecek biçimde, kendine özgü bir halk cephesi ör-

gütlenmesinin varolması. Halk Demokrasisi'nin oluştuğu dönemin öbür özellikleri ise şunlardır: Siyasal hakların kısıtlanmamış olması, eski devlet mekanizmasının daha uzunca bir süre varolması vb. Deneyimler, Halk Demokrasisi'nin sosyalizmi kurmada güçlü bir yol olduğunu göstermiştir. Bugün için, sosyalist toplumun temellerini yaratmış olan Halk Demokrasileri, gelişmiş sosyalizmi kurma yolunda ilerlemektedirler.

Hamann, Johann Deorg (1730–1788) Alman idealist filozof; *dolayımsız bilgi* öğretisinin bir temsilcisi. Hamann, *aydınlanma*'ya ve *akılcılık*'a karşı olmuş, gizemsel sezginin yaratıcı gücüne inanmıştır. Bununla birlikte, varlığın genel yasası olarak karşıtların birliği kavramını dile getirişiyle, *Fichte*, *Schelling* ve *Hegel*'in idealist diyalektiğini etkilemiştir. Hamann'ın yazıları arasında en ilgi çekici olanı *Kreuzzüge des Philologen*'dır (Filologların Haçlı Seferi, 1762).

Hamilton, William (1788–1856) İskoç idealist filozof ve mantıkçı; nesnel hakikati yadsıyarak, bilinemezciliğe doğru eğilim göstermiştir. Hamilton'a göre, «mutlak», yani maddi gerçeklik, ancak doğaüstü vahiyle bilinebilir. Hamilton, dinsel inancın temelleri olarak apriorizmi ve ahlaki postulaları kabul edişiyle, kendini *Kant*'ın yanına koymuştur. Hamilton, yüklemin nicelendirilmesini mantığa getirerek, yargıyı denkleme ve hesap mantığına indirgemeye kalkmıştır. Hamilton, modern *matematiksel mantık*'ın öncülerinin temsilcilerindendir. Başlıca yapıtı: (derslerinden derlenen ve ölümünden sonra dört cilt olarak yayınlanan (*Metaphysics and Logic* (Metafizik ve Mantık, 1859–60).

Hareket *Madde*'nin en özniteliği ve varolma tarzı. Hareket, doğada ve toplumda yer alan tüm süreçleri belirtir. Geniş anlamda, Hareket, genel olarak *değişim*'dir, maddi nesnelerin *etkileşim*'idir. Dünyada Hareket olmadan madde olamayacağı gibi, madde olmadan da Hareket olamaz. Maddenin Hareket'i mutlaktır, durağanlık ise görece olup, Hareket'in yalnızca bir anıdır. Dünya'ya göre durağan bir cisim, Dünya'yla birlikte Güneş'in çevresinde, Güneş'le birlikte de samanyolunun merkezi çevresinde vb. döner. Dünya sonsuz olduğundan, her cisim Hareket'in sonsuz sayıdaki biçimlerinden birine girer. Cisimlerin nitelikçe kalıcılığı da anlık nesnelerin Hareket'inin ve etkileşiminin kendi bir sonucudur. Hareket, maddenin temel özellikleri ve yapısı ile maddenin varoluşunun doğasını da belirler. Maddenin hareketi çok çeşitli biçimlerde kendini gösterir ve çok çeşitli biçimler alır (bak. *Maddenin Hareket Biçimleri*). Hareket'in nitelikçe yeni ve daha karmaşık biçimleri, maddenin gelişim sürecinde ortaya çıkar. *Görecelik kuramı*, Hareket'in hızında herhangi bir artışın bir cismin kitlesinde bir artışa neden olduğunu, bu arada doğrusal boyutların Hareket yönünde azaldığını ve cisimlerde ortaya çıkan süreçlerin ritminin yavaşlamaya başladığını belirtir. Işık hızına yaklaşan hızlarda, elektronlar ile öbür parçacıklar Hareket yönünde elektromanyetik kuantalar yayabilmektedirler. Bu nedenle, tüm Hareket, Hareket'in değişik biçimlerinin etkileşimini ve birbirlerine dönüşmelerini içine alır. Hareket de, madde kadar bitimsizdir . Maddenin Hareket'i, çeşitli değişimlerin içeriğini kuşatan karşıtların etkileşimini («mücadele»sini) oluşturduğu kadar özgül nitel durumların değişime uğramasının nedenini de oluşturur. Nitekim, elektromanyetik, nükleer ve yerçekimsel Hareket, elektromanyetik, nükleer ve yerçekimsel alan kuantalarının anlık nesnelerinin soğurma ve ışıma karşıt süreçlerinin birliğine dayanır. Kimyasal Hareket, başka şeyler yanısıra, atomların birleşmesini ve çözümünü içerir. Yaşamsal süreçler, cevherlerin birbirini ö-

zümleme ve birbirlerinden farklılaşma süreçlerinin birliğine, hücrelerin uyarılmasına ve uyarılmalarının kesilmesine vb. dayanır. Maddenin Evren'de sonsuzca kendinden hareketi de (yıldızların evriminde), maddenin ve enerjinin ayrılmasındaki karşıt süreçlerin birliği ile bunların en sonunda yıldızların, samanyollarının ve maddenin öbür biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açan tersine yoğalımlarının bir sonucudur. Maddenin bütün *gelişme* biçimleri, Hareket halinde ortaya çıkar. Gelişme, sistemlerin belirli bir yönde, toptan, geriye çevrilmez, yapısal değişimlerdir. Bu yön, dış koşullarla ve sistemin hareket yasalarınca itilim kazanan değişimin kendi çeşitli iç eğilimlerinin birleşiminden doğan güçtür. Madde, sistemin karmaşıklığına, sistemin Hareket biçimlerine, değişimin hızına, değişimin yönüne ve karakterine vb. bağlı olarak, çeşitli biçimlerde gelişir. Yükselen bir gelişmede, maddi nesnelerin Hareket bağıntıları, yapı ve biçimleri, daha alt durumlardan daha üst durumlara doğru bir dönüşümü oluşturarak, çok daha karmaşık durumlar alırlar. Öte yanda, inen bir gelişme, sisteminin düzeysizleşmesini ve çözüntüye uğramasını, kendi Hareket biçimlerinin basite inmesini gösterir. Hareket, gelişmeden daha genel bir kavramdır, çünkü sistemin gelişmesine egemen iç yasalara karşılık vermeyen dış ve rastlantısal değişimler de içinde olmak üzere, tüm değişimleri verir.

Hartley, David (1705–1757) İngiliz fizyolog, maddeci filozof ve *çağrışımsal psikoloji*'nin kurucusu. Hartley'e göre, dış nesnelerin duyu organları üzerindeki etkisi duyma sinirlerinde çok küçük parçacıkların titreşimine yol açar. Bu titreşimler sinirler yoluyla beyine iletildiklerinde orada kendi düzen, yön, sayı ve sıklıklarına karşılık veren duyumların «tinsel bir doğa»nın varlığı düşüncesinin doğmasına, böylelikle de neden olur. Hartley'in mekanik maddeciliği *Priestley* ile *J. Mill*'in görüşlerini oldukça etkilemiştir. Başlıca yapıtı: *Observations on Man, His Frame, His Duty, and His Expectations* (İnsan, İnsanın Çatısı, Görevi ve Beklentileri Üstüne Gözlemleri, 1749).

Hartmann, Eduard von (1842–1906) Alman idealist filozof; çağdaş *akıldışıcılık* ve *iradecilik* okullarının bir öncüsü. Yapıtları arasında, *Philosophie des Unbewussten* (Bilinçdışı Felsefesi, 1869), en etkili yapıtıdır. *Schopenhauer* gibi, Hartmann da varlığın temelinin bilinçdışı tin olduğuna inanmıştır. Bilinçdışı düşüncesi, Hartmann'ın etiğinde de yer alır. Hartmann'a göre, mutluluk isteği, mutsuzluğun kaynağı olup, acı çekmekten kurtulmanın biricik yolu her türlü istekten vazgeçmedir, mutluluğun tek biçimi ve mutluluğun yerine geçecek tek şey budur. Hartmann, acı çekmekten kurtulmak için insanın üç büyük yanılsamadan, yani dünyada ve öbürdünyada mutluluk yanılsaması ile toplumun yeniden düzene koyup yetkinleştirilmesi yoluyla insanın mutluluğa erişebileceği yanılsamasından kendini kurtarması gerektiğini öne sürmüştür. Hartmann'ın öğretisi, toplumsal ilerleme yoluyla mutluluğa erişmeyi yadsır, bu nedenle de yalnızca felsefi anlamda değil, ama toplumsal–siyasal anlamda da gerici bir özellik gösterir.

Hartmann, Nicolai (1882–1950) Alman idealist filozof. Hartmann, yeni-Kantçı *Marburg Okulu*'nda yer almış, daha sonra bu okulun öznel idealist akılcılığından tatmin olmayarak ayrılmış; varlık, varlık kategorileri ve bilme üstüne nesnel idealist bir öğreti geliştirmiştir. Hartmann'ın «eleştirel ontoloji»si, varlık katmanlarının şu hiyerarşisine dayanır: Canlı–olmayan varlık, canlı varlık, ruh ve tin. Hartmann'ın felsefesi, *akıldışıcılık*'ın ve *bilinemezcilik*'in izlerini taşır: Tüm kendi katmanları içinde varlığın bütün temel biçimlerinin gizemsel ve bili-

nemez olduğunu söyler. Hartmann, kendi ontolojisi temelleri üzerinde, bir doğa felsefesi, bir nesnel tin felsefesi, bir etik sistemi ve bir «değer» kuramı ile bir estetik ve bir bilgi kuramı kurmuştur. Başlıca yapıtları: *Ethik* (Etik), 1925; *Zur Grundlegung der Ontologie* (Ontolojinin Temellendirilmesi), 1935; *Philosophie der Natur* (Doğa Felsefesi), 1950; *Asthetik* (Estetik), 1953.

Hazcılık Ahlaksal gereksinimleri temellendiren ilke; iyiyi haz ya da acı çekmekten kurtulma olarak, kötüyü de acı çekmeye neden olan şey olarak tanımlayan kuram. Kuramsal Hazcılık, etikte *natüralizm*'in bir çeşididir. Hazzın insanın kendi doğasında içerili olan ve insanın tüm eylemlerini belirleyen ana ilke olduğu düşüncesine dayanır. Hazcı kuramlar, ilkçağdan bu yana gelmiştir. Yunan'da hazcılar, *Aristippos*'un etiğine bağlanmışlardır. Hazcılık, *Epikuros*'un etiğinde doruğuna ulaşmış, *Mill* ile *Bentham*'ın *yararcılık*'ının ekseni olmuştur. Modern burjuva kuramlarda, Hazcılık, birçok burjuva etikçinin iyiyi hazla tanımlamanın ahlak sorunlarını kabaca bir basitleştirme olacağını söylemesine karşın, iyiyi tanımlamanın metodolojik bir ilkesi olarak yer alır.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) Alman nesnel idealist, *klasik Alman felsefesi*'nin bir temsilcisi, 1801'den sonra Jena, 1818'den sonra da Berlin Üniversitelerinde ders vermiştir. Hegel, genç bir filozofken bir radikaldi; Fransız Devrimi'ni selamlamış, Prusya monarşisinin feodalizmine karşı olmuştur. Bütünde, Hegel'in felsefesi, Almanya'nın burjuva devrim arifesindeki çelişkili gelişmesini yansıtır; kendisinin bir ideoloğu olduğu, yükselmekte olan Alman burjuvazisinin düalizminin etkisini taşır. Hegel'in felsefesinde, bir yanda, Almanya'da burjuva devriminin ideolojik hazırlıklarının bir anlatımı olan ilerici, hatta devrimci eğilim, öte yanda, Alman burjuvazisinin tutarsızlığını ve korkaklığını olduğu kadar, gerici *Junkercilik*le de uzlaşmayı yansıtan tutucu, gerici düşünceler buradan gelir. Hegel'in düalizmi bütün yazılarında açıkça görülür. *Die Phänomenologie des Geistes*'ta (Tinin Görüngübilimi, 1807), Hegel, insanoğlu bilincini kendini ilk farkedişinden bilimi ve bilimsel metodolojiyi (fenomenolojiyi, yani tarihsel gelişimi içinde bilinç fenomenleri öğretisini) bilinçli olarak özümseyişine kadarki evrimini incelemiştir. Hegel, *yabancılaşma* kategorisini çözümlerken, idealistçe de olsa, emeğin özünü, yani insanın nesnel *etkinlik*'inin önemli yanlarını kavramış ve insan ile insan tarihini insanın kendi çalışma etkinliğinin bir sonucu olarak görmüş; buna dayanarak, tarihin birtakım gerçek yasaları üstüne düşünceler oluşturmuştur. Hegel, varlık ile düşünmenin özdeşliğini, yani bir ideanın, bir kavramın ya da bir tinin kendini bir gösterişi olarak gerçek dünya anlayışını, kendi felsefesinin çıkış noktası olarak alır. Hegel, bu özdeşliği, kendini tanıyan mutlak ideanın tarihsel gelişim süreci olarak görmüştür. Hegel'in (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften in Grundrisse*'de, 1817, Temel Çizgileriyle felsefi Bilimler Ansiklopedisi'nde) anaçizgilerini ortaya koyduğu nesnel idealizmin içeriğinden ortaya çıkan sonuç şudur: Doğa ve toplumdaki bütün fenomenler, mutlak tin ve akıl ilkesine, «mutlak idea», «dünya akl» ya da «dünya tini» ilkesine dayanır. Bu ilke, etkin bir ilke olup, etkinliği düşünmede, daha doğrusu, kendini bilmede yatar. Mutlak idea, üç evreden geçer: 1) İdea'nın kendi yatağında, «saf düşünme öğesi» olarak gelişmesi, yani Mantık, burada idea kendini içeriğini birbiriyle bağıntılı olarak ortaya çıkan bir mantık kategorileri sistemi içinde açığa koyar; 2) «Kendinden idea'nın başka–varlık» biçiminde, doğanın kendi biçimi içinde gelişmesi, yani Doğa Felsefesi. Doğanın gelişimi yoktur, der Hegel; doğanın tinsel özünü oluşturan mantık ka-

tegorilerinin kendinden gelişmesinin kendi dış gösterişinden başka bir şey değildir doğa; 3) İdea'nın düşüncede ve tarihte («tin»de) gelişmesi, yani Tin Felsefesi. Bu evrede, mutlak idea kendi içine çekilir ve kendi içeriğini değişik bilinç ve etkinlik biçimleri içinde kavrar. Ancak, idealist bir ilke olan düşünce ile varlığın özdeşliği ilkesi, dış dünyayı ve düşünmeyi yöneten yasaların birliğini temellendirmeye hizmet eder; böyle bir şey, *Kant*'ın *bilinemezcilik*'ine karşı yöneltilmiştir. Hegel'in *Wissenschaft der Logik*'te («Mantık Bilimi», 1812–16) yoğun biçimde ortaya konmuş olan *diyalektik*'i, felsefeye en değerli katkılardan birini oluşturur. Burada, Hegel, diyalektiğin başlıca yasalarını ve kategorilerini özümlemiş; *diyalektik mantık* sistemini ele alıp işlemiştir. Hegel, bilgi kuramına olağanüstü değerli katkılarda bulunmuştur. Özellikle, *gözleyicilik* üstüne ve Kant'ın «kendinde-şeyler» ile fenomenler düalizmi üstüne getirdiği derin eleştiriler büyük önem taşır. *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Hukuk Felsefesinin Anaçizgileri, 1821), *Vorlesungen über die geschichte der Philosophie* (Felsefe Tarihi Üstüne Dersler, 1833–36), *Vorlesungen büer Asthetik* (Estetik Üstüne Dersler, 1835–38) ile *Vorlesungen über die Philosophie der Geschicte* (Tarih Felsefesi Üstüne Dersler, 1837) gibi yaptıları da önemlidir. Hegel, diyalektiği uyguladığı ve başlıca bilimsel sorunları derinden çözümlediği felsefenin tüm dalları üzerinde derin izler bırakmıştır. Ancak, Hegel'in diyalektiği gizemciliğe bürülüdür. Felsefesindeki idealizm ile kendi burjuva sınırlılığı, diyalektik düşüncelerine de işlemiştir: Dünyanın ve bilmenin kendi gelişmesinin sonuna gelmiş olduğunu öne sürmüş, diyalektiğe gizemciliği aşılamış, gelişme ilkesini yalnızca idealar alanında fenomenlere uygulamış, birtakım mantık kategorilerini stereotipleştirerek yapaylaştırmış, bunları kapalı bir sistem halinde sunmuştur. Hegel, diyalektikten herhangi tutarlı toplumsal sonuçlamalar çıkaramamış olduğu gibi, buna yanaşmamıştır da; haklı gösterdiği stattus quo'yla uzlaşmaya girmiş; milliyetçi önyargılara hoşgörüyle bakarak, Prusya monarşisini toplumsal gelişmesinin taçlandırılışı olarak görmüştür. Hegel'in felsefesi Marxçılığın oluşmasında büyük bir rol oynamıştır; Marxçılık, Hegel'in felsefesinin en değerli öğesini, diyalektiği korumuş, diyalektiği doğa, toplum ve düşüncenin gelişmesi üstüne bilimsel kesinlik taşıyan bir öğreti halinde yoğurmuşur. Marxçılık, Hegel'in bilinemezciliğe karşı çıkışını, tarihsel yaklaşımını, insan aklının gücüne inancını ve gerçek dünya ile kuramsal ve pratik etkinliği yöneten en önemli nesnel yasaların bağıntısını çizdiği mantık bilimini övgüyle karşılar.

Hegelcilik bak. Sol Hegelciler ve Sağ Hegelciler.

Heidegger, Martin (1889–1976) Alman *varoluşçuluk*'unun kurucularından ve başlıca temsilcilerinden. Heidegger, 1933'te Freiburg Üniversitesi'nde yaptığı rektörlük konuşmasında Nasyonal Sosyalizm ideolojisini kabul etmiştir. Heideger'in idealist felsefesinin temel kategorisi, insanın kendi iç deneyimi olarak anladığı «zamansallık»tır. Heidegger, kendiliğinden, gelişmemiş bir bilinç biçimi olarak «ruh durumu»nu birincil olarak görür. Kaygı, tedirginlik vb. Heidegger'e göre, insan kişiliğinin a priori biçimleridir. Bunlar insanın öznel varlığını oluştururlar. A priori biçimler kuramını, Heidegger, varoluş kuramı olarak geliştirmiştir. İnsanın «Varoluşun özü»nü kavrayabilmesi için, kendine herhangi bir hedef koymaktan ya da pratiklikten kaçınması, kendi «ölümlü»lüğünün, «manevi zayıf»lığının farkına varması gerekir. Heidegger'e göre, insan ancak sürekli olarak «ölümle yüzyüze» oluşunu farkedişiyle yaşamın her anının ne denli geçerli ve özlü olduğunu gö-

zönüne getirerek, hedeflerden, «idealler»den, «bilimsel soyutlamalar»dan kendini kurtarabilir. Heidegger'in felsefesi, Kierkegaard'ın akıldışıcı eğilimleri ile Husserl'in *fenomenoloji*'sini biraraya getirir. Başlıca yapıtları: *Sein und Zeit* (Varlık ve Zaman, 1927); *Kant und das Problem der Metaphysik* (Kant ve Metafizik Sorunu, 1919); *Einführung in die Metaphysik* (Metafiziğe Giriş, 1953).

Heine, Heinrich (1797–1856) Alman şair, devrimci demokrat, Marx'ın bir dostu. *Klasik Alman felsefesi*'nin altında yatan devrimci karmaşıklığı, özellikle de devrime giden yolu açtığını söylediği *Hegel*'in diyalektiğini ilk kez açığa çıkaran Heine olmuştur. Heine, felsefe tarihinin tinselcilik ile duyumculuk arasında geçen mücadele olduğunu düşünmüş, kendisini bu ikinci eğilimin sözcüsü ilan etmiştir (*Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*, 1834, Almanya'da Dinin ve Felsefenin Tarihi Üstüne). Heine, din ve idealizm üstüne eleştirisini feodalizme, monoşizme ve dargörüşlülüğe karşı mücadelesiyle birleştirmiş; *Saint-Simon* anlayışı içinde kavradığı bir demokratik devrimi ve sosyalizmi savunmuştur. Heine, insanlığın geleceğini halkın kendi maddi gereksinim ve çıkarlarını karşılama hakkının gerçekleşmesine bağlı olduğunu düşünmüştür.

Heisenberg, Werner (1901–1976) Alman kuramsal fizikçi, *kuantum mekaniği*'nin kurucularından. 1927'de, Heisenberg, *kesinsizlik ilkesi*'ni formüllendirmiştir. Kitaplarında felsefi sorunları ele alan Heisenberg, Kopenhag Okulu'nun pozitivist görüşlerinden yavaş yavaş ayrılarak, *Platon*'un nesnel idealizmine kaymıştır. (*Philosophic Problems of Nuclear Science*, 1953, Nükleer Bilimin Felsefi Sorunları).

Helmholtz, Hermann (1821–1894) Alman doğabilimci Helmholtz'un canlı varlıkları incelemede kullandığı fiziksel kimya yöntemleri *vitalizm* öğretisini çürüterek, biyolojide maddeci görüşlerin gelişmesini hızlandırmıştır. Helmholtz, önemli fizyolojik bulgulamalar yapmıştır (sinir tellerinde uyarılma hızının değişmesi, duyu organlarının ve mekan algısını yöneten yasaların fizyolojik incelenişi). Kuramsal fizik ile öbür doğabilimleri üstüne yapıtlarında, Helmholtz, kendiliğinden maddeci görüşler ortaya getirmekle birlikte, zaman zaman maddecilikten ayrılarak Kantçılığa eğilim gösterir. Helmholtz, duyu organlarının özgül enerjisi kuramından, yanlış bir biçimde, duyumların gerçek şeylerin nesnel temel özelliklerinin öznel yansıları olmayıp, bu temel özelliklerle hiçbir benzerlik taşımayan simgeler ya da «hiyeroglifler» oldukları sonucunu çıkarmıştır (bak. *Hiyeroglifler Kuramı*). Lenin, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de, tutarsız felsefi görüşlerinden ötürü Helmholtz'u eleştirir.

Helvétius, Claude Adrien (1715–1771) 18. yüzyıl Fransız maddeciliğinin bir temsilcisi. Helvétius'un felsefesi, Locke'un idealist öğelerinden temizlediği *duyumculuk*'una dayanır. Helvétius'a göre, nesnel olarak varolan madde, duyumlar yoluyla bilinir. Helvétius, belleği bilmenin başka bir aracı olarak görmüştür. Helvétius'un duyumların yalnızca bir bileşimi olarak kavradığı düşünceye yaklaşımı ise basit bir yaklaşımdan öteye geçmez. Helvétius, toplumsal çevrenin insan karakterinin gelişmesindeki rolünü vurgulamış, bu görüşünü feodal ilişkilerin yerine kapitalist ilişkilerin yerleştirilmesinin zorunluluğunu tanıtlamada kullanmış, ancak toplumsal gelişmede bilincin ve tutkunun ağırlıklı rol oynadığını söylemiştir. Marx, Helvétius'un felsefesinin derin bir çözümlemesini yapmıştır. «Duyusal nitelikler ve kendinin sevgisi, sevinç ve doğru kişisel çıkar, tüm ahlaklılığının temelini oluşturur. İnsan

zekasının doğadan eşitliği, aklın ilerleyişi ile sanayinin ilerleyişinin birliği, insanın doğadan iyiliği ve eğitimin tümgüçlülüğü, Helvétius'un sisteminin ana çizgileridir» (K. Marx ve F. Engels, *Toplu Yapıtları*, cilt, 4, s. 130). Helvétius'un kişisel çıkarlar ile toplumsal çıkarlarının uyumlu olarak birleşimi düşüncesi ile bireylerin doğuştan zekaca eşitliği anlayışı, *ütopyacı sosyalizm*'e yolu açmıştır. Başlıca yapıtları: *De l'esprit* (Tin Üzerine), 1758; *De l'homme* (İnsan Üzerine), 1769.

Herakleides, Pontuslu (Z. Ö. 4. yüzyıl) Eski Yunanlı filozof, *Plotan*'un tilmizi. Atomculuğa eğilim göstermiş olan Herakleides, atomların bir dünya aklı tarafından, *nous* tarafından oluştuklarını düşünmüştür. Herakleides'in ruh anlayışı atomcu bir anlayış olup, Pythagorascılığı etkilemiştir. Herakleides'in astronomi görüşleri, güneş–merkezciliğe kayarken, müzik kuramları *Aristoteles*'in etkisinde kalmıştır. Herakleides'in birçok yapıtından hiçbiri bugüne kalmamıştır.

Herakleitos, Efesli (Z. Ö. 544–483) Aristokrat bir aileden gelen, Eski Yunanlı maddeci filozof ve diyalektikçi. Bugüne ancak parçaları kalmış olan *Doğa Üstüne* adlı felsefi yapıtı, derinliğiyle, ilkçağ dünyasında övgüyle karşılanmıştır. Görüşlerini gizemci bir biçimde sunuşu kendisine «Karanlık» adının takılmasına yol açmıştır. Herakleitos'a göre, doğanın ilk maddesi ateşti, çünkü en çok değişme ve hareket gücü ateşte vardı. Bir bütün olarak dünya, tek tek şeyler, hatta ruhlar, ateşten türemişti. «Bütün şeylerin birliği, dünya», diye düşünüyordu Herakleitos, «hiçbir tanrı tarafından, ya da insanlar tarafından yaratılmamıştı, düzenli olarak parlayan ve düzenli olarak sönen, ebedi yaşayan ateşten olmuştu, ateşti ve ateş olacaktı.» Lenin, bu özdeyişi «diyalektik maddecilik ilkelerinin çok iyi bir sergilenişi» olarak betimler (cilt 38, *Felsefe Defterleri*, s. 349). Herakleitos'a göre, bütün şeyler, zorunluluğa göre, ateşten türer, buna da «logos» adını verir. Ancak, dünya süreci döngüseldir: Bütün şeyler yeniden «ateş»e döner. Doğada her şey sürekli akış halindedir. Bütün şeyler ve bütün temel özellikler değişerek kendi karşıtlarına döner. Soğuk sıcak olur, sıcak da soğuk vb. Her şey sürekli değişim içinde olduğundan ve sürekli yenilendiğinden, insan aynı suya iki kez giremez, çünkü ikinci kez yeni bir suya girecektir. İnsan dünyasında ise, her şeyin değişerek kendi karşıtına dönmesi, basit bir değişim değil, bir mücadeledir. Mücadele, evrenseldir. Ama, karşıtların mücelesesi bunların özdeş olduklarını açığa koyar: Çıkış ve iniş, yaşam ve ölüm vb. bunların tümü, bir ve aynı şeydirler. Değişimin evrenselliği ve her temel özelliğin kendi karşıtına dönmesi, bütün nitelikleri görecelikli kılar. Duyumlar bilginin temelini oluşturur, ama ancak düşünme bilgeliğe götürür. Bir şey, duyularla algılanan ışıktan saklı olabilirse de, aklın ışığından kendini saklayamaz. Herakleitos, kendi dünyagörüşünü, çağdaşlarının ve yurttaşlarınınkilerin karşısına koymuştur. Herakleitos'un aristokratik toplum anlayışı birkaç ilerici görüşle bezenmiştir: Aristokratların savundukları geleneksel yazılı olmayan yasalara karşı çıkmış, devletin koyduğu yasaları savunmuş, bu yasaları insanların kendi kent surlarını nasıl koruyorlarsa öyle korumaları gerektiğini düşünmüştür.

Herbart, Johann Friedrich (1776–1841) Alman idealist filozof, fizyolog ve öğretmen. Herbart, (*Leibniz*'in *monad*'ları gibi) ebedi, değişmez, tinsel özler olan ve (*Kant*'ın «kendinde–şeyler»i gibi) kavranamaz *real*'lere dayanır. «Ruh», tüm psişik fenomenleri doğuruşuyla, *real*'lerin en yetkinidir. Herbart, eğitimde kendi öğretmeni Pestalozzi'nin demokratik ilkelerinden ayrılmıştır.

Herder, Johann Gottfried (1744–1083)

Alman aydınlanma filozofu, yazar ve edebiyat eleştirmeni. Herder, *Kant*'ın aklın «eleştiri»sini redderek, bilme yetilerinin «fizyoloji»si ile dilin akla önceliği öğretisine karşı olmuştur. Herder, kendi zaman ve mekan kavramını deneyimden geçirerek, madde ile bilme biçimlerinin birliğini savunmuştur. Doğada ilerleme kavramından yola çıkan Herder, tarihte ilerleme ve toplumun hümanizme doğru ilerlemesi öğretisini geliştirmiştir. Herder, çeşitli halkların, özellikle de, şiirlerine yüksek bir değer biçtiği Güney Slavları'nın manevi kültürlerinin özgünlüğünü vurgular. Toplumun gelişmesine üretimin (zenaatin) ve bilimin rolü üstüne birtakım öngörülerde bulunmuş, *Schelling* ve *Hegel*'in bireysel insan edimlerini öznel amaçları ile bunların nesnel tarihsel sonuçları arasındaki eşitsizlik öğretisine yakınlık göstermiştir.

Hermeneutik Bir metnin hem nesnel yanlarından (sözcüklerin dilbigisel anlamları ile bunların tarihsel değişkenlerinden), hem de öznel yanlarından (yazarın yöneliminden) yola çıkarak bir metni açıklamayı konu alan yorumbilimi ve kuramı. Hermeneutik, ilk kez, klasik metinlerin (örneğin, Homeros) incelemesi ve yayınlamasıyla bağıntılı olarak Helen döneminde görülmüştür. Daha sonra, Kutsal Metin'lere yorum düşme olarak gelişmiştir. 19. yüzyılda ise, herhangi bir konuya ya da bir metnin anlamına bağlı kalmayan «özgür» Hermeneutik gelişmiştir. *Dilthey*'le, Hermeneutik, «toplumun yaşamındaki olayların tarihi kişilerin öznel yönelimleri yoluyla anlaşılması»nı sağlama amacını taşıyan toplum bilimlerinin özgül bir yöntemi olmuştur. Dilthey, soyutlamayı ve genel olanın, ya da *yasa*'nın saptanmasını içine alan doğabiliminde «yorum»un karşısına «anlama»yı koymuştur. 20. yüzyılda, Hermeneutik, gitgide *varoluşçuluk*'ta (bak. *Heidegger*), daha sonra da felsefi Hermeneutik'te olmak üzere, felsefenin temel metodolojik yollarından biri haline gelmiştir. Böyle bir şey, Hermeneutik'i yeni-pozitivist «dil çözümlemesi»ne yaklaştırarak, felsefenin dil sınırlarına bağlı kılınmasına yol açar. *Frankfurt Okulu*'nda (J. Habermas ile daha başkaları) «ideoloji eleştirisi» olarak alınan Hermeneutik, dil çözümlemesi yoluyla, «örgütlü zor kullanma ilişkilerini haklı gösterme»ye yarayacak «bir toplumsal güç ve kural aracı»nı açığa koymaya yönelir. Habermas, Hermeneutik'i modern burjuva felsefesindeki değişik eğilimleri pekiştirmenin bir aracı olarak görür. Hermeneutik yollardan tarihte, hukukta ve bilinçli insan etkinliğinin nesnelleşmiş sonuçlarını çözümleyen başkaca dallarda yararlanılabilir.

Herzen, Aleksander İvanoviç (1812–1870) Rus devrimci demokrat, maddeci düşünür, yazar; *Narodnizm*'in ve 1855'ten 1862'ye kadar *Polyarnaya zvezda*'yı (Kutup Yıldızı), 1857'den 1867'ye kadar da, Rus dilinde devrimci bir gazete olan *Kolokol*'u (Çan) yayımlamış Özgür-Rus Basım Yayınları'nın kurucusu. Herzen'in ideolojik gelişimi karmaşık olmakla birlikte, oldukça çelişkili kuramsal araştırmalarında her zaman için temel bir hedef açıkça görülür: Herzen, toplumsal ve felsefi düşüncenin en yüksek başarılarından yola çıkarak, yaklaşan toplumsal devrime hizmet edecek yeni bir «gerçekçi», bilimsel kuram yaratmak istemiştir. Herzen, ilk kez 1832'de tanıştığı Fransız ütopyacı sosalizm düşüncelerini, Restorasyon dönemini romantik tarih yazıcılığını ve 19. yüzyıl *klasik Alman felsefesi*'ni eleştirel bir biçimde gözden geçirmiştir. 1840'ların başlarında, değerini *Hegel*'in diyalektiğini maddeci yorumlayışından alan, özgün bir tanrıtanımazcı ve maddeci dünyagörüşü getirmiş; daha sonra, buna «devrim cebiri» adını vermiştir. Herzen, «diyalektik maddeciliğin eşiğine kadar gelmiştir» (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, cilt 18, s. 26). Herzen'in felsefi

araştırmalarındaki ana vurgulama, varlık ile düşünmenin, pratik ile teorinin, toplum ile bireyin özdeşliğini tanıtlayışında yatar. Herzen, gerçekliğe upuygun bir bilme yöntemi bulup formüllendirmek istemiştir. Tarih felsefesinde, Herzen, son kertede kendiliğinden tarih süreci (ulusların bilinçli olmayan yaşamı) ile bireylerin bilinçli etkinliklerinin (bilimin gelişmesinin) bir bileşimi olarak kavradığı toplum yasasını inceler. Toplumsal–siyasal alanda, teori ve pratiğin birliği kavramı, Herzen'i kitlelerin devrimci yönde aydınlatılması için çalışmaya, kitleleri sosyalist devrime hazırlamaya götürmüştür. Herzen, bu karmaşık ama içsel bağıntılı sorunlar dizisine kendi ideolojik gelişiminin değişik evreleri içinde değişik açılardan yaklaşır. Bazı Batı Avrupa ülkelerinde 1848–49 devrimlerinin yenilgiye uğrayışı Herzen için kişisel bir trajedi olmuş, ancak kendi toplumsal–felsefi görüşlerini düzeltmesine yaramıştır. Batı Avrupa gerçekliğinde, sosyalist ideali besleyip geliştiren insan düşüncesinin gelişimi ile tarihsel ilerleme arasında hiçbir çakışırlık göremeyen Herzen, Batı'da olacak bir toplumsal devrimden karamsarlığa ve kuşkuculuğa düşmüştür. Bu karamsarlığını «Rus» köylü sosyalizmi vaazederek aşmaya çalışmış; Rus köylü topluluğunu sosyalist geleceğin gerçek çekirdeği olarak görmüştür. Herzen, Rus tarihinin daha sonraki ilerleyişini, köylülerin tüm feodal ve otokratik prangalardan kurtulması ve köylülüğün ataerkilce kolektif yaşam biçiminin sosyalist kuramlarla birleştirilmesi olarak görür. Herzen, Rusya'da köylü sorununun kökten bir çözümü için çağrıda bulunmakla kalmamış, ama kapitalist gelişme aşamasını atlama olanağını da postulalaştırmıştır. Ancak, 1860'ların ortalarındaki olaylar, «burjuva belası»nın Rusya'da da yayılmakta olduğunu kendisine göstermiştir. Herzen ölümünden kısa bir süre öncesine kadar karamsarlığını üzerinden atamamış; bu kısa dönemde anarşist *Bakunin*'den koparak, Batı Avrupa'da Birinci Enternasyonal'in başını çektiği işçi sınıfı hareketinin canlanmasını sosyalizmin zaferi için bir kazanç olarak öne sürmüştür. Burjuva tarihçiler, Herzen'in geçirdiği toplumsal ve felsefi evrimin anlamını çarpıtarak, kendisini ya bir din arayıcı olarak (*Bulgakov*, V. Zenkovski, V. Pirozkova) ya da bir devrim ve sosyalizm karşıtı olarak (*Struve*, G. Kon, J. Berlin) betimlerler. Başlıca yapıtları: *Bilimde Merakçılık* (1842/43); - *Doğanın İncelenesi Üstüne Mektuplar* (1845/46); *Karşıyakadan* (1847/50); *Robert Owen* (1860); *Muhalife Mektuplar* (1864); *Eski Bir Yoldaşa* (1869).

Hesap Sorunları çözmede ve Hesap «dili»yle dile getirilen önermeleri tanıtlamada düşünce olanaklarını genişleten, simgeleri kullanma kuralları sistemi. Hesap'ın kendine özgü bir özelliği de şudur: Hesap'ta ele alınan maddi nesneler (rakamlar, harfler ve daha başkaca simgeler), bu nesneler Hesap kurallarının uygulanışıyla pratikte değişmezler. Tarihsel olarak Hesap, matematikte ortaya çıkıp gelişmiştir (örneğin, türetke ve tümlev Hesapları). Daha sonraları, bu yöntem mantığa uzandırılmıştır; çeşitli mantıksal ve mantık–matematiksel Hesaplar ortaya çıkmış, bunun bir sonucu olarak bilim ve matematiksel ya da simgesel mantık doğmuş, *mantık biçimleri* Hesap araçlarıyla dile getirilmiştir. Bazı bilgi alanlarının, özellikle de tümdengelimci bilimlerde, çağdaş mantıkta kullanılan yöntemlere dayalı Hesap biçimi içinde ortaya konuşu, o bilgi alanında yapılan *biçimselleştirme*'nin en tutarlı yöntemini oluşturur. Bu gibi biçimleştirmelerin işlerliği, modern bilgisayarların pratik uygulanışı ile *sibernetik*'in gelişmesinde görülür (bak. *Mantık Yöntemi*).

Hess, Moses (1812–1875) Alman küçükburjuva gazeteci ve filozof. Hess, ilk başlarda *Sol Hegelciler*'e yakın olmuştur (*Eu-*

ropäische Tetrarchie, 1841, Avrupa Tetrarşisi). Hess, *felsefi komünizm*'in oluşması için çok şeyler yapmıştır. *Hegel*'in, daha çok *Feuerbach* ile Fransız ütopyacı sosyalizmin öğretilerinden yola çıkarak, varolan toplum düzenini eleştirmiş, bu toplum düzenindeki en büyük kötülüğün insanın «gerçek özü»nün kendisine yabancılaşmasında yattığını görmüştür. Hess, özel mülkiyetin, emeğin zorlayıcı karekterinin neden olduğu bu yabancılaşmayı ortadan kaldırmak için toplumsal bir devrimin gerekli olduğunu söylemiştir. Ancak, Hess, bu devrimi proleteryanın sınıf mücadelesinden kopuk olarak almış, en son çözümlemede, bu devrimi manevi kurtuluşa ve soyut hümanizm ve özgecilik ilkelerinin öne çıkarılmasına indirgemiştir. Hess'in bu düşünceleri *«hakiki sosyalizm»*de daha da, ileriye götürülmüştür. Yaşamının sonlarına doğru, Hess, kendi sosyalist görüşlerini bilimsel bir temele oturtmaya çalışmıştır.

Heuristik Yaratma süreciyle ilgilenen bir bilim; yeniyi bulgulamada ve eğitimde kullanılan yöntemler. Heuristik'in bir başka adı olarak Heuristik yöntemler, sorunlara çözüm bulma sürecinin hızlandırılmasını sağlarlar. İnsanın teknik araçların yardımıyla kesin bir *algoritma* elde edemediği (nesnelerin nitelendirilmesi, teoremlerin tanıtı vb.) bazı sorunların çözülebilmesinde bu yöntemlerden oldukça yararlanılır. Heuristik'in amacı, yeni bir sorunu çözme sürecinde kullanılacak modeller kurmaktır. Bunlar şu gibi modellerdir: Deneme–yanılma adı verilen yönteme dayalı körlemesine arama modeli; bir sorunu bir dehliz gibi, bir çözüm arama sürecini de dehlizde dolanma gibi ele alan labaratuvar modeli; bugün için en önemli sayılan bir sorunun kapsadığı nesneler arasındaki semantik ilişkileri yansıtan yapısal semantik model. Heuristik, *psikoloji*'yle, yüksek sinir etkinliği fizyolojisiyle, ve *sibernetik*'le de bağıntılıdır.

Hilbert, David (1862–1943) Alman matematikçi ve mantıkçı; Götingen matematik okulunun kurucusu. Hilbert, cebir sayıları kuramı ile matematik ve *matematiksel mantık*'ın temelleri üstüne çalışmalar yapmıştır. *Grundlagen der Geometrie*'de (Geometrinin Temelleri, 1899), Hilbert, Euklecidesci geometriyi, bilginin belitleştirilmesine (bak. *Belitsel Yöntem*) ilişkin çalışmaların daha ileriye doğru götürülmesini belirleyecek yönde, katı bir belitler sistemine indirger. Hilbert, *önermeler hesabı* ile *yüklem hesabı* üstüne önemli çalışmalar da yapmıştır. 20. yüzyılın başlarında, Hilbert, bir yandan *biçimcilik* anlayışının ortaya çıkmasına, öte yandan yeni bir matematik dalı (kanıt kuramı) olarak *matematikötesi*'nin ortaya çıkmasına yol açacak biçimde, matematiğin temellerine yeni bir yaklaşım getirmiştir.

Hıristiyanlık (Buddhacılık ile Müslümanlık yanısıra) üç dünya dininden biri. Hıristiyanlık, 1. yüzyılda, Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde, kendi yazgılarını kendilerinin değiştirebilmesi konusunda tüm umutlarını yitirmiş ve kurtuluşun «kutsal bir kurtarıcı» olan Mesih'le geleceğine inanmış ezilen insanların umut ve beklentilerinin bir anlatımı olarak ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık, özellikle köle ayaklanmalarının bastırılmasında, yoksullar ile uyruk halklar arasında Roma egemenliği ile sömürücü sınıflar karşısında doğan huzursuzluktan sonra keskin bir hal alan yılgınlık ve öfkeden kaynaklanır. Hıristiyan öğreti, Yunan–Roma ve Doğu dinlerinden alınma bazı öğelerle birtakım Mesihçi tarikat düşünceleri çerçevesinde ve İskenderiyeli Philolaos ile Senece gibi ilkçağ filozoflarının etkisi altında oluşmuştur. Judea valisi Pontius Pilate tarafından haça gerdirilen, ama daha sonra dirilerek gökyüzüne yükselişiyle tilmizlerine kurtuluş için bir yol gösteren «Tanrı'nın oğlu» İsa'nın kendini insanlar için kurban ettiğine inanç, Hıristi-

yanlık'ın odak noktasını oluşturur. Hıristiyanlık'ı izleyenler, İsa'nın yaşayanlar ile ölüleri yargılamak, doğruları kutsamak, günahkarlara da cehennem azabı vermek üzere, yeniden yeryüzüne indiğine inanırlar. Doğruların öbür dünyada mutlu olacakları, yaşamın zorluklarının yüküne dindarca katlananların ise ilerde kutsanacağı vaadi, Hıristiyanlık'ın kitleleri, adaletli olmayan bir toplumsal sisteme hoşgörüyle boyuneğmelerini sağlamak için getirdiği çarelerdendi. Bütün tarihi boyunca, Hıristiyanlık, kendi değişik sınıfsal birleşiminden, kendini izleyenlerin farklı sınıfsal çıkarlarından gelen iç çelişmelerin havası içinde ilerleme göstermiştir. Bu çelişkiler, kendi safları arasında bölünmelere, çeşitli eğilim ve mezheplerin oluşmasına yol açmıştır. 1054'te, iki ana Kilise birbirinden ayrılmıştır: Batı Kilisesi *(Katoliklik)* ile Doğu Kilisesi *(Ortodoksluk). Reform Hareketi*'nden sonra, ise, 10. yüzyılda Avrupa'da güçlü bir anti-feodal ve anti-Katolik bir hareket ve Hıristiyanlık'ın üçüncü bir çeşidi olan *Protestanlık* doğmuştur. Bu Kiliseler, Hıristayanlık'ın temel ilkelerini kendilerinde korumakla birlikte, teolojik ve törensellik konularında tartışma yaratan küçük mezheplere ayrılmıştır. Bugün için Hıristiyanlık dünyada en yaygın din olup, kendi ayırdedici etkinlikleri ile siyasal yönelimleri kendi içinde bulundukları özgül toplumsal koşullarca belirlenen birçok kilise ve mezhep tarafından temsil edilmektedir. Dinin Hıristiyanlık'ı da içine alan genel bunalımı, kilise ve mezheplerin başında bulunan kişileri dindarlar üzerindeki kendi denetimlerini sürdürmenin yeni yollarını aramaya zorlamaktadır. Bu kişiler, geleneksel dogmaları modernleştirmekte, ilkelerini «zamanın ruhu»na uydurmaya çalışmaktadırlar. Kiliselerin toplumsal öğretileri, canalıcı konulara tavırları, yeniden gözden geçirilmektedir. Hıristiyanlık, zaman zaman, sözde insan varlığının en karmaşık sorunlarına bir çözüm getirecekmiş gibi düşünülen bir «üçüncü yol» olarak gösterilmektedir. Bazı Hıristiyan örgütler ile birçok inanmış kişi kapitalizmi mahkûm ederek, ulusal ve demokratik özgürlükleri desteklemektedir. Komünist partiler, Hıristiyan anlayışların geçersizliğini açığa koyarken, Hıristiyanları ve öbür dinlerin izleyicilerini barış, toplumsal ilerleme ve uluslararasında iyi ilişkilerin kurulması için yaptıkları çalışmalarda yanlarında yer almaktadırlar.

Hilozoizm Maddenin canlı olduğu öğretisi. İlk Yunanlı maddeciler, *Bruno* ile kimi Fransız maddecileri *(Robinet)*, hilozoisttiler. Terim olarak, ilk kez, 17. yüzyılda kullanılmıştır. Bu öğreti, *duyumlar*'ı ve zihinsel yetileri maddenin bütün biçimleri için geçerli sayar. Aslında, duyumlar, yalnızca yüksek düzeyde gelişmiş canlı maddenin bir temel özelliğidir.

Hinduculuk Hindistan nüfusunun çoğunluğunun tipik bir özelliği olarak bir dinsel anlayışlar, töreler, tapınma törenleri ve toplumsal-aile kurumları sistemi (bir Hindu, en az bir Hintli anababadan olan ve başka bir dine tapınmayan kişi olarak bilinir). Hinduculuk'un kökleri Brahmancılığa, ilkçağ Hint dinine uzanır; daha en başından, bu bağ, en yüce Hindu tanrılarının *(Brahma:* Yaratıcı, *Vişnu*: Koruyucu, *Siva:* Hem yaratıcı, hem koruyucu, hem de yıkıcı olan anlamında) Brahmancı üçlüyü oluşturuşunda görülür. Hinduculuk, birçok özgül yollardan kendini gösterir, birçok yollardan da insan yaşamı ile etkinliğinin değişik yanlarıyla bağıntılıdır. Hinduculuk'un tüm kendine bağlananlar için tutarlı bir öğretisi ve kilisesi olmadığı gibi, dinsel nitelikli sorunlarla uğraşak bir yönetsel merkezi ya da kurumu da yoktur; Hinduculuk, dinsel dogmalardan belli bir yere kadar sapmaları hoşgörmekle birlikte, toplumsal-aile gelenekleri alanında getirdiği kurallar çok serttir. Hinduculuk, toplum ve aile yaşamı ile özel yaşamdaki birçok kısıt-

lama ve yasakların çiğnenmesi karşısında hoşgörüsüzdür. Bu sözkonusu şeyler çeşitli gruplar, kastlar ve altkastlarda değişir; Hinduculuk, araya bazı durumlarda aşılamayacak sınırlar koyarak nüfusu bu gibi grup ve kastlara ayırır. Hinduculuk'a bağlananlar, ebedi bireysel ruhun *(atman)* dünya ruhu *(brahman)* ile birleşmeye gittiğine inanırlar. Ancak, maddi doğal varlığın sürekli değişerek sonunda kendini gösteriş biçimleri bu birleşmeyi önler. En sonunda «kurtuluş»a giden yolda, *Atman,* sürekli olarak kendini terkedişe girer; burada aldığı her biçim, *karma* tarafından, yani herkesin kendi eylemleriyle biçimlenen kendi yazgısınca belirlenir. Hinduculuk'un başlıca eğilimleri Vişnuizm, Sivaizm ve Şaktizm'dir. (*Şakti:* Brahma'nın dişili) Kendi kurtuluş sistemlerini ilan eden «profesyonel ermişler», kendilerine bağlanan kişilerin sevgisini kazanan kişiler olmuşlardır. R. Tagore, Gandhi ve Hindistan kurtuluş hareketinin öbür önderleri, yukarıki sistemin sınırları içinde, Hinduculuk'u yeniden biçimlendirmeye, Hinduculuk temeli üzerinde bağnazlıktan ve gizlilikten uzakta bir din yaratmaya çalışmışlardır. Yasaların kast ayrımını yasaklamış olmasına karşın, Hindistan'da, bugün için kast uyuşmazlıkları hâlâ sürmektedir.

Hint Felsefesi Hindistan'da felsefe, en eski insanoğlu uygarlıklarından biri üzerinde ortaya çıkmış, Z. Ö. 15.–10. yüzyıllara uzanan gelenekleri günümüze kadar gelmiştir. Hint Felsefesi, dört döneme ayrılır: 1) Vedalar dönemi; 2) Klasik dönem, ya da Z. Ö. 6. yüzyıldan Z. S. 10. yüzyıla kadar, *Brahman–Buddhacı dönemi,* 3) 10. Yüzyıldan 18. yüzyıla kadar, klasik–sonrası dönem; 4) Yeni ve bugünkü Hint Felsefesi. Hint düşüncesinin ilk anıtları olan *Vedalar,* birçok tanrı yakarılarıyla birlikte, tek bir dünya düzeni kavramını içerirler. *Upanişadlar,* yani Vedalara ilişkin dinsel felsefi yorumlamalar, Hint Felsefesi'nin bir sonraki gelişmesini biçimlendiren (bütünsel tinsel cevher ile bireysel ruhun birliği; *karma,* ya da yeniden bedene bürünen ruhun ölmezliği vb.) düşünceleri içerir. Dinsel ideolojik öğretiler gibi, Upanişadlar da, Vedaların ve ruhun ölümden sonra yaşamasını yadsıyışıyla, maddi bir öğeyi dünyanın ilk temel taşı olarak gören maddeci ve tanrıtanımaz kişilerin görüşlerini yansıtmaktaydı. Klasik dönemde, Hint Felsefesi, Vedaların ve Upanişadların güçlü etkisi altında gelişmiştir. Erken ortaçağlardan bu yana bütün felsefi okulları Vedaların otoritesini tanıyan Ortodoks okullar ile Vedaların yanılmazlığını geri çeviren Ortodoks–olmayan okullara ayırmak gelenek haline gelmiştir. *Mimansa, Sankhya, Yoga, Nyaya, Vaisesika* ve *Vedanta,* başlıca Ortodoks okullarıdır. Ortodoks olmayan okullar, Buddhacı, Jainist ve çok sayıda maddeci ve tanrıtanımaz okullar olup, bunların en yaygını Çarvaka'dır (bak. *Lokayata*). Bu ikiye ayrılma, tarihsel nedenlere dayanmakla birlikte, felsefenin gerçek kaynağını, yani maddecilik ile idealizm arasındaki mücadeleyi gizler. Gerek Buddhacı, gerek «Ortodoks» kaynaklar, her şeyden önce maddeci okullara bir suçlama getirir. En önde gelen Vedanta filozofu Şankara, hem Sankhya okulunun maddeci düşüncelerine, hem de Nyaya ve Vaisesika okullarının ampirizmine çok sert karşı çıkar. Şankara, Nyaya'nın *sağduyusundan koparak, idealist* ve gizemci okullara yakın olmuştur. *Buddhacılık*'ın sınırları içinde, idealist okullar, Theravdinler ile Sarvastivadinlerin maddeci öğretilerine karşı mücadele vermişlerdir. Farklı felsefi okullar arasındaki sert çatışmalar, tartışma sanatının olduğu kadar, bilgi ile sahici bilginin kaynaklarının bilimi olarak mantığın ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Hint mantığı üstüne ilk bilgilere (Z. Ö. 3. yüzyıldaki) erken Buddhacı kaynaklarda rastlanabilmektedir; daha sonraları, *mantık,* Nyaya okulu içinde, sonra da Diagnaga, Dharmakirti gibi Budhha-

cı mantıkçıların çalışmalarında geliştirilmiştir. Klasik dönemin sonlarına doğru, *Jainizm* etkisini yitirmeye başlarken, Buddahcılık *Hinduculuk* tarafından özümlenmiş bulunuyordu. Bu dönemde, Hinduclukta Vişnu ve Siva gibi sistemler gelişmişti. Bu sistemler, Upanişadların Brahman'ının Tanrı Siva ya da Vişnu olduğunu öğretiyorlardı. *Tatrizm* ile Şaktizm ise, 5.–7. yüzyıllar arasında yayılmıştır. *Müslümanlık*'ın etkisi altında, 10. yüzyılda tektanrıcı öğretiler ortaya çıkmıştır. 10. yüzyılda, Hindistan'da felsefe, İngiliz egemenliğine karşı ulusal halk kurtuluş hareketinin etkisi altında gelişme göstermiştir. Yeni Hint felsefesi'nin niteliğini, ulusal kurtuluş hareketinin Hint burjuvazisinin önderliğinde yürütülmesi belirlemiş olup, bu dönemde, Hint burjuvazisinin ideologları, ulusal dinsel ve felsefi gelenekleri yeniden yaşatma çizgisini izlemişlerdir. Bunun bir sonucu olarak, modern tanrıcılık, Brahma Samaj ile Arya Samaj, tümtanrıcılık ile idealizm yanısıra, *R. Tagore, Gandhi* ve *Ghose*'nin öğretileri ortaya çıkmıştır. Çağdaş Hintli filozoflar, Batı bilimi ve teknolojisi ile Doğu'nun manevi değerlerinin bir karışımını desteklemektedirler. Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nden sonra, Marxçı–Leninci felsefe Hindistan'da yer etmeye başlamıştır.

Hipoztaşlaştırmak 1) Genel anlamda, bir *şeyin temel özelliğini kendine yeterli* bir nesne ya da cevhere çevirme. 2) Daha geniş anlamda, kendine yeterli gerçekliği soyut kavramlara bağlamak.

Hiyerarşi Karmaşık çok–düzenli sistemlerde, düzenlilik ve ayrı düzeyler arasında örgütlü bir dikey etkileşim biçiminde görülen bir yapısal ilişki tipi. Hiyerarşi kavramı, *sibernetik* düşünce ve ilkelerinin olduğu kadar, *sistemsel yaklaşım*'ın da yaygınlaşmasına bağlı olarak, modern bilimin çeşitli alanlarında geniş bir biçimde kullanılmaktadır. Hiyerarşik ilişkilere birçok *sistem*'lerde rastlanır; bu sistemler yapısal ya da işlevsel farklılıklar gösterebilir; yani, bunların daha başkaca işlevleri yanısıra, yüksek düzeyden bütünleşme ve eşgüdüm sağlama işlevleri olabilir. Karmaşık sistemlerin hiyerarşik yapıda olmaları gereği şurada görülür: Bu sistemlerde denetim, geniş bir bildirişim birikiminin süreçlendirilerek kullanılmasına bağlıdır; daha alt düzeyde, daha ayrıntılı ve daha özgül bir bildirişim, sistemin bazı yanlarına bağlı olarak kullanılırken, bütün sistemin işleyişini gösteren daha genel bir bildirişim daha yüksek düzeylere ve bütün sistemleri içine alan komutlara bağlıdır. Somut sistemlerde hiyerarşik yapı, hiçbir zaman mutlak katı değildir; çünkü Hiyerarşi, daha alt düzeylerin daha yüksek olanlara oranla daha çok ya da daha az özerk oluşu biçiminde yer alabileceği gibi, her düzeyde görülen kendinden örgütlenmeden de burada ayrı ayrı yararlanılır.

Hiyeroglifler (ya da simgeler) Kuramı *Epistemolojik bir anlayış; bu anlayışa göre*, duyumlar nesnelerin ve fenomenlerin öznitelliklerini yansıtan yansılar değil, ama nesnelerle ve onların temel özellikleriyle ortak hiçbir şeyleri olmayan simgeler, göstergeler, *hiyeroglifl*erdir. *Kendi epistemolojik anlamı* içinde hiyergolif terimi, *Plehanov* tarafından getirilmiştir. Hiyeroglifler Kuramı, duyumların organizmaların kendi sinir durumları uyarınca gösterdikleri tepkiler olduğuna ve duyumların kendi özgül özelliklerinin dış etkenlere değil, ama duyu organlarının kendi özelliklerine bağımlı olduğuna (örneğin, görme organında herhangi bir irkilme ışık duyumuna yol açar) inanan Alman fizyolog J. Müller'in formüllendirdiği duyu organlarının özgül enerjisi adı verilen yasaya dayanarak *Helmholz* tarafından geliştirilmiştir. Bu gibi bir bakış, epistemolojiye bir *bilinemezcilik* öğesi getirir. Organizmanın dış dünyayla etkileşimi

sırasında ortaya çıkan duyumlar da, duyu organlarının özgül örgütlenimine bağlıdır. Ancak, bu örgütlenim, son çözümlemede, organizma tarafından kendi etkin yönlenimi sürecinde kullanılan (elektromanyetik dalgalar, hava dalgaları) nesnel etkenlerce belirlenir. Bu nedenle, duyumlar, nesnel dünyanın öznel bir yansımasıdırlar; bizi gerçekliğe bağlarlar ve insanın bilinci ile nesnel dünyayı birbirinden ayıran aşılmaz bir uçurum yerine geçmezler. Hiyeroglif Kuramı'nın bir eleştirisi, Lenin'in *Materyalizm ve Ampiriokritisizm'inde* yer alır.

Hobbes, Thomas (1588–1679) İngiliz maddeci filozof. İngiliz burjuva devrimi sırasında, Hobbes, Paris'e geçmiş ve orda *De Cive* (1642) ile *Leviathan*'ı kaleme almış; 1652'de yeniden İngiltere'ye dönmüştür. Hobbes, mekanik maddecilik öğretisini geliştirmiş ve *Bacon*'ın maddeciliğini sistemleştirmiştir. Marx, Hobbes'un maddeciliğinin tekyanlı olduğuna değinir. Burada, «duyumlara dayalı bilgi», diye yazar Marx, «şiirsel rengini yitirmekte, *geometrici*'nin soyut deneyimine dönmektedir. *Fiziksel* hareket, *mekanik* ya da *matematik* harekete kurban edilmekte; geometri, bilimlerin ecesi ilan edilmektedir (K. Marx ve F. Engels, *Toplu Yapıtlar,* cilt 4, s. 128). Hobbes'a göre, dünya, mekanik hareket yasalarınca yönetilen cisimlerin bir toplamıdır. Hobbes, insanın ve hayvanın psişik yaşamını da harekete ve çabalamaya indirgemiştir. Bunlar, Hobbes'a göre, bütün bütüne dış etkilerce yönetilen karmaşık mekanizmalardır. Hobbes, doğanın nitel çeşitliliğini yadsımış, bunun şeyler arasındaki mekanik ayrıma dayanan insan algısının bir temel özelliği olduğuna inanmıştır. Bilgi kuramında ise, Hobbes, Descartesçı *doğuştan düşünceler* kuramına saldırır. Hobbes, tek tek olgulara ilişkin deneyim ya da bilginin şeylerin bağıntısı üstüne olası hakikatlerden öteye geçmediğini düşünmüş, geçerli genel bilginin dille koşullu olarak olanaklı olduğunu kabul etmiştir. Hukuk ve devlet öğretisinde, Hobbes, toplumun kutsal kökeni kuramlarını geri çevirerek, toplumsal sözleşme kuramını (bak. *Toplumsal Sözleşme Kuramı*) savunur. Hobbes, mutlak monarşinin en iyi devlet biçimi olduğunu düşünmüş olmakla birlikte, yaptığı birçok açıklama ve koyduğu çekinceler, devrimci ilkelere yer açmıştır. Hobbes'un bu konudaki düşüncesi, monarşistçe ilkeler üstünde değil, ama devlet güçlerinin kısıtsız karakteri üstünde odaklaşır. Hobbes, devlet güçlerinin 17. yüzyılda İngiltere'de burjuva devrimini yürütmüş olanların çıkarlarıyla bağdaşabileceğini söyler. Hobbes'un toplum ve devlet kuramı, toplumsal fenomenler üstüne maddeci anlayışın çekirdeklerini taşır.

Holbach, Paul Henri Dietrich (1723–1789) Fransız maddeci filozof ve tanrıtanımaz. Bir Alman baronu olarak doğan Holbach, yaşamının çoğunu Fransa'da geçirmiştir. En önemli kitabı olan *Le Systéme de la nature* (Doğa Sistemi, 1770), Paris Meclisi'nin buyruğuyla kamu önünde yakılmıştır. Öbür yapıtları: *Le Christianisme dévoilé* (Örtüsüz Hıristiyanlık, 1768), *Bon Sens, ou idées naturelles opposeés auxidées surnaturelles* (Sağduyu, ya da Doğaüstü Düşüncelere Karşı Doğasal Düşünceler, 1772). Holbach, dine ve idealist felsefeye, özellikle de Berkeley'in öğretilerine saldırır. İdealizmi sağduyu karşısındaki bir kuruntu olarak betimlemiş, dinin kökenini kimi insanların bilisizliği ve korkusu ile başkalarını aldatmaya vermiştir. Madde, Holbach'a göre, duyumlarımız üstünde şu ya da bu biçimde etkiyen her şey olup; başlıca temel özellikleri uzam, ağırlık, biçim ve içe işlenemezlik olan, değişmez ve gözle görülmez atomlardan oluşur. Holbach, maddenin bir başka özniteliği olan hareketin, cisimlerin uzaydaki basit dolanımı olduğuna inanmıştır. Belirlenmeciliği savunmuş olmakla birlikte, nedenselliği mekanik

bir biçimde yorumlar; rastlantıların nesnel olarak varolduklarını yadsıyarak, rastlantıları nedenleri bilinmeyen fenomenler olarak tanımlar. Epistemolojide, Holbach, *duyumculuk*'a yönelerek, *bilinemezcilik*'e karşı olmuştur. Politikada, Holbach, anayasal monarşiyi tutmakla birlikte, özgül durumlar için, aydınlanmış mutlakçılığı savunur. Topluma yaklaşımında bir idealist olan Holbach, «kanıların dünyayı yönettiği»ni söyler. Holbach, tarihte belirleyici rolü yasak koyuculara tanımış; eğitimi insanın kurtuluşunun yolu olarak görmüştür. Holbach'ın öne sürüşüne göre, insan soyunu yönetimlerin altına sokan şey, kendi doğasında yatan bilisizliktir. Holbach, gelişmekte olan burjuva toplumunu aklın bir alanı olarak görür.

Holizm İdeolojik olarak, Güney Afrikalı feldmareşal J. C. Smuts'un *Holism and Evolution* (Holizm ve Evrim, 1926) adlı kitabında ortaya konan bir kavram olarak *doğurucu evrim* kuramına yakın düşen bir idelasit «bütünlük felsefesi». Smuts, bir bütünün hiçbir zaman kendi parçalarının bir toplamı olarak anlaşılmayacağı üstüne idealist bir yorum getirirken, dünyanın holist bir süreç tarafından, yani yaratıcı bir *evrim süreci, yeni bütünlerin oluşması* süreci tarafından yönetildiği görüşü üstünde diretmiştir. Bu evrimsel süreç içinde maddenin biçimleri sürekli çoğalmakta, kendini yenilemektedir. Smuts'a göre, holist süreç, maddenin sakınımı yasasını yadsımaktadır. «Bütünlük etkeni», Holizm'e göre, maddi ve bilinebilir olmayıp, gizemsel bir doğaya sahiptir. Holizm düşünceleri J. S. Haldane (*The Philosophical Basis of Biology, Biyolojinin Felsefi Temeli, 1931*) ile A. Meyer-Abich (*Ideen und Ideale der biologischen Erkenntnis* Biyolojik Bilgi İde ve İdealleri, 1934) tarafından geliştirilmiştir.

Homeostasis Karmaşık bir kendini-düzenleme sistemine özgü, dinamik bir denge tipi; bu denge, sözkonusu sistemin asal çevrenlerinin izin verdiği sınırlar içinde kendini korumasından gelir. Bir kavram olarak Homeostasis, biyolojik organizmalarda çok sayıda homeostatik süreçleri betimlemiş olan Amerikalı fizyolog W. Cannon tarafından ortaya konmuştur. Daha sonraları, Homeostatis, sibernetiğe, psikolojiye, sosyolojiye ve daha başkaca bilimlere uzandırılmıştır. Homeostatik süreçleri incelerken şunları ayırtetmek gerekir: 1) Yüksek düzeyden örgütlenimli hayvanlardaki sıcaklık gibi, gözle görülür değişimler sonucu sistemin işleyişinde kesintiye yol açacak çevrenler; 2) Dış ve iç çevrenin etkisi altında bu çevrenlerde yer alabilecek değişimlerin sınırları; 3) Değişkenlerin bu sınırların ötesine geçişiyle birlikte işlemeye başlayacak bütün kendine özgü mekanizmalar. Bu mekanizmalardan herbiri, asal çevrelerdeki değişimleri saptayarak, kesintiye uğrayan dengeyi onarmak üzere harekete geçer.

Hsün Zu (Z. Ö. 313–238) Çinli bir maddeci filozof. Hsün Zu, Eski Çin'deki birçok felsefi okulun ve eğilimin düşüncelerini kendi öğretisi içinde eleştirel olarak özümlemiş; *tutarlı bir doğa öğretisi üretmiştir. Hsün Zu*, gökyüzünü gizemsel üstün bir tanrısal varlık olarak değil, daha çok, doğasal fenomenlerin bir toplamı olarak görmüş; belli bir yaradanın varlığını yadsımıştır. Hsün Zu'ya göre, bütün fenomenlerin ve şeylerin ortaya çıkışı ve değişime uğraması döngüsel olup, böyle bir şey, iki gücün, yani pozitiv *yang* ile negativ *yin*'in (bak. *Yin* ve *Yang*) karşılıklı etkisiyle açıklanabilir. Bilmenin başlangıç noktası ise duyusal verilerdir. İşte ancak bunlar üzerinde derin düşünme yoluyla insan hakiki ve kapsamlı *bir bilgi edinebilir. Hsün Zu'nun kötü* niteliklerin insan doğasında doğuştan verili olduğu kuramı yaygınlık kazanmıştır. Hsün Zu'ya göre, insan, en iyi niteliklerini

eğitim yoluyla edinir. Hsün Zu'nun öğretisinin *Çin felsefesi*'nin bir sonraki gelişimi üstünde derin bir etkisi olmuştur.

Humboldt, Alexander von (1769–1859) Alman filozof ve doğa bilimci. Humboldt, iç etkinlikle donanmış olan maddeyi biricik kosmik cevher olarak görmüştür. Hareketin, zaman ve mekanın maddenin evrensel ve temel özellikleri olduğuna inanmış, evrensel karşılıklı bağıntıların ve fenomenlerin gelişmesinin birliği olarak hareketin diyalektik yorumu üstünde diretmiştir. *Kant*'a, *Schelling* ve *Hegel*'in doğa felsefeleri ile *Comte'un* pozitivizmine karşı olmuş, bilim ile maddeci felsefenin birliğine büyük önem vermiştir. Humboldt'un felsefe ve doğabilim üstüne düşünceleri, çeşitli gizemci görüşlerin çürütülmesine yardım etmiştir. Humboldt, *duyumculuk* ile *akılcılık*'ın birliğini tanımış, bilmeyi toplumsal açıdan yararlı ve insancıl kıldığını öne sürdüğü gerçekliğin şiirsel olarak değerlendirilmesini savunmuştur. Humboldt, bilmenin ancak doğayla deneysel alışveriş yoluyla olanaklı olduğuna inanır. Böyle bir şey, Humboldt'un epistemolojik sisteminde güçlü bir noktayı oluşturur. Humboldt, Alman burjuvazinin radikal kanadının çıkarlarını dile getirmiş, Fransız Devrimi'ne yakınlık duymuştur. Başlıca yapıtları: *Ansichten der Natur* (Doğaya Bakış, 1808), *Kosmos* (5 cilt, 1845–59).

Humboldt, Karl Wilhelm (1767–1835) Alman filozof, linguist ve devlet adamı, *Alexander von Humboldt*'un kardeşi. Humboldt, Kant'ın felsefi öğretisini benimsemiş, birçok noktalarda nesnel idealizme eğilim göstermekle birlikte, bu öğretiyi toplum tarihine dayandırarak somutlaştırıp geliştirmeye çalışmıştır. Humboldt'un tarihsel bilgi kuramına göre, dünya tarihi bilmeyi aşan manevi bir gücün kendi etkinliğinin bir sonucudur. Humboldt, bu nedenle, insanlık tarihinin, nedensel bakışaçısından anlaşılamayacağına inanır. Humboldt'a göre, bir bilim olarak tarihin yerini belli bir dereceye kadar estetik alabilir. Humboldt, linguistikte karşılaştırmalı tarihsel yöntemi önermiş, bu da çok değerli sonuçlar vermiştir. Humbolt'un anti-feodal görüşleri, eğitim reformu ile Almanya'nın birliği düşüncesinden öteye geçmez. Başlıca yapıtları: *Ideeen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen* (Devletin Etkinliğinin Sınırlarını Belirleme Denemesi Üstüne Düşünceler, 1792), *Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers* (Tarihyazımcısının Ödevleri Üstüne, 1821).

Hume, David (1711–1776) İngiliz idealist filozof, psikolog ve tarihçi. Hume, bilginin görevinin varlığın kavranmasında değil, ama pratik yaşama kılavuzluk edebilmesinde yattığına inanır. Hume'a göre, sahici bilginin biricik nesneleri matematiğinkilerdi. Bütün öbür inceleme nesneleri mantıkça tanıtlamayan ve ancak deneyimden çıkarılabilen olgularla ilgileniyordu. Varoluş üstüne bütün kanılar da deneyimden yola çıkar; ancak, Hume, burada, deneyimi idealistçe anlar. Gerçeklik, Hume'a göre, nedenleri bilinmeyen ve bilinemez olan bir «izlenimler» akışından başka bir şey değildir. Hume, nesnel dünyanın varolduğu ya da olmadığı sorununun çözülemez bir sorun olduğunu düşünür. Deneyimle saptanabilen temel ilişkilerden biri, neden ve etki ilişkisidir. Bir fenomen öbürünü önceliyorsa, bundan ilkinin neden, ikincisinin ise etki olduğu sonucu çıkarılamaz. Olayların birbirini zamanında en sık biçimde yinelemesi bile, bir nesenin öbürünü üretmesine yardım eden gizli bir gücün bilgisini vermeye yetmez. Hume, böylece, *nedensellik*'in nesnel karakterini yadsımıştır. Hume'a göre, izlenimlerimizin akışı, mutlak kaoş değildir: Bazı nesneler bize parlak, canlı ve kalıcı görünür; Hume bunun pratik yaşam için oldukça yeterli olduğunu

düşünür. Ancak gerekli olan şey, pratik kesinliğin kaynağının kuramsal bilgi değil, ama inanç olduğunun anlaşılmasıdır. Etikte, Hume, *yararcılık*'ı geliştirmiş ve yararın ahlaklılığın ölçütü olduğunu söylemiştir. Din felsefesinde ise, Evren'deki düzenin nedeninin akılla benzeş bir yanı olduğunu kabul etmekle birlikte, bütün teolojik ve felsefi Tanrı öğretilerini yadsımış; tarihsel deneyime dönerek, dinin ahlak ve sivil yaşam üstündeki kötülüğünü duyurmuştur. Hume'un *kuşkuculuk*'u burjuvazinin yararcı ve akılcı dünyagörüşünün kuramsal temellerini oluşturur. Hume'un *bilinemezcilik*'i çağdaş idealizmi çok güçlü etkilemiş; *yeni-pozitivizm*'in başlıca ideolojik kaynaklarından biri olarak yer almıştır. Başlıca yapıtı: *An Enquiry Concerning Human Understanding* (İnsanın Anlayışına İlişkin Bir Araştırma, 1748).

Husserl, Edmund (1859–1938) Alman idealist filozof, fenomenoloji okulu adı verilen okulun kurucusu (bak. *Fenomenoloji*). Husserl'in felsefesi *Platon*'un, *Leibniz*'in ve *Brentano*'nun öğretilerine dayanır. İlk yapıtlarında, Husserl, felsefeyi kesin tanımlanmış bir bilime çevirme ve bilimsel bilginin kuramsal temellerini koyma yollarını aramıştır. Bu amaçla, Husserl, bilimsel düşünme kategorilerinin kendi saf biçimleri içinde tanımlanması gerektiğine inanır. Husserl'e göre, bunlar, kültürün, tarihin ve kişisel etkenlerin getirdiği eklemeler içinde «verili» olan şeylerin temizlenmesiyle açığa çıkabilir. Herhangi kendince yoruma açık fenomenler dünyasının çözümlenişi, Husserl'i Platon'un idealist anlayışı doğrultusunda, fenomenlerin çeşitli düzeyleri ve özel bir öz alanı olduğu sonucuna götürmüştür. Bütününde, Husserl'in görüşleri, bilmenin nesnesinin bu nesne üstüne eğilen öznenin bilinci dışında varolamayacağı görüşüne bağlı kaldığı kadarınca, öznel idealist görüşlerdir. Husserl'e göre, nesne bu yolla açığa konur (ve yaratılır). Daha sonraları, Husserl, felsefeyi kesin tanımlanmış bir bilim haline getirme çabalarından vazgeçerek, bireysel öznelerin zihinsel ve coşkusal etkinliklerinin sonunu oluşturan «yaşayan dünya»yı incelemeye koyulmuştur. Husserl, bu konumdan bakarak, bu konuyu inceleme gücünde olmadığını söylediği bilimi ve bilimsel düşünmeyi eleştirir. Husserl'in düşünceleri burjuva felsefesinin daha sonraki gelişmelerini çok güçlü etkilemiştir. Husserl'in nesnel idealizminin öğeleri, *N. Hartmann* ile ABD ve İngiltere'deki yeni-gerçekçi okullar tarafından eleştirilmiştir. Husserl'in öznel idealizmi ise, Alman *varoluşçuluk*'unun, özellikle de *Heidegger*'in varoluşçuluğunun büyük ölçüde temelleri haline gelmiştir. Başlıca yapıtları: *Logische Untersuchungen* (Mantık Araştırmaları, 1900); *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie* (Avrupa Bilimlerinin ve Transsandantal Fenomenolojisinin Bunalımı, 1954); *Erste Philosophie* (Birinci felsefe, 1956–59).

Hyppolite, Jean (1907–1968) Fransız varoluşçu filozof. Hyppolite'in başlıca yapıtları *Hegel*'e ayrılmıştır. Hyppolite'e göre, Hegelci felsefenin çağımız için önemi, *Aristoteles* felsefesinin ortaçağ için önemi neyse odur. Hyppolite, başlıca felsefi eğilimleri, Hegelci sistemin parçalarının bir süremi olarak görmüştür. Bu bakış açısından, Hyppolite'e göre, Hegel'in öğretisi insanoğlunun varoluşunu bilmenin temeli haline gelmelidir. Böylece, Hyppolite, Hegel'i bir varoluşçu kılar. Bu kendi yanlış anlayışından yola çıkarak, Hyppolite, Marx'ın bir Hegelci olduğunu öne sürmüş ve Marxçılıkta idealizm öğeleri bulmaya çalışmıştır.

Hümanizm İnsan haklarına ve onuruna, bir kişilik olarak insanın değerine, insanın gönenliği düşüncesine, insanın çokyönlü gelişmesine ve toplumsal yaşamda insan-

ca yaşam koşullarının yaratılmasına, saygıya dayalı bir görüşler sistemi. Hümanizm, başkalarının görüşlerine ve bilgisine saygısızlığın, hoşgörüsüzlüğün, şiddet göstermenin ve bağnazlığın karşısında yer alır. Hümanizm, feodalizme ve bağnazlığın karşısında yer alır. Hümanizm, feodalizme ve ortaçağ teolojisine karşı burjuva ideolojisinin bir öğesi olarak kendini göstermeye başladığı 15. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Rönesans döneminin seçik bir ideolojik hareketi olarak gelişme göstermiştir. Hümanizm, ilerici maddeci görüşlerle yakından bağıntılı olmuştur; bireyin özgürlüğünü ilan etmiş, dinsel *çilecilik*'e karşı olmuş, insanın dünyasal gereksinimlerini karşılama ve bunlardan zevk alma hakkını korumuştur. Petrarca, Dante, Boccaccio, Leonardo da Vinci, Erasmus, *Deciderius, Bruno*, F. Rabelais, *Montaigne, Coppernicus, Shakespeare, Bacon* vb. Rönesans hümanistlerinin en önde gelen kişileri, dünyasal görüşlerin yoğrulmasına yardım etmişlerdir. Burjuva Hümanizm, eşitlik, kardeşlik ve özgürlük sloganlarını öne süren ve insanın kendi «doğal özü»nü özgürce geliştirme hakkını ilan eden 18. yüzyıl Aydınlatmacılar'ın yapıtlarında kendi doruk noktasına ulaşmıştır. Ancak, burjuva Hümanizm'in en ince görünüş biçimleri bile hümanist idealleri özel mülkiyet'e ve *bireycilik*'e dayandırma gibi kusurlar taşırlar. Burjuvazinin Hümanist sloganları ile bunların kapitalist toplumda somut olarak gerçekleşmesi arasında bir türlü çözüme ulaştıramadığı çelişki buradan gelir. Burjuva ideologlar, kendi akıl yürütmelerinde, bir kural olarak, kapitalizmin somut kötülüklerini ve kapitalizmin insanî-olmayan özünü gizlemeye çalışırlar. Ta en başlarından, Hümanizm içinde, başını *More Campanella ve Münzer* gibi kişiler ile daha sonraları *ütopyacı sosyalizm*'in savunucularının çektiği bir eğilim, emekçi kitlelerin çıkarlarını dile getirmiştir. Bu kişiler, toplumun anti-hümanist doğasını görmüşler, kötülüklerine karşı çıkmışlar ve mülkiyet eşitliği istemişler; ancak, tarihin nesnel yasalarını bilmediklerinden, adaletli bir toplum kurmanın etkili yollarını bulamamışlardır. Sosyalist Hümanizm ise burjuva Hümanizm'den temelinden farklıdır. Bu hümanizm, emekçi halkın toplumsal ezilmeden kurtuluşunu ve insanların çokyönlü ve uyumlu gelişmesinin ve bireyin gerçek özgürlüğünün asal bir koşulu olarak komünizmin kurulmasını postulalaştıran Marxçı-Leninci felsefe ile bilimsel komünizm kuramına dayanır. Bu nedenle, sosyalist Hümanizm'in gerçek Hümanizm olması sözkonusudur; çünkü insanın hümanist ideallerinin gerçekleşmesinin temel koşullarını yaratacak biçimde, işçi sınıf ile emekçi halkın sömürücü sınıflardan kurtulmak için yapacakları mücadeleye dayanır. Özel mülkiyeti ve sömürüyü kaldırarak, sosyalizm, insanın insanın kardeşi, dostu ve yoldaşı olduğu ilkesine dayanan gerçek insancıl ilişkileri kurma durumundadır. Komünizmin ise, Hümanizm'in en yüksekten kendini biçimlendirişi olması gerekir, çünkü eşitsizliğin tüm arta kalan izlerinin buradan kalkması, «herkesin kendi yeteneğinden herkesin kendi gereksinimine göre» ilkesinin yerleşerek, *bireyin çokyönlü gelişmesi*'nin temel koşullarının yaratılması sözkonusudur. Hümanizm terimi, Rönesans ideolojisi ve kültürünü belirtmek için de kullanılmaktadır.

I

Irkçılık İnsanların sözde farklı ırklara ayrılmış olduğuna dayanarak, toplumsal eşitsizliği, sömürüyü ve savaşları haklı göstermek isteyen, gerici bir kuram. Irkçılık, insanların toplumsal doğasını insanların biyolojik, ırk özelliklerine indirgeyerek, başabuyruk bir biçimde, ırkları «yüksek» ve «alçak» ırklara ayırır. Nazi Almanya'sında, Irkçılık, saldırgan savaşları ve kitle kıyımlarını haklı göstermede yararlanılan resmi ideoloji olmuştur. «Aşağı», «düşük» bir insan kategorisi sayılan siyahi nüfusa ilişkin olarak ABD'de de ırkçı önyargılara açıkça rastlanır. Daha önceki dönemlerden geri kalmış halkların hızla gelişmesi, vb. Irkçılık'ı bugün için temelinden çürütmektedir.

İ

İbni Meymûn (1135–1204) Yahudi filozof, *Aristoteles*'in öğretilerinin bir izdaşı ve *Yahudilik*'teki akılcı okulun önderlerinden biri. İbni Meymûn'un felsefesi, Yahudi teolojisi ile Aristotelesciliğin bir bireşiminden oluşur. İbni Meymûn, İncil'in ve Yahudilik dogmalarının alegorik bir yorumu yoluyla, dini felsefeyle bağdaştırmaya çalışmıştır. İbni Meymûn'a göre, bilginin nihai amacı, en yüksek hakikate akılcı bir temel kazandırmaktır. İbni Meymûn, akılcı düşünceleri yüzünden dinci bağnaz kişilerce öldürülmüştür. Başlıca yapıtı olan *Moreh Nebouchim* (Karışıkkafalılar İçin Kılavuz), Avrupada geniş bir yaygınlık kazanmış, kendisinden sonra *iskolastik* üstünde büyük bir etki yapmıştır.

İbni Rüşt Muhammet (1126–1198) Kurtuba Halifeliği sırasında İspanya'da yaşamış İslam filozofu ve bilgini. İbni Rüşt, Müslüman dininden kopmadan, maddenin ve hareketin önsüz sonsuzluğunu ve yaratılamazlığını tanıtlamaya çalışmış, bireysel ruhun ölmezliğini ve ölümden sonra yaşamı yadsımıştır. İbni Rüşt, *çifte hakikat* öğretisini kuran kişidir. Aristoteles'in yapıtları üstüne yorumları, ilkçağ felsefesini yakından tanımaya başlayan Avrupalı filozoflar üstünde büyük bir rol oynamıştır. İbni Rüşt'ün öğretisi (bak. *İbni Rüştçülük*), ortodoks Müslümanlık ile Hıristiyanlıkça yasaklanmıştır. Başlıca yapıtı: *Destructio destructioni*; Felsefe ile Din Arasındaki Bağlar Üstüne Konuşma.

İbni Rüştçülük İbni Rüşt ile izleyicilerinin öğretisi; ortaçağ felsefesinde bir eğilim. Bu eğilimin temsilcileri, dünyanın önsüz sonsuz; ruhun ise ölümlü olduğunu düşünmüşler, *çifte hakikat* kuramına bağlanmışlardır. İbni Rüştçülük, kilise tarafından hunharca mahkûm edilmiştir. İbni Rüştçülük, 13. yüzyılda, Fransa'da (Siger de Brabant) kilisenin egemen dogmatizmine karşı ilerici bir felsefi eğilim olarak etkili olmuş; ayrıca, 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar İtalya'da (Padua Okulu) etkisini göstermiştir.

İbni Sina Ebu Ali (980–1037) Tacik filozof, doğabilimci ve hekim. Buhara ve İran'da yaşamış olan İbni Sina, Müslümanlık'a bağlı kalmakla birlikte, Araplar arasında olduğu kadar, onlar aracılığıyla Avrupa'da da ilkçağ dünyasının felsefi ve bilimsel *mirasının yayılmasında büyük rol oynamıştır*. İbni Sina, akılcı düşünmeyi olduğu kadar, doğabilimi ile matematiğin de yayılmasında çok şeyler başarmıştır. Felsefede, *Aristoteles*'in maddeci ve idealist eğilimlerini korumuş; bazı sorularda Aristotelescilikten saparak, *yeni-Platonculuk*'a eğilim göstermiştir. İbni Sina, Aristoteles'in mantık, fizik ve metafiziğini geliştirmiş, maddenin önsüz sonsuzluğunu tanımış, maddeyi bireysel şeylerin çeşitliliğinin nedeni olarak görmüş, astrolojik ve daha başkaca boşinanlara karşı olmuştur. Baş-

lıca yapıtı olan *Danişname*, kendisinin mantık ve fizik üstündeki görüşlerini özlü bir biçimde sergiler. *El Şifa* ve *Kitab al-kanun fi'l-tıbb* (Tıp Yasaları Kitabı) bütün dünyaca tanınır.

İçebakış Bir kimsenin kendi psişik fenomenlerini gözlemleyişi; kendini-gözlem. İçebakış, yüksek psişik etkinliğin gelişmesine, yani insanın kendi çevresindeki gerçeklik üstüne anlayışının gelişmesine ve kendi iç coşkularının dünyasının billurlaşarak kendi iç eylem taslağının oluşmasına bağlıdır. Bilinçle algılanan bir şey, İçebakış'ın nesnesi olabilir ancak. İçebakış'ın sonuçları, insanların kendi düşünce ve coşkularına ilişkin önermeler biçiminde dile getirilebilir. İdealist felsefeye göre, İçebakış, *psişik fenomenleri incelemenin biricik ya da başlıca yöntemi* olup, bu fenomenlerin özüne doğrudan inmemizi olanaklı kılar. Maddeci felsefeye göre ise, İçebakış veriler; doğrudan duyusal bilginin ötesine geçmeyip, bu verilerin özünü incelemek için kesin nesnel yöntemlere gerek vardır. *Bilimsel psikoloji* açısından, İçebakış, bu nedenle, hem bir psikolojik inceleme yöntemidir, hem de psikolojik incelemenin bir nesnesidir.

İçerik ve Biçim 1) Doğasal gerçeklik ile toplumsal gerçekliğin iki yanı arasındaki karşılıklı bağıntıyı yansıtan felsefi kategoriler; öğe ve süreçlerin kendine özgü bir düzen içindeki bir toplamı olup, böyle bir şey, bir nesneyi ya da bir fenomeni, yani İçerik'i ve bu İçerik'in varoluş tarzını ve anlatımını, kendindeki çeşitli değişiklikleri, yani Biçim'i ortaya çıkarır. Biçim kavramı, İçerik'in iç örgütlenimini belirtmek için de kullanılır, bu anlamda *Biçim kavramı* yapı kategorisi içinde daha da geliştirilir. Marxçılık–öncesi felsefede, özellikle de idealist felsefede, Biçim, yapıya indirgeniyor, İçerik ise öğelerin ve temel özelliklerin («madde»nin) düzensiz belli bir toplamıyla aynı görülüyordu; böyle bir şey, Biçim'in İçerik'e önceliği üstüne idealist anlayışlara karşılık vererek, tarihte uzunca bir süre yer etmiştir. Maddeci diyalektikte ise, yapı, iç örgütlenim, İçerik'in ayrılmaz bir bileşkeni olarak görülür. Yapı değiştikçe, bir nesnenin İçeriği, fiziksel ve kimyasal temel özellikleri de bir değişime uğrar. İçerik'in kendindeki çeşitli değişiklikleri, İçerik'in varoluş ve kendini gösteriş tarzını verişiyle, Biçim de belirli bir yapıya sahiptir. Gelişme sürecinde İçerik ile Biçim'in etkileşimi, her zaman için, İçerik ile Biçim'in birbirleriyle nesnel bağımlılıklarına uygun olarak, hem İçerik'in değişik öğelerinin Biçim üstünde, hem de Biçim'in değişik öğelerinin İçerik üstündeki etkisini içine alır. İçerik ile Biçim'in birleşiminde, nesnenin başı çeken ve belirleyici yanını içerik oluşturur; Biçim ise, İçerik'in somut koşulları ile İçerik'te yer alan değişimler doğrultusunda değişime ve değişikliğe uğrayan yandır. Buna karşılık, kendi görece bağımsızlığı içinde Biçim, İçerik üstünde etkin bir karşı etkide bulunur: İçerik'e karşılık veren bir Biçim onun gelişmesini hızlandırırken, değişen İçerik'e karşılık veremez duruma gelen Biçim onun gelişmesinin gecikmesine neden olur. İçerik ile Biçim arasındaki karşılıklı ilişki, diyalektik karşıtlar arasındaki ilişkilerin tipik bir örneğini oluşturur. Böyle bir şey, İçerik ile Biçim'in birliğini olduğu kadar, bu ikisi arasındaki çelişki ve çatışmaları da verir. İçerik ile Biçim arasındaki birlik görece ve gelip geçicidir; gelişme sürecinde, kaçınılmaz olarak, bu ikisi arasında çelişki ve çatışmalar doğar. Bunun bir sonucu olarak, İçerik ile Biçim arasında bir çatallaşma ortaya çıkar; bu çatallaşma, son kertede, eski Biçim'in «gölgede kalması»yla ve değişen İçerik'e karşılık veren yenisinin ortaya çıkmasıyla çözüme uğrar. İçerik ile Biçim arasında çelişkilerin ortaya çıkışı, gelişmesi ve aşılışı, bu ikisi arasındaki mücadele (İçerik'in Biçim'e geçişimi ve tam tersine, eski Biçim'in yeni İçerikle

«dolma»sı, Biçim'in İçerik üstünde karşı etkisi vb.), diyalektik gelişme kuramının önemli bileşkenlerini oluşturur. Toplumun gelişmesinde İçerik ile Biçim arasındaki karşılıklı ilişkiler ise, oldukça karmaşık ve diyalektik çelişkili ilişkilerdir. *Üretim tarzı*'nda, *temel* ve *üst yapı*'da, *ekonomi* ve *politika*'da İçerik ile Biçim arasındaki çelişkiler, toplumsal gelişmenin en önemli itici güçleridirler. 2) Düşünmede İçerik ve Biçim, mantık biliminin temel kavramlarıdır. Mantık olarak maddeci diyalektikte (bak. *Diyalektik Mantık*), düşünmenin İçerik'i, bilimsel ve kuramsal düşünmenin nesnesi olarak, yani bilmenin tarihsel gelişimi boyunca biçimlenmiş kavram, düşün, kuram ve çeşitli soyutlama ile düşünleştirmelerin bir toplamı olarak doğasal ve toplumsal gerçeklik anlamına gelir. Düşünmenin Biçim'i, düşünmenin İçerik'inde yatan nesnel gerçekliğin düzenliliklerini ve temel özelliklerini düşünsel bir düzlemde yeniden üretecek yönde, toplumsal öznenin, nesnenin üstünde etkimede bulunduğu çeşitli yöntemleri kapsar *(kategoriler,* soyut olandan somut olana gidiş, çeşitli türde *çıkarsama*'lar). Düşünme Biçimler'inin tüm toplamı, belirli bir yolda, bilme İçerik'ini düzene koyar ve yeni bilgi edinmede öznenin düşünmesini yönlendirir. 3) Sanatta, İçerik ve Biçim, bir bütün olarak sanatın, ya da tek tek sanat yapıtlarının karşılıklı koşullanmış yanları olup, burada İçerik başrolü oynar. Sanatta İçerik, kendi estetik özelliği içinde çokbiçimli olan gerçekliktir; başlıcalıkla da tüm kendi somut gösterişleri içinde insan, insan ilişkileri ve toplum yaşamıdır. Biçim ise bir sanat yapıtının kendi iç örgütlenimi, somut yapısı olup, İçerik'i açığa koyacak ve kendinde cisimleştirecek kendine özgü anlatım yollarıyla yaratılır. Bir sanat yapıtının İçerik'inin başlıca öğeleri, tema ile fikirdir. Tema, o yapıtta kendi yansımasını bulan ve yorumlanan yaşam fenomenlerinin bir dizisini açığa koyar. Fikir, fenomenlerin özü ile yeniden üretilen gerçeklikteki çatışmaları dile getirir, *estetik ideal* açısından bunların sanatsal ve coşkusal olarak ortaya konuşunu vererek, belirli estetik, ahlaki ve siyasal sonuçlara çağrıda bulunur. Bir sanat yapıtının sanatsal Biçim'i, çokyanlı olup, başlıca öğeleri olaylar örgüsü, bileşim, sanatsal dil ve (söz, uyak, ritm, ses tonlaması, uyum, renk, çizgi, tasarım, ışık–gölge, boyut, tektonik, sahneleme, gerilim vb.) maddi anlatım yollarıdır. İçerik'i Biçim'den soyan *biçimcilik*'e ve bunları birbiriyle eşitleştiren *natüralizm*'e karşı, Marxçı estetik, İçerik ile Biçim arasında bütünsel birliği ve sanatsal değerin temel bir ölçütü olarak İçerik'in Biçim'le uygunluğunu öne sürer.

İçerileme *Avenarius* tarafından natüralist ve gözleyici (metafizik) maddeciliği yorumlamak için getirilmiş bir kavram; Avenarius, bunun karşısına ana eşgüdüm kuramını çıkarır. Avenarius'a göre, İçerileme, bireysel bilinç ile bu bilinçte yer alan tinsel yansının, *düşünsel–olan*'ın «içiçe birleşmesi» olup, böyle bir şey *düalizm*'e yol açar. Diyalektik maddecilik, bireysel bilincin kendi bir durumuna indirgeyerek maddi olanın bir yansıması olarak görme yerine, düşünsel olanın toplumsal–pratik doğasını açığa koyarak, İçerileme'yi ve düalizmi dışta bırakır. İçerileme kuramı Lenin tarafından *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de eleştirilmiştir.

İçerme «Eğer.. o zaman» birleştiricisine karşılık veren mantık bağlacı yoluyla, iki önermeden karmaşık bir önerme oluşturan mantık işlemi. İçermeli bir önermede, «eğer» sözcüğünden sonra gelen önbileşen ile «o zaman» sözcüğünü izleyen artbileşen arasında bir ayrım yapılır. Klasik *matematiksel mantık,* doğruluk–değeri işleviyle belirlenen maddi İçerme kavramından yola çıkar. İçerme, önbileşen doğru, artbileşen yanlışsa yanlış, öbür durumlarda doğrudur.

İçgüdü Psişik bir etkinlik biçimi, bir davranış tipi. Geniş anlamda, İçgüdü, bilincin karşısına konur. İçgüdüsel davranış hayvanlarda kendine özgü bir özellik olup, çevreye uyarlanma süreci içinde biyolojik varoluş biçimlerine dayanır. Öte yandan, *bilinçli davranış, insanın doğayı amaçlı olarak* değiştirmesinde dile gelir ve insanın doğa yasaları bilgisine dayanır. Daha özgül anlamda, İçgüdü, belli tür hayvanlarda doğuştan bir davranış tipi olup, biyolojik kalıtımla geçer. İ. *Pavlov*'a göre, İçgüdü, koşullanmamış tepkiler dizisidir. İçgüdü, *daha alt düzeyden örgütlenimli* hayvanlarda (böceklerde, balıklarda, kuşlarda) açıkça görülür. Evrimsel gelişmeyle birlikte, bireysel deneyime dayalı dolaşık yansıtsal etkinlik, gitgide daha çok önem kazanır. İçgüdüler, insanın da bir özelliği olmakla birlikte, insanda belirleyici bir rol oynamazlar, *çünkü özgül insan etkinliği* toplumsal–tarihsel süreçlerin ardardalığı içinde ortaya çıkıp gelişir. Başlıcalıkla da biyolojik güdülerce değil, toplumsal güdülerce harekete geçirilir.

İçkin–Olan Bir nesnenin, fenomen ya da sürecin kendine özgü bir iç özelliği (düzenliliği). İçkin–Olan terimi, *Aristoteles*'ten alınmıştır. *Kant*, bugünkü İçkin–Olan anlayışını geliştirmiştir. *Aşkın–Olan*'dan farklı olarak, İçkin–Olan, kendi içinde varolan bir şey anlamına gelir. *İçkin–Olan*'ın eleştirisi, kendi düşün ya da sisteminin öngereklerine dayanan bir düşün ya da bir sistemin eleştirisidir. İçkin bir felsefe tarihi, felsefenin idealist terimleri içinde, ekonominin, sınıf mücadelesinin ve çeşitli toplumsal bilinç biçimlerinin felsefi düşüncenin evrimi üstündeki etkisini gözönüne alınmadan, yalnızca kendi yasalarınca belirlenen bir süreç olarak felsefenin yorumlanmasıdır.

İçrek ve Dışrak İçrek terimi, yalnızca uzmanlarca anlaşılabilecek bir fikri ya da kuramı adlandırmak için kullanılır. Dışrak terimi ise, tam tersine, hemen herkese açık olan anlamında kullanılır. Bu terimler, fenomenlerin kendi özsel iç (içrek), ve dış (dışrak) bağıntılarını nitelendirmek için de kullanılır.

İdea bak. Düşün (İdea).

İdeal 1) Toplumsal İdeal; belli bir toplumsal grubun ekonomik ve siyasal çıkarlarına, etkinlik ve beklentilerinin sonsal hedefine karşılık veren en yetkin toplumsal sistem anlayışı. Toplumsal bilinç tarihinde, nesnel toplumsal gelişme eğilimine bir yere kadar karşılık veren ve devrimci hareketlerin ideolojik temelini oluşturan ilerici İdealler ile ömrünü doldurmuş sınıfların çıkar ve görüşlerini yansıtan, toplumsal ilerlemeye ters düşen, bu nedenle de elle tutulamayacak gerici İdealler yer almıştır. Geçmişteki birçok ilerici İdealler ütopyacı (bak. *Ütopyacı Sosyalizm*) İdealler olmuştur. Marxçılık, sosyalizmi bir ütopya olmaktan çıkararak bir bilime döndürmüş ve *işçi sınıfı*'nın ve tüm emekçi halkın toplumsal İdeal'i olarak komünizme ulaşmanın yollarını göstermiştir. 2) Ahlaksal İdeal; genellikle, en yüksekten ahlak örneğini oluşturan ahlak niteliklerini kendinde barındıran birey imgesi içinde dile getirilen ahlak yetkinliği anlayışı. Ahlaksal İdeal, bir sınıfın toplumsal–ekonomik konumunu yansıtır ve o sınıfın ahlaksal ve toplumsal İdeal ölçütüne karşılık verir. *Bireycilik, bencilik,* hesaplılık, ne pahasına olursa olsun kazanma güdülerinin yerine getirilmesi, bunlar, burjuva ahlak İdeal'inin içeriğini oluşturur. Proleter ahlak İdeal'i ise, bunun tam tersine, komünizm için mücadele eden bir kişide *kollektivizm*, yoldaşça karşılıklı yardımlaşma, *enternasyonalizm*, insancıllık, bağlılık, artniyetsizlik vb. özelliklerini öngörür. Ahlak eğitiminin amacı, ahlak İdeal'ine elverdiğince ulaşabilmektir. 3) Estetik İdeal; özne ile nesnenin, insan ile toplum-

sal bütünün (ve doğanın) tarihsel olarak en tam, en uyumlu birliği olup, kendinin bir ereği olarak insanoğlunun yaratıcı güçlerinin özgürce ve evrensel olarak gelişmesinde dile gelir. Herhangi bir uğraş alanında yaratıcılığın temelini oluşturan estetik İdeal, yaşamda ve *sanat*'ta *güzel-olan*'ı onaylamanın bir ölçütüdür de. Geçmiş çağların (Eski Yunan, Rönesans) estetik İdeal'i, tarihsel olarak eskice yanlar içermekle birlikte, insan kişiliğinin bütünselliğini gerçekleştirmenin bir ölçüsü olarak genel insansal öğeleri de içermekteydi. Modern burjuvazi estetik İdeal'i elden yitirmiş, bunun sonunda da burjuva sanatı, bazen sapıkça, çirkin biçimler alarak, gitgide soysuzlaşmaya girmiştir. Bu durumda, manevi zenginliği, ahlâk temizliğini ve bedensel yetkinliği kendinde uyumlu olarak birleştirmiş herkesin yaratıcı güçlerinin çokyönlü bütünsel olarak gelişmesine dayanan komünist estetik İdeal'in insanoğlunun estetik gelişmesindeki en yüksek ve nitelikçe yeni aşamasını oluşturması sözkonusudur.

İdealist Tarih Anlayışı Toplumsal varlığa göre toplumsal bilincin birincil olduğunu kabul etmeye dayanan tarihsel süreç anlayışı. *İdealist Tarih Anlayışı, tarihteki öznel* etkenleri mutlaklaştırarak gizemleştirir. İdealist Tarih Anlayışı'nın epistemolojik kökleri, maddi üretim sürecinin derinindeki nesnel etkenleri tarihsel olaylar içinde yer alan seçkin kişiliklerin düşünceleri ile bilinçli etkinliklerinin çarpıcı rolünden ayırtetme güçlülüğünde yatar. İdealist Tarih Anlayışı'nın sınıfsal kökleri, sömürücü hedef ve siyasetleri doğrulaması bakımından, sömürücülerin çıkarına kuramların *yaratılmasını harekete geçiren sınıf* çıkarlarında yatar. İlkçağlardan bu yana, baskın görüş, tarihsel olayların tanrıların iradesince, tanrısal yargı ve yazgı tarafından belirlendiği görüşü olmuştur. Bu teolojik görüşlere karşı, Fransız Aydınlatmacılar ile maddeciler, insanların kendi bilinçli etkinlikleri doğrultusunda kendi iradelerince kendi toplumsal düzenlerini yerleştirdikleri görüşlerini ortaya koymuşlar (bak. *Toplum Sözleşmesi*); bu arada, insanların belli bir çağdaki toplumsal bilincinin tarihteki belirleyici güç olduğunu göstermişlerdir. *Hegel'e göre, tarihin belirleyici gücü, insanın* «mutlak idea»ya da «evrensel akıl» biçiminde gizemleştirmiş olan bilişsel ve yaratıcı etkinliğine dayanır. Gerek ilerici (bak. *Feuerbach, Çernişevski*), gerek öznelci, iradeci (bak. *Sol Hegelciler, Narodnizm*) antropolojik kuramlar bundan sonra yaygınlık kazanmıştır. Sanayinin ve doğabiliminin gelişmesi, biyolojik yasaların toplumа uygulanmasına yol açmış (bak. *Comte, Spencer*), toplumsal yaşamın coğrafi çevre (bak. *Sosyolojide Coğrafya Okulu*) ve nüfus (bak. *Malthusculuk*) gibi birtakım maddi koşullarını öne çıkarmıştır. Emperyalizm çağında, en gerici iradecilik düşünceleri ile bireysel olguların rolünün çarpıtılmasının biraraya getirilişi, (yeni-Malthusculuk, *jeopolitik, ırkçılık* ve *faşizm* gibi) en gerici, hastalıklı anlayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu arada, burjuva tarih felsefesinde eklektizm (bak. *Etkenler Kuramı*) ile *bilinemezcilik*'de yaygınlaşmıştır. Bugün için, teknokratik düşünceler, tarihsel gelişmede teknolojinin rolünün mutlaklaştırılışı (sanayi toplumu, ekonomik büyüme evreleri, *«sanayi-sonrası toplum»* kuramları), İdealist Tarih Anlayışı'nda ağırbasan eğilimlerdir.

İdealizm *Felsefenin temel sorusu*'nun çözümünde *maddecilik*'e yüz seksen derece karşıt bir felsefi eğilim. İdealizm, tinsel olanın, maddi olmayanın birincil, maddi olanınsa ikincil olduğundan yola çıkar, bu da İdealizm'i dünyanın zaman ve mekanca sonlu ve Tanrı tarafından yaratıldığına ilişkin dinsel dogmalara yaklaştırır. İdealizm, bilinci doğadan kopuk olarak alır, bu da İdalizm'i kaçınılmaz olarak, insanoğlu bi-

lincini ve bilme sürecini gizemleştirmeye ve bir kural olarak, *kuşkuculuk*'u ve *bilinemezcilik*'i savunmaya götürür. Maddeci belirlenmeciliğe karşı, kararlı İdealizm, teolojik bakışaçısını öne (bak. *Teoloji*) çıkarır. Burjuva filozoflar, İdealizm terimini çeşitli anlamlarda kullanırlar ve bir eğilim olarak İdealizm'i gerçek felsefi eğilim olarak görürler. Marxçılık–Leninçilik, bu görüşün çözümsüzlüğünü göstermiş, ancak İdealizm'i sırf bir saçmalık ve anlamsızlık olarak gören metafizik ve kaba maddeciliğe karşıt, İdealizm'in bütün somut biçimlerinin epistemolojik köklerinin varlığını vurgulamıştır. Kuramsal düşünme geliştikçe, ilk elden soyutlama'lar bile, İdealizm olanağına, yani kavramların kendi nesnelerinden ayrılması olanağına kapı aralar. İdealizm, mitolojideki ve dindeki fantastik kavramların aldatıcı–bilimsel bir devamı olarak ortaya çıkar. Maddeciliğe karşıt, İdealizm, genelilkle, varlığın doğru olarak yansıtılmasına olduğuna kadar, toplumsal ilişkilerin kökten yeniden kurulmasına da ilgi duymayan, tutucu ve gerici kesim ve sınıfların dünyagörüşünde yatar. İdealizm, insanoğlu bilgisinin gelişmesindeki kaçınılmaz zorlukları bir mutlaka çevirerek, bilimsel ilerlemeyi geciktirir. Bu arada, kimi idealist filozoflar, yeni epistemolojik sorular getirerek ve bilme sürecinin biçimlerini incelemeye çalışarak, birtakım önemli felsefi sorunların işlenmesine itilim kazandırmışlardır. Birçok bağımsız İdealizm biçimleri olduğunda direten burjuva filozoflara karşı ve onlardan farklı olarak, Marxçılık–Leninçilik, bütün İdealizm çeşitlerini iki gruba ayırır: Kişisel ya da kişisel–olmayan bir tini, bir tür bireyler–üstü zihni gerçekliğin temeline yerleştiren nesnel idealizm; bireysel bilinç temelinde dünyayı kuran öznel idealizm. Ancak, *nesnel idealizm* ile *öznel idealizm* arasındaki ayrım, mutlak bir ayrım değildir. Birçok nesnel idealist sistemler, birtakım öznel idealizm öğelerini içerirler; öte yandan, *solipsizm*'e düşmeme çabası içinde, öznel idealistler, sık sık nesnel İdealizm konumuna yönelirler. Nesnel idealist öğretiler *(Vedanta, Konfüçyüscülük)*, ilk kez, Doğu'da ortaya çıkmıştır. *Platon*'un felsefesi, nesnel idealizmin klasik bir biçimi olmuştur. Dinsel ve mitolojik düşüncelere yakından bağlılık, Platon'un nesnel idealizmi ile genel olarak ilkçağ İdealizm'inin tipik bir özelliğidir. Bu bağıntı, ilkçağ toplumundaki bunalım sırasında, *yeni–Platonculuk*'un ortaya çıktığı bir zamandan, daha da güçlenmiştir. Yeni–Platonculuk, hem mitolojiyle, hem de *gizemcilik*'le çok sıkı örülmüştür. Bu özellik, felsefenin bütün bütüne dinin buyruğu altına sokulduğu ortaçağda daha da belirginleşmiştir (bak. *Ermiş Augustine, Aquionolu Thomas*). Aquinolu Thomas'dan sonra nesnel idealist iskolastik felsefenin temel kavramı, dünyayı zaman ve mekanca bilgece sonlu tasarlamış olan doğa ötesi Tanrı'nın iradesi uyarınca amaçlı bir öğe olarak ele alınan maddi–olmayan biçim kavramı halini almıştır. *Descartes*'la başlayarak, öznel İdealizm, bireyci güdüler güçlendikçe, burjuva felsefesinde gitgide gelişme göstermiştir. *Berkeley* sisteminin epistemolojisi ile *Hume*'un felsefesi, öznel İdealizm'in klasik anlatımı olmuştur. *Kant* felsefesinde ise, «kendinde–şeyler»in öznenin bilincinde bağımsızlığının öne sürülüşü, bir yandan, bilinemezciliğin bir temelini oluşturan bir sav olarak bilincin a priori biçimlerine ilişkin öznel idealist savla, öte yandan da, bu a priori biçimlerin bireyüstü doğasının nesnel idealistçe tanınışıyla birleştirilmişti. Daha sonra, öznel idealist eğilim, *Fichte*'nin felsefesiyle sürerken; öznel idealist eğilim, *Schelling*'in, özellikle de, tüm–kuşatıcı bir diyalektik İdealizm sistemini ortaya koyan *Hegel*'in felsefesinde sürmüştür. İdealizm'in Hegelci okulun çözülmesinden sonraki evrimi, burjuvazinin kendi ilerici rolünü terkederek diyalektik maddecilikle mücadele edişinin kendi bir sonucu olmuştur. Burjuva filozoflar, İdealizm'i en ö-

ne çıkarılmış tinselci biçimlerle özdeşleştirme yolunu tutmuşlardır. Bu arada, maddecilik ile İdealizm'in «arasında» hatta «üstünde» yer aldığını öne süren birçok öğretiler (bak. *Pozitivizm; Yeni–Gerçekçilik*) de yer almıştır. Bilinemezci ve akıldışıcı eğilimler, felsefenin mithoslaştırılması, insanoğlu aklına ve insanlığın geleceğine inançsızlık da bu arada güçlenmekte; gerici aldatıcı–tanrıtanımazlık (Nietzschecilik, faşist felsefi anlayışlar, bazı pozitivizm biçimleri vb.) yükselmekteydi. Kapitalizmin genel bunalımı, *varoluşçuluk* ve *yeni–pozitivizm* yanısıra, birtakım Katolik felsefe okullarının, başlıcalıkla da *yeni–Thomascılık* gibi İdealizm biçimlerinin yayılmasına da yol açmıştı. Bunlar, 20. yüzyılın ortalarında İdealizm'in üç başlıca eğilimi olmakla birlikte, İdealizm'in küçük taklitçi okullara bölünüşü bugün de devam etmektedir. Çağdaş İdealizm biçimlerini «çeşitlilik» gösterişinin (örneğin, *fenomenoloji, eleştirel gerçekçilik, kişiselcilik, pragmacılık, yaşam felsefesi, felsefi antropoloji, Frankfurt Okulu*) başlıca toplumsal nedenleri, burjuva bilincin gitgide çözüntüye uğramasından ve idealist felsefeyi emperyalizmin siyasal güçlerinden sözde «bağımsızlığı»nı pekiştirme isteğinden doğmaktadır. Öte yandan, karşıt bir süreç, yani 20. yüzyılda burjuva ideolojisindeki ortak anti-komünist konum temelinde çeşitli İdealizm eğilimlerinin birbirine yaklaşması, hatta «kırmalaşma»sı süreci de yer alır. idealizm-'in çağdaş biçimlerinin bir eleştirisi için bilimsel temel bir çalışma, Lenin'in *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'inde verilmiş olup, burada Lenin, gerek pozitivizmin Machcı çeşitlemesinin, gerekse emperyalizm çağında burjuva felsefesinin ana içeriğinin bir çözümlemesini yapar.

İdealizm, Fizikçi Lenin tarafından *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de, modern fiziğin başarıları altında toplanan öznel–idealist görüşlere verdiği ad. Yüzyılın başında yapılan buluşlara (bak. *Görecelik Kuramı*) bağlı olarak eski fizik düşüncelerinin yıkılması, fizikte bir bunalıma yol açmış ve fiziğin gelişmesinde iki etkeni öne çıkarmıştı: Fiziğin matematikleştirilmesi ve bilginin göreceliği ilkesi. Bu etkenlerin yanlış biçimde anlaşılması bilimadamları arasında Fizikçi İdealizm'in yayılmasına yol açmıştı. Yeni fenomenler üstüne geniş bir dünyagörüşüne sahip olamayan bu bilimadamları, bilimsel bilginin tarihsel ilerlemesini yöneten yasaları genelleştirmişler ve kendi toplumsal–siyasal konumlarından ötürü, özellikle de diyalektik maddeciliği yadsıma yolunu seçmişlerdi. Fizikte basit nesnelerin soyut matematiksel terimler içinde betimlenebilmesi, «maddenin yokolup gittiği», geride yalnızca matematik denklemlerin kaldığı üstüne yanlışlı bir sonuca varılmasına yol açmıştı. Alışıla geldik anlayışların çöküşü yanısıra, *mutlak* ve *görece hakikat* diyalektiği karşısındaki bilisizlik, bilimadamlarını insan bilgisinin «göreceliği»ni öne sürmelerine, nesnel hakikati yadsımalarına, en sonunda da idealizmi ve bilinemezciliği postulalaştırmalarına yol açmıştı. Fizikçi İdealizm, bilginin nesnelliğini yadsıyışıyla bilimin gelişmesinin önüne engel koyar.

İdealizm, Fizyolojik 19. yüzyılın ortalarında biyologlar ile fizyologlar arasında geçerli olmuş bir öznel idealist kuram. Bu kuram, J. Müller tarafından kurulmuştur. Fizyolojik İdealizm terimini ilk kullanan *Feuerbach*'tır. Bu öğretinin tutarsızlığı, duyumların içeriğinin duyu organlarının sinirsel–fizyolojik temel özelliklerine bağımlılığını abartmasından gelir. Burada, duyumlar, nesnel somut dünyanın bir yansısı olarak değil, ama bir simgesi olarak görülür. Müller'e göre, renk ıskalası, ses tonu, tad ve koku ayrımları, ancak bunlara karşılık veren duyu organlarının kendi işlevsel özelliklerince belirlenir. Fizyolojik İdealizm'i destekleyenler, organizmaların dış uya-

rımlara yoğunluk ve nitelik bakımından gösterdikleri birtakım fizyolojik tepkilerin görece bağımsızlığını mutlağa götürmüşlerdir. Fizyolojik İdealizm'e yakın kuramlar (*holizm* vb.), bugün için, birtakım burjuva doğa bilimcileri arasında geçerlidir.

İdealizm, Nesnel *İdealizm*'in başlıca çeşitlemelerinden biri. Nesnel İdealizm'e göre, tin birincil, madde ise ikincil, türevseldir. *Öznel idealizm*'den farklı olarak, Nesnel İdealizm, kişisel, insan zinini değil, ama bir tür nesnel öbür dünya bilincini, «mutlak tin»i, «evrensel akıl»ı vb. varlığın ana kaynağı olarak görür. Nesnel İdealizm, kavramların maddi nesnelere önceliğini tanıyarak, bunlar arasındaki gerçek ilişkileri karartır. Örneğin, *Platon*, genel kavramları «idealar dünyası»nda önsüz sonsuz varolduğunu, maddi nesnelerin ise bu *idealar*ın soluk birer yansıması ya da gölgeleri olduğunu düşünmüştür. *Hegel*'in «mutlak tin»i de aslında, maddeden yalıtılarak maddenin karşısına konmuş bir mutlaklaştırılmış kavramdır. Çağdaş burjuva felsefesinde, Nesnel İdealizm, *yeni-Thomascılık*, *kişiselcilik* ile daha başkaca okullarca temsil edilir. Nesnel İdealizm, bir kural olarak, *teoloji*'yle kaynaşır ve dine özel bir felsefi temel hazırlar.

İdealizm, Öznel Nesnel gerçekliğin, öznenin iradesinden ve bilincinden bağımsız olarak varolduğunu yadsıyan bir felsefi eğilim. Öznel İdealizm öznenin duyumlarının, duygu ve eylemlerinin bir toplamının öznenin içinde yaşadığı ve hareket ettiği dünyayı oluşturduğunu düşünür; ya da hiç değilse bunların dünyanın bütünsel, özsel yanı olduğuna inanır. Kararlı Öznel İdealizm, *solipsizm*'e varır. Klasik Öznel idealizm, *Berkeley, Hume* ve *Fichte* ile temsil edilir; Öznel İdealizm'in birtakım düşünceleri *Kant* tarafından geliştirilmiştir. 20. yüzyılda, Öznel İdealizm'in birçok çeşitleri olup, çeşitli *pozitivizm* okulları (*Machcılık, işlemcilik, mantıkçı ampirizm, linguistik felsefe*), *pragmacılık, yaşam felsefesi (Nietzsche, Spengler, Bergson)*, ile onun bir sonucu olan *varoluşçuluk (Sartre, Heidegger, Jaspers)* bunlar arasında yer alır. Bugünkü Öznel İdealizm'in temsilcileri, hepsinden önce de yeni-pozitivistler, apaçık öznelciliği, psikolojikçiliği ve *görecelikçilik*'i bir yana atarak, «evrensel hakikatler»i ortaya koymanın bir ölçütünü aramaktadırlar. Böylece, öznel idealizm ile nesnel idealizm arasındaki sınır çizgisi de silinerek, bunlar çeşitli *yeni-pozitivizm* çeşitleri içinde kaynaşmaktadır. Bugünkü Öznel İdealizm, gitgide «gerçekçilik» kılığına bürünmektedir. Bu arada, *akıldışıcılık*'a doğru da bir eğilim gitgide artmaktadır (özellikle de varoluşçuluk felsefesinde). Öznenin bilişsel ve pratik etkinliğinin mutlaklaştırılışı, Öznel İdealizm'in kuramsal ve bilişsel temelini oluşturur. Diyalektik maddecilik, bu etkinliğin isteğe bağlı olmadığını gösterir; böyle bir etkinlik, nesnel dünyanın varlığıyla ve nesnel dünyanın insanın bilincinden bağımsız yasalarıyla çelişmez; dahası, bunların varlığını öngörür. Bilmenin öznel biçimi, onun kendi nesnel kaynağını ve içeriğini kaldırmaz. Ayrıca, bilmenin kendi biçimleri nesnel dünyanın ve pratiğin en genel çizgilerini yansıtır. Bu nedenle, öznel olan ile nesnel olanın karşı karşıya konuşu ancak *felsefenin temel sorusu* çerçevesinde olanaklıdır.

İdealizmin Epistemolojik ve Sınıfsal Kökleri İdealist felsefenin kökenine ve varolmasına ilişkin nedenler. *İdealizm*, insanoğlunun yaşayan bilgisinin kendi karmaşık ve çelişkili doğasından gelir. Bilme sürecinde, insanın duyumlarının ve kavramlarının gerçek şeylerden sıyrılarak, fantazinin nesnel gerçekliği aşması olanağı vardır. Bu olanak, bilmenin yanlarından ya da yönlerinden birinin abartılmasıyla, madde-

den ve doğadan koparılarak bir mutlak durumuna götürülmesiyle, hatta idolleştirilmesiyle gerçekliğe döner. *Nesnel idealizm,* kavramların ve soyut akılyürütmenin rolünü abartıp mutlaklaştırırken; öznel idealizm, algıların ve duyumların rolünü abartarak, bunları nesnel dünyanın karşısına koyar. İdealizm sınıfsal kökeni, sömürücü sınıfların egemenliğinde ve *kafa emeği ile kol emeği*'nin birbirinden yalıtılarak karşı karşıya konuşunda yatar. Böyle bir şey, bilgi ile çalışan insanların pratik etkinlikleri arasındaki bir kopukluğa ve ideolojik etkinliğin yönetici sınıfların tekeline geçmesine yol açarak, insanoğlu etkinliğinin anlıksal, düşünsel yanının mutlak bağımsızlığı ve özel yaratıcı rolü aldatmacasının ortaya çıkıp yaygınlaşmasına yol açar. Düşün ve kavramların birincil olduğuna ilişkin doğru olmayan anlayışın arkasında olduğu kadar, maddeye, doğaya ve varlığa idealist yaklaşımın arkasında da yine bunlar yatar. İdealizmin epistemolojik ve kuramsal kökleri, idealizmin sınıfsal kökleriyle yakından bağıntılıdır; idealizmin sınıfsal kökleri, yalnızca idealist dünyagörüşünün doğmasına yol açmakla kalmayıp, böyle bir dünyagörüşünü sömürücü sınıfların çıkarları içinde ortaya koyar.

İdeoloji Siyasal, hukuksal, etik, estetik, dinsel ve felsefi görüş ve düşünceler sistemi. İdeoloji, üstyapının (bak. *Temel ve Üstyapı*) bir parçası olup, en sonunda ekonomik ilişkileri yansıtır. Uyuşmaz sınıflı bir toplumda, ideolojik mücadele de sınıf mücadelesine karşılık verir. İdeoloji, bilimsel olabileceği gibi, bilimsel olmayabilir de, gerçekliğin doğru bir yansıması olabileceği gibi, yanlış bir yansıması da olabilir. Gerici sınıfların çıkarları, yanlış bir İdeoloji'yi besler; ilerici, devrimci sınıfların çıkarları ise, bilimsel bir İdeoloji'nin biçimlenmesine yardımcı olur. Marxçılık–Leninçilik, işçi sınıfının olduğu kadar, barış, özgürlük ve ilerleme için çaba gösteren insanlığın büyük çoğunluğunun da yaşamsal çıkarlarını dile getiren gerçek bir bilimsel İdeoloji olma durumundadır. Bilimsel bir yaklaşımla ideolojinin, gerçekliğe uygunsuzluğu üstüne görüşler 1950'lerde ve 1960'larda burjuva filozoflar arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu burjuva filozoflar, İdeoloji'yi bazı grupların, partilerin vb. çıkarlarını dile getiren öznel bir şey olarak görmüşlerdir. Bilim ile İdeoloji arasındaki ayrımı mutlaklaştırarak bilimi İdeoloji'nin karşısına koyma çabaları; pratikte felsefe ile bilimin sınıf mücadelesinden yalıtılmasına olduğu kadar, gerçekliğin kesin bilimsel, nesnel bir çözümlenişini getiren Marxçılık–Leninçilik'i değerinden düşürülmesine de indirgeyecek biçimde, bilim ile felsefeyi «ideolojisizleştirme» çabaları hep buradan ileri gelir. 1970'lerde, burjuva ideologlar, bir yandan bu hedefi güderken, öte yandan, Marxçılığın karşısına kendi «yeni» İdeolojilerini çıkararak, «yeniden ideoloji yerleştirme»ye koyulmuşlardır (bak. *«İdeolojisizleştirme»* ve *«Yeniden İdeoloji Yerleştirme» Kuramları*). Bu nedenle, burjuva İdeoloji'si ve *anti–komüzim*'le birlikte sağ ve «sol» *revizyonizme* karşı mücadele verilmesi, bilimin başarıyla geliştirilmesinin ve uluslararası komünist hareketin ideolojik birliğinin zorunlu bir öngereğini oluşturur. İdeoloji'nin gelişmesi, en sonunda, ekonomi tarafından belirlenmekle birlikte, İdeoloji'nin belirli bir görece bağımsızlığı vardır. Böyle bir şey, özellikle, İdeoloji'nin içeriğini doğrudan doğruya ekonomi yoluyla açıklamanın olanaksızlığında ve ekonomik ve ideolojik gelişmenin kendine göre eşitsizliğinde dile gelir. Ayrıca, İdeoloji'nin görece bağımsızlığı, en çok, ideolojik gelişmenin kendi iç yasalarının işleyişinde ve ekonomik alandan en uzaktaki ideolojik alanların işleyişinde görülür. İdeoloji'nin görece bağımsızlığı, ideolojik evrimin birçok ekonomi–dışı etkenlerce etkilendiği olgusunda yatar. Örneğin, İdeoloji'nin gelişmesindeki iç süreklilik, bireysel ideolog-

ların kişisel rolü, ideolojinin çeşitli biçimlerinin karşılıklı etkileşimi vb.

«İdeolojisizleştirme» ve «Yeniden İdeoloji Yerleştirme» Kuramları 1960'larda ve 1970'lerde yaygın olduğu biçimiyle, burjuva sosyolojisinde *ideoloji*'nin özgül yorumu. «İdeolojisizleştirme» Kuramı, R. Aron, *Bell*, S. Lipset gibi adlara bağlıdır. «İdeolojisizleştirme» Kuramı'na göre, ideoloji, bilime özünden karşı, yanlış bir bilinç olup, kendi eylemlerini haklı göstermede ve kendi toplumsal isteklerini öne sürmede bir toplumsal grupça kullanılır. «İdeolojisizleştirme» Kuramı, kendi temsilcileri tarafından, çözülmemiş ekonomik ve toplumsal-siyasal sorunları olan teknolojik bakımdan gelişmemiş toplumun bir ürünü olarak da görülür. «İdeolojisizleştirme» Kuramı'nın savunucularına göre, gelişmiş kapitalist ülkeler, bir ideoloji gösteren toplumsal evreden geçerek, «ideolojik-olmayan», yeni bir evreye girmişlerdir. «İdeolojisizleştirme» Kuramı, aslında, kapitalist toplumda bütün sorunların kitleler, sınıf mücadelesi vb. olmaksızın, sırf «teknik» yollardan çözülebileceğine ilişkin bilimsel-teknokratik yanılsamayı dile getirir. Bu burjuva-ideolojik anlayış, «İdeolojisizleştirme» Kuramı'nın bilimsel olmayıp ömrünü doldurmuş olduğunu öne sürdüğü sosyalizme, Marxçı-Leninci ideolojiye karşı yöneltilmiştir. Ancak, keskin sınıf mücadelesi, 1960'ların sonlarındaki gençlik hareketleri ile öbür toplumsal hareketler, kapitalist toplumdaki sakatlıkların «teknik» yollarla giderilmesinin oldukça güç olduğunu göstermiştir. «İdeolojisizleştirme» Kuramı'na bu kuramın burjuva toplumu komünist ideolojiye karşı savaşta silahsız bıraktığını düşünen burjuva kuramcılar karşı çıkmaktadırlar. Nitekim, bu yüzden, sözde «İdeolojisizleştirme» Kuramı'na karşıt, burjuva toplumun, toplum değerlerini ve bunların burjuvazi için önemini yeniden temellendirme gereğini vurgulayan «Yeniden İdeoloji Yerleştirme» Kuramı ortaya çıkmıştır. Temelde, her iki anlayış da, birbirinin karşıtı olmayıp, özünden burjuva düzeni savunucu, anti-komünist anlayışlardır.

İkicilik bak. Düalizm.

İkilem İki varsayımsal önerme ile bu varsayımsal önermelerin gerçekçe ya da etkilerini içine alan bir ayrık öncül (bak. *Ayrıklık*) olmak üzere, iki öncülü içine alan bir *çıkarsama* biçimi (koşullu-bitiştirici kıyas). İkilem, eşdeğer seçenekler arasında bir seçimi içine alan bir durumu da betimler.

İktidar Toplumsal örgütlenimin başlıca işlevlerinden biri, çelişkili bireysel çıkarları ya da grup çıkarlarını eşgüdümleyerek insan etkinliğini yönetme, inandırma ya da zor kullanma yoluyla bu çelişkili çıkarları tek bir irade altında toplama olanağına sahip bir otoriter güç. İlkel-komünal sistemde hiçbir özel İktidar organı yoktu, bu sistemin işlevleri aşiretin tüm erişkin üyelerince yerine getiriliyordu. Uyuşmaz sınıflardan bileşmiş bir toplumda, İktidar, yönetici sınıfın çıkarlarını dile getirir, toplumun elinden alınıp onun üstüne konur (bak. *Devlet*). Kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde, İktidar, sömürücü sınıfları baskı altında tutmanın ve yeni tipte bir toplumsal ilişkiler kurmanın bir aracı haline gelir. Komünist toplumda, İktidar, bireysel çabaların toplumun bütünü için özdeş olan zorunluluk karşısındaki üstünlüklerin gönüllüce kabulüne dayalı olarak eşgüdüm içine girmesi ölçüsünde, kökten bir değişim geçirir (bak. *Komünist Halk Yönetimi*).

İktisadi Büyüme Evreleri Kuramı ABD'li sosyolog W. Rostow'un «bütünsel sanayi toplumu» kuramının bir çeşitlemesi olarak, *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto* (Ekonomik Büyümenin Evreleri. Komünist-Olmayan Bir Bil-

dirge, 1960) adlı kitabında ortaya koyduğu anlayış. Bu anlayışa göre, tarih beş evreye ayrılır: 1) Kapitalizmin gözükmediği bütün toplumları içine alan «geleneksel toplum»; bu toplum, emeğin düşük üretkenliğiyle ve tarımın baskın oluşuyla gösterilir, 2) Öntekelci kapitalizme geçişle kabaca çakışan «çıkarma hareketinin *(«take–off»)* önkoşulları», 3) Sanayi devrimleriyle ve sanayileşmenin başlamasıyla gösterilen «çıkarma haraketi», 4) Sanayileşmesinin tamamlanması ve sanayice gelişmiş ülkelerin ortaya çıkışıyla gösterilen «olgunluk» evresi, 5) Şu anda ancak Birleşik Devletler'ce ulaşılmış olduğu öne sürülen «yüksek kitlesel tüketim çağı». Rostow, daha sonraki çalışmalarında, altıncı bir evreyi, yani çevre koruması ve dünya yönetimi gibi dünya sorunlarının ele alındığı «yaşam niteliği» evresini temellendirmeye çalışır. Geniş genelleştirmelerden yoksun olan ampirik sosyolojinin tersine, Evreler Kuramı, tarihsel maddeciliğe meydan okumayı getirecek, evrensel bir felsefi ve sosyolojik kuram olmayı güder. Tarihsel gelişmenin gerçek temeli olarak *üretim ilişkileri*nin yerine, Evreler Kuramı, çeşitli (teknik, ekonomik, psikolojik, politik, kültürel, tarihi vb.) etkenlerin etkileşimini eklektik bir biçimde geçirir. Evreler Kuramı, toplumsal özleri bakımından nitelikçe farklı fenomenleri ortak «sanayi toplumu» başlığı altında toplayarak özdeşleştirmeye çalışır (yani, sosyalist ve kapitalist sanayileşmeleri özdeşleştirmeye çalışır). Kapitalizmi savunma yolunda, Evreler Kuramı, sosyalist devrim gereğini yadsır ve bütün dünyanın Birleşik Devletler'de görüldüğü gibi, «bütünleşmiş bir sanayi toplumu»na doğru gitmekte olduğunu söyler.

İktisat ve Siyaset bak. Ekonomi ve Politika.

İlahiyat bak. Teoloji.

İlerleme ve Gerileme Toplumsal gelişmede, bir bütün olarak toplumsal gelişmenin karşıt biçimleri ya da özel yanları olup, toplumun yükselen bir çizgide ileriye doğru gelişmesini, boy atıp yeşermesini ya da eski, ömrünü doldurmuş biçimlere doğru, donukluğa ve çöküşmeye doğru geriye dönüşünü gösterir. Toplumsal İlerleme'nin ölçütü, *üretici güçler*'in, ekonomik sistemin gelişme derecesi olduğu kadar; (aynı zamanda) bu ekonomik sistemce belirlenen üstyapı kurumlarının, bilim ve kültürün gelişip yaygınlaşması, bireyin gelişmesi ile toplumsal özgürlüğün yaygınlık derecesidir de. Tarihsel dönemlerde, İlerleme ya da Gerileme açısından toplumsal gelişmenin öznel önemi, ikincil, türevsel olmakla ve ekonomik sistemce belirlenmekle birlikte, görece bir bağımsızlık taşıyan siyasal yaşam, kültür, eğitim vb. toplumsal fenomenlere bağlıdır. Faşist bir diktatörlük yönetiminin (bak. *Faşizm*) kurulmuş ya da kurulu olduğu ülkeler, siyasal etkenlerce belirlenen toplumsal Gerileme'nin örneğini oluştururlar. Uyuşmaz toplumsalekonomik oluşumların gelişmesi son derece çelişkilidir. Tarihin belirli dönemlerinde bu oluşumlar İlerleme evreleri olarak görülmekte, bunlar, her zaman için, toplumsal düşüş dönemlerinde baskın hale gelen Gerileme özelliklerini taşırlar. Ancak, bu dönemde bile, Gerileme, evrensel değildir; çünkü, bir bütün olarak insanlığın gelişmesindeki temel eğilim, Gerileme değil, İlerleme olup, böyle bir şey, yeni bir toplum öğelerinin ve öngereklerinin ortaya çıkmasında ve toplumsal yaşamın bazı yanlarının gelişmesinde kendini dile getirir. Örneğin, Gerileme'ye, burjuva toplumunun emperyalizm çağında rastlanır, ama birçok başka toplumsal fenomende görüldüğü gibi, bilim ve teknolojinin birçok dallarında, bu Gerileme'ye İlerleme'nin eşlik ettiği de görülür. Ancak, belli bir toplumun İlerme ya da Gerileme gösterme gücünün ortaya konabilmesinde o toplu-

mun gelişmesindeki genel eğilimin belirlenmesi önemlidir; böyle bir şey, toplumsal İlerleme'ye ilgi duyan sınıf ve toplumsal grupların toplumsal gelişme yasalarını çok daha derinden tanımalarına ve bunları uygulamaya geçirmelerine yardımcı olur. İlerleme ve Gerileme kavramları, felsefede ve sosyolojide farklı yorumlanır. Kapitalizmin ileriye doğru gelişme döneminde bilim adamları (*Vico, Diderot, Hegel* ile daha başkaları), İlerleme'yi görmüşler ve onu akılcı temellere oturtmaya çalışmışlardır. Kapitalizmin 19. yüzyılın ikinci yarısında başgösteren düşüş döneminde ise, bilimadamları, tarihe farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Örneğin, *Comte'un* temellendirdiği pozitiv yaklaşım, Rus Slavcı bilimadamı N. Ya. Danilevski'nin getirdiği ve - *Spengler* ile *Toynbee*'nin savundukları «tarihsel–kültürel» yaklaşım ve kültürel–eleştirel yaklaşım (*Nietzsche*, daha sonraları *S. Freud, Husserl* ve daha başkaları). Pozitivistlere göre, tarih, bilimsel olarak saptanan olguların ampirik bir betimlenişi olmalı; ne tarihin özü, ne de İlerleme ve Gerileme'ye ilişkin fenomenler inceleme konusu yapılmalıdır. Tarihsel–kültürel anlayışa göre, tek tek kültürlerin ve uygarlıkların araştırılması, tarihte İlerleme ve Gerileme'yi incelemenin en önemli yoludur. Bu anlayışın temsilcileri, insanoğlu tarihini, İlerleme ve Gerileme dönemleri olarak bağımsız kültür ya da uygarlık «tipleri»ni birbirlerini ardarda izlemesi olarak görürler. Kültürel–eleştirel yaklaşımın savunucuları ise, «doğal anti–kültür», ebedi «yaşam iradesi»; kendiliğinden, bilinçdışı eğilimler (Freud) ya da «evrensel bilinç yapıları» (Husserl) gibi bir konumdan yola çıkarak, İlerleme kavramını yadsırlar. Marxçılık–Leninçilik, İlerleme ve Gerileme kavramlarıyla ilgili bilimsel bir açıklama getirir. Gerileme'ye düşmeksizin ileriye doğru bir hareket olarak İlerleme ancak kendi içinde uyuşmazlık taşımayan bir toplumda olanaklıdır.

İletişim Bir idealist felsefe kategorisi; bu kategori, benliğin bir başka benlikte kendini açığa koyması ilişkisini gösterir. İletişim, *Jaspers*'in varoluşçuluğunda ve modern Fransız *kişiselcilik*'inde tam anlatımını bulmuştur. Tarihsel yönden, İletişim öğretisi, kökenleri *Aydınlanma* çağına giden *toplum sözleşmesi* kuramının çürütülüşü olarak ortaya çıkmıştır. İletişim kuramına bağlananlar (Jaspers, O. Bollnow, E. Mounier), toplum sözleşmesinin tarafların karşılıklı yükümlülüklerle bağlı oldukları bir sözleşme ya da bağıt olduğunu vurgularlar; burada, onlara göre, karşılıklı algılama ve tanıma, ancak bu gibi yükümlülüklerin ışığında, yani soyut ya da kişisel olmayan bir biçimde olanaklıdır. Sözleşme, bireylerin pratikte birliksizliklerine dayalı bir bağıttır. İletişim ise, sözleşmeye karşıt, bilinçli olarak kurulan karşılıklı bağımlılıktır. İletişim, bireylerin hazır düşünce kalıpları yüzünden birbirlerinden koptuklarını anladıkları tartışma sırasında kurulur; burada, bireyler, birbirlerinden farklı olmaları, bundan dolayı da kendi benzersiz bireysellik-lerini kazanmış olmaları doğrultusunda biraraya gelirler. «Bireysel benzersizlik», aslında, dikkatlice gizlenmiş öznel korkular, kaygılar ve tedirginliklerdir; insanlar burada, son kertede, modern burjuva toplumunun belli bir grubunun üyesi olduklarını (kendilerince) anlarlar. Bu açıdan bakıldığında, tartışma, bu üyeliği açıklığa kavuşturmanın bir yolu olmaktan başka bir şey olmadığı gibi, İletişim öğretisi de, bir bütün olarak, kast ve loncalık bağlarını korumanın inceltilmiş bir biçiminden başka bir şey değildir. Nesnel açıdan, İletişim öğretisi, Marxçı kollektivizm anlayışının karşısına konan bir anlayıştır. Bu terim, geniş anlamda, *karşılıklı ilişki* anlamında da kullanılmaktadır.

İlinek Özsel, cevhersel (bak. *Cevher*) olana karşıt, bir şeyin zamanla gelip geçici, özsel olmayan bir temel özelliği. Bu terim,

ilk kez *Aristoteles* tarafından kullanılmış olup, *iskolastik*'te ve 17. ve 18. yüzyıl felsefesinde *(Spinoza)* yaygın biçimde kullanılmıştır.

İlişki *Bütün fenomenlerin birbirleriyle karşılıklı bağıntısının zorunlu bir anı.* Şeylerin İlişki'si nesneldir; nesneler İlişki dışında varolmayacağı gibi, İlişki de her zaman için şeyler arasındaki İlişki'dir. Her şeyin, özgül çizgilerinin ve temel özelliklerinin varolması ve gelişmesi, o şeyin nesnel dünyadaki öbür şeylerle olan İlişki'lerinin bütününe dayanır. Şu ya da bu süreçte ya da bir şeyde zorunlu olarak yer alan temel özellikler, ancak başka şeylerle ve süreçlerle olan İlişkiler'de kendini gösterir. Bir fenomenin gelişmesi, öbür fenomenlerle İlişkiler'indeki bir değişime, birtakım İlişkiler'in kalkmasına, birtakım İlişkiler'in ise ortaya çıkmasına yol açar. Öte yandan, belli bir nesnenin içinde bulunduğu İlişkiler'in bütünündeki bir değişim, o nesnenin kendisindeki bir değişime de yol açabilir. İlişkiler de, şeyler ve fenomenler kadar çeşitlilik gösterir. Bir nesnenin farklı, özellikle de karşıt yanları arasındaki iç İlişkiler ile o *nesnenin öbür nesnelerle dış İlişkileri*'ni birbirinden ayırdetmek gerekir. Burada, ilkönce, iç ve dış İlişkiler arasındaki ayrımların görece oluşlarına, bunların birbirlerine geçişlerine, dış İlişkiler'in iç İlişkiler'e bağlılığına ve bunların açığa koyuşlarına dikkat etmek gerekir. Toplumsal İlişkiler'in özel bir doğası vardır. İlişkiler, özsel ve özsel–olmayan, zorunlu ve ilineksel ilişkilere ayrılırlar. Fenomenler arasındaki özsel genel İlişkiler, bu fenomenlerin gelişmesini ya da işleyişini yöneten bir yasa durumuna gelirler. İnsan, ürettiği nesnelerle, nesnel dünyayla ve kendi soyundan insanlarla İlişkiler'e girer. Bunun sonucunda, insan, değişime uğrattığı dünyada, ancak başka bir insana kendisi gibi bakarak kendini bir insan olarak görmeye başlar (*kendinin–bilinci*'ne varır). Böyle bir şey, insan bilincinin toplumsal doğasını olduğu kadar, insanın tarihi bilişi doğruluşunda toplumsal İlişkiler'i incelemesinin zorunluluğunu da gösterir. *Diyalektik mantık*'ta, «kavramlar arası ilişkiler (yani, geçişler, çelişkiler), *mantığın ana içeriğiyle eşit olup, bu yolla,* bu kavramlar (ile onların ilişkileriyle, geçişleri, çelişkileri), nesnel dünyanın yansımaları olarak kendilerini gösterirler» (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, cilt 38 *–Felsefe Defterleri–* s. 196). *Matematiksel mantık*'ta, İlişkiler, –çoğul yüklemler nasıl tekil yüklemlerin (bak. *Yüklem*) karşıtını oluşturuyorsa– temel özelliklerin öyle karşıtını oluştururlar. «Daha», «eşit», ikili İlişkiler'in örnekleridirler. «Arasında» ile daha başkaları da üçlü İlişkiler'dir. Biçimsel mantıkta, ilişkiler kuramı, İlişkiler'in genel özellikler ile bunları yöneten yasaları inceler. Sınıflar kuramına ilişkin bir İlişkiler hesabı, İlişkiler kuramının özsel bir bölüğünü oluşturur. Böyle bir şey, İlişkiler arasındaki bağıntılar ile onlarla olan işlemleri inceleyerek, bazı İlişkiler'in ötekilerinden türetilebilmesinin yasalarının ortaya konmasına yardımcı olur.

İlişkiler Mantığı *Matematiksel mantık*'ta *ilişki*'leri ele alan bir dal.

İlkçağ Felsefesi Yunan köleci toplumunda, Z. Ö. 7. yüzyılın sonlarından; Roma köleci toplumunda da Z. Ö. 2. yüzyıldan, Z. S. 6. yüzyıla kadar geliştirilen felsefi kuramlar. İlkçağ Felsefesi, bütün bir insanın felsefi bilgisi açısından özgün, ama ondan kopuk olmayan bir fenomen olarak yer alır. İlkçağ Felsefesi, mitolojik dünya ve insan anlayışlarını felsefi düşünceden arıtma çabalarının bir sonucu olarak, Doğu'dan Yunan kentlerine geçen astronomi ve matematik bilgileri ile daha başkaca bilgiler temelinde biçimlenmiştir. Daha Z. Ö. 5. yüzyılda, temel görüşler olmaktan çok, düşünceleri mecazi yoldan dile getirmenin bir aracı olarak mithoslara dayanan felsefe

ve kozmoloji sistemleri geliştirilmişti. Deneysel doğrulamanın yokluğu dolayısıyla, ortaya konan varsayımların sayısı ise oldukça çoktu. Felsefe bakımından, bu çok çeşitli varsayımlar, dünyayı felsefi yönden açıklamanın çok çeşitli tiplerinin varolması anlamına geliyordu. Bu çeşitlilik ve bunların ele alınış düzeyi açısından, İlkçağ Felsefesi, daha sonraki çağlar için bir okul olmuştur. «... Yunan felsefesinin çok çeşitli biçimleri», diye yazıyordu Engels, «daha sonra dünyaya bakış tarzlarının hemen hemen tümünü çekirdek halinde, doğuş halinde kendinde barındırır.» (*Doğanın Diyalektiği*, s. 44). İlkçağ Felsefesi'nin çıkış basamağı, felsefi maddecilik olmuştur. *Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Herakleitos*, aralarındaki birçok ayrılığa karşın, bütün şeylerin belli bir maddi kaynaktan kökenlendiğini düşünüyorlardı. Bu naif maddeci görüşte olanlar, daha sonra idealizmin ortaya çıkmasına yol açacak belirli görüşler ileriye sürmüşlerdir. İlkçağ Felsefesi'nde açıkça görülen başka bir şey de, diyalektik ve metafizik düşünme yöntemleri arasındaki karşıtlıktı. Birçok erken Yunan filozofu, doğayı tek bir bütün halinde, fenomenlerin karşılıklı etkileşimi ve bağıntısı içinde inceleyen diyalektikçi kişilerdi. İlkçağ Felsefesi'nin bin yıldan uzun süren gelişmesi içinde, erken Yunan felsefesinde biçimlenen maddecilik ile idealizm, diyalektik ile metafizik, karmaşık bir evrimden geçmiştir; böyle bir şey, son çözümlemede, ilkçağ toplumunun gelimesindeki diyalektiği yansıtır. İlkçağ Felsefesi'nde maddecilik, *Empedokles, Anaksagoras, Leukippos* ve *Demokritos* tarafından geliştirilmiştir. *Sokrates*'in, özellikle de Platon'un öğretisinde, felsefi idealizm boy atarak, atomcuların maddeciliğine karşıt konumda yer almıştır. Bundan böyle, iki ana gelişme çizgisi arasında, yani maddecilik ile idealizm (ya da, Lenin'in sözleriyle, «Demokritos çizgisi ile Platon çizgisi») arasında açık seçik bir mücadele görülür. Maddecilik ile idealizm arasında gidip gelen *Aristoteles* de, kendisinden önce olduğu kadar, kendi günündeki kuramlarla da tartışarak kendi düşüncelerini dile getirmiştir. Aristoteles'in Platon'un «idealar» kuramına getirdiği eleştiri, özellikle güçlü ve ince bir eleştiri olmuştur. Kentsel köleci sistemdeki bunalımın başlamasını gösteren Hellen döneminde, İlkçağ Felsefesi'ndeki okullar arasındaki mücadele yeniden keskinleşmiştir. Özellikle de Epikuroscu okul ile maddeci öğretilerine idealizm öğelerinin yerleştiği stoacı okul arasında sert bir mücadele yer almıştır. Felsefi konularda etik sorular önpalana çıkmış, ancak bu etiğin temelleri doğa kuramı ile bilgi ve düşünce kuramına dayalı olmuştur. Felsefi okullar, dünyaya kapılarını kapamışlar, etik ve eğitim sorunlarına eğilerek, dış olaylara kayıtsız kalan insanların biraraya geldikleri sığınaklar olmuşlardır. Roma İmparatorluğu çağında, köleci toplumun bunalımı daha da keskinleşmiş, dinsel anlamda kendinden vazgeçme ve kendini avutma itilimi güç kazanmış; bir dinsel tapınma, öğreti ve gizem dalgası Doğu'dan Batı'ya yayılmıştır. Bu arada, felsefenin kendisi de dinsel, hatta bazı öğretilerde gizemsel bir hale gelmiştir. *Yeni-Platonculuk* ile yeni—Pythagorascılık bunun örnekleri olup, bu birincisi Hıristiyan felsefesinin gelişmesi üstünde güçlü etkiler bırakmıştır. 529'da İmparator Justinianus, Atina'daki felsefe okullarını kapatan bir buyrultu çıkarmıştır. Ancak bu buyrultudan daha önce ona bağlı olmaksızın, İlkçağ Felsefesi'ndeki temel düşünceler kendi gelişim çizgilerini çoktan tamamlamış bulunuyordu.

İlke İlksel öğe, yolgösterici düşünce, temel davranış kuralı. Erken ilkçağ felsefesinde su, hava, ateş, toprak vb. ilk ana öğeler olarak alınıyordu. İlke, fenomenlerin zorunluluğunun ya da yasasının bir anlatımı olarak görülüyordu. Mantıksal olarak, İlke, ana kavramdır, bir sistemin temelidir; belli

bir önermenin bu İlke'nin sözkonusu olduğu alandaki fenomenlerin tümüne uzandırılması ve genelleştirilmesidir.

İlkel Komünal Sistem İnsanlar arasında komünal ve soya bağlı ilişkilerle gösterilen ilk (en eski) toplumsal-ekonomik oluşum. İlkel insan ailelerden ya da insanların üredikleri birimlerden oluşan (aile, kabile, köy gibi) ortak topluluklar içinde yaşıyordu. Bu aileler, ortak topluluğa az çok bağımlı, ekonomik, dinsel ve daha başkaca etkinliklerin merkezleriydiler. Evlilik, dışardan evlenme biçiminde olduğundan, topluluk, başka topluluklardan gelen insanlardan oluşan ve topluluğun çekirdeğini oluşturan kan yakınlığına dayanıyordu. Zaman bakımından, İlkel komünal Toplum, toplumsal ilişkilerin doğuşundan sınıflı toplumun ortaya çıkışına kadarki dönemi içerir (Z. Ö. 6.000-5.000). Daha geniş anlamda, İlkel Komünal Toplum, ilkel sürü aşamasında başlamış, kabilenin yapısal gelişmesi sırasında sürmüş, kabile sisteminin çözülerek ilk sınıfsal ayrışmaların doğması aşamasında sona ermiştir. İlkel komünal ilişkiler, kendi yapısal gelişmesinin doruğuna kabile sisteminde ulaşmıştır. Burada, üretim ilişkileri, (iş aletleri, toprak, tarım araçları vb.) üretim araçları üstünde ortak (kollektiv) mülkiyete dayanmaktaydı. Bu mülkiyet biçimi yanısıra, silah, ev eşyası ve giysiler vb. şeyler üstünde kişisel mülkiyet de vardı. İş aletleri, ekonomi biçimleri, aile ilişkileri, anaerkil ilişkiler ve daha başkaca ilişler geliştikçe; bu temel üzerinde yükselen yeni toplumsal ilişkiler de, insanlığın teknik gelişmesinin, kollektiv mülkiyetin, din ve büyüsel inançların bu ilk aşamasında varolan ilkel ilişkileri dışlayarak onların yerini almıştır.

İm bak. Gösterge.

İmgelem Gerçeklikten edinilen izlenimlerin dönüşüme uğraması olarak, insan bilincinde yeni duyusal ya da düşünsel yansılar oluşturma yeteneği. İnsan çalışma yoluyla İmgelem edinir; İmgelem olmadan da, çalışma, ne amaçlı, ne de verimli olabilir. Psikoloji, İmgelem'i kendi açıklık derecesine göre (İradi İmgelem, iradi-olmayan İmgelem), etkinlik derecesine göre (yeniden üretici İmgelem, yaratıcı İmgelem) ve genelleştirme derecesine göre (yeniden üretici İmgelem, yaratıcı İmgelem) ve genelleştirme derecesine göre (somut İmgelem, soyut İmgelem) olduğu kadar, yaratıcı etkinlik tipine göre de (bilimsel, sanatsal, dinsel vb. İmgelem) sınıflandırır. Bilimadamının İmgelem'i varsayımlar, model anlayışlar, deneysel düşünceler geliştirerek dünyayı bilmeye yardım eder. İmgelem'in rolü özellikle sanatlarda önem taşır. Burada, İmgelem, yalnızca bir genelleştirme aracı olarak değil, ama gerçekliği sanatsal yoldan yansıtan estetik açıdan önemli yansıları yaşama geçiren bir güç olarak da hizmet eder. İnsanı gerçeklikten uzaklaştıran fantastik düşlere benzemez olarak, toplumsal gereksinimlere bağlı olan İmgelem, yaşamı bilmemize ve değiştirmemize yardım eden en değerli niteliklerden biridir.

İnan Tanıt olmaksızın bir şeyi doğru kabul etmek. Doğaüstü (Tanrı'ya, meleklere, şeytanlara vb.)' kör İnan, dinlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu anlamda, inan ile boşinanç arasında hiçbir ayrım yoktur. Dinsel İnan, bilginin karşı kutbunda yer alır. Yine de birçok idealist filozof, İnan'ı bilgiyle bağdaştırmaya ya da İnan'a bilgi olarak geçmeye (bak. *İnancılık*) çalışır. Genel olarak, İnan, ne kuramda, ne de deneyle tanıtlanabilecek bilimsel varsayımların ve sanıların doğruluğuna inanma anlamına gelir.

İnancılık Bilimi dine indirgemeye ve bilimsel bilgiden dinsel dogmaları savunmada yararlanmaya çalışan gerici bir öğreti. İ-

nancılık, bilimin ancak fenomenlerin, olguların, ikincil (fiziksel) nedenlerin bilgisini verdiği, birincil (doğaüstü) nedenleri açığa çıkaramayacağı ya da varlığın daha derin kaynaklarını açıklamayacağı görüşüne dayanır. Bilimin işlerlik alanını daraltan inancı kişiler, bilimsel bilginin tüm hakikati açığa koyamacağını öne sürerler; dinsel inana giden yolu açmak için, nesnel hakikatin varlığını yadsırlar. İnancı kişilerin bilginin sınırları üstüne getirdikleri öğretinin bir amacı da, bilimi kendi geniş felsefi ve metodolojik öneminden yoksun kılmaya çalışmaktır. İnancı kişiler, yalnızca dinin Evren'in nasıl ve hangi amaçla varolduğunu açıklayacağını ve insan yaşamına anlam ve amaç kazandıracağını; bilimin ise istenen amaca ulaşmanın birtakım yollarını göstermekle kaldığını düşünürler. İnancılık, burjuva felsefe ile teoloji arasındaki güçbirliğinin ideolojik temelini oluşturur. Çağdaş burjuva felsefesindeki birçok eğilim *(kişiselcilik, yeni–Thomascılık, varoluşçuluk)*, açıkça inancı öğeleri barındırır. Öte yandan, teologlar da, dinin daha inceltilmiş bir savunuluşu için bu eğilimler ile daha başka burjuva felsefi eğilimlerdeki düşüncelerden yararlanırlar (örneğin, insan üzerindeki akıldışıcı güçlere, akılsal yoldan açıklanamayacak şeylerin varlığına ilişkin düşünceler).

İndirgeme Verileri ve sorunları çözümlemek ya da çözmek için bunları uygun bir biçime indirgemenin metodolojik bir yolu; bu yöntem, mantık, matematik, biyoloji, felsefe ve linguistikte vb. kullanılır. İndirgeme'nin mutlaklaştırılışı, daha yüksek fenomenleri daha alt, temel fenomenlere bütün bütüne indirgeme olanağı olduğunu söyleyen bir kavram olarak indirgemeciliğe yol açar. Maddenin gelişmesinin daha yüksek biçimleri daha alt biçimlerinden ortaya çıkmakla ve bunları aşılmış (bak. *Aşma*) biçimde kendinde barındırmakla birlikte, bunlara indirgenemez. İndirgemeciliğe psişik olanı yalnızca fizyolojik vb. süreçlerin bir sonucu olarak görme ve toplumsal yaşam fenomenlerini biyolojikleştirme eğilimi taşıyan *mekanikçilik*'te rastlanır. *Yeni–pozitivizm*'de, indirgemecilik, «felsefeyi metafizikten kurtarma» ve bilimsel bilgiyi duyumlar üstü önermelere ya da fiziksel deney ve ölçümlere indirgeme eğiliminde kendini gösterir (bak. *Fenomenalizm; Fizikalizm*).

İnsan Tarihsel sürecin, yeryüzünde gelişen maddi ve manevi kültürün öznesi; genetik olarak öbür yaşam biçimlerine bağlı olduğu kadar, iş aletleri üretebilme yeteneği, *dil*, *akılyürütme gücü* ve *bilinci* bakımından öbürlerinden ayrılan bir biyo–toplumsal varlık («homo sapiens» cinsinin temsilcisi). Bugünkü burjuva felsefi insan anlayışları ile Marxçılık–öncesi insan anlayışları *(varoluşçuluk, felsefi antropoloji)*, şu iki kutbu oluşturan düşünce çatallaşması içinde kümeleşir: İnsan'ın özüne ilişkin idealist, gizemci–dinci anlayış ile biyolojikleştirici yaklaşımlara dayanan natüralist antropolojizm. Marxçılık, İnsan'ın özü anlayışını İnsan'ın çalışması ve gelişmesine, İnsan'ın bilinçli *etkinlik*'ine bağlar; bu yolla İnsan, tarihin hem bir öngereği, hem de bir ürünü haline gelir. İnsanın toplumsal ilişkilerini ve bunun kendi özelliklerini vurgularken, Marxçılık, bütün bireyleri aynı düzeye indirgemenin; kendilerine özgü karakter, irade, yetenek ve duygularla donanmış kişilikler olarak bireylerin özgül niteliklerini indirgemenin çok uzağında yer alır. Tam tersine, Marxçılık, İnsan'ın kişisel niteliklerini daha belirgin kılarak bilimsel bir tanımlama içine sokmak için genel yasaları günışığına çıkarır. İnsan'ın toplumsal özünü incelerken, Marxçılık, toplumsal etkenler ile biyolojik etkenlerin karmaşık etkileşiminin çok iyi farkında olup; burada toplumsal etkenlerin birincil olduğunu ortaya koyar. Biyo–toplumsal bir varlık olarak İnsan'ın, biyolojik etkenler başlıcı önem taşımakla

birlikte, «ikili bir doğası» yoktur. Marxçılık, etnoloji ve genetikte daha başka bilimlere yönelik anlayışlar da içinde olmak üzere, İnsan'ı ve İnsan'ın bugünden kaynaklanan geleceğini biyolojikleştirici anlayışları geri çevirir. Marxçı–Leninci kuram, İnsan'ın geleceğini, bütün bireylerin ve toplumun bütün üyelerinin özgürce tam ve çokyönlü olarak gelişmesinin «kendinin bir amacı» haline geleceği komünizme doğru toplumsal olarak gelişmesine bağlar. Geleceğin İnsan'ı akıllı, insancıl, etkin, güzelliği değerlendirebilen, bütünsel ve çokyönlü gelişmiş bir kişiliği olan ve tüm özsel insani güçler ile fiziksel ve zihinsel yetkinliği kendinde bütünleştirmiş olan İnsan'dır. Kendisini toplumsal bir varlık olarak ortaya koyuşuyla, İnsan, kendi benzersiz bireyselliği içinde, bir kişilik olarak, kendi «ben»ini de korur.

«İnsanlıkçı» Etik 1920'lerden bu yana ABD'de burjuva ahlak kuramında yer alan bir eğilim. J. Babbitt ile bu eğilimi savunan öbür kişiler, bireysel psikoloji fenomenlerine dayandığı halde, etiği «özel olarak insana ilişkin» fenomenlere dayandırması nedeniyle, kendi kuramlarına «İnsanlıkçı» Etik adını vermişlerdir. Ahlakın bu gibi sınırlı bir temele oturtulması, «İnsanlıkçı» Etik'in savunucularını aşırı bireyci ve öznelci bir ahlak anlayışına götürür. Bu kişiler, ahlak ölçütünü bir kimsenin eylemlerinin bilincinde olup, daha önceden konmuş hedefleri bir yana bırakmaya hazır olmasına, insanın kendi iç yoğalımına, dışa açılmaktan vazgeçmesine (Babbitt), bilgeliğe, en sonunda da, insanın akla uygun davranmasına indirgerler. Bu ölçütler, salt biçimsel ölçütler olup, birey ile toplum arasındaki karmaşık törel ilişkiler sistemi içinden isteğe bağlı seçilip alındıklarından, ahlaklılığın özgül içeriğini vermezler. «İnsanlıkçı» etik'in savunucuları, bütün insanlara uygulandıkları halde, etikte genel ilkelerin önemini redederler; kendi görüşlerine göre, her birey, kendi eylemlerinin yargıcıdır. İnsan kendini savunamayanların çıkarlarına saygı duymak zorunda değildir. Burda da görüldüğü gibi, «İnsanlıkçı» Etik'in gerçek insancıllıkla hiçbir ilgisi olmadığı gibi, içtenlikle savunduğu bireycilik de, sonunda *bencilik*'in savunusuna dönüşmektedir.

İnsanoluş bak. Antropogenesis.

«İnsani İlişkiler» Kuramı Kapitalist işyerlerinde yönetim ilkeleri ile yönetimin görevlerini ele alan ve sömürülenler ile sömürülenler arasındaki ilişkileri Hıristiyan buyrultulara dayalı «insani ilişkiler» olarak göstermeye çalışan bir modern burjuva sosyoloji kuramı. Aslında bu kuram, kapitalist sömürünün üstünü örtmek ve işçileri sınıf mücadelesinden uzakta tutmak için bir önlemler programını getirir (işçilerin tekelci kârlardan pay alması, hisse senedi edinmesi, toplu sigorta, işçilerin evlerine işverenlerin konuk gitmesi, işçilere bayramda armağanlar verilmesi, işçiler ile yönetimin ortak danışma toplantıları yapması, otomatlaştırılmış işlerde çalışma koşullarının düzeltilmesi vb.). İşverenler bu önlemler için giderlerin acısını, işi yoğunlaştırarak çıkarırlar. Bilimsel–teknik devrimin zorlaması doğrultusunda, «İnsani İlişkiler» Kuramı, emeğin üretkenliğini arttırmaya, kapitalist üretime sokulmuş kişilerin hoşnutsuzluklarını gidermeye, sınıfsal uyuşmazlıkları törpülemeye bakar. ABD, Fransa, İtalya ile daha başka ülkelerde işverenlerin politikaları «İnsani İlişkiler» Kuramı'na dayanır.

İnzivacılık 17. yüzyılda *Katoliklik* içinde ortaya çıkmış bir teolojik ve etik eğilim. İnzivacılık, yaşama edilgin gözleyici bir tavrı, dirimsel etkinlikten kaçınmayı, iyi ve kötüye kayıtsız kalmayı, tüm acılardan uzaklaşmayı, «tanrısal irade»ye boyuneğmeyi öğütler. İnzivacılık, bütün dinlerde

belli bir yere kadar bulunan *kadercilik*'in sonuçlarından biridir. Edilgenlik ve acıya kayıtsızlık *Schopenhauer* tarafından da savunulmuştur.

İrade Bir kişinin belli bir eylemi ya da eylemleri yürütmede bilinçli kararlılığı. İdealizm İrade'yi dış etkilerden ve koşullardan bağımsız, nesnel zorunluluktan bağıntısız olarak, insanların eylemlerini ve davranışını idalistçe kavranan özgür iradenin kendini gösteriş biçimi olarak alır. Gerçekte, nesnel dünya ile insanın pratik etkinliği, insanın dünyayı dönüştürmeye yönelik iradesinin kaynağı olup, doğanın nesnel yasalarına dayanır. Öznenin (gereksinim, çıkar, istek, bilgi vb.) iç koşulları açısından bakıldığında, insanın kendine çeşitli amaçlar koymasına, kararlar alıp şu ya da bu biçimde hareket etmesine nesnel dünya olanak verir. Sırf öznel isteklere dayanarak seçimde bulunan İrade (bak. *İradecilik; Varoluşçuluk*), özgür İrade olmayıp, nesnel zorunlulukla uygunluk içinde doğru seçimde bulunan İrada özgür İrade'dir. Bir eylemin İrade'ye bağlı karakteri, bir kimsenin kendi amacına erişmesi için önündeki dış ve iç engelleri aşmasında en açık biçimde görülür. İrade'ye bağlı bir eylemin ilk adımı, amacın konularak anlaşılmasıdır; bunu eyleme geçme kararı ile hareket etmenin en uygun yolunu seçme izler. Bir eylem alınmış bir kararın yerine getirilmesi ise, iradi bir eylem olur. Genetik olarak belli bir yere kadar belirlenimli olmakla birlikte, İradegücü, kendi başına bir doğa vergisi değildir. Doğru kararlar alma ve bunları yürütme, başlanan işi bitirme beceri ve yeteneği, bilgi, deneyim, eğitim ve kendini eğitmenin bir ürünüdür. *Schopenhauer* ile onu izleyenlerin felsefelerinde, İrade, Kant'ın «kendinde-şeyler»ine benzer biçimde, kör, akıldışı, amaçsız bir dünya ilkesidir.

İradecilik Felsefede iradeyi, varolan bütün şeylerin ilk temeli olarak gören bir idealist eğilim. Nesnel ya da öznel idealizmin bir biçimi oluşuna göre iki tip İradeciik vardır. *Schopenhauer* ve *E. Hartmann*, bu birincisinin tipik birer temsilcisidirler. Kant'ın bilinemezciliğini sağdan eleştirerek, Schopenhauer, fenomenlerin (kavramların) temelini oluşturan kendinde-şey'in birincil, bütün bütüne belirlenimsiz «dünya iradesi» olduğunu öne sürmüştür.Schopenhauer'e göre, kendiliğinden içgüdüsel «yaşam iradesi», bütün canlı varlıkların kendi itici gücünü oluşturur. Bilinçli irade, kör, içgüdüsel bireysel iradenin bir türevidir. Scopenhauer, *Buddhacılık* anlayışı içinde, bireysel yaşam iradesini geri çevirip, bireysel iradeyi kozmik dünya iradesinin içinde eriten kaderci öğretiyi savunmuştur. Öznel idealist İradecilik biçimi ise, *Stirner* ile *Nietzsche*'nin tipik bir özelliğidir. Bu öğretide, özgür bireysel irade, ben, itici olan güçtür. Böylece, Stirner ve Nietzsche, evrensel nesnel kurallılık ilkesini redederler. Schopenhauer'in kötümserci ve kaderci İradecilik'inden farklı olarak, Nietzsche'nin İradecilik'i, en yüksek iradegücü olarak «iktidar iradesi»ne yönelik, saldırgan bir İradecilik'tir. Kaba biçimi içinde Nietzsche'nin öğretisi, faşist ideolojinin kuramsal bir kaynağı olarak hizmet etmiştir. Her iki biçimi içinde, İradecilik, tinsel ilk Varlık ilkesini mantıksal, akılcı, yasalarca yönetilen bir ilke olarak değil, ama akıl ve bilim yoluyla bilinemez bir ilke olarak gören akıldışıcı bir idealizm çeşidididir. «İradecilik» terimi felsefeye 19. yüzyılın sonlarında getirilmiş olmakla birlikte (F. Tönnies, 1883; F. Paulsen, 1892), iradeci anlayışlar, aslında, varlığın yaratıcı ilk ilkesi olarak tanrısal iradeye ilişkin teolojik dogmalardan başlamak üzere, çok gerilere gider. *Ermiş Augustinus* ile *Duns Scotus*'un öğretilerinde iradecilik izlerine sık sık rastlanır. İradecilik, iradeyi öbür psişik işlevler arasında birincil olarak gören 19. yüzyıl burjuva psikolojisi *(Wundt, H. Münster-*

burjuva psikolojisi *(Wundt, H. Münsternerg)* üstünde oldukça etkili olmuştur. İdealist mantıkta ve bilgi kuramında (bak. *Pragmacılık*), İradecilik, genel olarak yargıda ve bilgide belirleyici rolün iradeye verilmesinde görülür. Toplumsal–siyasal kuram ve pratikte, İradecilik, tarihin nesnel yasalarının bilgisine yaslanan, bilimsel temellere dayalı toplumsal etkinliğin yadsınması; ve bunun siyasi liderlerin öznel isteğe bağlı iradelerine indirgenmesi anlamına gelir. Siyasal İradecilik, çeşitli anarşist serüvencilik biçimleri alırken, «Führer» diktatörlüğü gibi faşist saldırganlık biçimleri de alır. Dünya üstüne bilimsel, Marxçı anlayış ile doğa, toplum ve bilme süreci konusunda bilimsel–olmayan, akıldışıcı idealizm kesinlikle bağdaşmaz. Marxçılık–Leninçilik, İradecilik'i reddeder; bütün toplumsal etkinlik alanlarında nesnel yasaların ve toplumsal gelişme eğilimlerinin bilimsel bilgisine dayandığı kadar, iradeci başabuyruk yönetime yabancı, geniş sosyalist demokrasi ilkelerine de dayanır.

İrkilirlik Canlı maddenin iç ve dış çevrenin etkisine tepki gösterme niteliği. İrkilirlik, maddenin *yansıması*'nın genel biyolojik biçimlerinden biridir. Protozoada bulunan, başlıca İrkilirlik biçimi, (ışık, tat vb.) irkilme kaynağına doğru hareket etme ya da ondan uzaklaşmadır. Tarihsel gelişme süreci içinde, İrkilirlik, uyarılabilirliği doğurur. Canlı yaratıklar gitgide daha karmaşıklaştıkça ve sinir sistemi geliştikçe, biyolojik yansıma biçimleri de daha karmaşık hale gelir, koşullu ve *koşulsuz tepkiler* ortaya çıkar. Bünyesel süreçlerin ve albümin bileşkenlerinin işleyişi, İrkilirlik'in temelidir. İrkilirlik kuramı, Marxçı *yansıma kuramı*'nı destekleyecek zengin olgusal malzemeyle doludur.

İskenderiye Felsefe Okulu (Z. Ö. 1. yüzyıl–6. yüzyıl) Bu terim literatürde iki ayrı anlamda yer alır. Birinci anlamda, Z. Ö. 1. yüzyılda Mısır'da yaşamış ve İncil'i yorumlamada stoacı Platonculuk yöntemlerini kullanmış İskenderiyeli Philon'un Yahudi felsefesini belirtmek için kullanılır. Bu eğilim, Platon'un idealarını varoluşun temeli olarak almakla birlikte, böyle bir şeyi, bütün bir Evren'in üzerinden aşağıya dökülerek, canlı cansız bütün şeylerin varolmasına neden olan yaratıcı ateş olarak görür. İkinci anlamda, İskenderiye Felsefe Okulu'yla ilgili literatürde daha geniş bir anlayış yer alır; pagan *yeni–Pythagorasçılık* yanısıra, birinci yüzyılın eklektik okulları ile *yeni–Platonculuk*, bu anlayışa girer. Ancak bu eğilim Roma, Suriye ve Bergama'da olduğu kadar, İskenderiye'de de yer almış olduğu gibi; pagan biçimler kadar, Hıristiyan biçimler de almıştır. İskenderiye Felsefe Okulu teriminin Philon okulu ile 2. ve 3. yüzyıl İskenderiyeli Hıristiyan düşünürleri için kullanılması daha doğrudur.

İskolastik Ortaçağ «okul felsefesi»ne verilen ad; bu felsefesinin temsilcileri (iskolastikler), Hıristiyan dogmalarını kuramsal bir temele oturtarak sistemleştirmeye çalışmışlardır. İskolastik, ilkçağ felsefesinin düşüncelerine (*Platon*'un, özellikle de kendi amaçları için uyarladıkları *Aristoteles*'in görüşlerine) dayanır. *Tümeller* üzerinde tartışma, Ortaçağ İskolastik'inde en başta yer alır. İskolastik, çeşitli dönemlere ayrılır: Erken İskolastik (9.–13. yüzyıllar), *yeni–Platonculuk*'un etkisi altında biçimlenmiş *(Erigena, Canterburyli Anselmus, İbni Rüşt, İbni Sina, İbni Meymun)*; klasik İskolastik (14.–15. yüzyıllar) ise, «Hıristiyan Aristotelescilik»in *(Büyük Albert, Aquionolu Thomas)* egemenliği altında kalmıştır. Daha sonra (15.–16. yüzyıllar) Katolik teologlar ile Protestan teologlar arasında yer alan tartışmalar, son kertede Katolik Kilisesi'nin *Reform hareketi*'ne karşı giriştiği mücadelenin bir yansıması olmuştur. Kimi burjuva yazarlar, bu düşünce mücadelesini iskolastik felsefenin zenginleşmesi olarak gö-

rüler. Daha sonraki yüzyıllarda, İskolastik, modern tarihin ilerici felsefi öğretilerinin (*Descartes, Hobbes, Locke, Kant, Hegel* vb.) etkisi altında önemini yitirmiştir. 19. yüzyılda ise, çeşitli Katolik ve Protestan felsefi okullarını biraraya getiren İskolastik'in yeniden canlanmasına tanık olunur.

İslam Felsefesi İslamlığı benimsemiş olan ve Arap dilinde yazan Ortadoğulu düşünürler tarafından ortaçağlarda geliştirilmiş bir dizi felsefi öğreti. Z. S. 9. yüzyılda, Araplar, Eski Yunan ve Roma'nın doğabilimsel ve felsefi mirasıyla geniş çapta yakınlık kurmuşlar; özellikle de *Aristoteles* felsefesi ile bu felsefenin doğabilimi ile mantıktaki ilgisi üstüne yönelmişlerdir. Ancak, Aristoteles felsefesi, bu felsefenin Atina ve İskenderiye'deki yeni-Platoncu okullara bağlı en son yorumcularının yapıtları dolayısıyla kendilerine ulaşmıştı. «Yeni-Platonculaştırılmış» Arestotelescilik, Ortaçağ İslam Felsefesi'nin en önde gelen okulu olan Ortadoğu Gezimcilik (bak. *Gezimcilik*) okulu içinde gelişen kuramların temelini oluşturmuştur. Bu okulun Arestotelescilikin ana kavramlarını ilk kez kullanan ve tanıtan filozof *El Kindi* tarafından kurulmuş olduğu kabul edilmektedir. Ortadoğu Gezimcilik okulunun daha sonraki gelişmesi, *El Farabi* (870–950) ve *İbni Sina* gibi, El Kindi'ye benzemez olarak; dünyanın önsüz sonsuzluğunu tartışan kişilerin adlarına bağlıdır. Bu kişilere göre, kozmik fenomenler ile doğa fenomenleri, «ilahi takdir»e bağlı değildi, çünkü Tanrı bilgisi tikelden çok tümeli kuşatıyordu. İbni Sina'ya göre, tümel (genel düşünceler) üçlü bir birlikte yatıyordu: İlahi akılda, şeylerde ve insan zekâsında. Madde, biçimlerin önkabulüyle olanaklıydı ve bir biçimi olmaksızın biçim alıyordu; dünyevi şeylere biçim verdiği kadar, insan ruhuna ölümsüzlüğünü de veren şey, etkin akıldı. İnsanoğlunun en yüksek amacı bu aklı tanımaktı. El Farabi ile İbni Sina'nın Gezimcilikleri yanısıra, ortodoks *Müslümanlık*'a karşıt olan bazı felsefi, eğilimlerde yer alıyordu. Ortodoks Müslümanlığa olduğu kadar, akılcı felsefeye karşı bir başka eğilim de, *Tasavvuf* olup, bu gizemci eğilimin teosofik öğretileri, gnostisizmin (bak. *Gnostikler*), *Yeni-Platonculuk*'un ve bazı Doğu dinlerinin etkilerinin dışına çıkıyordu. Bu öğretiler, tanrısallığın gönül gözüyle gözlenişi ve maddi dünyadan bağlarını koparmış insanın Tanrıyla biroluşu inancına dayanıyordu. Geç dönem Kelâm'ın (akılcı teolojinin) temsilcileri ve El Eşari'nin (874–935) izleyicileri olan Mütekâllimler ise, akılcı kanıtlarla Müslümanlığın savunusunu yapıyorlar; «ilahi takdir»e, dünyanın yaratılışına ve mucizelerin oluşuna ilişkin dogmaları *atomculuk*'tan yararlanarak tanıtlamaya çalışıyorlardı. Dinsel-idealist okulun bir temsilcisi de El Gazali'ydi (1059–1111); El Gazali, Ortadoğu Gezimcileri'nin felsefelerindeki doğacı ve akılcı öğeleri, Mütekâllimler ile Tasavvufcular'ın anlayışlarının bir bireşimi içinde eleştiriyordu. İslam Felsefesi, daha sonraları, Endülüs'te ve Kuzey Afrika'da kendi gelişmesini sürdürmüştür; Ortadoğu Gezimcilik okulunun burdaki başlıca temsilcileri İbni Tufeyl (1110–1185) ile İbni Rüşt olmuşlardır. Yapıtları Ortaçağ İslam Felsefesi'nin doruğunu oluşturan İbni Rüşt, yalnızca Aristotelesci öğretiyi geç yeni-Platoncu eklentilerden kurtarmakla kalmamış, doğacı *tümtanrıcılık*'a yönelik bağımsız bir sistem de ortaya koymuştur. İbni Rüşt, aklın inanca üstünlüğünü temellendirerek, teologların felsefi sorunlara karışmasına karşı tartışma açmış; bu arada, dinsel inanılardan, dolayısıyla ahlâk ilkelerinden uzaklaştırabileceği nedeniyle, filozofların kendi öğretilerini «geniş kamuoyu»na açığa vurmamalarını da istemiştir. İbni Rüşt'ün öğretisi, Ortaçağ Batı Avrupası'nın felsefi özgür düşüncesi üstünde büyük etkiler bırakmıştır (bak. *İbni Rüştçülük*). Daha sonraki yüzyıllarda, Müslüman Doğu halklarının manevi yaşamında dog-

matik teoloji ile gizemciliğin gitgide pekişmesine tanık olunmuştur. Bu güçlere karşı mücadele ancak 19. yüzyılın sonlarında yeniden kendini göstermiştir. İlk kez kendi sosyoloji kuramını ortaya atmış ve tarihsel fenomenlerin genel kurallılıklarının incelenmesini istemiş olan Kuzey Afrikalı tarihçi İbni Haldun'un (1332–1406) çalışmaları ise bunun dışında kalır.

İspat bak. Tanıt.

İşaret bak. Gösterge.

İşbölümü 1) Geniş anlamda, birbirinden ayrı, bağımsız emek, üretim işlevleri ve genel uğraş biçimleri ile bunlar arasındaki toplumsal bağlar sistemi. Etkinliklerin çeşitliliği, iktisadi istatistik tarafından, iş iktisadı, iktisat dalları ve demografi tarafından çözümlenir. Uluslararası İşbölümü de içinde olmak üzere, yerel İşbölümü ise iktisadi coğrafyaca betimlenir. Marxçı–Leninci literatürde, «işbölümü» terimi, daha çok, farklı üretim ilişkilerinin kendi maddi sonuçları açısından tanımlanılarak kullanılır. 2) Uzmanlaşmadan farklı olarak, toplumsal İşbölümü, insansal bir *etkinlik* olarak, tarihte geçici bir toplumsal ilişkidir. İşde uzmanlaşma, işin çeşitli biçimlere bölünmesidir; bu bölünme, *üretici güçler*'in ilerlemesini dile getirir ve hızlandırır. Bu gibi biçimlerin çeşitliliği, insanın doğa üstünde egemenlik kurmak derecesini gösterir ve insanın gelişmesiyle birlikte ilerler. Ancak, sınıflı toplumlarda, uzmanlaşma, insanın etkinliğini bölük pörçük işlevlere ve işlemlere böler; bunların etkinlik karakteri olmadığı gibi, insanın kendi toplumsal ilişkilerini, kültürünü, manevi zenginliğini ve kişiliğini yeniden üretebilmesinin bir aracı olarak iş görmez. Bu bölük pörçük işlevler, iç anlam ve mantıktan yoksun olup, bu işlevlere duyulan zorunluluk İşbölümü sisteminin dış gereksemelerinden doğar. Maddi ve manevi (fiziksel ve zihinsel) işbölümü, yönetsel ve yürütsel çalışma, pratik ve ideolojik işlevler vb. böyledirler. Toplumsal İşbölümü, maddi üretimin bilimin, sanatın ve daha başka alanların olduğu kadar, bunların da kendi içlerinde başka alanlara ayrılmasında kendini gösterir. Tarihsel olarak, İşbölümü, kaçınılmaz olarak, sınıfsal ayrılığa yol açar. Böyle bir şey, İşbölümü'nün uzmanlaşmayı daha dar ve bozulmuş bir duruma getirmesinden ve kişiyi belli bir uğraşa bağlamasından çok, belli bir işlevin yerine getiricisi olarak, belli bir niteliğin emekgücü olarak bireyin toplumsal ilişkiler içine girmesinden kaynaklanır. Burada birey kendisine dışardan yüklenen bir rolü oynama durumundadır. Kapitalizm, İşbölümü'nde yatan çelişkileri ve bunların sonuçlarını en uç noktasına kadar götürür (bak. *Yabancılaşma*). Bu çelişkilerin sosyalizmin kurulması sırasında yavaş yavaş çözüme uğraması, komünizmde de, İşbölümü'nün bütün bütüne ortadan kalkması, insanın gitgide uzmanlaşmaktan çıkması, *bireyin çok yönlü gelişmesi* sözkonusudur.

İşçi Sınıfı Modern toplumun başlıca sınıflarından biri, kapitalizmden sosyalizme ve komünizme geçişteki devrimci sürecin ana itici gücü. Kapitalizmde, işçi sınıfı, üretim araçlarından yoksun bırakılmış, emekgücünü kapitalistlerin sömürüsüne terketmiş, ücretli işçiler sınıfıdır. Sosyalizmde ise, sosyalist devlet gişimlerinin işçi sınıfıdır, toplumun öncü gücüdür. Marxçılık–Leninciliк'e göre, emekçi halkla birliktelik içinde, işçi sınıfının tarihsel görevi, kapitalizmi devrimci yoldan devirmek ve sınıfsız, komünist bir toplum kurmaktır. Burada işçi sınıfının bu rolü, geniş çaptaki toplumsal üretim sisteminin nesnel konumundan gelir; bu üretim sisteminin gelişmesi, işçi sınıfının sayısının, örgütlenmesinin ve pekişmesinin artmasına yol açar ve işçi sınıfının kendi çıkarlarını anlamasına, yani işçi sınıfının «kendinde sınıf» olmaktan çıkarak

«kendisi için sınıf» durumuna gelmesine yardım eder. İşçi sınıfının öncüsü olan (ve sosyalizmin işçi hareketiyle kaynaşmasını sağlayan) partinin etkinlikleri, işçi sınıfının oluşmasında, onun örgütlerinin, siyasal ve ideolojik gelişmesinin biçimlenmesinde belirleyici bir rol oynar. İşçi sınıfının burjuvaziye karşı verdiği sınıf mücadelesi, (edilgen direnişten bilinçli siyasal mücadeleye kadar) çeşitli evrelerden geçerek ekonomik, siyasal ve idelojik biçimler alır. Proleteryanın yokolmakta olduğunu, orta sınıflarca soğurulduğunu ya da kapitalist sistemle bütünleşerek devrimci rolünü yitirdiğini öne süren burjuva ideologların, *reformizm* ve *revizyonizm* temsilcilerinin anlayışlarına karşın, işçi sınıfının safları genişlemekte, emekçi halkın çıkarları ile ulusun gerçek çıkarları için mücadeledeki gücü ve saygınlığı gitgide artmaktadır. Özellikle de *bilimsel ve teknik devrim* koşulları içinde üretimin artması yanısıra, işçi sınıfının toplumsal kazanımları, işçi sınıfının gereksinimlerinin, çıkarlarının, kültür ve etkinliklerinin düzeyini arttırmaktadır. Teknolojik ve bilimsel ilerleme, işçi sınıfının bileşimini çeşitlendirmekte, sanayi ve tarım işçileri yanısıra, dağıtım ve hizmet kesimi işçileri *ile aydınları da kendi safları arasına* katmaktadır. Kapitalist ülkelerde, işçi sınıfı, ekonomide ve siyasette demokratik değişimler için mücadele vermektedir. Böyle bir şey, işçi sınıfının çeşitli kesimleri arasında birlik kurulmasını, tekelciliğe karşı mücadele bütün çalışan kesimlerin çabalarının arttırılmasını ve uluslararası işçi dayanışmasını gerekli kılmaktadır. Sosyalist toplumda ise, işçi sınıfının konumu kökten *değişir; işçi sınıfı proleter koşullar altında* varolmaktan kurtularak, sosyalist ve komünist kurulmanın temel gücü durumuna gelir. Öbür emekçi kesimlerle birlikte işçi sınıfının etkinliklerine Marxçı-Leninci parti yol gösterir. Sosyalizmde, işçi sınıfının kültür ve eğitim düzeyi yükselirken, siyasi bilinci de yükselme gösterir. Böyle bir şey, işçi sınıfının toplumsal yaşamın tüm alanlarında oynadığı rolün artmasına yol açar. Gelişmiş sosyalist toplumda, işçi sınıfı ile *köylülük* ile *aydınlar* arasındaki ittifak, kendi toplumsal doğası, ortak dünya görüşü, ortak amaçlar ve gelişen toplumsal uyumluluk gereği, gitgide pekişir. Sosyalist ülkelerin işçi sınıfı, aynı temel sınıfsal çıkarlar çevresinde birleşmiş olan uluslararası işçi sınıfının kurtuluş mücadelesinde öncü bir rol oynar.

İşlemcilik Çağdaş burjuva felsefesinde *mantıkçı pozitivizm* ile *pragmacılık*'ın bir bireşimi olan bir eğilim. İşlemcilik *Bridgman* tarafından kurulmuştur. İşlemcilik'in ana sorunu işlemsel çözümlemedir; bu çözümlemeye göre, herhangi bir kavramın anlamı ancak o kavramı oluşturmada, uygulamada ve sınamada kullanılan işlemlerin bir betimlenişi yoluyla belirlenebilir. Herhangi bir işlemle bağlantılı olmayan kavramlar anlamsız kavramlar olarak görülür. İşlemcilik, maddeciliğin birçok kavramlarını da içine alır. İşlemsel olarak tanımlanmış kavramların bileşimlerinden önermeler, önermelerin bileşimlerinden de kuramlar kurulur. İşlemcilik, kaçınılmaz *olarak, şu gibi öznel idealist sonuçlamalara* yol açar: Eğer kavramlar ölçüm işlemleriyle biliniyorsa, o zaman ölçüm işlemlerinden bağımsız olarak nesnelerin bilinişi anlamsızdır.

İşlemsel Tanımlar Deneysel olarak yeniden üretilmiş işlemleri belirten *tanım*'lar; bu tanımların nesnel sonuçları, doğrudan ampirik gözleme ya da ölçüme bağlıdır. *İşlemsel Tanımlar, genellikle, bilimsel* kavramlara ilişkin bölük pörçük ampirik yorumlar için kullanılır. Bunun basit bir örneği şudur: «Bir turnusol kâğıdı bir sıvıya daldırıldığında eğer turnusol kâğıdı maviye dönerse o sıvı bazdır». Verili kavramı uygulamanın değişik ampirik durumlarını belirtmek üzere, aynı bir bilimsel kavrama

birkaç İşlemsel Tanım getirilebilir (bak. - *Varsayımsal–Tümdengelim Kuramı*). İşlemsel Tanımlar'ın rolünün abartılarak mutlaklaştırılışı, *İşlemcilik*'in bir özelliğini oluşturur.

İşlev *Belli bir ilişkiler sisteminde nesnelerin* temel özelliklerinin dıştan kendini gösterişi; örneğin, duyu organlarının işlevleri, paranın işlevleri, devletin işlevleri vb. Birtakım idealistçe eğilimler yalnızca şeylerin özünü ve yasalarını değil, ama şeylerin kendilerini de bilme olanağını yadsıyarak, bilimi nesnelerin işlevlerinin bir tanımlanışına indirgemeye çalışırlar (bak. *Machcılık; Davranışcılık* vb.).

İşlevsel Bağımlılık Nesnel fenomenler ya da büyükler arasında bunları yansıtan bir kalıcı ilişki biçimi olup, burada bir fenomende yer alan bir değişim öbürlerinde belirli bir nitel değişime yol açar. Nesnel olarak, İşlevsel Bağımlılık, kesin nitel belirlilik taşıyan yasa ve ilişkilerde görülür. İşlevsel Bağımlılık, *kendisine bağlı fenomenlerin belirli çevrelerle, değişmezlerle*, somut koşul ve nitel yasalarla ayırdedilmesini önkoşar. İşlevsel Bağımlılık, nedensel ve bir bağıntıyla özdeş değildir. Nedensel bağıntının nesnel işlevsel ilişkiler yoluyla dile geldiği fenomenler yanısıra, nedensel bağlar oluşturmayan cisimlerin ya da matematiksel büyüklüklerin temel özellikleri arasında da İşlevsel Bağımlılıklar yer alır. *Mach*'ı izleyerek, *yeni–pozitivizm*, nedensellik kavramı yerine, bir sürecin ya da fenomenin nesnel içeriğini çözümlemeden, İşlevsel Bağımlılık kavramını getirmeye çalışır. Bu görüşler, Lenin tarafından, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de eleştirilmiştir.

İyi ve Kötü İnsanların (grupların, sınıfların) ve toplumsal fenomenlerin gidişine belirli bir sınıfsal konumdan bakarak ahlâki bir değerlendirmede bulunmayı dile getiren etik kategoriler. İyi, toplumun (ya da belli bir sınıfın) ahlâklı ya da öykünmeye değer bulduğu şey olup, Kötü bunun tam tersidir. Metafizikçiler, İyi ve Kötü'yü ebedi, evrensel kavramlar olarak sunmaya çalışırlar. İdealistler, İyi ile Kötü'nün kaynağını Tanrı'nın buyruklarında ya da mutlak tinde ararlar. Kant'ın etik kuramına göre, İyi, her akılsal varlıkta yatan ve kişinin yaşadığı koşullarla bağlı olmayan ahlâk yasasına karşılık veren şeydir (bak. *Kesin Buyruk*). Marxçılık–öncesi maddecilere göre, İyi ile Kötü'nün kaynağı, soyut insanoğlu doğasında, insanın sevinç duyma ve mutlu olma isteğinde yatar (bak. *Hazcılık; Mutluculuk*). Bu maddeciler arasında ahlâklılığı insanın yaşam koşullarına ve yetişmesine bağlayan kişiler bile, İyi ile Kötü kavramlarının ebedi ve değişmez olduğunu öne sürmüşlerdir. Aslında, «tarih–dışı insanoğlu doğası», her zaman için, birtakım geniş grup ya da sınıfların temsilcilerinin toplumsal olarak koşullanmış ortak çizgilerini gösterir. İyi ile Kötü'ye ilişkin tanımların *hep belirli bir sınıfın ahlâklılığını* dile getirmiş olmasının nedeni de budur. Bugünkü burjuva etiğinin kendine özgü çizgileri, bir yandan, kapitalist toplumun resmi ahlâkında egemen olan İyi ve Kötü kavramlarını ebedi ve evrensel olarak sunmak, öte yandan, İyi ve Kötü'nün nesnel ölçütlerini yadsımaktır. Marxçı etik, İyi ile Kötü kavramlarını ilk kez bilimsel temellere oturtmuştur. «İyi ve Kötü *kavramları, ulustan ulusa*, çağdan çağa o denli değişiklik göstermiştir ki, birbirleriyle doğrudan doğruya çelişkili kavramlar haline gelmişlerdir» (F. Engels, *Anti–Dühring*, s. 109). Ancak bu çeşitlemeler kendi başına bir kuralın sonucu olmadığı gibi, yalnızca bireyin kanılarına da dayanmaz. Bunlar, yaşamın toplumsal koşullarından kökenlenir, bu nedenle de *nesnel bir karakter taşır. İnsanların eylemleri*, bir bütün olarak toplumun tarihsel gereksinimlerini, yani bu gereksinimleri dile getiren ilerici bir sınıfın çıkarlarını karşıla-

maları ya da karşılanmasına engel olmaları ölçüsünde İyi ya da Kötü sayılırlar. Komünist ahlâk kuralında, iyi ve Kötü kavramları, emekçi kitlelerin sömürüden kurtarılmasında, sosyalizmin ve komünizmin kurulmasında, barış ve toplumsal ilerleme davasında gerekli davranış tarzının ölçüsünü belirleyen somut ahlâk gereksinimlerinin bütününde dile gelir.

İyimserlik ve Kötümserlik Olayların akışı karşısında takınılan iki karşıt tavır. İyimserlik, daha iyi bir geleceğe, iyinin kötüyü en sonunda yeneceğine, adaletin adaletsizlik karşısında en sonunda üstün geleceğine inançta yatar. Kötümserlik, olayların kaçınılmaz olarak kötüden daha kötüye gittiğine ilişkin, çökmüş bir görüş olup, iyi ve adaletli olanın üstün geleceğine inançsızlıkta yatar. Felsefe tarihinde, iyimser dünya görüşü şu ya da bu biçimde birçok düşünür tarafından, örneğin ilkçağlarda *Aristoteles* ve *Epikuros,* geç Ortaçağ döneminde de *Leibniz* tarafından savunulmuştur. Leibniz'e göre, varolan dünya, olanaklı tüm dünyaların en iyisiydi. Leibniz'in mutlak İyimserlik'i ister istemez kötünün, talihsizliğin ve kapkara dertlerin haklı gösterilmesine yol açıyordu. Kötümserlik, *Schopenhauer* ile *E. Hartmann* gibi Alman akıldışıcı filozoflarca ortaya getirilmiştir. Bir kural olarak, modern burjuvazi gibi, ömrünü doldurmuş olan sınıflar, Kötümserlik'i benimseme eğilimi gösterirler. İyimserlik ile Kötümserlik'in aşırılıklarının üstesinden gelme çabalarına meliorizmin temsilcilerinde rastlanır; bu görüşe göre, kötü kaçınılmaz olmakla birlikte, dünya insanoğlunun çabalarıyla düzeltilebilir. Bu terim, 19. yüzyılda İngiliz romancı George Eliot ile Fransız filozof J. Sully tarafından ortaya getirilmiştir. Melioristlere göre, dünya ancak bireyin yetkinleşmesi yoluyla, aydınlanma yoluyla düzeltilebilir. Marxçı kuram, geleceğin komünist toplumuna ilişkin bilimsel önbilgiye, toplumsal gelişmenin nesnel yasalarının bilgisine dayalı tarihsel iyimserliği öne sürer.

J

Jacobi, Friedrich Heinrich (1743–1819) Alman idelaist filozof, Goethe'nin dostu. Jacobi, *akılcılık*'ı eleştirmiş, duygu ve inanç felsefesi adı verilen felsefeyi haklı göstermeye çalışmıştır. Jacobi'nin felsefesi, inançla özdeşleştirdiği dolayımlı bilgiyi tanımlama ve bunu dolayımlı bilginin karşısına koyma yönünde bir çabayı oluşturur. Jacobi'ye göre, biricik hakiki bilgi duyusal deneyimdir; duyusal deneyimin sınırlarını hiçbir zaman aşmayan aklın etkinliğidir. Öznel kavramlarla uğraşan akıl, şeylerin varoluşunu tanıtlama gücünde değildir. Dış dünyanın gerçekliği ancak duyusal deneyimin altında yatan inanç yoluyla sağlanabilir. Jacobi'ye göre, felsefenin temelini oluşturan dinsel duygu, akılcılığın bakış açısından anlaşılamaz. Böyle bir şey, Jacobi'yi akılcı felsefenin tanrıtanımazlığa bağlı olduğu sonucuna götürmüştür. Jacobi'nin felsefesinin bazı öğeleri daha sonra *yaşam felsefesi* ile *varoluşçuluk* tarafından geliştirilmiştir.

Jainizm 6. yüzyıllarda ortaya çıkmış, dinden sapma gösteren bir Hint felsefe sistemi; ontolojik bir çoğulculuk sistemi. Janizim, dünyayı oluşturan ilk madde olarak özler öğretisine dayanır: Buna göre, özler, aynı zamanda, bilginin dayandığı temel hakikati de oluşturur. Başlıca iki öz vardır: Temeli bilinç olan *jiva* (ruh) ile *ajiva* (ruh olmayan bütün şeyler). Madde dokunma, ses, koku, renk ve tat gibi temel özelliklere sahip bir çeşit *ajiva*'dır. Madde atomsal olup, duyu organlarınca algılanabilir, değişime uğrayabilir; önsüz sonsuzdur ve tanrının yaratmasının bir sonucu değildir. Ayrıca, ruh ile beden arasındaki bağıntıyı koşullandıran seyrelmiş madde de vardır. Tek bir ruh ya da yüce Tanrı yoktur. Dünyada bedene girmiş ya da canlı yaratıklarda bedenleşmemiş birçok ruh vardır. Madde gibi, ruhlar da hiçkimse tarafından yaratılmamıştır, tâ en başından beri vardırlar. Ruh her şeyi bilebilir, her şeyin içine işleyebilir, her şeye egemen olabilir; ancak, ruhun bu olanakları, ruhun içinde yaşadığı bedenle sınırlıdır. Jainizm etiği herhangi bir canlı varlığa zarar vermekten kaçınma öğretisine dayanır. Jainizm'in felsefi sistemi bu aynı addaki dinin temelini de oluşturur; bu din, inanışına göre, Z.Ö. 9.–8. yüzyıllarda yaşamış, mitolojik bir bilge kişi olan Mahavira (ya da Jina) tarafından kurulmuştur. Jainizm, Mahavira ile öbür ulu kişelere tapınmaya dayanır.

James, William (1842–1910) ABD'li psikolog ve idealist filozof, *pragmacılık*'ın önde gelen temsilcisi. James, maddeci, bilimsel dünyagörüşüne karşı olmuş; metafizik yöntemin yanlışlıklarının bilincinde olduğu halde, diyalektiğe sırt çevirerek, *akıldışıcılık*'ı vaazetmiştir. James'in bilinç akımı olarak betimlediği psişe üstüne çözümlemeleri, iradeci ve coşkucu öğeler taşır. James, hakikat üstüne nesnel anlayış yerine,

pragmacı yararlılık ve çıkar ilkelerini koymuştur. James, tanıtlanamayacak ya da akıl erdirilemeyecek olana inanabilmeyi savunmuştur. James'in radikal ampirizmi, aslında gerçekliğin salt deneyime, bilince öznel bir biçimde indergenmesinden başka bir şey değildir. James'in yansız monizmi, maddi olan ile tinsel olanı aynı «deneyim»in iki ayrı yüzü olarak betimler. James, dinin sözcülüğü yanısıra, gizemsel «deneyim»i «incelemek» üzere New York'taki özel bir kurumda etkin çalışmalar yapmıştır. Başlıca yapıtları: *The Principles of Psychology* (Psikolojinin İlkeleri), 1890; *The Varieties of Religious Experience* (Dinsel Deneyim Çeşitleri), 1902, *Pragmatism* (Pragmacılık), 1907.

Jansenizm 17. ve 18. yüzyıllarda Fransa ve Hollanda'da yaygınlık kazanmış bir siyasal-dinsel eğilim. Jansenizm'in ilkeleri, *Ermiş Augustinus*'un öğretisini geliştiren teolog Cornelius Jansen (1585–1638) tarafından ortaya getirilmiştir. Katoliklik'in bir çeşidi olan Jansenizm'in *Protestanlık*'la da bazı ortak yanları vardır (örneğin, Tanrı yazgısının kabul edilişi, özgür iradenin yadsınışı). Toplumsal açıdan bakıldığında, Jansenizm, mutlakçı-feodal tarikatları kutsayan Katolik Kilisesi'nin kurduğu egemenlikten hoşnut olmayan kesimlerin ideolojisidir. Jansenist topluluklar, din ve eğitim etkinlikleriyle uğraşıyor; ilkokullar için bilginin bilinçli olarak özümlenişine dayalı, görsel yöntemlerden yararlanan kapsamlı ders programları hazırlıyorlardı. Jansenizm Roma Katolik Kilisesi tarafından dinden sapmışlıkla üstüste mahkûm edilmiştir. 18. yüzyılın ortalarında, Jansenizm, Fransa'da devrimci burjuva ideolojisinin ortaya çıkışıyla birlikte etkisini yitirmiş; Hollanda'da ise, bağımsız bir dinsel topluluk durumunu almıştır.

Japon Felsefesi Japonya'da ilk felsefi öğretiler feodalizm çağında oluşmaya başlamıştır. Japon Felsefesi, Eski Çin'deki doğa felsefesi düşüncelerinin, *Konfüçyüsçülük* ile *Buddhacılık*'ın, daha sonraları da yeni-Konfüçyüscülüğün etik-politik öğretilerinin etkisi altında gelişme göstermiştir. Japonya'da yeni-Konfüçyüscülüğün kurucuları Fujuvara Seika (1561–1619) ile Hayaşi Razan'dır (1583–1657). Bu kişilerin okulları («Şuşi gakuha»), Çinli filozof *Çu Hsi*'nin öğretisini yaymıştır. Japon yeni-Konfüçyüscüler, «En Yüce Son»un Evren'i yönettiğini düşünmüşlerdir. «En Yüce Son», insanın algısı dışında kalan, nitelikleri ve biçimi olmayan, evrensel, aşkın bir güçtür. Maddi ilke *ki*'yle *(Çi)* bağıntılı olan ve şeyler ile insanın fizikel doğasını yaratan düşünsel ilke *ri*'nin *(Li)* temelini gizemsel bir mutlak oluşturur. Yeni-Konfüçyüscüler, (oğulun babaya, uyruğun İmparatora, karının kocaya bendeliği gibi) ebedi bendelik ilişkileriyle ilgili Konfüçyüscülük dogmalarını haklı gösterirler. Bu dönemde, klasik Konfüçyüscülük okulları ile Çinli filozof Vang Şou-jen'in (Vang Yang-ming'in) öznel idealizmini izleyenler de etkin olmuşlardır. Muro Kyuso (1658–1734) ile Yamagata Şunan'ın (1687–1752) maddeci görüşleri ise, Japon Felsefesi'nde o günkü egemen idealist eğilimlere karşı çıkış içinde kendi biçimini almıştır. Maddeci filozof ve tanrıtanımaz Ando Şoeki, feodalizm çağında (17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında) etkin olmuştur. Şoeki, «sınırsız» düşünsel ilkeye ilişkin yeni-Konfüçyüsçü düşünceyi bir yana atarak, kesintisiz oluşumun doğanın gerçek yasası olduğunu savunmuştur. Şoeki'ye göre, dünya beş sonsuz maddi öğeden oluşur. Şoeki, fedoal düzenin kararlı düşmanı olmuş ve ilerici aydınlanma düşüncelerini savunmuştur. İnsanların doğuştan eşitsizliği düşüncesini yadsımış, özel mülkiyeti toplumsal kötülüğün kaynağı olarak görmüştür; ancak, Şoeki'nin toplumsal alandaki istemleri ütopyacıdır. Yarıda kalan 1867/68 burjuva devrimi, 19. yüzyılın ikinci yarısın-

da Japon Felsefesi'ni etkileyen önemli bir etkeni oluşturur. Bu dönemdeki felsefi düşünceler, *kanryo gakuşa* (bürokrasi bilginleri) ile *minkan gakuşa* (halkın bilginleri) filozofları arasındaki mücadeleyle gelişme göstermiştir. *Kanryo gakuşa*'nın temsilcileri Nişi Amane (1826–1894) ile Kato Kiroyuki'ydi (1836–1916). Bu kişiler, «kültürün üst kesimlerin planlarına, beğenisine ve çabalarına göre geliştirilmesi»ni kendilerine görev sayıyorlar; bu yolda da, Konfüçyüscülük öğelerini Batı Avrupa idealist felsefesinin *(Mill, Bentham, Comte, Spencer)* düşünceleriyle bileştirmeye çalışıyorlardı. «Tetsugaku» ya da «felsefe» terimini ortaya ilk atan Nişi olmuştur. *Minkan gakuşa*'nın önde gelen sözcülerinden Fukazava Yukuçi (1834–1901), Kato Hiroyuki'nin Sosyal-Darwinci düşüncelerini yadsıyarak, toplumsal eşitliği vaazetmiştir. Japon monarşi düzeninin bir ideologu olan idealist ve eklektik İnoue Tetsujiro (1855–1944), İngiliz *ampirizm*'ine karşı çıkarak Konfüçyüsçülük, yeni-Konfüçyüscülük, *Şintoizm* ve *Budhacılık* düşünceleri ile klasik Alman felsefesinin (özellikle de *Hegel*'in), E. Hartmann'ın ve *ampiriokritsizm* düşüncelerinin bir bireşimini yapmaya çalışmıştır. Tetsujiro'nun eklektik öğretisi, Japonculuk ideolojisinin felsefi temeli haline gelmiştir. Tetsujiro'nun felsefine olduğu kadar, tüm idealizme de, maddeci ve tanrıtanımaz bir filozof olan Nakae Çomin (1847–1901) karşı çıkmıştır; Çomin'in Japonya'daki ilerici bilimsel ve toplumsal düşünce üstünde büyük bir etkisi olmuştur. Japonya'nın emperyalizme geçişiyle birlikte, idealist felsefe okulları da gitgide destek görmeye başlamıştır. Bu dönemde üniversitelerde kurulan özel kürsüler, klasik Alman felsefesi yanısıra, *(fenomenoloji, yaşam felsefesi, pragmacılık ve varoluşçuluk* vb.) idealizm düşüncelerini yaymışlardır. En yaygın olanı da, *Zen Buddhacılık* düşüncelerini Batı Avrupa idealist felsefesi kavramları içinde dile getirmeye çalışan Nişida Kitaro'nun (1870–1945) felsefesi olmuştur. Rusya'daki 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi, kapitalizmin genel bunalımı ve işçi hareketinin elde ettiği kazanımlar, Japonya'da Marxçı felsefenin ortaya çıkıp yaygınlık kazanmasını hızlandırmıştır; bu felsefeyi Japonya'da Sen Katayama (1859–1933) ile izdaşları etkin bir biçimde tanıtıp yaymışlardır.

Jaspers, Karl (1883–1969) Alman *varoluşçuluk*'unun önde gelen bir temsilcisi. Jaspers, psikiyatrist olarak işe başlamış, bu da kendi felsefi sorunlar anlayışını birçok yönden belirlemiştir. Jaspers, psikopatalojik fenomenlerde, bireyin çözüntüye uğrayışının dile gelişini değil, insanın kendi bireyselliğini yoğun biçimde arayışını görmüştür (*Allgemeine Psychopathologie,* 1913, Genel Psikapatoloji). Bu tür bir arayışı gerçek felsefe yapmanın çekirdeği olarak alan Jaspers, buradan yola çıkarak, dünyanın akılcı yoldan betimlenişinin alegorik bir şey olarak; hiçbir zaman gerçekleştirilemeyecek, her zaman için yorumu gereksindiren coşkusal isteklerin «akılcılaştırılması» olarak görülebileceği sonucuna varmıştır. Jaspers'e göre, felsefenin ana görevi insanın kendini bilinçli yoldan ortaya koyma biçimlerinin (bilim, sanat ve dinin, vb.) *varoluş*'un bilinçdışı etkinliğine dayandığını, dünyaya egemen olan akıldışının en yüksek bilgeliğin kaynağını oluşturduğunu göstermektir (*Vernunft und Existenz*, 1935, Akıl ve Varoluş). Jaspers'in varoluşçuluğu, *sınır durumlar* öğretisinde en açık biçimde görülür. Jaspers'e göre, varoluşun gerçek anlamı insana ancak (hastalık, ölüm, bağışlanmaz suç vb.) derin sarsıntı dönemlerinde kendini açık eder. İşte tam bu anda, insan, gündelik kaygıların ve düşünsel çıkarlar ile gerçeklik üstüne bilimsel görüşlerin yükünden kendisini kurtarır. Varoluşla ve kendi gerçek (aşkın) Tanrı deneyimiyle işli dışlı olarak *(existenzerhellung)* yüzyüze gelir *(Phi-*

losophie, 1932, *Felsefe*). Jaspers, sınır durum öğretisinden soğuk savaşı savunmada yararlanmıştır (*Die Atombombe und die Zukunft des Menschen*, 1958, Atom Bombası ve İnsanın Geleceği). 1950'lerde, Jaspers, komünizmin açık bir düşmanı ve gerici yönetimlerin bir savunucusu olarak görünmüştür. Daha sonraki yapıtları (*Wohin treibt die Bundesrepublik?*, Federal Cumhuriyet Nereye Gitmeye Çalışıyor?), Jaspers'in görüşlerinde birtakım değişimlere tanıklık eder; Jaspers, burada, yönetici partilerin otoritarizmi ve diktasına olduğu kadar, Federal Alman Cumhuriyeti'nde olağanüstü yasaların çıkarılmasına da karşı sözler söylemeye başlamıştır.

Jeopolitik Ekonomik ve politik coğrafya gerekçeleriyle emperyalist büyümeyi haklı göstermeye çalışan bir burjuva öğretisi. Kuramsal olarak, Jeopolitik, burjuva *fetişizm*'in modern bir çeşidi olup, coğrafi mekânın ekonomi politiğin ancak bir öğesi olarak yer aldığı birtakım özgül nitelikleri Yeryüzü'nün temel özellikleri gibi ortaya koyar. Jeopolitik, 1. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce, Alman coğrafyacısı F. Ratzel tarafından ele alınmıştır; Ratzel, devletleri *Lebensraum* (yaşam alanı) için mücadele eden organizamalar olarak görür. Jeopolitik'in öbür temsilcileri H. Mackinder (İngiltere) ile Amiral A. Mahan'dır (ABD). Jeopolitik terimi, ilk kez, *Staten som Lifsform* adlı kitabında, coğrafi mekâna emperyalist yaklaşımı haklı göstermek için *Malthusculuk* ile *Sosyal-Darwincilik*'in kanıtlarından yararlanan İsveçli bilgin R. Kjellén tarafından kullanılmıştır. 1923–27 yıllarında, *Geopolitik* adlı bir Alman gazetesince oluşturulan bir araştırma grubu, Jeopolitik'in alışılageldik siyasi coğrafyadan farklı, özel bir bilim olduğunu ilan etmiştir. Bu grubun başını çeken K. Haushofer ile E. Obst, nazizmin siyasi amaçlarını ileriye götürmede Jeopolitik'ten yararlanmışlardır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Jeopolitik, Birleşik Devletler'de, Kanada'da, özellikle de Federal Alman Cumhuriyeti'nde (C. Schmitt, H. Grimm, A. Hettner, A. Grabowski) yandaş bulmuştur. Bugün için, Jeopolitik, devletlerarası emperyalist blok oluşturulmasına ilişkin kanıtlar yürütmekte, Doğu ile Batı («kıtasal» uygarlık ile «denizkıyısı» uygarlık tipleri) arasındaki gediğin coğrafi nedenlerini tanıtlamaya çalışmaktadır. Jeopolitik'e bağlananlar, daha önceki Malthuscu retoriğe ek olarak, kültürel psikoloji ile karşılaştırmalı kültür tarihinden alınma kanıtlamalardan geniş biçimde yararlanmaktadırlar. Çağdaş jeopolitik anlayışlar içinde en önde gelenlerden biri de siyasi coğrafyaya global yaklaşım denilen anlayış olup, bu anlayış, bir kural olarak, emperyalist dünya egemenliği savlarını yansıtır.

Joliot–Curie, Frédéric (1900–1958) Fransız fizikçi, komünist, Dünya Barış Konseyi Başkanı (1951–58), Paris Bilimler Akademisi üyesi, SSCB Bilimler Akademisi Yazışma üyesi. Joliot–Curie adı yeni bir fizik alanı olan mikrokosmos alanında yapılan başlıca araştırma çalışmalarına bağlıdır. Joliot–Curie'nin (Iréne Curie ile birlikte) yaptığı başlıca bulgulama, yapay radyoaktivite fenomeni olup, kendisi ayrıca elektron–pozitron çiftlerinin çevrimleri üstüne araştırmalar da yapmış; neutron bulgulandığı zaman atom çekirdeğinin parçalanarak atom enerjisinden yararlanılabileceğini ilk söyleyen kişilerden biri olmuştur. Joliot–Curie, diyalektik madeciliğe bağlı bir fizikçiydi. Joliot–Curie'nin yaşamı ve etkinlikleri, bilimsel ilerlemeyi hızlandırmada ve bilim adamının toplumsal sorumluluğunu kavramada o güne kadarki felsefi yöntemleri özümlemiş olmanın ne denli önem taşıdığının en iyi örneklerinden biridir.

K

Kaba Sosyolojizm Toplumsal fenomenlerin basitleştirilmiş bir yorumu olup; makine, üretim yönetim biçimleri, ekonomi, siyaset, ideoloji gibi toplumsal gelişme etkenlerini abartarak, tarihsel maddeciliği çarpıtır. Kaba Sosyolojizm, insanın biyolojik doğasının önemini görmezlikten gelir. Kaba Sosyolojizm, dar anlamda, ideolojinin *sınıfsal anlamına* ilişkin basitleştirilmiş bir anlayıştır. *Bogdanov* ile Şulyatikov tarafından felsefede, V. Pereverzev ile V. Frieche tarafından da estetikte temsil edilen Kaba Sosyolojizm, ideolojinin görece bağımsızlığını yadsıyarak, bütün ideolojik biçimleri doğrudan doğruya üretim tarzından üretir. Dilin sınıfsal ve üst-yapısal bir fenomen olduğu kanısı da Kaba Sosyolojizm'in linguistikteki bir çeşitlemesini verir. Lenin, Kaba Sosyolojizm'i tarihte maddeciliğin aşırı bir kabalaştırılması, bir karikatürü olarak betimlemiştir.

Kabile Ekonomik ilişkiler temelinde, *ilkel topluluk*'larda ortaya çıkmış, kan bağına dayalı ortak insan topluluğu biçimi. Kabile, *ilkel toplulukların* çekirdeği olup, kendisine bağlı üyeleri birbirine sımsıkı bir bütün olarak bağlarken, soydaşların üreme, evlilik ve aile ilişkilerini, elbirliğiyle yetiştirme ve çocuk bakımını da düzene koyarak, toplumsal ilişkileri güvence altına alır. Kabile ilişkileri, genellikle, ortak topluluk üyeleri arasındaki bir toplumsal bağ biçimi olarak yer almış; üretimde, dağılımda, dinsel törenlerde vb. belirleyici bir rol oynamış, yönetimde ortak topluluk özelliğini korumuştur (büyüklerin ve şeflerin ortak topluluğun kabile çekirdeği içinden seçilmesi vb. Nitekim, kabile ile ortak topluluk, toprakta toplumsal mülkiyete dayanan, mülkiyet ya da toplumsal ayrımlaşma olmayan; ortak topluluğun bütün yetişkin üyelerine toplumsal işlere katılmayı hak ve ödev sayan aşiret sistemi olarak tanımlanabilecek bir toplumsal yapıyı gösterir. *İlkel komünal sistem*'in gelişmesiyle birlikte, kabile üyeliği de yavaş yavaş gelişmiştir. Bunlar kardeşlik topluluklarına, bu topluluklar *aşiret*'lere, aşiretler de *aşiret birliklerine* dönüşmüştür. Üretici güçlerin ilerlemesi, ortak topluluklar ile aileler arasında meta-para ilişkilerinin gelişmesi, sınıflı bir toplumun toplumsal yaşamı açısından rolü azalmış bulunan Kabile'nin sonunu belirlemiştir.

Kader İnsanların yaşamındaki bütün olayları önceden belirleyen doğaüstü bir gücün varlığına ilişkin dinsel, idealist anlayış. Eski Yunan mitolojisinde, insanların, hatta tanrıların kaderi Moerae'ye (Romalılarda Parcae'ye) dayanıyordu. Zamanla, Kader, dünyayı yöneten en yüksek adelet olarak görülmeye başlanmıştır. *Hıristiyanlık*'ta Kader, «ilahi takdir», yüce bir güçtür. Bütün modern dinler Kader'i tanrı yazgısı olarak görürler (bak. Kadercilik). *Katoliklik, Ortodoksluk* gibi bazı dinler, tanrı yazgısı

düşüncesi ile özgür irade düşüncesini eklektik bir biçimde bileştirerek, Kader düşüncesindeki kaderciliğe indirgemeye çalışırlar. Kader, bireylerin ya da ulusların yaşamlarında olayların üstüste yinelenişini belirtmek için de kullanılmaktadır.

Kadercilik Diyalektiğe karşı bir felsefi anlayış; bu anlayışa göre, dünyadaki bütün süreçler daha önce en başından belirlenmiş olup, bu süreçlere özgürlük ile yaratıcı çabayı dışlayan zorunluluk egemendir. Kadercilik, insanların, hatta tanrıların kaçınılmaz biçimde kör, anlamsız, amaçsız yazgı tarafından yönetildikleri üstüne bir anlayış olarak mitolojide gelişmiştir. Felsefede Kadercilik, çeşitli yorumlar kazanmıştır. *Stoacılar*, amansız Kader'in Evren'i yönettiğini, dönem dönem ortaya çıkan dünya savaşlarından sonra her şeyin üstüste yinelendiğini söylemişlerdir. *Leibniz*'in *öncel düzen* öğretisine göre, monadlar arasındaki etkileşim, Tanrı tarafından çok önceden takdir edilmiştir. *Schelling*'in nesnel idealist sistemine göre, özgürlük ile zorunluluk arasındaki uçurum, kişileri özgürce edimde bulunmaktan yoksun kılmaktadır. *Hegel*'e göre ise, son çözümlemede, birey, Mutlak Tin'in bir aleti olmaktan başka bir şey değildir. Metafizik maddeciler (Hobbes, 18. yüzyıl Fransız maddecileri vb.) nesnel rastlantıyı yadsıyarak, nedensellik ile zorunluluğu özdeşleştirmişler, bu da sonunda yine Kadercilik'e yol açmıştır. Teolojik Kadercilik, tarihsel olayların ve insan yaşamının Tanrı'nın iradesince önceden belirlenmiş olduğunu öne sürer. Burada, mutlak önceden belirlenme anlayışları *(Augustinusculuk, Calvincilik, Jansenizm)* ile ilahi takdiri insanın özgür iradesiyle bağdaştırmaya çalışan görüşler *(Katoliklik, Ortodoksluk)* arasında bir mücadele yer almıştır. Marxçı felsefede, toplumsal gelişme yasalarının etkisi ile insanların özgürce etkinlikleri birbirleriyle bütüncül olarak bağıntılıdır; burada, *zorunluluk* ve *rastlantı*, *özgürlük* ve *zorunluluk* diyalektiği anlayışı yer alır. Marxçılık, Kadercilik'in sınıfsal köklerinin belirli toplumsal güçlerin çıkarlarında yattığını görür, ancak toplumun kökten dönüşüme uğratılmasıyla kaderci görüşlerin tarihsel dayanaklarının yavaş yavaş ortadan kalkabileceğini gösterir.

Kafa Emeği ve Kol Emeği İnsanın karşılıklı bağıntılı iki etkinlik tarzı. İçgüdüleriyle hareket eden hayvanlara benzemez olarak, insan, bilinçli edimde bulunur; eylemlerinin öncesinde kendi etkinliğinin amacını oluşturan düşünsel bir tasarı kafasında yer alır. Kafa Emeği ile Kol Emeği, ilkel komünal toplumda bölünmesiz bir bütünlük içindedir. Üretici güçlerin düşük düzeyi dolayısıyla, Kafa Emeği ile Kol Emeği, ancak *işbölümü* temelinde, kafa emeğinin kol emeğinden ayrılmasıyla ortaya çıkmıştır. Özel mülkiyetin, sınıfların ve devletin ortaya çıkışıyla, Kafa Emeği, yönetici sınıfın bir ayrıcalığı olmuştur. Buysa, farklı toplumsal-ekonomik oluşumlarda değişen biçimde, Kafa Emeği ile Kol Emeği arasında bir karşıtlığa neden olmuştur. Her türlü çalışma biçiminin kölelere kaldığı köleci toplumda, köleler Kafa Emeği'ne bölük pörçük katılıyorlar; işyöneticisi, hekim ve sanatçı olarak eğitiliyorlardı. Feodal toplumda, Kafa Emeği ile Kol Emeği arasındaki karşıtlık, toplumun sınıflara bölünmesiyle çakışık olup, bunun altında toplumsal zümrelere ayrılma yatar. Köylülük, alt bir zümre olarak, Kol Emeği'ne mahkûmken; Kafa Emeği, «soylu zümreler»in (aristokrasi ile din adamlarının) bir ayrıcalığı haline gelir. Kapitalizmde, Kafa Emeği,belli bir dereceye kadar, Kol Emeği'ne egemen olmak için kapitalistlerce bir araç olarak kullanılan bir toplumsal grubun, yani *aydınlar*'ın mesleksel bir uğraşı haline gelir. Kapitalist toplumda, kafa işçiliği ile kol işçiliğine ayrılma, sınıflara ayrılmayla çakışmaz; çünkü, aydınların büyük bir kesimi,

kendi geçimlerini kendileri sağlayan, böylelikle de işçi sınıfı ve köylülük ile aynı zemine ayak basan meslekten kişilerden oluşur. *Bilimsel ve teknik devrim* koşulları içinde, meslekten kişilerin gittikçe artan bir kesimi, üretim sürecinde doğrudan rol oynamaya başlar; bunların konumu beyazyakalı işçilerinkiyle hemen hemen aynıdır; *bu arada, yeni karmaşık teknoloji,* kafa işçiliği ile kol işçiliği öğelerinin bileştiği, yeni bir işçi türüne gereksinim gösterir. Ancak, Kafa Emeği ile Kol Emeği arasındaki karşıtlık, kapitalizmde aşılamaz. Böyle bir şeyin, özel mülkiyet ile sömürücü sınıfların kaldırılması ve yeni bir aydın kesiminin ortaya çıkmasıyla sosyalist bir toplumda aşılması sözkonusudur. Ancak, sosyalist toplumda da işin doğasına ve işçilerin *teknik ve kültür düzeyine bağlı olarak,* işçiler arasında asli ayrımlar sürer. Bu ayrımların ancak komünizme geçilmesiyle ortadan bütün bütüne silinmesi sözkonusudur. Ancak, böyle bir şey, çeşitli uğraşlardaki özgül etkinliklerin ortadan kalkacağı anlamına değil, bireylerin yaşamları boyunca tek bir uğraşa bağlı kalmayacakları anlamına gelir. Burada, bu iki emek tarzının toplumsal olarak uyumlu hale gelmesi kadar; *hem fiziksel, hem de zihinsel* çalışmanın kişinin kendisi için başlıca bir gereksinim haline gelerek, kişinin bütünsel etkinliğini tamamlaması sözkonusudur.

Kamuoyu Toplumsal yaşamdaki olay ya da fenomenlerle, parti, kurum ve kişilerin etkinlikleriyle olan ilişkileri çerçevesinde ortak çıkarlar taşıyan toplumsal grup ya da insan topluluklarının resmi olmayan kitle bilinci biçiminde, toplumsal bilincin özgül bir varolma tarzı. Kamuoyu, tavsiye ve istem biçiminde olduğu kadar, birtakım toplumsal kurumların, bir bireyin ya da bir grup insanın bulunduğu eylemlerin onaylanması ya da mahkûm edilmesi biçiminde de dile gelir. Kamuoyu, sınıf örgütlerince ve kurumlarca amaçlı biçimde oluşturulabileceği gibi, pratik deneyim ve gelenekler doğrultusunda insanlarca kendiliğinden de oluşturulabilir. Kamuoyu'nun çıkar farklılıklarını göstermekle kalmayıp, eşit olmayan farkındalık derecelerini de göstermesinin nedeni buradan gelir. Uyuşmaz bir toplumda, sömürenlerin ve sömürülenlerin çıkarlarının bir yansıması olarak, her *zaman için birbirini dışlayan, iki Kamuoyu* bulunur. Sosyalist toplumda, Kamuoyu, gerek kendi doğası, gerek taşıdığı çizgiler bakımından, kökten farklılık gösterir. Burada, ortak temel çıkarlar dolayısıyla kanıların çatışması uzlaşmaz olmayıp; aradaki farklılıklar, toplum üyelerinin *eleştiri ve özeleştiri*'den ve halkın çıkarlarının gitgide daha çok gözönünde tutulmasından güç alan komünist bilinçlerin daha çok gelişmesiyle çözüme uğrar. *Toplumsal gelişme* yasalarının bilgisiyle donanmış olan Parti'nin etkinlikleri ise buna hız katar. Sosyalist devletin komünist *halk özyönetimi* doğrultusunda gelişmesi, *komünist eğitim*'in bir aracı ve halkın davranışlarının özgül bir düzene koyucusu olarak Kamuoyu'nun rolünün artmasına yol açar.

Kanı İlkçağ felsefesinde, sahici bilgiden, *hakikatten farklı olarak, yetkin olmayan,* öznel bilgi. *Elealılar,* akılcı bilgiye dayanan hakikat ile duyusal algıya dayanan ve şeylerin yalnızca görünüşlerini içeren Kanı arasında açık seçik bir ayrım yapmışlardı. *Aristoteles* için, Kanı, ilineksel ve tikel olan arasında yer aldığı için anakonusu değişip yanlış hale gelebilecek bir ampirik bilme yöntemiydi. Aristoteles, Kanı'yı konusu açısından özsel ve evrensel olan bilimsel bilgiden ayırmıştır.

Kanıt 1) Mantıkta, başka önermelerin (ya da önermeler sisteminin) doğruluğunu onamak için öne sürülen *önerme* (ya da önermeler sistemi); tanıtın temeli diye de bilinen *tanıt*'ın öncülü; bazen bütününde tanıta da Kanıt denilir. 2) Matematikte ve

matematiksel mantıkta, Kanıt, bir *işlev*'in ya da *yüklem*'in değerinin dayandığı değere ilişkin bağımsız değişkendir.

Kanıtlı Kıyas Öncülleri *örtük kıyas* olan bir kıyas sonuçlaması.

Kant, Immanuel (1724–1804) Alman filozof ve bilimadamı, klasik Alman idealizminin ve «eleştirel» ya da «transsendantal» *idealizm*'in kurucusu. (1770'e kadarki) «eleştirel–öncesi» dönemde, Kant, kozmogonik varsayımını formüllendirmiştir; bu varsayıma göre, gezegenler sistemi bir ilk «bulutsu»da doğarak gelişmiştir. Bu arada, Kant, içinde bulunduğumuz samanyolu dışında bir Büyük Samanyolu Evren'inin varolduğu varsayımını da getirmiş; Dünya'nın dönüşünün gelgit hareketleri yüzünden geri kaldığına, hareket ve durukluğun göreceliğine ilişkin kuramlar da geliştirmiştir. Evren'in ve Dünya'nın doğasal gelişmesine ilişkin maddeci bir düşünceyle birleşen bu çalışmalar, *diyalektik*'in biçimlenmesinde büyük bir rol oynamıştır. «Eleştirelöncesi» dönemde yaptığı felsefi çalışmalarda, Kant, ampirizmin ve Hume'un kuşkuculuğunun etkisi altında, gerçek nedenler ile mantıksal nedenler arasındaki ayrımı belirtmiş, felsefeye olumsuz büyüklükler kavramını getirmiş, kendi çağdaşlarının gizemciliğe ve «tinselcilik»e kaymalarını gülünç bir duruma düşürmüştür. Bütün bu yapıtlarda, biçimsel tümdengelimli düşünme yöntemlerinin rolü deneyimden yana kısıtlandırılmıştır. Kant'ın *Kritik der reinen Vernunft* (Saf Aklın Eleştirisi) 1781'de çıkmış, bunu 1788'de *Kritik der praktischen Vernunft* (Pratik Aklın Eleştirisi), 1790'da da *Kritik der Urteilskraft* (Yargıgücünün Eleştirisi) izlemiştir. Bu yapıtlarında, Kant, «eleştirel» bilgi kuramını, etik estetik ve doğada ereklilik öğretisini işlemiştir. «Eleştirel» dönem çalışmalarında, Kant, bilme biçimleri ile insanın bilme yeteneklerine ilişkin bir ön inceleme yapılmadan kurgusal (o günkü terminolojiyle «metafizik») bir felsefe sistemi kurmanın olanaksız olduğunu tanıtlamıştır. Bu tür bir ön inceleme, Kant'ı *bilinemezcilik*'e, varoldukları biçimde şeylerin kendi doğasının («kendinde–şeyler»in), ilkece, insan bilgisine açık olmadığını öne sürmeye götürmüştür. Ancak «fenomenler»in, yani şeylerin kendilerini bizim deneyimimize açma yollarının bilgisi olanaklıdır. Gerçek kuramsal bilgi ancak matematikte ve doğabiliminde elde edilebilir. Kant'a göre, akılda mutlak bilgi için bastıralamaz bir itilim yatar. Bu itilimin baskısı altında, insan aklı, dünyanın zaman ve mekânca sonluluğunu ya da sonsuzluğunu, dünyada bölünmez parçacıkların varlığını, dünyada yer alan süreçlerin ve mutlak özsel varlık olarak Tanrı'nın doğasını araştırır. Kant'a göre eşitçe tanıtlanabilen karşıt çözümler vardır: Dünya sonludur–dünya sonsuzdur; bölünmez temel parçacıklar yoktur; bütün süreçler nedensel olarak koşullanmıştır–serbestçe yer alan süreçler (eylemler) vardır. Nitekim, akıl, kendi doğası gereği çatışkıdır, yani çelişkilere bölünmüştür. Ama bu çelişkiler, Kant'a göre, yalnızca görünürdedir. Bu açmaza getirilecek çözüm, bilginin inançtan yana sınırlandırılmasında; «kendinden–şeyler» ile «fenomenler» arasında yapılacak bir ayrıştırmadan yana, «kendinde–şeyler»in bilinemez olduğunun tanınmasından yana sınırlandırılmasında yatmaktadır. Nitekim, insan da aynı anda hem (fenomenler dünyasındaki bir varlık olarak) özgür değildir, hem de (bilinemez duyularötesi dünyanın bir öznesi olarak) özgürdür; Tanrının varlığı (bilgi açısından) tanıtlanamaz, ama aynı zamanda, inancın zorunlu postulasını oluşturur, dünyada manevi düzenin varlığına inancımız da buna dayanır vb. Kant için «Kendinde–şeyler» ve «fenomenler» *düalizmi* bilinemezciliğin temelini oluşturan aklın çatışkılı doğası üstüne bu öğreti, klasik Alman idealizminde pozitiv diyalektiğin gelişmesine itici

bir güç kazandırmıştır. Öte yandan, bilgi davranış ve yaratıcı çaba anlayışı açısından, bu öğreti, düalizme bilinemezciliğe ve *biçimcilik*'e sımsıkı bağlı kalır. Nitekim, etikte Kant, *kesin buyruk*'u temel yasa olarak koyar. Buna göre, insana bir eylemin kendi içeriğinden mutlak bağımsız olarak, *evrensel bir davranış kuralı haline gelebilecek* bir kural yol göstermelidir. Estetikte, Kant, *güzel olan*'ı «karşılık gözetmeyen» hazza indirger; böyle bir şey, bir yapıtta saptanan nesnenin varolup olmadığına bağlı olmadığı gibi, tek başına biçimce belirlenir. Ancak, Kant, kendi biçimciliğini tutarlı olarak yürütememiştir. Etikte, kesin buyruğun biçimsel doğasına karşıt yönde, bireyin bütün bir toplumun iyiliği için de olsa elden çıkarmaması gereken kendi değeri ilkesini getirmiş; estetikte, güzel anlayışındaki biçimciliğe karşıt yönde, ideal olanı çizebilmesi dolayısıyla şiirin en yüksek sanat biçimi olduğunu söylemiştir. Kant'ın toplumsal yaşamın tarihsel süreci *içinde uyuşmazlıkların rolüne ve ebedi barış* gereksinimine ilişkin öğretisi ise ilerici bir öğretidir. Kant, devletler arasında karşılıklı yararlar sağlayacak ticaret ve anlaşmaları barışı kurmanın ve korumanın bir yolu olarak görmüştür. Çelişkilerle dolu olmakla birlikte, Kantçılık, bilimsel ve felsefi düşüncenin sonraki gelişmesini oldukça etkilemiştir. Kant'ı eleştirirken, Marxçılık–Leninicilik'in kurucuları, onun yanılgılarının, çelişkilerinin ve tutarsızlıklarının toplumsal nedenlerinin o günkü Alman burjuvazisinin geriliğinde ve güçsüzlüğünde yattığını göstermişlerdir. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarının burjuva filozofları Kant'ın tutarsızlıklarını kullanmışlar ve kendi gerici kuramlarını haklı göstermede onun yanılgılı önermelerinden yararlanmışlardır (bak. *Yeni–Kantçılık; Sosyalizm, Etik; Marburg Okulu; Baden Okulu*).

Kapital Karl Marx'ın ana yapıtı, «çağımızın ekonomi politik üstüne en büyük yapıtı» (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, cilt 2, s. 25); bu yapıt, kapitalizmin işleyişinin ekonomik yasalarının derin bir bilimsel çözümlemesini olduğu kadar, kapitalizmin kaçınılmaz olarak son bulacağının ve yerini komünist oluşumun alacağının tanıtını içerir. Kapital, bu nedenle, komünist dünyagörüşünün temellendirilişidir. Marx, Kapital'in kendi yaşamboyu çalışması olduğunu söylemiş; bilimsel ekonomi politiği yaratmak için 40 yıl yılmadan çaba göstermiştir. Bu yoldaki başlıca temel taşlar ise, 1850'lerde yazmış olduğu kitaplar, özellikle de 1857–1859 *Ekonomi Elyazmaları* ile *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'dır (1859). Bu ikincisinde, Marx, artı–değer kuramının temellerini atar, burjuva ekonomi politiğin incelenişi ve eleştirilişinin ayrıntılı metodolojik ilkelerini koyarak tarihsel maddeciliğin temel ilkelerini ele alır. Marx'ın 1860'lardaki çalışmaları (1861/63 elyazmaları) da bu yolda daha sonraki temel taşları oluşturur; bu çalışmalarda *Kapital*'in yapısı temellendirilerek, *iktisat kuramlarının tarihi genişlemesi* incelenir. Marx'ın kendisi tarafından hazırlanmış olan *Kapital*'in 1. Cildi, 1867'de; daha sonraki ciltler, Engels tarafından, Marx'ın ölümünden sonra (2. Cilt 1885'te, 3. Cilt de 1894'te); *Kapital*'in 4. Cildi ya da *Artı–Değer Kuramları* da, metinde birtakım kısaltmalar ve başabuyruk değiştirmeceler yapmış olan *Kautsky* tarafından 20. yüzyılın başında yayınlanmıştır. 4. Cilt'in bütünlükle bilimsel bir basımı ise, SSCB'de 1955/61 yıllarında yapılmıştır. *Kapital*, yalnızca kendi ekonomik içeriği açısından önem taşımaz; çünkü, kendi üç bileşken parçasının, yani felsefenin (diyalektik ve tarihsel maddeciliğin), ekonomi politiğin ve bilimsel *komünizmin birliği içinde, bir bütün olarak* Marxçı kuramı geliştirir. Marx'ın iki temel bulgulaması, yani artı–değer kuramı ile maddeci tarih anlayışı, tam olarak bu yapıtta dile gelir. Bu birincisi, sömürünün gizini açığa çıkararak, sosyalizmi bir ütopya olmaktan bir bilime dönüştüren belirle-

yici bir güç olduğu kadar, kapitalizmin mezar kazıcısı ve yeni, sosyalist toplumun kurucusu da olarak işçi sınıfının tarihsel görevini temellendirir. *Kapital* dolayısıyla bir varsayım olmaktan çıkarak kesin tanıtlanmış bir kuram haline gelen maddeci tarih anlayışı, bilimsel komünizm kuramının kuramsal ve metodolojik temelini oluşturur. *Kapital*'de kullanılan maddeci inceleme yöntemi, Marxçılık–öncesi düşünürlerin metodolojinden özünde ayrılır. İnsanların toplumsal ilişkilerinin, dolayısıyla insanların kendilerinin ve bilinçlerinin çalışma süreci içinde biçimlendiğinin ortaya koyup temellendirilişi sonunda toplumun kendinden hareket eden ve nesnel yasalara göre gelişme gösteren bir organizma olduğu ve bu organizmanın etkinliğinin bir sonucu olarak düşüncelerin, kavramların ve bilincin ortaya çıktığı anlaşılabilmiştir. Nitekim, *Kapital*'de, bilinç, varlıkla ilişkisi içinde natüralist bir biçimde, yani hazır varolan bilincin dış dünyayla bir ilişkisi biçiminde değil; ama toplumsal–tarihsel bir açıdan, nesnelerin bilgisi içinde, bu bilginin dış dünyaya pratikte egemen olma sürecinin bir sonucu olarak edinildiği anlayışı içinde ele alınır. *Kapital*'de geliştirilen ve düşünme biçimlerinin, nesneleri kuramsal olarak bilme biçimlerinin, nesnelerin gelişme yasaları olarak düşüncenin gerçeklikle uygunluğu ilkesinin anlamı da budur. Bu biçimlerin içeriği, *diyalektik* tarafından açığa konur; diyalektik, bilmeyi; gerek şeylerin, gerekse düşüncelerin gelişmesinin özünü açığa çıkararak, genel *kategoriler*'in bir evrimden geçtiği, insanın pratik etkinliğinin bir yanı olarak görür. Dolayısıyla, diyalektik, gerçek dünyanın hareketinin nesnel mantığını yeniden üreterek, hem bir kuramsal düşünme biçimi (mantık) olarak, hem de gerçekliği anlamanın bir aracı olarak (bak. *Bilgi Kuramı*) yer alır. *Kapital*, diyalektik maddeci araştırma yönteminin tüm yanlarını geliştirmiş, temel felsefi kategorilerin özünü açığa koymuş, bunları soyuttan somuta giderek (bak. *Soyut–Olan ve Somut–Olan*), gelişmekte olan fenomenleri kuramsal olarak yeniden üretmeyi olanaklı kılacak bir sistem içinde birleştirme yöntemini temellendirmiş; herhangi bütünsel bir sistemin gelişmesinde ve bilinmesinde çelişkilerin rolünü göstermiştir. Kapital, günün ivedi sorunlarını çözmede derin felsefi kültüre olan gereksinimi göstererek, modern bilimsel bilgiyi araştırma metodolojisi ve mantığıyla donatır. Bugün için *Kapital*, Marxçılığın şaşmaz bilimsel ve devrimci gücünü ortaya koyarak, işçi sınıfının kurtuluş mücadelesinde güçlü bir silah olduğunu göstermeyi sürdürür.

Kapitalizm *Sosyalizm ve komünizm*'i önceleyen toplumsal–ekonomik oluşum. Kapitalizm, üretim araçlarında özel mülkiyete ve ücretli emeğin sömürülmesine dayanır. Kapitalist üretimin hedefi ve kapitalist zenginleşmenin kaynağı, artı–değere el konulmasında yatar. Kapitalizmin temel uzlaşmaz çelişkisi, üretimin toplumsal karakteri ile özel elkoyma biçimi arasında yatan çelişkidir. Kapitalizm'in ana sınıfları proleterya ile burjuvazi olup, bu ikisi arasında uzlaşmaz bir *sınıf mücadelesi* yer alır. Kapitalizm, çeşitli evrelerden geçerek gelişir. Kapitalizmin ilk evresinin bir özelliği olan serbest rekabet, yavaş yavaş üretici güçlerin yüksek bir gelişme göstermesine, teknolojinin ilerlemesine, üretimin yoğalmasına ve toplumsallaştırılmasına, tekellerin oluşmasına ve sosyalist bir devrimin öngereklerinin oluştuğu çağ olan *emperyalizm*'e giden yolu hazırlar. Rusya'da 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi ile 1914/18 Birinci Dünya Savaşı, *kapitalizmin genel bunalımı*'na yol açmıştır. Bugün için, Kapitalizm'in dünya üzerindeki etki alanı dünya sosyalist sisteminin etkisiyle daralmış bulunmaktadır. Modern Kapitalizm'in tipik yanları şunlardır: Yoğalımda keskin bir artış ve üretimde uluslararasılaşma, dünya

kapitalist ekonomisinin devletlerarası düzenlenişi (örneğin, Ortak Pazar vb.), askeri-sınai karmaşığının büyümesi, ekonominin askerileştirilmesi, silah yarışı, tekellerin detanta karşı oluşu, *tekelci devlet* kapitalizmi'nin güçlenmesi ve demokratik hareketin altüst oluşu. Kapitalist devletlerde, bugün için, eski çelişkiler kızışırken, yeni çelişki biçimleri de ortaya çıkmaktadır. Ekonominin tekelci devlet sistemince düzenlenişi ile bunalımı önleme politikaları zorluklar yaşamakta, emperyalist devletler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki çelişkiler keskinleşmekte, siyasal, entellektüel ve ideolojik bunalım derinleşmektedir. Sömürü sistemi, yeni kapitalist örgütlenme biçimleri ile üretimin akılcı düzenlenişi sonunda daha da incelerek genişlemektedir. Kapitalist toplumda toplumsal ve sınıfsal kutuplaşma büyümekte, gelir uçurumu genişlemekte, *işçi sınıfı* sayısal olarak artmakta ve kendi bileşimi açısından değişmekte, gitgide daha nitelikleşerek çok daha önemli bir toplumsal-siyasal rol oynamakta; orta sınıflar ile aydınlarda kutuplaşma artmakta; yeni toplumsal uyuşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm, (*bilimsel ve teknik devrim*'in başarılarının uygulamaya geçirilmesinin bir sonucu olarak) birtakım ekonomik büyüme olanaklarını hâlâ taşımakla birlikte, kapitalist ilişkiler toplumun maddî ve manevi içgücünün tüm nüfusun çıkarına kullanılmasını önlemekte ve bu ilişkilerinin yerini sosyalist üretim ilişkilerin almasını zorlamaktadır. Kapitalizm, toplumsal gelişmeyi akılcı biçimde yönetme gücünde değildir; bu olgu, burjuva ideologların Kapitalizm'i haklı göstererek korumaya çalıştıkları bir «sanayi-sonrası» toplumuna ilişkin çeşitli öngörüleri çürütmektedir.

Kapitalizmin Genel Bunalımı Kapitalist dünya sisteminde burjuva toplumun ekonomi, politika ve ideoloji gibi tüm alanlarını kucaklayan çözüntüye uğrama süreci. Kapitalizmin Genel Bunalımı kuramı, *kapitalizm*'in son aşaması olarak *emperyalizm* öğretisiyle birlikte Lenin tarafından ele alınıp işlenmiştir. Kapitalizmin Genel Bunalımı, emperyalizmin içkin yasalarında harekete geçer. Bunun başlıca çizgisi, kapitalist dünya sisteminin egemenlik alanının daralmasıdır; sistemin çözüntüye uğrayışı, sosyalist sistemin oluşmasında, sömürgeciliğin yıkılmasında ve emperyalizmin ekonomik ve politik çelişkilerle sarılmasında kendini gösterir. Kapitalizmin Genel bunalımı, bütününde kapitalist sistemin temelinde yatmakla birlikte, üretici güçlerin, bilimin vb. kapitalist gelişme olanağına izin verir. Kapitalist ülkelerde büyümenin yüksek bir düzeye ulaştığı dönemler vardır. Ancak kapitalizmde büyümesi aynı zamanda tüm çelişkilerinde büyüme anlamına gelir. Kapitalizmin Genel Bunalımı'nın üstesinden gelinebilmesi için *tekelci devlet kapitalizm*'inden yararlanılmaya kalkışılması, bu süreci ancak daha da kötüleştirerek toplumun devrimci yoldan dönüştürülmesinin maddi temelini hazırlar. Kapitalizmin Genel Bunalımı üç ana evreden geçmiş olup, bu her birinin kendine özgü çizgileri vardır. 1. Dünya Savaşı'yla Rusya'da 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi sırasında başlayan birinci evre, dünyada ilk sosyalist devletin kurulması ve sömürgecilik bunalımının başgöstermesiyle gösterilir. 2. Dünya Savaşı sırasında başlayan ikinci evre, kapitalizmden daha çok ülkelerin kopması (bak. *Halk Demokrasisi*) ve *sosyalist dünya sistemi*'nin kurulması ile sömürgecilik sisteminin çökmesiyle gösterilir. Kapitalizmin Genel Bunalımı'nın üçüncü evresi, bütün kapitalist çelişkilerin daha da kötüleşmesi ve etki alanının daha da daralmasıyla gösterilir. Bu evrenin kendine özgü çizgisi, bunun herhangi bir dünya savaşının sonucu olmayışıdır. Buysa, bir savaşın kendinden, çelişkiler olgunlaşmadıkça, Kapitalizmin Genel Bunalımı'nın zorunlu bir koşulu olmadığını göstermekte-

dir. Kapitalizmin Genel Bunalımı'nın her yeni evresinin başlangıcı, kapitalizmin dünyadaki yeri ve rolündeki nitel bir değişimle gösterilir. Bu da her şeyden önce sosyalist ülkelerin güçlenmesine ve bu ülkelerin siyasal ve ekonomik etkisinin dünyanın gelişmesi üstünde gittikçe artmasına bağlıdır. Kapitalizmin Genel Bunalımı, kapitalizmin uzun yıllar boyunca çelişkili gelişmesinin karmaşık bir süreci olup, geniş bir ekonomik ve toplumsal alanı etkileyen, kapitalizmin istikrarsızlığını yoğunlaştıran global bir bunalım eğilimiyle gösterilir. Ulusal kurtuluş hareketinin emperyalizme karşı yönelik oluşu gitgide açıklık kazanırken, işçi sınıfı hareketi de gitgide güçlenmektedir. Kapitalizmin Genel Bunalımı'nın eşitsiz gelişmesinin her evresi kendini, kendine özgü biçimlerde gösterir. Örneğin, son zamanlarda, kapitalizm enflasyon, yapısal bunalım, para darlığı, ham madde fiyatlarında yükseliş, kâr oranların düşmesi, sermayenin uluslararasılaştırılması gibi rahatsızlıklar yaşamaktadır. Emperyalist güçler arasında olduğu kadar, azgelişmiş ve yeni-sömürgeci ülkeler arasındaki çelişkiler de daha da keskinleşmiş bulunmaktadır. Modern kapitalizmin kendine özgü çizgilerinden biri de dünyadaki yeni duruma ayak uydurabilmesidir (örneğin, daha gizli sömürü biçimlerinden yararlanma, bölük pörçük reformlar yapmaya hazır olma). Ancak, bu durum, bir sistem olarak kapitalizmin istikrarını göstermeye yetmemektedir. Kapitalizmin Genel Bunalımı daha da yoğunlaşmaya devam etmektedir. .

Karakter Bireyin özgül genetik özelliklerine dayanan ve yaşam koşullarının etkisine bağlı olarak ve onun etkisiyle gerçekleşen, kalıcı psişik özelliklerin bir bileşimi. Karakter'e bakarak, bireyin çeşitli koşullar içinde davranışı önceden görülebilir, dolayısıyla da denetlenerek bireyin kişiliğinin toplumsal yönden değerli özellikleri yoğrulabilir. Karakter, bireyin kendine, başka kişilere, üstlendiği işe vb. yönelik tavrında kendini gösterir. Karakter, en açık biçimde toplumsal ve emeksel etkinlik yoluyla, insan eylemleri yoluyla dile gelir, bireyin bütün davranışını kuşatır. Karakter, kendi doğasınca toplumsal–psikolojik olup, bireyin dünyagörüşünün, bilgi ve deneyiminin, kabul edilmiş ahlak ilkelerinin, öbür insanlara yol göstermenin ve onlarla karşılıklı etkileşimin etkilerini taşır.

Kara Kutu Bilinmeyen iç yapısı içinde incelenen nesne; bu nesnenin işlevleri nesnenin dış uyarımlara karşı tepkisinde görülür. Bunun tam tersine, beyaz kutu ise, iç yapısı bütün bütüne bilinen bir nesnedir; örneğin, insan yapısı teknik bir araç (bak. *Sibernetik*).

Karinski, Mihail İvanoviç (1840–1917) Rus mantıkçı ve filozof. Karinski, görüşlerinde, maddeciliğe yönelmiştir: *Yavleniye i deistvitelnost* (Fenomen ve Gerçeklik, 1878); *Logika* (Mantık, 1884–85). Karinski, doktora tezi olan *Klassifikatsiya vyvodov*' da (Çıkarsamaların Sınıflanırılması, 1880) mantıktaki kıyas ve tümevarım eğilimlerini çözümleyerek, bu sorular üstünde ilginç görüşler getirir. *Ob istinak samooçevidnyk* (Kendinden Apaçık Hakikatler, 1893) adlı çalışmasında, Karinski, *Kant*'ın bilgi kuramının dogmatizmini ve apriorizmini eleştirmiş; *Vdesnıki* de içinde olmak üzere, *yeni-Kantçılık*'a ve *Berkeley* tipinde öznel idealistlere sürekli saldırmıştır. Karinski, felsefe tarihi üstüne kitaplar da kaleme almıştır: *Lektsii po istorii drevnei filosofii* (İlkçağ Felsefesi Üstüne Dersler), 1885; *Lektsii po istorii novoi filosofii* (Yeni Felsefe Üstüne Dersler), 1884.

Karneades, Kyrenell (Z. Ö. 214–129) Eski Yunanlı filozof, Yeni Akademia'nın başı (bak. *Akademia*); Akademia'da kendinden önce gelen *Arkesilaos*'un kuşkucu felsefesini daha da derinlere götürmüş olan kuş-

kucu düşünür. Karneades, geride yazılı bir şey bırakmamış olduğu gibi, verdiği dersler de bugüne ulaşmamıştır. Sağlam olmayan bazı kaynaklara göre, Akademia'nın tipik kuşkucu görüşlerinin savunuculuğuyla tanınan Karneades, hakiki bilginin olanaksızlığını, bütün bilginin ancak olasılık olarak bir değer taşıdığını öne sürmüştür. Karneades'e göre, bu olasılığın çeşitli dereceleri çözümlense bile, hiçbiri hakikatle eşit tutulamaz. Karneades, tanrının varlığının teolojik tanıtını da eleştirmiştir (bak. *Tanrının Varlığının Tanıtı*). Etikte, Karneades, doğanın nimetlerine ve yaşamın herhangi bir etkilemeden uzakta doğayla uygunluğuna ilişkin kuşkuculuk öğretisini savunmuştur.

Karşı–Kültür 1960'larda ve 1970'lerde Batı'da gençlerin modern burjuva kültür'e gösterdikleri manevi bir karşı çıkış biçimi. Böyle bir şey, tüketim toplumunun toplumsal değerlerini, ahlak normlarını ve ideallerini, kitle kültürünün standart ve stereotiplerini; saygınlık, toplumsal üstünlük ve maddi varlığa dayalı *yaşam tarzı*'nı açıktan reddetmeyi gösterir. Karşı–Kültür, modern burjuva toplumdaki manevi havaya karşı bir kültür yaratma çabası olarak görülebilir. Ancak, toplumsal gerçeklikten kaçışın özel bir biçimi olarak Karşı–Kültür, aynı zamanda, varolan burjuva sisteme özgü bir belirti de olup, kendisinin «kararlılıkla karşı çıktığı» yarar gözetici değerleriyle birlikte, «kitle toplumu»nun ve ticari girişimin kendi bir tüketici ürünüdür. Görüldüğü kadarıncа, Karşı–Kültür'ün birçok önderi ile bu harekete bağlı kişiler, daha sonraları bu ideallerinden vazgeçmişlerdir.

Karşılaştırma Aralarındaki benzerlik ya da farklılıkları (ya da her ikisini) bulmak için iki ya da daha çok nesnenin karşı karşıya getirilişi. Karşılaştırma, *genelleştirme*'nin önemli bir öngereği olduğu gibi, *benzeştirme* yoluyla yargıda bulunmanın da temelini oluşturur. Karşılaştırma'nın bir sonucu olan yargılar, karşılaştırılan nesnelere ilişkin kavramların içeriğinin belirlenmesine hizmet eder. Bu anlamda, Karşılaştırma, *tanım*'ı tamamlayan, zaman zaman da tanımın yerine geçen bir araç olarak yer alır.

Karşılıklı İlişki Bireylere özgü bir ilişki tarzı, başka insanlarla karşılıklı bağıntısı içinde insanın bir varlık tarzı. Karşılıklı İlişki, insanın nesnel etkinliğinin bütünsel bir parçasıdır. (İnsanın kendi özsel güçleri olarak) üretici güçler, karşılıklı ilişki güçleridir. Toplumsal ilişkiler, özellikle de üretim ilişkileri, kendilerini somut olarak Karşılıklı İlişki'de gösterirler. Kitle *iletişim* medyalarının elverişliliği, insanın bütünsel etkinliğiyle örülü değilse, insanın *yabancılaşma*'sının üstesinden gelinememişse, daha geniş bir Karşılıklı İlişki'yi sağlayamayacağı gibi, onun niteliğini daha da kötüleştirip, biricikliğini bozabilir. Karşılıklı İlişki süreci ve biçimleri, *psikoloji, sosyoloji, etnografi, linguistik* ile daha başka bilimlerce incelenmektedir.

Karşıtların Birliği ve Çatışması Yasası Gerçekliğin ve onun insan anlığınca bilinmesinin evrensel bir yasası; bu yasa, maddeci diyalektiğin özünü, «çekirdek»ini dile getirir. Her nesne karşıtlıkları içerir. Karşıtlık denince diyalektik maddecilik bundan şunu anlar: 1) çözülmez bir birlik içinde olan, 2) çeşitli yönleriyle değilse bile, aynı yönden karşılıklı olarak birbirini dışlayan, yani; 3) birbirine geçişen öğeler, «yanlar». Birlik oluşturmayan karşıtlar olmayacağı gibi, karşıtlar olmaksızın da birlik oluşamaz. Karşıtların birliği görece ve geçici, karşıtların çatışması ise mutlaktır. Karşıtların Birliği ve Çatışması Yasası, herhangi bir dış gücü işin içine katmaksızın, bütün hareketin nesnel iç «köken»ini bize açıklar ve hareketi *kendinden–hareket* olarak anla-

mamıza izin verir. Diyalektik düşünme bütünü, soyut bir biçimde, karşıtlara bölerek ikiye ayırmaz; tam tersine, karşıtların birbirine geçişerek gelişme sürecini olanaklı kıldığı bütüncül bir sistem olarak özümler. Bu yasa, en yoğun biçimde, diyalektik düşünme ile metafizik düşünme arasındaki karşıtlığı dile getirir; çünkü, metafizik düşünme, hareketin «köken»ini hareketin kendisinden başka, onun dışında bir şeymiş gibi, birliği de çeşitliliğe koşut bir şeymiş gibi yorumlar. Metafizik, hareketin ve çeşitliliğin somut birliğinin yerine, hareketin kendi dıştan sonuçları ile dıştan karşılaştırılan nesnenin kendi yanlarının bir betimlenişini koyar. Diyalektiğin tarihi bu sorunların çevresinde kopan tartışmalar ile bu sorunları çözme çabalarının tarihidir. Çelişkiler diyalektiğinin kurucusu *Herakleitos*'tur. Elealılar (bak. *Eleali Zenon*), çelişkiyi bütün bütüne öznel bir şeye çevirerek, onu, hareketi ve çeşitliliği yadsımanın bir aracı durumuna indirgemişlerdir («olumsuz diyalektik», *aporia*). Rönesans'ta, «karşıtların çakışırlığı» *Cusanus Nicolaus* ile *Bruno* tarafından geliştirilmiştir. *Kant,* özneyi nesneden ancak düalist bir biçimde ayırarak çatışkıları «silebilmiştir». Bu ayrımın üstesinden gelme çabaları diyalektik çelişki düşüncesine yol açmıştır (bak. *Fichte, Schelling, Hegel).* Bu düşüncenin işlenmesinde özellikle Hegel'in payı olmuştur; Hegel, çelişki sorununu idealizm çerçevesinde çözmeye yönelik ne mümkünse hepsini yapmıştı. Modern burjuva felsefesinde görülen başlıca eğilimlerden biri çelişkiyi çözülemez bir şeymiş gibi akıldışılaştırmak («trajik diyalektik») ise, öbürü de bu kategoriyi bütün bütüne bir yana atarak onun yerine terminolojik ayrımlamalar getirmektir (bak. *Pozitivizm*). Marxçılık, Karşıtların Birliği ve Çatışması Yasası'nı maddeci bir biçimde, bir bilme yasası (ve nesnel dünyanın bir yasası) olarak yorumlar. Diyalektik, mantık ve bilgi kuramının çakışırlığı ilkesine dayanan maddeci yorum, yasanın «örneklerin bir toplamı»na indirgenmesini önleyerek, onu evrensel bir varlık ve düşünme yasası olarak ortaya koyar. Buysa, nesnel olarak evrenselliği bilme sürecinde yasanın metodolojik işlevlerinin temelini oluşturur. *Çelişkiler*'in çözümü, araştırmayı nesnenin kendi mantığıyla uygunluk içinde ileriye doğru götürür ve yeni kavramlar ile bunların bireşimlerini eleştirmenin yeni akılcı yollarını getirir. Bilme sürecinde diyalektik çelişki yalnızca tez ile karşıtezi karşı karşıya koyma işi olmayıp, burada amaç bunların çözümüne ulaşmaktır. Diyalektik çelişkiyi anlamak demek bu çelişkinin nasıl geliştiğini ve çözüme ulaşacağını anlamak demektir. Gelişme süreci, iç ve dış karşıtların çarpışmasından başlar. Diyalektik, dışsal karşıtları en başından ayrık özler olarak değil, karşıtların birliğinin çatallaşması ve en sonunda içsel karşıtların türevleri olarak görür. Marxçı toplumsal gelişme öğretisi bir yasanın uygulanmasına, toplumda çelişkilerin araştırılışına dayanır; sınıf mücadelesini sınıflı toplumda gelişmenin itici gücü olarak temellendirir ve bunun devrimci bir çözüme ulaştırılmasını getirir. Çeşitli tür çelişkiler ve bunlara çeşitli çözümler getirme yolları vardır. Sosyalizm de çelişkilerle yürür, ancak bu çelişkilerin kendine özgü bir doğası vardır (bak. *Uyuşan ve Uyuşmayan Çelişkiler).* Diyalektik çelişki kategorisi nesnelerin çelişkili doğasıyla hep daha yakından karşı karşıya kalan modern doğabilim için de metodolojik açıdan önem taşır. Marxçılık–Leninçilik, çelişki kategorisini, çelişkilerden ya da çelişkilerin çözüme ulaştırılmasından hiçbir çekincesi olmayan insan tarafından dünyanın bütünsel bir biçimde özümlenmesine dayanan görüşler sisteminin bir parçası yapmıştır. Bu yasanın ideolojik ve eğitimsel önemi şu olguda dile gelir: Bu yasa tarihsel gelişmenin hiçbir aşamasının sonlu olarak görülmemesini öğretir ve sonsuz çokçeşitliliğe doğru gider.

Kategoriler İnsanın dünyayla evrensel ilişki tarzlarını, kavramlar halinde dile getiren; doğa, toplum ve düşüncenin en genel özsel temel özelliklerini yansıtan terimler. Kategoriler öğretisi çok eskilerde ortaya konmuştur. Felsefi Kategoriler'in gelişmesinde en büyük pay *Aristoteles*'e ayrılır. Aristoteles, Kategoriler sorununu, herhangi bir varlığa ilişkin önermelerin içeriğini o varlığın kendisiyle bağlaşık kılma sorunu olarak görmüştür. Kategoriler öğretisi klasik Alman idealistleri tarafından geliştirilmiştir. *Kant*'a göre, Kategoriler, algılanabilir şeyleri kavrayabilmemizin evrensel biçimleridir, a priori gözleyicilik ve akıl biçimleridir. *Hegel*, Kategoriler'i mutlak tinin kendinden gelişmesinin ve kendini belirlemesinin evrensel gelişme biçimleri olarak görmüştür. Hegel'e göre, Kategoriler'in karşılıklı bağıntısı, en sonunda, bu kategorileri kendinde cisimleştiren tarihe kendi tonunu ve ritmini kazandırır. Modern burjuva felsefesinde, özellikle de *yeni-pozitivizm*'de, Kategoriler ya görmezlikten gelinir ya da insan deneyimini düzene koymanın öznel ve «en uygun» biçimleri olarak, deneyimsel verilerin «kab»ları, belirli linguistik oluşumlar olarak görülür. Bazı idealist felsefe okulları (*Yeni-Thomascılık*, kişiselcilik), Kategoriler'i salt tinsel, aşkın özneler olarak alırlar. Marxçı felsefe açısından, Kategoriler, tarihsel bilme ve toplumsal praksis süreci içinde oluşur; tinin etkinliğine değil, insanın somut etkinlik yöntemlerine, karşılıklı ilişki biçimlerine dayanır. Diyalektik maddeciliğin temel Kategoriler'i şunlardı: Madde ve hareket, zaman ve mekân, nitelik ve nicelik, ölçü; tikel, özel ve genel, çelişki, öz ve görünüş, içerik ve biçim, zorunluluk ve rastlantı, olasılık ve gerçeklik. Kendi içsel karşılıklı bağıntısı içinde, Kategoriler, insanın dünyayla ilişkisinin evrensel biçimlerinin nesnel, tarihsel karşılıklı bağımlılığını yeniden üreten bir sistemi oluştururlar; bu sistem, doğal varlık biçimleri ile toplumsal yaşam biçimlerini yansıtır. Bir Kategoriler sistemi kurmanın temel ilkesi, *tarihsel olan ile mantıksal olan*'ın birliği, soyuttan somuta, dışsal olandan içsel olana, görünüşten öze gidiştir. Öbür bilimlerde de olduğu gibi, Marxçı felsefenin Kategoriler'i, kapalı, değişmez bir sistem oluşturmaz. İnsanın dünyayı dönüşüme uğratarak dünyanın bilgisini edindiği süreç içinde insan etkinliğinin gelişmesiyle birlikte, Kategorilerin sayısı da artarak içerikçe zenginleşir. Gelişen gerçekliğin özsel bağıntılarını ve doğanın, toplumun ve düşüncenin yasalarının gelişmesini yansıttıkları için, Kategoriler'in de yansıttıkları bu fenomenler kadar devingen ve esnek olması gerekir.

Katharsis İlkçağ estetiğinde sanatın insan üstündeki etkisini betimleyen bir kavram. Katharsis sözcüğü Yunanlılarca birçok anlamlarda; dinsel, etik, psikolojik ve tıbbi anlamlarda kullanılmaktaydı. Katharsis üstüne literatürde, Katharsis'in özü üstüne oybirliğine rastlanamaz. Katharsis, görüldüğü kadarınca, estetik coşkularda birleşen psikolojik (büyük bir coşkusal gerilimden sonra boşalma) ve etik (insanın duygularını soylulaştırma) öğelerini içine almaktadır.

Katmanlaşma, Toplumsal Toplumun yapısı üstüne bir burjuva sosyoloji öğretisi. Bu öğretiye göre, toplum toplumsal katlara ya da katmanlara ayrılır; bu katmanlar, ekonomik, politik, biyolojik, ırksal, dini ve daha başkaca ölçütlere bağlı olarak, ortaya konursa da burjuva sosyologlar arasında bu ölçütlerden hangisinin belirleyici olduğu üstünde bir düşünce birliğine rastlanmaz. Toplumsal Katmanlaşma, toplumun sınıflara ayrılmasını da içine almakla birlikte, böyle bir şey (uğraş, mesken, yerleşme alanı, gelir vb.) asli olmayan ölçütlere dayandırılır. Burjuva sosyologlara göre, Toplumsal Katmanlaşma, akışkanlık gösterir; çünkü, *toplumsal* devingenlik'e,

yani insanların çeşitli katmanlar arasında gidip gelmesine dayanır. Toplumsal Katmanlaşma Kuramı, üretim ilişkilerine bağlı sınıfsal ayrılmalar yerine ikincil ve türevsel yapıları koyduğundan, sınıfsal eşitsizliğin ve sömürünün korunmasına yardım eder. Sınıfsal ayrılmanın gerçek ölçütü olarak insanların üretim araçlarıyla olan ilişkisini ortaya getirişiyle, Marxçılık–Leninçilik, sınıfsal toplum yapısı üstüne bilimsel bir kuram da ortaya getirmiştir. Öte yandan, Marxçı sosyoloji, toplumsal *işbölümü*'nün bir sonucu olan sınıf içi bölünmeleri (toplum katmanlarını, toplum öbeklerini) inceler.

Katoliklik *Hıristiyanlık*'ın başlıcalıkla Batı Avrupa ve Latin Amerika'da yaygın bir biçimi. Katoliklik'in dogmatik ayrılıkları şunlardır: Kutsal Ruh'un yalnızca Tanrı'dan değil, ama Tanrı ile Tanrı'nın Oğul'undan süreçlenmesi; Araf'a ilişkin doğmalar, Hz. İsa'nın yeryüzünde Vekil'i olarak Papa'nın yüceliği, Papa'nın yanılmazlığı vb. Katoliklik'i *Ortodoksluk*'tan ayıran yanlar da şunlardır: Dinadamlarının evlenmemişliği, Meryem Ana tapınısı vb. Vatikan, Katoliklik'in dünya merkezi olup, ideolojik, politik ve ekonomik yönden tekelci burjuvaziye bağlıdır. Katoliklik, kendi etkisini Katolik partilere, işçi sendikalarına, gençlik ve kadın örgütlerine, eğitim kurumlarına, basına ve yayınevlerine vb. kadar uzandırır. Modern Katoliklik, kendi öğretisini doğabiliminden edinilmiş verilerle güçlendirmeye, toplumsal–siyasal yaşamı da Katolik «toplumsal öğreti»yi ilan ederek etkilemeye çalışır. Son yıllarda, Katoliklik, Katolik dogmaları ve dinsel törenleri modernleştirerek, dinsel törenlerde yerel dil kullanarak; Asya, Afrika ve Latin Amerika halkları arasından rahipler yetiştirerek, kilisenin «depolitizasyon» sloganlarını yayarak vb. halk arasındaki konumunu güçlendirme yollarını aramaktadır. Halkın duygularını gözeten birçok Katolik rahip, toplumsal reformları ve sağduyulu, gerçekçi bir siyasal çizgiyi desteklemekte, bunun için de Papalar'ın yönergelerinden, özellikle de Papa II. John Paul'un «Redemptor hominis» yönergesinden yararlanmaktadırlar. Papa XIII. Leo'nun «Eterni patris» yönergesi, *yeni–Thomascılık* tarafından Katoliklik'in resmi felsefesi ilan edilmiştir.

Kautsky, Karl (1854–1938) Alman tarihçi ve iktisatçı; Alman Sosyal Demokratları ile İkinci Enternasyonal'in önderlerinden ve kuramcılarından, Merkezcilik'in bir ideologu. İlk başlarda, Kautsky, *Lassalle*'ın, *anarşizm*'in ve *pozitivizm* felsefesinin düşüncelerinden etkilenmiştir. 1870'lerin sonlarından sonra Kautsky, Sosyal Demokrat basına etkin katkılarda bulunmuş, özellikle de 1881'de Marx ve Engels ile tanışmasından sonra Marxçılık'ın bir yandaşı olmuştur. Kautsky, *Karl Marx ökonomische Lehren* (1887, Karl Marx'ın Ekonomi Öğretisi), *Vorläufer des neueren Sozialismus* (1895, Tarım Sorunu), *Der Ursprung des Christentums* (1908, Hıristiyanlığın Kökeni) gibi Marxçılık düşüncelerinin yayılmasında büyük bir katkısı olmuş bir dizi yapıt kaleme almıştır. Lenin'in de belirttiği gibi, Kautsky nasıl bir Marxçı tarihçi olunacağını biliyordu. Ancak, daha o zamanlarda, Kautsky, oportünistçe yanılgılara düşerek, Engels'in kendisini eleştireceği yolda, Marxçılığı çarpıtmıştır. 1910'da, Kautsky, Alman Sosyal Demokrat Partisi içinde bir «merkez grup» oluşturmuş; daha sonra da Marxçı felsefede yanlılığı yadsıyarak, devrimci Marxçılığa açıkça karşı olmuştur. *Die Diktatur des Proletariats* (1918, Proleterya Diktatörlüğü) adlı çalışması, Lenin tarafından, Marxçılığın darkafalıca bir çarpıtılışı olarak, Marxçılığı lafta kabul ederken uygulamada ona ikiyüzlüce ihanet etme olarak nitelendirilmiştir. Kautsky, Marxçılık karşıtı «ultra emperyalizm» kuramının babasıdır. Kautsky, Rusya'daki sosyalist devrime düşmanca bir tavır takı-

narak, ölünceye kadar Sovyetlere karşı bir propaganda yürütmüştür. Kautsky'nin ihaneti Lenin tarafından *Proleterya Devrimi ve Dönek Kautsky* adlı kitabında mahkûm edilmiştir. Felsefi görüşleri açısından Kautsky, maddecilik öğelerini idealizm öğeleriyle bileştiren eklektik bir kişi olmuştur. İki ciltlik *Die materialistische Geshichtsauffassung* (1927/29, Maddeci Tarih Anlayışı) adlı çalışmasında, Kautsky, diyalektik ve tarihsel maddeciliği, özellikle de sınıflar ve devlet sorusunu çarpıtmıştır.

Kavelin, Konstantin Dimitriyeviç (1818–1885) Rus idealist filozof, tarihçi ve siyasetçi. Gençliğinde bir *Batıcı* ve *Belinski* ile *Herzen*'in bir hayranı olan Kavelin, 1850'lerde *Sovremennik*'in yayımcılarıyla ve Herzen ile kopmasına yol açacak biçimde bir liberal olmuştur. 1860'larda ise felsefeye dönerek, siyasi ve etik görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. *Zadacha Psikhologii* (1872, Psikolojinin Amacı) ve *Zadachi Etiki* (1885, Etiğin Amacı) adlı çalışmalarında, Hıristiyan etiği haklı göstermek için psikolojiden yararlanma yoluna gitmiştir. Felsefe, Kavelin'e göre, bireysel insan ruhunun bilimi haline, kendi maddi taşıyıcısına bakılmaksızın ahlaki–manevi dünyayı açıklayan psikoloji haline gelmelidir. Kavalin, irade özgürlüğü düşüncesini desteklemiştir. Kavelin'in kuramının sağlıksızlığı *Seçenov* tarafından Kavelin'in *Psikolojinin Amacı* adlı kitabına ilişkin görüşlerinde ortaya konmuştur.

Kavram *Dil*'e bağlı olarak bilme aşaması içinde, dünyayı, yansıtma biçimlerinden biri, nesne ve fenomenleri genelleştirmenin bir biçimi (yöntemi). Kavram, belli bir sınıftan nesneleri özgül özniteliklerine göre genelleştiren düşünceyi de gösterir. Ayrıca, aynı bir sınıftan nesneler (atomlar, hayvanlar, bitkiler, toplumsal–ekonomik oluşumlar vb.) de farklı özniteliksel toplamlarına göre Kavramlar'ı oluşturacak biçimde genelleştirilebilirler. Nesnelerin içeriklerini kuşatan ve ona göre genelleştirilen öznitelikler ne denli öze ilişkinse, Kavramlar'ın değeri de o denli yüksek olur. Kavram, nesnelerin bir kavram içinde genelleştirilmiş öbür genel öznitelikleri Kavram'ın ana içeriğinden çıkarsanıyorsa, belirli bir bilgi sistemi haline gelir. Bilginin ilerlemesi, her şeyden önce, nesnelerin özünü daha derinden saptayarak, bu yolla da bu nesnelerin yansımalarını kendileriyle daha çok uygunluk içinde ortaya koyarak Kavram'ın gelişmesini, (belli bir nesneye ilişkin) bir Kavram'dan öbürüne geçişi gösterir. Kavramlar, bir dildeki sözcüklere anlamını (bak. *Düzanlam* ve *Anlam*) verirler. Kavram'ın mantıksal işlevlerinden biri de, belirli öznitelikler yoluyla düşüncede pratik ve bilme açısından bizi ilgilendiren nesneleri seçmeye yardım etmesidir. Bu işlevinden dolayı Kavramlar sözcükleri belirli nesnelere bağlarlar, bu da sözcüklerin tam anlamlarını belirleyerek bunlarla düşünme sürecinde işgörmeyi olanaklı kılar. Nesne sınıfları ile bunların genelleştirilmesinin Kavramlar içinde verilmesi, doğa yasalarının bilinmesinin ayrılmaz bir koşulunu oluşturur. Her bilim, bilimde birikmiş bilginin yoğunlaştığı belirli Kavramlar'la işgörür. Kavram'ın oluşması, duyusal yansıtma biçimlerinden Kavram'a geçiş, *karşılaştırma, çözümleme ve bireşim,* soyutlama, *düşünselleştirme, genelleştirme* ve şu ya da karmaşıklıkta *çıkarsama* biçimleri gibi yöntemlerin uygulanmasına tanıklık eden karmaşık bir süreçtir. Öte yandan, bilimsel Kavramlar, daha en başından, nesnelerin varlığına ve doğasına ilişkin varsayımsal sanılar temelinde ortaya konur (örneğin, atom Kavram'ı böyle ortaya çıkmıştır). Gelişme yasalarının ve eğilimlerinin bilgisine dayanılarak, bazı nesnelere ilişkin Kavramlar, o nesne ve fenomenlerin kendilerinin ortaya çıkışından önce oluşturulabilir (örneğin, komünizm Kavramı). Nitekim, Kavramlar'ın oluşması, ortaya ko-

nan Kavramlar'ın başarıyla kullanılması, nesnel gerçekliğin bu Kavramlar içinde tam olarak yansıtılmasına bağlı olmakla birlikte, düşüncenin etkin ve yaratıcı karakterini bize gösterir. Her Kavram bir somutlama olup, gerçeklikten bir ayrılma gibi görünür. Aslında, bir Kavram'ın yardımıyla, kendi asli yanları ayrılıp araştırılarak, gerçekliğin daha derinden bir bilgisi edinilir. Öte yandan, somut-olan, belli bir Kavram'da yansımasını tam olarak bulamadığından, kendi çeşitli yanlarını yansıtan bir Kavramlar toplamıyla belli bir dereceye kadar tam olarak yeniden üretilebilir. Gerçekliği tam eksiksiz olarak yansıtabilmesi için, Kavramlar'ın, Lenin'in sözleriyle, «özenle biçimlendirilmesi, dünyayı kucaklayabilmeleri için, esnek devingen, görece, karşılıklı bağlantılı, karşıtlar halinde birleşmiş olarak ele alınması gerekir» (cilt 38, *Felsefe Defterleri*, s. 146). Bu belge, Kavram üstüne *diyalektik mantık* öğretisinin en özsel yanlarından birini oluşturur. Kavram, tüm modern bilimin gelişmesiyle onaylanmış olup, bilimsel bir bilme yöntemi olarak da hizmet eder.

Kavramcılık Başlıcalıkla Abélard, Salisburyli John ile daha başka adlara bağlı bir iskolastik felsefe kuramı. *Tümeller* üstüne tartışmada, kavramcılar, gerçekçilik (bak. *Gerçekçilik, Ortaçağda*) öğretisini olduğu kadar, nominalistler (bak. *Nominalizm*) gibi, tikel nesneler dışında tümelin varlığı öğretisini de yadsımışlar; ama nominalistlere karşıt, gerçeklik öğretisini de bilgisinin özel bir biçimi olarak genel a priori kavramların varlığını kabul etmişlerdir. *Locke*, Kavramcılık'a yakın görüşler öne sürmüştür.

Kavramın Kaplamı ve İçeriği Bir *kavramın* karşılıklı bağıntılı iki yanı. Kaplam, bir kavramda genelleştirilen bir nesne sınıfıdır; içerik ise, nesnelerin belli bir kavram içinde genelleşip ayırdedildiği (genellikle asli) temel özelliklerin toplamıdır. Bir kavramın içeriğini formülllendirirken, belli sınıftan nesnelerde özdeş (genel) olanı ayırtederiz; oylumun kendi bir özelliği olarak, öğeler (içeriği barındıran temel özelliklerin taşıyıcısı olan nesneler ile parçaların (türlerin,) belli bir sınıfın altsınıflarının, ayrışıklığı, o sınıftan nesneler arasındaki ayrımı ortaya koyar. İçerek ile kaplam arasında, biçimsel mantıkta tamçevrik ilişkisi yasası içinde dile getirilen bir bağıntı vardır.

Kazlye bak. Belit.

Kendiliğindenlik Kendinden-etkime; dış tepilerden çok içtepilerden kaynaklanan süreçler; içsel dürtüler üstünde etkime gücü. Felsefi kendiliğindenlik anlayışı, ilk kez, *zorunluluk* ve *rastlantı, olanak* ve *gerçeklik* ile özgür irade sorunlarıyla ilişkili olarak ilkçağ atomcuları tarafından çözümlenmiştir. Kendiliğindenlik'in kabülü tanrı yazgısına inancı ya da gerçekliğin teolojik yorumunu dışarda bırakmaz. Nitekim, *Leibniz*'in monadolojisinde her *monad* mutlak biçimde kendiliğinden olup, kendine yeterli bir dünya kurar, bütün monadlar bir *öncel düzen* dünyasını oluşturur. Diyalektik maddecilik, Kendiliğindenlik'i maddenin özgül bir temel özelliği olarak, maddenin kendinden hareketinin kendini bir gösteriş biçimi olarak tanımlar. Kendiliğinden hareketin ve gelişmenin kabulü, gelişen nesne üstündeki dış etkilerin, bir bütün halinde nesnel dünya ile bu nesnenin karşılıklı ilişkisinin gözönüne alınmasını dışarda bırakmaz. Nesnel dünyadan bağımsız, belirlenmez bir «özgür irade» olarak idealist Kendiliğindenlik anlayışı bütünlükle tutarsız bir anlayış olup, bilimsel olgularla çelişir.

Kendiliğindenlik ve Bilinçlilik Tarihsel maddeciliğin nesnel tarihsel kurallılık ile insanların amaçlı etkinliği arasındaki ilişki-

yi betimleyen kategorileri. Kendiliğindenlik dendiğinde, bundan, ekonomik ve toplumsal yasaları insanlarca bilinmeyen, dolayısıyla insanların denetimi dışında kalan, doğal yıkıma yolaçacak gücü olan, insanların kendi bilinçli çabalarının konulmuş hedeflere ulaşmaya yetmediği, hatta hiç beklenmedik sonuçlar getirdiği bir toplumsal gelişme sürecini anlamak gerekir. Tarihsel etkinlik, insanlar toplumsal gelişmenin bilinen nesnel yasalarıyla uygunluk içinde böyle bir etkinlik içine girmişlerse ve konulmuş hedeflerin ulaşılmasına yönelik olarak bu yasaları kendi amaçlarıyla uygunluk içinde yönetiyorlarsa bilinçli bir etkinlik olur. Bütün sosyalizm-öncesi toplumsal-ekonomik oluşumlar, bir kural olarak, kendiliğinden gelişmiştir. İktidarın işçi sınıfına geçmesi ve özel mülkiyetin yerini üretim araçlarında kamu mülkiyetinin alması, tarihte yeni bir dönem, tarihin bilinçli olarak yapılışı dönemini getirmiştir. Ancak, insanların sosyalizmdeki tarihsel etkinlikleri ile daha önceki oluşumlardaki etkinlikleri arasındaki ayrım mutlak değildir. Daha önceleri de, insanlar, kendi etkinliklerini belli bir dereceye kadar tarihin nesnel yasalarına dayandırmışlar ve tarihsel zorunluluğun kendini gösteriş biçimlerini yavaş yavaş tanımışlardır. Böyle bir şeye özellikle toplumsal gelişmenin dönüm noktalarında, nesnel yönden olgunlaşmış işlerin etkisi doğrultusunda (örneğin, burjuva devrimlerinde) rastlanır. İşçi sınıfı hareketinin bir özelliği de, Marxçılık tarafından bulgulanmış tarih yasalarına yaslanarak ana gelişme eğilimini önceden görebilmek ve buna uygun biçimde hedefe ulaşmada amaçlı olarak eyleme geçebilmektir. Sosyalizm, bilinçli etkenin artan rolüne tanıklık eder. Öte yandan, kendiliğindenlik öğeleri sosyalizmde de sürer, çünkü toplumbilimin çeşitli sorunları bütünlükle daha işlenmemiş olduğu gibi, nesnel yasalardan da sonuna kadar daha yararlanılmamıştır ya da burda da toplumsal bilinç toplumsal varlığın gerisinde kalmış olabilir. Kendiliğindenlik ve bilinçlilik sorusu, kitlelerin yönlendirilimine bağlı olarak, hem kuramsal, hem de pratik siyasal önem taşır. Marxçılık-Leninçilik, bir yandan kendiliğindenliğe ve işçi sınıfı partisinin bilinçli örgütleyici etkinliklerini küçümseyen oportünizm ile *revizyonizm*'e karşı mücadele verirken, öte yandan, nesnel yasaları ve kitle bilincini görmezlikten gelen ve iradeci karar ve eylemlere dayanan *iradecilik*'e karşı da mücadele verir.

«Kendinde-Şey» ve «Bizim-İçin-Şey» Felsefi terimler olup, bu birincisi, kendinden, bizden ve bizim bilgimizden bağımsız olarak varolan şeyler anlamına gelirken, ikincisi bilme sürecinde insana kendini açık eden şeyleri gösterir. Bu terimler, «kendinde-şeyler»i bilmenin olanaksız olduğunun öne sürüldüğü 18. yüzyılda özel bir önem kazanmıştır. İlk kez *Locke* tarafından ortaya sürülen bu önerme, bizim ancak «kendinden-şey»den bütün bütüne sıyrılmış olan fenomenlerle ilgili olduğumuzu söyleyen *Kant* tarafından ayrıntılı olarak geliştirilmiştir. Kant'a göre, «kendinde-şey», aynı zamanda, Tanrı, özgürlük vb. doğaötesi, bilinemez, deneyime kapalı özler anlamına da gelir. Şeylerin derin bilgisini elde etme olanağı öncülünden yola çıkan diyalektik maddecilik, bilmeyi «kendinde-şey»i pratik deneyime dayanarak «bizim-için-şey»e çevrime süreci olarak görür (bak. *Bilme, Teori* ve *Pratik*).

Kendinden-Hareket Kendi kaynağı ve nedeni kendinde yatan şeydeki hareket. Kendinden-Hareket anlayışı, doğada değişimin tek nedeni olarak «dış tepi» anlayışının karşıtında yer alır. Felsefe tarihinde, Kendinden-Hareket kategorisinin kökeni ve gelişmesi, önce dünyanın «başlangıç»ı sorusuna, dünya süreçlerinin ilk nedeni sorusuna, daha sonra da somut gelişme süreçlerini açıklamadaki zorluklara bağlı

olmuştur. İlkçağ maddecileri hareketi doğanın kendi içindeki güçlerle ve temel özelliklerle; yani, ilk öğelerin bileşimi ve ayrışımıyla (İyonya felsefesi), «sevgi» ve «nefret»le (bak. *Empedokles*), atomlarla ve boş uzayla (bak. *Leukippos, Demokritos*) açıklamaya çalışmışlardır. Değişimin düşünsel bir aşkın öğeden türetilmesi, idealist sistemlerin bir özelliğidir (bak. *Platon*). Hareketin nedenini anlama sorunu, özellikle dünyanın yaratılışına ilişkin Hıristiyan dogmanın ortaya konuşuyla ön plana çıkmıştır. Dünyanın Kendinden-Hareket'ini tanıtlamak için dünyanın kendi içindeki hareketinin kaynağını ve işleyiş tarzını açığa çıkarmak gerekiyor, ancak teoloji bu kaynağı dünyanın dışına çıkarıyordu (Tanrının etkinliği). Mekanik değişim anlayışı, kuramsal olarak tutarsız bir anlayıştır, çünkü «ilk tepi» düşüncesine karşı olmadığı gibi (Newtoncu mekanik), gerçek gelişme süreçlerini de açıklayabilme gücünde değildir. Kendinden-Hareket'i bilimsel olarak açıklamak için düşünme yönteminde kökten bir dönüşüm gerekiyordu; burada da diyalektik maddeciliğe gereksinim vardı. Spinozacı *causa sui* (kendinin nedeni) düşüncesi, Leibniz'in kendinden-hareket eden ve kendini-belirleyen cevher olarak monad ilkesi; yeryüzünün, gökyüzünün ve insanın gelişmesine ilişkin Kantçı düşünceler, *Schelling* felsefesinde evrim düşüncesi, son olarak da *Hegel*'in idealist diyalektiği, bütün bunlar, Kendinden-Hareket anlayışının gelişmesindeki dönüm taşlarıdır. Kendinden-Hareket'e ilişkin maddeci yaklaşımı tutan Marxçı felsefe, bu kategorinin diyalektik bir içeriği olduğunu, metafiziki ve evrimci gelişme (basit azalma, çoğalma, yineleme) anlayışıyla bağdaşmaz olduğunu ve karşıtların birliği ve çatışması olarak diyalektik gelişme anlayışına ayrılmaz biçimde bağlı olduğunu vurgular.

Kendini-Gerçekleştirme Etiği Burjuva etik kuramında 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış bir eğilim. Bu eğilimin sözcüleri arasında çeşitli okullardan fizoloflar, nesnel idealistler (İngiltere'de *F. Bradley, J. McTaggart*, ABD'de *J. Royce*) yanısıra, Amerikalı ve Fransız kişiselciler *(B. Bowne, M. Calkins, E. Mounier)* ile İtalyan yeni-Hegelci Crooce de yer alır. Kendini-Gerçekleştirme Etiği'ne göre, ahlâki etkinliğin hedefi, her bireyin kendi benzersiz «iç Ben»in gerçekleştirmesinde yatar. İnsanoğlu eylemlerinin etik değerinin bu eylemlerin kendi özgünlüğünden ve kendine özgü kişisel niteliğinden geldiği anlayışı buradan kaynaklanır. Ahlaklılığın temel ölçütü olarak bireyciliğin alınışı, iradeci sonuçlamalara varılmasına yol açar. Kendini-Gerçekleştirme Etiği'nin kuramcıları, birçok bireysel «Ben»i tüm kuşatıcı (Tanrı olarak yorumlanan) bir «mutlak Ben» sistemi içine sokarlar; burada, bu birincisi, ikincisine göre tek bir bütünün parçalarıdır. Bu sistem, öne sürüldüğüne göre, çıkarlar arasında bir uyumun kurulmasına yardım eder; yani, yalnızca kendi bireysel benliğinin yol göstericiliğinde insan bütüne, yani topluma hizmet eder. Kendini-Gerçekleştirme Etiği'nin düzeni savunucu özelliği, bireyin tarihsel-olmayan, toplumüstü bir sistem olarak gösterilmeye çalışılan burjuva toplum yasalarına tüm yönleriyle boyun eğmesini haklı göstermesinde görülür.

Kendinin-Bilinci İnsanın kendini nesnel dünyadan ayırt edişi süreci, dünyayla olan ilişkisinin farkında oluşu; bir kişilik olarak kendisinin, kendi davranışlarının, eylemlerinin, düşüncelerinin, duygularının, istek ve çıkarlarının farkında oluşu. Hayvanlar kendi bulundukları etkinliklerle özdeştirler, kendi bulunumlarıyla doğayı değiştirirler, yani doğaya doğrudan doğruya ilişkindirler. Ancak, insan, kendi pratik etkinliğiyle, her şeyden önce de aletler kullanarak, doğayla olan ilişkisini dolayımlılaştırır. Emek dolayısıyla, insan, doğayla olan göbekbağını koparır. Doğayı değiştirerek,

kendisini de değişime uğratır. Emek süreci içinde ürünler üreterek, daha önce de olduğu gibi, kendini yeniden üretir ve kendi etkinliğinin nesnesinde kendi ürününü algılar. Üretici olarak kendisini kendi etkinliğinin nesnesinden ayrıştırır. Ancak, emek, her zaman için toplumsal olduğundan, insan, belli bir tarihsel sistemin üyesi olarak kendisinin farkına varırken, öbür insanlara da kendi gözüyle bakar. *Dil,* Kendinin–Bilinci'nin oluşmasında önemli bir rol oynar. Kendinin–Bilinci (bir önsunum olarak), *bilinç* ile birlikte aynı anda onun bir türevi olarak ortaya çıkar ve ancak insanoğlunun gelişmesinin oldukça yüksek bir aşamasında kendini gösterir. İlk başta insan nesneden kendisini ancak ayırt eder; daha sonraları, Kendinin–Bilinci, genssel, kolektif bir öğe olarak kendini gösterir; çünkü, genste massedilmiştir. Gentil sistemin çöküşü, uygarlığın başlaması ve bireyin boy göstermesiyle birlikte, kişinin Kendinin–Bilincinde ortaya çıkmıştır. Filozoflar, değişik çağlarda Kendinin–Bilinci'ni etkin *bir ilke olarak ele almışlar ve insanın pratik etkinlik*'ini bu ilkenin kendini gösteriş biçimine indirgeme yoluna gitmişlerdir (bak. *Fichte; Hegel, Sol Hegelciler*). Öte yandan, Kendinin–Bilinci, çoğu zaman nesnel dünyanın kendisini yaratan bir şey olarak görülmüştür. Kendinin–Bilinci, etkin bir ilke olarak, ancak insanın toplumdaki üretici etkinliğinin bir sonucu olarak anlaşılabilir.

Kentleşme İnsanların yerleşiminde kentlerin rolünün gittikçe artması sonucunda, kent yaşamının tarihsel olarak yayılma süreci. Böyle bir şey, üretici güçlerin bulundukları yerlerdeki değişimleri; toplumun, toplumsal, demografik ve kültürel yapısındaki değişimleri de kapsar. Kapitalizmde, Kentleşme, kendiliğinden olup, dev kentlerin ve yığışmaların (büyük kentlerin) artışına tanıklık eder, toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimleri birlikte getirir ve işsizlik, suç işleme, çevre kirliliği gibi toplumsal hastalıklara neden olur. Batı'daki «kentleşmeye karşı» düşüncelerin gitgide çoğalması buradan kaynaklanmaktadır. Sosyalizm, toplumsal–ekonomik sorunlara etkin çözümler getirme, Kentleşme kurallarının koşullarını yaratma, Kentleşme'nin olumsuz yanlarının ve sonuçlarının üstesinden gelme ve Kentleşme'nin korkunç ekonomik, toplumsal ve kültürel potansiyelinin çokyönlü gelişmesine etkin çözümler getirme durumundadır. Sosyalist toplumda, Kentleşme, *kent ile kır* arasındaki özsel ayrılıkların tarihsel olarak ileriye doğru ortadan kalkmasını hızlandırır.

Kent ve Kır İnsanların birbirlerinden görecelikle bağımsız, iki yerleşim biçimleri. Kent ve Kır, ilk kez, sınıflar–öncesi toplumdan sınıflı topluma geçiş sırasında ortaya çıkmış olup, uyuşmaz toplumsal–ekonomik oluşumlarda çelişki gösterir. Kent ile Kır arasındaki ayrılık, kaçınılmaz biçimde, artan maddi üretimin nesnel bir sonucu olmuştur. Nitekim, maddi üretim, belli bir gelişme aşamasında, kaçınılmaz olarak toplumsal *işbölümü*'nün ortaya çıkmasına, sanayinin tarımdan ayrılmasına yol açar; bu ayrılma, ilk önce, zanaatın toprağın işlenmesinden, kafa emeğinin kol emeğinden ayrılmasında kendini gösterir. Kent ile Kır arasındaki özgül ilişkiler, bir toplumsal–ekonomik oluşumdan öbürüne değişir. Zanaatsal üretimin belirginleşmediği Asyai topluluklarda, yeni oluşan kentler, başlıcalıkla askeri, bürokratik, yönetici ve dini merkezler olmuşlar, kamu işlerinin örgütleyicisi ve Kır'ın topluluk–üstü sömürücüsü durumuna gelmişlerdir. Köleci oluşumlarda, Kent, köleci sınıfın yoğunlaştığı ve Kır'a egemen olduğu hem yönetici, askeri ve kültürel merkezler, hem de zanaatsal üretim merkezleridirler. Feodalizmin boy atmaya başlamasıyla birlikte, ekonomik yaşamın merkezi Kır'a kayar. Egemen sınıfın oldukça büyük bir kesimi kırsal

zümrelerde ve egemenlik alanlarında yoğunlaşır. Ancak, böyle bir şey, Kır ile Kent arasındaki bağ olarak Kent'in rolünü dışarlamaz. Feodalizm geliştikçe, Kent de yalnızca yönetsel olarak değil, ama aynı zamanda zanaat, ticaret ve kültürün merkezi olarak da gittikçe önemli bir rol oynamaya başlar. Buna kent nüfusunun artışı eşlik eder. Kent, Kır üstündeki sömürüsünü lonca üretimi kalemlerinde tekelci fiyat uygulamasıyla vergilendirmeyle olduğu kadar, tüccarların açıkça dolandırıcılığı ve faizciliğiyle de yoğunlaştırır. Kapitalizmde, Kent ile Kır arasındaki çelişki, bu ikisi arasındaki karşılıklı ilişkilerin temelini oluşturur, özellikle de emperyalizm aşamasında keskin bir hal alır. Kapitalizmin ortaya çıkışı ve gelişmesine, genel olarak, dolayımlı üreticinin çöküşü ve köylülere el konulması eşlik eder. Kır'daki emekçi halk çifte bir baskı altında: Hem kırsal, hem de Kır'ı sömürmenin bütün ekonomik ve politik düzeylerine el koymuş bulunan kentli burjuvazinin baskısı altında kalır. Emperyalizmde bütün dünyanın tek bir ekonomik sistemi içine sokulmasıyla birlikte, sınai yönden gelişmiş kapitalist devletler, sömürgeleri ve bağımlı ülkeleri kendilerine hammade ve tarım ürünü sağlayan ambarlara çevirmeye çalışırlar. Sömürgeci sistemin çöküşü, daha önceki birçok bağımlı ülkenin bütünlükle ekonomik bağımsızlıklarına kavuşmasını getirmemiştir. Ancak sosyalizme yönelik ülkeler sosyalist devletlerin yapımıyla emperyalist devletlerden ekonomik bağımsızlıklarına kavuşma olanağını elde edebilmektedirler. Komünist oluşumun ilk aşaması olan sosyalizmde, Kent ile Kır arasındaki karşıtlığın ortadan kalkması sözkonusudur. Özel mülkiyetin ve sömürücü sınıfların ortadan kalkması, buna bağlı olarak da köylülüğün sosyalistçe işbirliği, sosyalist Kent'in Kır'ın ekonomik ve kültürel standartlarını ve gündelik yaşamı ileriye doğru götürecek biçimde düzene koymasına izin verir. Sosyalizm, Kent ile Kır arasındaki karşıtlığı kaldırmakla birlikte, bunlar arasındaki temel ayrılıkları, örneğin maddi ve teknik temel ile kültür düzeyinin gelişmesindeki ayrılıkları, (Kent'te devlet mülkiyeti, Kır'da ise kollektif çiftlik ve kooperatif olmak üzere) iki mülkiyet biçiminin varlığını sürdürmesini, çalışma biçiminin, gündelik yaşamın ve boş zamanının vb. farklı biçimlerde düzenlenmesini ortadan kaldırmaz. Sosyalist Kent önderlik rolünü komünist toplumun kurulmasında da sürdürür ve Kır'da üretici güçlerin gelişmesinde, kollektif çiftlik mülkiyetinin tüm halkın mülkiyeti düzeyine gelmesinde, çiftlikte çalışmanın bir tür sınai çalışma biçimine dönmesinde, kırsal nüfusun refah ve kültür standardının ilerlemesinde kendini gösterir. Kapitalizmin yol açmış ve bilimsel-teknik devrimin yoğunlaştırmış olduğu kısırsız kentleşme, Kentler'in anakentlere dönüşmesi, çevre kirliliğinden arınması vb. sorunların çözümü ancak komünizmde sözkonusudur.

Kesiklilik ve Kesiksizlik Maddi nesnelerin karşıt ama karşılıklı bağıntılı temel özelliklerini yansıtan özsel özellikler. Kesiklilik, maddenin (gezegenler, cisimler, kristaller, moleküller, atomlar, atom çekirdeği vb.) kesikli koşullarının bir özniteliğini; maddenin nitelikçe tanımlanmış yapıları olarak, farklı sistemlerin ayrı kalıcı öğeleri halinde ayrışma derecesini oluşturur. Böyle bir şey, gelişme sürecinin, değişim sürecinin sıçramalı doğasında da dile gelir. Öte yandan kesiksizlik, ayrı kesikli öğelerden oluşan sistemlerin bütünlüğünde, bu öğeler arasındaki ilişkilerin sonsuzluğunda, koşulların değişmesindeki yavaşlıkta, bir durumdan öbürüne yumuşak geçişte açığa çıkar. Kesiklilik ile Kesiksizlik'in birbirinden kopuk bir biçimde araştırılışı, metafizik maddeciliğin tipik bir özelliğidir. Böyle bir şey, Kesiklilik'in (gezegenlerden atomlara kadar) yalnızca belirli tipte maddi öğeler için, Kesiksizlik'in ise yalnızca dalga sü-

reçleri için sözkonusu olabileceğini düşünen klasik mekaniğin posutlarına dayanır. Diyalektik maddecilik, çağdaş fiziğin de onayladığı biçimde, bu özniteliklerin yalnızca karşıtlığını değil, ama karşılıklı bağıntısını, birliğini de vurgular. Örneğin cevher gibi, ışığın da, hem dalga (kesiksizlik), hem de parçacık (kesiklilik) özellikleri taşıdığı artık tanıtlanmış bulunmaktadır. Kesiklilik ile Kesiksizlik'in karşılıklı bağıntısı, *hareket*'in özünü, kendi çelişkili özelliğini dile getirir. Nitekim, hareket, nesnenin kendi durumu ile zaman ve mekân içinde kendi konumunda yer alan kesikli ve kesiksiz değişimlerin birliğinden oluşur. Kesiklilik ve Kesiksizlik diyalektiği, maddi nesnelerin, bunların temel özellikleri ile ilişkilerinin (zaman ve mekân, hareket, alan ile maddenin karşılıklı bağıntısı vb.) kendine özgü özelliklerinin bilimsel olarak kavranmasına olanak verir.

Kesin Buyruk *Kant*'ın etiğindeki bir yasayı belirten felsefi terim. Kant, genel kural halini almış bir söze «buyruk» adını vermiştir. Kant'a göre, bir buyruk ya koşulludur ya da kesin. Bu birincisi, güdülen amaççа koşullu (onun aracı olan) bir genel kuralı dile getirir, ikincisi ise, mutlak bir genel kuralı dile getirir. Kesin Buyruk, herkesin evrensel bir yasa haline gelmesini istediği bir kurala göre, insanın eylemesini buyurur. Kesin Buyruk kavramı, metafiziktir; çünkü, Kant'ın öğretisinde, böyle bir şey, olması gerekenin olanın karşısına mutlak biçimde konuşunu dile getirir. Buysa, Kant'ın döneminde, etiğin kuramsal ilkelerini bu ilkelerin altında yatan pratik sınıfsal çıkarlardan soyarak, bu ilkeleri kavram ve ahlak postulalarının salt ideolojik tanımları olarak gören Alman burjuvalığının pratikteki güçsüzlüğünü yansıtır.

Khrysippos (281/78–208/05) Stoacı okulun başlıca bir temsilcisi. *Stoacılar,* mantığı retorik ile diyalektiğe ayırıyorlardı. Khrysippos, mantığa önermelerin kesin tanımını getirdiği kadar, önermeler mantığına da tüm önermelerin yalın ve karmaşık önermeler halinde sistemsel olarak sınıflandırılmasının kurallarını, doğru ve yanlış kanıtlar (sonuçlamalar) ile tanıtan tanımlarını getirmiştir.

Kierkegaard, Sören (1813–1855) Danimarkalı dinsel filozof, *varoluşçuluk*'un habercisi. Alman romantiklerinin bir tilmizi olan Kierkegaard, daha sonra hem «estetik» olarak adlandırdığı romantik duyguya, hem de Alman idealist felsefesine, en başta da *Hegel*'e karşı olmuştur. Hegel'i evrensel (insanlık, halk, devlet) açısından akılyürüterek kişisellik ilkesinin ontolojik önemini dışarlayan kurgusalcı fiozoflar okulunun başı olarak görmüştür. Kierkegaard'a göre, böyle bir şey, Hegel'in durumunda da görüldüğü gibi, toplumu çıkış noktası alan felsefe açısından bakıldığında anlaşılamaz, çünkü bu durumda, en asli olanı, kişiliğin temelini, onun *varoluş*'unu oluşturan şeyi gözden kaçırmaz. Kierkegaard'a göre, sahici felsefe, ancak «varoluşsal» olabilir, yeni derinden kişisel bir özellik taşır. İnsanı bir «varoluş» olarak alan Kierkegaard, daha sonra varoluşçular tarafından geliştirilen «korku», «yılgınlık» ve «karar» gibi kavramları getirmiştir. Kierkegaard, bireyin üç varoluş tarzı olduğunu, ya da üç tip: Estetik, etik ve dinsel varoluş tarzı olduğunu kabul etmiş ve bu sonuncusunu en yüksek varoluş tarzı olarak almıştır. Kierkegaard'ın dinsel öğretisinin temel kategorisi, «paradoks»tur. Çünkü, Kierkegaard'a göre, Tanrı'nın dünyası ile insanların dünyası ilkece karşılaştırılamaz; inan, mantıksal düşünmeyi reddetmeyi getirir; insanı, insan mantığı ve etiği açısından saçma olan «paradokslar» alanına sokar. Kierkegaard, bu iki alanı birleştirme ya da bu iki alanı birbiriyle bağdaştırma girişimlerini sert bir biçimde eleştirir; yaşamının sonlarına doğru resmi kiliseyle çatışmaya

bir biçimde düşmesinin nedeni de buradan ileri gelir. Kierkegaard'ın düşünceleri yalnızca varoluşçuluğa kaynak olarak hizmet etmekle kalmamış, Kierkegaard'ın dini öğretisi K. Barh'ın diyalektik *teoloji*'sini olduğu kadar, Protestan ve Katolik filozofların öğretilerini de etkilemiştir. Başlıca yapıtları: *Euten–Eller* (1843, *Ya da*), *Furcht und Zittern* (1843, Korku ve Titreme), Begrebet Angst (1844, İçsıkıntısı Kavramı), *Sygdommen til Doden* (1849, Ölüme Götüren Hastalık).

Kırsal Topluluk *İlkel topluluk* tipine giren bir toplumsal topluluk. Erken Kırsal Topluluk büyük aile topluluklarının yöresel birliğinden oluşan bir topluluktur; burada aynı ataların soyundan gelmeye dayanan, hiyerarşik bağlılık ilişkileri yer alır. Geleneksel olarak, erken Kırsal Topluluk'ta şeflik, aile topluluklarından biri tarafından üstlenilir; Kırsal Topluluk, ekonomik, askeri ve siyasi işlere bakar. Burada, toprak mülkiyeti ortaktır, her aile kendi payına düşen toprağı alır. Kırsal Topluluk'un temeli, toplulukların dini yaşamında, üyelerin evlilik ilişkileri ile miras hakkının belirlenmesinde başlıca bir rol oynayan kan yakınlığına dayanır. Kırsal Topluluk, soylular, özgür insanlar ve köylülerden oluşuyordu; mülkiyet ve toplumsal ayrışma ise, azçok güçlü bir sınıfsal oluşum sürecine yol açmıştır. Kırsal Topluluk, *ilkel komünal sistem*'in yerini alan kapitalizm–öncesi toplumsal sistemlerin temelini ya da önemli bir öğesini oluşturur. Tarihte bilinen bütün halklar, Kırsal Topluluk aşamasından geçmiş oldukları gibi, bu topluluğun kalıntılarına sınıflı bir toplumda da rastlama olanağı vardır (örneğin, Rusya'da Kırsal Topluluk kalıntıları 19. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür).

Kısır Döngü Tanıtlanacak olan savı tanıt alma yoluyla *tanıt* öne sürmekten doğan bir mantık yanılgısı. Bu yanılgıya zaman zaman bilimsel çalışmalarda da rastlanır. Marx, A. Simth ile daha başka burjuva iktisatçıların bir Kısır döngü içinde akılyürüttüklerini göstermiştir; burada, meta değerini ücret, kâr ve rantın toplamı oluşturmakta; buna karşılık, ücret, kâr ve rantın toplamı meta değeri tarafından belirlenmektedir.

Kıyas bak. Kıyas Öğretisi.

Kıyas Belitl Kıyasın ana ilkesi olup, *Aristoteles* tarafından şöyle formüllendirilmiştir: «Bir şey, başka bir şeyin öznesiyle yüklemlenmişse, yüklemle yüklenen her şey özneyle de yüklemlenir». Aristoteles, «yüklemlenir» terimi yerine, çoğu kez, «ilişkindir» terimini kullanır ve «A, B'yle yüklemlenmiştir» anlatımını «B, A'ya girer»le özdeş olarak alır. Nitekim, Kıyas Beliti, içerik olarak (içlemsel olarak) yorumlanabileceği gibi, oylum olarak (kaplamsal olarak) da yorumlanabilir. Geleneksel biçimsel mantıkta, Kıyas Beliti'nin önemi, bütün kıyasların ilk kıyasa indirgenmesinde görülür (bak. *Kıyas Öğretisi*). Modern biçimsel mantıkta, Kıyas Beliti sorunu, kıyasın daha geniş belitleştirilişi bağlamında ele alınır.

Kıyas Öğretisi Bir *çıkarsama* öğretisi, tarihte *Aristoteles* tarafından formüllendirilmiş ilk mantıksal *tümdengelim* sistemi. Kıyas'a şöyle bir örnek verilebilir: Eğer «her metal elektrik–iletkense, bazı sıvılar da metalse, o zaman bazı sıvılar elektrik–iletkendir». Her Kıyas üç terimden, yani iki öncül ile bir sonuçtan oluşur ve ikili düzenlendiğinde özne–yüklem yapısının üç önermesini oluşturur. Kıyas Öğretisi'nin ana amacı, belirli bir çıkarsama sonucunun verili öncüllerden gelip gelmediğini kesinleştirmektir. *Matematiksel Mantık* yollarının ve yöntemlerinin kullanılması, Kıyas Öğretisi'nin biçimselleştirilmiş bir kuram olarak kurulmasına olanak verir; burada Kıyas Öğretisi, kesin bir biçimde belitleştirilmiş olup çelişkisizliği gösterilir.

Kiliazm Dünyanın sona ermesinden sonra, yeryüzünde «Tanrı'nın Krallığı»nın bin yıl süreceğine ilişkin bir dinsel öğreti. Kiliazm, Mesih'in geleceği düşüncesine bağlı olarak, *Yahudilik*'te ve erken *Hıristiyanlık*'ta yer alır. Kiliazm düşünceleri, köleler ile yoksullar arasında ilgi görmüştür. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline geldiğinde, dünyanın düzenini değiştirmeye yönelik girişimleri bırakmış, kurtuluşun öbür dünyada olduğu düşüncesine sarılmış, Kiliazm'ı yanlış bir öğreti olarak reddetmiştir. Ortaçağda, Kiliazm, köylülerin ve kentlilerin feodal sömürüye karşı toplumsal başkaldırılarının dini bir kılıfa büründüğü dinden sapmışlık gösteren öğretilerde yeniden dirilmiştir. Kiliazm, bazı dini mezheplerin ideolojilerinin bir parçası olarak hâlâ devam etmektedir.

Kipsellik (mantıkta) Öne sürme derecesine göre bir *önerme*'nin kendi bir özelliği; bir önerme, zorunlu, olanaklı, ilineksel, olanaksız vb. olabilir. Geleneksel mantıkta önermeler zorunlu, olanaklı ve gerçek önermelere ayrılır. Modern mantık, bir önermenin belli bir «mantıkötesi» değerlendirilişi olarak Kipsellik'in temel özelliğini çözümleyebilme olanağını getirir. Kipsellik, mantıksal ya da betimsel olabilir. Önermelerin mantıksal Kipsellik'i salt mantıksal açıdan belirlenir. Betimsel Kipsellikler, her şeyden önce, fiziksel (nedensel) olanları içine alır. Bu ikincisi, önermenin, bazı fiziksel yasalara bağlı olarak, zorunlu, olanaklı ya da ilineksel bir şeyi dile getirip getirmeyişine dayanır.

Kireyevski, İvan Vasilyeviç (1806–1856) Rus yayımcı ve idealist filozof, Slavcılığın (bak. *Slavcılık*) kurucularından ve *«Bilgelik Âşıkları»* çevresinin yandaşlarından; *Yevropeyets* (Avrupalı, 1832) ve *Moskvityanin* (Moskovalı, 1845) dergilerinin yayınlayıcısı. Akılcılığa karşı, dini ve sezgici bilgi kuramına bağlanan Kireyvski'ye göre, bireylerin, ulusların, ulusal öbeklerin; örneğin Slavların, Batı Avrupalıların yaşamı, bir ulusun eğitimini olduğu kadar, tüm bir yaşamını da belirleyen din üzerine kurulmuştur. Slavlarca, başlıcalıkla da Ruslarca vaazedilen Ortodoks dini hakiki din olduğundan, gelecek yalnızca Slavlarındır. Öbür halklar ancak Ortodoks Hıristiyan uygarlığı kabul ederlerse ilerleyebilirler. Yoksa, uygarlık parçalanacaktır (Kireyevski'nin kanısına göre Batı Avrupa'daki durum da budur). Kireyevski, kötüye direnmemeyi, sınıfsal tabakalaşmanın yokluğunu ve (idealleştirdiği) köylerdeki komünal yaşamı, Rus halkının ayırt edici özellikleri olarak görür. Avrupa felsefesinin bazı yanlarını (örneğin, metafizik doğasını) ve burjuva uygarlığı (örneğin, çıkarcılığı, bencilliği) eleştirmiş olmakla birlikte, bütününde, Kireyevski'nin görüşleri, gerek sosyolojide, gerek siyasette ütopyacı ve tutucu olmuştur.

Kişiselcilik *Leibniz*'in *monad*'lar kuramından kaynaklanan ve burjuva felsefesinde yüzyılın başlarında yaygınlık kazanmış olan bir idealist eğilim. Kişiselcilik, kişiliğin en üst gerçeklik ve en üstün manevi değer olarak kabul edilmesine, varlığın en yüksek manevi öğesi olarak görülmesine dayanır. Maddeci dünyagörüşüne karşı, Kişiselcilik, kişilik–tinleri'nin bir toplamı olarak doğa anlayışını çıkarır (bak. *Çoğulculuk*). «En üstün kişilik» Tanrı'dır (teizm). Kişiselcilik'in ABD'deki kurucusu. B. Browne (1847–1960), başlıca sözcüleri de California Okulu'nun başı olan R. Flewelling (1871–1960) ile Boston Okulu'nun başı olan E. Brightman'dir (1884–1953). Bu kişiler, Kişiselcilik'i Protestan teoloji ile birleştirirler. İngiltere'de Kişiselcilik'in en önde gelen temsilcisi H. Carr (1857–1931), Almanya'da da psikolog W. Stern'dir (1871–1938). Ancak, bu kişilerin öğretilerinde, Amerikan kişiselcilerinde görüldüğü gibi, teoloji ile doğrudan bir bağıntı kurulmaz.

Kişiselcilik'e göre, başlıca toplumsal görev, dünyayı değiştirmek değil, kişiliği değiştirmektir, yani kişinin «manevi yetkinlik»ini ileriye götürmektir. Bir grup Fransız kişiselcisinin ise özel bir konumu vardır. E. Mounier (1905–1950) ile J. Lacroix'nın (d. 1900) kurmuş oldukları bu okula bağlı küçükburjuva aydın grubu, (1932'de kurulan) *Esprit* dergisi çevresinde biraraya gelen, daha önce Fransız Direniş Hareketi'ne katılmış, bugün için ise dünya barışı ile burjuva demokrasisini savunan sol Katolik çevreleri temsil etmektedir.

Kişisel Mülkiyet Kişisel kullanım eşyaları, kazanılmış gelir ve tasarruflar ile kişisel toprak parçacıklarının kullanılmasında üretim araçları üstünde sahiplik. Kişisel Mülkiyet, insanın insanı sömürmesinin, başka insanların emeklerinin ürünlerine el konmasının bir aracı olarak hizmet eden özül mülkiyetten özünden ayrılır. Ancak, Kişisel Mülkiyet'in kabul edilmesi, bu mülkiyetin sınırsız çoğalması anlamına gelmez. Sosyalizmde de, kazançsız gelir elde etmek için Kişisel Mülkiyet'in kötüye kullanılması olanaklıdır. Komünizmde, Kişisel Mülkiyet kavramının anlamı kalmaz, çünkü kişisel gereksinimler başlıcalıkla toplumsal fonlardan karşılanacağı için, herkes alacağını toplumdan kendi gereksinimlerine göre alır.

Kişiye Tapınma Bir devlet adamının ya da kamusal kişinin otorotesine sorgusuz başeğme, bu kişinin somut artı özelliklerinin abartılmış bir biçimde değerlendirilişi, tarihsel bir kişiliğin adına fetişistçe gösterilen saygınlık. Kişiye tapınma, kuramsal yönden, tarihin idealistçe ve iradeci biçimde yorumlanışına dayanır; bu yoruma göre, tarihin akışı nesnel yasalarca ya da kitlelerin etkinliğiyle değil, ama büyük insanların (askerlerin, kahramanların, seçkin ideologların vb.) istek ve iradelerince belirlenir. Tarihte büyük kişiliklerin seçkin rolü çeşitli idealist okullarca bir mutlak düzeyine çıkılmıştır (bak. *İradecilik; Sol Hegelciler; Narodnizm*). Kendi doğası gereği, Kişiye Tapınma, Marxçılığa yabancıdır. Çünkü, Marxçılık, bireyin, liderin rolünü sınıf mücadelesinin nesnel akışıyla, kitlelerin tarihi yapıcı etkinlikleriyle sımsıkı bağlı görür. Bir liderin deneyimi ne denli geniş olursa olsun, milyonların kollektif deneyiminin yerini alamaz. Marxçılık–Leninciliik, herhangi bir kişiye Tapınma'yı ve otoriteye körükörüne tapınmayı yasaklar. Sosyalist toplumda Kişiye Tapınma'ya karşı mücadelede başarı, demokrasinin tam biçimde gelişmesiyle sağlanabilir (örneğin, Stalin'e tapınmanın kararlılıkla mahkûm edilmesi ve sonuçlarının üstesinden gelinmesi).

Kitle Bilinci Bir toplumda kitlelerin (sınıfların ve toplumsal grupların) toplumsal bilinci; böyle bir bilinç, bu kitlenin gündelik yaşamlarının, gereksinim ve çıkarlarını yansıtır. Kitle Bilinci, insanların toplumda yaygın düşünce, görüş, kavram, yanılsama ve duygularını da içine alır. Böyle bir şey, toplumsal bilinçte psikolojik düzey ile kuramsal–ideolojik düzeyin bir karışımı olmakla birlikte, kuramsal–ideolojik öğelerin gerçek varlığı ile bunların Kitle Bilincin'deki payı, tarihsel koşullara ve toplumsal bir özne olarak kitlelerin gelişme derecesine bağlıdır. Kitle Bilinci, *kamuoyu*'nu, kitlelerin duygu ve eylemlerini yansıtır. Uyuşmaz sınıflı toplumlarda, Kitle Bilinci, var olan koşulların etkisinin bir sonucu olarak kendiliğinden oluştuğu gibi, ekonomik ve politik yönden egemen sınıfın her türlü yoldan egemen ideolojisinin baskısının bir sonucu olarak da oluşur. Bugün için, kapitalist devletler, kitle iletişim araçlarından yaygın biçimde yararlanmakta, tekellerin ve burjuva devletin çıkarı doğrultusunda Kitle Bilinci'nin yönlendirmenin ince yöntemlerine başvurmaktadırlar. Marxçı–Leninci partiler, emekçi halkın Kitle Bilinci'nin gerçek koşullarını gözönüne alırlar, Kitle

Bilinci'ne bilimsel ve devrimci ideolojiyi getirirler ve kitleleri kendi siyasal deneyimleri doğrultusunda eğiterek geliştirirler. Sosyalizmde, Kitle Bilinci'nin ortaya çıkış mekanizması nitel bir değişim gösterir, *kendiliğindenlik öğesi azalır, etkin ve amaca-yönelik ilkenin önemi ve rolü artar.* Kitle Bilinci'nde büyük çapta bildirişim, kitlelerin toplumsal süreçlerin yönetimine katılmasında büyük bir rol oynar. Kitle Bilinci'nde nitel değişim, tarihin bilinçli olarak yapılışına kitleleri katmanın özsel bir öngereğini oluşturur.

Kitle İletişimi Sayıca geniş ve dağınık izleyici kitlesi arasında, (basın, radyo, sinema, televizyon vb.) teknik araçlar yoluyla bildirişimi (bilgiyi, manevi değerleri, ahlaki ve hukuki normları vb.) yayma süreci. Burjuva sosyologlara göre, Kitle İletişimi'nin sınıflarötesi ve yansız bir özelliği vardır. Öte yandan, Marxçılar, Kitle İletişimi'nin toplumsal olarak koşullu olduğunu vurgularlar. Kapitalist bir toplumda, Kitle İletişimi'nin ana işlevi, varolan stereotip ilişkileri insana dayatmak, insanları egemen ideolojinin çerçevesi içinde tutmaktır. Bu nedenle, *Kitle İletişimi araçları her şeyden* önce burjuva düşünce standartlarını dayatan, insanın eleştirel yeteneklerini körleten ve kesin sınırlı bir dizi standart eylem ve beğeniler aşılayan bir propaganda olarak işgörür. Sosyalizmde ise, temelden farklı bir durum sözkonusdur; burada, toplum, kişisel çıkarlar ile kollektif çıkarların uyumunu sağlama görevini üstlenmiştir (bak. *Bireysel Olan ve Kollektif Olan*). Bu toplumda, Kitle İletişimi'nin başlıca görevi, bireyin çokyönlü, tam olarak gelişmesine yardım etmek, bireyin yaşamda etkin tavrını oluşturmak ve bilimsel bir dünyagörüşünü yaymaktır. Bu ayrım, Kitle İletişimi araçlarının bilimsel bir çözümlenişi için değişik yaklaşım ve yöntemleri getirir. Çoğu Batılı sosyologlar ve sosyal-psikologlar, her şeyden önce, kitle medyalarının izleyici üzerindeki etkisini incelemeye ve propagandanın etkisi altında insanların ne dereceye kadar değiştiğini belirlemeye çalışırlar. Sosyalist toplumda, incelemelerin başlıca nesnesi, izleyicilerin gereksinimlerinin yapısı ve çapı ile bunların Kitle İletişimi araçlarınca ne derecede karşılandığıdır.

Kitle Kültürü «Kitle toplumu»nun tipik bir ürünü, burjuva kültürünün özgül bir işleyiş biçimi. Kitle Kültürü, iyi örgütlenmiş bir tüketim toplumunu gösterir; bireysel ve toplumsal bilinç üzerinde gerekli etkiyi gösterecek ve Kitle Kültürü ürünlerine talebi güvence altına alacak reklâmlarla yüksek düzeyde kollara ayrılmış *kitle ileşitimi* araçları ağını içine alır. Böyle bir şey, insanın yaşamının amacına, dünyada çizeceği yola, toplumsal varlığı ve toplumsallaştırma araçlarını insancıllaştırmaya, insanı eğitmeye ve insanı tekelci devlet kapitalizminin toplumsal-ekonomik ve siyasi kurumlarıyla kaynaştırmaya ilişkin burjuva anlayışların korunup sürdürülmesinin bir aracını oluşturur. Kitle Kültürü'nün başlıca toplumsal işlevleri şunlardır: İnsanların varolan toplumsal ilişkiler sistemi içinde *bütünleştirilmesi; insanların ilgisinin gerçek* yaşam sorunlarının yorumlanmasından kaydırılarak, eğlence kurumlarının kitlece algılanmasına götürülmesi; insanların zihinlerinin psikolojik yönden denetim altına alınması; beyin yıkama; standart gereksinimler, stereoptik düşünme ve burjuva dünya düzenine uyarlanma biçimleri oluşturma amacıyla insanları etkileme, insanı varolan ve bugünkü toplumsal gelişmede gittikçe artan çelişkilerle uzlaştırma. Kitle Kültürü, geniş kitleler arasında kültürel değerler getirmenin bölük pörçük, ama kural olarak, çarpıtılmış bir biçimini oluşturur. Kitle Kültürü, gerçekten demokratik bir kültüre, dünyayı maddi ve manevi yönden egemenlik altına almayı, kültürel ve tarihsel süreci hümanist çizgide geliştirmeyi, insanın manevi zenginliğini yaratıcı yolda

ilerletmeyi ve bireyin ahlakça yetkin kılınmasını amaçlayan bir kültüre temelinden karşıtlık oluşturur.

«Kitle Toplumu» Kuramları Toplumun aldığı eğilimlerle gitgide sanayileşme ve kentleşmenin artması, üretim ve tüketimin standartlaşması, toplumsal yaşamın bürokratikleşmesi, (basın, radyo ve televizyon gibi) kitle medyaları ile *kitle kültürü*'nün yayılması açısından bakan burjuva anlayışlar. «Kitle Toplumu» kuramlarını geliştiren burjuva sosyologlar *(Mills, Fromm, Parsons, Bell)*, kapitalizmi burjuva hümanizm, liberalizm ve romantizm konumunda eleştiriden, kapitalizmi doğrudan doğruya savunuya kadar değişen farklı eğilimler gösterirler. «Kitle Toplumu» kuramları üstüne Marxçı–Leninci çözümleme, bu kuramların gerçek eğilimler açısından olduğu kadar, insanlığın gelişmesi açısından da tutarsızlığını gösterir; bu kuramların burjuva toplumla ilgili eleştirilerine dikkati çektiği kadar (birey ile toplumsal gruplar arasındaki bağlar, kültürel gelişme, kitle iletişim araçlarının toplumsal rolü vb.) günümüz gerçekliğine ilişkin yaşamsal sorunları ele alış biçimine de dikkati çeker.

Klan bak. Kabile.

Klasik Alman Felsefesi Felsefenin gelişmesinde *Kant, Fichte, Schelling, Hegel* ve *Feuerbach*'ın temsil ettikleri evre. Klasik Alman Felsefesi, feodal ilişkilerin 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk yarısında çökmeye başlaması döneminde ilerici burjuvazinin görüşlerinin ideolojik bir anlatımı olmuştur. Klasik Alman Felsefesi, o dönemde, kendi doruk noktasını (İngiliz ve Fransız devrimlerini) geride bırakmış olan burjuva devrim deneyimlerinin kendine özgü biçimde bir genelleştirilişidir. Böyle bir şey, bize, (feodal dağınıklık, burjuvazinin güçsüzlüğü vb.) Almanya'nın o dönemdeki koşullarından, birçok yaşamsal soruna kuramsal–tinsel ya da soyut–duyusal alan içinde bir çözüm getirme çabasından kaynaklandığı üzere, Klasik Alman Felsefesi'nin uzlaşımcı eğilimler göstermesinin nedenini açıklar. Klasik Alman Felsefesi'nin kuramsal kaynakları, tinsel alanda daha önceki deneylerden, özellik de Fransız ve Alman Aydınlanma döneminden, *Descartes, Spinoza* ve *Leibniz*'in akılcılığı ile felsefedeki maddeci çizgiden *(F. Bacon, Hobbes, Spinoza, Gassendi)* devralınan düşüncelerin büyük başarılarını içerir. Klasik Alman Felsefesi, felsefenin düalizm (Kant), öznel idealizm (Fichte), nesnel idealizm (Schelling, Hegel) ve maddecilik (Feuerbach) gibi, bütün belli başlı eğilimlerini temsil eder. Buradaki felsefi konumların bütün çeşitliliğine karşın, Klasik Alman Felsefesi, felsefenin gelişmesinde, kendi içinde bütünsel ve kendi başına bir aşamayı oluşturur. Çünkü kendi içindeki bütün sistemler, birbirinin mantıksal devamıdır. Örneğin Kant'ın felsefesi sistemindeki iç çelişkiler, yani nesnel olarak varolan şeyler olarak «kendinde–şeyler»in kabul edilişi ile bunların bilinebilmesi olanağının olumsuzlanışı, Fichte'nin bu çelişkiyi öznel idealizm çerçevesinde, daha sonra da kendi idealist şemalarını özne ile nesnenin, ideal olan ile gerçek olanın özdeşliğine dayandıran Schelling ile Hegel'in de nesnel idealizm çerçevesinde aşmaya çalışmalarına neden olmuştur. Hegel'e göre, gerçeklik, kendi hareketi ve kendinden gelişmesi içinde alınan gerçeklik kavramın, kategori ve yasalarına karşılık verir; böyle bir şey, Hegel'i nesnelerin diyalektiğini kavramların diyalektiğine uzandırmasına neden olmuştur. Bu arada, Hegel'in idealizmi, düşünceyi kendi içinde mutlaklaştırışı, yani düşünceyi kendisiyle sınırlandırışı sonuna, kendi sistemindeki temel yanlışa yol açmış; diyalektik gelişmeyi özünden kısır döngüye dönüştürmüştür. Hegelci idealizme karşı eleştiri yönelten Feuerbach, mutlak ideayı ve insanın zihinsel gelişme diya-

lektiğini reddetmiş; düşünceyi, bilinci, insanın duyularla gözleyişine; insanın özünü de, duyuların doğal temeline indirgemiştir. Feuerbach'ın gelişme düşüncesini terkedişi kadar, maddeciliğinde yer alan gözleyicilik de, tarihin idealistçe yorumlanmasında görülen bir tutarsızlığa yol açmıştır. Klasik Alman Felsefesi'nin bütün bir gelişimi bize, dünyanın ve insanın bilimsel ve felsefi olarak ancak Klasik Alman Felsefesi'nin başarılarından, özellikle de *diyalektik* anlayışından yararlanılarak maddeci bir temel üzerinde tam olarak kavranabileceğini gösterir. Nitekim, Klasik Alman Felsefesi'nin Marxçılığın kaynaklarından biri kılan şey de bu olmuştur.

Klasikçilik Mutlakçılığın parlak çağlarında (17.–18. *yüzyıllar*), *Avrupa sanatına özgü* bir sanatsal yöntem ve estetik kuramı. Klasikçilik'in N. Boileau'nun *L'Art poétique* (1674, Şiir Sanatı) adlı koşuklu incelemesinde en tam biçimde formüllendirilmiş olan estetik programı, klasik ilkçağın sanatsal yapıtlarını sanata örnek olarak gösterir. Ancak, burada, eski biçimlere yeni bir ideolojik içerik katılmış, yani ulusal çıkarların öne çıkarılışı yoluyla insan psikolojisine bir bakış getirilmiştir. Klasikçilik'te bu estetik program temeli üzerinde yer alan gerçekçi eğilimler, Klasikçilik'in öbür ilkeleriyle, yani saray kültürünün dar sınıfsal karakteri tarafından belirlenen ilkelerle, özellikle de alt zümrelerin «dünyasal» yaşamının bütün bütüne gözardı edilmesiyle çatışır. Böyle bir şey, Klasikçilik sanatını soyut akılcılığa ve şematizme indirgemiştir. Klasikçilik en kararlı biçimde Fransa'da yer almıştır (*Corneille, Racine, Molière, Poussin* vb.). 18. *yüzyılın sonlarında* (*örneğin*, Fransız devrimi döneminde), Klasikçilik çerçevesi içinde genç burjuvazinin devrimci sanatı («yeni klasikçilik») gelişerek tam anlatımını J. L. David'in yapıtlarında bulmuştur.

Klerikalizm Kapitalist ülkelerde dinin ve kilisenin konumunu toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında güçlendirmeye çalışan bir toplumsal–siyasal eğilim. Kendi nesnel sınıfsal rolü uyarınca, Klerikalizm, burjuvazinin egemenliğini pekiştirmeye, emekçi halkın komünist bir dünyagörüşünü ve komünist idealleri benimsemesini engellemeye hizmet eder. Klerikalizm, kilisenin kitleler üstündeki etkisini pekiştirmek için kendi partilerini, işçi sendikaların; köylü, gençlik, kadın örgtülerini kurar. Bu örgütlerden yararlanarak, kilisenin başındakiler «toplumsal barış» düşüncelerini yayarlar. Klerikalizm, İtalya'da, Batı Almanya'da, İspanya'da ve daha başka ülkelerde etkisini göstermektedir.

Kolektivizm *Bireycilik*'e karşıt, *grup* halinde birlikte yaşama ve çalışma ilkesi. Kolektivizm tarihte birçok biçimler almıştır. İlkel toplumda, Kolektivizm, ortak varolma mücadelesinde görülür. Böyle bir şeyin temelinde komünal mülkiyet yatar. Köleci ve feodal toplumlarda, Kolektivizm, üretim araçları üstünde özel mülkiyetten gelen bireycilik tarafından safdışı bırakılmıştır. Kolektivizm, ancak (komünal toprak mülkiyeti gibi) kalıntılar biçiminde kalmıştır. Kapitalizmde ise, bütün bütüne burjuva bireycilik egemendir. Bu arada, proleteryadan gelen yeni bir kolektivizm biçimi de yer almıştır. Fabrikalarda, geniş gruplar halinde üretmenin ve çalışmanın kendi toplumsal doğası, proleterya kolektivlerinin oluşmasına olduğu kadar, işçiler arasında kolektivist görüşlerin yoğrulmasına da yol açmıştır. Sosyalist toplumda, kolektivizm, insan ilişkilerinin genel bir ilkesi, *komünist ahlak*'ın en önemli bir gereği, *sosyalist yaşam tarzı*'nın asli bir özelliği haline gelme durumundadır. Sosyalist üretim ilişkilerini dile getiren kolektivizm'in toplumsal temeli, üretim araçlarında toplumsal mülkiyete ve insanın insan tarafından sömürülmesinin kalkmış olmasına; siyasal te-

meli de, bütün yurttaşların eşitliğine dayanır. Kolektivizm, toplum ile birey arasında bütün toplumun bireyin gelişmesi için uygun koşulları yaratacağı, buna karşılık, bireyin de bütün toplumun gelişmesinin bir koşulu durumuna geleceği ilişkiler biçimini öngörür. Kolektivizm ilkesinin getirdiği başlıca koşullar şunlardır: Yoldaşça karşılıklı yardımlaşma, toplumsal farkındalık ve topluma olan görevin yerine getirilmesi, kişisel çıkarlar ile toplumsal çıkarların birliği, kolektifte eşitlik, kolektife ve aldığı kararlara saygı, bir kişinin eylemlerinden ve yoldaşlarına olan tavrından dolayı kolektife sorumluluk. Kolektif, kişiyi, kişinin gereksinimlerinin karşılanmasını ve kişinin beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesini gözetir. Kolektivizm ilkesi, insanın kişiliğin kalkmasını getirmez. Tam tersine, insan ancak kolektifte gelişerek kendi beceri ve yetenekierini sonuna kadar kullanabilir. Komünizm, Kolektivizm'in en yüksek biçimi sayılır.

Kolektif ve Birey Kolektif kavramı şu özellikleri içerir: a) Ortak işler temelinde bireylerin birlikteliği; b) birleşik eylem ve karşılıklı yardımlaşma; c) sürekli ilinti; d) belli bir örgütlenme. Herhangi bir Kolektif'in bir parçası olan birey (bak. *Birey ve Toplum*), Kolektif ile kesin ilişkiler içindedir. Bu ilişkilerin karakteri, belli bir Kolektif'in işlerlikte olduğu toplumsal çevreye, bu etkinliğin tipine ve doğasına bağlıdır. Örneğin, kapitalist bir işletmede üretim Kolektif'i ile sosyalist üretim Kolektif'i arasında özünden ilişkiler, böyle bir toplum çerçevesi içinde ortadan kalkmayacak biçimde, kişisel çıkarlar ile kolektif çıkarlar arasındaki çatışmayla belirlenir. Sahici özgürlüğün herhangi bir Kolektif üyeliğiyle bağdaşmaz olduğu ve insanın kendi bireyselliğini ancak Kolektif dışında kullanabileceği görüşleri buradan ileri gelir. Kolektif çıkarlarını yanlış biçimde anlaşılması (korporativizm, «*insani ilişkiler*» kuramı) kadar, Birey'e ilişkin yanlış anlayışlarda *(bireycilik, anarşizm)* yine buradan ileri gelir. Sosyalist toplumsal yapı, Kolektif ile Birey arasında, bu her ikisinin ortak çıkarları ve amaçları temeli üzerinde ilişkiler kurulması için elverişli ortamı yaratır. Sosyalist toplumda kamu çıkarları ile özel çıkarların bileştirilmesi ilkesi ve pratiği, etkinlik tipine bakılmaksızın, bütün Kolektifler için sözkonusudur. Birey'in kendi yeteneklerini çokyönlü geliştirebilme yollarını ancak Kolektif içinde edinebileceği, böylelikle de kendi kişisel özgürlüğünün ancak Kolektif'te olanaklı olduğuna ilişkin Marxçı postula, sosyalist toplumda bütün kolektifler için geçerlidir. Ancak, bu postulanın pratikte yürürlüğü, geniş biçimde, Kolektif'in kişisel bileşimi ile üyelerinin çıkarlarına, bu üyelerin karşılıklı ilişkilerinin ne denli içtenlikli ve ilkeli olduğuna; Kolektif başkanının niteliği, yöneticilik gücünü kullanışı, yansızlığı ve üyelerin kendisine saygınlığı gibi özel etkenlere bağlıdır.

Komensky, Jan Amos (1592–1670) Çek pedagog, hümanist ve filozof; iskolastik eğitim sisteminin karşıtlarından; feodalizme, Alman feodal beylerine ve Katolik Kilisesi'ne karşı mücadele veren Moravyalı Kardeşler topluluğunun önderi. Komensky, tüm *tanrıcılık*'a yakın bir Protestan'dı. Komensky'nin duyumcu bilgi kuramında maddeci eğilimlere rastlanır. Komensky'ye göre, bilme, akılcı eğitime yakından bağlı, etkin bir süreçtir. Komensky, bütün insanların bilme ve eğitim görme yeteneğinde olduğunu öne sürmüştür. Sıradan insanlar bilgiye ulaşabilmelidir. Pedagoji tarihinde ilk kez Komensky özel bir bilim olarak bir didaktik sistem ortaya getirmiştir. Komensky'nin didaktik ilkeleri (görsel sunum, öykünme, temrim), doğa yasalarının derin bilgisini olduğu kadar, bilginin akılcı yoldan özümlenişini de gerekli kılıyordu. Komensky'nin ilerici görüşleri, pedagojide daha sonraki gelişmeler üstünde

büyük bir etki bırakmıştır. Başlıca yapıtları: *Janua linguarum reserata*, 1631; *Didactica Magna* (Ana Didaktik), 1657.

Komik-Olan Toplumsal bir fenomenin, insan eylemi ya da davranışının, ahlak standartlarının ya da törelerin nesnel gelişmeyle ve toplumdaki ilerici güçlerin estetik *ideal*'iyle tarihsel açıdan ilintisizliğini gülünç olarak göstermeye çalışan bir estetik kategorisi. Komik-Olan'ın kökeni, doğası ve estetik işlevi, Komik-Olan'a toplumsal bir özellik kazandırır. Komik-Olan'ın kaynağı, toplumsal yaşamın nesnel çelişkilerinde yatar. Komik-Olan'ın yanları çeşitlidir: Yeni olan ile eski olan, biçim ile içerik, amaç ile araç, eylem ile koşullar, kişinin gerçek doğası ile kendi kendisiyle ilgili düşüncesi arasındaki bağdaşmazlıkları yansıtabilir. Komik-Olan, *çirkin-olan*'ı, tarihsel açıdan mahkûm edilmiş olanı, güzel, ilerici ve insancıl olan karşısındaki ikiyüzlüce insanlıkdışı tavrı verebilir . Bu durumda, Komik-Olan, ya gülmeye ya da yergisel olumsuz bir tepkiye yol açar. Herhangi bir insan davranışı, uyumlu gelişmiş birey ideali ile çeliştiği sürece komiktir. Komik-Olan, yitip gitmekte olana karşı mücadelede devrimci eleştirinin güçlü bir aracıdır. Komik-Olan'ın çeşitli yanları yergi, gülmece vb.dir.

Komünist Eğitim İnsanı komünist ilişkilerin öznesi kılacak biçimde, insanın ve özünün çokyönlü dönüşüme uğraması süreci; *insanın uyumlu, bütünsel bir gelişme* gösterdiği ve herhangi bir karşılığa ve ödüle bakmaksızın yaratıcı etkinliğini yürütebilmesi süreci. Komünist Eğitim, bütün bir toplumsal, teknik, ekonomik ve ideolojik dönüşümlerin amacını ve sürekli işlerlik gösteren hümanist ölçütünü oluşturur; sınıf uyuşmazlıklarının, yabancılaşmanın ve insanlıkdışılığın üstesinden gelir; bunun için de, insanın daha yüksek düzeye çıkarılması ve insanın yaratıcı güçlerinin ve kişiliğinin en yükseğinden geliştirilmesi amacıyla koşulların değiştirilmesini ister. Komünist Eğitim, değişen «çevre»nin edilgen bir sonucu olmayıp, her şeyden önce, insanın kendi etkinliğini dönüştürmesi üzerinde etkide bulunur, insanın etkinliğini bölük pörçük etkinlik (bak. *İşbölümü*) olmaktan çıkararak, bütünsel etkinliğe dönüştürür; pratik yaratıcılığı, ahlaklılığı, sanatsal beceriyi, ideolojik bütünlüğü ve insan ilişkileri kültürünü birbiriyle kaynaştırır. Bu etkinlikte, hiçbir eğitim modeli, elde edilmiş hiçbir başarı, nihai görülemez; çünkü, Komünist Eğitim pratiği kendi içeriğini ve normlarını sonsuzca zenginleştirir. Bu zenginleşme, yeni biçimlerin yaratılışını bütün bir kültür tarihinin sonuna kadar özümlenişiyle birleştirerek kaynaştırır. Komünist eğitim, kültürel değerlerin, bireyin ilgisi dışındaki nesneler olmaktan çıkarak, kendisi için bir zenginlik haline gelmesi amacını güder. Komünist Eğitim, bu nedenle, bir devrim niteliği taşır; çalışmaya yönelik komünist tavır, bütün emekçi halkın yararına etkinlikte bulunma isteği haline gelir. Komünist Eğitim, kişinin özgürce gelişmesinin herkesin özgürce gelişmesinin koşulu olduğu ilkesine uygun olarak, herkesin kendini yetkinleştirme yolunu seçmesine tam saygıyı getiren kardeşçe kolektivizm idealine yöneliktir. Komünist Eğitim'in temel görevi, geçmişin kalıntılarından kurtuluş, vicdanlı, uyumlu gelişmiş insanlar oluşturmaktır (bak. *Bireyin Çokyönlü Gelişmesi*). Bu bağlamda, bilimsel, Marxçı-Leninci dünyagörüşünü ve çalışmaya komünistçe tavrı getirecek, komünist ahlak ilkelerini olağan davranış getirecek, normları kılacak, eğitimsel bir çalışma sözkonusudur.

Komünist Emek 1) Dar anlamda, Komünist Emek, olgunlaşmış komünist toplumda, özgür, yaşamsal etkinlik haline gelmiş, böylece bütün insanlar için temel bir zorunluluk halini almış emektir; «hiçbir otori-

tenin ya da devletin koyduğu bir kotaya bağlı olmayan», «belirli bir ödev olarak, birtakım ürünleri elde etme amacıyla yerine getirilmeyen...: Kotalara bakılmaksızın, ödül beklemeksizin yerine getirilen, gönüllü emek...»tir (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, cilt 30, s. 286, 517). Böyle bir şeyin koşulu, insanın üretici güçlerinin en yükseğinden gelişmiş olması ve kendi etkinliğinin bölünmekten (bak. *İşbölümü*) çıkmış olmasıdır. İnsan, gündelik çalışma koşulları içinde, kendi geçim araçlarını sağlamak için, toplumsal bir etmen olarak, bütün, norm ve amaçların yaratıcısı olarak edimde bulunur. Etkinlikte bulunma zorunluluğu, dıştan dayatılan bir zorunluluk olmayıp, bir iç itilim taşır. Kendinin bir amacı ve gerçek özgürlük alanı olarak insan enerjisinin gelişmesi böyle başlar (K. Marx, *Kapital*, cilt III, s. 820). Komünist Emek, çalışma zamanı ile boş zaman arasındaki çelişkinin aşılarak estetik doygunluğa ulaşmanın temeli haline gelir. 2) Geniş anlamda, Komünist Emek, Komünist Emek'e geçişi sağlayan sosyalizm içinde gelişen emek öğelerinin bütününü oluşturur. Böyle bir şey, emeğin yaratıcı bir süreç haline gelmesi, ücretli emek ile gönüllü emek arasındaki ayrımın ortadan kalkması ve bireyin gerçek sorumluluklarının artmasıdır. Bu eğilimler, yalnızca bilinçte değil, ama her şeyden önce, gerçekliğin kendisinde, emeğin toplumsal özünde yer alan değişimlere dayanır.

Komünist Halk Özyönetimi Komünizmde, olgunlaşmış komünist topluma ulaşılması aşamasında yer alan bir toplumsal örgütlenim biçimi. Komünist Halk Özyönetimi'nin ayırt edici özelliği, bu yönetimin organ ve işlevlerinin artık siyasal olmaktan çıkması yanısıra, toplumsal yönetimin de artık özel bir uğraş olmaktan çıkmasıdır. Komünist Halk Özyönetimi'nin kurulmasının önkoşulları şunlardır: Komünizmin maddi ve teknik altyapısının yaratılması; komünist toplumsal ilişkilerin gelişmesi ve yeni insanın oluşması, yani yasa ve ahlaklılık normlarının komünist toplumun bütün üyeleri için tek bir davranış kuralı haline geleceği biçimde, toplumun bütün üyelerinin bu normların yüksek bir biçimine ulaşmış olması. Komünist Halk Özyönetimi'nde, sosyalist demokrasinin daha ileriye doğru gelişmesi ve bütün yurttaşların toplum yönetimine katılması sözkonusudur. Böyle bir şey, maddi ve kültürel yaşam standartlarının sürekli yükselmesini, halkın kendisini temsil etme biçimlerinin ve seçim sisteminin yetkinleşmesini, komünist kurulmaya ve yasaların yapılmasına ilişkin önemli sorunların ülke çapında yürütülmesinin daha da genişlemesini, halkın yönetici organlar üzerindeki denetiminin en genişinden yaygınlaşmasını; bütün yüksek devlet ve toplum örgüt katlarını kapsayacak seçilme ve temsil etme ilkelerinin en genişinden yayılmasını gerektirir. Devlet organlarının halk özyönetim organlarına dönüşmesi doğrultusunda Komünist Halk Özyönetimi'nin gelişmesi, varolan bütün toplumsal örgütlenmelerin etkinliklerinin genişlemesini de içerir.

Komünist Partisi Manifestosu Marx ve Engels tarafından kaleme alınarak 1848'in başlarında yayınlanmış olan ve Marxçılığın temellerini atan bilimsel komünizmin programatik belgesi. Birinci bölüm, «Burjuvazi ve Proleterler», toplumsal gelişmenin yasalarını açığa koyar, bir *üretim tarzı*'nın yerini kaçınılmaz ve yasalara uygun olarak öbürünün alacağını tanıtlar. İlkel komünal sistem dışında, o güne kadarki toplum tarihinin sınıf mücadelesi tarihinden başka bir şey olmadığından yola çıkan Marx ve Engels, kapitalizmin çöküşünün ve yeni bir toplumsal sistem olarak komünizmin oluşmasının kaçınılmaz olduğunu ortaya koyarlar. Bu aynı bölümde, Marx ve Engels, eski toplumun devrimci yoldan dönüştürücüsü, yeni toplumun kurucusu ve ezilen kitlelerin çıkarlarının sözcüsü olarak

proleteryanın tarihsel görevini aydınlatırlar. İkinci bölüm olan «Proleterler ve Komünistler»de, Marx ve Engels, işçi sınıfının öncüsü olarak Komünist Partisi'nin tarihsel rolüne ışık tutarlar. Komünistlerin amacı, «proleteryayı sınıf haline getirmek, burjuva üstünlüğe son vermek, proleteryaya siyasi iktidarı ele geçirtmek»tir (K. Marx ve F. Engels, *Toplu Yapıtlar*, cilt 6, s. 498). Bu bölümde, Marx ve Engels, proleterya diktatörlüğü düşüncesini geliştirmişler; komünistlerin aile, mülkiyet ve anavatanla ilişkilerini açıklamışlar, proletaryanın iktidara gelince alması gereken ekonomik önlemleri çizmişlerdir. Üçüncü bölüm olan «Sosyalist ve Komünist literatür»de, Marx ve Engels, sosyalizm bayrağı altına gizlenmiş burjuva ve küçükburjuva eğilimlerin derin bir eleştirisini yaparak, ütopyacı sosyalizme ve komünizme olan tavırlarını ortaya koyarlar. Dördüncü Bölüm olan «Komünistlerin Çeşitli Muhalefet Partilerine İlişkin Tutumu»nda, Marx ve Engels, Komünistlerin çeşitli muhalefet partileri karşısındaki taktiklerini ortaya koymuşlardır. *Komünist Partisi Manifestosu*, «Bütün Dünyanın İşçileri, Birleşin!» sloganıyla son bulur. Bu yapıtın tarihsel önemi üstüne Lenin şunları yazmıştır: «Bu küçük kitapçık ciltlerle kitaba bedeldir. Bugüne kadar uygar dünyanın bütün örgütlü ve savaşan proleteryasına esin kaynağı olmuş, kılavuzluk etmiştir» (*cilt* 2, s. 24). *Bilimsel komünizmin* ilk programatik belgesi olarak bu yapıt, Marxçılığın yeni felsefi öğretisini: Kararlı felsefi maddeciliği, devrimci diyalektiği ve maddeci tarih anlayışını içine alır.

Komünizm bak. Sosyalizm ve Komünizm.

Komyakov, Aleksey Stepanoviç (1804–1860) Rus yazar ve idealist filozof, Slavcılığın kurucularından. Komyakov, maddeciliği olduğu kadar, klasik Alman idealizmini de eleştirmiş; dinsel gizemci *iradecilik* biçimi almış nesnel idealist görüşlere bağlı kalmıştır. Komyakov, düşünsel, akılsal ve özgür öğeye varolan her şeyin ana ilkesi olarak bakmıştır. Bu öğe, insanın alışılageldik bilgi edinme yollarıyla, duyumlarla ve akılla değil, *ama dinin yardımıyla* bilinebilir. Toplum açısından, Komyakov, *tanrısal inayetçilik* öğretisine bağlanmış, bireylerin Tanrı adına ve Tanrı aşkına birleşmesini savunmuştur. Rus liberal soyluluğunun bir ideologu olarak Komyakov, Rusya'daki toplumsal düzeni belli bir *dereceye kadar eleştirmekle ve serfliğin* reformlar yoluyla kaldırılmasını hoş karşılamakla birlikte, otokrasinin Rusya'nın kendini koruması ve gelişmesini sürdürmesi için kaçınılmaz olduğunu düşünmüştür.

Konformizm Varolan *düzenin, geçerli* olan kanıların zamana yayılmış kabulünü gösteren bir kavram. Bireyin grup kararlarının alınışına etkin katılımını, kolektif değerlerin özümlenişini ve bir kimsenin davranışlarının kolektifin ve toplumun çıkarlarına uygun oluşunu, gerektiğinde bu ikincisine uymasını içeren *kolektivizm*'e benzemez olarak, Konformizm, bir kimsenin kendi kendine bir kanıya varmaktan kaçınmasını hangi şey (çoğunluğun kararı, otorite, gelenek vb.) daha çok etkide bulunursa onu ilkesizce ve eleştiri getirmeksizin izleyişi anlamına gelir. Marxçılık, Konformizm'in toplumsal kaynağını, uyuşmaz sınıflı toplumlarda siyasal haklardan tarih boyunca yoksunluğa bağlar. Toplumun devrimci yoldan dönüştürülmesi, Konformizm aşılmadıkça olanaksızdır.

Konfüçyüsçülük Eski Çin'de Konfüçyüs (Z. Ö. 551–479) tarafından kurulmuş başlıca felsefi okullardan biri. Görüşleri kendisini izleyenlerce *Lun Yü*'de (Seçilmiş Yazılar) işlenmiş olan Konfüçyüs'e göre, insanın yazgısı «Tanrı» tarafından belirlenmiştir; bütün insanlar değişmez olarak ya «soylu»durlar ya da «avam». Küçükler bü-

yüklere, astlar üstlere sessizce boyun eğmelidirler. Konfüçyüs'ün önde gelen bir izleyicisi de, toplumsal eşitsizliği «Tanrı'nın iradesi»ne bağlayan *Meng Zu*, ya da Mencius'dur. Bir başka önemli Konfüçyüscü de, Tanrı'nın doğanın bir parçası olduğuna ve bilinçten yoksun olduğuna ilişkin maddeci öğretiyi işlemiş olan *Hsün Zu*'dur. Şeylerin yasasının (tao) bilgisine ulaşan biri, bu yasaları kendi çıkarlarını geliştirmek için kullanmalıdır. Konfüçyüscülük'ün ana belgisi, ayrıcalıklı sınıfların üstünlüğünün haklı gösterilmesi ile Tung–Çung–Şu'nun (Z. Ö. 2. yüzyıl) Ortodoks Konfüçyüscü öğretisinin temelini oluşturan «Tanrı iradesi» anlayışının yüceltilmesidir. 11. ve 12. yüzyıllarda, *Çu Hsi* ile daha başkaları, şeylerin iki öğesi, akılsal yaratıcı ilke olarak *li* ile edilgen madde olarak *çi*'nin varlığı öğretisini içeren yeni-Konfüçyüscülüğü getirmişlerdir. Burada, *li*, insanlarda erdeme yol açar; *çi* ise, kötüye yol açar, benliği bozar. Konfüçyüscülük, yüzyıllar boyunca feodal Çin'de başlıca ideoloji olmuştur.

Konuşma İnsanın kendi düşüncelerini *dil* yoluyla dile getirip ileterek, öbür insanlarla itletişim kurduğu etkinlik. Konuşma, dili kullanma sürecidir. Konuşma sayesinde bireyin bilinci dünyayı toplumsal bilinçte yansıyan şeylerle zenginleştirmiş ve insanlığın toplumsal üretici pratiğinin başarılarına bağlı olarak yansıtır. Bu karşılıklı ilişkide, sürekli bir düşünce alışverişi yer alır: Bir yandan, öbür kişilerin düşünceleri kavranır ve özümsenirken, öte yandan, kişinin kendi düşünceleri dile gelir. Bu bağlamda, Konuşma, başkalarının Konuşma'sının algılanması ve kavranması olarak, edilgen (duyusal) Konuşma ile kişinin kendi düşüncelerinin, duygu ve isteklerinin söze gelişi olarak etkin (motor) Konuşma'ya ayrılır. Konuşmacı ile dinleyici arasında bölünen şey, konuşma'nın kendi bütünsel yapısı dolayısıyla, psikolojik olarak yeniden bütünlüğe kavuşur. Konuşmayla insan işitir ve kavrar; işitip anlamayla da konuşur. Başlıca Konuşma, türleri sözlü, yani söylenip işitilen Konuşma ile yazılı Konuşma'dır. Bu ikincisi, insan tarihinde sözlü Konuşma'dan çok daha sonraları ortaya çıkmış, pikrografiden (düşüncenin uzlaşımsal şematik resimlerle iletişiminden) çağdaş fonetik yazıya kadar birtakım evrelerden geçerek gelişmiştir. Konuşma, dile egemen olma sürecini, Konuşma'nın insanın bireysel gelişme süreci içinde oluşmasını, Konuşma'nın etkisinin, algılanışının, kavranışının ve söze getirilişinin koşullarını inceleyen linguistiğin, psiko–linguistiğin ve psikolojinin konusunu oluşturur.

Koniski, Georgi (1717–1795) Yazar ve filozof, Belorusya'da Ortodoks Kilisesi'nin başkanı, üniatizme karşı çıkmış olan Koniski, Ukranya, Belorusya ve Rusya'nın başlıca bilim ve kültür merkezi olan Kiev–Mogilyanskaya Akademisi'nde öğrenim görmüş, daha sonra orada öğretimde bulunmuş (1632–1717), «genel felsefe» üstüne dersler vermiştir. Aristotelesci ilkeler yanısıra, ortaçağ–sonrası dönemi felsefesinin öğelerini içeren bu «genel felsefe, mantık, fizik, metafizik ve etiği kapsayan dört bölüme ayrılıyordu». Koniski, yapıtlarında, Belorusya ile Rusya'nın birliğini ve hoşgörü ilkesini savunmuştur. *Deizm*'e yönelik, aklın inana boyuneğmesine karşı olmuş; bu arada, Tanrı'nın yargının ontolojik bir *tanıt*'ını yapmıştır. Koniski, aklın ahlaki davranışın ölçütü olduğunu düşünmüş, insanın amacının mutluluk için çaba göstermе olduğuna inanmıştır. Toplum görüşlerinde, Koniski, aydınlanma mutlakçılığının sözcülüğünü yapmıştır.

Konvansiyonalizm bak. Uzlaşımcılık.

Korporativ Devlet *Kapitalizmin genel bunalımı* sırasında, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen, en gerici burjuva dikkatörlüğü tipi, başlıca özellikleri: İşçi örgütleri-

nin dağıtılması ve nüfusun korporasyonlar (örneğin, kapitalist, işçi ve memur korporasyonları) halinde gruplaşmaya itilmesi, parlamento gibi seçilme organlarının dağıtılarak, yerine «korporativ temsilcilik»in getirilmesi. Böyle bir şey, işçilerin bütün sivil haklardan yoksun bırakılmasına ve korporasyonların yardımıyla tekeller tarafından sömürülmesine yol açar. Faşist İtalya ve Portekiz, Korporativ Devlet olarak kendilerini ilan etmişlerdir. Korporativ Devlet'in başlıca amacı, tekelci sermayenin diktatörlüğünü gizlemek ve faşist devlete korporasyon çerçevesi içinde «sınıfsal bir ortaklık» ve «çıkar uyumu» görüntüsü kazandırmaktır.

Kosmos Bir bütün olarak Evren; Dünya'yı, güneş sistemini, *samanyolu*'muzu ve öbür samanyollarını kuşatan, uçsuz bucaksız hareket halindeki madde. Kosmos biliminin gelişmesinden bu yana, Kosmos, genellikle Dünya'yı içine almayan, ancak ona bitişik olan Evren'in daha ufak kesimi anlamında anlaşılmaktadır.

Koşul Bir nesnenin çevresindeki, onsuz varolamayacağı fenomenlerle ilişkililiğini dile getiren bir felsefi kategori. Nesne belirlenmiş bir şeydir, Koşul ise, nesnenin dışındaki nesnel dünyanın çeşitliliğini temsil eder. Fenomenleri ya da süreçleri doğrudan doğruya doğuran nedenden farklı olarak, Koşul, fenomen ya da süreçlerin içinde ortaya çıktıkları, varoldukları ve geliştikleri çevre, ortamıdır. Doğa yasalarını öğrenerek insanlar kendi etkinliklerine uygun düşen Koşullar'ı yaratırlar, uygun olmayan Koşullar'ı da kaldırırlar. Fenomenleri ve süreçleri etkilerken, Koşullar'ın kendileri de kendi etkilerine bağlı kalırlar. Nitekim, belirli koşullarda ortaya çıkan sosyalist devrim bu devrim sonucunda, toplumun maddi ve manevi yaşamındaki Koşullar'ı değişikliğe uğratır.

Koşulculuk Neden kavramının yerine bir koşullar karmaşasını geçiren bir felsefi öğreti. Koşulculuk, felsefede Machcı anlayış içinde idealist görüşlere bağlı kalan Alman fizyolog M. Verworn (1863–1921) tarafından kurulmuştur. Koşulculuk kavramlarının Batı'daki kuramcılar arasında destekleyicileri vardır.

Kovalevski, Maksim Maksimoviç (1851–1916) Rus sosyolog, tarihçi, gazeteci ve siyasetçi. Kovalevski, klasik *pozitivizm*'in destekleyicilerinden ve Moskova Psikoloji Derneği'nin örgütçülerindendir (1884). Kovalevski, kendi yapıtlarından olduğu kadar toprak mülkiyeti ile ekonomik gelişmeyle ilgisinden de görüldüğü gibi, Marx ve Engels'in düşünceleriyle tanışıktı: *Obşçinnoye zemlevladeniye. Priçini, khod i posledstviya yego razlozheniya* (Komünal Toprak Mülkiyeti. Çözüntüye Uğrayışının Nedenleri, Anaçizgileri ve Sonuçları, 1879); *Ekonomiçeski rost Yevropi do vozniknoveniya kapitalistiçeskogo khoziaistva* (Kapitalist Ekonominin Yükselişine Kadar Avrupa'nın Ekonomik Büyümesi, 1898–1903). Engels, Kovalevski'nin ailenin tarihiyle ilgili incelemeleri üstünde olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur. Yoğun olgusal malzemeyle dolu tarih çalışmalarında, Kovalevski, *tarihsel karşılaştırmalı* yöntemi uygulamıştır. *Sovremenniye sotsiologi* (Çağdaş Sosyoloji, 1905), *Sotsiologiya* (Sosyoloji, 2 cilt, 1910) gibi kitaplarında ise, sosyolojik öğretilerin bir çözümlemesini yapmıştır. Kovalevski, halklar, sınıflar ve gruplar arasında dayanışmanın gelişmesi olarak gördüğü toplumsal ilerleme kuramını savunur. Bu dayanışma, Kovalesvki'ye göre, birçok (ekonomik, toplumsal, siyasal) nedenlere bağlıdır, ancak burada hangisinin ana belirleyici etkin olduğunu saptamak olanaksızdır. Tarihçi toplumsal fenomenlerin gelişimindeki karşılıklı etkileşimin ve ilişikliliğin incelenişine kendini vermelidir. Kovalevs-

ki, toplumsal ilerlemeyi biyolojikleştiren kuramların olduğu kadar, burjuva *kürsü sosyalizmi* kuramlarının da etkisi altında kalmıştı. Bu kuramların ortak yanı, toplumun devrimci yöntemlerle yeniden yapılandırılmasının yadsınmasıdır. Kovalevski, Rus liberalizmini haklı göstermeye ve demokrasiyi monarşiyle uzlaştırmaya çalışmıştır. Kovalevski'nin siyasal etkinlikleri Lenin tarafından eleştirilmiştir.

Kozelski, Yakov Pavloviç (1728–1794) Rus aydınlatmacı ve filozof; *Filosofiçevskye predlozheniya* (1768, Felsefi Önermeler), *Rassuzhdeniya o çeloveçeskom poznaii* (1788, İnsan Bilgisi Üstüne Söylem) adlı kitapların yazarı. Kozelski, maddeci düşünceleri savunmuş, ortaçağ *iskolastik*'i ile gizemciliği eleştirmiş, felsefeyi teolojiden ayırmış, felsefenin «şeylerin ve insanın eylediği işlerin genel bilgisi»ni vermesi gerektiğini düşünmüştür. Doğa görüşlerinde, Kozelski, 18. yüzyıl mekanik maddeciliğinin düşüncelerini geliştirir. Doğayı «bütün şeylerin evrensel anası» ilan eden Kozelski, doğanın dört maddi öğeden oluştuğunu ve madde ile hareketin yokedilemezliğini tanıtlamıştır. Duyusal algıları bilgi kuramının temel öğesi olarak almış, deneyime ve aklın etkinliğine büyük önem tanımıştır. Bütün bilgiyi tarihsel felsefi ve matematiksel bilgiye, insanların elde ettikleri hakikati de doğasal, etik ve mantıksal hakikatlere ayırmıştır. Kozelski, *monadlar kuramı*'nın, *öncel düzen*'in ve kötülüğe karşı direnme üstüne Hıristiyan anlayışın dinsel gizemci yanlarının olduğu kadar, serfliği, aylaklığı ve asalıklığı da eleştirmiş; alçakgönüllüce bir yaşam tarzını ve insanca davranmayı savunmuştur.

Kozmik Teleoloji Etiği 20. yüzyılın ilk yarısında ABD'de ve İngiltere'de geçerli olmuş bir burjuva ahlak felsefesi eğilimi. Etik *natüralizm* ve nesnel idealizm öğeleri taşıyan Kozmik Teleoloji Etiği'ne göre, ahlaklılık ancak dünyevi bir amaç içinde Evren'in evrimsel gelişmesi açısından anlaşılabilir. Bu gelişmenin her aşaması, önceden belirlenmiş bir aşamadır; varolan koşulları bu amaca uydurmakla bu gelişme üstünde bir etkide bulunabilir ancak. Kozmik Teleoloji Etiği'ne bağlı kişilere göre, insan doğanın ve kosmosun bir parçası olup, insanın ahlaki amacı doğayı üretmeyi sürdürmesidir. Böylece, Kozmik Teleoloji Etiği, insanın ahlaki etkinliğine toplum–dışı, kozmik ve biyolojik bir anlam yükler. İnsanın önceden belirlenmiş bir amaca hizmet etmesi biçimindeki ahlaklılık anlayışı, Kozmik Teleoloji Etiği'ni dini etiğin «doğa yasası» anlayışına yaklaştırır (bak. *Yeni–Thomasçılık*).

Kozmogoni Gökyüzü cisimlerinin ve gökyüzü sistemlerinin kökenini ve gelişmesini ele alan bir *astronomi* dalı. Kozmogoni, birbiriyle karşılıklı ilintili olmakla birlikte, gezegen Kozmogoni'si ile yıldız Kozmogonisi'ne ayrılabilir. Kozmogoni'nin bulguları astronominin öbür dallarının, fizik ve jeoloji ile Yerküre'yi ele alan öbür bilim dallarının sağladığı verilere dayanır. *Kozmoloji* gibi, Kozmogoni de, felsefeyle yakından bağıntılı olup, maddecilik ile idealizm arasında olduğu kadar, bilim ile din arasındaki mücadelelere de zemin oluşturmuştur. Kozmogonik sorunlarda güçlükler, gökyüzü cisimlerinin gelişim süreçlerinin milyarlarca yıldır sürmekte olduğu olgusundan, astronomi gözlemlerinin, hatta bütün astronomi tarihinin sonsuz zaman dönemlerini kucaklaması olgusundan kaynaklanır. Gezegen Kozmogonisi'ndeki güçlüker, henüz tek bir gezegen sisteminin doğrudan doğruya gözlemlenebilmiş olmasından da ileri gelmektedir. Bilimsel Kozmogoni, 200 yıl öncesine, *Kant'ın* gezegenlerin bir zamanlar güneş'i sarmalayan bir bulutsudan doğduğu varsayımına uzanır. Kant'ın varsayımı (1755) ile *Laplace*'ın varsayımı (1796 bak.

Bulutsuzluk Varsayımı), güneş sisteminin birtakım önemli yapısal özelliklerini açıklayamamışlardır. Olgusal veriler bugün için sürekli biriktirilmekte ve genelleştirilmekle birlikte, soruna bir çözüm getirilememiştir. Gezegen Kozmogonisi'ne temel bir katkı Sovyet bilim adamlarınca (O. Y. Schmidt, V. G. Fesenkov) yapılmıştır. Yıldızların doğası ve iç yapısı ise ancak, 20. yüzyılda saptanabilmiştir. Yıldızların evriminin doğası asli özellikleriyle daha bilinmediği gibi, yıldızların kökenine ilişkin bütün varsayımlar da daha tartışmalıdır. *Samanyolu–ötesi* Kozmogoni'si genellikle kozmolojiyle birlikte ele alınmaktadır.

Kozmoloji *Astronomi*'nin bir dalı; *Evren*'i bir bütün olarak, Evren'in astronomide gözlemlenen parçasını da bu bütünün bir parçası olarak alan bir bilim. İlk kozmolojik düşünceler, ilkçağda, insanın Evren'deki yerini saptama çabasından doğmuştur. İlkçağ felsefesi, eldeki verilere dayanarak, gezegenlerin görünürdeki karmakarışık hareketinin ardından somut yasalara bağlı bir çizgi olması gerektiğini öne sürüyordu; nitekim böyle bir şey, Evren üstüne yermerkezi anlayışa yol açmış, buysa daha sonra, kiliseye ve iskolastiğe karşı verilen çetin mücadele sonunda, güneşmerkezi sistemce aşılmıştır (bak. *Yermerkezcilik ve Güneşmerkezcilik*). *Newton*'un genel yerçekimi yasasını bulmasından sonra, kozmoloji sorunu, yerçekimsel kitlelerin sonsuz sistemine ilişkin bir fizik sorunu olarak ele alınabilmiştir. Böyle bir şey, Evren'in sonlu bir parçası için konan fizik yasalarının bir bütün halinde Evren'e uzandırılmasından kaynaklanan ve kozmolojik paradokslar diye bilinen ciddi güçlüklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu güçlükler, *görecelik kuramı*'na dayanan modern kozmoloji kuramı tarafından çözülmektedir. Bugün için, Sovyet fizikçi A. A. Friedman tarafından 1920'lerde genel *görecelik kuramına* dayanarak kurulmuş olan modeller, bilimde hemen hemen genel olarak kabul edilmiş bulunmaktadır. Modern kozmoloji modellerinin gerçek değeri, *samanyolu–ötesi*'nin yapısını ve gelişmesini yöneten, böylelikle de sonsuz maddi dünyayı bilme sürecinde zorunlu bir evreyi oluşturan genel yasalar üstüne bir fikir vermesinde yatmaktadır.

Kozmopolitizm Vatanseverlik duyguları ile ulusal kültür ve geleneklerden «insanlığın birliği» adına vazgeçilmesi çağrısında bulunan bir burjuva kuram. Modern burjuva ideologların ortaya koyduğu biçimiyle Kozmopolitizm, emperyalistlerin dünya üstünlüğünü ele geçirme kaygılarını yansıtır. Kozmopolitizm (dünyayı yönetme) propagandası, halkların ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik mücadelesine köstek olur. Kozmopolitizm, *enternasnoyalizm*'le hiçbir biçimde bağdaşmaz.

Köleci Sistem Üretim araçları üstünde hiçbir sahipliği bulunmayan, mal («konuşan iş aletleri») durumunda olan kölelerin köle sahipleri sınıfı tarafından sömürülmesine dayanan toplumsal–ekonomik oluşum. Köleci Sistem, ilk uyuşmaz sınıflı toplumdur ve *ilkel komünal sistem*'in uzun yıllar çözüntüye uğrama sürecinin, bu arada, özel mülkiyet ve devlet gibi, sınıflı toplum kurumlarının ortaya çıkışının bir sonucudur. Köleci Sistem, o günkü ekonominin olduğu kadar, o günkü ileri düzeyde gelişmiş sanatın da belkemiğini oluşturan eski Yunan'da ve Eski Roma'da doruğuna ulaşmıştır. Köleci Sistem'de üretici güçler, el aletleri ile geniş köle yığınlarından oluşuyordu. Üretim ilişkileri ise, insanlıkdışı sömürü ve baskıydı. Kölelerin gereksinimleri daha önceki üretim tarzındakinden daha yüksek bir artı–değere olanak verecek, özel mülkiyetin çekişmesine ve mal alışverişi, yani mübadele de içinde olmak üzere, ticaretin gelişmesine yol açacak biçimde, en azına düşürülmüştü. Fetih savaşları ise

sürekli yeni köleler sağlanmasına yarıyordu. Köleci Sistem'de, ana sınıflar (köle sahipleri ile köleler) yanısıra, tüccarlar, tefeciler, serbest zanaatkârlar, köylüler, kısıtlı haklara sahip küçük mülkiyet sahipleri ile sınıfını yitirmiş bir kişiler kitlesi de yer alıyordu. Köleci devletler arasında monarşi ve cumhuriyetler de vardı; bu ikincisinde, özgür yurttaşlar demokratik kurumlarda (örneğin, halk meclislerinde) yer alıyorlardı. Ancak, demokrasi kölelere uygulanmıyordu. Köleler, köle sahiplerine isyan etmekteydiler. En büyük köle ayaklanmaları Eski Roma'daydı (Spartacus). Sınıf mücadelesinin kızışması ve yabancı istilalar, Köleci Sistem'in çökerek yerine *feodalizm*'in geçmesini getirmiştir. Kölecilik çeşitli, derecelerde birçok ülkelerde varolmuş, ancak bazı halklar, toplumsal bir oluşum olarak Köleci Sistemi yaşamamışlar, ilkel komünal toplumdan doğrudan doğruya feodalizme geçmişlerdir. Bazı ülkelerde feodalizm, hatta kapitalizm yanında, kölecilik de varolmuştur.

Köylülük Tarımsal üretime bağlı üretim araçlarının sahibi ya da bazı koşullarda kullanıcısı olan sınıf. Köylülük, bir sınıf olarak, uyuşmaz toplumsal-ekonomik oluşumlarda, işbölümü yoluyla, zanaatın çiftçilikten ayrılması ve *kent* ile *kır* arasında karşıtlığın doğmasıyla ortaya çıkmıştır. Feodalizmde, Köylülük, toprak sahipleri olan feodal beylerce sömürülen ve ezilen başlıca sınıftır. Köylüler, feodal beylerin toprağında çalıştıkları, feodal beylerin çeşitli hizmetlerini yerine getirdikleri ve onlara kişisel yönden bağımlı oldukları gibi, kırsal toplulukların üyesi olarak, bazı ülkelerde komünal toprak sahibiydiler. Köylülük, ezilmeye karşı direniş göstermiş, uzun ve inatçı köylü savaşlarına girişerek, toprak sahiplerine karşı mücadele vermiştir. Kapitalizmde, Köylülük, yoksul ve orta köylüler ile kırsal burjuvazi olmak üzere çeşitli kesimlere ayrılır. Burada, ana sınıf olmaktan çıkar ve sayıca azalır; ana çoğunluğu yıkıma uğrar, toprağını yitirir, kentli proletaryanın saflarına savrulan tarım proletaryası haline gelir. Tekelci sermaye ve kırsal burjuvazi tarafından ayrıca, feodalizm kalıntılarının sürdüğü ülkelerde toprak ağalarınca sömürülen Köylülük, toplumsal ezilmeye karşı mücadelede *işçi sınıfı*'nın doğal müttefikidir. İşçi sınıfı iktidara geldiğinde, emekçi Köylülük sosyalizmin kurulmasında işçi sınıfının müttefiki olarak hareket eder ve kooperatif çiftlikçilik yolunu seçer. Sosyalist toplumda işçi sınıfı ile Köylülük, iki ana yoldaş sınıftır. Sosyalist toplumlarda, köylülük, kolektif mülkiyet olarak tarımda gerekli üretim araçlarının sahibi olur ve toprak kendilerine sürekli özgürce kullanım için bırakılır. İşçi sınıfı ile Köylülük arasındaki ayrımlar, tarımsal emek sınai emeğe döndükçe ve kent ile kır arasındaki asli ayrımlar silinmeye başladıkça yavaş yavaş ortadan kalkar.

Krause, Karl Friedrich (1781–1832) İnsanları sözde din kardeşliği ile sevgi ilkeleri çevresinde birleştirmek isteyen Serbest Masonlar'a yakın bir Alman idealist filozof. Krause'nin felsefesi, maddecilik ile idealizmin «aşırılıkları»nı aştığını öne sürer. Krause'ye göre, dünya Tanrı tarafından yaratılmıştır, *Tanrı*'da yatar, ancak Tanrı'yla kaynaşmaz. Dünyanın en yetkin öğesi, doğanın ve aklın ilkelerini kendinde bileştirmiş olan insandır. Birey ailenin, halkın ve insanlığın temeli ve parçasıdır. Bu toplulukların yaşamları, ana ilkesi insanlığın ahlakça ilerlemesi olan doğa yasasınca düzene konur. Dünyada ulusların birleşmesi gereği buradan gelir. Krause'nin felsefesi, kendi ülkesinde tutulmamakla birlikte, Belçika, İspanya ve Latin Amerika'da yaygınlık kazanmış; buralarda Krauseciliğin temsilcileri Katolik Kilisesi'ne karşı, eğitimin gelişmesi için mücadele vermişlerdir. Yapıtları: *Das Urbild der Menschheit* (1811, İnsanlığın İlktablosu), *Ent-*

wurf des Systems der Philosophie (1828, Felsefe Sistemleri Önerisi).

Kropotkin, Pyotr Alekseyevlç (1842–1921) Rus *anarşizm*'inin kuramcısı ve coğrafyacı. 1870'lerde, Kropotkin, Narodnik hareketine katılmıştır (bak. *Narodizm*). 1. Dünya Savaşı sırasında, Kropotkin, Marxçılığa ve proleterya diktatörlüğüne karşı şovenist kesilmiş, ancak yaşamının sonlarına doğru Ekim Devrimi'nin tarihsel önemini belirtmiştir. Kropotkin, toplumsal bir devrimle eski düzenin yıkılmasından hemen sonra devlet olmadan yürürlüğü konacak anarşist komünizm kuramını geliştirmiştir. Kropotkin'e göre, geleceğin toplumu, devletin korumasından kurtulmuş bireyin sınırsız gelişme olanaklarına sahip olacağı bir özgür üretici topluluklar (komünler) federasyonudur. Kropotkin'in felsefi görüşleri, *pozitivizm* ile mekanik maddeciliğin bir karışımıdır. Kropotkin, Marxçı tarih anlayışına karşı, organizmaların biyolojik ve psikolojik koşullarından çıkardığı ve toplumsal–ahlaksal ilerlemenin temel taşı saydığı, soyut bir dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma kavramını getirmiştir. Kropotkin, diyalektiği kabul etmemiş; tümevarımcı–tümdengelimci doğabilimler yöntemini, biricik bilimsel düşünme yöntemi olarak almıştır. Kropotkin, *Proudhon* ve *Bakunin*'in kuramları ile *Comte ve Spencer*'in pozitivizminden oldukça etkilenmiştir. Başlıca yapıtları: *Khleb i Volya* (Ekmek ve Özgürlük), 1892; *Vzaimnaya pomoşç, kak faktor evolyutsii* (Evrimin Bir Etkeni Olarak Karşılıklı Yardımlaşma), 1902; *Velikaya Frantsuzkaya Revolutsia* (Büyük Fransız Devrimi), 1909; *Sovremennaya nauka i anarkhia* (Modern Bilim ve Anarşi), 1913; *Etika (Etika)*, 1922.

Ksenophanes, Kolophonlu (Z. Ö. 6. yüzyıl–5. yüzyıl) Eski Yunanlı filozof, Elealılar okulunun kurucusu (bak. *Elealılar*), ağıt ve yergi ozanı. Ksenophanes, *antromorfizm*'i ve *mitoloji*'yi ilk eleştiren kişilerden biri olarak bilinir. Ksenophanes, insanların tanrıları kendi imgelerine göre yarattıklarını; herhangi bir hayvanın, eğer tanrılara inanıyorsa, tanrıları hayvan olarak olarak çizeceğini öne sürmüştür. Ksenophanes, tekil ve çoğul olan ile değişen ve özdeş olan üstüne sorunları ele almamasına karşın, getirdiği görüşler, bu kategoriler arasındaki diyalektik bağın ortaya konmasını kolaylaştırmıştır. Bilgi kuramında, Ksenophanes, duyu verilerinin yetersizliğini tanıtlamaya çalışmıştır.

Kuantum Mekaniği Mikrokosmos fenomenlerini inceleyen fizik dalı. Kuantum Mekaniği, *Planck, Broglie, Bohr, Heisenberg* ile daha başkalarınca kurulmuş, geliştirilmiş ve yorumlanmıştır. Sovyet bilimcileri *Vavilov, V. A. Fok. İ. E. Tamm, L. D. Landan, D. İ. Blokhintsev* ile daha başkaları, Kuantum Mekaniği'nin fiziki ve felsefi sorunlarının bilimsel olarak ele alınıp yorumlanışına temel katkılarda bulunmuşlardır. Kuantum Mekaniği, bir araştırmacının etkin olarak içine karışmadıkça karşılıklı etkileşen bir nesneler sisteminin yeterli bilgisini edinemeyeceğini açığa çıkarmıştır. Yeni koşullarda, insan ile dış dünyanın etkileşiminin temel ilkesi, yani nesnenin birincil, özneninse ikincil olduğu ilkesi, geçerliliğini sürdürmekle birlikte, bu ikisi çok yakından birbirine bağlıdırlar. Özellikle Kuantum Mekaniği'de, başlarda, bilimsel olmayan, başlıcalıkla da pozitivist kurgulamaların nesnesi haline gelmiş bu gibi çeşitli felsefi konular çevresinde gelişen sert tartışmalar, belli bir ölçüde, Kopenhag Okulu adı verilen çevrenin destekleyicilerince dile getirilen görüşlere bağlı tartışmalar olmuştur. Bilme ve ölçümleme sürecindeki özelliklerden gelen, biçimde mikrokosmosun kendi özgül özelliklerinin yanılgılı biçimde yorumlanışı, «gözlemci»nin rolünün abartılmasına ve «nedenselliğin çökmüş» ve «elektronun özgür irade»ye sahip oldu-

ğunun öne sürülmesine yol açmıştır. Bütün bir modern fizikte de görüldüğü üzere, bu gibi öne sürüşlerden vazgeçilmesi ve Kopehnag Okulunun kimi üyelerinin görüşlerinde izlenen ilerlemeler, «fizikteki temel maddecilik ruhu»nu (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, cilt 14, s. 306), göstermektedir. Kuantum Mekaniği, yalnızca fizik, kimya ve biyolojide geniş çaptaki fenomenler üstüne bilimsel bir açıklama getirilmesini olanaklı kılmakla kalmamış, mühendisliğin de bir dalı haline gelmiştir. Böyle bir şey, ileri metodolojinin yardımıyla, mikrokosmosun gizlerini bilebilmede, insan aklının sınırsız gücünü yeniden ortaya getirmiştir.

Kuram Gerçekliğin kurallılıklarının ve asli yanlarının bütünlüklü bir tablosunu veren, genelleştirilmiş bir sahici bilgi sistemi. Kuram terimi, pratik ya da varsayım (doğrulanmamış, sanısal bilgi) karşısında değişik anlamlara gelir. Kuram, gerçekliği zihinsel ya da tinsel olarak yansıtıp yeniden üretişiyle pratikten ayrılır. Ama çözüm bekleyen sorunları getiren pratiğe de ayrılmaz biçimde bağlıdır. Bu nedenle, pratik ile pratiğin temel sonuçları her Kuram'ın bir parçası ve işlev alanıdır. Gerek doğabilimsel, gerek toplumsal Kuramlar, ortaya çıktıkları tarihsel koşullar tarafından; üretim; teknoloji, deneyim ve bilimin tarihsel düzeyiyle olduğu kadar, bilimsel kuramların ortaya çıkmasına önayak olan ya da tam tersine engelleyen toplumsal düzen tarafından da belirlenirler. Nitekim, ancak 19. yüzyılın ortalarında, Marxçılığın ortaya çıkışıyla birlikte, sosyolojik görüşler toplumsal gelişme yasalarının bilimsel bir Kuram'ı haline gelmiştir. Kuramlar, bilimsel bilgide ve toplumun devrimci yoldan dönüştürülmesinde büyük bir rol oynarlar. Nitekim, bilme etkinliğinin ve pratiğin sonuçlarının genelleştirilmesi olarak yer alan Kuram, doğayı ve toplumsal yaşamı dönüştürmede yönlendirici bir etkide bulunur. Kuram'ın hakikat değerinin ölçütü pratiktir (bak. *Hakikatin Ölçütü*).

Kuramötesi Anakonusu bir başka kuram olan bir kuram. Kuramötesi, verili bir önermeler ve kavramlar sistemini inceler, onun sınırlarını ve yeni kavramlar ile kendi önermelerinin tanıtlanmasının yollarını gösterir; verili bir kuramı daha akılcı yoldan kurmayı olanaklı kılar. Kuramötesi, dilötesi (bak. *Dilötesi ve Nesne–Dil*) içinde formüllendirilir. Günümüzde, en gelişmiş olanı mantık Kuramötesi (bak. *Mantıkötesi*) ile matematik Kuramötesi'dir (bak. *Matematikötesi*); bunların gelişmesinde *Hilbert* ile *Gödel*'in yapıtlarının büyük katkısı olmuştur. Matematiksel olmayan dallar için Kuramötesi'nin ortaya konuşu daha yeni başlamıştır. Kuramötesi'nin başlıca görevi, bilimsel kuramları biçimleştirme koşullarının, ve *biçimleştirilmiş* diller'in sözdizimsel (bak. *Mantıksal Sözdizimi*) ve semantik (bak. *Mantıksal Semantik*) özelliklerinin incelenmesidir. Bu gibi incelemeler, *sibernetik*'in ve bilgisayar teknolojisinin gelişmesinde büyük önem taşır.

Kuram (Teori) ve Pratik İnsanların toplumsal–tarihsel etkinliklerinin doğanın ve toplumun bilinmesi ve dönüştürülmesinin zihinsel ve maddi yanlarını belirten felsefi kategoriler. Kuram, etkinliğin amaçlarını oluşturan ve bunlara ulaşma yollarını belirleyen toplumsal zihinsel etkinliğin sonucudur. Bu sonuç, insan etkinliğinin nesnelerine ilişkin olarak gelişen kavramlar biçiminde varolur. Ampirizmden ve pozitivizmden farklı olarak, Marxçı felsefe, Pratik'i bireyin duyusal öznel deneyimi olarak görmediği gibi, bilim adamlarının deneyleri olarak da görmez; toplumun varolmasını ve gelişmesini sağlamak için insanların giriştikleri etkinlik olarak, her şeyden önce, insan yaşamının temelinde yatan nesnel maddi üretim süreci olarak dünyada değişimlere yol açacak biçimde, sınıfların devrimci ve dönüştürücü etkinlikleri

lle bütün öbür toplumsal etkinlik biçimleri olarak görür. İnsan etkinliği her zaman için amaçlıdır. İnsanoğlu tarihinin başlarında, işbölümünü yalnızca cinsiyete ve yaşa göre yapan atalarımızın emeği de amaçlı bir emekti. Öte yandan, hiçbir zaman ne özel bir kuramsal etkinlik, ne de kuram varolmuştur. Toplumsal *işbölümü*'nün tarımsal etkinlik ile sürü yetiştirme etkinliğine ayrılışı, ilk kez, üretim araçlarının üretimini (ekim için toprağın bakımını) tüketim araçlarının üretilmesinden (depolama ve mahsulün işlenmesinden) ayıran üretici emeğin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu işbölümü, kafa emeği ile kol emeğinin birbirinden ayrılmasına ve toplumun sınıfsal tabakalaşmaya bölünmesine neden olmuştur. Bunun yanısıra, Kuram'ın ortaya çıkmasının ve Pratik'ten ayrılmasının öngerekleri de ortaya çıkmıştır. Üretim araçlarının üretimi, ivedi yaşamsal gereksinimleri karşılayamamıştır; ancak, nihai toplumsal hedeflere ulaşılmasının zeminini oluşturmuş, bu *hedeflerse emeğin örgütlenmesini ve yönetimini gerektirmiştir.* Örneğin, daha sürülmemiş bir tarla üstüne yapılacak çalışmaların tasarlanması, tarlayı işlenmemiş topraktan düşünce olarak ayıracak biçimde, o tarlanın gerçekte daha varolmayan sınırlarını önceden görme anlamına geliyordu. Toplumsal işbölümü sırasında ortaya çıkan, nesneleri amaçlı yoldan değişime *uğratmanın başlıca yollarına ilişkin* etkinlik, maddi-pratik etkinlikten, Pratik'ten kopuk olup, kafa emeğinin yürürlükte olduğu özel bir zihinsel üretime dönüşmüştür. İşbölümünün kafa emeği ile kol emeğine ayrılışıyla birlikte, Kuram'ın da Pratik'ten fiilen ayrılmasını getirmiş, bu ikisinin görece bağımsız toplumsal etkinlik biçimlerine dönüşmesine yol açmıştır. Kendine *göre bağımsız, özel bir etkinlik alanı* olarak «saf» Kuram'ın gelişmesi, insanoğlu tarihinde en büyük aşamalardan birini oluşturur. Böyle bir şey, insanların doğa fenomenlerinin özüne derinden inmesini, dünyanın sürekli değişen bilimsel bir tablosunu ortaya koymasını olanaklı kılmıştır. Öte yandan, Kuram ile Pratik'in birliği de gözden kaybolmuştur. Bu yüzden, ayrıca, özel mülkiyete dayalı toplumlarda egemen olan *bireyci dünyagörüşü yüzünden*, Kuram'ı «kuramcı» egemen olan bir kişinin çevreyi bireysel bir gözle gözleyişinin bir sonucu sayan görüşlerden kuramsal bilinci gerçekliğin yaratıcısı sayan idealist felsefi sistemlere kadar, çok çeşitli yanılsamalar ortaya çıkmıştır. Emeği toplumsallaştıran ve üretici güçlerin daha önce görülmedik biçimde gelişmesine yol açan kapitalist *üretim tarzı Kuram'ın Pratik'ten ayrı* düşmesini ortadan kaldırmanın nesnel koşullarını yaratır. Kuram'ın rolü yalnızca üretim sürecinde artmakla kalmaz. Kitlelerin burjuva sistemi ortadan kaldırmayı hedefleyen pratik eylemi, toplumun nesnel yasalarını açığa koyan ve proleterya partisinin etkinliğini bilimsel olarak gerçekleştirilmiş bir hedefe, komünizme doğru yönlendiren *ilerici, Marxçı kuramla birleşir. Kuram* ile Pratik'in ayrı düşmesine ve karşıt kutuplarda yer almalarına yol açan nesnel koşullar, emeğin özgürleşmesiyle, sınıf uyuşmazlıklarının ve kafa emeği ile kol emeği arasındaki karşıtlığın kalkmasıyla birlikte ortadan kalkar. Sosyalizm ve komünizm, Kuram ile Pratik arasında bütüncül bağlar kurulmaksızın, kitlelerin pratik *deneyiminin sürekli kuramsal olarak* genelleştirilmesi olmaksızın, ilerici bilimsel Kuram, Pratik'e sokulmaksızın kurulamaz.

Kurgulama Hakikati, bilimsel olarak tanıtlanmış *gözlem* olgularından ve *deney*'den kopuk, soyut mantıksal kurulmalara dayanarak, kuramsal olarak bilme yöntemi. *Kurgulama, bu nedenle, bilimsel olmama* durumunu içerir. Birçok Eski Yunan düşünürünün özgün felsefi kurulmaları, ortaçağ iskolastik kuramları, 18. ve 19. yüzyılda *Schelling, Hegel* ve daha başkalarınca ge-

liştirilen doğa felsefesi kuramları, kendi özellikleri gereği, kurgusaldırlar. Bilimsel bilgi ilerledikçe, kurgusal düşünceler yavaş yavaş terkedilerek, yerini bilimsel kuramlar almaya başlar. Bazen, Kurgulama, felsefi bilmenin özgül bir yanı olarak da ele alınır.

Kurgusal Felsefe Kurgusal bilgiye, yani deneyime başvurmaksızın, *yansıtma* yoluyla türetilmiş bilgiye dayanan felsefi sistemler. «Anlığın keskin gücü»ne dayanan Kurgusal Felsefe, tüm nesnel gerçekliği kucaklamaya çalıştığı bir dizi kurgusal ilkeyi birlikte getirir. Bu tip bilgi, yetersiz doğabilimsel ve deneysel bilgiden, deneysel bilgiyi önceleyen bilincin dünyanın bütünsel bir tablosunu içermesi olgusundan, insanın eldeki bütün bilimsel bilgiyi bireşimleştirme çabasından doğar. Kökensel olarak, Kurgusal Felsefe, şeylerin duyüötesi öğelerine ilişkin bir öğreti olan *metafizik* biçiminde yer almıştır. Ancak, örneğin *Aristoteles*'in yapıtlarında, bu öğreti, felsefi bilginin özgül özelliklerinin özel bir bilme biçimiyken; ortaçağda kurgulama, en başta, *teoloji*'ye bağlı *iskolastik*'in kendi bir özelliği olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda felsefe kurgusallık karşıtı eğilimleri ortaya çıkaran (mekanik, matematik vb.) sağın bilimlere doğru yönelmiştir. Hegel'in sisteminde, kurgusal olan, çelişkilerin diyalektik çözümüyle varılan ve akılsal olanın karşısında yer alan olumlu ve akla uygun şey olarak görülür. (bak. *Akıl ve Anlık*). Böylelikle, Hegel kurgulama alanında kalmakla birlikte, çoğu kez, «kendinde *şey*'i kucaklayan, *gerçek* bir sunumda bulunur»; bu arada, kurgulama, «en ilineksel ve tikel öznitelikleri mutlak zorunlu ve genel öznitelikler olarak kurma durumundaki nesneye en akıldışı ve en doğal olmayan biçimde bağlı tutulur» (K. Marx, F. Engels, *Toplu Yapıtlar,* cilt 4, sı. 61.) . Hegel felsefesinin kendi genel kurgusal özelliği, idealist gözleyiciliğe ve teolojiye yol açmıştır. *Feuerbach*, «başıbozuk kurgulama felsefesi»ni sert bir biçimde eleştirmiştir. Daha sonraları, Kurgusal Felsefe'ye karşı mücadele, felsefeye karşı mücadele biçiminde yozlaşmıştır (bak. *Pozitivizm*). Kurgusal Felsefe'nin tutarsızlığını vurgularken yine bu felsefenin vardığı akılcı sonuçları ve felsefi düşünmenin özgül özelliklerini anlama çabasını gözönüne almak gerekir. İnsanın dış dünyayla ilişkisinin genel biçimlerinin özel olarak incelenişine bağlı olarak, bu özgül özellikler, Marxçı felsefe tarafından, kurgusal bir yoldan değil, ama nesnel *etkinlik*'in bir çözümlenişi yoluyla yorumlanır.

Kuşkuculuk Nesnel gerçeklik bilgisi olanağını sorgulayan bir felsefi anlayış. Kararlı Kuşkuculuk, *bilinemezcilik* ve *nihilizm*'e yaklaşır. Kuşkuculuk, eski toplumsal ideallerin sarsıntıya uğradığı, yenilerininse daha yerleşememiş olduğu dönemlerde yaygınlık kazanır. Felsefi bir öğreti olarak Kuşkuculuk, ilkçağ toplumunun bunalımı sırasında (Z. Ö. 4. yüzyıl) duyusal dünyayı kurgusal akılyürütme yoluyla açıklamaya çalışan, bu yüzden de birbiriyle çelişkiye düşen daha önceki felsefi sistemlere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Kuşkuculuk, *Pyrrhon, Arkesilaos, Karneades, Aene Sidemos, Sektos Empirikos* ile daha başkalarının öğretilerinde doruğuna ulaşmıştır. *Sofistler*'in geleneğini izleyen ilk kuşkucular, insan bilgisinin göreceliğine ve çeşitli koşullara (yaşama koşullarına, duyu organlarının durumuna, gelenek ve alışkanlıkların etkisine vb.) bağımlılığına dikkati çekmişlerdir. İlkçağ Kuşkuculuk'unun altında, bilginin ortaya konması olanağından kuşku yatar. Eski kuşkucular, felsefenin amacı olarak, zihinsel dinginliğe (bak. *Ataraksiya*) ve mutluluğa ulaşılabilmesi için insanın yargılardan kaçınması gerektiğini şöylemişlerdir. Ancak kuşkucuların kendileri de yargı vermeden edememişlerdir. Kurgusal felsefi dogmaları eleştiren ve

Kuşkuculuk'u destekleyici tanıtlar getiren yapıtlar kaleme almışlardır. Kuşkuculuk, ortaçağ ideolojisinin dogmalarını çürütmede büyük bir rol oynamıştır. *Montaigne, Charron, Rayle* ile daha başkalarının yapıtları, teologların kanıtlarını sorgulayarak, maddeciliğin benimsenmesinin yolunu açmışlardır. *Pascal, Hume, Kant* ile daha başkalarının Kuşkuculuk'u ise, genel olarak aklın olanaklarına sınırlama getirerek, dinsel inana giden yolu açmıştır. Modern felsefede, Kuşkuculuk'un geleneksel kanıtları, deneyle sınanmadıkça hiçbir yargının, genelleştirmenin ve varsayımın yararı olmayacağını düşünen *pozitivizm* tarafından kendi amaçları için benimsenmiştir. Diyalektik maddecilik, Kuşkuculuk'u bilginin bir öğesi (kuşku, özeleştiri ve benzeri olarak) alır, ancak bilinemezcilik noktasına kadar götürerek mutlaklaştırmaz.

Kutsal Aile, ya da Eleştirel Eleştiriciliğin Eleştirisi (1845) K. Marx F. Engels'in *Sol Hegelciler*'e yönelik, erken dönem felsefi yapıtları. «*Kutsal Aile*», felsefeci Bauer Kardeşler ile onları izleyenlere verilen bir addır. Bu kişiler, «bütün gerçekliğin, parti ve politikaların üstünde kalan, bütün bir pratik etkinliğe sırt çeviren, yalnızca dış dünyaya ve dış dünyada olup biten olaylara 'eleştirel' bir gözle bakan bir eleştiriyi vaazediyorlardı. Bu baylar, Bauerler, proleteryaya eleştirel olamayacak bir kitle gözüyle bakıyorlardı. Marx ve Engels, bu saçma ve zararlı eğilime şiddetle karşı çıkmışlardır» (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar,* cilt 2, s. 23). *Kutsal Aile*, *Hegel* idealizminin ve Sol Hegelcilerin derin bir eleştirisini yaparak, tarihsel ve diyalektik maddeciliği işlemeyi sürdürür. Burada, Marx ve Engels, maddeci tarih anlayışının temel düşüncesini, toplumsal *üretim ilişkileri* düşüncesini getirmişlerdir. Marx ve Engels, Sol Hegelciler'in bağlandıkları kişiliğe tapınmayı sert bir dille eleştirmişler, emekçi halkın sömürücülere karşı mücadelesinin tarihin ana içeriğini oluşturduğunu göstermişler; proleteryanın kapitalizmin mezar kazıcısı olduğu düşüncesini ortaya koymuşlardır. *Kutsal Aile*, felsefe tarihinin, özellikle de İngiltere ve Fransa'daki maddecilik tarihinin anaçizgilerini derinden verir. *Kutsal Aile*, bilimsel komünizmin ortaya konmasında; idealizme ve anti-proleter küçükburjuva ideolojisine karşı mücadelede bir dönüm-taşı olmuştur.

Kültür Toplum tarafından tarihin gidişi içinde yaratılan ve toplumun kendi gelişmesi içinde ulaşılan aşamayı gösteren tüm maddi ve manevi *değer*'ler. Daha özgül olarak, Kültür, maddi Kültür (yani, üretim deneyi, maddi zenginlik) ile maddi-olmayan, manevi Kültür'e (yani, bilim, sanat, edebiyat, felsefe, etik, eğitim vb.) ayrılır. Kültür, tarihsel bir fenomen olup Kültür'ün gelişmesi toplumsal-ekonomik oluşumların birbirini izlemesiyle belirlenir. Manevi Kültür'ü maddi temelden ayıran ve «seçkinler»in manevi ürünü sayan idealist kuramlara benzemez olarak, Marxçılık-Leninçilik, maddi ürünlerin üretimini manevi Kültür'ün temeli olarak görür. Nitekim, Kültür, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, kitlelerin etkinliklerinin bir ürünüdür. Manevi kültür, maddi koşullarca belirlenmekle birlikte, bulundukları (gelişmede süreklilikte, çeşitli halkların kültürlerinin birbiri üzerindeki etkisinde de görüldüğü gibi) görece bir bağımsızlık taşıdığından, maddi temeldeki değişimlerin otomatik bir sonucu olarak ortaya çıkmaz. Sınıflı bir toplumda, Kültür, gerek ideolojik içeriği, gerek pratik amaçları bakımından sınıfsal bir nitelik gösterir. Kapitalizmde, her ulusal kültür, burjuvazinin egemen Kültür'ü ile emekçi kitlelerin demokratik ve sosyalist Kültür öğeleri olarak, iki kültüre ayrılır. Geçmişin bütün ilerici kazanımlarını özümleyen Sosyalist Kültür, sosyalist sistemin kapitalist sistem karşısında ileriliğini yansıtan bir biçimde, gerek ideoloji, gerekse

toplumsal işlev bakımından, modern burjuva Kültür'den kökten ayrım gösterir. Sosyalist Kültür, *kültür devrimi*'nin bütün gerekli koşullarını yerine getiren bir sosyalist devrim olmadan yaratılamaz. Sosyalist Kültür'ün ana özellikleri şunlardır: Halka yakınlık, komünist ideoloji ve yanlılık, bilimsel dünyagörüşü, sosyalist hümanizm, kolektivizm, sosyalist yurtseverlik ve enternasyonalizm. Sosyalist Kültür'ün yaratılmasında ve geliştirilmesinde başlıca rol, sosyalist devletin bütün kültürel ve eğitsel etkinliğini etkileyen partiye bağlıdır. Sosyalizmde, Kültür, biçimce ulusal, içerikçe sosyalist, karakterce enternasyonalisttir; burada, maddi ve manevi değerlerin başka uluslarla karşılıklı değişimi gitgide yoğunlaşır, her ulusun kültür hazinesi enternasyonalist bir karakter taşıyan değerlerle zenginleşir. Böyle bir şey, bütün insanlığın geleceğin toplumunun ortak Kültür'ünün biçimlenmesini kolaylaştırır.

Kültür Devrimi Sosyalizmin ve komünizmin kurulması sırasında toplumun manevi yaşamında yer alan köklü değişimler. Kültür devrimi, ancak Kültür devrimi'nin tüm öngereklerini yerine getiren sosyalist devrim sürecindeki siyasal ve ekonomik dönüşümlere bağlı olarak başlıcalıkla da halkın iktidarı ele geçirmesiyle bütün maddi ve manevi değerlere de sahip çıkması sonucunda olanaklıdır. Kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde Kültür Devrimi'nin önündeki başlıca görevler şunlardır: Eğitim sistemini kısa sürede yeniden yapılandırmak, kültürün en iyi kazanımlarını kitlelere maletmek; kitlelerin ekonomik, toplumsal ve siyasal işlerin yönetimine doğrudan katılımını sağlamak, sosyalist aydınları yetiştirmek; yeni, sosyalist bir kültür oluşturmak. Bu görevler, kendi özellikleri ne olursa olsun, sosyalizmi kuran bütün ülkeler için geçerlidir. Olgunlaşmış sosyalist toplumun görevi komünizmin kurulmasının manevi öngereklerini, hakiki bir manevi kültürü ve bireyin çokyönlü gelişmesinin olanaklarını yaratmaktır. Bu görevin yerine getirilmesi büyük ölçüde üretici güçlerin gelişmesine, teknolojinin ilerlemesine ve üretimin örgütlenmesine, kitlelerin kamu etkinliğinin artmasına, demokratik özyönetim ilkelerinin gelişmesine ve gündelik yaşamın yeniden örgütlenmesine bağlıdır.

Kültürel Döngüler Kuramı *Tarihsel-karşılaştırmalı yöntem*'deki bunalım sonucunda ortaya çıkmış olan ve tarihsel-kültürel gelişmede yenilenmenin kaçınılmaz olduğunu söyleyen bir öğreti. Yüzyılın başlarında, karşılaştırmalı çözümleme yöntemi, bir ölçüt belirlenmesi açısından ivedi çözüm bekliyordu; tarihsel karşılaştırma ve benzeştirmelerin genelde tarihsel süreçlerin içeriğinden çok, tarihsel süreçlerin örgüsüyle ilgilendiği açığa çıkmıştı. Kültürel Döngüler Kuramı, bu güçlükleri aşmak için ortaya yapay bir kuram getiriyordu. Bu kuramın sözcülerine *(Spengler, Toynbee)* göre, tarihsel benzeştirmeler, kendilerinden apaçıktı; herhangi bir gerekçe istemiyordu. Tarihsel-kültürel süreçlerde yinelenme, eşzamanlılık ve döngüsellik, genel tarih yasalarının biricik belirtisi olarak görülüyordu. Bu kuramın toplumsal yönü, tarihsel eylemin geçmişi taklide dayanmasını isteyen Spengler'in öğretisinde açıkça görülür. Bu felsefenin pratikte ne anlama geldiği, Spengler'in «tarihselcilik» ilkelerini benimseyen faşizmin ideolojisinde açığa çıkmıştır.

Kültürel-Tarihsel Yaklaşım Tarihsel sürecin iç birliğini ve bütünselliğini idealistçe bir temellendirme biçimi. Bu yaklaşım, 19. yüzyılın sonlarına doğru, liberal görüşlü bir Alman tarihçisi olan K. Lamprecht (1856–1915) tarafından ortaya getirilmiştir. Lamprecht, burjuva tarih yazıcılığında egemen olan bireyselleştirmeye, yani tarihin önde gelen kişiliklerin yaşamlarının

betimlenişine indirgenmesine (L. Ranke ve okulu) karşı çıkmıştır. Lamprecht'e göre, *kültür* kavramı, toplumsal yaşamın çeşitli yanlarının bir bireşimini yapmayı kolaylaştırır. Kültür, burada, insanların varolma tarzında, gündelik yaşamda ve kolektiflikte dile gelen bir kendiliğinden bilinç olarak görülüyordu. Kültürel–Tarihsel Yaklaşım, toplumsal yaşamın tek tek yanlarını kültür kavramı içinde eklektik bir biçimde bileştirme ve maddi ekonomik ilişkileri manevi kültürün yalnızca bir etkeni olarak görme yoluyla, burjuva tarihselciliğindeki bunalımı yarımyamalak bir aşma girişimi olmuştur. Yine de, tarihi toplumsal gelişmenin yasalarına ilişkin bir bilim olarak görmekte direnişi, burjuva tarih yazıcılığının öbür yöntemleriyle karşılaştırıldığında, *Kültürel–Tarihsel Yaklaşım*'ın ayırt edici özelliğini oluşturur. Tarih felsefesi üstüne çağdaş Batı literatüründe, Kültürel–Tarihsel Yaklaşım, açıkça öznelci kuramlarca safdışı bırakılmıştır.

Kümeler Kuramı Felsefe, mantık ve matematiğin başlıca kategorilerinden biri olan sonsuz kategorisini sağın yöntemlerle ele alan bir *metamatik* dalı (bak. *Sonsuz ve Sonlu*). Bu kuram, G. Kantor tarafından kurulmuştur. Kümeler Kuramı, sonsuz kümelerinin (toplamların, sınıfların) temel özelliklerini kendine konu olarak alır. Kümeler Kuramı'nın temel ilkesi, farklı sonsuzluk «basamakları»nı ortaya koymaktır. Klasik Kümeler Kuramı, sonlu alanında tartışma götürmeyen mantık ilkelerinin sonlu kümelerinin uygulanmasından yola çıkar. Ancak, daha 19. yüzyılın sonlarında, Kümeler Kuramı'nın gelişmesi, biçimsel mantık yasalarının, özellikle de *üçüncünün olmazlığı yasası*'nın sonsuz kümelere uygulanmasına bağlı *paradokslar* biçiminde, birtakım zorlukları da birlikte getirmiştir. Bu bağlamda başlayan tartışmalar, matematiksel olarak bilmeye yönelik matematiksel kavramların doğası, bunların maddi dünyayla ilintisi ve matematikte varoluşu kavramının somut içeriği gibi birtakım önemli epistemolojik sorunların ortaya konmasına yol açmıştır. Bu tartışmalar sırasında, felsefe ve matematikte *biçimcilik, sezgicilik* ve *mantıkçılık* eğilimleri ortaya çıkmıştır. Sovyet matematiğindeki yapıcı eğilim ise, özel bir ilgi görmüştür. Kümeler Kuramı yöntemleri, büyük ölçüde, modern matematiğin bütün alanlarında kullanılmaktadır. Bu yöntemler, ilke olarak, matematiğin temellendirilmesine ilişkin sorunlarda, özellikle de modern belitsel yöntem biçimleri açısından önem taşır. Matematiği mantık yollarından geçerli kılmaya çalışmaktan doğan sorunlar, Kümeler Kuramı'nı temellendirilmesiyle ilgili sorunlardan başka bir şey değildir. Ancak, *Kümeler Kuramı'nın* temellendirilmesi bugüne kadar aşılamamış güçlüklerle karşı karşıyadır.

Kürsü Sosyalizmi 19. yüzyılın ilk yarısında, kapitalizmin barışçıl yollardan sosyalizme doğru gideceğini kuramsal olarak «tanıtlama»ya kalkışan toplumsal etik okula bağlı bir grup Alman *liberal profesörü* için verilen alaylamalı bir ad. Ekonomi politikte tarihçi okulun öğretisini izleyen kürsü sosyalistlerine göre, ekonomi–politik, ekonomik sorunların dar anlamda incelenişinin ötesine geçerek, öbür toplum bilimleriyle kaynaşmalıdır. Bu kişilere göre, ekonomik ilişkiler devletçe düzene konabilirdi. Kürsü Sosyalizmi gelişen işçi sınıfı hareketine karşı bir çeşit tepki olmuş, burjuvazinin proleteryanın sınıf bilincinin gelişmesini erteleme çabasını dile getirmiştir. 1872'de, Paris Komünü'nün bastırılmasından hemen sonra, kürsü sosyalistleri, toplumsal reformlar gereğini ve devletin ekonomik ilişkilere karışmasını vaazeden bir Sosyo–Politik Birlik kurmuşlardı. L. Stein, A. Wagner, G. Schmoller, L. Brentano ve Sombart, Kürsü Sosyalizmi'nin sözcüleri arasında yer alırlar.

Kynikler Bir Eski Yunan (Sokratesci) felsefe okulu (Z. Ö. 4. yüzyıl), *Antisthenes*'in

izleyicileri. Sinoplu *Diogenes,* Kynikler'in en önde geleniydi. Kynikler, köleci toplumda demokratik kesimlerin görüşlerini dile getirmişler; toplumsal kalıplardan kurtulmayı, zenginlik ve bütün duyusal hazları terketmeyi, mutluluk ve erdemin temeli olarak görmüşlerdir.

Kyreneliler Kyreneli *Aristippos* tarafından (Kuzey Afrika'da, Z. Ö. 5. yüzyılda) kurulmuş bir Eski Yunan (Sokratesci) felsefe okulu. Bu okul, hazzın en büyük iyilik olduğunu söyleyen *hazcılık*'ı vaazeder. Kyreneliler, köleci aristokrasinin ideolojisini işlemişlerdir.

L

Labriola, Antonio (1843–1904) İlk İtalyan Marxçı; yazar ve filozof. Labriola, burjuva demokratizmine ve Hegel'in idealizmine sırt çevirdikten sonra bir Marxçı olmuştur. Labriola, tarihsel maddeciliğin sahnede yerini almasından sonra komünizmin artık «kuşku götürür bir varsayım» olmaktan çıkarak, «çağımızdaki sınıf mücadelesinin ulaşacağı son» olarak görülmesi gerektiğini öne sürmüştür. Labriola, *Komünist Partisi Manifestosu*'nun yayınlanışını toplum bilimlerinde bir devrim olarak görmüş; *Nietzsche*; *E. Hartmann* ve *Croce*'nin kuramları ile *yeni-Kantçılık*'ı eleştirmiştir. Labriola'nın felsefi ve sosyolojik görüşleri (*bilinemezcilik* öğeleri, diyalektiğin tam değerlendirilemeyişi, vb.) yanılgılar da taşıyordu. Başlıca yapıtı, A. Gramsci ile P. Togliatti'nin düşüncelerini derinden etkilemiş olan *Saggi intorno alla conceptiona materialistica della storia*'dır (1895–98).

Lafargue, Paul (1842–1911) Fransız sosyalist, Marx ve Engels'in tilmizi. Uluslararası işçi sınıfı hareketinde etkin bir biçimde yer almış olan Lafargue'un, başlıca çalışması, felsefe, ekonomi politik, din ve ahlak tarihi ile edebiyat ve dil üstüne olmuştur. Lenin, Lafargue'un Marxçılık düşüncelerinin en yetenekli sözcülerinden biri olduğunu söyler. 1866'da I. Enternasyonal'in üyesi olduktan sonra, Lafargue, Proudhonculuktan ve pozitivist görüşlerden uzaklaşmıştır. Paris Komünü'nde öncü bir rol oynamış; daha sonra, Jules Guesde'yle birlikte, Fransız İşçi Partisi'nin başında yer almıştır. Lafargue, anarşizme ve kapitalizmin «barışçıl yoldan» sosyalizme doğru gittiğini söyleyen oportünist kurama karşı mücedele etmiş, Guesde'nin reformcu ve milliyetçi yanılgılarını eleştirmiştir. *Le déterminisme économique de Karl Marx* (1909, Karl Marx'ın Ekonomik Belirlenmeciliği) adlı başlıca felsefi yapıtında, Lafargue, tarihin yasalarının nesnel doğasını vurgulayarak, ekonomi ile toplumun üstyapısı arasındaki karşılıklı ilişkiyi ortaya koyar. Lafargue, Marxçılığı Kant'ın öğretisi ile «bireştirme»ye ve maddeciliği idealizmle «bağdaştırma»ya çalışan revizyonist girişimlere olduğu kadar, sosyal-Darwincilik ile daha başka burjuva kuramlara da karşı olmuştur. *Das Problem der Erkenntnis* (1910, Bilgi Sorunu) adlı kitabı, bilinemezciliğin derin ve incelikli bir reddini içerir. Lafargue'un *La religion du capital* (Sermayenin Dini) gibi dine karşı kitapçıkları, dini kapitalizmin bir destekçisi olarak sergiler. Lafargue'un Marx'a ilişkin, onu büyük bir düşünür ve savaşçı olarak çizen anıları, oldukça ilginçtir. Lafargue'un yapıtları, (birtakım sorunların basitleştirilmesi, üstyapının oynadığı etkin rolün tam değerlendirilememesi, kapitalizmin emperyalizm aşamasının kendine özgü özelliklerinin tam kavranamaması gibi) birtakım kusurlara karşın, burjuva ideolojisine karşı mücadelede önemli bir rol oynamıştır.

La Mettrie, Julien Offroy de (1709–1751) Fransız madeci filozof ve fizikçi. La Mettrie'nin öğretisi *Descartes*'ın fiziği ile *Locke*'un duyumculuğuna dayanır. La Mettrie, dünyayı uzama ve duyuma sahip etkin bir maddi cevher olarak görmüştür. La Mettrie'ye göre, cansızlar dünyası ile bitki ve hayvanlar dünyası (insan hayvanlar dünyasına giriyordu), maddenin biçimleriydi. La Mettrie, düşünme sürecini yalnızca insana özgü olarak görmüş, bunun insanın karmaşık yapısının sonucu olduğunu düşünmüş; duyum ile bellekten doğan kavramların bir bileşimi olarak almıştır. *Mekanikçilik*'in bir temsilcisi olan La Mettrie, evrim kuramına yaklaşır. La Mettrie, aydınlanmayı ve seçkin insanların eylemlerini, tarihsel gelişmenin ana nedenleri olarak görmüş; aydın mutlakçılığını savunmuştur. Tanrıtanımaz olduğu ve bu yüzden ölüme gönderildiği halde, dinin avam insanlar açısından sürmesi gerektiğini düşünmüştür. Başlıca yapıtları: *L'homme machine* (Makine İnsan, 1747), *Le Système d'Epicure* (1750, Epikuros'un Sistemi).

Langevin, Paul (1872–1946) Fransız fizikçi, komünist, diyalektik maddeciliğin savunucusu. Gazların iyonlaşması ile mıknatıs kuramı üstüne başlıca araştırmalar yapmış olan Langevin, 1939'da, modern akılcılık düşüncelerini yaymak için *La Pensée* dergisini kurmuştur. Langevin, pozitivist kuramları, belirlenmezciliği ve *belirsizlik ilkesi*'ne ilişkin öznelci yorumları eleştirir.

Laplace, Pierre Simon de (1749–1827) Fransız bilimadamı, matematikçi ve astronom. Laplace'ın felsefesi, mekanik maddecilik ve tanrıtanımazlık felsefesiydi. Laplace, Güneş sisteminin kalıcı olduğunu, dolayısıyla bu sistemin dengesini kurmak için bir yaratıcının dönem dönem araya karışmasına gerek kalmadığını tanıtlamıştır. Laplace, Güneş sisteminin bir ilk bulutsudan kökenlendiğini matematiksel olarak tanıtlayarak, maddecilik ile tanrıtanımazlığın gelişmesine önemli katkıda bulunmuş; çoğu kez Laplacecı adı verilen mekanik *belirlenmecilik*'in klasik tanımını yapmış, olasılık kuramının birtakım önermelerini geliştirmiştir. Başlıca yapıtları: *Exposition du Système du Monde* (1795, Dünya Sisteminin Sergilenişi), *Théorie analytique des probabilités* (1812, Olasılıkların Çözümsel Kuramı).

Lassalle, Ferdinand (1825–1864) Alman işçi sınıfı hareketinin önde gelen bir kişisi, oportünizmde Lassalecı eğilimin kurucusu. 1848 Devrimi'ne katılmış olan Lasalle, 1860'da Alman İşçileri Genel Birliği'nin örgütleyenleri arasında da yer almıştır. Lassalle'ın işçilerin birleşmesi için uyarıcı çalışmaları olumlu bir rol oynamış olmakla birlikte, bütününde, Lassale, sınıf mücadelesini reddetmiştir. Bir idealist olarak, devlete sınıflar-üstü bir örgüt gözüyle bakmıştır. Hegel'i iskolastik biçimde yorumlamış, Hegel felsefesini kendi oportünist siyasi çizgisini ve Prusya monarşisiyle anlaşmayı haklı göstermede kullanmıştır. Sosyolojide, Lassalle, *Malthusculuk* görüşlerine bağlanmış, işçilerin ücret artışı için girişecekleri herhangi bir mücadelenin boşuna olduğunu söyleyen ve hiçbir bilimsellik taşımayan «demir ücret yasası»nın sözcüleri arasına katılmıştır. Lassalle'ın görüşleri, Marx tarafından *Gotha Programı'nın Eleştirisi'nde*, Lenin tarafından da *Felsefe Defterleri'nde* eleştirilmiştir. Başlıca yapıtları: *Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos* (1858, Efesli Karanlık Herakleitos'un Felsefesi), *System der erworbenen Rechte* (1861, Kazanılmış Haklar Sistemi).

Lavrov, Piyotr Lavroviç (1823–1900) *Narodizm*'in kuramcısı, sosyolojide Rus «öznelci okul»un kurucusu ve yazar. Lavrov,

«Zemlya i Volya» («Toprak ve Özgürlük») ve *«Narodnaya Volya»* («Halkın İradesi») gibi yasadışı devrimci örgütlere katılmıştı; 1. Enternasyonal'in bir üyesi olmuş, Londra'dayken Marx ve Engels'le tanışmıştır. Lavrov, felsefe, sosyoloji, etik, toplumsal düşünce tarihi ve sanat sorunları üstüne yazmıştır. Lavrov'un başlıca ilgisi Rusya'da devrimin hangi yollardan yapılacağı olmuştur. Marxçı sosyalist devrim kuramının Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkeleri için geçerli olduğunu düşünen Lavrov, bu devrimin Rusya'daki koşullara uygulanabileceğinden kuşku duymuştur. *(Herzen'*in etkisinde kalan) toplumsal–siyasal öğretisi, birbirinden bağımsız iki düşünceye dayanır: 1) Rus köylü topluluğunun sosyalist doğası. 2) Aydınların Rus kurtuluş hareketindeki özel rolü. Bu düşünceler, Lavrov'un bütün felsefi tarih anlayışını belirlemiştir. Lavrov'a göre «eleştirel düşünen bireyler», uygarlığın kaldıraçlarıdırlar. İnsan bilincinin (başlıcalıkla da ahlak bilincinin) eleştirel bir gözle aydınlanışı, ilerlemenin ölçütünü oluşturur. Toplumsal ilerleme, bireyin bilincinin ve bireyler arasındaki dayanışmanın ilerleyişini içerir. Felsefi yönden, Lavrov, maddecilik ile idealizmi bileştiren bir eklektik olmuş, *pozitivizm*'in ve *bilinemezcilik*'in etkisi altında öznel idealizme kaymıştır. Başlıca yapıtları: *Istoriçeskiye pisma* (Tarih Mektupları), 1869; *Tsel i znaçeniye klassifikatsii nauk* (Bilimlerin Sınıflandırılmasının Amacı ve Önemi), 1866; *Zadaci positivisma i ikh reşeniye* (Pozitivizmin Görevleri ve Çözümü), 1886; *Vazhmneişiye momenti v istorii mysli (Düşünce Tarihinde Asal Anlar), 18* .

«Legal Marxçılık» Marxçılığın burjuva literatürdeki bir yansıması, gerçek Marxçı öğretinin liberal–burjuvaca bir çarpıtılışı. «Legal Marxçılık», Marxçılığın Rus toplumsal düşüncesinde başlıca bir eğilim haline gelmeye başladığı 1890'larda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, birtakım burjuva aydınlar işçi sınıfının «yoldaşlar»ı haline gelmişlerdi. Yazıları, *Novoye Slovo* (Yeni Dünya) ve *Naçalo* (Başlangıç) gibi, legal gazete ve dergilerde, yani hükümet denetiminde çıkan yayınlarda yayınlandığı için, bu kişiler «Legal Marxçılar» adıyla biliniyorlardı. Bu kişiler, *Narodnikleri eleştirmek için* birtakım Marxçı önermelerden yararlanmışlardır. «Legal Marxçılar» için Narodnizmden kopmak, köylü sosyalizminden proleterya sosyalizmine değil, ama burjuva liberalizme geçiş anlamına geliyordu. *Struve, Berdyayev* ile daha başkaları, «Legal Marxçılık»ın önde gelen temsilcileriydiler. Bu kişiler, işçi hareketini burjuvazinin çıkarlarına uyarlamaya kalkmışlar, burjuva sisteme övgüler düzmüşler, kapitalizmden ders alınması gerektiğini söylemişlerdir. «Legal Marxçılık», (sınıf mücadelesi, proleterya devrimi ve diktatörlüğü vb.) başlıca Marxçı ilkeleri geri çevirir. Lenin, «Legal Marxçılık»ın Marxçılığa karşı niteliğini açığa sermiş, burjuva nesnelciliğin derin bir eleştirisini yapmış, bunun karşısına devrimci Marxçılıktaki yanlılığı koymuştur. Felsefede «Legal Marxçılık», genelinde, yeni–Kantçı bir konumu benimser. (bak. *Vekhizm*).

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646–1716) Alman filozof, bilimadamı (Türetme hesabını buluşuyla) matematiğe ve (enerjinin sakımı yasasına yakınlığıyla) fiziğe önemli katkıda bulunmuş olan Leibniz, aynı zamanda, jeolog, biyolog, tarihçi, linguist ve bazı teknik buluşların sahibiydi. Leibniz'in felsefi evrimi mekanik maddecilikle başlar. Ancak, Leibniz, kendi dünyagörüşü açısından, *cevher*'i edilgen kabul edişiyle, *monad*'lar kuramında dile gelen bir nesnel idealizme bağlanmıştır. *(Monadologie,* 1714, *Monadoloji*). Leibniz'e göre, madde uzamsal ve bölünebilir olduğu için cevher olamaz, çünkü cevher mutlak olarak yalındır. Bütün Evren, bölünemez, tinsel cevherler olan monadlardan oluşur. Sayıca

sonsuz olan monadlar, algılayıcı, devingen ve kendinden etkindir. Leibniz'in öğretisinde diyalektik bu olmakla birlikte, bu diyalektik idealist ve teolojiktir. Leibniz'in görüşüne göre, monadlar birbirleri üstünde fiziksel bir etkide bulunmamakla birlikte, hareket eden ve gelişen bir dünyayı oluştururlar; bu dünya, en yüksek monada (mutlak'a, Tanrı'ya) bağlı *öncel düzen*'e göre hareket eden bir dünyadır. Öncel düzen kavramı, Leibniz'in felsefesinin en gerici yanını oluşturur. Leibniz'in bilgi kuramı (idealist akılcılık), Locke'un duyumculuğunu ve ampirizmini hedef alır. Locke'un zihnin bir boş levhadan *(tabula rasa)* başka bir şey olmadığı görüşünü paylaşmayan ve duyusal deneyimin evrenselliğin ve bilgiye duyulan zorunluluğun kaynağı olduğunu yadsıyan Leibniz, aklın ancak böyle bir şeyin kaynağı olabileceği düşüncesine varmıştır (1704). Aslında, Leibniz, zihinde yatan şeyler olarak betimlediği Descartesçı *doğuştan düşünceler* öğretisini değiştirmiştir. Leibniz'e göre, hakikatin ölçütü, bilginin açıklığı ve bilgide çelişkilerin yokluğuydu. Buna göre de, aklın hakikatlerini sınamak için (özdeşlik yasaları, çelişki, üçüncünün olmazlığı vb.) Aristoteles mantığını uygulamak yeterlidir; «olguların hakikati»ni sınamak için ise, yeterli neden yasasına gerek vardı. Leibniz, modern *matematiksel mantık*'ın kurucusu sayılır. Leibniz'in kanısına göre, ideal olanı, evrensel bir dil yaratmak (bak. *Hesap*), bütün düşünmeyi biçimselleştirmektir. Toplumsal–siyasal etkinliklerinde, Leibniz, Alman burjuvazisi ile feodal sınıf arasında ödün veren bir eğilim gösterir.

Lenin, Vladimir İlyiç (1870–1924) Marx ve Engels'in devamcısı, Rus proleteryası ile uluslararası proleteryanın önderi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin ve Sovyetler Birliği'nin kurucusu. Simbirst'te (bugünkü Ulyanovsk) doğan Lenin, 1887'de liseyi bitirdikten sonra, Kazan Üniversitesi hukuk fakültesine girdiyse de, öğrenci hareketindeki etkinlikleri dolayısıyla tutuklandı, sürgüne gönderildi ve polis gözetimi altına alındı. 1891'de St. Petersburg Üniversitesi'ni dışardan öğrenci olarak bitirdi. Kazan'da (1888/89) ve Samara'da (1889/93) Marxçılığı öğrendi ve Marxçı oldu, Samara'da ilk Marxçı çevreleri örgütledi. 1893'te S. Petersburg'a giderek yerel Marxçıların başına geçti. 1894'te ilk başlıca kitabı olan *«Halkın Dostları» Kimlerdir ve Sosyal Demokratlarla Nasıl Mücadele Ederler*'i yazdı. Burada, Narodnizmin kuram ve taktiklerinin çözümsüzlüğünü tanıtlayarak, Rus işçi sınıfına gerçek mücadelenin yolunu gösterdi. 1895'te St. Petersburg'daki Marxçı grupları İşçi Sınıfının Kurtuluş Mücadelesi Birliği içinde biraraya getirdi. Kısa bir süre sonra tutuklandı ve hapse atıldı, daha sonra Sibirya'ya sürüldü. 1900'ün başlarında yurtdışına gitti. Orda yeni tip bir Marxçı partinin kurulması ve programının hazırlanmasında, reformistlere ve oportünistlere karşı mücadelede çok büyük bir rol oynayan ilk Rusça Marxçı gazeteyi, *Iskara*'yı (Kıvılcım) çıkardı. Rus Sosyal Demokrat Partisi'nin 2. Kurultay'ı, Lenin'in önderliği altında proleteryaya ve köylülüğe çarlık otokrasisini devirerek yerine sosyalist toplum sistemini geçirme mücadelesinde yol gösteren Bolşevik Partisi'nin kurulmasına tanık olur. Bu mücadeledeki dönümtaşları, 1905 Burjuva Demokratik Devrimi ile 1917 Şubat Burjuva Demokratik Devrimi ve 1917 Ekim Sosyalist Devrimi'dir. Lenin'in hizmeti, Marxçı öğretiyi yeni tarihsel koşullara uygun olarak yaratıcı biçimde geliştirmiş; Rus devrimleri ile Marx ve Engels'in ölümünden bu yanaki uluslararası devrimci hareketin pratik deneyimlerine bağlı olarak bu öğretiye somut bir biçim vermiş olmasından gelir. *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1916) adlı çalışmasında, Lenin, Marx'ın *Kapital*'de yapmış olduğu kapitalist üretim tarzının çözümlenişini devam ettirmiş, em-

peryalizm çağında kapitalizmin ekonomik ve politik gelişmesini yöneten yasaları ortaya koymuştur. Leninciliğin yaratıcı ruhu *sosyalist devrim* kuramında dile getirilmiştir. Lenin, yeni koşullarda sosyalizmin en başta bir ya da birkaç ülkede başarıya ulaşabileceğini tanıtlamış; proleterya diktatörlüğünün ve komünist toplumun kurulmasının vazgeçilmez koşulu ve ulusun öncü ve örgütleyici gücü olarak, proleterya partisi öğretisini geliştirmiştir. Lenin, iç ve dış düşmanlara karşın mücadelede ayakta kalmayı başaran ve sosyalizmi kurmaya başlamış bulunan ilk proleterya devletinin başı olmuştur. Lenin, Marx ve Engels'in düşüncelerini geliştirerek Komünist Partisi ile bütün Sovyet halkı için kılavuzluk etmiş, somut bir sosyalist kurulma programı çizmiştir. Lenin adı Marxçılığın bütün bileşkenlerinin: Felsefe (diyalektik ve tarihsel maddecilik), ekonomi politik ve bilimsel komünizmin gelişmesindeki yeni bir evreyi gösterir. Daha başından, Lenin, diyalektik ve tarihsel maddeciliğin daha ileriye doğru geliştirilmesine büyük ilgi göstermiştir. Marxçı felsefe Lenin için işçi sınıfı ile partisini yeni çağda bekleyen sorunları çözmenin anahtarı olmuş ve Lenin bu felsefeyi birçok yeni düşünceyle zenginleştirmiştir. 1908'de, başlıca felsefi yapıtı olan *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'i yazmış; burada; doğabilimindeki en son başarıların diyalektik maddeciliğin ışığı altında derinden bir çözümlenişini yapmış; Marxçı felsefenin, özellikle de Marxçı bilgi kuramının temel ilkelerini geliştirmiştir. Lenin'in Machcılık eleştirisi öneminden bugün için de hiçbir şey kaybetmemiş olup, Marxçılara gerici felsefeyle nasıl mücadele edilmesi gerektiğini gösterir. Bu alanda daha önceden görülmedik biçimde, Lenin, felsefede *yanlılık* sorusunu koymuş, Marxçılardan her türlü idealizme ve metafiziğe karşı kararlı mücadele etmelerini istemiştir. Özellikle de maddeci diyalektiği geliştirip yetkinleştirmek için özel bir çaba harcamıştır. Lenin, bir gelişme kuramı olarak diyalektiğin çokyönlülüğünü göstermiş; diyalektik, mantık ve bilgi kuramının birliği üstüne son derece önemli postulayı temellendirmiştir. Lenin, diyalektik üstüne daha ileri çalışmaların bir programı sayılabilecek birçok değerli düşünceler ortaya getirmiştir (bak. *Felsefe Defterleri*). Lenin'in ekonomi, politika, strateji ve taktiklerin en geniş alanlarını kapsayan çalışmaları, diyalektiğin somut yaşama geçirilmesinin benzersiz örneklerini oluşturur. «Militan Maddeciliğin Önemi» (1922) başlıklı yazısında, Lenin, dinsel dünya görüşüne karşı mücadelede içinde olmak üzere, önemini bugün için de koruyan Marxçı felsefenin daha da ileriye doğru geliştirilmesi için yerine getirilmesi gereken görevleri çizer. Lenin, maddeci tarih anlayışını, Marxçı felsefenin en büyük başarısı olarak görmüştür. Tarihsel maddeciliği, Lenin, toplumsal gelişme yasalarını olduğu kadar, toplumun devrimci yoldan dönüşüme uğratılması yasalarını da bilmenin bilimsel temeli olarak görmüştür. Lenin'in yeni çağda toplumun ekonomik, politik ve tinsel gelişmesini yaratıcı yoldan ele alıp inceleyişi Marxçı sosyolojinin bütün yanlarını gelişime sokmuştur. Lenin'in özellikle sınıf ve sınıf mücadeleleri, devlet ve devrim (bak. *Devlet ve Devrim*) sosyalist devrimde ve komünizmin kurulmasında kitlelerin rolü sorunları üstündeki araştırmaları; sosyalist kurulma sırasında toplumsal gelişmenin genel yasalarının aldığı yeni biçimler, ekonomi ile politika arasındaki ilişkiler, kültür ve kültür devrimi, sosyalist ahlak ve sosyalist sanat ilkeleri üstüne görüşleri büyük önem taşır. Lenin, Marxçı tarih felsefesi bilimi alanında değerli düşünceler ortaya koymuş, geçmişteki birçok filozofun (İlkçağ filozoflarının, Fransız maddecilerinin, klasik Alman idelalist filozoflarının vb.) derinden bir değerlendirmesini yapmıştır. Lenin, (*Belinski, Herzen, Çernişevski* gibi) Rus devrimci demokrat düşünürlerin çalış-

malarına yüksek değer vermiş, bu kişileri ve Rusya'daki devrimci hareketi ve toplumsal düşünceyi Rus maddeci felsefesinin bilimsel tarihinin kuramsal temllerinden ele almıştır. Marxçılığın bir devamı ve gelişmesi olarak Lenincilik, tek bir ayrılmaz bütün olarak Marxçılık-Lenincilik, günümüzde dünyada barış, demokrasi ve sosyalizm için mücadele veren bütün ilerici halkların belgisi haline gelmiştir.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç (1831–1891) Rus yazar, edebiyat eleştirmeni ve sosyolog; *yeni-Slavcılar*'ın temsilcisi. Leontyev, toplumsal organizmanın gelişmesini üç evreye ayırır: (Bütünün öğelerinin ancak izlerinin görüldüğü) ilk yanlılık evresi; (bu öğelerin tek tek bireyselleşerek bir sıralama içine girdiği) karmaşıklık ve birlik evresi, ve (bu öğelerin tek tek bireyselliklerini yitirerek bütünün çözüntüye uğradığı ikinci yalınlaşma evresi. Leontyev, böyle bir bakışaçısından yola çıkarak kendi gününün toplumunu değerlendirmiş; biçimsel bir burjuva eşitliğin ve sıradan toplumsal ilişkilerin yer aldığı Batı'nın çöküş dönemine girdiğini, Rusya'nın ise sözkonusu «karmaşıklık» evresinden daha geçmemiş bulunduğunu öne sürmüştür. Leontyev'e göre, burjuva darkafalılık, demokratizm ve sosyalizm dini tanımayan insanın ortaya çıkmasına yol açmakta, bireyselliğin ve yaratıcılığın güzelliğini bozmaktadır. Bu yüzden, Leontyev, devrimci demokratik ve hümanist düşünce ve hareketleri gerek dinsel, gerek estetik açılardan reddeder. Leontyev'e göre, ancak Rusya, «Rus-Bizans toplum ideali»ni otokrasi yoluyla, dünyevi mutluluğu reddeden çileci Hıristiyanlıkla ve toplumsal zümreleri birarada pekiştirişiyle, bu eğilimlere karşı koyabilirdi. Leontyev'in düşünceleri çağdaş burjuva filozoflar tarafından sosyalist ideolojiye karşı mücadelede kullanılmaktadır. Başlıca yapıtları: *Vostok, Rossiya i slavyanstovo* (Doğu, Rusya ve Slavlar), iki cilt, 1885–86; *Sredni yevropeyets kak ideal i orudiye vsemirnogo razruşeniya* (Evrensel Yıkımın İdeali ve Silahı Olarak Ortalama Avrupalı), 1884.

Leseviç, Vladimir Viktoroviç (1837–1905) Rus pozitivist filozof. 1877'ye kadar *Comte*'un bir destekleyicisi *(Oçerk razvitiya idei progressa,* 1868, İlerleme Düşüncesinin Gelişmesi Üstüne Deneme) olan Leseviç, daha sonra pozitivizm'in en yüksek aşaması olarak gördüğü yeni-eleştirel Alman okuluna (Alois Riehl, *Avenarius,* Joseph Petzoldt) yönelmiştir. Leseviç'e göre, bu okul, Comte'un felsefesini «saf deneyim» üstüne kurulu, yani *ampiriokritisizm*'e ve *yeni-Kantçılık*'a dayalı bir bilgi kuramıyla bütünleştiriyordu. Felsefenin bir dünyagörüşü olabileceğini yadsıyan Leseviç, felsefenin tek tek bilimlerce üretilen kavramları «birleştirdiğini» söyler. Leseviç, toplum yaşamını, *Lavrov*'dan ve *Mihaylosvki*'den aldığı düşüncelerle idealist bir konumdan açıklama yoluna gider. Leseviç'e göre, toplumsal ilerleme, insanlığın «zihinsel etkinlik»inin sonuçlarına bağlıdır. Leseviç, seçkinci kültür anlayışını reddetmiş, bilginin söz ve basın özgürlüğü içinde yaygınlaştırılmasını savunmuş, Rus felsefesindeki dinsel – idealist eğilimi *(Solovyov* ile daha başkalarını) eleştirmiştir. Başlıca yapıtları. *Opyt kritiçeskogo issledovaniya osnovonaçal pozitivivnoi filosofii* (Pozitivist Felsefenin Temel İlkelerinin Eleştirel Olarak Araştırılışı), 1877; *Çto takoye nauhnaya filosofiya?* (Bilimsel Felsefe Nedir?), 1891.

Lessing, Gotthold Ephraim (1729–1781) Alman aydınlatmacı ve filozof, yayımcı, oyun yazarı, eleştirmen ve sanat kuramcısı. Feodal politikaya etkin bir biçimde karşı çıkmış olan Lessing, Alman halkının ve Alman kültürünün özgürce demokratik gelişmesi için çalışmıştır. *Erziehung des Menschengeschlechts* (1780, İnsanın Eğitimi) adlı felsefi yapıtında, Lessing, dinin

yerini bütünlükle aydınlanmış aklın alacağı, her türlü zorlamadan uzakta bir geleceğin toplumu düşünü kurmuştur. *Nathan der Weise* (1779, *Bilge Nathan*) adlı felsefi oyununda, Lessing, dinsel hoşgörü düşüncesini olduğu kadar, özgürce düşünme hakkını da ortaya getirmiş; ulusların eşitliğini öne sürerek, uluslar arasında dostluğa çağrıda bulunmuştur. Alman aydınlanma hareketinin çelişkili doğasını yansıtırken, Lessing'in dünyagörüşü, birtakım maddeci eğilimler taşımakla birlikte idealistçe olmuştur. Dünyada estetik düşüncenin gelişmesinin temel taşlarından olan *Laokoon* (1766, *Laokoon*) ve *Hamburgische Dramaturgie* (1767–69, Hamburg Dramaturjisi) adlı yapıtlarında, Lessing, şiir, oyun ve oyunculukta gerçekçilik ilkelerini savunarak, soyluluğun klasikçilik kuramını ve pratiğini yıkmıştır. Lessing, güzel olana indirgeyerek, güzel sanatların alanını sınırlamıştır. Çeşitli sanat türleri ve tarzlarının nesnel yasalarını tanımlamaya çalışmakla birlikte, bu yasaların tarihsel karakterini görememiştir. Körükörüne ahlâkçılığa her zaman karşı çıkmış olan Lessing, sanatın özellikle de tiyatronun ahlaki eğitsel işlevini savunmuştur. Lessing'in tiyatro üstüne yazıları Alman klasik edebiyatının doğuşunu haber vermiş, estetik görüşleri ise estetiğin gelişmesi üstünde olumlu etkiler bırakmıştır.

Leukippos (Z. Ö. 500–440) *Atomculuk* olarak bilinen sistemi birlikte kurdukları *Demokritos*'un bir çağdaşı ve yakını. Leukippos'un gerek yazılı metinlerinin, gerek kendisiyle ilgili bilgilerin ele geçmemiş olması, kendisinin, bir zamanlar için, literatürde bir mithos durumunda görülmesine yol açmıştır. Leukippos, bilime üç yeni kavram getirmiştir: 1) Mutlak boşluk, 2) bu mutlak boşlukta hareket eden atomlar; ve 3) mekanik zorunluluk. Eldeki bir metne bakarak belirtmek gerekirse, gerek *nedensellik yasası*'nı, gerek *yeterli neden ilkesi*'ni ilk kez Leukippos ortaya koymuştur: «Nedensiz hiçbir şey olmaz, her şey bir nedene ve zorunluluğa bağlıdır.»

Lévy-Strauss, Claude (d. 1908) Fransız etnograf, antropolog ve sosyolog, *yapısalcılık*'ın temsilcisi. İnsanın davranışında biyolojik (doğuştan) olan ile toplumsal olan arasındaki bağlılaşımı inceleyen, Lévy-Strauss, insanlar arasındaki ilişkilerde başlıca şeyin yapılar varlığı, toplumsal kurumları modellendirme sistemi olarak belli bir dili benimseme olduğu sonucuna varmıştır. Lévy-Strauss'un yapısal antropolojisinde en önemli şey, kolektif bilincin ana içeriği ve kalıcı toplumsal yapıların temeli olarak mithosla ilgili yorumudur. Toplumsal yaşamın toplumsallık dışı kökenini arayış, bazı sosyolojik çözümleme yöntemlerini biçimleştirme, hatta matematikleştirme çabaları, Lévy-Strauss'un konumunu metodolojik açıdan zedeler. Başlıca yapıtları: *Mythologiques* (cilt 1–4, 1964–71, Mitolojiler), Antropologie structurale (cilt 1–2, 1958–73, Yapısal Antropoloji).

Lévy-Brühl, Lucien (1857–1939) Fransız sosyolog ve etnolog. Lévy-Brühl'ün sosyolojik görüşleri *Drukheim*'ın etkisi altında biçimlenmiştir. İlkel halkları incelerken, Lévy-Brühl, çeşitli toplum tiplerine karşılık veren düşünce biçimleri olduğu sonucuna varmıştır. İlkel insanın düşüncesi, çelişki yasasını bilmemesi ve doğal olan ile doğaüstü olan arasında bir ayrım yapmaması bakımından, modern insanın mantıksal düşünmesinden ayrılır. Lévy-Brühl, ilkel insanın yalnızca ilk neden ile son etki arasındaki doğrudan bağıntıyı görebildiğini, ancak aradaki ilişkililiği algılayamadığını düşünmüştür. Bu süreci, Lévy-Brühl, katılma yasasının işleyişi olarak betimler. Lévy-Brühl'ün vardığı bazı sonuçlar, şematik olmakla birlikte, ilkel düşünmenin incelenişi açısından ilginçtir. Başlıca yapıtları: *Les fonctions mentales dans les so-*

ciétés infrieures (1910, Aşağı Toplumlarda Zihinsel İşlevler), *La mentalité primitive* (1921, İlkel Düşünme Tarzı).

Li Çin felsefesinde yasayı, şeylerin düzenini, biçimi vb. belirten bir temel kavram. İdealistler *Li*'yi maddi ilke olan *çi*'ye karşıt tinsel, maddi olmayan ilke olarak yorumlamışlardır. *Konfüçyüsçülük*, çeşitli toplumsal grupların bir davranış normu olarak bir başka *Li* kavramını getirir.

Liberal Hıristiyanlık 19. yüzyılda geçerlilik kazanmış («ahlak silahlanması» hareketi vb.) kalıntıları bugüne kadar sürmüş olan bir burjuva teoloji, felsefe ve etik akımı. Liberal Hıristiyanlık'ın temsilcileri (ABD'de *Walter Rauschenbusch, Francis Reabody*; Avrupa'da *Albrecht Ritchl, Ernst Troeltsch, Adolf Harnack*), Hıristiyanlığı toplumsal ve ahlaki sorunları çözme programı haline getirmeye çalışırlar («toplumsal İncil» hareketi). Liberal Hıristiyanlık, insanın ve toplumun tarihsel olanaklığına, toplumsal, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin insanı «kurtarıcı» görevi üstüne iyimser görüşleriyle, öbür dinsel öğretilerden ayrılır. Liberal Hırisityanlık'ın destekleyicileri, bir yandan Hıristiyanlığı modern bilime uygun biçimde modernleştirmeye, İsa'nın öğretisindeki akılcılığı ve toplumsal erekliliğe mantıksal yollardan tanıtlamaya büyük bir önem verirler; öte yandan, toplumsal ilerlemenin İsa'nın hem varlıklılara, hem de yoksullara seslenen öğretisini yerine getirmeye bağlı olduğuna inanırlar. Etikte, bu kişiler, İncilin buyruklarını modern laik ahlak kavramlarına yaklaştırmaya çalışarak, topluma hizmet etmenin Tanrı'ya hizmet etmenin en iyi biçimi olduğunu söylerler. «Tanrının Krallığı»nı insanlığın tarihte ulaşacağı toplumsal ideal olarak, İsa imgesini de bir ahlak ideali olarak, ölümlü kişiler için örnek diye alırlar. Bütününde, Liberal Hıristiyanlık, liberal bakışaçısından savunduğu burjuva toplumun tarihsel olanaklarına ilişkin yanılsamalara dayanır. Kapitalizmin genel bunalımı, Liberal Hıristiyanlık'ın toplumsal temeline darbe indirmiş; Liberal Hıristiyanlık düşünceleri ise, *yeni-Protestanlık* tarafından sağdan sert bir biçimde eleştiriye uğramıştır.

Libido Felsefe, psikoloji ve psikanalize Freud (bak. *Freudculuk*) tarafından getirilmiş; cinsel istek, cinsel itilim gücü, sevgi içgüdüsü ve psişik enerji anlamına gelen bir kavram. Freud, ilkin, Libido'yu insanın tinsel yaşamında cinsel isteğin kendini gösterme biçimi olarak almış ve Libido kuramını yalnızca sinir bozukluklarına ilişkin olarak değil, ama normal ruhsal-cinsel gelişme ile bilimsel ve sanatsal etkinlik için de kullanmıştır (bak. *Yüceltme*). Daha sonraları, Freud, Libido'yu (cinsel sevgi, kendinin sevgisi, anababa ve çocuk sevgisi, insanlık sevgisi vb.) sevgi kavramını içine alan her şeyle bağıntılı istek enerjisi olarak yorumlamış, Libido kuramını yaşam ya da ölüm isteğine ilişkin bir psikanalitik öğreti olarak değiştirmiştir. Carl Gustav Jung, Libido'yu daha geniş anlamda, psişik enerji olarak yorumlamıştır. Libido öğretisi, insan varoluşunun toplumsal yanlarını görmezlikten gelerek, insanın özünü biyolojikleştirir.

Linnaeus, Carolus (1707–1778) İsveçli doğa bilimci. Linnaeus'un bilime hizmeti, bitki dünyasının sınıflandırılması olmuştur. Bu sınıflandırma sistemin yapaylığına karşın, Linnaeus'un deyim dağarcığı önemini bugüne kadar korumuştur. *Yaratımcılık*'a bağlı bir kişi olmakla birlikte, Linnaeus, bazı biçimlerin melez kökeni gibi birtakım görüşlerde getirmiş, türlerin kendi varoluş koşullarından kaynaklanan, sınırlı da olsa, bir değişebilirlikleri olduğunu kabul etmiştir.

Lobaçevski, Nikolay İvanoviç (1792–1856) Rus matematikçi. Lobaçevski geo-

metrisi, geometrik ilişkilerin maddi cisimlerin somut doğasıyla yakından bağımlı olduğu düşüncesine dayanır. Eukleidesci geometrinin (bak. *Eukleides*) beşinci postulasının öbür postulalara göre bağımsız olduğu görüşünden yola çıkan Lobaçevski, mantık çelişkilerinden kurtulmuş, yeni bir geometri kurmuştur; bu geometrinin beşinci postulasına göre: Bir düzdoğru dışında yatan bir noktadan bir değil, en az iki koşut doğru çizilebilir (K. Gauss ile B. Bolyai de aynı sonuca varmışlar; ancak, Bolyai vardığı sonuçları, 1832'de yayınlayabilmiştir). Lobaçevki, gerçekliğe, şeylerin kendi doğasına dönerek, koşutlarla ilgili postulayı tanıtlamaya çalışır. Lobaçevski geometrisi, *Kant*'ın a priori kuramına karşı inandırıcı bir kanıt olmuştur. Felsefi yönden, Lobaçevski, bir maddecidir; dünya anlayışımızın nesnel gerçekliğin insan bilinci üzerindeki etkisinin sonucu olduğunu söyler.

Locke, John (1632–1704) İngiliz maddeci filozof. Locke'un çalışmaları Restorasyon Dönemi'ne girer. Locke, tarafların mücadelesine bir filozof, iktisatçı ve siyaset yazarı olarak katılmıştır. *Essay Concerning Human Understanding* (1690, İnsan Anlayışı Üstüne Deneme) adlı anayapıtında, Locke, maddeci *ampirizm* bilgi kuramını geliştirmiştir. Descartesçı *doğuştan düşünceler* öğretisini reddeden Locke, düşüncenin biricik kaynağının deneyim olduğunu söyler. Düşünceler ya dış nesnelerin duyu organları üstündeki etkisi yoluyla (duyum düşüncesi) ya da ruhun içinde bulunduğu duruma ve ruhun etkinliğine doğrudan yöneltilmiş dikkat yoluyla (yansıma düşüncesi) ortaya çıkarlar. Bu ikinci seçenek, idealizme verilen bir ödündür. Duyum düşüncesi yoluyla bizler şeylerin birincil ya da ikincil niteliklerini (bak. *Birincil ve İkincil Nitelikler*) kavrarız. Deneyimden gelen düşünceler, bilginin yalnızca malzemesidirler, bilginin kendisi değildirler. Bilgi olabilmesi için, düşünce malzemesinin, gerek duyumdan, gerek yansımadan ayrılan akılyürütme sürecinden geçmesi gerekir. Bu etkinlik yoluyla, yalın düşünceler, karmaşık düşüncelere dönüşür. Hobbes'u izleyerek, Locke, evrensel bilginin bütünlükle dile dayandığını düşünmüştür. Locke, bizim maddi, özellikle de tinsel cevheri bilebilme yeteneğimizin sınırlı olduğuna inanır; ancak, böyle bir şey, Locke'un bir bilinemezci olduğu anlamına gelmez. Locke'a göre, bize düşen şey, her şeyi bilmek değil, bizim davranışımız ve pratik yaşam açısından önemli olanı bilmektir, bu gibi bilgiye ulaşabilmemiz için de geniş bir yeteneğimiz bulunmaktadır. Devlet gücü ve yasa üstüne öğretisinde, Locke, doğal koşullardan sivil koşullara geniş düşüncesi ile çeşitli hükümet biçimleri düşüncesini geliştirmiştir. Locke'a göre, devletin amacı özgürlüğü ve emek yoluyla kazanılmış mülkiyeti korumaktır. Bu nedenle, iktidar, başabuyruk olamaz. Locke, iktidarı üçe ayırmıştır: 1) Yasama, 2) Yürütme ve 3) Federatif. Locke'un devlet öğretisi kuramı İngiltere'de 1688 Burjuva Devrimi sonucunda, burjuvazi ile burjuvalaşmış aristokrasi arasındaki ödünleşme sonucunda kurulan siyasi hükümet biçimine uyarlama çabası olmuştur. Locke'un felsefesi büyük bir etki bırakmıştır. Locke'un bireyin eğitimi ve gelişmesi için gerekli olanakları sağlayamayan bir toplumsal sistemi halkın değiştirmesi gerektiği üstüne düşüncesi, burjuva devrimi haklı göstermede büyük bir rol oynamıştır. Fransız maddeciliğindeki eğilimlerden biri Locke'dan kökenlenir. Locke'un yaptığı birincil ve ikincil nitelikler ayrımından idealist *Berkeley* ile bilinemezci *Hume* yararlanmışlardır.

Logos Özgün anlamı evrensel yasa, dünyanın temeli, düzeni ve uyumu olan bir terim; Eski Yunan felsefesinin ana kavramlarından biri. *Herakleitos*, her şeyin önsüz sonsuz, evrensel ve asil olan Logos'tan

doğduğunu söylediği zaman Logos'tan bu anlamda sözetmiştir. İdealistler (*Hegel, Windelband* ve daha başkaları), Herakleitos'un Logos'una, yanlış bir biçimde, evrensel akıl olarak bakmışlardır. *Platon* ile *Aristoteles*, Logos'u bir varlık yasası ve bir mantık ilkesi olarak alırlar. *Stoacılar* arasında «Logos» terimi, fiziksel ve tinsel dünyaların tümtanrıcı (bak. *Tümtanrıcılık*) bir birlik içinde kaynaşmasını gösterir. (Z. S. 1. yüzyılda) Yahudi–İskenderiye okulundan Philon, Logos öğretisini Tanrı ile Tanrının yarattığı dünya ve insanlar arasında aracı olarak yer alan yaratıcı bir tanrısal güç (akıl) anlamında geliştirmiştir. Buna benzer bir Logos yorumuna *yeni–Platoncu-luk*'ta, *gnostikler* arasında, daha sonra da Logos'un İsa'yla özdeşleştirildiği Hıristiyan literatüründe rastlanır. Hegel, kendi felsefesinde, Logos'u mutlak kavram olarak betimler. Rus felsefesinde dinsel idealizmin temsilcileri (*Trubetskoy, V. Ern* ile daha başkaları), tanrısal Logos düşüncesini yeniden canlandırma çabalarına girişmişlerdir. Doğu felsefesinde Logos'la benzeşlik gösteren kavramlar *tao*, ile *dharma*'dır. «Logos» terimi, Marxçı literatürde kullanılmaz.

Lokayata Eski Hindistan'da bir maddeci öğreti. Lokayata üstüne ilk bilgilere *Vedalar* olarak bilinen Buddhacı metinler ile Sanskrit destanlarında rastlanır. Geleneksel olarak, Lokayata, kökence, Brihaspati mithosuna bağlıdır. Vedalara yönelik tanrıtanımazca saldırıların efsanevi Çarvaka'dan kaynaklandığı söylenir ve en eski metinlerde bu maddecilik Çarvaka diye bilinir. Varlığın doğası üstüne Lokayata öğretisi, Evren'de her şeyin (toprak, ateş, su ve hava, bazı metinlerde de beşinci bir öğe esir olmak üzere) dört öğeden oluştuğu düşüncesine dayanır. Bu öğeler, önsüz sonsuz ve değişmez öğelerdir. Bir nesnenin temel özellikleri kendisini oluşturan öğelerin tiplerine ve bu öğelerin birbirlerine bileştiklerine dayanır. Bilinç kadar, duyu organları da bu öğelerin bir bileşiminin sonucudurlar; canlı bir varlığın ölümünden sonra bu bileşim çözüntüye uğrayarak, doğada kendi karşılığını oluşturan öğelere döner. Bazı metinler, toprak ilkbaşlangıç olmak üzere, bu öğelerin öbürlerinden kökenlendiğini söyleyerek, evrim kavramını ortaya getirirler. Lokayata epistemolojisi, duyumcu bir epistemoloji olup; burada, duyusal algı, bilginin biricik kaynağı olarak görülür. Duyu organları, aynı öğelerden bileşmiş olmaları ölçüsünde nesneleri algılarlar. Lokayata, duyudışı ve duyuötesi nesnelerin, öncellikle de Tanrının, ruhun, cennet ve cehennemin ve benzeri şeylerin varlığını yadsır. Lokayata etiğinin en belirgin özelliği, *hazcılık*'tır. Lokayata'nın daha sonraları eski Hindistan yönetim yöntemleri üstünde belli bir etkisi olmuştur. Lokayata'nın izleyicilerince yazılmış hiçbir metin bugüne ulaşmamıştır. Lokayata, 9. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasında, Vedaları tutan Lokayata'ın idealist karşıtlarınca yazılmış felsefi yazmalarda tam olarak işlenmiştir.

Lomonosov, Mihail Vasilyeviç (1711–1765) Rus ansiklopedist, Rusya'da maddeci felsefenin kurucusu. Bir köylü çocuğu olan Lomonosov, 1731'de girdiği Moskova'daki Slav–Yunan–Latin Akademisi'nin en iyi öğrencisi olarak 1736'da St. Petersburg Bilimler Akademisi'ne, daha sonra da yurtdışına, Marburg Üniversitesi'ne gönderildikten sonra 1741'de Rusya'ya yeniden dönmüştür. Çokyönlü bir düşünür olan Lomonosov, fizik ve kimyanın gelişmesine büyük bir katkıda bulunmuş; ayrıca, Rus filolojisi, tarihi ve şiir sanatı için de çok şeyler yapmıştır. Rus felsefesinde maddeci gelenek Lomonosov'la başlar. Bir maddeci olarak Lomonosov, kendi gününde bilime egemen olan çeşitli kurgusal görüşlere meydan okumuştur. *O sloyakh*

zemnykh (Yeryüzündeki Katmanlar Üstüne, 1763) adlı incelemesinde, bitki ve hayvanlar dünyası üstüne evrim kuramını benimsemiş, doğada değişimin nedenlerinin incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Doğa fenomenlerinin açıklanışını «parçacıklar» (moleküller) halinde birleşmiş anlık cisim ya da «öğelerden» (atomlardan) oluşan maddenin dönüşümü düşüncesine dayandıran Lomonosov, maddeyi her zaman için hareket halinde görmüştür. Lomonosov, bu düşüncesini, 5 Temmuz 1748'de Eiler'e yazdığı bir mektupta ortaya koyduğu maddenin ve hareketin sakımı yasası (bak. *Enerjinin Sakımı Yasası*) halinde dile getirmiştir. *Razmyşleniya o priçine teploti i kholoda* (1749, Sıcaklık ve Soğukluğun Nedenleri Üstüne Düşünceler) adlı çalışmasında, Lomonosov, özel tipte bir ısı-verici maddeden (termojenden) ısının geldiğini söyleyen ısı kavramını reddederek, ısı süreçlerinin maddi parçacıkların hareketinden kaynaklandığını göstermiştir. Böyle bir şey, Lomonosov'un doğa fenomenlerinin çeşitliliğinin maddenin çeşitli hareket biçimlerine bağlı olduğu sonucuna varmasına yol açmıştır. Lomonosov'a göre, maddenin temel özellikleri şunlardır: Uzam, atalet gücü, biçim, içe-işlenemezlik ve mekanik hareket. Lomonosov, bir «ilk itiş»in doğanın gelişmesinin nedenlerinden biri olduğunu düşünmüş; bu anlamda da, yine mekanik maddeciliğin yorumlarını izlemiştir. Epistemolojide Lomonosov bir maddeciydi. Dış dünyanın duyu organları üstündeki etkisini bilginin kaynağı olarak gören Lomonosov, *doğuştan düşünceler* kuramına karşı olmuştur. Lomonosov, ancak ampirik yöntemler ile kuramsal genelleştirmelerin bir bileşiminin hakikati verebileceğini postulalaştırmıştır. Venüs gezegenini çevreleyen bir havanın varlığını ilk kez Lomonosov göstermiştir. Lomonosov, Rusya'nın jeolojik ve coğrafi yönden incelenişine olduğu kadar, porselen, madencilik ve metalurji sanayilerinin kurulmasına da büyük bir katkıda bulunmuştur. Moskova Üniversitesi'nin kurucusu (1755) olarak Lomonosov, Rusya'da doğa bilimleri ile maddeci felsefenin gelişmesini ileriye götüren parlak bir bilimadamları ve bilginler kuşağının yetişmesine de yardımcı olmuştur. Toplumsal incelemeler alanında, Lomonosov, toplum yaşamını ileriye götürmenin biricik kaynağı olarak aydınlanmayı ve ahlakça ileriliği savunmuş, papazların cahilliğini halkın yaygın cahilliğinin nedenlerinden biri olarak göstermiştir. Din adamlarına karşı mücadelede *deizm*'e eğilim gösteren akılcı bir konumu benimsemiştir. Lomonosov'un şiir ve tarih yazıları güçlü yurtsever duygular taşır. *Drevnyaya Rossiskaya istoriya* (1766, Eski Rusya Tarihi) adlı çalışmasında, Lomonosov, Rus halkının kendine özgü karakterinin yabancı tarihçilerce yanlış gösterilmesini çürütmüştür.

Loski, Nikolay Onufriyeviç (1870–1965) Rus idelaist filozof; St. Petersburg Üniversitesi profesörü. 1922'de yurtdışına göçmüş, 1947'den sonra New Yort'ta Rus Ortodoks Okulu'nda profesörlük yapmıştır. Loski, *Platon*'un ve Rus kişiselcisi *A. A. Kozlov*'un düşüncelerini *Solovyov*'un gizemciliğiyle bileştirerek, «bütünsel» bir *sezgicilik* sistemi yaratmaya kalkmıştır. Loski'nin varlık üstüne nesnel idealist öğretisi, dünyanın bütüncül bir birlik olduğu düşüncesine; gerçekliğin birbiriyle bağıntılı olduğu kadar, dünyaötesi bir ilkeyle de (Tanrı) bağıntılı olan (*Leibniz*'in monadlarına benzer) zamandışı düşünsel kimliklerin varlığı düşüncesine dayanır. Bu «etmenler», bütün maddi ve psişik süreçlerin çeşitliliğini oluşturur. Epistemolojik yönden, Loski, *iç kimlik felsefesi*'ne bağlı olmuştur. Loski'ye göre, nesneler, sezgiye aklı da katan *Bergson*'a benzemez olarak, duyusal, gizemsel ya da anlıksal sezgi yoluyla kavranır. Bireyin bilincinde nesnenin bir yansısı değil, ama, nesnenin kendisi

yatar. Loski, öznel idealizm çerçevesinden hiçbir zaman çıkamamıştır. Loski, etik ve estetiği, insanın davranışları ile yaratıcı etkinliğinde mutlak değerleri içinde somutlaşan «Tanrı'nın Krallığı» düşüncesine dayandırır. Loski'nin «Rus Felsefesi Tarihi» (1951), maddecilik tarihinin bütün bütüne bir çarpıtılışı olduğu gibi, Rus felsefesinin ayrıt edici özelliğinin dinsellikte yattığını tanıtlamaya çalışır ve Sovyet sistemine karşı birçok yanlış suçlamayı içerir. Başlıca yapıtları: *Obosnovaniye intuitivizma* (1906, Sezgiciliğin Temeli); *Dostoyevski i yego khristianskoye miroponimaniye* (Dostoyevski ve Hıristiyan Dünyagörüşü), 1953.

Lotze, Hermann (1817–1881) Alman filozof. Lotze'nin felsefesi maddecilik ile idealizm arasında idealizmin ağır bastığı bir ödünleşme olmuştur. *Mikrokosmos* (1856-64), Lotze'nin en tanınmış yapıtıdır. Lotze'nin düşünceleri, *Husserl* «fenomenolojisi»ne giden yolu açmış; mantığı ise, *Karinski*'yi etkilemiştir.

Lucretius, Carus (Z. Ö. 99–55) Romalı şair, *Epikuros*'un çalışmalarını devam ettirmiş olan maddeci filozof, *De Rerum Natura*'nın *(Evrenin Yapısı)* yazarı. Lucretius, tanrı, ölüm ve ölümden sonra cezalandırma korkusuyla büyülenmiş insana toplumsal çatışma ve yıkımlar karşısında mutluluğun yolunu göstermeye çalışmıştır. Korkudan kurtulmak ancak Epikuros'un şeylerin doğası, insan ve toplum üstüne felsefesinin kabul edilmesiyle olanaklıydı. Lucretius'a göre, ruh ölümlüdür, çünkü ruh özel parçacıkların geçici bir bileşiminden başka bir şey değildir; beden öldüğünde ruh da atomlar halinde çözüntüye uğrar. Ruhun ölümlü olduğu kavranırsa, yalnızca ölümden sonra yaşam inancı değil, ama aynı zamanda ölümden sonra cezalandırılma inancı da ortadan kalkar. Böyle bir şey, insanı cehennem korkusundan kurtardığı gibi, ölüm korkusu da ortadan kalkar. İnsanlar yaşarken ölüm yoktur, ölüm geldiğinde ise yaşam yoktur. Tanrı korkusu da yine, tanrıların bu dünyada değil, ama dünyalar arasındaki boşlukta yaşadıkları kavrandığı zaman ortadan kalkar, çünkü burada mutlu bir yaşam süren tanrıların insan yaşamı üstünde hiçbir etkisi olamaz. Lucretius, dünyayı ve insanın doğasını, maddi kültürün ve teknolojinin gelişmesini canlı bir biçimde çizmiş ve yorumlamıştır. Roma dünyasının büyük bir aydınlatıcısı olan Lucretius'un *Rönesans* maddeci felsefesinin gelişmesi üstünde çok büyük bir etkisi olmuştur.

Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu (1886) Engels'in diyalektik ve tarihsel maddeciliği temellendirmede büyük bir rol oynamış olan bir yapıtı. Engels bu yapıtında *Hegel* felsefesinin özü ve çelişkileri üstüne bir çözümlemeyle başlayarak, Marxçı diyalektik ile Hegelci diyalektiğin karşıtlığını gösterir. Engels, *felsefenin temel sorusu*'nun ve felsefenin iki doğrultusunun klasik bir tanımını yapar ve *bilinemezcilik*'i (tümünden önce de *Hume* ve *Kant* bilinemezciliğini) eleştirerek, pratiği bilinemezciliğin en kararlı çürütülüşü olarak gösterir. Maddeciliğin ve idealizmin bilimsel bir tanımını vererek, Engels, 17. ve 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız maddecileri ile *Feuerbach*'ın görüşlerinin bir özümlenişini yapar ve mekanik, metafizik maddeciliğin sınırlılığını, bu maddeciliğin toplumsal fenomenler anlayışının idealistçe ve tutarsız oluşunu tanıtlar. Engels, Feuerbach'ın idealizm eleştirisinin altını çizmekle birlikte, yeni bir din yaratmaya kalkışını, ayrıca etik üstüne idealist görüşlerini eleştirir. Diyalektik maddecilik ile ondan önceki felsefeler arasındaki başlıca ayrımı ortaya koyarak, Engels, yapıtının daha sonraki bölümünde, maddeci tarih anlayışının özünü derinlemesine ele alır. Tarihsel maddecilik kuramını geliştirerek, üstyapının görece bağımsız olduğu düşüncesini

vurgular. Böyle bir şey, o dönemde boy atan *ekonomik maddecilik*'in eleştirilmesinde büyük önem taşımıştır. Engels'in Marxçılık tarafından felsefeye getirilen köklü devrimin nedenleri, içeriği ve önemi üstüne yaptığı çözümleme ile diyalektik ve tarihsel maddeciliğin özünü sergileyişi, (Lenin'in *Komünist Partisi Manifestosu* düzeyine çıkardığı) bu yapıtı, Marxçı felsefenin temel düşüncelerinin kökeni ile tarihinin incelenişinin vazgeçilmez bir yapıtı kılar.

Lukasiewicz, Jan (1878–1956) Polonyalı mantıkçı; *Lvov–Varşova mantık okulu*'nun en parlak temsilcilerinden biri. Lukasiewicz, *çok–değerli* (üç–değerli) *mantık*'ın birinci sistemini, ayraçsız mantık simgeleri sistemini işlemiş; Aristotelesçi kıyas üstüne, erken stoacıların mantık öğretisi üstüne, klasik ve sezgici tümdengelim kuramı ile modal mantık üstüne özgün araştırmalar yapmıştır.

Lully, Raymond (1235–1315) Gizemci filozof, teolog ve misyonr. Paris'te öğrenim görmüş ve öğretimde bulunmuş olan Lully, *ortaçağda gerçekçilik*'in *tüm mantıkçılık*'a varan Ortodoks bir temsilcisi olmuştur. Lully, *İbni Rüştçülük*'ün *çifte hakikat* öğretisine karşı mücadele etmiş, felsefe ile teolojinin birbiriyle bütün bütüne kaynaşabileceğini tanıtlamaya çalışmıştır. Bu tartışmada, bilime düşen işleri «hakikat makinesi» yoluyla çözmüştür. Böyle bir şey, eşmerkezli çemberlerin mekanik bir biçimde dönmesinden ortaya çıkıyordu. Her çemberin üzerinde Lully'e göre bütün bilgi alanlarını kapsayan genel kavram (örneğin, tanrı, insan, erdem, hakikat vb.) yazılıydı. Bu çemberler döndüğü zaman, bu kavramların kesitli bileşimleri ortaya çıkıyor ve Lully bunları yeni hakikatler olarak alıyordu. Bu yolla, Lully, Hıristiyanlığın bütün hakikatlerini tanıtlamaya çalışmıştır. Lully'nin bir mantık makinesi yaratma çabası, daha sonraları *Leibniz*'i, bir ölçüde de genel olarak *matematiksel mantık*'ı etkilemiş olan mantık işlemlerinin biçimleştirilmesine ilişkin akılcı düşünceyi içerir.

Lunaçarski, Anatoli Vasilyeviç (1875–1933) Sovyet devlet adamı, Marxçılık–Leninciliği yaygınlaştıran kişilerden, sanat kuramı yazarı, yayımcı ve oyun yazarı. 1903'te Bolşevik olan Lunaçarski, gericilik yıllarında, 1905–07 Rus Devrimi'nin yenilgisi izinde, Bolşevizmden ayrılarak, Machçılık ve *tanrı–kuruculuk* düşüncelerine bağlanmış (*Religiya i Sotsialism*, Din ve Sosyalizm, Bölüm 1, 1908; Bölüm 2, 1911), bu yüzden de Lenin tarafından eleştirilmiştir. Temmuz 1917'de Bolşevik Partisi'ne yeniden kabul edilmiş, 1917'den 1929'a kadar Hal Eğitim Komiseri olmuş; 1930'da da Bilimler Akademisi tam üyeliğine seçilmiştir. Lunaçarski'nin erken yapıtları (*Osnovi pozitivnoi estetiki* 1904, Pozitif Estetiğin Temelleri; *Etyudi kritiçeskiye i politiçeskiye*, 1905, Eleştirel ve Siyasal İncelemeler), pozitivizmin *(Spencer, Avenarius, Bogdanov)* etkilerini taşır. Ancak, en iyi devrimci yazılarında (*Russkii Faust*, 1902, Rus Faust'u, *Dialog ob iskusstve*, 1905, Sanat Üstüne Söyleşi; *Zadaçi s.–d. khudozhestvennogo tvorçestva*, 1907, Sanatta Sosyal Demokrasinin Görevleri; *Pisma o proloteraskoi literature*, 1914, Proleter Edebiyat Üstüne Mektuplar), Lunaçarski, çöküş sanatını eleştirerek, *sanatta yanlılık*, devrimin kültürün gelişmesi üstünde etkisi, sanatın proleteryanın sınıf mücadelesi üstünde önemi, sanatçının dünyagörüşü ile sanatı arasındaki bağıntı gibi sorunları proleter bir bakışaçısından ele almaya çalışır. Ekim Devrimi'nden sonra, Lunaçarski, birtakım hatalar (örneğin, proleter kültür üstüne) yapmakla birlikte, sosyalist kültürün önde gelen bir örgütleyicisi olmuş; edebiyat tarihine (Rus ve Sovyet klasikleri üstüne, devrimci demokratlar üstüne, ve Batı Avrupalı yazarlar üstüne yazıları), es-

tetiğe ve sanat kuramına (örneğin, *Klassovaya borba v iskusstve*, 1929, Sanatta Sınıf Mücadelesi; *Lenin i literaturovedeniye*,, - 1932, Lenin ve Edebiyat incelemeleri), tiyatro ve müzik eleştirisine katkılarda bulunmuştur. Lunaçarski, özellikle sanat kuramına ve yaratıcı çalışmaya ilişkin sorunların ele alınışına önem vermiştir; Lenin'in ideolojik mirası, bilimsel estetik, kültür devrimi, komünist partisinin sanata yol göstericiliği, Marxçı eleştirinin görevi, sosyalist gerçekçilik (bak. Sosyalist Gerçekçilik), proletaryen sanat ve klasik arasındaki bağıntı ve sanatın incelenişinde burjuva modernizmine ve vülger sosyolojizme karşı mücadele. Lunaçarski çok sayıda dramatik yapıtlar da kaleme almıştır.

Luther, Martin (1483–1546) *Reform* hareketinin seçkin önderi ve *Protestanlık*'ın kurucusu. Luther, 16. ve 17. yüzyıllarda Almanya'daki tinsel yaşamın bütün alanlarını etkilemiştir. Luther'in İncil çevirisi ise, Alman dilinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Luther, ılımlı burjuva reformunun bir destekleyicisi olmuş; Kilisenin ve din adamlarının insan ile Tanrı arasında aracılık yaptığını yadsımış; insanın «kurtuluşu»nun «iyi işler» yapılmasına, gizemlere ve dinsel törenlere bağlı olmadığını söylemiştir. Luther'e göre, dinsel hakikat «kutsal gelenek»e (papanın yargılarına, din kurullarının buyrultularına) değil, İncil'in kendisine dayanır. Bu istemler, erken burjuva dünyası ile feodal ideoloji ve kilise arasındaki çatışmayı yansıtır. Öte yandan, Luther, Alman burjuvasının maddi çıkarlarını dile getiren öğretilere karşı olmuş, *doğa yasası* kuramını, erken burjuva hümanizmi düşüncelerini ve serbest ticaret ilkelerini eleştirmiştir. Luther, Büyük Köylü Savaşı'nda (1525), *egemen sınıfların safında* yer almıştır.

Lvov–Varşova Okulu Savaş arası dönemde başlıcalıkla Varşova, Lvov ve Cracow'da etkinliklerini sürdürmüş olan bir grup Polonyalı mantıkçı ve filozof. Lvov–Varşova Okulu'nun kurucusu K. Twardowski'dir. Felsefi yönden, bu okul, (T. Katorbinski'nin maddeciliğinden J. Salamuja ile J. Bochenski'nin yeni–Thomasçılığına kadar) çok çeşitli eğilimlerin temsilcisi olmuştur. Lvov–Varşova Okulu'nun temsilcilerinin çoğunlukla özellikleri şunlardır: a) *Akıldışıcılık*'ın reddedilmesi; b) bilimsel olarak akılyürütücü mantıkta kesin araştırmaların öneminin vurgulanması; c) *Mantıkçı semantik*'e gösterilen ilgi. Bu okulun temsilcileri, matematiksel mantığın, matematiğin temellerinin, tümdengelimci bilimler metodolojisinin ve mantık tarihi ile mantıkçı semantiğin geliştirilmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Polonyalı mantıkçı ve filozoflar, Lvov–Varşova Okulu'nun ilerici düşüncelerini işlemeyi bugün de sürdürmektedirler.

M

Mably, Gabriel Bonnot de (1709–1785) Fransız tarihçi ve siyasal düşünür. Mably, insanoğlu tarihinin şafağı olarak gördüğü komünist sisteme bağlanmış, özel mülkiyetin boy atışını bütün toplumsal kötülüklerin nedeni olarak görmüştür. Mably'ye göre, özel mülkiyete dayalı bir sistem, doğal bir eşitlikle ve insanın toplumsal içgüdüsüyle çelişir. Ancak, insanlık o denli uzağa düşmüştür ki, bir daha komünist düzene dönemez. Mably, mülkiyet eşitliğine yönelik alınacak önlemleri desteklemiş; halkın haksızlık ve akıldışı yasalar karşısında devrim yapmaya haklı olduğunu düşünmüştür. Ancak, devrimi komünist ideale ulaşmanın bir yolu olarak değil, sınırlı amaçlara ulaşmanın bir yolu olarak görmüştür. Mably, tutarlı bir ütopyacı sosyalist olmamışsa da, getirdiği toplum felsefesinin birçok yönleriyle sosyalist düşüncelerin yayılmasını hızlandırmıştır. Başlıca yapıtı: *De la législation ou principes de loi* (1776, Yasama ya da Yasa İlkeleri Üstüne).

Mach, Ernst (1838–1916) Avusturyalı fizikçi ve filozof, öznel idealist ve *ampiriokritisizm*'in kurucularından. Şeylerin «duyumlar karmaşığı» olduğunu söyleyen Mach, kendi öğretisi ile felsefi maddeciliği karşı karşıya koyar. *Hume* felsefesinden yola çıkarak, «deneyim»de verili olmadığı için nedensellik, zorunluluk ve cevher kavramlarını reddeder. Mach'a göre, dünyanın betimlenişi yalnızca yansız deneyim öğeleri»ni içine almalıdır; (duyumlarla özdeşleştirdiği) bu öğeler ile bunların işlevsel bağıntıları dünyadaki tek gerçek şeylerdir. Mach, kavramları «duyumlar karmaşığı»nı («şeyler»i) belirten simgeler olarak almış; bilimi, yerine genel olarak gözlemin konacağı bir varsayımlar bütünü olarak görmüştür. Lenin'in *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'i Mach'ın öznel idealizmini ve tutarsız doğasını açığa sererek çürütür. Mach'ın başlıca yapıtları şunlardır: *Die Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psyschischen* (1886, Duyumların Çözümlenişi ve Psişik Olanın Fiziksel Olanla İlintisi); *Erkenntnis und Irrtum* (1905, Bilme ve Yanılgı). Mach'ın felsefesi, *yeni-pozitivizm*'in biçimlenişini etkilemiş, Marxçılığın Machçı açıdan revizyonizme uğratılmasına yol açmıştır *(F. Adler, V. A. Bazarov, Bogdanov, Yuşkeviç)*.

Machiavelli, Niccolo di Bernardo (1469–1527) İtalyan düşünür ve yükselen burjuvazinin ideologu. Machiavelli'ye göre, toplum, Tanrı'nın iradesince değil, ama doğasal nedenlerle gelişir. Tarihin itici güçleri, «maddi çıkarlar» ile iktidardır. Machiavelli, halk kitleleri ile yönetici sınıflar arasında bir çıkar çatışması olduğunu ortaya koymuştur. Feodal iç çatışmalardan arınmış, halk ayaklanmalarını bastırabilecek güçlü bir ulusal devletin kurulmasını isteyen Machiavelli, siyasal mücadele sırasında büyük hedeflere ulaşmak için her türlü yola baş-

vurulabileceğine, ahlak kurallarının hiçe sayılmasına göz yumulabileceğini düşünmüş; iktidar mücadelesinde hıyanete başvurmayı haklı göstermiştir. Machiavelli'nin tarihsel değeri, Marx'ın sözleriyle, devlete insan gözüyle bakış ve devletin yasalarını teolojiden değil, akıl ve deneyimden almış ilk kişi olmasından gelir. Başlıca yapıtı: *Il Principe (Hükümdar)*, 1532.

Madde *Bilincin dışında, bilinçten bağımsız* olarak varolan ve bilinç tarafından yansıtılan nesnel gerçeklik. Madde, dünyada varolan nesnelerin ve sistemlerin sonsuz çeşitliliğidir. Madde, yaratılamaz ve yokedilemez; zaman olarak önsüz sonsuz mekân olarak da kendi yapısı içinde sonsuzdur. Madde, harekete sımsıkı bağlı olup, sürekli kendinden gelişir; bu kendinden gelişme, belli aşama ve koşullarda, yaşamın doğmasına neden olur. *Bilinç*, Madde'ye özgü en yüksek yansıma biçimi olarak yer alır. Dünyanın maddi birliğinin kendine özgü özellikleri, Madde'nin evrensel ve mutlak doğasını oluşturur. Dünyada Madde'nin temel özelliklerinin ve Madde'nin hareket biçiminin kendi bir tipi ya da görünüş biçimi, Madde'nin tarihsel gelişmesinin kendi ürünü olmayan hiçbir şey yoktur. Dünyanın maddi birliği, tanrı iradesini, «mutlak idea»yı, tini, enerjiyi (bak. *enerjizm*) dünyadaki bütün fenomenlerin cevheri olarak gören bütün idealist anlayışlara karşı doğrultuda, maddecilik felsefesinin temel bir ilkesini oluşturur: Madde, kendi somut biçimlerine, yani cevherlere ya da atomlara indirgenemez; çünkü, elektromanyetik ve yerçekimsel alanlar yanısıra, karmaşık bir yapısı olan çeşitli türde neutrinolar gibi, maddi olmayan Madde tipleri de vardır. Madde, tükenmez; Madde'yi bilme potansiyeli ise sınırsızdır. Madde, her zaman için, sistemsel bir örgütlenim içinde olup, hareketin değişik temel özellik ve biçimlerine sımsıkı bağlıdır. Modern bilimin bakışaçısından, Madde'nin başlıca biçimleri şunlardır: 1) Cansız doğa sistemleri (temel parçacıklar, atomlar, moleküller, makroskopik cisimler, çeşitli düzenlerde kozmik sistemler); 2) biyolojik sistemler (mikro-organizmalardan insana kadar bütün biyosfer); 3) toplumsal örgütlenimli sistemler (insan, toplum). Ancak, Madde, yalnızca bu biçimler altında kendini göstermekle kalmaz; çünkü sonsuz dünyada nesnel gerçeklik olarak nitelikçe Madde tipleri, örneğin temel parçacıkların yapısında görülen kuarklar ile daha başka mikro-nesneler de vardır. Nesnel gerçeklik olarak Madde üstüne felsefi anlayış, Madde'nin yapısı ve temel özellikleriyle olduğu kadar, Madde'nin hareket yasalarıyla ilgilenen doğabilimi kuramlarında da kendi somut anlatımını bulur. Ancak, felsefi bir kategori olarak Madde'yi somut fiziksel ya da kimyasal Madde anlayışıyla bir görmek yanlıştır, çünkü bunlar sınırlı bir özellikte olup, somut olarak varolan Madde tiplerinin sonsuz çeşitliliğini kuşatmazlar. Madde'yi kendi temel özelliklerinden biriyle, örneğin kitle, enerji, mekan vb. ile özdeşleştirmek de aynı biçimde yanılgılıdır, çünkü Madde ayrı temel özelliklerin tükenmez çeşitliliğini içerir. Madde kavramı, diyalektik ve tarihsel maddecilik tarafından, Madde'nin evrensel temel özellikleri ile Maddenin gelişme yasalarına ilişkin diyalektik maddeci kuram tarafından ayrıntılı biçimde açığa konur (bak. *Maddenin Hareket Biçimleri; Sonsuz* ve *Sonlu, Evren, Cevher; Dünyanın Birliği* ve *Çeşitliliği*).

Maddecilik *İdealizm*'e karşıt, bilimsel felsefi eğilim. İki tür Maddecilik arasında bir ayrım yapılır: a) Dış dünyanın nesnel olarak varolduğuna kendiliğinden inanç; 3) kendiliğinden Maddecilik'i bilimsel yönden derinleştirip geliştiren felsefi dünyagörüşü. Felsefi Maddecilik, maddi olanı birincil, tinsel olanı ise düşünsel, ikincil olarak alır. Böyle bir şey, dünyanın önsüz sonsuz, Tanrı tarafından yaratılmamış, za-

man ve mekanca sonsuz olmasını içerir. Bilinci maddenin bir ürünü olarak alan Maddecilik, bilinci dış dünyanın yansıması olarak görür, böylelikle de dünyanın bilinebilirliğini öne sürer. Felsefe tarihinde, Maddecilik, bir kural olarak, toplumda dünyayı doğru olarak anlamaya ve insanın doğa üstündeki gücünü artırmaya ilgi duyan ilerici sınıfların ve kesimlerin dünyagörüşü olmuştur. Bilimin başarılarını özümleyen Maddecilik, bilimsel bilginin ve bilimsel yöntemlerin ilerlemesine hız kazandırmış; bu da, insanın pratik etkinliğinin ve üretici güçlerin gelişmesini etkilemiştir. Maddecilik ile özel bilimler arasındaki etkileşim süreci içinde, Maddecilik ile Maddecilik'in biçimleri de değişime uğramıştır. İlk maddeci kuramlar, felsefenin ortaya çıkışıyla birlikte, Eski Hindistan, Çin ve Eski Yunan köleci toplumlarında, astronomi, matematik vb. alanlarında bilimsel bilginin ilerlemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Genelinde naif bir özellik gösteren ilkçağ Maddecilik'i *(Lao Tsu, Yang Çu, Van Çung, Lokayata Okulu, Herakleitos, Anaksagoras, Empedokles, Demokritos, Epikuros)*, dünyanın maddiliği düşüncesine ve dünyanın insan bilincinden bağımsız ve insan bilincinin dışında varolduğu düşüncesine dayanır. Maddecilik'in temsilcileri, doğa fenomenlerin çeşitliliği içinde varolan şeylerin ortak kaynağını bulmaya çalışıyorlardı. Maddenin atomsal yapısı üstüne varsayım *(Leukippos, Demokritos)*, ilkçağ Maddecilik'inin bir başarısıdır. Çoğu ilkçağ maddeci düşünürü, kendiliğinden diyalektikçi olmakla birlikte, psişik olanın temel özelliklerini doğaya bağlayarak, fiziksel olan ile psişik olan arasında açık seçik bir ayrım ortaya koyamamışlardı (bak. Hilozoizm). İlkçağ Maddecilik'inde maddeci ve diyalektik ilkeler, mitolojik ideolojinin ilerlemesiyle birlikte gelişmiştir. Ortaçağda, maddeci eğilimler, *nominalizm*, tümtanrıcı dinden sapmışlık, ve doğa ile Tanrı'nın ebedi olduğu öğretisi biçiminde ortaya çıkmıştır. Rönesans döneminde, Maddecilik *(Telesio, Bruno)*, tümtanrıcılık ve hilozoizm biçiminde olmuş, doğayı kendi bütünlüğü içinde alışıyla birçok yönlerden ilkçağ Maddecilik'iyle benzerlikler göstermiştir. Maddecilik, Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda gelişmiştir *(Galileo Galilei, Hobbes, Gassendi, Spinoza, Locke)*. Bu Maddecilik biçimi, kapitalizmin boy atması ve üretim, teknoloji ve bilimin gitgide ilerlemesi temeli üzerinde gelişmiştir. O günkü ilerici burjuvazinin görüşlerini dile getiren maddeciler, ortaçağ iskolostisizmine ve kilise otoritesine karşı mücadele vermişler, deneyime başlıca bilgi kaynağı, doğaya da felsefenin nesnesi gözüyle bakmışlardır. 17. ve 18. yüzyıllarda Maddecilik, o günkü hızlı ilerleyen mekanik ve matematiğe bağlı olarak bir gelişme göstermesi dolayısıyla mekanikçi bir Maddecilik olmuştur. Bu dönemde Maddecilik'in bir başka özelliği de, doğayı birbirinden kopuk, birbirinden ilintisiz alan ve araştırma konularına ayırarak çözümlemek, bu alan ve konuları kendi gelişmelerine bakmaksızın incelemek olmuştur. Fransız 18. yüzyıl Maddecilik'inin bu dönemin maddeci felsefesinde özel bir yeri vardır *(La Mettrie, Dideret, Helvetius, Holbach)*. Fransız maddecileri, bütününde, mekanikçi hareket anlayışına bağlı kalarak, hareketi doğanın evrensel ve ayrılmaz bir temel özelliği olarak görmüşlerdir. Diderot'nun Maddecilik'inde ise diyalektiğin birçok öğelerine rastlanır. Maddecilik'in çeşitli türleri ile *tanrıtanımazlık* arasında yer alan bağ, özellikle Fransız 18. yüzyıl maddecilerinde görülür. Bu Maddecilik biçiminin Batı'da gelişmesinin doruk noktasını *Feuerbach*'ın «antropolojik» Maddecilik'i oluşturur. Öte yandan, bütün Marxçılık–öncesi Maddecilik'te rastlanan gözleyicilik özelliğine kendi çağdaşları arasında en çok Feuerbach'ta rastlanır. Maddecilik'in gelişmesinde bir sonraki adım, 19. yüzyılda Rusya ile öbür Doğu Avrupa ülkelerinde

(*Belinski, Herzen, Çernişevski, Dobrolyubov, Markoviç, Botev* gibi) devrimci demokratların *Lomonosov* ile *Radişçev* geleneğine dayanan felsefesi olmuştur. Bazı yönlerden devrimci demokratlar antropolojizmin ve metafizik yöntemin üstesinden gelmişlerdir. Maddecilik'in en yüksek ve tutarlı biçimi, Marx ve Engels tarafından 19. yüzyılın ortalarında ortaya konan diyalektik maddeciliktir. Bu Maddecilik, eski Maddecilik'in burada daha önce sözü edilen kusurlarının üstesinden gelmekle kalmamış, ama insan toplumuna ilişkin idealist anlayışın da üstesinden gelmiştir. Maddecilik'in daha sonraki gelişmesi, bir yanda diyalektik ve tarihsel maddecilik, öte yanda da birtakım basitleştirilmiş, kaba Maddecilik çeşitleri olmak üzere, iki eğilime ayrılır. Maddecilik'in en tipik olan çeşidi *pozitivizm*'e kayan kaba Maddecilik olup, bunlar, yüzyılın başlarında diyalektik Maddecilik'in bir çarpıtılışı olarak ortaya çıkmıştır. 10. yüzyılın ikinci yarısında ise, olgun Maddecilik biçimlerinin burjuvazinin dar sınıfsal çıkarlarıyla bağdaşmadığı anlaşılmıştır. Burjuva filozoflara, Maddecilik'e bağlanan kişileri ahlaktanımazlıkla suçladıkları gibi, Maddecilik'i de Maddecilik'in ilkel çeşitleriyle özdeşleştiriyorlardı. Bazen, idealistler, kendi kuramlarını «hakiki» ve «en modern Maddecilik» gibi göstermeye çalışmaktadırlar (bak. *Carnap, Bachelard, Sartre*). Bu arada, burjuva filozoflar, Maddecilik ile idealizm arasındaki karşıtlığı gizlemek için yalnızca pozitivizme ve *yeni-gerçekçilik*'e değil, ama modern Amerikan natüralizmi gibi ne olduğu belli olmayan kurulmalara da sığınma yolları aramaktadırlar. Önde gelen birtakım bilim adamları, doğabilimsel Maddecilik'ten bilinçli Maddecilik'e, en sonunda da diyalektik Maddecilik'e geçmektedirler *(Langevin, Joliot-Curie)*. Diyalektik Maddecilik'in gelişmesinde görülen önemli bir özellik de, diyalektik Maddecilik'in kendisini hep yeni düşüncelerle zenginleştirmesidir. Bilimde çağdaş gelişmeler doğabilimcileri diyalektik maddeciliğe bilinçli olarak bağlanmaya götürmektedir. Öte yandan, toplumsal-tarihsel pratik ve bilim, Maddecilik felsefesini sürekli ilerlemeye ve somutlaşmaya doğru götürmektedir. Maddecilik felsefesinin somutluk kazanışı, Maddecilik'in idealist felsefenin en son çeşitlerine karşı mücadelesinde ortaya çıkar.

Maddecilik, Diyalektik Bilimsel felsefi dünyagörüşü; Marxçı öğretinin bir bileşeni, felsefi temeli. Diyalektik Maddecilik, Marx ve Engels tarafından ortaya konmuş ve Lenin ile öbür Marxçılar tarafından geliştirilmiştir. 1840'larda ortaya çıkan Diyalektik Maddecilik, bilimsel ilerlemeye ve devrimci işçi hareketine yakından bağlı olarak gelişmiştir. Diyalektik Maddecilik'in ortaya çıkışı, insan düşüncesinin tarihinde, felsefe tarihinde bir devrim olmuştur. Ancak, bu devrim, insan düşüncseinin daha önceden elde etmiş olduğu bütün ilerici öğelerin sürekliliğini ve eleştirel olarak özümsenmesini içerir. Felsefenin daha önceki gelişmesinde yer alan iki ana akım; Diyalektik Maddecilik'te birbiriyle kaynaşarak, yeni bir yaklaşım doğrultusunda, derin bir bilimsel dünyagörüşü içinde zenginleştirilmiştir. Burada, bir yandan, çok eskilere uzanan maddeciliğin, öte yandan da kökleri felsefe tarihinin geleneklerinde yatan diyalektiğin bir gelişmesi sözkonusudur. Felsefi düşüncenin bilimle ve insanlığın tarihsel pratiğiyle yakın bir bağıntı içinde gelişmesi, kaçınılmaz olarak, maddeci dünyagörüşünün zaferine yol açmıştır. Ancak, diyalektik pırıltılara karşın, eski maddecilerin öğretileri ya metafizik ya da mekanik olmuş, doğa görüşlerindeki maddeciliği toplumsal fenomenlerin açıklanışındaki idealizmle birleştirmişlerdir. Diyalektik görüşü geliştiren filozoflar, aslında, *Hegel* sisteminde de görüldüğü gibi, idealist filozoflardır. Marx ve Engels, yalnızca eski maddecilerin öğretileri ile idealistlerin

diyalektiğini almakla, bu ikisinin bir bireşimini yapmakla kalmamışlar, ama doğa bilimindeki en son buluşlardan ve insanlığın tarihsel deneyiminden yola çıkarak, maddeciliğin ancak diyalektik olduğu zaman bilimsel ve tutarlı olabileceğini, buna karşılık, diyalektiğin de ancak maddeci olduğu zaman gerçekten bilimsel olabileceğini de tanıtlamışlardır. Toplumsal gelişmeler üstüne bilimsel bir görüşün gelişmesi ile gelişme yasaları (bak. *Maddecilik, Tarihsel*), Diyalektik Maddecilik'in oluşmasında özsel bir yer tutar. Diyalektik maddeci görüş olmadan insan toplumunun özünün açıklanışında idealizmi yenilgiye uğratmak olanaksız olduğu gibi, topluma maddeci bir yaklaşım olmadan, toplumsal–tarihsel pratiğin bir çözümü, en başta da, insan varlığının temeli olarak toplumsal *üretim*'in bir çözümü olmadan tutarlı bir felsefi dünyagörüşü ortaya koymak ve insanın bilme yasalarını açıklamak da olanaksızdır. Marxçılığın kurucuları, işte bu sorunu çözmüşlerdir. Nitekim, Diyalektik Maddecilik, doğa fenomenlerinin, toplum ve düşünce fenomenlerinin bütün karmaşıklığını kucaklayan ve gerçekliğin açıklanıp çözümlenişi üstüne kendi felsefi yöntemini dünyanın pratikte devrimci yoldan yeniden kurulması düşüncesiyle birleştiren felsefi bir bireşim olarak ortaya çıkmıştır. Bu ikinci olgu Diyalektik Maddecilik'i dünyanın açıklanışıyla kendisini sınırlandırmış olan eski felsefeden ayırt eder. Böyle bir şey, insanın insanı sömürmesine dayalı toplumsal sistemi altederek sınıfsız, komünist bir toplumun kurma görevini üstlenmiş en devrimci sınıfın, işçi sınıfının dünyagörüşü olarak Marxçı felsefenin sınıfsal köklerini yansıtır. Diyalektik Maddecilik'in ortaya çıkışı, özünden, tarihsel sürecin doruğunu oluşturan nokta olmuş, bu tarihsel süreç içersinde felsefe, kendi özgül araştırma nesnesi olan ayrı bir bilim haline gelmiştir. Burada, felsefenin nesnesi, doğanın, toplumun ve düşüncenin gelişmesini yöneten genel yasaları kapsadığı kadar, nesnel dünyanın fenomenlere ve süreçlere doğru bir bilimsel yaklaşımı getiren, gerçekliği açıklamanın, bilmenin ve yeniden kurmanın bir yöntemi olan insan bilincindeki yansımasının genel ilkelerini ve temellerini de kapsar. Dünyanın maddi olduğu, dünyanın maddeden ve maddenin hareket ve değişim yasalarından başka hiçbir şey olmadığı öğretisi, Diyalektik Maddecilik'in temel taşıdır. Bu öğreti, ne tür bir din ya da idealist felsefe kılığına girmiş olursa olsun, doğaüstü özler olduğuna ilişkin bütün anlayışların kararlı, uzlaşmaz bir karşıtıdır. Doğa, doğaüstü herhangi bir güç tarafından değil, ama kendinde ve kendi yasalarında yatan nedenlerle gelişerek, yaşam ve düşünme maddesi de içinde olmak üzere, kendi en yüksek biçimini alır. Diyalektik Maddecilik'in bir parçası olan diyalektik gelişme kuramı (bak. *Diyalektik*), maddenin hareket ve değişime uğrama süreçlerini ve maddenin daha alt biçimlerinden daha üst biçimlerine geçişi getiren madde, zaman ve mekanla ilgili genel yasaları verir. Niteliksel dönüşümlerde maddenin değişirliğini ve maddi parçacıkların tükenmezliğini onayan çağdaş fizik, Diyalektik Maddecilik'le bütün bütüne düşünce birliği içindedir. Dahası, Diyalektik Maddecilik, bu fizik kuramlarının gereksindiği felsefi düşünceler ile metodolojik ilkelerin biricik kaynağıdır. Bu aynı şey, daha başkaca doğa fenomenlerini inceleyen bilimler için de geçerlidir. Çağdaş tarihsel pratik de Diyalektik Maddecilik ilkelerini doğrulamaktadır; çünkü, dünya eski, modası geçmiş toplumsal yaşam biçimlerinden yeni sosyalist biçimlere doğru kesin bir dönüş yapmaktadır. Diyalektik Maddecilik, varlık ve nesnel dünya öğretisi ile nesnel dünyanın insan zihninde yansıması öğretisini bileştirerek bir *bilgi kuramı* ve mantık oluşturur. Diyalektik Maddecilik'in bu alanda bilimsel bir temele dayalı bir bilme öğretisini getirişiyle yap-

tığı ilerleme, bilgi kuramı içinde yer alan pratikte (bak. *Kuram ve Pratik*) yatar. Diyalektik Maddecilik, diyalektik gelişme kuramını bilmeye uygulamış, insan kavramlarının tarihsel doğasını ortaya koymuş; bilimsel doğrular arasında görece olan ile mutlak olan arasındaki karşılıklı bağıntıyı açığa çıkarmış ve nesnel bilme mantığı sorusunu (bak. *Mantık, Diyalektik; Bilme*) işlemiştir. Diyalektik Maddecilik, gelişen bir bilimdir. Doğabiliminde başlıca her buluş ile toplumsal yaşamda yer alan değişimler, Diyalektik Maddecilik'in yeni bilimsel tanıtlarının somutlaşmasına yardım ettiği kadar, insanlığın tarihsel deneyimini özümleyen ilke ve önermelerin elle tutulur hale gelmesine de yardım eder.

Maddecilik, Fransız 18. Yüzyıl 17. yüzyıl maddeciliği ile karşılaştırıldığında, ulus çapında olduğu kadar, dünya çapında da maddeci düşüncenin gelişmesinde yeni ve daha yüksek bir aşamayı gösteren bir ideolojik hareket. Daha çok burjuvazi ile soyluluk arasındaki bir ödünleşmenin anlatımı olan 17. yüzyıl İngiliz maddeciliğine karşıt doğrultuda, Fransız 18. yüzyıl Maddeciliği, ilerici Fransız burjuvazisinin görüşü olmuş; bu öğreti, burjuvazi, zanaatkârlar, burjuva aydınlar ve soylu aydınların *ilerici kesimleri de içinde olmak üzere*, toplumun geniş bir kesimini aydınlatmayı ve ideolojik yönden hazırlıklı kılmayı amaçlamıştır. *La Mettrie, Helvétius, Diderot* ve *Holbach* gibi, önde gelen Fransız maddecileri, kendi felsefi görüşlerini yalnızca Latince incelemeler halinde değil, ama geniş kesimlerce kabul görecek yayınlar biçiminde, Fransızca yazılmış sözcükler, ansiklopediler, kitapçık ve yazılar halinde de ele alıp işlemişlerdir. Fransız 18. Yüzyıl Maddecilik'nin ideolojik kaynakları, 17. yüzyılda Gassendi'nin en başta da *Descartes*'ın mekanik maddeciliğinin temsil ettikleri ulusal maddeci gelenek ile İngiliz maddeciliğine bağlı olmuştur. Özellikle - *Locke*'un bilginin kaynağı olarak deneyim öğretisi, Descartesçı *doğuştan* düşünceler öğretisinin eleştirisi ve bu tür bir maddeci deneyim anlayışı burada önemli olmuştur. Locke'un pedagojik ve siyasal düşünceleri de burada büyük bir önem taşır. Locke'a göre, bireyin yetkinleşmesi eğitimle ve toplumun siyasal yapısıyla belirlenir. Ancak, Fransız 18. Yüzyıl Maddeciliği, yalnızca *Locke'un maddeci duyumculuk* ve *ampirizm* kuramını özümlemekle kalmamış, Descartesçı *akılcılık*'a yönelik yalpalamaları da ortadan kaldırmıştır. Tıp, fizyoloji ve biyoloji yanısıra, en önemli rol oynamakta devam eden mekanik de, Fransız maddecilerinin dayandıkları bilimsel temel olmuştur. Bu nedenle de, Fransız maddecilerinin öğretileri, 17. yüzyıl maddeciliğiyle karşılaştırıldığında, birçok yeni düşünceleri içine alır. Diderot'unun doğa üstüne öğretisinde yer alan diyalektik öğeler, bunların en önemlisidir. Fransız 18. yüzyıl Maddeciliği'nin etik ve toplumsal–siyasal kuramları çok özgün kuramlar olmuştur. Bu alanda, *Hobbes*'un, *Sponiza*'nın ve *Locke*'un düşüncelerini geliştiren Fransız 18. yüzyıl Maddeciliği, bu kişilerin etik öğretilerini ve toplumsal–siyasal görüşlerini soyut, natüralist sınırlamalardan kurtarmışlar; insanın kendini koruma çabasını fiziksel ir cismin mekanik ataletiyle yaptığı karşılaştırmadan türeten *Hobbes*'a karşıt, *Helvétius* ile *Holbach*, bu «ilgi»ye insanın özel bir davranış tarzı olarak bakmışlardır. Fransız 18. Yüzyıl Maddeciliği, *tümtanrıcılık*'la ve *deizm*'le ödünleşme biçimlerini geri çevirerek doğa ve toplum biliminde edinilen sonuçlara dayalı olarak açık seçik bir tanrıtanımazlık'ı vaazetmişlerdir. Lenin, *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*'de, Fransız 18. Yüzyıl Maddeciliği'nin, maddeciliğin felsefi ilkelerinin işlenmesinde ne gibi büyük bir rol oynamış olduğunu göstermiştir. Lenin, ayrıca toplumsal gelişme ve

ilerleme fenomenlerini açıklamada Fransız 18. Yüzyıl Maddeciliği'nin kuramsal sınırlılıklarını, metafizik metodolojisi ile idealizmini de göstermiştir.

Maddecilik, Kaba 19. yüzyıl felsefesinde bir eğilim; bu eğilim, maddeciliğin temel ilkelerinin basitleştirilmesinde yatar. Doğabilimdeki hızlı gelişmelere dayanan Kaba Maddecilik, doğabilimlerdeki metafizik maddecilik yoluyla, idealist diyalektiğe, özellikle de klasik Alman diyalektiğine karşı olumlu bir çıkış olarak ortaya çıkmıştır: Kaba Maddecilik'in *Vogt, Büchner* ve *Malleschott* gibi temsilcileri, felsefi «düzenbazlık» olarak niteledikleri şeylere karşı o günkü doğabilim kuramlarını yaymaya çalışmışlardır. Bu kişiler, bütün felsefi sorunları somut bilimsel araştırmalarla çözme yoluna gitmişler; *bilinç*'in ve öbür toplumsal fenomenlerin başlı başına fizyolojik süreçlerin etkisinden olduğunu, bunların yiyecek, iklim, vb. nedenlere dayandığını düşünmüşler; düşüncenin beynin bir salgısı olduğu sonucuna varmışlardır. Daha sonraki kaba maddeci yorumlar çeşitli biçimler altında, özellikle de doğa bilimlerine ilişkin felsefi yorumlar içinde, çoğu zamanda fizyolojik fenomenlerin organizmaların dış nesnelerle mekânsal etkileşimi olarak görüldüğü fizyoloji alanındaki felsefi yorumlar içinde ortaya çıkmıştır. Kaba maddeciler, insan psişesini bu etkileşimin izlerinde bulup çıkarmaya çalışmışlardır. Ama, insan mekan içinde olduğu kadar, tarihsel zaman içinde de yaşar; yani, insanın yaşamsal etkinliği ve bu etkinliği kavrama yeteneği (bilinci), etkin etkileşimin tarihsel olarak gelişen biçimleri içinde ortaya çıkıp işlerlik kazandığı gibi, bunların içeriği de aynı zamanda insanın bilincinin içeriğini oluşturur.

Maddecilik, Tarihsel Marxçı–Leninci felsefenin bir bileşkeni; felsefi toplum bilimi. *Felsefenin temel sorusu*'nu maddeci doğrultuda, tarihsel yönden çözerek, bu temel üzerinde tarihsel gelişmenin genel sosyolojik yasalarını ve bunların insanların etkinliklerine uygulanması biçimlerini inceleyen Tarihsel Maddecilik, *sosyoloji*'nin ve öbür toplum bilimlerinin kuramsal ve metodolojik temelini oluşturur. Maddeciler de içinde olmak üzere, bütün Marxçılık–öncesinin filozofları, toplumsal yaşam anlayışlarında idealist kişilerdi; doğaya kör güçlerin egemen olduğu, toplumlarda insanların hareketlerine düşünsel güdülerin yön verdiği anlayışının ötesine geçememiş kişilerdi. Tarihsel Maddecilik'in gelişmesi toplum düşüncesinde temel bir devrime neden olmuştur. Bu devrim, bir yandan, bir bütün olarak dünya üstüne tutarlı bir maddeci görüşün förmüllendirilmesine, öte yandan, toplumsal yaşam ile toplumsal yaşamın gelişmesini yöneten yasaların açığa konmasına olanak vermiştir. Marx, ekonomik alana bütün öbür toplumsal yaşam alanlarından ayrı bir yer tanıyarak, *üretim ilişkileri*'ne bütün öbür ilişkileri belirleyen ilişkiler olarak öbürlerinden ayrı bir yer vererek, toplumsal gelişmenin geçirdiği doğa–tarihsel süreç üstüne kendi temel anlayışını getirmiştir. Marxçılık, her insan toplumunun temelinde yatan şeyi, yani geçim araçlarını elde etme yöntemini kendisine çıkış noktası yaparak, bu yöntem ile insanların üretim sürecinde içine girdikleri ilişkiler arasındaki bağıntıyı kurar; bu üretim ilişkileri sistemini üzerinde siyasi ve hukuki bir üstyapının, değişik toplumsal düşünce biçimlerinin yükseldiği temel olarak görür. Üretici güçler'in gelişmesinin belirli bir aşamasında ortaya çıkan üretim ilişkileri, bütün *toplumsal–ekonomik* oluşumlar için geçerli ortak genel yasalara bağlı oldukları kadar, böyle bir sistemin ortaya çıkıp işleyişini ve daha yüksek bir biçime geçişini belirleyen tek bir oluşum için geçerli özel yasalara da bağlıdırlar. Her toplumsal–ekonomik oluşumda insanların sonsuz çeşitlilik ve tikellik gösteren, önceden hesap edilemez etkinlikleri, bü-

yük kitlelerin eylemleri içinde kendini gösterirken, sınıflı bir toplumda toplumsal gelişmenin gereklerini yerine getiren sınıfın eylemlerinde kendini gösterir. Tarihsel Maddecilik'in ortaya konuşu, Marxçılık–öncesi bütün sosyolojik kuramlarda görülen iki ana eksikliğin ortadan kalkmasını sağlamıştır. Bu eksikliklerden birincisi, bu kuramların idealist kuram oluşlarıydı; yani bu kuramlar, yalnızca insan etkinliğindeki ideolojik güdüleri incelemekle sınırlı kalıyorlar, bu güdülenmelere hangi maddi nedenlerin yol açtığını incelemiyorlardı. İkincisi, tarihte yalnızca seçkin kişilerin rolünü inceliyorlar; kitlelerin, yani tarihi gerçekleştiren kişilerin eylemlerini incelemiyorlardı. Tarihsel Maddecilik, toplumsal–tarihsel sürecin maddi etkenlerce belirlendiğini göstermiştir. Düşüncelerin, siyasal ve daha başkaca kurum ve örgütlerin rolünü yadsıyan kaba maddeci kuramlara karşıt, Tarihsel Maddecilik, bunları son kertede belirleyen maddi temel üzerindeki etkisini vurgular; öznel etkenin, yani insanların, sınıfların, partilerin ve kitle örgütlerinin eylemlerinin buradaki büyük rolünü gösterir. Tarihsel Maddecilik, hem *kadercilik*'e, hem de *iradecilik*'e karşıdır. İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar; ama bunu kendi iradelerince, her kuşağın kendi önünde hazır bulduğu belirli nesnel koşullar içinde hareket etmesi biçiminde yapmazlar. Bu temeller üzerinde yeralan bu koşullar ile yasalar, insanların etkinliklerinin olanaklarını hazırlar. Bu olanakların kullanılması, bunun sonucu olarak da tarihin gerçek yolalışı, insanlara, insanların etkinliklerine ve girişkenliklerine, ilerici güçlerin örgütlülüğüne ve birliğine dayanır. Tarihsel Maddecilik'in ana çizgileri ilk kez Marx ve Engels tarafından *Alman İdeolojisi*'nde çizilmiştir. Tarih geliştikçe ve yeni deneyimler biriktikçe, Marxçılık gibi, Tarihsel Maddecilik de, ister istemez gelişir ve zenginleşir. Lenin böyle bir gelişmenin ilgi çekici bir örneğini vermiştir. Tarihsel Maddecilik, proleteryanın devrimci sınıf mücadelesinin önünde bekleyen görevlerle, sosyalist ve komünist kurulmanın gerekleriyle ve bilimde gelişmeyle yakından bağıntılıdır.

Maddenin Hareket Biçimleri Maddi nesnelerdeki bütünsel değişimleri dile getiren biçimde, maddi nesnelerin ana hareket ve karşılıklı etkileşim tipleri. Modern bilimdeki verilerle uygunluk içinde, Maddenin Hareket Biçimleri başlıca üç grupta toplanır: 1) Cansız doğada, 2) canlı doğada; 3) toplumda. Her grupta, maddenin tükenmezliği dolayısıyla, Maddenin birçok Hareket Biçimleri'ne rastlanır. Cansız doğada Maddenin Hareket Biçimleri arasında şunlar yer alır: Çeşitli cisimlerin mekânda yer değiştirmesi; temel parçacıkların ve (elektromanyetik, yerçekimsel) alanların hareketi, güçlü ve hafif etkileşimler, temel parçacıkların değişime uğrama süreçleri; atom ve moleküllerin hareket ve dönüşümleri, Maddenin Kimyasal Hareket Biçimleri; ısıl süreçler, ses titreşimleri; Maddenin Jeolojik Hareket Biçimleri; çeşitli düzeyde kozmik sistemlerdeki, gezegen, yıldız, samanyolu ve bunların alaşımlarındaki değişimler. Canlı doğada Maddenin Hareket Biçimleri, organizma ve organizma–ötesi sistemlerdeki yaşamsal süreçlerin bütününü oluşturur: Bünye, yansıma süreçleri, kendi–düzenleme, denetleme ve yeniden üreme, biyosfer'in Dünya'daki doğa sistemleriyle ve toplumla etkileşimi. Maddenin organizmalardaki biyolojik Hareket Biçimleri, bu organizmaları olduğu kadar, değişen varoluş koşullarında bunların iç istikrarını da korumaya yöneliktirler. Maddenin organizma–ötesi Hareket Biçimleri ekosistemlerdeki çeşitli türler arasındaki ilişkileri dile getirir ve bunların sayısını, mekânını ve evrimini belirler. Maddenin toplumsal Hareket Biçimleri, gerçekliğin yansıtılmasının amaçlı yoldan dönüşüme uğratılmasının yüksek biçimleri olarak, bi-

linçli etkinliğinin kendini çeşitli gösteriş biçimlerini içerir. Tarihsel yönden, Maddenin daha yüksek Hareket Biçimleri, daha alt biçimler temelinde ortaya çıkar; bunların çok daha karmaşık bir sistemin gelişmesinin yapısı ve yasalarıyla uygunluk içinde olmak üzere, dönüşüme uğratılmış bir biçimde kendinde barındırır. Bu hareket biçimleri arasında bir birlik ve karşılıklı etkileme sözkonusudur; ancak, Maddenin daha yüksek Hareket Biçimleri daha alt biçimlerinden nitelikçe farklılık gösterdiği gibi, onlara da indirgenemez. Maddenin Hareket Biçimleri arasındaki ilişkilerin ortaya konması, karmaşık fenomenlerin özünün bilinebilmesine ve bu fenomenlerin pratikte denetim altına alınabilmesi açısından dünyanın birliğinin ve maddenin tarihsel olarak gelişmesinin anlaşılmasında büyük önem taşır.

Makhayevizm 1905–07 Devrimi sırasında Rusya'da yaygın olmuş küçükburjuvaca bir anarşist eğilim. *Aydınlar*'a karşı düşmanca bir davranış takınılmasından yana olan bu eğilim, adını, aydınların asalak bir sınıf olduğunu öne süren Sosyal Demokrat V. Makhayski'den almıştır.

Makrokosmos ve Mikrokosmos Nesnel gerçekliğin maddenin yapısal örgütlenim düzeyi açısından farklılık gösteren iki özgül alanı. Makrofenomenler alanı, insanın üstünde yaşadığı ve hareket ettiği dünyadır (gezegenler, yeryüzü cisimleri, kristaller, büyük moleküller vb.). Mikrokosmos (atomlar, atom çekirdeği, temel parçacıklar, vb.) ise, nitelikçe farklıdır. Burada nesnelerin ölçümleri bir santimetrenin milyarda birinden daha küçük olup, zaman aralıkları bir saniyenin milyarda biriyle ölçümlenir. Başka bir deyişle, bunlar, doğrudan gözlemlenemez. Gerek Makrokosmos, gerek Mikrokosmos, kendilerine özgü maddi yapılarıyla, zaman–mekân ve neden ilişkileriyle ve yasalara bağlı hareketleriyle kendi özelliklerini kazanırlar. Nitekim, makrokosmosdaki maddi nesnelerin gözle görülür, kesikli parçacık yapıları ya da sürekli bir dalga yapıları olup, bu nesnelerin hareketi klasik mekaniğin dinamik yasalarına bağlıdır. Öte yandan, mikrokosmos fenomenleri, *kuantum mekaniği*'nin istatistik yasaları uyarınca, parçacık dalga özellikleri arasındaki yakın bağıntıda görülür. Makrokosmos ile mikrokosmos arasında bir sınır Planck (bak. *Planck*) değişmezinin bulunmasıyla konmuştur. Modern «fizikçi idealistler», makrokosmos ile mikrokosmos arasındaki ayrımları ve bu ayrımları bilme özelliklerini mutlaklaştırarak, mikrokosmosun nesnelliğini ve bilinebilirliğini yadsırlar. Ama bilim, Makrokosmos ile Mikrokosmos arasında yakın bir bağ olduğunu bize gösterir, özellikle de yüksek enerjiye sahip makrokopik nesnelerin varlığını bildirir. Fiziğin atomlar dünyasının, daha sonra da atom çekirdeği ile temel parçacıkların içine girişi, diyalektik maddecilik ilkelerinin parlak biçimde onanışı ve zenginleşmesi olmuştur.

Makul Bencillik Kuramı 17. ve 18. yüzyıl Aydınlatmacıları tarafından geliştirilmiş bir etik kuramı; bu kuram şu ilkeye dayanır: Doğru anlaşılmış bir özel çıkar, toplumsal çıkarla mutlaka çakışır. *Helvétius, Holbach* ve *Diderot*'nun, daha sonra da *Feuerbach*'ın etiğinde Makul Bencillik Kuramı, çileci feodal Hıristiyan ahlakına karşı mücadelede, yükselmekte olan burjuvazinin çıkarlarını dile getirdiği kadar, burjuva devrimlerin ideolojik olarak hazırlanışına da yardım etmiştir. Bu kuramın sözcüleri, özel mülkiyet temelinde, özel çıkarlar ile toplumsal çıkarların uyumlu biçimde birleşebileceği düşüncesinden yola çıkmışlardır. Makul Bencillik Kuramı, devrimci burjuvazinin kendi pratiğinin, idealleştirilmiş özel girişimciliğin yansıması olmuştur. Burada, «toplumsal çıkar», aslında, burjuvazinin sınıfsal çıkarıdır. Kapitalist gerçeklik

burjuva toplumun geçerliliği yanılsamasının yıkıma uğramasına neden olmuştur. *Çernişevski* ile *Dobrolyubov*, aydın monarşiler tarafından ya da bilge yasa koyucular tarafından konulacak «makul» yasalara dayanan toplumsal çıkarların özel çıkarlarla birleştirilebileceği üstüne Fransız 18. yüzyıl maddecilerinin düşüncelerini reddetmişlerdir. Bu iki düşünürün etiğinde, insan davranışlarının altında yatan güdü olarak özel çıkar, toplumsal bir içerikle donanmıştır. Bu iki düşünür, yaşamın anlamını ve insan eylemlerinin ölçütünü halkla karşılıksız hizmet etmede, halkın serfliğin zincirlerinden kurtarılmasında, gerçekliğin devrimci yoldan dönüşüme uğratılmasında görmüşlerdir. Rus devrimci demokratlar, Makul Bencillik Kuramı'na akılcı bir içerik kazandırmışlar; ancak, genel olarak insana, insanın soyut «ebedi» doğasına seslendiğinden bu kuram, ahlak yasaları ya da insanın toplumsal davranışı üstüne bilimsel açıklamasını getirmemiştir.

Malebranche, Nicolas de (1638–1715) Fransız idealist *vesilecilik*'in bir yandaşı. Malebranche, idealist bir konumdan çıkarak, *Descartes* sistemindeki düalizmi ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Malebranche'ın felsefesi, Tanrı'ya apayrı bir rol tanır: Tanrı, yalnızca varolan bütün şeyleri yaratmakla kalmaz, ama bütün bu şeyleri kendinde barındırır da; Tanrı'nın sürekli araya karışması, bütün değişimlerin nedenidir; mekânsal cevherler ile düşünsel cevherler arasında «doğal bağlar» ya da «etkileşim» yoktur. Malebranche, bilgi kuramında da idealist bir konuma yaslanmıştır; bu bilgi kuramına göre, insan şeyleri bunların duyu organları üstündeki etkileri yoluyla bilebilir; bilme, varolan bütün şeylere ilişkin ideaların insanlar tarafından algılanışıdır ve Tanrı da bu ideaların kaynağıdır. Başlıca yapıtı: *Recherce de la vérité* (Hakikat Arayışı), 1674–75.

Malthusculuk *An Essay on the Principle of Population*'da (Nüfus İlkesi Üstüne Bir Deneme), kendi getirdiği düşünceleri inceleyen İngiliz din adamı Malthus (1766–1834) tarafından kurulmuş, bilimsel olmayan, sosyolojik bir kuram. Bu görüşler, daha sonraları, burjuva toplum düşüncesi tarafından, özellikle de 19. yüzyıl sonlarındaki ekonomi politik tarafından kabul görmüştür. Malthus, tarih–dışı bir *nüfus* yasasını formüllendirmiştir. Bu yasaya göre, nüfus geometrik diziye göre artarken, geçim araçları aritmetik diziye göre artmaktadır. Malthus'a göre, toplumsal gelişmedeki çelişkiler buradan gelmektedir. Malthus, (evlilik ve doğum kısıtlaması getirerek) nüfus artışını önlemekle; açlık, hastalık ve savaş yoluyla nüfusa çekidüzen vermekle toplumsal çelişkilerin üstesinden gelinebileceğine inanıyordu. Çağdaş Malthuscular da, ancak kendilerine düşen başlıca görevin, toplumsal çelişkilerin demografik yollardan kalkabileceği konusunda bir kaygıyı yaygınlaştırmak olduğuna inanmaktadırlar. Son zamanlarda, *(J. Bonner'* in «optimum nüfus» kuramı, *G. Taylor* ile *P. Ehrlich*'in bugünkü ekonolojik bunalımın tek nedeninin nüfus artışı olduğuna ilişkin düşünceleri vb.) çeşitli yeni–Malthuscu anlayışların hızla yayılışına tanık olunmuştur. Böyle bir şey, dünya nüfusunun hızla artışına ve kapitalist çelişkilerin daha da içinden çıkılmaz hale gelmesine bağlı bir olgudur. Bugünkü *dünya sorunları*'ndan biri olan nüfus artışının düzenlenmesi sorunu, ancak yeni, sosyalist bir sistemin pekişmesiyle ve bu sistemin demografi politikasının yürürlüğe konmasıyla olanaklıdır, denmektedir.

Mandeville, Bernard (1670–1733) İngiliz filozof, ahlakçı, kendi günündeki toplumun sert bir yergisi olan *The Grumbling Hive* (1705, Uğuldayan Kovan) adlı yapıtın yazarı. Bu yapıt, kötülüklerin kol gezdiği ve her arının yalnızca kendi çıkarı peşine düş-

tüğü bir kovandaki yaşamı anlatır. Arıları cezalandırmak için Jupiter bütün arıları dürüst yaratıklara çevirir ve sonunda kovan yerlebir olur. Bu kitap, kötünün kaçınılmaz, hatta toplumsal eşitsizlik koşullarında *yararlı da olduğu* düşüncesinin ilk kez Mandeville tarafından ortaya konuşunu içerir. Bu düşünce, *Shaftesbury*'nin görüşlerine karşıt görüşler olup, daha sonra *Hegel* tarafından geliştirilmiştir. Mandeville, burjuva ulusların refahının işçilerin yoksulluğu üzerine kurulu olduğunu açıkça görmüştür. Mandeville, (*Helvétius, Adam Smith* vb.) kendisinden sonraki birçok filozofu etkilemiştir.

Manevi Üretim Marx tarafından maddi olmayan alanın son kertede toplumun gelişmesine, maddi üretime ve toplumsal ilişkilere bağlı olduğu kadar, kültürel üretimin kendi iç diyalektiğine, yaratıcı çaba ile süreklilik arasındaki karşılıklı bağıntıya da bağlı olduğunu göstermek için kullanılmış bir kavram. Maddi bir biçim içinde ya da dil içinde üretilen kültür ve sanat yapıtları, yeni kuşaklarca yeniden üretilerek, kendi *etkinlik* içinde kullanılır. İnsanlar, kültür mirasını yeniden üreterek ve yeniden değerlendirerek, yaratma gücünü elde ederler. İnsanlar, ortaya düşünce ve kavramlar getirerek, geleceğin sorumluluğu içinde, bunları yeniden üretirler. Manevi Üretim, Marx'a göre, egemen maddi ilişkileri dile getirdiği gibi, sınıfsal bir karakter de taşır. Manevi Üretim'in iki biçimi vardır: İşlevsel olarak önceden yerleştirilmiş bir Manevi Üretim ve evrensel olarak art ardalık gösteren bir Manevi Üretim. Bu birincisinde, birey yalnızca belirli bir işlevin taşıyıcısıdır; birtakım toplumsal koşullarda bireyin kültürel etkinlik alanı hazır edilmiş, önceden belirlenmiş öncüllerce sınırlandırılmıştır. İkinci durumda ise, birey, «genel bir üretici güç» olarak geliştirilmeye katılır ve Marx'a göre, «böyle bir toplumsal oluşumdaki özgürce manevi üretimi» sürdürür (K. Marx, *Artı-Değer Kuramları*, Bölüm 1, s. 285). Bu ikinci Manevi Üretim biçiminin ancak gelişmemiş komünizmde geçerli olacağı sözkonusudur.

Mantık bak. Mantık, Diyalektik; Mantık, Matematiksel; Mantık, Biçimsel.

Mantık Biçimleri Bilme sürecinde, farklı somut anlamlarına bakılmaksızın, düşünceler kurma, dile getirme ve bunları birbirine bağlama yolları. Bu biçimler, insanın toplumsal-tarihsel pratiği boyunca biçimlenmiş ve insana özgü evrensel bir özellik kazanmışlardır; bunlar, gerçekliği düşüncede yansıtmanın biçimleri olup, gerçekliğin (her nesnenin birtakım nitelikleri olması, öbür nesnelerle birtakım ilişkiler içine girmesi, nesnelerin sınıflar oluşturması, birtakım fenomenlerin başka fenomenlere neden olması vb.) en genel anaçizgilerini yansıtırlar. *Kavramlar, yargılar, çıkarsamalar, tanıtlar* ve *tanımlar* gibi, Mantık Biçimleri de, *biçimsel mantık* tarafından ele alınır. Bilmede, şu ya da bu Mantık Biçimleri'nin kullanılması, düşüncede yansımasını bulan içeriğin karakteriyle belirlenir. Dilde, Mantık biçimleri, anlatımın *dilbilgisel* yapısı içinde olduğu kadar, matematiksel mantıkta «ve» (., Δ, &), «hayır» (–, ¬ , ~), «ya da» (v), «eğer... o zaman» (⊃, →), vb. gibi belirli simgelerle gösterilen özel sözcüklerden yararlanarak da dile getirilir. *Diyalektik mantık*'ta, Mantık Biçimleri, değişmekte ve gelişmekte olan gerçekliğin ve bilmenin kendi gelişmesinin düşüncede kendi yansımasını nasıl bulduğu açısından incelenir.

Mantık, Biçimsel *(Kavram, yargı, çıkarsama, tanıt* gibi) düşünme biçimlerini kendi mantık yapıları açısından, yani düşüncelerin somut içeriğinin soyutlanarak, o içeriğin kendi yanlarının birbirine bağlanması yollarının bulunması açısından inceleyen bir bilim. Biçimsel Mantık'ın başlıca görevi,

tümdengelim yoluyla bilgi edinmede geçerli sonuçlara varılabilmesi için izlenmesi gerekli yasa ve ilkeleri formüllendirmektir. Biçimsel Mantık'ın temeli, *kıyas öğretisi*'ni işlemiş olan *Aristoteles* tarafından atılmıştır. Kıyas öğretisi, daha sonra, erken *stoacılar, (Duns Scotus, Occam* gibi) ortaçağ iskolastikleri ile daha sonra *Leibniz* tarafından geliştirilmiştir. Yüzyılın başında, Biçimsel Mantık, *matematiksel* (sembolik) - *mantık*'taki hızlı gelişmelerin bir sonucu olarak yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Matematiksel mantık, matematiksel akılyürütme ve tanıtlama üstüne mantık kuramları getirerek, Biçimsel Mantık'ı yeni yöntemlerle ve yeni mantıksal çözümleme yollarıyla zenginleştirmiştir.

Mantık Cebiri Mantık sınıfları ile mantık önermeleri gibi mantık konularına cebir yöntemlerinin uygulanmasına dayanan bir *matematiksel mantık* dalı. Tarihsel Mantık Cebiri, sınıflara ilişkin cebir olarak (bak. *Boole*) ortaya konmuş, ancak daha sonra önermeler cebiri olarak yorumlanmıştır. Mantık Cebiri, önermeleri doğruluk değeri açısından inceleyerek, aynı doğruluk değeri olan önermeleri birbirine eşit olarak alır. Mantık Cebiri, simgeler kullanır. Burada, önermeler için kullanılan simgelerden başka, Mantık Cebiri'nde birtakım anlatımların başka anlatımlar haline dönüştürülmesine yardım eden mantık işlemleri için de simgeler kullanılır. Bugün için Mantık Cebiri elektrik sistemleri kuramı ile bağlak sistemlerinde geniş çapta kullanılmaktadır.

Mantık, Çokdeğerli («Doğru» ya da «yanlış», iki-anlam taşıyan klasik ikideğerli mantıktan farklı olarak) önermeleri ikiden çok anlam içinde yorumlanan, ancak genelde sonlu ya da sonsuz bir anlam çokluğunun olabileceği bir mantık sistemi. Bugün için, felsefi ve yapısal yanların incelenmekte olduğu, birbirinden farklı bir dizi Çokdeğerli Mantık sistemleri vardır. Çokdeğerli Mantık'ı ele alan çalışmalar, gerek mantıksal, gerek bilimsel olmak üzere, çeşitli sorunları çözme amacını taşır. Çokdeğerli Mantık'ın bir başka önemli uygulanış alanı da, kuantum mekaniğini gerekçelendirme çalışmaları (örneğin, *G. Birkhoff*'un, *J. Neumann*'ın, *Reichenbach*'ın çalışmaları) ile bağlak şemaları kuramının işlenişi çalışmalarıdır (örneğin, V. İ. Şestakov'un, *G. Moisil*'in çalışmaları).

Mantık, Diyalektik Diyalektik maddeciliğin mantık öğretisi, nesnel dünyanın gelişme yasalarının ve biçimlerinin olduğu kadar, hakikati bilme yasalarının da bilimi. Bilimsel olarak, Diyalektik Mantık, Marxçı felsefenin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, Diyalektik Mantık'ın öğelerine daha ilkçağ felsefesinde, özellikle de *Herakleitos*'un, *Platon*'un, *Aristoteles*'in öğretilerinde rastlanır. Tarihsel nedenler açısından, *biçimsel mantık,* düşünme yasaları ve biçimleri olarak uzun süre egemenliğini sürdürmüştür. Yaklaşık 17. yüzyılda, gelişmekte olan doğabilim ile felsefe, düşünme ve bilmenin genel ilkeleri ve yöntemleri konusunda yeni bir öğretiye gereksinim olduğunu ortaya koymuştur (*F. Bacon, Descartes , Leibniz*). Bu eğilim, en açık biçimde, *klasik Alman felsefesi*'nde görülür; örneğin, Kant, genel mantık ile transandental mantık arasında bir ayrım gözetmiş, bu ikincisinin birincisinden, yani biçimsel mantıktan farkını, bilginin gelişmesini inceleyişinde, bu birincisi gibi, kendisini içerikten soyutlamayışında görmüştür. Diyalektik Mantık'ın gelişmesinde, kendi idealist bakış tarzıyla yoğrulmuş olmakla birlikte, bu konuda ilk kapsamlı sistemi üretmiş olan Hegel'in özel bir payı vardır. Mantık üstüne Marxçı öğreti, daha önceki bütün değerli öğeleri kendinde özümleyerek, insan bilincinin geniş deneyimini kesin bir bilme bilimi içinde yoğurmuştur. Diyalektik Mantık, biçimsel mantığı geri çe-

virmemekle birlikte, düşünme yasalarını ve biçimlerini inceleyişte, biçimsel mantığın sınırlarını, yerini ve rolünü gösterir. Biçimsel mantık, değişmezliğin düşüncedeki yansımasının yasaları ve biçimleri olup, nesnel dünyaya dayanır; Diyalektik Mantık ise, *gelişme* süreçlerine, fenomenlerin *iç çelişkisi*'ne bu fenomenlerin nitel değişimlerine, birbirlerine geçişlerine ilişkin düşünce yasalarının ve biçimlerinin yansımasının incelenişidir. Bir bilim olarak Diyalektik Mantık, ancak diyalektik–maddeci bir yöntem üzerinde mümkün olabilir; buna karşılık, Diyalektik Mantık, düşüncedeki yansımanın yasaları ve biçimlerinin araştırılması yoluyla, sonsuz hareketin sonlu hareket*te* kendini açığa koyuşunun, sonlu olan ile sonsuz olanın hareketteki birliğinin ve *içsel olan ile dışsal olanın araştırılması* yoluyla, diyalektik–maddeci yöntemin somutlaşmasına yardım eder. Diyalektik Mantık'ın başlıca görevi, şeylerde, nesnelerde diyalektik yasaların işleyişinin kavramlar halinde en iyi nasıl dile getirilebileceğini araştırmaktır. Bunun yanısıra, Diyalektik Mantık'ın bir başka başlıca görevi de, bilmenin kendi gelişmesini ele alıp incelemektir. Diyalektik Mantık, düşüncenin gelişme yasalarını ve biçimlerini, bilmenin kendi gelişmesinin ve tarihsel–toplumsal gelişmenin kendi gelişim süreci içinde ortaya koyar. Soyuttan somuta inme yöntemi (bak. *Soyut Olan ve Somut Olan*), Diyalektik Mantık'ta, genel bir mantık ilkesi olarak alınır. Diyalektik Mantık'ın bir başka genel ilkesi de, *tarihsel–olan* ile *mantıksal–olan*'ın birliğidir. Bu her iki ilke de karşılıklı bağıntılı ve karşılıklı geçişiktir. Düşünce, nesnelerin ve şeylerin yüzeyinden özüne inerek, özün kendini gösterme biçimlerini kavrar. Mantıksal yönden incelendiğinde, bir süreç, bir fenomen vb. kendi gelişmiş, olgunlaşmış biçimi içinde ele alınır; bu da hem geçmişin aşılmış bir biçimde bugünün içinde varolduğunun anlaşılmasını, hem de gelişmemiş, çekirdek halinde olmakla birlikte, bugünün içinde varolan geleceğin anlaşılmasını kılar. Böylece, Diyalektik Mantık, *gelişme süreçlerinin* düşünce yasaları ve biçimleri içinde yansımasını araştırırken, düşüncenin ve düşünce kategorileri sisteminin gelişmesini, bilmenin ve tarihsel pratiğin gelişmesindeki değişimlerle birlikte araştırmış da olur. Çağdaş bilimde, düşüncenin çeşitli yanlarını ve *görevlerini inceleyen biçimselleşmiş mantık* sistemleri ile biçimsel mantık kuramlarının önemli bir yeri vardır. Diyalektik Mantık, bilmenin kendi genel mantıksal temeli, genel mantık kuramı olup, tek tek bütün somut mantık kuramlarının, bunların önem ve rolünün açığa kavuşturulmasını sağlar.

Mantık, Kipsel «Zorunluluk», «gerçeklik», «olanak», «rastlantı» ile bunların olumsuzlanışları gibi *kipsellik*'leri içine alan önermelerin yapısını inceleyen bir mantık sistemi. Kipsel Mantık kurma çabaları, bu mantığın birtakım önemli tanım ve ilkelerini getirmiş olan *Aristoteles* ile *stoacılar*'a uzanır. Matematiksel (sembolik) mantık yoluyla kipselliklerin incelenişine C. Lewis ile *Lukasiewicz* öncülük etmiştir.

Mantık, Kurucu Matematiksel mantıkta L. Brouwer, H. Weyl ve A. Heyting tarafından kurulmuş bir eğilim. Bu mantık, (örneğin, bütünün parçadan daha büyük olduğu *postulası*, *üçüncünün olmazlığı yasası* vb.) sonlu kümeler için doğru olan sonsuz ilke kümelerinin uygulanmasını yasaklar. Klasik mantık ile Kurucu Mantık, sonsuzluk kavramı üstüne farklı görüşler getirirler; bu birincisi, bunu somutlaşmış, gerçeklik kazanmış olarak görürken, ikincisi potansiyel olarak, *oluş halinde olarak görür*. Kurucu Mantık ilkelerinden yola çıkılarak, modern matematiksel mantık ile matematikte varılmış sonuçların değişikliğe uğratılması konusunda girişimlerde bulunulmaktadır. Kurucu Mantık'ın gelişmesinde *A. N. Kolmogorov, A. A. Markov* ve *N. A. Şanin* gibi

Sovyet bilginlerinin büyük katkısı olmuştur.

Mantık, Matematiksel (ya da sembolik mantık) Biçimsel *matematik* yöntemlerinin mantık alanına, matematiksel akılyürütme ve tanıtlama yolunun mantıksal araştırma alanına uygulanmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Matematiksel Mantık, biçimselleşmiş dillerdeki ya da mantık hesaplarındaki (bak. *Hesap*) yansımalarına bakarak mantık süreçlerini inceler. Matematiksel Mantık, mantık hesaplarının (bak. *Mantıksal Sözdizimi*) biçimsel yapısını incelemenin yanısıra, kendi yorum ve modelleri olarak hizmet eden alanlar ile hesaplar arasındaki ilişkileri de inceler. Böyle bir şey, *mantıksal semantik* sorunlarını verir. Mantıksal sözdizimi ile mantıksal semantik, *mantıkötesi*'ne, betimleme araçları kuramına, mantık hesaplarının öncülleri ile temel özelliklerine girer. Mantık hesapları düşüncesi ilk kez *Leibniz* tarafından formülendirilmiştir. Bağımsız bir bilim dalı olarak Matematiksel Mantık, mantık cebirini bulan *Boole*'nin çalışmalarıyla, 19. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. Matematiksel Mantık'ta şimdilerde ağırbasan bir başka eğilim de, 19. yüzyılın sonlarında, matematiğin kendi kavramlarının ve tanıtlama yöntemlerinin bir temele oturtulabilmesi gereksiniminden doğmuştur. Bu eğilimin kaynaklarına *Frege*'nin çalışmalarında rastlanır. Bu eğilimin gelişmesine *Russell*-ile *Whitehead*'in (*Pirincipia Mathematica*, 1910/13, Matematik İlkeleri) ve *Hilbert*'in büyük katkıları olmuştur. Klasik *önermeler hesabı* ile *yüklemler hesabı* olmak üzere, başlıca iki mantık sistemi o dönemlerde ele alınmıştır. Matematiksel Mantık'ın bugünkü durumunu belirleyen büyük sonuçlar ise, 1930'larda *Gödel, Tarski* ve A. Churc tarafından elde edilmiştir. Bugün için, Matematiksel Mantık, çeşitli mantık hesap tiplerini araştırmakta ve genel olarak, semantik sorunlarla ve mantıkötesiyle olduğu kadar, mantığın matematiksel ve teknik olarak uygulanışına ilişkin özel sorunlarla da ilgilenmektedir. Matematiksel Mantık'ın çağdaş matematik üstünde büyük etkisi vardır. Matematiksel Mantık, elektrik mühendisliğinde (elektronik sistemler ile bağlak sistemleri), bilgisayarlarda (programlama), *sibernetik*'te (otomatik araçlar kuramı), nörofizyolojide ve linguistikte (yapısal linguistik ve *semiotik*) uygulanmaktadır.

Mantık, Olasılı Olasılığın bir *önermenin* temel özelliği olup olmadığına (bu durumda, olasılık, doğruluk ile yanlışlık arasında bir aracı olarak önermenin kendisine yüklenir) ya da iki-sayılı bir çift önerme arasındaki ilişkinin bir değerlendirilişi olup olmadığına bakılmaksızın, olasılı önermeleri inceleyen mantık. Olasılık kuramından farklı olarak, Olasılı Mantık, kesin sayıda dile getirilecek bir olasılığı gerektirmez. Bu temele dayalı mantık çerçevesi, varsayımların gerçeklikle karşılaştırılması yoluyla değil, ama elde edilebilecek bilgiyi dile getirecek daha başka önermeler yoluyla varsayımlarla ilgili olarak düzgün bir yargıya varmak için kullanılır. Böylece, «Yarın yağmur yağacak» varsayımının olasılık derecesi üstünde, ava raporuna ne denli uyduğuna bakarak yargıda bulunabiliriz. Dolayısıyla, bir varsayımın olasılığı, varsayımın kendisi ve elde edilebilecek bilgi olmak üzere, iki kanıtın işlevini oluşturur. Karmaşık [illegible] mlar içinde yer alan bütün önermelerin olasılıklarının bilinmesi halinde, karmaşık varsayımların olasılığı bütün Olasılı Mantık sistemlerinde matematiksel olasılık hesaplarına göre yapılır (bak. *Olasılık Kuramı*). Bu bakımdan, Olasılı Mantık, bu hesabın yorumlarından birini oluşturur. Olasılı Mantık'ın *tümevarımcı mantık*'ta en iyi uygulandığı görülmektedir. Olasılı Mantık'a ilkçağlarda *Aristoteles* ile kuşkucular göndermeler yapmış olmakla birlikte, bu konuda ciddi düşünceler ge-

tiren ilk filozof *Leibniz* olmuştur. Olasılı Mantık'ın olasılık kuramından ayrılışı, bu ikincisinine gösterilen ilginin geniş çapta olaylar üstüne çevrildiği 19. yüzyılın ortalarına rastlar. Bugün bile, olasılıklar öğretisini, olasılık kuramı ile Olasılı Mantık olmak üzere, iki dala ayrılan tek bir bilim olarak ele alma çabalarına rastlanmaktadır.

Mantık, Tümevarımcı Geleneksel mantığın tikelden genele giden mantıksal çıkarsama süreçleriyle ilgili yanı (bak. *Tümevarım*). Örneğin, geleneksel tümevarımcılar ile *Mill, Tümevarımcı* Mantık'ın görevinin tekil olandan, ampirik olandan yola çıkarak genel kuramsal bilgi edinme süreçlerini çözümlemek olduğunu düşünmüşlerdir. Mantık tarihinde, Tümevarımcı Mantık'ın anakonusu üstüne bir başka anlayış da yer almış olup, bu anlayışa göre, Tümevarımcı Mantık'ın görevi, *varsayımsal–tümdengelimci* yöntem çerçevesi içinde bilimsel savları doğrulamanın mantık ölçütlerini çözümlemektir. Bu anlayış, 19. yüzyılda, W. Whewell adlı bir İngiliz mantıkçı tarafından formüllendirilmiş ve modern bilim mantığında yaygınlık kazanmıştır. Bu anlayış, yeni bir düşünce–içerik ile yeni bilimsel soyutlamaları özdeşleştirmeyi gerektiren kuramsal önermeleri elde etmede tümevarımcı yöntemlerin yetersiz kalışından kaynaklanmaktadır. Bu anlayışın eksikliği, genel olarak bilimsel bilgi edinme süreçlerinin mantıksal bir incelemeden geçirilmesini, yani bunların toplumsal açıdan zorunlu, bireysel bilinçten bağımsız ve bilme süreçlerinin kendi nesnel içeriğince belirlenen süreçler olarak çözümlenmesini neden göstermeksizin geri çevirmiş olmasından gelir. Modern Tümevarımcı Mantık, kendi uygulama alanını genişlettiği gibi, yalnızca tikelden genele doğru yapılan çıkarsamaları incelemekle kalmamakta, doğrulamak istenen bilginin doğruluk–değerinin, doğruluk–değerini bildiğimiz bilgiye dayandırılamayacağı, ancak bu ikinci bilgi tarafından, o da ne ölçüde onaylanıp onaylanmayacağının belirleneceği durumlarla ilgili bütün mantık ilkelerini de incelemektedir. Nitekim, modern Tümevarımcı Mantık'ın ana kavramlarından biri de onaylama derecesi olup, böyle bir şey, çoğunlukla, elde edilebilir ampirik bilgiyle birlikte bir *varsayım* olarak yorumlanmaktadır. Modern Tümevarımcı Mantık, *olasılık kuramı* yöntemlerinden de yararlanmakta, böylelikle de *olasılı mantık*'a yönelmektedir.

Mantık Yanlışları Akılyürütme sürecinde atılan yanlış bir adımın neden olduğu hatalar. Bu yanlışlar, bir önermenin yanılgılı yorumlanışından ya da bir öncülün doğru olmayan bir biçimde kullanılışından ileri gelebileceği gibi (örneğin, belirli koşullar altında doğru olan bir önermenin koşulsuz doğru olarak alınışı), akılyürütme sürecinde mantık kurallarının çiğnenmesinden, ya da bir önermeden çıkarılamayacak bir sonuçlamanın çıkarılmasından da ileri gelebilir. Mantık Yanlışları, istemeden yanlışlar (bak. *Paralojizm*) ile isteyerek yanlışlara (bak. *Safsata*) ayrılabilir.

Mantıkçı Ampirizm *Çözümleyici felsefe*'nin 1920'lerin sonları ile 1930'ların başlarında *mantıkçı pozitivizm*'den kaynaklanan bir çeşidi. Mantıkçı Ampirizm'in başlıca temsilcileri *Carnap, Reichenbach* ve *Frank*'tır. «Ampirik bilim dili» olarak Mantıkçı Ampirizm, öznenin kendi kişisel coşkusal deneyimine dayanan bir dil yerine duyusal yoldan algılanabilir fiziksel fenomenleri dile getirecek bir fiziksel–nesne dili adı verilen bir dili önerir. Ancak, böyle bir şey, maddi bir konumun benimsenmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü Mantıkçı Ampirizm için bir fiziksel–nesne dilinin kabulü şeyler dünyasının nesnel olarak varoluşunun kuramsal olarak öne sürülüşünün kabulünü içine almamaktadır.

Ampirik bir içerik yanısıra, bilimsel bilginin kendine özgü bir duyularötesi içeriği olduğunun kabulü, Mantıkçı Ampirizm'in bağlı kalmaya çalıştığı *doğrulama ilkesi*'yle, yani *Viyana Çevresi*'nin temel epistemolojik düşünceleriyle bağdaştıralamayacak bir şeydi. Böyle bir şey, Mantıkçı Ampirizim'in kendi epistemolojik öğretisinde iç çelişkilere ve eklektizme yol açmış, bu da 1950'lerin ortasında Mantıkçı Ampirizm'de derin bir iç bunalıma girmesine neden olmuştur; erken mantıkçı pozitivizmin geniş çapta uygulamaya konmuş programlarının bir yana bırakılarak, uslandırılmış ödünverici çeşitlerinin kabul edilişi, bunun bir tanıtıdır.

Mantıkçı Atomculuk *Russell* tarafından *Our Knowledge of the Externall World* (1914, Dış Dünya Üstüne Bilgimiz) ile daha başka çalışmalarında, *Wittgenstein* tarafından da *Tractatus logico-pholosophicus*'ta (1921, *Tractatus logico-pholosophicus*) formüllendirilmiş olan bir anlayış. Mantıkçı Atomculuk'a göre, bütün dünya, birbirinden bağıntısız *atomsal olgu*'ların bir bütünselliğini oluşturur. Russell'ın kendisinin de kabul etmiş olduğu gibi, Mantıkçı Atomculuk felsefesi, aşırı bir *çoğulculuk*'tur. Çünkü tek tek şeylerin çokluğunu koymakta, ancak bunların birliğini ya da bütünselliğini yadsımaktadır. Tarihsel olarak, Mantıkçı Atomculuk, ancak mutlak olanın, bütünün gerçek olduğunu, ayrı şeylerin ise görünüşten başka bir şey olmadığı görüşünü öne sürmüş olan F. Bradley'in *yeni-Hegelcilik*'ine karşı bir tepki olmuştur. Mantıkçı Atomculuk, özellikle Wittgenstein tarafından belirtilen biçimde, dünyanın bilgisine ilişkin bir mantık modelinin etkisi altında biçimlenmiştir; Wittgenstein, bütün bilgiyi mantık işlemleriyle birbirine bağıntılı «atomsal» önermelerin bir bütünselliği olarak görüyor, dünyanın yapısını bilginin mantık örgüsüyle bir benzeşim kurarak çıkarsıyordu. Mantıkçı Atomculuk, kesikli ve tekil olanı mutlaklaştırmıştı. Mantıkçı Atomculuk'un tutarsız oluşu en sonunda kendi sözcüleri tarafından da dile getirilmiştir.

Mantıkçılık Bütün matematiği, mantığa indirgeme yoluyla matematiği bir temele oturtma yönelimlerinden biri. Bu düşünce ilkönce *Leibniz* tarafından ileriye götürülmüş olmakla birlikte, ancak *Frege* tarafından 19. yüzyılın sonlarında pratiğe konmuştur. Frege, şunları amaçlamıştır: 1) Temel matematik kavramlarının salt mantık terimleriyle tanımlanması; 2) bütün bütüne mantık ilkelerine bağlı kalınarak ve yalnızca mantık tanıtlamalarından yararlanılarak matematik ilkelerinin tanıtlanması. Ancak, bu yönde daha sonraki olumlu çalışmalar (*Russell* ve *Whitehead*, 1910–13; F. Ramsey, 1926; W. Ouine, 1940), istenen sonuçlara varılmasına yol açamamıştır. Buysa, Mantıkçılık'ta matematiğin maddi dünyadan ve maddi dünyanın araştırılması işinden bağımsız olduğuna ilişkin yanlış metodolojik sanı yüzünden olmuştur. Öte yandan metametiksel mantıktaki gelişmeler, *Gödel*'in teoreminde de görüldüğü üzere, matematiğin ana dallarının (örneğin, aritmetiğin) bile mantığa indirgenemeyeceği sonucuna varılmasına yol açmıştır.

Mantıkçı Pozitivizm 1) *Yeni-pozitivizm*'in bir çeşidi. 1920'lerde *Carnap* ile *Neurath*'ın da yer aldıkları *Viyana Çevresi* içinde ortaya çıkmıştır. Mantıkçı Pozitivizm, 1930'ların başlarında, burjuva bilim çevrelerinde yeni-pozitivist «bilim felsefesi»nin ideolojik temeli olarak yaygınlık kazanmıştır. 1930'lardan sonra Mantıkçı Pozitivizm'in merkezi ABD'ye kaymış; burada, Viyana Çevresi günlerine oranla oldukça değişik bir biçim almış ve *mantıkçı ampirizm* olarak tanınmıştır. Mantıkçı Pozitivizm, Berkeley ile Hume'dan kökenlenen öznel idealist gelenek ile *ampiriokritisizm*'in yerini almıştır. Mantıkçı Pozitivizm'e göre, ger-

çekten bilimsel bir felsefe ancak bilim dilinin mantıksal bir çözümlenişinin yapılmasıyla olanaklıdır. Bu çözümlemenin amacı, bir yandan, «metafizik»ten (yani, geleneksel anlamda felsefeden) kurtulmak, öte yandan, bilimsel kavramlar ile bilimsel savların ampirik yönden doğrulanabilecek içeriğinin belirlenmesi için bilimsel bilginin *mantık yapısını araştırmaktır. Bu araştırma*nın sonsal amacı, bilimsel bilginin, fizik, biyoloji, psikoloji, sosyoloji vb. ayrı ayrı bilimler arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracak olan ve «bilimlerin birliği» denilen *bir sistem içinde yeniden düzene konma*sıydı. Burada, mantık ve matematik «biçimsel bilimler» olarak görülüyordu; yani dünyanın bilgisi olarak değil, biçimsel dönüşümlere ilişkin kuralları formüllendirecek «çözümleyici» savların *bir dermesi* olarak görülüyordu. 1930'ların başlarında, Mantıkçı Pozitivizm, «protokol–önermeler» ilkesinin istenmeyen sonuçlarından kendisini kurtarmaya çalışmıştır. Bunun için de, *fizikalizm* anlayışını kabul etmiş, ancak bu anlayış kendi felsefesinin öznel doğasını değiştirmemiştir. Mantıkçı Pozitivizm'in öznel idealist özü, kendisinin bir «bilim felsefesi» olma savını ortadan kaldırmaktadır. Yine de, Mantıkçı Pozitivizm'in kimi temsilcileri (Carnap, Reichenbach ile daha başkaları), mantık araştırmaları alanında değerli sonuçlar elde etmişlerdir. 2) Etikte, Mantıkçı Pozitivizm, ahlak yargılarını *biçimsel mantık* araçlarıyla ve yeni–pozitivistlerin doğabilimleri ile sağın bilimlerde kullandıkları metodoloji yoluyla araştırma çabası olmuştur. Böyle bir şey, *ahlak fenomenlerinin* aşırı biçimsel olarak ele alınışına, ahlak fenomenlerinin aşırı basitleştirilmesine ve bilimsel yönden tutarsız birtakım sonuçlara varılmasına yol açmış; böylece *ahlakın kökeni ve tarihsel gelişimi* gibi sorunlar araştırılmadan kalmış, ahlakın işlerliği açıklanamamıştır. Etikte Mantıkçı Pozitivizm'in savunucuları, ahlakın toplumsal ilişkilerin ve toplumsal bilincin özel bir biçimi olduğunu görmezlikten gelmişler; yalnızca «ahlak dili»ni kendi incelemelerinin konusu yapmışlardır. Etiğin konusunun *bu denli daraltılışı, ahlak kavramları* ile ahlak yargılarının da yanlış yorumlanmasına yol açmıştır. Örneğin, iyi ile kötü, duyu organları tarafından algılanmadığı için ya da ampirik gözlem ve deneye açık olmadığı için, *bu kavramların hiçbir anlam* taşımadığı sonucu çıkarılmıştır. Ahlak yargıları doğrulanamayacağından (bak. *Doğrulama İlkesi*), pozitivistler, ahlak yargılarını anlamdan soymuşlar, bunları «anlamsız», «aldatıcı–yargılar» olarak betimlemişlerdir. Böyle bir metodoloji, daha sonraları, ahlak üstüne birtakım nihilistçe sonuçlara varılmasına da yol açmıştır (bak. *Coşkuculuk*).

Mantıkötesi Çağdaş biçimsel mantığın sistem ve kavramlarını inceleyen bir kuram (bak. *Kuramötesi*). Mantıkötesi, tanıtın kuramsal sorunlarını, kavram ve doğruların *biçimselleştirilmiş diller* içinde tanımlanabilirliğini, yorum ve anlamı vb. ele alır. Mantıkötesi ikiye ayrılır: *Mantıksal sözdizimi* ve *mantıksal semantik*. Mantıkötesi'nin gelişmesi *biçimselleştirilmiş diller*'in kurulması ve incelenmesiyle yakından bağıntılıdır. Bu alandaki başlıca çalışmalar *Frege, Lvov–Varşova okulu*'na bağlı Polonyalı mantıkçılar, *Hilbert, Gödel* ve *Carnap* ile daha başkaları tarafından yapılmıştır.

Mantıksal–Olan bak. Tarihsel–Olan ve Mantıksal–Olan.

Mantıksal Semantik Linguistik anlatımların anlamını inceleyen bir mantık dalı; daha doğrusu, mantık hesaplarının (bak. *Biçimselleştirilmiş Dil*) yorumlarını (bak. *Yorum ve Model*) inceleyen bir *mantıkötesi* dalı. Semantik çözümlemeler, biçimselleştirilmiş diller *kuramötesi* açısından alınacağı zaman yapılmalıdır; çünkü (dilin tamlığı ve çelişkisizliği gibi) birçok özsel olgular,

salt sözdizimsel bir araştırma çerçevesi içinde saptanamaz (bak. *Mantıksal Sözdizimi*). Bilim dilleri ile doğal dillerin semantik özelliklerinin araştırılışı, matematiksel linguistiğin (örneğin, makine çevirisinin) gelişmesine bağlı olarak gitgide daha yaygın biçimde uygulanmaktadır.

Mantıksal Sonuç Önermeler arasındaki ilintiyi bu önermelerin mantıksal içeriğine dayanarak dile getiren bir temel mantık kavramı. «Mantıksal Sonuç» kavramı, bilimsel bilgi pratiğinde «Mantıksal Sonuç» teriminin sezgisel olarak kullanılışını bütünüyle karşılamaz. Bu karşılamazlık, sonuçta «paradokslar» adı verilen şeyde görülür (herhagi bir önerme kendisiyle çelişen bir önermeden gelebileceği gibi, mantıkça doğru bir önerme de herhangi bir önermeden gelebilir). 1960'larda mantıkta yeni bir eğilim («ilinti mantığı») görülmüştür. Bunun amacı, çok daha kesin bir Mantıksal Sonuç kavramını işlemektir. Bir yargının mantıksal doğruluğu kavramı (bak. *Doğruluk ve Hakikat*), doğrudan doğruya, Mantıksal Sonuç kavramıyla bağıntılıdır. Mantıksal Sonuç, (bilim yasası, bilimsel açıklama gibi) Sonuç kavramıyla bağıntılıdır. Mantıksal Sonuç, bilimsel bilgi mantığındaki birtakım kavramları tanımlamada büyük önem taşımaktadır.

Mantıksal Sözdizimi 1) *Bir hesap*'ın kendi anlatımlarının kurulmasını ve dönüştürülmesini yöneten bir dizi kurallar. 2) *Mantıkötesi*'nin yorumlanmamış hesapların yapısının ve özelliklerinin incelenişini ele alan bir dalı. Mantık hesaplarının sözdizimsel olarak araştırılmasından doğan başlıca sorunlar, çelişkisizlik (bak. *Belitsel Kuramın Çelişkisizliği*), tamlık (bak. *Belitsel Kuramın Tamlığı*), bağımsızlık (bak. *Belitsel Kuramın Bağımsızlığı*), saptama (bak. *Saptanırlık Sorunu*), ve tanıtlanabilirlik sorunlarıdır. Mantıksal Sözdizimi, 1919'da *Wittgenstein* tarafından ortaya getirilmiştir. *Carnap* ise, doğa bilimlerinin çeşitli dallarını biçimselleştiren dillerin (bak. *Biçimselleştirilmiş Dil*) sözdizimsel açıdan araştırılışındaki verimli yanları gösteren *Logische Syntax der Sprache* (1934, Dilin Mantıksal Sözdizimi) adlı yapıtında, Mantıksal Sözdizimi sorunlarını ve kavramlarını sistemsel olarak ortaya koymuştur.

Mantıktanımazlık Doğruya ulaşmanın bir yolu olarak mantıksal düşünmenin reddedilmesi. Mantıktanımazlık, mantığın yerine sezginin, inanın ve vahiyin geçirilmesidir. Mantıktanımazlık, *akıldışıcılık*'ın, *gizemcilik*'in ve *fideizm*'in haklı gösterilmesinde gerici filozoflar tarafından kullanılmıştır. Mantıktanımazlık, insanın toplumsal deneyimiyle olduğu kadar, bilim tarihi tarafından da çürütülmüş bulunmaktadır.

Marburg Okulu *Yeni-Kantçılık* eğilimlerinden biri. Bu okulun başlıca temsilcileri *Cohen*, Paul Natorp, *Cassirer* ve Rudolf Stammler'dir. Bu düşünürler, *Kant*'ın öğretisini maddeci eğilimlerinden soyarak, kararlı *öznel idealizme* bağlanırlar. Marburg Okulu'nun sözcülerine göre, felsefe, dünyanın bilgisini vermez, özelleşmiş bilimlerdekine benzer bir metodoloji ve mantık oluşturur. Bu metodoloji, özelleştirilmiş bilimlere tanınan genel ilkelerin basitliğinden başka bir şey değildir. Bu ilkelerden en önemlisi, Marburg Okulu'nun sosyolojiye de yaydığı yükümlülük ilkesidir. Marburg Okulu'na bağlananlar, toplumsal gelişme yasalarının nesnel varlığını yadsımışlar; sosyalizmi başlı başına bir ahlak fenomeni olarak, sınıflar üstü bir «etik ideal» olarak görmüşlerdir. Marburg Okulu'nun kuramcıları, Marxçılığın Kantçılıkla «bütünleştirilme»si gerektiğini söylemişler, bilimsel komünizmi kendi ekonomik ve politik içeriğinden soymuşlar, devrimci mücadeleyi ve proleterya diktatörlüğünü yadsımışlardır. Bu okulun sosyoloji düşünceleri, Rusya'da «legal Marxçılık»ı etkile-

miş, daha sonralara da Marxçılığın İkinci Enternasyonal'de (*Bernstein, Kautsky* M. Adler vb.) oportünistler tarafından revizyona uğratılışına gerekçe olarak hizmet etmiştir. Günümüzde bu düşünceler Marxçılık–Lenincilik ile mücadelede sağ sosyalistlerce kullanılmaktadır.

Marcel, Gabriel (1889–1973) Fransız filozof ve yazar, Katolik *varoluşçuluk* adı verilen eğilimin başlıca sözcüsü. Varoluşçular arasında *Kierkegaard*'ın öğretisine en yakın kişi Marcel'dir. Marcel, felsefenin nesneler dünyasını inceleyen, ama varoluşsal deneyime, yani bireyin iç manevi yaşamına dokunmayan bilimin bir değişiği olduğuna inanmıştır. Marcel'e göre, insan ancak varoluşsal deneyim yoluyla Tanrı'yı kavrayabilirdi; bu nedenle, Tanrı'nın varlığının akılcı yoldan tanıtlanabileceğini reddetmek gerekir. Marcel'in etiği, tanrı yazgısı ile irade özgürlüğüne ilişkin Katolik öğretiye dayanır. Siyasette, Marcel, gerici konumlara bağlı kalmıştır. Başlıca yapıtları: *Journal metaphysique* (Metafizik Günceler), 1927; *Etre et Avoir* (Olmak ve Sahibolmak) 1935; *Les hommes contre l'humain* (İnsanlığa Karşı İnsanlar), *1951.*

Marcus Aurelius, Antoninus (121–180) Filozof, *stoacı* ve Roma İmparatoru (161–180). Tek yapıtı olan *Düşünceler;* kendi felsefesini özdeyişler halinde dile getirir. Roma İmparatorluğu'nun derinleşen bunalımı Marcus Aurelius'un felsefesini de etkilemiştir. Marcus Aureilus'un yorumu içinde stoacılık, kendi maddeci çizgilerini yitirerek, dinsel bir gizemciliğe dönmüştür. Marcus Aureilus için, yaşayan her şeyin ilk temeli, bütün bireysel bilinç biçimlerinin bedenin ölümden sonra içine karıştığı evrensel akıldır. Marcus Aurelius'un etiği *kadercilik*'te, alçakgönüllülük ve çilecilik vaazıyla örülüdür. Marcus Aurelius, dünyaya egemen olan kaderciliği kabul etmekle ve insanın kendi içine kapanmasıyla ahlaki yetkinliğe ve ahlak temizliğine ulaşabileceği çağrısında bulunmuştur. Marcus Aurelius'un felsefesinin, kendisi Hıristiyanlara karşı sert davranmış olmakla birlikte, *Hıristiyanlık* üstünde büyük bir etkisi olmuştur.

Marcuse, Herbert (1898–1979) *Frankfurt Okulu*'nun önde gelen temsilcilerinden. Marcuse, modern toplum eleştirisiyle, *Yeni Sol* hareketi içinde geniş çapta tanınmıştır. Marcuse, bu modern toplumu, «aldatıcı» gereksinimlerin yörüngesine çekerek işçi sınıfını kendi içinde sindiren, yüksek düzeyde teknikleşmiş ve bürokratikleşmiş bir toplum olarak ortaya koyar. Marcuse'e göre, bu koşullarda, bütün toplumsal değerlerin «toptan reddi»ni gerektiren toplumsal değişimlerin itici gücünü radikal aydınlar ile öğrenciler yanısıra, dışarlıklı kişiler (işsizler, lumpenler vb) oluşturur. 1970'lerin başlarında, Marcuse, kültür ve sanat üstüne nihilistçe görüşlerinden vazgeçmiştir. Böyle bir şey, 1960'larda kendisinin ün kazandığı Yeni Sol hareketinin etkisini kaybetmesiyle aynı zamana rastlar. Başlıca yapıtları: *Hegels Ontologie und die Grundlegung einer Theorie der Geschictlichkeit* (Mantık ve İhtilâl), 1931; *Eros and Civilization* (Aşk ve Uygarlık), 1955; *The One–Dimensional Man* (Tek Boyutlu İnsan), 1964; *Soviet Marxism. A Critical Analysis* (Sovyet Marksizmi), 1958.

Maréchal, Pierre Sylvain (1750–1803) Fransız maddeciliğinin ve tanrıtanımazlığının plebci–demokratik kanadının bir temsilcisi. Maréchal, varolan doğanın önsüz sonsuz olduğunu kabul etmiş; doğanın ancak somut anlatımlarının, yani «biçimler»inin göze görünüp gözden kaybolduğuna inanmıştır. Maréchal'e göre, insan korkudan dolayı kendisine üstün bir varlık yaratmış ve bu varlığı doğanın özellikleriyle donatmıştır. Maréchal'ın tanrıtanımazlığı *Ansiklopedistler*'inkinden daha kararlı ol-

muştur. Maréchal, dinin kaldırılmasını devrime, sömürücü sistemin devrilmesine ve komünizmin kurulmasına bağlar. Maréchal, Babeufcü harekete (bak. *Babeufçülük*) katılmış, ütopyacı bir komünist olmuştur. Maréchal'ın bilgi kuramı *duyumculuk*'a dayalıdır. Başlıca yapıtı: *Manifeste des égaux* (Eşitlerin Bildirgesi), 1794.

Maritain, Jacques (1882–1973) Fransız filozof, *yeni-Thomasçılık*'ın önderi. Maritain'in yapıtlarının ana çizgisi *Aquinolu Thomas*'ın toplumsal görüşlerini yeniden diriltmek ve bunları modern çağa uygulamak olmuştur. Maritain, «paranın ruhu ile kapitalizm»e karşı kişiselci bir devrim düşüncesine dayanan *yeni-Thomasçı kişiselcilik*'i ortaya koymuş; bu arada, insan ruhuna getirdiği baskı nedeniyle sosyalizme de karşı olmuştur. Maritain, insanları dinsel değerler çevresinde biraraya getirecek «yeni hümanizm» düşüncesini öne sürmüştür. Bir başka deyişle, Maritain'in ahlak devrimi anlayışı, kitleleri insanın gerçek kurtuluşu için yapılacak mücadeleden saptırıyordu. Maritain, çeşitli yapıtlarında, psikoloji, sosyoloji, estetik, etik ve pedagoji sorunlarını Ortodoks Thomasçılık açısından işler. Başlıca yapıtları: *Antimoderne* (Anti-modern), 1922; *Humanisme intégral* (Bütünsel Hümanizm), 1936.

Markoviç, Svetozar (1846–1875) Sırp devrimci demokrat, maddeci filozof ve ütopyacı sosyalist. Rusya'da öğrenim görmüş olan Markoviç'in dünyagörüşü, Sırbistan'ın burjuva demokratik devrimi tamamlama sorunuyla karşı karşıya olduğu bir dönemde gelişmiş; Rus devrimci demokratların düşüncelerinden oldukça etkilenmiştir. Markoviç, kapitalist sistemi sert bir dille eleştirmiş ve Paris Komünü'nü açıkça savunmuştur. Ancak, Markoviç, Marx ve Engels'in başlıca yapıtlarını bilmekle ve Birinci Enternasyonal'in çalışmalarına katılmış olmakla birlikte, diyalektik ve tarihsel maddecilik ile bilimsel sosyalizm düzeyine erişememiştir. Markoviç, hatalı bir anlayışa takılmış; *zadruga* (büyük ataerkil aile) ve köy komünü temeline dayanan bir halk devriminin başarıya ulaşmasından sonra kapitalizmin üstünden atlanarak sosyalizme geçilebileceğini düşünmüştür.

Martí, José (1853–1895) Kübalı düşünür, yayımcı, şair, ulusal kurtuluş hareketinin ideologu ve önderi. Martí'nin görüşleri açıkça devrimci demokrat bir nitelik taşır. Martí, devrimi yalnızca ulusal bağımsızlığa değil, ama toplumsal yenileşmeye, gerçek demokratik sisteme giden bir yol olarak da görmüştür. İlkbaşlarda maddeciliğin ve idealizmin «aşırılık»larının üstesinden gelmeye çalışmış olan Martí'nin felsefi görüşleri, yavaş yavaş maddeciliğe doğru kaymıştır. Martí, yaşamın kökeni ve insanın doğuşu üstüne temel maddeci görüşe bağlanmış, bu süreçlerin doğa güçlerinin etkisi altında yer aldığını düşünmüştür. Martí, kurgusal ve dinsel dogmalardan kurtulmuş, özgürce bir düşünmeden yana olmuş; insanın bilimsel bilgi edinme hakkını savunmuş; tinselciliğin, iskolastiğin ve klerikalizmin eleştirisine büyük ilgi göstermiştir. Estetik alanında ise, Martí, sanatın toplumsal ve eğitsel rolünü kuramsal temellere oturtmaya çalışmıştır.

Marx, Karl (1818–1883) Bilimsel komünizmin, diyalektik ve tarihsel maddeciliğin ve ekonomi politiğin kurucusu, dünya proletaryasının önderi ve öğretmeni. Marx'ın düşünce veriminin çıkış noktası Hegel'in felsefesi, Hegel felsefesinin sol kanadı (bak. *Sol Hegelciler*) olmuştur. Marx, Sol Hegelciler arasında, gerek kuramda, gerek pratikte en kararlı demokratik düşünceleri desteklemiştir. Felsefe doktorası tezi olan *Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie* (1841, Demokritoscu ve Epikuroscu Doğa Felsefele-

ri Arasındaki Ayrım) başlıklı erken yapıtında, Marx, buradaki idealizmine karşın, Hegel felsefesinden çok radikal ve tanrıtanımazcı sonuçlar çıkarmıştır. Pratik etkinlikleri ile kuramsal araştırmaları süresince, Marx, Hegelci felsefeyle hep karşı karşıya gelmiş; Hegelci felsefesinin çelişkili eğilimleriyle, tutucu siyasi yargılarıyla, bu felsefenin kuramsal ilkeleri ile somut toplumsal ilişkiler arasında olduğu kadar, bu ilişkilerin dönüştürülmesi arasındaki kopuklukla da hep çatışmaya girmiştir. Somut ekonomik gelişmeler ile *Feuerbach* felsefesi üstüne bilgisi, Marx'ın maddeci konuma geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Marx'ın dünyagörüşünde yer alan son köklü değişim, kendi sınıfsal konumuna bağlı olarak, devrimci demokratlıktan proletarya komünizmine geçiş (1844) olmuştur. Bu geçişi, Avrupa'daki sınıf mücadelesindeki gelişmeler yanısıra, ekonomi politik, ütopyacı sosyalizm ve tarih konusunda yaptığı incelemeleri de etkilemiştir. Marx'ın yeni konumu, «Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı» ile «Yahudi meselesi» başlıklı, *Deutsch–Französische Jahrbüher*'de yayınlanmış (1844) iki yazısında dile gelmiştir. Marx, burada, ilk kez, proletaryanın tarihsel rolünü açığa çıkarmış, toplumsal devrimin ve işçi sınıfı hareketinin bilimsel bir dünyagörüşüyle birleştirilmesinin kaçınılmaz olduğu sonucuna varmıştır. Marx ve Engels, bu dönemde biraraya gelerek, yeni bir dünyagörüşünü sistemsel olarak işlemeye koyulmuşlardır. Birlikte yaptıkları bilimsel araştırmaların ve yeni kuramın ana ilkeleri, (Engels'le birlikte yazdıkları) şu yapıtlarda genelleştirilmişti: *Ökonomische–Philosophischen Manuskripte aus dem Jahre* 1844 (1844 *Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları*), *Die heilige Familie* (1845, *Kutsal Aile*), *Die deutsche Ideologie* (1845–46, *Alman İdeolojisi*); *Thesen über Feuerbach* (1845, *Feuerbach Üstüne Tezler*), *Misere de la Philosophie* (1847, *Felsefenin Sefaleti*). Marxçılık, kendi bileşkenleri olarak felsefeyi (diyalektik ve tarihsel maddecilik), ekonomi politiği ve bilimsel komünizmi yakın bir birlik içinde yansıtışıyla bütünsel bir bilim olarak oluşmuştur. 1847'de, Marx, Komünist Birlik adlı gizli bir propaganda derneğine katılmış ve Birlik'in 2. Kurultay'ında etkin bir rol oynamıştır. Kurultay'ın isteği üzerine, Marx ve Engels, ünlü *Komünist Manifesto*'yu kaleme almışlardı (1848); bu manifesto, Marx ve Engels'in daha önceki bütün kuramsal çalışmalarının temeli üzerinde «yeni bir dünya anlayışının; yani toplumsal yaşam alanını da kucaklayan kararlı maddeciliğin; en kapsamlı ve en derinlikli gelişme öğretisi olarak diyalektiğin; yeni, komünist bir toplumun yaratıcısı olarak proletaryanın dünya tarihindeki devrimci rolü ile sınıf mücadelesi kuramı»nın anaçizgilerini ortaya koyuyordu (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, cilt 21, s. 48.). Marx'ın felsefesi, dünyayı bilmenin ve dönüşüme uğratmanın upuygun yöntemini oluşturur. 19. ve 20. yüzyıllarda pratik ve bilimdeki gelişmeler, Marxçılığın idealizm ile metafizik maddeciliğinin bütün biçimleri karşısındaki üstünlüğünü inandırıcı biçimde tanıtlamıştır. İşçi sınıfının çıkarlarının biricik kuramsal anlatım biçimi olarak Marx'ın öğretisi, bütün bilimsel olmayan, proletaryaya karşı, küçükburjuvaca akımlara karşı mücadele içinde çelikleşmiştir. Marx'ın etkinlikleri, bilimsel kuramdan herhangi bir sapmayla uzlaşmazlıkta ve yanlılıkta kendini gösterir. Bilimde bir devrimci olarak Marx, proletaryanın kurtuluş mücadelesinde etkin bir rol oynamıştır. Almanya'da 1848/49 devrimi sırasında, siyasal mücadelenin en ön saflarında yer almış; kendi kurduğu *Neue Rheinische Zeitung*'un başyayımcısı olarak proletaryanın konumunu kararlılıkla savunmuştur. Marx, 1849'da Almanya'dan sürüldükten sonra sürekli olarak Londra'ya yerleşmiştir. Komünist Birlik dağıldıktan sonra (1852), Marx, etkinliklerini proletarya hareketi içinde sürdürmüş, Birinci Enternasyonal'in ku-

rulması çalışmalarında bulunmuştur (1864). Marx, bu örgütte etkin rol almış, bütün ülkelerde devrimci hareketin yol alışını yakından izlemiş, yaşamının son anlarına kadar çağdaş olayların ortasında yerini almıştır. Böyle bir şey, kendi kuramını geliştirmede kendisine çok zengin malzeme sağlamıştır. Avrupa'da 1848/49 burjuva devrimlerinin getirdiği deneyimler, Marx'ın sosyalist devrim ve sınıf mücadelesi, proletarya diktatörlüğü, proletaryanın burjuva devrimlerdeki taktikleri, işçi köylü ittifakı (*Die Klassenkaempfe in Frankreich* 1848/50, 1850, Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848/50), burjuva devlet mekanizmasının kaçınılmaz olarak yıkılışı (*Der achtzente Brumaire des Louis Napoleon*, 1852, Louis Napoleon'un Darbesi) üstüne kuramlarını geliştirmesinde büyük rol oynamıştır. Paris Komünü deneyimini inceledikten sonra (*The Civil War in France*, 1850, *Fransa'da İç Savaş*), Marx, proletarya diktatörlüğünün devlet biçiminin ne olduğunu görmüş ve ilk proletarya devleti tarafından alınacak önlemleri çözümlemiştir. *Zur Kritik des Sozialdemokratischen Parteiprograms* (1875, Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi) adlı çalışmasında, Marx, bilimsel komünizmin kuramını daha da ileriye doğru geliştirmiştir. Marx'ın başlıca ilgi alanı ekonomi politik yanısıra, kendi yaşamboyu çalışması olan *Kapital* olmuştur; *Kapital*'in 1. Cildi 1867'de, 2. Cildi Engels tarafından 1885'te, 3. Cildi de 1894'te yayınlanmıştır. Marxçı ekonomi politiğin ortaya konuşu, komünizmin bilimsel temellerini atmıştır. *Kapital*'in ve 1857/59 ile 1861/63 yılları elyazmalarının benzersiz bir felsefi önemi vardır. Bu çalışmalarında Marx, Marxçı felsefenin (diyalektik yöntem; diyalektik, mantık ve bilgi kuramının birliği ilkesi gibi) ana ilkelerini ve yanlarını yoğun bir biçimde geliştirmiş, bunları kapitalist ekonomik ilişkiler sistemine parlak bir biçimde uygulamıştır. İktisat alanındaki erken yapıtlarından biri olan *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*'ye (1859, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı) yazdığı önsözde, Marx, özlü bir biçimde, maddeci tarih anlayışını ortaya koymuştur. *Kapital*'de bu anlayış bilimsel bir uygulamaya kavuşmuştur. Marx'ın yazışmaları da yine kendi felsefesinin özelliklerini belirleyen şeyleri içerir. O güne kadar hiçbir kuram Marx'ın ortaya koymuş olduğu kuram kadar pratikte kendi doğrulanışı bulmamıştır. Lenin ile Lenin'i izleyen kişiler, Marxçılığı yeni tarihsel koşullar içinde daha da ileriye götürmüşlerdir. Marxçılık, birçok ülkelerde sosyalist devrimlerin başarısında kendi somutluğuna ulaşmıştır.

Marxçılık–Leninclik *Marx* ve *Engels* tarafından ortaya konmuş ve Lenin tarafından yeni koşullar altında yaratıcı bir biçimde geliştirilmiş bir bilimsel felsefi, ekonomik ve sosyolojik görüşler sistemi. Marxçılık, 19. yüzyılın ortalarında, kapitalizmin tarihsel sınırlarının kendini göstermeye başladığı ve kapitalizmin mezar kazıcısı olan işçi sınfının tarih sahnesindeki yerini almaya başladığı sırada doğmuştur. Marxçılık, *klasik Alman felsefesi*'nin, özellikle de *Hegel* ve *Feuerbach* felsefelerinin, A. Smith ile D. Ricardo'nun ekonomi politiğinin ve *Saint-Simon, Fourier* ve *Owen*'in ütopyacı sosyalizminin başarılarının eleştirel bir gözle yeniden ele alınışı sonunda ortaya konmuştur. Lenin, bu üç öğretiyi Marxçılığın kaynakları olarak gösterir. Marxçılık–Leninclik'in içiçe bağıntılı bileşken yanları şunlardır: Diyalektik ve tarihsel maddeciliği kuşatan felsefe, ekonomi politik ve *bilimsel komünizm*. Marxçılık–Leninclik, dünyayı yalnızca bilimsel olarak açıklamakla kalmamış, *ama aynı zamanda dünyayı değiştirmenin* koşullarını, yollarını ve araçlarını da tanımlamıştır. Marxçı felsefe ilkelerinin *maddeci diyalektik*'in toplum çözümlemesine uygulanması, toplumun işleyişinin ve gelişmesinin yasalarının bulunmasına yol açmıştır. Böylelikle, toplum ilk kez, *üretici*

güçleri, üretim ilişkileri'ni ve bunların belirlediği devlet, politika, hukuk, ahlak, felsefe, bilim, sanat, din gibi toplumsal yaşam alanlarını kendi yapısı içinde barındıran, bütünsel bir organizma olarak görülmeye başlamıştır. Marx ve Engels, kapitalist sömürünün doğasını gözler önüne seren bilimsel bir ekonomi politiği ortaya koymuşlar, kapitalizmin tarihsel olarak gelip geçici bir doğası olduğunu tanıtlamışlar ve sosyalizme geçiş gereğini temellendirmişlerdir. Bilimsel komünizm olarak bilinen yeni toplumu kurmanın ilke ve programları, Marxçılık–Lenincilik'in başlıca bir bileşkenidir. Böyle bir şey, kapitalizmden sosyalizme geçişin, kendi tarihsel görevi devrim yoluyla siyasi iktidarı ele geçirmek, insanın insanı sömürmesinin bütün biçimlerine son vermek ve komünizmi kurmak olan işçi sınıfının mücadelesinin bir sonucu olarak yer aldığını göstermiştir. İşçi sınıfı hareketi, sosyalist kuramla, Marxçılık–Lenincilik'le birleşirse başarıya ulaşabilir ancak. Böyle bir şey, işçi sınıfının öncüsü, örgütleyicisi ve önderi olan komünist partisi yoluyla kendi etkisine kavuşur. Marxçılık–Lenincilik, toplumu ve doğayı dönüştürmeye kılavuzluk eder. Yaşayan ve yaratıcı bir bilim olarak geliştiği gibi, dogmatizmin ve hazır reçetelerin hiçbir biçimiyle de bağdaşmaz. Marxçılığın yaratıcı gelişmesinde yeni, önemli bir aşama Lenin adıyla gösterilir; Lenin, Marxçılığın bütün bileşkenlerini, proletarya devriminin ve sosyalist kurulmanın ivedi pratik sorunlar haline geldiği dönemde zenginleştirmiştir. Lenin, Marxçı felsefeyi nitelikçe yeni bir aşamaya yükseltmiş, bilimdeki en son başarıları genelleştirmiş, yeni toplumsal yaşam koşullarına uygulayarak maddeci diyalektiği kapsamlı biçimde geliştirmiştir. Lenin, kapitalizmin en yüksek ve en son aşaması olarak emperyalizm üstüne bilimsel bir kuram getirmiş, *sosyalist devrim kuramını* geliştirmiştir. Dünyada ilk sosyalist devrime yol gösterirken, Lenin, yeni toplumu kurmanın somut yollarını tanımlamıştır. Bugün için Marxçılık–Lenincilik, *kapitalizmin genel bunalımı*'nın yoğunlaşması sürecini olduğu kadar, çağımızın temel çelişkisini, yani sosyalizm ile kapitalizm arasındaki çelişkiyi ve bunun dünyanın gelişmesi üstündeki etkisini çözümleyen bütün komünist partilerin ortak çabalarıyla yaratıcı biçimde geliştirilmektedir. Tarihsel deneyimler, sosyalist devrimin ve yeni toplumu kurmanın genel kurallıklarının çeşitli somut biçimler içinde kendini gösterdiğini, bunun da toplumsal gelişme aşamasına, belli bir ülkede ve uluslararası sahnede sınıfsal güçler arasındaki bağlılaşıma dayandığını doğrulamaktadır. Bu kurallıklar, işçi sınıfının, dünya kurtuluş hareketlerindeki bütün akımların uluslararası dayanışmasının nesnel temelini oluşturur. Yeni bir dünya savaşının kaçınılmaz olmadığı üstüne varılan sonuçlar, *barış içinde birlikte yaşama* ile *sınıf mücadelesi* arasındaki karşılıklı ilişki üstüne getirilen çözümlemeler ile toplumsal ilerleme doğrultusunda barış hareketi, burada büyük önem taşımaktadır. Bu arada, gelişmiş, olgunlaşmış sosyalist toplum anlayışı da ortaya getirilmiş bulunmaktadır. Bu toplumun kurulmasıyla birlikte *proleterya diktatörlüğü, halk devleti*'ne dönüşmüş ve yeni bir tarihsel topluluk doğmuştur. Bugün için, burjuva ideolojisine karşı olduğu kadar, revizyonist ve dogmatik çarpıtmalara karşı da mücadele edilerek, Marxçılık–Lenincilik'in yaratıcı doğası korunmaya çalışılmaktadır. Marxçılık–Lenincilik, bugün için, sosyalist ve komünist kurulma sorunlarına, kapitalist ülkelerde işçi sınıfının mücadelesi sorunlarına ve ulusal kurtuluş hareketi sorunlarına büyük önem vermektedir. Modern toplumsal gelişme, Marxçılık–Lenincilik'in gücünü ve dirimselliğini, olduğu kadar, önerme ve sonuçlarının doğruluğunu da tanıtlamakta; toplumsal ilerleme biçimi ve hızı üstünde gittikçe artan etkisini göstermektedir. Marxçılık–Lenincilik, ilerici halk-

ların zihinlerine yerleşmiş olduğu gibi, daha iyi bir yaşam için, sosyalizmin ve komünizmin kurulması için mücadele eden milyonlarca insan tarafından da pratiğe geçirilmiş bulunmakatıdır.

Marxçı Düşünce Bak. Dünyada Marxçı Düşünce.

Masaryk, Tomas Garrigue (1850–1937) Çek filozof ve siyasi lider, Masarykcilik adı verilen eğilimin kurucusu. Masaryk'in («gerçekçilik» adını verdiği) felsefesi, tutarsız bir felsefe olup, (başlıcalıkla erken yapıtlarında görülen) pozitivist ampirizm ile akıldışıcı ve dinsel etik düşünceleri birbiriyle bileştirir. Masaryk'e göre, bilgi fenomenleri aştığı zaman ve insanlar insan varlığının anlamı, tarihin anlamı sorusuyla karşı karşıya kaldıkları zaman din kendini gösterir. Din dendiğinde Masaryk bundan her zamanki Ortodoks teolojiyi değil, ama «ahlaki bir kanı»ya dayanan inancı anlıyordu. Masaryk, soyut hümanizmi vaazetmiş ve burjuva reformlar ile sınıfsal işbirliği programını desteklemiştir. Masaryk'in görüşleri, Marxçılığa karşı bütün bütüne görüşler olduğu gibi, Marxçı–Leninci ideoloji üstüne sağ–oportünist çarpıtmalar ile revizyonist saldırıların da kaynağını oluşturur. Başlıca yapıtları: *Modern çlovek a nabozenstvi,* 1896–98; *The Social Question* (Toplum Sorunu), 1898.

Matematik Matematik yapılar (öğeleri arasında birtakım ilişkiler olan kümeler) bilimi. Matematik, pratiğin gereksinimlerine karşılık vermek üzere çok eskilerde ortaya çıkmıştır. İlk başlarda, Matematik'in anakonusu, basit sayılar ile geometrik biçimler olmuştur. Bu durum, temelinde değişmeden, 17. yüzyıla, ordan da 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürüp gitmiştir. Matematik, başlıcalıkla 17. yüzyılda bulgulanan matematiksel çözümleme olarak gelişme göstermiştir. Matematik, *Eukleidesci olmayan geometri*'nin ve *küme kuramı*'nın bulgulanışıyla birlikte bütün bütüne yeniden kurulmuştur. Bunun bir sonucu olarak, yeni Matematik dalları ortaya çıkmıştır. *Matematiksel mantık*, çağdaş Matematik'te büyük önem taşır. Matematik yöntemler, sağın doğa bilimlerinde geniş çapta uygulanmaktadır. Bugüne kadar Matematik'in biyolojide ve toplum bilimlerinde uygulanışı oldukça rastlantısal olmuştur. Düzçizgili programlama, oyun kuramı, bildirişim kuramı gibi matematik dallarının, elektronik bilgisayarların ortaya çıkışı ve uygulamaya konulmasıyla birlikte gelişmesi bütün bütüne yeni ufuklar açmıştır. Matematik'le ilgili felsefi sorunlar, matematiksel soyutlamanın kökeni ve özellikleri sorunu, maddecilik ile idealizm arasında her zaman için bir mücadele alanı olmuştur. 20. yüzyılda Matematik'in temellerine ilişkin sorunlarla bağıntılı olarak ortaya çıkmış felsefi sorunlar büyük önem taşımaktadır (bak. *Biçimcilik; Sezgicilik*).

Matematikötesi (tanıt kuramı) Biçimsel sistemlerin ve *hesaplar*'ın (çelişkisizliği, tamlığı vb.) çeşitli temel özelliklerini inceleyen bir kuram. *Hilbert,* Matematikötesi terimini matematiğin temellerine ilişkin kendi anlayışıyla bağıntılı olarak ortaya koymuştur (bak. *Biçimcilik*).

Materyalizm ve Ampiriokritisizm *Gerici Bir Felsefe Üstüne Eleştirel Yorumlar*: Lenin'in 1908'de yazdığı ve Mayıs 1909'da yayınlanmış olan temel felsefi yapıtı. Bu kitap, ilk Rus Devrimi'nin (1905/07) yenilgisinden doğan tepki dönemi sırasında yazılmıştır. Bu sırada Marxçılar, diyalektik ve tarihsel maddeciliği revizyonizmin saldırılarına karşı savunma ve revizyonistlerce şiddetle propagandası yapılan gerici *ampiriokritisizm* felsefesini çürütme gibi ivedi bir siyasal ve kuramsal görevle karşı karşıyaydılar. *Materyalizm ve Ampiriokritisizm*, öznel idealist ampiriokritisizm felse-

fesini baştan aşağı eleştirerek, diyalektik ve tarihsel maddeciliğin buna felsefenin *bütün sorunlarında bütün bütüne* karşı olduğunu göstermiştir. Lenin, Rus Machcılarının Marxçılığı Machcı felsefeyle «bütünleştirip geliştirme»yi isterken aslında *öznel idealizm*'in ve *bilinemezcilik*'in gerici düşüncelerini dile getirdiklerini söylemiştir. Bütün insanlık deniyimi, doğa bilimlerindeki veriler, bu «*en son*» *idealistlerin bütün* düzmecelerini bütünlükle çürütmektedir. Lenin'in kitabı ampiriokritisizmin kaynaklarını ve burjuva felsefesinin gelişmesindeki yerini gösterir; nitekim, *Kant*'tan yola çıkan Machcılar, *Hume* ile *Berkeley*'e yönelmişler, ancak bunların görüşlerinin ötesine geçememişlerdir. Machcılığın tipik bir özelliği de, felsefede *içkincilik okulu* tipinde, en gerici burjuva düşünce eğilimlerine yakınlık olmuştur. Ampiriokritisizm, çağdaş doğa bilimde felsefenin rolüne ilişkin suçlamalar getirirken, fizikteki bunalım sırasında kimi fizikçilerde görülen idealistçe yalpalamaları abartması sonunda bilimin gelişmesini tam ters yönde etkilemiştir. Lenin'in Machcı felsefenin toplumsal köklerini ve sınıfsal rolünü açığa koyuşu,, olağanüstü bir önem taşır. *Felsefede yanlılık* çizgisini kararlı bir biçimde ve ısrarla sürdüren Lenin, Machcıların olduğu kadar, bütün *pozitivizm eğilimlerinin de maddecilik* ile idealizm üstünde yer aldıkları savlarının ne denli bir aldatmaca olduğunu kritisizmin ancak gerici güçlere ve dine hizmet ettiğini, bilim ve ilerlemeye düşmanca olduğunu ortaya koymuştur. Machcılığa ve onun Rusya'daki yandaşlarına yönelttiği kapsamlı eleştiri dışında, Lenin, bu kitabında, diyalektik ve tarihsel maddeciliğin en önemli ilkelerini temellendirerek daha da ileriye doğru geliştirmiştir. *Felsefenin temel sorusu*'nun ve Marxçı felsefenin (*madde, deneyim, zaman* ve *mekân, nedensellik, özgürlük* ve *zorunluluk* vb.) en önemli kategorilerinin çokyönlü bir çözümlemesini yapmış, Marxçı *bilgi kuramı*'nı, özellikle de *yansıma kuramı*'nı, pratiğin bilmedeki rolünü, duyumların bilmedeki rolü ve önemini, *nesnel hakikati*'i, *mutlak hakikat* ile *görece hakikat* arasındaki ilişkiyi ve *tarihsel maddecilik*'in temel sorunlarını yaratıcı biçimde geliştirmiştir. Lenin'in doğa biliminde birikmiş yeni verileri genelleştirişi, çok önemlidir. Yüzyılın başında fizikteki başlıca buluşlar, doğa bilimlerinde bir devrimin başlangıcını gösteriyordu. Ancak, bu buluşlar, *fizikçi idealizm*'le içiçe bağıntılı olarak, doğa biliminin gelişmesinde derin bir bunalımın doğmasına yol açmıştır. Lenin, fizikteki yeni buluşların, maddeciliği çürütmenin çok uzağında kaldığını, tam tersine, diyalektik maddeciliği doğruladığını tanıtlamıştır. En son bilimsel başarıları özetleyerek, Lenin, bilimin ilerlemesinde ve doğabilimindeki bunalımın üstesinden gelinmesinde maddeci diyalektik yöntemin büyük önemini göstermiştir. Lenin'in yapıtı, yaratıcı Marxçılığın bir başyapıtı olup, bugün de burjuva ideolojisine ve revizyonizme karşı mücadelede ideoloik bir silah olmayı sürdürmekte, doğa bilimlerinin bugünkü durumunun felsefi yönden genelleştirilmesine yardım etmektedir.

Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü Engels'in insanın ve toplumun kökeninin toplumsal yasalarını inceleyen bir yapıtı (1876). Burada, Engels, biyoloji, paleontoloji ve antropolojide birikmiş malzemeyi genelleştirerek, (iki ayak üzerinde yürüme, üst kasların serbestlik kazanması, insanın ataları olan insanımsı maymunda yüksek psişik gelişmenin görülmesi vb.) emeğin öngereklerinin biyolojik evrim süreci içinde ortaya çıkmış olduğunu gösterir. Emek, alet yapımının başlamasıyla birlikte, insana özgü bir etkinlik haline gelmiş, bu da toplumsal yaşam biçimleri olarak gelişme gösteren konuşma ve düşüncenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İnsan, doğa güçlerine gitgide daha çok egemen ol-

maktadır. İnsan, doğa güçlerinden, hayvanlarda görüldüğü gibi, yalnızca bir tüketici olarak yararlanmakla kalmaz, ama aynı zamanda bunların kendi amaçlarına hizmet etmesini de sağlar. Emek, konuşma, düşünce ve bedensel örgütlenim, bütün *bunlar birbirini karşılıklı olarak etkiler.* Bu yapıt, ilk kez 1896'da Almanya'da basılmış; daha sonra, *Doğanın Diyalektiği* adlı yapıtın arasına katılmıştır.

Mayo, Elton (1880–1949) Amerikalı sosyolog, Amerikan sanayi sosyolojisinin kurucularından. Mayo'ya göre, işveren–işçi ilişkileri de içinde olmak üzere, toplumsal gruplar arasındaki ilişkiler coşkusal yönden psikolojik bir özellik gösterir; bu nedenle, toplumda nesnel sınıfsal çelişkilere rastlanmaz. Dolayısıyla, işçiler kendi yaşama ve çalışma koşullarının düzeltilmesiyle uğraşmamalı, kendi üstleriyle iyi kişisel ilişkiler kurmaya bakmalıdırlar. Mayo'nun kanısına göre, sosyoloji pratikte böylesine bir «barış»a katkıda bulunmalı ve kapitalizme yaslanmalarını sağlayacak biçimde, çalışan insanların bilincini, psikolojisini ve ahlakını etkileyecek uyarılarda bulunmalıdır. Mayo, *«insani ilişkiler»* kuramını ortaya koyanlardandır. Başlıca yapıtı: *The Social Promblems of an Industrial Civilization* (1945, Sınai Bir Uygarlığın Toplumsal Sorunları).

Meçnikov, Lev İlyiç (1838–1888) Rus sosyolog, coğrafyacı ve yayımcı, demokrat. Meçnikov, İtalya'da ulusal kurtuluş hareketine katılmış ve Giuseppe *Garibaldi*'nin «Binler»ine gönüllü yazılmıştır. *Herzen*'in *Kolokol, Çernişevski*'nin de *Sovremennik* adlı dergilerine katkılarda bulunmuştur. Meçnikov, dünya uygarlığı tarihine ayrılmış bir sosyolojik çalışma yapmayı tasarlamış, ama ancak 1889'da *Tsivilizatsiya i velikiye istoriçeskiye reki* (Uygarlık ve Büyük Tarihsel Irmaklar) başlığı altında yayınlanan giriş bölümünü kaleme alabilmiştir. Meçnikov, sosyolojide *coğrafya okulu* yanlısı olmuştur. Kendisine göre, toplumsal gelişmeyi belirleyen şey, fiziksel–coğrafi, başlıcalıkla da hidrosferik çevreydi. Irmak, deniz ve okyanus yolları, zamanla, ilkçağ, ortaçağ ve modern uygarlıkları yaratmıştır. Meçnikov, ırkçılığa karşı olmuş, biyoloji yasalarını topluma uzandıran sosyologlara karşı çıkmıştır. Doğayı yavaş yavaş değiştiren insanların özgürce işbirliğini toplumun kendine özgü bir özelliği olarak görmüştür. Meçnikov, görüşlerinde tutarsız olmuş, toplumsal işbirliği öğelerinin hayvanlar dünyasında da bulunduğu görüşünü öne sürmüştür. Meçnikov, *idealist tarih anlayışı*'nın üstesinden gelememiş, bir toplumda dayanışma ve özgürlüğün *insanların ezilmesinden anarşiye doğru gelişmesini* toplumsal ilerlemenin ölçütü olarak görmüştür (kendisi *Bakunin*'in etkisi altında kalmıştı). Meçkinov'un kuramı, toplum üstüne dinsel–felsefi görüşlerle *mücadelede olumlu bir rol oynamıştır.*

Megara Okulu Z. Ö. 4. yüzyılda Yunanistan'da varolmuş bir felsefi eğilim. Bu okulu, *Sokrates*'in tilmizi ve dostu olan *Megaralı Eukleides* (Z. Ö. 450–380) kurmuştur. Sokrates'in ölümünden sonra, Megaralılar *Parmenides*'in önsüz sonsuz ve değişmez varlık üstüne öğretisini Sokratesci etikte en yüksek kavram olan iyi düşüncesiyle birleştirmeye çalışmışlardır. Eukleides, değişmez ve kendi kendisiyle özdeş tek bir iyinin varolduğunu ve bunun doğruluk, akıl, tanrı vb. adlar aldığını öne sürer. Öbürlerinin ancak onun değişkenleri olduğu tek erdem, iyinin bilgisidir. Şeylerin çoğulluğu ve çeşitliliği tek bir iyiye karşıdır, dolayısıyla gerçeklik taşımaz. Megara Okulu'nun sözcüleri, felsefe yapmanın başlıca yöntemi olarak diyalektiği ve *heuristik*'i alarak, Elealı *Zenon*'un ve *sofistler*'in geleneğini sürdürürler. Geç Megaralılar, etik görüşlerinde *kynikler*'e çok yakın olmuşlardır. Stoacı *Zenon,* kyniklerle birlikte, Megara Okulu'nu stoacı okul haline getirmiştir. (bak. *Stoacılar*).

Mehring, Franz (1846–1919) Almanya'da işçi sınıfı hareketinin ve Alman Sosyal Demokrasisi'nin sol kanadının lideri, Alman Komünist Partisi'nin kurucularından (1918'in sonları); tarihçi, filozof, edebiyat eleştirmeni, yayımcı. Mehring'in Marxçı bakışaçısı 1880'lerin sonlarında biçimlenmiştir. Mehring, Marxçılığa yöneltilen reformist ve revizyonist eleştirileri (*Bernstein* ile daha başkalarını) suçlamıştır. Mehring' in tarihsel maddecilik sorunlarını verimli bir biçimde ele alıp işleyişi, burjuva sosyolojisine (L. Brentano, P. Barth), yeni–Kantçılığa (bak. *Sosyalizm, Etik*) karşı yılmadan mücadele edişi, Marxçı felsefeyi sermayenin ideologlarının saldırılarına karşı savunmada büyük bir rol oynamıştır (*Uber den historischen Materialismus*, 1898, Tarihsel Maddecilik Üstüne; *Kant under Sozialismus*, 1900, Kant ve Sosyalizm; *Kant, Dietzgen, Mach und der historische Materialismus*, 1910, Kant, Dietzgen, Mach ve Tarihsel Maddecilik). Mehring, yüzyılın başında, *Schopenhauer, Nietzsche* ve *E. Hartmann*'ın akıldışıcı anlayışlarının gerici özünü parlak bir biçimde sergilemiştir. Mehring'in (*Geschichte der deutschen Sozialdemokratie*, 4 cilt, 1897–98, Alman Sosyal Demokrasisinin Tarihi; *Karl Marx. Geschichte seines Lebens*, 1918, Karl Marx. Yaşamının Öyküsü vb.) tarih yapıtları, birtakım doğru olmayan sonuçlar içermekle birlikte, büyük bilimsel değer taşırlar. Mehring, Marx ve Engels'in erken yapıtlarını yayımlamıştır. Edebiyat eleştirmeni olarak (*Aesthetische Streifzüge*, 1898/99, Estetik Bakış; *Schiller*, 1905), Mehring, Kantçı estetiği, «sanat sanat içindir» kuramını ve natüralizmi yermiştir. Ancak, Mehring, ciddi hatalar da yapmıştır; örneğin, kitlelerin siyasal önderi olarak Marxçı partinin rolünü gereğince değerlendirememiş, oportünistlerden ilkece kopmanın önemini anlayamamıştır. 1917 Ekim Devrimi'nin etkisi altında, Mehring, hatalarının çoğunun üstesinden gelmiştir.

Mekân bak. Zaman ve Mekân.

Mekanikçilik Doğanın ve toplumun gelişmesini, evrensel olarak görülen ve bütün maddi hareket tiplerine uzandırılan maddenin mekanik hareket biçimleri yasalarıyla açıklayan bir dünyagörüşü. Tarihsel olarak, Mekanikçilik'in ortaya çıkıp yayılışı, 17. ve 18. yüzyılda klasik mekaniğin *(Galileo Galilei, Newton)* başarılarına yakından bağlı olmuştur. Klasik mekanik, madde, hareket, zaman ve mekân anlayışlarını kendine özgü biçimde ele almıştır. Bu anlayışlar, bütününde, 17. ve 18. yüzyılda doğa biliminin o günkü düzeyiyle koşullu sınırlılığına karşın bilim ve felsefenin gelişmesinde olumlu bir rol oynamıştır. Bu anlayışlar, birçok doğa fenomeni üstüne doğabilimsel bir anlayış getirmişler, bu fenomenlerle ilgili mitolojik ve dinsel–iskolastik yorumlara son vermişlerdir. Mekaniğin yasalarının mutlaklaştırılması dünyanın mekanik bir tablosunun çizilmesine yol açmıştır. Bu tabloya göre, (atomlardan gezegenlere kadar) tüm Evren, değişmeyen öğelerden oluşan kapalı bir mekanik sistemi oluşturuyordu; bu öğelerin hareketini belirleyen şey de klasik mekaniğin yasalarıydı. Bilimsel gelişmenin bu düzeyine karşılık verme düşünme yöntemi, metafizik düşünme yöntemiydi (bak. *Metafizik*). Ancak, bilimde daha sonraki ilerlemeler, Mekanikçilik'in sınırlamalarını açığa çıkarmıştır. Elektromanyetik, kimyasal, biyolojik, hatta toplumsal fenomenleri mekaniğin bakışaçısından açıklama çabaları başarısızlığa uğramaya mahkûmdu. 19. ve 20. yüzyıllarda doğabilimdeki başarılar, dünyanın mekanikçi tablosunu yıkarak, doğasal ve toplumsal süreçlerin yeni, diyalektik maddeci bir açıklanışını gerektiriyordu. Bu koşullar altında, Mekanikçilik'e herhangi bir geri dönüş, bilimsel bilginin ileriye doğru gelişmesine engel oluşturacaktır. Mekanikçilik terimi geniş anlamda maddenin hareketinin daha yüksek biçimlerinn daha

alt biçimleriyle (örneğin, toplumsal biçiminin biyolojik biçimiyle, biyolojik biçiminin fiziksel ya da kimyasal biçimiyle) soyut biçimde özdeşleştirilişi anlamına gelir.

Mellier (Meslier), Jean (1664–1729) Maddeci filozof, Fransız *ütopyacı sosyalizm*'de devrimci eğilimin kurucusu. Mellier'nin *Le Testament* (Vasiyet) adlı başlıca yapıtı, topluma ve toplumun geleceğine ilişkin bir öğretinin ilk örneğini oluşturur. Mellier, dinin ve kilisenin içyüzünü açığa sermiş, bu da onun kararlı maddeci ve tanrıtanımazcı sonuçlara varmasına yol açmıştır, Mellier, toplumsal adaletsizlikleri eleştirirken, kollektif mülkiyete dayalı bir toplum kurmaya da çağrıda bulunur. Mellier'ye göre, ezenlere karşı birleşmiş emekçi halkın ayaklanması halkın kendi işidir; böyle bir ayaklanma, ne zenginler ile yoksulların, ne ezenler ile ezilenlerin, ne de aylakları ile sırtında hep taş taşayanların var olacağı yeni bir topluma geçişin öngereğini oluşturur. *Le Testament* tam olarak 1864'te yayınlanmış olmakla birlikte, 18. yüzyıl Fransasında elyazmaları halinde elden ele dolaşmıştır. 18. yüzyılın ilk yarısının deistleri ile *Voltaire*'den maddeci Aydınlatmacılar ile Babeufçü *Maréchal*'e kadar Fransız toplum düşüncesinin birçok temsilcisi Mellier'nin düşüncelerini yaymıştır.

Mendel, Gregor Johann (1822–1884) Çek doğabilimci, modern *genetik*'in kurucularından. Mendel, deneylerinin sonuçlarını, kendi yaşamboyu çalışması olan *Versuche über Pflanzenhybriden*'de (1866, Kırma Bitkiler Üstüne Deneme) ortaya koymuştur. Mendel, cinsellik hücrelerinin kalıtsal etkenlerin bağımsızca ayrılması ve biteşmesi yasalarına bağımlı olduğunu düşünmüştür. Daha sonra Mendel adıyla anılan bu yasalar, bugün için, genetiğin gelişmesinde büyük bir rol oynayan kalıtımın kesikli, parçacık doğası kuramını belirleyen yasalar olmuştur. Mendel'in biyolojinin başlıca sorununa getirdiği parlak bilimsel çözümden idealizm ve din yararlanmaya kalkarken, bu çözüm maddeciliğin gelişmesine nesnel katkılarda bulunmuştur.

Mendeleyev, Dimitri İvanoviç (1834–1907) Büyük Rus kimyacı, maddeci ve kendiliğinden diyalektikçi. Mendeleyev, tinselcilikle ve *enerjizm*'le mücadele etmiş, bilim ile üretim arasındaki bağıntı düşüncesine bağlı kalmıştır. Medeleyev 1869'da öğeler yasasını bulgulamış ve bu yasadan kimyasal elementler sistemini çıkarmıştır. Mendeleyev yasasının bugün için dile getiriliş biçimi şöyledir: Elementlerin temel özellikleri, atomların sıra sayısına ya da yüküne öğesel olarak bağlıdır. Mendeleyev yasası, hem elementler arasındaki ilişkileri, hem de elementlerin değişebilirliklerini dile getirir. Bu yasa, inorganik cevherlerin gelişmesini gösteren yasadır. Aslında, Mendeleyev, diyalektiğin temel yasalarını kimyasal atomculuğa uygulamıştır. Bu yasaya dayanarak, Mendeleyev, o güne değin bilinmeyen üç kimyasal elementi tanılamıştır. Kimyasal elementlerin bulgulanışı 1876/86 yıllarına rastlar. Engels şunları yazmıştır: «Mendeleyev, (bilinçli olmayarak) Hegel'in niceliğin niteliğe dönüşümü yasasını uygulayarak bilimsel bir başarı kazanmıştır.» (F. Engels, *Doğanın Diyalektiği, s.* 68). Başlıca yapıtı: *Osnovi Khimii* (Kimyanın Temelleri), 1869/71.

Meng Zu (Z. Ö. 372–289) Konfüçyüs'ün (bak. *Konfüçyüsçülük*) önde gelen bir izleyicisi. Meng Zu'nun görüşleri *Meng Zu* başlıklı kitapta ortaya konmuştur. Meng Zu'nun felsefi kuramları idealizme dayanır. Kendisine göre, bilme sürecinin temelini oluşturan şey, duyusal algıdan ya da duyumlardan çok aklın tanıklığıdır. Meng Zu'ya göre, ahlak ve etik, insanın doğuştan olan niteliklerinden gelir, bunlar doğuştan iyidir. İnsan doğasına özgü etik ve ahlak

ilkeleri de, en yüksek yol gösterici güç olan «Tanrı»dan gelir. Meng Zu, «doğuştan yetenekler», «doğuştan bilgi» olduğunu da kabul etmiştir. Toplumsal–siyasal görüşlerinde, Meng Zu, birtakım ilerici önermeler geliştirmiş; halkın çok büyük rol oynadığını, hükümdarın rolünün halka bağlılık olduğunu, halkın gereksinimlerini karşılamadığı zaman halkın hükümdarı yerinden etme hakkı olduğunu vurgulamıştır. Meng Zu, ülkede birlik çağrısında bulunmuştur. Meng Zu'nun öğretilerinin feodal Çin ideolojisi üstünde ciddi bir etkisi olmuştur.

Meritokrasi Burjuva siyasa biliminde, yeteneklerine ve becerilerine göre seçilmiş kişilerden oluşan bir hükümetçe yönetilen bir toplumu belirtmek için kullanılan bir kavram; «tüketim toplumu»nu izleyen «sınai–sonrası toplum» anlamını da taşır. Meritokrasi terimi, 1958'de, İngiliz sosyolog M. Young tarafından *The Rise of Meritocracy*, 1870–2033 (Meritokrasinin Yükselişi, 1870–2033) adlı mesel–romanında ortaya atılmış ve daha başından, eğitim sistemini incelemek ve ona uygun önerileri ele alma amacıyla kullanılmıştır. *Bell'in The Rise of Post–Industrial Society* (1973, Sınai–Sonrası Toplumun Yükselişi) adlı kitabının yayınlanmasıyla birlikte, Meritokrasi terimi, topumu yöneten yeni bir ilkeyi, yani bürokrasiyi ve teknorasiyi kaldırarak toplumun bütününün yapısında bir değişim getirecek olan bir ilkeyi belirtmek için kullanılmaya başlanmıştır. Meritokrasi anlayışında yatan amaç, burjuva toplumdaki toplumsal–sınıfsal çelişkileri, özellikle de *bilimsel ve teknik devrim* sırasında başgösteren, aydınlar ile tekelci devlet kapitalizmi arasındaki çelişkiyi gidermektir.

Merleau–Ponty, Maurice (1908–1961) Fransız filofoz, varoluşçu ve fenomenolog (bak. *Varoluşçuluk; Fenomenoloji*). Merleau–Ponty, felsefeye bir «üçüncü çizgi» getirmeye çalışmıştır. Merleau–Ponty'nin dolayımsız algı verilerinin somut gerçeklik olduğuna ilişkin savı, *öznel idealizm* anlamına gelir. Merleau–Ponty'nin felsefesi, varoluşçuluğu Marxçılıkla birleştirmeye çalışmasından ötürü, eklektik olmuştur. Başlıca yapıtları: *La Structure du comportment* (Davranışın Yapısı), 1942; *Phénoménologie de la perception* (Algı Fenomenolojisi), 1945; *Les Aventures de la dialectique* (Diyalektiğin Serüvenleri), 1955.

Merton, Robert King (1910) Amerikalı sosyolog. Merton, (*Social Theory and Social Structure*, 1949, Toplumsal Kuram ve Toplumsal Yapı, vb.) yapıtlarında, işlevciliğin (bak. *Yapısal–İşlevsel Çözümleme*) temel önermelerini sistemleştirmeye çalışmıştır. Merton, işlevler (insan davranışı ve insan davranışının toplumsal bütünden yana nesnel sonuçları) ile işlevsizlikler sisteminin birliğini ve bütünlüğünü bozan genel kabul görmüş normlardan, davranış standartlarından sapmalar, çatışmalar vb.) arasında bir ayrım yapar. Merton'a göre, sosyolojik çözümlemenin önemli bir görevi insan etkinliğinin farkında olmayan sonuçlarını açığa çıkarmaktır. «Sapkın davranış»ın görmezlikten gelinişi ya da «istenmeyen» davranış olarak değerlendirilişi, Merton'a göre, sosyologun toplumsal yaşamdaki değişimleri görmezlikten gelişine yol açar. Öbür burjuva sosyologlar gibi, Merton da, fenomenler arasındaki «sapışlar»ı ahlaki ve psikolojik sapışlar olarak sınıflandırır ve bunları toplumsal–ekonomik ilişkilerden ayırır. Merton, (kitle iletişim araçlarının incelenişi gibi) somut sosyolojik sorunların ele alınışıyla tanınır.

Meta Fetişizmi bak. Fetişizm.

Metafizik 1) Metafizik terimi Z. Ö. 1. yüzyılda *Aristoteles*'in felsefi mirasının bir bölüğünü belirtmek için kullanılmaya başlanmıştır. Aristoteles, kendi felsefi öğretisinin bu en önemli bölüğüne «Birinci Felsefe»

adını vermiştir; bu felsefe, varolan her şeyin «en yüksek» ilkelerini inceliyordu ve bu ilkeler duyulara açık olmayan, ancak kurgusal akılla kavranabilen ve bütün bilimler için vazgeçilmez olan ilkelerdi. Metafizik terimi, daha sonraki felsefeye bu anlamda geçmiştir. Ortaçağ felsefesinde Metafizik, teolojiyi felsefi olarak temellendirmede kullanılmıştır. Yaklaşık 16. yüzyıldan sonra Metafizik terimi *«ontoloji»* terimiyle aynı anlamda kullanılır olmuştur. *Descartes, Leibniz, Spinoza* ile 17. yüzyılın öbür filozoflarıyla birlikte, Metafizik, yine doğa ve insan bilimleriyle yakından bağıntılı olmuştur. Bu bağıntı, 18. yüzyılda, özellikle de *Wolff*'un ontolojisinde ortadan kalkmıştır. Bu terim, günümüz burjuva felsefesinde çok yaygın kullanılmaktadır. 2) Modern dönemde, bilmedeki tekyanlılığından ötürü diyalektiğe karşı bir düşünme yöntemi olarak ortaya çıkan Metafizik anlayış. Bu Metafizik, şeylere ve fenomenlere değişmez ve birbirinden bağımsız gözüyle bakmakta; doğada ve toplumda gelişmenin kaynağının iç çelişkiler olduğunu yadsımaktadır. Tarihsel olarak, böyle bir şey şöyle açıklanabilmektedir: İlkçağlarda ve Rönesans'ta bilimsel ve felsefi bilgi, doğayı hareket ve gelişme içinde bir bütün olarak görüyordu; daha sonra, bilimsel bilginin derinleşmesi ve ayrımlaşması dolayısıyla, bilimsel bilgi, doğayı birbirinden ayrı, aralarında bağıntı olmaksızın araştırılan alanlara ayırmıştı. Metafizik terimini diyalektiğe karşı olan anlamda ilk kez *Hegel* kullanmıştır. Bilim ve toplumsal ilerlemedeki verileri genelleştiren Marx ve Engles, metafizik düşünmenin bilimsel olarak iflas ettiğini göstermişler ve metafizik düşünmeyi maddeci *diyalektik* yöntemin karşısına koymuşlardır. Lenin, bilmenin herhangi bir yanının mutlaklaştırılmasının metafizik olduğunu göstermişitr.

Metodoloji 1) Belli bir bilimde kullanılan araştırma yollarının bütünü. 2) Bilimsel bilme ve dünyayı dönüştürme yöntemi öğretisi. Bilimsel bilme yöntemlerini kuramsal bir temele oturtma gereksinimi bilimin hızla gelişmesinden doğmuş ve bu kuramsal temel *F. Bacon* ile *Descartes*'tan başlayarak, daha çok yeni felsefede geliştirilmiştir. Marxçılık–öncesi maddeci filozoflar, bilme yöntemlerini nesnel dünyanın yasalarıyla temellendirmeye çalışmışlardır. İdealist sistemler bu yöntemleri tinin, ya da ideanın yasalarıyla açıklamaya kalkmışlar ya da bunları insan aklınca ortaya konan kuralların bir toplamı olarak görmüşlerdir. Bu arada, genel bilme yöntemi, sık sık (mekanik, matematik, biyoloji vb.) tek bir somut bilgi alanına ilişkin olarak ele alınarak, tek bir bilim yöntemine indirgenmiştir. Metodolojiye önemli bir katkı Hegel tarafından yapılmış olup, Hegel, ilk kez, felsefi yöntemin kendine özgü özelliğini, bunu somut bilimlerin yöntemlerinden ayrılığını ve bunlara indirgenemezliğini vurgulamıştır. Hegel, ayrıca, yöntemin içeriğin kendi hareketi olduğunu, bu yüzden içerikten yalıtık incelenemeyeceğini belirtmiştir. Ancak, Hegel'in idealizmi, yöntemin rolünün mutlaklaştırarak, nesnel dünyanın yasalarını bilmenin yasalarına indirger. Marxçı Metodoloji, bilme yöntemlerinin doğa ve toplumun nesnel yasalara dayandığı olgusundan yola çıkar. Bir bilme yöntemi, ancak gerçekliğin kendisinin nesnel yasalarını yansıttığı zaman bilimsel olabilir. Bu nedenle, bilimsel yöntem ilkeleri, kategorileri ve kavramları, insan aklınca ortaya konmuş kuralların bir toplamı olmayıp, hem doğaya hem de insana ilişkin yasalarının bir anlatımını oluşturur. Marxçı Metodoloji, zihinsel etkinliğin kendine özgü yasalarını gözönüne aldığı gibi, asıl önemlisi, bu yasalar ile toplumsal öznenin nesnel dünya üstündeki pratik eylemi arasında bir bağıntı kurar. Bilimsel bilgi Metodoloji'sinin önemi bilimde, özellikle de *fizik*'te, *matematik*'te, *biyoloji*'de, *sibernetik*'teki korkunç ilerlemelerle birlikte gitgide artmak-

tadır. Metodoloji sorunlarına gösterilen büyük ilgi, kuramötesi araştırmalardaki (bak. *Kuramötesi*) gelişmeler yanısıra, Metodoloji sorunları ile somut Metodoloji araştırmaları arasındaki yakın bağdan kaynaklanmaktadır.

Mihaylovski, Nikolay Konstantinoviç (1842–1904) Rus sosyolog, yayımcı, *Narodnizm*'in ideologu. 1970'lerin başlarında reformizme dönüş yapmış olan Mihaylovski, 1877'de, Rusya'nın siyasal sistemini kökten yeniden örgütlemek gerektiği sonucuna varmış; 1879'da Halkın İradesi örgütüne yaklaşmıştı. Lenin kendisini «bir önceki yüzyılın son çeyreğinde Rus burjuva demokrasisinin en iyi sözcülerinden biri olarak» görmüştür. (Cilt 20, s. 117). 1892'den sonra, Mihaylovski, liberal Narodizmin Marxçılığa karşı mücadele yürüttüğü *Russkoye Bogatstvo* (Rusyanın Refahı) adlı derginin yayımcıları arasında yer almıştır. Felsefede, Mihaylovski, kapitalizmin savunuculuğunu yaptığı gerekçesiyle Spencer'in toplumun «organik gelişme»si kuramını eleştirmiştir. Spencer'e karşıt, Mihaylosvki, kendi «ilerleme formülü»nü geliştirmiş ve bu formülü sosyolojide öznelci yöntem yoluyla haklı göstermeye çalışmıştır. Bu yönteme göre, tarih, «ahlaki, doğru ve kaçınılmaz bir şey»dir. Bu yöntem, tarihsel gelişmenin nesnel mantığını, sosyalist ideali pratikte yürürlüğe sokacak gerçek toplumsal güçleri görmezlikten geliyordu. Mihaylovski, halkın siyasal olgunluğa kavuşmadığı bir dönemin kuramcısı olarak ortaya çıktığından, Rusya'da kitlelerin devrimci hareketi olanağını dışarda bırakmıştır. Mihaylovski'nin kitle hareketlerini bilinçsiz ve öykünmeci hareketler olarak gören «kahraman» ve «yığın» kuramı, «umutlarını bir halk ayaklanmasına bağlamış bulunan devrimci kişiler»le giriştiği tartışmaları dile getirir. Mihaylovski'nin görüşleri, *Lenin* ve *Plehanov* tarafından derin eleştirilere uğramıştır.

Mikrososyoloji (Kendi üyeleriyle istikrarlı kişisel ilintiler kuran toplumsal gruplar olarak) küçük grupları inceleyen bir sosyoloji dalı. *Aile*, iş çevresi; bilim, spor, din toplulukları ile askeri topluluklar, okullar vb. bu küçük gruplar içinde yer alır. Mikrososyoloji, 1930'larda burjuva sosyolojisinde bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. Mokrososyoloji'nin metodolojik temeli *pozitivizm*'in felsefi ilkelerine, kuramsal temeli ise *Durkheim*'ın ve F. Tennis'in yapıtlarına dayanır; ampirik temelin ise, (sınıflar–arası, uluslar–arası, ırklar–arası çatışmaların çözülmesi, emeğin üretkenliğini artıracak önlemlerin alınması, propagandanın etkinliğinin artırılması, suçla mücadele edilmesi, burjuva ailenin çözüntüye uğramasının önüne geçilmesi, akıl hastalıklarının en aza indirilmesi gibi) burjuva toplum sorunlarına ilişkin araştırma verileri oluşturur. Kuramsal Mikrososyoloji, ABD'li *Moreno*'nun, Fransız *Gurvitch'in, FAC*'lı R. *König*'in yapıtlarıyla temsil edilir. Uygulamalı Mikrososyoloji, toplumsal psikolojiyle yakından bağıntılı olarak, psikiyatriden etkilenen sosyometri eğilimini (Moreno'nun okulu), psikolojik eğilimi ya da «grup dinamiği»ni (K. Lewin'in okulu) ve davranışı eğilimi (*Mayo*'nun okulu) biraraya getirir. Bu eğilimler içinde yer alan kişiler, küçük grupları çeşitli türde gözlemler, görüşmeler, sosyometri teknikleri (küçük grup yapıları üstüne, cetveller, çizelgeler, matrisler) gibi yöntem ve araştırma teknikleriyle ele alıp işlemişlerdir. Metodolojik olarak, burjuva sosyolojide yapılan mikrosoyolojik araştırmalardan vazgeçilmesi, toplumun temel öğesi olarak alınan küçük grupların incelenmesi sonunda varılan sonuçların büyük toplumsal gruplar ile bütün topluma uzandırılmasına dayanır. Bu gibi yanlışların başlıca nedeni, toplumsal fenomenlerdeki psikolojik etkenlerin burjuva sosyologlar tarafından idealist bir biçimde mutlaklaştırılmasında yatar. Marxçı sosyoloji, toplumsal grupların varlığını olduğu kadar, bu grupların

oluşmasının ve etkinliğinin toplumsal olarak koşullanmışlığını da belirtir. Küçük gruplara ilişkin (küçük–çevre, kollektif ile birey arasındaki etkileşim, gruplar arasında karşılıklı ilişkiler, psikolojik hava, özel grup değerleri ve davranış normları, ahlaki hava vb.) sorunların incelenişi, sosyoloji kuramının ve toplumsal pratiğin gelişmesi açısından büyük önem taşır.

Militan Maddeciliğin Önemi Üstüne Lenin'in yeni tarihsel dönemde Marxçı felsefenin gelişmesinde en önemli eğilimleri ve felsefenin rolünü gösterdiği kadar, sosyalist ve komünist kurulma döneminde Marxçı kuramın rolünü de gösteren bir yazısı. *Pod znamenem marxsizma*'da (1922, Sayı 3) yayınlanmış olan bu yazı, Lenin'in *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* ile *Felsefe Defterleri*'ndeki düşüncelerini daha da ileri götürür. Aslında, bu yazı, Lenin'in felsefi vasiyetidir. Yazının anadüşüncesi, militan maddecilik kavramında dile gelen biçimde, *felsefede yanlılık*'tır. Lenin, bu kavramın anlamını açıklayarak, filozofları bekleyen şu gibi ana görevleri tanımlar: En başta diyalektik ve tarihsel maddeciliğin, özellikle de somut veriler yardımıyla tanrıtanımazlığın kitleler arasında hiç yılmadan yaygınlaştırılması; felsefenin, en önce de diyalektik maddeciliğin daha ileriye doğru geliştirilmesi; burjuva felsefesindeki çeşitli eğilimlere karşı etkin mücadele verilmesi. Bu görevlerin yerine getirilmesinde yapılacak şey, partili olmayan bütün Marxçı filozofların ve kararlı Marxçı filozofların çabalarını biraraya getirmektir. Komünistler ile komünist olmayanların çeşitli alanlarda ittifakı kaçınılmazdır. Filozoflar ile doğabilimciler arasında ittifak da zorunludur. Filozoflar, doğabilimdeki başarılardan yararlanmadan diyalektik ve tarihsel maddeci kuramı başarıyla geliştiremezler. Buna karşılık, doğabilimde sağlam felsefi temellere oturmadan burjuva düşüncelerle mücadele edemez. Lenin, burada ayrıca, felsefi miras sorununu inceler, bu soruna nihilistçe yaklaşıma karşı çıkar ve çağdaş düşünce mücadelesinde geçmişte kalmış felsefi düşüncenin en iyi başarılarından yararlanılması gerektiğini vurgular. Bu yazı Marxçı filozoflar için çok önemli kuramsal bir kılavuzdur.

Milliyet Tarihsel olarak kabileyi ve aşiret topluluğunu izleyen insan topluluğu biçimlerinden biri; bu topluluk, ayrı ayrı aşiretlerin birbiriyle pekişip kaynaşması döneminde, ilkel komünal toplumdaki ilişkilerin yerini özel mülkiyet ilişkilerinin aldığı ve sınıfların ortaya çıkıp gelişmeye başladığı dönemde oluşmuştur. Milliyet'in oluşması, kan bağı ilişkilerinden bölgesel topluluk ilişkilerine, çeşitli aşiret dillerinden yörel ağızlarda ortak bir dile geçişte görülür. Her Milliyet, kolektif bir ad alır ve ortak kültür öğelerini biriktirir. Milliyetler, köleci toplumlarda (örneğin, Mısır, Eski Yunan milliyetleri) olduğu kadar, feodal toplumlarda da (örneğin, eski Rus, Fransız milliyetleri) varolmuştur. Yeni bir insan topluluğu biçimi olarak *ulus*, kapitalist ilişkilerin gelişmesine dayalı olarak ortaya çıkar. Kapitalizmde kapitalizm–öncesi ilişkiler kapitalist ilişkilerle yanyana yer aldığından, bütün milliyetler ulus haline gelmez. Bir kural olarak, milliyetlerin pekişerek uluslar haline gelmesi, emperyalist ülkelerin tekelci sermayesi tarafından baskı altında tutulan bağımlı ülkelerce engellenir. Sosyalizmde, milliyetlerin sosyalist uluslara dönüşmesi, bütün ulusların toplumsal, siyasal ve kültürel çokyönlü ve özgürce gelişmeleri bağlamında yer alır. Ancak, Milliyet, etnik bir oluşum olarak varolmayı sürdürür. Bazı sosyalist Milliyetler, yeterince büyük olmadıklarından, ulus haline gelemezler. Kendi toplumsal doğaları gereği, sosyalist uluslar ve Milliyetler ile kapitalist ülkelerdeki benzer etnik oluşumlar arasından köklü ayrımlar sözkonusudur.

Milliyetçilik Ulusal yalıtılmışlığı, *ulus*'ların bir başınalıklarını, uluslar arasında güvensizlik ve düşmanlığı dile getiren bir burjuva ideolojisi ve siyaseti ilkesi. Milliyetçilik, ulusların oluşması sürecinde ortaya çıkmış ve kapitalizmin kendine özgü gelişmesince belirlenmiştir. Milliyetçilik, Kapitalizmde uluslar arasındaki ilişkilerin doğasını yansıtırken, iki biçim alır: Baskın bir ülkenin büyük güç şovenizmi; ulusal korunma çabası ile öbür uluslara güvensizlik gösteren ezilen bir ulusun yöresel Milliyetçilik'i. «Bütün ulus»un çıkarlarıymış gibi göstermeye çalışarak, burjuva ve reformist ideologlar, emekçi halkın sınıf bilincini köreltmenin, uluslararası işçi sınıfı hareketini bölmenin, sömürgeciliği ve uluslar arasında savaşları haklı göstermenin inceltilmiş bir aracı olarak Milliyetçilik'ten yararlanırlar. Milliyetçilik, kendi gerçek çıkarlarını proleter, sosyalist *enternasyonalizm* içinde dile getiren emekçi halk için hiçbir yönüyle kabul edilemez bir şeydir. Ancak, ulusal kurtuluş hareketinin belirli bir aşamasında, komünistler ezilen bir ulusun (anti-emperyalizm, siyasal ve ekonomik bağımsızlık gibi) genel bir demokratik içeriği olan Milliyetçilik'ini desteklerler. Ancak, bu tür bir Milliyetçilik'in bir başka yanı da olup, böyle bir şey, emperyalizmle ödünleşmeye giden, gerici sömürücü üst kesimin ideoloji ve çıkarlarını da dile getirir. Komünistler, hiç kuşkusuz, Milliyetçilik'in bu yönünü geri çevirirler. Dünyagörüşünün bir çizgisi olarak Milliyetçilik, en çok küçükburjuvaca çevrelerede yaygınlaşarak tehlike gösterir; küçükburjuva ideolojisini taşıyan toplumsal grup ve partilerin tipik bir çizgisini oluşturur. Uluslar arasında gerçek eşitlik kurma durumunda olan sosyalizmde Milliyetçilik'in toplumsal köklerinin silinmesi sözkonusudur; burada, Milliyetçilik izlerine ancak insanların zihninde ve davranışlarında geçmişin kalıntıları olarak rastlanabilir.

Mitoloji 1) Gerçekliğin ilkel bilinçte fantastik bir yansıması olup, ilkçağın sözlü folklorunda yer etmiştir. Mithoslar, tarihin erken aşamalarında ortaya çıkmış anlatılardır; bu anlatılardaki fantastik imgeler (tanrılar, efsanevi kahramanlar, büyük olaylar vb.), doğa ve topluma ilişkin çeşitli fenomenleri genelleştirip açıklama çabası olmuştur. Mitoloji, eski toplumlarda insanların kendine özgü bir dünyagörüşü biçimi olup, doğaüstü kavramları içerdiği ölçüde *din* öğelerini de içerir; ama aynı zamanda, insanın ahlak görüşleri ile gerçeklik karşısındaki estetik tavrını da yansıtır. Mitoloji imgelerinin sık sık sanatta çeşitli yorumlar içinde ele alınmasının nedeni de buradan gelir. Mithos kavramı, 17.–20. yüzyıl ideolojisinde kitle bilincini etkileyen çeşitli yanılsamaları göstermek için kullanılır. 2) Mithosları, mithosların kökenlerini ve bunlarda gerçekliğin yansıyışını inceleyen bilim.

Mizaç Kişinin psişik etkinliğinin dinamiğini gösteren bireysel niteliklerin toplamı. Mizaç, insanın duygularının gücünde, derinliğinde ya da yüzeyselliğinde, ortaya çıkış hızında, kalıcı ya da değişken oluşlarında görülür. Mizaç, insanın hareketlerinin tikel yanlarında da görülür. Mizaç insanın yüksek sinir etkinliğine dayanır. Güçlü, dengeli ve devingen bir tip, sıcakkanlı bir Mizaç'a karşılık verir; çabukça ortaya çıkan ama kolayca değişebilen coşkular ve canlı hareketler bu Mizaç'ın ayırıcı çizgileridir. Güçlü, dengeli, ama devingen olmayan tip, soğukkanlı bir Mizaç'a karşılık verir; kalıcı duygular, yumuşak hareketler, bu Mizaç'ın özellikleridir. Güçlü, dengeli olmayan bir tip, öfkeli bir Mizaç'a karşılık verir, bunun ayırıcı özelikleri de birdenbire değişen coşkular, coşkusal uyarılabilirlik ve içden itilimli hareketlerdir. Güçsüz bir tip ise, melankolik bir Mizaç'a karşılık verir; derin ve yer etmiş duygular, dıştan çok az belirtiler, bu Mizaç'ın çizgileridir. Mizaç, sinir sisteminin doğuştan niteliklerine de-

ğil, ama insanın yaşam ve çalışma koşullarına da dayanır. Mizaç, bir bireyin yaşamı boyunca değişmez değildir. Hiçbir Mizaç tipi kişinin toplumsal asli niteliklerinin gelişmesine engel oluşturmaz. Ancak, her Mizaç bu nitelikleri özel yollardan edinir. Mizaç, insanın özgün karakterinin kendi gereklerinden biridir.

Milet (İyonya) Okulu Yunanistan'da en eski maddeci felsefe okulu, bu okulun ilk temsilcileri Z. Ö. 6. yüzyıla uzanır. Milet o zamanlar ticaret, denizcilik ve kültür merkeziydi; böyle bir şey, *Thales, Anaksimandros* ve *Anaksimenes* gibi filozofların ufuklarını genişletmelerine ve bilimsel ilgilerini yoğaltmalarına neden olmuştur. Miletliler matematik, coğrafya ve astronomide bilimsel buluşlar yapmışlardır. Bu filozoflara göre, sonsuz fenomenlerin ortak temeli, (su, hava vb.) maddi bir şeydir. Bu filozoflar aynı zamanda kendiliğinden diyalektikçiydiler.

Mill, John Stuart (1806–1873) İngiliz burjuva filozof, mantıkçı ve iktisatçı; *pozitivizm*'in temsilcisi. Mill, felsefede *Hume, Berkeley* ve *Comte*'un bir izleyicisi olmuştur. Maddeciliği ve idealizmi iki «metafizik» uç olarak ele alan Mill, maddeyi sürekli duyum potansiyeli tini de sürekli duygu potansiyeli olarak almıştır. Mill'e göre, şeyler kendi algıları dışında varolmazlar. İnsan ancak «fenomenler» (duyumlar) yoluyla algılar ve bunun ötesine geçemez. Mantıkta, Mill, tümdengelimciliğin en tipik bir temsilcisidir. Yeni bir bilgi edinme yöntem olarak *tümevarım*'ı yadsıyan Mill, tümevarım'ın rolünü *metafizik biçimde abartmış*; nedensel bağıntıların tümevarımcı yoldan araştırılması yöntemini işlemiştir. Etikte, *Bentham*'ın *yararcılık*'ının etkisinde kalmış; siyasal ekonomide ise, klasik emek–değer kuramının yerine, kaba bir ücret–fiyat kuramı getirmiş, ayrıca, Malthus'un nüfus kuramını (bak. *Malthusculuk*) savunmuştur. Başlıca yapıtları: *System of Logic* (Mantık Sistemi), 1843; *Priciples of Political Economy* (Ekonomi Politiğin İlkeleri), 2 cilt, 1848; *Utilitarianism* (Faydacılık), 1863; *On Liberty* (Özgürlük Üstüne), 1859.

Mills, C. Wright (1916–1962) Amerikalı sosyolog ve gazeteci. *Mills'in burjuva liberalizm ruhuyla yazılmış olan yapıtları, ABD'* de burjuva demokrasisinin yozlaşmışlığının apaçık bir görüntüsünü çizer; korporasyonların, hükümetin, bürokrasinin ve askeri güçlerin her şeye egemen oligarşisini ortaya koyar, ABD'nin askerileşmesini ve savaş hazırlıkları yapmasını sergiler. Mills, metodolojik güçsüzlüğünü, biçimselliğini, ve tekelci çıkarlara bağımlılığını göstererek, çağdaş Amerikan sosyolojisinin çeşitli eğilimlerini eleştirir. Mills'in dünyagörüşü, toplumun yeniden örgütlenmesinin gerçek yollarını görememiş olmasından, işçi sınıfının dünya tarihindeki rolünü yadsımasından ve Marxçı felsefeye yanlış bir konumdan bakmasından dolayı sınırlı kalmıştır. Başlıca yapıtları: *The Power Elite* (Seçkinlerin İktidarı), 1956; *The Causes of World War Three* (Üçüncü Dünya Savaşı'nın Nedenleri), 1958; *The Sociological Imagination* (Sosyolojik İmgelem), 1959.

Milyutin, Vladimir Alekseyeviç (1826–1855) Rus iktisatçı, 1840'larda Rusya'da sosyalist düşüncenin temsilcisi; *Petraşevski Grubu*'nun bir üyesi. 1840'ların sonlarında, burjuva ekonomisinin bir bunalım durumuna girdiği söyleyen Milyutin'e göre, ancak sağın bilimler insanın ve toplumun gelişme yasalarının bulgulanmasına yol açabilirdi. Bu nedenle, ekonomik ve toplumsal öğretilerin doğa bilimlerinin yöntemlerini benimsemesi ve ekonomik öğretiler ile sosyalizm arasında yakınlık kurulması gerekiyordu. Kendi pozitif idealini tanımlarken, Milyutin, bilim felsefesi alanında Comte'un sosyolojisine yönel-

miştir. Sosyo–politik alanda ise, bütün ülkeyi, barışçı bir yoldan, kendi içinde bölünemez çalışma birimleri içine sokmak ve küçük mülkiyet sahipleri sınıfını (köylüleri) üretici birlikleri halinde biraraya getirmek gibi reformcu umutlara bağlanmıştır.

Mimansa Hint felsefesinde başlıca Ortodoks sistemlerden biri. Mimansa'nın temsilcileri *Vedalar*'ın tam olarak vahiy anlamına gelmediğini, Vedalardaki dinsel ve felsefi ilkelerin mantıksal yönden temellendirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu sistem, Brahmanlara ve *Upanişadlar*'a büyük bir önem verir. Mimansa öğretisi, insanın manevi kurtuluşunun akılcı yoldan açıklanamayacağı, *ne bilgi yoluyla ne de vicdani* bir çabayla buna erişilemeyeceği inancına dayanır. İnsan bütün dikkatini kamu görevleri ile dinsel görevlerin sıkı sıkıya izlenmesine vermelidir; bu da dinsel törenlerin yerine getirilmesine ve bir Hintliye kendi kastı tarafından getirilen sınır ve yasaklamalara uyulmasına bağlıdır. Mimansa'ya göre, kişinin kendi üstüne düşen görevi izlemesi kendisini en sonunda manevi kurtuluşa götürebilir. *Sankhya* gibi, Mimansa da, Evren'de manevi ve maddi ilkelerin varolduğunu kabul eder. Daha sonraları, yorumcular, Mimansa'nın kuramsal yanını güçlendirerek, kişisel tanrılık düşüncesini geliştirmişlerdir. Mimansa, dinle yakından ilintili bir öğretidir. Mimansa metodolojisinin son derece gerçekçi ve akılcı doğası, Mimansa ile Eski Hint maddeciliği arasında bir yakınlık kurulmasına olanak sağlamıştır.

Model bak. Yorum ve Model.

Modellendirme Bir nesnenin kendine özgü özelliklerinin, incelenmek için özel olarak kurulacak biçimde, kendi benzeşi içinde yeniden üretilmesi. Bu ikinci nesneye model adı verilir. Model gereksinimi, gerçek nesnelerin doğrudan incelenmesinin olanaksız, zor ya da pahalı oluşundan, ya da bu sürecin çok zaman alışından vb. doğar. Model ile nesne arasında araştırmacının ilgisini çekecek bir benzeşliğin bulunması gerekir. Böyle bir benzeşlik, model ile nesnenin fiziksel temel özellikleri arasındaki benzerlikten, model ile nesnenin işlevlerinin benzerliğinden ve nesne ile modelinin işleyişinin aynı matematiksel tanım içine girişinden dolayı kurulabilir. Her somut durumda, model, eğer nesneye karşılık verme derecesi yeterince kesin olarak tanımlanmışsa, işlevini yerine getirebilir. Bugün için, Modellendirme, bilgisayarlarda ve elektronik aygıtlarda yaygın kullanılmaktadır. Genel, elverişli, çabuk ve ucuz araştırma, *bu tip modellerin üstün yanlarıdır*. Son zamanlarda tümdünyasal Modellendirme'nin geliştiğine tanık olunmuştur; burada amaç, bilgisayar yardımıyla, *tümdünya sorunları*'nı çözme modellerini üretmektedir. Burjuva bilimadamlarınca (bak. *Roma Kulübü*) önerilen bazı tümdünyasal Modellendirme yöntemlerinin bulgulayıcı önemini kabul etmekle birlikte, Marxçı sosyologlar, bu sorunların toplumsal, ekonomik, siyasal ve ideolojik yanlarının çözümlenmesine ilgi gösterirler. Bilimsel–teknik bir araştırmada, Modellendirme, bilimsel bilme yöntemlerinden yalnızca bir tekini oluşturur. Duyusal ve mantıksal modeller kurma sürecinin ana kurallıkları, *bilgi kuramı*'nın dalları (başlıcalıkla da, hakikat öğretisi) tarafından incelendiği gibi, burada elde edilen sonuçlar da Modellendirme'yle ilgili bilimsel–teknik kuram ve pratikte kullanılır. Bu kuram ve pratikde de, diyalektik maddeci bilgi kuramının daha ileriye doğru gelişip somutlaşmasında büyük önem taşır.

Modus Marxçılık–öncesi felsefede kullanılan bir felsefi terim; bu terim, *öznitelik*'ten farklı olarak, nesnenin ancak belli durumlarda kendi özelliğinin kendisinde olduğunu gösterir. *Spinoza*'nın felsefesinde, Mo-

dus, içlerinde önsüz sonsuz, bitimsiz maddi cevherin yattığı şeyler ile bu şeylerin geçici özelliklerinin sonsuz çoğulluğunu dile getirir.

Monad Varlığın yapısal, cevhersel tekliği anlamına gelen felsefi bir terim. Bu terim, ayrı felsefi sistemlerde ayrı yorumlanmıştır. Örneğin, *Pythagorascılar*'a göre, (matematiksel bir birim olan) Monad, Evren'in temelidir. *Bruno*'ya göre (*De Monade, Numero et Figura*, 1591, Monad, Sayı ve Rakam Üstüne), Monad, tinleşmiş maddeden başka bir şey olmayan varlığın biricik kaynağıdır (bak. *Tümtanrıcılık*). Karşıtlar, sonlu ve sonsuz, tek ve çift vb. burada çakışır. Monad, *Leibniz*'in felsefesinin ana kavramlarından biridir (*Monadologie*, 1714, *Monadoloji*). Leibniz, Monad'ı değişebilir bir cevher olarak görmüştür. Açıkça algılama yeteneğiyle donanmış Monadlar'a ruh adı verilir. Leibniz'in bütün dünyanın bir teksellik içinde Monad'da yansıdığı, yani sonsuzluğu çekirdek halinde kendinde barındırdığı görüşünü dikkate alarak, Lenin, şunları yazmıştır: «İdealizmine ve klerikalizmine *rağmen*, bir çeşit, hem de çok derin bir diyalektik var burada.» (*Felsefe Defterleri*, s. 383.). *Lomonosov*, maddi bir parçacığı göstermek için «fiziksel Monad» terimini kullanmıştır. *Goethe*, Monad'ı maddeye özgü ve nesnelerin tekleştirilmesine yarayan etkin bir tinsel ilke olarak görmüş (ve buna *entelekheia* adını vermiştir). Monad kavramı, şu ya da bu biçimde, modern idaealist *çoğulculuk* ve *kişiselcilik* sistemlerinde uygulanmaktadır.

Monist Tarih Görüşünün Gelişmesi *Plehanov*'un yazdığı ve N. Beltov takma adıyla 1895'te yayınladığı yaptı. Lenin, bu yapıtı «Bütün bir Rus Marxçıları kuşağının yetişmesine yardımcı olmuş bir kitap» olarak betimlemiştir (cilt 16, s. 269). Bu yapıt, Marxçılık–öncesi felsefe ve sosyolojinin baştan sona bir çözümlemesini yapar; Fransız 18. yüzyıl maddecilerinin, Fransız Restorasyon Dönemi burjuva tarihçilerinin, ütopyacı sosyalistlerin ve idealist Alman filozoflarının görüşlerini eleştirel biçimde inceler. Plehanov bu kuramların sınıfsal sınırlamalarını açığa sererek, bilimsel maddeci bir felsefeyi Marx ve Engels'in ortaya koymuş olduklarını, ancak Marxçılığın sahici bir toplum bilimini yerleştirebileceğini ve toplumsal gelişmenin maddeci temelini ortaya koyabileceğini göstermiştir. Kitap, Marxçı felsefenin sergilenişi yanısıra, Narodnikler'in derin bir eleştirisini de yapar. Narodniklerin bilimsel olmayan görüşlerinin eleştirisi özellikle o dönem Rusyası için çok önemli olmuştur. Kitap, bugün de, Marxçı felsefeyi öğrenmek için en iyi yapıtlardan biridir.

Monizm Bütün varoluşun temelinin tek bir kaynaktan ileri geldiğini söyleyen felsefi öğreti. Maddeciler *madde*'yi dünyanın temeli olarak görürken, idealistler *tin*'i, *idea*'yı dünyanın temeli olarak alırlar. *Hegel*'in felsefesi, idealist Monizm'in en tutarlı eğilimidir. Bilimsel ve kararlı maddeci Monizm, diyalektik maddeciliğin tipik özelliğidir. Diyalektik maddecilik, dünya kendi doğası gereği maddi olduğundan, dünyadaki bütün fenomenlerin hareket halindeki maddenin çeşitli biçimlerinden başka bir şey olamayacağı görüşünden yola çıkar. Marxçı felsefede, maddecilik, toplumsal fenomenlere de uzandırılır. Monizm'in karşıtı *düalizm*'dir.

Montaigne, Michel de (1533–1592) Fransız filozofu. Montaigne'nin felsefesinin çıkış noktası *kuşkuculuk*'tur. Montaigne'ye göre, insanın her şeyden kuşku duymaya hakkı vardır; ortaçağ *iskolastik*'inden de, Katoliklik'ten de, Hıristiyan Tanrı düşüncesinin kendisinden de kuşku duyabilir. Montaigne, ruhun ölümsüzlüğünü söyleyen dinsel öğretiyi geri çevirmiş, bilinci maddenin özgül bir temel özelliği olarak görmüştür. *Bilinemezcilik*'ten farklı olarak, Montaigne'nin kuşkuculuğu, dünyanın bi-

linebilirliğini yadsımaz. Montaigne'nin ana ahlak ilkesi şudur: İnsan dinin kendisine cennette vaadettiği mutluluk için oturup beklememeli, mutluluk için yeryüzünde çaba göstermelidir. Başlıca yapıtı: *Essais* (Denemeler), 1580.

Montesquieu, Charles Louis de (1689–1755) Fransız Aydınlanma filozofu, siyasal düşünürü, sosyolog ve tarihçisi. Deizme bağlı biri olan Montesquieu, dine toplum ahlakını koruyucu bir rol tanımakla birlikte, kiliseyi ve teolojiyi sert biçimde eleştirmiştir. Montesquieu, doğasal ve toplumsal fenomenleri yöneten evrensel kurallılık düşüncesini geliştirmiştir. *Doğa yasası* kuramının genel öncüllerini kabul etmiş, ancak bu kuramla uygunluk içinde bir evrensel toplum yasaları sistemi kurmanın olanaksız olduğunu, çünkü insanların varolma koşullarının farklı olduğunu düşünmüştür. Böyle bir şey, Montesquieu'ye göre, yönetme yasaları ile biçimlerinin çeşitliliğini getirir. Montesquieu, *sosyolojide coğrafya okulu*'nun kurucularından biridir. Burada, iklime, araziye, toprağa vb. özel bir önem vermiş, ancak siyasal sistemle ve yasalarla açıkladığı toplumsal çevrenin rolünü vurgulamıştır. Montesquieu, feodal ve mutlakçı düzenleri sert bir dille eleştirmişse de, burjuvazi ile soyluluk arasındaki siyasal ödünleşmenin bir ideologu olarak, ılımlı anayasal monarşi düşüncesi ile güç ayrımı ilkesinden yana olmuştur. Başlıca yapıtları: *Lettres persanes* (İran Mektupları), 1721; *Considerations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains* (Romalıların Büyüklük ve Çöküşlerinin Nedenleri Üstüne Düşünceler), 1734; *L'Esprit des Lois* (Kanunların Ruhu), 1748.

Moore, Georg Edward (1873–1958) İngiliz idealist filozof, *yeni-gerçekçilik*'in temsilcisi. Moore, öznel idealizmi eleştirmiş ve öznel idealizmin karşısına dış dünyayı tanımamızı sağlayan sağduyu kavramını çıkarmıştır. Bu «sağduyu» felsefesine göre, Evren'de yalnızca maddi nesneler ve bu maddi nesnelerle ilintili bilinç eylemleri vardır. Ancak, «sağduyu», Evren'in tinsel bir doğası olmasına, tanrısal bir aklın varolup hareket etmesine ve ölümden sonra yaşam olanağına herhangi bir engel oluşturmaz. Moore, mantıksal çözümleme yöntemlerini geliştirişiyle yeni-pozitivizmi etkilemiştir. Moore'un etiği, iyi ve kötü kavramlarının tanımlanamaz kavramlar olduğunun kabülüne dayanır. Başlıca yapıtları: *Principia Ethica* (Etik İlke), 1903; *A Defence of Common Sense* (Sağduyunun Bir Savunusu), 1925; *Some Main Problems of Philosophy* (Felsefenin Bazı Ana Sorunları), 1958.

Morelly Fransız 18. yüzyıl «akılcı» komünisti. Morelly'nin başlıca yapıtı, *Le Code de la nature* (Doğanın Yasası, 1755), kollektif mülkiyetin egemen olduğu bir toplumun ilkelerini ortaya koyan, bilimsel bir çalışma niteliğini taşır. Morelly'ye göre, o günkü sistem, yanlışlıkların sonucu, akıldışı olan bir sistemdir. Akılcı sistem, ürünlerin üretimini ve dağılımını düzenleyen bir ekonomik plana dayalı olarak yürüyen merkezi bir ekonomik komündür. Morelly, toplumun, doğanın ve aklın isteklerine karşılık veren üç yasa formüllendirmiştir: 1) özel mülkiyetin kalkması; 2) herkesin varolma ve çalışma hakkı ve 3) bütün yurttaşların çalışmakla yükümlü olması. Morelly, kaba eşitlikçi komünizm adı verilen eğilimin tipik bir temsilcisidir. Evlilik ilişkileri de içinde olmak üzere, yaşamın küçük çapta düzene konuşunu savunur. Morelly'nin F. N. Babeuf, *Cabet, Blanqui* gibi birçok 18. ve 19. yüzyıl ütopyacı sosyalistleri üstünde geniş etkisi olmuştur.

Moreno, Jacob (1892–1975) Amerikalı psikiyatrist ve sosyolog, *sosyometri*'nin kurucusu. Moreno, okullu çocuklar, apartman komşuları, ofiste çalışanlar, hava gö-

revlileri vb. küçük toplumsal öbeklerin davranışlarının psikolojik yönlerini incelemiştir (bak. *Mikrososyoloji*). Moreno, insanlar arasındaki coşkusal bağlar üstünde, örneğin bir başkasına yakınlık ya da soğukluk ya da ilgisizlik duyma üstünde ilgisini yoğunlaştırmıştır. Moreno, insanların bu coşku ve eğilimlerini toplumsal ilerlemenin birincil ve belirleyici etkeni olarak ortaya koymuştur. ABD'de kapitalizmin bunalım içinde olduğunu belirten Moreno, insanlar arasındaki ilişkilerin insanların eğilimlerine ve duydukları yakınlıklara göre düzene konmasına ve öbekler halinde birarada toplanmasını bütün toplumsal sorunları çözmenin başlıca yolu olarak görmüştür. Moreno'nun Amerikan toplumuna «çeki düzen vermek» için önerdiği önlemler, kapitalizmin özel mülkiyet, tekellerin yönetimi ve emekçi halkın sömürülmesi gibi ana dayanaklarına dokunmaz. Başlıca yapıtları: *Who Shall Survive?* (Kim Ayakta Kalacak?), 1934; *Foundations of Sociometry* (Sosyometrinin Temelleri), 1954.

More, Thomas (1478–1535) *Ütopyacı sosyalizm*'in kurucularından, Rönesans hümanisti ve akılcı düşünür. Burjuva bir ailede yetişen More, 1529–1532 tarihleri arasında İngiltere Başyargıcı olarak yüksek hükümet görevinde bulunmuş; ancak daha sonra Kral'ın buyruğuyla başı uçurulmuştur. More, *A fruteful and Pleasant Worke of the best state of a Publyque Weale, and of the newe Yle called Utopia* (1516, Ütopia) adlı kitabında, Utopia adlı, bilinmeyen (aslında hiçbir yerde varolmayan) bir ülkeye geziyi anlatır. More, İngiltere'nin kendi günündeki toplumsal–siyasal ilişkilerini, özel mülkiyete dayalı sistemi ağır bir biçimde eleştirmiştir. Kamu mülkiyetinin egemen olduğu bir sistem çizmiş; üretimin toplumsallaştırılması düşüncesinden ilk kez sistemsel olarak söz ederek, bunu emeğin ve dağılımın komünistçe örgütlenmesi düşüncesine bağlamıştır. İdeal, özgür Utopia devletinde ana ekonomik birim ailedir; üretim zanaata dayanır. Utopialılar demokratik yönetim altında yaşarlar ve çalışma eşitliğinden yararlanırlar. İnsanlar günde altı saat çalışırlar, zamanın geri kalan bölümü sanata ve bilime ayrılır. Bireyin çokyönlü gelişmesine, kuramsal eğitimin çalışmasıyla birleştirilmesine büyük önem verilmiştir. Bu düşünce, sosyalist eğitim görüşünün bir başlangıcıdır. More, sosyalist idealin gerçekleştirilmesinin yüksek bir teknolojik gelişmeyi gerektirdiğini anlayamamış, yeni bir sisteme barışçıl yoldan geçişi düşlemiştir.

Morgan, Augustus de (1806–1871) İngiliz matematikçi ve mantıkçı. Modern *matematiksel mantık*'ta Morgan adı *mantık cebiri*'ndeki şu temel yasalarla anılır: Tümel–evetlemenin olumsuzlanması, olumsuzlamaların tikel–evetlemesi kadardır; tikel–evetlemenin olumsuzlanması, olumsuzlamaların tümel–evetlemesi kadardır.

Morgan, Lewis Henry (1818–1881) Amerikalı bilim adamı, etnograf ve arkeolog. Morgan, Amerikalı Kızılderililerin yaşam tarzlarını inceleyerek, ilkel–komünal toplum tarihi üstüne çok geniş olgusal malzeme toplamış, bu olguları Ancient Society (Eski Toplum, 1877) adlı kitabında genelleştirmiştir. Morgan, tarihsel dönemlerin her birinin üretim tekniklerinin gelişmesine bağlayarak, tarihinin dönemleştirilmesine çalışmıştır. Morgan, aile'nin toplumun gelişmesiyle birlikte değişen tarihsel bir fenomen olduğunu ilk ortaya koyan ilk kişilerdendir. Engels, Morgan'ın «kendi yolundan giderek, Marx'ın bulguladığı maddeci tarih anlayışını yeniden bulguladığı»nı yazmıştır (K. Marx ve F. Engels, *Seçilmiş Yapıtlar*, üç cilt, Cilt 3, s. 191). Engels, Morgan'ın bu bulgusunu *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtında kullanmıştır. Ancak, Morgan'ın malzemesini yalnızca kullanmakla kalmamış, bu

malzemeyi Marxçı doğrultuda yorumlamıştır da.

Morgan, Thomas Hunt (1866–1945) Amerikalı biyolog, *Mendel* yasalarının sitolojik mekanizmasını açığa koyan kalıtımda kromozon kuramının kurucusu. Morgan, genler ile hücreiçi süreçler arasındaki bağıntıyı göstererek, organizmanın gelişmesinin genetik belirlenimi kuramının öntemellerini atmıştır. Felsefi görüşlerinde inanmış bir maddeci olan Morgan, idealizm ile gizemciliğin her türlüsü karşısında uzlaşmaz bir konum almıştır. Yeni-vitalizmin ve *holizm*'in temsilcileri ile *doğurucu evrim* kuramına bağlananlara karşı açtığı tartışmalarda, Morgan, «metafizik kurgulamalar»ın hiçbir anlam taşımadığı düşüncesini ileriye götürerek, bunları kendi kesinkes bilimsel yaklaşımının karşısına koymuştur. Ancak, Morgan'ın kalıtımda kromozon kuramı bazı kaba mekanikçi anlayışları içine alır. Morgan'ın bu kusurları, *genetik*'te daha sonraki gelişmelerce aşılmıştır.

Morris, Charles (d. 1901) *Pragmacılık* düşüncelerini *mantıkçı ampirizm*'deki bazı kavramlarla birleştiren Amerikalı filozof. Morris'in *davranışçılık*'ın ana ilkelerine dayanan başlıca yapıtları, insanın toplumsal ve biyolojik davranışını çözümler. Morris, *Peirce*'in görüşlerini geliştirirken, yeni bir bilim olan *semiotik*'in temel kavram ve ilkelerini formüllendiren ilk kişi olmuştur. Başlıca yapıtı: *Foundations of the Theory of Signs* (Gösterge Kuramının Temelleri, 1938).

Morris, William (1834–1896) İngiliz sosyalist, şair, düzyazar ve sanatçı. Burjuva sistemden nefret eden ve onu çok sert eleştiren Morris, sanatta ütopyacı görüşleri paylaşmış, bunları toplumun barışçıl yoldan dönüştürülmesinin başlıca yolu olarak görmüştür. Morris, 1880'lerdeki işçi hareketleri ile sosyalist hareketlerde etkin bir yer almıştır. Geleceğin komünist toplumuyla ilgili betimlemeleri (*News from Nowhere*, ütopyacı roman, 1891, Hiçbiryerden Haberler), safyüreklice olmuş, bilimsel düzeye ulaşamamıştır. Morris, yaratıcı ve siyasal etkinliklerinde, devrimci ilkelerin sözcülüğünü yapmıştır. Morris'in İngiliz demokratik edebiyatına değerli katkıları olmuştur.

Mo Tzu, ya da Mo Ti (Z. Ö. 479–381) Eski Çin'de birçok izleyici bulmuş bir felsefe okulunun (Moculuk'un) kurucusu. *Konfüçyüscülük*'ün bir karşıtı olan Mo, önceden belirlenmiş bir yazgının bir insanın yazgısının «Tanrının iradesi» doğrultusunda «evrensel sevgi» ilkelerinin yerine getirilmesine bağlı olduğunu düşünüyordu. Mo Tzu, İnsanların birbiriyle yardımlaşmasını, yararlı bir uğraş izlemesini, güç kullanmayı ve savaşmayı geri çevirmesini öğütlemiş; bilge ve değerli kişilerin toplumda edindikleri yere bakılmaksızın ülkeyi yönetmelerini istemiştir. Mo Tzu'nun öğretisi *gizemcilik*'e kaymakla birlikte, maddeciliğin bazı öğelerini içerir. Nitekim, Mo Tzu'ya göre, bilgimiz gerçekliği araştırmamızın doğrudan bir sonucudur. Mo Tzu'nun izdaşları olan Mocular, daha sonra, kendisinin akılcı düşüncelerini nahif maddeci bir bilgi kuramı içinde geliştirmişler, bunun da Eski Çin'de felsefenin evriminde önemli bir rolü olmuştur. Mo Tzu okulu, Z. Ö. 2. yüzyılda bağımsız bir ideolojik eğilim olmaktan çıkmıştır.

Mukadderat bak. Tanrı Yazgısı Kuramı.

Mutlak–Olan İdealist felsefede, hiçbir şeyle bağımlı olmayan, varolan her şeyi kendi içinde barındıran ve yaratan, önsüz sonsuz, koşulsuz, yetkin ve değişmeyen özne. Dinde, Mutlak–olan Tanrı'dır; *Fichte*'de ben'dir; *Hegel*'de dünya aklı'dır (mutlak tin'dir); *Shopenhauer*'de irade'dir; Bergson'da sezgi'dir. Diyalektik maddecilik,

Mutlak–olan'la ilgili bu gibi kavramları, bilimsel olmadıkları için reddeder.

Mutlak–Olan ve Görece–Olan Felsefi kategoriler. Mutlak–Olan, bağımsız, görece–olmayan, kendi içinde tam, koşulsuz ve değişmez olandır; Görece–olan, bir fenomeni başka fenomenlerle ilişkileri ve bağıntıları içinde, onlara bağımlılığı açısından verir. Bütününde, hareket halindeki madde hiçbir şeyle koşullu ve sınırlı değildir, önsüz sonsuz ve tükenmezdir, yani mutlaktır. Maddenin gösterdiği sonsuzca çeşitlilik, sürekli birbirinin yerini alan somut hareket biçimleri ise, gelip geçici, sonlu ve görecedir. Her şey görecedir, ama aynı zamanda her şey bir bütünün parçası olup, kendi içinde mutlak olanın bir öğesini barındırır. Nitekim, bir bağıntı açısından görece olan, bir başka bağıntı açısından mutlak olabilir vb.

Mutluculuk Etikte *hazcılık*'a yakın bir metodolojik ilke. Mutluculuk, ilkçağdaki etik kuramları içinde *(Demokritos, Sokrates, Aristoteles)* sonuna kadar geliştirilmiştir. Kişisel (bireyci Mutluluk) ya da kamusal (toplumsal Mutluculuk) mutluluk isteği, ahlakın ana ölçütü ve insan davranışının ana güdüsü olarak görülür. Fransaz 18. yüzyıl maddecileri *(Helvetius, Diderot)*, mutluluğun bütün toplumların ve bütün yararlı insan etkinliklerinin ana ereği olduğunu öne sürerek, Mutluculuk'u desteklemişlerdir. Öbür dünya yerine bu dünyada mutluluk arayışıyla çok daha etkin ve insancıl bir etik olarak, mutluculuk etiği, Hıristiyan etiğinden çok daha yüksekte yer alır. Mutluculuk'a bağlananlar mutluluğu bütün insanlık ve bütün çağlar için ortak bir kavram olarak görürler; ancak, uyuşmayan sınıflı bir toplumda insanın yerine ilişkin herhangi bir ortak anlayış yer almadığı gibi, alamaz da. Böyle bir şey, her zaman için toplumsal çevreyle koşulludur. Onun için, ahlakın mutluculuk açısından yorumu bilimsel görülemez.

Mülkiyet Nesnelerin (birey, grup, devlet ve toplum gibi) bir özneye ait oluşu. Özneye bağlı olarak, Mülkiyet, kişisel, özel, kooperatif ve toplumsal (devlet mülkiyeti) olabilir. Mülkiyet'in nesnesi, öznenin yaşamsal etkinlikleri arasında, başlıcalıkla da üretici *etkinlik*'leri arasında yer alabilir. Tarihsel olarak belirli bir Mülkiyet biçimi, özgül bir *üretim tarzı* içinde ortaya çıkar; üretim ve yeniden üretim koşullarına bağlı olarak, insanlar arasındaki ilişkilere karşılık veren sistemi oluşturur. Bu ilikişler, toplumun bütün Mülkiyet ilişkilerini belirlerler, (her şeyden önce de bir yasa olarak) üstyapıda yer alır. Toplumsal ve tarihsel bir kurum olarak Mülkiyet, çeşitli evrelerden geçerek, özel ve toplumsal olmak üzere iki ana biçim alır. Mülkiyet, ilkel toplumda ortaya çıkmıştır. Üretici güçlerin düşük bir gelişme düzeyi gösterdiği burada üretimin ana organizması, dolayısıyla da Mülkiyet'in öznesi, toplumsal (komünal) mülkiyet biçimini belirleyen ortaklaşa *topluluk*'tur. Üretici güçlerin gelişmesi ve mübadelenin doğuşu, özel mülkiyetin ortaya çıkması yanısıra, sınıfların oluşmasına da yol açmıştır. Böylece, tarih, sınıflı uyuşmayan toplumsal dönemine girmiştir. Sonuncusu kapitalizm olan bu toplumların ileriye doğru gelişmelerinin bütün evreleri geçildikten sonra, üretim araçlarında özel mülkiyet ile buna dayalı olarak insanın insan tarafından sömürülmesi ömrünü doldurarak, toplumsal mülkiyetin ön plana çıkmasının önkoşullarını yaratır. Sosyalizmde, toplumsal mülkiyet, devlet mülkiyeti ile kolektif çiftlik ve kooperatif mülkiyeti olarak iki ana biçim altında varolur; bunun nedeni, sanayi ve tarımda üretici güçlerin gelişme düzeylerinde farklılıkların sürmesidir. Sosyalist toplumlarda, sosyalist mülkiyet, toplumsal örgütlerin mülkiyetini de içine alır. Sosyalist üretimde süregiden gelişmeler ve emeğin daha ileri biçimlerde örgütlenmesi, bü-

tün sosyalist mülkiyet biçimlerini komünist mülkiyet içinde kaynaşmaya doğru götürür (bak. *Kişisel Mülkiyet*).

Münzer, Thomas (1490–1525) Kilise vaizi, Almanya'da Büyük Köylü Savaşı'nın (1525) önderi, *Reform Hareketi*'nin radikal köylü–pleb kanadının ideologu. Ilımlı bir reformcu olan *Luther*'e benzemez olarak, Münzer, yalnızca Katolik Kilisesi'ne değil, ama Hıristiyanlık ile bir bütün olarak feodalizme de çok etkin biçimde karşı çıkmıştır. Münzer'e göre, Reform Hareketi'nin temel görevi, kilise ile kilise öğretisinde bir reformdan çok, köylüler ile kentli yoksulların toplumsal–ekonomik devrimidir. Münzer' in ortaçağ *din sapmışlıkları* ile *gizemcilik*' inin etkisi altında biçimlenmiş olan köylü–pleb felsefesi, tümtanrıcı (bak. *Tümtanrıcılık*) olmuştur. Münzer'in siyasal programı eşitçi ütopyacı komünizme çok yaklaşır.

Müslümanlık ya da İslamlık Ortadoğu' da, Kuzey Afrika ve Güneydoğu Asya'da; başlıcalıkla Sovyetler Birliği Orta Asya Cumhuriyetlerinde (Kuzey Kafkasya, Kafkasya, Tatar ve Başkır Özerk Cumhuriyetler'nde) çok yaygın bir dünya dini. Müslümanlık, 7. yüzyılda, Batı Arabistan'da, Arap halklarının ilkel komünal toplumdan sınıflı bir topluma geçerek, feodal–teokratik Arap halifeliği devleti içinde birleşmeleri döneminde ortaya çıkmıştır. Müslümanlık, bu süreçlerin ideolojik bir yansıması olmuştur. Müslümanlık'ın ilkeleri Müslümanlar'ın «kutsal» kitabı olan Kuran'da işlenmiştir. Kuran, ilkel din öğelerini olduğu kadar, *Yahudilik, Hıristiyanlık* ve *Zerdüştlük* öğelerini de kendinde yoğurmuştur. Kuran, gücü her şeye yeten Tanrı (Allah) inancına dayanır. Müslümanlık'ın ekseni, Tanrı yazgısı öğretisi olup, bu öğretiye göre her insanın yazgısı Allah tarafından önceden belirlenmiştir. Müslümanlık, insanın Tanrı karşısında güçsüzlüğünden sözederek, müminleri sabırlı olmaya, Allah'a ve onun yeryüzündeki elçilerine boyun eğmeye koşar. Kuran'da öngörülen dinsel ödevler, mümin kişinin yaşamını, tasarımlarını ve davranışını Müslümanlık'la bağlar. Bunun karşılığında, öbür dünyada Tanrı'nın rahmetine kavuşacaklarını vaat eder. Bu arada, münkirler ilerde cehennem azabıyla korkutulur. Müminler hergün secde etmeli, oruç tutmalı, zekat vermeli ve Müslümanlık'ın kutsal yerlerine Hacca gitmelidirler. Müslümanlık'ın iki ana mezhebi olan Sünnilik ile Şiilik, başlıcalıkla Müslümanlık'ın birtakım dogmalarının yorumunda birbirinden ayrılır. Bu ayrılık bazen ikisi arasındaki çarpışmalara yol açmış olduğu gibi, belli çevrelerce ulusal çekişmeleri kızıştırmak için de kullanılmıştır. Müslümanlık, her zaman için, yaygın olduğu Doğu ülkelerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu rol, bugünkü ulusal kurtuluş mücadeleleri döneminde, Müslüman liderlerin Müslümanlık'ı kurtuluş hareketlerinin ideolojisi olarak kullanmak süreçlerinde yoğunluk kazanmıştır. Bu liderler, örneğin, Müslüman diniyle kaynaşmaya dayanan bir sosyalizme «özel bir geçiş yolu» olarak «İslam sosyalizmi» kuramını öne sürmüşlerdir. Bu arada, Müslümanlık'ın en gerici ideologları, komünizm düşmanlığını savunarak, sosyalizmin Müslümanlar için kabul edilemez olduğunu söylerler. Bu çelişkili yaklaşım, Müslümanlık'ın sözcülerinin aynı dogmalar sisteminden yararlanmakla birlikte, ayrı sınıfsal yapılardan gelmelerinden kaynaklanır. Bu nedenle, kendi sınıfsal konumlarına bağlı olarak dinsel dogmaları farklı yorumlayan Müslüman liderlerin öne sürdükleri görüşlerin somut biçimde çözümlenmesi gerekmektedir. Öte yandan, sosyalist toplumlarda, Müslüman emekçi halkın sosyalist kurulma sürecine çekilmesi, bu halkın sınıf bilincinin gelişmesine, dinsel kalıntılardan kurtulmalarına yardım eder, toplumun dönüştürülmesinin gerçek yollarını anlamalarına olanak sağlar.

N

Naigeon, Jacques André (1738–1810) Fransız maddeci filozof ve tanrıtanımaz, Katolik Kilisesi'ne karşı çıkanlardan. Naigeon'un dünyagörüşü, kendisini *Encyclopedie*'de çalışmaya alan *Diderot*'nun etkisi altında biçimlenmiştir. Bilgi kuramında, Naigeon, maddeci *duyumculuk*'a bağlanır. 1768'de, bütün dinlerin aldatmaca olduğunu ve korkuya dayandığını tanıtladığı *Le Militaire philosophe*'u (Askeri Filozof) yayınlanmıştır. Burada, Tanrı'nın sırf kölelerin gözünü korkutmak için icat edildiği söylenir. Naigeon, *Holbach*'ın *Le Systéme de la nature* (Doğa Sistemi) adlı yapıtının yayımlanmasında yer almış ve kendisiyle birlikte, dinin zekice bir eleştirisini yapan *Theologie portative* (Taşınır Teoloji) adlı sözlük yapıtı kaleme almıştır.

Nalbandyan, Mikael Lazareviç (1829–1866) Ermeni maddeci filozof, devrimci demokrat, ütopyacı sosyalist, aydınlanmacı, şair ve yayımcı. Bilgi kuramında, Nalbandyan, duyusal olan ile akılsal olanın, *tümevarım* ile *tümdengelim*'in birliğinden yola çıkarak, genel kavram ve ideaların doğasıyla ilgili idealist anlayışı eleştirmiştir. Nalbandyan, *Kant*'ın, *Fiehte*'nin ve *Hegel*'in felsefelerine, özellikle de siyasal görüşlerine eleştiri yöneltmiştir. Estetikte, Rus devrimci demokratların görüşlerini paylaşmış ve düşüncelerini daha ileriye doğru geliştirmiştir. Seçkin bir yazar ve şair olan Nalbandyan, bu düşünceleri kendi sanatsal yapıtlarına da geçirmiştir. Başlıca yapıtları: *İki Yol* (1861), *Gerçek Yol Olarak Tarım* (1862), *Hegel ve Çağı* (1863).

Narodizm Rusya'da küçükburjuva köylü demokratlarca benimsenmiş bir görüşler sistemi. Narodizm'in özgül çizgileri şunlardır: Tarım demokrasisi ile köylü ütopyacı sosyalizminin bileştirilmesi, kapitalist gelişme yolunu atlama beklentisi. Narodizm, burjuva demokratik devrime daha geç bir dönemde, yani kapitalizmin iç çelişkilerinin olduğu kadar, proleter sosyalist hareketin de kendini gösterdiği bir dönemde girmiş olan ülkelere özgüdür. *Herzen* ile *Çernişevski*, Rusya'da Narodizm'in kurucularıdırlar. Bu kişiler, köylü topluluğu yoluyla daha yüksek, komünist bir toplum biçimine doğrudan geçiş olanağını ilk kez ortaya atmışlardır. 1870'lerde, Narodizm, Rus demokrat hareketinde egemen olmuş, yeni çizgiler kazanmış, bir köylü devrimini kendine ivedi görev olarak almıştır. Daha başka kişiler yanısıra, *Bakunin, Lavrov* ve *Tkaçyov*, 1870'lerdeki Narodizm'in en önde gelen ideologlarıdırlar. Militan devrimci demokrasinin toplumsal–siyasal ideolojisi olarak, 1870'lerin Narodizm'i, Çernişevski'yle karşılaştırıldığında, kuramda bir adım geri de olmuştur. Narodnikler uluslararası sosyalist proleteryanın tarihi mücadelesine yakınlık duymuşlar, ancak, kapitalizmin kötülüklerini romantik terimlerle açığa koymuşlar; büyük toprak sahipleri

ile çarlığa karşı savaşım vermişler ve Rusya'da özel bir gelişme yoluna içtenlikle inanmışlardır. Çernişevski'nin sosyolojik anlayışındaki ana düşünceyi, yani toplumsal gelişmede tarihsel zorunluluk düşüncesini, bu düşüncenin devrimcilerce kabul edilemez yolda, ister istemez burjuva gelişme yolunu haklı gösterdiği gerekçesiyle reddetmişlerdir. 1870'lerin Narodnik kuramcıları, felsefede *pozitivizm*'i vaazetmişler; bilimin sınırlarını aşan bir «metafizik genelleştirme» olarak gördükleri maddeci felsefe ile maddeci bilgi kuramını reddetmişlerdir. 1880'lerin ortalarında, Narodizm, bir yandan Narodniklerin köylüler arasında yürüttükleri ve Halkın İradesi'nin başarısızlığa uğraması yüzünden, öte yandan köylülüğün burjuva evrim yoluna girmesi, proleteryanın ilerlemesi ve mücadelesini yoğunlaştırması gibi ülkenin sınıfsal yapısında yer alan değişimler yüzünden derin bir bunalım dönemine girmiştir. Bir grup devrimci (*Plehanov* ve daha başkaları), Narodizm'den koparak Marxçı konuma geçmişlerdir. Liberal eğilim (*Mihaylovski*, S. Yuzhakov ve daha başkaları) ise, Narodizm içinde sürmüş, varolan düzenin devrimci yoldan yıkılması için mücadele terkedilmiştir. Narodizm'in 1880'ler ile 1890'larda geliştirdiği ana sav şu olmuştur: Kapitalizmin karşı kutbu küçük köylü çiftçiliğidir. Kimi Narodnikler Rusya'daki kapitalist evrimi ve köylülük içinde ayrımlaşma sürecini kabul etmek zorunda kalmışlar, ancak bu arada, «halkın üretimi»ni kapitalizmden koruyacak ütopyacı–küçükburjuvaca şemalar getirmişlerdir. Liberal Narodnikler Marxçılığa karşı etkin bir mücadeleye girişmişlerse de bu mücadele ideolojik bir bozgunla sonuçlanmıştır. 20. yüzyılın başlarında köylü hareketindeki 1905/7 Rus Devrimi, Sosyalist Devrimci Parti de içinde olmak üzere, gelişmeler yanısıra birtakım Narodnik topluluk ve partilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu partinin ideolojisi, Narodizm'in eski dogmaları ile Marxçılığın bazı çarpıtılmış ilkelerini biraraya getiren eklektik bir nitelik taşımıştır. Devrim sırasında, Sosyalist devrimciler, liberallerin liderliğine boyun eğme ile toprak ağalarına karşı mücadele etme arasında sürekli gidip gelmişlerdir. *Lenin* ile Plehanov, Narodizm'in derin bir eleştirisini yapmışlardır.

Natüralizm 1) Felsefede bazı Marxçılık–öncesi kuramların toplumun gelişmesini (iklim koşulları, coğrafi çevre, halklar arasında biyolojik ve ırk ayrımları vb.) doğa yasalarıyla açıklamak için kullandıkları metodolojik ilke. Natüralizm, toplumsal yaşamı yöneten özgül yasaları göremeyen *antropolojizm*'e de yaklaşır. 17. ve 18. yüzyıllarda felsefi Natüralizm, *tinselcilik*'e karşı mücadelede olumlu bir rol oynamış; daha sonraları, gerici bir idealist eğilime dönmüştür. 2) 19. yüzyılın ikinci yarısında kendi biçimini almış, sanat üstüne bir estetik görüşler sistemi ile buna karşılık veren sanat yöntemi. *Comte, Spencer* ve daha başkalarının temsil ettikleri *pozitivizm, Natüralizm*'in felsefi temellerini oluşturur. Natüralizm gerçekliğin özsel, derinden süreçlerine inmeye çalışmaz, sanatsal çizimi raslantısal, tek tek nesne ve fenomenlerin kopya edilmesine indirger. Natüralizm'in estetik anlayışının çelişkili doğası E. Zola' nın yapıtlarında açıkça görülür; bunlar, Zola'nın toplumsal fenomenler ile biyolojik fenomenlerin özdeşliği, sanatın siyaset ile ahlaktan bağımsızlığı üstüne sözlerini taşır. Yaşamın fizyolojik yanları üstünde yoğunlaşma, ilkel eğlenti çabası, duygusallık ve melodram, abartılı süsleme, Natüralizm'in kapitalist ülkelerde çeşitli «kitle kültürü» tarzları içinde dile getirilen özelliklerindendir. Edilgenlik düşünceleri, toplumsal mücadeleden kaçınma, halkın sevinç ve acılarına kayıtsızlık, insan yaşamının kaba yanına özel ilgi, Natüralizm'in sözcülerince vaazedilen bütün bu şeyler, bu kişileri sanatta biçimci eğilimlere yaklaştırır.

3) Etikte, ahlaka öz kazandırmanın metodolojik bir ilkesi. Bu ilke, geçmişteki etik kuramların, özellikle de 20. yüzyıl burjuva anlayışların bir özelliğidir. Bu ilkeye göre, ahlak standartları (özellikle de iyi kavramı) insanın toplumsal varlığından değil, (uzay yasaları, organik dünya, biyoloji ya da insan psikolojisi vb.) bir tür doğa ilkesinden türetilir. Etik Natüralizm, *hazcılık*'ı, *mutluculuk*'u, *yararcılık*'ı, *evrimci etik*'i içine alır. Modern burjuva etiğin çoğu eğilimleri, ahlak kavramlarını antropoloji ve psikolojinin çeşitli kavram ve verilerinden türetirler. Kozmik teleoloji etiği, ahlak duyusu kuramları ve çıkar kuramı, bu eğilimler arasında yer alır. Natüralizm'i eleştiren burjuva ahlak kuramcılarından ilk *Moore* olmuştur. Moore ile izdaşlarına göre, ahlak standartları «doğa» kavramlarından türetilemez (bu kişiler, bunu «natüralist bir hata» olarak görmüşlerdir). Bu arada, daha geniş bir «doğallık» anlayışı içinde, bu kişiler, toplumsal fenomenler de içinde olmak üzere, ahlakın dışında kalan her şeyi bu kategori içine sokmuşlardır. Sonuçta, ahlak da, etik de, toplum bilimlerinden olduğu kadar, somut insan bilgisinden de ayrılmıştır. Modern burjuva etikteki bütün biçimci eğilimlerin tipik kusuru budur. 1940'lar ile 1950'lerde, Batı ülkelerinde incelemeler kaleme almış yazarlar, *biçimcilik*'e ve *yeni-pozitivizm*'e karşı Natüralizm ilkelerini savunmuşlardır. Etikte biçimcilik ile idealizme karşı natüralistlerce yöneltilen bu eleştiri kadar, bu kişilerin kuramlarında yer alan maddecilik öğeleri de, az çok ilerici nitelikte öğeler olmuşlardır. Buradaki eksiklikleri, *ahlakın* toplumsal-tarihsel gelişme yasaları ile antropoloji ve psikoloji yasaları arasındaki temel ayrılıklara ilişkin açıkça bir anlayış edinememiş olmalarıdır. Marxçılık *ahlak*'ın özgül bir toplumsal fenomen olduğunu, etikte Natüralizm'in kalıntıları bütün bütün terkedilmeksizin ahlakın özünün kavranamayacağını göstermiştir.

Neden Herhangi bir fenomenin (etkinin) varolmasının öncülü ve açıklanışı olan özsel bir koşul. Neden'i bulma ve inceleme sürecine olduğu kadar, ondan sonuçlar çıkarma sürecine de temellendirme adı verilir. Felsefe ve sağın bilimler tarihi, Nedenler arama zinciri olduğu kadar, bunların yardımıyla doğa ve toplum fenomenlerinin açıklanışıdır da. *Diyalektik mantık sistemi* içindeki bir kategori olarak, Neden, *Hegel* tarafından ele alınıp işlenmiştir. Hegel'den sonra, burjuva filozoflar, Neden'e genel mantık açısından bakmışlardır (bak. *Schopenhauer, Wundt, Sigwart, Wittgenstein* ve daha başkaları). Neden ve etki diyalektiğine ilişkin Marxçı görüş, olguların seçimi ve yorumunda öznelciliği dışarda bırakan biçimde, gerçekliğin bir çözümlenişini öngördüğü kadar, sanki temellendirme yapıyormuş gibi gözüken salt biçimler Nedenler'i dışarda bırakmayı da öngörür. Şeylerin gerçek Neden'i ancak o şeylerin özünün ve hareket ve gelişmelerinin yasası olarak kendi iç çelişkilerinin açığa konmasıyla anlaşılabilir (bak. *Yeterli Neden İlkesi*).

Nedensellik Fenomenler arasında (neden adı verilen) bir fenomenin (etki ya da sonuç adı verilen) öbür fenomeni belirlediği zorunlu oluşsal bağıntıyı gösteren bir felsefi kategori. Tam neden ile özgül neden arasında bir ayrım yapılır. Tam neden, var olması halinde ister istemez etkiye yol açacak biçimde, bütün durumların toplamıdır. Özgül neden, (etkinin ortaya çıkışından önceki bir durumdan önce de varolan ve nedenin etkiye geçmesinin *koşullar*'ını getiren daha başka birçok durumun var olması halinde) yer alacak biçimde, bütün durumların toplamıdır. Tam bir nedenin yer alabilmesi ancak çok daha yalın durumlarda olanaklı olup, burada yapılacak bilimsel araştırma bir fenomenin özgül nedenlerinin ortaya çıkarılmasına yönelik olur. Çünkü, tam nedenin en özsel bileşken-

leri özgül bir neden içinde birleşirken, öbür bileşkenler bu özgül nedenin koşullarını oluşturur. Maddecilik, nedensellik'in nesnelliğini ve evrenselliğini korur, nedensel ilişkileri nesneler arasında, bilincin dışında ve bilinçten bağımsız varolan ilişkiler olarak görür. Öznel idealizm, ya da Nedensellik'i toptan yadsır, Nedensellik'te yalnızca insan duyumlarının sıradan bir art ardalığını görür; ya da Nedensellik'i zorunlu bir ilişki gibi görerek Nedensellik'in fenomenler dünyasına bilen özne tarafından getirildiğini ve a priori bir karakter taşıdığını kabul eder (bak. *Kant*). Nesnel idealizm, Nedensellik'in bilen özneden bağımsız olarak varolduğunu kabul etmekle birlikte, bunun köklerini özneden bağımsız olarak aldığı tinde, ideada, kavramda görür. Diyalektik maddecilik, Nedensellik'in yalnızca nesnelliğini ve evrenselliğini tanımakla kalmaz, ama aynı zamanda, Nedensellik'e ilişkin basitçe bir görüşü, özellikle de metafiziğin bir özelliği olarak, neden ile etki arasında karşıtlık kurulmasını reddeder; etkinin neden tarafından belirlendiğini söylerek, her ikisini karşılıklı etkileşimin iki yanı olarak görür. Nedensel ilişkiler çok çeşitli olup, metafizik maddeciliğin yaptığı gibi, bunları herhangi bir biçime indirgeme olanağı vardır. Çağdaş bilimde gelişme, neden–etki ilişkilerinin bildik biçimlerinin mutlaklaştırılmasını reddederek, bunların çok çeşitliliğini açığa koyar, diyalektik ve maddeci Nedensellik anlayışını derinleştirerek genelleştirir. Nedensellik kategorisi bilimsel araştırmanın ana kategorilerinden olup, son çözümlemede, her zaman için temel nedensel bağımlılığın bulgulanmasına götürür (bak. *Belirlenmecilik ve Belirlenmezcilik*).

Nesne bak. Özne ve Nesne.

Nesnel Bir nesneye ilişkinlik ya da bir nesnece belirlenme. Gerçek nesnelere uygulandığında bu kavram, nesnelerin, onların temel özelliklerinin ve ilişkilerinin, insanın dışında ve ondan bağımsız olarak varolduğu anlamına gelir. Düşünceye, kavrama ya da yargılara uygulandığında, bilgimizin kaynağını, maddi temelini belirtir.

Nesnelcilik Gerçekliğe bir yaklaşım biçimi; bu yaklaşıma göre, felsefi bilgi, *değerler* üstüne yanlı sonuçlar çıkartarak ya da yargılar vererek, eleştirel değerlendirme yapma gücünde değildir. Bu yüzden, filozoflar, bundan kaçınmalıdırlar. Nesnelcilik; düşünmenin çevresini sınırlar ve toplumsal bakışla ilgili ana sorunların çözümünü öznel ideolojiye bırakır. Onun için Nesnelcilik'e her zaman için öznelcilik eşlik eder. Nesnelcilik'e göre, bilim değerler karşısında yansızdır (bak. *Bilimcilik*). Marxçılık, dünyagörüşünün yansız olamayacağını göstermiş, Nesnelcilik'in ve öznelciliğin üstesinden gelerek, bilimsel nesnellik ve *yanlılık*'a varmıştır.

Nesnel Düşün (İdea) İdealizmde, gerçekliği kuşatıcı olmaktan başka duyusal varlığı da belirleyici olan kavram. Diyalektik maddecilik, düşünsel ilkenin birincil oluşunu yadsır. Düşün (idea), maddenin bir yansımasıdır, yani nesnel bir içeriği vardır. O nedenle, değişik toplumsal bilinç biçimleri altında saptanan ve içerikleri bakımından olduğu kadar, bireyin zihniyle ilişkisi açısından da nesnel olan ideaların gerçekten varolduğundan söz edilebilmektedir. Ancak, bu durumda da, Nesnel düşün (İdea), maddi gerçekliği dönüştürme ve geliştirme amacıyla etkin biçimde etkilemekle kalmaz, maddi gerçekliğin öznel bir yansımasını da oluşturur.

Nesnel Gerçeklik Bütün kuşatıcılığı içinde, bütün biçimleri ve görünüşleri içinde maddi dünya. *Felsefenin temel sorusu* açısından, Nesnel Gerçeklik, insan bilincinden bağımsız olarak varolur ve insan bilincini önceler. Nesnel Gerçeklik kavramı gö-

recedir. Nesnel Gerçeklik, bireyin zihni dışında varolan her şey olup, bireyin zihni tarafından yansıtılır. Ancak, bireyin kendisi kendi zihniyle birlikte başkaları için Nesnel Gerçeklik"i oluşturur. Dünyaya bireysel bakış soyutlanacak olursa, Nesnel Gerçeklik'in genel olarak gerçeklikle çakıştığı söylenebilir. Bu ikincisi, maddi nesnelerin çeşitliliğini, onların temel özelliklerini, zaman, mekan, hareket ve yasalar ile (üretim ilişkileri, devlet, sanat, vb.) çeşitli toplumsal fenomenleri içine alır. Ancak, bundan Nesnel Gerçeklik kavramının *madde* kavramından daha geniş olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Böyle bir düşünce, ancak madde çok çeşitlilik gösteren kendi temel özelliklerinden ve onlarsız varolamayacağı kendi gösteriş biçimlerinden soyulursa olabilir. Hareket, mekan, zaman, bütün bunlar, karmaşıklık derecesi farklı olmak üzere, maddenin çeşitli türlerinin temel özellikleri ve karşılıklı etkileşimleri olup, bir bütün olarak dünyayı ya da bütün bir Nesnel Gerçeklik'i oluşturur (bak. *Varlık*).

Nesneleştirme ve Nesneleşmekten–Çıkma İnsan *etkinlik*'indeki farklılıkları gösteren terimler. Nesneleştirme, insanın kendi etkin güç ve yeteneklerinin belli bir hareket biçiminden, öznenin etkinliği süreci içinde, bir nesne biçimine geçişi gösterir. Nesneleşmekten–çıkma ise, bir nesnenin kendi içinde bulunduğu alandan insan etkinliği alanı ve biçimine geçiş anlamına gelir. Bu kavramlar, *Hegel*'in felsefesinde kullanılmıştır. Ancak, Hegel, idealist bir biçimde, insanın emek etkinliğini salt soyut zihinsel emeğe, düşünmeye indirgeyerek, Nesneleştirme'yi, tarihsellik dışında kalarak *yabancılaşma*'yla özdeşleştirmiştir. Bu kavramların Marx'ın erken yapıtlarında emeği betimleyişinden temelinden farklı bir anlamı vardır. Marx, Nesneleştirme ile Nesneleşmekten–çıkma'yı birlikte ele alırken, emeğin insan yaşamındaki yerini, insanın kendi emeği yoluyla (emeğin etkin yanını dile getiren Nesneleştirme'nin bir sonucu olarak) kendi özel «insani gerçeklik»ini, kültür dünyasını yaratarak, nesnel dünyayı etkin bir biçimde yeniden yaptığını, insanileştirdiğini açığa koymuştur. Bundan başka, insan, insanlığın kendinden önceki etkinliğinin sonuçlarını içine alan nesnel dünyaya yaslanır, (kendi etkinliğinin nesnesi ile bağıntısını dile getiren Nesneleşmekten–çıkma'nın bir sonucu olarak bunlardan kendi etkinliği içinde yararlanır ve bu etkinliği nesnel yasalarla bağlı kılar. Bütün bunlar Marx'ın emek sürecini bilimsel olarak gösterebilmesine, *özne ile nesne* arasındaki ilişkililik üstüne diyalektik maddeci anlayışa yol açabilmesine ve pratiğin ışığı altında bilgi kuramının sorunlarını çözebilmesine olanak vermiştir.

Nesneyle İlişkililik Bir fenomen, eylem, durum vb.'nin, nesnelerle bağıntılı olduğunu ya da öznenin *etkinlik*'i içinde yer alması dolayısıyla kendisinin bir nesne olduğunu (nesne durumuna geldiğini) anlatan bir kavram. İnsan etkinliğinin nesneyle ilişkili bir doğası vardır, çünkü bu etkinlik süreci içinde insan nesnelerle uğraşır ve nesneler yaratır. Bilginin de nesneyle ilişkili bir doğası vardır, çünkü bilginin nesnel içeriği insanın kendi etkinliği boyunca bilebildiği maddi dünyanın bir yansımasını oluşturur. İnsan etkinliğinin, insan bilincinin içeriğinin vb. Nesneyle İlişkililik'inin kabulü, maddeci felsefeyi idealist felsefeden ayırır.

Newton, Isaac (1642–1727) İngiliz fizikçi, klasik mekaniğin kurucusu. Genel yerçekimi yasasını formüllendirişiyle felsefi düşüncenin gelişmesini çok büyük etkilemiştir. Newton'un başlıca yapıtı *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*'dır (1687, Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri). Genel yerçekimi yasası, yermerkezci güneş sistemi anlayışını tamamlamaktan başka, fiziksel ve kimyasal süreçler de içinde ol-

dan, şeylerin kesin bir varolma biçimleri olmadıkları, mutlak istikrarsız ve birbirlerinden farkedilemez oldukları (bak. *Görececilik*) anlamı çıkarılmamalıdır. Bir nesne, ne denli değişirse değişsin, bir süre, başka bir nesne olarak değil, nitelikçe kesin, belli bir nesne olarak kalır. Nesne ve fenomenleri kalıcı, birbirlerinden farkedilir ve dünyayı sınırsız çeşitli kılan şey, nesne ve fenomenlerin nitel kesinlilikleridir. Nitelik bir nesnenin kesinliğidir, bu kesinlilik dolayısıyla başka bir nesne değil o nesne olup, öbür nesnelerden ayrılır. Bir nesnenin niteliği o nesnenin ayrı özelliklerine indirgenemez. Bir bütün olarak nesnenin kendisiyle bağlı olup, onu bütün bütüne kucaklar ve ondan ayrılmaz. Onun için nitelik kavramıyla bir nesnenin varlığı birbirine bağlıdır. Bir nesne, kendi kendisiyken niteliğini yitirmez. Herhangi bir nesne, öbür nesnelerle ilintisi içinde, kendi çeşitli temel özelliklerini gösterir; bu anlamda, nesne ve fenomenlerin çok çeşitli nitelikleri olduğunu söyleyebiliriz. Nitel kesinlilikleri yanısıra, bütün nesneler, belirli bir büyüklük, sayı, oylum, süreç hızı, temel özelliklerin gelişme derecesi, vb. nicel kesinlilik de taşırlar. Nicelik, (gerçekte ya da zihinde) aynıcinsten parçalara bölünebilmesi ya da o parçalardan biraraya gelmesi dolayısıyla bir şeyin gösterdiği kesinliliktir. Parçaların ya da nesnelerin aynıcinstenliği (benzerliği), niceliğin ayırt edici bir özelliğidir. Benzer–olmayan nesneler arasındaki ayrımlar niteliksel, benzer nesneler arasındaki ayrımlar ise nicelikseldir. Niteliğe karşıt, niceliğin bir nesnenin varlığıyla o denli yakından bağı yoktur; nicel değişimler birdenbire bir nesnenin yok olmasına ya da özsel bir değişime uğramasına yol açmazlar. Ancak her nesne için belirli bir sınıra ulaştıktan sonra nicel değişimler nitel değişimlere neden olurlar. Bu anlamda, nitel kesinliliğe karşıt, nicel kesinlilik, nesnelerin doğasıyla dıştan bir ilinti gösterir. Onun için, bilme sürecinde (örneğin, *matematik*'te), ilintisiz bir şey olduğu için, içerikten ayrı tutulabilir. Matematik kuramlarının somut içerikleri bakımından farklı olan doğabilim ve teknoloji alanlarına çok yaygın uygulanabilmesi, matematiğin nicel ilintileri incelemesiyle açıklanabilmektedir. Nitelik, metafizikçilerin yapmaya kalkıştıkları gibi, niceliğe indirgenemez. Hiçbir nesne yalnızca nitel ya da nicel temel özellikler taşıyamaz. Her nesne, belirli bir nitelik ile niceliğin birliğini temsil eder (bak. *Ölçü*). Nitel bir büyüklük (nicelik) olduğu gibi, nicel olarak da kesin bir niteliktir. Ölçüde bozulma, o nesne ya da fenomende bir değişime, başka bir nesne ya da fenomene dönmeye yol açar (bak. *Nicelikten Niteliğe Geçiş*).

Nominalizm Ortaçağ felsefesinde bir eğilim. *Ortaçağda gerçekçilik*'e karşıt, nominalizm, yalnızca tikel şeylerin kendi tikel özellikleriyle birlikte somut olarak varolabileceğini öne sürmüştür. Bizim zihnimizde ortaya çıkan genel kavramlar, şeylerden bağımsız olarak varolmanın çok ötesinde, kendi temel özellikleri ile niteliklerini bile yansıtmazlar. Nominalizm, şeylerin birincil, kavramlarınsa ikincil oluşunun kabulünde maddeci eğilimlere ayrılmaz biçimde bağlanır. Nominalizm, Marx'a göre, Ortaçağda maddeciliğin ilk anlatımı olmuştur. Ancak, nominalistler, genel kavramların nesnel olarak varolan şeylerin gerçek niteliklerini yansıttıklarını ve tikel şeylerin genel şeylerden ayrı olmayıp onları kendilerinde barındırdıklarını anlamamışlardır. *Roscelin*, *Duns Scotus* ve *Occam*, 11.–14. yüzyıllarda en önde gelen nominalistlerdi. Nominalizm düşünceleri, *Berkeley* ve *Hume*'un öğretileri ile son zamanlarda semantik felsefede idealist bir temele oturtularak gelişme göstermiştir.

Nomotetik–Olan ve İdeografik–Olan Yeni–Kantçı *Baden Okulu* temsilcilerinin doğa bilimleri ile «tin bilimleri»nde uygulanan

yöntemleri anlatmak için kullandıkları kavramlar. Nomotetik–olan (genelleştirici) yöntem, doğa bilimlerinde genel kavram ve yasaları ele almak uygulanırken, İdeografik–olan (özelleştirici) yöntem, genel olanın değil ama özel olanın açığa çıktığı toplumsal fenomenleri inceleyen bilimlerde kullanılır. Bu iki yöntemin karşı karşıya konuşu tikel, özel ve genel olan arasındaki metafizik boşluktan kaynaklanır ve toplum bilimlerinde *bilinemezcilik*'e, doğa bilimlerinde de şematizme ve biçimciliğe yol açar.

Noosfer İnsanoğlunun akılcı etkinliğinin gezegende kucakladığı alan. *Teilhard de Chardin* ve E. Le Roy'ca bilime getirilmiş ve *Verdanski*'ce geliştirilmiş olan bir kavram. Verdanski'ye göre, insan toplumunun ortaya çıkışı ve gelişmesiyle birlikte, biyosfer de doğal olarak Noosfer'e döner, çünkü insanlık, doğa yasalarına egemen oldukça ve teknolojiyi geliştirdikçe, doğayı da kendi gereksinimleri doğrultusunda gitgide dönüşüme uğratır. İnsan açık uzayın içine girdikçe, gezegenin derinliklerine indikçe, Noosfer de sürekli bir genişleme eğilimi gösterir.

Nous İlkçağ felsefesinde, dünyada varolan bütün bilinç ve düşünme edimlerini gösteren bir temel kavram. Bu kavram, ilk kez, biçim taşımayan maddeyi biçimlendirerek düzene sokan bir ilke olarak alındığı *Anaksegoras* felsefesinde açıkça ortaya konmuştur. Bu kavrama *Platon*, özellikle de *Aristoteles* idealist bir yorum getirmişler; Aristoteles bu kavramı, kendi kendini önsüz sonsuz gözleme durumu olarak bütün biçimlerin biçimi olarak almıştır. Yeni–Platoncular da, Aristotelesciliğe dayanarak, bu kavramı dünyaya anlam ve kesin biçim veren bir çeşit duyular dışı özel bir varlık olarak ele almış ve büyük önem vermişlerdir. Maddeciler de bu kavramı kullanmışlardır. *Demokritos*, Nous'tan ateşi anlamış; *Thales* ise, Nous'a kozmolojik bir önem tanımıştır. İlkçağ felsefesinde, Nous, her zaman için, kişisel–olmayan, hatta kişiselcilik–dışı bir kimlikte olmuş; Ortaçağ öğretilerinde ise, buna karşıt, kişisel bir öğe olarak alınmıştır.

Noumenon *Fenomen*'e karşıt, yalnızca akıl tarafından kavranan öz anlamına gelen bir terim. Bu terimi ilk kez *Platon,* kullanmıştır. Platon'a göre, Noumenon, kendinden varolan gerçekliktir, kurgusal bilginin nesnesidir. *Kant*, Noumenon'u iki yönüyle incelemiştir: Negatif, sorunsal bir kavram olarak Noumenon, aklın, anlıksal *sezgi*'nin bir nesnesidir; Kant, bundan başka, bir de duyusal–olmayan bir gözlemenin nesnesi olarak pozitif bir Noumenon kavramından sözetmiştir. Bu anlamda, Noumenon, insana açık değildir, çünkü Kant'a göre, gözleyiş ancak duyusal olabilir.

Nüfus Bir bütün olarak insanlık, bir grup ülke, tek tek ülkeler, ülkelerin çeşitli bölgesel altyöreleri, özel yerleşimler gibi, belli toplumsal topluluklar içinde yaşayan insanların bütün sayısı. Nüfus, felsefi–sosyolojik terimler içinde, toplumsal üretimin öznesi olduğu kadar, nesnesi olarak da görülür. Ekonomi politikte, Nüfus, emek gücünün kaynağı ve tüketimin öznesidir; demografide, büyüklükleri, yaş ve cinsiyetleriyle birbirinden ayrılan bütün insan kuşaklarıdır; democoğrafyada, aynı kuşakların belli bir bölgede yerleşimleri ve o bölgede konaklamalarıdır. Nüfus gelişmesi, bütün bu bilimlerde başlıca sorun olarak görülür. İnsan gücü bakımından ulusal ekonominin gereksinimleri ile nüfus büyüklüğü arasındaki kopukluk ve nüfusun ürün ve hizmet gereksinimleri ile gereksinimleri karşılama olanakları arasındaki dengesizlik, ekonomik bir kategori ve toplumsal sorunların bir kaynağı olarak Nüfus'un gelişmesindeki çelişkilerin nedenini oluşturur. Nüfus'un her *üretim tarzı*'na karşılık veren kendi öz-

gül yasaları vardır. Örneğin, kapitalist toplumda işsizler ordusunun (yedek emekçi nüfusun) varolması sonucu, oldukça yüksek bir nüfus görülür. Sosyalist nüfus yasası, tam istihdam sistemi'nin korunmasında ve insangücü kaynaklarının akıllıca kullanılmasında görülür. Sosyalist toplumda, Nüfus politikası, toplumun her üyesinin yaptığı işin gitgide daha ilginç, yaratıcı ve çokyönlü iş haline gelmesini sağlayacak ekonomik sonuçların alınmasını hedefler.

Nyaya Ortodoks bir Hint felsefesi sistemi. Mantık ve epistemoloji, Nyaya öğretisinde özellikle büyük bir rol oynamıştır. Nyaya'nın kökenleri eski mithos kahramanı Gotama adına bağlanır. *Nyaya sutra*'ların izine Z.S. ikinci yüzyılda rastlanmıştır. Nyaya öğretisine *göre, maddi bir evren*, bütün nesneleri oluşturan atom bileşimlerinden ortaya çıkar. Bundan başka, Evren'de sonsuz sayıda ruh varolur. Tanrı İşvara'nın yüce tini, ruhları ve atomları değil, ama atomların *bileşimlerini yaratır, ruhları* atomlara bağlar ya da ruhları atomlardan çözer. Eski Yunan'dakinden farklı bir *kıyas* kuramı Hindistan'da ilk kez Nyaya içinde geliştirilmiştir. Kıyasın beş öğesi şunlardır: Öncül, tanıt, çizim, tanıtın uygulanması ve sonuç. Nyaya, dört tarz bilgi tanır: Duyum, çıkarsama, benzeştirim, öbür insan ve kitapların tanıklığı. Nyaya, ayrıca, ana bilgi kategorilerinin ayrıntılı bir sınıflandırmasını olduğu kadar, bilginin nesnesinin de bir sınıflandırmasını yapmıştır. Nyaya felsefesi erken Ortaçağ'da boy atmıştır.

O

Occamlı William (1285–1345) Ortaçağ İngiliz teologu, iskolastik filozof, *nominalizm*'in önde gelen temsilcisi. Oxford Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Occamlı William, dinden sapmışlıkla suçlanmış, hapisteyken Bavyera'ya kaçmıştır. Occamlı William, Katolik Kilisesi'nin ve papalığın dünya egemenliği savlarına karşı mücadele eden laik feodal beylerin bir ideologu olmuştur. *Thomascılık*'a iskolastik karşı çıkışın bir önderi olan *Duns Scotus* yanısıra, Occamlı William da, Tanrı'nın varlığının ve öbür dinsel dogmaların akıl yoluyla tanıtlanamayacağını, yalnızca inanca dayandığını öne sürmüştür. Bu nedenle de, felsefe, teolojiden kurtulmalıydı.

Ogaryov, Nikolay Platonoviç (1813–1877) Rus devrimci demokrat, filozof, yayımcı ve şair. Ogaryov, *Herzen*'le birlikte toprak köleleğine, Ortodoks Kilisesi'nin gerici ideolojisine, otokrasiye ve resmi milliyetçiliğe, toprak ağalarının ve burjuvazinin liberalizmine karşı çıkmıştır. Ogaryov'un Herzen ile gençlikte başlayan ideolojik işbirliği, yaşamlarının sonuna kadar sürmüştür. Moskova Üniversitesi öğrencileri olarak Herzen ile Ogaryov, siyasal literatürü inceleyen gizli bir çevre kurmuşlardı. 1834'te, Ogaryov ve Herzen, çevrenin öbür üyeleriyle birlikte tutuklanmışlar, dokuz ay hasipte yattıktan sonra, sürgüne gönderilmişlerdir. Herzen Vyatka'ya, Ogaryov da Penza'ya sürülmüştür. 1850'de, Ogaryov ikinci kez tutuklanmış, 1856'da yurtdışına göçmüş; Herzen ile birlikte, *Polyarnaya Zvezda* (Kutup Yıldızı), *Kolokol* (Çan), *Obşçeye Veçe* (Genel Meclis), *Russkaya Potayonnaya Literatura* (Rus Gizli Edebiyatı) gibi Rus devrimci dergilerinin yayınını örgütlemiştir. Ogaryov ve Herzen, Rus köylü ütopyacı sosyalizminin, Narodizm'in kurucularıdırlar. Ogaryov ve Herzen'in komünal sosyalizm kuramı, büyük toprak ağalığının kaldırılması ve toprak sahiplerinin yönetiminin devrilmesi için çaba gösteren köylü kitlelerin devrimci isteklerini dile getirir. Ogaryov, 1860'larda, *Zemlya i Volga* (Toprak ve Özgürlük) adlı bir yeraltı devrimci örgütünün de kurucularındandır. 1840'tan önceleri, Ogaryov, idealist konuma bağlı kalmıştır. 19. yüzyılda doğa bilimlerinde elde edilen başarıların bilgisi kadar, Fransız maddeciliği ile Feuerbach felsefesi de, Ogaryov'un felsefi maddeciliği ve tanrıtanımazlığı benimsemesine olanak sağlamıştır. Ogaryov, *antropolojizm*'e saygı göstermiş, ancak Feuerbach felsefesinin kurgusal karakteri kendisini doyurmamıştır. Herzen'le birlikte *Hegel*'in felsefesini, özellikle de diyalektiğini eleştirel biçimde özümlemiş, ondan devrimci sonuçlar çıkararak, Rusya'daki bir devrimi haklı göstermede yararlanmıştır. Ogaryov, bilincin kökeni ve gelişmesi, mutlak hakikat ile görece hakikat arasındaki ilinti sorunlarının yanısıra, doğanın ve toplumun gelişmesindeki çelişkilerle ilgili

sorunlar üstüne de birçok derin düşünceler dile getirmiştir. Ogaryov, maddeci estetik ilkelerini işlemiş, sanatın toplumsal rolünü ve *sanatta halka yakınlık*'ı vurgulayarak, yoğun düşünce ve içeriği savunmuş, idealist «saf sanat» kuramını kararlı biçimde reddetmiştir. Ogaryov, Rus Sosyal Demokrasisi'nin öncüllerinden biridir. Başlıca yapıtları: *Rus Sorunu* (1856), *Köylülüğün Kurtuluşu Üstüne* (1858), *Bazı Sorunların Açığa Çıkarılması* (1862/64).

Olanak ve Gerçeklik Maddi dünyanın gelişmesini yansıtan kategoriler. Olanak, varolan fenomenlerin gelişmesindeki nesnel eğilimleri, bu eğilimlerin kendilerini göstermeleri için gerekli koşulların var oluşunu, ya da en azından kendilerini göstermelerinin önüne geçen koşulların yokluğunu dile getirir. Gerçeklik, Olanak'ın gerçekleşmesinin bir sonucu olarak somut olarak varolan herhangi nesnel bir şeyi (nesneyi, koşulu, durumu) anlatır. Olanak'ın Gerçeklik'e dönmesi, nesnel dünyada fenomenler arasındaki nedensel bağlara dayanır. Gerçek Olanak ile soyut Olanak arasında bir ayrım yapılır. Soyut (ya da biçimsel) Olanak, birtakım fenomenlerin ortaya çıkışına yol açacak koşulların yokluğunu olduğu kadar, bunların ortaya çıkışına engel olacak koşulların yokluğunu da dile getirir. Ayrıca, bir fenomenin gelişmesinde kendini güçsüz biçimde ortaya koyan bir eğilimi de gösterir. Gerçek Olanak, Olanak'ın Gerçeklik'e döneceği birtakım zorunlu koşulların varoluşu anlamına gelir. Bazı durumlarda, soyut Olanak, gerçek Olanak haline gelebileceği gibi, bunun tersi de olabilir. Bunlar arasındaki nitel ilişki, fenomenlerin kendini göstermesinin olanaklılık derecesinde dile gelir (bak. *Olasılık Kuramı*). Gerçek Olanaklar'a izin verilmesi, bunların bazısının Gerçeklik'e döndürecek adımlar atılması, istenmeyen Olanaklar'ın gerçekleşmesi, hatta kendini göstermesi tehlikesinin ortadan kaldırılması, insan etkinliğinin önemli bir görevini oluşturur. Bu gibi bir etkinlik, Olanak'ın, özellikle de Olanak'ın *zorunluluk* ve *rastlantı* ile ilişkisinin kuramsal olarak çözümlenmesiyle ileriye doğru götürülebilir. Olanak, ancak birtakım fenomenlerin varolması için bütün koşulların ortaya çıkması ya da çıkmış olması halinde gerçeklik haline gelir. Bu koşullar daha çoğalıp, daha özsel hale geldikçe, Olanak da daha gerçek olmaya başlar. Nitekim, meta üretiminde ekonomik bir bunalım Olanak'ı, meta değişimi ediminin kendisinde yatar. Ancak bu Olanak'ın gerçeklik'e dönmesi, basit meta üretimi çerçevesi içinde yer almayan bir dizi koşulu ve ilişkiyi gerektirir. Bunlar, gelişmiş kapitalist toplumda ortaya çıkar, ondan sonra da üretimde bunalım ve gerilemeler kaçınılmaz hale gelir. Doğadaki birtakım malzemeyi ve güçleri biraraya getirerek, insan, (birtakım fenomenlerin ortaya çıkışı için gerekli bir dizi koşulu yerine getirerek) istediği fenomenleri var edebileceği gibi, (bunların varolma nedenlerini ortadan kaldırarak) istemediği fenomenleri de kaldırabilir. Bu gibi bir etkinlik, dünyanın kendi nesnel yasalarıyla sınırlı olup, bu yasalarla uygunluk içinde gelişir. Aynı şey, toplumsal yaşam için de geçerlidir. Örneğin, komünist toplumun kurulması, insanlar bunun için bilinçli olarak çaba göstermedikçe olanaksız olduğu gibi, bu etkinliğin de toplumsal gelişmenin nesnel yasalarıyla tutarlılık göstermesi gerekir.

Okültizm Bilimsel araştırmaların ötesinde doğaüstü fenomen ve güçlerin varolduğunu kabul eden ve bunlarla karşılıklı etkileşime girmek için (*büyü*, ispiritizma vb.) «pratik» yöntemleri ele alan öğretileri göstermek için kullanılan terim. Eski zamanlarda (örneğin, Kaldeliler ile Hindularda) ve ortaçağda, doğa ve insanla ilgili bütün öbür aldatıcı anlayışlar gibi, Okültizm de düşük bir toplumsal–ekonomik ve bilimsel gelişme düzeyinin kendi bir sonucu ol-

muştur (Okültüzim'e *R. Bacon*'ın, *Lully*'nin, *Paracel sus*'un yapıtlarında rastlarız). Daha sonraları, Okültizm, maddeci dünyagörüşü ile mücadele etmenin bir aracı haline gelmiştir. *Teosofi*'de, okült düşünceler, Okültizm'in deneye dayalı sağın bir bilim olduğunu öne süren Rudolf Steiner tarafından üstelenerek yayılmak istenmiştir (*«Die Geheimwissenschaft im Umriss»*–*«Anaçizgileriyle Gizilbilim»*–1910). Gerçekte, Okültizm'in bazı postulaları doğa bilimleri terimleri içinde dile getirilmiş olmakla birlikte, bunlarda bilimsel hiçbir şeye rastlanmaz. Bugün için, birçok kapitalist ülkede, okült dernekler yer aldığı gibi, okült yazın da oldukça yaygındır.

Olasılık Kuramı Geniş çapta seyrek olayların, birtakım koşullarda kendini yineleyen rastgele olayların bilgisi. Geniş çapta seyrek olaylar, tikel özellikler yerine, bu özelliklerin eşdeğerde görülmesini sağlayan en genel özelliklerin gözönünde tutulması sonunda soyutlanarak geniş çapta doğa ve toplum fenomenlerine uygulanabilirler. Nitekim, bir sistemin termodinamik özellikleri için diyelim ısı için önemli olan, moleküllerin tek tek «davranış»ları değil, moleküllerin dağılım hızıdır; erkek doğumunun dişi doğumuna oranı birçok biyolojik cins özellikleri için önemlidir vb. Olasılık Kuramı, geniş çapta seyrek olayların temel özelliklerini bunların matematiksel modellerini kurarak ve bunları matematiksel nesneler gibi ele alarak inceler. Geniş çapta seyrek olayların olasılığı, Olasılık Kuramı'nın ele aldığı ana temel özellik olup, değişmez bir sayıyla betimlenebilir olması gerekir. Örneğin, önce incelenen geniş çapta seyrek olay tipinde yapılan n/m deneyi sayısının, daha sonra da istenilen tip olayda yapılan m deneyi sayısının sayılabilmesinde durum budur (bu birincisinde deneye, yani paranın havaya atılışına rastgele denir, ikincisinde istenilen tip ise, örneğin, turanın gelmesidir). Daha sonra, olasılık hesabının bir sonucu olarak, geniş çapta seyrek olaylarda görülen sıklık, bu sayısal özellikler içinde gruplandırılır. Böylece, olasılığını sayısal olarak dile getirebilme olanağını, burda yatan en önemli özellik olarak Büyük Sayılar Yasası'nı metamatik terimleri içinde betimleme olanağı doğar; bu yasaya göre, büyük sayıda rastgele olaylar raslantıdan uzakta sonuçlara yol açarlar. Bunu (daha az bir geniş çapta seyrek olay sınıfı için geçerli olarak); ilk gösteren J. Bernoulli olmuş; daha sonra birçok bilimadamı bu sınıfı kendi yaptıkları araştırmalara uzandırmışlardır. Olasılık Kuramı, istatistiksel bir doğası olan rastgele fenomenlerin nesnel yasasının bulgulanmasına olanak verir. Olasılıksal olayların araştırılması, düzenlilik kavramına olduğu kadar, *zorunluluk ile rastlantı* arasındaki ilinti sorununa da inilmesi için geniş bir bakış açısı getirir. Herhangi bir olayın olasılığı, Olasılık Kuramı'nda öznelci görüşlere bağlananların düşündüğü gibi, bizim gözlemlerimizin bir sonucu olmayıp o olayın kendi bir özelliğidir. Olasılık, yalnızca geniş çapta seyrek olaya ilişkin bir özellik değildir. Başka olasılıklar da, örneğin *olasılı mantık*'ta incelenmektedir. Olasılık Kuramı'nda gelişmesinde son derece önemli bir rol S. N. Bernstein, A. N. Kolmogorov, A. Y. Kniçin gibi Sovyet matematikçilerince oynanmıştır.

Olgu Nesnel Olgular ile bilimsel Olgular arasında bir ayrım yapılır. Nesnel bir Olgu, insanın pratik etkinliğinin ya da bilgisinin nesnesi olan bir olay, fenomen ya da gerçeklik kesitidir. Bilimsel bir Olgu ise, insan bilincinde nesnel bir Olgu'nun yansımasıdır, yani kesin bir dil içinde betimlenmesidir. Bilimsel Olgular, kuramsal kurulmaların ayrılmaz temelidirler. Tek bir fenomen ya da olay olarak, Olgu, ister istemez, çeşitli bağıntılar yoluyla öbür Olgular'a bağlıdır. Bu nedenle, bilimsel bilgi, bütün karşılıklı ilişki ve bağıntıları için de, Olguların

olduğunca tam bir tablosunu çizmelidir. Bilimsel Olgular'ın toplamı, *bilimsel bir betimleme*'yi oluşturur. Bilimsel bir Olgu, dile getirildiği *dilden, dolayısıyla kavramların* formüllendirildiği terimlerden ayrılamaz. *Hume*'den ve *ampirio–kritisizm*'den *yeni–pozitivizm*'e kadar, Olgu'nun idealistçe yorumu, Olgular'ı yalnızca insanın duyumlarında varolan bir şeymiş gibi ele alır. Bu anlayışa göre, dünya, birbirine özne yoluyla bağlanan duyu deneyimi öğelerinin, birbirinden kopuk «atomcu olgular»ın bir toplamı olarak görülür.

Olminski (Aleksandrov), Mihail Stepanoviç (1863–1933) Rus devrimci, Marxçı tarihçi ve yazar. 1898'de işçi çevrelerinde devrimci propaganda yüzünden tutuklanarak sürgüne gönderilen Olminski, sürgünde *Narodizm*'i bırakarak Marxçılığı benimsemiştir. Olminski'nin yazıları Marxçı düşüncelerin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Bir tarihçi olarak, Olminski, ilgisini devlet sorununa çevirmiş, devletin sınıflarüstü olduğuna ilişkin burjuva kuramları eleştirmiştir (*Rusya Tarihinde Devlet, Bürokrasi ve Mutlakçılık,* 1910). Estetik ve edebiyat eleştirisi alanında Marxçı bir yazar olarak, Olminski, sanatta hümanist ve sivil gelenekleri savunmuş, çöküşmeye karşı çıkmıştır (*Sçedrinci Sözlük,* 1897'de hapiste yazılmıştır; *Çağdaşlarının Gözüyle Bir Ütopyacı Sosyalist,* 1906; *Estetiği Aşarken,* 1911).

Olumsuzlama 1) Maddeci diyalektikte Olumsuzlama gelişmenin zorunlu bir anı, şeylerin nitel değişiminin bir koşulu olarak görülür (bak. *Olumsuzlamanın Olumsuzlanması Yasası*). 2) Bir mantık işlemi; bu işlemin yardımıyla verili bir önermeden yeni bir önerme çıkarsanır (ilk önermenin olumsuzlanması). İlk önerme doğru ise, Olumsuzlama'sı yanlıştır; ya da tam tersi.

Olumsuzlamanın Olumsuzlanması Yasası Diyalektiğin ilk kez *Hegel*'in ideaalist *sistemi içinde formüllendirilmiş temel bir* yasası. Olumsuzlamanın Olumsuzlanması Yasası, gelişmede *süreklilik*'i, yeni olanın eski olan ile bağıntısını, daha alt basamaktaki bazı temel özelliklerin daha yüksek bir gelişme basamağında yinelenmesini dile getirir, gelişmenin ilerici özelliğini tanıtlar. Diyalektikte Olumsuzlama kavramı, bir nesnenin bir başkaya dönüşmesi ve daha önceki nesnenin o anda «safdışı kalması» anlamına gelir. Ancak, bu «safdışı kalma», daha ileriye doğru gelişmeye ışık tutar ve pozitif içeriği kendinde koruyuşuyla daha önceki basamaklarla bir bağ kurulmasına yardım eder. Diyalektik Olumsuzlama, bir *fenomenin* kendi iç yasalarınca ortaya çıkar ve bir kendini–olumsuzlama olarak kendini ortaya koyar. Gelişmenin çifte olumsuzlamada (olumsuzlamanın olumsuzlanmasında) dile gelen kendine özgü özelliği, diyalektik olumsuzlamanın kendi özünden ileri gelir. Bir nesnenin kendinden gelişimi, kendi iç çelişkilerinden (bak. *Karşıtların Birliği ve Çatışması Yasası*), kendi olumsuzlanışı kendi içinde barındırmasından doğar. Çelişki, nesnenin (ve bilmenin) kendi hareketiyle çözüme uğrar; buysa, iki antitezle ilintisi içinde, «üçüncü» bir olumsuzlamanın ortaya çıkması demektir. İki antitez de birbirlerini yalnızca dışlamakta kalmayıp aynı zamanda birbirlerine geçiştikçe, «üçüncü » olumsuzlama kendini koruyucu bir etken olarak gösterir (bak. *Aşma*). Nesnenin ortaya çıkmasına neden olan koşullar ve öngerekler nesne geliştikçe ortadan kalkmaz, onun tarafından yeniden üretilir. Düşünmede de, böyle bir şey, olumsuzlamanın olumsuzlanması yoluyla, daha önce elde edilmiş hakikatlerin kuramın yeni basamağında daha iyi anlaşılması yoluyla dile getirilir. Diyalektik, *mantık ve epistemolojinin birliği ilkesi,* ancak pratik ve kuramsal etkinlik olarak Olumsuzlamanın Olumsuzlanması Yasası yoluyla evrensel olarak yorumlanabilir. İn-

san ilişkilerinin dış dünyayla temelini pratik (bak. *Teori ve Pratik*) oluşturduğundan, kuramsal (bilisel) ilişkiyı de belirleyen pratiğin kendine özgü özellikledir. Bu ilişki, gelişen nesnenin yeniden üretiminin ancak nesneyi bilmenin tarihi yoluyla, biribirini diyalektik olarak olumsuzlayan kuramlar ve kavramlar yoluyla oluşur. Genel bilginin gelişimi ve bir kuramın başka bir kuram tarafından olumsuzlanması bu hareket içinde yer alır. Bu da maddi dünyada hareket yasalarının hareketin bir halinin başka bir hali tarafından olumsuzlanması olduğunu gösterir. Böyle bir şey, olumsuzlanan basamağın safdışı kalmadığını, ancak geriye çekilip dönüşüme uğradığını gösterir. Nesneye herhangi bir tekyanlı yaklaşım, ister istemez, olumsuzlama süreci içinde korunan sürekli bir şeyi açığa çıkaracaktır. Onun için, bilimsel kuramın gelişmesi ancak geri çevrilen bilginin olumlu içeriğinin yeni kuramda korunması halinde olanaklıdır. Doğa biliminde eski kuram ile yeni kuram arasındaki bu ilişki, nesnel dünyanın diyalektiğini açığa çıkacak biçimde, *uygunluk ilkesi* içinde dile gelir. Bu nedenle, Olumsuzlamanın Olumsuzlanması Yasası, hem bir bilme yasasıdır, hem de nesnel dünyanın bir yasası.

Oluş bak. Genesis

Oluşma Şeylerin ve fenomenlerin kendiliğinden değişime uğrama yeteneğini, başka şeylere ve fenomenlere sürekli değişme ve dönüşmelerini dile getiren bir felsefi kategori. Oluşma anlayışının klasik temsilcisi *Herakleitos* olmuştur. Herakleitos'un gerçeklik anlayışı; «her şey akış halindedir» formülü içinde özetlenebilir. Oluşma kategorisi, diyalektik dünyagörüşüne ayrılmaz biçimde bağlı olup, herhangi bir şey ya da fenomenin varlık olma varlıkolmama karşıtlığının bir birliği olduğu görüşüne dayanır; basit nicel artış ve azalış olarak doğuş ve gelişmeyle ilgili metafizik düşünceyle kesin bir bağdaşmazlık taşır.

Onanmış Önerme Mantıkta, olduğu gibi alınan ya da öyle kabul edilen bir şey, öncel bir sanı (bir kıyas öncülü). Ana öncüldeki koşullu önermelerin sayısına bağlı olarak, Onanmış Önerme, bir *ikilem,* üçlem ya da çoklem halini alır. En bilinen Onanmış Önerme biçimi, iki *seçenek* arasında seçim yapmayı içeren ikilemdir.

Ontoloji 1) Marxçılık–öncesi felsefede ya da «Birinci felsefe»de, Ontoloji, genel olarak varlık öğretisidir. Bu anlamda, Ontoloji, metafizik'le eşdeğer, varlığa ilişkin kurgusal bir genel tanımlar sistemidir. Geç ortaçağda, Katolik filozoflar, Aristotelesci metafizik düşüncesinden yararlanarak, dinin hakikatlerinin felsefi tanıtı yerine geçecek bir varlık öğretisi kurmuşlardır. Bu eğilim, *Aquionolu Thomas*'ın felsefi–teolojik sisteminde sonuna kadar götürülmüştür. 16. yüzyıldan sonra, Ontoloji, metafiziğin özel bir kesimi olarak, varolan bütün şeylerin duyularüstü, maddi–olmayan yapısının öğretisi olarak anlaşılmıştır. Ontoloji terimi, Alman filozof Rudolf Goclenius tarafından ortaya atılmıştır (1613). Ontoloji düşüncesi, *Wolff*'un felsefesinde en son biçimini alır; burada, özgül bilimlerin içeriğiyle bütün bağıntısı kesilmiş bir Ontoloji daha çok (varlık, olanak ve gerçeklik, nitelik ve nicelik, neden ve etki vb.) kendi kavramlarının soyut bir biçimde çözümlenmesi yoluyla kurulmuştur. Buna karşıt bir eğilime, *Hobbes, Spinoza* ve *Locke* ile Fransız 18. yüzyıl maddecilerin öğretilerinde rastlanır; bu öğretilerin deneysel bilimlere dayanan pozitif içeriği, en yüksek düzeyden bir felsefi konu olarak, epistemolojiden ve mantıktan yalıtılmış «Birinci Felsefe» olarak Ontoloji kavramına nesnel açıdan yukardan bakar. Alman klasik idealistlerinin (*Kant, Hegel* vb.), Ontoloji eleştirisi düalist olmuştur: Bir yandan, Ontoloji'nin anlamsız ve totolojik olduğu ortaya sürülmüş; öte yandan, geti-

rilen eleştiri yeni, daha yetkin bir Ontoloji (metafizik) isteğiyle, Ontoloji'nin yerine transsendental idealizmin (bak. *Kant, Schelling*) ya da mantığın (bak. *Hegel*) konması isteğiyle son bulmuştur. Hegel'in sistemi, *idealist bir biçim altında, Ontoloji* (diyalektik), mantık ve bilgi kuramının birliği düşüncesine yaklaşır; kurgusal felsefi kurulmalar çerçevesinden çıkılarak dünyanın gerçek pozitif bilgisine geçilmesinin yolunu gösterir. 2) Nesnel idealist bir zemin üzerinde «yeni ontoloji» kurma çabalarına 20. yüzyılda öznel idealist eğilimlerin yaygınlaşmasına bir tepki olarak rastlanmıştır (bak. *Yeni-Kantçılık; Pozitivizm*). (*Husserl*'in «transsendental ontoloji»si, N. *Hartmann*'ın «temel ontoloji»si vb.) yeni ontolojik öğretilerde, Ontoloji, duyularüstü ve akılüstü sezginin yardımıyla kavranan bir genel kavramlar sistemi olarak görülür. «Yeni ontoloji» düşüncesi, Aristotoles'den gelen «geleneksel» Ontoloji'yi Kantçı transsendental felsefeyle bireştirmeye ve kendi ontoloji'lerini diyalektik maddeci felsefenin karşısına çıkarmaya çalışan birtakım Katolik filozoflarca güdülmektedir. 3) Marxçı felsefede, «ontoloji» terimi sistemsel bir biçimde kullanılmaz; bazı durumlarda, en genel varlık yasalarına ilişkin bir öğreti anlamında kullanılır.

Onur Bireyin kendi toplumsal öneminin kendi farkına varmışlığını olduğu kadar, bu önemin toplumca kabulünü de dile getiren ahlak bilinciyle ilgili bir kavram ve etik kategorisi. Gerek kendi içeriği, gerek kendi içeriğinde yansımasını bulan ahlaksal tavır açısından, Onur kavramı ile *özsaygı* kavramı arasında bir benzerlik yer alır. Bireyin kendine tavrını olduğu kadar, toplumun da bireye tavrını göstermesinin bir biçimi olarak Onur da, özsaygı gibi, insanın kendi davranışını ve kendi çevresindeki insanlarca değerlendirilişini denetler. Ancak, özsaygıya benzemez olarak, Onur, bütün insanların ahlakça eşitliği ilkesinden çok, (kişinin sınıfına, ulusallığına, mesleki ününe bağlı olarak) insanların farklı değerlendirilmesinden yola çıkar. Bu değerlendirmenin ve insandan beklenenlerin ölçütü, insan Onur'una bağlı olarak, tarihsel bir evrim gösterir. Sosyalist toplumda, onur, ulusal, mesleki, belli bir dereceye kadar da, (insanın emek girdisine bağlı olarak) sınıfsal olduğu gibi, kollektif ve bireyseldir de. Bu sonuncusu, insanın öbür insanlara ve topluma somut hizmetleri öncülünde kendi kişisel meziyetlerine dayanır. Hiç kimse kendine özgü ayrıcalıklardan yararlanamaz; başka ülke ve meslekten kişilere yukarıdan bakmaya yönelik tavırlar ise mahkûm edilmiştir. (Bazı toplumsal zümrelere, kesim ve ve topluluklara tanınmış özgülükler, züppelik, herhangi kendini beğenmişlik vb.) eski Onur kalıntılarının ortadan silinmesi, insan ilişkilerine komünist ahlakın yerleşmesinin bir parçasını oluşturur.

«Organik Büyüme» Kuramı *Tümdünyasal sorunlar*'ı çözmek için getirilmiş bir model, «dünya sistemi»nin gelişmesiyle ilgili bir anlayış. Bu anlayış, M. Messaroviç ile E. Pestel'in *Roma Klübü*'ne verdikleri «İnsanlık Dönümnoktasında» başlıklı ikinci raporlarında (1974) ileri sürülmüştür. Adı geçen yazarlar, bu terimi, bir organizmanın çeşitli yanlarının özel işlevleri ile bunların karşılıklı bağımlılığını gösteren bir biçimde, bir organizmanın büyümesiyle (daha doğrusu gelişmesiyle) bir benzeşim yaparak, «dünya sistemi»ndeki büyümeye uygulamaktadırlar. Bu yazarlara göre, böyle bir yaklaşımı zorunlu kılan bunalım durumları şunlardır: Tümdünyayı kaplayan yüksek nüfus bunalımı, ekolojik bunalım, yiyecek, enerji ve hammadde bunalımları, vb. toplumsal–ekonomik ve siyasal sistemler arasındaki ayrımları gözönüne almaksızın, ulusal devletleri de içine katarak, dünyanın çeşitli bölge ve kesimlerden oluştuğunu postulalaştırır. Sınıfsal ayrımlara yukardan

bakan ve açıkça soyut olan bu yaklaşım, bu sorunların herhangi bir bilimsel çözümünde esas olan toplumsal–ekonomik, siyasal ve ideolojik etkenleri görmezlikten gelmekte, insanlığın istenen hedeflere ulaşmasına yardımcı olacak etkili yolların çok uzağına düştüğü için gerçekçi olmamaktadır.

Organik Toplum Kuramı 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, insan toplumunu biyolojik bir organizmaya benzeten bir burjuva kuramı. Bu okulun sözcüleri (*Spencer*, A. Schäffle), toplumun yapısı ile bir organizmanın yapısının benzerlik gösterdiğini düşünüyorlardı. Nitekim, bunun sonucu olarak, sınıfsal eşitsizlik ile burjuva toplumun daha başkaca özelilikleri, doğal ve kaçınılmaz olarak görülüyordu.

Organik ve Mekanik Sistem Karmaşık nesneleri anlamanın ve kuramsal olarak yeniden üretmenin iki yolu. Ancak tam görülen bir nesne mekanik bir sistem olarak alınabilir. Bu gibi bir sistemin araştırılması, metafizik düşünme tarzının (bak. *Metafizik*), bir özelliği olup, doğa ve toplum bilimlerinin erken evrelerinde görülmüştür (karmaşık hareket biçimlerinin mekân içinde mekanik harekete indirgenişi, insanı bir makine olarak gören anlayış–La Mettrie vb.). Ancak, 19. yüzyılın başlarında, kendinden gelişen sistemler (Organik Sistemler) olarak doğal ve toplumsal felsefe (Hegel), doğa bilimlerinde (bak. *Darwin*) ve toplum bilimlerinde nesnelere tarihsel bir yaklaşım gereksinimi olduğu inancı görülmeye başlamıştır. Marx, (örneğin, kapitalist üretim tarzı kategorisi gibi) bu sistemleri incelemek için gerekli kategorilerin üstünde durarak ele almıştır. Organik Sistem'in tarihi ve kendisi, ancak soyuttan somuta inilerek kuramsal olarak yeniden üretilebilir (bak. *Soyut–Olan ve Somut–Olan*; *Tarihsel–Olan ve Mantıksal–Olan*).

Orpheusculer Z. Ö. 8. yüzyılda Eski Yunan'da dinsel bir hareketi izleyenler. Orpheusculuk'un kuruluşu, yarı–efsanevi şair Orpheus adına bağlanır. Yoksul köylülerin ve kölelerin dünyagörüşünü temsil eden Orpheusculuk, aristokrasinin dünyagörüşü olan *mitoloji*'ye karşı olmuştur. Mitolojide, öbür dünyada yaşam, yeryüzündeki yaşamın bir devamı olarak görülüyordu. Oysa, Orpheusculuk, öbür dünyadaki yaşamı mutluluğa, yeryüzündeki yaşamı ise acı çekmeye bağlamaktaydı. Orpheusculer, bedenin günah dolu ve ölümlü olduğunu, ruhun ise saf ve ölümsüz olduğunu söylüyorlardı. Orpheusculuk, mitolojinin bir özelliği olan ruh ile bedenin birliği düşüncesini reddediyor, Tanrı'yı gözlemenin yolunun bilme olarak görüyordu. Orpheusculuk, insanın bir köle, konuşan bir alet düzeyine düşürülmesine bir karşı çıkışı dile getirmekteydi. Bir köle, kendi kurtuluşunu, ruhun efendiye ait olan kendi bedenini terkedişine bağlamaktaydı. Orpheusculuk, yeni çıkan felsefeler üstünde, özellikle de eski Yunan idealizmi üstünde büyük bir etki bırakmış, ancak Z. Ö. 5. yüzyıllarda pozitif içeriğini yitirerek, gizemci törenlere dönmüştür.

Ortaçağ Felsefesi (Batı Avrupa'da, 5. yüzyılda) Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından, (14.–15. yüzyıllarda) erken kapitalist toplum biçimlerinin ortaya çıkışına kadarki süre içinde gelişen feodal toplum felsefesi. Köleci toplumun çöküşünü felsefede bir duraklama izlemiştir. İlkaç felsefi mirası kaybolmuş, Batı Avrupalı bilginlerce 12. yüzyılın ikinci yarısına kadar bilinmeden kalmıştır. Din ise egemen ideoloji haline gelmiştir: Yakın Asya'da, Arabistan'da ve Arapça konuşan ülkelerde Müslümanlık, Avrupa'da iki Hıristiyanlık (Roma Katolikliği ile Doğu Ortodoks Kilisesi). Okul ve eğitim, kilise dogmalarının doğa, dünya ve toplum üstüne bütün kavramların temelini oluşturan kilisenin eline düş-

müştür. 12. yüzyılın ortalarında ruhani ve dini okulların gelişmesi ve (İtalya, İngiltere, Bohemya ve Fransa'da) ilk üniversitelerin kurulması, filozofların dinsel dogmalar için felsefi açıklamalar, hatta doğrulamalar getirmelerine yol açmıştır. Böylece, birkaç yüzyıl boyunca, felsefe, «teolojinin uyruğu» haline gelmiştir. Felsefenin din savunucularının, münkirlere karşı Hıristiyanlığın sözcülüğünü yapanların ve «Kilise Babaları»nın yazılarında oynadığı rol bu olmuştur. Bunların en önde gelenlerinden olan *Ermiş Augustinus*, *Yeni-Platonculuk* öğelerini Hıristiyan felsefi öğretilerine sokmuştur. Johannes Scotus *Erigena* da Ortaçağ Felsefesi'nin ortaya çıkmasında başta gelenler arasında yer almıştır. Dinsel dogmaların ayıklanmasında, ortaçağ filozofları, özel olanın genel olanla, gerçekliğin de genelle ilişkisiyle ilgili karmaşık sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu sorunların ele alınış biçimine bağlı olarak, okul felsefesi adıyla bilinen *iskolastik*, birkaç görüş geliştirmiş, bunlardan en önde gelenleri gerçekçilik (bak. *Gerçekçilik, Ortaçağda*) ile *nominalizm* gibi, iki birbirine karşıt öğreti olmuştur. 12. yüzyılda, - *Abélard*, bu her iki düşünce okulunun da aşırılığına karşı çıkmıştır. 12. yüzyılın ortalarından başlayarak, *Aristoteles*'in başlıca yazıları Latinceye çevrilmiştir. Kilise ilkin bu yazılara düşmanca bakmış, ancak kısa süre sonra Aristotelesci öğreti Hıristiyanlık'ın felsefi temeli olarak kabul edilmiştir. İskolastikler, Aristoteles'in yorumcuları olmuşlardır. Aristotelesci düşünceleri kendi dinsel ve felsefi kavramlarına uyarlamışlar, Aristoteles öğretisindeki gerici yanları dogmalar haline getirmişler (örneğin, yermerkezci sistem, Aristotelesci fizik ilkeleri), bilimde yeninin araştırılmasını geri çevirmişlerdir. 13. yüzyılda iskolastiğin başlıca sözcüleri, *Büyük Albert, Aquionolu Thomas* ve *John Duns Scotus*'tur. Aquinolu Thomas'a kilise tarafından çok yüksek yer verilmiş, hatta dokunulmaz kılınmış, Aquinolu Thomas'ın öğretisi 13. yüzyılın ikinci yarısında kilisenin resmi felsefi öğretisi ilan edilmiştir (bak. *Yeni-Thomascılık*). 13. yüzılın üç iskolastik sistemcisinin önde gelen bir çağdaşı da, feodal toplumun temeline karşı çıkan F. *Bacon* olmuştur. 13. yüzyılda kentlerin sanat ve zanaatın, ticaret ve ticaret yollarının, Haçlı Seferleri yoluyla da Doğu'yla ilişkinin gelişmesi, felsefede, özellikle de *Occam* ile Parisli Occamcılık Okulu'nu izleyenlerin başı çektikleri nominalizmde gelişmelere yol açmıştır. İdeolojik mücadele, iskolastikliğin sınırlarının ötesine de geçmiştir. İskolastiğe karşı bir eğilim de, kilise ile kilise öğretilerinin otoritesine insanın duyuları ile öznel bilincinin altında yer veren *gizemcilik* olmuştur. Feodal toplumun manevi yaşamında, gizemcilik, çoğu zaman, resmi ve yükümsel dogmalara bir karşı çıkma biçimini almış; Tanrı'ya inanan kişinin kendi kişisel tavrı, feodal ideolojinin ve feodal toplumsal sistemin bir eleştirisine, hatta ona karşı mücadeleye dönmüştür. Ancak, gizemciliğin *Bonaventura*'da kişileşen gerici bir kanadı da olmuştur. 13. yüzyılda, *İbni Rüşt*'ün insan ruhunun ölümsüzlüğü ve ortak akıl üstüne öğretilerinden beslenen güçlü bir karşı-iskolastik hareket ortaya çıkmıştır. 12. yüzyılın başlarında dinden sapmalarla, anti-klerikalizmle ve yeni felsefi düşüncelerle mücadele etmek için Dominiken ve Fransisken tarikatları kurulmuştu. Ortaçağ Felsefesi, 13. yüzyılda azçok bir gelişme göstermişse de, bu felsefenin bin yılı aşan gelişmesinin sonuçları, gerek felsefe, gerek bilim açısından çok güçsüz olmuştur. Çünkü, en büyük düşünürler bile hakikatten çok, dini savunma yollarıyla ilgilenmişlerdir. Klerikal ortaçağ toplum yönetimi, bu toplumun gizli saklı sınırlarının ötesine geçmeyi göze alanların girişimlerine ve düşüncelerine ket vurmaktaydı. Ancak yeni, kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışıyla, bilime düşen pratik ve kuramsal görevlerin yeniden gözden geçirilişiyle birlikte, Batı

Avrupa'da en ileri kafaların düşünceleri Ortaçağ Felsefesi'nin bağlarından kendisini yavaş yavaş kurtarabilmiştir.

Orta Düzey (ya da «Orta Ayar») Kuramı Burjuva sosyolojisinde *Merton* (ABD) tarafından ortaya atımış bir kavram. Birçok burjuva sosyolog gibi, Merton da, ampirik sosyolojinin bir çıkmaza girmiş bulunduğunu, genel bir sosyoloji kuramına gereksinim olduğunu düşünmekteydi. Ancak, pozitivizmin bir sözcüsü olarak, Merton, yalnızca doğrudan doğruya duyu verilerine indirgenebilecek genelleştirmeleri kabul eder. Bu nedenle de, Orta Düzey Kuramı'nın kavramları haline gelmiş olan kendi genelleştirmelerini insanların aynı biçimdeki davranışlarını ampirik olarak gözlemlenmesinden türetir. Burada sözkonusu bir durum da, G. Homans (ABD) tarafından geliştirilen küçük gruplar kuramıdır; bu kuram, grup süreçlerini davranış normları ve dürtüleri vb. adlar altında genelleştirmeye çalışır. Sovyet sosyolojisi, pozitivizme yönelik Orta Düzey Kuramı'ndan farklı olarak, doğrudan doğruya genel sosyoloji kuramının, *tarihsel maddecilik*'in ana önermelerine bağlı özel sosyoloji kuramları anlayışını benimseyerek, bu önermeleri (çalışma etkinliğinin toplumsal yapısı, kişilik, manevi yaşam vb.) özel araştırma alanlarına uyarlar.

Ortak Topluluk *İlkel komünal toplum*'un ana ekonomik birimi, üretim araçlarında kamu mülkiyetine, erkekler ile kadınlar, yetişkinler ile de çocuklar arasındaki doğal işbölümüyle birlikte kolektif çalışmaya, kolektif dağılıma ve çalışma ürünlerinin kolektif tüketimine dayanan, kapalı bir oluşum. Ortak Topluluk'un gelişmesi, Ortak Topluluk üyelerinin gördükleri işlerin daha da karmaşıklaşıp çeşitlenmesiyle, (özellikle yeni taş devrinde tarıma ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine geçiş sırasında) çalışma biçimleri ile Ortak Topluluk'ta ailelerin ekonomik bağımsızlıklarının artması arasındaki bağıntının güçlenmesiyle gösterilir. Ortak Topluluk'un ekonomik, ailesel ve dinsel yaşamı, çoğu zaman, ortak ataları olan ve ortak bir aşirete bağlı kan yakınlıklarının güçlenmesiyle belirlenir. Aşiret Ortak Topluluk'unun ilkel Ortak Topluluk'un en yaygın biçimi olması buradan ileri gelir. Dıştan evlenme dolayısıyla, kimi kan yakınlıkları, aşiret içinde ancak geçici olarak kalıyor, evlilikten sonra sona eriyordu. Sürekli kalıcı grup ise kendi eşlerini bağlı oldukları aşiretin dışından buluyorlardı. Aşiret sisteminin temeli ve aşiret örgütünün kökeni olarak iş gören, maddi ve manevi çeşitli yaşam alanlarında bağıntılar, aile bağları ile evlilik ilişkileri temeli üzerinde gelişiyordu. Madeni aletlerin, toplumsal *işbölümü*'nün ve Ortak Topluluklar arasında sürekli ticaretin ortaya çıkmasıyla birlikte, Ortak Topluluk'un zengin ve soylu aileler ile yoksullara, varlıklı aileler ile varlıksız ailelere ayrışma sürecinin yer almaya başlamasıyla birlikte, Ortak Topluluk da yavaş yavaş *kırsal topluluklar* haline gelmeye başlamıştır.

Ortaklaşacılık bak. Kolektivizm.

Ortega Y. Gasset, José (1883–1955) İspanyol filozof; Nietzscheci *yaşam felsefesi* ile *varoluşçuluk* arası bir konumda yer alan bir öznel idealist. Toplumsal sorunlara ilgisini çeviren Ortega y Gasset, *La deshumanizacion del arte* (Sanatta İnsanilikten Çıkma, 1925) ile La rebelion de las masas (Kitlelerin Başkaldırışı, 1919–30) gibi yapıtlarında, «kitle toplumu» kuramını ilk işleyen kişi olmuştur. Ortega y Gasset, *«kitle toplumu»* adını, Batı'da burjuva demokrasisinin soysuzlaşması, toplumsal kurumların bürokratlaşması ve para–mübadele ilişkilerinin insanlar arasındaki her türlü ilişkiye girmesi sonunda ortaya çıkan manevi havayı anlatmak için kullanmıştır. Burada,

herkesin dışardan kendisine yüklenen bir rolü oynamak zorunda kalmış bir oyuncu gibi kendisini hissettiği, kişilerin kendi dışlarında kalan yığının küçücük bir parçası olarak kendilerini gördüğü bir toplumsal bağlar sistemi ortaya çıkmaktadır. Ortega y Gasset, bu manevi durumu «sağ»dan eleştirir. Bu durumun kitlelerin demokratik etkinliklerinin kaçınılmaz sonucu olduğunu düşünür ve çıkış yolunu, Nietzsche'nin «iktidar iradesi» kategorisine benzer bir kategori olan «yaşam itkisi» doğrultusunda seçimde bulunabilecek yeni bir aristokratik azınlığın yaratılmasında görür.

Ortodoksluk Başlıcalıkla Doğu Avrupa, Balkanlar ve Orta Doğu'da yaygınlık kazanmış *Hıristiyanlık*'ın bir kolu. Kendi başına bir eğilim olarak Ortodoksluk, 11. yüzyılda, Doğu Avrupa ile Batı Avrupa'da feodalizmin gelişme biçimleri arasındaki farklılığın bir sonucu olarak son biçimini almıştır. Ortodoksluk'un dogmaca ayrılığı şurdadır: Kutsal Ruh'un yalnızca Tanrı'dan geldiğinin, (Kilise'nin başının değil, ama) bir bütün olarak Kilise'nin yanılmazlığının, dogmaların değişmezliğinin kabulü; cehennemin reddi vb. dinsel tapınma ve kural ayrılıkları arasında da şunlar yer alır: İkonlara tapınma, laik dinadamları için zorunlu evlilik, özel (Bizanssal) bir kilise ilahisi biçimi vb. *Katoliklik*'e benzemez olarak, Ortodoksluk'un tek bir merkezi olmayıp, onbeş bağımsız (kendi başına) Ortodoks kilisesinden oluşur. Tutuculuk, Ortodoksluk'un en yüksek özelliklerindendir. Rus Ortodoksluk'u, otokrasiye bağlılıkla hizmet etmiş, otokrasinin ona bütünlükle bağımlı anadireklerinden biri, olmuştur. Ve Büyük Pedro döneminden 1917'ye kadar devlet mekanizmasının bir parçası olmuştur. Devrimci harekete düşmanca tavır almış olan Rus Ortodoksluk'u, Ekim Devrimi'nden (özellikle de 1930'lar ile 1940'lardan sonra) bu karşı-devrimci politikasını değiştirmiş, Sovyet hükümetine bağlılığın yanında yer almıştır. Ortodoksluk'un ideologları, onu bugünkü koşullara uyarlamaya, Ortodoksluk'un dogma ve kurallarını modernleştirmeye çalışmaktadırlar. Ortodoksluk'un dinsel felsefesinin temsilcileri *Komyakov, Bulgakov* ve *Florenski*'dir.

Osipovski, Timofey Fyodoroviç (1765–1832) Rus maddeci düşünür, matematik profesörü. Osipovski, Kant'ın geometrideki doğruların a priori kökeni üstüne savını eleştirmiştir. Bütününde, Osipovski'nin görüşleri, metafizik mekanik maddeciliğin ötesine geçememiştir. *Descartes*'ın düşüncelerinin etkisiyle, matematiğin rolünü abartmış, bilmede çözümleyici yöntemin önemini gereğinden çok büyütmüştür. Osipovski, *gizemcilik*'le etkin bir biçimde mücadele etmiş, bilimde eğitimin rolüne yüksek değer vermiştir. Ancak, din üstüne görüşlerinde, *deizm*'e bağlı biri olarak kalmıştır. Başlıca felsefi yapıtları: *Zaman ve Mekân Üstüne* (1807); *Kant'ın Dinamik Sistemi Üstüne Konuşma* (1813).

Otomasyon Üretim, yönetim vb. toplumsal yönden gereksinim duyulan süreçlerin insanın doğrudan katılımı olmaksızın yürümesi. Otomasyon, teknolojinin gelişmesinin en son aşaması olup, otomatik makine alet hatlarının (1920'lerde) ortaya çıkışında görülmüş; bunu (1950'lerden sonra) modern bilgisayar ve kontrol makineleri kullanan otomatik işyeri ve fabrikalar izlemiştir. Otomasyon, yol gösterici bir işlevde olup, (ayarlama, programlama, ham malzeme sağlama, onarma vb.) makinenin çalışışı üstünde denetimde bulunacak insan öğesini dışarda bırakmaz. Ancak Otomasyon geliştikçe makineler de bu işlevleri gitgide kendileri görür duruma gelirler. Otomasyon, emeğin üretkenliğinde ve ürün çıktısında bir artışa, maliyette azalmaya, kalitede yükselmeye yol açar. (Atom enerjisi mühendisliğinde, uzay araştırmasında vb.) birtakım süreçler üstünde denetim ku-

rulması, ancak otomatik biçimde sağlanabilir. Sanayide yoğun Otomasyon'un önemli ekonomik, siyasal ve kültürel sonuçları vardır. Bunlar farklı toplumsal sistemlerde farklılıklar gösterir. Kapitalizmde Otomasyon kitlesel işsizliğe, işçilerin daha az beceri ve daha az ücret isteyen işlere aktarılmasına yol açar; ekonomik sarsıntı ve bunalımları arttırarak, burjuva toplumdaki çelişkileri derinleştirir. Sosyalizm ve komünizmde, Otomasyon'un insanın işini hafifletmeye, tüketim ürünlerinde bollaşmaya hizmet etmesi ve yaşam standartları ile kültürün yükselmesine, çalışmanın insanın başlıca zorunluluğu haline gelmesine yol açması gerekir. Üretim süreçlerinde otomasyon, komünizmin maddi ve teknik temelinin yaratılmasının temel bir koşuludur.

Otomat İnsanın doğrudan katılımı olmadan (teknolojik bir işlem, üretim denetim vb.) birtakım süreç, eylem ya da işlemi yürüten herhangi bir teknik araç. En basit Otomatlar ilkçağda bilinmekteydi. Otomatik makine aletleri, 19. ve 20. yüzyıllarda yaygınlaşmıştır. *Feedback*'i olan ve değişik koşullar altında bir süreci yerine getiren Otomatlar, son dönemlerde geliştirilmiştir. *Sibernetik*'in ve elektronik bilgisayarların gelişmesi, optimal koşullarda bir süreci yerine getiren Otomatlar'ın üretilmesine yol açmıştır. Modern Otomatlar'ın gelişmesi, bunların yalnızca insanın kol gücünün yerini alabileceğini değil, ama insan beyninin birtakım işlevlerinin yerini de alabileceğini göstermiştir (örneğin, eylemlerin artardalığının ve yönünün seçimi, karmaşık hesap ve mantık sonuçlamalarının yapılması, bildirişim «hafıza»sı, deney toplama, «öğrenme» vb.) Böyle bir şey, zihinsel iş görmede bazı yan ve süreçlerin otomatikleştirilmesi için geniş alan açmaktadır. Somut Otomatların teknik özelliklerinden soyutlaşma, «soyut» Otomat kavramına götürür. Sibernetik kuramı ile *matematiksel mantık* çevresinde ortaya konan «soyut otomat» kuramı, bildirişimin yerleştirildiği girdileri ve süreçlendirilmiş bildirişim için bazı çıktıları olan idealleştirilmiş araçları inceler. Süreçlendirilmiş bildirişim, belli bir «soyut» otomat'ın durumuna bağlıdır. Gerçek bir Otomat'ta olduğu gibi, «soyut» bir Otomat'ta da, bu durumlar ancak sonlu sayıda olabilir, yani bu Otomat «hafıza»sı sonludur. Daha ileri bir soyutlama, sonlu bir hacmi olan Otomat'tan sonsuz bir hacmi olana geçişi gerektirir. Bunun bir örneği, modern mantığın gelişmesinde önemli bir rol oynayan *Turing* makina soyutlamasıdır.

Otonom ve Heteronom Etik Burjuva etik kuramları. Otonom etik, ahlakı idealist bir kavram olan, kendi içine kapalı, a priori ahlak ödev'i kavramından türetir. Ahlak'ı ahlaklı hareket eden öznenin kendisine dayandığından yola çıkar. Bu görüşe göre, insan, ahlak yasasını, herhangi bir dış etkiden özgür olarak, kendisi ortaya koyar. *Kant*, Fransız 18. yüzyıl maddecilerinin etiğine karşı çıkarak, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde Otonom Etik düşüncelerini geliştirmiş, ahlak davranışının özerkliği ilkesini savunmuştur. Otonom Etik'e karşıt, Heteronom Etik, ahlakı öznenin kendi iradesinin dışında kalan nedenlerden türetir. Bu dış nedenler, devletin yasaları, dinsel buyruklar, kişisel çıkar ve iyi niyet gibi güdülerdir. Burjuva kuramcılar, Heteronom Etik biçimleri arasına etik *hazcılık*'ı, *mutluculuk*'u, *yararcılık*'ı katarlar. Bunlar, ahlak ilkelerini, haz ve mutluculuk dürtüsü ile kârlı çıkma anlayışına ayırmaya kalkmak, bilimselliğe aykırı düşer. Bu gibi çabalar, ahlakın nesnel yasalarca koşullu olduğunun olumsuzlanmasına, irade özerkliği idealist ilkesine ve öznenin toplumda etkin rolünün görmezlikten gelinmesine dayanır.

Otorite Bir bireyin, görüşler sisteminin ya da bir örgütün kendi belli niteliklerinden ya

da gördüğü hizmetlerden gelen ve genel bir kabule dayalı önemi ve etkisini gösteren bir etik kavram. Otorite, etki alanına ya da tarzına bağlı olarak, siyasal, ahlaki, bilimsel, vb. olabilir. Devletin siyasal ve hukuki otoritesi, sınıflı bir toplumda başlıca bir rol oynar. Ahlaki Otorite, çalışan insanların toplum işlerine etkin bir biçimde katıldıkları sosyalist kurulma sürecinde gitgide daha çok önem taşır. Modern burjuva felsefesinde, Otorite'nin yorumlanışında iki karşıt eğilim vardır: En aşırı biçimiyle *faşizm* ideolojisinde (*führer*'e topınmada) görülen (Otorite sahibinin mutlak yanılmazlığından sözeden) otoritercilik ve herhangi bir Otorite'nin nihilistçe yadsınarak «bireyin mutlak özgürlüğü»nün vaazedilmesi. Çeşitli Otorite türlerinin önemini kabul eden Marxçılık, Otorite'nin halka karşılıksız hizmetle, bir kimsenin derin meslek bilgisiyle ve işgörmesiyle edinebileceğini düşünür.

Owen, Robert (1771–1858) Galli ütopyacı sosyalist. 1791'den 1829'a kadar kapitalist işletmelerde çalışmış ve fabrika yönetmiş olması dolayısıyla kapitalist sistemi öbür ütopyacı sosyalistlerden daha yakından tanıyan Owen, önce hayır işlerine katılmış, fabrika yaşamının babası olmuş; daha sonra ise, kapitalist toplum için yaptığı eleştiriyi kutsal gözle bakılan özel mülkiyet, din ve burjuva evliliğine karşı yöneltmiştir. Owen bir akılcı (bak. *Akılcılık*) ve *deizm*'e sapmakla birlikte bir tanrıtanımazdı. Owen, toplumsal sistemin insan üstünde belirleyici bir etkisi olduğunu düşünmüş, insanın kendi kendisinin bilgisi olarak tarihi idealist bir tarzda yorumlamış ve toplumsal kötülüğün kaynağını insanların bilgisizliğinde görmüştür. «Yeni bir ahlaklı –yani sosyalist– toplum»u hazırlamanın önlemlerinden biri olarak eğitime olağanüstü önem vermiş; pedagoji kuramı ve pratiğine birçok değerli düşünceler getirmiştir. 1820'lerde bir sistemleşmeye doğru giden düşüncelerini sosyalist düşünler olarak nitelendirmiştir. Ortak mülkiyet ve çalışma, kafa ve kol emeğinin birleşmesi, bireyin çokyönlü gelişmesi ve hak eşitliği, getirdiği başlıca ilkeler olmuştur. Owen, geleceğin sınıfsız toplumunu 300–2.000 kişilik, özyönetimle yönetilen toplulukların oluşturduğu, serbest bir federasyon olarak düşünmüştür. Owen dağılıma başlıca bir önem vermiştir. Toplumsal bir devrim yapmanın gereğini kavrayamadığından, burjuva hükümetlerin toplumu dönüştürmelerine bel bağlamıştır. Çalışma komünleri (1825'ten 1829'a kadar Birleşik Devletler'de Yeni Uyum komünü,; 1839'dan 1845'e kadar da İngiltere'de uyum kümünü) ve mübadele pazarları kurmuşsa da bunların hepsi başarısızlığa uğramıştır. Owen, işçi sınıfının tarihsel rolünü anlamamış olmakla birlikte, kendi etkinliklerini işçi sınıfının yazgısına bağlamış tek büyük ütopyacıdır. 1830'ların başlarında, İngiliz işçi sendikaları ve kooperatifleri hareketlerinde etkin bir rol almış; düşünceleriyle, bir yere kadar da olsa sendikacılığı paylaşmıştır.

Ö

Ödev Özel bir ahlak bağını gösteren bir etik kategorisi. Herkese uygulanan ahlaki yükümlülük (bak. *Ahlak Normları*), bireyin özgül bir durumda üstlendiği kişisel bir iş haline geldiği zaman Ödev biçimini alır. Burada birey ahlakın etkin bir öznesi olup, ahlaki yükümlülüğü üstlenerek kendi etkinliği içinde yürütür. Marxçı–olmayan etik, Ödev'in kaynağını iradede ya da Tanrı aklında (bak. *Yeni–Thomascılık; Yeni–Protestanlık*), a priori ahlak yasasında (bak. *Kant; Sezgicilik*), insanın tarihdışı doğasında; ya da dış doğa yasalarında (bak. *Natüralizm*) görür. Marxçı etik, Ödev'in kaynağını, toplumun ve sınıfların önünde düşen işlerde kendini gösteren tarih yasalarında görür. Ödev, toplumun (bir grup insanın, bir bireyin otoritesine değil, ama bu otoritenin nesnel kaynağına dayanır. Bu nedenle, birey, herhangi bir kimsenin getirdiği ya da kendiliğinden konmuş ilkelere uymak durumunda değildir, bunların toplumsal kökeninin ve kendi kişisel etkinliği ya da ortak etkinlik üstündeki etkisinin farkına varmak durumundadır. Bu, komünist ahlakın ayrılmaz ilkelerinden biri olup, insanı (kendi kendini yönlendirerek) insanlığın ve tarihin bilinçli bir biçimde hizmetine sokar. Gelişmiş sosyalist toplumda, bireyin en yüksek Ödev'i komünizmin kurulması gibi bir tarihsel görevin yerine getirilmesine katkıda bulunmak ve toplumsal bir görevin arkasında yatan genel tarihsel açıyı görebilmektir.

Öğe Belirli bir sistemin bütünsel bir parçası olan ve bu sistem içinde bölünmez kabul edilen bir nesne (örneğin, «molekül» sisteminde atom ya da «atom» sisteminde elektron vb.) kavramı. Ancak, bir sistemde «bölünmez» olan, başka bir sistemde bölünebilir olabilir. Öğe kavramı, doğayı tarihsel olarak bilme sürecinde ortaya çıkmıştır. Eski Yunan maddecileri, biricik kozmik öğenin su *(Thales)* ya da hava *(Anaksimenes)* ya da ateş *(Herakleitos)* olduğunu düşünmüşlerdir. *Demokritos,* daha sonra da *Epikuros*, en küçük bölünemez maddi parçacıklar olarak atom üstüne öğretilerini getirmişlerdir. Maddeye ilişkin bilim geliştikçe doğa bilimcilerin maddenin en yalın öğelerini bulma konusundaki istekleri ile maddenin sonsuz ve tükenmez oluşu dolayısıyla doğada bu gibi parçacıkların bulunmayışı durumu arasında bir çelişki varolmuştur hep. 19. yüzyılın sonunda doğa bilimlerindeki büyük bulgulamalar, atomların ilk madde olduklarına ve herhangi bir yapı taşımadıklarına ilişkin egemen düşüncelerin değerden düşmesine yol açmıştır. Modern fizik, temel parçacıklar olarak kabul edilen elektronların, nötronların ve daha başkaca parçacıkların yapısının karmaşıklığını ortaya göstererek, doğada mutlak yalın ve bölünemez öğelerin bulunmadığını doğrulamıştır.

Ölçü Belli bir nesne ya da fenomenin niteliği ile niceliğinin ayrılmaz birliğini dile ge-

tiren bir felsefi kategori. Her nitelikçe farklı nesnenin, devingen ve değişebilir nicel öznitelikleri vardır. Ancak, bu değişim, zorunlu olarak, belirli bir sınıra kadar olup, bu sınırın ötesinde nicel değişimler nitel değişimlere yol açar (bak. *Nicelikten Niteliğe Geçiş*). Bu sınırlar Ölçü'nün kendisidir. Buna karşılık, belli bir nesnedeki nitel değişimler o nesnenin nicel özniteliklerinde ve Ölçü'sünde bir değişime yol açar. Nicelik ile niteliğin bağıntısı ve birliği, belli bir nesnenin kendi doğasıyla koşulludur. Bu nesnenin gelişim içine girdikçe, bu süreçte nitelikçe farklı bir durumdan başka bir duruma geçiş, Ölçü'nün değişiminde uğrak noktaları olarak ortaya çıkar. Genellikle, bu gibi bir uğrak noktaları sistemine Ölçüler'deki uğrak çizgisi denir. Ölçü'yü felsefi bir kategori olarak ilk kez *Hegel* ele almıştır.

Ölçüm Ampirik bilimsel araştırma düzeyinde, maddi nesnelerin (ağırlık, uzunluk, koordinat, hız vb.) özelliklerini kendilerine uygun düşen ölçme *alet*'leriyle belirlemeyi hedefleyen bilme işlemi. Ölçüm, ölçülen büyüklüğün bir birim olarak kabul edilen benzer bir büyüklük ile karşılaştırılmasıdır. Bir birim sistemi yoluyla, Ölçüm, önemli bir bilgi öğesi olarak cisimlerin temel özelliklerine nicel bir anlatım kazandırır. Ölçüm, bilgimizi çok daha kesin kılar. Pozitivistler, mikrofenomenleri incelemede Ölçüm'ün gittikçe artan rolünü yanlış yorumlayarak, onu ya «nesnenin özne tarafından hazırlanışı» («aletçi idealizm») olarak görürler, ya da fiziksel kavramın içeriğini başka Ölçüm işlemlerine indirgerler (bak. *İşlemcilik*).

Önbileşen ve Artbileşen bak. İçerme.

Önbilgi Sistemleşmiş, özlü bir biçimde işlenmiş olarak, bir bilime başlangıç; hazırlayıcı, tanıtıcı giriş. Önbilgi, kendisiyle ilgili bir bilgi dalının daha ayrıntılı olarak incelenişinden önce gelir. Felsefeye sunucu bir girişe bazen felsefi Önbilgi denir.

Öncel Düzen Maddi alan ile tinsel alan arasında evrensel bir uyum, Tanrı tarafından düzene konmuş uyumlu neden–etki bağları bulunduğunun kabulü. Öncel düzen öğretisi, tinsel cevher ile maddi cevher düalizminin üstesinden gelme konusundaki bir çabayı temsil eder. Öncel Düzen'le ilgili ipuçlarına *Descartes*'ın öğretisinde rastlanırsa da, bunlar en açık biçimde vesilecilik'in temsilcilerinin, örneğin *Malebranche*'ın yapıtlarında görülür. Öncel Düzen kavramı, bütün monadların Evren'de Öncel Düzen'inden sözeden *Leibniz* tarafından düzeltilmiştir. Leibniz'e göre, dünya ve dünyadaki bütün yaratıklar kendi yetenekleri doğrultusunda gelişme gösterirler, ancak bu yetenekler, dünyada var olabilecek en iyi düzeni önceden belirleyecek biçimde, Tanrı tarafından kendilerine verilir. *Wolff*, varolan bütün şeylerin önsüz sonsuz erekli olduğu üstüne kendi anlayışı içinde, Leibniz'in Öncel düzen öğretisinin bazı yanlarını saçmalık noktasına kadar götürmüştür.

Öncesizlik Sonrasızlık bak. Ebediyet.

Öncüller (mantıkta) Yeni bir önermenin ya da *çıkarsama*'nın yapıldığı önermeler. Çıkarsamanın türüne göre, Öncüller, çok çeşitli önermeler ya da önerme bileşimleri oluşturabilirler. Sonucun doğru olması için Öncüller'in de doğru ve (mantık yasalarına göre) tutarlı bir akılyürütme çizgisi içinde olması gerekir.

Öndüşünce Bir şeyin önalgısı, önkavramı. Öndüşünce Stoacılar ile Epikuroscular tarafından dile getirilmiş olup, somut tikel şeylerin doğrudan doğruya *logos*'tan algılanışından önce bilinçte ortaya çıkan genel bir kavramı gösterir. *Kant*'ta Öndüşünce, biçimsel, *a priori* olarak herhangi bir deneyimi tanımlayan bir bilme ilkesi olarak

görülür. Modern felsefede, Öndüşünce terimi, bir deneyimle ilgili öngörü, bir incelemenin sonuçlarına ilişkin önsanı anlamında kullanılır «*Amaç*» ve «*bilimsel öngörü*» kategorileriyle bağıntılı olarak ele alınır. Psikolojide, Öndüşünce, bir organizmanın birtakım kımıltı ya da duruşlarda kendini gösteren bir durum beklentisi anlamına geldiği gibi, insanın bir eylemde bulunmadan önce o eylemin sonuçlarına ilişkin düşüncesi anlamına da gelir. Mantıkta, Öndüşünce, tanıt gibi, temellendirmeyi bekleyen bir öncülün geçici olarak kabulü anlamına gelir.

Önerme Modern biçimsel mantıkta,(doğru, yanlış gibi) doğruluk ya da (olası, olanaklı, olanaksız, zorunlu vb.) kipsellik değerlendirmeleriyle bağıntılı olarak alınan, özel *dil*'de bir tümce. Daha başka Önermeler'i içeren bir Önerme, bileşken önermedir. Öbür türlü, yalın önermedir. Her Önerme, bir düşünü dile getirir. Bu düşün, o önermenin içeriğini oluşturur, buna Önerme'nin anlamı denir. Bir Önerme'nin doğruluğunun değerlendirilmesi, onun doğruluk-değerini oluşturur. Bir Önerme'nin neyin üstüne kurulu olduğu o Önerme'nin nesnesini oluşturur. Bir Önerme kimi zaman bir «yargı» olarak da alınır.

Önermeler Hesabı Kendi iç özne–yüklem yapılarından soyutlanarak ele alınan önermeler arasındaki somut ilintilere dayalı bir akılyürütmeyi biçimselleştiren mantık sistemi. Klasik Önermeler Hesabı, çelişkisiz (bak. *Belitsel Kuramın Çelişkisizliği*) ve tamdır *(Belitsel Kuramın Tamlığı)*. Klasik-olmayan Önermeler Hesabı için bak. *Mantık, Kurucu; Mantık, Çokdeğerli.*

Önkavram Nesne ve fenomenlerin duyu organları üstünde doğrudan bir etkisi olmaksızın bilinçte korunup yeniden üretilen biçimde, gerçeklikteki nesne ve fenomenlerin duyusal, genelleştirilmiş imgesi. Pratik dolayısıyla insanların nesnel olarak edindikleri şeyler, insanların Önkavramlar'ı içinde yer edinir. Önkavram, bireysel bir duyusal yansıma biçimi olmakla birlikte, insanda *dil* aracılığıyla toplumsal olarak ortaya çıkan değerlere ayrılmaz biçimde bağlıdır; toplumsal bir önem taşır ve her zaman toplumsal olarak kavranarak gerçekleştirilir. Önkavram, bilincin zorunlu bir öğesidir, çünkü kavramların Düzanlam ve İçanlamlar'ı ile şeylerin imgeleri arasındaki bağı kurar ve bilincimizin nesnelerin duyusal imgeleriyle özgürce iş görmesine olanak verir.

Örtük Kıyas Geleneksel biçimsel mantıkta, bir öncül ya da bir sonuç olan herhangi bir yanın açıkça belirtilmediği bir tümden-gelimsel çıkarsama. Örneğin, «bütün Marxçılar maddecidirler, dolayısıyla bu insan da bir maddecidir» Örtük Kıyas'ında, kıyasın küçük öncülü («bu insan bir Marxçıdır») dışarda bırakılmıştır.

Öz Çeşitli koşulların etkisi altında şeylerin değişebilir olması durumuna karşıt, Öz kavramı, her bir şeyin bütün öbür şeylerden farklı olarak kendi kendisi olma anlamına gelir. Öz kavramı, her felsefi sistemde Öz ile varlık arasında olduğu kadar, şeylerin Öz'ü ile bilinç arasındaki ilişkinin ele alınışı bakımında da sistemler arasında bir ayrım yapılabilmesinde büyük önem taşır. Nesnel idealizm, varlığı, gerçekliği ve *varoluş*'u, şeylerin bağımsız, değişmez ve mutlak olarak gördüğü Öz'üne bağımlı kılar. Bu durumda, şeylerin Öz'ü her şeyi oluşturan ve her şeye yol gösteren kendine özgü bir düşünsel gerçekliği ortaya koyar (bak. *Platon; Hegel*). Öznel idealistler Öz'ü şeylerin biçimi olarak tasarlayan öznenin ürünü sayarlar. Burada tek doğru görüş, şeylerin nesnel Öz'ü olduğunu ve zihinde kendi yansımasını bulduğunu kabul etmektir. Öz, şeylerin dışında değil, içinde, onların ana ortak özelliği olarak,

kendi yasaları olarak varolur. İnsan bilgisi nesnel dünyanın Öz'üne gitgide daha derinden iner. Bunun karşılığında da bu bilgi, dünyanın pratikte dönüşüme uğratılması için kullanılır (bak. *Öz ve Görünüş*).

Özdeş Doğru Önermeler *Mantık hesabı*'nda, değişkenlerin doğruluk değeri ne olursa olsun, doğru olan önerme, anlatım ya da formüller. Biçimsel mantığın bütün yasaları doğrudur. Buna göre, özdeşlik bakımından yanlış olan önerme ya da formüller, değişkenlerin doğruluk değeri ne olursa olsun, yanlıştırlar.

Özdeşlik Bir fenomenin nesnesinin kendi kendisiyle ya da birtakım nesnelerin birbirleriyle eşitliğini gösteren bir kategori. A nesnesi ile B nesnesi, ancak ve ancak, eğer A'ya kendine özgülüğünü kazandıran bütün temel özellikler B'ye de kendine özgülüğünü kazandırıyorsa özdeştirler, ya da bunun tam tersi (*Leibniz* yasası). Ancak, *maddi gerçeklik sürekli değişim içinde* olduğundan, nesneler, özsel, temel özellikleri bakımından bile, kendi kendileriyle mutlak anlamda özdeş görülemezler. Özdeşlik, soyut değil somuttur, yani gelişme süreci dışında kaldıktan sonra yeniden ortaya çıkan iç ayrılıkları ve çelişkileri içerir. Aralarında tam bir Özdeşlik kurulması için, nesnelerin daha önceden ayırt edilmiş olması gerektiği gibi, farklı (sınıflandırılabilmeleri için) özdeşleştirilmeleri gerekir. Böyle bir şey, Özdeşlik'in hem *ayrım* yapılmasına ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğunu, hem de görece olduğunu gösterir. Şeylerin Özdeşlik'i geçici, gelişme ve değişmeleri ise mutlaktır. Ancak, sağın bilimler, daha önce belirtilen Leibniz yasası uyarınca, soyut özdeşlik'ten, yani şeylerin gelişmesinden soyutlanmış olan Özdeşlik'ten yararlanırlar. Çünkü bilme sürecinde gerçekliğin düşünselleştirilip yalınlaştırılması olanağı ve zorunluluğu vardır. *Mantıksal Özdeşlik Yasası* da buna benzer sınırlandırmalar içinde formüllendirilir.

Özdeşlik Felsefesi Düşünme ile varlık, tin ile doğa arasındaki, ilinti sorusunu bunlar arasında mutlak özdeşlik olduğunu söyleyerek çözmeye çalışan bir felsefi anlayış. Özdeşlik Felsefesi'nin temel ilkesi, düalizm ilkesinin (bak. *Düalizm*) tam karşısında yer alır. Özdeşlik Felsefesi, felsefi bir anlayış olarak, tarihsel açıdan *Schelling* adına bağlıdır. Schelling, Kant'ın ve Fichte'nin anlayışlarını monist felsefeye yeni bir başlangıç ilkesi, yani öznel olan ile nesnel olanın, düşünsel olan ile gerçek olanın mutlak özdeşliği ilkesini getirerek aşmaya çalışmıştır. Hegelci sistemin temelinde de düşünme ile varlığın özdeşliği ilkesi yatar. Ancak, bu ilke, *Hegel* tarafından farklı bir biçimde gerçekleştirilmiştir; çünkü Hegel, somut dünyanın çokbiçimliliği karşısında kayıtsız kalmayarak, özdeşliği mutlak değişmeyen ve kesinlik taşımayan bir birlik olarak değil, diyalektik biçimde, kendinden gelişen mantıksal bir idea olarak, kendi belirliliğini ve ayrımını kendi içkin sonsuz biçmi halinde kendinde taşıyan bir idea olarak alır. Özdeşlik Felsefesi'ni öbür nesnel idealist anlayışlardan ayıran şey, düşünme ile varlığın özdeşliğinin kabul edilmesi değil, ama bu özdeşliğin metafizik biçimde alınmasıdır. Özdeşlik Felsefesi, *felsefenin temel sorusu*'nu pratikte bu soruyu ortadan kaldırarak, tin ile doğa, düşünme ile varlık arasındaki ayrımı kaldırıp, bu ayrımı devingen olmayan mutlak iz içinde çözmeye çalışır. Bugün için, düşünme ile varlığın metafizik özdeşliği, birtakım *Yeni-Thomasçılık* okulları tarafından savunulmaktadır. Gerçek bilimsel felsefe olarak Marxçı felsefe, kendi *monizm* anlayışını dünyanın maddi birliğine ve maddi olarak gelişmesine dayandırır.

Özdeşlik Yasası Bir mantık yasası, bu yasaya göre, (*kavram, yargı* vb.) her anlamlı

anlatımın akılyürütme sırasında aynı anlam içinde kullanılması gerekir. Böyle bir anlatımın saptanırlığının öncülü, sözkonusu nesneler arasında özdeşlik ya da ayrım kurulabilmesidir. Ancak, bu özdeşlik ve ayrımın kurulabilmesi, her zaman olanaklı değildir (bak. *Ayrım; Özdeşlik*). Bu nedenle, Özdeşlik Yasası, sözkonusu nesnelerin düşünselleştirilmesini (kendi gelişim ve değişimlerinden soyutlanmalarını) içerir. Böyle bir şey, nesnel dünyadaki fenomenlerin görece kalıcı olmalarıyla belirenir.

Özeleştiri bak. Eleştiri ve Özeleştiri.

Özerk veya Derk Etik bak. Otonom ve Heteronom Etik.

Özgecilik Başka insanlara karşılık beklemeksizin yapılan hizmet; bir kimsenin başkalarının çıkarları adına kendi çıkarlarından vermesi. Özgecilik, *bencilik*'in karşıtıdır. Bu terim, felsefeye *Comte* tarafından getirilmiştir. Burjuva etikte, Özgecilik kavramı, bir kural olarak, bir kimsenin kendi soydaşlarını sevmesi, bağışlaması dini ve ahlaki öğretilerle iç içe geçer. Sosyalizmde, Özgecilik kavramı, insanlar arasındaki kişisel ilişkilerin betimlenmesinde kendi özgün anlamını korur, toplumsal ilişkiler açısından ise, bu kavrama (*kolektivizm, işbirliği, karşılıklı yardımlaşma, topluma karşı sorumluluk* vb.) yeni, komünist ahlak ilkeleri ışık tutar.

Özgürlük ve Zorunluluk İnsan etkinliği ile doğa ve toplumun nesnel yasaları arasındaki karşılıklı ilişkiyi dile getiren felsefi kategoriler. Özgürlük ve Zorunluluk'u birbiriyle bağdaşmayan kavramlar olarak ele alan idealistler, Özgürlük'ü özgür irade olarak, dış nedenlerle belirlenmeyen bir seçim uyarınca hareket etme olarak yorumlarlar. Bu kişilere göre, insanın zorunluluğun buyruğu altında eylemde bulunduğunu öne süren belirlenmecilik düşüncesi insanın sorumluluğunu bütün bütüne kaldırmakta ve insanın bulunduğu hareketlerin ahlaki yönden değerlendirilmesini olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle, ancak sınırsız mutlak Özgürlük insanın sorumluluğunun, dolayısıyla etiğin temeli olabilir. Özgürlüğün aşırı öznelci yorumuna *varoluşçuluk*'un sözcülerinde (bak. *Sartre; Jaspers*) rastlanır. Bunun tam karşıtı, ama aynı biçimde doğru olmayan bir görüş ise, mekanik belirlenmeciliğin temsilcilerince öne sürülen bir görüştür. Bu kişiler, insanın eylemlerinin kendi denetimi dışında kalan nedenler tarafından belirlendiğini öne sürerek, özgür iradeyi yadsırlar. Bu metafizik anlayış, nesnel Zorunluluk'u mutlaklaştırarak, *kadercilik*'e yol açar. Özgürlük ve Zorunluluk'un bilimsel yorumu, bu her ikisinin karşılıklı bağıntılı olduğu düşüncesine dayanır. Özgürlük'ü farkına varılmış Zorunluluk olarak tanımlayan Spinoza'nın görüşü, bu düşünceye dayanarak getiren görüş olmuştur. Özgürlük ile Zorunluluk-'un diyalektik birliği üstüne ayrıntılı bir anlayışı ise, idealist bir konumdan olmakla birlikte *Hegel* getirmiştir. Özgürlük ve Zorunluluk sorununun bilimsel diyalektik maddeci çözümü, nesnel Zorunluluk'un birincil, insanın iradesi ile bilincinin ikincil, türeyimsel olduğunu kabule dayanır. Zorunluluk, doğada ve toplumda nesnel yasalar halinde varolur. Yasaları bilinmeyen Zorunluluk, «kör» Zorunluluk olarak kendini gösterir. Tarihin başlarında, insanlar, doğanın gizlerini çözemedikleri için, Zorunluluk'un bilinmeyen yasalarının kölesiydiler, yani özgür değildiler. İnsanlar, nesnel yasaları öğrendikçe, daha bilinçli hareket ederek daha özgür hale gelmeye başlamıştır. İnsanın Özgürlük'ü insanın tarihsel koşullar altında kendisine egemen olan toplumsal güçlere bağımlılığıyla da sınırlıdır. Uyuşmayan sınıflara bölünmüş bir toplumda, toplumsal ilişkiler insanın karşında yer alır ve insana egemen olur. *Sosyalist devrim*, sınıfsal uyuşmazlığı orta-

dan kaldırarak, insanları toplumsal baskıdan kurtarır. Üretim araçlarının toplumsallaştırılması sonunda, üretim anarşisi yerini üretimin bilinçli ve planlı olarak örgütlenmesine bırakır. Sosyalizmin ve komünizmin kurulması sırasında, insanları o güne kadar kendilerine yabancı güçler olarak egemenliği altına almış olan yaşam koşulları, insanın denetimi altına girmeye başlar; yabancı güçler olarak böylece, zorunluluk alanından özgürlük alanına bir sıçrama (Engels) yapılmış olur. Bütün bunlar, nesnel yasaları insanların kendi pratik etkinliklerine bilinçli yoldan uygulamalarını, bu yolla toplumun gelişmesine akılcı ve sistemli bir biçimde yön vermelerini, toplumun bütün bireylerin de çokyönlü gelişmesi için bütün zorunlu maddi ve manevi öngerekleri yaratmalarını, yani komünist toplum ideali olarak sahici Özgürlük'ün yerleştirilmesini olanaklı kılar.

Özne ve Nesne Felsefi kategoriler. Özne, ilkönce (yani, *Aristoteles* tarafından) birtakım temel özelliklerin, durum ve eylemlerin hazinesi olarak alınmış, bu bağlamda da *cevher* kavramıyla özdeşleştirilmiştir. 17. yüzyıldan başlayarak, bağlı olduğu özne kavramı gibi, Nesne de başlıcalıkla epistemolojik anlamda kullanılmıştır. Bugün için, Özne bilinç ve iradeyle donanmış, etkin ve bilen birey ya da toplumsal bir grup olarak alınmaktadır; Nesne ise, Özne'nin bilme etkinliğinin ya da başka bir etkinliğinin yönelik olduğu şeyi göstermektedir. Özne ile Nesne'nin ilişkisi, *felsefenin temel sorusu*'yla bağıntılı bir sorun olup, maddeciler ile idealistlerce farklı yorumlanmıştır. Marx'tan önceki maddeciler, Nesne'yi Özne'den bağımsız olarak varolan bir şey olarak, nesnel dünya olarak; daha dar anlamda ise, bilmenin nesnesi olarak Özne'yi de edilgen ve dış etkilere bütünlükle açık olarak almışlardır. (Özne'nin etkinliğinin temelinde yatan) nesnel *etkinlik*'in kurallıkları o zamanlar daha görülüp ortaya konamamış olduğu için, Özne, varlığı kendi doğal kökeninde yattığı sanılan birey olarak anlaşılıyordu. İdealistler, özne ile Nesne'nin karışıklı etkileşimini olduğu kadar, Nesne'nin varoluşunu da Tanrı ya da idea gibi tek başına yalıtık varolan bir özne düşüncesine dayandırarak, Özne'nin bilmedeki etkin rolünü bununla açıklamışlardır. Öznel idealistler ise, Özne'yi bireyin psişik etkinliği ile Özne'nin birliği olarak almışlardır; burada, Nesne, Özne'nin durumlarının bir toplamından başka bir şey olamayacağı için, ortadan silinip gitmektedir. Nesnel idealistler, özellikle de *Hegel*, Özne ile Nesne arasındaki ilişkinin pratikteki rolü ile bu ilişkinin tarihe olduğu kadar, Özne'nin de toplumsal kimliğine bağımlılığı üstüne değerli önermeler getirmişlerdir. Diyalektik maddecilik ise, Nesne'nin Özne'den bağımsız olarak varolduğunu düşünmekle birlikte, bu ikisini birlik içinde alır. Buna, göre, Nesne, Özne'nin soyut bir karşıtı değildir; çünkü, Özne Nesne'yi etkin biçimde dönüştürdüğü gibi, her ikisinin karşılıklı etkileşimi de insanın toplumsal ve tarihsel pratiğine dayanır. Gerçekliğin çeşitli yanları ve özellikleri işte bu pratik içinde Nesne halini alır. Burada, Nesne'nin Özne'nin kuramsal ve pratik etkinliği içinde dönüşüme uğraması, nesnel gerçekliğin içeriğinin insan zihninde üretilmesine izin verir. Böylece bununla uygunluk içinde olarak, nesnel gerçeklikle, Nesne'yle *bilmenin nesnesi* arasında bir ayrım ortaya çıkar. Bu konumdan bakılarak, Dış dünyanın dönüşüme uğramasıyla birlikte kendisi de değişip biçimlenen Özne'nin etkinliği ancak buradan bakılarak anlaşılabilir. Bu da bize insanın ancak tarih içinde, toplum içinde Özne haline gelebildiğini, dolayısıyla kendi gücünün pratik içinde biçimlenmesi sonunda, kendisinin toplumsal bir varlık haline geldiğini gösterir. Onun için, Marxçılık, öznel olana Nesne ile karşıtlık oluşturan Özne'nin iç (psişik) durumu olarak değil, Nesne'nin içeriğini

yeniden üreten Özne'nin kendi etkinlik biçiminin bir sonucu olarak bakar. İnsan, Özne ile Nesne'nin karşılıklı etkileşmesindeki etkin güç olmakla birlikte, kendi etkinliği açısından Nesne'ye bağlıdır; çünkü Nesne Özne'nin eylem özgürlüğüne belirli sınırlar getirir. Bu da Özne'nin kendi etkinliğini Nesne'nin kurallılıklarına uyarlarken Nesne'nin bu kurallılıklarını bilmesini gerektirir; çünkü Özne'nin etkinliği, nesne dünyasının gelişmesindeki mantığa uygun olarak biçimlendiği gibi, üretim gereksinimleriyle ve düzeyiyle de nesnel olarak koşullanmıştır. İnsan, buna ve nesnel yasalar üstüne kendi bilgisine dayanarak kendine bilinçli hedefler edinir; bu hedeflere ulaşırken Özne de, Nesne de değişime uğrar.

Öznitelik Şeylerin onlarsız varolamayacakları ya da kavranamayacakları, ayrılmaz temel özellikleri. *Descartes*, Öznitelik'i *cevher*'in kendi temel niteliği olarak almıştır. Dolayısıyla, cisimsel bir cevherin Öznitelik'i, Descartes için, o cevherin kendi boyutlarıdır; düşünce ise, tinsel cevherin Öznitelik'idir. *Spinoza*, boyutları ve düşünceyi aynı bir cevherin Öznitelikleri olarak görüyordu. Fransız 18. yüzyıl maddecileri, boyutları ve hareketi, maddenin Öznitelikleri olarak almışlar, aralarından kimileri - *(Diderot, Robinet)* buna düşünceyi de katmışlardır. Bu terim modern felsefede de kullanılmaktadır.

Özsaygı Bir kişinin değer ya da saygınlık derecesini dile getiren bir ahlak kavramı; bir kişinin kendisine, toplumun da o kişiye ahlaki tavrını yansıtan bir etik kategorisi. Özsaygı duyusu, bireyin kendisinden bulunduğu istemlerin temelinde yatan kendini denetleme biçimidir. Böyle bakıldığı zaman, toplumun bireyden beklediği istemler, kişinin kendi istemleri biçimini alır (örneğin, insanın kendi Özsaygı duyusunu bozmayacak biçimde davranması). Nitekim, *vicdan* gibi, özsaygı da, insanın toplama *ödev* ve *sorumluluk*'unu yerine getirmesinin bir tarzıdır. Kişinin bu Özsaygı'sına ondan kendi haklarına saygı bekleyen kendi çevresindeki insanlar tarafından, bütün bir toplum tarafından gösterilen tavır biçim verir. Bu bakımdan Özsaygı'nın insanın toplumsal ve ahlaki özgürlüğü açısından büyük önemi vardır. İdealist etik, Özsaygı'nın kaynağını kişinin topluma bağlı olmayan kendi (tanrısal, doğasal ya da insansal doğasında «içerili») özünde görür ve toplumun gereksinim ve haklarını kişinin Özsaygı'sının karşısına koyar. Marxçı etik, Özsaygı'yı ilkel komünal sistemin dağılma döneminde ortaya çıkararak sınıflı toplumlarda çelişkili biçimler almış olan, tarihsel koşullara bağlı, tarihsel bir ilişki olarak görür. Feodalizmde, Özsaygı, başlıcalıkla soyluluk onuru olarak ortaya çıkmış; kapitalizmde de yine kişinin bağlı olduğu sınıf açısından belirlenmiştir. Özsaygı, ancak toplumsal eşitsizlik kalktığı zaman herkes için eşit bir hak haline gelir. Herkes kendi toplumsal ve ahlaki gelişme ve bilinç düzeyine göre böyle bir hakkın farkına vararak, bu hak isteminde bulunur.

Öz ve Görünüş Dünyadaki bütün nesne ve süreçlerin evrensel ve özsel yanlarını yansıtan felsefi kategoriler. Öz, maddi bir sistemin gelişmesindeki ana çizgi ve eğilimleri belirleyen gizil bağların, ilişki ve iç yasaların bir toplamıdır. Görünüşler, gerçekliğin dışsal yanlarını dile getiren tek tek fenomen, özellik ya da süreçtirler, Öz'ün, kendini gösterme ve açığa koyma biçimidirler. Öz ve Görünüş kategorileri, her zaman birbirine ayrılmaz olarak bağlıdır. Dışsal bir görünüş taşımayan ve bilmeye açık olmayan bir Öz olamayacağı gibi, Öz'le ilgili hiçbir bildirim içermeyen bir görünüş de olamaz. Ancak, Öz ve Görünüş'ün bu birliği, bunların özdeştiği anlamına gelmez; çünkü, Öz her zaman için Görünüş'ün yüzeyinin altında yatar ve ne denli yerinde yatarsa kuramsal olarak bilinmesi de

o denli zordur ve uzunca zaman alır. «Şeylerin dışsal görünüşleri ile özleri üstüste çakışmasaydı, bilime hiç gerek kalmazdı.» (K. Marx, *Kapital*, cilt III, s. 817). Öz, soyut düşünme yoluyla ve araştırılan sürece ilişkin bir kuramın ortaya konması yoluyla bilinebilir. Bu yolla bilme, ampirik bilgi düzeyinden kuramsal bilgi düzeyine sıçrama olup, nesnelerde belirleyici olanın bulunmasına yol açar. Buysa, Görünüşler'in betimlenmesinden açıklanmasına geçişi getirdiği kadar, bunların neden ve gerekçelerinin bulunup ortaya konmasını da getirir. Öz'ün bilinebilmesi için nesnelerin hareketini ve gelişmesini yöneten yasaların saptanmış olması, bu yasalara dayanan tahminlerde bulunulmuş ve bunları gerçekleştirme koşullarının sağlanmış olması, ayrıca, ele alınan nesnenin gelişmesinin ortaya çıkış nedenleri ile kaynağının ne olduğunun bulgulanmış ve onun oluşturulması ve teknik olarak yeniden üretilmesi yollarının açığa çıkarılmış, kuram ya da pratikte, kendi özgün olanıyla özdeş, upuygun modelinin (bak. *Modellendirme*) ortaya konmuş olması gerekir. Öz bilgisi, Görünüş'ün somut nesnel içeriğinin kendi dışsal yanlarından ayrılmasına, çarpıtılmaktan ve öznelcilikten kurtulmasına olanak verir. Bilmenin görevi Öz'ü açığa çıkarmakla sona ermez. Daha önce formüllendirilmiş bulunan yasaların, bunların uygulanma alanlarının ve öbür yasalarla bağlılaşıklıklarının vb. kuramsal bir açıklamasının yapılmasına gerek vardır. Böyle bir şey, maddenin daha derin düzeylerinin bilinmesini ya da en azından, ele alınan fenomenin, bir öğesi olarak bağlı olduğu, daha genel bağlar ve ilişkiler taşıyan bir sistemin bulgulanmasını içine alır. Bu da, varlığın daha önceki kendini gösteriş biçimleri içinde bulgulanmış olan yasalarının yardımıyla, varlığın daha genel ve daha temel yasalarının bilinmesini gerektirir. Maddenin her yeni yapısal düzeyinde onun Öz'üne doğru daha derinden bir geçiş yatar. Birlik ve çeşitliliğin diyalektik birliği, Öz ve Görünüş arasındaki ilişkilerde kendini açığa koyar. Aynı bir Öz'ün değişik görünüşleri olabileceği gibi; herhangi yeteri kadar karmaşık bir Görünüş de, maddenin farklı yapısal düzeylerine bağlı olarak, birden çok Öz'ce belirlenebilir. Öz, her zaman için, somut Görünüşler'den daha çok kalıcıdır; ama, uzun sürede alındığında, dünyadaki bütün sistem ve süreçlerin özleri, maddenin gelişmesini yöneten evrensel diyalektik yasalarla uygunluk içinde olmak üzere, en sonunda değişime uğramaya mahkûmdur. Bir bilim, ancak incelediği Görünüşler'in Öz'ünü açığa çıkardığı ve gerek Öz, gerek Görünüş alanında gelecekteki değişimleri kestirebilme gücünde olduğu zaman olgunluğa ve yetkinliğe erişebilir. *Bilinemezcilik,* hiçbir gerekçe göstermeden, Öz'ü Görünüş'ten ayırır; Öz'ü hiçbir görünüş biçimi içinde kendini göstermeyen, kendini bilmeye kapalı tutan, bilinemez bir «kendinde şey» olarak görür. İdelasitler şeylerin Öz'ünün düşünsel, tanrısal bir kökene dayandığını öne sürerek, bunu maddi şeylerle ilintisi açısından birincil olarak ele alırlar.

P

Paracelsus, Philippus Aureolus (gerçek adı: Theophrastus Bombastus von Hohenheim, 1493–1541) İsviçre doğumlu *Rönesans* fizikçisi ve doğa bilimcisi. Paracelsus'a göre, Tanrı tarafından ilk cevherden yaratılan dünya kendinden gelişen bir bütündür. İnsan (mikrokosmos), doğanın (makrokosmosun) parçası olarak, dünyayı bilme gücündedir. Paracelsus, deneyle edinilmiş bilginin herhangi bir bilimsel bilginin temeli olduğunu söyleyen ilk kişidir. Paracelsus, insan anlığının güçsüzlüğüne inanmış, fizikçiler ile bilimadamlarına Kutsal Kitap yerine doğayı incelemeleri için çağrıda bulunmuş; ortaçağın «tartışılmaz» otoritelerini, iskolastik'i ve dini sert bir biçimde eleştirmiştir. Bununla birlikte, Paracelsus, bilimsel-olmayan egemen anlayışların da büyüsüne kapılmış, dış dünyayı antroposantrizm ve *tüm psişiklik.* konumundan açıklayarak, dünyada her şeyin gizemsel bir tinle dolu olduğunu düşünmüştür. Paracelsus, tıbbı ve kimyayı somut bir bilim haline getirmeye çalışmışsa da, *simya* ve *büyü*'ye inanmayı sürdürmüştür.

Paradigma Belli bir aşamada, bilimsel pratik içindeki somut bilimsel bir incelemeyi gösteren kuramsal ve metodolojik öncüllerin bütün bir toplamı. Paradigma, sorunları seçmeye bir temel hazırladığı gibi, araştırma sorunlarını çözmenin de bir yolunu hazır eder. «Paradigma» terimi, Amerikalı bilimadamı Th. Kuhn (d. 1922) tarafından ortaya atılmıştır. Kuhn'a göre (*The Structure of Scientific Revolutions*, 1962, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*), Paradigma, araştırma çalışmasında ortaya çıkan zorlukların ele alınmasına olanak verdiği kadar, bilimsel devrimin etkisi altında, yeni ampirik verilerin özümlenmesine bağlı olarak, bilginin yapısındaki değişimlerin saptanmasını da olanaklı kılar. Ancak, Paradigma kavramı, dünyagörüşünü ve bilimsel gelişmenin toplumsal çevrenlerini tam olarak yansıtmaz. Bilimler bilimi ile ilgili Marxçı çalışmalar, bilimsel düşünme tarzlarını ele alarak işe başlar.

Paradokslar (mantıkta ve kümeler kuramında) *Kümeler kuramı*'nda ve biçimsel mantıkta doğru akılyürütme çizgisinde giderken ortaya çıkan bilimsel mantık çelişkileri. Paradokslar, karşılıklı birbirini dışlayan (çelişkili) iki önerme aynı derecede tanıtlanabilir olduğu zaman ortaya çıkar. Bu Paradokslar, bilimsel bir kuramda olduğu kadar, sıradan kanıtlar içinde de ortaya çıkabilir (Russell, böyle bir paradoks için şu örneği verir: «Köyün birinde herkesi ve kendi kendine traş olmayan kişileri traş eden bir berber, kendi kendini traş eder mi?»). Biçimsel bir mantık çelişkisi, (önermelerinin hem doğruluğunun, hem de yanlışlığının aynı derecede tanıtlanabilir olduğu bir kuramda) doğruyu bulup gösterme yolu olarak çıkarsama olanağını ortadan kaldırır. Diyalektik maddeci bir

epistemolojik zorlukların bir anlatımı olduğunu gösterir. Bu zorluklar, biçimsel mantıktaki bir nesneyle, mantık ile kümeler kuramındaki bir kümeyle ilgili kavramlara, yeni (soyut) nesneleri tanıtmayı olanaklı kılan soyutlama ilkesinin kullanılmasına ve bilimde soyut nesneleri tanımlama yöntemlerine bağlı zorluklardır. Onun için, bütün Paradokslar'ı ortadan kaldırmanın genel bir yöntemi olamaz. Paradokslar'ın somut çözümlerine ilişkin felsefi bir anlayışa varma sorunu, biçimsel mantığın metodolojik sorunu olduğu kadar, matematiğin mantıksal ilkelerinin de önemli bir sorunudur (bak. *Antinomi; Antinomiler, Semantik*).

Paralojizm Mantık yasalarının ve kurallarının önceden düşünülmeden çiğnenmesi; böyle bir şey, bir kanıtı tanıtlama gücünden yoksun bırakarak, yanlış sonuçlara götürür. Paralojizm ile mantık kurallarının açıkça çiğnenişi arasında bir ayrım yapılması gerekir (bak. *Safsata*).

Parapsikoloji Duyu-organlarının etkinliğiyle açıklanamayan duyusallık biçimlerinin olduğu kadar, psikokonesis (fiziksel yollar kullanmadan canlı varlıkların hareket) biçimlerinin de araştırılmasıyla ilgili bir inceleme alanı. Duyulardışı algı da denilen bu duyusallık biçimlerinin bilimsel olarak incelenişi, bu gibi fenomenlerin saptanması, yeniden üretilmesi ve seçilmesini içeren zorluklarla doludur. Bu gibi fenomenleri birtakım deneysel düzenlemeler içinde ortaya koymak oldukça zordur; böyle bir şey, daha çok, bu gibi fenomenlerin çoğunun bir hayalgücü ürünü, koşulların üst üste binmesinin bir sonucu, hatta bir elçabukluğu ürünü olabileceğini gösterir. Ancak, parapsikolojik fenomenler doğaüstü fenomenler olmayıp, bunların fizyolojik ve psikokinetik çevrenleri ancak maddeci bir bakışaçısından açıklanabilir. Parapsikoloji fenomenlerinin incelemesinde, ispiritizmacı kurgulamalara karşıt bir yolda, bu fenomenleri bilinçaltının eylemleriyle olduğu kadar, biyoalanın (canlı bir varlığın elektromanyetik enerjisinin) etkisiyle açıklamak için yapılan çabalara da rastlanmaktadır. Biyofizik ve radyoelektronik yöntemler, bir biyolojik iletişim ve bildirişim aracı olarak elektromanyetik alanları incelemede kullanılmaktadır. Parapsikolojik fenomenlerin maddeci bir bakışla incelenişi, bu fenomenlerin üstündeki örtüyü kaldırarak, bunlarla ilgili idealist ve dinsel kurgulamaların açığa sergilenmesine yardım eder.

Parçacık-Dalga İkiliği Mikronesnelerin - *kuantum mekanik*'i tarafından betimlenen ve bu nesnelerin birbirine karşıt parçacık-dalga özelliklerinin ortaya konmasında dile gelen temel özellik. Parçacık-Dalga İkiliği, ilk kez *De Broglie*'nin «madde dalgaları»nı betimleyen denklemleri içinde formüllendirilmiştir. Parçacık-Dalga İkiliği, makrokosmos ile mikrokosmosun karşılıklı ilintisini ve kendilerine özgü birliğini dile getirir. Kuantum mekaniği, Parçacık-Dalga İkiliği'yle ilgili yorumlamada bulunup, bu karşıt temel özellikler arasındaki ilişkinin işleyişini açığa koyarken, bugün de üstesinden daha tam gelinememiş büyük güçlüklerle karşı karşı kalmıştır. Mekanik görüş, karşıt parçacık ve dalga temel özelliklerini birbirinden ayırarak, bunları farklı nesnelerin özellikleri olarak görür. Buna karşılık, diyalektik yaklaşım, mikronesnelerin parçacık-dalga özelliğine sahip olduklarını, ancak farklı deneysel koşullara bağlı olarak, farklı dile getirilen bu parçacık-dalga özelliklerinin nesnellik taşıdıklarını, bu karşıt özellikleri birlik ve karşılıklı bağımlılıkları içinde ele almak gerektiğini vurgular. Parçacık-Dalga İkiliği üstüne bu yorum, *Langevin*, V. A. Fok, S. *Vavolov* gibi bilimadamlarınca geliştirilmiştir.

Parça ve Bütün Nesnelerin (ya da bir nes-

nedeki öğelerin) bir bileşimi ile bu bileşime tek başlarına bu nesnelerin kendilerinde görülmeyen yeni özellik ve kurallıklar kazandıran bağıntı arasındaki ilişkiyi yansıtan felsefi kategoriler. Her nesnenin bir parçası olduğu bağıntı bir Bütün'ü oluşturur. Parça ve Bütün kategorileri, kural olarak, Bütün'ün bir algısıyla başlayan, Bütün'ün parçalara bölünmesiyle bir çözümleme aşamasından geçen ve somut bir Bütün olarak nesnenin yeniden ortaya konmasıyla tamamlanan genel bilme sürecini de bize gösterir. Parça ve Bütün sorunu, ilkçağda (*Platon*, özellikle de *Aristoteles* tarafından) ortaya atılmış, daha sonra bütün önemli felsefe okullarınca ele alınmıştır. Maddeci eğilimler, bilime yaslanarak, çoğu zaman, kendilerini mekanikten (daha sonraları da klasik fizikten) ödünç aldıkları mekanik bir yorumla özdeşleştirmişlerdir. İdealist anlayışlar ise, Bütün'ün Parçalar'ın toplamına indirgenemeyeceği üstüne kurgulamalarda bulunmuşlardır. Burada, yalnızca zihnin ürünlerine gerçek bütünlük özelliği tanınmış, maddi olan şeylerse cansız, mekanik birikimler olarak görülmüştür. Felsefi bilimsel bilginin karşısına konuşu, başlıcalıkla bu öncüle dayandırılmıştır. Klasik Alman felsefesi *(Schelling, Hegel)*, inorganik (mekanik) Bütün ile organik (kendinden gelişen) Bütün arasında bir ayrım yapmıştır. Ancak, bu ikincisi maddenin değil, ama yalnızca tinin gelişmesine bağlı görülmüştür. 19. ve 20. yüzyıllarda, birçok idealist okullar *(yeni-vitalizm, holizm, sezgilik* vb.), Parça ile Bütün arasındaki ilinti sorunu üstünde geniş kurgulamalar yapmışlardır. Marx, klasik Alman felsefesinin geleneklerini eleştirel biçimde yeniden değerlendirirken, soyuttan somuta inmenin bir yöntemi olarak *çözümleme ve bireşim*'e diyalektik bir yaklaşım olarak, organik Bütün'ü incelemenin ilkelerini koymuştur. Marx, bir Bütün olarak toplumu bilimsel olarak inceleme metodolojisinin de kurucusu olmuştur. Diyalektik maddecilik, şeylere temel yaklaşım olarak bütünlüğü alan kuramsal anlayış ve alanlardaki buluşların bir özümlemesini de yapar. Bu yeni yaklaşım, Parça–Bütün diyalektiği üstüne akılcı bir anlayış getirir. Karmaşık bir Bütün'ün sırf kendi parçalarının bir toplamına indirgenemeyeceği, yalnızca kuramsal olarak değil, ama pratikte de tanıtlanmıştır. Bütün, kendi Parçalar'ında (öğelerinde) görülmeyen, Parçalar'ın belirli bir karşılıklı bağıntılar sistemi içinde yer alması nedeniyle ortaya çıkan yeni temel özelilkler ve nitelikler edinir. Herhangi bir Bütün'ün bu temel bütünsellik özelliği, Bütün'ün tüm öteki kendine özgü özelilklerini anlamaya olanak veren en önemli özelliğini oluşturur. Bütün'ün kendine özgü özellikleri arasında şunlar da yer alır: Gelişme sürecinde yeni yanların ortaya çıkması, yeni bütünlük tiplerinin doğması, yeni yapısal düzeylerin ve bunların hiyerarşik bağımlılıklarının oluşması, bütünsel sistemlerin organik ve inorganik sistemlere ayrılması. Bu sonuncusu şundan kaynaklanır: (atomlar, moleküller vb.) inorganik bir sistemde parçaların temel özellikleri, Bütün'ün kendi doğasını yansıtmakla birlikte, başlıcalıkla parçaların kendi iç doğalarınca belirlenirken, biyolojik ve toplumsal sistemler gibi organik bir sistemde (bak. *Organik ve Mekanik Sistemler*), parçaların temel özellikleri, bütünlükle Bütün'ün temel özelliklerince belirlenir. Organik bir Bütün'ün gelişmesinin kendi sonuçları kadar, bu Bütün'ün kendi bileşkenleri de, içine girdikleri yeni kimlik ortadan kalkmadıkça, Bütün'den kopup ayrılamazlar. Bugünkü modern bilgiler, bilmedeki şu geleneksel paradoksu artık çözebilmektedir: Parçaların a priori bilgisi kabul edildiği sürece, Bütün nasıl bilinebilir? Bu paradoksun çözümü, çözümleme ve bireşimiş birliği üstüne diyalektik anlayışa dayanır. Biz Bütün'ü de Parça'yı da aynı anda tanırız: Parçaları bir yana ayırarak, bunları, bireşimleştirildiği zaman diyalektik bir bi-

çimde, parçalardan oluşan ve yapısal bir bütünlük olarak karşımıza çıkan bir Bütün'ün öğeleri olarak ele alırız.

Parmenides (Z. Ö. 6. yüzyıl–5. yüzyıl) Elealı (Güney İtalya) Yunan filozofu, Elea Okulu'nun başı (bak. *Elealılar*). Parmenides, dünyayı devinimsiz, sımsıkı dolu bir küre olarak tasarlıyordu. «Kanaat öğretisi»nin (ortaya çıkan, gelip geçici, hareket eden, parçalara bölünebilen ve birbirlerinden boşlukla ayrılan şeylerin çoğulluğu öğretisinin) karşısına «hakikat öğretisi»ni (gerçek varlık tektir, önsüz sonsuz, devinimsiz, boşluktan uzakta varlıktır öğretisinin) çıkarmıştır. «Hakikat öğretisi», sahici bir öğretidir; «kanaat öğretisi» ise, hakiki bir öğreti gibi görünür. Parmenides, «hakikat öğretisi»ni açıkça *Herakleitos* ile izdaşlarının diyalektiğine karşı yöneltmiştir. «Kanaat öğretisi» içinde ise, Parmenides, kendi antronomi, fizik ve fizyoloji varsayımlarını işlemiştir. Parmenides'in naif maddeci «fizik»i şu varsayımdan yola çıkar: İki temel öğe vardır; parlak ve ateşli etkin öğe, bir de karanlık, edilgin öğe. Duyumların apaçık olduğuna güvenememesi, kurgusal bilgiye yüksek değer biçmesi, Parmenides'in öğretisine akılcılık öğesinin girmesine yol açmışken, hareketi yadsıması kendisini *metafizik*'in babası yapmıştır.

Parsons, Talcott (1902–1979) Amerikalı sosyolog, işlevsel okulun kurucusu. Parsons adı, modern burjuva sosyolojisinde «genel kuram»la birlikte anılır. Bugün içinse bu sosyoloji «toplumsal eylem kuramı»yla temsil edilmekte olup, Parsons bu kuramı *Structure of Social Action* (Toplumsal Eylemin Yapısı, 1937), *Essays in Sociological Theory* (Sosyoloji Kuramı Denemeleri, 1949), *The Social System* (Toplumsal Sistem, 1951) gibi yapıtlarında işlenmiştir. Parsons, soyut bireyler arasındaki karşılıklı etkileşimin temel öğe olduğu bir toplumsal sistem modelini kurmada *yapısal–işlevsel çözümleme*'yi kullanmıştır. Genel kabul görmüş standartlarının alınması ve bunların kişilerin kendi eylemlerindeki iç güdümlerin yerine konması kişilerin kendi eylemleri arasında eşgüdüm sağlamalarının bir yolu olduğu kadar, toplumun bireylere yüklediği işlevleri yerine getirmelerinin de bir yolunu oluşturur. Denge durumunu toplumsal sistemin en önemli özelliği olarak gören Parsons, (siyasi ve hukuki etkinlik, toplumsal grupların bireylerin eylemlerine tepkisi vb.) bu durumu korumanın toplumsal denetim yolları ile düzene konması süreçlerine büyük önem vermiş, bunları toplumu istenmeyen çatışma ve ani değişimlerden uzakta tutmanın güvencesi olarak görmüştür. *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (1967, Toplumlar: Evrimsel ve Karşılaştırmalı Açıdan Bakış) adlı yapıtında, Parsons, bazı evrimcilik düşüncelerinden yararlanarak, toplumsal sistemlerin çeşitli betimlenişlerini çözümlemiştir. Parsons, toplumsal süreçlere tutucu bir açıdan bakmış, toplumsal değişimlerin bir sistemin kökten yeni bir sisteme dönüşmesinden çok, ona uyarlanmasına yol açan iç ayrımlaşmalar olduğunu öne sürmüştür.

Pascal, Blaise (1623–1662) Fransız filozof, matematikçi ve fizikçi, *olasılık kuramı*'nın kurucularından. Pascal'ın felsefi görüşleri çelişkili olmuştur. *Akılcılık* ile *kuşkuculuk* arasında gidip gelmiş, inancın akla üstünlüğünü tanımaya eğilim göstermiştir. Pascal'ın mantıksal görüşleri (tümevarım ve tümdengelim üstüne, sahici bilgi çeşitleri üstüne görüşler vb.), *Descartes*'ın yöntem üstüne görüşlerinin bir devamı olan Port Royal mantığını etkilemiştir. Pascal'ın Katolik gericiliğin kalesi olan Cizvitler'in manevi zorbalığını eleştirerek yaptığı mücadele, Fransız toplumunun ilerici kesimince destek görmüştür. Öte yandan, Pascal'ın insanın dünyadaki yeri üstüne bazı düşünceleri, dinsel *varoluşçuluk*'un

öndüşünceleri sayılmıştır.

Patristik 2.–8. yüzyıllarda putperestliğe karşı Hıristiyan dogmalarını tutan ve dinsel inancın ilkçağ felsefesiyle karşılaştırılamaz olduğunu öne süren Hıristiyan teolojisi. Patristik, 3. yüzyıldan sonra Hellenizm (bak. *Yeni-Platonculuk*) felsefesini Hıristiyanlığa uyarlamaya çalışmıştır. Patristik'in temsilcileri arasında başlıcalıkla şu kişiler vardır: Tertullianus (150–222), İskenderiyeli Clementius (150–215), Origenes (185–254), *Ermiş Augustinus.*

Pavlov, İvan Petroviç (1849–1936) Rus doğabilimci; koşullu tepkeler yoluyla (bak. *Koşullu ve Koşulsuz Tepkeler*) hayvanda ve insanda yüksek *sinir etkinliği*'nin nesnel deneysel incelenişini ortaya getirmiştir. Povlov, zihinsel etkinliğin yansıtıcı doğası üstüne Seçenov'un öğretisini geliştirmiştir. Koşullu tepkeler yöntemi yoluyla, Pavlov, beynin etkinliğinin temel yasalarını ve işleyiş tarzını bulgulama olanağını elde etmiştir. «Psişik olarak salya salgılama» deneyi yanı sıra, daha birçok deneysel araştırmalar, Pavlov'un psişik etkinliğin işaret işleviyle ilgili vardığı sonuçların temelini oluşturur. Pavlov'un öğretisi, bütününde, maddeci psikolojinin doğabilimsel tümellerini olduğu kadar, diyalektik maddeci *yansıma kuramı*'nın temellerini (dil ile düşünme, duyusal yansıtma ile mantıksal bilme arasındaki bağıntı üstüne temel ilkeleri) de getirmiştir. Pavlov ve okulunun çalışmaları bugün için, sibernetiğin gelişmesine zemin oluşturmakatdır. Başlıca yapıtları: *Dvadtsatiletni opyt obyektivnogo izuçeniya vysşey nervnoy deyatelnosti (povedeneniya) zhivotnykh. Uslovniye refleksi* (Hayvanlarda Yüksek Sinir Etkinliğinin (Davranışının) Yirmi Yıl Boyunca Nesnel Olarak İncelenişi. Koşullu Tepkeler), 1923; *Lektsii o rabote bolşikh poluşari golovnogo mozga* (Beynin Büyük Yuvarlarının Çalışması Üstüne Dersler), 1927.

Pavlov, Mihail Grigoryeviç (1793–1840) Rus doğabilimci; Moskova Üniversitesi profesörü; fizik ve agronomi olmak üzere, birçok doğabilimi konusunda ders vermiştir. İlkin maddeci olan, ancak metafizik maddecilik içinde birçok soruya yanıt bulamayan Pavlov, *Scheling*'in doğa felsefesini izleyenlerden biri olmuştur. Pavlov, kendi dünya-görüşünün diyalektik doğası ve bilimle yakın bağları dolayısıyla, bir idealist olarak kalmakla birlikte, ampirik ile kurgulama, bilim ile pratik arasındaki illintiyle ilgili sorunlar üstünde olduğu kadar, bilimlerin sınıflandırılması üstünde de verimli çalışmalar yapmıştır. Başlıca yapıtı: *Osnovaniya fiziki* (1833/36, Fiziğin Temel İlkeleri, iki cilt).

Pearson, Karl (1857–1936) İngiliz matematikçi, idealist filozof, Machcı. Pearson, matematiksel istatistik kuramı alanı ile bu kuramın biyolojide (biometride) uygulanışı çalışmalarıyla tanınmıştır. Başlıca felsefi yapıtı olan *The Grammar of Science* (1892, Bilimin Dilbilgisi) bilimin metodolojik sorunlarına ayrılmıştır. Pearson'ın kanısına göre, bilimin görevi olguları açıklamak değil, ama sınıflandırarak betimlemektir. Bütün öbür Machcılar gibi, Pearson da, maddi nesneleri bir çeşit duyusal algı olarak, doğa yasaları ile zaman ve mekânı da insan zihini ürünleri olarak görmüştür. Öte yandan, Pearson'ın öznel idealizminin, genelinde, içtenliği ve tutarlılığıyla, ayrıca, maddeciliğe atlama gibi çabaları olmayışıyla Machcılıktan ayırt edebiliriz. Lenin, *Materyalizm ve Ampirio-kritisizm*'de Pearson'ı kapsamlı biçimde eleştirmiştir.

Peirce, Charles Sanders (1839–1914) Amerikalı filozof ve mantıkçı, *pragmacılık*'ın kurucusu. Peirce, «*How to Make Our Ideas Clear*» (1878, «Düşüncelerimizi Nasıl Açık Kılabiliriz» başlıklı yazısında, kendi adıyla anılan şu yasayı ortaya koymuştur: Bir düşüncenin değeri onun pratik sonuçlarında

yatar. Bu ikincisini duyumlarla özdeşleştiren Peirce, Berkeley'in konumunu benimser. Peirce, öznel idealist epistemolojiye karşıt bir yolda, itici güç olarak «rastlantı» ve «sevgi» ilkesine dayanan, nesnel idealist bir gelişme kuramı ortaya koymuştur. Peirce'nin *semiotik* üstüne çalışmaları *matematiksel mantık* ile modern *pozitivizm* üstünde etkili olmuştur. Peirce, *olasılık kuramı* ve ilişkiler mantığıyla da uğraşmıştır.

Peripatos Okulu *Aristoteles* felsefesinin izleyicileri. Bu ad, Atina'da Z. Ö. 335'te kurulan Aristoteles felsefe okulunda derslerin genellikle yürüyüş sırasında verilmesinden gelir. Peripatos okulu (Z. S. 529'a kadar) yaklaşık bin yıl yaşamış olduğu kadar, eski bilimin büyük bir merkezi de olmuştur. Aristoteles'in ölümünden sonra bu okulun en önde gelen kişileri şunlardır: Özellikle botanikteki çalışmalarıyla ün yapan Efesli Theophrastos (Z. Ö. 372–287); Aristoteles felsefesinde maddeci eğilimi geliştiren Lampsakoslu Straton (Z. Ö. 305–270), Aristoteles'in yapıtlarını yayımlayan Rodoslu Andronikos (Z. Ö. 1. yüzyıl); Aristoteles felsefesi üstüne maddecilik terimleri içinde yorumlar getiren Aphrodisiaslı Aleksandros (Z. S. 2. yüzyılın sonları–3. yüzyılın başları).

Personalizm bak. Kişiselcilik.

Petraşevski Grubu *Butaşeviç–Petraşevski* tarafından kurulmuş ve 1845/49 yılları arasında St. Petersburg'da varolmuş bir siyasal çevrenin üyeleri. Bunlar arasında en önde gelenleri şu kişilerdir: N. A. Speşnev, A. V. Kanikov, P. N. Filippov, N. S. Kaşkin, *Dostoyevski*, S. F. Durov vb. 1849 Nisan'ında, çevre, çarlık hükemeti tarafından dağıtılmış; grubun liderleri ölüme mahkûm edilmiş, verilen ceza daha sonra Sibirya'da kürek mahkûmluğuna çevrilmiştir. Petraşevski Grubu uyumlu bir birlik göstermemiş; devrimci demokratlar yanı sıra, liberal eğilimi destekleyen kişileri de içine almıştır. Petraşevski Grubu'nun devrimci düşüncedeki üyeleri Rusya'da çarlık otokrasisine ve toprak köleliğine nefretle bakarak, çarlıkla mücadelede devrimci yöntemleri savunmuşlardır. Petraşevski Grubu, sosyalist literatürü incelemiş; *Belinski, Herzen, Feuerbach* ile *Fourier*'nin yapıtlarına büyük önem vermiştir. Bu grubun kitaplığında Marx'ın *Felsefesnin Sefaleti* ile Engels'in *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* da yer almıştır. Petraşevski Grubu'nun felsefi ve sosyolojik düşünceleri, Petraşevski'nin *Karmani Slovar Inostrannykh Slov* (1846, Yabancı Sözcükler Cep Sözlüğü) adlı yapıtında tam olarak işlenmiştir. Petraşevski, Speşnev ile öbürleri, maddeci konumlara bağlı kalarak *Kant, Hegel, Fichte* ve *Schelling*'in idealizmini eleştirmişlerdir. Doğanın ve doğa yasalarının sürekli değişim ve gelişim içindeki nesnel gerçeklik olduğunu düşünmüşler; yaşamın ana kaynağının doğa ve insan bilgisi olduğunu belirtmişler ve şu görüşe bağlanmışlardır: «Dünyada maddeden başka hiçbir şey yoktur»; doğaüstü olup, doğa dünyası içinde yer almayan ve gelişmeyen hiçbir şey yoktur. Petraşevski Grubu, Feuerbach'a yüksek değer biçmekle birlikte, burada «bütün insanları Tanrı'ya götüren» yeni bir din biçimi olarak sevginin öne sürülmesini eleştirmişlerdir (Speşnev). Petraşevski, Speşnev, Kaşkin ve daha başkaları tanrıtanımaz kişilerdir. Petraşevski Grubu'nun devrimci kanadının ütopyacı sosyalist düşünceleri, devrimci demokratların düşüncelerine yakın olmuştur. Petraşevski Grubu'nun üyeleri Sibirya'da sürgündeyken kitleleri aydınlatacak geniş çalışmalarda bulunmuşlar, yerel basında yazılar yayınlamışlardır.

Piaget, Jean (1896–1980) İsviçreli psikolog, filozof ve mantıkçı. Piaget, geniş deneysel verilerden yararlanarak, 1930 ve

1940'larda anlığın oluşması kuramını ortaya atmıştır. Bu kuram, anlığı işleyen bir sistem olarak, öznenin dış nesnelerin bulundukları eylemlerden kaynaklanan ve belirli bir yapısal birlik taşıyan iç eylemleri sistemi olarak alır. Piaget, anlığın işleyişini betimlerken *matematiksel mantık*'tan biçimsel bir araç olarak yararlanmıştır. Piaget'nin deneysel psikolojinin gelişmesine büyük katkıları olmuştur: Birçok yapıtında, temel psişik işlevleri, başlıcalıkla da insan düşüncesiyle ilgili ana kavramları ve ilkeleri biçimlendiren pisişik işlevlerin işleyişini çözümlemiştir. Piaget'nin psikolojik ve mantıksal düşünceleri, bilginin çözümlenişine genetik ve tarihsel–eleştirel yaklaşıma dayalı, kuramsal bir bilme anlayışı olan «genetik epistemoloji»de bir bireşime kavuşur. Piaget'ye göre, bir öznenin bir nesneyle ilgili bilgisi, değişen deneyim koşulları içinde gitgide değişmez ve kalıcı olur. Bilgide ki bu *değişmezlik,* nesnenin, onun temel özelliklerinin ve insanın bilme etkinliğinin bir yansımasıdır. Yaşamın son yıllarında, Piaget, genetik epistemoloji sorunlarını (özellikle de psikolojinin dalları, bunların bilimler sistemi içindeki yeri ve yapısal bilme yöntemlerinin özellikleri üstüne sorunları) psikoloji, biyoloji, linguistik ve sibernetiğin ana sorunlarının ışığı altında ele almıştır. Başlıca yapıtlarından biri, *Etudes d'Epistemologie Génétique*'dir (Genetik Epistemoloji, 1968).

Pisarev, Dimitri İvanoviç (1840–1868) Rus maddeci filozof, edebiyat eleştirmeni, devrimci gazeteci; *Russkoye Slovo* (Rus Sözü) dergisinin 1861'den başlayarak yayımcısı. *Herzen*'i savunduğu için, 1862'den 1867'ye kadar Peter ve Paul Kalesi'ne hapsedilmiştir. 1867/68 yıllarında, *Dyelo* (Neden) ve *Oteçestvenniye Zapiski* (Anayurttan Notlar) adı dergilerde yer almıştır. Pisarev'in 1861'in sonlarına doğru biçimlenen demokratik, devrimci ve sosyalist görüşleri, daha sonra önemli değişiklikler göstermiştir. 1859/61 yıllarında ortaya çıkan devrimci kurtuluş hareketinin hızla düşmesi, Pisarev'i Rusya'da devrim yapmak için yeterli koşulların bulunmadığı, köylülüğün kendini özgür kılma ve özgür bir toplum kurma gücünden yoksun bulunduğu düşüncesine götürmüştür. Pisarev, kendi etkinliğinin ana amacını «aç ve yoksul halk sorunu»nun çözümünde görmüş; sosyalist ideali savunmuştur (Pisarev'in varolan hiçbir sosyalist öğretiyle yetinmemiş olduğu doğrudur). İlkece devrimci şiddeti reddetmeksizin («O. Comte' un Tarihsel Düşünceleri», 1865; «Düşünen Proletarya», 1865; «Olumsuz Öğretileri Yayanlar», 1866; «Heinrich Heine», 1867), Pisarev, devrim yapmanın «kimyasal» yolu düşüncesini, yani kamunun eğitilmesine, (bilginin yayılmasına bağlı olarak) çalışma etkinliğinin artmasına ve toplumsal kurumların kökten yeniden yapılandırılmasının ana gereği olarak kitlelerin yaşama koşullarının düzeltilmesine yol açacak biçimde, toplumsal değişimlerin yavaş yavaş yer alması gerektiği düşüncesini öne sürmüştür. Pisarev, ilerici aydınların eline kamu eğitimini vermeyi düşünmüştür. Yaşamının son yılları olarak 1867/68 yıllarında yazılmış yapıtları (örneğin, «1789'da Fransız Köylüsü»), Pisarev'in dünyagörüşünde köktenci eğilimlerin artmasına tanıklık eder. Pisarev, felsefi sorunlara büyük ilgi göstermiştir. Özellikle, bilimsel bilgide ilerlemeyi tarihsel gelişmenin temeli olarak görmüştür. Bu görüş, Pisarev'i insanlığı akılcı ilerleme yolundan alıkoyan bilimde «gizemcilik»le ve dinle sürekli mücadele etmeye götürmüş ve *Hegel*'in «kurgusal felesfe»sine karşı olumsuz bir tavır takınmasına neden olmuştur. Pisarev, olumlu gözle değerlendirdiği J. Moleschott ve K. Vogt gibi «kaba maddeciler»in kuramlarını idalizme karşı bir denge olarak görmüştür. Pisarev, Rusya'da Darwinciliği yayan ilk kişilerdendir («Hayvanlar ve Bitkiler dünyasında İlerleme», 1864). Pisarev, Episte-

molojik sorunlarda *duyumculuk*'a eğilim göstermiş olmakla birlikte, *ampirizm*'e karşı çıkarak, yaratıcı bakışın yapıcı rolünü göstermiştir. Gerçekliğin kararlı bir yandaşı olan Pisarev, «saf sanat»ı destekleyenlere karşı sert tartışmalar açmıştır. Pisarev'in «yerlebir edilecek ne varsa tümünü yerlebir etme»ye çağrıda bulunması, 1860'ların demokratlarını nihilist aşırılıklarını yansıttığı kadar, otokrasi ve toprak köleleğinden, toplumsal asalaklıktan ve liberal vakit oyalamacılıktan nefretlerini de yansıtır.

Planck, Max (1858–1947) Alman fizikçi–kuramcı. Planck, termodinamik ısıl ışınım kuramını işlerken, etki kuantumu adı verilen yeni bir evrensel değişmezi ortaya koymuştur. Planck, ışığın kuanta denilen belirli bölükler halinde ($h=6.62.10^{-27}$ erg /san.), kesikli bir biçimde ışıdığını ve soğurulduğunu saptamıştır. Bu bulgulama, makrokosmostan mikrokosmosa geçişi gösterir. Nitekim, Planck, enerji süreçlerinde kesiklilik olgusunu saptayan ve atomculuk düşüncesini doğadaki bütün fenomenlere yayan kuantum kuramının kurucusu olmuştur. Bilimdeki başlıca birçok sorun üstüne maddeci bir görüşe bağlanmış olan Planck, *ampirio–kritisizm*'i sert bir biçimde eleştirmiştir.

Platon (Z. Ö. 428/427–348/347) Eski Yunanlı idealist filozof, *Sokrates*'in tilmizi, nesnel idelaizm'in kurucusu, (*Sophistes, Parmenides, Theatietos, Devlet* vb.) 30'dan çok felsefi diyalogun yazarı. Platon, idealist dünyagörüşünü savunurken, kendi gününün maddeci öğretilerine karşı etkin bir mücadele vermiştir. Platon, *Sokrates*'in, *Pythagorascılar*'ın, *Parmenides*'in ve *Herakleitos*'un öğretilerinden geniş biçimde yararlanmıştır. Varlığı açıklamak için, Platon, «formlar» ya da «idealar» adını verdiği ve varlıkla özdeşleştirdiği nesnelerin maddi–olmayan biçimlerinin varlığı kuramını geliştirmiştir. Platon, bu «idealar»ın karşısına maddi–olmayanı koymuş ve bunu madde ve mekânla özdeşleştirmiştir. Platon'a göre, duyulur dünya, «idealar»ın ve «madde»nin bir ürünü olup, ara bir konumda yer alır. «İdealar» önsüz sonsuzdurlar: Doğumsuz ve ölümsüzdürler; görecedirler, zaman ve mekânla bağlı değildirler. Duyulur nesneler ise, gelip geçicidirler, görecedirler, zaman ve mekâna bağlıdırlar. Ancak gerçekten varolan «formlar»ın bilgisi sahici bilgidir. Bu bilginin kaynağı, ölümsüz insan ruhunun ölümlü insan bedenine girmeden önce gözlenen idealar dünyasını anımsamasıdır. Duyulur şeylerin ve fenomenlerin bir bilgisini edinemeyiz, bunlarla ilgili ancak olasılıklı bir «kanı» mız olabilir. Platon, «idealar» ile duyulur şeylerin arasına akılsal bilgiye açık olan matematiksel nesneleri koyar. Bilmenin yöntemi, «diyalektik»tir; Platon bundan en yüksek kavramlara varana değin genelleştirmeler yapa yapa yükselen ve en genel kavramlardan gittikçe daha az genelleştirme yapanlara inen iki yanlı bir süreci anlar. Bu süreçte iniş, duyulur tek tek şeyleri değil, yalnızca «formlar»ı («idealar»ı) kapsar. Siyasette, Platon, Atina aristokrasisinin bir temsilcisi olmuştur. Toplum üstüne öğretisi, kölelerin emeği temeline dayalı bir aristokrat devlet idealidir; burada, devlet «filozoflar»ca yönetilir, askerlerce korunur, bunların altında özgür yurttaşlar olarak «zanatkârlar» yer alır. Platon'un öğretisi, idealist felsefenin daha sonraki gelişmesi üstünde önemli bir rol oynamış; bugüne gelinceye kadar, maddeci dünyagörüşüne karşı olanlarca kullanılmıştır.

Plehanov, Georgi Valentinoviç (1856–1918) Rus devrimci ve düşünür, Rusya'da Sosyal Demokrat hareketin kurucusu, parlak bir Marxçı kuramcı ve gazeteci. Plehanov'un dünyagörüşü ve siyasal etkinliği, karmaşık bir evrimden geçmiştir. İlkbaşlarda, Plehanov, «Toprak ve Özgürlük» adlı Narodnik örgütünün önderi olmuş; daha

sonra (1880'de), Rusya'yı terkettikten sonra, Marx ve Engels'in yapıtlarını incelemiş ve Batı Avrupa'da sosyal demokrat hareketle bağlar kurmuştur. Bunun bir sonucu olarak *Narodizm*'den koparak, Marxçılığa kararlılıkla bağlanan ve Rusya'da Marxçılık düşüncelerini etkin biçimde yayan bir kişi olmuş, İsviçre'de kurduğu Emeğin Kurtuluşu grubunun Marxçılığın Rusya'da yayılmasında ve başarıya ulaşmasında büyük bir rolü olmuştur. Plahanov'un kendisi de Narodizm, *«legal Marxçılık»* ve *revizyonizm* ideolojisiyle ve burjuva felsefesiyle çarpışarak, Marxçı kuramın gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. 1903'ten sonra, Plehanov, belli konularda doğru, Marxçı bir yer almakla birlikte, bir Menşevik olmuştur. 1. Dünya Savaşı sırasında ise, sosyal–şovenistlerin yanını tutmuştur. Plehanov, 1917 Ekim Devrimi'ni kabul etmemiş, ancak yaşamının sonuna kadar Marxçılığa, işçi sınıfının davasına bağlı kalmıştır. Plehanov'un felsefi ve sosyolojik yapıtlarına Engels ve Lenin büyük değer biçmişlerdir. Plehanov'un *Monist Tarih Görüşünün Gelişmesi* (1895), *Maddecilik Tarihi Üstüne Denemeler* (1896), *Tarihte Bireyin Rolü* (1898) ile daha başka yapıtları, Marxçı kuramı parlak bir biçimde ele alır. Plehanov, Marxçılığın felsefede yeni bir aşama olduğunu öne sürmüş, Marxçılığın bütün daha önceki felsefi ve sosyolojik öğretilerden ayrımını göstermiştir. Toplumsal varlık ile toplumsal bilinç arasında karmaşık ilişkiler olduğunu göstererek, maddeci tarih anlayışını geliştirmiş; toplumsal psikolojinin belli bir toplumda uyuşmaz sınıflar arasındaki mücadelenin bir anlatımı olarak düşünce mücadelesindeki rolünü vurgulamıştır. Plehanov, Marxçı estetiğin ve sanat eleştirisinin kurucularından biri de olup, sanatın kökeni üstüne Marxçı öğretiyi geliştirmiş, sanatı toplumsal yaşamın özel bir yansıtılma biçimi olarak, gerçekliği de sanatın kendi doğasına bütünlükle karşılık veren gerçekliği sanatsal olarak özümlemenin en verimli yöntemi olarak görmüştür. Plehanov, Marxçı Rus toplumsal düşünce tarihinin temelini atmış; Rusya'da Marxçılığın öncüsü olarak Rus devrimci demokratların tarihsel rolünü açığa koymuştur. Plehanov, dinin kökeni ve gelişmesi, dinin toplumsal yaşamdaki rolü, öbür toplumsal bilinç biçimleri arasındaki yeri ve Marxçı bir partinin din karşısındaki tavrı üstüne birçok değerli sonuçlar çıkarmıştır. Plehanov, felsefi sorunların ele alınışında birçok yanılgılara düşmüştür: Tarihsel gelişmede öznel etkenin rolünü küçümsemiş, *hiyeroglifler kuramı*'na ödünler vermiştir. Ancak bu kişisel yanılgıları, Plehanov'un bir bütün olarak felsefi görüşler sisteminin ve diyalektik ve tarihsel maddeciliği yaşamboyu savunuşunun yanında önemsiz kalır. Plehanov'un felsefi yapıtları zengin ve inandırıcı olduğu kadar, bugün için de Marxçı felsefeyi incelemek için değerli kitaplardır.

Plotinos (205–270) Mısır'da doğmuş, Roma'da yaşamış Eski Yunanlı idealist filozof. Plotinos, Platon'un öğretisindeki gizemciliği yoğunlaştıran *Yeni–Platonculuk*'un kurucusudur. Plotinos'a göre, dünya süreci, bütün varlığın önsüz sonsuz kaynağı olan ve en başlangıçta evrensel akıl halinde, daha sonra dünya ruhu halinde; en sonra da, Plotinos'un kendisini varlık–olmayan olarak gördüğü maddeyi de kapsayacak biçimde, tek tek ruhlar, tek tek cisimler halinde ortaya çıkan, kavranılamaz, tanrısal Bir–olan'la başlar. Bir–olan'a bedensel benliğe egemen olmakla, ayrıca, bilmeyi de kapsayan manevi güçlerin geliştirilmesi yoluyla ulaşılır. Yükselmenin en yüksek aşamasında, ruh, Tanrı'yla bir olmaya varır. Plotinos'un öğretisi, gizemci bir diyalektik taşır: Dünyadaki uyum ve güzellik, kötülük ve çirkinlik karşıtların birliği ilkesince belirlenir. Başlıca yapıtı: *Ennead*'lar.

Plüralizm bak. Çoğulculuk.

Poincaré, Jules Henri (1854–1912) Fransız matematikçi, Fransız bilimler Akademisi üyesi. Poincaré'nin başlıca yapıtları matematiksel fiziğe, türevsel denklemlere, gökyüzü mekaniğine vb. ayrılmıştır. 1905'te, Poincaré, *Einstein* ile birlikte aynı zamanda, özel *görecelik kuramı*'na varmıştır. Poincaré, matematiğin gelişmesine büyük katkıda bulunmuş, matematikte nicel bağlılaşımları bulgulamanın yanı sıra, niteliksel özellik gösteren birtakım olgular da saptamıştır. Poincaré, bilim yasalarının gerçek dünyayı anlatmadığını, isteğe bağlı uzlaşımları temsil ettiğini, bu uzlamlıların da kendilerine karşılık veren fenomenlerin çok daha elverişli ve kullanışlı bir betimini yapma durumunda olduğunu düşünmüştür (bak. *Uzlaşımcılık*).

Pomponazzi, Pietro (1462–1524) İtalyan *Rönesans* filozofu. Pomponazzi, *Aristoteles*'in görüşünü maddeci ve iskolastiğe karşı bir ruh içinde geliştirmiştir. *De Immortalitate Animi* (1516, Ruhun Ölümsüzlüğü) adlı başyapıtında, Aristoteles felsefesinde *duyumculuk* öğelerini vurgulamış, ruhun bedene biçim vermekle birlikte ölümlü olduğunu öne sürmüştür. Buysa, din adamlarının öfkesini çekmiş, ve Pomponazzi'nin kitabı yakılmıştır. Bu hümanizm kuramcısı, dinin baş dogmalarından birini, insan ruhunun ölmezliği dogmasını geri çevirmiş; ancak, bu dogmayı inanmayı reddetmenin insanın gerçek doğasına uyduğunu, çünkü insanın etkinliğinin amacının öbür dünyada değil, bu dünyada yattığını vurgulamıştır. Bu doğrultuda, *çifte hakikat* anlayışına bağlanan Pomponazzi, felsefe ve siyasetin dinden bütün bütüne ayrılmasını istemiştir.

Popovski, Nikolay Nikitiç (1730–1760) Rus aydınlanmacı, filozof, şair, *Lomonosov*'un tilmizi; (1755'ten başlayarak) Moskova Üniversitesi hitabet ve felsefe profesörü, *Moskovskiye Vedomosti* (Moskova Gazetesi, 1756) gazetesinin kurucusu. Popovski, felsefede, genel olarak maddeci kabul edilebilecek görüşler öne sürmüş olmakla birlikte, *deizm*'den yana bir konum almıştır. Popovski, *Locke*'un, Quintus Horatius'un, Titus Livius'un bazı yapıtlarını Rusça'ya çevirmiştir. Popovski, Rusya'da üniversitede felsefe okutan ilk kişi olmuş, felsefenin teolojiden bağımsız olması gerektiğini, doğayla ve Evren'deki dünyaların yapısıyla ilgili olarak insan zihninin sorularına karşılık bulması gerektiğini göstermiştir. Popovski, aydınlanmayı ve bilimleri*n* gelişmesini, akıllıca yaşamayı ve iyi hükümeti, daha geniş sivil hakları savunmuştur. Popovski, ölümünden kısa bir süre önce, kendisinden sonra gelecekler için yeterli olmadığı düşüncesiyle, bütün el yazmalarını yakmıştır.

Popper, Karl Raimund (d. 1902) Avusturyalı filozof, mantıkçı ve sosyolog. Popper, kendi *eleştirel akılcılık* anlayışını, ondan etkilenmiş olduğu halde, *mantıkçı pozitivizm*'in karşısına koymuştur. Doğrulama ilkesinin (bak. *Doğrulama İlkesi*) yerine ve ayrıca, mantıkçı pozitivsitlerin dar ampirizm ve tümevarımcılık açısından kuramsal ve ampirik bilgi düzeyleri arasına koydukları organik bağıntı ilkesinin de yerine, *yanlışlama ilkesi*'ni koymuştur. Popper, bütün bilimsel bilginin varsayımsal bir nitelik taşıdığını ve yanılgıya bağlı olduğunu düşünür. Ancak, bilimsel bilginin ilerlemesiyle ilgili anlayışı, birçok zorluklarla karşılaştırmıştır. Bu zorluklar, Poper'ın yanlışlama ilkesini bir mutlak haline getirmiş olmasından, bilimsel bilginin nesnel doğruluğunu yadsımasından, bilimsel bilginin ilerlemesini yorumlarkenki *görececilik*'inden ve bilginin temellerini ele alıştaki *uzlaşımcılık*'tan ileri gelir. Toplum felsefesinde, Popper, Marxçılığı ve tarihselciliği eleştirerek, toplumsal gelişmenin nesnel yasalarının

varlığını reddetmiş, burjuva reformculuktan yana çıkmıştır. Başlıca yapıtları: *Logik der Forschung* (Araştırma Mantığı), 1935; *The Open Society and Its Enemies* (Açık Toplum ve Düşmanları–1. Cilt: Platon'un Büyüsü, 2. Cilt: Hegel ve Marx), 1957; *Conjectures and Refutations* (Oranlamalar ve Çürütmeler), 1963; *The Poverty of Historicism* (Tarihselciliğin Yoksulluğu), 1957; *Objective Knowledge* (Nesnel Bilgi), 1972.

Poretski, Platon Sergeyeviç (1846–1907) Rus mantıkçı. Rusya'da *matematiksel mantık* üstüne ilk dersleri (1887/88'de Kazan Üniversitesi'nde) vermiş olan Poretski, *mantık cebiri*'nin işlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu kuram için, belli bir öncüller sisteminden çıkan bir dizi sonuçları ve bu sonuçların türetildiği bir dizi varsayımı bulma sorununu çözmek için özgün ve yalın yöntemler getirmiştir. Poretski'nin felsefi görüşleri doğabilimsel maddecilik olarak betimlenebilir. Başlıca yapıtı: *O sposobach reşeniya logiçeskikh ravenstv i ob obratnom sposobe matematiçeskoy logiki* (Mantık Denklemlerini Çözme Yöntemleri ile Matematiksel Mantıkta Tamçevrik Yöntem Üstüne), 1884.

Postula Bilimsel bir kuramda, bu kuram çerçevesinde tanıtlama gücü olmayan ve başlangıç önermesi olarak alınan bir ilke ya da önerme. Modern mantıkta ve bilim metodolojisinde, Postula kavramı, genellikle çok daha yaygın kullanılan *belit* terimiyle eşanlamlı olarak kullanılır. Bazen, bu kavramların anlamlarında ilkçağ felsefesinden gelen ayrım korunur: Belitler bir kuramın başlangıç mantık ilkelerini, Postulalar ise bu kuramın özel bilimsel başlangıç önermelerini gösterirler. Bazı durumlarda, postulalar, belli bir kuramı çıkarsamanın belit ve kuralları anlamına da gelirler.

Pozitivizm Burjuva felsefesinde gerçek bilginin biricik kaynağının doğa bilimleri (ampirik bilimler) olduğunu söyleyen ve felsefi incelemenin bilme değerini reddeden bir eğilim. Pozitivizm, *kurgusal felsefe*'nin (yani, klasik Alman idealizminin) bilimsel gelişmeler sonucunda ortaya çıkan felsefi sorunları çözemeyişine bir tepki olarak doğmuştur. Pozitivistler bu kez karşıt kutba düşerek, bilgi edinmenin bir yolu olarak kuramsal kurgulamayı reddetmişlerdir. Pozitivistler, geleneksel felsefede varlık, cevherler, nedenler vb. çok yüksek soyut bir nitelik taşıdıkları için deney yoluyla çözülemeyecek ya da doğrulanamayacak bütün sorun, kavram ve önermelerinin yanıltıcı ve anlamsız olduğunu söylemişlerdir. Pozitivizm, ampirik bilimlere göre modellendirilmiş ve onlara bir metodoloji getiren, kökten yeni, metafizik–olmayan («pozitif») bir felsefe olduğunu öne sürer. Pozitivizm, aslında, bazı yönlerden en aşırı mantıksal sonuçlarına kadar götürülmüş ampirizm'dir: Her bilgi şu ya da bu biçimde ampirik bilgi oldukça, kurgulama bilgi de olamaz. Pozitivizm de kendini geleneksel felsefenin yazgısından kurtaramamıştır; çünkü, Pozitivizm'in (kurgulamanın reddi, *fenomenalizm*, vb.) kendi önermelerinin de deney yoluyla, doğrulanamaz olduğu, dolayısıyla metafizik olduğu ortaya çıkmıştır. Pozitivizm, bu terimi ortaya getiren Comte tarafından kurulmuştur. Tarihsel yönden, Pozitivizm, üç evreden geçerek gelişmiştir. İlk Pozitivizm'in temsilcileri Comte, E. Littré ve P. Laffitte (Fransa), J. S. *Mill* ve Spencer'dir (İngiltere). Bilgi kuramı (Comte) ile mantık (Mill) sorunları yanısıra, birinci Pozitivizm'de başlıcalıkla sosyolojiye yer verilmiştir (bak. Comte'un bilime dayanarak toplumu dönüştürme düşüncesi, Spencer'in organik toplum kuramı). Pozitivizm'de ikinci evrenin, yani ampiriokritisizm'in ortaya çıkışı, 1870'lere ve 1890'lara uzanarak, *Mach* ve *Avenarius* adlarına bağlanır; bu kişiler, ilk Pozitivizm'in

vizm'in bir çizgisi olmak üzere, gerçek somut nesnelerin biçimsel olarak tanınışını bile reddetmişlerdir. Machcılıkta, bilme sorunları, öznelcilikle içiçe geçen aşırı psikolojizm açısından yorumlanır. En son Pozitivizm'in, ya da *yeni–pozitivizm*'in ortaya çıkıp oluşması, (*işlemcilik* ile *pragmacılık* yakın oldukları) *mantıkçı atomculuk, mantıkçı pozitivizm, semantik* gibi birçok eğilimleri kendinde birleştiren Viyana Çevresi *(O. Neurath, Carnap, Schlick, Frank)* ile Berlin Bilimsel Felsefe Derneği'nin *(Reichenbach)* etkinliklerine bağlıdır. Üçüncü Pozitivizm'de başlıca yeri dil, simgesel mantık, bilimsel araştırmaların yapısı vb. felsefi sorunlar alır. Psikolojizmi reddeden üçüncü Pozitivzim'in temsilcileri, bilim mantığını matematikle bağdaştırma yolunu, epistemolojik sorunların biçimselleştirilmesi yolunu seçmişlerdir.

Pragmatik Semiotiğin bir dalı.

Pragmacılık Modern burjuva felsefesinde yaygın olan öznel idealisit eğilim. Pragmacılık ilkesi, pragmacı felsefenin çekirdeği olup, bilgiyi pratik yararlılığıyla belirler (bak. *Peirce*). Pragmacılık, pratik yararlılık denince, bundan nesnel hakikatin ölçüt olarak pratikte onanışını değil, bireyin öznel çıkarlarını karşılamakta olan şeyleri anlar. Bu açıklama, Amerikan burjuvazisinin pratik yaklaşımını yansıtır. Gerçekliği açıklarken, Pragmacılık, *ampirio–kritisizm*'le yakından ilintili «radikal ampirizm» açısını benimser. Nesnel gerçeklik Pragmacılık'ta «deneyim»le özdeşleştirilir, bilmenin özne ve nesneye ayrılışı deneyim sırasında olur. Mantıkta Pragmacılık, *akıldışıcılık*'a varır; buna *James*'in yapıtlarında açıkça, Dewey'in yapıtlarında ise üstü kapalı bir biçimde rastlanır. Pragmacılık, mantık yasalarını ve biçimlerini yararlı kurmacalar olarak görür. Etikte, Pragmacılık, varolan düzenin yavaş yavaş ilerlemesine ilişkin bir görüş olan meliorizme bağlanır; sosyolojide ise, «seçkin kişiler»e tapınma (James) ile burjuva demokrasisinin savunulmasından (Dewey) *ırkçılık*'ın ve *faşizm*'in açıkça savunuluşuna (F. C. S. Schiller) kadar çeşitlilik gösterir. Bugün için, Pragmacılık ya öznel idealizmi Marxçılık ve komünizm düşmanlığıyla birleştiren (S. Hook) «deneysel natüralizm» biçiminde ya da Pragmacılık'ı *yeni–pozitivizm*'le ve semantik idealizmle birleştiren yeni–pragmacılık biçiminde ortaya çıkmaktadır. Pragmacılık, uzun süre ABD'deki düşünce yaşamına egemen olmuş, ancak son zamanlarda yeni–pozitivizme ve dinsel felsefi kavramlara yer verilmesine izin vermiştir.

Praksiyoloji Çeşitli eylemleri ya da toplu*ca eylemleri etkililikleri açısından ele alma* yöntemlerini inceleyen sosyoloji dalı. Praksiyoloji, modern sosyolojik araştırma yöntemlerinden biridir. Bu yöntemin özü, çeşitli çalışma tarz ve yöntemlerinin pratik (ve tarihsel açıdan) araştırılmasında, bütünsel öğelerinin nitelendirilmesinde, buna bağlı çeşitli pratik tavsiyelerin ele alınmasında yatar. Praksiyoloji, bu kategorilerin tarihini inceler, kolektif organların çalışmasının somut olarak araştırılmasını yapar; iş örgütleme biçimlerinin bunların özelliklerinin, örgütlenmeyi değişik kılan etkenlerin ve işteki verimlilik derecesinin çözümlenmesini üstlenir. Praksiyoloji, üretim sürecinde bireyler arasındaki karşılıklı etkileşimi olduğu kadar, birey ile kolektif arasındaki karşılıklı etkileşimi de inceler.

Priestley, Joseph (1733–1804) İngiliz bilim adamı ve maddeci filozof. Priestley, *F. Bacon* ile *Hobbes*'un geleneklerini sürdürmüştür. Priestley'in kanısına göre, bütün maddenin uzam, özgül ağırlık ve içe işlenmezlik gibi temel özellikleri olup, bu özellikler çekme itme güçlerince belirlenir. İnsanın düşünce ve duyumları maddenin

karmaşık örgütleniminin kendi bir sonucudur. Priestley, *Locke*'un düalizmini *mekanikçilik* açısından reddetmiştir. Priestley, deneylerin kuramla bileştirilmesini istemiş, varsayım ve benzeşim sorunlarına büyük ilgi göstermiştir. Sosyolojide, Priestley, *belirlenmecilik* ilkesini savunmuş olmakla birlikte, *kadercilik*'e karşı çıkmış; Fransız maddecilerinin tanrıtanımazlığını *deizm* açısından eleştirmiştir. Priestley, mutluculuk etiğine bağlı bir kişi olmuştur. Kendi kanısına göre, en büyük bireysel mutluluk, başka insanların mutluluğuyla bağdaştırılabilendir.

Proklos (410–485) Atina'da *yeni-Platonculuk* okulunun kurucusu. Proklos, diyalektik üçselcilik (bak. *Üçsellik*) anlayışını ilk ortaya atan kişi olmuştur. İlkçağ mitolojisini içeriğini tek bir felsefi sistemde toplamaya çalışması dolayısıyla, Proklos, felsefe tarihi literatüründe putçuluğun bir sistemleştiricisi olarak gösterilir. *Platon*'un tekil çoğulda kendini açığa koyar ve çoğul birliğe varmaya çalışır düşüncesinden yola çıkan Proklos, varolan bütün şeylerin gelişmesini üç evreye ayırır: Olduğu gibi kalma, ilerleme, gerileme. Başlıca yapıtları: *Teolojinin Öğeleri, Platon Teolojisi.*

Proletarya Diktatörlüğü Kapitalist sistemin kaldırılması ve burjuve devlet mekanizmasının yıkılmasından sonra kurulacak proletaryanın devlet gücünün özüyle ilgili bilimsel bir tanım. Lenin Proletarya Diktatörlüğü'nün Marxçılığın *devlet*'le ilgili ana düşüncesi olduğunu söylemiştir. Proletarya Diktatörlüğü, *sosyalist devrim*'in temel içeriğinin başarıya ulaşmasının zorunlu koşuludur. Devrimci Proletarya Diktatörlüğü kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminin durumudur. Proletarya, sömürücülerin direncini bastırmak, devrimin başarısını pekiştirmek, uluslararası gericiliğin saldırgan eylemlerine karşı çarpışmak için kendi siyasal iktidarını kullanır. Ancak, Proletarya Diktatörlüğü, yalnızca bir zor kullanım, başlıcalıkla da zor kullanım değildir. Başlıca işlevi, yaratıcı ve yapıcıdır. Bu diktatörlük, proletaryaya emekçi halkın kendisinden yana kazınılmasına, kendi çevresinde birleşilmesine ve sosyalist kurulmaya doğru çekilmesine hizmet eder. Proletarya Diktatörlüğü'nün temeli ve en yüksek ilkesi, işçi sınıfının önderliği altında, *işçi sınıfı* ile *köylülük*'ün ittifakıdır. Bu nedenle, Proletarya Diktatörlüğü, *demokrasi*'nin en yüksek biçimidir, en genişinden kitleleri devlet ve kamu işlerini yürütülmesine koşma amacını taşıyan emekçi halk için gerçek demokrasidir. İşçi sınıfının öncüsü olan komünist partisi Proletarya Diktatörlüğü sisteminin önderi ve yol göstericisidir. Proletarya Diktatörlüğü sistemi emekçi halkın şöylesine kitlesel örgütlenme biçimlerini içine alır: Halkın temsilci organları, işçi sendikaları, kooperatifler, gençlik birlikleri; bütün bunlar, parti ile kitleler arasındaki bağ olarak hizmet görür. Proletarya Diktatörlüğü, çeşitli biçimlerde olabilir. Proletarya Diktatörlüğü biçimleri verili koşullara dayanır; «diktatörlük» gibi bir kavram, ne devlet biçimini, ne de devletin siyasal rejimini gösterir. Tarihte ilk Proletarya Diktatörlüğü, Paris Komünü'dür (1871). Paris Komünü, Marx'ın yıkılan burjuva devlet mekanizmasının yerini alacak Proletarya Diktatörlüğü devletinin biçimini çizmesini olanaklı kılmıştır. Sovyetler, Proletarya Diktatörlüğü'nün yeni bir biçimi olup, Lenin bunu Rusya'da iki devrimin deneyimlerini inceleyerek bulmuştur. Daha sonraki devrimci deneyim, Proletarya Diktatörlüğü'nün bir dahaki biçimi olarak *Halk Demokrasisi*'nin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Parlamenter cumhuriyet de, kuramsal açıdan, bir Proletarya Diktatörlüğü devlet biçimi olarak yer alabilir. Gerek kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde Proletarya Diktatörlüğü'ne duyulan gereğin reddedilmesi, gerek Proletarya Diktatörlüğü'nün mutlaklaştırılarak bütün sosyalizm

dönemine yayılması, Marxçılık–Leninçilik ilkelerine aykırıdır. Sömürücü sınıfların kaldırılması ve sosyalist toplumun kurulmasıyla birlikte, bütün toplumsal grupların işçi sınıfının siyasal ve ideolojik konumunu kendine benimsemiş olduğu bir ülkede sınıf baskısı için hiçbir neden ortada kalmaz; bu nedenle, Proletarya Diktatörlüğü iç gelişmenin önünde yatan görevler açısından kaçınılmaz olmaktan çıkar. Sosyalizmin kurulması üzerine, Proleterya Diktatörlüğü, geleceğin *komünist özyönetim*'ine giden yoldaki bir uğrak olarak *bütün halkın devleti* olmaya geçer.

Protagoras (Z.Ö. 480–410) Abdera'da yaşamış Eski Yunanlı filozof, önde gelen bir *sofist;* tanrıtanımazlığı yüzünden Atina'dan atılmış, *Tanrılar Üstüne* adlı kitabı yakılmıştır. Burjuva araştırmacılar, Protagoras'ı mutlak bir kuşkucu olarak yorumlamışlardır; bunun nedeni, yaptıından elde kalan parçaları şöyle çevirmiş olmalarıdır: «İnsan her şeyin ölçüsüdür: Olanların olduklarının, olmayanların olmadıklarının (ölçüsüdür)». Ancak, burada «o» sözcüğüne karşılık veren Yunanca sözcük, «varolduları sürece, varolanların (ölçüsüdür)» diye farklı biçimde çevrilebilmektedir. Bu yorumla, Protagoras, bir öznelci ve kuşkucu olmamakta; savı, maddeci izler taşıyan bir *antropolojizm* öğesini içermektedir.

Protestanlık *Reform Hareketi* döneminde ortaya çıkan, Ortodoksluk ile Katoliklik'ten sonra, *Hıristiyanlık*'ın üçüncü çeşidi. *Protestanlık,* dogma ve kuralcı ilkelerde birbirinden ayrılan birçok çeşitli bağımsız din ya da kilisenin adıdır. Protestanlar, Katolik Araf düşüncesini tanımazlar, Ortodoks ve Katolik ermişleri, melekleri, Meryem Ana'yı, redderler, yalnızca tanrısal Üçlü'ye tapınırlar. Protestanlık ile Katoliklik ve Ortodoksluk arasındaki ana ayrım Protestanlık'ın Tanrı ile insan arasına dolaysız bir bağ koyuşundan gelir. Protestan görüşüne göre, Tanrı'nın inayeti için kilisenin aracılığına gerek yoktur, insan ancak kendi imanı ve Tanrı iradesi yoluyla «kurtuluş»a erebilir. Bu öğreti, manevi iktidarın laik iktidar üzerindeki önceliğine ve Katolik Kilisesi ile Papa'nın egemenliğine son vermiş, insanı feodal zincirlerden kurtararak, insan ruhunda kişisel özsaygı duygusunu ve burjuva bireyciliği uyandırmıştır. Protestanlık' ta, Tanrı ile insan arasındaki farklı ilişkilerin bir sonucu olarak, yalnızca dinadamları ile kiliseye değil, ama dinsel törene de ikincil bir yer tanınmıştır. İkonlara ya da kutsal emanetlere tapınma yoktur, dini ayinler ikiye indirilmiştir (Vaftiz ve Aşayi Rabbani); tapınma, vaaz, cemaatce dua etme ve ilahi söylemeden oluşur. Önceleri, Protestanlık, yalnızca İncil'e dayanıyordu, ancak pratikte her Protestan dininin kendi inanç simgeleri, otorite ve «kutsal» kitapları vardır. Çağdaş Portestanlık, başlıcalıkla İskandinav ülkelerinde, Almanya, İsviçre, İngiltere, Kanada, Avusturalya ve ABD'de yaygındır. 20. yüzyılda, dini meclis hareketi Protestanlık'ta büyük önem kazanarak, Dünya Kiliseler Konseyi'nin oluşturulmasına yol açmıştır. Protestanlık'ın çeşitli siyasal eğilimlerle bağları vardır. Kimi dinadamları Protestanlık'ı yeni koşullara uyarlamaya, ilerici siyasal beklentilere yaklaştırmaya çalışmaktadırlar (örneğin, barış ve detant isteği).

Proudhon, Pierre Joseph (1809–1865) Fransız küçükburjuva siyasetçi, filozof, sosyolog ve iktisatçı, *anarşizm*'in bir kurucusu. Felsefede, Proudhon, bir idealist ve eklektik olmuş; Hegelci diyalektiği kabalaştırarak, onu kaba bir şemaya, her fenomenin «iyi» ve «kötü» yanlarını mekanik biçimde biraraya getirilmesine çevirmiştir. Proudhon, toplum tarihini düşüncelerin mücadelesi olarak görmüştür. Kapitalist mülkiyetin «çalıntı» olduğunu ilan ettiği halde, küçük mülkiyeti sürekli kılmıştır. Proudhon, tek tek meta üreticileri arasında

«adil mübadele»ye dayanan bir kapitalizm içinde örgütlenme gibi, ütopyacı ve gerici bir düşünceyi savunmuştur. Marxçılığın kurucuları Proudhon'u ve yandaşlarını sert bir biçimde eleştirmişlerdir. Başlıca yapıtları: *Qu'est–ce que la propriété?* (Mülkiyet Nedir?), 1840; *La Philosophie de la misére* (Sefaletin Felsefesi), 1846.

Psikanaliz S. Freud tarafından önerilen, sinirsel ve psişik rahatsızlıkları iyileştirme yöntemi ve genel kuramı, *Freudculuk*'un kuramsal ana ilkesi. Psikanaliz'in başlıca önermesi şudur: Psişeye egemen olan *bilinçaltı*, topumsal yasaklar sisteminin etkisi altında oluşan psişik bir an, yani «sansür» tarafından psişenin derinliklerine itilir. Özel «çatışmalı» durumlarda, bilinçdışı eğilimler «sansür»den sıyrılarak, düş halinde, dil sürçmesi halinde, sinirsel belirtiler (rahatsızlıkların ortaya çıkması) halinde bilincin önüne çıkar. Psişik olan fiziksel olana indirgenemeyeceği için, psişeyi özel yöntemlerle araştırmak gerekir. Psikanaliz'in getirdiği bu gibi yöntemlerden biri de rüyaların, *dil kaymalarının yorumudur*. Bu yöntemler, «hakikat»ın, yani bilinçaltının anlamlı (ya da anlamsız görünen) kendini gösterme biçimlerinde gizli yatan cinsel durumun kestirilmesine dayanır. Psikanaliz, «kısır döngü»nün parlak bir örneğidir; çünkü, sözde tanıtlanmayı gerektiren bilinçaltının üstünlüğü sanısı, her somut Psikanaliz durumunda, bu sanının kendisine dayalı yorumlar yoluyla «tanıtlanmakta» dır. Daha sonraki çalışmalarında, Freud, daha sonra da Freud'un tilmizleri ile çağdaş araştırmacılar, Psikanaliz yöntemlerini toplum tarihine uyarlamışlar; toplum tarihindeki bütün olayları, ister birey, ister bütün bir ulus sözkonusu olsun, karmaşıklıkların (bilinçaltı kaymaların gerçek yaşamla kaçınılmaz olarak çatışmasının) ortaya çıkması olarak yorumlamışlardır. Psikanaliz, sosyolojide modern *psikoloji okulu*'ndaki birçok eğilimin kuramsal ve metodolojik temelini oluşturur.

Psikofizik Paralellik Felsefede ilk kez vesilecilik *(Malebranche)* tarafından temsil edilmiş bir eğilim; bu eğilim, cisimsel olmayan ruh ile uzamı olan bedenin (bak. Descartes) mekanik biçimde karşı karşıya konuşundan ileri gelen *psikofiziksellik sorunu*'na bir çözüm getirir. *Mekanikçilik* mantığını izleyen, bu yüzden vesilecilerin kanıtlarını sözcük sözcük aktaran Psikofizik Paralellik yandaşları *(Wunt, T.* Lipps ve *ötekiler)*, *fiziksel olan ile psikolojik olanı*, birbirinden bağımsız, birbirine koşut, neden–etki çizgileri olarak görürler. Psikofizik Paralellik, bir kural olarak, psikofizik etkileşim (O. Külpe ve ötekiler) kuramıyla bütünleştirilir. Burada, kaba maddeci anlayışta da olduğu gibi, *fizik*'in içeriği ile fizyolojinin bağlılaşımı ilkesi yanılgıya düşer. Fizyolojik süreçler insanın yaşamsal etkinliğini sağlayan zorunlu, ancak onunla upuygun olmayan bir mekanizmayı oluştururlar. Ayrıca, bu süreçler psişik süreçlerin içeriğini belirlemezler. Ancak insanların *birbirleriyle karşılıklı ilişkiye girişleriyle* olanaklı olan insan yaşamı etkinliği psişik etkinliği (psişeyi, bilinci) içine aldığı kadar, psişik etkinliğin içeriğini de oluşturur. Onun için ruh (psişik olan) ile beden (fizyolojik olan) karşı karşıya konmamalı, insan etkinliğinin nesne dünyasıyla bağlılaşım içinde görülmelidir. Son çözümlemede, Psikofizik Paralellik, ister istemez, idealist sonuçlara yol açar.

Psikofiziksellik Sorunu Psişik olan ile fiziksel olan arasındaki ilişki sorunu. Psikofiziksellik Sorunu, özellikle 17. yüzyılda Descartes'ın (uzamı olan ama düşünmeyen cevher madde ile düşünen ama uzamı olmayan cevher ruh olmak üzere) iki cevherin varolduğunu olumlayarak, ruh ile bedeni karşı karşıya koymasıyla kesin bir durum almıştır. Vesileciliğin savunucuları *(Malebranche)*, Tanrı'nın psişik fenomen-

ler ile fiziksel (fizyolojik) fenomenler arasındaki ilintilere karıştığı üstüne önermeler getirerek, buradaki boşluğu kapatmaya çalışmışlardır. Burjuva psikolojide, her zaman için, *Psikofiziksellik Sorunu*'nun yanlış bir çözümüne gidilmiştir; örneğin, *psikofizik paralellik* ve çeşitleri. Psikofiziksellik Sorunu'na diyalektik maddeci yaklaşım, psişik olanın maddenin gelişmesinin bir sonucu olarak alındığı *monizm* ilkesine dayanır.

Psikoloji İnsanın *etkinlik*'i ile hayvanların davranışları arasında nesnel gerçekliğin psişik olarak yansıtılmasının kökenini ve işleyişini yasaları ele alan bilim. Psikoloji'nin ortaya çıkışı ilkçağlara kadar uzanır; Psikoloji, uzun süre felsefe alanı içinde kalarak gelişme göstermiş, psikolojik kavramlarla ilgili ilk sistemi ortaya koyan *Aristoteles*'te yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Daha sonra, *Descartes*, davranışsal tepkeleri bulgulamış, Fransız maddecileri ise psişik olanın maddi bir doğası olduğu ve toplumsal ortam içinde geliştiği savını getirmişlerdir. Klasik Alman felsefesinin temsilcileri, özellikle de *Hegel*, psişik fenomenlere idealizme dayalı bir tarihsel konumdan yaklaşmıştır. Psikoloji tarihi, maddecilik ile idealizmin bir mücadele alanı olmuştur. Psikoloji'de maddeci ya da idealist konumu belirleyecek temel sorun, *psişik* olanın doğası sorunudur: Psişik olan, maddenin gelişmesinin bir ürünü müdür, yoksa maddeden bağımsız bir cevher midir? 19. yüzyılın ortalarında, deneysel yöntemlerin ortaya konmasıyla birlikte, Psikoloji de bağımsız bir bilgi alanı haline gelmiştir. Ancak, o günlerde Psikoloji'nin birçok temsilcisinin yanılgılı bir öznel idealist konum içinde olmaları, burjuva Psikoloji'yi bir bunalıma sürüklemiştir. 20. yüzyılda, Psikoloji, *davranışçılık, Gestalt psikolojisi* ve *Freudculuk* gibi, birçok eğilimler göstermiştir. Marxçı Psikoloji, metodolojik olarak, diyalektik ve tarihsel maddeciliğe dayanır. Bu Psikoloji'nin doğa bilimsel temeli *Seçenov* tarafından işlenmiş ve İ. Pavlov tarafından geliştirilmiş olan *beyin*'in yansıtma mekanizması kuramıdır. Psikoloji, çok ayrışmış olup, psişik etkinliğin doğasının yasalarını araştıran genel Psikoloji, iş Psikolojisi, mühendislik Psikolojisi, uzay Psikolojisi gibi dallara ayrılmıştır. Psikoloji'nin temel sorunları arasında şunlar da yer alır: İnsanın çalışmasının, özellikle modern teknolojinin ortaya çıkmasına bağlı olarak araştırılması; öğretim ve eğitimin kuramsal temellerinin işlenmesi, denetim süreçlerinin ele alınması vb.

Psişik Canlı bir sistem ile dış dünya arasındaki karşılıklı işaretsel etkileşimin ürünü ve koşulu. İnsan açısından, Psişik, insanın öznel dünyasındaki *duyum*'lar, *algı*'lar, *önkavram*'lar düşünce ve duygular vb. fenomenlerin biçiminde görünür. Psişik'in özüne gelince, böyle bir şeyin felsefi ve somut bilimsel bir kavram olarak nitelendirilmesi gerekir. Felsefi Psişik kavramı, *felsefenin temel sorusu*'yla doğrudan ilintilidir. Bu bakımdan, Psişik kavramı, «bilinç», «düşünce», «bilme», «zihin», «düşün», «tin» vb. epistemolojik kavramlarla nitelendirilerek, diyalektik maddecilik tarafından yüksek düzeyde örgütlenmiş maddenin özel bir temel özelliği olarak, nesnel gerçekliğin düşünsel yansılar biçiminde yansıması olarak görülür. Madde ve Psişik, ancak felsefenin temel sorusu, yani bilincin varlıkla ilişkisi sorusu sınırları içinde birbirlerine tam tarşıt olarak yer alırlar; çünkü, Psişik, maddenin dışında ve maddeden bağımsız olarak varolamaz. Psikolojide, Psişik kavramı canlı bir sistem (hayvanlar, insanlar) ile dış dünya arasındaki özgül işaretsel etkileşimi betimlemek için kullanılır. Böyle bir etkileşim sürecinde, insan zihninde, organizmanın durumunu da kapsayacak biçimde, çevreyi, insanın kendisini yansıtmanın psişiksel modelleri oluşur. Gerçekliği yansıtırken, bu modeller,

insanın dış dünya ile etkileşimini düzene koyarak onun üzerinde iz bırakmasına yol açarlar. Psişik'in ortaya çıkışı, yaşamın gelişmesiyle, canlı varlıklar ile kendi çevreleri arasındaki etkileşim biçimlerinin karmaşıklığıyla bağıntılıdır. Hayvanların evrimi sürecinde, önce sinir sistemi, daha sonra sinir sisteminin yüksek bir bölümü, *beyin* olmak üzere, Psişik'in özel bir organı oluşmuştur. İnsan Psişik'i konuşmanın gelişmesine ayrılmaz biçimde bağlı olarak, toplumsal karşılıklı ilişki sürecinde, çalışma sürecinde gelişmiştir. İnsanın Psişik'i hayvanların Psişik'inden, biyolojik gelişme ürününden nitelikçe farklıdır. İnsan Psişik'inin kendine özgü bir özelliği gerçeklik farkındalığı olup, böyle bir şey, olayların öngörüsüne eylemlerin tasarlanmasına yol açar. Psişik'in daha yüksek gelişme biçimine geçiş, Psişik'in organının, yani beynin yeniden kurulması sonucu olmuştur: İnsanlarda, hayvanlardaki sinir etkinliğinin işleyişi ikinci işaret sistemiyle bütünleşmiştir (bak. İ. *Pavlov*). Daha en başından insan Psişik'i toplumsal–tarihsel bir ürün olmuştur. İnsan Psişik'inin gelişmesi, insanın tarih boyunca gelişen etkinlik biçimlerine egemen olması süreci içinde biçimlenir (bak. *Psikoloji; Yüksek Sinir Etkinliği*).

Pyrrhon, Elisli (Z. Ö. 365–275) Eski Yunanlı filozof, ilkçağ *kuşkuculuk*'unun kurucusu. Pyrrhon'un öğretisi, kendi tilmizi Timon'un, yapıtlarında işlenmiştir. Pyrrhon, başlıcalıkla etikle, mutluluk sorunuyla ve mutluluğa erişilmesi sorunuyla uğraşmıştır. Mutluluğu hem zihinsel dinginlik, hem de acı çekmenin yokluğu olarak (bak. *Duyumsamazlık*) görmüş, buna ulaşmanın yolunun da kuşkuculuk olduğunu düşünmüştür. Pyrrhon'a göre, şeylere ilişkin hiçbir şey bilemeyiz, o yüzden, en iyisi şeylerle ilgili yargıda bulunmaktan kaçınmaktır, bunun karşılığında insan zihinsel dinginliğe ulaşır. Pyrrhon'un öğretisi, Yeni Akademia'yı (bak. *Akademia*) ve Roma kuşkuculuğunu etkilemiştir.

Pythagorascılar Eski Yunan filozofu Pythagoras'ın (Z. Ö. 580–500) izdaşları. Pythagorascı okulun, özelilkle Z. Ö. 4. yüzyılda, matematik ve astronominin gelişimine değerli bir katkıda bulunması dolayısıyla büyük bir etkisi olmuştur. Ancak, soyut niceliği mutlaklaştırıp maddi nesnelerden soydukları için, Pythagorascılar, şeylerin özünü nicel ilişkilerin oluşturduğu sonucunu çıkarmışlardır. Bu öğreti, Pythagoras'ın ruh göçüne inancıyla birleşmiş, boşinanlarla dolu olarak, Pythagorascı matematiksel simgeciliğe ve sayılarla ilgili gizemciliğe yol açmıştır. Pythagorascı okul geliştikçe, idealist ve gizemci eğilimi de artmıştır. Beşyüz yıl sonra, ilkçağ köleci sisteminin çöküşü çağında, sayılarla ilgili Pythagorascı gizemcilik *yeni–Platonculuk* ile yeni–Pythagorascılık tarafından benimsenerek yeniden yaşatılmıştır.

R

Radişçev, Aleksander Nikolayeviç (1749–1802) Rus yazar, maddeci filozof, Rusya'da devrimci düşüncenin babası. Radişçev'in düşünceleri *Rouseau, Helvétius, Mably* ve *Diderot*'nun siyasal ve sosyolojik görüşlerinin etkisi altında biçimlenmiştir. Radişçev, «insan doğasına en yabancı koşul» olarak otokrasiyi mahkûm etmiştir. «Tobolsk'ta Yaşayan Bir Dosta Mektup»ta (1782), Radişçev, kralların halkın özgürlüğü uğruna kendi iktidarlarından asla vazgeçemeyeceklerini söylemiştir. Radişçev'in *Özgürlük* (1983) adlı şiiri, Amerikan ve İngiliz devrimlerini, kralın buyruğuyla Oliver Cromwell'in başının uçurulmasını ve Amerikan sömürgelerinin ulusal kurtuluş için silahlı mücadelelerini «büyük örnekler» olarak yüceltir. Radişçev, halkın sonuna kadar ayaklanmasını kurtuluş için başlıca koşul olduğunu söylemiş, hükümdarlara yanaşarak halkın yazgısını bastırmaya kalkanlara lanet okumuştur. Radişçev yapıtlarında işlediği anlayışı, *Puteşhestviye iz Peterburga v Moskvu* (1790, St. Peterburg'dan Moskova'ya Bir Gezi) adlı yapıtında Rus yaşamıya ilgili verilere dayandırmıştır. Bu yapıt, halka liberal reformlarla yardıma kalkmanın boşuna olduğunu göstererek, gelecekteki bir halk ayaklanmasının koşulu olarak halka devrimci düşüncelerin aşılanmasını görev sayar. Radişçev'in siyasal düşünceleri, 17.–18. yüzyılların şu gibi en önemli olaylarını yansıtır: Batı'da zafere ulaşan burjuva devrimleri ve (özellikle 1773/75 köylü savaşına tanık olunduktan sonra) köylülerin yukarıdakilere umut bağlamalarının boşuna olduğunu gösteren II. Katerina'nın «mutlakçı aydınlanma» siyasetinin bozguna uğraması. *Bir Gezi*'nin yayımlanmasından dolayı Radişçev ölüme mahkûm edimiş, bu yargı (1797'ye kadar) Sibirya'da sürgün cezasına çevrilmiştir. Radişçev, sürgünde, *O çeloveke, yego smertnosti i bessmertii* (İnsan, İnsanın Ölümlülüğü ve Ölümsüzlüğü Üstüne, 1792) adlı yapıtını kaleme almış; burada, ruhun sözde ölmezliği sorununu inceleyerek, birbirleriyle tam karşıt iki görüş sistemini, (*Holbach, Helvétius, Priestley* vb.) Fransız ve İngiliz 18. yüzyıl maddecilerinin görüşleri ile (*Leibniz, Herder* vb.) Alman 17. ve 18. yüzyıl idealistlerinin görüşlerini karşılaştırmıştır. Bu birincilerinin kanıtlarının deneye ve tanıta dayandığını, ikincilerinin savlarınınsa kurgusal olduğunu söylemiş; bu arada, ruhun ölümlülüğünün maddeci sistemde tanıtına ilişkin diyalektik düşünceleri bu ikincisine, özellikle de Leibniz'in «şimdi, geleceğe gebedir» düşüncesine uygulamaya çalışmıştır. Radişçev, insanın yeryüzündeki yaşamında ölümünden sonra ruhunun yaşadığını tanıtlayabilecek hiçbir belirti bulunmadığını göstermiştir. Ancak Radişçev, metafizik maddeciliğin sınırlı konumundan ötürü, Alman idealizminin temsilcilerinin üzerinde durdukları insanın bilme etkinliğini yeniden yorumlayamazdı.

Radişçev, yaşamının sonlarına doğru, Fransız Devrimi'nin sonuçlarından dolayı umutsuzluğa düşmüştür. Özgürlük ile köleliğin yer değiştirdiği düşüncesini destekleyen biri olarak, Radişçev, Jakobenci diktatörlüğü özgürlüğün otokrasiye dönmesinin yeni bir örneği olarak yorumlamıştır. İnsanlara sözde «mutluluk ve özgürlük» getirecek olan «umut gemisi»nin battığına ve II. Katerina'nın gösterişli liberalizminin I. Aleksander yönetiminde de sürdüğüne tanık olan Radişçev sonunda kendi canına kıymıştır. Bütününde, Radişçev'in toplumsal-siyasal görüşlerinin geçirdiği evrim, (G. Raynal, Th. Paine, *Condorcet*, Desmoulins ve ötekiler gibi) Aydınlanma ve Fransız Devrimi son kuşak önderleri için tipik olan şeyi, burjuva demokratik radikalizmin altüst olarak, devrim sırasında yer alan sınıfsal uyuşmazlıklar nedeniyle çökmesini yansıtır.

Ramakrişna (1836–1886) Hindistan'ın önde gelen bir kişisi, *Hinduculuk* reformcusu. Ramakrişna, felsefi dayanaklarını *Vedanta*'dan aldığı, bütün insanlık için geçerli tek bir dini savunmuştur. Vedanta'nın farklı okulları uzlaştırmaya çalışmış, bunları yoganın farklı manevi deneyim aşamaları olarak göstermiştir. En yüce varlık ilkesinin iç ayrımlardan kurtulmuş mutlak ilke olduğunu söylemiş, dünyanın bir yanılsamaca olduğunu redderek, kamu etkinliğinin önemini savunmuştur. Ancak, kamu etkinliğini dar anlamda alarak, bunu iyilikseverliğe ve evrensel «manevi mükemmellik»e ulaşma kaygısına indirgemiş; bu sonuncusunu, «demir çağı»nın açtığı yıkımların üstesinden gelmenin anahtarı olarak görmüştür. Bu yıkımlar, kendisine göre, paranın her şeye egemen gücü ile yabancı kuşatmacıların kurmuş oldukları egemenliktir. Ramakrişna, dile getirdiği sözlerde, İngiliz sömürge yönetiminin kötülüklerini sergilemiş, ulusun inan yoluyla yeniden canlandırılacağı naif inancını taşımıştır. Ramakrişna'nın öğütleri, sömürge yönetimine edilgen bir karşı koymanın ötesine geçmez. Bununla birlikte, hepsi de feodal ideolojinin kalıntıları olan çok sayıda dinsel mezhep ve dogmalarıyla birlikte o günkü Hindastan'da tek bir dini vaazetmiş olması, ulusal birlik için bir çağrı olmuştur.

Reaktoloji Yüksek düzeyde gelişmiş hayvan ve insan *psişik*'ini dış etkilere tepkilerin aritmetik bir toplamı olarak gören, mekanik bir anlayış. Bu anlayış, 1920'lerde ve 1930'larda Sovyet fizyolojisi ile psikolojisinde geçerli olmuştur. «Reaktoloji» terimi, K. N. Kornilov tarafından *Uçeniye o reaktsii çeloveka s psikhologiçeskoy toçki zreniya* (1922, Psikolojik Bakışaçısından İnsan Tepkisi Üstüne Öğreti) adlı yapıtında ortaya atılmıştır. *Davranışçılık* gibi, Reaktoloji de, dış etkilerin iç duruma, yani organizmanın bütün bir yüksek sinir sistemine bağımlığını gözden uzak tutar. Reaktoloji, idealist fizyoloji ve psikolojiyle mücadelede olumlu rol oynamıştır. Ancak, Reaktoloji'nin *mekanikçilik*'i çoğu zaman idealizme dönmüştür.

«Refah Devleti» 1960'larda yaygınlık kazanmış bir burjuva reformcu kuram; bu kurama göre, yaşadığımız yüzyılın ortalarından bu yana kapitalizm «halk kapitalizmi» haline gelmiş; üretim anarşisine, ekonomik bunalımlara ve işsizliğe son vererek, çalışan bütün insanların refahını sağlayacak sınıflarüstü bir güç olarak «Refah Deleti»nin doğmasına yol açmıştır. Ancak, olgular, «Refah Devleti» mithosunu çürütmektedir. Sürekli işsizlik, enflasyon ve çalışan halkın yaşam standartlarında düşme, en gelişmiş kapitalist ülkelerde bile toplumsal bir gerçek olarak yer almaktadır. Alınan toplumsal güvenlik önlemleri ise, emekçi insanlardan yana işlememektedir. Demokratik reformlar yarıgönüllüce yapılmış reformlar olup, egemen siyasal rejim içinde çoğu zaman hiçe inmektedir. Aslın-

da, «Refah Devleti», kapitalizmi güçlendirmek ve işçi sınfının sosyalizm beklentisindeki kararlılığını güçsüzleştirmek için alınmış, tekelci devlet önlemleridir.

Refleksler bak. Tepkeler.

Reform Hareketi 16. yüzyılın ilk yarısında, Avrupa'da, *Protestanlık*'ın başlangıcı sırasında boy atan, yaygın bir anti-feodal ve anti-Katolik hareket. Reform Hareketi, tarihte, burjuvazinin bir kesim soyluları kendi yanına alarak, feodal sistemin temel direği olan Katolik Kilisesi'nin yönetimine karşı çıktığı olgunlaşmamış ilk burjuva devrimi olmuştur. Almanya'da başlayan Reform Hareketi, Arupa'da birçok ülkeye sıçrayarak, İngiltere, İskoçya, Danimarka, İsveç, Norveç, Hollanda, Finlandiya, İsviçre, yer yer Almanya, Bohemya ve Macaristan'da Katolik sistemden dönmelere yol açmıştır. Reform Hareketi, kiliseyi sadeleştirerek demokratikleştirmiş, kişinin kendi iç inancını dinselliğin dış standartlarına indirmiştir. Reform Hareketi'nin başarıya ulaştığı ülkelerde, devlete bağımlı hale gelen kilisenin iktidarı Katolik ülkelerdekinden daha az olmuş, buysa bütününde bilimin ve laik kültürün gelişmesini kolaylaştırmıştır. Yeni dinin ulusal karakteri, burjuva ulusların oluşması süreciyle atbaşı gitmiştir. Reform Haraketi'nin içinde Hıristiyan pleb saflar, soylularla burjuva safların yanında yer almışlardır. Bu safın temsilcileri yalnızca dinadamlarına karşı değil, ama soyluluğa da karşı gelmişler; yalnızca toplumsal zümreler arasındaki eşitsizliğe değil, ama mülkiyet statüsündeki eşitsizliğe da karşı çıkmışlardır. Bu noktada da, en erken Hıristiyanlığa uzanan birtakım evangelik ilkeleri temel almışlardır. Katoliklerin, Reform Hareketi'ne yanıtları karşı-Reform Hareketi olmuş, bu hareket Protestanlık'ın Avrupa'da daha çok yayılmasını önlemeyi ve Polonya ile Fransa'da Protestanlığı ortadan silmeyi başarmıştır.

Reformculuk İşçi hareketinde siyasal bir eğilim; bu eğilim, sınıf mücadelesi ve sosyalist devrim zorunluluğunu yadsır, sınıfsal işbirliğini vaazeder ve sırf reformlar yoluyla kapitalizmi bir «refah toplumu»na dönüştürmeyi umut eder. Reformculuk 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Reformculuk'un toplumsal temeli, işçi sınıfının üst kesimine «orta tabaka»nın, işçi sendikaları ile bürokrasinin temsilcilerine dayanır. Reformculuk, *revizyonizm*'le yakından bağıntılıdır. Hiçbir bütünsel bir dünyagörüşü yoktur. *Yeni-Kantçılık, pozitiizm, antropolozim* ve *Hıristiyanlık* düşüncelerinin eklektik bir bileşimi, Reformculuk kuramcılarının arkasına saklandıkları düşünce yelpazesini ve manevi yoksulluğu gösterir. Bu kuramcılar, diyalektiğin ömrünü doldurmuş olduğunu düşünürler, yumuşak evrimciliği savunurlar; maddeciliği reddederler, doğabilimsel ve ekonomik açıdan sosyalizmin kaçınılmazlığının bir mithos olduğunu söylerler. Böylece, sosyalizmin tanrıtanımazlık geleneklerinden kopularak klerikalizmle ittifaka gidilir; dinin birbiriyle uzlaştırılması, Sağ Sosyal Demokrasi'nin politikası haline gelir. Yeni programların benimsenmesi (1958/61), Reformculuk'un savaş-sonrası evriminin bittiğini, kapitalist ilişkiler sistemiyle bütünleşildiğini gösterir. Sosyal Reformculuk'un birçok lideri, *komünizm düşmanlığı* içindeki kendi konumlarından açıkça tekelci devlet kapitalizmini savunurlar. Reformculuk, proleteryanın sınıf bilincinin gelişmesine ket vurur. Reformculuk'la mücadele, işçi sınıfında bölünmenin üstesinde gelinmesi, komünist hareketin ivedi görevlerindendir. Toplum devrimci yoldan dönüştürülmeksizin, yani kapitalizm atılmaksızın, hiçbir reform sosyalizmi getiremez. Komünistler, oportünist pratiği ve Reformculuk ideolojisini eleştirirken barış demokrasi ve toplumsal ilerleme mücadelesinde, Sosyalist ve Sosyal Demokrat partilerle işbirliğini etkin biçimde savunurlar.

Reichenbach, Hans (1891–1953) Alman filozof ve mantıkçı. 1920'lerde, Reichenbach, *Viyana Çevresi* ile birlikte, *mantıkçı pozitivizm* hareketinin temelini oluşturan Berlin Bilimsel Felsefe Derneği'ni örgütleyenlerden biri olmuştur. Reichenbach, nedenselliğin çözümlenmesi, kurallık, nedensellik ile olasılık arasındaki ilişkiler, istatistik ve dinamik yasalar vb. konularda çalışmalar yapmıştır. Mantıkçı olarak, Reichenbach, başlıcalıkla olasılık mantığına katkısıyla tanınır (*The Theory of Probability*, 1935, Olasılık Kuramı).

Renan, Josef Ernest (1823–1892) Fransız filozof, filolog ve din tarihçisi, (*La vie de Jésus*, 1863), İsa'nın Yaşamı; *Histoire des origines du christianisme*, 1863–1883, Hıristiyanlığın Kökenlerinin Tarihi vb.) Hıristiyanlık tarihi üstüne yapıtlarıyla ünlü yazar. *Pozitivizm*'e kayan Renan, felsefenin bağımsız bir bilim olduğunu yadsımıştır. Renan'a göre, doğa yasalarının yönettiği evrenin gelişmesinde amaç, aklın dünyaya egemenliği olarak Tanrı'dır. Bu ilke, yetkin insanda, deha bir insanda kendi kişileşmesini bulur. Renan'a göre, bütün öbür insanlar, seçkin azınlığın varolmasının zorunlu bir koşuludur. Gerici görüşlere bağlı bir kişi olarak, Renan, Paris Komünü'ne düşmanca bakmıştır.

Restorasyon Dönemi Fransız Tarihçileri 1820'lerde, A. Thierry, F. Mignet, F. Guizot, A. Thiers gibi tarihçiler. Fransız Devrimi deneyimi ile *Saint-Simon*'un düşüncelerinin etkisinde, adı geçen bu burjuva bilginler, toplumsal gelişmeyi açıklamada Fransız 18. yüzyıl maddecilerinden daha ileriye gitmişlerdir. Burjuva toplumun yerleşmesine kadarki feodalizm tarihini sınıf mücadelesinin tarihi olarak görmüşler, bunu burjuvazinin soyluluğa karşı mücadelede başını çektiği orta sınıfın mücadelesi olarak almışlardır. Bu sınıf mücadelesinin nedenlerinin de, toplumsal sınıfların farklı maddi çıkarlarında yattığını görmüşlerdir. Ancak, toplumsal yaşamı mülkiyet ilişkilerine indirgeyişleriyle, bu tarihçiler, bu ilişkilerin temelini, yani üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki diyalektiği gözden kaçırmışlardır. Sınıfların kökeni sorusunda idealist konuma bağlanarak, belirleyici rolü şiddete, istila ve savaşlara tanımışlardır. Liberal burjuvazinin ideologları olarak, Restorasyon Dönemi tarihçileri, soyluluk ile din adamları dışında bütün halkı içine kattıkları orta sınıfın içinde bulunduğu çelişkileri yadsımışlardır. Sınıf mücadelesini doğal bulunduğu saydıkları kadar, geçmişte burjuvazinin zaferi için feodalizme karşı yürütüldüğü için ilerici de saymışlar; bu nedenle de, proleteryanın sınıf mücadelesini ya görmezlikten gelmişler ya da doğa düzeninin çiğnenişi olarak almışlardır. Ayrıca, sınıfsal barışı savunarak, kapitalizmin sonuna kadar süreceği savında bulunmuşlardır.

Revizyonizm Devrimci işçi sınıfı hareketinde Marxçılık–Leninçilik'in ana konumunu gözden geçirmek için bilime sarılan oportünist bir eğilim. Sağ Revizyonizm, burjuva reformculuğa yaklaşırken, sol Revizyonizm anarşist ve iradeci anlayışlarda kendini gösterir. Revizyonizm, 1870'lerin sonlarında ortaya çıkmış, yüzyılın başında Almanya, Avusturya–Macaristan, Fransa, Rusya ve daha başka ülkelerde Sosyal demokratik hareket içinde açık seçik bir eğilim haline gelmiştir (*Bernstein, Kautsky*, O. Bauer, E. Vandervelde, F. Scheidemann, S. Propopoviç, L. Martov vb.), Sosyalist görüşlerin felsefi görüşlerden bağımsız olduğunu söyleyen revizyonistler, bilimsel sosyalizmi *yeni-Kantçılık*'la ve *Machcılıkla* bileştirmeye çalışmışlardır. Burjuva demokrasisinin ve dünyadaki durumun Marxçı sınıf mücadelesinin temelini yoketmiş olduğunu, dolayısıyla Marxçı sınıf mücadelesi kurumunun ömürünü doldurmuş olduğunu ilan etmişlerdir. Bu yüzden, burjuvazinin devrimci yoldan dev-

rilmesine gerek kalmadığı gibi, *proleterya diktatörlüğü*'nün kurulmasına da gerek yoktur. Revizyonizm'e göre, *kapitalizm*'in gelişmesinde ortaya çıkan yeni eğilimler kapitalizmin çelişkilerini törpülemektedir. Revizyonistlerin görüşleri Lenin ile daha başka Marxçılarca sert eleştiriye uğramıştır. İkinci Enternasyonal'in çökmesinden ve Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin zaferinden sonra, işçi hareketi, Marxçılıktan bütün bütüne kopan reformcu eğilim (bak. *Reformculuk*) ile devrimci eğilime, uluslararası komünist harekete bölünmüştür. Bazı Komünist partilerde çeşitli sol ve sağ eğilimlere (bazı komünist partilerde sağa kayma, «sol» komünizm vb.) toplumsal çelişkiler keskinleştiği zaman rastlanmaktadır. Sağ Revizyonizm, Marxçılığın yaratıcı biçimde geliştirilerek *dogmatizm*'le mücadele edilmesi sloganı altında, ayrıca, *bilimsel ve teknolojik devrim*'in kapitalist toplum yapısında nitel bir değişime yol açmış olduğu savıyla, sosyalist devrim zorunluluğunu redderek, kapitalizmin reformlar yoluyla ileriye doğru götürülmesini savunur. Revizyonistler, *işçi sınıfı*'nın yükselen yaşam standartlarının etkisi altında kapitalist sistemle bütünleşerek, önderlik rolünü aydınlara bıraktığını söylerler. Ayrı ayrı ülkelerin sosyalizme geçişlerinin ulusal ve tarihsel kendine özgü çizgilerini mutlaklaştıran Revizyonizm, sosyalizmin kurulmasının genel yasalarını olduğu kadar, Leninciliğin uluslararası önemini de gözönüne almaz. Revizyonizm, real sosyalizmin sosyalist doğasını yadsıyarak, soyut, sınıfsal olmayan demokrasi ilkesi ile siyasal güçlerin serbestçe hareket etmesi ilkesini bir ideal katına yükseltir. Revizyonizm, demokratik merkeziyetçiliği reddederek, bunu parti-içi «serbest tartışma»nın bastırılması olarak görür. Gerçekte, Revizyonizm, işçi sınıfının devrimci örgütlenmesini yıkmaya girişir. *Enternasyonalizm* de revizyonistlerin saldırılarına uğramaktadır. Çağdaş «sol» Revizyonizm'e aşırı «sol» grupların, küçükburjuva devrimciliğin temsilcilerinin etkinliklerinde rastlanır. Revizyonizm'le mücadele, bir bütün olarak komünist partilerin ve işçi hareketinin güçlendirilmesinin ve emekçi halkın kurtuluş mücadelesinin önemli bir koşulunu oluşturur.

Rickert, Heinrich (1863–1936) Alman idealist filozof, *Windelband* ile birlikte *yeni-Kantçılık* Baden Okulu'nun önderi. Rickert, felsefi araştırmanın nesnesini bilme olanaklarının ve yöntemlerinin incelenmesi olarak görmüş; tarih bilimleri ile felsefi araştırmalar metodolojisine özel bir ilgi göstermiştir. Rickert, bilimleri yöntemlerine göre ikiye ayırır: Genelleştirici soyutlamaların yapıldığı doğa bilimleri, tek tek soyutlamaların yapıldığı tarih bilimleri. Bu birincinin yöntemi, nesnelerin özelliklerinin sonsuz çeşitlilik gösterdiğini görmezlikten gelerek, genel bir kavram ve yasalar sisteminin ortaya konmasına izin verir; ikincisi ise, bütün ilginin tarihsel açıdan önemli bir nesnenin tikel özellikleri üstüne çevrilmesini olanaklı kılar. Rickert'e göre, tarih, herbiri birbirine benzeyen, dolayısıyla benzer yeri olan olayların bir toplamıdır. Ancak, genelleştirici yöntemin uygulanmaya kalkılması, kaçınılmaz olarak, tarih yasalarının anlaşılmasını çıkmaza sokar. Rickert'in etik görüşleri, çağdaş sosyoloji üstünde oldukça etkili olmuştur. Başlıca yapıtları: *Der Gegenstand der Erkenntnis* (Bilginin Nesnesi), 1892; *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (Doğabilimsel Kavram Kuramının Sınırları), 1896.

Robinet, Jean-Baptiste (1735–1820) Maddeci görüşleri *deizm* öğeleri taşıyan Fransız filozof. Robinet'nin görüşlerinin anakaynağı *Locke*'un ve *Condilac*'ın öğretileri olmakla birlikte, kendisi *Leibniz*'in de etkisi altında kalmıştır. Robinet'nin düşüncesine göre, dünyanın temelini zaman ve mekânca sonsuz maddi cevher oluşturur. Doğadaki çeşitlilik, şeylerin nedensel iliş-

kilerince belirlenen, evrensel uyum ve birlik ilkesine bağlıdır. Robinet, bilinç olgularını açıklamada *hilozoizm*'in bir sözcüsü olmuştur. Robinet'nin bilgi kuramına göre, bilginin biricik kaynağı duyumlardır. Robinet, düşünceleri duyumların bir yoğalımı olarak, nesnelerin suretlerin olarak görmüş, Platon'un idealizmini eleştirmiş, insanın bilme sınırlarının sonsuzluğuna inanmıştır. Başlıca yapıtı: *De la nature (Doğa Üstüne), 1761/66.*

Robot bak. Otomat.

Roma Kulübü Örgütün başkanı olan İtalyan iktisatçı ve işadamı A. Peccei'nin girişimiyle 1968'de kurulmuş olup, birçok ülkeden tanınmış bilimadamı ve siyasetçinin biraraya gelmiş olduğu hükümetler-dışı, uluslararası bir örgüt. Roma Kulübü, hukuki olarak, İsviçre'de kayıtlıdır. Roma Kulübü üyeleri resmi olarak hiçbir ülke ya da örgütün çıkarlarının sözcülüğünü yapmazlar. Yürütme Kurulu, kulübün etkinliklerini örgütler ve eşgüdümler. Roma Kulübü, siyasi lider ve işadamlarıyla yıllık toplantılar, sempozyumlar, seminer ve toplantılar düzenler. Roma Kulübü'nün ana hedefleri, günümüzün *tümdünya sorunları*'nı incelemek, insanlığın gelişmesinin önündeki güçlükleri görüp anlamak ve kamuoyunu etkilemektir. Roma Kulübü'nün girişimleriyle birçok araştırma projeleri yürütülmüş, bunların sonuçları raporlar halinde yayınlanmıştır; örneğin, *The Limits of Growth* (1972, Büyümenin Sınırları, yöneten: D. Meadows), *Mankind at the Turning Point* (1974, İnsanlık Dönüm Noktasında, yöneten: M. Mesaroviç ve E. Pestel); *Reshaping the International Order* (1976, Uluslararası Düzenin Yeniden Biçimlendirilmesi, yöneten: J. Tinbergen), *Goals for Mankind* (1977, İnsanlık İçin Hedefler, yöneten: E. Laszlo), *No Limits to Learning* (1979, Öğrenmenin Sınırı Yok, yöneten: J. Botkin, M. Elmandjra, M. Malitza), *The Third World: Three Forths of the World* (1980, Üçüncü Dünya: Dünyanın Dörtte Üçü, yöneten: M. Guernier), *Road Maps to the Future* (1980, Geleceğin Yol Haritası, yöneten: B. Havrilişin). Roma Kulübü'nün pozitif etkinlikleri arasında şunlar sayılabilir: Tümdünyasal *modellendirme*, dünyada ilk bilgisayar modellerinin kurulması, kapitalist uygarlıktaki olumsuz eğilimlerin eleştirisi, dünyayı ve insanı insanileştirme yollarının araştırılması, silahlanma yarışının onaylanmaması, termonükleer bir savaşın önüne geçilmesi için çabaların birleştirilmesi, çevre koruması, insanların refahının arttırılması ve «yaşam niteliği»nin yükseltilmesi için dünya kamuoyuna çağrıda bulunulması. Roma Kulübü'nün etkinliklerinin *negatif* yanları olarak da şunlar sayılabilir: Birbirinden ayrı, tek tek gözlemlerden çıkarılan sonuçların bilimsel, teknik ve toplumsal gelişmenin daha genel yasalarına uygulanması; çağdaş kapitalist toplumdaki bunalım süreçlerinin ve çelişkilerin dünya çapında bir bunalım olarak incelenmesi; radikal bir dönüştürüm olmaksızın burjuva toplumun manevi yönden yenileştirilmesine ilişkin tavsiyelerde bulunulması; aslında insanlığın gelişmesinin kapitalist bir çeşitlemesinden başka bir şey olmayan, «tümdünyasal bir topluluk»tan söz ederek, toplum felsefesi açısından olduğu kadar, dünyanın ve insanın insanileştirilmesi açısından da ütopyacı programlar getirmek. Roma Kulübü'nün kuramsal etkinliklerinin bu olumsuz yanları, bilimsel ve metodolojik bakımdan birtakım yanlış değerlendirilmelere yol açtığı gibi, toplumsal bakımdan umutverici olmayan tavsiyelere de yol açmıştır.

Romantik Okul *Romantizm*'in ilk olgun anlatımı. Bu okul, Jena'da Friedrich ve August Schlegel, Karoline Schlegel gibi edebiyat eleştirmenleri, Tieck ve Noalis gibi şairler ve *Schelling* ile *Schleiermacher* gibi filozoflar arasında yakın bir işbirliğinin ku-

rulduğu 1789–1800 yıllarında parlamıştır. *Athenaeum* dergisi bu dönemde çıkarılmıştır. Romantik Okul, Aydınlanma'nın akılcılığına karşı gelerek, bunu doğanın gizlerini bir bilimadamının çalışmasından çok daha derinden açığa çıkardığı görüşünde oldukları duygu ve yaratıcı esrimenin karşısına koymuşlardır. Romantikler, sonlu ile sonsuz arasındaki çelişki deneyimini, sonsuzun elde edilememesinden doğan huzursuzluğu, kişinin kendisine ve kendi yaratımına alaylamayla bakışını bilmenin itici gücü olarak görmüşlerdir. Romantik Okul'un temsilcileri, doğanın gizemsel bir tapınısı olan aşkın, sanatsal yaratıcı çalışmanın ve dinsel deneyimin sonsuzu ele geçirmeye giden yol olduğunu düşünmüşlerdir. Feodal Katolik geçmişi idealleştirmişler, kimileriyse Restorasyon Dönemi'nin ideologları olmuşlardır. Romantik Okul'a daha sonraları Fransa, Polonya, İtalya, İspanya, Danimarka ve ABD'de rastlanmıştır.

Romantik Sosyoloji 19. yüzyılın ortalarında İngiltere ve Almanya'da ortaya çıkmış bir sosyoloji akımı. İlk başlarda, Romantik Sosyoloji, feodal sosyalizmle içiçe geçmiş (bak. *Carlyle*), daha sonraları bu akıma bağlı görüşler (E. Krieck, A. Rosenberg vb.) Alman faşizminin ideologları tarafından geliştirilmiştir. Romantik Sosyoloji'nin temsilcileri, uygarlığı eleştirerek burjuva demokrasisini reddederler. Bu kişilerin kanılarına göre, insanlığın içine girmiş olduğu çıkmazdan tek kurtuluş yolu varolan düzenin «dünya yüzünde genişleme» yoluyla değiştirilmesidir. J. Gobineau'dan bu yana, Romantik Sosyoloji'nin temsilcileri, kendi düşüncelerini ırkçılık kuramına bağlayarak, Aryan aşiretlerin kahramansı geçmişiyle bir bağ kurmuşlar, «orman yasası»na dönüş çağrısında bulunmuşlar, Aryan ırkının öbür insanlar üstündeki üstünlüğünü ilan etmişlerdir.

Romantizm 19. yüzyılın başlarında Avrupa kültüründe *klasikçilik*'in yerini alan bir idealojik ve sanatsal hareket. Sanatsal bir yöntem olarak Romantizm, sanatçının saptanan fenomenlere tavrını gösterir; buysa, yapıtların yüceleştirilerek, bunlara belli bir coşkusal renk kazandırılmasıdır. Romantizm'in gösterdiği eğilimlerden biri devrimci hareketler ile halk hareketlerinden duyulan kaygı ve burjuva sisteminin zaferine gösterilen tutucu tepki olmuştur. Bu eğilime yanılsatıcı idealler yaratılması biçiminde rastlandığı gibi, ortaçağsal geçmişin savunulması biçiminde de rastlanır. Romantizm'in öbür eğilimi ise ilerici, devrimci bir yönde olmuş; geniş toplumsal çevrelerin gerici siyasete karşı çıkışını dile getirmiştir (örneğin, Byron, Hugo, Mickiewicz, Ryleyev, Chopin, Berlioz, Liszt). Romantizm'in bu eğiliminin bazı estetik idealleri ütopyacı olmuş; romantik imgeler, çoğu zaman, ikililik ve trajiklik taşımıştır. Ancak, romantik sanatçılar, burjuva toplumdaki çelişkiler üstüne belli bir tavır göstermekten de geri kalmamışlar, geniş halk kitlelerinin yaşamına ilgi duymuşlar, geleceğe yönelmişlerdir. Tarihsel öngörünün ve sanatçının hayalgücünün sanatsal bir dile geliş biçimi olarak, devrimci Romantizm, *toplumcu gerçekçilik*'in bir bileşkenini oluşturur.

Roscelin, Joane (1050–1112) Compiègne'li (Fransa) iskolastik. Roscelin *Canterburyli Anselmus* ve *Abélard*'la tartışmalarıyla, ayrıca, üç ayrı tanrının bir karmaşası olarak Teslis'le ilgili dinden sapıcı yorumuyla tanınır. Bu üçtanrıcı öğreti, kilise tarafından mahkûm edilmiş ve Roscelin yadsımaya zorlanmıştır. Roscelin, ortaçağ felsefesinde nominalist geleneğin (bak. - *Nominalizm*) kurucularından biridir. Anselmus'a göre, Roscelin, genel kavramların «hava titreşimlerinden *(flatus vocis)* başka bir şey olmadığını olumlamıştır. Gerçekte, Roscelin'e göre, yalnızca duyusal olarak

algılanabilir şeyler vardır. Roscelin'in yapıtlarından yalnızca Abélard'a bir mektubu bugüne kalmıştır.

Rousseau, Jean-Jacques (1712–1778) Fransız Aydınlanmacıların sol kanadının bir üyesi, filozof, sosyolog ve estetikçi, pedagoji kuramcısı. *Deizm*'i savunan Rousseau, Tanrı'nın varlığının yanısıra, ölümsüz ruhu da tanımış; madde ve tinin önsüz sonsuz iki ilke olduğunu düşünmüştür (bak. *Düalizm*). Ahlak düşüncelerinin doğuştan olduğunu düşünmekle birlikte, bilgi kuramında *duyumculuk*'a bağlanmıştır. Bir sosyolog olarak Rousseau, radikal bir konum almıştır. Feodal sınıf ilişkilerini ve despotizmi sert bir dille eleştirmiş, burjuva demokrasisini ve sivil özgürlükleri, insanların doğuşlarına bakılmaksızın eşitliğini savunmuştur. Rousseau, eşitsizliğin nedeni özel mülkiyetin kurulmasında görmüşse de, küçük mülkiyetin sürmesinden yana olmuştur. *Toplum sözleşmesi kuramı*'nın sözcüsü olarak, Rousseau, *Hobbes*'a karşıt doğrultuda, «doğal durum»da herkesin herkesle bir savaşının yer almadığını, insanlar arasında dostluk ve uyumun hüküm sürdüğünü düşünmüştür. Rousseau, eski feodal eğitim sistemini sert bir biçimde eleştirerek, eğitimin emeğe saygı gösteren etkin yurttaşların yetiştirilmesini hedef alması gerektiğini söylemiştir. Marx, Engels ve Lenin, Rousseau'nun tarihsel rolüne yüksek değer vermişler, bu arada, idealizmini ve burjuvaca sınırlarını da belirtmişlerdir. Başlıca felsefi ve sosyolojik yapıtları: *Discours sur l'origine et les fondements de l'inegalité parmi les hommes* (İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kökeni ve Temelleri Üstüne Konuşma), 1755; *Le contrat social* (Toplum Sözleşmesi), 1762.

Rönesans (Felsefi) (15. yüzyıldan 17. yüzyılın başlarına kadar) feodalizmin çökmesi ile burjuva toplumunun doğması döneminde Avrupa'da (başlıcalıkla da İtalya'da) gelişmiş sosyolojik ve felsefi öğretileri gösteren bir terim. Bu dönemde, *iskolastik* resmi felsefe olarak kalmış, ancak hümanist kültürün yükselmesi (bak. *Hümanizm*), ilkçağ felsefesi mirasının yeniden yaşatılması, bu arada doğa bilimlerinde bir dizi önemli bulgulamalar, ilerici Rönesans felsefesinin teolojiden kurtularak, iskolastiğe karşı eğilimler geliştirebilmesine olanak vermiştir. Bu eğilimler kendilerini ilkönce etikte göstermişler, o günün egemen Hıristiyan ahlakına darbe indiren stoacı etik öğretilerin (Petrarca) ve Epikürosculuğun (Laurentius Valla) canlanmasına yol açmışlardır. Rönesans felsefesinde başlıca rolü, iskolastik dünya tablosunun ve doğayı açıklama yönteminin yıkılmasına yol açan doğa felsefesi anlayışları oynamıştır *(Bruno, Cusanus Nicholaus, Cardano, Telesio, Paracelsus)*. Bu anlayışlarda Rönesans'ın (astroloji, büyü, simya vb. dünyayla ilgili) bilimsel olmayan yorumlar biçiminde geçici özelliklerine rastlanmakla Rönesans'ta *doğa felsfesi*'nin genel gelişme çizgisi, dünyaya ilişkin maddeci anlayışın gitgide üstünlük kazanması biçiminde olmuştur (*Bruno, Copernicus*'un güneşmerkezci sistemi). Rönesans felsfesinde yer alan bilimsel eğilimlerin en önemli sonuçları arasında şunlar sayılabilir: Leonardo da Vinci'nin, özellikle de *Galileo Galilei*'nin yapıtlarında felsefi olarak genelleştirilen doğayı deneysel olarak matematiksel yönden araştırma yöntemleri; iskolastiklerin teleolojik yorumuna karşı doğrultuda, gerçekliğin belirlenmeci yorumu, (astronomide Kepler, mekanikte de Galileo tarafından) *antropomorfizm* öğelerinden uzakta, doğanın gerçek bilimsel yasalarının ortaya konması. Rönesans felsefesinin belirleyici çizgileri ise şunlardır: Mutlak niteliksiz ve cansız olduğu biçiminde, doğanın bazı öğelerine ilişkin metafizik anlayış; tarihsel doğa görüşünden yoksunluk, buna bağlı olarak,sonsuz dünyada Tanrı'ya yer bırakan, deistçe bir tutarsızlık (Galileo

Galilei, bir yere kadar da F. *Bacon*). Rönesans'ta yer alan geniş sosyo-ekonomik değişimler, gelişen bireyciliğin bir anlatımı olmak üzere, toplumu tek başına bireylerin bir toplamı olarak gören birçok sosyolojik anlayışta dile gelmekteydi. Ulusal devletlerin ortaya çıkıp pekişmesi, dinsel yaptırımlar ile kilise otoritesinden bütünlükle bağımsız bir şey olarak devlet gücüyle ilgili yeni anlayışların ortaya çıkmasına yol açmıştı (*Machiavelli*, Jean Bodin, Andrej Modrzewski). Rönesans, mülkiyetin «kutsal kitap»a dayanılarak toplumsallaştırılması isteminde bulunan *Münzer*'inki gibi ütopyacı öğretilere olduğu kadar, komünist bir toplumsal sistemi çizen ilk ütopyacı girişimlere (bak. *More; Campanilla*) de tanık olmuştur.

Ruh Bazen *psişik* ile eşanlamlı kullanılan bir terim. İlkel insanlar Ruh'u (kan, soluk vb.) maddi bir şey olarak görmüşlerdir. Dinde, Ruh, öbür dünyada bedenden ayrı ve bağımsız olarak varolabilen, cisimsel olmayan, ölümsüz, maddi olmayan bir güç olarak görülmüştür. İdealist felsefede, Ruh, çeşitli bilinç öğeleriyle özdeşleştirilmiştir. *Platon*, Ruh'a önsüz sonsuz idea demiş, *Hegel* Ruh'u maddeyle bağıntısı içinde tinin kendini en alt düzeyde, duyusal olarak gösterme biçimi olarak görmüştür (duyular ve etkin Ruh). Düalist öğretilerde, Ruh öğretisi, bedenin yanısıra, bağımsız varoluşu olan bir şey olarak görülür (bak. *Descartes; Spencer, Wundt; James*). Marxçılık-öncesi maddecilik (*Demokritos*, metafizik maddecilik), Ruh'u ikincil, bedene bağımlı bir şey olarak almış, bu arada, Ruh'un etkinliğini mekanik ya da fiziko-kimyasal süreçlere indirgemiştir. Maddeci filozoflar, çoğu zaman, maddenin evrensel canlılığını kabule hazır olmuşlardır (bak. *Hilozoizm*). İnsan psişesinin gerçek bilimsel bir açıklanışına diyalektik maddecilikte rastlanır; burada, bilimsel olmayan, idealist Ruh anlayışları modern doğa bilimlerinin sağladığı verilere dayanılarak çürütülür.

Ruskin, John (1819–1900) İngiliz sanat eleştirmeni, estetikçi ve gazeteci. Ruskin'in idealist bakışaçısı *Carlyle*'in etkisi altında kalmıştır. Ruskin, tutucu romantizm konumundan burjuva toplumu, bu toplumun asalaklığını ve ahlak çöküntüsünü eleştirmiş; haksız savaşların «kök»ünün toplumsal eşitsizlikte, kapitalistlerin açgözlülük ve kötü niyetlerinde yattığını söylemiştir. Ruskin'in ideali kendi doğası gereği ütopyacı olmuştur; bu ideal, kendisinin yeniden yaşatmaya çalıştığı ataerkil sınai üretime ve serbest çalışmaya dayanan bir sistemdi. Ruskin, insanların genel eğitimini ve ahlakça yetişimlerini, toplumsal dertlerden kurtulmanın yolu olarak görmüş, bir ulusun yüksek ahlak değerlerini yansıtır, gerçekliğin güzelliğini yeniden üretir ve sanat yoluyla insan ahlakça yükselir. Ortaçağ sanatı böyle bir sanat olmuştur. Ruskin, İngiltere'nin kültürel yaşamı üstünde güçlü bir etki bırakmıştır. Başlıca yapıtları: *The Stones of Venice* (Venedik'in Taşları), 1851/53, üç cilt; *Lectures on Art* (Sanat Üstüne Dersler), 1870; *The Art of England* (İngiltere Sanatı), 1883.

Russell, Bertrand (1872–1970) İngiliz filozof, mantıkçı, Russell, modern *matematiksel mantık*'a önemli katkılarda bulunmuştur. İlişkiler mantığını geliştirmiş, mantıksal simgeler dilini yetkinleştirmiştir. 20. yüzyılın başlarında, Russell, *Whitead* ile birlikte, Frege'nin izinden giderek, matematiğin mantıksal temeline yönelik özlenli çalışmalar yapmıştır (bak. *Mantıkçılık*). Russell, doğa bilimi sorunları üstüne çok sayıda felsefi çalışma da kaleme almıştır. Russell'a göre, felsefe sorunlarını doğa biliminden alır, görevi doğa bilimi ilke ve kavramlarını çözümleyip açıklamaktır; felsefenin özü mantık, mantıksal çözümlemedir. Russell, İngiliz *yeni-gerçekçilik*'inin ve *yeni-poziti-*

vizm'inin kurucusudur. Felsefenin temel sorusunun çözümünde, Russell'ın bakışaçısı nesnel idealizmden öznel idealizme doğru bir evrim geçirmiştir. Russell'a göre, insan duyu verileriyle iş görür. İnsanın algıladığı şey bir «olgu»dur. Olgular ne fiziksel, ne de psişik sayılabilirler: Olgular yansızdırlar (yansız monizm). Russell'a göre, ampirik olarak onaylanan bir şey fiziğe değil, fizik artı psikolojiye girer. Psikoloji, her ampirik bilimin özlü bir bileşkenini oluşturur. Russell, maddeci yansıma kuramını reddetmiştir. Dine karşı çıkmış, tanrıtanımaz kanıları savunmuştur. Barış içinde birarada yaşamak için faşizme karşı mücadeleye etkin bir biçimde katılmış olan Russell, *Einstein, Joliot-Curie* ve daha başka bilimadamlarıyla birlikte, Pugwash hareketinin, barış ve bilimsel işbirliği için savaşan bilimadamlarının uluslararası toplantılarını başlatan kişiler arasında yer almıştır.

Ryle, Gilbert (1900–1976) İngiliz filozof, *linguistik felsefe* adı verilen felsefenin bir önderi; Oxford felsefe profesörü. Ryle'a göre, felsefesinin görevi, bizim bilgi edinme yollarıyla ilgili yetkin bir anlayışımız olmamamızdan doğan sorunları çözmektir. *Ryle, The Concept of Mind* (Zihin Kavramı, 1949) adlı başyapıtında, davranışçılık'a çok yakın bir anlayış öne sürer.

S

Safsata Tartışma ya da akılyürütme sırasında açıkça sofizme, yani dıştan onaylanabilir, doğru gibi gözüken kanıtlara başvurmak. Olayların kendi bağlamları dışında alınması; bazı fenomenler için geçerli yasaların başka fenomenlere, belli bir tarihsel dönemin başka bir dönemdeki olaylara uygulanması, Safsata'nın tipik uğraklarıdır. Safsata, bilimde ve siyasette gerici bir rol oynar.

Sağ Hegelciler 1830 ve 1840'larda, Almanya'da, Hegel okulunun tutucu kanadı; bu okul, Hegel'in öğretisini ortodoks Hıristiyan bir ruhla yorumlamak istemiştir. İlk başta, Sağ Hegelciler (K. Göschel, F. Hinrichs, G. Gabler), akıl ile inancın bir bireşimine varmak için Hegelci sistemin felsefe ile din arasındaki çatışmalı, kararsız durumundan yararlanmışlardır. Daha sonraları, Sağ Hegelciler (Ch. Weisse ve I. Fichte), kendi öğretilerini *Sol Hegelciler* karşısında geliştirmişlerdir. Sağ Hegelciler, tutucu bir siyasal konumu benimsemişlerdir.

Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy (1760–1825) Fransız ütopyacı sosyalist. Saint-Simon, Fransız Devrimi sırasında Jakobenlere yakın olmuş; Birleşik Devletler'in Bağımsızlık Savaşı'nda yer almıştır. Saint-Simon, Fransız maddecilerin görüşlerine yazılmış, *deizm*'e ve idealizme karşı çıkmış, bunların karşısına doğanın incelenişini koymuştur. Saint-Simon, belirlenmeciliği kararlı biçimde destekleyerek, insan toplumunun gelişmesine yaymış, tarihin yasalar uyarınca yürüdüğü düşüncesine ilgi göstermiştir. Saint-Simon'a göre, tarihin doğabilim gibi pozitif bir bilim olması gerekiyordu. Her toplumsal sistem tarihte ileri bir adımdı. Bilimsel bilgide ilerlemeler, *ahlâk* ve *din*, *toplumsal gelişmenin* itici güçleriydiler. Saint-Simon'un tarihe idealist yaklaşımı kendisini toplumsal ilerlemenin nesnel bir süreç olduğu düşüncesini işlemesine, toplumun gelişmesinde mülkiyet ve sınıfların rolü üstüne düşünceler öne sürmesine engel olmamıştır. Dahası, Saint-Simon' *un sosyolojik anlayışı her yeni* toplumsal sistemin doğal olarak kendisinden bir önceki tarihsel gelişmeden çıktığını göstermesine yardım etmiştir. Saint-Simon'a göre, geleceğin toplumu, bilimsel olarak örgütlenmiş, planlı geniş çapta sanayiye dayalı bir toplum olacak, ancak özel *mülkiyet ve sınıflar ayakta kalacaktı*. Burada bilimadamları, sanayiciler başrolü oynayacaktı. Saint-Simon sanayiciler arasına fabrika sahiplerini, işçileri, tüccar ve bankerleri de katmıştır. Herkese çalışma hakkı verilmeliydi, herkes kendi yeteneğine göre işgörecekti. Geleceğin toplumu, insanlar üzerinde egemenlik kurmaktan çok, işleri ve üretimi düzene koyacaktı. Saint-Simon'un görüşlerinin ütopyacı doğası, kendisinin yeni bir toplumun kurucusu olarak proleteryanın tarihsel rolünü, eski toplumu dönüşüme uğratmanın yolu olarak devrimin rolünü anlayamamasına,

pozitif bir felsefenin yayılmasıyla insanların yaşamının akılcı bir biçimde örgütlenebileceğine ilişkin naif bir umuda bağlanmasına yol açmıştır. Ölümünden sonra, Saint-Simon'un toplum öğretisinin *Comte* üstünde büyük bir etkisi olmuştur. Ancak, Saint-Simoncular okulu, uzun sürmeden, bu öğretinin güçsüz yanlarını aydınlatan dinsel bir tarikat halinde soysuzlaşmıştır. Saint-Simon'un başlıca yapıtları: *Lettres d'un habitant de Genève a ses contemporains* (Cenevre'de Oturan Birinin Mektupları), 1813/16; *Travail sur la gravitation universelle* (Evrensel Yerçekimi Üstüne Çalışma), 1821; *Catéchisme des industriels* ( ), 1823/24, *Nouveau christianisme* (Yeni Hıristiyanlık), 1825.

Sakım İlkeleri Doğanın temel özellik ve ilişkilerindeki değişmezliği yansıtan, özel bir bilimsel ilkeler sınıfı. Fiziksel kuram yapısı içinde, Sakım İlkeleri, değişmezlik ilkeleri ile sakım yasaları olarak ortaya konur. Bugün için şu Sakım İlkeleri bilinmektedir: *Enerjinin sakımı yasası*, kitlenin sakımı yasası, momentumun sakımı yasası, dönmenin sakımı yasası. *Özel görececilik kuramı*, başka sistemlere oranla tekbiçimli ve dümdüz hareket içinde olan sistemler açısından doğa yasalarının değişmezliği ilkesini koyar. Fiziksel kuram, şu temel değişmezleri kapsar: *Kuantum mekaniği*'nde Planck değişmezi olan **h**, görecelik kuramında ışık hızı değişmezi olan **c**. Bu niceliklerin değişmezliği, Sakım İlkeleri'nin özel bir tipi olarak görülebilir. Nitekim, Sakım İlkeleri tipleri çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlilik, maddenin hareket biçimlerinin çeşitliliğiyle karşılaştırılabilir. Karmaşık sistemlerin, özellikle biyolojik sistemlerin incelenişinde, *yapı* kavramına büyük önem verilişi sonunda, Sakım İlkeleri, yapısal ilkeler durumuna gelir. Sakım İlkeleri, maddi nesnelerin birbirine karşılıklı dönüşümlerini denetler, doğadaki özsel yasalara bağlı nedensel bağların temelini oluşturur. Bilimsel bir kuramdaki en genel yasalar olarak, Sakım İlkeleri'nin büyük bir bulgulama değeri vardır. Sakım İlkeleri, doğada içerili diyalektik çelişkinin, yani sakım ile değişim arasındaki çelişkinin bir yönünü bize yansıtır.

Samanyolu Bir tanesinin de güneş olduğu yüz milyarlarca yıldızdan çok bir kozmik sistem. Samanyolu'nu oluşturan yıldız kümeleri, gaz ve toz bulutsuları, yerçekimi dolayısıyla, çeşitli hareket biçimleri olan tek bir karmaşık sistem içinde birbiriyle örülmüştür. Samanyolu'nun içinde birbirine komşu yıldızlar arasında uzaklık birkaç ışık yılıdır; Samanyolu'nun çapı ise yüzbin ışık yılıdır. Samanyolu'na benzeyen ve herbirinin sayısı birkaç milyar ile birkaç yüz milyar yıldız arasında değişen ve gaz (başlıcalıkla hidrojen) ile toz içeren kozmik sistemler de samanyolu olarak bilinir. Bunlar hep birlikte *samanyoluötesi*'ni oluşturur.

Samanyoluötesi Milyarlarca *samanyolu*'ndan bileşen bir kozmik sistem. Bu terim Amerikalı astronom H. Shaply tarafından ortaya atılmıştır. Geçmişte, (bizim samanyolumuz olan «Ufak Evren»den farklı olarak) «Büyük Evren» terimi de kullanılmaktaydı. Bir Samanyoluötesi, modern aletlerle ölçülebilen en geniş maddi sistemdir.

Sanat Gerçekliği *sanatsal imgeler* içinde yansıtan ve dünyayı estetik olarak kavramayıp çizmenin en önemli yollarından biri olan, özgül bir toplumsal bilinç ve insan etkinliği biçimi. Marxçılık-Leninçilik, «mutlak tin»in, «evrensel irade»nin, «tanrısal vahiy»in ya da sanatçının bilinçaltı anlayışları ve coşkularının bir ürünü ve anlatımı olarak Sanat'ın idealist bir yorumunu reddeder. Sanatsal yaratımın kaynağı olduğu kadar, insanın estetik duygu ve gereksemelerini biçimlendirmesinin ilk süreci de

emek'tir. İlkel Sanat'ın ilk izleri yaklaşık Z. Ö. 40.000–20.000 yılları arasında, geç taş devrine uzanır. İlkel insanlar arasında, Sanat, çalışmayla dolayımsız bir bağ içinde olmuşsa da, daha sonra bu ilişki çok daha dolaşık bir ilişki haline gelmiştir. Sanatın daha sonraki dönemlerde gelişmesini toplumun ekonomik yapısındaki değişimler belirler. Toplumsal varlığın bir yansıma biçimi olarak Sanat'ın toplumun manevi yaşamında yer alan bilim, teknoloji (bak. *Estetik* ve *Teknoloji*), siyasal ideoloji (bak. *Sanatta Yanlılık*) ve ahlâk (bak. *Estetiksel-olan Etiksel-olan*) gibi, öbür yansıma biçimleriyle birçok ortak yanları vardır. Öte yandan, Sanat'ı bütün öbür *toplumsal bilinç* bilimlerinden ayrı kılan kendine özgü çizgileri vardır. İnsanın gerçeklikle estetik ilişkisi Sanat'ın anakonusu olup, Sanat'ın görevi dünyanın sanatsal olarak çizimidir. Onun için insan, insanın toplumsal bağları ve ilişkileri, somut tarihsel koşullar içinde insanın yaşamı ve insan etkinliği, her zaman için bütün sanat yapıtlarının odak noktasında yer almıştır. Sanatın anakonusu (bütün çokçeşitliliği içinde yaşam); sanatçı tarafından kendine özgü bir yansıtma biçimi olarak sanatsal imgeler halinde kuşatılıp sunulur. Gerçekliği yeniden üretmenin özgül yöntemleri ve sanatsal yolları kadar, sanatsal imgeleri çizmenin maddi yolları da kendine özgü sanat tiplerinin belirlenmesine yol açar. Nitekim, edebiyatta dünyanın estetiksel olarak yeniden üretimi sözcük yoluyla, resimde, dünyanın renk zenginliğinin görsel imgeleri yoluyla, heykelde plastik imge ve üçboyutlu biçimler yoluyla, grafik sanatlarda çizgi ve gölge oyunlarıyla, müzikte ses tonlamaları yoluyla, tiyatro ve sinemada temelinde dramatik çatışmaların yer aldığı karakterlerin eylemlerinin oyuncular tarafından bedensel olarak uygulanmasıyla yerine getirilir. Sanatta gerçekliği yansıtmanın nesnesi ve biçimi Sanat'ın kendi özgül işlevini belirler; bu işlev, insana mutluluk ve haz verecek, ayrıca, insanı manen zenginleştirdiği kadar, insanın içinde barınan sanatçıyı, insanın kendi uğraş alanı içinde güzelliğin yasaları doğrultusunda yaratma gücünü de uyandırıp geliştirecek yapıtların ortaya konması yoluyla, insanların estetik gereksinimlerinin karşılanmasıdır. Sanat, bu estetik işlev yoluyla kendi bilimsel önemini ortaya koyduğu kadar, kendi ideolojik ve eğitsel etkisini de ortaya koyar. Marxçılık–Leninçilik, sınıfsal yapıdaki değişmelerle birlikte, kaçınılmaz olarak toplumun gelişmesine bağlı sanatsal gelişmenin nesnel doğası olduğunu göstermiştir. Sanat'ın genel çizgisi, gerçekliği daha derinden yansıtacak sanatsal yöntemlerin ileriye doğru gidişi biçiminde olmuşsa da, bu gelişme eşitsiz bir gelişmedir. Nitekim, ilkçağda bile, Sanat, yüksek bir düzeyde olmuş, belli bir anlamda bir standart olma önemini kazanmıştır. Ancak, köleci toplumdan ölçülemez derecede daha yüksek olan kapitalist üretim tarzı, Marx'ın sözleriyle söyleyecek olursak, Sanat'a ve şiire düşmanca olmuştur, çünkü önemli toplumsal ve manevi idealleri küçümsemiştir. Kapitalist toplumda, ilerici Sanat'a yeşerme döneminde ya da bu sistemi eleştiren sanatçıların etkinliklerinin yer aldığı dönemlerde rastlanır. En yüksek estetik ideal, sosyalist toplumsal ilişkilerin insancıl doğasının yerleştiği *toplumcu gerçekçilik*'te kendi anlatımını bulur.

Sanat İçin Sanat («Saf Sanat») Sanatta gerçekçi bir ideolojik bağlılık ve yanlılık istemine karşıt doğrultuda ortaya konmuş bir idealist estetik ilkesi. Sanatın toplumdan koparılmasına dayanan bu ilke, 19. ve 20. yüzyıllarda, gerçekçilikle yapılan mücadele sırasında burjuva estetikçilerin salt estetik haz vermeye yönelik olarak aldıkları sanat «kendinin amacı», «mutlak doğası» olduğunu savunmalarıyla birlikte yaygınlık kazanmıştır. Sanatın bilmeye yönelik, ideolojik ve eğitsel bir önemi olduğunun yad-

sınması kadar, çağın pratik gereksinimlerine bağımlılığının yadsınması da, kaçınılmaz olarak sanatçının toplumdan «özgür» olduğu ve halka hiçbir sorumluluk taşımadığı savına, yani aşırı *bireycilik*'e ve öznelciliğe yol açmıştır. Çağdaş burjuva sanat, «saf sanat» üstüne sözleriyle olduğu kadar, kendi apolitik kimliğiyle de, kurulu düzeni savunuculuğunu gizler. Marxçı–Leninci estetik, sanatın toplumdan bağımsız olduğu üstüne iki yüzlü burjuva sloganları ile Sanat İçin Sanat anlayışının karşısına, sanatçının halkın çıkarlarına ve komünizm ideallerine bilinçli olarak bağlanışını koyar.

Sanatsal İmge Sanatta belli bir *estetik ideal*'den yola çıkarak, nesnel gerçekliği yansıtmanın (yeniden üretmenin) bir biçimi. Marxçı–Leninci *yansıma kuramı*, bir Sanatsal İmge'nin özü üstüne doğru bir anlayış edinmenin epistemolojik temelini oluşturur. Sanatın kendi özgül konusu olan yaşam, bir Sanatsal İmge içinde, sanatçının yaratıcı hayalgücü yetisi ve ustalığı yoluyla, kendi bütün çeşitliliği ve görkemi, bütün uyumu ve dramatik çatışmalarıyla birlikte süreçlendirilerek özümlenir. Sanatsal İmge, nesnel ve öznel olan, somut olan ve duyusal olan, akılsal ve coşkusal olan, soyut ve somut olan, genel ve tikel olan, zorunlu ve rastlantısal olan, içsel (içkin) ve dışsal olan, bütün ve parça, öz ve görünüş, içerik ve biçim gibi karşıtların sarsılmaz birliğini oluşturur. Bu karşıtların yaratıcı bir süreç sırasında bir bütün halinde kaynaşması, canlı sanat imgesi, sanatçının insan yaşamının, insanın emek ve mücadelesinin, başarı ve yenilgilerinin, arayış ve beklentilerinin canlı, coşkusal yoğunluk ve şiirsel uyarıcılık taşıdığı kadar, derinden esinlendirici ve yüksek düzeyden dramatik bir çizimini yapmasını da olanaklı kılar. (Söz, ritm, renk, ışık ve gölge, oran vb.) her sanata özgü çeşitli araçlar yoluyla maddilik kazanan bu gibi kaynaşımlar, belli estetik düşün ve coşkular taşıyan imgelere yol açarlar. Ancak bir Sanatsal İmgeler sistemi yoluyla sanat kendine özgü işlevlerini yerine getirebilir, yani insanlara derinden estetik doygunluk verdiği kadar, insanın içinde yatan sanatçıyı da uyandırarak, insana güzelliğin yasaları uyarınca yaratımda bulunma ve yaşama güzelilk aşılama gücünü verebilir. Sanatın eğitsel değeri, insanlar üstündeki güçlü ideolojik, siyasi ve ahlâki etkisi, sanatın bu benzersiz işlevinde yatar ve bir Sanatsal İmgeler sistemi yoluyla elde edilir.

Sanatsal Yöntem Gerçekliği yansıtmanın ve insanın dünyaya olan estetik tavrının tarihsel olarak belirlenimli, özgül bir yolu; gerçekliği sanatsal imgeler halinde anlayıp çizmenin bir yöntemi. Sanatsal Yöntem, belirli bir *estetik ideal*'i cisimleştirip ortaya koymanın bir yolunu oluşturur. Şu ya da bu Sanatsal Yöntem'in doğası ve eğilimi; insanların yaşamını, birey ile toplum arasındaki ilişkiyi sanatsal imgeler halinde anlayabilmenin derecesi, insanlığın her tarihsel an içinde gelişmesinin toplumsal–siyasal ve manevi koşullarına, şu ya da bu sınıfın toplum yaşamındaki nesnel rolüne dayanır. Her Sanatsal Yöntem, sanatçının *yaptı* üstünde olumlu ya da ters bir etkide bulunan bir *dünyagörüşü*'yle yakından bağıntılıdır. Ancak, böyle bir şey, dolaşık, diyalektik çelişkili bir ilişki olup, burada sanatçı, kendi gerçekçi yönteminin gücü kadar kendi öznel görüşlerinin sınırlarının üstesinden gelebilir. *Toplumcu gerçekçilik*, nitelikçe yeni olan bir Sanatsal Yöntem'dir.

Sanatta Halka Yakınlık *Sanat*'ın kendi özgül niteliğinin halkın yaratıcı etkinliğinin, sanatsal beğeni ve coşkusal deneyiminin bir yansıması olduğunu anlatmak için kullanılan bir estetik kategorisi. Doğrudan ya da dolaylı olarak, gerçek sanat, halkın estetik ideallerini, adalet ve güzellik anlayışı-

nı, halkın özgürlük ve mutluluk için devrimci mücadelesini kendinde cisimleştirir. Bu kavram, tarihsel bir kuram olup, içeriği toplumsal gelişmenin özgül koşulları ve evreleriyle, sanatın toplumdaki yeri ve rolüyle belirlenir. Sanatsal çaba, halkın önemli bir etkinlik alanıdır. Halkın kollektif yaratıcı çabası, meslekten sanatın temelini ve tükenmez kaynağını oluşturur. Sanatsal çabada Sanatta Halka Yakınlık, halkın bilgeliğinden kökenlenir ve halkın kurtuluş mücadelesini yansıtır. Sanatçılar kendi yaratıcı çalışmalarıyla çoğu zaman farkında olmadan *halkın mücadelesine yardım ederler*. Marxçı–Leninci estetik Sanatta Halka Yakınlık'ı *sanatta yanlılık* ilkesiyle birlikte alır. Sanatta Halka Yakınlık ilkesini benimsemiş bir sanatçı, yaptıklarında belirli bir ideolojik–estetik konum takınmak, yani halkın çıkarlarını en tutarlı biçimde dile getiren sınıf ya da siyasal partiden yana olma durumundadır.

Sanatta Tipikleştirme ve Bireyselleştirme Gerçekliği yeniden üretmenin özgül bir yöntemi; burada, saptanan fenomenlerin özünün sanatsal yönden genelleştirilişi ve özüne girilişi, bunların bireysel özelliklerinin açığa konuşuyla yapılır. Sanatta bireyselleştirme tek başına bir olgu olmayıp, genel olanı açığa çıkarmanın bir yoludur, bu nedenle, Bireyleştirme, sanatsal yönden Tipikleştirme'nin bir öğesini oluşturur. Kendi ideolojik tasarımı, dünyagörüşü ve şiirsel tavrı içinde, sanatçı, belli bir toplumsal fenomenin en kendine özgü çizgilerini seçip çıkarır. Yaratıcı imgelem yoluyla, *yaptığı genelleştirmeleri, somut durumlar* içinde hareket eden bireyselleşmiş, özgün karakterlere döker. Tipikleştirme'yi Bireyselleştirme'den ayıracak, bunları karşı karşıya getirecek her girişim, yaratıcı çalışmanın olumsuz yanına yazılır. Bireyselleştirme'leri olmayan karakterler, kendine özgü çizgileri içinde insani varlık gibi durmazlar, cansız şema ve alegorileri temsil ederler. Öte yandan, Tipikleştirme'nin olmadığı bir Bireyselleştirme, hakikate bağlı gerçekçi bir imge yaratma gücünde değildir; saptanan fenomenlerin özüne işleyemediğinden, birbirinden ayrı rastlantısal olguların kaydedilişine döner. Tipikleştirme ile Bireyselleştirme arasındaki bağlılaşım, en son çözümlemede, uygulanan sanatsal yönteme dayanır. Ancak gerçekçi yöntemin kendi özelliği olarak Tipikleştirme ile Bireyselleştirme'nin uyumlu birliği, dünyanın, sanatta hakikatle bağlı olarak yeniden üretilmesini olanaklı kılar.

Sanatta Üslup Bir imgeleme sistemin tarihsel olarak oluşmuş bütünselliği; ideolojik, estetik ve toplumsal içeriği aynılık taşıyan sanatsal anlatım yolları ve yöntemleri. Bu ayrılık, belirli bir yaratıcı yöntemin uygulanmasıyla elde edilir. Üslup, bir toplumun, *toplumsal–ekonomik koşullarını* olduğu kadar, sözkonusu ulusun özelliklerini ve geleneklerini de yansıtır. Örneğin, Eski, Hellen, Roma, Gotik, Rönesans, Barok, Rokoko, İmparatorluk, modernist ve daha başkaca Üsluplar. Her Üslup belirli bir sanat tipinde tam anlatımını bulur. Sanatsal biçim ile ideolojik içerik arasında temelinden yeni bir bağlılaşım doğduğu zaman, derinden toplumsal değişimleri dile getirmek için yeni bir Üslup doğar. Biçimci burjuva estetiği, ya Üslup ile sanatsal yöntemi özdeşleştirerek (yani, örneğin gerçekliği Üsluplar'dan birine indirgeyerek) aşırı geniş bir Üslup anlayışını getirir, ya da Üslup'u şu ya da bu sanatçının sanatsal tavrıyla özdeşleştirerek aşırı dar bir anlayışa bağlanır. «Çağın Üslubu» kuramı da yanlıştır, çünkü Üslup'u dünyagörüşünden ve sanatsal yöntemden koparır. Her çağda çeşitli sanatsal yöntemler yer alır ve çeşitli Üsluplar bu yöntemler çerçevesinde gelişir; bunun karşılığında, farklı sanatsal tavır ve yaklaşımdaki sanatçıları kuşatır. Üslup ve tavır çokluğu, *toplumcu gerçekçilik*'in tipik bir özelliğidir.

Sanatta Yanlılık (Yantutarlık) Sanatta ideolojik eğilimin tam anlatımı; sanat yapıtlarında belirli bir toplumsal sınıfın çıkarlarının savunulması. Lenin, «Parti Örgütlenmesi ve Parti Edebiyatı» (1905) adlı yazısı ile daha başka yazılarında, Sanatta Yanlılık ilkesini temellendirmiştir. Marxçılığa karşı olan estetik kuramcılar, yaratıcı çaba özgürlüğünü Sanatta Yanlılık'ın karşısına koyarak, bu ikisinin bağdaşmaz şeyler olduğunu söylerler. Ancak, sanatın yansız olduğu belgisi, burjuva yanlılığın üstünün örtülmesinin bir biçimidir. Burjuva toplumda, yaratım özgürlüğü adı verilen şey, çoğu sanatçının yaratıcı çabalarının sermayenin çıkarlarına bağlı oluşunu gizlemek içindir. Yalnızca sanatın sömürücü sınıflara bu bağımlılığını kavrayan ve halktan yana yer alan sanatçılar gerçekten özgür olabilirler. Bu sanatçılar kendi yaratıcı çabalarını ilerici hareketlere, hepsinden önce de proleteryanın mücadelesine ve ideolojisine bağlayan sanatçılardır. Komünist yanlılık ilkesi, sanatçının insanlığın hedeflerine özgürce ve bilinçlice hizmet etmesini ister.

«Sanayi–Ötesi Toplum» Kuramı Modern burjuva *fütüroloji*'sinde, sanayicilik ilkesine dayalı bir anlayış. Bu anlayış'a göre, her toplumun gelişmesi, gayrısafi milli gelir (GMG) terimleri içinde dile getirilen sınai gelişim düzeyiyle bilerlenir. Bu anlamda, birçok Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkesinin, toplumsal sistemlerine bakılmaksızın, düşük GMG'leri olması, bu ülkelerin «sanayi–öncesi toplum» aşamasında oldukları anlamına gelir. Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerindeki yüksek GMG düzeyi, çeşitli aşamadaki «sanayi toplumları»nı gösterirken, 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başı arasında beklenen daha da yüksek GMG düzeyi, bugün için varolanlardan nitelikçe farklı bir «sanayi–ötesi» toplumunun ortaya çıkışını gösterir. Kimi burjuva ideologlar, ABD ile ekonomik olarak gelişmiş öbür kapitalist ülkelerin «sanayi–sonrası toplum»a girdikleri savında bulunmaktadırlar. «Sanayi–ötesi toplum mimarları » bu toplumun kendi özel çizgilerinin şunlar olduğunu söylerler: Hizmet sanayinde ve manevi üretimde yer alan kişilerin sayısının çalışan nüfus içindeki payının 9/10'a çıkması; sınai üretimde yer alanların 1/10'e, tarımsal üretimde yer alanların ise, 1/100'e düşmesi. Yaklaşık aynı oran yüksek, orta ve alt düzey işçiler için olduğu kadar, eğitim için de geçerlidir. «Sanayi–ötesi toplum»un başka önemli özellikleri de şunlardır: Çalışma süresinde çok büyük bir azalma, etkili doğum kontrolü dolayısıyla sıfır nüfus artışı; ekonomi ve kültürün yaşam kalitesini yükseltmeye, başlıcalıkla kültürel gereksinimleri karşılamaya yönelik olması. «Sanayi Ötesi Toplum» Kuramı'nın ideologları (W. Rostow, J. Galbraith, *Bell,* H. Kahn, R. Aron), bu kendi anlayışlarını *bilimsel komünizm*'in karşısına koyarlar; bir yandan, toplumun gelişmesini yöneten yasaları, kapitalizmin genel bunalımının gelişme eğilimlerini görmezlikten gelirken, öte yandan dünya sosyalist sistemi içinde yer alan ülkelerde sosyalist ve komünist kurulma eğilimini de görmezlikten gelirler. Burjuva fütürolojisinde 1970'lerde başgösteren bunalım sırasında, «Sanayi–Ötesi Toplum» kuramı, bu kuramın insanlığın gelişme eğilimleri ile ufkundan ne denli kopuk olduğuna parmak basan kimi burjuva ideologlarca da eleştirilmiştir. «Sanayi–Ötesi Toplum» Kuramı'nın ortaya getirdiği sorunlar, bilimsel komünizm kuramı içinde çözülebilmektedir.

Sankhya 1. İnsan ruhu ve psikolojisinin yüksek sezgisel bir bilme gücü olduğu düşüncesini öne süren eski Hint destanı *Mahabharata*'da işlenen bir anlayış. Bu anlayış, *yoga*'yı tamamlar. 2. Eski Hint felsefesinde yaklaşık 1. yüzyıla uzanan bir ortodoks sistem. Sankhya, Evren'de biri maddi (madde, doğa), öbürü manevi (bilinç)

olmak üzere, iki ana öğenin varolduğunu kabul eder. Bu ikincisi, ne yüce Tanrı, yaratan, ne de evrensel tin olup, önsüz sonsuz, değişmez bireysellik, bilinç ilkesidir. Bu bilinç, hem içinde barındığı canlı varlığın yaşamını, hem de bir bütün olarak Evren'in evrimini gözler. Maddi öğe sürekli değişim ve gelişim içinde olup, nedensellik yasasına bağlıdır. Sankhya sisteminin kuruluşu efsanevi Kapila adına bağlanmakla birlikte, Sankhya sistemsel olarak ilk kez İşvara–Krişna tarafından birinci yüzyılın başlarında ortaya konmuştur.

Santayana, George (1863–1952) Amerikalı filozof ve yazar, *eleştirel gerçekçilik*'in sözcüsü. Maddi dünyanın nesnel olarak varolduğunu kabul eden Santayana'nın düşüncesine göre, ancak «özler», yani bilme sırasında nesnelerin imleri olarak gözüken şeylerin gerçek ya da olası nitelikleri bilinebilir. Santayana, kendi «özler» anlayışı içinde *Platon*'a ve *Husserl*'e yakın olmuştur. Santayana, bilinci bir *gölge–olay* olarak görmüştür: Bilme, gerçekliğin edilgen bir yansımasıdır. Estetikte, Santayana, güzel olanı «nesneleşmiş haz» olarak tanımlamıştır. Etikte ise, kaçışçılığı desteklemiştir. Mutluluk, tinin etten, dünya ve bilgiden kurtuluşunda aranmalıdır. Sosyolojide (*Dominations and Powers*, 1951, Egemenlik Kurmalar ve İktidarlar), Santayana, toplumun gelişmesini, insanın içgüdülerinin işleyişiyle, yani insanın kendini koruma ve maddi kazanım edinme işgüdüleriyle açıklayan bir kuramı öne sürümüştür. Siyasal bilimlerde, Santayana, demokrasiye karşı çıkarak, seçkin azınlığın iktidarından yana olmuştur. Teolojik dogmaları reddeden Santayana, dini tanımıştır. Başlıca yapıtları: *The Life of Reason* (Aklın Yaşamı, 5 cilt), 1905/06; *Realms of Being* (Varlığın Alanları, 4 cilt), 1927/40.

Saptanırlık Sorunu Biçimselleştirilmiş tümdengelimsel kuramların kurulmasıyla bağıntılı olarak ortaya çıkan başlıca sorunlardan biri. Bütün kendine özgü biçimselleşmiş kuramlar için pozitif ya da negatif saptama, belli bir genel yöntemin (ya da *algoritma*'nın) varlığı ya da yokluğuna dayanır. Bu arada, sonlu birtakım işlemler yoluyla sözkonusu kuram için konan formülün belli bir sistem içinde tanıtlanabilir (doğru) olup olmadığını öğrenme olanağı vardır. Saptanabilirlik ilkesi, örneğin, *önermeler hesabı*'nda ve biçimselleşmiş Aristotelesçi *kıyas*'ta pozitif olarak saptanır. Ancak, *yüklem hesabı*'nda sorun için hiçbir genel saptama yoktur. Herhangi bir biçimselleşmiş kuram için genel bir saptama yöntemi bulma olanaksızlığı, bu kuramın ayrı sınıftan formülleri için bu gibi saptamaların araştırılmasını dışarda bırakmaz.

Sarasvati (asıl adı: *Dayananda Mulşankar*, 1824–1883) Hintli idealist filozof ve din reformcusu, «Vedalar»a dönüşü ve eski Aryan dininin yeniden canlandırılmasını vaazeden reformcu bir Hindu derneğinin, «Arya Samaj»ın (Bombay, 1875) kurucusu. Sarasvati, putçuluğa, çoktanrıcılığa, rahiplerin egemenliğine, boşinanlara, eskimiş göreneklere vb. saldırmış, *Hinduculuk*'u ortaçağın yüklerinden «arındırmak» istemiştir. Dinsel reformculuk, Sarasvati'de aydınlanma düşünceleriyle birleşmiştir. Sarasvati, bir yandan bilimsel eğitimi savunurken, öte yandan bilimi *Vedalar*'ın bir izdüşümü olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Sarasvati, felsefede, Advaita–Vedanta'nın bir izleyicisi olmuş; bu düşünceye dayanarak, ilkçağın altı ana «ortodoks» felsefi sistemini «uzlaştırma»ya çalışmıştır.

Sarmal Gelişme Engels ve Lenin'in *olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası*'nı işlerken *gelişme* sürecini betimlemek için kullandıkları bir terim. Gelişme, fenomenlerde değişim sırasında eskiye bir dönüş gösterir: Daha alt düzeydeki birtakım çizgiler daha yüksek bir düzeyde kendini yi-

neler. Böyle bir şey, grafik olarak, her kırımın bir öncekini daha yüksek bir düzeyde yinelediği bir Sarmal gelişme biçiminde çizilebilir. Sarmal bir gelişme, hiçbir yeni öğenin katışmadığı kapalı bir çember halinde hareket biçimindeki metafizik gelişme düşüncesinin tam karşıtını oluşturur.

Sartre, Jean-Paul (1905–1980) Fransız filozof ve yazar, Fransız tanrıtamazcı *varoluşçuluk*'un önde gelen sözcüsü. Sartre'ın felsefi görüşleri, çelişkili olmuştur. Bu görüşler, *Kierkegaard, Husserl* ve S. Freud-'un düşüncelerinin kendine özgü bir bileşimidir. Sartre, Marxçı felsefesinin ilerici doğasını vurgularken, Marxçılığı antropoloji ve psikoanalize dayandırarak, varoluşçulukla «tamamlama»nın yollarını aramıştır. Ancak, bütününde, Sartre'ın anlayışı eklektik kalmıştır. Bu anlayış, her ikisini de aşma çabası içinde, idealizm ile maddecilik arasında kendisine bir yol arar. Sartre, varoluşçuluğun ana öncülü olarak, varoluşun *özden önce geldiğinden* hareket ederek, kendi «fenomenolojik ontoloji»sini varlık ile bilincin kökten karşıtlığı üzerine kurar. Varlığın bilinçten ayrılışı ise *düalizm*'e yol açar. Sartre, kendi anlayışını diyalektik olarak adlandırmış, ancak diyalektiği, belirlenmezciliği temelendirmede kullanmıştır. Sartre'ın diyalektiği salt olumsuz olmuştur. Bu diyalektiğin alanı, yalnızca bilinçle çevrili *olup, doğadan bütün bütüne* koparılmıştır. Etikte Sartre, salt öznelciliğe bağlanmıştır. Burada, başlıca kategori özgürlük kategorisidir. Bireysel bilinç açısından bakılan özgürlük, insanın davranışının özü olarak; etkinliğin kaynağı, ve insanın varoluşunun biricik olanaklı tarzı olarak görülür. Sartre, ahlâkın nesnel ilkeleri ve ölçütünü, insan davranışının nesnel belirlenimliliğini yadsımıştır. Herkes kendisini «tasarlama», kendi ahlâklılığını seçme durumundadır. *Critique de la raison dialectique*'de (1960, Diyalektik Aklın Eleştirisi), Sartre, kendi anlayışının öznelci sınırlamalarını aşarak, yeni bir toplumsal ilişkiler ve tarihsel gelişme kuramı kurmanın yollarını aramıştır. Ancak, nesnel ekonomik ve toplumsal yapıyı arkaplana itmesi ve bireysel insan eylemi ile mantığından yola çıkması yüzünden toplumsal–tarihsel çözümlemenin yerine antropolojik çözümlemeyi koymuştur. Sartre'ın edebi çalışmaları kendi felsefi görüşleriyle yakından bağıntılıdır. Sartre'ın toplumsal ve siyasal konumu tutarsız olmuştur. Fransız Direniş Hareketi saflarında yer almış, kapitalist toplumun kötülüklerini yoğun bir dille eleştirmiş, barış ve demokrasiyi etkin bir biçimde desteklemiş, ulusal kurtuluş hareketinin sözcülüğünü yapmış, ABD'nin Vietnam'ı kuşatmasını mahkûm etmiş; ancak, daha sonraki yıllarda, gitgide ultra–sol harekete yaklaşarak, solcu ve revizyonist düşünceleri paylaşmıştır. Başlıca yapıtları: *L'Etre et le Néant* (Varlık ve Hiçlik), 1943; *L'Eistentialisme est un Humanisme* (Varoluşçuluk ve Hümanizm), 1946; *Situations* (Durumlar, altı cilt), 1947/64.

Savaş Devletler (ya da sınıflar) arasında örgütlü silahlı mücadele; bu mücadelenin toplumsal–siyasal özü, devletlerin (ya da sınıfların) kendi politikalarını silah gücüyle sürdürmeleridir. Marxçılık, Savaş'ın bilimsel bir açıklamasını yapar. Marx ve Engels, Savaş'ın önsüz sonsuz ve kaçınılmaz olduğu kuramını çürütmüşler, Savaşlar'ın uyuşmaz sınıflı toplumların tipik bir özelliği olduğunu, özel mülkiyetin ve sömürücü sınıfların politikalarının egemenlik kurmalarından kaynaklandığını göstermişlerdir. Marxçılık–Lenincilik'te, iki tür Savaş arasında bir ayrım yapılır. Haksız savaşlar, yani sömrücü sınıfların güttükleri politika, kendi yönetimlerini pekiştirerek zenginliklerine zenginlik katar, toplumsal ilerlemenin önüne set çeker, eski ve ömrünü doldurmuş ne varsa onu savunur. Haklı Savaşlar, insanları sınıf ve ulus baskısından

kurtarmayı hedefler. Ancak, bir Savaş'ın doğası, kendi yolalışı sırasında değişebilir: Haklı Savaşlar haksız Savaşlar haline gelirken, bunun tam tersi de olabilir. Bütün ilerici insanlık, kuşatma kurbanı olmuş ulusların giriştikleri haklı kurtuluş ve savunma Savaşları'nı bunun dışında tutarak, Savaş'ı genel olarak mahkûm ederler. Emperyalizmin boy göstermesiyle birlikte, dünya kapitalist ekonomi sistemi içindeki çelişkilerden ve burjuvazinin ham madde pazar ve kaynaklarını ele geçirme isteğinden dünya savaşları çıkmıştır. Ancak dünya sosyalist sisteminin kurulmasıyla bu duruma bir karşıtlık getirilmiştir. Lenin, farklı toplumsal sistemleri olan devletlerin barış içinde birlikte yaşama ilkesini ortaya atmıştır. Sosyalizmin bir dünya sistemi haline gelmesi ve dünya güç dengesinin sosyalizmden yana değişmesi dolayısıyla, dünya Savaşlar'ı kaçınılmaz olmaktan çıkmıştır. Savaş ve barış sorunu, günümüzün ana sorunudur; termonükleer silahlar ve füzeler çağında bütün insanlık için bir ölüm kalım sorunudur. Dünya sosyalist sistemine bağlı ülkeler, evrensel barışı korumak ve güçlendirmek için geniş ve gerçekçi programlar önermeyi sürdürmektedirler. Ancak, barışsever güçlerin yeni bir dünya Savaşı'nı önleme gücünde olması, bütün Savaş olasılıklarının ortadan kalkmış olduğunu göstermez. Emperyalizm, kendi saldırgan niteliğini elden bırakmadıkça, ulusların barış, özgürlük ve bağımsızlıkları için tehlike de ortadan kalkmaz. Sosyalizm açısından, Savaş'ın toplumsal ve ulusal köklerinin bir daha dirilmemecesine ortadan kalkması, sosyalizmin dünya çapındaki başarısına bağlıdır. Bu anlamda da, komünizmin tarihsel görevi, Savaşlar'ı ortadan kaldırarak yeryüzünde ebedi barışı yerleştirmektir.

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph (1775–1854) Alman filozof, ünlü klasik Alman idealistlerinin (*Kant* ve *Fichte*'den *sonra, zaman bakımından*) *üçüncüsü.* 1790'larda, Schelling, doğa felsefesi sorunları üstüne birçok denemeler kaleme almıştır. Kant'ın düşüncelerinden ve *Leibniz*'in canlı monadlar ile doğanın akılcı güçleri üstüne öğretisinden yararlanarak, Schelling, gelişme düşüncesini doğa anlayışına getirmiştir. *System des transzendentalen Idealismus*'da (Transsandental İdealizm Sistemi, 1800), Schelling, Fichte'nin öznel idealizmini kendi sistemindeki nesnel idealizmle bileştirmeye çalışmıştır. Schelling'e göre, felsefe şu iki soruya yanıt getirmelidir: Bilinçdışı–tinsel doğadan bilinç nasıl doğar ve tam tersine, ancak *per se* bir özne olan bilinç nasıl nesne haline gelebilir? Bu birinci soruya «doğa felsefesi» yanıt getirirken, ikincisine «transsandental idealizm» yanıt getirir. Özne denince, Schelling bundan bireyin bilincini değil; zihnin nesnenin kendisini doğrudan gözlemlemesini ya da «anlıksal sezgi»yi anlar. Kendi öğretisini geliştirişiyle, Schelling, sezginin ancak seçkin bir azınlığa vergi olduğunu düşünen *Romantik okul*'un gerici kanadına katılmıştır. Tin ve doğa, özne ve nesne, özgürlük ve zorunluluk, ister istemez, bireyin özgürce etkinliği içinde bir bileşime uğrar. Ancak, Schelling'e göre, bu süreç, bilgiye değil, inanana açık olup, tarihsel ve ahlaksal sürecin güvencesi yalnızca Tanrı'da yatar. Schelling'in tarihte zorunluluk ve özgürlük diyalektiği olarak kavranan, ancak idealizm ve gizemcilik temeli üzerinde gelişen öğretisi, aslında herhangi bir tarihsel öngörüyü yadsıması nedeniyle *kadercilik*'e bürünür. Schelling, kendi «doğa felsefesi» ve «transsandental idealizm» sisteminden nesnel idealizmin yeni bir biçimi olan *özdeşlik felsefesi*'ne geçmiştir. Nesne ve öznenin özdeşliği düşüncesi Schelling'in öğretisinin odak sorunu haline gelmiş, zihnin bölünmezliği ve kendi kendisiyle özdeşliği yasası en yüksek yasa olarak görülmüştür. Schelling, kendi özgürlük öğretisini *Philo-*

sophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit'ta (1809, İnsan Özgürlüğünün Özü Üstüne Felsefi araştırmalar) ileriye götürmüştür. Fichte gibi, Schelling de, özgürlükten zorunluluğu anlamış ve özgürlüğü bireyin kahramanca bir işi olarak değil ama toplumun bir başarısı olarak görmüştür. Ancak, bu görüşe karşıt yönde, Schelling, özgürlük sorununu dünyadaki kötülük sorununa bağlayarak gizemleştirmiş; özgürlüğün salt kişisel bir ilkeye dayandığı, kaynağının öbür dünyadan geldiğini ileri sürmüştür. 1815'lerden sonra, Schelling, yeni, en son, evrimci evresi olan gizemci «mitoloji ve vahiy felsefesi»ne geçmiştir. Bu dönemdeki öğretisinde, dünyagörüşündeki gizemsel öğeler aşırı büyütülmüştür. Schelling, bu dönemde, akla dayalı herhangi bir felsefeyi küçümseyerek, hakikati aklın sınırları ötesinde, «dinsel deneyim»de arayan «vahiy felsefesi»nin karşısına koymuştur. Schelling'in «vahiy felsefesi»ni yaymaya çalışması başarısızlığa uğramıştır. Genç Engels, kitapçıklarında, kendi çağdaşlarına bu felsefesinin gerici içeriğini açıklamıştır.

Schiller, Ferdinand Canning Scott (1864–1937) İngiliz pragmacı, Oxford ve Los Angeles'de profesör. Schiller, kendi *pragmacılık*'ına «hümanizm» adını vermiştir. Hakikati insanın yarattığı bir şey olarak görmüş, bütün insan bilgisinin öznel olduğunu söylemiştir. «Gerçeklik»i «deneyim» olarak anlamıştır. Böylece, Schiller, *solipsizm*'e varmış; bunun, gündelik yaşam içinde elverişli olmamakla birlikte kuramsal olarak olanaklı olduğunu söylemiştir. Schiller'in metafiziği öznel idealizm ile evrimci kuramın bir karışımı olmuştur; Schiller'in bu kuramı, evrimi tanrısal gücün yönettiği amaçlı bir süreç olarak görür. Schiller, biçimsel mantığı pragmatik yönden yorumlamış, bu mantığın yerine «uygulama mantığı»nı getirmiştir. Schiller, mantık yasa ve biçimlerinin, postula ve kurmacalar olduğunu düşünmüştür. *Nietzshece*'ye yakın bir konumdan faşizmi «üstün insan»ı yaratmanan bir yolu olarak görmüştür. Başlıca yapıtı: *Humanism* (Hümanizm), 1903.

Schiller, Friedrich (1759–1805) Alman şair ve estetikçi. Schiller'in görüşleri *Rousseau* ve *Lessing* ile Fırtına ve Atılış Hareketi düşüncelerinin etkisi altında biçimlenmiştir. Schiller, Fransız Devrimi'ni savunmuş, ancak daha sonra bu devrimden umudunu yitirmiştir. Schiller'in *Die Räuber (Haydutlar)* ve *Kabale und Liebe (Hile ve Sevgi)* gibi oyunları ile felsefi şiirleri, hümanizmle ve zorbalıktan nefretle dolu olup, insan duygularını ve karakterlerini büyük bir derinlikle çizişle göze çarpar. Ancak, Schiller'in birtakım yapıtlarında, şair soyut bir estetik ideal peşinde gerçeklikten ayrılır. 1790'larda, Schiller, *Kant*'ın felsefe ve estetiğinin bir izleyicisi olmuş, ancak buna birtakım eleştiriler getirmiştir (örneğin, *Kant'ın kesin buyruk*'undaki biçimselliği eleştirmiştir). Schiller, sanatı iyiyi yaratma gücüyle, uyumlu gelişmiş insan kişiliğini oluşturmanın bir yolu olarak görmüştür. Schiller, ancak sanatın insanın gerçek özgürlüğü elde etmesine yardım edeceğini düşünmüştür. Schiller'in özgürlük arayışı, salt ahlaksal bir nitelik taşımakla birlikte, feodal rejime bir karşı koyuş olmuştur. Başlıca felsefi yapıtları: *Philosophische Briefe* (Felsefi Mektuplar), 1786; *Über Anmut und Würde* (İncelik ve Erdem Üstüne), 1793; *Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen* (İnsanın Estetik Eğitimini Üstüne Mektuplar), 1795; *Über naive und sentimentalische Dictung* (Naif Şiirler ile Duygusal Şiir Üstüne), 1796.

Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel (1768–1834) Alman Protestan teolog ve filozof; vaiz, Berlin Üniversitesi profesörü. Schleiermacher'in görüşleri, *Spinoza, Kant, Fichte, Schilling* ve *Jacobi*'nin görüş-

lerinin bir bileşimidir. Felsefi, Aydınlanmacılığa karşı, romantik eğilimlerle (bak. *Romantik Okul*) doludur. Schleiermacher, din ve ahlâkı, öznenin iç eğiliminden getirmiştir. Sonsuz varlık, Schleiermacher'e göre, bütün çelişkilerin uzlaştığı ve dolaysız bilgiye açık olan dünyanın ya da Tanrı'nın birliğine dayanır. Schleiermacher'in düşünceleri, Hıristiyanlığın bütün kaynaklarının daha ileriye doğru eleştirilmesini hızlandırmıştır. Ancak, bu eleştirilerden hiçbiri dinsel dünyagörüşünün sınırları ötesine geçememiştir. Schleiermacherin felsefi-dini görüşlerinin 19. yüzyıldaki *Protestanlık* ideolojisi üstünde güçlü bir etkisi olmuşsa da, dini ele alışı Protestanlığın çağdaş temsilcilerince eleştirilmiştir (bak. *Diyalektik Teoloji*). Başlıca yapıtları: *Reden über die Religion* (Din Üstüne konuşmalar), 1799; *Monologen* (Monologlar), 1810.

Schlick, Moritz (1882–1936) Avusturyalı filozof ve fizikçi, *mantıkçı pozitivizm*'in önderlerinden ve *Viyana Çevresi*'nini kurucularından. *Allegemeine Erkenntnislehre* (1918, Genel Bilgi Öğretisi) adlı çalışmasında, Schlick, daha sonra mantıkçı pozitivistlerin kendi öğretilerinin, özellikle mantık ve matematiğin çözümsel doğası öğretisi ile *doğrulama ilkesi*'nin temeli olarak benimseyecekleri düşünceleri ortaya koymuştur. Schlick, genel mantıkçı pozitivizm anlayışını savunmanın yanısıra (*Positivismus und Realismus*, 1932, Pozitivizm ve Gerçekçilik), yeni-pozitivist bir konumdan yola çıkarak, (zaman ve mekân, nedensellik ve olasılık vb.) özgül felsefi sorunlar ile (ahlak yargı değerleri, özgür irade vb.) etik sorunları çözümlemeye kalkmıştır. Schlick, *Carnap*'ın ve O. Neurath'ın *uzlaşımcılık*'ını eleştirmiştir.

Schopenhauer, Arthur (1788–1860) Alman idealist filozof, Berlin Üniversitesi öğretim görevlisi (1820/31). Başlıca yapıtı: *Die Welt als Wille und Vorstellung* (1819, İrade ve Tasarı Olarak Dünya). Schopenhauer, 1848 Devrimi'nden sonra, halkın devrimci çalkanmalarından ürken burjuvazinin gericiliğe saptığı bir dönemde ün kazanmıştır. Schpehnauer'in etkisi özellikle emperyalizm çağında artmıştır. Schopenhauer, maddeciliğinin ve diyalektiğin düşmanı olmuş; dünyanın bilimsel anlayışının karşısına metafizik idealizmi çıkarmıştır. Schopenhauer, *Kant*'ın bilinemez «kendinde şey»ini reddederek, kör ve akıldışı iradenin dünyanın özünü oluşturduğu görüşünü öne sürmüştür. Schopenhauer'in iradeci idealizmi (bak. *İradecilik*), *akıldışıcılık*'ın bir biçimidir. Dünyayı yöneten irade, doğa yasaları ile toplum yasalarına, yani aslında bilimsel bilmeye yer bırakmaz. Tarihsel ilerlemenin yadsınması, Schopenhauer'in iradeciliğinin bir başka özelliğidir. Schopenhauer'in devrimden ve halktan nefretle kaynaşan dünyagörüşü baştan sona kötümserdir. Schopenhauer'in estetik görüşlerinin büyük etkisi olmuştur. İlerici, gerçekçi sanata karşı savaşan Scopenhauer, gerçekliği küçümseyen ve halkın yaşamsal çıkarlarına yabancı kalan estetizmi savunur. Schopenhauer, ideolojik bağlanımlı, yaratıcı sanatın karşısına amaç gütmezliği ve sanatsal *sezgi*'nin edilgen gözleyiciliğini koymuştur. Schopenhauer'in felsefesi, *Buddhacılık*'tan aldığı gizemci ideali içinde yaşama iradesi»ni öldüren mutlak dinginlik düşüncesinde doruk noktasına varır.

Schrödinger, Erwin (1887–1961) Avusturyalı fizikçi, (1934'ten başlayarak) SSCB Bilimler Akademisi yabancı üyesi, kuantum mekaniği'nin kurucularından. 1926'da, Schrödinger, *kuantum mekaniği*'nin (dalga adı verilen) ana denklemini bulgulamıştır. Schrödinger'in fizikte temel düşüncesi, maddenin dalga kuramıdır. (Vitializme karşı) doğa fenomenlerinin fiziğe dayalı maddeci yorumu Schrödinger adına bağlıdır. Schrödinger'in bu düşünceleri, modern

molekülsel biyolojide verimli bir biçimde uygulanmıştır.

Schweitzer, Albert (1875–1965) Alman–Fransız filozof, hümanist, Protestan teolog. Schweitzer, Lambaréné'de (Gabon, Ekvator Afrikası) misyoner hekimlik yapmış, kendisini hümanist düşüncelere vermiştir. Schweitzer, (yeni akılcılık adı verilen) kendi felsefi öğretisinin temeline dünyanın bilgisinden çok, yaşamın kendisini koyar. Bu temel ilkeyi, uygarlığın olumsuz etkilerinin önüne geçecek bir süzgeç olarak alır ve insanın ahlakça yetkinliğini bu ilkeye bağlı olarak görür. Ancak, Schweitzer'e göre, hümanist idealleri gerçekleştirmenin doğru yolu, toplumsal dönüşümler değil, insanın «insan doğası»nı düzeltmeye yönelik kendi kişisel çabalarıdır. Schweitzer'in insanın geleceğine ilişkin iyimser bakışı, dinsel bir renk de kazanmış, İsa imgesine koşut bir etik yaklaşımı içermiştir. Bütününde, Schweitzer'in dünyagörüşü, tutarlı bir sistem olmayıp çeşitli felsefi anlayışları kucaklar. Schweitzer, savaşı mahkûm etmiş ve nükleer silahların yasaklanmasından yana sürekli tavır almıştır. Kendisine Nobel Barış Ödülü verilmiştir. Başlıca yapıtı: *Philosophie der Kultur* (Kültür Felsefesi, 12 cilt), 1923–29; *Kultur und Ethik* (Kültür ve Etik), 1960.

Seçenov, İvan Mihayloviç (1829–1905) Rus doğa bilimci, Rus fizyoloji ve maddeci psikolojisinin kurucusu. Seçenov'un felsefi ve sosyolojik görüşleri, Rus devrimci demokratlardan, özellikle *Çernişevski*'den etkilenmiştir. Seçenov, merkezi sinir sistemiyle, özellikle de beyin'le ilgili deneysel fizyolojik araştırmaları başlatmıştır. Başlıca başarıları sinir sistemi fizyolojisinde, özellikle de sinir dokularını merkezi tutukluk ve «ataleti»nin bulgulanışı olmuştur. Tepkeselllik ilkesini beynin etkinliklerine uzandırılışı («Beyin Tepkeleri», 1863; «Psikolojiyi Kim Nasıl Ele Almalı», 1873), *yüksek sinir etkinliği* öğretisini ortaya koymada Pavlov'a çıkış noktası olarak hizmet eden hayvanlarda ve insanda zihinsel etkinliğe ilişkin tepke kuramının ilk adımı olmuştur. Seçenov, duyusal yansıtmanın doğası ve bilmeye yönelik işlevi, duyusal yansıtmadan düşünmeye geçiş, düşünce süreçlerinin doğası, imgeler biçimlendirmede ve zihinsel yeteneklerde pratik etkinliğin rolü gibi maddeci epistemoloji sorunlarının doğa bilimsel olarak ele alınışına önemli katkısı olmuştur.

Seneca, Lucius Annaeus (Z. Ö. 4–Z. S. 65) Roma stoacılığının (bak. *Stoacılar*) temsilcisi, İmparator Neron'un öğretmeni; Neron'un buyruğuyla kendi canına kıymıştır. Seneca'nın birçok yapıtı (*Epistolae morales ad Lucilium*, Lucilium'a Ahlâksal Mektuplar ve daha başkaları), özgün durumlarıyla bugüne gelmiştir. Seneca'nın öğretisi, kendi çağının çelişkilerini yansıttığı kadar, çok da çelişkilidir. Seneca, Yunan stoacılarının tüm tanrıcılık'ına bağlanmış, yani dünyayı tek bir maddi ve akılsal bütün olarak görmüş; başlıcalıkla da, insanın dinginlik ve huzur içindeki manevi bir duruma (bak. *Ataraksiya*) erişmesiyle ilgili sorunları ele almıştır. Seneca, bireyci çizgiler taşıyan kendi etiği ile toplumun ve devletin görevleri arasında bir bağlılık kurmaya da çalışmıştır. Seneca'nın etiğinin Hıristiyan ideolojisi üstünde büyük bir etkisi olmuştur.

Sekstos Empeirikos (200–250) Yunanlı filozof ve fizikçi, *Aenesidemos*'un izleyicisi. Sekstos Empeirikos'un bugüne kalan yapıtları *(Pyrrhonculuğun Öğeleri, Pros mathematicus)*, tanıtlanabilir olarak doğru, tartışılmaz bilgi olanağına ilişkin «dogmatik» felsefe anlayışını çürütmek için eski kuşkucuların (bak. *Kuşkuculuk*) kullandıkları kanıtları derleyip toplarlar. Sekstos Empeirikos evrensel olarak geçerli bilimsel, teolojik, etik ve daha başkaca hakikat-

leri karşı kanıtlar olarak getirerek, felsefenin hedefi olan zihinsel huzur ve mutluluğa erişebilmeleri için filozofların kategorik yargı ve bilgiden kaçınmalarını öğütler. Sekstos Empeirikos, doğal gereksinim, eğilim, yasa ve geleneklerin, her şeyden önce de sağduyunun insana yaşamda kılavuzluk etmesi gerektiğini söyler.

Semantik Semiotiğin bir dalı.

Semiotik En yalın gösterge sistemlerinden doğal dillere ve bilimde *biçimselleşmiş dil*'lere kadar gösterge sistemlerini (bak. *Gösterge*) karşılaştırmalı olarak inceleyen bir bilim. Bir gösterge sisteminin başlıca işlevleri şunlardır: 1) iletişim iletme ya da anlamı (bak. *Düzanlam ve İçanlam*) dile getirme işlevi; 2) *karşılıklı ilişki* kurma, yani iletilen iletişimi dinleyenin (okuyanın) almasını sağlama ve onda bir eyleme geçme güdüsü, coşkusal etki bırakma güdüsü yaratma. Bu işlemlerin herbirinin yerine getirilmesi bir gösterge sisteminin belirli bir iç örgütlenimi olmasını, yani farklı göstergeler ile bunların bileşimlerinin bir yasasının olmasını gerektirir. Bu doğrultuda, Semiotik, üç ana bölüme ayrılır: 1) sentaktik ya da yerine getirdikleri işlere bakılmaksızın, göstergelerin iç yapısı öğretisi; 2) anlamı dile getirmenin bir aracı olarak gösterge sistemlerini inceleyen semantik; 3) gösterge sistemlerinin bu sistemleri kullananlarla ilintisini inceleyen pragmatik. Anlamı dile getirmenin çeşitli yollarını olduğu kadar, kendinde bir eklemlilik yapısı da gösteren sistemlerin incelenmesi, Semiotik'in gelişmesinde en büyük rolü oynamıştır. Bugüne kadar, bu gibi sistemler, her şeyden önce, matematikteki, özellikle de *matematiksel mantık*'taki biçimselleşmiş dillerdir. *Mantıkötesi*, Semiotik'in en gelişmiş dalıdır. Bu daldaki incelemeler, yeni bilim alanlarının *biçimselleştirilme*'sini hızlandırır (örneğin, matemtatiksel linguistikte hesapların geliştirilmesi, pragmatikte birtakım kavramları, «koşuk ölçüsü» kavramların vb. biçimselleştirme deneyleri). Semiotik'in kavram ve yöntemleri, *bildirişim*'in rasyonel biçimde bitirilmesi ve otomatik olarak süreçlendirilmesi kuramı ve pratiğinin gelişmesinde büyük önem taşır; bu alanda, Semiotik, *sibernetik*'le yakın bağlar kurar. Semiotik'in ana ilkeleri Amerikalı mantıkçı ve matematikçi *Peirce* tarafından ortaya konmuş, daha sonra filozof Ch. *Morris* tarafından temellendirilmiştir (- *Foundations of the Theory of Signs,* 1938, Göstergeler Kuramının Temelleri). Semiotik'in sorunları aslında, 1920'lerde, *Lvov–Varşova okulu* tarafından ele alınmıştır.

Sentaktik Semiotiğin bir dalı.

Sezgi Hakikati doğrudan anlama yeteneği. Marxçılık–öncesi felsefede, Sezgi, bilme etkinliğinin özel bir biçimi olarak görülüyordu. Örneğin, *Descartes,* tümdengelimsel tanıt biçiminin belitlere dayandığını düşünüyor; bu ikincisini ise, hiçbir tanıtı olmaksızın, salt sezgisel olarak alıyordu. Descartes'a göre, Sezgi, tümdengelim yöntemiyle birarada, tam hakikatin evrensel ölçütü olarak hizmet eder. Sezgi, *Spinoza*'nın felsefesinde de büyük bir yer tutar; Spinoza, Sezgi'yi şeylerin özünü kavrayan en verimli ve önemli bilgi olarak görür. Çağdaş burjuva felsefe ve psikolojide, Sezgi, mantıkla ve yaşam pratiğiyle bağdaşmaz bir biçimde, gizemsel bilme yeteneği olarak görülür (bak. *Sezgicilik*). Diyalektik maddecilik, Sezgi'yi dolaysız bilgi olarak, dolaylı bilgiyle diyalektik bağıntısı içinde, canlı gözleyiş olarak görür ve Sezgi'yi akılüstü, gizemsel bilme yeteneği olarak ele almaya kalkan herhangi bir girişimi reddeder. Sezgi, hakikati bilmenin olağan yollarından bütün bütüne sapma olarak düşünülmemelidir; Sezgi, mantıksal düşünmeye ve pratiğe bağlı olarak, bu yolların kendilerini doğal biçimde ortaya koymalarıdır. Hakikati «birdenbire» kavra-

manın arkasında, aslında, daha önceden edinilen deneyim ve bilgi yatar. Psikolojik Sezgi mekanizması, yeterince incelenmiştir; ancak, elverişli deneysel veriler, böyle bir şeyin, dış dünya ile karşılıklı etkileşim sürecinde bireyin bu sürecin yan (bilinmeyen) bir ürünü olduğu kadar, doğrudan (bilinen) bir ürünü de yansıtma yeteneğinde oluşuna dayandığını göstermektedir. Bazı koşullar altında, bir eylemin sonucunu bu (daha bilinmeyen) yanı, yaratıcı bir işin çözümünde anahtar görevi görür. Sezgisel bilmenin sonuçları mantıkça tanıtlandığı gibi, pratikte de doğrulanır.

Sezgicilik 1. (Felsefede) Emperyalizm çağında burjuva felsefesinde büyük etki yapmış bir idealist akım. Sezgicilik, akılsal bilginin karşısına gerçekliğin *sezgi*'ye dayalı dolaysız algısını koyar ve bunu zihnin özel, duyusal deneyime, *gidimli* ve mantıksal düşünceye indirgenemeyen yeteneği olarak alır. Sezgicilik, *gizemcilik*'le doğrudan doğruya ilintilidir. *Bergson* ve *Losski*, Sezgicilik'in başlıca sözcüleridirler. 2. (Etikte), Etikte modern *biçimcilik*'in ortaya çıkmasına neden olmuş bir 20. yüzyıl burjuva etik akımı. Etikte sezgici düşünceler, ilk kez 17. ve 18. yüzyıllardan *Cambridge okulu* tarafından ortaya konmuş, daha sonra burjuva etiğin çağdaş temsilcileri tarafından geliştirilmiştir. Sezgicilik'in etikte ana önermesi şudur: Daha genel ahlâk karamları *(iyi ve kötü)*, «biricik» olup, öbür niteliklere indirgenemeyeceği gibi, ne yadsınabilir ne de açıklanabilirler, «kendilerinden apaçık»tırlar, hiçbir tanıt gerektirmezler, ancak sezgi yoluyla bilinebilirler. Bu düşünceler, Sezgicilik'in sözcülerini şuna inanmaya götürür: *Normatif etik*, kendi sonuçlamalarını öbür bilimlerin verilerine dayandıramaz, çünkü kendisi özel bir bilgi alanıdır. Bu kişilerin düşüncesine göre, başlıca ahlâk anlayışlarının tarihte hiçbir kökü olmayıp, mutlaktırlar. Bu bakışaçısı, nesnel olarak, burjuva ahlâkın evrensel doğası ve değişmez olduğunu haklı göstermeye yarar. 3. (Matematikte), Matematiğin kuramsal ilkeleri üstüne tartışmayla bağıntılı olarak 1920'lerde (*mantıkçılık, biçimcilik* ve efektizm yanısıra), matematiğin felsefi temelleri arasında ortaya çıkmış bir akım. Sezgicilik'e göre, eksenin matematiksel düşünce, bütün matematiksel nesnelerin mantıksal *kurulma sürecini* içine alan akılsal *sezgi*'ye dayanır. Bütün matematik, bu gibi sezgilere dayandığı için, matematiksel nesneler, kendi mantıksal karşılıklarından uzakta varolamazlar. *Parokslar*'dan kaçınmak için, matematiksel tanıtı kesinkes mantığa değil, sezgisel açıklığa dayandırmak gerekir; böyle bir tanıt, her evresi çıkış noktasından ve akılyürütme kurallarından başlayarak sezgisel olarak anlaşıldığında doğruluk kazanır. Onun için, mantık yasalarının ve kurallarının uygulanabilirliği aynı zamanda en sonunda sezgiyle de sınanmalıdır. Ancak, matematikte Sezgicilik, felsefedeki Sezgicilik'in tersine, sezgi ile mantığı karşı karşıya getirmez. Matematikte Sezgicilik, matematiğin mantığa yaslanamayacağını; mantık teoremlerini en genel karakterde matematik teoremleri olarak alarak, kendi anlayışını matematiğin bir parçası olarak geliştirdiğini düşünür.

Shaftesbury, Anthony Ashley (1671–1713) İngiliz filozof ve ahlâkçı; *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times* (1711, İnsanların, Göreneklerin, Kanıların, Zamanların Karakteristikleri, cilt 1–3) adlı kitapta toplanan etik denemelerin yazarı. Shaftesbury'nin anateması, ahlâkın kendini belirleyici özelliği ve toplumsal koşullara bağımlılığıdır. Shaftesbury'ye göre, ahlâkın nedeni dinsel duygularla bağlı değildir; insanlarda doğuştan olup, insanların yüksek ahlâki hedefler edinmelerine neden olur. En yüksek mutluluğu, akılsal sevinci insana erdem getirir. İnsan, bütün çelişkilerin uzlaşmaya vardığı «coşkuculuk» yoluyla erdeme ulaşmaya çalışır. İn-

sanın yaptığı işlerin ahlâk değerini biçmenin ölçütü, işin sonuçlarında değil, o işin yapılması güdüsünde yatar. İnsan, Shaftesbury'ye göre, özgeci güdüler ile bencil güdüler arasında dengeyi aramalıdır. Shaftesbury'nin ahlak ideali, uyumlu gelişmiş kişiliktir. Erdemli olan her şey aynı zamanda estetik olarak da güzeldir, çünkü güzellik uyumda yatar. Shaftesbury'nin ahlak öğretisi *mutluculuk*'un damgasını taşır. Fransız maddecileri, *Hume, Kant, Herder, F. Schiller* gibi birçok düşünür, Shaftesbury'nin düşüncelerinin etkisinde kalmıştır.

Sıçrama Bir şeyde ya da fenomende, bu şeyin ya da fenomenin eski niteliğinin nicel değişimlerin bir sonucu olarak (bak. *Nicelikten Niteliğe Geçiş*) yeni bir şeye ya da fenomene değişmesi. Daha önceki, evrimsel gelişme süreciyle karşılaştırıldığında, Sıçrama, az çok görünür, daha hızla değişimleri temsil eder. Herhangi nitel bir değişim, ancak bir Sıçrama'yla olabilir. Ancak, Sıçrama, fenomenlerin karakterine ve içinde geliştiği koşullara bağlı olarak, en değişik biçimler alır. Özünden, her fenomen, kendi yolundan yeni bir nitelik kazanır. Ancak, bütün bu geçişler, az çok kesin iki tipe ayrılır: (çoğu zaman aynı bir süreçte *birlikte yer alan*) *ani Sıçramalar* ve *yavaş* Sıçramalar. Ani Sıçramalar, eski niteliğin bütün bütüne birdenbire değişime uğraması tarzında olur (örneğin, birtakım temel parçacıkların öbür temel parçacıklara değişmesi; toplumsal yaşamda ise, toplumsal bir devrim, ani, keskin bir Sıçrama'ya örnek gösterilebilir.). Yavaş Sıçrama, bir şeyin ya da fenomenin, ağır ağır yer alan değişimin bir sonucu olarak bütünüyle dönüşüme uğrayana kadar yer yer değişmesiyle olur. Doğada, böyle bir şey, hayvan ve bitki türlerindeki nitel değişimlerde görülür. Toplumsal yaşamda, ani Sıçrama, egemen sınıfın eski bir sistemden yeni bir sisteme tarihsel ivedi geçiş için bir engel oluşturduğu uyuşmaz toplumların bir özelliğidir. (Örneğin, kapitalizmden sosyalizme) bu gibi bir geçiş, ancak siyasal bir devrimle yerine getirilebilir. Ağır ağır Sıçrama, ilke olarak, başlıca bütün toplumsal güçlerin toplumun ileriye doğru gelişme göstermesine ilgi gösterdiği uyuşan toplumların tipik bir özelliğidir. Sınıfsız bir toplumda toplumsal evrimin siyasal bir devrim olmaktan çıkacağını çok önceden söylediği zaman Marx bunu düşünüyordu. *Yavaş nitel değişimler, komünist kurulmanın* da bir yasasıdır. Komünizmin maddi ve teknik temelinin kurulması, sınıfsal ve daha başkaca yarımların ortadan kaldırılması, devletin silinip gitmesi, yeni insanın eğitimi, bütün bunlar, sosyalist toplumun gelişmesindeki kesin devrimci adımlar olup, birdenbire değil, ağır ağır ve sürekli yer alır. Yine de, sosyalizmden komünizme yavaş geçiş, bazı alanlarda, örneğin teknoloji ve bilim alanında hızlı, çabuk değişimlerin yer almasını önlemez.

Sınıf (mantıkta) Birtakım temel özellilerine göre seçilen nesnelerin bir bütün olarak alınan sonlu ya da sonsuz tümelliği. Bir Sınıf oluşturan nesnelere o Sınıf'ın öğeleri denir. Yalnızca bireyler değil, ama Sınıflar'ın kendileri de bir Sınıf'ın öğeleri olabilirler. *Sınıflar kuramı*, Sınıflar'ın, bunların özelliklerinin ve bunlarla mantıkta işlemler yapmanın sistemli olarak incelenmesine olanak sağlar.

Sınıflandırma (Kavramların türlere, bunların da daha başkalarına bölünmesi vb.) bölünmelerin genel bir toplamını gösterecek biçimde, *kavram*'ın kaplamının özgül bir biçimde bölünmesi. Sınıflandırma, bilimde ya da pratik etkinlikte sürekli yapılmak için tasarlanmıştır (örneğin, hayvanların, bitkilerin, toplumsal–ekonomik oluşumların sınıflandırılması, bir kitaplıktaki kitapların sınıflandırılması). Genellikle, belli birtakım nesnelerin özsel çizgileri, Sı-

nıflandırma'nın temeli olarak alınır. Bu durumda, (doğal) Sınıflandırma, nesneler arasındaki özsel ve bilme açısından önem taşıyan benzerlikleri ve ayrımları seçip ayıklar. Daha başka durumlarda, Sınıflandırma'nın yalnızca nesneleri sisteme koyma amacı taşıdığı durumlarda, nesneler için özsel olmayan ama (örneğin, alfabetik katoloğlardaki gibi) bu amaç için elverişli özellikler temel alınır. Bu gibi *Sınıflandırmalar'a yapay Sınıflandırma denir. En değerli Sınıflandırmalar*, türler arasındaki bağıntı yasaları ile gelişme sürecinde bir türden öbürüne geçiş yasalarının bilgisine dayalı olanlardır. Örneğin, *Mendeleyev*'in kimyasal elementlerle ilgili yaptığı Sınıflandırma böyle bir Sınıflandırma'dır. Özsel özelliklere göre yapılan bir Sınıflandırma'ya tipoloji adı verilir; tipoloji, çözümlenen gerçekliğin bölünmesinin bir birimi olarak, tarihsel gelişen nesnelerin somut düşünsel bir modeli olarak *tip kavramına dayanır* (örneğin, biyolojik, linguistik, kültürolojik vb. tipolojiler). Her Sınıflandırma, her zaman için uzlaşımsal ve görece olduğu için, tipler arasındaki gerçek sınırların kabaca ortadan kaldırılmasıdır. Bilginin gelişmesiyle birlikte, yapılan Sınıflandırmalar da değişerek daha kesinleşir.

Sınıflar (toplumsal) «Sınıflar, tarihsel olarak belirlenimli toplumsal üretim biçimi içindeki yerleri, (birçok durumda bir yasa olarak saptanıp ortaya konmuş biçimde) üretim araçlarıyla bağıntıları, emeğin toplumsal örgütlenimi içindeki rolleri, buna bağlı olarak, toplumsal zenginlikten aldıkları payın boyutları ve tarzıyla birbirlerinden ayrılan geniş insan gruplarıdır. Sınıflar, belirli bir toplumsal ekonomik sistem içinde aldıkları farklı yer dolayısıyla birinin öbürünün emeğine el koyduğu insan gruplardır.» (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar,* cilt 29, s. 421). Sınıflar'ın varoluşu, tarihsel olarak belirlenimli üretim tarzlarına bağlıdır. Sınıflar'ın doğuşu, toplumsal *işbölümü*'yle ve üretim araçları üstünde özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla belirlenir. Her sınıflı toplumda, (köleci toplumda köle sahipleri ve köleler, feodalizmde toprak sahipleri ve toprak köleleri, burjuva toplumda kapitalistler ve proleterler olmak üzere) temel Sınıflar yanısıra, ya eski üretim tarzı kalıntılarına (örneğin, burjuva toplumda köylülük), ya da yeni bir üretim tarzının ortaya çıkışına (örneğin, feodal toplumda ortaya çıkan burjuvazi) bağlı olarak, temel-olmayan Sınıflar da yer alır. sömürücü Sınıflar'ın ortadan kaldırılması ve sınıfsal uyuşmazlıkların üstesinden gelinmesi, ancak bir *sosyalist devrim*'in sonucu olarak, üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılması ve yerine kamu mülkiyetinin yerleştirilmesiyle olanaklıdır. Sosyalizmin başarıya ulaşması işçi sınıfının taşıdığı karakteri kökünden değiştirerek, *işçi sınıfı* ile köylülüğü birbirine yaklaştırır. Sosyalizmde, *işçi sınıfı*'na artık proletarya denmez; işçi sınıfı, sosyalizmde, sömürüden kurtulmuştur, bütün halkla birlikte, üretim araçlarının sahibi olup, emek gücünü satmaz. Sosyalizmde, özel mülkiyete dayalı çiftçilikle, kapitalizmden sürüp gelen parçalanmışlıkla, geri ve ilkel alet ve çiftçilik yöntemleriyle birlikte *köylülük,* geriye dönmemecesine silinip gider. Köylülük, kolektif sosyalist mülkiyet temeli üzerinde yükselir. *Aydınlar* da kökten değişikliğe uğrar. İşçiler, köylüler ve aydınlar arasındaki ayrımlar, sosyalizmden komünizme geçiş sırasında kalkar. Bu süreç, *kent ve kır, kafa emeği ve kol emeği* arasındaki özsel ayrımların ağır ağır silinip gitmesine dayanır. Sosyalizmde ulaşılan toplumsal-siyasal ve ideolojik birlik pekişerek, toplumdaki uyumluluk gelişir. İşçiler köylüler ve aydınlar arasındaki ittifak toplumun temelini oluşturur. İşçi sınıfının öncü rolü oynadığı bu ittifakın daha da güçlenmesi, komünizmin kurulmasında belirleyici bir siyasal ve toplumsal-ekonomik önem taşır. Toplumun sınıfsız bir yapı içinde biçimlenişi, olgunlaşmış sosyaliz-

min tarihsel çerçevesi içinde yer alır.

Sınıf Mücadelesi Bağdaşmaz ve çelişkili çıkarlar taşıyan *sınıflar* arasındaki mücadele. Köleci toplumla birlikte başlayarak, bütün toplumların tarihi, sınıflar arasındaki mücadelenin tarihi olmuştur. Marxçılık–Leninçilik, uyuşmaz sınıflara bölünmüş toplumun gelişmesinin itici gücü olarak Sınıf Mücadelesi'nin bilimsel bir açıklamasını yapmış ve *işçi sınıfı*'nın Sınıf Mücadelesi'nin kaçınılmaz olarak amacı bütün sınıfları kaldırarak sınıfsız, komünist toplum yaratmak olan *sosyalist devrim*'e ve *proleterya diktatörlüğü*'ne yol açacağını göstermiştir. Proletaryanın Sınıf Mücadelesi'nin başlıca biçemleri ekonomik, politik ve ideolojiktir. Proleteryanın Sınıf Mücadelesi'nin en yüksek biçimi olarak siyasal mücadele, proleteryanın sömürüden kurtulmasının belirleyici koşuludur. Çağdaş kapitalist toplumda, poreletaryanın Sınıf Mücadelesi tekellerin tüm egemenliğine çevrilmiştir. Bu mücadele sırasında, ulusun barıştan ve geniş demokratik reformlardan yana bütün kesimleri proleteryanın çevresinde toplanır. *Bilimsel ve teknolojik devrim*, reformistlerin ve revizyonistlerin savladıkları üzere, kapitalist toplumda Sınıf Mücadelesi'nin silinmesine yol açmanın çok uzağında, tam tersine, kapitalist sistemdeki bütün eski uyuşmaz çelişkileri gitgide keskinleştirerek yeni çelişkilere yol açar. İşçilerin grev hareketlerinin büyümesi bunun bir tanıtıdır. Proletarya diktatörlüğünün kurulmasıyla birlikte, Sınıf Mücadelesi, yeni bir biçim alır. Genç Sovyet Cumhuriyeti'nin deneyiminden yola çıkarak, Lenin, bunun beş yeni biçiminin ne olduğunu şöyle belirtir: 1) sömürücülerin direncinin kırılması; 2) proletarya ile burjuvazi arasındaki Sınıf Mücadelesi'nin en aşırı bir biçimi olarak iç savaş; 3) köylülük ile proleter–olmayan öbür emekçi kitleler üzerinde liderlik kurma mücadelesi, 4) burjuva uzmanlardan yararlanma mücadelesi; 5) halkı yeni, sosyalist bir çalışma disiplini içinde eğitme mücadelesi. Somut tarihsel koşullara bağlı olarak, Sınıf Mücadelesi, az çok keskin biçimler alır. Sosyalizmin başarıya ulaşması, ülke içinde sınıflar arası çatışma nedenlerini kaldırarak, *toplum*'un toplumsal–siyasal ve ideolojik birilğini ileriye götürür. Sosyalizmin yavaş yavaş komünizme doğru ilerlemesi (işçiler, köylüler, aydınlar olmak üzere) bütün toplumsal grupların komünizmin kurulmasına ilgi göstererek onu gerçekleştirmek için çalışmalarına bağlıdır. Bu arada, *geçmişin* kalıntıları'yla, eski dünyanın ideolojik direnişiyle mücadele etmek de gerekir. Sınıf Mücadelesi, kapitalist dünya ile ilişkilerde de sürer. Sosyalizmin güçlendirilmesi, barış mücadelesi ve dünya kurtuluş hareketinin desteklenmesi yoluyla, işçi sınıfının başı çektiği sosyalist ülke halkları, emperyalist güçlere karşı bir Sınıf mücadelesi verir.

Sınır Durum *Jaspers*'in felsefi öğretisinde geçen bir kavram. (Ölüm, acı çekme, korku, suçluluk, mücadele gibi) Sınır Durumlar, insanı varlık ile varlık olmama arasındaki sınıra sokar. Sınır Durum içine girer girmez, insan, kendini daha önce bağlayan ve *Biri* kılan bütün uzlaşımlardan, davranış standartlarından ve genel kabul görmüş görüşlerden kurtulur. Bu yolla, insan, ilk kez kendisini *varoluş* olarak kavrar. Sınır Durum, insanı hakiki olmayan varlıktan hakiki varlığa geçmesini olanaklı kılar, varoluşçuların kuramsal bilimsel düşünceyle elde edilemeyeceğini öne sürdükleri gündelik bilincin bağlarından kurtarır. Sınır Durum içinde, insan, kendini çevreleyen bütün dünyayı yanılsal bir varlık olarak, kendisini gerçek varlıktan ayıran gerçek olmayan dünya olarak, ampirik dünyaya göre *transsandental* dünya olarak görür. Böylece, Sınır Durum, insanın trassendental olanla ya da Tanrı'yla ilişki kurmasını olanaklı kılar.

Sibernetik Teknolojik aygıtlarda, canlı organizmalarda ve insan örgütlenimlerinde süreç ve denetim sistemlerinin ortak özelliklerinin bilimi. Sibernetik'in ilkeleri ilk kez Wiener tarafından ortaya konmuştur. Sibernetik'in bilim olarak ortaya çıkışı şu gibi birtakım bilimsel ve teknolojik ilerlemelere dayanır: Otomatik denetim kuramındaki ilerlemeler, hızlı tarayıcı ve program-denetleyici bilgisayar makinelerinin kurulmasını olanaklı kılan radyo elektronikteki ilerlemeler, *olasılık kuramı* ile bunun *bildirişim* aktarımı ve süreçlendirimi sorunlarının araştırılmasına uygulanmasında elde edilen ilerlemeler, *matematiksel mantık* ile *algoritma* kuramındaki ilerlemeler, sinir etkinliği fizyolojisi ile *homeostatis*'teki ilerlemeler. Enerjiyi cevher dönüştüren aygıtlardan farklı olarak, sibernetik sistemler bildirişim süreçlendirmeyle ilgilidirler. Denetim sistemlerinin incelenişinde, Sibernetik, makroskopik yaklaşımı mikroskopik yaklaşımla birleştirir. Makroskopik yaklaşım, bir sistemin iç yapısı bilinmediği zaman kullanılır. Böyle bir şey, ana bildirişim akışının ve denetim sisteminin en yüksekten işlevlerinin yerleştirilmesine yardımcı olur. Bu tip sorunlar, «*kara kutu*» sorunu diye bilinir. Mikroskopik yaklaşım, denetim sisteminin iç yapısına ilişkin birtakım bilgiler taşıyarak, kendi temel öğelerinin karşılıklı ilişkililikleri içindeki belirlenimlerini, işgörme algoritmalarını ve bu öğelerden bir denetim sistemini bireşimleştirme olanağını içine alır. Sibernetik'in ana sorunlarından biri de kendini-örgütleyen (kendi kendini ayarlayan) sitemlerin yapısı sorunudur. Bunlar karmaşık sistemler olup, içinde bulundukları ya da içine girdikleri durumları bozmaya yönelik dış etkenlere karşı bu durumları alan sistemlerdir. En yetkin kendini örgütleyen sistemler, canlı doğadaki evrimsel süreçlerin bir sonucu olarak gelişmiştir. Onun için Sibernetik, canlı organizmalar ile teknolojik aygıtlardaki denetim işlevleri arasındaki benzeşimden yararlanmaya çalışır. Sibernetik'in önemi başlıcalıkla, üretimde otomatikleşme ve tüm biçimselleştirilmiş insan zihni etkinlik tipleri için olduğu kadar, biyolojik denetleme ve düzene koyma sistemlerinin (hormonal, sinir ve kalıtım mekanizmalarının) *modellendirme yöntemiyle araştırılması ve yeni tıp aygıt* tiplerinin geliştirilmesi için de geniş olanaklar getirir. Sibernetik yöntemlerini uygulamada çeşitlilik, isteğe bağlı değildir; böyle bir şeyin nesnel dayanağı vardır, bu da matematiksel betimleme ve araştırma yapma gücünde olan insan yapısı aygıtların işlev ve yapılarında birtakım ortak özelliklerin varolmasıdır. Bu bakımdan, bireşimsel bir bilim dalı olarak Sibernetik, bilimler arasında karşılıklı etkileşimin yeni bir tipine örnek oluşturduğu kadar, maddenin hareket biçimlerinin,*yansıma kuramı*'nın, *bilimlerin sınıflandırılması*'nın felsefi yönden araştırılması için zengin malzeme de sağlar. Sibernetik'in gelişmesi, birtakım metodolojik sorunlar üstüne, örneğin insan düşüncesi ile örgütlü, amaçlı ve canlı adı verilen sibernetik mekanizmaların işleyişi arasındaki benzeşlik sorunu üstüne olduğu kadar, çevresinde diyalektik maddecilik ile idealizm arasında bir mücadelenin yer aldığı felsefi nitelikli sorunlar üstüne de tartışmaları başlatmışlardır. Nitekim psişik etkinliğin nesnel araştırma olanağını yadsıyan idealist felsefe, bu gibi etkinliklerin birtakım önemli yanları ile işleyiş tarzına ilişkin bir anlayış edinilmesine katkıda bulunan Sibernetik'teki buluşları yadsır. Diyalektik maddecilik ise, Sibernetik benzeşimlerin nesnel olarak sağlıklı olduklarını kabul ettiği gibi, insanı makineyle, insan anlağını da sibernetik sistemlerin işleyişiyle özdeşleştirmenin yanılgılı olduğunu vurgular.

Sigwart, Christoph (1830–1904) *Yeni–Kantçılık*'a yakın Alman mantıkçı. *Logik* (1873/78, Mantık) adlı yapıtıyla tanınan Sigwart'a göre, mantık, psikolojiye dayalı

olup; teknik, normatif düşünme öğretisidir. Sigwart'ın kanısına göre, doğruluğun ölçütü, zorunluluk ve evrensel önemlilik olup, nesnel dünyada böyle bir şeyin temeli yoktur. İnana başvurularak postulalaştırılan apaçıklık, Sigwart'a göre, zorunlu düşünmenin temelidir. Sigwart, *yargı* kuramını ayrıntılı olarak işlemiştir.

Simgesel Mantık Kökence, mantık hesabını göstermede kullanılmıştır. *Leibniz*, matematiksel mantıktan sık sık «Logistica» diye söz eder. Bunun matematiksel ya da Simgesel Mantık'la eşanlamlı olarak kullanılışı, 1904 Eylül'de Cenova uluslararası Felsefe Kurultayı'nda kabul edilmiştir.

Simgesel Yöntem Modern matematik ve mantıkta, biçimselleşmiş sistemleri ve *hesaplar*'ı kurmanın bir yöntemi (bak. *Biçimselleştirme*). Bu gibi sistemler, anlatımların içerdiği anlama bakılmaksızın, simgelerin art arda dizilişi ya da düzenlenişi olarak, salt biçimsel bir temele dayanılarak kurulur. Bazen, Simgesel Yöntem, biçimsel bir sistemin yorumunu olduğu kadar, kurulmasını da kapsar. Bir sistemin böyle salt biçimsel kurulması, hiç kuşkusuz içeriğin, özellikle de bir hesap yaparken şu ya da bu biçimde gözönüne alınan mantık yasaları sınıfının bütün bütüne gözardı edilmesini içermez.

Sistem Birleşik bir bütün oluşturacak biçimde birbiriyle ilintili ve bağıntılı öğelerin toplamı. Sistem kavramı, modern felsefe, bilimi, teknoloji ve pratik etkinlikte önemli bir rol oynar. *Sistemsel yaklaşım*'da ve *sistemler genel kuramı*'nda yoğun araştırmalar 1950'lerden bu yana sürdürülmektedir. Sistem karamının uzun bir tarihi vardır. Bütününde kendi parçalarının toplamından daha fazla olduğu ilkçağlarda ortaya konmuş bulunuyordu. Stoacılar Sistem'i dünya düzeni olarak yorumlamışlardır. Felsefe, ilkçağdan (bak. *Platon; Aristoteles*) bu yana geliştikçe, bilgi Sistemi'nin kendine özgü özelliklerine git gide daha çok ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Kant, bilmenin sistemsel doğası olduğunu vurgulamış, bu çizgi daha sonraları *Schelling* ve *Hegel*'in çalışmalarında ileriye götürülmüştür. Özgül Sistem tipleri (geometrik, mekanik ve daha başka), 17.–19. yüzyıllarda özel bilimler içinde araştırılmıştır. Marxçılık, bütünsel olarak gelişen Sistemler'i felsefi ve metodolojik olarak bilme ilkelerini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, diyalektik maddeci sistem ilkesi önemli bir rol oynar. 20. yüzyılın ortalarında, denetim Sistemler'inin (geniş, karmaşık Sistemler' in) mekanizmasının daha iyi anlaşılmasında *sibernetik*'in ve ona bağlı birtakım bilimlerin bir katkısı olmuştur. Sistem kavramı, *bütünlük*, öğe, altsistem, bağıntı, ilişki, yapı vb. kavramlarla yakından bağlıdır. Sistem, yalnızca kendi kurucu öğeleri arasında varolan bağlar ve ilişkilerle (belli bir örgütlükle) değil, ama aynı zamanda, çevreyle ayrılmaz birliğiyle, Sistem'in bütünsellik içinde kendini gösterdiği karşılıklı etkileşimde de görülür. Herhangi bir Sistem, daha yüksek düzende bir Sistem'in bir öğesi olarak görülebileceği gibi, kendi bir öğesi de daha alt düzeyde bir Sistem olarak görülebilir. Çoğu Sistemler *bildirişim* aktarımını ve *denetim*'i kapsar. En karmaşık Sistem tipi amaca–yönelik Sistem tipleri olup, bu Sistemlerin işleyişi belli bir hedefe ulaşmaya bağlı kılınmıştır; böyle en karmaşık bir Sistem tipi de, kendi yapılarını işlev sürecine ayarlayabilen kendini–örgütleyen Sistemler'dir. Ayrıca, çokdüzeyli ve çoğu zaman farklı hedefleri olan, birçok karmaşık (canlı, toplumsal ve daha başkaca) Sistem vardır. 20. yüzyılda, Sistem araştırmasındaki hızlı gelişmeler ve bunların bilim ve teknolojiye geniş çapta pratik olarak uygulanışları (örneğin, çeşitli biyolojik Sistemler ile insanın doğayı etkileme Sistemler'i, ulaşım denetim Sistemler'i, uzay uçuş denetimi Sistemler'i, çeşitli

yönetsel Sistemler, gelişme modellendirici Sistemler vb.), Sistem kavramına ilişkin kesin biçimsel tanımların ortaya konmasını zorunlu kılmış; *küme kuramı*'nın, *matematiksel mantık*'ın, *siberrnetik*'in yardımıyla bu gibi tanımlar yapılabilmiştir.

Sistemler Genel Kuramı *Sistemler*'i temsil eden nesneleri özel bilimsel, mantıksal ve metodolojik yoldan inceleme anlayışı. Sistemler Genel Kuramı, *sistemsel yaklaşım*'la yakından bağıntılı olup, onun ilke ve yöntemlerinin somut mantıksal ve metodolojik bir anlatımını oluşturur. Sistemler Genel Kuramı'nın ilki *Bertalanffy* tarafından ortaya konmuştur. Bertalanffy, madde ve enerji ile çerveyi sürekli değiştiren açık sistemleri incelemiştir. 1950'lerden 70'lere kadar Sistemler Genel Kuramı'nda daha başka yaklaşımlar da öne sürülmüştür. Bu arada, Sistem araştırmasının mantıksal, kavramsal ve matematiksel yollarına büyük ilgi gösterilmiştir. Sistemler Genel Kuramı, modern bilim ve teknolojinin gelişmesi için çok önemli olup, özel sistemlerin yerine belirli sistem sınıflarını çözümleyen kuram ve anlayışları geçirmeyen sistem araştırmasının temel metodolojik ilkelerini ortaya koyar.

Sistemsel Çözümleme Karmaşık ve yüksek düzeyde karmaşık nesneleri, hepsinden önce de çeşitli toplumsal, ekonomik, insan–makine ve teknik *sistemler*'i tasarımlar, yapar ve denetlerken karar vermeye ilişkin bütün yöntemleri araştırmak ve tasarımlamak için kullanılan yöntem ve yolların bir toplamı. Sistemsel Çözümleme, 1960'larda, işlemlerin incelenmesinde elde edilen ilerlemenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. *Sistemsel yaklaşım* ile *sistemler genel kuramı,* Sistemsel Çözümleme'nin kuramsal ve metodolojik temelini oluşturur. Bu ikincisi, başlıcalıkla yapay (çoğunlukla insan–yapısı, insan–etkili) sistemlerin araştırılmasında kullanılır. Sistemsel Çözümleme ilkeleri uyarınca, toplumu bekleyen karmaşık bir sorun (tümünden önce de denetim sorunu), bir bütün olarak, bileşkenlerinin kendi aralarında karşılıklı etkide bulunduğu bir sistem olarak görülmelidir. Bu sistemin nasıl denetleneceğiyle ilgili bir karar almak için, bu sistemin *amacı*'nın, tek tek altsistemlerinin hedeflerinin olduğu kadar, belli verimlilik ölçütlerine göre karşılaştırıldıktan sonra en uygun denetim yönteminin ona göre seçildiği bu hedeflere varmanın birçok seçenekli yollarının da belirlenmesi gerekir. Sistemsel Çözümleme'nin önemli bir evresi, kendi bütün değişkenlerinin gözönüne alınmasını getirecek biçimde, sözkonusu sistemin genel bir modelinin (ya da birçok modelinin) kurulmasıdır. Toplumsal–ekonomik, insan–makine ve daha başka sistemlerin kapsadığı bileşkenlerin (öğelerin, altsistemlerin, blokların, bağların vb.) çok–çeşitliliği dolayısıyla, Sistemsel Çözümleme, gerek bu gibi sistemlerin genel modellerinin kurulması, gerek işletilmesi için modern bilgisayar kolaylıklarını gerektirir (örneğin, bu gibi modeller üstünde oynayarak işlev gören sistemlerin senaryolarının yazılması, bu yolla elde edilen verilerin yorumlanması). Sistemsel Çözümleme, son birkaç on yıl içinde geliştirilmiş bulunan oyun kuramı bulgulayıcı programlama, taklit modellendirme, programlanmış hedef denetimi gibi yöntemlerden geniş çapta yararlanır. Sistemsel Çözümleme'nin önemli bir özelliği de biçimselleşmiş ve biçimselleşmemiş yollar ile araştırma yöntemlerinin birliğidir.

Sistemsel Yaklaşım Bilimde karmaşık nesneleri, değişik tipten ve sınıftan *sistemler*'i araştırma ve tasarımlama yöntemlerini ele alan metodolojik bir eğilim. Sistemsel Yaklaşım, bilme, araştırma ve tasarımlama yöntemlerini olduğu kadar, çözümlenen ya da yapay olarak ortaya konan nesnelerin doğasını betimleyip açıklamada kulla-

nılan yöntemleri de geliştirmede belirli bir evreyi oluşturur. Tarihsel süreç terimleri içinde, Sistemsel Yaklaşım, 17.–19. yüzyıllarda yaygınlık kazanmış olan *mekanikçilik* anlayışlarının yerini alması için ortaya konmuş olduğu kadar, kendi gördüğü işler açısından bu anlayışlarla doğrudan bir karşıtlık da oluşturur. Sistemsel Yaklaşım yöntemleri, karmaşık gelişen nesneleri, çokdüzeyli, hiyerarşik, kendini örgütleyen biyolojik, psikolojik, toplumsal sistemleri, geniş teknik sistemleri, insan–makine sistemlerini vb. araştırmada yaygın kullanılır. Diyalektik maddecliğin sistem ilkesi, bu gibi yöntemler için kuramsal bir temel oluşturur. Marx ve Lenin, en karmaşık gelişen nesnenin, yani kapitalizmin ekonomik ilişkiler sisteminin derin bir çözümlemesini yapmışlar, sistem araştırmasının birtakım temel ilkelerini ortaya koymuşlardır. Sistem araştırması, araştırılan nesnede varolan çok çeşitli bağları ve ilişkileri açığa çıkarma üstünde yoğunlaştığı kadar, bunları daha öteye çevreye de uzandırmaya çalışır. Bütünsel bir sistem olarak nesnenin temel özellikleri, kendi tek tek öğelerinin temel özelliklerinin bir toplamı tarafından değil, daha çok, ele alınan nesnenin kendi temel özellikleri ile sistem oluşturan bağlarının bir toplamı tarafından belirlenir. Sistemsel Yaklaşım'da, ele alınan nesnenin nasıl çalışacağını önceden görmek önemlidir. Bir kural olarak, sistemsel nesneler, araştırma sürecine uzak kalmazlar, birçok durumda bu süreç üstünde oldukça etkide bulunurlar. *Bilimsel ve teknolojik devrim*'in ilerlemesi, Sistemsel Yaklaşım'ın içeriğinin daha da özgül kılınmasına, felsefi temelinin inceden inceye ele alınmasına, mantıksal ve metodolojik ilkelerinin yetkinleştirilmesine, *sistemler genel kuramı*'nın daha ileriye götürülmesine yardım eder. Sistemsel Yaklaşım, *sistemsel çözümleme*'nin kuramsal ve metodolojik temellerini oluşturur.

Sivil Toplum Bu terim, ilk kez, 18. yüzyıl Marxçılık–öncesi filozoflar tarafından toplumsal ilişkileri, daha dar anlamda da mülkiyet ilişkilerini olduğu kadar, burjuva toplumu da göstermek için kullanılmıştır. İngiliz ve Fransız maddecileri tarafından işlenen Sivil Toplum kuramının en büyük eksikliği, Sivil Toplum'un üretim tarzına bağımlılığını görememek olmuştur. Bu maddeci kişiler, Sivil Toplum'un kökenini insanın doğal temel özelliklerinden, siyasal görevlerden, yürütme ve yasama biçiminden, ahlâktan vb. getirmişlerdir. Toplumsal ilişkilerin bir tümtoplamı olarak, Sivil Toplum, bireylerin dışında kalan, bireylerin etkinliklerinin ortaya çıktığı bir «ortam» olarak görülmüştür. *Hegel,* bu terimi, özel mülkiyete, mülkiyet ilişkileri ile toplumsal zümre ilişkilerine dayalı bir gereksemeler sistemini, bir hukuki ilişkiler sistemini içeren bir terim olarak kullanmıştır. Hegel'in idealizmi, Sivil Toplum'un nesnel tinin hakiki biçimi olarak devlete dayandığı görüşüyle yüzeyde kalmıştır. Marx, Sivil Toplum terimi ve kavramını erken yapıtlarında; ilk kez de 1843'te Hegel eleştirisinde kullanmıştır. Marx, Sivil Toplum'dan aileyi, toplumsal zümreyi ve sınıfsal örgütlenimi, mülkiyet ve dağılım ilişkilerini, genel olarak toplumun varolmasının ve işleyişinin bütün biçim ve tarzlarını, insanın eylemsel yaşamının koşullarını ve insanın etkinliğini anlamıştır. Marx, birey ile Sivil Toplum'u karşı karşıya getirmenin temelsizliğini vurgulamıştır. Dolayısıyla, Marx, bu yeterince açık olmayan terimin yerine (toplumun ekonomik yapısı, ekonomik temel, üretim tarzı vb.) kesin bilimsel kavramları getirmiştir.

Siyaset (Politika) Sınıflar, uluslar ve öbür toplumsal gruplar arasındaki ilişkilere etkinlikle bağlı olup, devlet gücünün ele geçirilmesi, elde tutulması ve kullanılmasında odaklanır. Sınıflar arasındaki ilişkiler, dolayısıyla sınıfların kendi temel çıkarlarını

dile getiren politikalar, sınıfların kendi ekonomik konumlarından doğar. Bunlara karşılık veren siyasal düşünce ve kurumlar, ekonomik temel üzerinde yükselen üstyapıyı oluşturur. Ancak, böyle bir şey, Siyaset'in ekonominin edilgen bir sonucu olduğu anlamına gelmez (bak. *İktisat ve Siyaset*). Siyaset'in büyük bir dönüştürücü güç olabilmesi için, toplumun maddi yaşamının gereksinimlerini doğru olarak yansıtması gerekir. Gerici burjuvazinin siyaseti, toplumun ileriye doğru gelişmesini önler, çünkü toplumun nesnel gereksinimlerine karşıt yönde gider. Bilimsel temellere oturan Siyaset, toplumsal gelişmenin yasalarının bilgisine dayanır ve toplumun çıkarlarına uymaya yönelir. Bu politikalar, halkın temel gereksinimlerine karşılık verir ve emekçi kitlelerden sürekli destek görür. Toplumsal yaşam alanlarına göre, siyaset, ekonomik, toplumsal, ulusal vb. alanlara ayrılır. Kültür ve ideoloji, ancak doğru bir politika güdülmesiyle yönlendirilebilir. Böyle bir şey, sosyalist ülkelerde, komünist partilerin kılavuzluğu ve etkisi altında yürütülür. Bu ülkelerde, komünizmin başarıyla kurulması, doğru bir örgütsel ve ideolojik Siyaset'in yürütülmesine bağlıdır. Komünist partilerin iç politikaları, dış politikalarını da belirler.

Skovoroda, Grigori Savviç (1772–1794) Ukraynalı aydınlanmacı, demokrat, filozof ve şair. Kiev-Mogilyanski din akademisinde öğrenim görmüş olan Skovoroda, dinadamlığı mesleğini geri çevirerek, gezgin bir vaiz ve filozof yaşamını seçmiştir. Skovoroda'nın dünyagörüşü Platonculuğun, stoacılığın ve *patristik*'in olduğu kadar, (*Leibniz* vb.) kendi gününün filozofları ile *Lomonosov*'un düşüncelerinin de etkisi altında kalmıştır. *Felsefe*'nin *temel sorusu*'nun çözümünde, Skovoroda, maddecilik ile idealizm arasında gidip gelmiş, ancak birçok sorunlarda maddeci bir bakışaçısı edinmiştir. Lomonosov'un izinden giderek, maddenin önsüz sonsuz olduğu, doğanın yasalara bağlı bağıntılar tarafından yönetildiği ve kendi nedenini kendinde barındırdığı sonucuna varmıştır (*Druzheski razgovor o duşevnom mire*, 1775, Tinsel Dünya Üstüne Dostça Konuşma). Skovoroda, «Tanrı» ile «doğa» kavramlarını birleştirerek, bunları, *tüm tanrıcılık*'ın tipik bir özelliği olarak, özdeş gibi alarak, maddi ilkeler ile manevi ilkeler arasındaki çelişkiyi safdışı bırakmaya çalışmıştır. Skovorada, insan bilgisinin sınırsız olduğunu söylemiş, ama doğanın incelenişini kendini çözümleme zorunluluğuna bağlamıştır. Skovoroda, dogmatizmi ve iskolastikliği yüzünden resmi dini sertçe eleştirmiş, *Copernicus*'un kilisece yasaklanan yermerkezci öğretisini yaymıştır. Skovoroda, dinadamlarının asalaklıkları ile kötülüklerini gülünç düşürmüştür. Skovoroda'nın ahlâk öğretisi dinsel bir kılığa bürünmüş, bir «sevgi ve erdem dini» arayışına bağlı olmuştur. Skovoroda, halkın çıkarlarını savunmuş, baskıya ve çalışan halkın cehaletine çözüm, yeni bir toplumun kurulmasında ahlâk ilkesini ana etken olarak alışıyla, ütopyacı bir çözüm olarak kalmıştır. Skovoroda, kendi günündeki ilerici düşünceleri, özellikle de toplumsal yaşamın yaratıcı çalışmaya, ortak mülkiyete, evrensel sevgi ve eşitliğe dayanması gerektiği düşüncesini öne sürmüştür. Skovoroda'nın çalışmaları kendi gününde yayınlanmakla birlikte, elyazma kopyalar halinde elden ele dağılmıştır.

Slavcılar 19. yüzyıl Rus toplumsal düşüncesinde tutucu siyasal ve idealist bir eğilime bağlanan kişiler. Bu kişiler, Rusya'nın Batı Avrupa'nın gelişme yolundan farklı, özel bir gelişme yolu izleme durumunda olduğunu öne sürmüşlerdir. Nesnel anlamı içinde, böyle bir şey, Rus soyluluğunun kendi ayrıcalıklarını en yükseğinden koruyarak, burjuva gelişme yoluna geçmesinin ütopyacı bir programı olmuştur. Bu prog-

ram, eski sömürü biçimlerinin terkedilerek, yönetici sınıfın yeni tarihsel koşullara ayak uydurması gerektiğinin en gerici kimseler için bile açıkça ortaya çıktığı bir dönemde ileriye götürülmüştür. Slavcılık'ın kurucuları *Kireyevski* ile *Komyakov*'dur. Bu hareketin düşünceleri ilk kez 1939'da yazıya dökülmüş, 1840'larda ve 1850'lerde geliştirilmiş, daha sonraları da Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'dan yurtdışına göçen aydınlar ile pan-Slavcılar tarafından benimsenmiştir. Slavcılık, *Ortodoksluk*'u, idealleştirdikleri ortak toplumluk yaşamını, Rus halkının «boyuneğiciliği»ni ve Rusya'da sınıf ayrımlarının olmayışını, aslında tarihsel hakikati çarpıtarak, Rus tarihinin özgül çizgileri olarak görmüşlerdir. Slavcılar, bu anlayışı sosyolojik yönden haklı çıkarmaya çalışarak, dinin bir halkın düşünmesinin karakterini, dolayısıyla toplumsal yaşamın temelini belirlediğini öne sürmüşlerdir. Slavcılar, Ortodoksluğu hakiki din olarak gördüklerinden, ancak Ortodoksluk'a bağlı halkların, başlıcalıkla da Rusların ilerlemeye hak kazandıklarını, öbür halkların ancak Ortodoks uygarlığı kabul ettikleri ölçüde böyle bir şeye hak kazanacaklarını düşünmüşlerdir. Slavcılar, dinsel ve gizemsel sistemler içinde kendi öğretilerine felsefi bir dayanak aramışlardır.

Sofistler (Z. Ö. 5. yüzyılda) «Bilgelik» ve «güzel sözsöyleme» öğreten Eski Yunanlı filozoflar. Sofistler, bir okul oluşturmamakla birlikte, topluca dini reddetmişler, doğa fenomenlerinin akla dayalı bir açıklanışını yapmışlar, etik ve toplumsal fenomenlere görececi bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Sofistlerin başlıca grubu («eski» Sofistler), köleci demokrasiyi savunmuş, genelde maddeci bir doğa anlayışını sürdürmüştür. Bu grubun temsilcileri (*Prtogoras*, Elisli Hippias, Ceoslu Prodikos, Atinalı Antiphon), ilkçağın ilk aydınlanmacıları ile ansiklopedistleriydi. Bu kişiler, bilme sorunlarına önem vermişlerdir. Kimi Sofistler (*Gorgias*), varlık ve bilgi konusunda kuşkucu sonuçlara varmışlardır. Aristokratik kampa bağlı Sofistler (Kritias, Hippodamos), felsefi idealizme doğru kaymışlardır. Sofistler, tartışmalarda, daha sonra *safsata* diye bilinen yöntemlere başvurmuşlardır. Bu eğilim, daha çok, *Aristoteles*'in sözleriyle, «hayali bilgelik» öğreten kimseler haline gelmiş (Z. Ö. 4. yüzyıldaki) geç Sofistler arasında görülür.

Sokrates (Z. Ö. 469–399) Maddeci natüralizmden idealizme dönüşü başlatmış Eski Yunanlı filozof. Atina'da yaşamış ve öğretmenlik yapmış olan Sokrates'in öğrencileri arasında *Platon, Antisthenes* ve *Aristippos* da vardır. Sokrates, yazılı hiçbir şey bırakmamıştır; öğretisi Platon'un ve *Aristoteles*'in yazılarından bilinir. Sokrates'a göre, dünyanın yapısı ile şeylerin fiziksel doğası bilinemez; bizler ancak kendimizi tanıyabiliriz. Sokrates, bilginin nesnesiyle ilgili bu anlayışı, «kendini tanı» sözleri içinde dile getirmiştir. Bilgi, Sokrates'a göre, düşüncedir, evren kavramıdır. Kavramlar, tanımlar yoluyla ortaya konur ve tümevarım yoluyla derlenir. Sokrates, (değer, adalet vb.) etik kavramlar için tanımlar ve genelleştirici örnekler vermiştir. Bir kavramın tanımından önce karşılıklı konuşma yer alır, bu karşılıklı konuşma sırasında sorular, konuşmacıların düşüncelerindeki çelişkileri ortaya çıkarır. Çelişkilerin ortaya çıkması, yüzeysel bilginin bir yana bırakılmasına yol açar, bu arada, zihinde doğan huzursuz durum, gerçek hakikati aramayı getirir. Sokrates'in dogmatik önermelere karşı eleştirel bir tavrı öngören soru-yanıt biçimindeki akılyürütme yöntemi, Sokratesci «alaylama» olarak bilinir. Sokrates'in etiği akılcıdır: Ancak cehaletin sonucu kötü eylemler doğar, hiç kimse kendi özgür iradesinden dolayı kötü değildir.

Sokrates-Öncesi Düşünceler (Z. Ö. 7. yüzyıldan 4. yüzyılın başlarına kadar) İlk

Eski Yunanlı filozoflara verilen ad. Bu terim, uzlaşımsal bir terimdir; çünkü dikkate değer birçok Sokrates-öncesi düşünürün felsefeye *Sokrates*'ten sonra katkısı olmuştur. Sokrates-öncesi Düşünürler, bireyin amacı ve gidişi sorununu, düşüncenin varlıkla ilintisi sorununu koymuşlar, duyulara açık doğa, Evren ve nesnel gerçekliği araştırmaya kendilerini vermişlerdir. Bu sorunları, kendi öğelerinin bitimsiz döngüsünden ortaya çıkan, algılanabilir bir Evren açısından ele almışlardır. Sokrates-öncesi düşünürler arasında şu kişiler yer alır: *Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Herakleitos,* (Z. Ö. 5. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar) Apolloniali Diogenes, *Ksenophanes, Pythagoras, Parmenides* ve Eleali öğrencileri, *Empedokles, Anaksagoras, Leukippos* ve *Demokritos*. Sokrates-öncesi felsefenin ana inceleme konusu, yoğunlaşma ve seyrekleşme yoluyla karşılıklı değişime uğrayan ve duyularla algılanabilen (toprak, su, hava, ateş ve esir gibi) öğelerden oluştuğu düşünülen Evren'di. Bu öğelerin diyalektiği, Sokrates-öncesi Düşünürler'in, başlıcalıkla da Demokritos ile Herakleitos'un doğa felsefelerinin bir özelliğidir. Sözkonusu bu öğeler, duyulara açık olup, örgütleyici ve bütün bütüne maddi olan bir ilkeyle doludur (Herakleitos'ta Logos, Empedokles'te sevgi ve nefret, atomcularda önsüz sonsuz hareket halindeki atomlar vb.) Marxçılık-Lenincilik'in klasikleri, Sokrates-öncesi Düşünürler'in mitolojiyi çürütme girişiminden doğan kendiliğinden maddeciliklerine yüksek değer biçmişlerdir.

Sol Hegelciler (ya da Genç Hegelciler) *Hegel*'in felsefi okulunun radikal bir kanadı. Sol Hegelciler'in Almanya'nın o günkü, koşullarında, Hegelci felsefe yorumları ile Hıristiyanlık eleştirileri, genelinde burjuva demokratik düşüncenin ve siyasal çıkarların kendine özgü bir biçimi olmuştur. D. Strauss'un İncil'deki dogmaları eleştirel biçimde çözümleyen *Das Leben-Jesu* (1835, İsa'nın Yaşamı) adlı yapıtı, Hegelci sol kanadın oluşmasını hızlandırmıştır. Strausse, İsa'yı doğaüstü kimliği bir mithos ürünü olan, sıradan bir tarihsel kişilik olarak görüyordu. Yanlış bir bilinç biçimi olarak dinin eleştirilmesindeki bir sonraki adım, İncil'deki dogmaları apaçık uydurma, İsa'yı da kurmaca bir kişi olarak gören B. Bauer tarafından atılmıştı. Sol Hegelciler'in kuramları, din modeli temeline dayanarak, bir ideoloji olarak toplumsal bilinci ilk çözümleme girişimi olmuştur. Sol Hegelciler'in dikkati toplumla ilgili yanlış kavramların nasıl ortaya çıkıp etkili hale geldiği üstünde toplanmıştı. Strauss, bunu mitolojik görüşlerin geleneksel direnişiyle açıklıyordu. Bauer, bu fenomenin kaynağını bireyin «kendinin bilinci» ürünlerinin «yabancılaşması»nda, insan zihninin ürünlerinin kendisinden bağımsız soyutlamalar olarak görülmesinde görüyordu. Sol Hegelciler'in idealist öğretisinin eleştirel olarak çözümlenişi, bu öğretinin toplumsal bilinci çözümleyişteki sınırlılığını açığa koyarak, maddi toplumsal ilişkileri araştırmanın, toplumun tinsel yaşamını bu ilişkilerden getirmenin gerektiğini göstermiştir. Bu zorunluluk, belli bir yere kadar, *Feuerbach* tarafından kavranmıştı. Ancak, tam olarak kavranışı, Sol Hegelciler hareketine 1840'ların başlarında katılmış olan Marx ve Engels tarafından olmuştur. Burada, Marx ve Engels, kökten yeni bir toplumsal gelişme anlayışına, yani tarihsel maddecilik kuramına varmışlardır. Burjuva radikalizm olarak Sol Hegelciler hareketinin iflası, en açık biçimde, tarihte kitlelerin rolünün küçümsenişinde görülür. Sınıf mücadelesi, toplumsal gelişmenin nesnel yasaları, ekonomik ilişkilerin toplum yaşamındaki rolü üstüne düşüncelere Sol Hegelciler yabancı kalmıştır. Sol Hegelciler'in kendilerine özgü bir özelliği de, Almanya'da burjuvazinin gelişmesine set çeken egemen sınıflara liberal tehditler içeren devrimci lafebeliğidir. Marx ve Engels, Sol Hegelciler'in düşüncelerini *Kutsal Aile* ile *Alman*

İdeolojisi gibi yapıtlarında eleştirmişlerdir.

Solipsizm Öznel idealist bir kuram. Bu kurama göre, ancak insanın kendisi ile kendi bilinci vardır, insanlar ve nesnel dünya, bireyin zihninde varolur. İlkece, her öznel idealist felsefe, kaçınılmaz biçimde Solipsizm'e düşer. *Berkeley, Fichte* ve *içkinlik okulu*'nu destekleyenler, bu görüşe en çok yaklaşanlardır. Bu yüzden, öznel idealist filozoflar, aşırı Solipsizm'e düşmekten kaçınmanın yollarını ararlar, bunun içinde tanrısal bir bilincin varolduğunu ortaya koymaya çalışırlar. Epistemolojik olarak, Solipsizm, bilginin mutlak kaynağının *duyumlar* olduğu görüşünden gelir. Lenin, *Materyalizm ve Ampiriokiritisizm*-'de Solipsizm'i eleştirmiştir.

Solovyov, Vladimir Sergeyeviç (1853–1900) Rus idealist filozof, teolog, yayımcı ve şair. Solovyov'un görüşleri, Hıristiyan literatürünün olduğu kadar, *Buddhacılık* ve *yeni-Platonculuk* düşünceleri ile daha başka dinsel ve felsefi sistemlerin de geniş etkisi altında kalmıştır. Solovyov, Alman felsefesinden *(Kant, Schelling, Hegel, Scopenhauer)* de çok şeyler almıştır. Solovyov'un öğretisinin odak noktasını «tüm kucaklayıcı varlık» düşüncesi oluşturur ve böyle bir şey, mutlak, tanrısal olanın alanı olarak tanımlanır, gerçek dünya bunun kendinden belirlenişi ve cisimleşmesidir («evrensel ruh» burada aracı bir durum oynar). (Doğruluk, iyilik ve güzelliğin yetkin bir bireşimi olarak) hiçbir nitelik-taşımayan «tüm kucaklayıcı varlık», ancak gizemsel bilginin başlıca rol oynadığı gizemsel, akılsal (felsefi) ve ampirik (bilimsel) bilginin bir bireşimi olan «bütünsel» bilgi yoluyla kavranabilir. Solovyov'a göre, teoloji, felsefe ve bilim bir birlik oluşturur ve Solovyov buna «özgür teosofi» adını verir. «Tüm kucaklayıcı varlık» düşüncesi, toplumda, halkın bir tanrı–insan birliği («özgür teokrasi») olarak ya da bütün ulusları bir çatı altında toplayacak ve insanlığın mutlak hedefi olan bütün toplumsal çelişkilerin çözüme uğramış olacağı yeryüzünde «Tanrı ülkesi»nin kurulmasını belirleyecek ortak kilise olarak kendini gösterir. «Özgür teokrasi», ancak Batı (Katolik) Kilisesi ile Doğu (Ortodoks) Kilisesi'nin teokratik bir monarşi içinde kaynaşmasından doğabilir. Bu teokratik monarşi, yüksek papazlar ile çarın manevi ve dünyevi iktidarlarının bir birliğidir; bu bakımdan da, Rus devletine «özel bir rol» düşmektedir. Solovyov, yaşamının sonlarında, teokratik ütopyadan umutsuzluğa düşmüş, dünyanın büyük bir yıkımla son bulacağı düşüncesini, yani eskotalogya düşüncesini işlemiştir. Solovyov'a göre, felsefenin ana amacı, toplumsal–dinsel ideali savunmak olduğundan, felsefenin teolojiye hizmet etmesi gerekir. Solovyov, etiği de dine dayandırmıştır: İnsan, Tanrı'ya özgürce boyun eğerse ahlâkidir, insan «mutlak iyilik» için olduğu kadar, tanrı–insan ülkesini yeryüzünde kurmak içinde çaba gösterir. Solovyov, «sanat için sanat»a karşı olduğu halde (kendisi sanatın başlıcalıkla dinsel eğitime ve teolojik amaçlara hizmet etmesi gerektiğine inanıyordu), şiiri ve estetiği, Rus simgeciliğinin ideolojik kaynaklarından biri haline gelmiştir. Solovyov'un gerici burjuva ve soylu çevrelerin çıkarlarının nesnel bir yansıması olan kuramı, yüzyılın başlarında Rusya'da dinsel idealist felsefe üstünde büyük bir etki yapmıştır. Başlıca yapıtları: *Kritika otvleçonikh naçal* (Soyut İlkelerin Eleştirisi), 1880; *Çteniya o bogoçeloveçeste* (Tanrı–İnsanlık Üstüne Dersler), 1877–81; *Istoriya i buduşçnost teokratii* (Teokrasinin Tarihi ve Dini Meclis Kilisesi), 1889; *Opravdaniye dobra* (İyiyi Savunmak), 1897/99; *Tri razgovora* (Üç Konuşma), 1900.

Sombart, Werner (1863–1941) Alman sosyolog ve iktisatçı. Sombart, toplumsal

bir fenomen olarak kapitalizmi olduğu kadar, toplumsal akışkanlık ve *toplumsal katmanlaşma* sorunlarını da incelemiştir. İlk başlarda, Sombart, kendisini bir sosyalist ve Marxçı olarak görmüş; ancak daha sonra, Marxçılığa karşı dönmüştür. Sombart'ın ana düşüncesi, kapitalizmin ve sosyalizmin uzun süre birlikte varolacağı bir «toplumsal çoğulculuk» toplumuna doğru kapitalizmin barışçı yoldan devrileceği düşüncesidir. Sombart'ın modern burjuva ve reformist ideoloji üstünde büyük bir etki yapmış olan öğretisinin tarihsel içeriği, kapitalizmin sürekli kılınmasına, kapitalizmin genel bunalımının ve kapitalizmin yerini kaçınılmaz olarak sosyalizmin alacağının yadsınmasına dayanır. Yeni-Kantçı *Baden okulu,* Sombart'ın sosyolojik görüşlerinin felsefi temellerini oluşturur. Başlıca yapıtları: *Sozialismus und Soziale Bewegung im 19. Jahrhundert* (19. Yüzyılda Sosyalizm ve Toplumsal Hareket), 1896; *Die Zukunft des Kapitalismus* (Kapitalizmin Geleceği), 1932.

Somut-Olan bak. Soyut Olan ve Somut-Olan.

Somut Sosyolojik Araştırma (İktisat, siyaset, kültür, gündelik yaşam vb.) çeşitli toplumsal gerçeklik alanları içindeki toplumsal ilişkilerin, bunların gelişme eğilim ve kurallılıklarının kuramsal ve ampirik araştırmalar birleştirilerek incelenmesi (bak. *Somut Sosyolojik Araştırma Yöntemleri*). Somut Sosyolojik Araştırma, herhangi bir toplumsal süreci ya da fenomeni bu süreç ya da fenomenlerin yapısı ile dinamiği açısından ele alır. Bu yapı ve dinamik, ekonomik kurallılıklar belirleyici olmak üzere, öbür toplumsal araştırmalarca ortaya konmuş kurallılıklar yanısara, toplumun ekonomik, toplumsal-ekonomik ve tinsel yaşamının özgül özelliklerince belirlenir. Somut Sosyolojik Araştırma'nın kuramsal temeli, genel sosyoloji kuramıdır; yani tarihsel maddecilik ile bu temele dayanan ve bilimsel araştırma metodolojisinin işini görerek toplumsal gerçeklik olgularının çözümlenmesine nesnel bir yaklaşımı sağlayan özel sosyoloji kuramlarıdır. Somut Sosyolojik Araştırma, toplumsal eğilimlerin çözümlenmesinde ve sosyalist kurulmanın kuram ve pratiğinin birleştirilmesinde önemli bir rol oynar. Toplumsal gelişmenin kurallılıklarına ilişkin bilimsel kuramsal sonuçları temellendirmenin bir aracı olarak hizmet ettiğinden toplumsal süreçlerin düzene konması ve yürütülmesiyle ilgili kararların alınmasında zorunlu bir bağı oluşturur. Toplumsal süreçlerin bilimsel çözümlenmesine yönelik Somut Sosyolojik Araştırma ile dar boyutlu pratik önemde bilgilerin
(örneğin, kamuoyu yoklamalarının) çözümlenmesine ilişkin uygulamaları araştırma arasında bir ayrım yapmak gerekir. Soyut Sosyolojik Araştırma, toplumun toplumsal yapısında yer alan değişimlerin gösterdikleri eğilimlerin, değişik nüfus gruplarının gereksinimlerinde ortaya çıkan dinamiğin, toplumun çok çeşitli etkinlik alanlarındaki değişik biçimlerdeki etkinliklerinin incelenmesine yardım eder. Marxçı Somut Sosyolojik Araştırma, pozitivist tipte burjuvaca ampirik *sosyoloji*'den ayrılır; bu sosyoloji, genel sosyoloji kuramını redederek, yalnızca mikro-sorunlar denilen sorunlar ile özel toplumsal fenomenlerin ayrıntılı bir incelenişine bağlanır. Toplumsal yaşamdaki nesnel eğilimlerin çözümlenmesinin yerine insanların içinde bulundukları kendi yaşamsal etkinlik koşullarına gösterdikleri öznel tepkinin incelenmesini koyduğundan, ampirik sosyoloji, bilince dayanmayan toplumsal süreçlerin derinden kaynaklarını bugulama gücünden yoksundur. 1960'ların ortalarından bu yana, burjuva sosyologlar, toplumsal gelişme yasalarının maddeci bir anlayışına başvurmaksızın üstesinden gelinemeyecek kuramsal araştırma modellerinin kritik

durumunu etkin bir biçimde tartışmaktadırlar.

Somut Sosyolojik Araştırma Yöntemleri Sosyologlar tarafından temel bilgiler toplayıp çözümlemede kullanılan yollar ve araçlar. Bu gibi yöntemler üç gruba ayrılır.Birinci grup tek tek olguların kesinleştirilmesini ve ana verilerin biriktirilmesini içine alır. Olgular, doğrudan gözlem, belge çözümlemesi ya da soruşturması yoluyla kesinleştirilir. Bu araştırma aşamasında, ana verilerin değişmezliğini, doğruluğunu ve geçerliğini sağlama almak gerekir. Böyle bir şey, araştırma olguları, denetleyici gözlem ve soruşturmalar yoluyla, çeşitli bilgi toplama yollarının bileştirilmesiyle sağlanır. İkinci yöntem grubu, monografik araştırmayı (toplumsal bir fenomenin ya da sürecin çeşitli yöntemler yoluyla incelenmesini), genel ve seçmeli gözlem ya da soruşturmayı kapsar. Seçmeli gözlem, araştırmacının tümüyle ilgili eğilimleri doğru düzgün değerlendirebilmesini olanaklı kılmasını sağlayacak derecede temsil edici biçimde, gözlemlenen nesnenin tümünden istatistiksel açıdan geçerli olguların seçilip alınmasını öngörür (örneğin, okuyucu kişilerle ilgili bir araştırmada gazete okuyucularının payı). Üçüncü grup, ana verilerinin süreçlendirilmesinde kullanılan betimleme, sınıflandırma, genelleştirme, sistemsel çözümleme vb. yöntemleri içine alır. Mantık yöntemleri (bak. *Çözümleme ve Bireşim*) dışında, verilerin süreçlendirilmesinde, istatistik bir kurallılık arayışı da büyük önem taşır. Araştırmacının gözlemlenen fenomendeki nedensel bağlarla ilgili varsayımları sınayışında elde ettiği toplumsal deney de önemli bir çözümleme yöntemini oluşturur. Şu ya da bu araştırma yönteminin seçilişi, başlıcalıkla incelenen nesnenin kendi doğasına ve araştırmanın kendi kuramsal öncüllerine dayanır. Bu ikincisi, daha önceden, araştırmanın hedefini, verilerin çözümlenmesiyle ilgili ana kavramlarını ve incelenen sürecin özsel özellikleri arasındaki olası bağıntı ve bağımlılıklara ilişkin varsayımları veren bir inceleme programı biçiminde ortaya konur. Marxçı *somut sosyolojik araştırma,* tarihsel maddeciliğe dayanır. İnceleme programının metodolojik ilkeleri, somut bir toplumsal durumda kendi bütünselliği içinde bilgilerin nesnel doğasını ve olguların saptanmasını sağlayacak ana verilerin derlenip süreçlendirilmesi yöntemlerinin belirlenmesini olanaklı kılar.

Sonluculuk 1. Sonlu kategorisinin (bak. *Sonsuz ve Sonlu*) nesnel gerçek içeriğini yadsıyarak, Evren'in, mikrokosmos'un ya da insan düşüncesinin sonsuz olamayacağı sanısından yola çıkan bir felsefi anlayış. Sonluculuk, insanın kendi deneyimlerinde her zaman için sonlu şeyleri ve onların temel özelliklerini ele aldığını ileri sürer. Metafizik biçimde, sonlu olan ile sonsuz olanı karşı karşıya koşuluyla, Sonluculuk, bu ikisi arasındaki diyalektiği gözden kaçırarak, sonlu olanın bilgisinin sonsuz olanın bilgisine yol açtığını göremez. 2. *Matematik–ötesi*'nde biçimsel sistemlerin çözümlenmesinde, Sonluculuk, hiçbir belli belirsizlik taşımayan yöntemlerin uygulanması anlamına gelir.

Sonsuz ve Sonlu Nesnel dünyanın birbiriyle sımsıkı bağıntılı karşıt iki yanını gösteren kategoriler. Nesnel dünyaya uygulandığında, Sonsuz, şunları gösterir: 1) dünyanın mekânda varolduğu, mekânsal maddi yapıların sonsuz çeşitliliği ve bütün maddi sistemlerin dışa açıklığı; 2) dünyanın zamanda varolduğu, maddenin yaratılmaz ve yokedilmez olduğu, maddenin varoluşunun önsüz sonsuzluğu; 3) maddenin derinlenmesine niceliksel olarak tükenmezliği, maddenin niteliklerinin, karşılıklı ilintilerinin, varoluş biçimlerinin ve gelişme eğilimlerinin sonsuz çeşitliliği; 4) maddenin yapısının nicel olarak ayrıcins-

tenliliği, her düzeyde farklı özgül temel özellikler gösteren ve farklı yasalarına bağlı olan maddenin sayısız nitelikçe farklı kuramsal anlayış, bilimsel bilginin ilerleyişiyle birlikte gelişir. Bilim tarihinin en başında Sonsuz'un matematikte incelenen sonsuz ya da sonsuz küçük nicelik, sonsuz küme vb. niceliksel yanlarına daha çok ilgi gösterilmekteydi. Diyalektik maddecilik, kendi yapısal ayrıcinstenliğine ve maddi sistemlerin sonsuz nicel çeşitliliğine bağıntılı olarak, varolan dünyada Sonsuz'un hem nicel, hem de nitel yanlarını gözönüne alır. Sonlu, zaman ve mekânda sınırlı olan her nesneyi temsil eder. Dünyada her özgül nitelik sonludur, belirli sınırlar içinde varolur. Her Sonlu nesne, kendi yapısı açısından tükenmezdir; sonlu nesneleri doğuran madde yaratılamaz ve yokedilemez, önsüz sonsuz varolur ve yalnızca bir biçimden başka bir biçime geçer. Nitekim, nasıl Sonlu Sonsuz'u içine alıyorsa, Sonsuz da sayısız sonlu nesne ve fenomenden bileşiktir. Sonsuz ile Sonlu'nun çelişkili birliği, maddenin hareketinin yasa ve temel özelliklerinde evrensel ve mutlak olanın açığa çıkarılması yoluyla Sonsuz'un bilinmesini olanaklı kılar. «Doğanın bütün gerçek bilgisi önsüz sonsuzun, sonsuz olanın bilgisidir...» (F. Engels, *Doğanın Diyalektiği*, s. 23) (bak. Sonsuzluk Bozuk; Önsüzlük Sonsuzluk).

Sonsuzluk, Bozuk Dünyanın sonsuzluğuna ilişkin metafizik anlayış. Bu anlayış, aynı özgül niteliklerin, süreçlerin ve hareket yasalarının herhangi mekân ve zaman ölçeğinde tekdüze, bitimsiz yinelendiği sanısına dayanır. Maddenin yapısına uygulandığında, Bozuk Sonsuzluk, her küçük parçacığın, makroskopik cisimlerle aynı nitelikler taşıyacağı ve aynı özgül hareket yasalarına bağlı olacağı biçimde, maddenin sınırsız bölünebilirliğinin kabul edilmesini içerir. Evren'in yapısına uygulandığında ise, Bozuk Sonsuzluk, özdeş nitelikleri ve varoluş yasaları olan mekanik sistemlerin sonsuz bir hiyerarşisi anlamını taşır. Doğanın gelişmesine uygulandığında, sürekli aynı çıkış noktasına dönen sonsuz maddi döngülerin varlığını gösterir. Bozuk Sonsuzluk kavramı, *Hegel* tarafından ortaya atılmıştır. Ancak, Hegel, gerçek sonsuzluğun maddenin değil, Mutlak Tin'in bir temel özelliği olduğuna inanmıştır. Diyalektik maddecilik, Bozuk Sonsuzluk'u reddeder. Maddi dünyanın tükenmez ve ayrıcinsten olduğunun kabul edilmesinden, maddenin yapısal örgütleniminin nitelikçe sayısız farklı düzeylerinin varolduğunu, maddenin ve maddenin hareketinin önsüz sonsuz kendinden gelişmesinin ve nitelikçe değişmesinin kabulünden yola çıkar.

Soru Bir durumun bilinmeyen ya da aydınlanmayı gerektiren öğelerini saptayan bir *önerme*. Gündelik dilde, Soru, bir soru tümcesi ya da tümceciği içinde dile getirilir. Soru'nun, gerek sorunsal, gerek savlayıcı yanları da olan, karmaşık bir yapısı vardır. Bu ikincisi, Soru'nun konusunu betimler ve kendine özgü çizgileri daha bilinmemekle birlikte içerilen şeyin içinden bir seçme yapar ve bilinmeyen şeyin ne anlamlara gelebileceğini çizer. Soru'nun bu yanı bazen önplana geçer ve kendi başına bir önem taşır (örneğin, retorik, uyarıcı, kışkırtıcı Sorular). Doğruluk değeri açısından Sorular, (sentaktik, semantik ve pragmatik zekâ ölçütüne karşılık veren) zekice Sorular ya da az çok doğru konmuş ve zekice olmayan Sorular'a ayrılır. Sorular'ın zekice ve kesinlikli oluşu, doğru, açık düşünmenin önemli bir özelliğidir.

Sorumluluk Bireyin *ahlak ödevi*'ne ve hukuk *normlarına* uyuşunu gösteren biçimde, bireyin topluma (bir bütün olarak insanlığa) özel toplumsal ahlaki ve hukuki tavrını yansıtan bir etik ve hukuki kavram. Sorumluluk, şu gibi felsefi ve sosyolojik sorunları içine alır: İnsanın kendi eylemle-

rinin öznesi haline gelebilmesi olanağı ile gücü arasındaki ilintiler; daha somut sorunlar olarak da, birtakım gereksemeleri ve konmuş işleri vicdanlı (açıkça, gönüllüce) yerine getirebilme yeteneği, doğru ahlâki seçimlerde bulunabilme, kesin bir sonuca varma yeteneği. Bir kişinin haklı ya da suçlu olup olmadığı, kendi eylemlerini onaylayıp onaylamadığı, ödüllendirdiği ya da cezalandırdığı sorusu da burada sözkonusudur. Bütün etki ve hukuki öğretilerde, Sorumluluk sorunu, felsefi özgürlük sorunuyla bağıntılı olarak ele alınır. Marxçı-olmayan çalışmalarda, bir kural olarak, böyle bir şey, soyut olarak çözülür ve insanın kendi eylemlerinde özgür olup olmayacağı sorusuna bağlanır (bak. *Özgürlük ve Zorunluluk*). Marxçılıkta, Sorumluluk, somut tarihsel bir özellik alır ve insanın verili tarihsel koşullar içinde özgürlüğü elde edip edemeyeceğinin çözümlenişiyle çözülür. Sömürünün ve uyuşmayan sınıfların olmadığı bir toplumun kurulması, toplumsal yaşamın bilinçli planlanması, kitlelerin toplumun özyönetimine katılması ve tarihin yapılması büyük ölçüde kişisel özgürlüğün derecesini olduğu kadar, toplumsal ve ahlâksal Sorumluluk derecesini de arttırır. Sosyalist bir toplumda, bir kabahatlinin idari ve cezai Sorumluluk'u, yalnızca ceza yasasına göre biçimsel olarak değil, ama o kişinin yetişim tarzı, yaşam etkinliği ileride düzelebilme olasılığı da gözönüne alınarak saptanır. Böyle bir şey, hukuki Sorumluluk'u ahlaki Sorumluluk'a yaklaştırır. Komünist ahlakta, Sorumluluk, yalnızca işlenen eylemleri değil, ama aynı zamanda, bir bütün olarak toplumun çıkarlarının farkında olmayı da, yani en son çözümlemede, tarihin ileriye doğru gidiş yasalarının gerçekleştirilmesini de içine alır.

Sosyalist Devlet Sosyalizmin ekonomik temeli üzerinde yükselen üstyapının siyasal yanı. Sosyalist Devlet, *sosyalist devrim*'in bir sonucu olarak burjuva devletin ardından gelen yeni *devlet* tipini oluşturur. Sosyalist üstyapının yaratılması, bütün bir kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemini kucaklar. Bu dönemde, devlet, *proletarya diktatörlüğü* biçimini alır. Bu devlet, hedefleri ve görevleri bakımından sosyalisttir, çünkü sosyalizmin kurulmasının bir aracı olarak hizmet eder. Sosyalist toplum ilerledikçe, Sosyalist Devlet'in işlevleri de buna göre değişir. Sömürücü sınıfların kaldırılmasıyla, onların direncini kırma işlevi de kalkar, Sosyalist Devlet'in ekonomik örgütlenme, eğitim ve kültürel gelişme gibi ana işlevleri gitgide daha geniş biçimde yürürlüğe konur. *Sosyalist dünya sistemi*'nin oluşmasından sonra, Sosyalist Devlet, yeni bir dış işlev de kazanmıştır, yani dünya barışını ve ülke güvenliğini korumanın yanısıra, öbür sosyalist ülkelerle kardeşçe ilişkilerin ilerletilmesi işlevini de kazanmıştır. Olgun sosyalizmin kurulması ve tam çapta komünist kurulmayla birlikte, proleterya diktatörlüğü devleti de bütün halkın iradesini dile getiren *bütün halkın devleti* haline gelir. Burada, emekçi halk, halk yönetim organlarında olduğu kadar, halk denetim organlarında da yer alarak, yönetime katılır. Komünizmin kurulması sırasında devletin ortadan silinip gitmesi, Sosyalist Devlet'in ve sosyalist toplumdaki bütün siyasal örgütlenmelerin *komünist halk öz yönetimi*'ne doğru yavaş yavaş geçmesini içine alır. Gelişmiş komünist toplumun kurulması ve sosyalizmin dünya çapında başarısı ve pekişmesi, devletin bütün bütüne ortadan kaybolup gitmesinin kaçınılmaz bir koşulunu oluşturur.

Sosyalist Dünya Sistemi *Sosyalizm ve komünizm*'i kurma yolunu seçmiş, özgür, egemen ulusların toplumsal, ekonomik, siyasal topluluğu. Sosyalist Dünya Sistemi'nin oluşması, üretici güçlerin ve tüm insan toplumunun, toplumsal-ekonomik ve siyasal ilerleme yolunda evrenselleşme gös-

teren, nesnel tarihsel sürecin doğal bir sonucudur. Sosyalist Dünya Sistemi'nin oluşup gelişmesi, sisteme üye ülkeler için aynı tip ekonomik bir temelin varolmasına, yani üretim araçlarında kamu mülkiyeti ile sosyalist üretim ilişkilerinin varolmasına dayanır; bu ülkelerde sosyalist üretimin kendine özgü yasaları bu yolla işlerlik kazanır. Burada bir başka gereklilik de aynı tip bir devlet sisteminin, yani işçi sınıfı önderliğinde, halk için halk tarafından kurulan bir hükümet sisteminin varolmasıdır. Marxçılık–Leninçilik yanısıra, devrimci kazanımlar ile ulusal bağımsızlığın korunması ve barış mücadelesinde ortak çıkarların varlığı ile komünizmi kurma amacı da burada yer alan gereklerdendir. Sosyalist Dünya Sistemi'nin oluşması, komünist oluşumun kurulmasında nitelikçe yeni bir evreyi gösterir; bu evre, uluslararası sosyalist dayanışma bağlarıyla birbirine bağlanmış sosyalist ülkelerin ekonomik, siyasal ve kültürel işbirliğine dayalı olarak, temelinden yeni uluslararası bir ilişki tipinin boy atıp gelişmesidir. Bu ilişkiler, uluslararası yaşamda sosyalist dünya ekonomisi, uluslararası sosyalist işbölümü, sosyalist ekonomik bütünleşme, sosyalist dünya pazarı, uluslararası sosyalist devlet örgütleri gibi yeni fenomenlerin yer almasına yol açar. 1949'da kurulan Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Kurulu, sosyalist ülkeler arasındaki ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliğinin çeşitli biçimlerde gelişmesine ve genişlemesine, uluslararası sosyalist işbölümünün kurulmasına ve gelişmesine olanak vermiştir. Sosyalist ülkeler arasında karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği ile ortak çabalar, üretici güçlerin hızla gelişmesi, toplumsal ilişkilerin ilerlemesi ve yaşam standartlarının yükselmesi için ekonomik güç ve kaynaklardan tam olarak yararlanmasını sağlayarak, Sosyalist Dünya Sistemi'ne bağlı ülkelerin gelişme düzeylerinin gittikçe yükselmesine yardım eder. 1955'te kurulmuş ve bugün için Sosyalist ülkelerin dış politikalarını eşgüdümleme merkezi olan Varşova Paktı Örgütü de yine sosyalist kazanımların savunulmasında, siyasal birliğin pekiştirilmesi ve sosyalist ülkelerin kaynaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Emperyalizme karşı mücadelede belirleyici bir gücü oluşturan sosyalist dünya sistemi, yeni bir dünya savaşının çıkmasını önlemeye büyük katkıda bulunmaktadır. 1960'ların ortalarında, Sosyalist Dünya sistemi, yeni bir gelişme evresine girmiştir, bu evre, SSCB'de gelişmiş sosyalist toplumun kurulmuş olmasıyla ve sosyalizmin temellerinin atılmasının sona erdirilerek birçok sosyalist ülkede olgunlaşmış sosyalist toplumun kurulmasına geçişle gösterilmektedir. İlerleme süreci içinde, sosyalist toplum sistemi, kendi ekenomik ve toplumsal–siyasal örgütlenmenin üstünlüklerinden gitgide daha çok yararlanma durumundadır. Böyle bir şeye, sosyalist üretimin niteliğini ve verimliliğini yükseltme amacı doğrultusunda, ekonomik mekanizmanın ileriye doğru götürülmesini içine alacak biçimde, sosyalist topluma ekonomik ve siyasal olarak yönverme biçimi ve yöntemleri eşlik eder. Bu süreçle ilgili sorunların çözümü, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Kurulu'nun 1971'deki 25. Oturumu'nda benimsenen Sosyalist Ekonomik Bütünleşmenin Geliştirilmesi ve İşbirliğinin Daha İleriye Doğru Geliştirilmesi İçin Geniş Program'da ele alınmıştır. Sosyalist Dünya Sistemi, bütün sorunların çözüme daha kavuşamamış olduğu, genç ve yeni gelişmekte olan bir örgütsel topluluktur. Bu topluluğun gelişmesi ve ortaya çıkacak çelişkilerin çözümü, bütün sosyalist ülkelere egemen genel kurallılıkların olduğu kadar, her ülkenin kendi somut tarihsel koşulları içinde bu kurallılıklarının nasıl işlendiğinin de gözönüne alınmasına, yani Sosyalist Dünya Sistemi içinde genel olan ile bileşimine bağlıdır. Sosyalist dünya Sistemi'nin oluşması ve güçlenmesi, tüm insanoğlunun gelişmesi için

yeni ufukların açılması demektir.

Sosyalizm Kapitalizmden komünizme geçişi başlatan *sosyalist devrim*'in bir sonucu olarak varlığını kazanan bir toplumsal sistem. Sosyalizm, sömürücü sınıfların varolmasının ve insanın insan tarafından sömürülmesinin önüne geçerek, toplumda karşılıklı işbirliği ve yardımlaşma ilişkilerine yol açacak biçimde, üretim araçları üstündeki kamu mülkiyetine dayanır. Sosyalizm'de, toplumsal baskı ya da uluslar arasında eşitsizlik sözkonusu olmadığı gibi, *kent ve kır* ile (aradaki ayrımlar sürmekle birlikte) *kafa emeği ve kol emeği* arasında karşıtlık da sözkonusu değildir. Sosyalist toplum, iki kardeş sınıftan, yani işçi sınıfı ve köylülük ile aydınlar kesiminden oluşur. Burada, her iki sınıf arasındaki ayrımlar kadar, toplumsal kesim ve sınıflar arasındaki ayrımlar da yavaş yavaş ortadan silinme durumundadır. Bütün toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin temel özelliği, bu ilişkiler arasında toplumsal–siyasal ve ideolojik bir birliğinin olmasıdır. Sosyalist uluslar arasındaki ilişkilerde ise dostluk, işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma, temel bir özelliktir. Kamu mülkiyeti dolayısıyla, Sosyalizm, ekonomisini ve bütün bir toplumu planlı bir gelişme temeline dayandırır. Toplumsal üretimin gelişmesi, insanların gitgide artan maddi ve kültürel gereksinimlerini daha da tam olarak karşılanmasına yardım eder. Toplumsal yaşam, geniş demokrasiye ve bütün çalışan insanların demokrasiye etkin biçimde katılmasına dayanır. Sosyalist demokrasi, çalışmayı, dinlenmeyi ve boş zamanları, sağlığın korunmasını ve yaşlılık güvencesini olduğu kadar, mesken, parasız eğitim, ve tüm yurttaşların yasa önünde eşitliği gibi toplumsal haklar ile konuşma, vicdan, basın, toplantı, yürüyüş, devlet ve kamu işlerine katılım gibi siyasal hakları da güvence altına alır. Sosyalizmde, üretici güçler, daha ürün bolluğunu sağlayacak düzeyde gelişmemiş olduğu gibi, çalışmak da toplumun bütün üyeleri için yaşamsal bir zorunluluk haline gelmiştir. Dolayısıyla, maddi zenginlik, burada «herkesin kendi yeteneğinden herkesin kendi yaptığı işe göre» ilkesine uygun olarak dağılır. Sovyetler Birliği'nde Sosyalizm geriye çevrilemez biçimde sonuna kadar götürülmüştür. Bu durum, komünist toplumsal oluşumun ilk aşamasının en yüksek evresi sayılmaktadır. Gelişmiş Sosyalizm, bugün için, birtakım, sosyalist ülkelerde kurulma yolundadır. Olgun Sosyalizm için, *bilimsel ve teknik devrim*'le birlikte genişlemiş, güçlü bir maddi ve teknik temel, yüksek düzeyde toplumsallaşmış bir toplumsal mülkiyet gerektiği gibi, insanların gereksinimlerinin de sürekli, gittikçe daha tam karşılanması ve toplumsal yapının işçi, köylü ve aydınların sarsılmaz birliğinden oluşması gerekir. Toplumsal ve ulusal ilişkilerin gelişmesi, yeni bir tarihsel insan topluluğunun, yani sovyet insanı topluluğunun oluşmasına yol açmıştır. Burada, ideolojik ve siyasal bir kaynaşmanın varolması, işçi sınıfının önderliği ve halkın komünist Partisi çevresinde toplanmış olması sözkonusudur. Siyasal sistem ve sosyalist demokrasinin gelişmesi, *tüm halkın devleti*'nin kurulmasına yol açar. Yüksek bir eğitim standartı, gelişmiş bir kültür, bilimsel dünya görüşü ve Marxçılık–Leninçilik ideolojisi, halkın manevi yaşamının başlıca çizgilerini oluşturur. Bu toplumda Sosyalizm kendi temeli üzerinde yükselir; burada tüm toplumsal ilişkilerin yeniden yapılandırılması sona erdirilir. Sosyalizm'in bütün üstünlükleri, gücü ve yasaları sonuna kadar götürülür ve Sosyalizm'den komünizme doğru giden koşullar olgunlaşmıştır.

Sosyalizm, Etik Sosyalizmin ahlâk ve etik ilkeleri ile normlarının bir toplamı olarak alınması gerektiğini öne süren bir kuram. Bu kuram, çeşitli felsefe okullarının kanıtlarından yararlanan küçükburjuva ve libe-

ral burjuva ideologlar (başlıcalıkla da sağ Sosyal Demokratlar) tarafından destek görmektedir. Etik Sosyalizm'in kuramsal temeli *yeni-Kantçılık*'a dayanır. *Kant*'ın izleyicileri (*Cohen*, P. Natorp, K. Vorländer), bilimsel sosyalizm ile Kant'ın ahlâk felsefesini birleştirmeye kalkmışlardır. «Sosyalizm» terimini, belli bir ahlâki dünyagörüşüyle özdeşleştirmişler; etik deyince bundan toplumsal ilişkilerden çelişkileri kaldırmayı amaçlayan bir tür toplumsal pedagojiyi anlamışlardır. Bu kişiler, sosyalizm düşüncesini, yani dayanışma düşüncesini koyan kişinin Kant olduğuna inanıyorlardı. Toplumsal dönüşüm öğretisinin yerine Kant'ın «sınıflar dışı» ahlâk kuramının konması, aslında toplumun yasalara bağlı toplumsal-ekonomik gelişmesinin bir sonucu olduğunun yadsınmasından ve bu öğretinin salt bir ahlâk anlayışına döndürülmesinden başka bir şey değildir. Burada, Marxçılığın (sınıflar, sınıf mücadelesi ve toplumsal devrim vb.) başlıca sorunları bir yana atılarak, ahlâk değerleri ile insanın ahlâkça yetkinleşmesi düşüncesine öncelik veriliyordu. Pratikte, Etik Sosyalizm'in önermeleri, sosyalizm için mücadele etmekten vazgeçme anlamına gelir. Etik Sosyalizm, M. Adler (Avsuturya), M. Tugan-Baranovski (Rusya) ile daha başkaları tarafından yaygınlaştırılmıştır. Etik Sosyalizm K. Vorländer'in *Kant und der Sozialismus* (1900, Kant ve Sosyalizm) ve *Kant und Marx* (1911, Kant ve Marx) gibi kitaplarında ayrıntılı biçimde sergilenmiştir.

Sosyalizm, Fabian İngiltere'de bilimsel sosyalizmin karşıtı olarak ortaya çıkmış, reformcu bir eğilim. Bu eğilim, adını Roma ordusu komutanı Fabius Cunctator'dan (Procrastinator) alır. Fabian derneği, İngiltere'de 1884'te kurulmuş; 1900'de, edebiyat-yayın grubu olarak, İşçi Partisi'nin bir yan kuruluşu haline gelmiştir. Fabian Sosyalizm'i B. ve S. Webbs, M. Phillips, H. G. Wells ve B. Shaw gibi kişiler temsil etmekteydi. Resmi olarak, Fabian Sosyalizm, felsefeyle bağıntısını yadsır. Fabian Sosyalizm'in birçok temsilcisi dine destek çıkmışlar; tarih görüşü açısından, tarihte belirleyici rolü düşüncelerin oynadığı öğretisine bağlanarak, sınıf mücadelesini reddetmişlerdir. Fabian Sosyalizm, Lenin'e göre, «Oportünizmin ve Liberal-İşçi politikasının tam anlatımı»dır.

Sosyalizm, Hıristiyan Sosyalizimden Kutsal Kitap'ta sözedilmiş olduğu gerekçesiyle, *Hıristiyanlık* düşüncelerini sosyalizm düşünceleriyle kaynaştırmaya çalışan bir öğreti. Hıristiyan Sosyalizm, 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış; sınıf barışını, Hıristiyanlık sevgisini ve ahlaki yetkinleşme yoluyla toplumda reform yapma düşüncesini savunmuştur. Bu ilkeler, burjuva rejimleri destekleyen bazı kiliselerin öğretileri ile işçi hareketini bölmeyi amaçlayan Hıristiyan partilerin ve işçi sendikalarının programlarında kendi anlatımını bulmuştur. Bu arada, komünist ideolojinin gittikçe sözünü geçirmeye başlaması karşısında, Hıristiyan sosyalizm içinde demokratik bir eğilim de oluşmuştur. Bu eğilimin savunucuları, kapitalizmi reddedip, sosyalizme insancıl beklentilerin gerçekleşmesi gözüyle bakarak, kendi dinsel inançları ile sosyalist düşünceleri birleştirmeye çalışırlar. Komünist partiler de, sosyalizme gerçekten yakınlık duyan Hıristiyan liderlere anlayış gösterirler. Bu kişilerle barış ve ilerleme alanında işbirliğine destek olurlar. Ancak, böyle bir şey, emekçi halkın kurtuluşuna giden gerçek yolu görmeyi zorlaştıran bir burjuva ideolojisi biçimi olarak Hıristiyan Sosyalizm karşısındaki genel tavrı değiştirmez.

Sosyalizm, Ütopyacı Ortak mülkiyete, herkesin çalışma yükümlülüğüne ve ürünlerin eşitçe dağılımına dayalı toplum öğretisinin gelişmesinde bilimsellik öncesi bir evre. İdeal bir toplumu göstermek üzere,

«Ütopya» terimi, ilk kez *More* tarafından kullanılmış olup, More ideal bir toplumun yaşadığı hayali bir adaya bu adı vermiştir. Daha sonraları, bu terim, hayali ve gerçekleşmesi olanaksız toplumsal sistemleri göstermek için kullanılmıştır. Özel mülkiyete dayalı, kurulu düzeni eleştiren ütopyacı sosyalistler, geleceğin ideal bir toplumunu çizerek, kamu mülkiyetinin zorunlu olduğunu kuramsal olarak tanıtlamaya çalışmışlar, birçok parlak düşünce ve öntasarılar dile getirmişlerdir. (İngiliz ekonomi politiği ve klasik Alman felsefesiyle birlikte) Ütopyacı Sosyalizm'in bilimsel sosyalizmin ideolojik kaynaklarından biri haline gelmiş olmasının nedeni de budur. Özel mülkiyetin mahkûm edilerek ortak mülkiyetin yüceltilmesine, kimi eski Yunanlı ve Romalı yazarların yapıtlarında, ortaçağda «dinden sapmışlık»la suçlanan kişilerin yapıtlarında, feodalizm çağındaki birtakım köylü ayaklanmaları ile köylü ideologların görüşlerinde rastlama olanağı vardır. Böyle bir şey, uyuşmayan toplumlarda insanın insanı sömürmesine ve eşitsizliğe doğal bir tepki olmuştur. Kapitalizm gelişip de proletaryanın öntemsilcileri ortaya çıkmaya başladıkça, Ütopyacı Sosyalizm de tarihsel gerçekçiliğin çizgilerini kazanmaya başlamış, gitgide karmaşık bir kuram haline gelerek dallara ayrılmış, çeşitli okul ve eğilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ütopyacı Sosyalizm'in sistemli gelişmesi, kapitalizmin doğuşuyla, *Rönesans* ve *Reform Hareketi*'yle (Bohemya'da J. *Hus*, Almanya'da *Münzer*, İngiltere'de *More*, İtalya'da *Campanella*) başlamıştır. Daha sonra ise, proletaryanın (Fransa'da *Mellier, Mably* ve Babeufcülük ile İngiltere'de Lilburne ve Winstanley gibi) öntemsilcilerinin ideolojileri olarak, Avrupa'da burjuva devrimleri döneminde gelişme göstermiştir. Ütopyacı Sosyalizm, burjuva devrim ideologlarının yanılsamalarının ortadan kalkarak kapitalist toplumun çelişkilerinin gitgide suyüzüne çıkmaya başladığı dönemde en yüksek noktasına varmıştır (bak. Fransa'da *Saint-Simon, Fourier*; İngiltere'de *Owen*). Ancak, hiçbir ütopyacı sosyalist, maddeci bir tarih anlayışına ulaşamamış, toplumsal dönüşümün altındaki gerçek itici güçleri görememiştir. Ayrıca, varolan toplumsal ilişkileri dönüştürmenin gerçek yolları üstüne bir anlayış da ortaya çıkmamış, devrime sırt çevrilerek, yalnızca sosyalist düşüncelerin yayılmasıyla kurulu düzenin değişeceğine ilişkin saf bir inanç yürütülmüştür. Ancak, üretim tarzında devrimi kaçınılmaz kılacak biçimde üretici güçlerin gelişmesiyle ve kapitalist toplum içinde yeteri düzeyde örgütlenmiş bir sanayi proletaryasının ortaya çıkmasıyla birlikte, sosyalizmi bir ütopya olmaktan çıkararak bir bilim haline getirecek tarihsel olanak da doğmuştur. Marx ve Engles, komünizme geçişin kaçınılmazlığını bilimsel olarak tanıtlayarak, bu geçişi gerçekleştirecek gücün proleterya olduğunu ortaya sürmüşler, sosyalist idealleri gerçekliğe dönüştürmenin aracı olarak sosyalist devrim ve proletarya diktatörlüğü öğretisini oluşturarak, bu olanağı gerçekliğe çevirmişlerdir. Marxçılık, Ütopyacı Sosyalizm'de değerli olan ne varsa hepsini eleştirel bir biçimde yenileyerek kendinde özümlemiştir. Marxçılığın ortaya çıkmasıyla birlikte, Ütopyacı Sosyalizm de gitgide işçi sınıfını ve sosyalist hareketi engelleyen bir etken haline gelmeye başlamıştır. Tek tek ülkelerde, Ütopyacı Sosyalizm, devrimci demokrat ideolojiyle kaynaşarak (örneğin, Rusya'da devrimci demokratlar, 1870'lerde Narodnikler), Marxçılığın ortaya çıkmasından sonra ilerici bir rol oynamıştır.

Sosyalizm ve Komünizm Birinci ya da daha alt aşaması sosyalizm, daha yüksek aşaması ise komünizm olmak üzere, komünist toplumsal-ekonomik oluşumun iki aşaması. Bunlar, ekonomik, toplumsal ve tinsel olgunluk derecesiyle ayrılır. Her ikisi de sömürüden kurtulmuş halkın işbirliği ve

karşılıklı dayanışmasına dayanır. Bu ilişkiler, ekonomide ağır basan ilişkiler olduğu gibi, üretici güçlerin toplumsal doğasına da karşılık veren ilişkilerdir. Sosyalizm kuruldukça, kapitalist mülkiyete el konulması ve köylülük ile zanaatkârın işbirliği yoluyla toplumsal mülkiyet varedilir. (Tüm halkın mülkiyeti ile kollektif çiftlik ve kooperatif mülkiyeti olarak) iki sosyalist mülkiyet biçimine karşılık verecek biçimde, iki ana sınıf, işçi sınıfı ile kolektif çiftlik köylülüğü doğar. Sosyalizm'de, *kent ve kır* arasındaki tarihsel karşıtlık ortadan kalkmakla birlikte, maddi ve manevi gelişme, emeğin örgütlenmesi, *yaşam tarzı,* sağlık hizmetleri ve kültürel olanaklar açısından ayrımlar sürer. Sosyalizm'de *kafa emeği ve kol emeği* arasındaki ayrım sürdüğünden, aydınlar ayrı bir toplumsal grup olarak gelişmeyi sürdürür. Ayrıca, ekonomik ve manevi gelişmenin yeterli düzeye ulaşmamış olması, tüketim mallarının yapılan işin niceliği ve niteliğine göre dağılımını zorunlu kıldığı kadar, toplumda meta ve para ilişkilerinin korunmasını da zorunlu kılar. Gelişmiş sosyalist toplumun kurulması tamamlandığında, Sosyalizm, kendi temeli üzerinde kendini yetkinleştirir. Komünizmin maddi ve teknik temelinin yaratılması, bütün toplumsal ilişkilerin ilerleyerek komünist ilişkilere dönüşmesi, bireylerin komünist bilinçte yoğrulması, komünist oluşumun daha yüksek evresine girilmesine yol açar; bu evrede, üretim araçlarında tüm halkın mülkiyeti öne çıkar, sınıf ayrımları ortadan silinir, kent ve kır, kafa ve kol emeği arasındaki temel ayrımların kalkması yoluyla, emek, ilk kez herkes için yaşamsal olarak zorunlu hale gelir, maddi zenginlik gereksemeye göre dağılıma uğrar. Bu süreç, uzun bir tarihsel süreçtir. Komünizm dünyaya yerleştikçe, devlet ile tüm siyasal ve hukuki üstyapı da silinip gider. Komünizm, komünist yaşam normlarına bağlı iş gören bilinçli ve özgür emekçi halkın yüksek düzeyden örgütlenmiş olduğu bir toplum biçimidir (bak. *Komünist Halk Özyönetimi*). Komünizmde, uluslar birbirine yaklaşarak, en sonunda, aralarındaki ayrımlar kalkar. Komünist üretim tarzına bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal örgütlenme biçimi, herkesin çokyönlü gelişmesini güvence altına alma durumunda olacağı gibi, burada, herkesin kendi yeteneğini toplumun iyiliği doğrultusunda en sonuna kadar kullanma olanağı da bulabilecektir. Komünizm, her kişinin özgürce gelişmesinin bütün herkesin gelişmesinin, dolayısıyla birey ile toplum arasındaki uyumun kurulmasının bir koşulu haline geldiği bir birliktir.

Sosyoloji Gerek bütün, gerek tek tek toplumsal sistemlerin gelişmesini ve işleyişini yöneten yasaları inceleyen bir bilim. Sosyoloji, farklı toplumsal fenomenler arasındaki bağıntıları ve insanların toplumsal davranışlarındaki genel kurallılıkları inceler. Sosyoloji, 19. yüzyılda bağımsız bir bilim olarak doğmuştur. Toplumsal yaşamın gitgide daha karmaşıklaşması kadar, bilimsel bilginin de gitgide ayrışması, Sosyoloji'nin felsefeden ayrılarak toplumsal ilişkilerin kuramsal olarak çözümlenişi ile toplumsal olguların ampirik olarak araştırılışını birleştiren, başlı başına bir bilim haline gelmesine yol açmıştır. Toplumu incelemenin gözleme dayalı bir bilim düzeyine çıkarılmasına ilk kez Saint Simon önayak olmuşsa da bu amaca Marx ve Engels ile ulaşılmıştır. Marx ve Engles, toplumun bilimsel olarak incelenmesinin temellerini atmışlardır. Getirdikleri maddeci tarih anlayışı (bak. *Maddecilik, Tarihsel*), toplumsal yaşamın yapısının kuramsal olarak çözümlenişini olduğu kadar, (*üretim tarzı, sınıflar,* siyasal kurumlar, *kültür, toplumsal bilinç biçimleri* vb.) en önemli toplumsal fenomenler arasındaki karşılıklı bağıntı ve *toplumsal-ekonomik oluşumlar*'ın yasalara bağlı evrim yasalarının çözümlenişini de içerir. Marxçılığın klasikleri, toplumun ampirik olarak araştırılışına da (bak. *Somut Sosyolojik Araştırmalar)* büyük ö-

nem vermişlerdir. Marx'ın *Kapital*'i, Engels'in *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*, Lenin'in *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* ve *Büyük Bir Başlangıç*, kuramsal bir araştırmanın somut toplumsal süreçlerin çözümlenmesiyle bütüncül bir biçimde nasıl birleştirilebileceğinin klasik örneklerini oluşturur. Son yıllarda, Sosyoloji, sosyalist ülkelerde de özellikle çok hızlı bir ilerleme göstermiştir. Sosyoloji, bu ülkelerde sosyalist ve komünist kurulmanın, *bilimsel ve teknik devrim*'in, kendine özgü sorunlarını olduğu kadar, insanların çalışmaya olan tavırlarını, aile ilişkilerindeki gelişim ve eğilimleri bu arada, kentleşme sorunları ile devleti yönetme biçiminin genel ve özel kurallılıklarını da incelemektedir. Marxçı Sosyoloji, pratik sorunların çözülmesinde olduğu kadar, toplumun gelişmesine bilimsel olarak ışık tutulmasında da gitgide daha çok rol oynamaktadır. *Comte*'u izleyen Marxçı–olmayan Sosyoloji, çeşitli gelişme evrelerinden geçmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, sosyoloji, *pozitivizm*'in etkisi altında kalmış, başlıcalıkla da tarihsel ve evrimsel incelemelerde bulunmuştur. Toplumsal yaşamın en önemli görülen yanına bağlı olarak, Sosyoloji de birtakım eğilimler göstermiştir. Örneğin, *sosyolojide coğrafya okulu*, ırk ve antropoloji okulu (J. Gobineau, H. Chamberlain), biyo–organik okul (A. Shäffle), *Toplumsal–Darwincilik*. 19. yüzyılın sonlarında, içgüdücülük, *davranışçılık* ve içebakışçılık yanısıra, *sosyolojide psikoloji okulu*'nun çeşitli eğilimleri önplana geçmiştir. Bu arada, birey ve bilinçten çok, kolektif ve toplumsal olan üstünde (F. Giddings, E. *Durkheim*) ya da soyut toplumsal etkileşim biçimleri üstünde (F. Toennis) yoğunlaşan kuramlar da ortaya çıkmıştır. Geçerli bir başka kuram da *ekonomik maddecilik* adı verilen kuramdır. 1900'ün başlarında, Batı'da Sosyoloji, *yeni–Kantçılık, yaşam felsefesi* ve *Freudculuk* gibi idealist felsefi eğilimlerin güçlü etkisi altında kalmıştır. 1920'lerde, ampirik araştırmalar, 19. yüzyılda daha çok kuramsal bir bilim haline gelmiş olan Sosyoloji'de gitgide daha çok yer almaya başlamıştır. Bu da sosyolojik tekniklerde ilerlemelere yol açarak, bunların pratikte uygulama alanlarını genişletmiştir. Burjuva Sosyoloji, yönetici sınıflara ideolojik açıdan hizmet eder, yönetici sınıfların çıkarlarının kuramsal olarak doğrulanışını verir, (kamuoyu yoklamaları, propaganda kampanyaları, sanayide «insani ilişkileri»n kurulması, yönetsel yöntemlerin optimalleştirilmesi vb.) çeşitli somut işlerin pratikte yürütülmesine yardım eder. Sosyoloji'nin bakışaçısına giren toplumsal fenomenlerin genişliğine bağlı olarak Sosyoloji de özel dallara ayrılmıştır. Genel Sosyoloji ve sosyoloji kuramı yanısıra, çeşitli özerk dallar ortaya çıkmıştır (örneğin, sanayi Sosyolojisi, kent Sosoylojisi, aile Sosyolojisi, suç Sosyolojisi). Ancak, salt betimsel bir Sosyoloji, toplumsal yaşamın sorunlarına yanıt getirmediği gibi, kapitalizmde olguların amaçsızca saptanışına da kolaylıkla dönmektedir. Böyle bir şey, son zamanlarda, sosyolojik ampirizm bunalımına yol açmıştır. Sayıları gittikçe artan birçok sosyolog, artık genel bir sosyoloji kuramını ele almanın zorunlu hale geldiği sonucuna varmış bulunmaktadır. Bu doğrultuda felsefeye gitgide daha çok ilgi gösterilmekte; natüralist, pozitivist kuramlar sert bir biçimde eleştirilmektedir. Sosyologlar, «hümanist sosyoloji», fenomenoloji, tarihsel yöntem ve bilimlerarası araştırmalara gitgide daha çok ilgi göstermektedirler. Marxçı–olmayan Sosoyloji'nin ideolojik temelleri, farklı eğilimlere dayanmaktadır. Batı'da koyu gericiler ile anti–komünistler yanısıra, kapitalizmi eleştiren ve kapitalizmin çelişkilerinin özüne inmeye çalışan bilimadamları da yer almaktadır. Son yıllarda, bu sosyologlardan birçoğu Marxçılığa ve Marxçı Sosyoloji'ye büyük ilgi duymaktadırlar. Bu da çeşitli sosyolojik düşüncelerin değerlendirilişinde doğru

düzgün bir ayrımlaşma yapmayı gerekli kılmaktadır. Marxçı sosyologlar, burjuva Sosyolojisi'nin olumlu deneyimlerini özümlemekten geri kalmazlar; ancak, bunu yaparken, «bu deneyimleri gerici eğilimlerden sıyırmak; *kendi* çizgilerini izlerken, bütün karşıt güç ve sınıfların çizgisiyle mücadele etmek durumundadırlar» (Lenin, *Toplu Yapıtlar,* cilt 14., s. 343.)

Sosyolojide Biyoloji Okulu 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk yarısında yaygınlık kazanmış bir burjuva sosyoloji akımı. Bu akımın temel postulaları, (varolma mücadelesi, doğal ayıklanma, organizmanın hücre yapısı vb.) biyoloji yasalarının insan toplumunun yaşamına mekanik olarak uygulanmasına dayanır. Sosyolojide Biyoloji Okulu, *Malthusculuk, ırkçılık* ve eugenik düşüncelerinden yararlanır. Toplumsal fenomenleri biyoloji terimleri içinde açıklama çabası, bilimsel olmayan bir çabadır. Bu öğretinin sınıfsal özü, insanı «değişmez» özel mülkiyet ve bireycilik «içgüdüleri»yle donanmış, salt biyolojik bir yaratık olarak ele alarak, toplumsal yaşamın gerçek yasalarına gölge düşürme çabasında yatar.

Sosyolojide Coğrafya Okulu (Coğrafi Belirlenmecilik) (İklim, toprak, nehirler vb.) coğrafi çevrenin toplumsal gelişmenin başlıca etkeni olduğu görüşünü sürdüren bir burjuva sosyoloji okulu; tarihe natüralist ve idealist bir yaklaşım. İlk başında, dinsel ve metodolojik görüşlere karşı, *Platon* ve *Aristoteles* gibi düşünürlerce geliştirilmiştir. 18. yüzyılda *Montesquieu*'nun etkisi altında başlı başına bir okul haline gelen Coğrafi Belirlenmecilik, toplumsal fenomenlerin tanrının yazgısına bağlı olduğunu söyleyen kiliseye bağlı feodal ideolojiye karşı bir tavır olduğu sürece ilerici olmuş; ancak, 19. yüzyılın ortalarında, bu ilerici bildirisini yitirmiştir (*Buckle*, K. Ritter). Buckle, Coğrafi Belirlenmeilik'i, varolan toplumsal eşitsizliği ve sömürgeci yayılmayı doğrulamada kullanılmıştır. Toplumsal gelişmenin kaçınılmaz olarak zorbalıktan anarşiye yol açacağını öne süren *Meçnikov*'un kuramı da coğrafya okuluna çok yaklaşır. Coğrafya okulu, emperyalizm çağında, *jeopolitik*'in ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Sosyolojide İşlevci Okul Modern burjuva sosyolojisinin bir okulu (B. Malinowski, *Merton, Parsons*, P. A. Sorokin). Sosyolojide İşlevci Okul, toplumu her öğenin belli bir işlevi yerine getirdiği, karşılıklı bağıntılı, tek bir «toplumsal sistem» olarak görür. Böyle bir sistemin temel özelliği, kendi bileşkenlerinin karşılıklı etkileşim içinde olması, tek bir belirleyici temelin olmamasıdır. Marxçı felsefe ve sosyoloji, toplumsal sistemi mutlak olarak kalıcı gören ve bu sistemdeki çelişki ve nitel değişimleri görmezlikten gelen metafiziğini olduğu kadar, tarihselliğe karşı, idealist yaklaşımı dolayısıyla da Sosyolojide İşlevsel Okul'u eleştirir (bak. *Yapısal–İşlevsel Çözümleme*).

Sosyolojide Öznel Yöntem Tarihsel bilginin idealist yorumu; bu yorum, tarihsel bilgiyi araştırmacının kendi etik *ideal*'inin oluşturduğu ilkesine dayanır. Öznel Yöntem'e bağlı kişiler, sosyolog ve tarihçileri bekleyen görevin gerçek bir etik idealin işlenmesi ve bu ideale uygun olgusal malzemenin ele alınması olduğunu öne sürerler. Böyle bir şeyin insanoğlunun yaşamında gerçekleştirilişi, bu kişilerce, toplumsal ilerlemenin biricik koşuludur. Tarihsel araştırmada toplumsal–siyasal bakışın önemini haklı olarak vurgularken, Sosyolojide Öznel Yöntem, şu ya da bu bakışaçısına yol açan nesnel, toplumsal–sınıfsal temeli yadsır. Sosyolojide Öznel Yöntem açısından, toplum bilimlerinde herhangi bir «etik ideal» de, aynı biçimde, öznel ve görecedir. Bu gibi bir ideale ulaşılması nesnel gerçeklikten çok, iradeye bağlıdır. Böyle-

likle Sosyolojide Öznel Yöntem, gerçek tarihsel bilginin ölçütü sorununa öznel ve idealist bir yorum getirir. Sosyolojide Öznel Yöntem'in epistemolojik temeli, tarihsel sürecin pozitivist yorumuna dayanır (bak. *pozitivizm*). Marxçılık, Sosyolojide Öznel Yöntem'in karşısına tarihsel bilginin nesnelliği ve yanlılığı ilkesini koyar.

Sosyolojide Psikoloji Okulu 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış özel idealist bir toplum anlayışı. Psikoloji Okulu'nun temsilcileri, toplumsal fenomenleri anlamanın anahtarını ya bireylerin psişesinde ya da kolektif psişede (bireylerin psişik etkileşiminde) aramışlardır. Psikoloji Okulu'nun kurucusu, Amerikalı sosyolog L. Ward'dır (1841–1913). Ward, toplumun nitel kendine özgü özelliğini toplumsal fenomenlerin psikolojik karakterinde görmüştür. Psikoloji Okulu'nun önde gelen bir başka temsilcisi de Fransız sosyolog G. Tarde'dır (1843–1904). Tarde, insanların birbirini taklit etmelerini (gelenekler, vb.), sosyolojinin ana yasası olarak görmüştür. 20. yüzyılın başlarında Psikoloji okulu'nda düşüşe, psikolojizmden dönülmesine tanık olunmuştur. Psikolojik toplum kuramları, *Dürkheim*'ın «sosyolojizm» ile *Weber*'in «kurumsalcılık»ının etkisi altında değişime uğramıştır. Çağdaş psikolojizm, özel bir okul olmayıp hemen hemen bütün burjuva sosolojisinin altını belirleyen özel bir metodolojik ilkedir. Psikolojizmin toplumsal fenomenlere uygulanması en çok *toplumsal psikoloji*'de görülür. *Freudculuk* ile *yeni–Freudculuk* da yaygındır. Psikolojizm, bir tür toplumsal reformculuk olarak görülebilir; çünkü burjuva toplumunun psikoloji yoluyla ileriye doğru düzelebileceği üstüne bilimsel olmayan bir görüşe dayanır. Sosyolojide psikolojizm, kiteleleri etkileme yolları üstüne bilgiler de sağlar.

Sosyometri Uygulamalı *mikrososyoloji*. Sosyometri, (denekler, görüşmeler vb.) olağan ampirik sosyoloji yöntemlerini uygulayarak, (bir fabrika, okul, voleybol kortu, apartman vb.) belli bir yerde küçük gruplar arasındaki psikolojik ilişkileri inceler. Mikrososyolojide özgül bir eğilim olan Sosyometri'yi *Moreno* okulu temsil etmektedir. Amerika'da özel bir Sosyometri merkezi (Moreno Kurumu) yer aldığı gibi, *Sociometry* adlı bir de dergi yayınlanmaktadır. Moreno ile kendisini izleyenlerin düşüncelerine göre, sosyometri, küçük gruplar içindeki kişilerin istek ve duygularını uzlaştırarak, küçük gruplara yeniden çekidüzen verilmesi toplumsal uyumun sağlanabilmesinde yardımcı olabilir. Toplumun psikolojik olarak yeniden yapılandırılması üstüne «sosyemetrik devrim» adı verilen bu düşünce, bir ütopyadan başka bir şey değildir, çünkü en önemli şeye, yani burjuva toplumun ekonomik ve siyasal temellerine el atmamaktadır.

Soyutlama Bir nesnenin temel özelliklerinin ya da bu özellikler arasındaki bağıntıların öbürlerinden zihince yalıtıldığı bir bilme biçimi ya da yolu. Gerek bu bilme sürecine, gerek sonucuna Soyutlama denir. Soyutlama sürecinde, insanın bazı öznel olanaklarının gözardı edilmesi gerekir. Örneğin, tüm doğal sayı dizilerini «saymak» olanaksızdır, ama eğer bu olanak gözardı edilecek olursa, somut (yani, «sayılıp bitirilmiş») sonsuzluk soyutlanabilir. Madde, hareket, değer vb. çeşitli kavram ve kategoriler, Soyutlama sonucudurlar. Bilme, kaçınılmaz olarak, Soyutlama sürecine bağlıdır. Soyutlama süreçleri olmadan özü açığa koyma ya da bir nesnenin «derini»ne inme olanağı yoktur. Bir nesnenin parçalara ayrılması, özsel yanlarının ayırdedilmesi, kendi içinde çözümlenmesi, bütün bunlar, zihinsel soyutlamayla yapılır. Lenin, bilmede Soyutlama'nın önemini şöyle belirtir: «Somuttan soyuta giden düşünce –*doğru* olduğu sürece– hakikatten *uzaklaşmaz*, tam tersine, yaklaşır.

Madde'nin ya da bir doğa *yasa*'sının soyutlanması, *değer*'in soyutlanması vb., kısacası, bütün bilimsel (doğru, ciddi, saçma olmayan) soyutlamalar, doğayı çok daha derinden, hakikate uygun ve tam olarak yansıtırlar» (*Felsefe Defterleri*, s. 171). Pratik (bak. *Teori ve Pratik*), bilimdeki Soyutlamalar'ın gerçek bilimsel doğasının ölçütüdür. *Diyalektik maddecilik*, Soyutlama sürecini ve sonuçlarını bilimsel olarak açıklar. İdealizm ise, sık sık, soyut düşünmeyle ilgili güçlükler üstüne kurgulamalar yapar. Lenin, ilk Soyutlamalar'da bile idealizm olabileceğini söylemiştir. Soyutlama sonuçlarının (kavramların, düşüncelerin) temel bir Evren *ilkesi haline getirilmesi*, idealist felfesenin tipik bir özelliğidir. Pozitivist çizgideki modern *nominalizm*, bilimde yüksek düzeyden soyutlamayı yadsıyarak, *bilimi gerçekliği* en asli yoldan yansıtmaktan, kendi bulgulama gücünden eder. *Diyalektik mantık*'ta da, Soyutlama kavramı, somuttan farklı olarak, tekyanlı, gelişmemiş bir şeyi anlatmak için kullanılır (bak. *Soyut–olan ve Somut – olan*).

Soyut–Olan ve Somut–Olan Soyut–olan, bir bütünün parçası, tekyanlı, basit gelişmemiş olandır. Somut–olan, bütün çokyanlı, karmaşık ve gelişmiş olandır. *Hegel*'den önce, Somut–olan, başlıcalıkla, duyusal olarak algılanan tek tek nesne ve fenomenlerin çok–çeşitliliği olarak, Soyut–olan da yalnızca zihnin ürünü olarak algılanıyordu (bak. *Soyutlama*). Hegel, ilk kez, Soyut–olan ve Somut–olan kategorilerini, daha sonra Marxçı felsefenin geliştireceği özgül felsefi anlam içinde kullanmıştır. Burada, Somut–olan, diyalektik karşılıklı ilişkilerin, parçalara ayrılmış bütün anlamında, *Soyut–olan da, metafizik* bir biçimde, Somut–olan'ın karşıtı olarak değil, ama Somut–olan'ın kendi gelişmesindeki bir uğrağı olarak, Somut–olan'ın açığa çıkmamış, gelişmemiş hali olarak alınmıştır. (Hegel, Soyut–olan ile Somut–olan arasındaki ilişkiyi, tomurcuk ile meyve, meşe palamadu ile meşe ağacı arasındaki ilişkiye benzetir). Ancak, Hegel'e göre, Somut–olan, yalnızca «tin»i, düşünceyi, «mutlak idea»yı verir. Doğa ve *insanlar arasındanki* toplumsal ilişkiler, «öteki–varlık»tır, mutlak tinin yaşamındaki tek tek yanların ya da uğrakların soyut bir biçimde kendini açığa vurmasıdır. Marxçı felsefede, Somut–olan'ın nesnesi ya da aracı, maddi gerçekliktir, duyusal olarak algılanan şeyler ve fenomenler dünyasıdır. Bir *nesnede* Somut–olan, o nesenin kendi yanları arasında, o nesnenin temelinde yatan asal ve yasalara bağlı ilişkice belirlenen karşılıklı *ilişkidir; bilmede* Somut–olan, böyle bir karşılıklı ilişkinin, bilme sürecinde ele alınan nesnenin nesnel içeriğini yeniden üretecek bir kavramlar sistemi *içinde yansımasıdır*. Gerçek yaşamda Soyut–olan, bütün olmayanın, tam olarak kendini açığa koymamış olanın, tam olarak gelişmemiş olanın, *bütünün parçalarının* sınırlı doğasının anlatımıdır. Çünkü, burada parça, karşılıklı ara bağlantılarından ve daha sonraki gelişiminden kopuk, ondan yalıtılmış olarak alınmaktadır. Soyut bilgi, bu nedenle, somut bilginin karşısına konur, çünkü tekyanlı olup, bir nesnenin öbür yanlarıyla *bağıntısından, bütünün kendi doğasını* belirleyen şeyden kopuk tek bir yanını dile getirir. Gerçek bilimsel–kuramsal bilme, Somut–olan'ın duyusal çok–çeşitliliğinden yola çıkarak kendi tüm karmaşıklığı içinde nesnenin yeniden üretilmesine ulaşma yoluyla elde edilir. Bütün bir nesnenin bilinçte *kuramsal olarak yeniden üretilmesi*, Soyut–olan'dan Somut–olan'a inilerek yapılır; bilimsel bilgi evrensel olarak kendini bu biçimde, nesnelerin kavramlar halinde *sistemsel* yansıması olarak ortaya koyar. Ele alınan nesnenin parçalara ayrılmasını ve bütün yanlarının birleşmesini yansıtacak biçimde, *kavramları bütünsel bir sistem* içinde birbirine bağlamanın yolu olarak Soyut–olan'a inme, ilk başta (gözleme yo-

luyla algılanan) Somut–olan'dan Soyut–olan'a doğru bir hareketi gerektirir; buysa ancak, nesnenin bütünün parçaları olarak görüldüğü, kendi özgül içeriğince belirlendiği sürece anlaşılabilecek tek tek yanlarını ve temel özelliklerini yansıtan kavramların burada biçimlenmiş olmasıyla olur. Onun için, incelemenin nesnesi, araştırmanın başlangıç noktası durumundaki Somut–olan (duyusal olarak Somut–olan) ile araştırmanı sonuç–ürünü, o nesnenin bilimsel kavramı durumundaki Somut–olan (zihinsel Somut–olan) arasında bir ayrım yapılması gerekir.

Spencer, Herbert (1821–1903) İngiliz filozof ve sosyolog; *pozitivizm*'in kurucularından ve emperyalizm çağı başlarında liberal burjuvazinin sözcülerinden. Spencer'in felsefi görüşleri *Hume, Kant* ve *Mill*'in güçlü etkisi altında kalmıştır. «Bilinemez» öğretisinin Spencer'in sisteminde önemli bir yeri vardır. Bütün bilimsel kavramlar, Spencer'e göre, çelişkilidir, dolayısıyla kavranılmaz. Bilimin yalnızca bireyin deneyimiyle sınırlı olduğu, yani yanıltıcı bir temele oturduğu savı, Spencer'in bilimin şeylerin özüne inemeyeceği görüşüyle ilgili geliştirdiği bir sav olmuştur. «Bilinemez» olanın kabul edilişi, dinin de köşetaşlarından biri olup, Spencer'in bilim ile dinin birbiriyle yakın oldukları görüşüne varmasına yol açmıştır. Spencer'in öğretisinde öznel idealizm ve *bilinemezcilik*, insan duyumlarının ve izlenimlerinin kaynağı olarak «mutlak gerçeklik» kabul edilmesi biçiminde nesnel idealizm öğeleriyle olduğu kadar, özel bilimlere ilişkin sorunlar üstüne kendiliğinden maddeci bir yorumla da biraraya gelmiştir. Kendiliğinden maddeci yaklaşım en çok Spencer'in evrim üstüne öğretisinde görülür. Spencer, evrim düşüncesini canlı varlıklardan bütün şeylere ve fenomenlere uzandırmıştır. Ancak, Spencer, evrimi mekanik bir biçimde, madde ve hareketin dünyada yeniden dağılımı olarak almış, böylelikle de maddi dünyanın farklı alanları arasındaki ayrımları atlamıştır. Spencer'in gerici sosyolojisinin temelinde de bu evrim anlayışı yatar; *organik toplum kuramı* adını verdiği bu sosyoloji, bilimsel olmayan bir biçimde, toplumsal yaşamı biyoloji terimleri içinde çözümlemeye kalkar. Spencer, sosyalizme şiddetle karşı çıkmıştır. Başlıca yapıtı: *System of Synthetic Philosophy* (Bireşimsel Felsefe Sistemi) 1862/96.

Spengler, Oswald (1880–1936) *Yaşam felsefesi* okuluna bağlı Alman idealist filozof, kültür ve tarih kuramcısı, yayımcı. Spengler'in tarih felsefesini içeren *Der Untergeng des Abendlandes* (1918/22, Batının Çöküşü 2 cilt), Almanya'nın 1. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayışından hemen sonra yayınlanmış ve tepkiyle karşılanmıştır. Spengler, «eski Prusya ruhu»nu, monarşiyi, soyluluğu ve militarizmi yüceltmiştir. Savaş, Spengler'in gözünde, insanın önsüz sonsuz bir varoluş biçimidir. Spengler, *kadercilik*'i maddeci tarih anlayışının karşısına koyarak, tarihsel ilerleme kavramını yadsımıştır. Spengler, tarihsel *görececilik*'in bir izleyicisi olmuş; dünyada tarihsel gelişmenin yasalara bağlı olduğu anlayışını reddetmiştir. Spengler'in görüşüne göre, tarih, doğuş, yükseliş ve sona eriş dönemlerinden geçerek her biri kendi yazgısını izleyen, bağımsız ve benzersiz, kendi içinde kapalı, döngüsel «kültür»lere ayrılır. Spengler'e göre, Batı kültürü, 19. yüzyıldan, yani kapitalizmin kuruluşundan bu yana, bir önceki «kültür»ün «uygarlık» halinde yozlaşmasıyla çöküş dönemine girmiş bulunmaktadır. Kuramsal açıdan Spengler'inkine yakın bir tarih felsefesi *Toynbee* tarafından yayılmaya çalışılmıştır.

Spinoza, Baruch ya da Benedict (1632–1677), Hollandalı maddeci filozof. Özgür düşüncesi yüzünden, Amsterdam'daki Yahudi cemaati tarafından aforoz edilmiştir.

Spinoza, felsefede *geometrik yöntem*'in kurucusudur. Spinoza'nın öğretisi, İspanya'nın feodal monarşisinin boyunduruğundan kurtulmasından sonra Hollanda'nın başlıca kapitalist ülkelerden biri haline geldiği bir tarihsel ortamda yeşermiştir. O çağın önde gelen düşünürleri olan *F. Bacon* ve *Descartes* gibi, Spinoza da bilginin ana amacını insanın doğa üstünde egemenlik kurması ve insanın yetkinleşmesi olarak görmüştür. Spinoza, kendine öncülük edenlerin öğretilerini kendi özgürlük öğretisiyle bütünlemiş; insan özgürlüğünün ancak zorunluluk sınırları içinde olanaklı olduğunu göstermiştir. Bu sorunu çözerken, Spinoza, kendi doğa öğretisini de getirmiştir. Descartes'ın *düalizm*'ine karşıt doğrultuda, Spinoza, ancak doğanın kendi kendinin nedeni *(causa sui)* olduğunu ve varolmak için kendinden başkasına gereksinimi olmadığını düşünmüştür. Spinoza'ya göre, bu «yaratıcı doğa», *cevher*'di ya da, kendi deyişiyle Tanrı'ydı. Spinoza, cevher ile tekil sonlu şeyler, hem cisimsel, hem düşünsel şey ya da tarzlar arasında bir ayrım yapar. Cevher tektir, oysa tarzlar sonsuzca çoktur. Sonsuz zihin, sonsuz cevheri bütün biçimleri ve bütün yanlarıyla kavrayabilir. Oysa, sonlu insan aklı, cevherin özünü ancak sonsuz olarak, ancak iki yanıyla, yani «kaplam» ve «düşünce» olarak kavrayabilir. Bu ikisi, cevherin *öznitelik*'leridir. Spinoza'nın cevherin öznitelikleri üstüne öğretisi, bütünüyle maddeci bir öğreti olmakla birlikte, hareketi cevherin bir özniteliği olarak görmeyişiyle metafizik kalmıştır. Spinoza insan üstüne öğretisini şu önermelere dayandırır. Spininoza'ya göre, insan, kaplam tarzının, yani bedenin, düşünme tarzıyla, yani ruhla birleştiği bir yaratıktır. Bu her iki bakımdan da insan doğanın bir parçasıdır. Spinoza, ruhu tarzlarıyla ilgili öğretisinde, psişenin karmaşıklığını anlığa ve tutkulara; ya da sevinç, üzüntü ve istek gibi duygulanımlara indirgemiştir. Spinoza, iradeyi anlıkla özdeşleştirmiştir. Spinoza'ya göre, insanın davranışlarını güden şey, kendini koruma ve kişisel üstünlük çabasıdır. Spinoza, idealist irade özgürlüğü anlayışını geri çevirerek, iradeyi her zaman için güdülere bağlı bir şey olarak tanımlamıştır. Spinoza, aynı zamanda, özgürlüğün zorunluluğun bilgisine dayanan bir davranış olabileceğine de inanmıştır. Ancak, Spinoza'ya göre, yalnızca bilge kişiler özgür olabilir, halk kitleleri özgür olamazlar. Bu gibi bir özgürlük yorumu, soyut ve tarihsel olmayan bir yorumdur. Bilgi kuramında, Spinoza, *akılcılık*'a bağlanmıştır. Spinoza, akla dayalı bilgiye duyulara dayalı alt düzeyden bilginin üstünde yer vermiş ve deneyimin rolünü küçümsemiştir. Spinoza, *tanrıtanımazlık*'ı ve özgür düşünmeyi ileriye götürmek için çok şeyler yapmıştır. Dinin amacı, Spinoza'ya göre, şeylerin doğasını anlamak değildir, yüksek ahlâk ilkeleri aşılamaktır. Ne din, ne de devlet düşünce özgürlüğüne ket vurmalıdır. Spinoza'nın toplum öğretisi, kendisini *Hobbes*'un ardılı kılar. Hobbes'a benzemez olarak, Spinoza, monarşiyi değil, demokratik hükümeti en yüksek iktidar biçimi olarak görmüş ve devletin gücünü özgürlüğün gerekleriyle sınırlı tutmuştur. Spinoza'nın 17. ve 18. yüzyıl metafizik maddeciliği üstünde büyük bir etkisi olmuş, özgür düşünceleri tanrıtanımazlığın gelişmesini hızlandırmıştır. Başlıca yapıtları: *Tractatus theologico–politicus*, 1670; *Ethica* (Etik), 1677.

Spiritüalizm bak. Tinselcilik.

Stankeviç, Nikolay Vladimiroviç (1813–1840) Rus idealist düşünür; *Belinski, Bakunin* ve K. S. Aksakov gibi kişilerin değişik zamanlarda devam ettikleri bir çevrenin kurucusu ve başı. Stankeviç, toplumsal sorunların çözümüne anahtar olarak gördüğü etik sorunlar üstünde yoğunlaşmıştır. Serfliğe karşı çıkarak, Rus soylularının çürümüşlüğüne ve bencilliğine saldır-

mıştır. Ahlakça ilerleme ve aydınlanma çağrısında bulunmuş, dinsel vurgular taşıyan «sevgi ilkesi» üzerinde herkesin birleşmesini istemiştir. Toplumsal ilerleme anlayışının ütopyacı doğasına karşın, kendi gününün Rusya'sını eleştirmesi ve uygarlaşma çağrısında bulunması bakımından, Stankeviç'in düşüncelerinin yararlı bir etkisi de olmuştur. Stankeviç'in felsefi görüşleri güçlü idealist diyalektik çizgiler taşır. Yaşamın son yıllarında, Stankeviç, felsefenin gerçekliğe yaklaştırılması gerektiği sonucuna vararak, *Feuerbach*'ın düşüncelerini onaylamıştır. Stankeviç'in çalışmalarına ve kişiliğine *Belinski, Herzen* ve *Dobrolyubov* büyük değer vermişlerdir.

Stirner, Max (asıl adı: Johann Kaspar Schmidt, 1806–1856) Alman idealist filozof, anarşist bireyciliğin kurucusu; *Sol Hegelciler*'e yakın bir kişi. 1845'te, Stirner, kendi *anarşizm* sistemini geliştirdiği *Der Einzige und sein Eigentum* (Kişi ve Mülkiyeti) adlı kitabını yayınlamıştır. Stirner'e göre, biricik gerçeklik, «Ben»dir, bencil kişidir ve bütün dünya onundur. Stirner, ahlak, adalet, yasa gibi kavramların «aldatmaca» olduğunu söyleyerek bir yana atmış; böylelikle de, bireysel bilinci fazlalıklardan temizlediğini sanmıştır. Ahlakın ve adaletin kaynağı her insanın kendi içindedir. Bireye yol gösteren ilke ise şu olmalıdır: «Hiçbir şey benim üzerimde değildir». Stirner'e göre, özel mülkiyet korunmalıdır, çünkü «Ben»in biricikliğinin bir anlatımıdır. Stirner'in toplumsal ideali, herkesin başkasını yalnızca kendi amacı için bir araç olarak gördüğü bir «benciler birliği»dir. Tarihi, düşüncelerin bir ürünü olarak gören Stirner, egemen anlayışların üstesinden gelinerek toplumsal ilişkilerin değiştirilebileceğini düşünmüştür. Stirner, komünizme ve proleteryanın devrimci mücadelesine şiddetle karşı çıkmıştır. Stirner'in uzaktan «başkaldırıcı» görünen ları, ekonomik iflastan kendini kurtarmaya çalışan küçükburjuvanın kendi çıkarlarını örtbas etme çabasından başka bir şey değildir. Marx ve Engles, Stirner'in kurgusal idealizmini bütün yönleriyle eleştirerek, gerçek toplumsal ilişkilerle hiçbir ilintisi olmadığını açığa sermişlerdir.

Stoacılar Z. Ö. 4. yüzyılda, matematik bilgisinin genişlemesiyle hızlanan teknik gelişmenin ve kozmopolit, bireyci düşüncelerin etkisi altında Helen kültürü içinde ortaya çıkmış bir felsefe okulunun temsilcileri. Citiumlu Zenon ile Khrysippos, bu okulun Z. Ö. 4. ve 3. yüzyıllardaki en önde gelen temsilcileriydiler. Stoacılar, ele aldıkları bilimlerin rolünü şöyle tanımlıyorlardı: Mantık, çit; fizik, verimli toprak, etik de onun meyvesidir. Felsefenin başlıca işi, etikle uğraşmaktı; bilgi, bilgelik ve yaşama becerisi edinme yolundan başka bir şey değildi. Yaşam, Stoacılar'ın düşüncesine göre, doğayla uygunluk içinde yaşanmalıydı. Bilge kişinin ideali buydu. Mutluluk, coşkulardan kurtulmakta, zihinsel huzurda ve dinginlikteydi. Yaşamda her şeyi önceden belirleyen şey yazgıydı. Yazgısına boyun eğen kişi, yazgısınca yaşardı; yazgısına karşı çıkan kişiyse, yazgısına uğrardı. Stoacılar, doğa anlayışlarında maddeci olmakla birlikte, maddecilikleri *nominalizm*'le birleşmişti. *yüklemler mantığı*'na (bak. *Aristoteles*) karşıt, Stoacılar, yalın önermeleri karmaşık önermelere döndürmeyle ilgili bir öğreti olarak önermeler mantığını getirmişler ve bunu önermesel bir çıkarsama kuramını türetmede kullanmışlardır. Stoacılar, modern mantıkta tümel–evetleme, tikel–evetleme ve maddi *içerme* olarak geçen yargılar arasındaki çeşitli bağıntıları da getirmişlerdir. Stoacılık, Z. S. 1. yüzyılda Roma topraklarında da ortaya çıkmış; Romalı Stoacılar, stoa okulunun ahlak ve dinsel düşüncelerine bağlı kalmışlardır. *Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius*, bu kişilerin en önde gelenleridir.

Struve, Piyotr Berngardoviç (1870–1944) Rus burjuva iktisatçı, filozof ve yayımcı. 1890'larda «legal Marxçılık»ın lideri olan Struve, daha sonra, burjuva liberal hareketin sağ kanadının bir ideologu, (1905'ten sonra da) anayasal demokratik Parti'nin liderlerinden olmuştur. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra, Struve, yurtdışına göçmüş, Sovyet devletine düşmanca etkinliklere katılmıştır. İktisat alanında, Struve, kaba ekonomi politiğe bağlı kalmış, emekdeğer kuramını reddetmiştir. Bir filozof olarak, Struve, *pozitivizm*'in ve *yeni–Kantçılık*'ın bir temsilcisi olarak başlamış, dinsel ve idealist metafiziğe doğru gitmiştir. Struve, «deney ya da bilim» yoluyla bilinemeyecek ve hiçbir koşulla bağımlı olmayan ideal varlığı tanıtlamaya çalışmıştır («Felsefi Gelişmemizin Karakteri», *Problemy idealizma*/ İdealizmin Sorunları, 1902). Struve'nin akıldışı tarihsel ilerleme düşüncesi buradan gelir. Struve, *Vekhi* (bak. *Vekhizm*) ve *De Profundis* (1918) gibi yayınlarda çıkan («Aydınlar ve Devrim», «Rus Devriminin Tarihsel Anlamı ve Ulusal Görevler») yazılarında, Rus demokrat aydınların «tanrıtanımazcı sosyalizm»lerini eleştirmiştir. Struive, toplumsal devrimin «olumsuzlayıcı ve yıkıcı» bir fenomen olduğunu öne sürerek, bunun karşısına bütün toplumsal kesim ve sınıflarını ulusal bilinç çevresinde birleştikleri toplumun yavaş yavaş değişmesi düşüncesini koymuştur. Lenin, Struve'nin «1894'ten 1898'e kadar Marxçılığa oynamış», karşı–devrimci bir liberal olduğunu söylemiş, *Narodizmin Ekonomik İçeriği ve Bay Struve'nin Kitabında Onun Eleştirisi* gibi çalışmalarında Struve'nin görüşlerinin bir çözümlemesini yapmıştır. Başlıca yapıtları: *Kritiçeskiye zametki po voprosu ob ekonomiçeskom razvitii Rossii* (Rusya'nın Ekonomik Gelişmesi Üstüne Eleştirel Notlar), 1894; *Patriotica*, 1911; *Hozyaistvo i sena* (İktisat ve Fiyat), 2 cilt, 1913/16.

Sun Yat–Sen (1866–1925) Çinli devrimci demokrat. Hongkong'da tıp öğrenimi gören Sun Yat–Sen, 1894'te Çin'de ilk devrimci örgütü kurmuştur. 1906–1907 Rus Devrimi'nin etkisi altında, Sun Yat–Sen, devrimci güçleri iktidardaki hanedanı devirmek için biraraya getirmeye çalışmış; bu doğrultuda da üç siyasal ilkeye, yani ulusallık (Çin'in ulusal bağımsızlığı), demokrasi (bir cumhuriyetin kurulması) ve halkın refahı (toplumsal eşitsizliğin kaldırılması) ilkelerine dayalı bir program öne sürmüştür. Lenin, Sun Yat–Sen'in devrimci demokratik programına yüksek değer vermiş, ancak Sun Yat–Sen'in Çin'de kapitalizm aşamasının üstünden atlanabileceği yolundaki ütopyacı düşüncesini eleştirmiştir. Büyük Ekim Sosyalist Devrimi zaferi Sun Yat–Sen üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Sun Yat–Sen, Çin Komünist Partisi'ne yakınlaşmış, Kuomintang'ı yeniden örgütlemiş, yeni bir demokratik devrim için istemleri desteklemiştir. Bu yeni koşullar altında kendi üç ilkesini yeniden ortaya getirerek, üçlü bir ittifak siyaseti izlemiştir: SSCB'yle, Çin Komünist Partisi'yle ve köylü ve işçiyle ittifak. Sun Yat–sen'in ekonomik programı «sermayenin sınırlandırılması»nı, yani yabancı ve yerli büyük kapitalist yatırımların ulusallaştırılmasını içine alır. Sun Yat–Sen, SSCB'nin büyük bir dostuydu ve Çin'de devrimci hareketin Sovyetlerce desteklenmesine yüksek değer veriyordu. Sun Yat–Sen'in felsefi görüşleri, devrimci demokratlığının kuramsal temelini oluşturur. Sun Yat–Sen, bilinç ile maddenin ilişkisi sorununda maddeci bir görüşü benimsemiştir. Bilme sürecine insanın pratik etkinliğiyle bağıntısı içinde bakmış; bilmenin sonuçlarının, yani düşüncelerin ve ilkelerin, dünyanın yeniden yoğrulmasında etkin bir güç olduğunu düşünmüştür. Toplumsal fenomenlerin yorumunda ise, bütünlükle bir idealist olarak kalmıştır. Başlıca felsefi yapıtı: *Sun Wen'in Öğretisi.*

Süreç Bir fenomenin düzenli olarak, ardarda değişimi, başka bir fenomene geçmesi (bak. Gelişme).

Süreklilik *Gelişme sürecinde, eski olan ile* yeni olan arasındaki nesnel ve zorunlu bağıntı, *olumsuzlamanın olumsuzlanması yasası*'nın ana çizgilerinden biri. Metafiziğe karşıt, maddeci diyalektik, doğa, toplum ve düşüncedeki ileriye doğru gelişme süreçlerinin araştırılmasına yönelir. Maddenin hareket biçimlerinin ortaya çıkışı, daha alt hareket biçimlerinin ardından gelen daha yüksek hareket biçimlerinin bu öncekileri ortadan kaldırmadığını, ama onları kendi içine aldığını, nitelikçe yeni bir düzeye çıkararak kendine bağladığını göstermektedir. Diyalektik olumsuzlama anlayışı, yalnızca eskinin kaldırılmasını değil, ama daha önceki aşamalarda elde edilmiş ilerici ve akılcı olan ne varsa hepsinin korunup daha ileriye doğru geliştirilmesini de öngörür. Nitekim gerek varlık gerek bilgi açısından, ileriye doğru hareket ancak böyle gerçekleşebilir. Süreklilik süreçlerinin doğru anlaşılması, toplumsal gelişmeyi, bilim ve sanatta ilerlemeyi yöneten yasaların çözümlenişinde olduğu kadar, gerek geçmişteki kazanımlara eleştirel olmayan bir yaklaşım biçimiyle, gerek kültür mirasının nihilistçe olumsuzlanmasıyla *mücadelede* de büyük önem taşır.

Swedenborg, Emanuel (1688–1772) Daha sonraları bir gizemci ve teosof olmuş İsveçli doğabilimci. Swedenborg, matematik, mekanik, astronomi ve madencilikteki çalışmalarıyla tanınır. Ayrıca, St. Petersburg Bilimsel Akademisi onursal üyesi olmuştur. Swedenborg'un felsefi çalışmaları, *akılcılık* ruhuyla doludur. Geçirdiği bir sinir sarsıntısı ve sanrılamalar sonunda, Swedenborg, gizemciliğe düşmüş, «İsa'nın kendisinden aldığı görev»le İncil'in alegorik bir yorumunu yazmaya koyulmuştur. Swedenborg'un teosofik öğretisi, *gnostikler*'in etkisinde kalmıştır. *Kant,* Swedenborg'un gizemci öğretisini ve *okkültizm*'ini eleştirir. Swedenborg, Almanya, Fransa ve Rusya'da, özellikle de Mason locaları üyeleri arasında kendisine yandaşlar bulmuştur. Başlıca yapıtı: *Arcana Coelestia* (Gökyüzünün Gizleri), 1749/56.

Ş

Şelgunov, Nikolay Vasilyeviç (1824–1891) Rus devrimci demokrat; *Herzen, Belinski* ve *Çernişevski*'nin izleyicisi. Şelgunov, tarih, siyaset ve iktisat üstüne yazılar yazmış, ayrıca, sanat eleştirisiyle olduğu kadar, doğa bilimlerinin yaygınlaştırılması için de uğraşmıştır. «Genç Kuşağa» ve «Askerlere» başlıklı yazılarında, 1861 köylü reformunu eleştirerek, köylü devrimine çağrıda bulunmuştur. Şelgunov, toprak köleliğine karşı kaleme almış olduğu yazıları dolayısıyla birkaç kez tutuklanmıştır. Marxçılığın Rusya'da tanıtılmasına yardımcı olmuş; «İngiltere ve Fransa'da Emekçi Proleterya» (1861) başlıklı yazısında, Engles'in *İngiltere*'de *İşçi Sınıfının Durumu* adlı kitabındaki ana düşünceleri işlemiş, kendisini «Avrupa iktisat literatürünün İngiliz işçisinin ekonomik yaşamı üstüne en iyi yazıları borçlu olduğu», Almanlar'ın en soylularından ve yüksek kişiliklerinden biri» olarak göstermiştir». Şelgunov, tarihte kitlelerin rolünden ve toplumsal ilerlemede üretimin rolünden söz etmekle birlikte, toplumsal görüşlerinde maddeciliğe ulaşamamıştır. Sosyalizme geçişin Rusya'da köylü topluluğu yoluyla olabileceğine inanmıştır. Şelgunov, *doğuştan düşünceler*» öğretisini maddeci duyumculuk konumundan eleştirmiştir. Çernişevski'nin estetik görüşlerine bağlı biri olarak, Şelgunov, «sanat sanat içindir» kuramına karşı çıkmıştır. Felsefi sorunlarla ilgili başlıca yapıtları: *Usloviya progressa* (İlerlemenin Koşulları), 1863; *Zemlya i organiçeskaya zhizn* (Toprak ve Organik Yaşam), 1863; *Ubythoçnost neznaniya* (Cehaletin Kayıpları), 1864; *Pisma o vospitanii* (Eğitim Üstüne Mektuplar), 1873/74.

Şevçenko, Taras Grigoryeviç (1814–1861) Ukraynalı şair, sanatçı, düşünür; çarlığa ve toprak köleleğine karşı savaşmış olanlardan; Ukrayna toplum düşüncesi tarihinde devrimci demokratik akımın kurucusu. Şevçenko, toprak kölesi bir ailede dünyaya gelmiş, 1834'te fidye karşılığında azat edilmiştir. 1846'da, Kiev'de, Kirill ve Nefodi Derneği adlı gizli bir siyasi derneğe katılmış ve derneğin devrimci kanadının başına geçmiş bu arada, *Petraşevski Grubu*'yla da ilişkiye girmiştir.1 847'de tutuklanmış, orduda hizmete alınarak, Kazakistan bozkırlarına sürülmüştür. Sürgün süresi bittikten sonra (1857), St. Petersburg'a gelmiş, burada kendisi üzerinde verimli bir etki yapan ve *Sovremennik* (Çağdaş) gazetesinin yazı kurulu üyeleri olan *Çernişevski* ve *Dobrolyubov* gibi kişilerle yakınlık kurmuştur. Şevçenko'nun «Rüya», «Kafkaslar», «İrade» başlıklı yazıları gibi, etkinlikleri de «bencil toprak sahipleri çetesi» ile «taçlı cellâtlar»a (çara ve toprak köleliğinin savunucularına karşı olmuştur. Şevçenko, Rus toprak sahipleri ile çarın boyunduruğunu sergileyerek, Ukraynalı burjuva milliyetçilere karşı çıkmış; Rus ve Ukrayna halklarının arasında

dostluktan yana hareket ettiği için de mücadele etmiştir. Maddi dünyagörüşü dolayısıyla, Şevçenko, madde olmadan tinsel gücün düşünülemeyeceğini öne sürmüştür. Kendisinden maddeci olarak hiç söz etmemiş olmasının nedeni, maddeciliği, yanlış biçimde, kaba maddecilikle özdeşleştirmiş olmasından ileri gelir. Toprak köleliğinin kaçınılmaz biçimde çökmeye mahkûm olduğunu önceden gören Şevçenko, kitlelere toplumsal gelişmenin kesin belirleyici gücü olarak bakmıştır. Şevçenko, dini ve kiliseyi de sert bir biçimde eleştirmiştir. Estetikte gerçekçi bir konum almış, güzelliğin kaynağının doğa olduğunu düşünmüştür. Şevçenko'ya göre, sanat yaşama bağlı kalmalı, halka yakın olmalı ve ilerici bir ideoloji taşımalıdır. Şevçenko'nun *Günlükler*'i bu görüşlerinin canlı bir yansımasıdır. Şevçenko'nun Ukrayna devrimci toplum ve kültür düşüncesi (I. Franko, M. Kotsyubinski, L. Ukraynka) üstünde güçlü bir etkisi olmuştur.

Şey Maddi dünyanın görece bağımsız varlığı olan herhangi bir parçası. Bir şey öbür şeyden kendi nitel kesinliğiyle ayrılır (bak. *Nitelik*). Şeylerin *özdeşlik*'i ve *ayrılık*'ı sorunu kadar, Şey'in *nesneden* ayrıklığı da, epistemolojik ve bilimsel bakımdan önem taşır.

Şeyleşme *Nesneleşme*'den farklı olarak, toplumsal ilişkilerin kişiler arasındaki ilişkiler olmaktan çıkarak, şeyler arasındaki ilişkilere dönüşmesini gösterir. Şeyleşme, tarihsel olarak geçici olup, meta üretiminin, özellikle de kapitalist tolumun kendine özgü bir özelliğidir. Burada, insanın kişilikten çıkması ve şeylerin kişileşmesi yer alır. Şeyleşme, *fetişizm*'de kendi yansımasını bulur. Burada, insan *etkinlik*'i, egemen koşulların bir türevi haline, bu koşullar arasında ezilen, yaratıcı olmayan işlevler haline gelir. İnsanın kendisi ise, hazır bir rol oynayan, şeyleri üretmenin işlevsel bir aracından başka bir şey değildir.

Şintoizm Japonya'da ilkel komünal sistemde ortaya çıkmış ve kendi gelişmesi içinde birçok değişimlerden geçmiş bir din. *Şinto* (Jap. Tanrılar yolu) terimi, ilk kez 18. yüzyılda, Şintoizm'i birçok dinsel tören ve anlayışlarını kendisinde benimsemiş olduğu Buddhacılık'tan ayırmak için kullanılmıştır. 1868'de, Şintoizm, devlet dini ilan edilerek, 1945'e kadar bu konumunu korumuş, 19. yüzyılın sonlarından sonra ise önemini yitirmeye başlamıştır. Şintoizm'in başlıca öğesi, hayvanlar, bitkiler, şeyler, doğa fenomenleri ve ataların ruhları halinde kişileştirilen çeşitli tinlere tapınmaydı. Şintoizm'e göre, tanrılar ile insanlar arasındaki ilişki, Güneş tanrıçası Amaterasu'nun soyundan gelen ve yeryüzünde onu temsil eden imparator (Mikado) eliyle gerçekleşir. Mikado, bütün Japonların atası olup, tanrı saygınlığı görür. Japonya'nın 2. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden sonra, Mikado'nun dayandığı kutsal köken yadsınmaya başlanmışsa da, Şintoizm bazı yönleriyle bugüne kadar gelmiştir.

Şulyatikovculuk Marxçılığın basitleştirilip kabalaştırılmasıyla eşanlamlı kullanılan bir ad. Bu anlayış, sınıflı bir toplumda felsefe, sanat, edebiyat ve doğabilimin karmaşık gelişme sürecini sırf «sınıfsal çıkarlar»ın bir anlatımına indirger. Şulyatikovculuk terimi, *Opravdaniye kapitalizma v zapadnoevropeiskoi filosofii* (Batı Avrupa Felsefesinde Kapitalizmin Doğrulanışı, 1908) adlı kitabının bu gibi bir kabalaştırmanın örneğini oluşturduğu Rus Sosyal Demokrat ve edebiyat eleştirmeni V. M. Şulyatikov (1872–1912) adından gelir. *Bogdanov*'un felsefesinden hareketle, Şulyatikov, bütün felsefi sistemlerin burjuva çıkarların kuramsal olarak doğrulanışından başka bir şey olmadığını, bu gibi sistemlerin proleteryaya yabancı olduğunu, dolayısıyla Marxçılığın bunlarla hiçbir ilgisi olmadığını

tanıtlamaya kalkmıştır. Şulyatikov, «sınıflı toplum yapısının bir tablosu»nu çizdikleri için, *Descartes, Spinoza,* Fransız maddecileri ve *Hegel* ile Marxçılık–öncesi öbür filozofların felsefi görüşlerinde herhangi bir nesnel hakikat öğeseinin varolabileceğini yadsır. İdeolojik fenomenlerin doğrudan üretim örgütlenim biçimlerinden getirilmesi; bilim, edebiyat ve felsefinin görece bağımsızlığının yadsınması, her felsefi kategori ya da sanatsal imge için kabaca bir «sınıfsal eşdeğer» bulma çabası, bütün bunlar, Şulyatikovculuk'un tipik özelilkleridir. Şulyatikovculuk, modern *dogmatizm* anlayışlarına yol açmıştır. Lenin, Şulyatikovculuk'u şiddetle eleştirmiştir (*Felsefe Defterleri,* s. 486–501).

T

Tamalgı Her yeni algının insanın bir önce edindiği deneyim ve algılama anındaki psişik durumuna bağımlılığı. Bu terim, *Leibniz* tarafından, *algı*'ya karşı, kendinin-bilinci anlamında ortaya konmuştur.

Tamamlayıcılık İlkesi (ya da tamamlayıcı betimleme yöntemi) Kuantum mekaniğinin yorumlanmasında, Bohr'un önerdiği metodolojik ilke. Bu ilke şöyle formüllendirilebilir: Bir fenomenin bütünlüğünü bilme sürecinin belli bir «ara» aşamasında göstermek için, özgül (deneysel vb.) koşullara bağlı olarak ayrı ayrı kullanılabilen, ama tanımlanabilecek bütün bilgileri kuşatması için birlikte ele alınan, birbirini karşılıklı dışlayan «tamamlayıcı» ve karşılıklı birbirini sınırlandıran kavram sınıflarından yararlanmak gerekir. Bohr, Tamamlayıcılık İlkesi'nin yardımıyla, daha önceki aşamalarda kuantum mekaniğinin elden bırakmadığı eski, klasik kavramların yetersizliğini açığa koyan «paradokslar»ı çözmeyi umut etmiştir. Tamamlayıcılık İlkesi, ansal fenomenlerin ikili, dalga–parçacık doğasını açığa koymaya yardımcı olmuştur. Tamamlayıcılık İlkesi, çelişkili durumları veren iki kavram sınıfının eşdeğerde olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim, Bohr'un metodolojik anlayışı, diyalektik düşünme öğelerini içerir. Kopehnag Okulu olarak bilinen grubun (P. Jordan, *Frank* ve aşırı pozitivist görüşleri savunan öbür kişiler gibi) kimi temsilcilerinin çalışmalarında, Tamamlayıcılık İlkesi, idealist ve metafizik görüşleri savunmada kullanılmıştır. Yani «tamamlayıcı» kavramlardan yararlanma gereği, ansal nesnelerin kendilerinden değil, bilme sürecinin özelliklerinden geldiği gibi, gözlemcinin buluşlarına da bağlıdır. En son Marxçı felsefi çalışmalarda, tamamlayıcılık İlkesi'ne diyalektik maddeci bir yorum kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Tanım 1) Temel ayırt edici özelliklerini belirterek, içeriğini ve sınırlarını belirleyerek, bir şeyin ya da bir sözcüğün anlamının kısa mantıksal betimi. 2) Bir nesneyi öbürlerinden ayırt etmeyi, saptamayı ya da kurmayı, yeni sunulmuş bir terimin önemini ortaya koymayı ya da bilimde varolan bir terimin önemini göstermeyi olanaklı kılan bir mantık yöntemi. Tanım türlerinin çeşitliliği, tanımlanan şeyce, tanımın işlevince, kendi mantık yapısınca belirlenir. Tanım yardımıyla, nesnelerin özgül özellikleri (temel özellik ve ilişkileri) seçikleştirilir. Bunlar, çoğun cins ve tür ayrımıyla Tanım biçimini alırlar. Örneğin, «oksijen, atom ağırlığı 16'ya eşit olan (özgül ayrım) bir elementtir (cins)». Tanımlar, kurallara bağlıdır: Tanımlanan şey ile tanımlayan şey arasındaki orantı kuralı, kısır döngüyü kaldırma kuralı vb.

Tanıtlama Bir savın doğruluğunu (ya da yanlışlığını) ortaya koymaya yönelik akıl yürütme süreci. Tanıtlanacak sava tez de-

nir. Tanıt'a temellik eden ve tezin mantıksal olarak yürütüldüğü çıkarsamalara da kanıt denir. Burada kanıtlar doğru kabul edilir ve bunların tanıtlanacak tez yerine geçecek öncülleri içine alınması gerekir, yoksa sonuç kısır döngü diye bilinen yanılgıya yol açar. Tezin doğruluğunu ortaya koyan bir Tanıtlama'ya yalnızca Tanıtlama denir; tezin yanlışlığını ortaya koyan Tanıtlama'ya ise çürütme denir. Tanıtlama, doğrudan doğruya olabilir, yani öncülleri kanıtlardan çıkarsanmış kanıt ya da önermeler halinde bir dizi tümdengelimden oluşabilir ya da daha başka savlamaların eklenmesiyle elde edilebilir. Tanıtlamalar, *ignoratio elenchi*'den daha bilinmeyen ya da yanılgılı kanıtların kabulünden, yanlış yöntemlerin kullanılmasından gelen çeşitli yanılgılara açıktır. Yanılgı içeren bir Tanıtlama geçerli değildir. Ancak, tanıtlama'da bir yanıltmacının saptanması, tezin yanlışlığının tanıtını oluşturmaz. Bir tezin doğruluğunu bir kesinlik olarak değil, ama bir olasılık olarak ortaya koyan Tanıtlamalar da olabilir (bak. *Mantık, Olasılık.*).

Tanrı Dünyayı yarattığı ve yönettiği kabul edilen, gücü her şeye yeterli, doğaüstü bir varlıkla ilgili, imgelemsel bir anlayış; *Yahudilik*'te Yehova, *Müslümanlık*'ta Allah, *Hıristiyanlık*'ta Kutsal Üçlü (Tanrı Baba, Oğul Tanrı ve Kutsal Ruh). Tanrı anlayışları, modern din biçimlerinin temelini oluşturur, oysa dinin gelişmesinin ilk evrelerinde bu anlayış yoktur (bak. *Animizm; Fetişizm; Totemcilik*). Kabile tanrıları ve ulus tanrıları anlayışı, ilkel komünal sistemin çöküşü, kabile birliklerinin gelişmesi ve sınıflar ile devletin ortaya çıkışıyla birlikte varolmuştur. Tek, gücü her şeye yeterli, mutlak güçlü Tanrı, yaradan, Gökyüzünün Efendisi anlayışı, «tek bir oryantal despotun sureti» (Engles) halinde kendi biçimini almıştır. *Teoloji,* Tanrı'nın varlığını felsefi olarak tanıtlamak, bu düşünceyi kılıfına uydurmak, Tann'yı mutlak idea, evrensel irade bir tür kişisel olmayan, akılsal bir ilke olarak sunmak için idealizme sığınır. Tanrı ideasının olduğu kadar, Tanrı'yı savunma çabalarının da geçersiz olduğu, Marxçılık tarafından apaçık ortaya konmuş olduğu gibi, doğa ve toplum bilimlerinin bütün gelişmesinden de görülmektedir. «Tanrı», diye yazar Lenin, «(tarihte ve gerçek yaşamda) her şeyden önce, insanın gerek dış doğaca, gerek sınıfsal olarak boyunduruk altına alınmış olmasından doğan düşüncelerin, yani bu boyunduruğu *pekiştiren*, sınıf mücadelesini *uyuşturan* düşüncelerin bir karmaşığıdır» (cilt 35, s. 128).

Tanrı–Arayıcılık Rusya'da toplumsal gelişmenin amacının yeni, doğru düzgün bir Hıristiyanlık anlayışı ideallerini gerçekleştirmek olduğunu tanıtlamaktan yola çıkan dinsel–felsefi bir akım. Tanrı–arayıcılık düşünceleri, özellikle Rusya'da 1905/07 Rus Devrimi'nin yenilgiye uğramasından sonra, burjuva aydınlar arasında yaygınlık kazanmıştır. Tanrı–arayıcılık düşüncelerini savunan kişiler arasında *Berdyayev* ve D. Merezhovski gibi düşünür ve yazarlar da yer alır. Bu kişiler, Hıristayan kurallara «yeni bir yaklaşım»a çağrıda bulunmuşlardır; «dini bir reform»u vaazetmişler; dini, kitleler arasında yeni bir zemin üzerinde yeniden yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Bu kişiler, yaşamın amacının Tanrı'yı aramak olduğunu; tarihin amacının ise, Tanrı'nın insanlık içinde gerçekleşmesi, yani bir tanrı–insanlığın yaratılması, dinsel ilkelere dayalı bir toplumsal örgütlenmenin kurulması olduğunu düşünüyorlardı. Öbür dünya düşünceleriyle gelenksel Hıristiyanlık'a karşıt, Tanrı–arayacılık'ı savunan kişiler, (ebedi yaşam, «kutsal toplum» vb.) dinsel ideallerin yeryüzünde gerçekleşebileceğine inanıyorlardı. Bu kişiler, gizemsel bilginin, vahiyin hakikati ortaya çıkarmanın en güvenli yolu olduğu düşünceleriyle, *akıldışıcılık*'a bağlanmışlardı. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra, bu kişilerin çoğu Rusya'yı

terkederek, Sovyet hükümetine karşı cephe almıştır.

Tanrıcılık bak. Teizm.

Tanrı-Kuruculuk Rusya'da 1905/07 Devrimi yenilgisinden sonra ortaya çıkmış bir dinsel-felsefi akım. Bu akımın liderleri arasında *Lunaçarski*, V. Bazarov ve *Yuşkeviç* de vardı. Maksim Gorki de Tanrı-kurucular'la bir süre yakınlık kurmuş (itiraf, 1907; *Kişiliğin Yıkımı*, 1909), ancak Lenin'in etkisiyle bu akımla bağlarını kesmişti. *Bogdanov*'un «kollektivist felsefesine yakından bağlı olan Tanrı-kuruculuk'un amacı, bir dinsel tanrıtanımazlık, yani yerini insanların ve evrenin alacağı tanrısız bir din kurmaktı. Tanrı-kuruculuk'u savunan kişiler, «sosyalist dini bilincin parlak gelişmesi» üstünde durarak, Marxçılığı insanlara yeni bir yaşam yolu gösteren bir dinsel ve felsefi görüşler sistemi olarak bakıyorlardı. Bu kişiler, Marxçılığın halk kitlelerince dinsel kılık içinde çok daha kolaylıkla benimsenebileceğini, bu yolla halkın çok daha etkili biçimde örgütelenebileceğini düşünüyorlardı. Bu akımın düşünceleri, Bogdanov ile arkadaşlarının 1909'da Capri'de kurdukları okulca savunuluyordu. Tanrı-kurucular, Rus Sosyal Demokrta İşçi Partisine bağlı ve *Tanrı-arayıcılık*'a karşı olmakla birlikte, kuram açısından Marxçılıkla hiçbir ortak çizgi taşımıyorlardı. Lenin ve Plehanov, Tanrı-kuruculuk'u sert bir dille eleştirmişlerdir. «Gerek Avrupa'da, gerek Rusya'da», diye yazıyordu Lenin, «Tanrı düşüncesini en ince, en iyi niyetli biçimde olsa da herhangi yolda savunulması, gericiliğin haklı gösterilmesinden başka bir şey değildir» (cilt 35, s. 128). 1. Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte, Tanrı-kuruculuk da akım olma niteliğini yitirmiştir.

Tanrının Varlığının Tanıtı Dinin baş dogmasını, yani *Tanrı*'nın varlığını tanıtlamak için idealist filozoflarca öne sürülen mantıksal kanıtlar. Bu kanıtların başlıca üç tanesi şunlardır. (*Platon* ile *Aristoteles*'de geçen ve *Leibniz* ile *Wolff*'da sürdürülen) kozmolojik kanıt, Tanrı'nın varlığının bütün şeylerin ve bütün fenomenlerin ilk nedeni olduğunu söyler. Bu kanıt, dünyanın zamanca sonlu olduğunu ve maddi bir ilk nedene bağlı olmadığını söyleyen bilimsel-olmayan bir kanıttır. (*Sokrates* ile *Platon* tarafından öne sürülmüş ve *stoacılar* tarafından geliştirilmiş olan) teleolojik kanıt, dünyada her şeyin bir amaç taşıdığını, bununsa bütün fenomenleri düzene koyan, doğaüstü akılsal bir varlığın varolmasıyla açıklanabileceğini söyler. Bu kanıt, *Darwin*'in amaçlılığın doğasal nedenlerini tanıtlayan *evrim kuramı* tarafından çürütülmüştür. Ontolojik kanıt ise, bütün insanların Tanrı'yı yetkin varlık olarak tasarladıklarını öne süren *Ermiş Augistinus* tarafından geliştirilmiştir. Ermiş Augistinus'a göre, gerçekten yetkin bir varlık olmasaydı böyle bir anlayış da ortaya çıkmazdı. Demek, Tanrı vardı. Ortaçağda, bu kanıt, *Canterburyli Anselmus* tarafından benimsenip savunulmuştur. Burada, düşünülen şeyin gerçek ve nesnel olduğu sanısının yanlışlığı o denli açıktı ki, yalnızca maddeci filozoflar tarafından değil, ama *Aqionolu Thomas* gibi birçok teolog tarafından da eleştiriye uğramıştır. Tanrının varlığıyla ilgili daha başka, epistemolojik, psikolojik ve ahlâki kanıtlar, çeşitli idealist filozoflarca geliştirilmiştir. Tanrının varlığıyla ilgili kanıtlar, Tanrı'nı deneyimüstü (transsandental) bir varlık olduğunu, ancak akıl yoluyla bilinebileceğini, dolayısıyla Tanrının varlığının tanıtlanamayacağını öne süren *Kant* idealizmi çerçevesinde çürütülmüştür. Tanrının varlığıyla ilgili kanıtlar çözümlendiğinde, bunların hepsinin bir mantık hatasını içerdiği (bak. *Kısır Döngü*) ve en sonunda *kör inan*'a dayandığı görülür.

Tanrısal-İnayetçilik İnsan toplumunun bütün gelişmesinin (gerek kendi itici güç-

lerinden, gerek varacağı hedefin) gizemsel tarih-dışı güçlere, Tanrı'nın inayetine bağlı olduğunu söyleyen bir dinsel-felsefi öğreti. Tarihe bu tür bir yaklaşım, kaçınılmaz olarak, *kadercilik*'e yol açar. Tanrısal-inayetçilik'e yalnızca bütün dinlerde değil, ama birçok idealist tarih öğretilerinde de rastlanır. *Hegel* bile, birtakım çekincelerle birlikte, dünyanın gelişmesine tanrının inayetinin yön verdiğini kabul etmiştir. Feodalizmde egemen ideolojik anlayış olan Tanrısal-İnayetçilik düşünceleri, (Ermiş Augustinus, Aquinolu Thomas ve Slavcılar gibi) dini filozoflar ile tarihçiler arasında en açık anlatımına kavuşmuştur. Çağdaş felsefede, bu görüş, *yeni-Thomascılık* ile daha başka dinsel akımlarca dile getirilir. Daha geniş anlamda, Tanrısal-inayetçilik terimi, dünyadaki değişimleri en genişinden «tanrının iradesi»ne bağlı gören anlayışlar için kullanılmaktadır. Tarihsel maddecilik, Tanrısal-inayetçilik'in bilimsel olmayan bir kimlikte olduğunu ve bütününde tarihe idealist bir yaklaşım olduğunu göstermiştir.

Tanrıtanımazlık (Ruhlar, tanrılar, ölümden sonra yaşam vb.) doğaüstüne inanı geri çeviren bir görüşler sistemi; *din*'in tümden olumsuzlanması. Tarihin her evresinde, Tanrıtanımazlık, ulaşılan bilgi düzeyini olduğu kadar, bu bilgiyi ideolojik bir silah olarak kullanan sınıf ve toplumsal grupların çıkarlarını da göstermiştir. Tanrıtanımazlık, maddeci doğa görüşlerine yakından bağlıdır. Tanrıtanımazlık, bir görüşler sistemi olarak, köleci toplumda biçimlenmiştir. *Thales, Anaksimenes, Herakleitos, Demokritos, Epikuros, Ksenophanes* ve *Lucretius*'un çalışmalarında tanrıtanımazcı öğelere oldukça rastlanır. Bu kişiler, bütün fenomenleri doğasal nedenlerle açıklamaya çalışmışlardır; bu Tanrıtanımazlık, naif, kurgusal ve tutarsız olmuştur. Kilise ve dinin egemenlik kurduğu ortaçağda, Tanrıtanımazlık çok az ilerleme göstermiştir. *Spinoza*, Fransız 18. yüzyıl maddecileri, *Feuerbach* ile daha başkalarını temsil ettikleri burjuva Tanrıtanımazlık, dinin egemenliğini kırmada belirleyici olmuştur. Avrupa'da kilisenin gerici kimliğinin burjuva tanrıtanımazlar tarafından açığa serilmesi, feodalizme karşı mücadelede tarihsel bir rol oynamış, feodalizmin kaldırılmasını kolaylaştırmıştır. Ancak, burjuva Tanrıtanımazlık, tutarsız ve sınırlı olmuş, aydınlatıcı olmakla birlikte, bütün halka değil, dar bir çevreye seslenmiştir. Rus devrimci demokratlar, savaşçı tanrıtanımazlardı. Tanrıtanımazlık, en tutarlı biçimine Marxçılık-Leninçilik'te kavuşmuştur. Proleteryanın çıkarları ile toplumdaki rolü ve konumu, toplumsal gelişmenin kendi nesnel eğilimiyle çakıştığından, Marxçı Tanrıtanımazlık, Marxçı-olmayan Tanrıtanımazlık biçimlerinden farklı olarak, sınıfsal sınırlamalardan kurtulmuştur. Marxçı Tanrıtanımazlık'ın felesfi temeli, diyalektik ve tarihsel maddeciliktir. Onun için, tarihte ilk kez bilimsel bir kimlik kazanmıştır. Bilimsel Tanrıtanımazlık'ın anakonusu, dinin varlığının toplumsal ve epistemolojik neden ve kökenlerinin aydınlatılması, dinsel öğretilerin bilimsel dünyagörüşü açısından eleştirisi, dinin toplumdaki toplumsal rolünün çözümlenmesi ve dinsel önyargıları yenme yollarının belirlenmesidir. Toplumsal-ekonomik ve ulusal baskının kaldırılması dinin derin toplumsal köklerini kırar. Ancak dinsel önyargılar çok inatçı olup, nüfusun bir kesimi içinde varolmayı sürdürür. Bunların aşılabilmesi için, toplumsal-ekonomik reformlar gerektiği kadar etkin, esnek ve amaçlı bir eğitim de gerekmektedir. Komünist kurulma sırasında, geçmişin dinsel ve daha başkaca kalıntılarından kurtulmuş, bilimsel, tanrıtanımaz bir dünyagörüşü olan, yeni bir insanın yoğrulması sözkonusudur.

Tanrı Yazgısı Kuramı İnsan yaşamı ve davranışını da içinde, dünyada her şeyin Tanrı'nın iradesince önceden belirlendiği-

ni öne süren öğreti (bak. *Tanrısal-inayetçilik, Kadercilik*). Tanrı Yazgısı Kuramı'nın *Ermiş Augistinus, Luther, Calvin* gibi savunucular, topluma egemen sınıfca yerleştirimiş ahlak ilkelerini haklı göstermek için insanın «kurtuluşu» ya da «mahkum edilişi» gibi kavramları kullanmışlardır. Toplumsal gelişmenin diyalektik doğası ile *özgürlük ve zorunluluk*'un bağıntısı, Tanrı Yazgısı Kuramı'nın geçersizliğini açığa koyar.

Tan Su-Tung (1865–1898) Çinli filozof, 19. yüzyılın sonlarına doğru burjuva reform hareketinin ideologu. Tan Su-tung, Çin'de burjuva devrimci hareketin gelişmesinde büyük bir rol oynayan felsefi görüşlerini *Jen-hsüeh* (İyilik İncelemesi) adlı kitabında ortaya koymuştur. Tan Su-tung, reform hareketinin istemlerini kuramsal yoldan haklı göstermeye çalışmıştır. Tan Su-tung'un öğretisi, Çin geleneksel felsefesinin düşünceleri ile Batı Avrupa doğabilimi anlayışlarının bir bileşimi olmuştur. Kendi öğretsinin ana kavramı olan *Jen*, hem etik standart, hem de metafizik ilke anlamına gelir. *Jen*, «esir»deki bütün fenomenler ile şeylerin etkileşimindeki birleştirici etkendir. Tan Su-tung, etiğin ve ahlakın toplum kurallarıyla bağımlı olduğunu savunmuştur. Felsefi yönden, tutarlı olmamış; görüşlerinde bilimsel anlayışlar dinle, maddecilik idealizmle, diyalektik de metafizikle içiçe geçmiştir.

Tantrizm Eski Hindistan'da, dişi tanrılara tapınma ve toprağın bereketiyle ilgili büyü törenlerine bağlı olarak ortaya çıkmış bir dinsel-felsefi öğreti. Tarihte, Tantrizm, daha sonra gelişme gösteren (Buddhacı, Şivaist, Şaktist, Vişnuist) dinlerin etkisi altında, değişimlere uğramıştır. Ortaçağda, Tantrizm, dünyanın gerçekliğini ve tinsel ilk maddeden türediğini kabul ediyordu. Tantristler, mikrokosmosun ve makrokosmosun yapısının özdeş olduğunu düşünüyorlar, insan bilgisi içinde doğa bilgisine yer açmaya çalışıyorlardı. Tantristlerin insan bedeni üstüne öğretileri, ilk ve ortaçağlarda, Hindistan'da kimya ve tıbbın gelişmesi üstüne yargı vermemizi sağlayacak bilgileri içerir. Tantrizm'in önemli bir özelliği de kast, cinsiyet ve yaşa bakmaksızın bütün Hintlilere seslenmesidir. Böyle bir şey, Tantrizm'in ilkel komünal ideolojinin birtakım asli özelliklerini taşımasından gelir. Tantrizm, Hint felsefesini, özellikle de erken *Sankhya* düşüncelerini geniş biçimde etkilemiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda Tantrizm'in etkisi altında kalanlar arasında *Ramakrişna, Vivekananda, Ghose* ve R. Tagore da vardır.

Tao Klasik Çin felsefesinin ana kategorilerinden biri. İlk başlarda, «tarz, usul» anlamına gelen Tao, daha sonraları doğanın «gidiş»i, doğayı yöneten yasalar anlamında kullanılmıştır. Tao, yaşamın amacını ve etik standartları *(tao te)* göstermek için de kullanılıyordu. Tao, ayrıca, mantık, akıl ve kanıt anlamlarına da geliyordu. Bu kavram, Çin felsefesindeki gelişmelerle birlikte değişime uğramıştır. *Lao Tzu, Hsün Tzu Vang Çung* gibi maddeci filozoflar, Tao'yu şeylerin doğal gidişi, şeyleri yöneten yasalar olarak yorumlamışlardır. İdealist filozoflar ise (örneğin, Vang Pi), Tao'yu «ideal ilke» olarak, «gerçek varlık–olmayan» olarak, «kutsal yol» olarak örneğin, (Tung Çung-şu) yorumlamışlardır.

Taoculuk Z. Ö. 6.–5. yüzyıllarda Çin'de ortaya çıkan *tao* ya da (şeylerin) «usul»ü öğretisi. Bu öğretinin kurucusu sayılan *Lao Tzu*, insanların doğal bir yaşama dönmelerini istiyordu. (Z. Ö. 7.–9. yüzyıllarda) Tan döneminde, Lao Tzu yasaklanmıştı. Temel düşüncelerini *Tao Te Çing* (Akıl ve Erdem Kuralları) adlı kitabında ortaya koyan Lao Tzu'nun düşüncesine göre, bütün şeyler kendi «usul»lerine ya da *tao*'ya göre ortaya çıkıp değişime uğrarlar. Değişime uğrama

sürecinde, bütün şeyler değişimden geçerek, kendi karşıtlarına dönüşürler. İnsan, felsefe yapmadan, şeylerin doğasına uymalıdır. Taoculuk, baskıya ve ezmeye karşı çıkmış, eski ilkel topluluğa dönmeyi istemiştir. Yang Çu, Yin Ven ve Çuang Tzu, Z. Ö. 4. ve 3. yüzyıllarda Taoculuk'un önde gelen temsilcileriydiler. Yang Çu'ya göre, yaşamın doğal yasalarını *(tao)* gözlemleyerek, insan, «kendi doğasını bozulmadan koruyabilir»di; Yin Ven ise, *tao*'ya uymakla insanın bilgeliğe ve hakikatin bilgisine ulaşabileceğine inanıyordu. Yin Ven'e göre, insan ruhu, insanın «düşünce organı»nın *(hsin)* «arılığı»na ya da «kirliliği»ne göre farklılık gösteren incecik maddi parçacıklardan oluşuyordu. Çuang Tuzu'ya göre de, bilmenin nesnesi, tekil ile çoğulun, mutlak ile görecenin, kalıcı olan ile değişenin diyalektiğinde yatıyordu. Ancak, Çuang Tzu, çoğulda tekili, harekette dinginliği mutlaklaştırarak, *tao*'yu şeylerden ayırma yoluna gitmişti. Böyle bir şey, daha sonra Taoculuk dininin temeltaşlarından biri haline gelecek olan «hareketsizlik» kuramının ideolojik temeli olarak hizmet etmiştir. (Bir felsefe olarak Taoculuk, bir din olarak Taoculuk'tan ayrılır.)

Tarih Felsefesi Tarihin anlamını, yasalarını, insanın başlıca gelişme eğilimlerini inceleyen bir bilgi alanı. Tarihsel olarak, tarih felsefesi, ilkçağa uzanır. 17.–18. yüzyıllarda, Tarih felsefesi, *Vico* ve Aydınlanma filozofları *(Voltaisre, Herder, Condorcet, Montesquieu)* tarafından ele alınmıştır. *Ermiş Augustinus*'a kadar uzanan teolojinin tarih üstündeki etkisini kırmak için, Aydınlanmacılar, Tarih Felsefesi'ne nedensellik düşüncesini getirmişler, ilerleme kuramını ele almışlar, tarihsel sürecin birliği düşüncesini dile getirmişler, coğrafi ve toplumsal çevrenin insan üstündeki etkisi düşüncesini tanıtlamışlardır. *Hegel*'in Tarihsel felsefesi, burjuva Tarih Felsefesi'nin gelişmesinin doruğu olmuştur. Hegel, tarihe tinin, ideanın kendinden gelişmesinin yasalara bağlı, karmaşık zorunlu tek bir süreci olarak bakıyordu. Marxçılığın kurucuları, Tarih Felsefesi'nin sınırlılığını, kurgusal a priori, idealist doğasını göstermişlerdir. Marxçılığın kurucularınca bulgulanmış olan *tarihsel maddecilik*, tarihin gerçek bilimsel bir felsefi genelleştirmesinin yapılmasının ve ana gelişme yasalarının saptanmasının temelini atmıştır. Modern burjuva Tarih Felsefesi'nde *Toynbee* ve *Spengler*'in Batı uygarlığının kaçınılmaz çöküşünü öngören anlayışlarının geniş bir etkisi olmuştur. Son zamanlarda., W. Rostow, Tarih Felsfesi'nin iyimser bir biçimini ortaya koymayı denemiştir (bak. Ekonomik Gelişme Evreleri Kuramı). Yine de, çoğu burjuva soyolog ve tarih yazıcılar, tarihin felsefi olarak genelleştirilmesine karşı çıkmakta, tarihe olayların karmakarışık art arda gelişi gözüyle bakarak, nedenselilk, kurallılık ve ilerleme gibi kavramları yadsımaktadırlar.

Tarihselcilik (ya da Tarihsellik) Şeyleri ve fenomenleri oluş ve gelişme süreçleri içinde, kendilerini belirleyen koşullarla bağıntıları içinde bilme ilkesi. Tarihselcilik, fenomenlerin nasıl ortaya çıkıp geliştiklerini, gelecekte nasıl bir biçim alacaklarını gözönüne alan bir yaklaşımı içerir. Kesin bir kuramsal araştırma yöntemi olarak Tarihselcilik, herhangi ya da bütün (hatta nitel) değişimlerin değil, ama şeylerin özünü ve özgül özelliklerini belirleyen bağıntı ve özelliklerinin oluşmasını saptar. Tarihselcilik, şeylerde yer alan değişimlerin, geriçevirilemez biçimde, art arda birbirini izleyişini kabule dayanır. Tarihselcilik, bilimin doğanın nesnel bir tablosunu çizmesine ve doğanın gelişmesini yöneten yasaların bulgulanmasına olanak veren, ana bir ilkesi haline gelmiştir (örneğin, *Darwin'in evrim kuramı*). Diyalektik yöntemin bütünsel bir parçasını oluşturan Tarihselcilik dolayısıyla, Marxçılık, devlet, sınıflar vb. karmaşık

toplumsal fenomenlerin özünü açıklayabilmiş, kapitalizmin tarihte geçici olduğunu ve yerini sosyalizmin alacağını görebilmiştir. Tarihselcilik ilkesinin yadsınması, bu ilkeyle mücadele ederek onu maddeci ve diyalektik içeriğinden soyma çabaları, çağdaş burjuva felsefe, sosyoloji ve mantığının başlıca özelliklerindendir.

Tarihsel Döngü Kuramı *Vico* tarafından işlenen ve toplumun sonsuzca aynı evrelerden geçtiğini öne süren idealist bir kuram. 19. ve 20. yüzyıllarda, burjuva filozof ve sosyologlar, Vico'nun kuramındaki pozitif öğeleri, yani tarihsel ilerleme ve yasalara bağlı toplumsal gelişme düşüncesini reddederek, insanlığın çıktığı noktaya hep yeniden geri dönmesi gibi gerici bir düşünceyi işlemişlerder (bak. *Nietzsche; Spengler*). Son zamanlarda, bu kuramın başlıca sözcüleri arasında P. Sorokin ile *Toynbee* de yer alırlar (bak. *İlerleme ve Gerileme*). Tarihsel döngü kuramı, tarihsel ilerleme (yenilenme, süreklilik) düşüncesini mutlaklaştırarak çarpıtır.

Tarihsel–Karşılaştırmalı Yöntem Biçimce benzerlik kurarak, oluşsal yönden yakınlık, ortak bir köken bulmaya çalışan bir araştırma ve açıklama yöntemi. Kültüre uygulandığında, Tarihsel–Karşılaştırmalı Yöntem, maddi kültürün ve bilginin çeşitli alanları için ortak en eski öğeleri yeniden ortaya koyarak karşılaştırır. W. Humboldt, özellikle de *Comte*, Tarihsel Karşılaştırmalı Yöntem'in bu alanda gelişmesinin başlıca sorumlu kişileridir. Tarihsel–Karşılaştırmalı Yöntem, 19. yüzyılda karşılaştırmalı dilbilimin başlıca sözcüleri tarafından ileriye götürülmüştür (Almanya'da J. Grimm, A. Pott, A. Schleicher; İsviçre'de F. de Saussure; Rusya'da J. A. Baudouin de Courteney, A. N. Veselovski, A. Kh. Vostokov, F. F. Fortunatov). Tarihsel–Karşılaştırmalı Yöntem, linguistiği ve etnografiyi güçlü bir biçimde etkilemiş, mithosların ve halk inançlarının derinden incelenmesini hızlandırmıştır. Ancak, Tarihsel–Karşılaştırmalı Yöntem, kültür ve ideoloji biçimlerinin dıştan benzerliği üstünde yoğunlaşmış, bunların gerisinde yatan maddi ve toplumsal ilişkileri gözardı etmiştir. Sınırlılıklarından biri de budur. Modern araştırmalarda, Tarihsel–Karşılaştırmalı Yöntem, öbür yöntemlerle (örneğin, deneyimle) birlikte uygulanmaktadır.

Tarihsel–Olan ve Mantıksal–Olan Gelişme sürecini gösterdiği kadar, düşüncenin mantıksal gelişmesi ile bir nesnenin gerçek tarihi arasındaki ilişkiyi de gösteren felsefi kategoriler. Tarihsel–olan, bir nesnenin oluşmasıyla ilgili yapısal ve işlevsel süreçleri dile getirir; Mantıksal–olan ise, nesnenin kendi gelişmiş halinin yanları arasındaki ilişki, yasa, bağıntı ve etkileşimleri dile getirir. Tarihsel–olan ile Mantıksal–olan arasındaki ilişki, gelişme süreci ile bu sürecin sonucu arasındaki ilişki gibidir; burada, tarihin akışı içinde art arda biçimlenen bağıntılar tam olarak olgunlaşır. Tarihsel–olan ile Mantıksal–olan, çelişki öğesini de kapsayan, diyalektik bir birlik içindedir. Bu birlik, her gelişme sürecinin belli bir sonuca ulaşacak kendi nesnel yönlendirimi, kendi zorunluluğunu kendinde taşıması ölçüsünde Tarihsel–olan'ın Mantıksal–olan'ı kendi içinde taşımasında dile gelir. Mantıksal–olan, nesnenin gelişmiş yapısını bir anlatımı olarak, sürecin başlangıcında daha yer almamakla birlikte, sürecin akışı içinde evrelerin art arda sıralanışı ile gelişmiş sistemin bileşkenleri arasında kurulan ilişki (mantık bağıntısı) düşümdeştir; daha önce de olduğu gibi, süreç kendi sonuçlarını getirir. İkinci olarak, Tarihsel–olan ile mantıksal–olan'ın birliği, gelişmiş bütünün, bu bütünün kendi tarihinin, ortaya çıkışının ve kendi özgül yapısının oluşumunun yanları arasındaki ilinti ve karşılıklı bağımlılıkta, onu kendine özgü yansımasında anlatımını bulur. Sonuç, kendi or-

taya çıkış sürecini de kendinde taşır: Mantıksal–olan, Tarihsel–olan'ı da kendinde barındırır. Nesnenin tarihi ile gelişmiş biçimi arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından Tarihsel–olan ile Mantıksal–olan'ın birliği büyük önem taşımakla birlikte, bu ikisi, ancak sonuçta düşümdeştir. Çünkü gerçek süreçte kaçınılmaz olan bütün arızi ve gelip geçici şeyler, gelişmede görülen bütün zikzaklar, tam olgunluğa erişmiş nesnede eriyip gider. Mantıksal–olan, Tarihsel–olan'ın «düzeltilmiş»idir; ancak bu «düzeltme» somut tarihsel sürecin getirdiği yasalar uyarınca olur. Gerçekliğin düşüncede mantıksal olarak yansıması ile tarihsel olarak yansıması arasındaki ayrım da buradan ileri gelir. Çünkü gerçekliğin gelişme süreci ile gelişme sürecinin sonuçları birlik içinde olmakla birlikte, düşümdeş değildir; tarihsel inceleme yöntemi ile mantıksal inceleme yöntemi arasında içerikçe ayrım vardır. Tarihsel incelemenin amacı, fenomenlerin somut gelişme koşullarını ve biçimlerini olduğu kadar, bunların tarihsel olarak art ardalığını, tarihsel olarak zorunlu bir evreden bir başka evreye geçişlerini açığa çıkarmaktadır. Mantıksal incelemenin amacı ise, sistemdeki tek tek öğelerin gelişmiş bütündeki rolünü açığa koymaktır. Ama, gelişmiş bütün, kendi gelişme koşullarını ve özelliklerini kendinde barındırdığından, bu gelişmiş bütünün mantıksal olarak yeniden üretimi, onun kendi tarihini açığa koymada da anahtar rolü oynar. Öte yandan, bu iki inceleme yöntemini birbirinden ayıran yanlar koşula bağlı ve devingendir. Çünkü önünde sonunda, Mantıksal–olan, kendi somut biçiminden soyulup genelleştirmiş, kuramsal biçimde ortaya konmuş Tarihsel–olan'dan başka bir şey olmadığı gibi, bunun tam tersine, Tarihsel–olan da, somut tarihsel gelişmenin ete kemiğe bürünmüş Mantıksal–olan'ından başka bir şey değildir. Tarihsel–olan ile Mantıksal–olan'ın diyalektiği, nesnel gelişme sürecini bilmenin genel yasalarını açığa koyan *diyalektik mantık*'ın asli yanlarını dile getirir.

Tarihte Nesnel ve Öznel Etkenler Toplumsal gelişmenin iki koşulu. Nesnel Etkenler, insanlardan bağımsız olan ve insanların etkinliklerinin yönünü, sınırlarını belirleyen koşullardır. Örneğin, doğasal koşullar, belli bir üretim düzeyi; maddi, siyasal ve manevi gelişmenin ivedi gerekleri bu gibi etkenlerdendir. Öznel Etkenler, kitlelerin, sınıfların, partilerin, devletlerin ve bireylerin amaçlı etkinlikleridir, onların edimde bulunma bilinç, irade ve yeteneklerideir. Nesnel Etkenler, her zaman için, belirleyici bir rol oynamakla birlikte, ancak Öznel Etkenler'in harekete geçmesiyle etkinlik kazanırlar. Öznel Etkenler de ancak kendi nesnel koşulları hazır olduğunda belirleyici bir rol oynayabilirler. Öznel Etkenler'in toplumsal gelişme üstündeki etkisi, bir *toplumsal–ekonomik oluşum*'dan öbürüne, daha ileri bir oluşuma geçişte artar. Öznel Etkenler'in önemi, toplumsal yaşamın bütün alanlarında planlı gelişmenin öngörüldüğü ve insanların sosyalizmin kurulması için topluca çalıştığı sosyalist toplumda daha da artar.

Tarski, Alfred (d. 1902) Polonyalı mantıkçı ve matematikçi, *Lvov–Varşova Okulu*'nun parlak bir temsilcisi. 1939'dan bu yana Berkeley'de (ABD) yaşamakta olan Tarski, mantıkta kavramların ve yargıların anlamlarıyla uğraşan biçimsel semantiğin kurucusudur. Tarski, tümdengelimsel kuramların *mantık–ötesi*'nin ve *semiotik*'in kurulması sorunları üstünde de çalışmalar yapmıştır. Başlıca Yaptıları: *Logic, Semantics, Metamathematics* (Mantık, Semantik, Matematikötesi), 1956; *Methodology, and Philosophy of Science* (Metodoloji ve Bilim Felsefesi), 1962.

Tasavvuf İslamlıkta, 8. ve 9. yüzyıllarda ortaya çıkmış ve Arap Halifeliği ülkelerinde

yaygınlık kazanmış, gizemsel, dinsel bir öğreti. Erken Tasavvuf birtakım maddeci öğeler taşıyan bir *tümtanrıcılık* özelliği gösterir. Daha sonraları, *yeni-Platonculuk*'un, Hint felsefesinin ve Hıristiyan düşüncelerin etkisi altında, Tasavvuf'a *çilecilik* ve aşırı *gizemcilik* egemen olmuştur. Tasavvuf'u izleyenler, tek gerçeklik olarak Tanrı'nın varlığını, bütün şeylerin ve fenomenlerin Tanrı'nın belirimi olarak kabul ederler. Bu kişiler, yaşamın en yüce amacının ruhun dünyevi yaşamdan uzaklaşarak vecd yoluyla yaradana ulaşması olduğunu söylerler. Tasavvuf'un en önde gelen temsilcileri arasında el-Gazali (1059–1111) ile Ortaasyalı filozof Sofu Alayar (d. 1720) da yer alır.

Tay Çen (1723–1777) Çinli maddeci filozof. Yeni-Konfüçyüscü doğa felsefesinin iki temel kavramı olan ideal *li* ile maddi *çi* kavramı arasındaki karşılıklı bağıntı konusunda, Tai Çen, *çi*'nin birincil, *li*'ninse ikincil olduğunu söylemiştir. Dünya, der Tay Çen, dünyanın sürekli oluş ve gelişim içinde olduğunu söyler. Tay Çen, hareketi karşıt güçlerin, pozitif *yang* ile negatif *yin*'in (bak. *Yin* ve *Yang*) etkileşimi olarak betimlemiştir. Bu güçlerin etkisi, önsüz sonsuzdur, yokedilemez, doğadan ayrılamaz. Bütün fenomenler ve şeyler doğal zorunluluğa bağlıdır. Tay Çen, bilmenin temelinin duyumlar olduğuna inanmış, «doğuştan bilgi»yi yadsıyarak, genel sonuçların deneysel olarak doğrulanması gerektiğini savunmuştur. Toplumsal ve siyasal görüşleri açısından, Tay Çen, insanların kurtuluşunun eğitimin gelişmesine ve bireyin ahlakça kendini ilerletmesine bağlı olduğu görüşünü sürdürmüştür.

Tay Şih, ya da «Büyük Kaynak» Çin felsefesi tarihinde ontoloji ve doğa felsefesi sistemlerinde temel kavramlardan biri. Bu kavramdan ilk kez, Değişimler Kitabı'nda söz edilmiştir. Burada, bu kavram, bütün fenomenlerin ve şeylerin kökeni ve gelişmesinin nedenini, ilk çıkış evresini gösterir. Tay Şih terimi, yeni-Konfüçyüscü felsefede büyük önem taşır. Örneğin, Çu Tun-i (1017–1073), *Büyük Kaynak Çizelgesinin Açıklanışı* adlı çalışmasında, dünyanın gelişme süreci ortaya konur. Buna göre, başlangıçta, doğa kaos, ya da «sınırsız Büyük Kaynak» halinde bulunuyordu. Bütün çok-çeşitliliği içinde gerçekliği ortaya çıkarıp gelişmesine neden olan şey, Büyük Kaynak'ın/ *yang* ve *yin* bağıntısı yoluyla hareket etmesi ve beş temel öğenin varlığıydı. Çu Hsi, Tay Şih'i idealist bir bakışaçısından yorumlayarak, onu *li*'yle, mutlak yasa'yla özdeşleştirmiştir.

Teizm Akıl ve iradeyle donanmış ve bütün maddi ve manevi süreçleri gizemsel olarak etkileyen doğaüstü varlık olarak kişisel bir Tanrının varlığını öne süren bir dinsel felsefe. Teizm'e göre, dünyada olup biten her şey, doğa yasalarının bağlı bulundukları tanrısal iradenin sonucudur. *Teizm, deizm*'den farklı olarak, Tanrı'nın bütün dünya işlerine doğrudan karıştığını söylerken, *tümtanrıcılık*'tan da farklı olarak, Tanrı'nın dünyanın dışında, dünyanın üstünde varolduğunu söyler. Teizm, klerikalizmin, *teoloji* ve *fideizm*'in de temelidir. Teizm, bilime ve bilimsel dünyagörüşüne düşmancadır.

Tekelci Devlet Kapitalizmi *Devlet*'in ülkenin ekonomik yaşamına büyük ölçüde karıştığı bir kapitalist ekonomi biçimi. *Emperyalizm* çağında, devletin ekonomiye ve toplumsal yaşama karışması olanakları gittikçe artar. Üretimin gitgide daha çok yoğalması ve toplumsallaşması, sermayenin merkezileşmesi, tekellerin ülke ekonomisini devlet aracılığıyla denetim altına almasına yol açar. Tekelci Devlet kapitalizmi, yüksek kâr sağlanması ve bunalım belirtileriyle mücadele edilmesi yolunda, başlıca tekellerle, mali sermayeyle ve burjuva dev-

let mekanizmasıyla içiçe kaynaşarak kendi biçimini alır. Tekelci Devlet Kapitalizmi'nde, devlet, kapitalist ekonomiyi çeşitli biçimlerde, devlet mülkiyeti yoluyla, devlet girişimleri ve karma girişimler yoluyla, planlama yöntemleriyle, düzenli sermaye yatırımlarıyla, tüketici istemlerinin hareketе geçirimesiyle, araştırmaların desteklenmesiyle, doğa koruma önlemlerine mali destek sağlanmasıyla düzene koymaya çalışır. Ekonomide kamu sektörü, başka şeyler yanı sıra, ya kâr getirmez duruma düşmeleri dolayısıyla ya da sınıf mücadelesinin baskısıyla, ekonomide bazı alanları ulusallaştırma yoluyla genişleme gösterir. Dünya kapitalist sisteminde üretimin gittikçe toplumsallaştırılması, EEC, Euratom, TNC vb. uluslararası ekonomik örgütlenmelerin oluşmasına yol açmış bulunmaktadır. Tekelci Devlet Kapitalizmi'nde, yeni sömürü biçimi dolayısıyla, işçi sınıfı, bütün kapitalist sınıfı olduğu kadar, devleti de karşısında bulur. Emekçi halkın kendi hakları ve çıkarları için yaptığı mücadele gittikçe daha çok siyasal bir nitelik kazanır. Buna karşılık, Tekelci Devlet Kapitalizmi, emekçi halkın mücadelesini bastırmak ve bölmek için her türlü silaha başvurur. Devletin sınıflarüstü bir rol oynadığı aldatmacısına destek olacak geniş bir ideolojik propaganda sistemi yürürlüğe sokulur. Başlıca devletlerin siyasal bütünlemeye gitmeleri de (örneğin, Avrupa Parlamentosu) aynı amacı taşır. Devlet, devlet ile özel tekeller arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmamakla birlikte, mali sermayenin çıkarları için ekonomik ve toplumsal yaşama karışır. *Kapitalizm*'in genel bunalımı derinleşir. Tekelci Devlet Kapitalizmi kendine özgü şu çizgileri taşır: Süreğen enflasyon, işsizlik; ekonomiyi, enerjiyi, toplumsal yaşamın çeşitli yanlarını etkileyen bunalımlar. Tekelci Devlet Kapitalizmi, üretimin daha da yoğalmasına yol açarak, kapitalizmin ana çelişkisini, yani üretici güçler ile üretim ilişkileri, emek ile sermaye arasındaki çelişkiyi, kapitalist sistemin sonu olacak ölçüde derinleştirir. «... Tekelci devlet kapitalizmi, sosyalizm için tam bir *maddi hazırlıktır*, sosyalizmin *eşiği*'dir, tarihin bir basamağı olup, sosyalizm basamağı ile arasında *hiçbir ara basamak yoktur.*» (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar*, cilt 25, s. 363).

Teknokrasi Kuramları ABD'de, burjuva iktisatçı T. Veblen'in düşünceleri sonucu ortaya çıkmış bir sosyoloji eğilimi. Bu eğilim, 1930'larda yaygınlık kazanmıştır (H. Scoot ve daha başkaları). Teknokrat toplumlara birtakım kapitalist ülkelerde rastlanabilmektedir. Teknokrasi Kuramları'na bağlı kişiler, çağdaş kapitalizmde anarşi ve istikrarsızlığın siyasetçilerin devlet işlerini yürütememesinden kaynaklandığını öne sürerler. Bu kişilerin düşüncesine göre, kapitalizm, ancak ekonomik yaşama ve devlet yöntemine teknik uzmanlar ile işadamlarının el koyması sonunda iyileşmeye doğru gidilir. Bu kişilerin kapitalist ekonomiyi ve siyaseti eleştiren sözlerinin altında, aslında, devlet mekanizmasının sanayi tekellerine doğrudan bağımlı kılınması çabası yatmaktadır. Çağdaş *bilimsel ve teknik devrim*, teknokrasi Kuramları düşüncelerinin yeniden canlanmasına yol açmıştır. «Sanayi toplumu» (R. Aron, W. Rostow), «sanayi–ötesi» toplum (Bell), «teknokrat» toplum (Z. Brzezinski), *yakınlaşma kuramı* (J. Galbraith) gibi, birtakım kuramlar ortaya çıkmıştır. Teknokrasi Kuramları'na yakından bağlı, ama daha gerici bir kuram da, işyöneticilerinin önder bir rol oynadığı öğretisini getiren işyöneticiliği kuramıdır. Bu kuram, ABD tekellerinin açık diktası çin bir savunu niteliğindeki «işyönetiminde devrim» görüşünü getirmiş olan J. Burnham'ın çalışmalarıyla anti–komünist bir özellik kazanmıştır. 1970'lerde, Bell, bürokrasi ve teknokrasiyi «bilgi toplumu» olarak gören *meritokrasi* kavramını getirmiştir.

Teilhard de Chardin, Pierre (1881–1955) Fransız paleontolog, filozof ve teolog, Pe-

kin insanı'nı bulanlardan. Teilhard'ın felsefi anlayışı, bir çeşit idealist *tümtanrıcılık* olan Hıristiyan evrimcilik anlayışıdır. Teilhard'a göre, Tanrı evrimin itici ve yönlendirici gücü olan bir çeşit manevi enerji olarak her parçacıkta yer alır. Teilhard, Evren'in gelişmesini («komogenesis»– «Hiristo–genesis»), maddenin gitgide karmaşıklaşması doğrultusunda, manevi evrim içinde yer alan evrelerin birbirini art arda izlemesi olarak ortaya koymuştur. Teilhard'ın gelişme anlayışı, (yukarı–aşağı hareket, çelişkiler vb.) önemli diyalektik öğeleri içerir. Teilhard'a göre, bilim, dünyayı yetkinleştirme sürecinde önemli bir rol oynar, insanın ortaya çıkışı insanların kendi bilinç ve etkinlikleriyle evrimini sürdürür. Teilhard, bilimin gerçekliğe dinsel bir yaklaşım çeşidi olduğunu sanmış, inanç ile bilgi arasındaki karşıtlığını bu yanlış sanıya dayanarak kaldırmaya çalışmıştır. *Hıristiyanlık*'ın modernleştirilmesi sorunları, Teilhard'ın çalışmalarında geniş yer tutar. Teilhard'ın (Teilhardcılık diye bilinen) düşünceleri, Batı'da yaygınlık kazanmıştır. Teilhard'ın anlayışının çelişkili oluşu, bazen karşıt siyasal konumdan farklı toplumsal gruplardan kişilerce benimsenmesine yol açmıştır. Burada dinsel ve idealist öncüler, Teilhard'ın anlayışında yer alan gerçekliğin gelişmesiyle ilgili somut tabloyu çarpıtmakla birlikte, yine de iyimserlik ve insancıllık öğeleri taşımaktadır. Teilhardcılığı modern burjuva felsefesinin öbür akımlarından ayıran şey de budur. Başlıca yapıtı: *Le phénomène humain* (İnsan Fenomeni), 1955 (ölümünden sonra).

Tekçilik bak. Monizm.

Teleoloji Nesnel, insanın dışında amaç ve erekliliğin varolduğunu öne süren dinsel–felsefi bir öğreti. Teleoloji, doğadaki nesne ve fenomenlerin idealist bir biçimde antromorfiaştırılmasında anlatımını bulur. Doğadaki nesne ve fenomenleri önceden belirlenmiş amaçları yürürlüğü koymak için, yönlendirici ilkelerin harekete geçirilmesine bağlar. Bu tez, üstün–zekada bir yaratıcının varlığını görerek Tanrı'nın varlığının teolojik tanıtının altını çizer. Trassendental–antroposantik Teleoloji'ye göre, yönlendirici ilke ya da Tanrı, dünyanın dışında olup, insan için yaratılmış olan doğaya amaçlar koyar *(Wolff)*; içkin Teleoloji'ye göre de, doğadaki her nesne, kendi içinde yaşamsal bir amaç, daha alt biçimlerden daha üst biçimlere doğru hareketin kaynağı olan, amaçlı bir neden taşır *(Aristoteles)*. Teleoloji'ye, çeşitli biçimler içinde, stoacılıkta, (bak. Stoacılar), *yeni–Platonculuk*'ta, *Leibniz*'in önuyum anlayışında, *Schelling*'in «dünya ruhu» kuramında, *Hegel*'in nesnel idealizminde, *yeni–Kantçılık*'ta, *yeni–Thomascılık*'ta, *kişiselcilik*'te vb.de rastlanır. Çağdaş *fideizm, holizm* ve bunların benzerleri, Teleoloji'yi modernleştirme amacıyla, *genetik, sibernetik* ve *psikoloji* verilerinin idealist bir biçimde yorumlanışından yararlanırlar. Modern tarih döneminde, doğabilimler (fizik, mekanik, astronomi), yermerkezci ve insanmerkezci dinsel dünya tablosunu yıkarak, Evren'de hareket süreçlerini doğasal nedenlerle açıklamıştır. Darwincilik, insanın doğa dünyasında erekliliğin doğasal özelliğini anlamasına olanak vermiştir. Böyle bir şey, daha sonra, genetik, molekül biyolojisi ve sibernetik tarafından daha da derinleştirilmiştir. Marxçı felsefe, insanların toplumsal etkinliklerindeki erekliliğin çeşitli biçimlerini insanların eylemlerini nesnel yasalara uygunluğuyla, bilimsel olarak açıklayışıyla toplumsal yaşamda Teleoloji'nin üstesinden gelmiştir

Telesio, Bernardino (1509–1588) İtalyan Rönasans maddeci doğa filozofu. Telesio, filozofların doğayı deney yoluyla incelemelerini istemiş, insan bilgisinin anakaynağı olarak gördüğü duyu organlarının önemini vurgulamıştır. *İskolastik*'e özgü

kurgulama yöntemine karşı çıkmış olan Telesio'nun *Bruno* ile *Campanella* üstünde büyük bir etkisi olmuştur. Doğayı yorumlayışında, Telesio, bütün dünyayı dolduran maddenin Tanrı gibi önsüz sonsuz olduğu düşüncesinden yola çıkmıştır. Kendi döneminin bütün öbür doğa filozofları gibi, Telesio da, hilozoist (bak. *Hilozoizm*) düşüncelere bağlı kalmıştır. Telesio'nun kozmolojik görüşler sistemi, varlıklarını korumaya çalışan antitetik ve canlı öğeler olarak, Güneş'te yoğunlaşmış bulunan sıcak ile Dünya'da yoğunlaşmış bulunan soğuğun madde içinde mücadelesi düşüncesini içerir. Başlıca yapıtı: *De Rerum Natura juxta Propria Principia* (1565).

Temaşa bak. Gözleyicilik.

Temel Özellik Bir nesnenin başka nesnelerden ayrımını ya da başka nesnelerle benzerliğini belirleyen ve onlar arasındaki etkileşimde kendini gösteren bir yanı (örneğin, uzam, esneklik, renk, elektrik geçirgenlik vb.). Her Temel Özellik görecedir. Tahtaya oranla demir serttir, ama elmasa oranla yumuşaktır. Tek tek her şeyin sayısız Temel Özelilkler'i olup, bunların birliği o şeyin niteliğini oluşturur (bak. *Nitelik ve Nicelik*). Bütün nesnelerde yer alan ve maddenin doğasıyla bağıntılı Temel Özellikler'e evrensel Temel Özellikler denir (bak. *Öznitelik*). Özgül ve genel, temel ve temel-olmayan, zorunlu ve arızi, asli ve asli-olmayan, bağdaşan ve bağdaşmayan, ayrılabilen ve ayrılmaz, doğal ve yapay Temel Özellikler vardır. Diyalektik maddecilik, şeylerin bütün Temel Özellikleri'nin şeylerin kendilerinde bulunduğunu, yani nesnel olduklarını söyler. Nesnelerin tek tek Temel Özellikler'inin incelenmesi, bu nesnelerin niteliklerinin bilinmesindeki bir basamağı oluşturur.

Temel Parçacıklar Bilinen bütün süreçlerde karşılıklı etkileşim içinde olan, bugün için bilinen en yalın mikro-nesneler. Bütün öbür madde tipleri (atomlar, moleküller, makroskopik cisimler ve kozmik sistemler), Temel Parçacıklar'dan oluşur. Bugün için 200'den çok Temel Parçacık çeşidi bilinmektedir. Ancak bunların çoğu, kalıcı olmayıp, büyük enerji etkileşimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkıp sonra kaybolmaktadır. Bütün parçacıkların, kendilerine karşılık veren ve elektrik yükü ile daha başka kuantumsal nitelikler bakımından farklılık gösteren karşı parçacıkları vardır. Madde, yapıca *kesiklilik* ve *süreklilik*, uzayda dağılım ve hareketle gösterilir. Temel Parçacıklar fiziğinin gelişmesi, maddenin sonsuzluğuna yeni bir ışık tutmuştur. Bugün için, Temel Parçacıklar'ın nitelik ve etkileşimlerinin daha iyi anlaşılmasına olanak verecek biçimde, birleşik bir Temel Parçacıklar ve alan kuramının ortaya konmasına öncelik tanınmaktadır.

Temel ve Üstyapı Tarihsel maddecilikte bütün *toplumsal-ekonomik oluşumlar*'ın ana yapısal öğelerini gösteren kategoriler. Bu kategoriler, *felsefenin temel sorusu*'nun topluma uygulanış biçimini göstermek için kullanılır. Marxçılık-Leninçilik, bir toplumdaki düşünce, kurum ve örgütlenmelerin altında Temel'in yattığını tanırlar. Temel, toplumda barınan *üretim ilişkileri*'nin bütünüdür. Üretim ilişkileri, ister istemez, *üretici güçler*'in belirli bir düzeyiyle uygunluk içinde oluşur. Üstyapı, ekonomik Temel'ce varlığını kazanan ve onun üstünde etkinliği olan, karşılıklı ilişkili bir toplumsal fenomenler sistemidir. Üstyapı şunları içine alır: 1. düşünceler, duygular, idealar, kuramlar, öğretiler, vb.) siyasi, hukuki, ahlaki, dini, estetik ve felsefi tinsel fenomenler bütünü; 2. maddi ilişkiler ile üretim ilişkilerine benzemez olarak, insanları irade ve bilinçlerinden bağımsız olarak biçimlenen insan ilişkileri bütünü, yukarıda sözü edilen ideolojik bilinç biçimleriyle uygunluk içinde ve siyasi, hukuki, ahlaki

ve daha başkaca toplumsal ilişkiler olarak yer aldıkları için bunlara ideolojik ilişkiler denir; 3. (devlet, partiler vb.) siyasi, (mahkemeler vb.) hukuki, (Kilise vb.) dini, kurum ve örgütler bütünü. Temel kavramı ile Üstyapı kavramı arasında bağlılaşım vardır. Temel, belli bir oluşumu, öbürlerinden ayırt edecek biçimde, nitelikçe tanımlarken, bu Temel'e karşılık veren Üstyapı, her oluşumun toplumsal ve tinsel yaşamını gösterir. Oluşum kavramı dışında alındığında, Temel ve üstyapı, insan bedeninden sökülmüş organlar gibi ölü hale gelirler. Temel ve Üstyapı bütün oluşumlarda vardır ve her oluşumda özgül bir kimlik taşırlar. Bir toplum içinde, nesnel yasalar uyarınca yaşayan insanlar, kendi toplumsal yaşamlarının Temel'ini oluşturan maddi ilişkiler içine girerler. Aynı zamanda, bilinçli varlıklar olarak da bu yasaların gereklerini kavrarlar. Başka bir deyişle, bu gerekler, insanların zihinlerinde onları harekete geçirecek biçimde yansımasını bulur. Maddi ilişkilerin, zorunlu biçimde, belli ideolojilerin temelini oluşturmasının ve belli bir oluşumun Üstyapısı'nı oluşturan ilişki, kurum ve örgütlenmelere karşılık vererek bu oluşumun Temel'ini pekiştirmesinin nedeni buradan gelir. Sınıflı bir toplumun ortaya çıkmasıyla birlikte, devlet de Üstyapı'nın ana kurumu haline gelir; Üstyapı sistemi içinde ekonomiye egemen olan *sınıf*'ı, yönetici sınıf konumuna getirir. Sözkonusu oluşum gelişip çelişkileri belirgin hale geldikçe, bu oluşumun ortadan kalkmasında çıkarları yatan sınıflar da kendi yeni düşünce, kurum ve örgütlenmeleri ortaya sürerler. Bu üstyapısal öğeler, kendilerini bastırmaya ya da en azından etkisini azaltmaya çalışan egemen Üstyapı'nın bir parçasının oluşturmazlar. Uyuşmayan oluşumlarda, bütün düşünce, ideolojik ilişki, kurum ve örgütleriyle birlikte Üstyapı, sınıf mücadelesinin bir ürünü, sonucu ve silahıdır. Üstyapısal fenomenler, görece bağımsız olmaları dolayısıyla, Temel'i de kapsayan biçimde, toplumsal yaşamın bütün yanlarını çok güçlü etkilerler. Bir oluşumdan öbür oluşuma devrimci yoldan geçiş, her şeyden önce, bir Temel'in yerini öbürünün almasına bağlı olup, bunun sonucunda bütün bir Üstyapı'da şu ya da bu biçimde bir devrim yer alır. Temel ve üstyapı, bir oluşumun kendi sınırları içinde, örneğin sosyalist toplumun olgunlaşmış sosyalizm evresine geçiş döneminde, belirli bir evrime de bağlıdır. Kapitalizmin gelişmesi, Üstyapı'nın daha gerici bir rol oynamasına da yol açar. Ekonomik Temel'in uyuşmazlıklardan kurtulmuş olduğu Sosyalist toplumda ise, Üstyapı'nın, toplumsal yönden çok daha uyumlu hale gelerek toplumun ve toplum Temel'inin daha çok gelişmesine hizmet etmesi sözkonusudur.

Teodise Gücü her şeye yeten, bilge ve iyi Tanrı inanısı ile dünyada kötülük ve adaletsizlik arasındaki açık seçik bağdaşmaz çelişkiyi haklı göstermeye çalışan felsefi–dinsel eğilimler için kullanılan bir terim; «Tanrı'nın adaletinin onanması». 17 ve 18. yüzyıllarda, Teodise, felsefi literatürün bağımsız bir dalı haline gelmiş bulunuyordu. *Leibniz*'in, gününde ünlenen, kötülük üstüne *Thédicée* (1710) başlıklı denemesi, Voltaire'in *Candide* (1759) adlı yergisel–felsefi romanında sert bir eleştiriye uğramıştı. Toplumsal içeriği açısından, Teodise, sömürüye dayalı bir toplumda hüküm süren kötülük ve adaletsizliğin felsefi–dinsel yönden haklı gösterilmeye çalışılması olmuştur. Bugün için, birçok teolojik çalışmalar bu konuyla ilgilenmektedir.

Teogoni Tanrıların kökeni ve soylularıyla ilgili, dinsel bir mithos sistemi. Avrupa edebiyatında eski Yunan mithoslarının şiirsel bir biçimde ilk kez biraraya getirilişi olarak Hesiodos'un *Theogonia*'sı (Z. Ö. 8. yüzyıl) bilinir.

Teoloji (ya da Tanrı bilgisi) Belli bir din-

deki dogmalar sistemi. Hıristiyan Teoloji'si, İncil'e, ilk dinsel kurul kararlarına, «Kutsal Babalar»a, Kutsal Metin ve geleneklere dayanır ve temel teoloji *(apolojetik)*, dogmatik teoloji, ahlak teolojisi ve kilise tarihi vb. dallara ayrılır. Teolojinin ana çizgileri aşırı dogmatizm, otoritecilik ve iskolastiktir. Teoloji'nin bilimle bağdaşabileceğini tanıtlamaya çalışan din felsefesi Teoloji'ye yakından bağlıdır. Teoloji, bütün çağlarda ilerici düşünürlerce sert biçimde eleştirilmiştir. Teoloji eleştirisi, bilimsel *tanıtanımazlık*'ın ayrılmaz parçasıdır.

Teoloji, Diyalektik Başlıcalıkla Batı Almanya'da ve ABD'de yaygınlık kazanmış bir Protestan teoloji eğilimi. Diyalektik Teoloji, Almanya'da 1920'lerde burjuva toplumundaki bunalımı, «insanın manevi bunalımı» olarak gösterme çabası içinde ortaya çıkmıştır. Bu eğilimin ideolojik kökleri *Kierkegaard*'ın dinsel öğretisine ve Alman *varoluşçuluk*'una uzanır. Bu eğilimin kurucusu olan İsviçreli teolog. K. Barth, belirsiz bir içeriği olan «inanç» ile teolojik ve dini törensel uygulamaların bir toplamı olarak «din»i karşı karşıya koyar. Barth, insan doğasının doğuştan günahdolu ve aşağılık olduğu görüşünü destekleyerek, toplumsal ve bireysel ilerleme düşüncelerini reddeder. Öte yandan, Alman teolog P. Tillich, Diyalektik İlahiyat çerçevesinde, «kültür teolojisi» yoluyla, bütün dinsel zümrelerin içinde yer alacağı bir «kilise birliği» yoluyla, yaşamın tüm yönlerinin kutsanabileceğini söylemiştir. ABD'de Diyalektik Teoloji'nin izleyicilerinden biri olan R. Niebuhr, «toplumsal İncil» düşüncelerini, Hıristiyan ahlak normları doğruttusunda toplumun yeniden biçimlendirileceği görüşünü eleştirmiştir. Diyalektik İlahiyat'ın, Protestan ilahiyatın çağdaş biçimleri üstünde oldukça geniş bir etkisi olmuştur.

Teorem Modern biçimsel mantık ve matematikte, eldeki tümdengelim kurallarının kendi başlangıç önermelerine uygulanmasıyla tanıtlanan, sağlam kurulmuş tümdengelimsel (yani, belitsel) bir kuramdaki bir önerme (bak. *Belit*). Belit kavramı ile Teorem kavramı görecedir; belli bir kuramda aynı önermeler bazı durumlarda belit olarak alınırken, bazılarında da Teorem olarak ortaya konur. Bu nedenle, belitlere çoğu zaman Teorem gözüyle bakılır.

Teori bak. Kuram.

Teosofi Bazan *teoloji*'yle ya da *gizemcilik* biçimleriyle özdeş alınan bir kavram. Teosofi'ye en uygun düşen örnek, (kurulduğundan kısa bir süre sonra merkezi Hindistan'a alınan ve bugün için de çalışan) Teosofi Derneği'ni 1875'te New York'ta kurmuş olan E. Blavatskaya'nın (1831–1891) öğretisidir. 1913 yılına kadar, *antroposofi*'nin babası olan R. Steiner, bu Dernek'in etkin üyeliğini yapmıştır. Blavatskaya, Dernek'in görevleri ile kendi düşüncelerini *The Secret Doctrine* (Gizli Öğreti, 1888) ve *The Key to Theosophy* (Teosofi İçin Anahtar, 1889) gibi kitaplarında ortaya koymuştur. Teosofi, tanrısal bilgeliği «bilimsel» yöntemlerle bilme savında bulunarak, tanrısal bilgeliği insanın malı haline getirmeye, en sonunda da insana ölümden sonra «tanrısal mutluluğu» getirmeye çalışır. Ancak gizli bilgiyi ellerinde bulunduran Teosofi «ustalar»ı (bak. *Okültizm*), bireydeki «saklı güçleri», tinsel tanrısal özü açığa çıkartarak bu hedefe ulaşırlar. Çeşitli Batı ve Doğu dinleri ile idealist sistemdeki (başlıcalıkla *Buddhacılık* ile Hint felsefesinin öbür akımlarındaki) öğeleri eklektik biçimde biraraya getiren Teosofi, dünya ve insan üstüne bilimsel–olmayan, gizemsel ve fantastik düşünceleri kendinde toplar.

Tepkeler, Koşullu ve Koşulsuz İnsan ve hayvanlarda, alıcı organın uyarılması ve merkezi sinir siseminin etkinliğiyle belirlenen uyarlama tepkileri. Koşulsuz Tepkeler,

organizmanın doğuştan, yanıt verici tepkileri olup, aynı türün bütün üyeleri için aynıdır. Bu tepkeler, alıcı organ üstündeki bir etkime ile buna yanıt verici belirli bir tepki arasındaki sürekli ve düzenli bağıntıyı gösterir ve organizmanın oldukça kalıcı yaşam koşullarına uyarlanmasını sağlar. Koşulsuz Tepkeler, bir kural olarak, omurilik ile beynin alt kesimleri yoluyla etkilenir. Koşulsuz Tepke karmaşığına ve zincirine *içgüdüler* adı verilir. Koşullu Tepkeler, organizmanın yaşam sırasında edindiği, alıcı organların uyarılmasına yanıt veren tepkilerdir. Yüksek düzeyde gelişmiş hayvanlarda ve insanda Koşullu Tepkeler, beyin korteksinde geçici bağıntıların oluşmasıyla gelişerek çevrenin değişen karmaşık koşullarına uyarlanma mekanizması olarak iş görür. Psişik etkinliğin tepkesel bir doğası olduğunu ilk kez tanıtlayan Seçenov'dur. *İ. Pavlov*'un getirmiş olduğu nesnel Koşullu Tepkeler yöntemi, *yüksek sinir etkinliği* öğretisinin, özellikle de iki işaret sistemi öğretisinin temelini oluşturur. Bu öğreti, maddeci psikolojinin ve diyalektik maddeci yansıtma kuramının bilimsel temellerinden biridir.

Terim 1. Tek bir anlamı olan ve belirli bir bilim, teknoloji, sanat vb. kavramını saptayan bir sözcük. Terim, bilim dilinin bir öğesi olup, bilim verilerinin, özellikle de gündelik dilde hiçbir karşılığı olmayan verilerin açık seçik belirtilmesi zorunluluğu doğduğu hallerde ortaya konur. Gündelik dilde kullanılan sözcüklerden farklı olarak, terim, duygusal anlamdan yoksundur. 2. Mantıkta, Terim, bir yargının (özne ya da yüklemin) ya da bir kıyasın asal bir öğesidir.

Tersevirme Yasası Bir mantık yasası. Bu yasaya göre, B önermesi A önermesinden geliyorsa, B önermesinin olumsuzlanması A önermesinin olumsuzlanmasından gelir.

Tersinmezlik Nitelikçe yeni bir aşamaya geçişi belirleyerek, ilk duruma geri dönmeyi olanaksız kılan bir nitelik. Tersinmezlik, şu ya da bu derecede, dünyadaki bütün süreçlerde yer alır. Böyle bir şey, maddenin sonsuzluğundan, maddenin yapısının tükenmez karmaşıklığından, hiçbir sonlu zaman süresi içinde tam olarak gerçekleşmeyecek biçimde kendinde sonsuz değişim gücü taşımasından ileri gelir. Döngüsel süreçlerin, geçmişten geleceğe doğru genel olarak geriye çevrilemez gidişinde dile gelen geriye çevrilemez değişim öğesini barındırmalarının nedeni budur. Tersinmezlik, tek bir yöndeki herhangi bir değişime indirgenemez. Çıkan ya da inen bir gelişme çizgisi çizmesi, bir sistemin daha sonraki sonuçlarıyla birlikte düzey yitirmesi, Tersinmezlik'in kendine özgü çizgileridir. Tek yönde değişim ancak sonlu sistemlerde ortaya çıkabilir. Sonsuz Evren'de, Tersinmezlik için en karışık yönlerde değişimler ile yepyeni gelişim olanaklarının sonu gelmezcesine ortaya çıkışı sözkonusudur.

Terskıyas Mantıkta geçerli bir kıyas öncülünün kıyasın sonucunun olumsuzlanmasıyla bağdaşmazlığını dile getiren bir formül. Terskıyas kuramı, *kıyas öğretisi*'nin çeşitlemelerinden birini oluşturur.

Thales, Miletli (Z. Ö. 624–547) Tarihte bilinen ilk eski Yunanlı filozof. Eski geleneğe göre, Thales, «yedi bilge kişi»den biri sayılıyordu. Söylenceye göre, Thales, Mısır ve Babil'deki astronomi ve matematik bilgisini edinmişti. Z. Ö. 585–584 yılında güneş tutulmasını kestirişiyle ünlenmiştir. Thales, kendiliğinden maddeci *Milet Okulu*'nun kurucusudur. Thales, şeylerin çeşitliliğini tek bir ilk ilkeye bağlamaya çalışmış ve bu ilkeyi duyularca algılanabilen cisimsel bir cevher olarak düşünmüştür. Thales'in düşüncesine göre, varolan her şeyin ilk ana öğesi buydu.

Thomas, Aquinolu (1225–1274) Ortaçağ Katolik teolog, Dominiken kesiş, *Büyük Albert*'in tilmizi, 1323'te Kilise tarafından aziz ilan edilmiştir. Adını, doğduğu yer olan Napoli yakınlarındaki Aquino'dan alır. Aquinolu Thomas'ın nesnel idealist felsefesi, *Aristoteles*'in öğretisinin teolojik bir yorumundan ve Hıristiyan dogmasına uyarlanmasından ortaya çıkmıştır. Aquinolu Thomas, Aristotelesci felsefedeki maddeci düşünceleri iğdiş etmiş, (hareketsiz dünyanın ilk hareket ettiricisi öğretisi vb.) idealist öğelerini öne çıkarmıştır. *Yeni-Platonculuk* da Aquinolu Thomas'ın felsefesini oldukça etkilemiştir. *Tümeller* üstüne tartışmada, Aquinolu Thomas, «ılımlı gerçekçilik»ten yana olmuştur (bak. *Gerçekçilik, Ortaçağda*). Aquinolu Thomas'ın felsefesinin ana ilkesi, inanç ilke akıl uyumu olup, Aquinolu Thomas'a göre, akıl Tanrı'nın varlığını akılcı yoldan tanıtlama ve inancın hakikatlerine karşı çıkışları çürütme gücündedir. Aquinolu Thomas, varolan her şeyi Tanrı'nın yaratmış olduğu hiyerarşik düzen içine sokar. Aquinolu Thomas'ın varlık hiyerarşisi öğretisi, feodal çağda kilisenin örgütlenimini yansıtır. 1879'da, *Aquinolu Thomas'ın iskolastik sistemi*, resmen «Katoliklik felsefesi» ilan edilmiştir. Bu felsefe, anti-komünizmin ideologları tarafından Marxçı dünyagörüşüne karşı mücadelede kullanılmaktadır. Başlıca yapıtları: *Summa contra Gentiles* (1261/64), *Summa theologica* (1265/73).

Thomascılık Katolik felsefede, Aquinolu Thomas tarafından başlatılmış, en önde gelen akım. Thomascılık, en yaygın olarak Dominiken Tarikatı'nın çeşitli okulları tarafından kabul edilmiştir. Ortaçağda, *Duns Scotus*'a bağlı, Fransisken tarikatı çevresinde toplanmış kişiler, Thomascılık'a karşı çıkıyorlardı. Gerek ilk burjuva devrimleri ile *Reform Hareketi*, gerek bunların sonunda Katolik Kilisesi'nin eski egemenliğinden yitirmiş olması karşısında, Thomascılık, İspanyol Cizvit F. Suarez tarafından yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılın ortalarında Thomascılık son kez yenileştirilmiştir (bak. *Yeni-Thomascılık*), bu yenileştirme hareketinin en önde gelen temsilcileri A. Stöckl (Almanya), N. de Wulf (Fransa), D. Mercier (Belçika), J. Newman (İngiltere) ve M. Liberatore'dir (İtalya). Çağdaş Thomascılık'ın ana eğilimi, modern doğabilimlerini teolojik açıdan yanlışlamak Aquinolu Thomas'ın sistemi ile *Kant, Hegel, Husserl, Heidegger* gibi burjuva filozofların düşünceleri arasında bir bireşim yapmaktır.

Thoreau, Henry David (1817–1862) Amerikalı idealist filozof ve yazar; *Emerson*'un başını çektiği *transsandentalistler* kulübünün bir üyesi. Thoreau'nun görüşleri, Avrupa romantiklerinin (özellikle de *Carlyle*'in) olduğu kadar, Doğulu düşünürlerinde etkisi altında biçimlenmiştir. Thoreau, kapitalizmin sömürü sistemini ve kapitalizm kültürünü küçükburjuvaca bir konumdan eleştirmiştir. Thoreau'ya göre, devlet, «budalalık»tır ve kötülüklerden bir tanesidir. Thoreau'nun bireyci toplumsal-etik ideali, yani toplumdan bağımsız, doğaya tapan, özgür birey ideali, kendisinin burjuva sisteme karşı takındığı olumsuz tavrın bir sonucudur. Thoreau'nun *tümtanrıcılık*'ın da gizemcilik izlerine de rastlanır. Thorueau, ABD'de köleliğe karşı çıkmış, sivil başkaldırı düşüncesini getiren kişilerden biri olmuş, John Brown'un Siyahları savunan etkinliklerini selamlayarak karşılamıştır.

Tikel, Bireysel ve Tümel Pratiğin ve bilmenin gelişmesi sırasında oluşan ve dünyadaki farklı nesnel ilişkileri ve bu ilişkileri bilme derecemizi dile getiren felsefi kategoriler. Her nesne, bize en önce bireysel bir şey olarak görünür. Ancak, pratik deneyim, bireysel nesnelerin bazı ortak çizgiler taşıdığını, bununsa onları ayrı ayrı gruplar

içinde toplamaya olanak verdiğini göstermektedir. Genel çizgiler, sınırlı bir grup nesnelere ilişkinse, tikel çizgilerdir, bütün nesnelerde bu çizgilere rastlanıyorsa tümeldirler. Bilinçte ve nesnel gerçeklikte bireysel, tikel ve tümel olan arasındaki ilişki sorununun, özellikle de genel kavramlar ile bu kavramlarla gösterilen bireysel ve gerçek nesnelerin birbiriyle bağıntısı sorunu, felsefe tarihinde büyük zorluklara yol açmıştır. Naif Tümel anlayışında, benzerliğin kökeni ve nedeni sorusuna rastlanmaz. Bu konum, eski Yunanlı maddeciler tarafından benimseniyordu. *Thales*, bütün şeylerin temelinin su olduğunu düşünüyordu; *Herakleitos* ateş, *Demokritos* da atomlar olduğunu düşünüyordu. İlkçağdaki filozofların çoğu, Tümel'i nesnel bir şey olarak görmekle birlikte, bu görüşlerinde, Tümel, maddi gerçeklikten koparak, özel bir ideal özler dünyası haline gelmişti (bak. *Platon*). *Aristoteles*, Tümel'e Bireysel'den gerçek dünyadaki nesnelerden kopuk, özel bir öz olarak bakmamıştır. *Aristoteles* için, Tümel, her şeyden önce, insan zihninin bir soyutlaması olduğu kadar, bireysel nesnelerin de özü, bu nesnelerin varolma amaçlarıydı. Aristoteles, burada, Platon'un tümel anlayışına yaklaşmaktadır. Aristoteles'in öğretisi, nominalizm ile gerçekçilik (bak. *Gerçekçilik, Ortaçağda*) arasındaki çekişmenin temeli olmuştur. Modern zamanlarda, teolojiye ve *iskolastik*'e karşı mücadelede ortaya çıkan deneysel bilim, Tümel'in idealist yorumuna bir karşı çıkış yapmıştır. Bu çizgiyi izleyen *Locke*, Tümel' i fenomenlerin benzerliğinin bütün bütüne soyut, sözel bir anlatımı olarak yorumlamıştır. Bu yorum, kendi dönemindeki doğabilime, özellikle de fenomenleri sınıflandırma çabalarına uygun düşmekteydi. Bu kuram daha ileriye götürüldüğünde Locke'un Tümel anlayışındaki tekyanlılık ortaya çıkar. Böyle bir Tümel anlayışı *Kant* tarafından, özellikle de *Hegel* tarafından eleştirilmiştir; Hegel, fenomenlerin aynılığının (bunların birbirine benzerliğinin) dile gelişi olarak «soyut tümel» ile varoluş ve değişimin iç özü, yasası olarak anlaşılan, gerçek «somut tümel» arasına bir çizgi çekiyordu. Ama, Hegel'e göre, ancak tinsel olan, yani kavram, idea, gerçek tümeldir. Marxçılık, Bireysel, tikel ve tümel kategorilerine varlığın nesnel bağlarını yansıtmanın bir yolu olarak bakar. «Doğada tümelliğin biçimi», diye yazar Engels, «*yasa*'dır»; ayrıca, «tümelliğin biçimi ...kendinden tamlığın, yani sonsuzluğun biçimidir» (*Doğanın Diyalektiği*, s. 234). Maddeci diyalektik, dünyadaki farklı nesneler ile fenomenler arasındaki nesnel bağları Bireysel, Tikel ve Tümel kategorileri yoluyla açığa koyarken, Tümel'in Tikel'i bütün zenginliğiyle kendinde barındırdığını, Bireysel'in tümel olmaksızın varolmadığını, bunun tam tersini de birtakım koşullarda Bireysel'in yalnızca Tümel'le bağıntılı olmakla kalmayıp, ona döndüğünü de düşünür. Bu bağların kendi kavramlarıyla birlikte kuramsal olarak çözümlenerek yeniden kurulması, pratik açısından büyük bir önem taşır. Çünkü, pratikte, bireysel nesnelerle özgül koşullar altında karşı karşıya kalan insanlara bu nesnelerde bir yönelim olarak kendini gösteren evrensel yasalar yol gösterdiği kadar, insanlar, burada, somut koşulların belirlediği özellikleri de gözönüne alırlar. Nitekim, sosyalizmi ve komünizmi kurma sürecinde, tümel süreç yasalar ile her ülkenin kendi tarihsel gelişme, ekonomi ve kültür özelliklerince belirlenen özel gelişme çizgisi arasındaki bağıntının da ortaya konması gerekir.

Timiryazev, Kliment Arkadyeviç (1843–1920) Rus bilimadamı, *Darwin*'in izleyicisi, Rusya'da bitki fizyolojisini bulan kişi. Timiryazev'in dünyagörüşü, Rus devrimci demokratların etkisi altında biçimlenmiştir. Bitki fotosentezi alanındaki temel deneysel çalışmaları, canlı madde ile canlı-olmayan maddenin birliğinin kuramsal temellerini

atmada önemli bir rol oynamıştır. Timiryazev, *araştırmalarını kendi deneysel yöntemlerinin* dar çerçevesiyle sınırlandırmamış; geniş felsefi genelleştirmeler yaparak, diyalektik maddeci yöntemle birçok yönlerden çakışan tarihsel yöntemi verimli bir biçimde uygulamıştır. Timiryazev, biyolojiyi halkın hizmetine koşmaya çalışmıştır. Kendisi, 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'ni kabul eden seçkin Rus bilimadamlarının önünde gelir. Siyasi ve felsefi görüşlerini *Nauka i democratia* (Bilim ve Demokrasi, 1920) adlı kitabındaki yazılarında ortaya koymuştur.

Tin *Düşünse-olan* kavramıyla, *bilinç* kavramıyla, maddi varlıktan farklı olarak, maddi-olmayan varlık kavramıyla yakından bağıntılı bir kavram; daha dar anlamda, *düşünce* kavramıyla eşanlamlıdır. Marxçılık-öncesi felsefede, mutlaklaştırıldığı zaman *öznel idelizm*'e yol açan özel Tin (özne, birey) ile birincil olarak alındığı zaman *nesnel idealizm*'e yol açan nesnel tin (insandan soyulmuş, bağımsız bir güç olarak gizemleştirilmiş bilinç) arasında bir ayrım gözetiliyordu. İlkçağ filozofları, Tin'e soyut *düşüncenin etkinliği olarak bakıyorlardı* (örneğin, *Aristoteles* için, Tin'in en yüksek etkinliği, düşünce üstüne düşünmeydi, kuramda tad almaydı. Ancak, Tin, doğrudan, sezgisel olarak anlaşılan, akıl-üstü bir dıştan ilke olarak da görülüyordu (bak. *Plotinos*). Bu bakışaçısı, dıştan dinin benzeri olup, burada Tin Tanrı'dır, ancak inan yoluyla bilinebilen doğaüstü varlıktır. Klasik Alman idealizmi Tin'in etkin niteliğini vurgulayarak, Tin'i *kendinin-bilinci*'nin etkinliği olarak görmüştür. *Hegel*, örneğin, Tin'i kendinin-bilinci ile akılla varılan bilincin birliği olarak, ayrıca, pratik etkinlik ile kuramsal etkinliğin birliği olarak almıştır; Tin, biricik etkinliği bilme olmakla birlikte, ancak etkin olduğu sürece varolur. Hegel'e göre, Tin, doğasal olanı, duyusal olanı aşarak, kendini tanıma sürecinde kendi benliğine kavuşur. Maddeci felsefe, Tin'e doğayla ilintisi içinde ikincil olarak bakar. İlkçağ maddecileri için, Tin, ruhun en akla uygun yanı olup, bütün bedeni dolduruyordu. 17. ve 18. yüzyıl maddecileri *(Hobes, Locke, La Mettrie)*, Tin'i duyumların bir bileşimi olarak, duyusal bilginin bir biçimi olarak görüyorlardı. Diyalektik maddecilik, tinsel olanı duyumların basit bir toplamına indirgemediği gibi, Tin'in maddeden bağımsız varolan bir şey olduğu anlayışını da reddeder. Tinsel-olan, yüksek düzeyde örgütlenimli maddenin işlevidir, insanın maddi toplumsal-tarihsel pratiğinin sonucudur. Toplumun tinsel yaşamı, yani toplumsal bilinç, toplumsal varlığın yansıması olduğu kadar toplumsal varlığı ve insanın pratik etkinliğini etkin bir biçimde etkiler.

Tinselcilik 1) *Dünyanın tinsel kökeni olduğunu* öne süren bir idealist öğreti. Kimi tinselciler için, maddi dünya, Tanrı'nın kendini ve kendi özniteliklerini gösterdiği ortamdır; kimilerine göre ise, insan bilincinin bir yanılsamasıdır. Tinselcilik'in temsilcilerine göre, ruh, bedenden bağımsız varolur. Tutarlı tinselciler, modern bilimin kanıtlarını görmezlikten gelerek, bunların yerine, ruhlara ve tanrı iradesine körü körüne inancı koymaya çalışırlar. 2) Kimi burjuva filozoflar tarafından *idealizm*'i belirtmek için kullanılan terim.

Tinsel Üretim bak. Manevi Üretim.

Tipler Kuramı (Tipler Hiyerarşisi) Biçimsel (matematiksel) mantık kurmanın bir yöntemi. Burada, çeşitli düzeylerde (tiplerde) *nesneler arasında bir ayrım* yapılır; böyle bir şey, mantığı ve dizi kuramını *paradokslar*'ın ya da *çatışkılar*'ın dışına çıkarmayı amaçlar. Tipler Kuramı'nı ilk kez geliştirerek sınıflarmantığına uygulayan (1890) E. Schröder olmuştur. 1908/10'da, *Russell*, ayrıntılı bir Tipler Kuramı kurmuş

ve bunu *yüklem hesabı*'na uygulamıştır.

Tipoloji bak. Sınıflandırma.

Tkaçyov, Pyotr Nikitiç (1844–1886) Devrimci *Narodizm*'in kuramcılarından ve yayımcı. Tkaçyov'un görüşleri, 1860'ların devrimci demokratlarının etkisi altında biçimlenmiştir. Örneğin, *Lavrov*'a benzemez olarak, Tkaçyov, toplumsal bir devrimi Rusya'da hemen, bu devrimi belli bir süre geriye atacak burjuva ilişkiler yerleşmeden yapmak gerektiği inancındaydı. *Bakunin* gibi, Tkaçyov da, Rus halkına, en önce de komünal toprak mülkiyeti içinde yaşayan köylülüğe kendi içinden geleneksel sosyalist insanlar gözüyle bakıyordu. Tkaçyov'a göre, halkın devrimci ruhu, eski dünyanın yıkılmasında yatıyordu; yeni düzeni kurma işi ise, devlet katında iktidar, güç ve otoritesi olan «devrimci azınlık» tarafından ele alınacaktı. Tkaçyov, bu görüşlere dayanarak, iyi örgütlenmiş bir grup devrimci tarafından gizli işbirliği yoluyla «siyasi iktidarın ele geçirilmesi»ni, sosyalizmin toplumsal–ekonomik ve manevi ideallerinin yürürlüğe geçirilmesinin vazgeçilmez koşulu olarak görüyordu. Bu bakımdan, Tkaçyov, Bakuninciler den ayrılarak Blanquicilere yaklaşır. Tkaçyov, terôre ve varolan devlet örgütünün parçalanmasına inanıyordu. Ona göre, Rusya'da devlet, hiçbir sınıfın çıkarlarını dile getirmediği gibi, ülke ekonomisinden de kökenlenmiyordu. Tkaçyov, tarihsel maddeciliğin bazı belgilerini kabul etmekle (örneğin, «ekonomik yaşam»ın belirleyici rolü olduğunu söylemekle) birlikte, idealist, iradeci tarih anlayışının üstesinden gelememiştir. Tkaçyov'un toplumsal–siyasal görüşleri, Engles tarafından *Göçmen Edebiyatı* (1874/75) adlı çalışmasında eleştirilmiştir. Başlıca yapıtları: *Zakon obşçestvennogo samosokhraneniya* (Toplumsal Kendini Koruma Yasası), 1870; *Zadaçi revolyutsionnoi propagandi ve Rossii* (Rusya'da Devrimci Propagandanın Görevleri), 1874; *Otkrytoye pismo gospodinu Fridrikhu Engelsu* (Bay Friedrich Engels'e Açık Mektup), 1874; *Nabat* (Çan), 1875; *Revolyutsia i gosudarstvo* (Devlet ve Devrim), 1876.

Toland, John (1670–1722) İngiliz maddeci filozof, özgür düşüncenin savunucularından. Önceleri dinin, deist (bak. *Deizm*) eleştirisini yapmış olan Toland, daha sonra *tanrıtanımazlık*'ı benimsemiş; ruhun ölmezliği, ölümden sonra başka bir yaşama geçiş dünyanın ve mucizelerin yaratılması gibi düşünceleri yadsıyarak, «kutsal» kitapların laik kökeni olduğunu tanıtlamaya ve dinin yeryüzündeki gelişmelerin bir sonucu olduğunu açıklamaya çalışmıştır. *Christianity not Mysterious* (Hıristiyanlık Esrarlı Değil, 1696) adlı kitabı, dinadamlarının öfkesini çekerek yakılmışsa da, Toland, kaçmayı başarmıştır. Toland'ın düşüncesine göre, hareket, maddenin özsel ve ayrılmaz bir temel özelliğidir. Toland, hareketi maddenin bir temel özelliği olarak görmeyen *Spinoza*'yı olduğu kadar, hareketin kaynağının Tanrı olduğuna inanan *Newton* ile *Descartes*'ı da eleştirmiştir. Toland'a göre, madde önsüz sonsuzdur ve yokedilemez, Evren ise sonsuzdur. Ancak, Toland, mekanik maddeciliğe bağlanmış, rastlantıyı yadsımış, düşünceyi beynin bütün bütüne fiziksel bir hareketi olarak görmüş, maddenin hareketinin nitel değişimlerden geçmediğini düşünmüştür. Toland, sosyolojik görüşlerinde, İngiltere'deki burjuva–demokrat çevrelerin bir temsilcisi olarak kalmıştır. Başlıca yapıtı: *Letters to Serena* (Serena'ya Mektuplar), 1704.

Tolstoy, Lev Nikolayeviç (1828–1910) Rus yazar ve düşünür. Tolstoy'un sanat çalışmaları ile öğretisi, 1861 ile 1904 arasındaki dönemi, yani Rusya'da kapitalizmin hızlı gelişimi ile ataerkil köylülüğün yıkıma uğraması dönemini yansıtır. Lenin'in de belirttiği gibi, Tolstoy, yapıtlarında ilk

Rus devriminin, «bir köylü burjuva devrimi»nin bütün kendine özgü tarihsel çizgilerini, «gücünü ve güçsüzlüğünü» cisimleştirmiştir (Cilt 16, s. 342). Tolstoy'da haykıran çelişkiler buradan gelir: Bir yanda, kapitalizmin ve resmi kilisenin acımasızca eleştirilişi ve devletin halka karşı özünün sergilenişi; öte yandan, boyuneğmenin dinin ince bir biçimi olarak kötüye karşı koymama öğretisinin işlenişi. Tolstoy'un felsefi–dini görüşleri *Hıristiyanlık*'ın, *Konfüçyüsçülük*'ün ve *Buddhacılık*'ın etkisi altında kalmış olduğu kadar, *Rousseau*'nun, *Schopenhauer*'in ve *Slavcılar*'ın da etkisi altında kalmıştır. Tolstoy'un öğretisinin temel kavramı, akılcı etik terimleri içinde yorumladığı inandır; inan, insanın ne olduğunun bilgisi ve insan yaşamının anlamıdır. Tolstoy'a göre, insan yaşamının anlamı, insanın yabancılaşmasının üstesinden gelinmesinde, insanların sevgide birleşmesinde, Tanrı'yla birlik olmalarında, kendi tanrısallıklarını kavramalarında yatmaktadır. Tolstoy, bunu, «gerçek Hıristiyan dini ideali, yani geçmişteki çarpıtılmalardan arındırılmış, insanın kendini yetkinleştirmesi yoluyla elde edeceği ideal olarak görmüştür. Tolstoy, halka düşmanca olan devlet, özel mülkiyet, kilise ve modern uygarlığın bu ideali gerçekleştirmeyi önleyerek, toplumsal kötülüklere yol açtığını düşünmüştür. Bu düşünce sonunda, Tolstoy, devleti, bilim ve kültürün başarılarını reddeder olmuş, insanları yalın bir yaşam sürmeye çağırarak, köylülerin çalışmasını, dini cemaati idealleştirmiştir. Tolstoy'a göre, insan ancak Tanrı'ya (iyiye) hizmet ettiği sürece özgürdür. Toplumsal–tarihsel sürece Tanrı yön verir (bak. *Tanrısal İnayetçilik*) ve bu süreç kitlelerin etkinliği yoluyla yürür; birey, hatta çar, tarihin kölesidir (bak. *Kadercilik*). Estetik üstüne *Çto takoye iskustvo?* (Sanat Nedir? 1897/98) gibi çalışmalarında, Tolstoy, çöküşmeye ve resmi kültüre karşı çıkar. Tolstoy, sanatı insanları birleştirecek, ideallerini gerçekleştirmeye yarayacak bir etkinlik olarak tanımlamıştır. Ama, Tolstoy, insanlığın sonsal amacını «yeryüzünde Tanrı'nın Krallığının» kurulması olarak gördüğü için, ahlaki–dini ideanın sanatta yolgösterici idea olması gerektiği sonucuna varmıştır. Tolstoy, büyük bir gerçekçi yazar olarak, *Savaş ve Barış*, *Anna Karenina*, *Diriliş* gibi romanların yazarı ve toplumsal eşitsizlik ve baskıya karşı kitlelerin karşı gelişini destekeyen bir düşünür ve hümanist olarak tanınır. Başlıca felsefi–dinsel yapıtları: *Issledovaniye dogmatiçeskogo bogosloviya* (Dogmatik Teoloji Araştırması), 1880; *Ispoved* (İtiraf), 1880/84; *V çom moya vera?* (Neye İnanıyorum?), 1882/84; *Tsarstvo bozhiye vnutri nas* (Tanrının İçimizdeki Krallığı), 1891; *Put zhizni* (Yaşam Yolu), 1910.

Toplanabilir ve Toplanamaz Bütün ile bileşken parçaları arasındaki bağlılaşım tiplerini yansıtan kavramlar (bak. *Parça ve Bütün*). Toplanabilirlik ilişkisi, çoğu zaman, «bütün, parçaların toplamına eşittir» le dile getirilir; Toplanamazlık ilişkisi ise, «bütün, parçaların toplamından daha fazladır»la (üstün–toplanabilirlik) ya da «bütün, parçaların toplamından daha azdır»la (alt–toplanabilirlik) dile getirilir. Herhangi bir maddi nesnenin Toplanabilir özelilkleri vardır, yani fiziksel bir sistemin kütlesi, sistemin parçalarının kütlelerinin toplamına eşittir. Ancak, karmaşık nesnelerin birçok temel özellikleri, Toplanamaz'dır yani parçaların temel özelliklerine indirgenemezler. Örneğin, toplum ayrı ayrı bireylerin özelliklerinden yola çıkılarak açıklaması olanaksız birtakım çizgiler taşır. Metodolojik olarak, Toplanabilirlik ilkesi, kendi parçalarının temel özelliklerine dayanılarak bütünün temel özelliklerinin kapsamlı olarak açıklanabileceğini söyler (ya da tam tersine, bütünün temel özelliklerine dayanılarak parçaların temel özellikleri açıklanabilir); öte yandan, bu gibi bir olanağı dışarda bırakan Toplanamazlık ilkesi, bütünün te-

mel özelliklerini açıklamada başka gerekçelere gereksinim gösterir.

Toplumsal Bilinç Biçimleri Pratik etkinlik sırasında üzerinde ortaya çıktıkları toplumsal varlığın ve nesnel dünyanın insan zihninde değişik yansıma biçimleri. Toplumsal bilinç, siyasal ideoloji, hukuk bilinci, ahlak, din, bilim sanat ve sanat görüşleri ile felsefe biçimleri içinde varolarak ortaya çıkar. Gündelik bilinçte gerçekliğin doğrudan yansımasını bulmasından farklı olarak, Toplumsal Bilinç Biçimleri, gerçekliğin kuramsal ya da sanatsal yansıması yoluyla dolayımlaşan az çok sistemleşmiş bilinç biçimleridir. Toplumsal Bilinç biçimleri, yansıtmanın nesnesi ile yansıtma biçimi bakımından, toplumsal işlev ile özgül gelişme yasaları bakımından ayrılırlar. Toplumsal Bilinç Biçimleri'nin çeşitliliği, nesnel dünyanın, yani doğa ve toplumun kendi zenginlik ve çeşitliliğinde belirlenir. Farklı Toplumsal Bilinç Biçimleri, gerçekliğin çeşitli alan ve yanlarını yansıtır (örneğin, siyasal düşünceler, sınıf, ulus ve devletler arasındaki ilişkileri yansıtırlar, sınıflar ile toplumsal grupların eylemlerinde gerçekleşen siyasal programların temeli olarak hizmet ederler; bilimler, doğa ve toplumun somut yasalarını inceler; din, fantastik imgeler içinde, insanın doğaya, daha sonra da kendisine egemen olan toplumsal güçlere bağımlılığını yansıtır vb.). Her bilinç biçiminin kendi bir yansıtma nesnesi olduğu gibi, özel bir yansıtma biçimi de gösterir (örneğin, bilimsel kavramlar, ahlak normları, sanatsal imgeler, dinsel dogmalar). Nesnel dünyanın zenginliği ve karmaşıklığı, çeşitli Toplumsal Bilinç Biçimleri'nin ortaya çıkmasına olanak verir. Bu olanak, belirli bir toplumsal gereksinim sonucu gerçekleşir. Bilim, deneyim ve ampirik bilgi birikiminin toplumsal üretimin gelişmesinde yetersiz kalışı halinde ortaya çıkar; siyasal ve hukuki görüş ve düşünceler, egemenlik ve bağımlılık ilişkilerini haklı göstermek ve pekiştirmek üzere, sınıfların ve devletin yer almasıyla birlikte ortaya çıkar. Her *toplumsal-ekonomik oluşum*'da, bütün bilinç biçimleri birbiriyle karşılıklı bağıntı içinde olup, bütününde toplumun manevi (tinsel) yaşamını oluştururlar. Şu ya da bu Toplumsal Bilinç Biçimi'nin ortaya çıkmasına neden olan toplumsal gereksinimin kendine özgü özelliği, bu bilinç biçimlerini toplum yaşamı ile toplumun gelişmesinde oynadığı tarihsel somut rolü de belirler. Komünizmin gerçekleşmesiyle birlikte, siyasal ve hukuki ideolojiye duyulan gereksinimin de ortadan kalkması; ancak, ahlak, bilim, sanat ve felsefe gibi Toplumsal Bilinç Biçimleri'nin daha da gelişmesi sözkonusudur. Bunlar, yalnızca çeşitli toplumsal gereksinimlere hizmet etmekle kalmazlar, ama aynı zamanda, her bireyin manevi çehresini de yoğurarak, bireyin çokyönlü gelişmesinin ve yaratıcı etkinliğinin gereği haline de gelirler.

Toplumsal-Darwincilik Sosyolojide, *varolma mücadelesi*'ni ve doğal ayıklanmayı toplumsal gelişmenin ana itici gücü olarak gören bir kuram. 19. yüzyılın sonlarında burjuva sosyolojisinde geçerlilik kazanan bu kuram, *Darwin*'in biyoloji kuramının birtakım (yanlış yorumlanmış) önermelerini sosyolojiye uygulamaya çalışan yersiz bir çaba olmuştur (L. Gumplowicz, G. Ratzenhofer, A. Small ve daha başkaları). Kimi Toplumsal-Darwinciler, doğal ayıklanmanın ve varolma mücadelesinin bugün için toplumda devam ettiğini öne sürmektedirler. Kimileri ise, doğal ayıklanmanın 100 yıl önce toplumda da yer aldığını, ancak bilim ve teknolojide ilerleme dolayısıyla varolma mücadelesinin yatıştığını, çevreye yalnızca en çok kendini uyduranın ayakta kalmadığını, ama, daha önceki koşullar altında yokolmaya mahkûm olanların da ayakta kaldıkları bir durumun ortaya çıktığını düşünmektedir. Bu kuramların temsilcilerine göre, bütün toplumsal kötülüklerin kayna-

ğı, bu yolla, bu tür insan sayısının artmasında yatmaktadır. Burada, Toplumsal–Darwincilik, sosyolojide ırkçı antropoloji okuluyla aynı noktaya gelmektedir.

Toplumsal Devingenlik Toplumsal bir yapı içinde *toplumsal grupların hareketini* belirten bir sosyoloji kavramı. Bir «yatay Toplumsal Devingenlik» (yani, bir bireyin *bir toplumsal gruptan aynı toplumsal* düzeyde bir başkasına geçmesi) olduğu gibi, bir de «dikey Toplumsal Devingenlik» (*yani, bir bireyin bir başka kesime ya da sınıfa* geçmesi) vardır. Toplumsal bir yapının değişebilirliği ve devingenliği, somut olarak *yer alır.* Ancak, burjuva sosyologlar, bu fenomenin doğasını çarpıtarak, kapitalist toplumsal uyumu sağladığını öne sürerler. Bu kişilere göre, «dikey Toplumsal Devingenlik», «alt sınıf»tan bir kişinin toplum basamağından tırmanarak «üst sınıf»a katılabilmesine ya da milyoner haline gelmesine olanak tanır. Aslında, burjuva toplumda «tepeye giden yol», yani bireylerin ve ailelerin toplumsal statülerinde en ileri bir değişim, bir istisna olup, bütününde üretim sistemi içinde o sınıfın konumunda bir değişikliğe yol açmaz. Burjuva toplumda Toplumsal Devingenlik'in ana yönü, yukarı»ya doğru değil, «aşağı»ya doğrudur. Böyle bir şey, kapitalizmde sınıfsal çelişkilerin yumuşamasına değil, sertleşmesine *yol açacak biçimde, kent ve kırda* küçükburjuvazinin yoksullaştığını yansıtır. Sosyalizmde, Toplumsal Devingenlik'in farklı bir doğası *vardır. Gelişmiş sosyalizmin* toplumsal yapısında derin değişimler, kafa emeği ile kol emeği, kent ile kır arasındaki asli *farklılıkların* yavaş yavaş kalkmasıyla ortaya çıkar. Komünizmde ise tam bir toplumsal uyumun kurulmasına doğru gider.

Toplumsal Ekoloji Toplum ile doğa arasındaki etkileşimin çeşitli yanlarını inceleyen bilgi dalı (bu terimin öbür çeşitlemeleri, *insan ekolojisi ile dünya ekolojisi* terimleridir). *Bilimsel ve teknik devrim* çağında, insan ile doğa arasındaki metabolizma, *gitgide insan–yapısı teknik* araç ve sistemlerle dolayımlaşmakta, bu da insanın kendisini gitgide doğadan uzakta duymasına yol açmaktadır. Yeni doğa kaynaklarının üretime sokulması, *biyosfer*'i güçlü bir biçimde etkilemektedir. Bunun bir sonucu olarak, insanın ekonomik etkinliklerinin gerek doğrudan, gerek dolaylı olarak, atmosferin kimyasal bileşimi ve özellikleri üstünde olduğu kadar, Dünya'nın ısı dengesi, radyoaktif zemin vb. üstünde de etkisi gitgide artmaktadır. Bu etkiler, toprak kaybı ve erimesine, su kirlenmesine, taze su kaynaklarının yitmesine, hammadde ve enerji kaynaklarının bir daha yenilenmemesine, biyolojik olarak çözülmeye uğramayan zehirli artıkların biyosfere katışmasına, açık mekânların kentleşmesine ve daha başka ekolojik etkenler yanısıra, insanın fiziksel ve zihinsel sağlığı ile insan nüfusunun genetik ortamını *ters yönde* etkileyen etkenlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Sonuç, ekolojik bunalıma neden olacak etkisel boyutlara ulaşabilmektedir. Bu bunalımla ilgili olarak burjuva kuramcıların getirdikleri çeşitli anlayışlar, genellikle, *daha önce sözü edilen bu gibi fenomenler* ile derin toplumsal–sınıfsal koşullar arasında son kertedeki bağıntıyı gözardı ederler. Marxçı kuram, bu fenomenlerin toplumsal kaynağını, her şeyden önce, kendiliğinden, anarşi ve uyuşmaz üretim ilişkileriyle kapitalist üretim tarzının kendi özelliklerinde yattığını görür. İnsanın etkinliklerinin dünyadaki yönelimini belirleyen burjuva değerler sistemi, çevrenin yağmalanmasını getirir. Kapitalist toplum, insanın ekonomik etkinliklerinin gerek doğrudan, gerek dolaylı yol açacağı sonuçlar bakımından, insan, toplum ve doğa arasındaki metabolizmayı akılcı biçimde düzene koyacak uygun mekanizmayı getirme gücünden yoksundur. Öte yandan, sosyalizmin,

insan ile doğa arasındaki metabolizmayı kamu denetimi altına almanın gereklerini getirmesi sözkonusudur; böyle bir şey de, her şeyden önce, üretim araçlarında, kırsal ve doğasal kaynaklar üstünde özel mülkiyetin kaldırılmasına bağlıdır. Sosyalizmde, çevre koruması ve doğasal kaynakların akılcı biçimde kullanılması ve tutarlı bir hükümet politikasını oluşturma durumundadır. Bu da, o güne ve geleceğe ilişkin sınai tasarıların ve üretim süreçlerinin ekolojik yönden optimal kılınmasını ve bir dizi özel ekonomik önlemlerin alınmasını gerektirir. Ekolojik önlemlerin kaçınılmaz olarak yarım ve sınırlı kaldığı kapitalist ülkelerden farklı olarak, sosyalist sistemde, insanın varolması için gerekli ortamın korunup geliştirilmesine, bilimsel ve teknik ilerlemenin ekolojik yönden ters etkilerinin üstesinden gelinmesine yönelik kapsamlı, uzun erimli programların yürütülmesi sözkonusudur. Çevre koruması günümüzün ve çağımızın en önemli *tümdünyasal sorunlar*'ından biri olup, bu sorunun çözümü dünyadaki bütün ulusların yakın işbirliğini gerektirmektedir.

Toplumsal–Ekonomik Oluşum Belirli bir *üretim tarzı*'na dayalı; insanlığın *ilkel komünal toplum, köleci sistem, feodalizm ve kapitalizm*'den komünizme doğru gelişimi içinde bir evre olarak yer alan bir tarihsel toplum tipi. Toplumsal–Ekonomik Oluşum kavramı, ilk kez, Marxçılık tarafından işlenmiş olup, maddeci tarih anlayışının temel taşıdır. Bu kavram, her şeyden önce, bir tarihsel dönemin bir başka tarihsel dönemden ayrıştırılmasına, böylece «genel olarak toplum» üstüne kanıtların bir yana bırakılarak, tarihsel olayların belli oluşum sınırları içinde incelenmesine; daha sonra da, farklı ülkelerin sistemlerini aynı üretim düzeyi içinde gruplandırarak (örneğin, İngiltere, Fransa, Batı Almanya ve Birleşik Devletler'i kaptalizm içinde toplayarak), bu ülkelere özgü özelliklerin açığa konmasını sağlar. Böyle bir şey, öznelciliğe bağlı kişilerin yadsıdıkları, genel bilimsel yinelenme ölçütünün toplum bilimsel incelemelere uygulanabilmesine olanak verdiği gibi, toplumu toplumsal fenomenlerin mekanik bir toplamı (aile, devlet, kilise vb.), tarihsel süreci de (doğa koşulları, eğitim, ticaretin gelişmesi vb.) çeşitli etkenlerin etkisinin bir sonucu olarak gören eklektik kuramlara karşıt, insan toplumunu kendi gelişme dönemleri içinde, üretim tarzı temeli üzerinde, bütün toplumsal fenomenlerin organik birlik ve etkileşimleri içinde kendinde barındıran, tek bir «toplumsal organizma» olarak incelemeye de olanak verir. Dördüncü olarak, bu kavram, bireysel beklenti ve eklemleri, toplumsal sistemin içinde bağlı oldukları sınıflarca çıkarları belirlenen geniş kitlelerin eylemleriyle özdeş kılar. Her oluşumun kendine özgü ortaya çıkma ve gelişme yasaları vardır. Bu arada, bütün oluşumlar için yürürlükte olan genel yasalar, bu oluşumları tek bir dünya tarihi süreci içinde birleştirir. Bir oluşumun yerini bir başka oluşumun alması, *bir toplumsal devrim* sonucu olur. Kapitailst toplum, sınıfsal uyuşmazlığa dayalı en son oluşumdur. İlk evresini sosyalizmin oluşturduğu komünist oluşumun tarihte ilk kez, toplumsal eşitsizliğin kaldırılarak üretici güçlerin hızla büyümesine olanak verecek biçimde, insanlığın gelişmesine yol açması sözkonusudur. Bu anlamda, komünist oluşumla birlikte insanoğlunun gerçek tarihi de başlar.

Toplumsal Eylem Kuramı Günümüz burjuva *sosyoloji*'sinde, kökenleri Toplumsal Eylem kavramını öne sürmüş olan *Weber*'e uzanan başlıca eğilimlerden biri. Toplumsal Eylem, Weber'e göre, insanın kendi bütünlüğü içindeki davranışı olup, burada, insanın eylemi başkalarından kendisine örnek alarak gerçekleştirdiği eylemlerdir (bu nedenle, içgdüşüsel bir tepki, bir Toplumsal Eylem sayılmaz). Weber'e göre,

Toplumsal Eylem, toplumsal gerçekliğin ana öğesidir; toplumsal kurumlar, gruplar, öbür tolumsal topluluklar ise, bireylerin belirli eylemleri örgütlemelerinin sonuçları ve yöntemlerinden başka bir şey değildirler. Daha sonraları, Toplumsal Eylem kavramı, çoğunlukla (R. Mc Iver gibi) toplumsal–atomcu yönelimli sosyologlarca ele alınmıştır. *Parsons*, Toplumsal Eylem kavramını bireylerin Toplumsal Eylemeler'ini örgütleyip denetleyen bir toplumsal sistemler hiyerarşisi anlayışıyla birleştirmeye çalışmıştır. Parsons, Toplumsal Eylem'i dört ana düzeyde örgütlendirir: 1) biyolojik organizma düzeyi; 2) kişilik düzeyi; 3) toplumsal sistem düzeyi; 4) kültürel sistem düzeyi. Parsons'un Toplumsal eylem kuramında denge sorunu, yani varolan toplumsal sistemi sürdürme sorunu, odak noktasını oluşturur. Marxçı açıdan, insan etkinlikleri bu gibi genel kabul görmüş davranış biçimlerine, ya da birtakım toplumsal rollere indirgenemez. İnsanlar, kendi tarihlerini kendileri yaparlar ve toplumda daha önceki gelişmelerin bir sonucu olarak yer alan koşullar altında eylemde bulunurlar.

Toplumsal İlişkiler İnsanlar arasında ortak pratik ve tinsel *etkinlik* sırasında kurulan ilişkiler; bunlar, maddi ve ideolojik ilişkilere ayrılır. Maddi zenginliğin üretilmesi, insan toplumunun varolmasının ve gelişmesinin temelini oluşturur. Üretim ilişkilerinin, ekonomik ilişkilerin en önemli Toplumsal İlişkiler olmasının nedeni de budur. Bütün öbür Toplumsal İlişkiler'in, yani siyasi, hukuki, ahlaki, dini ilişkilerini doğasını belirleyen, *üretim ilişkileri*'dir. Bütün Toplumsal İlişkiler'in üretim ilişkilerine bağımlı olduğu anlaşıyı, ilk kez, bilimsel bir temel üzerinde, toplumların her ülkede gelişmesinin ortak özelliklerinin açıklanabilmesine olanak vermiştir.

Toplumsal Psikoloji 1) Toplumsal–ekonomik yaşam koşullarına bağlı olarak, toplumsal grupların, sınıfların ve ulusların psikolojilerinde kedini gösteren coşku, irade, yönelim, alışkanlık ve geleneklerin tüm toplamı. 2) Bireysel ve grupsal insan etkinliklerinde piskolojik ve toplumsal etkenler arasındaki etkileşimin nesnel yasalarını inceleyen bilim. Toplumsal Psikoloji, çeştili toplumsal grupların, kesim ve sınıfların psikolojik özelliklerini, toplumasl–tarihsel kişilik tiplerinin oluşmasına yön veren (sınıfsal, ulusal vb.) özellik ve yasaları, çeştili gruplar arasındaki toplumsal–psikolojik ilişkilerin işleyişini, kollektif karşılıklı ilişki ve etkimeleri inceler. Toplumsal–psikolojik düşüncenin kökenleri *Platon*'a, *Aristoteles*'e, *Hegel*'e, *Feuerbach*'a ve geçmişteki daha başka düşünürlere kadar uzanır. Kendi başına bir bilim olarak, Toplumsal Psikoloji, 1890'ların sonunda ortaya çıkmıştır. Burjuva Toplumsal Psikoloji, iki ana eğilime ayrılır: İnsan davranışı alanında toplumsal–psikolojik sorunların açık seçikleştirilmesi (*James*, W. McDougall); belli bir toplumsal ilişkiler sisteminin bir ürünü olarak insan kişiliği üstüne anlayışlar *(Durkheim, Lévy–Bruhl)* ile «toplumsal roller» kuramları *(Parsons, Merton)*. 1920'lerde, burjuva sosyolojinde, toplumsal gruplar, kamuoyu ve kişinin toplumsallaşması özellikleri üstünde birtakım ampirik araştırmalar başladı. Kişiliğin iç yapısı, güdülenme ve yönlenim sistemleri ile toplumsal tavrı vę toplumsal durumlara tepki üstüne deneysel araştırmalar, Batı'da, *gestalt psikoloji* (K. Lewin), *davranışçılık* (F. Allport) ve Freudculuk (K. Horney, *Fromm*, A. Kardiner) tarafından yapılmaktadır. Kapitalist ülkelerde Toplumsal Psikoloji'yle ilgili çeşitli kuramsal ve deneysel eğilimler, toplumda üretim ilişkilerinin belirleyici rolünü görmezlikten gelerek, psikolojik etkenleri toplumsal gelişmenin itici gücü olarak görürler. Batılı araştırmacılar, Marxçı toplumsal psikolojideki ampirik araştırmalardan iyi sonuçlar almış oldukları gibi, psiklojik teknikler alanında da olumlu deneylerde

bulunmuşlardır. Marxçı Toplumsal Psikoloji, toplumsal–psikolojik fenomenleri diyalektik maddecilik ışığı altında ele alıp, bu fenomenlerin toplumsal–tarihsel koşullara *bağımlılığı olgusundan yola çıkar. Bu yaklaşım*, kişinin ve toplumun evrimini tarihsel gelişmenin nesnel mantığına bağlarken, öznel etkenlerin etkisini de gözönüne alır. Marxçı–Leninci Toplumsal Psikoloji'nin gelişmesinde *Plehanov* ile *Labriola*'nın, ayrıca, V. M. Behterev ve L. S. Vigotski gibi Sovyet psikolog ve pedagogların çalışmaları büyük önem taşır. Bugünkü evrimi içinde, Toplumsal Psikoloji, sosyolojide ve genel psikolojide kabul edilmiş (denek, görüşme, yoklama vb.) yöntemlerden geniş biçimde yararlanmaktadır. Toplumsal Psikoloji, maddi üretim psikolojisi, gündelik yaşam (aile, toplumsal hizmetler, boş zaman) *psikolojisi, siyaset psikolojisi; bilim*, sanat, din ve daha başka toplumsal bilinç psikolojileri gibi dallara ayrılmaktadır.

Toplumsal Varlık ve Toplumsal Bilinç

Toplum yaşamının, maddi ve manevi, karşılıklı etkileşen iki yanı. Marxçılık, Toplumsal Varlık'ı maddi zenginliğin üretimi sürecinde insanların doğayla maddi ilişkisi ile insanların (sınıflı toplumlarda) üretim sürecinde girdikleri ilişkiler (sınıfsal ilişkiler) olarak görür. Toplumsal Bilinç ise, görüşler, kavramlar, siyasal, hukuksal, estetik, etik kuramlar, felsefe, ahlak, din ve daha başka bilinç biçimleridir. Toplumsal Varlık ile *Toplumsal Bilinç arasındaki ilinti,* felsefenin temel sorusu'nun topluma uygulanmasının bir yanıdır. Marxçılıktan önce, felsefede, bilincin toplum yaşamında belirleyici bir rol oynadığı görüşü egemendi. Ancak, bilinç, insanların Toplumal Varlık'larının kendi tinsel yaşamları içinde bir yansımasından başka bir şey değildir. Toplum bilimlerine sağlam bir bilimsel temel oluşturan bir önerme ilk kez Marx ve Engels tarafından ortaya konmuştur. *Alman İdeolojisi*'nde Marx ve Engels şunu söyler: «... İnsanlar, kendi maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini (yani, üretim ilişkilerini) geliştirirken, kendi somut dünyalarını olduğu kadar, kendi düşünceleri ile kendi düşüncelerinin *ürünlerini de değişime uğratırlar*». Marxçılık, insanların yaşamlarının bu çok önemli belirleyici olgusunu açıklarken, Toplumsal Varlık ile Toplumsal Bilinç arasındaki ilişkinin basit değil, karmaşık ve akışkan olduğunu; toplumsal yaşamla birlikte gitgide daha da karmaşıklaştığını göstermiştir. Tarihin ilk evrelerinde, Toplumsal Bilinç, insanların maddi ilişkilerinin doğrudan bir ürünü olarak ortaya çıkıyordu; daha sonraları, toplumun sınıflara bölünmesiyle, *siyaset,* hukuk ve siyasal mücadelenin ortaya çıkmasıyla birlikte, Toplumsal Varlık da devlet ve devlet sistemi, hukuki ve siyasi ilişkileri gibi, Toplumsal *Bilinç üstünde büyük bir etkisi olan bir dizi* ara bağlar yoluyla insanların zihni üzerinde belirleyici bir etkide bulunmaya başlamıştır. Bu durumda, Toplumsal Bilinç'in doğrudan doğruya maddi ilişkilerden çıkarılması, kabalaştırmaya ve basitleştirmeye yol açar. Toplumsal Varlık'a bağımlılıklarına karşın, bütün Toplumsal Bilinç biçimlerinin, görece bir bağımsızlıkları vardır. Böyle bir şey, toplumun maddi yaşamında yer alan değişmelerin yeni Toplumsal Bilinç biçimlerine yol açmayışında dile gelir; nitekim, tinsel kavramlar, yani bilimsel, felsefi, sanatsal düşünceler, daha önceden biriktirilmiş verilere dayandığı gibi, kesin bir iç gelişme mantığına da bağlıdır. Dahası, maddi ilişkilerde değişimler, Toplumsal Bilinç'te anında otomatik değişmelere yol açmaz, çünkü insanların tinsel kavramlarının oldukça bir atalet gücü olduğu gibi, eski kavramlar ile yeni kavramlar arasındaki mücadelenin sonucunu da değişen maddi yaşamın kendi gereksinimleri belirler. Bu arada, Toplumsal Bilinç'in büyük rolünü ve toplumsal varlık üstündeki etkisini de gözönüne alıp kavramak çok önemlidir. İnsan yaşamının bu iki yanının

mutlak biçimde karşı karşıya konması ancak felsefenin temel sorusu çerçevesinde hangisinin birincil, hangisininse ikincil olduğu açısından geçerlik taşır. Bunun dışında, bu tür mutlak bir karşıtlık kurulması anlamsızdır. Bazı dönemlerde Toplumsal Bilinç'in rolü, son kertede Toplumsal Varlık tarafından belirlenmekle ve onunla koşullu olmakla birlikte, kendisi de belirleyici olabildiği gibi, olmaktadır da. Toplumsal Varlık ve Toplumsal Bilinç sorununa tarihsel maddeci yaklaşım, büyük bir metodolojik önem taşır; toplumsal yaşam sorunlarının bilimsel olarak konulmasına ve pratik etkinlik içinde çözülmesine yardım eder.

Toplumsal Zümreler Köleci ve feodal toplumlarda tipik bir sınıfsal bölünme biçimi. Toplumsal Zümreler, toplumdaki fiili konumlarıyla ve devlet katında hukuki statüleriyle ayrılan toplumsal gruplardır. Toplumsal Zümrelere üyelik kalıtımsaldır. Feodal Rusya'da, soyluluk ile dinadamlığı, ayrıcalıklı Toplumsal Zümreler'di. Soylular, vergiden bağımsız oldukları gibi, kendilerine bedeni ceza da verilemezdi ve ancak bir soyluluk mahkemesince yargılanabilirlerdi. Mülk ve serf edinme hakkı yalnızca onlarındı. Ayrıcalıksız kentli halk (başlıcalıkla küçük zanaatkarlar ve tacirler) ile köylüler ise, vergiye bağımlı, alt Toplumsal Zümreler'i oluşturuyordu. Toplumun, toplumsal Zümreler'e ayrılması, bugün de birçok kapitalist ülkelerde, özellikle de ömrünü doldurmuş feodal ilişkilerin bütün bütüne ortadan silinmediği yerlerde sürmektedir. Çağdaş burjuvazi, kendi sınıf egemenliğini elinde tutmak için, bütün zümresel önyargıları korumaya hazırdır (bu açıdan alındığında, Toplumsal Zümreler'i onarmak isteyen Nazi korporatif devlet kuramları ile iktidarın toplumda seçkin azınlığın eline verilmesini isteyen gerici elitist kuramlar, tipik örnektirler). Rusya'da, Toplumsal Zümreler, Kasım 1917'de kaldırılmıştır.

Toplum Sözleşmesi Kuramı *Devlet*'i ve *yasa*'yı insanlar arasında zımnen yapılmış bir sözleşme sonucu olarak gören idealist bir öğreti. Bu kurama göre, toplum ve devletten önce tam bir anarşi ve «herkesin herkese karşı savaşı», ya da bazı görüşlere göre, başıboş bir serbestlik durumu egemendi. İnsanlar, uzun bir süre, sınırsız bir serbestlik taşıyan bu «doğal durum» içinde yaşamış, ancak kedi güvenliklerini özel mülkiyeti ve daha başka kişisel hakları sağlama alan devlet yararına bu durumdan çekilmişlerdi. Devletin sözleşme yoluyla ortaya çıktığı üstüne ilk anlayışlara ilkçağda rastlanır (bak. *Sofistler; Sokrates; Epikuros*). Toplum Sözleşmesi Kuramı, 17. ve 18. yüzyıllarda, burjuvazinin feodalizme ve mutlak monarşiye karşı mücadelesine bağıntılı olarak en son biçimini almıştır (bak. *Hobbes; Locke; Rousseau*). Böyle bir şey, burjuvazinin iktidarı ele geçirmesini ideolojik olarak haklı göstermesi olmuştur. Bu kuram, özel mülkiyete «doğal» hak tanıyarak, insanların ekonomik eşitsizliğini haklı gösterir ve bu haliyle, burjuva düşüncesinin sınırlılığının bir yansımasıdır. Rusya'da (bak. *Radişçev*), Birleşik Devletler'de (*Thomas Jefferson*) ve daha başka ülkelerde Aydınlanma, Toplum Sözlemesi Kuramı'nın postulalarını kabul etmiştir.

Toplumun Gelişmesinin İtici Güçleri Toplumun yürümesini, ilerlemesini ve gelişmesini sağlayan asli, zorunlu ve kalıcı etkenler. İdealistler, Toplumun gelişmesinin İtici Güçleri'ni ideal güdülerle ve insanın tarihsel etkinliğindeki özendirimlerle bir tutarak, bunların kökenini doğanın dışında ya da doğaüstü güçlerde, ya da çeşitli etkenlerin mekanik olarak biraraya gelişinde görürler. Marxçılık–Leninçilik'in klasikleri, insanın tarihsel etkinliğinin maddi etkenlerle harekete geldiğini tanıtlamıştır. Bu kişiler, maddi etkenlerin siyasal ve düşünsel etkenler karşısında birincil ve belirleyici olduklarını, ayrıca, görece bağım-

sız ve etkin olduklarını da ortaya koymuşlar; tarihi gerçekleştirenlerin emekçi kitleler olduğunu göstermişlerdir. Toplumun Gelişmesinin İtici Güçleri, geniş anlamda, kendinden gelişmenin ve kendinden hareketin sonsal bir koşulu olarak toplumsal çelişkileri, bu çelişkileri çözüme uğratan toplumsal öznelerin ilerici etkinliklerini, bu etkinlikteki (çıkarlar, gereksinimler vb.) güdülenimleri içerir. Kendi bileşimleri ve işlevleri açısından, Toplumun Gelişmesinin İtici Güçleri, doğasal (demografik ve coğrafik) etkenler ile toplumsal etkenlere, toplumsal etkenler de maddi ve ekonomik, toplumsal–siyasal ve tinsel, nesnel ve öznel etkenlere ayrılır. Ana genel tarihsel itici güç, maddi ürünlerin *üretim tarzı*'dır. Bütün uyuşmayan toplumsal–ekonomik oluşumların kendilerine özgü ana itici gücü ise, *sınıf mücadelesi*'dir. Tarihte, Toplumun Gelişmesinin İtici Güçleri'nin etkililiği gittikçe artmaktadır. Gelişmiş bir sosyalist toplumda, Toplumun Gelişmesinin İtici Güçleri'nin çekirdeği, uyuşmayan çelişkilerdir. Burada, itici güç, Komünist Partisi'nin öncülük ettiği işçi sınfının önderliğinde toplumun toplumsal–siyasal ve ideolojik birliği olup, maddi ve manevi çalışma özendirimleri gittikçe artar ve geniş çapta bir sosyalist yarışma yer alır, emekçi kitlelerin rolü bütün toplumsal etkinlik alanlarında da artarak sosyalist yurtseverlik, enternasyonalizm, eleştiri ve özeleştiri ile daha başka manevi itici güçler kendilerini ortaya koyar. Bunun bir sonucu olarak, toplumsal ilerleme daha da hızlanır.

Toplumun Maddi ve Teknik Temeli Bir *toplumsal–ekonomik oluşum*'un ortaya çıkması ve gelişmesi için zorunlu maddi üretim koşullarının (çalışma araç ve gereçlerinin) tüm toplamı. Toplumun Maddi ve Teknik Temeli, *üretici güçler*'in bileşkeni olup, işçilerin kültürel gelişmesi ile düşünsel nitelikleri gibi daha başka öğeleri üstünde kendini gösterir. Bir toplumsal–ekonomik oluşumda toplumun Maddi ve Teknik Temeli, toplumun daha önce varolan temelinden nitelikçe ve nicelikçe farklı olabilir. Nitel değişimler, üretimin gelişmesinde devrimlerle ortaya çıkar. Üretimde her yeni sıçrama, toplumun nitelikçe yeni bir çalışma ve üretkenlik evresine girmesine yol açar. İlk nitel sıçrama, maden, öncelikle de demir eritme ve madeni alet yapmanın bulgulanmasıyla *ilkel komünal toplum*'da görülmüştür. Tıpkı bitki ve hayvan yetiştirme gibi, maden eritmenin de bulunması, artı ürünün elde edilerek öbür insanların sömürülmesine olanak vermiştir. Bütün bunlar uyuşmayan sınıflı toplumun, yani *köleci sistem* ile *feodalizm*'in ortaya çıkmasının temelini hazırlamıştır. Bu her iki oluşumda Toplumun Maddi ve Teknik Temeli'ni birtakım kol işçiliği alışkanlıkları edinmiş olan emekçilerin kendi kullandıkları aletler oluşturur. Maddi üretim koşullarının gelişmesindeki ikinci nitel sıçrama, sanayi devrimi sırasında yer almış, *kapitalizm*'in Maddi ve Teknik Temeli haline gelecek olan geniş çapta sanayinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geniş çapta sanayi, doğa bilimlerindeki bulgulamalar sonucu üretilmiş makinelere dayanır. Marx'ın belirtmiş olduğu gibi, su değirmeni feodal toplumu temsil ederken, buharlı değirmen kapitalist toplumu temsil eder. Belli bir düzeyde, geniş çapta sanayi sosyalist bir devrim için koşulları yaratır ve sosyalist bir toplumu kurmanın ekonomik temeli olarak hizmet eder. Sosyalizm, kapitalizmden üretimin maddi yanından çok, sömürüden kurtulmuş ve üretim araçları üstündeki toplumsal mülkiyete ortak olan işçinin konumu açısından ayrılır. Maddi üretim koşullarının gelişmesinde üçüncü nitel sıçrama, bugün yer almaktadır. Buna *bilimsel ve teknik devrim* adı verilmektedir. Bilimsel ve teknik devrimin başarılarından kapitalizm de yararlanmakla birlikte, bu devrimin üretimin maddi yanında ortaya çıkardığı köklü değişim, kapitalist ilişkilerin ve üretim a-

raçlarında özel mülkiyetin dar çerçevesi içine oturmaz.Öte yandan, toplumsal mülkiyet bunların kapsamlı biçimde uygulanabilmesi, komünizmin Maddi ve Teknik Temeli'nin kurulabilmesi için geniş olanaklar getirir. Böyle bir şey, bilimsel ve teknik ilerlemedeki bütün kazanımlardan, enerji elde etme ve dönüştürmenin bütün yeni kaynak ve yöntemlerinden, yeni bireşimsel maddi nesnelerin yaratılması ve uygulamaya geçirilmesinden, üretimde geniş çapta *otomasyon*'dan, insanın doğrudan katkısını gerektirmeyen üretim süreçlerinin yaratılmasından, üretimin örgütlenmesi ve denetim altına alınmasının zorunlu maddi koşulları olarak elektronik ve bilgisayar teknolojisinin gelişmesinden geniş çapta yararlanılmasını getirir. Komünizmin Maddi ve Teknik Temeli, kafa ve kol emeğinin karakterini nitelikçe değişime uğrattığı gibi, uyumlu bir biçimde kaynaşmasını da getirir. *Bilim*'in doğrudan bir üretici güç haline gelmesine yol açtığı kadar, üretimin de bilimin pratik bir uygulanışı haline gelmesine yol açarak, çalışmayı yaratıcı ve seve seve yapılan bir iş haline getirir. Komünizmin Maddi ve Teknik Temeli, «herkesin kendi yeteneğinden herkesin kendi gereksinimine göre» temel ilkesine geçişi olanaklı kılacak biçimde, maddi ve manevi zenginliği yaratır. Komünizmin maddi ve Teknik Temeli, sosyalist toplumun anabağrında, bilimsel ve teknik devimin başarılarına dayanarak, toplumun bütün üyeleri yoluyla gerçekleşir.

Toplumun Toplumsal–Siyasal ve İdeolojik Birliği Sosyalist toplumda bu toplumun ana özelliklerinden ve gelişmesinin itici güçlerinden önemli birini oluşturan, bütün toplumsal grupların nesnel konumunun, yaşamsal ekonomik ve siyasal çıkarlarının, ideolojik ve ahlak ilkelerinin toplamı. Ekonomik açıdan, bu birlik, üretim araçlarında kamu mülkiyetine ve sosyalist üretim ilişkilerine; siyasal açıdan ise, sosyalist devlette ve Komünist Partisi'nde odaklaşan ve sosyalist demokrasinin gelişmesi yönünde yol alan siyasal sisteme, ideolojik olarak da Marxçı–Leninci ideolojiye dayanır. Böyle bir birliğin vazgeçilmez bir koşulu ve kendi bir özelliği de *ulusal sorun*'un çözümü ve sosyalist ulus ve ulusallıklar arasında dostça ilişkilerin kurulmasıdır. Olgunlaşmış sosyalizmde, bütün halkın sosyalist devletle, komünist partisiyle içiçe kaynaşarak, yeni bir ulusal ve uluslararası topluluk olarak Sovyet halkını oluşturur.

Totaliterlik Otoriter–bürokratik devletin toplumun ve bireylerin yaşamına tüm yönleriyle zorbaca el atmasında kendini gösteren bir toplumsal–siyasal sistem. Totaliterlik özellikleri, mutlakçı monarşilerde, (özellikle de 19. yüzyılın Bonapartçı rejimlerinde) örneğin, Louis Bonaparte rejiminde) görülür. Totaliterlik'in 20. yüzyıldaki tipik örnekleri, Almanya, İtalya, ve Şili'deki faşist rejimlerdir. Totaliterlik kavramı, sosyalist ülkelerdeki toplumsal sistemi karalamak amacıyla anti–komünist propaganda da kullanılmaktadır. Anti–komünistler, bu ülkelerde yer alan reformların demokratik özünü görmezlikten gelerek, sosyalist devletin ve komünist partilerin etkinliklerinin temelinde yatan demokratik merkeziyetçilik ilkesini çarpıtmaktadırlar.

Totemcilik İlkel toplumda dinin ilk biçimlerinden biri. Totemcilik, terim olarak, ilk kez, 18. yüzyılın sonlarında J. Long tarafından kullanılmıştır. Totemcilik'in ana özelliği, bir grup insanın belli bir bitki, hayvan, nesne ya da fenomen dolayısıyla ortak kökeni, kan yakınlığı ve bağı inancıdır. Totemcilik'in ortaya çıkışı, (avlanma, yemiş toplama gibi) ilkel ekonomi koşullarına ve toplumda kan bağı dışında başka hiçbir bağı tanımamaya dayanır. İlkel Totem anlayışı, bir hayvan atası, onun simge ya da

timsali olabileceği gibi, bir grup insan da olabilirdi. Totem, yani insanların güçlü koruyucusu, insanların yiyeceğini sağlardı. Totemcilik, Avustralya, Kuzey ve Güney Amerika, Melanezya, Plinezya ve Afrika'da bugün de varolan kabilelerde yaygındır. Totemcilik'in kalıntıları, (örneğin, inananların babası olanak Tanrı; kutsal hayvanlar olarak) gelişmiş dinlerde görüldüğü kadar, (insanlar ile hayvanlar arasında evlilik ve kanbağı ilişkileri üstüne masallar olarak) folklorda da korunur.

Totoloji 1) *Matematiksel mantık*'ta, özdeş doğru *önerme*'lerin eşdeğerliği. 2) Geleneksel mantıkta, tanımlanan şeyin başka sözler içinde bir yinelenmesi olan bir tanımlama.

Toynbee, Arnold Joseph (1889–1975) İngiliz tarihçi ve sosyolog. Toynbee'nin tarih felsefesi, toplumsal ilerleme kavramının yerine «döngü kuramı»nı getirir. Tonybee'ye göre, *dünya tarihi, doğuş, ilerleme, gerileme*, dağılma ve yıkılma gibi aynı evrelerden geçen çeşitli uygarlıkların toplamıdır. Toynbee, tarihin itici güçleri sorununu ele alışında, Tanrı'yla bir olma umudunu «yaratıcı» bireylere bağlanma görüşüyle birleştirerek, bunu tarihin anlamı olarak alır. Toynbee, Batı uygarlığının *klerikalizm* yoluyla kurtarılabileceğini tanıtlamaya çalışmasıyla *Spengler*'den ayrılır. Başlıca yapıtı: *A Study of History* (Tarih İncelemesi), 12 cilt, 1934–61.

Töre Küçük ya da büyük toplumsal bir grubun üyelerinin davranışlarını olduğu kadar, bu kişilerin kendileri için neye izin verip, neyi yasakladıklarını da yansıtan kavram. Töre insanların bağlandıkları hal ve gidiş standartları ve modelleridir. İnsan davranışında iyi ve kötünün somut yer alışı olarak Töreler, olması gereken ideallerden farklıdırlar. Bütünde, Töre toplum üzerine kendi, damgasını basar. Töre, farklı sınıflara ve toplumsal kesimlere, toplumsal üretim sistemindeki yerlerine ve kültür düzeylerine göre farklılık gösterir.

Trajik–Olan *Özgürlük ve zorunluluk* diyalektiğini; toplumsal gelişmenin birey ile toplum arasındaki çelişkilerini, *güzel–olan* ile *çirkin–olan* arasındaki mücadeleyi dile getiren estetik kategorisi. Trajik–olan, belli bir anda çözülemez olan çelişkileri, tarihsel açıdan zorunlu gerekler ile bunları gerçekleştirmenin pratikte olanaksızlığı arasındaki çelişkileri yansıtır. Trajik–olan'ın özünü insanın varoluşunun umutsuzluğunda gören idealist yorumdan farklı olarak, Marxçı estetik, trajik gelişmenin ana nedenini, toplumsal gelişme yasalarına bağlı toplumsal güçlerin çarpışmasında görür. Marxçılar, eski, ömrünü doldurmuş düzene karşı gelen, ama verili koşullar altında başarıya da ulaşamayacak yeni, ilerici güçlerin trajik doğası ile kendi gücünü bütün bütüne yitirmemiş, ancak, tarihsel açıdan *ömrünü doldurmuş sınıfın* tarih sahnesinden çekilişinin trajik doğası arasında bir ayrım yapar. Burada, eski toplumsal düzenin kimi temsilcileri, kendi sınıflarını mahkûm olduğunu görmekle birlikte, bu düzenle bağlarını koparamayarak, geleceği elinde tutan yeni sınıfın konumunu benimserler. Trajik–olan çelişkiler, acılı coşkulara, acı çekmeye, hatta kahramanın ölümüne yol açar. Ama, insanların yüreklerinde yalnızca üzüntü değil, ama insanın duygularını ve bilincini arındıran, kötülüklere karşı kendisinde nefret uyandıran, irade ve yüreklilığini pekiştiren estetik coşkular da uyandırır (bak. *Katharsis*). Trajik–olan'ın paradoksu da burada yatar. Sosyalist devrim ve yeni toplumun kurulması çağı, devrimci iyimserlik ve amaçlılık taşıyan, yaptıkları mücadelenin bilincine varmış, halkı *gücüne ve ilerici ideallerinin zaferine* inanan ve en çetin sınavları, hatta ölümü bile göze alan, yeni trajik kahraman tiplerini ortaya çıkarmıştır. Trajik–olan, estetik ide-

ali dile getirişi ve postulalaştırışı biçimiyle, güzel–olan ile *yüce–olan*'ın da bir biçimini gösterir.

Transsendental *İskolastik*'te kategoriler üstü olan anlamına gelir. Varlığın Transsendental tanımları ya da transsendentaller, iskolistik felsefenin geleneksel kategorilerinden daha geniştir; örneğin, biçim ve madde, edim ve içgüç vb. Bunlar, deneyim öncesi, sezgi yoluyla bilinen varlığın tümel, duyular–üstü özellikleridir. İskolastiğe göre, (tümüyle altı tane olan) ana üç transsendental vardır: Birlik, varlığın kendisiyle ilintisi ya da varlığın özdeşliği; hakikat, varlığın sonsuz tinle karşılaştırılması; *kutsama*, varlığın sonsuz *iradeyle* karşılaştırılması. Transsendentaller'den ilk kez, (12.–13. yüzyıllarda Fransisken iskolastik ve gerekçi) Halesli Alexander, *Büyük Albert* ve *Aquinolu Thomas* sözetmiştir. Transsendental terimi ise, daha sonra, 16. yüzyılda ortaya atılmıştır. 17.–18. yüzyıllarda, bu kuram *nominalizm* açısından eleştirilmiştir. *Spinoza* ve *Hobbes*, bu kuramı «naif» ve «anlamsız», *Kant* ise «kısır» ve «totolojik» bulmuştur. Modern iskolastikler, Transsendentaller kuramının deneyimden ve somut bilimlerden bağımsız olduğunu düşünerek, metafiziğin «ebedi değer»i olduğunu tanıtlamaya ve teolojik hakikatleri felsefi olarak haklı göstermeye çalışırlar. Transsendentaller kuramı, kendi nesnel içeriği gereği, bütün bütüne gözleyiciliğe dayanan bir varlık kuramı yaratma çabasından başka bir şey değildir.

Transsendental İdealizm *Kant* ve Kant'ı izleyenlerin temsil ettikleri özel bir felsefi idealizmi gösteren bir terim. İskolastik felsefede, bu terim, bütün düşünülebilir kategorilerin üstünde yer alan kavramları belirtmek için kullanılıyordu. Kant'a göre, kendisinden önceki bütün idealizm, varlık kuramını «dogmatik» bir yoldan geliştirilmiş, yani tümel ve zorunlu hakikatler olup olmadığına ve bunun koşullarına önceden bakmamıştır. Kant, bu nedenle kuramsal felsefenin («metafizik»in), bu hakikatlerin bilimde (matematikte, doğabilimlerinde) ve felsefede olanaklı olup olmadığını açıklaması gerektiğini düşünüyordu. Kant'ın kanısına göre, bu tür açıklamaları («eleştirel» olarak da bilinen) Transsendental İdealizm sağlıyordu. Çünkü, Transsendental İdealizm, a priori bilinç biçimlerinin bu gibi hakikatlerin koşulu olduğunu tanıtlamaya çalıştığı gibi, bu bilinç biçimlerini hem deneyim çerçevesi içinde, hem de onun dışında uygulayabilme olanaklarını da inceliyordu. Bu yaklaşıma uygun biçimde, Kant'ın *Salt Aklın Eleştirisi*'ndeki birtakım *kuramlarına transsendental* (yani, transsendental estetik, transsendental mantık) adı verilir.

Transsendentalistler 1836'da Boston'da Transsendental Kulübü'nü kurmuş bir grup ABD'li idealist filozof ve yazar. Bu grupta Emerson, G. Ripley (1802–1880), *Thoreau* gibi kişiler de vardı. Trassendentalistler, *duyumculuk*'a karşı olumsuz tavırlarını olduğu kadar; *Kant, Fichte, Jacobi* ve *Schleiermacher*'in felsefeleriyle olan bağlarını da açıklığa koymuşlardır. Bu kişilerin dünyagörüşleri, Amerikan püritenciliği ile *Platon, Carlyle* ve *Rousseau*'nun görüşlerinin etkisi altında da kalmıştı. Transsendentalistler, kapitalizmin insani–olmayan doğasını romantisizm ve küçükburjuva demokrasi açısından eleştirmişler, toplumsal çatışmaları çözmede tinsel yetkinleşmeye büyük önem tanımışlar ve insanları doğaya yakınlaşmaya çağırmışlardır. Transsendentalistler'in çoğu ABD'deki köleliğe karşı çıkmıştır. 1841'de, G. Ripley, N. Hawthorne gibi kişiler, Boston yakınlarında, 1847'ye kadar varlığını sürdürmüş olan, Brook Çiftliği adıyla bilinen ve Fourier'nin düşüncelerine dayanan bir koloni kurmuşlardı. Transsendentalistler'in Emerson'un *Nature* (1836, Doğa) adlı yapıtında tam olarak dile getirilmiş olan görüşleri, Ameri-

kan edebiyatı ve felsefesi üstünde izler bırakmıştır.

Transsendental Özalgı *Kant* tarafından ortaya konmuş olan ve Kant'ın öne sürdüğüne göre, fenomenler dünyasının birliğini belirleyen ve ona kendi biçimini ve yasalarını veren a priori, yani ampirik-olmayan, ilk, som, değişmez bilinci gösteren bir terim. Kant'a göre, bu birliğin temelini «ben»in özdeşliği, yani bütün kavrayışlar içinde yer alan «düşünüyorum» tezi oluşturur. Kantçılığın bu idealist postulasına dayanarak, *Fichte*, kendi öznel idelizm sistemini ortaya koymuştur.

Trendelenburg, Friedrich Adolf (1802–1872) Alman metafizikçi, *Hegel*'in karşı çıkıcısı. Trendelenburg'un Hegel eleştirisinin gerekçesi, Hegel'in kendi kategorilerini getirirken dış dünya kavramını zımnî olarak kullandığını, dolayısıyla, bu kategorilerin maddi dünyadan ayrı alınması durumunda, hayali bir bağımsızlıkları olacağının kabul edilmesi gerektiğini göstermeye dayanır. Ancak, Tredelenburg, diyalektik geçişlerin aldatıcı olduğunu salt idealist bir anlayışla ortaya koymakla, ilkece diyalektiğe karşı olduğunu ortaya koymuştur. Aslında, Tredelenburg, eklektik ve *teleoloji*'ye bağlı biriydi. Seçkin bir *Aristoteles* uzmanı da olan Tredelenburg, Aristoteles' in yapıtlarını çevirmiştir. Başlıca yapıtı: *Logische Untersuchungen* (Mantık Araştırmaları), 1840.

Tropos İlkçağ kuşkucularının (bak. *Kuşkuculuk*), varolan şeylerin nesnel bilgisinin elde edilemeyeceği tezini formüllendirmek için yararlandıkları ilkeler. En çok sayıda Tropos'u en tutarlı biçim içinde *Aenesidemos* vermiştir. İlk dört Tropos, insanın duyusal algısının akışkanlığı, kesinsizliği ve çelişkisizliği yüzünden şeylerin bilgisini elde edebilme olanağını yadsır. Öbür dört Tropos, nesnenin durumundan yola çıkar. Dokuzuncu Tropos, algılayan ile algılanan arasındaki ilişkilerin sonsuz çeşitli oluşuyla bağıntılı olarak algının göreceliğini ele alması bakımından bütün öbür sekiz Tropos'u genelleştirir. Daha öncek dokuz Tropos'la bağıntılı olmayan onuncu Tropos, insanların kanılarının, huylarının, eylemlerinin, yönelimlerinin vb. çeşitli oluşu yüzünden nesnel bilginin elde edilmesinin olanaksız olduğunu ele alır (örneğin, kiminin kendi yasaları, kimilerinin de kendi daha başka yasaları vardır; kimileri ruhun ölümsüz olduğunu, kimileri de ölümlü olduğunu düşünür). Bütün Tropos'ların yanlışlığı, şurda görülür: Nesnelerin bilinebilmesindeki göreceliği olumlamak için, özerk ve bağımsız biçimde varolan bu nesnelerle ilgili bir düşüncemiz olması gerekir. Yani, kuşkucu bir kişi, bağımsız biçimde varolan bir nesnenin ne olduğunu bilmiyorsa, ne bilmenin görece olduğunu tanıtlayabilir, ne de bunların varolduğunu bilebilir.

Trubetskoy, Sergey Nikoloyeviç (1862–1905) Rus idealist filozof. 1900/05'te, Trubetskoy, *Problemy Filosofii i Psikhologii* (Felsefe ve Psikoloji Sorunları) dergisini yayımlamış; 1905'te Moskova Üniversitesi'ne rektör seçilmiştir. Trubetskoy'un dünyagörüşü, Platonculuk, Alman klasik felsefesi ve *Slavcılık*'ın, özellikle de *Solovyov*'un etkisi altında biçimlenmiştir. Trutbetskoy'a göre, zaman ve mekân, Tanrı'da barınan tümel ruhun duyarlılık biçimleridir. Gerçeklikteki maddi ve düşünsel nesnelerin bilinmesi, ampirik (bilimsel) ve kurgusal (felsefi) biçimler alarak başlar. İnan da, deneyim ve kurgulamanın bir önkoşulu olarak bir bilgi kaynağıdır. İnsanı duyularüstü gerçekliği algılamasına ve nesnelliğini saptamasını olanaklığı kılar. Trubetskoy'a göre, deneyim, akıl ve inan, dünyanın bütünsel bir tablosunu verir. (*Ampirizm, akılcılık* ve *gizemcilik*'i birbiriyle, bağdaştırmaya çalışmış olan) Trubetskoy'

un «somut idealizm»i, Tanrı'nın kabulüne yakından bağıntılıdır. Ilımlı bir liberal olarak Trubetskoy, temsilci kurumları ve özerk üniversiteler sistemini savunmuştur. Aynı zamanda, monarşisyi desteklemiş, sosyalizme ve devrimci mücadele yöntemlerine karşı çıkmıştır. Başlıca yapıtları: *O prirode çeloveçeskogo soznaniya* (İnsan Bilincinin Doğası Üstüne), 1890; *Osnovaniya idealisma* (İdealizm İlkeleri), 1896; *Uçeniye o logose v yego istorii* (Kendi Tarihi İçinde Logos Kavramı), 1900.

Tsiolkovski, Konstantin Eduardoviç (1857–1935) Rus bilimadamı ve düşünür, astronotik'in kurucularından. Tsiolkovski, kendi «kozmik felsefesi»ni açık uzayın bulgulanması ve açık uzaya insan gönderilmesi düşüncelerinin tartışılmasında temel almıştır. Tsiolkovski, atom bireşimlerinin insan organizmasını da kapsayan biçimde, dünyanın bütün çeşitliliğini oluşturduğunu; atomların özel maddi parçacıklar, yokedilemez «ilkel tinler» olduğuna inanıyordu. Ancak, insan, atomların gelişme yönünü denetimi altına alabileceği gibi, kendi biyokimyasal yapısı tarzında, yeni biyolojik yaratıklar da yaratabilirdi. Tsiolkovski'nin anlayışı, kendi doğa felsefesinden kaynaklanan ve öbür gezegenlerden yaratıklarla kurulacak ilişkilerde yolgösterici olacak ve uzayı dönüştürme işinde işbirliğini zorunlu kılacak «kozmik etik» anlayışını da içine alıyordu. Kimi natüralistçe ve ütopyacı öğeler içermesine karşın, Tsiolkovskinin dünyagörüşü, insanın uzayı keşfetmesiyle ilgili ilk kuramlardan biri olmuştur. Tsiolkovski, roket ateşleme (roket dinamiği) kuramını, bu arada, uzayda roketlerin kullanılması düşüncesini, gezegenler–arası gezme kuramını, ayrıca, insan yapısı uydu ve yörünge istasyonları düşünceleri ile roket yapımı alanında önemli düşünceleri de geliştirmiştir. Başlıca yapıtları: *Gryozy o zemle i nebe* (Yer ve Gök Üstüne Düşler), 1895; *Issledovanie mirovykh prostranstv reaktivnymi priborami* (Roket Araçlarıyla Uzayın Keşfi), 1928; *Nauçnaya etika* (Bilim Etiği), 1930.

Turgot, Anne Robert Jacques (1727–1781) Fransız iktisatçı, sosyolog ve devlet adamı. *Turgot, Holbach, Diderot* ve *Hélvetius*'un maddeci görüşlerini paylaşıyordu. Felsefi–tarihsel incelemelerinde, Turgot (*Voltaire* ve *Condorcet* yanısıra), burjuva ilerleme kuramının temellerini atmış; ekonomik büyümenin, toplumsal gelişmede bilim ve teknolojinin ilerlemesinin önemini belirtmiştir. Toplumsal gelişmenin ekonomik yaşamın değişmesiyle yakından bağıntılı olduğu düşüncesini öne sürmüş; merkantilistlere karşıt, «*produit net*»in, yani artı değerin mübadele alanında değil, üretim alanında ortaya çıktığını söylemiştir. Turgot, toplumda sınıfsal bölünmelerle ve ücretin özüyle ilgili birtakım düşünceler de geliştirmiş; sınıfın bilimsel tanımında doğru bir adım atmıştır. Başlıca yapıtı: *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* (Zenginliğin Oluşması ve Dağılımı Üstüne Düşünceler), 1776.

Turing, Alan (1912–1954) İngiliz mantıkçı ve matematikçi. 1937'de, Turing, kesin formüllendirilmiş buyrultular uyarınca herhangi bir mantıksal işlemi yapmayı ilkece olanaklı kılan bir soyut bilgisayar («Turing Makinası») tanımını getirmiştir. «Turing makinası», daha sonraları ortaya çıkan tümel sayısal bilgisayarlar ile birtakım ortak özellikler taşıyan *algoritma*'yla ilgili ilk kesin kavramlardan biridir. Turing, öğretici makina, yani gerekli deneyimleri biriktiren ve çevreyle etkileşim sürecinde bunların davranışını ilerleten makinaların yapılmasının önemini vurgulayan ilk kişilerdendir.

Tutarlılık Kuramı O. Neurath ile *Carnap* tarafından *Viyana Çevresi* içinde *Schlick*'e karşı yürüttükleri tartışma sırasında geliştirmiş oldukları yeni–pozitivist bir doğruluk

kuramı. Schlick, kendi idealist doğruluk anlayışına «gerçekçi» bir renk katarken; karşıtları, Tutarlılık Kuramı'nı getirmekle aslında açıkça öznelci bir konuma geçiyorlardı. Bu kurama göre, doğruluk belirli bir sistemdeki önermelerin iç uyumuna dayanır. Herhangi bir önerme, eğer kendi iç çelişkisizliği bozulmadan bir sistem içine konabiliyorsa doğrudur. Doğruluk, çelişkisiz bir sistemin, yani başlangıç belitlerini toplamından tümdengelimsel olarak geliştirilen bir dil yapısı anlamına gelen bir sistemin bir öğesi olmak demektir. Tutarlılık Kuramı, bütün bütüne uzlaşımsal bir karakter almıştır (bak. *Uzlaşımcılık*).

Tümdengelim Bir *çıkarsama* ve araştırma yöntemi. Geniş anlamda, Tümdengelim, genel olarak herhangi bir sonuçlamayı gösterir, daha özgül ve genel kabul edilmiş anlamda ise, mantık yasalarına dayanarak, daha önceki öncüllerden bir sonuç çıkarsama ya da sahici tanıt anlamına gelir. Tümdengelen bir sonuçlamada, sonuçlar öncüllerde yatıyor olup, mantıksal çözümleme yöntemleriyle çıkarsanmayı gerektirir. Modern Tümdengelim anlayışı, genel olandan tikel olana gidiş olarak Aristotelesci Tümdengelim yorumundan çok daha geniş bir genelleştirme olup, Aristotelesci yorumun tekyanlılığını gösterir.

Tümdengelim Yöntemi Başlı başına tümdengelim (bak. *Tümdengelim*) tekniklerine dayanan bir bilimsel çıkarsama yöntemi. Felsefede, Tümdengelim Yöntemi ile (tümevarım yöntemi gibi) başka yöntemler arasında bir ayrım yapma ve tümdengelimci akılyürütmeyi deneyimi dışlayan ve bilimde tümdengelime aşırı önem veren bir yöntem olarak tanımlama çabaları da yer almıştır. Aslında, tümdengelim ile *tümevarım*, karşılıklı bağıntılı olduğu gibi, tümdengelimci akılyürütme de insanın yüzyıllar boyu sürmüş olan pratik bilme çabasından ileri gelir. Tümdengelim Yöntemi, bilimsel çıkarsamada geçerli yöntemlerden biri olup, bir kural olarak ampirik verilerin biriktirilip kuramsal olarak yorumlanmasından sonra bir sistem içine sokulmasında, bütün sonuçları az çok kesin ve tutarlı biçimde çıkarsamak için kullanılır. Böyle bir şey, tümdengelim kuramının çok sayıda sonuçlarını ve tümdengelimsel olarak formüllendirilmiş bir kuramla ilgili yorumların tüm toplamı biçiminde yeni bilgiler de getirir. Tümdengelimci sistemlerin (kuramların) genel şeması şunları içine alır: 1) temel öncüller yani temel terim ve önermeler toplamı; 2) başvurulan mantık yolları (tümdengelim ve tanımlama kuralları), 3) 2'yi uygulayarak 1'den elde edilen önermelerin bir toplamı. Bu gibi kuramların incelenişi, bu kuramların bilginin oluşmasından ve gelişmesinden soyutlanan, kendi özgül bileşken yanları arasındaki ilişkilerin çözümlenişini içine alır. Tümdengelimci sistemler, belitsel (bak. *Belitsel Yöntem*) ile yapıcı (bak. *Yapıcı Yöntem*) yöntemlere ayrılır. Deneyime ve deneye dayalı bilgiye uygulandığında, tümdengelim Yöntemi, daha kesin bir dille *varsayımsal–tümdengelim* yöntemi olarak gösterilir. Bilimsel bilgi çıkarsamada Tümdengelim Yöntemi'yle çözümleme, ilkçağ felsefesinde *Platon, Aristoteles, Eukleides* ile *stoacılar*'la başlamış, daha sonraları *Descartes, Pascal, Spinoza* ve *Leibniz* tarafından geniş biçimde ele alınmıştır. Ancak, bilginin tümdengelimsel olarak ele alınması ilkesi, (*matematiksel mantık*'ın yaygın kullanılmasıyla birlikte) 20. yüzyılın başlarına gelinceye kadar kesin bir biçimde formüllendirilmemiştir. 19. yüzyılın sonuna kadar Tümdengelim Yöntemi başlı başına yalnızca matematik ve mantıkça uygulanmıştır. 20. yüzyılda (belitsel yöntemi de kapsayan) Tümdengelim Yöntemi'ni fizik, biyoloji, linguistik, sosyoloji gibi, matematiksel–olmayan bilgi için de uygulama çabaları yer almıştır.

Tümdünya Sorunları Bir bütün olarak dünyanın ya da bazı bölge ve ülkelerin karşı karşıya kaldıkları bir dizi sorunlar. Bunların en önemlileri şunlardır: Dünyada bir termonükleer savaşın önlenmesi ve barışçıl bir temel üzerinde gelişecek uluslararası ilişkiler için uygun koşulların yaratılması; dünya çapında toplumsal gelişme ve ekonomik büyüme; açlık ve yoksulluk ile toplumsal adaletsizliğin ortadan kaldırılması; doğal kaynakların akıllıca ve kapsamlı kullanılması; çevre koruması için etkin demografik siyaset ve stratejilerin ele alınıp yürürlüğe konması; *bilimsel ve teknik devrim*'in başarılarından yararlanabilmek için bilimsel araştırmalarda uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi; eğitim ve sağlık sorunları vb. Tümdünya Sorunları'nın çözümü, Tümdünya Soruları'nın incelenmesindeki ideolojik ve metodoloik yaklaşımı belirleyen ve bu sorunları insanlık açısından değerlendiren felsefeyi de kapsayan biçimde, çeşitli alanlarındaki etkinliklerin yoğunlaştırılmasını gerektirir. Tümdünya Sorunları'nın genel insani karakteri, burjuva ideologlarca öne sürüldüğü biçimde, bunların hiçbir toplumsal-sınıfsal içeriği olmadığı anlamına gelmez. En ileri bilim ve teknik bile, somut toplumsal gerçekliğe dayanmıyorsa ya da yanlış toplumsal-siyasal anlayışları desteklemede kullanılıyorsa, doğru kararların alınmasını getiremez. Onun için, burjuva toplumda bir yanda, her türlü kötümser tahmine ve «ilerlemeden umutsuzluk»a (R. Aron) düşünülmesine rastlanırken; üretim ve nüfus vb. artışını önlemeyi önererek «büyümeye sınırlar» getirmeye çalışan D. Meadows ile arkadaşlarının önerdikleri biçimde, insanlığın gelişmesini askıya alma yoluyla, soruna «iyimser» bir çözüm bulma çabalarına da rastlanmaktadır. Marxçılar, Tümdünyasal Sorunlar'la ilgili düşünce ve kuramları çözümleyerek bunların pratikte yürürlüğe konması için stratejiler getirdikleri zaman, hem bu sorunlar arasındaki diyalektik karşılıklı bağıntıları, hem de bunların kapsamlı, sistemsel karakterini gözönüne alırlar. Böylece, Marxçılar, (uluslararası hukuksal yanlar da içinde olmak üzere), Tümdünyasal Sorunlar'ın bilimsel ve teknik, kültürel ve tarihsel yanlarını olduğu kadar, ahlaki ve hümanist yanlarını da belirlerler. Bu sorunları çağımızın ana çelişkisi, yani kapitalizm ile sosyalizm arasındaki çelişki bağlamında yer aldığı biçimiyle incelerler. Marxçılar, gerek Tümdünyasal Sorunlar'ın tarihsel kökeninin, gerek üretimin bilim ve teknolojinin gelişmesinde bunların rolünün bilincinde oldukları gibi, bu sorunların kaçınılmaz olarak en sonunda yıkıma yol açmayıp çözülebileceğinin de farkındadırlar. Yine de bu sorunların tam ve nihai çözümünün komünist toplum temeli üzerinde olanaklı olacağı sözkonusudur. Sınırlı maddi, bilimsel ve teknik olanaklara karşın, sosyalist ülkeler, yeni toplumun insancıl karakteriyle uygunluk içinde, Tümdünyasal Sorunları çözmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Yine de Tümdünyasal Sorunlar, kendi gereği, ulusal ya da bölgesel değil, ama dünya çapında yoğun çabaları gerektirmektedir. Onun için, sosyalist ülkeler, Tümdünyasal Sorunlar'ı çözmede kapitalist ülkeler de içinde olmak üzere, bütün ülkelerle etkin bir işbirliğini geliştirmektedirler.

Tümel bak. Tikel, Bireysel ve Tümel.

Tümeller Ortaçağ felsefesinde genel idealara verilen ad. Tümeller üstüne tartışma şu sorular üstünde odaklaşmıştı: Tümeller nesnel ve gerçek midir? Yoksa yalnızca şeylerin adları mıdır? Tümeller, aşırı *gerçekçilik* ve *Erigena* tarafından öne sürüldüğü gibi, «şeylerden önce » mi vardırlar? Yoksa ılımlı gerçekçiler ile *Aquinolu Thomas* tarafından öne sürüldüğü gibi, «şeylerin içinde» mi? Tümeller, *kavramcılık*'ın öne sürdüğü gibi, yalnızca zihinde, «şey-

lerden sonra», zihinsel kurulmalar halinde mi vardırlar? Yoksa aşırı *nominalizm* ile *Roscelin* ve *Occamlı* tarafından öne sürüldüğü gibi yalnızca sözcük müdürler?

Tümevarım Bir akılyürütme tipi ve inceleme yöntemi. Tümevarım yöntemine ilişkin sorulara *Aristoteles*'in yapıtlarında rastlanmakla birlikte, bu sorulara ancak 17. ve 18. yüzyıllarda ampirik doğabiliminin gelişmesiyle birlikte özel bir ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Tümevarım sorunlarının işlenmesine *F. Bacon, Galileo Galilei, Newton* ve *Mill*'in büyük katkıları olmuştur. Bir akılyürütme biçimi olarak Tümevarım tek tek olgulardan genel önermelere geçişi olanaklı kılar. Başlıcalıkla üç tümevarımcı çıkarsama tipi vardır: Tam Tümevarım; basit sayımlama yoluyla Tümevarım (basit Tümevarım); bilimsel Tümevarım (bu son ikisi tam-olmayan Tümevarım'dır). Tam Tümevarım, bütün öğelerinin incelenmesini sonunda ortaya konan bir sınıfla ilgili genel bir önermeyi gösterir; Tam Tümevarım'la doğru bir sonuçlamaya sınırlı bir alan içinde varılabilir, çünkü bütün öğeleri kolayca gözlemlenebilen sınıflara uygulanabilir. Basit Tümevarım'da bir sınıfın bazı öğelerindeki bir özellik, o sınıfın bütün öğelerinin bu özelliği olduğu sonucuna varılmasına yol açar. Basit Tümevarım'ın sınırsız uygulama alanı olmakla birlikte, yapılan sonuçlamalar ancak daha sonra tanıt gerektiren olası önermelerden başka bir şey değildirler. Bilimsel Tümevarım da o sınıfın birtakım öğelerinde dayalı bütün bir sınıfla ilgili yapılan bir sonuçlamayı göstermekle birlikte, burada, belli bir özelliğin bütün sınıfta olması gerektiğini de gösterecek biçimde, incelenen öğeler arasındaki asli bağıntıların ortaya konması yoluyla sonuçlamaya gidilir. Bu nedenle, asli bağıntıları açığa çıkarma yöntemleri, bilimsel Tümevarım'da büyük önem taşır. Bilmede, Tümevarım, her zaman *tümdengelim*'le birlik içinde yer alır. Diyalektik maddecilik, Tümevarım ile tümdengelimi kendi kendine yeterli genel yöntemler olarak değil, ama gerçekliği diyalektik olarak bilmenin yakından karşılıklı bağıntılı ve bağımlı yanları olarak alır; bu nedenle de bunlardan birinin tekyanlı olarak abartılmasına karşı çıkar.

Tümevarımcı Tanım Matematik ve mantık sistemlerinde nesneleri tanımlama yollarından biri. Tümevarımcı Tanım şunları verir: a) sistemin birincil ve temel nesneleri; b) eldeki nesnelerden sistem için yeni nesneler oluşturmayı olanaklı kılan kural ya da işlemler. (Aritmetikte) bir doğal sayı, (*mantık hesabı*'nda) sağlam kurulmuş tanıtlanabilir formüller ile daha başka şeyler, bu yolla belirlenir. Tümevarımcı Tanım'ın tam olması, yani ancak ve ancak belli bir sistemin bütün nesnelerini belirlemek için kullanılması gerekir.

Tüm Halkın Devleti Tüm halkın çıkarlarını ve iradesini dile getiren özel bir sosyalist devlet tipi, komünizmin kurulmasının bir aracı. *Proletarya diktatörlüğü*'nün kendi tarihsel görevini tam olarak yerine getirmesinden sonra, toplumun komünizmin kurulması dönemine girmesiyle birlikte yer alır. Tüm Halkın Devleti'nin başlıca özellikleri, herhangi bir sınıfı bastırmak için bir araç olmaması, tek bir toplumsal temele oturması ve *komünist halk özyönetimi*'ne geçiş evresi olmasıdır. Sosyalizmin tam ve nihai zaferinin bir sonucu olarak, köylülük ile aydınlar, işçi sınıfının konumu içine girer ve devrimci proletaryanın hedefi, tüm halkın hedefi haline gelir. Tüm Halkın Devleti, içte ve dışta bütün halkın çıkarına bir sınıf politikası yürütür. Bu arada, toplumun yönetiminde yolgösterici rol yine işçi sınıfının rolü olarak kalır. Gelişmiş sosyalizmin siyasi sistemi içinde Tüm Halkın Devleti'nin örgütlenimi, işlev ve hedefleri de belirlenir. Burada, bütün iktidar halkın olup, Sovyetler eliyle, halk örgütleri ile çalışma

kolektifleri tarafından yürütülür. Sovyet toplumunun, onun siyasal sistemine, devlete ve kamu örgütlenmelerine komünist partisi öncülük ederek yol gösterir. Tüm Halkın Devleti, sosyalist devletin gelişmesinin en yüksek aşamasıdır.

Tümmantıkçılık Varlık ile düşünmenin özdeşliği üstüne nesnel idealist bir öğreti; bu öğretiye göre, doğa ve toplumdaki bütün gelişme, evrensel zihnin mantıksal etkinliğinin gerçekleşmesidir. Mantık yasalarını bütün gelişmenin biricik itici gücü olarak gören Tümmantıkçılık, varlık ile bilinç arasındaki ilişkiyi başaşağı çevirir. Burada, böylece, dünyada varolan her şeyin akılsal olarak, mantıksal olarak bilinebileceği sonucu da çıkarılabilir. Tümmantıkçılık, tam olarak *Hegel* tarafından geliştirilmiştir.

Tümpsişiklik Bütün doğanın bir canlılığı ve *psişik*'i olduğunu ileri süren idealist görüş. Bu görüş, *animizm*'in felsefi olarak yeniden üretilmesidir. Birçok modern idealist filozof (kişiselciler, *Whitehead,* eleştirel gerçekçi Ch. Strong, çözümsel psikolojiyi bulan K. G. *Jung*), *Tümpisişiklik'e* açıkça karşı çıkarlar. Ancak yüksek düzeyden örgütlenimli maddenin özel bir temel özelliği olarak bilimsel psişik etkinlik anlayışı her türlü Tümpsişiklik'i geri çevirir (bak. *Hilozoizm*).

Tümtanrıcılık *Tanrı*'nın doğanın dışında değil, doğayla özdeş bir kişisel-olmayan ilke olduğunu söyleyen bir felsefi öğreti. Tümtanrıcılık, doğaüstü öğeyi reddederek, Tanrı'yı doğanın içine yayar. Bu terim, *Toland* tarafından (1705'te) getirilmiştir. Erken Tümtanrıcılık'ta çoğu zaman doğa üstüne temel maddeci görüşler yer almakla birlikte (örneğin, *Bruno,* özellikle de *Spinoza*), bugün için dünyanın Tanrı'da varolduğuna ilişkin dinsel ve idealist bir kuram haline gelmiş olup, bilim ile dini uzlaştırmaya çalışmaktadır.

Türeyici Evrim İdealist bir gelişme kuramı. Modern İngiliz–Amerikan burjuva felsefesinde, özellikle de *yeni-gerçekçilik*'in temsilcileri arasında yaygınlık kazanmıştır. Başlıca temsilcileri *Alexander,* C. Lloyd Morgan ve C. D. Broad'dur. Türeyici Evrim, 1920'lerde, maddeci diyalektiğe karşı ortaya çıkarılmıştır. Bu kuram, gelişmeyi, idealist bir biçimde, sıçrama ve atlamalarla, yeninin türeyişiyle açıklamaya çalışır. Türeyici Evrim kuramcıları, değişim sürecini mantıksal olarak kavranamayan, akıldışı edimler olarak yorumlarlar ve sonunda bir yaradanın varlığını kabul ederler. Bu kuram, doğa ve toplum yasalarının olduğu kadar, gelişme sürecinde nitel değişme evresinin rolünün de yadsınmasına yol açar.

U

Ulus *Ulusallık*'ı izleyen, tarihsel olarak oluşmuş bir insan topluluğu. Ulus, her şeyden önce, ortak toprak ve ekonomik yaşam ve ulusal kültürün kendi bir özelliği olarak ortak dil ve bazı ulusal karakter çizgileri gibi ortak maddi yaşam koşullarıyla ayırt edilir. Ulusallıktan daha geniş bir topluluk biçimi olan Ulus, kapitalist oluşumun ortaya çıkması ve gelişmesiyle birlikte var olur. Feodal parçalanmanın sona ermesi, bir ülke içinde bölgeler arasındaki ekonomik bağların pekişmesi, yöresel pazarların ulusal bir pazar haline gelmesi, Uluslar'ın oluşması için ekonomik temel oluşturmuştur. Bu dönemde, burjuvazi Uluslar'ın başı çeken gücü olmuş; Uluslar'ın siyasal ve kültürel yönü üstünde kendi damgasını basmıştır. Burjuva Uluslar geliştikçe, toplumsal çelişkileri de gitgide keskinleşmiş, sınıflar arasındaki karşıtlık gitgide suyüzüne çıkmıştır. Bu çelişkileri kapamaya çalışan burjuvazi, Uluslar arasındaki uyuşmazlıkları körükler. *Milliyetçilik* ideolojisini ve ulusal benciliği savunur. Burjuva milliyetçiliğe karşıt doğrultuda, proletarya *enternasyonalizm* ideloojisi ve siyasetini öne çıkarır. Kapitalizmin kalkmasıyla birlikte Uluslar'ın çehresi de kökten değişir. Eski, burjuva Uluslar, sınıfsal uyuşmazlıkları olmayan, onun yerine işçi sınıfı ile emekçi köylülük arasındaki ittifakın toplumun temellerini oluşturduğu yeni, sosyalist Uluslara dönüşürler. Bu Sosyalist Uluslar arasındaki ilişkiler, temelden farklıdır; burada daha önce Uluslar arasında varolan güvensizlik ortadan kalkarak, onun yerini halklar arasındaki dostluk alır. Ulusal baskının kalkması halklar arasında eşitliğin kurulması, halklar arasında karşılıklı yardımlaşma ve gelişmesi engellenmiş halkların ekonomik ve kültürel gerikalmaşlığının ortadan kalkması, sosyalist Uluslar'ın yerleşmesinin öngereklerini oluşturur. Sosyalist bir toplumda, Uluslar, bir yandan gelişip boy atarken, öte yandan, birbirlerine yaklaşırlar. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde bu temel üzerinde yeni bir tarihsel topluluk olarak çokuluslu Sovyet halkı oluşmuştur. Komünizmin tam olarak kurulmasından sonra, Ulusların tüm yönleriyle birbirlerine yaklaşması, en sonunda, ulusal farklılıkların yavaş yavaş ortadan kalkmasına yol açacaktır. Tam olarak gelişmiş komünist toplumda, Ulus'tan daha geniş olan ve bütün insanlığı tek bir aile içinde birleştiren yeni bir insan topluluğu biçiminin oluşması sözkonusudur. Ama, böyle bir topluluk, ancak uzun bir toplumsal ilerleme sonucunda, dahası, tam toplumsal uyumun kurulmasından çok daha sonraları oluşabilecektir.

Ulusal Demokratik Devlet Ulusal kurtuluş devriminin gelişmesi ve derinleşmesi sırasında ortaya çıkan bir siyasal toplum örgütlenimi biçimi. Ulusal Demokratik Devlet'in ana özellikleri şunlardır: Emperyalizme ve yeni-sömürgeciliğe karşı siyasal ve

ekonomik bağımsızlık için sürekli mücadele; geniş demokratik hak ve özgürlükler; halkın hükümet politikasının belirlenmesine katılması; devrimci toplumsal değişim, başlıcalıkla da bir toprak reformu. Ulusal Demokratik Devlet'in siyasal temeli, anti–emperyalist, anti–feodal, demokratik devrimi verimli bir sona ulaştıracak geniş demokrasi ve tam ulusal bağımsızlık için mücadele eden bütün ilerici, yurtsever güçlerdir. Ulusal Demokratik Devlet, işçi sınıfının ulusal kurtuluş devrimine etkin biçimde katılmasıyla oluşur. Toplumsal olarak, Ulusal Demokratik Devlet, bazı yeni özgürlüğüne kavuşmuş ülkelerin kaptalizmi atlayarak sosyalizme bir siyasal geçiş biçimi olabimesine karşın, sosyalist bir devlet değildir.

Ulusal Sorun Ulusların kurtuluşu ve özgürce gelişme koşulları sorunu. Ulusal Sorun'a tarihsel olarak yaklaşmak gerekir, çünkü bu sorunun içeriği ve önemi her dönem için aynı değildir. Ulusların ortaya çıkması döneminde, Ulusal Sorun feodalizmin devrilmesi ve ulusların yabancı ulusal baskıdan kurtulmasını içine alıyordu. Emperyalizm çağında, Ulusal Sorun, devletler arası bir sorun haline gelmiş, sömürge halklarının genel kurtuluş sorunuyla içiçe geçmiştir. Bu sorun, köylü sorununa da yakından bağlıdır, çünkü ulusal hareketlere katılanların çoğunluğunu köylüler oluşturmaktadır. Ulusal kurtuluş mücadelesinin yayılması ve sömürge sistemin kalkması çağında, uluslararası komünist hareket, emperyalist güçlerin saldırgan yeni–sömürgeci siyasetlerine karşı çıkmak ve ulusal bağımsızlık ve egemenlik mücadelelerinde halkları desteklemek göreviyle karşı karşıyadır. Kapitalist–olmayan gelişme yolunu seçmiş bulunan sosyalizme yönelimli ülkeler, ulusal kurtuluş hareketinin öncülüğünü yapmaktadırlar. Burjuva ideologlara göre, Ulusal Sorun'u çözmenin tek yolu, ulusları birbirinden yalıtmaktır; buysa, uluslar arasında daha çok düşmanlığa yol açılmasından, bazı ulusların öbürlerine bağımlı hale gelmesinden başka bir şey değildir. Bu arada, Ekim Sosyalist Devrimi, ve sosyalist kurulma deneyimleri, ulusal baskıyı değişik, devrimci bir yoldan ortadan kaldırarak, halklar arasında dostluğun kurulmasının olanaklı olduğunu göstermiştir. Bu sistem, ulusların hukuki eşitliğini ilan etmekle kalmamış, daha eski sistemden kalan ekonomik ve kültürel eşitsizliği de kaldırmıştır. Kardeşçe yardımlaşma temeli üzerinde, biçimde ulusal, içerikte sosyalist bir kültür geliştirilmiştir. Komünizmin kurulması, halklar arasında daha çok birliğe yol açacaktır. Sınıf ayrılıklarının ortadan silinmesi ve komünist toplumun sal ilişkilerin gelişmesi, ulusların daha geniş bir toplumsal uyum içine girmesine yol açtığı kadar, kendi kültür ve yaşam tarzlarında ortak çizgilerin gelişmesine katkıda bulunarak, karşılıklı güven ve dostluğun güçlenmesine de yol açar. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde, bütün toplumsal grupları, ulusallık ve ulusları biraraya getiren, yeni bir tarihsel topluluk olarak Sovyet halkı olmuştur. Bu, ulusal değil, ama uluslararası bir topluluk olup, milliyetçilik'in çeşitli kalıntılarına karşı, halkın yaşamında sosyalist enternasyonalizm ilkelerinin yer etmiş olduğunu gösterir.

Unamuno, Miguel de (1864–1936) İspanyol filozof ve yazar, *varoluşçuluk*'un bir temsilcisi. Unamuno'nun felsefesi Pascal, Kierkegarrd ve Nietzsche'nin etkisi altında biçimlenmiştir. Dünyanın savaşa doğru gittiği sıradaki tragedya duyusu (*Del Sentimento Tragico de la Vida*, 1913, Trajik Dünya Duygusu), İspanya'da 1923'te kurulan diktatörlük ve daha sonra 1931 devrimi, ölümsüzlük inanı yanısıra dinden kuşku duyulması, bütün bunlar, Unamuno'nun felsefesi ile edebiyat yapıtlarındaki kötümserliğin altında yatan şeylerdir. Unamuno'nun estetik bir ideal ve bir çeşit ma-

nevi başkaldırı (yani, ulaşılamaz bir ideal için mücadele, akla karşı bir mücadele) olarak donkişotluğu buradan ileri gelir (*Vida de Don Quijote y Sancho,* 1905, Don Kişot ile Sançe'nun Yaşamı). Unamuno' nun felsefesinin burjuva estetik ve kültürü ile Madrid felsefi *antropoloji okulu* üstünde geniş etkisi olmuştur.

Upanişadlar Hindistan'da Vedalar'a ilişkin en eski dini ve felsefi yorumlar, *Vedalar*'ın en son bölümü. En eski Upanişadlar, Z. Ö. 7.–8. yüzyıllara uzanır. Veda tanrı ve din törenlerine Upanişadlar felsefi bir içerik katmışlardır. Bunlar, insanın ve Evren'in alegorik çizimleri olarak yorumlanmıştır. Burada, ruh göçü ahlaki bir temele oturtulur. Upanişadlar, her şeyin bilgisini veren bilgi olarak en yüksek gerçekliğin ne olduğu sorusunu ortaya atar. Buna da idealist bir yanıt getirir: En yüksek gerçeklik dünyanın tinsel temeli olan *brahman*'dır, varolan her şey ondan doğar ve ölümden sonra her şey ona döner; *brahman*, insanın tinsel özü *atman*'la özdeştir. Dünyadaki yeni doğum döngüsünden kurtulması için, insanın, Upanişadlar'a göre, kendi ruhunun (*atman*'ın) *brahman*'la birliğini gözlemeye vermesi gerekir. Upanişadlar, Upanişadlar'ı kaleme almış olanların karşı çıktıkları maddeci düşünceleri de yansıtırlar. Bu düşüncelere göre, dünyanın ilk temelini maddi bir öğe (su, ateş, hava, ışık, zaman ya da mekân) oluşturur ve ölümden sonra ruh yaşamaz. (2. yüzyılda) Badarayana, daha sonra da (8. yüzyılda) Samkata tarafından Upanişadlar üstüne getirilen yorumlar, *Vedanta*'nın temelleri haline gelmiştir.

Upuygun Bilgi kuramında, özgün nesneye karşılık veren, dolayısıyla otantik olup, nesnel hakikatleri temsil eden imge ve bilgi Upuygun olarak görülür. Upuygunluk derecesi sorunu, yeni bir nesnenin tam, kesinkes, derinlemesine yansıması sorunu, görece hakikat ile mutlak hakikat, öz ile görünüş arasındaki bağlılaşım sorunuyla olduğu kadar, *hakikatin ölçütü* sorunuyla da bağıntılıdır.

Uyarlanma Bir sistemin dış ve iç çevre koşullarına kendini uydurma süreci. Bazen bu sürecin sonucuna, yani bir sistemin bir çevre etkenine uyarlanabilmesine de Uyarlanma denir. Organik doğada çeşitli uyarlanma biçimlerinin yanlılığı, *teleoloji*'nin temel bir kanıtı olarak hizmet etmiştir; teleoloji, böyle bir şeyi, (*entelekheia* gibi) bir iç tinsel ilkenin «yaratıcı edimler»in varolma mücadelesinin ve doğal ayıklanmanın bir sonucu olarak akılcı bir yorumu, ilk kez *Darwin*'in evrim kuramında yer almıştır. Karmaşık hiyerarşik kendini–denetleme sistemlerinin değişen çevre koşullarına amaçlı tepkisini veren negatif *feedback*'i Uyarlanma mekanizması olarak alan *sibernetik*'in ortaya çıkışıyla birlikte, Uyarlanma kavramı da, biyoloji dışında, toplumsal ve teknik sistemlere de uygulanmaya başlanmıştır. Ancak, şunu da belirtemk gerekir, insanla ilişkili olarak bu kavram sınırlı olanaklar taşır, çünkü çevrenin etkin ve amaçlı bir biçimde dönüştürülmesinden çok, çevreye uyarlanılmasıyla bağıntılı olan yanıtsal davranışı yansıtır.

Uygarlık Bir toplumun maddi ve manevi kazanımlarının bütünü. Marxçılık–öncesi felsefi anlayışlar, Uygarlık kavramını dünya tarihi sürecinin çözümlenişi bağlamında ele almışlardır. Fransız Aydınlanmacılar, akla ve adalete dayalı bir toplumu uygar toplum saymışlar, bu arada bütünlüğü, toplumsal uyumu sağlayan etkenlerin önemini vurgulamışlardır. Kant, Uygarlık kavramı ile *kültür* kavramı arasında bir ayrım yapmıştır. N. Ya. Danilevski ile *Spengler,* Uygarlık'ı ve kültürü birbirine karşıt kavramlar olarak görmüşlerdir. Örneğin, Spengler, canlı ve organik dünyanın bir alanı olarak kültür ile teknik ve mekanik

öğelerin bir toplamı olara Uygarlık'ı karşı karşıya koymuştur. Bu yüzden de, Spengler, Uygarlık'ı toplumun çöküşü ve yıkılışı olarak görür. *Toynbee* ise, Uygarlık'ı çözümleme açısından yapay bir tarihsel dönem olarak görmüştür. Bir Uygarlık'ı öbüründen ayıran nokta bir dönemin kendi içindeki tamlığıdır. Modern burjuva sosyolojisi de Uygarlık'ın birbiriyle uyumlu olarak kaynaşmış, üç bileşken yanı olduğunu düşünür: Teknoloji, toplumsal yapı ve felsefe; burada, teknoloji eksendir. Marxçılık, Uygarlık'ı sınıf ve zümreler arasında uyuşmazlıkların doğuşuna, *işbölümü*'nün derinleşmesine, sınıf ilişkilerinin özünü yansıtan yasaların ortaya çıkışına tarihsel olarak bağlar. Sosyalizm öncesi Uygarlık tiplerinin uyuşmayan karakterinin çözümlenmesi, dünya tarihi sürecinin doğal evreleri olarak *toplumsal-ekonomik oluşumlar*'ın incelenmesinde sınıfsal bir yaklaşıma dayanır. Sosyalizm ve komünizm, yeni uyuşmaz-olmayan bir Uygarlık tipini oluşturur. Bu görüş, maddi ve manevi gelişme düzeyini ve niteliğini, yeni tip bir toplumdaki toplumsal ve kültürel çalışmayı; modern *tümdünyasal sorunlar*'ı çözmede, insanlığın toplumsal olarak ilerlemesindeki rolünü içine alır.

Uygunluk İlkesi Bilimin gelişmesini yöneten temel metodolojik ilkelerden biri. Felsefi açıdan, bu ilke, bilme diyalektiğini, görece hakikatten mutlak hakikate, hep daha tam hakikate yükselişini dile getirir. Bu ilke, 1913'te, klasik fiziğin temel belgilerinin yıkılmaya başladığı bir sırada, *Bohr* tarafından formüllendirilmiştir. Uygunluk İlkesi'ne göre, doğabilimi kuramlarının ardarda birbirini izlemesi, yalnızca bunlar arasında bir ayrım olduğunu değil, ama matematik kesinlikte dile getirilebilecek bir süreklilik olduğunu da gösterir. Eski kuramın yerini alan yeni kuram, burada, bir öncekini yadsımakla kalmaz, onu belirli bir biçimde kendi içinde korur da. Böyle bir şey, daha sonraki kuramdan daha öncekine tersine bir geçişe ya da bu ikisinin bunlar arasındaki ayrımın önemsiz hale geldiği yerde bu ikisinin çakışmasına da yol açar. Uygunluk İlkesi'nin işleyişine matematik, fizik ve daha başka bilim tarihlerinde rastlanır. Eski ve yeni kuramların doğal bir biçimde yoğunlaşması, maddenin nitelikçe değişik düzeylerinin kendi iç birliğinden ileri gelir. Bu birlik, bilimin bütünselliğini sağlamakla kalmaz, ama aynı zamanda, *görececilik*'in tutarsızlığını tanıtlar.

Uyuşan ve Uyuşmayan Çelişkiler Toplumun gelişmesine özgü, nitelikçe farklı, temel çelişkiler. Çelişkiler, çeşitli toplumsal grup ya da güçlerin karşıt uzlaşmaz maddi çıkarları arasında bir çatışma olması halinde uyuşmaz bir niteilk alır. Uyuşmayan Çelişkiler'e bütün sömürücü toplumlarda rastlanır; bunlar insanın insanı sömürmesi gibi aynı nedenden kaynaklanır. Uyuşmaz Çelişkiler'in geliştikçe daha keskinleşmesi ve derinleşmesi, aralarındaki mücadelenin keskin sınıf çatışması haline gelmesi, bu çelişkilerin tipik özelliğini oluşturur; burada, bu çatışma, sınıf mücadelesi sırasında bir sınıfın öbür sınıfça ortadan kaldırılması ve kurulu düzenin toplumsal devrimle değişmesiyle çözüme uğrar. Bu çatışmanın çözüme uğrama biçimleri somut tarihsel koşullara dayanır. Uyuşmayan Çelişkiler, proletarya ile kapitalistler arasındaki ilişkiler, kapitalistler ile kapitalist tekeller arasındaki mücadele, pazar ve etki alanı için mücadelede birbiriyle kapışan emperyalist güçler arasındaki çelişkiler de içinde olmak üzere, bütün kapitalist meta üretimi mekanizmasının içine işler. Bu tipte çelişkilerin yoğunluğu, 20. yüzyılın iki dünya savaşına tanık oluşunda görülür. Uyuşmayan Çelişkiler, emperyalizm sisteminin kalkmasına yol açmış olan ulusal kurtuluş mücadelesinde de yer alır. Emperyalist devletler ile yalnızca siyasal bağımsızlık i-

çin değil, ama aynı zamanda ekonomik bağımsızlık için de mücadele eden eski sömürgeler arasındaki Uyuşmayan Çelişkiler, daha ortadan kalkmamıştır; ancak, Marx, şunları yazmaktadır: «Burjuva üretim tarzı, toplumsal üretim sürecinin uyuşmayan en son biçimidir; burada, uyuşmazlık, bireyin toplumsal varolma koşullarından kaynaklanan bir uyşumazlık biçiminde bireysel uyuşmazlık anlamında değildir («K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı*»). Sosyalizmde uyuşmazlıklar kalkar, ancak çelişkiler kalır. Sosyalist mülkiyetin gelişmesi, sosyalist toplumda bütün sınıf ve toplumsal grupların temel çıkarlarının birleşmesini getirir, bu da Uyuşmayan Çelişkiler'in varolması için nesnel zemini ortadan kaldırır. Doğru bir politika sonunda, Çelişkiler, bir çatışmaya yol açmayabileceği gibi, bu gibi çelişkilerin ortaya çıkmasına neden olan ekonomik, toplumsal ve daha başka koşulların yavaş yavaş ve sistemli bir biçimde dönüştürülmesiyle, toplumun yalnızca bir kesiminin değil, ama bütün bir toplumun çıkarları doğrultusunda zamanında çözüme uğratılabilir de. Öbür çelişkiler gibi, Uyuşan Çelişkiler de, yeni olan ile eski olan, ileri olan ile geri kalmış olan, devrimci olan ile gerici olan arasındaki mücadele yoluyla da çözüme ulaştırılabilir. Sosyalist toplum sözkonusu olduğunda, ortaya çıkan Uyuşan Çelişkiler'in bilinçli bir biçimde çözüme ulaştırılması, bu çelişkileri ortaya çıkarmak için olan etkinliklere (bak. *Eleştiri ve Özeleştiri*) olduğu kadar, o anki koşullar içinde bunlara en optimal çözümü getirme yollarına da hız katar. Sosyalist toplumda, kapitalist dünyayla ilişkilerde dile gelebilecek biçimde, ülkenin kendi dışında oluşan Uyuşmayan Çelişkiler alanı içinde kalabilir. Burada sosyalist toplum açısından sözkonusu olan şey, Uyuşmayan Çelişkiler'in hareketinin düzene konması, nükleer bir yıkım tehlikesi taşıyacak çatışmaların gemlenmesi, değişik toplumsal sistemdeki devletlerin barış içinde birarada yaşamasının sağlanmasıdır.

Uzam Uzay'ın boyutlarını dile getiren başlıca kendine özgü özelliklerinden biri. Uzam kavramı, nesneler ile fenomenler arasındaki belirli tipteki ilişkilerin az çok sürekliliğini ve kalıcılığını yansıtır. Nitekim, cisimlerin boyutlarının karşılaştırılabilmesine olanak veren de bu kalıcılıktır. Uzayı hareket halindeki maddeden ayıran metafizik maddecilik, uzaya salt Uzam gözüyle bakmıştır. Yine nitekim, ilkçağ atomcuları, atomların hareketi için bir boşluğu zorunluğu koşul olarak görerek, uzaya yalnızca tek bir temel özellik, yani Uzam özelliği tanımışlardır. 17.–18. yüzyıl felsefesinde de, salt Uzam olarak uzay görüşü, en çok *Descartes* tarafından dile getirilmiştir. *Leibniz*, Descartesçı uzay anlayışını eleştirerek, haklı olarak, Uzam'dan ancak uzayın geometrik temel özelliklerinin çıkarılabileceği sonucuna varmıştır. Uzam'ı açıklayabilmek için bir cisime gerek vardır. Bir cisim olmadan Uzam da boş bir soyutlamadan başka bir şey değildir. Matematikte, uzayın Uzam ve biçim gibi geometrik temel özellikleri ile bunların fiziksel özellikleri arasında bir ayrım, ancak *Eukleidesci–olmayan geometriler*'in bulunmasından sonra yapılabilmiştir. Uzayı maddenin bir varoluş biçimi olarak tanımlayışıyla, diyalektik maddecilik, cisimlerin uzaysal temel özelliklerinin, başlıcalıkla da Uzamlar'ının, hareket halindeki maddenin temel özelliklerine dayandığını da olumlar.

Uzlaşımcılık Bilimsel kavram ve kuramsal kurulmaların aslında bilimadamları arasındaki kabullerin bir sonucu olduğunu söyleyen felsefi anlayış. Bu kabuller, alışkanlık, elverişlilik ve basitliğin vb. gözönüne alınışından gelmektedir. Kararlı Uzlaşımcılık, bilimsel kuramsal bilginin nesnel içeriğini olumsuzlamayı içerdiğinden *öznel idealizm*'e yol açar. Uzlaşımcılık'ın kuram-

sal ilkeleri, hiç değilse bilimsel kuramların nesnel değerini savunmaya çalışmış olan *Poncaré* tarafından ele alınmıştır. Uzlaşımcılık öğelerine *pozitivizm, pragmacılık* ve *işlemcilik*'te de rastlanır. Bu düşünce eğilimleri, kuramsal düşünmeyi öznel bir şeymiş gibi sunarlar ve bilimadamlarının bazı kavram sistemlerini ve belirli matematiksel kurulmaları karşılıklı anlaşma sağlama amacıyla kendi istekleriyle getirdiklerini düşünürler. Ancak, bu bakışaçısı, tarihsel–bilimsel ayrıştırma ve epistemolojik çözümleme tarafından çürütülmüştür. Uzlaşımcı bakışaçısı, bilimde kullanılan kuramsal araçların tarihsel olarak koşullu olduğunu göstermeye çalışırken, ikincisi, bu araçların neshel dünyanın bir yansıtılma biçiminden başka bir şey olmadığını, dolayısıyla basitinden bir kabul sonucu olamayacağını tanıtlar.

Ü

Üçsellik Üçlülük, üç aşamalı gelişme. Üçsellik kavramı, *Platon* ile yeni-Platoncular tarafından ortaya getirilmiş olup, Alman klasik filozoflar, özellikle de *Hegel* tarafından geniş biçimde kullanılmıştır. Hegel'e göre, her gelişme süreci üç evreden geçer: Tez, antitez ve sentez (bireşim). Bir sonraki her aşama, bir öncekini yadsıyarak, onun karşıtına dönüşür. Sentez ise, yalnızca antitezi yadsımakla kalmaz, ama gelişmenin hem tez, hem de antitez aşamalarının birtakım çizgilerini yeni bir tarzda kendinde bileştirir. Buna karşılık, sentezle birlikte yeni bir Üçsellik başlar ve bu, böylece gider. Üçsellik, ilk başlangıç noktasına, ancak bu kez biriken deneyim sayesinde daha yüksek bir düzlemde yeniden ulaşıldığı gelişmenin kendine özgü özelliklerinden birini yansıtır. Hegel, Üçsellik'i mutlaklaştırmış ve kendi sözlerine karşıt doğrultuda, kavramın üç aşamalı gelişmesiyle ilgili yapay bir şemaya döndürmüştür. Marxçı felsefe, Üçsellik'in akılcı içeriğini gelişme sürecini göstermek için uygular (bak. *Olumsuzlamanın Olumsuzlanması Yasası*).

Üçüncünün Olmazlığı Yasası Bir mantık yasası; bu yasaya göre, birinin olumladığını öbürünün yadsığı iki önermeden biri zorunlu olarak doğrudur. Bu yasa ilk kez *Aristoteles* tarafından formüllendirilmiştir. Örneğin, «güneş bir yıldızdır» (A, B'dir) ve «Güneş bir yıldız değildir» (A, B değildir) önermelerinden zorunlu olarak, biri ya da öbürü doğrudur. Bu gibi önermeleri gözönüne alan geleneksel biçimsel mantık, Üçüncünün Olmazlığı Yasası'nı şöyle formüllendirir: Ya A, B'dir ya da A, B değildir; üçüncü olanaklı değildir *(tertium non datur)*. Üçüncünün Olmazlığı Yasası, çoğu zaman, *tanıt* sürecinde, örneğin, karşıtlar kuralı için kullanılır.

Üretici Güçler Tarihsel maddecilikte, tarihsel sürecin ana, belirleyici etkenini gösteren bir kategori. «Nasıl bütün doğa fenomenlerinin temelinde maddi nedenler yatıyorsa, insan toplumunun gelişmesi de maddi güçlerin gelişmesiyle öyle koşullanmıştır» (V. İ. Lenin, *Toplu Yapıtlar,* cilt 2, s. 21). *Toplumun maddi ve teknik temeli*'nin gelişmesi kadar, buna bağlı olarak Üretici Güçler'in de gelişmesi, bütün toplumsal gelişmenin ve bir bütün olarak tarihsel sürecin sürekliliğinin temelinde yatar. Üretici Güçler kategorisinin içeriği, birikmiş ve canlı emeğin organik birliğini, yani insanın gereksemelerini doğanın nesnelerinden karşılamak üzere şeylerin üretimi için gerekli maddi ve kişisel üretim öğelerinin bütünselliğini oluşturur. Maddi üretim öğeleri çalışma araçlarını, üretim öncüllerini, demiryollarını, kanalları, çevreyollarını, boru hatlarını vb. başka bir deyişle, insanın kendi eylemleri için çalışma amacıyla araç olarak aldığı bütün nesne ve nesne dizilerini içine alır. Kişisel öğeler arasında çalışma araçlarını üreten ve bun-

ları gerekli beceri, deneyim ve bilgiyle harekete geçiren insanlar da yer alır. Çalışma aletleri, makina ve gereçleri, üretim düzeyinin bağlı bulunduğu Üretici Güçler'in belirleyici maddi öğeleridirler. Ama en ileri teknoloji bile, insan olmadan hiçbir işe yaramaz, çünkü temel Üretici Güç insanlardır. Çalışma aletleri, bütün çalışma araçları, insanlar tarafından yaratılır; bunlar, insan çabasının, insanın birikmiş deneyim ve bilgisinin maddi sonuçları, insanın doğaya egemen olmadaki başarısının göstergesidirler. İnsan, doğayı dönüştürmede kullandığı çalışma araçlarını geliştirerek, böylelikle kendi Üretici Güçler'ini ve toplumsal ilişkilerini geliştirerek, kendini de aynı zamanda geliştirmiş olur. Üretici Güçler'in çalışması, her şeyden önce, çalışma araçlarının yaratılmasını ve bunların daha sonra tüketim mallarının üretimi için kullanılmasını öngürür. Her toplumsal üretim, *üretim araçların (grup A) ve tüketim mallarının* üretimini (grup B) içine alır. Yeniden üretim yasası, grup A'nın gelişmesindeki, bilimsel ilerlemelerden yararlanılmasına dayalı gitgide daha çok etkili çalışma araçlarının yaratılmasını ve bu temel üzerinde ekonominin bütün dallarının yeniden donanımını gösterir. Bugün için, *bilimsel ve teknik devrim*'de görülen ilerlemelerden Üretici Güçler'in ve tüm toplumsal üretimin gelişmesinde yararlanılması, sosyalizm ile kapitalizm arasında bir yarış haline gelmiştir. Sosyalizm, komünizmin maddi ve teknik temelini sürekli ve sistemli bir biçimde *yaratmak için bilimsel ve teknik ilerlemeyi* hızlandırmaya yönelir. Böyle bir şey, komünizmin temelini oluşturan tüm toplumsal üretimin kapsamlı bir biçimde mekanikleştirilip otomatikleştirilmesi, çalışmanın insanların temel yaşamsal gereksinimi haline getirilmesi, bireyin çok yönlü gelişme olanaklarının arttırılması ve herkesin kendi gereksinimine göre dağılım ilkesine geçişin bir koşulu olarak tüketim mallarında zenginliğin yaratılması gibi toplumsal görevlerin çözüme ulaştırılmasına yardımcı olur.

Üretim İnsanın kendi varoluşu açısından zorunlu maddi koşulları yaratmak için doğayı etkin biçimde dönüşüme uğratması süreci. Kendi gereksinimlerini doğanın verdiği şeylerle karşılayan hayvanlara karşıt, insan, yaşamak için gereksinim duyduğu (yiyecek, giyecek, mesken vb.) bütün şeyleri üretir. Onun için, Üretim, insan yaşamının ebedi doğal koşulu, insan tarihinin temelidir. Her Üretim süreci için üç öğe gerekir: Çalışmanın nesnesi, çalışma araçları ve insanın amaçlı etkinliği, *emek*'i. Üretim, her zaman için, toplumsal bir karakter taşır, bunun da iki yanı vardır: (Üretim sürecinin içeriğini yansıtan) «*üretici güçler*» kavramında dile gelen insanın doğayla ilişkisi ve (Üretim sürecinin toplumsal biçimini yansıtan) «*üretim ilişkileri*» kavramında dile gelen insanlar arasındaki ilişkiler. Bu iki yan arasındaki ilişkililik, *üretici güçlerin karakterine ve gelişme düzeyine uygunluğu yasası*'yla belirlenir. Üretim, her zaman için, tarihsel olarak yer alan bir *üretim tarzı* halinde varolur, bunlar, ilkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve komünist üretim tarzlarıdır. Üretim, genel olarak, her üretim tarzında ortak olan bazı *öğeleri göstermeye olanak veren bir soyutlamadır*. Üretim, ayrılmaz olarak, dağılım, değişim ve tüketime bağlıdır. Üretim ve tüketim, toplumsal yaşamda birbirine yüzseksen derece karşıt, ama aynı zamanda birbiriyle yakından karşılıklı bağıntılı iki kutbudur. Bu ikisinin birbiriyle ilişkisinde *belirleyici olan, yalnızca tüketilecek nesneyi* yaratıp tüketim tarzını koşullandırmakla kalmayıp, aynı zamanda, insan *gereksemeler*'inin ortaya çıkıp gelişmesinin temelini de oluşturan Üretim'dir. Üretim sürecinde, insanlar, yalnızca dış doğa üstünde etkiyerek onu dönüştürmezler, ama *aynı zamanda, kendi doğalarını, yeteneklerini*, bilgilerini, gereksinim ve çıkarlarını

da değişime uğratırlar. Üretim, yaratılan ürünlerin dağılımı yoluyla tüketime bağlı olup, böyle bir şey, belli bir toplumdaki egemen üretim ilişkilerine dayanır. Uyuşmayan sınıflı toplumlarda,üretim araçlarının sahipleri (yani, köle sahipleri, toprak ağaları ve kapitalistler), artı ürüne, zaman zaman da ürünün kendisine el koyarlar; emekçi kitleler (yani, köleler, serfler ve proleterler) ise, üretim araçları üstünde mülkiyetten bütün bütüne ya da kısmi yoksunluğa bağlı olarak, kendi ürettikleri zenginlikten en az payı alırlar. Sosyalist devrim, bu adaletsizliği kaldırarak, üretim araçlarında toplumsal mülkiyeti getirir. Sömürücü sınıfların kalkmasıyla birlikte, Üretim de toplumun bütün üyelerinin artan gereksemelerine karşılık verecek duruma getirilir. Sosyalizmde, tüketim mallarının dağılımı toplum için bireylerce yapılan işin niteliğine ve niceliğine dayanır. Komünizmde ise, her şeyin kişinin gereksinimlerine göre dağılımı sözkonusudur.

Üretim Araçları Üretimin canlı öğelerinden, yani çalışan insanlardan farklı olarak, *üretici güçler*'in maddi öğelerinin toplamını gösteren bir kavram. Üretim Araçları, her şeyden önce çalışma nesnelerini, yani insanın üstünde çalıştığı nesneleri içine alır. (Madencilik sanayi dışında). Modern sınai süreçlerde, bunlar başlıcalıkla hammaddelerdir, yani insan emeği dolayısıyla belli bir derecede değişime uğramış bulunan doğal nesnelerdir. İkincisi, çalışma araçlarıdırlar, yani insanın (iş aletleri, atelyeler, ulaşım, hammadde ve bitmiş eşya mağazaları, vb.) çalışma nesnelerini etkilemek için kullandığı maddi öğelerin toplamıdır. Üretimi, dolayısıyla toplumun gelişmesini ileriye götüren en önemli çalışma araçları, insanın doğal gücünü arttırarak üretim gücünü ve toplumsal üretici güçlerin gelişme derecesini göstermede bir ölçüt, yani çalışmanın geçtiği toplumsal ilişkilerin bir göstergesini oluşturan iş aletleridir. Onun için, Marx şunları söylemiştir: «Farklı ekonomik çağları ayırmamıza olanak veren şey, yapılan kalemler değil, ama bunların nasıl yapıldığı ve hangi aletlerle yapıldığıdır» (*Katipal*, cilt 1, s. 175).

Üretim İlişkileri İnsan toplumuyla ilgili olarak Marxçı bilimin en önemli kavramlarından biri. Bu kavram, insan bilincinden bağımsız olarak varolan toplumda nesnel maddi ilişkileri, tolumsal üretim, değişim ve maddi zenginliğin dağılımı süreci içinde insanlar arasında oluşan ilişkileri yansıtır. Üretim İlişkileri, bütün *üretim tarzları*'nın ayrılmaz bir yanıdır, çünkü insanlar etkinliklerini birleştirerek karşılıklı bir etkinliğe girişmeksizin üretimde bulunamazlar. Üretim İlişkileri'nin temeli, üretim araçları üstündeki *mülkiyet*'tir. Toplumsal, kolektif mülkiyetle birlikte, toplumun üyeleri de üretim araçları açısından eşit hale gelirler; üretim sürecinde, işbirliği ilişkileri ve karşılıklı yardımlaşma doğar. Özel mülkiyet ise, insanlar arasında da bağımlılık ve hükmetme ilişkileri oluşur. Tarih boyunca toplumsal mülkiyet, aşiret, kabile, ortak topluluk, kamu ya da devlet, kooperatif ve kolektif çiftlik mülkiyeti olarak yer almıştır; özel mülkiyete tarihte, üç temel biçimiyle rastlanır, bunlar; köleci mülkiyet, feodal mülkiyet ve kapitalist mülkiyet olup, insanın insan tarafından sömürülmesinin üç tipine karşılık verirler. Üreticilerin kendi emeklerine dayanan özel mülkiyetleri, bugün de varolmakla birlikte, bu mülkiyet biçimini her zaman için sözkonusu topluma egemen Üretim İlişkileri'ne bağımlı olup, bu ilişkilerin belirleyici etkisi altında yavaş yavaş ortadan silinir. Bir *toplumsal-ekonomik oluşum*'un çöküşü ile öbürünün yükselişi dönemlerinde iki ana Üretim İlişkileri biçimi yanısıra, geçici Üretim İlişkileri de ortaya çıkar. Bu ilişkilerin kendilerine özgü yanı, bir ekonomik oluşumda farklı tipte ekonomik ilişkileri biraraya toplamalarında görülür. Örneğin, ilkel komünal siste-

min yıkılışı döneminde, aşiret ilişkileri kalıntıları, köleci ilişki birikintileriyle birlikte ataerkil ailede birarada yer alıyordu. Köleci ilişkilerin yıkılması döneminde, birtakım ülkelerde, kendinde hem köleci, hem de feodal ilişkileri öğelerini toplayan koloniler ortaya çıkmıştır. Kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde, bazı ekonomik biçimler, kendilerinde kolektif ve özel mülkiyete dayalı ilişkileri taşırlar (örneğin, devlet kapitalizmi, karma devlet–özel girişimleri, köylerde yarı–sosyalist kooperatif biçimleri vb.).

Üretim İlişkilerinin Üretici Güçlerin Karakterine ve Düzeyine Uygunluğu Yasası Bütün *toplumsal–ekonomik oluşumlar*'da *üretici güçler ile üretim ilişkileri* arasındaki etkileşimi belirleyen nesnel bir ekonomi yasası. Üretici güçler, üretimin belirleyici, en devrimci ve devingen öğesidir. Üretim ilişkileri ise, daha akılcı bir öğedir. Belirli bir aşamada toplumun gelişmesinde üretim ilişkileri ile üretici güçlerin karakteri (nitel yanı) ve gelişme düzeyi (nicel yanı) arasında bir çelişkinin ortaya çıkması buradan ileri gelir. Bu birincisi, ikincisinin gelişmesine set çekerek yıkılmasına yol açar. Üretici güçlerin gelişmesi, en sonunda üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki uzaklığın kapatılmasına yol açarak, üretim ilişiklerini üretici güçlerin karakteri ve gelişme düzeyine karşılık verecek duruma getirir. Üretim ilişkilerinin üretici güçlerin karakterine ve gelişme düzeyine karşılık vermesi ya da vermemesi hiç olamayacağı gibi, mutlak da olamaz. Çünkü o zaman aralarında etkileşim de sözkonusu olmaz. Uygunluk yasası, üretim ilişkilerini üretici güçlerin karakterine ve düzeyine karşılık vermesi demektir. Bu birlik, üretici güçler geliştikçe uygunluk öğeleri üstünde ağır basma eğilimi taşıyan karşılık vermeme öğelerini de içine alabilir. Burada, gelişen üretici güçlere karşılık veren eski üretim ilişkilerinin bir yana atılarak, yeni üretim ilişkilerinin kurulması yoluyla çözülür. Uyuşmayan sınıflara bölünmüş bir toplumda, eski üretim ilişkileri ile gelişen üretici güçler arasındaki çelişki, her zaman için, toplumsal bir devrimle (bak. *Devrim, Toplumsal*) çözüme uğratılan bir çatışmada doruk noktasına ulaşır. Sosyalizmde, üretim araçlarında toplumsal mülkiyet, üretici güçlerin hızla gelişmesinin tam olarak gerçeklemesini getirecektir. Sosyalist toplumda, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında ortaya çıkabilecek çelişkiler, eski üretim ilişkilerini korumada kimsenin çıkarı olmadığı için, çatışma noktasına kadar ulaşmaz. Artan çelişkilerin zamanında görülebilmesi ve üretim ilişkilerini ileriye doğru götürerek bunların üstesinden gelinebilmesi olanağı da buradan kaynaklanır. Üretim ilişkilerini üretici güçlerin karakterine ve gelişme düzeyine uygunluğu yasası, bir toplumsal–ekonomik oluşumun yerini öbürünün alması belirler.

Üretim Tarzı Tarihsel olarak koşullu toplumsal ilişki biçimlerine bağlı (yiyecek, içecek, mesken vb.) yaşamsal gereklilikleri üretmenin somut yolunu gösteren bir kavram. Üretim Tarzı, tarihsel maddeciliğin en önemli kategorilerinden biridir, çünkü toplumsal yaşamın ana alanını, maddi üretim alanını gösterir ve genelinde toplumsal, siyasal ve tinsel süreçleri belirler. Herhangi bir tarihsel toplumun yapısı, işleyişi ve gelişmesi Üretim Tarzı'na dayanır. Toplumsal gelişmenin tarihi her şeyden önce Üretim Tarzı'nın gelişmesi ve değişmesi olup toplumun bütün öbür yapısal öğelerini belirler. Üretim Tarzı, yakından karşılıklı bağıntılı şu iki öğenin birliğini temsil eder: *Üretici güçler ve üretim ilişkileri.* Üretim, kendi belirleyici yanının, yani üretici güçlerin gelişmesiyle başlar; üretici güçler, belirli bir düzeye ulaştıktan sonra, içinde geliştikleri üretim ilişkileriyle çatışmaya girerler. Böyle bir şey, üretim ilişkilerinde kaçınılmaz bir değişime yol açar, çünkü

eski biçimi içinde, üretim süreci için vazgeçilmez olmaktan çıkarlar. Buna karşılık, eskisinin yerine yeni bir ekonomik temelin gelmesi olan üretim ilişkilerindeki değişim, üstyapının, yani bütün toplumun azçok hızlı değişime uğramasına yol açar. Dolayısıyla, Üretim Tarzı'nda değişme, insanların isteğiyle ortaya çıkmaz, *üretim ilişkilerinin üretici güçlerin karakterine ve gelişme düzeyine uygunluğu* genel ekonomik *yasası* uyarınca ortaya çıkar. Buna bağlı olarak, toplumun gelişmesi, toplumsal–ekonomik oluşum'un doğal tarihsel değişimi biçimini alır. Üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışma, toplumun ilerici güçleri tarafından yürütülen toplumsal devrimin ekonomik temelini oluşturur. Komünist Üretim Tarzı'nda, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki, çatışma noktasına kadar ulaşmaz. Çünkü üretim araçlarında kamu mülkiyeti, yeni üretim düzeyine karşılık vermemesi halinde, üretim ilişkilerinin değiştirilmesinin, bütün toplumun çıkarına olmasını getirir. Komünist Üretim Tarzı'nı yöneten yasaların bilicinde, komünist partisinin ve devletin, boy atan çelişkileri zamanında saptayıp çözmesi gerekir. Üretim Tarzları'nın gelişmesi ve değişime uğramasının tarihsel aşamaları, ilkel–komünal, köleci, feodal, kapitalist ve Komünist Üretim Tarzları'dır. (Antik Yunan'da ve Ortadoğu'da kölelik, tarımda Prusya ya da Amerikan tarzı kapitalist gelişme, değişik ülkelerde sosyalizmin kendine özgü özellikleri ile bazı ülkelerin kapitalist–olmayan yoldan gelişme özellikleri vb.) aynı bir üretim Tarzı'nın tarihsel kendine özgü özelliklerini verebilmek için, Üretim Tarzı'yla ilgili daha önceki kavramları daha da somut hale getirmek gerekir.

Ütopya ve Karşı–Ütopya Keyfi bir toplumsal ideale karşılık veren, hayali bir toplum. Pratikte gerçekleşemez olan Ütopya kavramı, bilimsel temellere oturmayan (toplumsal, teknik vb.) bir şemayla eşanlamlı bir eğretileme durumuna gelmiştir. Ütopyacı düşünceler, (Z. Ö. 8.–7. yüzyıllarda) ilkçağda Yunanlı Hesiodos'un «Altın Çağ» kavramında başlayarak, bütün bir toplumsal düşünce tarihinde görülür. Ütopyacılığın birtakım çizgilerine *Platon*'un ve *Ermiş Augustinus*'un çalışmalarında rastlanabilir. Ütopya terimini *More* getirmiştir. Bu terim, içinden çıktığı toplumsal sistemin birtakım özelliklerini yansıttığı gibi, daha başka toplumsal–siyasal idealler ışığında, toplumun kusurlarını giderme amacıyla, varolan sistemin doğrudan ya da dolaylı bir eleştirisini de içerir. Sosyalist bir toplum ideali (bak. *Sosyalizm, Ütopyacı*), bir Ütopya olarak, 19. yüzyılın ortasında gelişmiştir. Sosyalist devrimin önce Rusya'da, daha sonra da başka ülkelerde başarıya ulaşması, yeni bir toplumun kurulması yolunda elde edilen başarılar ile kapitalizmin genel bunalımı, burjuva ideolojisi.ve kültüründe Ütopya kavramının yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Böylelikle, «uyarı romanları» (G. Orwell'in *1984*'ü, A. Huxley'in *Yeni Dünya*'sı), yergisel meseller, bilimkurgular (İ. Asimov ve R. Bradbury'nin romanları) biçiminde Karşı–ütopyalar ortaya çıkmıştır. Bir kural olarak, Karşı–ütopyalar, gelecek umudundan bunalımı dile getirir, devrimci mücadelenin anlamsız olduğunu söyler, toplumsal kötülüğün yıkılamayacağını vurgular; bilim ve teknolojiye dünya sorunlarını çözmeyi kolaylaştıracak bir güç olarak değil, kültüre yabancı ve insanı köleleştirecek bir araç gözüyle bakar. Nitekim, burjuva bilinçte, Ütopya ideası, mantıksal olarak kendini yadsımaya varır, kötümser Karşı–ütopyalar yanısıra, yarı–iyimser teknokratik ütopyalar da ortaya çıkar. Bu arada, Ütopya, bilimkurgu biçiminde toplumsal ilişkiler üstüne geleceğe bir bakış da getirebilir.

V

Vahiy Teolojinin ve din felsefesinin temel kavramlarından biri. Bu kavram, gizemsel aydınlanma anında doğaüstü gerçekliği duyuüstü algılamayı dile getirir. Dinde, Vahiy'i Kutsal Kitaplar (örneğin, *İncil, Kuran*) temsil eder. Çağdaş teoloji, Vahiy ideasını, Vahiy'in akılla çelişmediğini öne sürerek modernleştirmeye çalışır. Modern burjuva felsefesindeki din okullarında Vahiy ideası, *teizm*'in felsefi olarak savunulmasında akıldışıcılık'ın gitgide artmasına yol açmıştır.

Vairesse, Denis (1630–1700) Fransız edebiyatında, *ütopyacı sosyalizm* düşüncelerini yaymış ilk yapıt olan *Histoire des sevarambes* (Sevarambelerin Öyküsü) adlı romanın yazarı. Vairesse, düşsel Sevarambie toplumunda, bu toplumun yasakoyucusu Sevaris tarafından yürütülen toplumsal reformları anlatır. Sevaris reformları öncesi toplumun betimi, Vairesse'i *doğa yasası* kuramcılarının olduğu kadar, 18. yüzyıl ütopyacı sosyalistlerinin de öncüsü yapmıştır. Bütün doğuştan ayrıcalıkların ve özel mülkiyet ayrıcalıklarını kaldırılmış olduğu Sevarambie reformlar ülkesinde, bütün toprak ve topraktan gelen zenginlikler, halka ait olup, yaşlılar ile hastalar dışında herkes için çalışma zorunluluğu vardır. Çocukların eğitimi ise, genel ve seçimsel konuları içine alır. Sevarambeler'in seçtikleri hükümdarın elindeki iktidar, temsili organlarla sınırlanmış olup, en yüce tanrısal varlık olarak Güneş'e tapılır. Roman, büyükün yapmış, birçok taklitlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Vang Çung (27–104) Çinli maddeci filozof. *Lun Heng* adlı başlıca yapıtında, Vang Çung, şeylerin ve fenomenlerin ortaya çıkmasını ve gelişmesini denetimi altında bulunduran en yüksek yol gösterici güç olarak « Konfüçyüscü tanrı» öğretisine, gizemciliğe ve idealizme kararlı biçimde karşı çıkmıştır. Vang'ın öğretisine göre, dünyada her şeyin kaynağı temel maddi öğede, *çi*'de yatar. İnsan, doğanın bir parçası olup, *çi*'nin yoğalmasının sonucunda varlığını kazanır. *Çi*'nin seyrelmesi, ölüme ve yokolmaya yol açar. Vang, bilme sürecinin insanın duyusal algısıyla başladığını söylemiş, «doğuştan» bilgi düşüncesini reddetmiştir. Vang Çung, toplum yaşamının doğasal öğelere dayandığını söyleyen kurama da karşı çıkmış; tarihin, döngüler halinde geliştiğini söylemiştir. Burada, büyüme dönemlerini düşüş dönemleri izler ve bu süreç böylece gider.

Varlık 1) Bilinçten bağımsız olarak varolan nesnel dünyayı, *madde*'yi belirten bir felsefi kavram. Toplum sözkonusu olduğunda, «toplumsal varlık» terimi kullanılır. Dünyanın maddiliği ile dünyanın Varlık'ını özdeş alan diyalektik maddecilik, maddeden önce ya da maddeden bağımsız varolan idealist Varlık anlayışını olduğu kadar,

Varlık'ı *bilinç* ediminin bir sonucu sayan idealist çabaları da geri çevirir. Öte yandan, yalnızca Varlık'ın nesnelliğini vurgulamak da yeterli değildir; çünkü bu durumda, Varlık'ın maddi ya da düşünsel karakteri sorunu, çözülmeden kalır. Varlık'ı birincil, bilinci ise ikincil olarak alışıyla, diyalektik maddecilik, bilinci varlığın edilgen bir yansımasından daha çok bir şey olarak almış olur ve bilinci Varlık'ı etkileyen etkin bir güç olarak görür. 2) Genel olarak varoluşu gösteren en soyut kavram. Bu anlamda, Varlık'ı nesnel süreç ve fenomenlerin çok daha somut ve daha derin özellikleri olan *gerçeklik*'ten, *varoluş*'tan ayırt etmek gerekir.

Varlık Benzeşliği Katolik felsefesinin ana metodolojik kavramı (bak. *Yeni-Thomasçılık; İskolastik; Thomasçılık; Aquinolu Thomas*). Varlık Benzeşliği, varolan her şeyin (maddi nesne, fenomen ya da ideaların) başka bir şeyi hem benzeri, hem de benzeri olmadığı anlamına gelir. Katolik felsefesi, bu ilkeyi, hiyerarşik varlık sıralamasını kurmak için kullanır. İskolastik metafiziğe göre (Aquinolu Thomas, bugün için E. Przywara), Varlık Benzeşliği'nde benzerlik, aynıbiçimlilik, birincil ve belirleyici olandır; bütün farklılıkların düşümdeşleştiği doğüstü güç, Tanrı, ise, varlığın nitelikçe çokçeşitliliğinin nedeni, ana kaynağıdır. Dolayısıyla, Varlık Benzeşliği kavramında, nesne ve fenomenlerin özdeşliği ve benzerliği mutlaklaştırılarak, nitelikçe farklılıkları nicelikçe farklılıklara indirgenir. Bu kavram, ortaçağ iskolastiğinde getirilmiştir. Modern iskolastik, Varlık Benzeşliği'ni, karşıtların diyalektik birliğinin karşısına koyar.

Varlık, Toplumsal Toplumsal bilinçle ilintisi açısından insan ilişki ve etkinliklerinin birincil olmasının tarihsel biçimlerini gösteren bir felsefi kategori. Toplumsal Varlık, üretici güçleri ve insanlar arasında üretim süreci ile daha başka pratik etkinlik süreçleri içinde biçimlenen ve insan iradesi ile insan bilincinden bağımsız varolan ve bu üretici güçlere karşılık veren ilişkilerin gelişmesindeki somut evreleri gösterir (bak. *Toplumsal Varlık ve Toplumsal Bilinç*).

Varolma Mücadelesi Organizmaların, kendi yaşamlarına ve üremelerine elvermeyen canlı ve cansız doğa etkenlerine karşı direnişi. Bu mücadelenin bir sonucu olarak, çevre koşullarına kendilerini en iyi uyarlayan türler ayakta kalarak, en verimli biçimde ürerler. Varolma Mücadelesi, aynı türden organizmalar arasında olduğu kadar, farklı türler arasındaki ilişkinin de bir biçimi olup, bitki ve hayvanların evriminde yer alan bir etkendir. Varolma mücadelesi düşüncesini insan toplumuna uygulanması, burjuva sosyolojisinde en gerici kuramlarından biri olarak *toplumsal-Darwincilik*'in ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Varoluş 1) Değişebilir şeylerin karşılıklı etkileşim ve bağlılık içindeki bütün çeşitliliği. Şeylerin Varoluş'u, ne şeylerin özüne, ne de varlıklarına indirgenebilir. Varoluş'u aşağı, arızi ve kısa ömürlü bir şey olarak görerek, şeylerin *öz*'ünü, *neden*'ini şeylerin Varoluş'unun üstünde tutan felsefi kuramlar yanlıştır. Ama, şeylerin özünü ya varolmayan bir şey olarak ya da insanın bilişi ve pratiği ötesinde, derinine inilemez bir şey olarak görüp, şeylerin Varoluş'unu kendi özlerinin üstünde tutmak da aynı derece de yanlıştır. Doğru görüş ise şudur: Nasıl Varoluş olmadan öz kavranamaz ise (bu durumda, doğa ve toplumdaki gerçek yaşamla ortak hiçbir yanı olmayan bir devingensizlik alanı sözkonusudur), öz olmadan da Varoluş kavranamaz (bu durumda da, yalnızca dışsal dingin-olmayan, arızi olan sözkonusudur). Bütün varolan fenomenler, ancak Varoluş ile özün, *varlık* ile *oluş*'un birliği yoluyla anlaşılabilir. 2) Varoluşçuluğun ana kavramlarından biri; bu kavram, kişinin varlık tarzını betim-

lemek için kullanılır. Bu terimi bu anlamda ilk kez *Kierkegaard* kullanmıştır. Varoluşçuların düşüncesine göre, insan «ben»inin çekirdeğini Varoluş oluşturur; bu sayede, insan beni, ayrı bir birey ya da genel (insani) bir şey olarak değil, ama somut benzersiz bir kişi olarak görünür. Varoluş'un kendi ana özelliklerinden biri de Varoluş'un nesneleştirilemeyeceğidir. İnsan kendi yeteneklerini ve bilgisini, dış nesneler halinde nesneleştirebilir; ayrıca bunları kuramsal olarak nesneleştirerek kendi psişik eylemlerini, düşünmesini de çözümleyebilir. Yalnızca varoluş insan tarafından, ne pratik, ne de kuramsal olarak nesneleştirilebilir, onun için, insanın gücünün ötesindedir. Varoluş kuramı, insanın özünün insanın zihninde yattığını söyleyen akılcı insan anlayışına olduğu kadar, toplumsal ilişkilerin tüm toplamı olarak insanın özü üstüne Marxçı anlayışa da karşıdır.

Varoluşçuluk Bir varoluş felsefesi, burjuva aydınların zihin yapısına karşılık verecek yeni bir dünyagörüşünü ortaya koyma çabası içinde, burjuva felsefesinde 20. yüzyılda ortaya çıkmış, akıldışıcı bir akım. Varoluşçuluk'un ideolojik kökleri *yaşam felsefesi*'ne, *Husserl*'in *fenomenoloji*'sine, *Kierkegaard*'ın gizemsel–dinsel öğretisine uzanır. Varoluşçuluk, kendi içinde, dinsel Varoluşçuluk *(Marcel, Jaspers, Berdyayev)* ile tanrıtanımaz Varoluşçuluk'a *(Heidegger, Sartre, Camus)* ayrılır. Varoluşçuluk, yaşadığımız çalkantılı yüzyılın yol açtığı, burjuva liberalizmden kaynaklanan burjuva toplumun ileriye doğru geliştiği yolundaki yüzeysel iyimser dünyagörüşü ve inancındaki bunalımı yansıtır. Kötümser bir dünyagörüşü olarak ortaya çıkan Varoluşçuluk, liberal yanılmasaların tarihsel yıkımlarla sarsılmasından sonra insanın nasıl yaşayacağı sorusuna bir yanıt getirmeye çalışmıştır. Varoluşçuluk, yüzyılımızda, aydınlanma akılcılığına ve klasik Alman felsefesine olduğu kadar, Kantçılık ile pozitivizme de bir tepkiyi oluşturur. Varoluşçuların düşüncesine göre, akılcı düşüncenin başlıca özelliği, özne ile *nesne*'nin karşıtlığı ilkesinden yola çıkmasındadır. Bunun bir sonucu olarak, akılcılar, insanda içinde olmak üzere, bütün gerçekliği bir araştırma ve pratik işlem nesnesi olarak alırlar; onun için, bu yaklaşımları «kişisel–olmayan» bir yaklaşımdır. Varoluşçuluk ise, kişisel–olmayan bilimsel düşünceyle karşıtlık oluşturmalıdır. Nitekim, felsefe de bilime karşı yola çıkmıştır. Örneğin, Heidegger, felsefesinin ana konusunun «varlık», bilimin anakosunun ise «varolan» olduğuna inanır. «Varolan», ampirik dünyaya ilişkin olan ve «varlık»ın kendisiyle karıştırılmaması gereken her şeydir. Varlık, insan tarafından dolaylı olarak (akılcı düşünme yoluyla) değil ama doğrudan, kendi varlığı, kendi kişisel *varoluş*'u yoluyla kavranır. Varolan, ne akılcı–bilimsel düşünme, ne de kurgusal düşünme yoluyla kavranabilecek olan özne ile nesnenin ayrılmaz birliğini kendinde barındırır. Gündelik yaşamda insan her zaman için varoluş olarak kendinin farkında değildir, böyle bir şey için kendisini *sınır durum*'da, ölümle yüzyüze bulması gerekir. İnsan kendini ancak varoluş olarak gerçekleştirdiği zaman özgürlüğünü kazanır. Varoluşçuluk'a göre, özgürlük insanın doğal ya da toplumsal zorunluğun etkisi altında biçimlenen bir şey haline gelmemesi, kendisini her edimi ya da işiyle yoğurması demektir. Nitekim, özgür bir insan, kendi yaptığı işten kendini sorumlu tutar, «koşullar» yüzünden kendini haklı göstermeye kalkmaz. Kendi çevresinde olup bitenlerden suçluluk duyusu, özgür bir insanın duyduğu şeydir (Betyayev). Varoluşçu özgürlük anlayışı, *konformizm*'e, dev bürokrasi mekanizması içinde olayların akışını değiştirme gücünde olmadığına inanan, darkafalı burjuvanın tipik bir özelliği olarak zamana hizmet etmeye karşı çıkışı yansıtır. Varoluşçuluk'un sürekli olarak insanı tarihte olup biten her şey-

den sorumlu olduğunu vurgulaması buradan ileri gelir. Ancak, Varoluşçuluk'un özgürlük açıklaması, öznelci bir açıklamadır; çünkü özgürlüğü toplumsal değil, salt etik bir düzlemde tartışır. Varoluşçuluk, akıl yoluyla bilmeyi felsefenin anakonusu açısından uygun görmezken, Husserl'in kuramı ile yer yer de *Bergson*'un sezgiciliğine dayanarak doğrudan sezgisel bilme yöntemini öne çıkarır. Çoğu varoluşçu (geç döneminde Heidegger, Marcel, Camus), bilme yöntemi açısından, felsefenin bilimden çok sanata yakın olduğuna inanır. Varoluşçuluk'un Batı sanatı ve edebiyatı üstünde, bu yolla da, burjuva aydınların büyük bir kesimi üstünde derin etki bırakmış olması bir rastlantı değildir. Varoluşçuluk'un çeşitli gruplarınca öne sürülen toplumsal ve siyasal görüşler arasında farklılıklar vardır.

Varsayım Somut tanıt olmaksızın, bir nesnenin varoluşunu ya da bir fenomenin ilintisini ya da nedenini çıkarsadığımız bir dizi olguya dayalı bir tümdengelim. Buna karşılık veren yargı ya da sonuçlamaya varsayım denir. Varsayım gereksinimi, bilimde, fenomenler arasındaki bağıntı, ya da fenomenlerin nedeni, bu fenomenlerden önce gelen ya da onlara eşlik eden koşulların çoğu bilinmekle birlikte, açık seçik olmadığı zamanlarda kendini gösterir. Varsayımdan geçmişin bir tablosunun bugünün bazı özelliklerinden yararlanılarak onarılacağı ya da geçmişe ve bugüne dayanarak bir fenomenin gelecekteki gelişmesi üstüne bir sonuça varılacağı zaman da yararlanılır. Ama, belirli olgulara dayanarak Varsayım'ın formüllendirilmesi ancak ilk adımdır. Olasılıdan daha çok bir şey olmayışıyla, Varsayım, doğrulanmayı ve *tanıt*'ı gerektirir. Doğrulamadan sonra, Varsayım, ya bilimsel bir *kuram* halini alır, ya da, sonuç olumsuzsa, gözden geçirilir ya da geri çevrilir. Varsayım'ı formüllendirip doğrulamanın ana kuralları şunlardır: 1) Varsayım'ın eldeki bütün olgulara uyması ya da hiç değilse tutarlılık göstermesi gerekir; 2) bir dizi olguyu açıklamak için formüllendirilmiş birçok çelişkili Varsayım'dan o olgulardan en çoğunu tartışmasız açıklayan Varsayım yeğlenir. İşleyen Varsayım adı verilen bu Varsayımlar, dizideki tek tek olguları açıklamak için formüllendirilir; 3) birbiriyle bağıntılı bir dizi olguyu açıklamak için mümkün en az sayıda Varsayım'ın formüllendirilmesi ve bu bağıntının mümkün olduğunca yakın bir bağıntı olması ve 4) Varsayım'ı formüllendirirken, Varsayım'ın olasıdan daha çok bir şey olmadığının akılda tutulması gerekir. Birbiriyle çelişkili Varsayımlar'ın her ikisi de, aynı bir nesnenin farklı yanlarını vermedikçe, doğru olamazlar. Modern pozitivistler, ampiristler ve benzerleri, bilimin olguları kaydetmesini ve nesnel dünyayı yöneten yasalara dayanarak Varsayımlar formüllendirilmemesi gerektiğine inanırlar. Bu kişilerin düşüncesine göre, Varsayımlar'ın yalnızca işgörücü bir rol olduğu gibi, nesnel hiçbir önem de taşımazlar. Ancak, bilimsel olarak tanıtlanmış kuramlar haline gelmiş Varsayımlar bunun tersini bize tanıtlamaktadır. Varsayım, belirli nesnel verilere dayandığından, her zaman için, bir kuram halinde gelişebilir. Bilimsel düşünmede bu evrenin gözönüne alınması, modern bilimin kendi özelliği haline geldiği gibi, gözlem ve deneylerin çok daha karmaşık işleyiş tarzları açısından gittikçe daha da zorunlu bir hal alır.

Varsayımsal–Tümdengelim Kuramı Doğabilimlerinde bilginin mantıksal bir düzenlenim biçimi, Varsayımsal–Tümdengelim Kuramı, *deney*'e ve *gözlem*'e dayanan doğa bilimlerine uygulanan, somut bir (matematik metodolojisinde yararlanılan) tümdengelimsel ya da belitsel kuram kavramıdır. Genel olarak tümdengelimci sistemlerle ilgili kurallar yanısıra, Varsayımsal–Tümdengelim Kuramı, kendi önerme-

lerinin ampirik bir doğrulanışını da öngörür.

Varsayımsal–Tümdengelim Yöntemi Birtakım önermeleri *varsayım*'lar olarak ilerletip, bunlardan çıkarak ve *olgu*'larla karşılaştırarak doğrulamaya bağlı tutan bir metodolojik yol. Burada, baştaki varsayım, karmaşık, adım adım bir işlemden geçmek yerine, bu gibi bir karşılaştırmaya dayanarak değerlendirilir. Çünkü bir varsayımın uzun uzadıya sınanması ya temellendirilip uyarlanmasına ya da geri çevrilmesine yol açar.

Vavilov, Nikolay İvanoviç (1887–1943) Sovyet *genetik* biliminin ve modern bilimsel ayıklanmanın kurucularından; coğrafyacı ve bitki yetiştiricisi, geliştirilmiş bitkilerin kökenin dünya merkezleri öğretisini ortaya getiren kişi. Vavilov, bilim felsefesi ve metodolojisine büyük önem vermiş, diyalektik maddeci yöntemi genetiğe uygulamanın yararlarına olduğu kadar, bu konumdan idealizmi ve mekanizmi eleştirme gereğine de dikkatleri çekmiştir. Vavilev, kalıtımsal çeşitlemelerde benzer diziler yasasanın diyalektik bir yorumunu da yapmıştır. Bu yasaya göre, benzer tipte kalıtımsal çeşitlemeler genetik olarak birbirine benzeyen türlerin tipik özelliğini oluşturmaktadır. Türler için *sistemsel yaklaşım*'ı geliştirmiş olan Vavilov, canlı sistemlerdeki çeşitlenmeler arasındaki Karmaşık karşılıklı bağıntıları incelemede bunların organik bir bütün oluşturduğuna daha çok önem verilmesi gerektiği üstünde durmuştur. Vavilov, genetiği çiftçiliğe yakından bağlayarak, kalıtım ve çeşitleme biliminin gelişmesine olduğu kadar, kendi daha geniş biyolojik temeli olan Darwinciliğin geliştirilmesine de önayak olmuştur.

Vavilov, Sergey İvanoviç (1891–1951) Sovyet fizikçi, SSCB Bilimler Akademisi Başkanı (1945/51). Vavilov'un başlıca çalışmaları, fiziksel optiğe, başlıcalıkla da foto–gazışığının doğasının araştırılmasına ayrılmıştır. Vavilov, modern fizikte birtakım devrimci buluşların diyalektik maddeci bir yorumunu getirmiştir. Maddenin özel bir biçimi olarak alan düşüncesini geliştirmiş, *parçacık–dalga ikiliği*'nin kararlı maddeci bir yorumunu getirmiş ve modern fizikte başlıca araştırma yöntemi olarak matematiksel *varsayım*'ı aydınlatmıştır. Vavilov, doğa bilimlerinin felsefi yönleriyle ilgili olarak SSCB'de ilk kez geniş çapta araştırmalar da yürütmüştür.

Vaysesika Eski Hint felsefesinde bir sistem; ilk kez Kanada tarafından işlenmiştir (Z. Ö. 6.–5. yüzyıllar, Vaysesika Sutra). Vaysesika'da güçlü maddeci çizgilere rastlanır. Burada, varolan her şey yedi kategoriye ayrılır: Cevher, nitelik, hareket, genellik, tikellik, içkinlik ve varolmama. Bunlardan ilk üçü gerçeklikte varolur. İkinci üç, mantık kategorilerdir, zihinsel etkinliğin ürünleridir. Cevherlerin somut çeşitliliğini dile getiren (sistemin de adını buradan aldığı) «tikellik» kategorisi, bilmede önemli bir rol oynar. Dünya, nitelik ve hareketi olan cevherlerden oluşur. Bu cevherler dokuz tanedir: Toprak, su, ışık, hava, esir, zaman, mekân, ruh ve zihin. Bütün maddi nesneler, ilk dört cevherin atomlarından oluşur. Atomlar, önsüz sonsuzdurlar, bölünmezler ve gözle görülmezler. Uzamları yoktur, öbür atomlarla bileşerek bütün uzamsal cisimleri oluştururlar. Atomların bileşimini dünya ruhu denetler. Atomların itimsiz hareketi dolayısıyla, zaman, mekân ve esir içinde varolan dünya, dönem dönem yokolup yeniden doğar. Atomlar, nitelikleri açısından, kendi kökenlerine bağlı olarak dört tipe ayrılırlar ve dört duyuyu oluştururlar: Dokunma, tat, görme ve koku. Vaysesika epistemolojisi, *nyaya*'ninkine benzer ve dört doğru ve dört yanlış bilgi tipini birbirinden ayırır. Algı, tümdengelim, bellek ve sezgi yoluyla hakikate ayrılır.

Vedenski, Aleksander İvanoviç (1856–1925) Rus burjuva filozof ve psikolog, yeni-Kantçı. Vedenski, kendi mantığının mantıkçılık olduğunu söyleyerek ve Kant'ın düşüncelerini bir adım ileriye götürerek, inan ve bilgi ile ruh ve beden düalizmini derinleştirmiştir. *O predelah i priznakak oduşevleniya* (1892, Canlılığın ve Belirleyici Özelliklerinin Sınırları) adlı yapıtında, Vedenski, başkalarının tinsel yaşamının nesnel ayırt edici bir özellik taşımadığını, dolayısıyla bilinemeyeceğini öne sürmüştür (Vedenski psiko–fizik yasası). *Psikhologiya bez vsyakoi metafiziki* (1914, Metafiziksiz Psikoloji) adlı yapıtında ise, Vedenski, yalnızca zihinsel fenomenleri betimlemeyi ele alan bir psikolojiyi doğrulamaya çalışmıştır. Vedenski'nin mantığı kararlı idealist bir mantıktır (*Logika kak çaşt teorii poznaniya,* 1909, Bilgi Kuramının Bir Parçası Olarak Mantık). Ekim Devrimi'nden sonra, Vedenski, tanrıtanımazlığa ve maddeciliğe karşı çıkmıştır (*Sudba very v boga v borbe s ateizmom*, 1922, Tanrıtanımazlığa Karşı Mücadelede Tanrıya İnanın Yazgısı).

Vedanta Hint felsefesindeki ortodoks sistemlerden biri, *Upanişadlar*'a dayanan bir felsefi–dinsel öğreti. Bugün de Vedanta'nın *Hinduculuk* felsefesinde önemli bir yeri vardır. Vedanta'nın ilk temel önermeleri, Badarayana tarafından Vedanta Sutraları'nda işlenmiştir. Daha sonraki gelişmeler ise, bu yapıt ile Upanişadlar üstüne yorumlar biçiminde olmuştur. Vedanta'da iki akıma rastlanır. Birincisi, 8. yüzyılda Samkata tarafından kurulmuş olan *advaita* (mutlak düalizmsizlik) akımıdır. Bu akıma göre, dünyaya, hiçbir biçimde tanımlanamaz, hiçbir koşulla bağlı olmayan ve nitelendirilemez, biricik yüce öz olan *brahman*'dan başka hiçbir gerçeklik taşımaz. Nesne ve fenomenlerin çeşitliliğini içeren bir Evren anlayışı, bilgi yoksunluluğundan kaynaklanır; çünkü, Tanrı'dan başka her şey bir yanılsamadan başka hiçbir şey değildir. *Advaita*'da, sezgi ve vahiy yoluyla bilgiye ulaşılılır; tümdengelim ile duyumların burada ikincil bir rolü vardır. Bireysel çabanın amacı, şeylerin görünüşteki çeşitliliği altında tanrının birliğini kavramak olmalıdır. İnsanın psişik durumunun dış gerçekliği koşulladığı öğretisi, Samkara'nın Vedanta'sında önemli bir rol oynar. Vedanta'da görülen ikinci akım, (11.–12. yüzyılda) Ramanuja tarafından kurulmuş olan *Visistadvaita*'dır (ayrışık düalizmsizlik). Ramanuja'nın öğretisine göre, üç gerçeklik vardır: Madde, ruh ve Tanrı. Bunlar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar: Bireysel ruh, maddi bedeni; Tanrı da, her ikisini birden yönetir. Tanrı olmadan, ruh da, madde de gerçeklik olarak değil, ancak soyut kavramlar olarak varolabilir. Bireysel çabanın amacı, kişinin kendi kendini maddi varoluşundan kurtarabilmesi olmalıdır; buna da tinsel etkinlik, bilgi, en önemlisi de Tanrı sevgisi yoluyla ulaşılabilir. *Advaita*, Tanrı Şiva'ya, *Visistadvaita* da Tanrı Vişnu'ya tapınmayla yakından bağıntılı olmuştur.

Vedalar Eski Hindistan'da Z. Ö. 12–17. yüzyıllar arasında ortaya çıkmış, dört başlıca kutsal kitap: Rig Veda, Atharua Veda, Sama Veda ve Yajur Veda. Veda terimi, Vedalar'a ilişkin törensellik ve simgeselliğin gizemsel anlamını açıklayan Aranyakalar'a («orman risaleleri»ne), Brahmanalar'a (dini tören risalelerine) ve daha sonra biraraya getirilen ve Vedalar'a tapınma ile Vedalar mitolojisini felsefi bir temele oturtarak, Tanrı, insan ve doğa tartışmasına önplanda yer veren *Upanişadlar* risalelerini içerir. Vedalar terimi, «kutsal kitap» ya da «yüce bilgelik» anlamına da gelmektedir. Eski dinsel anlayışlar yanısıra, Vedalar, dünyanın varoluşu ile insanın eylemlerinin nedenlerini ve amaçlarını ele alan bölümler de içerir.

Vekhizm Rusya'da demokrasi ve proieterya hareketinin gelişmesi planında siyasal harekete geçen Rus burjuvazisinin izlemiş olduğu bir ideolojik eğilim. Bunun sonucunda, Rus burjuvazisi, kendi karşı-devrimciliğini tezgâhlamıştır. 1902'de, eski «legal Marxçılar» (bak. «*Legal Marxçılık*»), *Struve, Berdyayev* ve *Bulgakov*, koyu gizemcilerle biraraya gelerek, maddeciliğin ve pozitivizmin maddeci yorumlarına karşı yönelik yazıların toplandığı *Problemy idealizma* (İdealizmin Sorunları) adlı yayını çıkarmaya başlamışlardır. Bunu izleyen yayın ve felsefi-dini derneklerin kurulması etkinlikleri, 1909'da *Vekhi* (Dönümnoktası) adlı yayının çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Lenin'in sözleriyle, bu «liberal dôneklik ansiklopedisi», üç amacı içermekteydi: 1) Rus demokrasisi ile uluslararası demokrasinin tüm dünyagörüşü ilkelerine karşı mücadele; 2) kurtuluş hareketini tanımama; 3) «dalkavuk»ça duyguların açık açık ilan edilmesi ve buna bağlı olarak çarlıkla ilgili yine «dalkavuk»ça bir politikanın izlenmesi. *Vekhi, Yurkeviç, Solovyov* ve *Dostoyevski*'nin maddecilik ile tanrıtanımazlık karşısında temsil ettikleri Rus felsefi-dini geleneği sürdürmeye çalışmıştır. Sınıf mücadelesine getirdikleri seçenek, bireyin «iç», «manevi» kurtuluş arayışının savunulmasıydı. Halkın öfkesinden kendilerini koruduğu için de çarlık hükümetini kutsuyorlardı. 1. Dünya Savaşı'nın patlamasıyla birlikte, Vekhizm'in savunucuları da şovenist kesilmişler; Ekim Devrimi'nde de, monarşist karşı-devrim saflarında yer almışlardır (*De profundis*, 1918; Berdyayev'in *Eşitsizlik Felsefesi* vb.) Yurtdışına göçen kişiler olarak, *Vekhi*'nin destekleyicileri, yurtdışındaki aydınlar arasında karşı-devrimi bırakma eğilimine karşı çıkmışlardır. Vekhizm'in modern burjuva felsefesinin de tipik özelliği olan özellikleri şunlardır: Marxçılıkla mücadelede dinin kullanılması, etikte aşırı bireyciliğin savunulması, felsefede anlık düşmanlığı ve aşırı öznelcilik Vekhizm düşüncelerinden modern sovyetoglar Marxçılıkla mücadelede geniş biçimde yararlanmaktadırlar.

Vellanski (Kavunnik), Danilo Mihayloviç (1774–1847) Rus doktor ve idealist filozof, *Schelling*'in bir izleyicisi. Vellanski, St. Petersburg Cerrahi Tıp Akademisi'nde öğrenim görmüş (1796–1802), orada (1805/37) ve Almanya'da (1802/05) dersler vermiştir. *Prolyuziya k meditsine* (1805, Tıbba Giriş) adlı yapıtında, Vellanski, kendi idealist doğa felsefesini geliştirerek, Rusya'da idealist diyalektik kavramlarına öncülük etmiştir.

Verdanski, Vladilir İvanoviç (1863–1945) Jeoloji, biyoloji ve atom alanlarında araştırmalar yapmış doğa bilgini; SSCB Bilimler Akademisi üyesi. Verdanski, jeokimyanın bir bilim olarak ortaya çıkmasına önayak olmuş, biyokimya diye bilinen yeni bilim dalını kurmuştur. *Noosfer* kuramını geliştirmiş (*Biyosfer*, 1926, 2 cilt), genetik mineroloji ile radyojeolojinin kurucuları arasında yer almış. Ayrıca, kristallografi, toprak bilimi, meteoritik ve doğabilimleri metodolojisi ve tarihi alanlarında çalışmalar da yapmıştır. Verdanski'nin çıkış noktası, maddeci olup, kendisine birtakım kendiliğinden diyalektik düşünceler yol göstermiştir. Verdanski, bilimsel araştırmada felsefenin önemini vurgulamış ve doğabilimi mantığı ve metodolojisinin sistemli bir biçimde ele alınması gerektiğinin altını çizmiştir. Verdanski, bilim tarihi ve kuramı üstüne *O nauonom mirovozzrenii* (1902/03, Bilimsel Dünyagörüşü Üstüne) gibi birtakım özlü yapıtları da kaleme almış, bilimsel düşünceyi «yeni bir şey elde etmede bir araç» olarak görmüştür.

Vesile Başka olayların ortaya çıkmasına yön veren dış, çoğu zaman nedensel olay, durum. Vesile nedenden farklıdır; çünkü, bazı olayların daha başka olaylarla aralarında zorunlu bir bağıntı olmaması halini de gösterir (bak. *Nedensellik*). Vesile, bir fenomenin ortaya çıkmasına o fenomenin doğal ve zorunlu bir gelişmenin sonucu olması haline yol açar.

Vesilecilik 17. yüzyılda dinsel idealist bir öğreti (J. Clauberg, A. Geulinox). Bu öğreti, Tanrı'nın doğrudan araya karşılmasına gönderme yaparak, *Descartes*'ın düalizminden getirdiği ruh ile beden arasındaki açıklanamayan etkileşimi açıklamaya çalışır. *Malebranche,* Vesilecilik'i her nedensellikte tanrının bir edimini görme noktasına kadar götürmüştür.

Vico, Giambattista (1668–1744) İtalyan burjuva filozof ve sosyolog. Vico, *tarihsel döngüler kuramı*'nı geliştirmiştir. Tarihin yasalarının tanrısal bir ilkeden geldiğini kabul etmekle birlikte, Vico, toplumun kendi birtakım iç yasalarına göre geliştiğine de işaret etmiştir. Vico'nun kuramına göre, her ulus üç evreden geçer; bunlar, insan yaşamındaki çocukluk, gençlik ve olgunluk dönemlerine benzeyen tanrısallık, kahramanlık ve insanlık evreleridir. Ancak, kahramanlık evresinde ortaya çıkan devlet, aristokrasisinin hükümranlığını gösterir. Bu evrenin yerini, insanlık evresinde, özgürlük ve «doğal adalet»in zafer kazandığı demokratik devlet alır. İnsanlığın gelişmesinin doruk noktasını, olgunluk dönemini düşüş izler. Toplum, ilk durumuna döner ve yukarıya doğru yükselişle birlikte yeni bir döngü başlar. Vico, tarihsel gelişmeyle ilgili kendi ilkelerini dil, hukuk ve sanata da uygulamıştır. Başlıca yapıtı: *Principii d'una scienza nuova* (Yeni Bir Bilimin İlkeleri), 1725.

Vicdan Bir kişinin kendini ahlakça denetleyebilme yeteneğinin en yüksek biçimini dile getiren bir etik kategorisi. Güdüden (*görev* duyusundan farklı olarak), Vicdan, kişinin topluma sorumlu olduğu anlayışı doğrultusunda, kendisinin geçmişteki eylemleriyle ilgili bir değerlendirmesini de içerebilir. Vicdan, insanı yalnızca kendisine saygınlık ve onur kazandıracak biçimde hareket etmeye götürmekle kalmaz, ama kendini toplumun, ilerici bir sınıfın, insanlığın hizmetine bütün bütüne vermesine de götürür. Ayrıca, Vicdan, insanın kendisinin ve başkalarının kanılarını toplumun gereksinimleri doğrultusunda eleştiriden geçirebilmesini olduğu kadar, yalnızca kendi eylemlerinden değil, ama çevresinde olup bitenlerden kendini sorumlu tutmasını da öngürür. Vicdan, insana toplumca aşılanan bir yetenektir. İnsanın tarihsel gelişmişliğinin ve içinde yer aldığı nesnel koşullardaki toplumsal konumunun ölçütüyle belirlenir. Vicdan, insanın kendi eylemlerinin ahlaki önemini kavraması biçiminde kendini gösterebileceği gibi, karmaşık coşkular içinde de gösterilebilir. Kişide Vicdan'ın gelişmesi, toplumda ahlaklılığın biçimlendirilmesinin önemli bir yanını oluşturur.

Viyana Çevresi *Mantıkçı pozitivizm*'in ideolojik ve örgütsel merkezini oluşturan bir grup. Viyana Çevresi, 1922'de *Schlick* tarafından Viyana Üniversitesi'nde tümevarımcı bilimler felsefesi bölümünde oluşturulan bir çalışma grubu içinden ortaya çıkıp gelişme göstermiştir. Bu grubun üyeleri arasında, 1926'dan başlayarak, *Carnap*, F. Waismann, H. Feigl, O. Neurath, H. Hahn, V. Kraft, F. Kaufmann ve *Gödel* de vardır. *P. Frank*, E. Kaila, A. Blumberg, J. Jörgensen ve A. Ayer de bu grupla ilişkili olmuştur. Viyana Çevresi, Machcılık düşüncelerini benimsemiş; ayrıca, Wittgenstein'ın düşüncelerini, özellikle de bilginin

mantıksal çözümlenmesi anlayışını, mantık ve matematiğin çözümsel karakteri öğretisini ve anlamsız «metafizik» olarak geleneksel felsefe eleştirisini benimsemiştir. Viyana Çevresi, Machçı tipte bir pozitivizm ile bilginin mantıksal çözümlenmesine ilişkin düşünceler arasında bir tür bireşime vararak, en tam ve en açık biçimiyle mantıkçı pozitivizmin temel önermelerini formüllendirir. 1929'da, Carnap, Neurath ve Hahn, *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis* (Bilimsel Dünya Anlayışı: Viyana Çevresi) adlı bir bildirge yayınlamışlardır. Viyana Çevresi, böylece, kesin örgütsel bir biçim almış, öbür yeni-pozitivist gruplarla (bak. *Pozitivizm*) uluslararası bağlar kurmuştur. 1930'da, Viyana Çevresi, *Erkenntnis* (Bilgi) adlı dergiyi çıkarmaya başlamış ve 1930'larda Viyana Çevresi üyeleri mantıkçı pozitivizm düşüncelerini işlemeye koyulmuşlardır. 1930'ların sonlarında, Viyana Çevresi sona ermiş; yerini *mantıkçı ampirizm* (Carnap, Feigl vb.) almıştır.

Vitalizm Biyolojide idealist bir akım. Bu akım, bütün yaşamsal etkinlik süreçlerini canlı organizmalarda bulunduğu ileri sürülen maddi-olmayan özel etkenlere bağlar. Vitalizm'in kökleri, *Platon*'un hayvan ve bitkiler dünyasına tinsellik kazandırmak isteyen ruhlar öğretisine olduğu kadar, *Aristoteles*'in öğretisine de uzanır. Vitalizm anlayışı 17. ve 18. yüzyıllarda biçimlenmiştir. Bu anlayışı, G. Stahl, J. J. Uexküll, H. Driesch gibi kişiler savunmuşlardır. Vitalizm, canlı doğanın nitelikçe bireysel olduğundan söz açarak onu mutlaklaştırması sonunda, yaşamsal süreçleri maddi fizikokimyasal ve biyolojik yasalardan koparır. Canlı doğa ile cansız doğa arasındaki karşıtlığın altını aşırı biçimde vurgulayışı, Vitalizm'i canlı doğanın cansız doğadan ortaya çıktığını yadsımaya kadar götürür. Sorun böyle konduğunda, hiç kuşkusuz, yaşamın kökeninin de tanrısal nedenlere bağlanması ya da yaşamın önsüz sonsuz varolduğunun kabul edilmesi gerekir. Vitalizm, biyolojide daha tam incelenmemiş sorunları büyüterek, yaşamın kökü ve özü yapı ve işlevlerin bütünselliği ve amaçlılığı embriyogenesis vb. sorunları hedef alır. Örneğin, embronik gelişme süreci, Vitalizm tarafından, embriyonun önceden konmuş bir hedefi gerçekleştirme itilimi olarak görülür. Bilimin gelişmesi tarihi, aynı zamanda, Vitalizm çürütülmesinin ve *yaşam*'ın maddi yorumunun kabulünün de tarihidir.

Vivekananda (asıl adı: Narendra Nath Dutta, 1863–1902) Hintli idealist filozof, *Ramakrişna*'nın öğrencisi. Kalküta Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi görmüş (1880/84) olan Vivekananda, *Vedanta* düşüncelerinin yaygınlaştırılması için düzenlenen ABD'deki Dünya Kurultayı'nda yer almış; 1897'de dinsel Ramakrişna Misyonu'nu kurmuştur. Vivekananda, Advaita Vedanta düşüncelerini kendi gününün bilimsel ilkelerine yaklaştırmaya çalışmıştır. Ramakrişna gibi, kendisi de Vedanta'ya dayalı «tek bir din»i savunmuştur. Ancak, Vivekananda'nın kamu etkinlikleri, dinsel reform sınırlarının ötesine geçmiştir. Seçkin bir toplum kişisi haline gelmiş, ulusal bağımsızlığı savunmuş ve Hintli liberallerin İngiliz otoritelerine hoşgörünme politikalarını mahkûm etmiştir. Vivekananda, böylece, yirminci yüzyılın başlarında Hindistan ulusal kurtuluş hareketinin aşırı sol ideolojik önderlerinin doğrudan öncüsü olmuştur. Vivekananda, ulusların emperyalizm altında ezilmesini, ırkçılığı ve militarizmi mahkûm etmesine karşın, düşünceleriyle ütopyacı ve küçükburjuvaca kalmıştır.

Voltaire, François Marie Arouet de (1694–1778) Fransız yazar, filozof, tarihçi, Fransız Aydınlanma hareketinin önderle-

rinden. Voltaire'in dünyagörüşü çelişkili olmuştur. Newtoncu mekaniği ve fiziği desteklemekle birlikte, Voltaire, ilk hareket ettirici olarak Tanrının varlığını kabul etmiştir (bak. *Deizm*). Voltaire'in düşüncesine göre, doğada hareket önsüz sonsuz yasalar uyarınca başlar, ancak Tanrı'yı doğadan ayırma olanağı yoktur; özel bir cevher değildir Tanrı, doğanın kendisinde içerili eylem ilkesinin ta kendisidir. Voltaire, *düalizm*'i eleştirmiş, özel bir cevher olarak ruh düşüncesini geri çevirmiştir. Bilinç, Voltaire'e göre, yalnızca canlı cisimlerde içerili maddenin temel bir özelliğidir, ancak bu doğru önermeyi tanıtlamak için, Voltaire, Tanrı'nın maddeyi düşünme yeteneğiyle donatmış olduğu üstüne teolojik kanıtı öne sürmüştür. 17. yüzyılın teolojik metafiziğine karşıt, Voltaire, doğanın bilimsel olarak araştırılması üstünde diretmiştir. *Descartes*'ın ruh ve *doğuştan düşünceler* öğretisini reddeden Voltaire, gözlem ve deneyimi bilginin kaynağı olarak görmüş, *Locke*'un duyumculuğunu savunmuştur. Öğrenmek demek, nesnel nedenselliği incelemek demekti. Voltaire, aynı zamanda, «sonsal nedenler»in varlığını da kabul etmiş, deneyimin «yüce bir akıl»ın varlığına, Evren'in «mimar»ına işaret edebileceğini düşünmüştür. Voltaire'in toplumsal-siyasal görüşleri, açık seçik anti-feodal olmuştur. Voltaire, feodalizme karşı savaşmış, yasalar önünde eşitliği savunmuş; ölçülü vergilendirme ve konuşma özgürlüğü vb. istemiştir. Ancak, Voltaire, toplumun ister istemez zenginler ile yoksullara ayrıldığını söyleyerek, özel mülkiyetin eleştirilmesini reddetmiştir. Voltaire'e göre, en aklauygun devlet biçimi, aydın bir hükümdar tarafından yönetilecek bir anayasal monarşiydi. Yaşamının sonlarına doğru, Voltaire, en iyi devlet biçiminin cumhuriyet olduğu görüşüne eğilim göstermiştir. Tarih çalışmalarında ise, Voltaire, toplumun gelişmesiyle ilgili İncil'deki Hıristiyan görüşü eleştirmiş ve insanlık tarihinin anaçizgilerini vermiştir. (Kendi getirdiği bir terim olan) «tarih felsefesi», toplumun Tanrı'nın iradesinden bağımsız olarak ileriye doğru gelişmesi düşüncesine dayanıyordu. Ancak, Voltaire, tarihsel değişmeyi, idealist bir biçimde, düşüncelerin değişmesine bağlı olarak yorumlamıştır. Voltaire, klerikalizme ve dinsel bağnazlığa karşı da mücadele etmiş, ilerlemenin kadim düşmanı olarak gördüğü Hıristiyanlık'ı ve Katolik Kilisesi'ni başlıca yergi hedefi olarak almıştır. Yine de, Voltaire, tanrıtanımazlığı kabul etmemiş, Tanrı'nın herhangi biçimde bir bedene girebileceğini (İsa, Budhha vb.) yadsımakla birlikte, intikamcı Tanrı düşüncesinin insanlar arasında yaşaması gerektiğini düşünmüştür. Başlıca yapıtları: *Lettres philosophique* (Feylosofça Konuşmalar), 1733; *Traité de métaphysique* (Metafizik İnceleme), 1734; *Eléments de la philosophie de Newton* (Newton Felsefesinin Öğeleri), 1738; *Essai sur les moers et l'esprit des nations* (Ulusların Ruhu ve Töreleri Üstüne Deneme), 1756; *Dictionnaire Philosophique* (Felsefe Sözlüğü), 1764.

Vorovski, Vatslav Vatslavoviç (1871–1923) Marxçı yayımcı, devrimci, Ekim Devrimi sonrası Sovyet diplomatı. Vorovski, yapıtlarında, Marxçı düşünceleri yaygınlaştırarak halka yakınlaştırmış, bunları çarpıtanlarla mücadele etmiştir. Vorovski'nin Marx üstüne yaşamöyküsel yapıtları (*Pismo iz Berlina*, 1908, Berlin'den Mektup; *Karl Marx*, 1917), Marxçılığın kurucularının felsefi, ekonomik ve siyasal görüşlerini işler. Vorovski, «*Kommunistiçeski Manifest*» *i yego sudba v Rossii* (1907, «Komünist Manifesto» ve Rusya'daki Yazgısı) ve (*K istorii marxisma v Rossii*, 1908, Rusya'da Marxçılığın Tarihi) gibi yapıtlarında, Marxçı öğretinin Rusya'da nasıl yayıldığını göstermiştir. Vorovski, işçi sınıfı hareketinin kendiliğindenliği ve bilinçliliği, Parti'nin işçi

sendikalarına tavrı, tarım sorunu, Rusya' da devrimci hareketin tarihi ile yeni-Kantçı, Machcı ve dinci-gizemci ideoloji üstüne yazılar da kaleme almıştır. Vorovski, ilk Marxçı edebiyat eleştirmenlerindendir. Sanatta devrimci ideallerin rolünü, toplumsal kötümserlik ve çöküşmenin sınıfsal özünü açığa koymuştur.

W

Weber, Max (1864–1920) Alman sosyolog; *yeni-Kantçılık* ile *pozitivizm*'in bir yandaşı. Weber'e göre, herhangi bir toplumsal-ekonomik fenomenin özünü onun nesnel yanlarından çok, araştırmacının bakışaçısı, herhangi bir sürece verilen kültürel önem belirler. Toplum bilimlerinin çeşitli fenomenlerin yalnızca bireysel yanlarını incelediği görüşünü öne süren Weber, bilimsel soyutlamanın yerine «ideal tip» anlayışını getirmiştir. Bu «ideal tip»in kendi savına göre, gerçeklikte hiçbir dayanağı olmayıp, bireysel olguları kavrayıp sistemleştirme aracından, bir tarihçinin gerçeklikle karşılaştırdığı bir kavramdan başka bir şey değildir. Weber'in düşünceleri, ağırlıklı olarak, Marxçı *toplumsal-ekonomik oluşumlar* öğretisine karşı yöneltilmişti. Weber'in «ideal tipler» kuramı, tarihsel etkenlerin «çoğulluğu» anlayışı ile bürokratik kurumların dayandıkları «rasyonellik» düşüncesinin çağdaş burjuva sosyolojisi üstünde geniş etkisi olmuştur. Başlıca yapıtları: *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik* (Ulusal Devlet ve İktisat Politikası), 1895; *Agrarverhältnisse in Altertum* (İlkçağda Tarım İlişkileri), 1901; *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (Protestan Etik ve Kapitalizmin Ruhu), 1921; *Wirtschaft und Gesselschaft* (İktisat ve Toplum), 1922.

Weitling, Wilhelm (1808–1871) İlk Alman komünizm kuramcısı; ütopyacı komünist; etkin bir işçi örgütleyicisi. Weitling, «*Bund der Gerecheten*» (Adiller Birliği) adlı gizli derneğin çalışmalarına katılmış, bu konuda da *Die Menschheit wie sie ist und wie sie sein sollte* (İnsanlık, Olduğu ve Olması Gerektiği Gibi) adlı bildirgeyi 1838'de kaleme almıştır. Weitling'in başlıca yapıtı, *Garantien der Harmonie und Freiheit*'tır (1842, Uyum ve Özgürlüğün Güvenceleri). Weitling'in amacı, bütün bir toplum ile bütün bireylerin yetenek ve çabaları arasında uyumu sağlayacak komünist bir toplumu örgütlemekti. Bu gibi bir toplumun yapısı, çetin bir geçiş dönemi gerektiriyordu; bu geçiş dönemi için en iyi hükümet biçimi ise diktatörlüktü. Pozitif bilimler yeni toplumda öncü bir rol oynacak, bütün bilimlere felsefe yol gösterecekti. Weitling, bilimleri üç tipe ayırıyordu: 1) insanın bütün fiziksel ve tinsel yaşamını kucaklayan felsefi tıp; 2) felsefi fizik; 3) felsefi mekanik. Weitling, soyut felsefeden, özellikle de *Hegel*'in felsefesinden hoşlanmadığını hiçbir zaman gizlememiştir. Weitling, dini eleştirirken, komünizm düşüncesini yaymak için İncil'den yararlanmıştır. Weitling, *Das Evangelium des armen Sünders*'i (Yoksul Günahkârların İncil'i) yazıp yayınlamaktan dolayı 1843/44 yıllarında hapse atılmıştır.

Whitehead, Alfred North (1861–1947) Mantıkçı, matematikçi ve filozof, Londra ve Harvard Üniversiteleri profesörü. Whitehead, *Russell* ile birlikte, matematik üstüne

temel bir kitap olan *Principia Mathematica*'yı (1910–13, Matematiğin İlkeleri) kaleme almıştır. Fizikteki bunalımı doğanın değişebilirliğini ve sürekliliğini kabul etmekle aşmaya çalışması, Whitehead'i doğayı bir «süreç» olarak anlamaya götürmüştür. Doğayı «deneyim» olarak tanımlayan Whitehead, maddecilik ile idealizm öğelerini bileştiren *yeni-gerçekçilik*'e varmış; daha sonra ise, *nesnel idealizm*'e geçmiştir. Sosyolojide, Whitehead, tarihin yolgösterici gücü olarak düşünceleri dünyayı yönetme durumunda olan seçkin kişilerin («bilim adamları»nın) mutlaklaştırdığı rolüyle birleştirmiştir. Başlıca yapıtları: *Process and Reality* (Süreç ve Gerçeklik), 1929; *Adventures of Ideas* (Düşünlerin Serüveni), 1933.

Wiener, Norbert Amerikalı matematikçi. Wiener'in ilk çalışmaları başlıcalıkla matematiğin temellerini ele alır. Wiener, ayrıca, kuramsal fizikle de ilgilenmiş ve matematiksel çözümleme ve olasılık kuramı alanında önemli sonuçlar elde etmiştir. Elektronik denetleme ve bilgisayar makinelerinin çalışması üstüne yaptığı incelemeler ile (Meksikalı fizyolog Dr. A. Rosenblueth'le birlikte) sinir sistemi fizyolojisi alanında yaptığı araştırmalar, Wiener'i *sibernetik* düşünce ve ilkelerini formüllendirmesine yol açmıştır (*Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine*, 1948, *Sibernetik*). Wiener'in genel felsefi görüşleri eklektik olmuştur; kötümser toplum görüşü dolayısıyla, kendisini *varoluşçuluk*'a bağlı görmüştür. Wiener, savaşa karşı çıkarak, bilim adamları arasında uluslararası işbirliğini savunmuştur.

Winckelmann, Johann Joachim (1717–1768) Alman aydınlanmacı, tarihçi ve sanat kuramcısı. Winckelmann, başlıca yapıtı olan *Geschichte der Kunst des Altertums* (1764, İlkçağ Sanatı Tarihi), sanat tarihindeki ilk bilimsel araştırma girişimidir. Winckelmann'a göre, sanatın gelişmesi, hem (iklim gibi) doğal etkenler, hem de («devlet sistemi ve devlet yönetimi ile bunlara bağlı düşünme tarzı» gibi) toplumsal etkenlerce belirlenir. İlkçağ Yunan sanatının, özgürlükten kaynaklanan «soylu yalınlığı ve yüce görkemi» Winckelmann'ın başkalarını izlemeye çağırdığı estetik idealini oluşturur. Winckelmann'ın estetik görüşlerinin estetik ve sanatın daha sonraki gelişmesi üstünde büyük bir etkisi olmuştur.

Windelband, Wilhelm (1848–1915) Alman idealist filozof, yeni-Kantçılığın *Baden okulu*'nun kurucusu. Windelband, felsefe tarihini, mantık, etik ve değerler kuramını ele almıştır. Felsefe tarihine Kantçılık açısından yaklaşmış, doğabilim yöntemleri ile toplumsal-tarihsel bilim yöntemleri arasındaki ayrımları temellendirmeye çalışmıştır. Windelband'a göre, doğabilimleri genel yasaları koyarlar; tarih bilimleri ise tikel, bireysel olanı ele alırlar. Genel olanı, yanlış bir biçimde, tikel olanın karşısına koyan bu anlayış, tarihsel gelişmenin nesnel yasaları üstüne Marxçı öğretiye karşı olmak içindi. Başlıca yapıtları: *Geschichte der alten Philosophie* (Eski Felsefe Tarihi), 1888; *Geschichte der neuen Philosophie* (Yeni Felsefe Tarihi), 1878–80, 2 cilt; *Präludien (Prelüdler)*, 1884; *Geschichte und Naturwissenschaft* (Tarih ve Doğabilim), 1894.

Winstanley, Gerrard (1609–1652) İngiliz 17. yüzyıl ütopyacısı, İngiliz burjuva devriminin aşırı sol kanadının ideoloğu. Sömürülen kitlelerin çıkarlarının ilk sözcülerinden olan Winstanley, kendi toplumsal ve siyasal idealini temellendirirken, *teoloji*'den bütün bütüne kendini kurtaramamış olmakla birlikte, *akılcılık* konumuna bağlı olmuştur. Winstanley, *doğa yasası* kuramını, özel mülkiyetin bir olumsuzlanışı olarak görmüş, etik ve ahlak sorunlarını maddeci yoldan almıştır. Başlıca yapıtı, *The Law of*

Freedom, (1652 Özgürlük Yasası), kendisinin barışçıl yollardan gerçekleştirmeye çalıştığı eşitlikçi komünizm düşünceleriyle yoğrulmuştur. Winstanley, o gün İngiltere'de varolan üretim tarzının özelliklerini ürünlerin doğrudan değişimi komünist ilkesiyle bileştirmiştir. Winstanley'in siyasal ideali sürekli bir demokratik cumhuriyetti.

Wittgenstein, Ludwig (1889–1951) Avusturyalı filozof ve mantıkçı, *çözümsel felsefe*'nin kurucularından. *Tractatus logico-philosophicus*'ta (1921, *Tractatus logico-philosophicus*), Wittgenstein, «mantıksal olarak yetkin» ya da «ideal» bir dil düşüncesini önermiş, *Russell* ve *Whitehead*'in *Principia Mathematica*'da işlemiş oldukları matematiksel mantık dilini bunun öntipi olarak görmüştür. Bu düşünce, sınırlı bir mantıksal biçimciliği bütün dünya bilgisine uygulama ve mantıksal *bitiştirici* ve *ayırma işlemleriyle* bağıntılı temel savların bir toplamı olarak alma çabası olarak kalmıştır. Wittgenstein, mantıksal–epistemolojik anlayışı, ontolojik olarak, *mantıkçı atomculuk* öğretisi biçiminde bir öncül yoluyla doğrulamıştır. Bu «ideal» dil içine girmeyen her şey (geleneksel felsefe, etik vb.) Wittgenstein tarafından bilimsel anlamdan yoksun ilan edilir. Felsefe, Wittgenstein'in görüşüne göre, ancak «dil eleştirisi» varolabilir. Wittgenstein, «dil»den, bilinçten bağımsız varolan bir nesnel gerçeklik düşüncesini kabul etmeyi reddedişiyle *solipsizm*'e varmıştır. *Tractatus*'taki düşünceler *mantıkçı pozitivizm* tarafından sürdürülmüştür. Wittgenstein'ın mantık üstüne bazı düşünceleri (olasılığın, doğruluğun anlamını tanımlamada matriks yönteminin kullanılması, vb.), modern mantığın gelişmesini etkilemiştir. Wittgenstein'ın *Philosophical Inestigations*'da (1953, Felsefi Araştırmalar) toplanan görüşleri ise, *linguistik felsefe*'yi etkilemiştir.

Wolff, Christian von (1679–1754) Leibniz'in felsefesini sistemleştirmiş ve yaygınlaştırmış Alman idealist filozof. Wolff, Leibniz'in öğretisini kendi diyalektik öğelerinden soyarak, metafizik teleolojiyi geliştirmiştir. Buna göre, varlığın genel bağıntısı ve uyumu Tanrı'nın koymuş olduğu amaç doğrultusunda açıklanır. Wolff, *iskolastik*'i de özel bir biçimde yeniden diriltmiştir. Wolff, kendi sistemini, akılcı *tümdengelim* yöntemi üstüne kurmuştur; bu yöntem, felsefenin bütün doğrularını biçimsel mantığın çelişki yasasından getirir. Wolff, siyasal yönden, aydınlanmış mutlakçılığı savunmuştur. Başlıca yapıtı: *Vernüftige Gedanken von den Kräften des menschlichen Verstandes* (İnsanın Anlayış Gücü Üstüne Akıllıca Düşünceler), 1712.

Wundt, Wilhelm (1832–1920) Alman psikolog, fizyolog ve idealist filozof, deneysel psikolojisinin kurucusu. Wundt, deneysel psikolojiyi maddecilik ile idealizmin üstünde kalan bir bilim olarak görmüştür. Wundt, yaptığı psikolojik incelemeleri *psikofizik koşutluk* kuramına dayandırır. Wundt'un felsefi anlayışı, *Spinoza, Leibniz, Kant* ve *Hegel*'in düşüncelerinin eklektik bir bileşimi olmuştur. Wundt, bilme sürecini üç evreye ayırır: Gündelik yaşamın duyusal algısı; özel bilimlerde, aynı araştırma nesnesi üstünde farklı bakışaçıları getiren akıl yoluyla bilme; metafiziğin konusu olan, bilginin felsefi bireşimi. Wundt, metafiziğin konusu olan varlığı, tinsel değerlerin iradi bir sistemi olarak tanımlamıştır. Lenin, *Materyalizm ve Ampriokritisizm* adlı kitabında Wundt'a karşı güçlü kanıtlar öne sürmüştür.

Y

Yabancılaşma İnsan etkinliğinin (hem emeğin ürünleri, para, toplumsal ilişkiler gibi maddi etkinlik, hem de kuramsal etkinlik) ürünlerini olduğu kadar, insanın kendi temel özellikleri ile yapabilme gücünü de kendisinde bağımsız ve kendi üzerinde egemenlik kuran bir şeye çevrilmesi süreci ile bu sürecin sonuçlarını gösteren bir kavram; ayrıca, bazı fenomen ve ilişkilerin kendi olduklarından daha başka bir şeye dönüşmeleri, insanların zihinlerinde yaşamdaki kendi gerçek ilişkilerinin çarpık hale gelmesi. Yabancılaşma düşüncesinin kaynaklarına Fransız (bak. *Rousseau*) ve Alman (bak. *Goethe, Schiller*) Aydınlanmacılar'da rastlama olanağı vardır. Nesnel anlamda, bu düşünce, özel mülkiyet ilişkilerinin insana aykırı karakterine karşı çıkışın bir anlatımı olmuştur. Yabancılaşma sorunu, Alman klasik felsefesinde kendi bir yansımasını bulmuştur. *Hegel*, Yabancılaşma'nın idealist bir yorumu tam olarak yapmıştır. Burada, nesnel dünya «*yabancılaşmış tin*» *olarak görünür. Hegel'e göre*, gelişmenin amacı, bu Yabancılaşma'yı bilme sürecinde aşmaktır. Hegel'in Yabancılaşma anlayışı, uyuşmayan bir toplumda emeğin ayırt edici özellikleri üstüne akıllıca düşünceler de taşır. *Feuerbach*, dini insan özünün Yabancılaşma'sı olarak, idealizmi de aklın Yabancılaşma'sı olarak görmüştür. Ancak, Feuerbach, Yabancılaşma'yı bilince indirgeyişiyle, Yabancılaşma'dan kurtulmak için bir yol bulamamış, çünkü onu yalnızca kuramsal eleştiride görmüştür. Modern burjuva felsefesi ve revizyonist literatür, Yabancılaşma'yı teknolojik ve bilimsel ilerlemenin, ya da insanın tarihle bağlı olmayan etkinliklerinin kendine özgü bazı özelliklerinin yol açtığı kaçınılmaz bir fenomen olarak gösterir. Bu anlayışın kuramsal temelleri, toplumsal özü değişmeden, Yabancılaşma'yı nesnelleştirme'yle (bak. *Nesnelleştirme ve Nesnelleşmekten–Çıkma*) özdeşleştirmede yatar. Marx, Yabancılaşma'yı çok yakından çözümlemiştir. Yabancılaşma'nın toplumun gelişmesinin belirli bir evresindeki çelişkileri gösterdiği olgusundan hareket eden Marx, Yabancılaşma'nın ortaya çıkışını özel mülkiyete ve *İşbölümü*'ne bağlamıştır. Bu koşullarda, toplumsal ilişkiler kendiliğinden oluşmakta ve insanlar tarafından denetim altına alınmamakta, insan etkinliğinin sonuçları ve ürünleri bireylerden ve toplumsal gruplardan yabancılaşarak, onlara başları ya da doğaüstü bir güç tarafından *zorlanıyormuş* gibi görünmektedirler. Marx, *emek*'in Yabancılaşma'sı üstüne dikkatleri çekmiş; bu kavramın yardımıyla, kapitalist ilişkiler sistemini ve proleteryanın konumunu göstermiştir. İdeolojik Yabancılaşma da içinde olmak üzere, bütün öbür Yabancılaşma biçimlerinin temelini oluşturan emeğin Yabancılaşma'sının saptanışı, çarpık, yanlış *bilincin* somut toplumsal yaşamdaki çelişkilerin bir sonucu olduğunun anlaşılmasını olanaklı kılmıştır.

Marx, ayrıca, Yabancılaşma'dan toplumun komünist yoldan dönüşüme uğratılması sürecinde kurtulunacağı görüşünü de öne sürmüştür.

Yahudilik Yahudiler'in dini. Yahudilik, ilkçağdaki Yahudi aşiretlerindeki putatapıcı çoktanrıcılıktan ortaya çıkarak, Z. Ö. 7. yüzyılda tektanrıcı bir din haline gelmiştir. Yahudilik'in belirleyici özellikleri şunlardır: Tek bir tanrıya, Yehova'ya inanış; Mesih'e (Kurtarıcı'ya), Yahudiler'in Tanrı'nın kendine seçtiği halk olduğu dogmasına ve gündelik yaşamın hemen hemen bütün alanlarının din kurallarına bağlı olduğuna inanış. Yahudilik'in kaynakları (Hıristiyanlar'ın da kabul ettikleri) Tevrat ile (Tevrat üstüne karmaşık iskolastik bir yorum sistemi getiren) Talmud'dur. Yahudi kilesisi, havradır. Yahudilik, İsrail'in devlet dinidir. Dinsel Yahudilik felsefesi, mesihci gizemcilikle doludur. Yahudilik'in bazı postulaları (Yahudiler'in Tanrı'nın kendine seçtiği halk olduğu vb.), milliyetçi Yahudi burjuvazisinin gerici bir hareketi olan siyonizm tarafından kullanılmaktadır.

Yakınlaşma Kuramı Modern burjuva ideolojisinde temel bir anlayış. Bu anlayışa göre, kapitalist ve sosyalist dünya sistemleri arasındaki ekonomik, siyasal ve ideolojik ayrımlar gitgide silinerek, gelecekte bütün bütüne ortadan kalkma eğilimi göstermektedir. Yakınlaşma Kuramı'nın kurucuları (J. Galbraith, P. Sorokin, J. Tinbergen, R. Aron), modern kapitalizmde sosyalist öğelerin, sosyalist ülkelerde de kapitalist öğelerin gitgide güçlendiğini çeşitli biçimlerde öne sürerek, kapitalist temel üzerinde bu her iki dünya sisteminin bir bireşime ulaşacağına işaret ederler. 1950'lerde ve 1960'larda, Yakınlaşma Kuramı, Batı'da, tutuculardan ilericilere kadar çeşitli aydın grupları arasında geniş yaygınlık kazanmıştır. 1960'ların sonlarından sonra, bu kuram, dünya sahnesindeki gelişmeler yüzünden yaygınlığından gittikçe yitirmekle birlikte, bugün için de ideolojik mücadelede belirli bir rol oynamaktadır. Toplumsal yaşamın bugünkü uluslararasılaşması sürecinin özünü ortaya koyan *bilimsel komünizm* kuramı, Yakınlaşma Kuramı'na kapsamlı bir eleştiri getirir.

Yang Çu (Z. Ö. 395–335) Çinli filozof, naif maddeciliğin sözcüsü. Yang Çu, dinsel görüşleri ve ölümsüzlüğe inanışı sert bir biçimde eleştirmiştir. Yang Çu, doğa ve toplumdaki bütün olay ve fenomenlerin, yazgı olarak tanımladığı doğal zorunluluk yasalarına bağlı olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle de, Yang Çu'nun düşünceleri yazgıcı berilenimcilik öğelerinden tam kurtulamamıştır. Yang Çu, her şeyin yokolacağını ya da yıkıma uğrayacağını öne sürmüştür. Doğal bir zorunluluk olarak, yaşam ölüme yol açar, yıkılışı doğuş izler. Etikte, Yang Çu, duygu ve isteklerini en yüksek düzeyde karşılama arzusuyla bireye büyük önem tanımıştır. İnsanları bugünün keyfine bakmalarını, ölümden sonra ne olacağıyla ilgilenmemelerini söylemiştir. Ancak, Yang Çu, *hazcılık* ve *mutluculuk*'u aşırıya götürmemiştir. Yang Çu'nun bireyciliği, *Konfüçyüscülük*'te insanların etik ve toplumsal açılardan aşağı görülmesine bir tepki olmuştur.

Yanılgı Kısıtlı toplumsal–tarihsel pratiğin neden olduğu, gerçekliğin belli anlarda çarpık bir algısı. Yanılgı'yı doğrunun bilinçli bir çarpıtılışı olan *yanlışlık*'tan olduğu kadar, bireyin doğru olmayan davranışlarından kaynaklanan hatalardan da ayırt etmek gerekir. Herhangi bir Yanılgı anlayışı, *bilgi kuramı*'nın ilk ilkelerine dayanır. Marxçılık–öncesi felsefenin gözleyici karakteri (bak. *Gözleyicilik*), örneğin, insanın bilme yeteneğinin yetkin olmayışından kaynaklanan bir biçimde, Yanılgı'nın hatayla özdeşleştirilmesine yol açmıştır. Yanılgı'nın doğası üstüne, yanılgı ile hakikat

arasındaki bağlılık üstüne düşüncelere ancak bilmeye diyalektik bir yaklaşımda rastlanır. Nitekim, *Hegel,* hakkikati bir süreç olarak alarak, Yanılgı'yı hakikatin soyut bir karşıtı olarak değil, ama hakikatin bir anı olarak, insan bilincinin hakikate doğru hareketinin tarihsel olarak sınırlı («sonlu») bir biçimi olarak görmüştür. Marxçı felsefede, Yanılgı, sınırlı pratiğin bir sonucu olarak ya da pratiğin sınırlı kavranışının bir sonucu olarak görülür. Bu durum, somut bilme sürecinde, gerçekliğin ayrı ayrı yanlarının özümlenmesi sonuçlarının mutlaklaştırılmasında kendini gösterir. Onun için, Yanılgı, yalnızca bir yanılsama olmakla kalmayıp, dikkati fenomenler üstüne çevirir; böylece, bu fenomenlerin tarihsel olarak sınırlı belirleyici özellikleri, «doğal», önsüz sonsuz ve mutlak özellikler haline gelir. Bu durumda, Yanılgı, tarihsel olarak sınırlı pratik etkinlik biçimleri içinde yer alan bireylerin davranışlarının temelini oluşturarak önyargı haline gelir. Bütün bunlar, gerçekliğe eleştirel bir gözle bakılmasını getirerek, toplum bilimlerinde insanın varolan düzenle uzlaşmaya götürülmesine yol açar. Bu gibi Yanılgılar'ın üstesinden gelmek için, bu Yanılgılar'a yol açan toplumsal koşulların değiştirilmesi gerekir. Böyle bir şey ise, kurulu düzene, tarihsel gelişim, eğilim ve yönelimleriyle pratik açısından eleştirel bir yaklaşımı öngörür.

Yanılsamalar Gerçekliğin çarpık bir algısı. İki Yanılsama tipi ayırt edilir. Birincisine nesnelerin alışılmadık dış koşullarda algılanması yol açar. Bu durumlarda, fizyolojik mekanizma normal olarak çalışır. Öbürü ise, algıda yer alan fizyolojik mekanizmaların patolojik olarak çalışmasıdır. İdealist filozoflar, nesnel dünyayı upuygun algılayamayacağımızı tanıtlamak için sık sık Yanılsamalar'ı öne sürerler. Ancak, Yanılsamalar'ı ayrı bir fenomenler sınıfı olarak ayırarak gerçekliğin upuygun algısının karşısına koymamız, bilinemezci «sonuçlar»ın yanlış olduğuna tanıklık eder. Yanılsamalar'ı, Yanılsamalar'a benzemez olarak, dış nesnelerin yokluğunda ortaya çıkan sanrılamalardan ayırt etmek gerekir.

Yanlışlama Kuramsal savları (varsayımları, kuramları), bunları deneysel olarak elde edilmiş verilerle karışlaştırarak, çürütme yoluyla doğrulama aracı. Yanlışlama, kuramsal bir önermenin, bu önermenin çürütülmesi, mantıksal olarak gözleme dayalı, birbiriyle karşılaştırılabilen birçok önermeden çıkıyorsa yanlışlığının tanıtlanabileceğini söyleyen biçimsel mantık postulasına dayanır. Bu mantık postulasından yola çıkan *Popper*, yeni–pozitivist doğrulama ilkesini (bak. *Doğrulama İlkesi*), Yanlışlama ilkesinin karşısına koyar. Bu ikincil ilkeyi, Popper, bilimsel bir önermenin kavranabilirliğini belirlemenin bir aracı olarak değil, ama bilimsel olan ile bilimsel olmayan arasında bir ayrım yapmanın yöntemi olarak yorumlar. Popper'e göre, ancak ilkece yanlışlanabilen önermeler, bilimsel önermelerdir; Yanlışlama'ya gelmeyen önermeler ise, bilimsel değildirler. Marxçı bilim mantığı ve metodolojisi anlayışı, Yanlışlama'yı pratiğin altında yer alan bir biçimde, bilimsel kuramları doğrulamanın özel bir aracı olarak görür.

Yanlışlık Şeylerin somut durumunu çarpıtan bir önerme. Epistemolojide, Yanlışlık, gerçeklikle çelişen her şeyi bir Yanlışlık olarak gören *Aristoteles* tarafından şöyle tanımlanmıştır: Bir yargı gerçeklikle bağıntılı olmayanı gerçeklikle bağıntılı kılıyorsa yanlıştır ya da tam tersi. Yanlışlık'ı anlamsızlıktan ya da saçmalıktan ayırt etmek gerekir. Psikolojik ve etik açıdan, isteyerek Yanlışlık ile istenmeyerek Yanlışlık arasında bir ayrım yapılır (bak. *Yanılgı*).

Yansıma 1) Bir bilme ediminin yansıtılması ve araştırılması anlamına gelen bir terim. Bu terimin farklı felsefi sistemlerde farklı bir

anlamı vardır. *Leibniz* için, Yansıma, insanda neler olduğuna dikkatten başka bir şey değildir. *Hegel* için, Yansıma, bir şeyin karşılıklı olarak bir başka şeyde, yani bir fenomenin özünde yansımasıdır. «Yansıtmak» terimi, insanın kendine bilinçli bakması, kendi psişik durumunu düşünüp tartması anlamına gelir. 2) Maddeci bilgi kuramının temel bir kavramı ve çekirdeği, *yansıma kuramı*. Diyalektik maddeci yansıma kuramı, inorganik doğada yansıma ile canlı doğada ve toplumsal yaşamda Yansıma arasında, yani en alt düzeyde biyolojik metabolizma ile en üst düzeyde yaratıcı ve dönüştürücü *etkinlik* arasında bir ayrım yapar. Nitekim, toplumsal yaşamda Yansıma etkin olup, bağımsız bir tepki gücü olan yüksek düzeyden örgütlenimli sistemlerce gerçekleştirilir. İnorganik doğada, yansıma, başka şeylerin etkisi altında şeylerin yeniden üretme özellikleridir. Bunlar, etkide bulunan şeylerin niteliğine uygun yapıları olan izler, damgalar ve tepkilerdir. Ama bu izler, şeylerin kendilerince kullanılmaz. Canlı doğada, kendini-koruma ve kendini-uyarlama için kullanılır; örneğin, bitkilerin ve basit organizmaların irkilirlikleri. Psişik Yansıma (bak. *Duyum; Algı*), sinir sistemi ile beynin ortaya çıkması ve evrilmesi yoluyla gelişir. Burada, yüksek sinir sistemiyle koşullu tepke ve psişik etkinlik yürürlüğe girerek, sözkonusu organizmanın çevredeki davranışlarını yönlendirip düzene koymasını sağlar. İnsanda ve hayvanlarda psişik yansıma'nın iki yanı vardı: 1) İçerik ve 2) biçim, bu içeriğin varolma tarzı, anlatımı ve dönüşümü. İnsan bilgisi, nitelikçe hayvanlardaki psişik Yansıma'dan ayrılır, çünkü kendi doğası gereği toplumsaldır.

Yansıma Kuramı Marxçı felsefede, diyalektik maddeci *bilgi kuramı*'nın temelini oluşturur. Yansıma Kuramı'nın kendine özgü şu işlevleri yerine getirir: Bütün *yansıma* düzey ve biçimleri için ortak genel özellik ve yasaların açığa konması, bilincin kökeni ve insanın bilme yeteneğinin özel bilimsel tanıtı gibi soruları da kapsayan, psişik yansıma biçimlerinin ortaya çıkışı ve gelişmelerinin incelenmesi; cansız doğada yansımanın özünün açıklanması; insan ile sibernetik araçlar arasındaki bağlılaşım ve bağıntı. Yansıma Kuramı ile bir bütün olarak Marxçı epistemoloji için çıkış noktası, bilmenin sonuçlarının kendi özgün kaynağına uygun olması gerektiğini postulalaştıran diyalektik maddeci yansıma ilkesidir. Bu sonuçlar, birbiriyle ilişkili şu iki şey ile bunlara karşılık veren süreçler yoluyla elde edilir: Özgün olanla ilgili zorunlu bilginin özümlenmesi, zorunlu olmayanın ise dışarda bırakılması. Epistemolojik bir ilke olarak Yansıma'dan Marxçılık–öncesi maddeciliğe de sözedilmekle birlikte, eski maddeciliğin başlıca eksiği, *Diyalektik*'-i Yansıma Kuramı'na uygulamayışı olmuştur; böyle bir şey, yansımanın dış dünyanın edilgen bir «fotoğraf»ı olarak görülmesinin bir sonucuydu. Marxçı felsefe, yansımayı diyalektik olarak alır, yani duyusal ve akılsal olarak bilmeyi, zihinsel etkinlik ile pratik etkinliği eşgüdümleyen bir süreç olarak, insanın dış dünyaya kendisini edilgen biçimde uydurmadığı, tam tersine, dış dünya üstünde etkidiği, onu değişime uğratarak kendi amaçları doğrultusuna soktuğu bir süreç olarak alır. Bu nedenle, Marxçı Yansıma Kuramı'nı bilme süreci içindeki özneyi dış dünyanın edilgen, etkinliği olmayan bir gözleyicisi durumuna sokan «konformist» bir kuram olmakla eleştirmeye kalkan bütün girişimler, bütün bütüne dayanaktan yoksundurlar. Tam tersine, insanın etkin maddi etkinliği dünyanın upuygun olarak bilinmesini sağlayan ve nesnel yasalarla uygunluk içinde dünya üstünde etkide bulunan bilincin yansıtma işleviyle olanaklıdır ancak.

Yapı Bir sistemin öğeleri arasında, yasalara bağlı, kalıcı karşılıklı ilişkileri oluşturan

iç örgütlenme. Yapı, bütün varolan nesne ve sistemlerin ayrılmaz bir *öznitelik*'idir. Bütün cisimlerin iç değişime uğrayan bir Yapılar'ı vardır. Her maddi nesnenin tükenmez çeşitli iç ve dış bağları olduğu gibi, değişim içine girme eğilimi de vardır. Maddenin çeşitli yapısal düzeyleri olması dolayısıyla, her maddi sistem çokyapılıdır. Örneğin, toplumun, ekonomik Yapısı, siyasal Yapısı, toplumsal–sınıfsal Yapısı vardır. Eldeki bilgi düzeyine ya da bir araştırmanın hedeflerine bağlı olarak, Yapı'nın çeşitli bileşken yanları kuramda açığa konabilir. Bir sistemin Yapısı, kendi tek tek özelliklerinden daha kalıcıdır. Ancak, Yapı, bir sistemin değişmez bir yanı değildir. Bir sistemde niceliksel değişimler ölçü'nün sınırlarını aşarak niteliksel değişimlere yol açtığı zaman, bunlar, her zaman için sistemin Yapı'sındaki değişimleri ortaya çıkarırlar. Bir Yapı'nın öğeleri arasındaki bağıntı, *parça ve bütün*'ün karşılıklı ilişkiler diyalektiğine bağlıdır. Bu sistemdeki yapısal ilişkiler de bir bütün olarak sistemin gelişmesinin bağlı olduğu genel yasalara uyan öğelerin niteliklerinde bir değişime yol açar. Bilimsel kuramda, fenomenden öze geçiş araştırılan sistemin ve süreçlerin Yapı'sının bilinmesiyle, birtakım yapısal düzlemlerden daha derinlerine geçme olanaklıdır. Onun için, modern bilim ve teknolojide sistemsel ve yapısal araştırma ve yöntemleri yaygın biçimde gelişmiş bulunmaktadır. Diyalektik *maddecilik felsefesi*, bütün maddi sistemlerin yapısal örgütleniminin ve gelişmesinin bağlı olduğu daha genel, evrensel yasaları inceler; bilimsel bilginin öbür somut yöntemleri ile sistemsel yapısal yöntemleri arasındaki ilişkileri açığa koyar.

Yapıcı (Genetik) Yöntem Bilimsel kuramların tümdengelimsel olarak kurulması yöntemlerinden biri (bak. *Tümdengelim Yöntemi*). Yapıcı Yöntem düşüncesi, 20. yüzyılın başlarında ortaya konmuş, matematik ve mantıkta (*pardoksları* çözme, *dizi kuramı* vb.) belitsel bir temel kurma zorluklarını ele alma amacıyla (*Hilbert*'in, L. Brouwer, A. A. Markov, A. Heyting, A. N. Kolmogorov'un yapıtlarında) geliştirilmiştir. - *Belitsel yöntem*'e benzemez olarak, bir kuramın yapıcı yöntemle geliştirilmesinde, kuramdaki önerme ve tanımlanamaz terimler çerçevesinde, tanıtlanamaz olan esasların minumuma indirgenmesine çalışılır ve bunların sağlam temellere oturtulmasına dikkat edilir. Bugün için Yapıcı Yöntem, yalnızca matematik ve mantık *(kurucu mantık)* gibi biçimsel bilimlere uygulanmaktadır. Ancak, doğabilim alanında da bilgi kurulmasında bu yöntemden yararlanılmaması için ortada hiçbir neden bulunmamaktadır.

Yapısalcılık Nesnelerin *yapı*'sının açığa çıkarılmasını araştıran somut bir bilimsel metodolojik eğilim. Yapısalcılık, pozitivist evrimciliğe bir tepki olarak, 20. yüzyılın başlarında (linguistik, edebiyat eleştirisi, psikoloji vb.) bazı insan bilimlerinde gelişme göstermiştir. Yapısalcılık, matematik, fizik ve öbür doğa bilimlerinde ortaya konan yapısal araştırma yöntemlerinden yararlanır. Araştırılan nesnelerin somut durumunun betimlenmesi üstünde yoğunlaşılması, bunların zamana bağlı olmayan karmaşık özelliklerinin açığa çıkarılması ve araştırılan sistemin olgu ya da öğeleri arasında ilişkilerin saptanması, *Yapısalcılık*'ın belirleyici özelliklerindendir. Başta gözlemlenen bir dizi olgulardan hareketle, Yapısalcılık, nesnelerin iç yapısını (her düzlemde öğeler arası hiyerarşi ve karşılıklı ilişkileri) ortaya koyup betimlemeye çalışarak, nesnenin kuramsal bir modelini verme yoluna gider. Linguistikte F. Saussure'ün, etnolojide *Lévi–Strausse*'un, psikolojide L. S. Vigotski ve Piaget'nin düşünceleri kadar, *semiotik*'in ve *mantıkötesi* ile *matematikötesi*'nin *(Frege, Hilbert)* ortaya çıkışı da çeşitli bilimlerde Yapısalcılık'ın geliş-

mesine neden olan etkenler arasında yer alır. Tek tek bilimlere uygulandığında, yapısal yöntemler, olumlu sonuçlara yol açmışlar; örneğin linguistikte, yazılı olmayan dillerin betimlenmesine, dil sistemlerini yeniden kurarak bilinmeyen dilde yazıların çözülmesine, vb. yardım etmişlerdir. Yapısalcılık düşünceleri, kültür fenomenlerini karşılıklı bilim dalları içinde incelenmesinde olduğu kadar, kendi doğalarını bozmadan, insan bilimleri ile doğa bilimlerini birbirine yakınlaştırmada da kesin bir metodolojik önem taşır. Ancak, yapısal yöntemlerin farklı bilgi alanlarında yaygın kullanılması, Yapısalcılık'ı felsefi bir sistem yerine koyma ve Yapısalcılık'ı öbür felsefi sistemlerin, özellikle de Marxçılık'ın karşısına koyma gibi, boşuna çabalara de neden olmuştur. Bu gibi çabalar, somut bir bilimsel yöntem olarak Yapısalcılık'ın bilme sınırlarını görmeleri dolayısıyla Marxçı filozoflarca sürekli eleştirilmiştir. Marxçı felsefe, diyalektik çözümlemedeki metodolojik ilkeleri yapıya tarihselliğe karşı olan bir yaklaşımın karşısına koyduğu kadar, nesnelerin yapısının gelişme ve değişmesinin kaynağı olarak iç çelişkilerin reddedilmesinin de karşısına koyar.

Yapısal–İşlevsel Çözümleme Sistem, tümünden önce de toplumsal *sistem* oluşturan nesneleri incelemenin bir yöntemi. Toplumsal yaşamın çeşitli biçimlerini Yapısal–İşlevsel Çözümleme, toplumsal sistemlerin yapısal bileşkenleri ile bunların işlevlerinin saptanmasına dayanır. Modern burjuva sosyolojisinde Yapısal–İşlevsel Çözümleme'nin temelleri, *Parsons* ile *Merton* tarafından atılmıştır. Bu sosyologların çalışmaları, genel antropolojide özgül bir metodolojik eğilim olarak kendini gösteren erken işlevselcilik üstüne düşünceleri ele alır. Parsons'un çözümleme ilkesi, (değerler, toplumsal normlar sistemi, topluluk tipleri ve oynadıkları roller vb.) yapısal kategoriler ile (kendini–koruma, bütünleşme, uyarlanma vb.) işlevsel kategoriler arasında bir ayrım yapmaya dayanır. Parsons, idealist toplum anlayışına bağlı kalarak, toplumsal yapıyı kendi içinde kaynaştıran değerler ve normlar sisteminin toplumsal ilişkilerinin ana düzenleyicisi olduğu görüşünü öne sürer. Merton ise, toplumda yapısal öğeler ile kesin işlevler arasında katı bağıntılar olmadığını söyler. Merton, işlevleri sistem üstünde isteyen ya da istenmeyen etkileri, ayrıca sistemin üyelerince açık seçik algılanmaları açısından ayırt eder. Bu gibi görüşler, bir yönüyle, modern Amerikan sosyolojisindeki ampirizme bir tepkidir; öbür yönüyle de, toplumsal bir sistemin işlevsel açıklanışı, Marxçı toplum biliminin karşısına konmaktadır. Bu görüşlerin metafizik, tarihselliğe–karşı, idealist bir nitelikte olmaları, toplumsal sistemde dengenin başlıca kavramı olarak alınmasının, tarihsel sürecin reddin ve burjuva toplumun derininde yatan toplumsal çelişkileri görmezlikten gelmeye çalışmanın bir sonucudur. Parsons ve Merton'un toplumsal gerçeklikten kopuk, kurgusal nitelikteki sosyolojik düşünceleri, burjuva sosyologların kendileri tarafından bile eleştirilmiştir. Marxçı bilim, bu sosyoloji anlayışlarını yalnızca eleştirmekle kalmaz, ama onların epistemolojik ve sınıfsal kökenlerini de açığa koyar. Ancak, Parsons'un ve Merton'un görüşlerinin eleştirilmesi, bir araştırma tekniği olarak Yapısal–İşlevsel Çözümleme'nin çözümsel tekniklerini reddetme anlamına gelmez (bak. *Sistemsel Çözümleme, Sistemsel Yaklaşım*). Marx'ın *Kapital*'i karmaşık bir gelişen sistem olarak kapitalist ekonomi ile toplumunu yapısal (sistemsel) ve işlevsel çözümlemesinin klasik bir örneğini oluşturur. Marxçı sosyolojinin ana yapısal kategorileri, *toplumsal–ekonomik oluşumlar* ile *işbölümü*'dür. Yapısal–İşlevsel Çözümleme, kuramsal formüllendirmelerden somut toplumsal araştırmalara geçişte toplumsal fenomenleri incelemenin özellikle etkili bir

yolunu oluşturur. Marxçı sosyolojide, bu çözümleme, tarihsel çözümlemeye karşıt değildir. Ele alınan nesnelerin kapsamlı, somut bir incelenişine olanak veren bu ikincisiyle bir birlik oluşturur.

Yaradancılık bak. Deizm.

Yararcılık Bir eylemin yararlılığını onun ahlaklılığının ölçütü sayan bir burjuva etik kuramı. Bu kuram, *Bentham* tarafından kurulmuştur. Bentham, bu kuramın temel ilkesini şöyle açıklar: Bireysel çıkarlarının karşılanması yoluyla «en çok kişinin en çok mutluluğu». Burada, bir eylemin ahlaklılığı bu eylemin verdiği haz ve acı arasında bir denge olarak, matematiksel biçimde hesaplanabilmektedir. *Mill*, hazzın nitelikçe değerlendirilmesini ve zihinsel hazzın fiziksel hazlara yeğlenmesini Yararcılık'ın ilkeleri olarak getirmiştir. Yararcılık, devletin ve yasaların işlevleri anlayışının da temelinde yer alır. Yararlılık ilkesinin bilgi kuramına uygulanması, *pragmacılık*'ın doğmasına yol açmıştır. 1960'larda, Yararcılık, kaptalizmi savunan toplum anlayışları üzerinde yeniden etki kazanmıştır.

Yaratıcı Çalışma Yeni maddi ve manevi değerlerin yaratıldığı insan etkinliği süreci. Yaratıcı Çalışma, (doğadan edinilen malzemeyle ve nesnel dünya yasalarının bilgisine dayanılarak) toplumun çok çeşitli gereksemelerine karşılık verecek yeni gerçekliği yaratmak için, emek süreci içinde kendini gösteren bir insan yeteneğidir. Bütün Yaratıcı Çalışma tipleri, yaratıcı etkinliğin kendi doğasınca belirlenir, örneğin, bir kaşifin, örgütçünün, bilimadamının ya da sanatçının Yaratıcı Çalışması. İdealistler, Yaratıcı Çalışma'yı tanrısal tutku *(Platon)* olarak, bilinçli olan ile bilinçaltı olanın bir bireşimi olarak *(Schelling)*, gizemsel bir sezgi olarak *(Bergson)*, içgüdülerin bir kendini gösterişi olarak (S. Freud) görürler. Marxçı–Leninci kurama göre, yaratıcı süreç, *hayalgücü* kadar, eğitim ve pratik yoluyla edinilen ve yaratıcı bir tasarımı gerçekleştirmek için gereken beceriyi de kapsayacak biçimde, insanın bütün manevi güçlerinin yer aldığı bir süreçtir. Yaratıcı Çalışma olanakları, toplumsal ilişkilere dayanır. Komünizmin özel mülkiyete dayalı bir toplumda emeğin ve insan yeteneklerinin yabancılaşmasına bir son vererek, her türlü Yaratıcı Çalışma'nın ve bütün bireylerin yaratıcı yeteneklerinin gelişmesi için gerekli koşulları yaratması sözkonusudur.

Yaratıcı Çalışma Psikolojisi İnsanın bilim, teknoloji, sanat ve daha başka emeksel etkinlik biçimleri içinde yeni ve özgün olanı yaratma etkinliğinin yasalarını araştıran *psikoloji* alanı. İdealist kuramcılar, yanlış bir biçimde, yaratıcı çalışmayı ancak seçkin kişilere vergi, açıklanamaz bir fenomen olarak görmüşlerdir. Yaratma sürecinde, düşünme de dahil, emek ya da herhangi bir etkinliğin rolü yadsınmış; yeninin kendiliğinden ya da açıklanamaz bilinçdışı çalışma sonucu olarak *bulgulanağı* düşünülmüştür. Maddeci psikoloji, yaratma sürecinde bilinçdışı eylemlerin rolünü yadsımakla birlikte, gelişmiş biçimi içinde yaratıcı çalışmanın emeğin bir sonucu olduğundan yola çıkar. Yaratıcı etkinliğin güdü ve hedefleri toplumun gereksemelerinden doğar, bilim ya da sanat alanında belli bir yaratıcı sorunu çözebilme olanağı, onun için, gerekli koşulların toplumsal gelişme sırasında ortaya çıkmasına bağlıdır. Bilimadamları, kaşifler, sanatçılar, bilim, teknoloji ve sanatların gelişmesi boyunca işlenip birikmiş bilgi ve araçlardan yararlanırlar. Ancak, gerekli yaratıcı öğe, daha önceden bilinmedik nesne ve fenomenlerin özelliklerini ve bağıntılarını yansıtan, yani eylem tarzlarını, araç ya da yöntemlerini öngürür. Yaratıcı etkinlik, insanın girişkenlik, bilgi ve yeteneklerinin en yükseğinden uygulanmasını gerektirir. Bu gibi bir uygulama, birçok yazar ve filozof tarafın-

dan ayrıntılı olarak saptanmış özel coşkusal koşul ve iradede kendi yansımasını bulur.

Yaratımcılık Canlı ve cansız doğa ile dünyanın tek bir yaratma ediminden doğduğunu söyleyen bir idealist öğreti. *Linnaeus* ve *Cuvier*'in bütün hayvan ve bitki yaşamı türlerinin doğaüstü kökeni üstüne görüşleri, biyolojide Yaratımcılık'ın değişik bir çeşidini oluşturur. Bilim, Yaratımcılık'ın bütünlükle tutarsızlığını tanıtlar.

Yargı Nesnelerle ilgili bir değerlendirmede bulunan, nesnel bir biçimde doğru ya da yanlış olan ve bildirsel tümce biçiminde dile getirilen bir düşünce. Örneğin: «Bütün gezegenler Güneş çevresinde dönemler»; «Bir sayı 10'a bölünebiliyorsa, 5'e de bölünebilir»; «Smith sınavları pekiyiyle geçecek». Burada ilk iki Yargı doğru; üçüncü Yargı ise, konuşmacı doğruyu söylediğini sanmakla birlikte, (Smith'in alacağı notlara bağlı olarak) doğru da olabilir, yanlış da. Bir *varsayım* da bir Yargı olup, daha tanıtlanmış ya da tanıtlanmamış olsa da, nesnel bir biçimde doğru ya da yanlış olabilir. Bilim yasaları, doğrulukları tanıtlanmış Yargı'lardır. Doğru ya da yanlış Yargı'lar diye gösterilemeyecek düşünceler (sorular, buyruklar, istekler vb.), Yargı değildirler. Yargılar, basit ve karmaşık Yargılar'a ayrılır. Basit yargılar, bir mantık sisteminin sınırları içinde başka Yargılar'a indirgenemeyen Yargılar'dır. Karmaşık Yargılar, çeşitli mantıksal bağlaçlarla, yani «ve», (bak. *Bitiştirici*) «eğer ... o zaman» (bak. *İçerme*) gibi bitiştiricilerle basit Yargılar'dan yapılan Yargılar'dır. Karmaşık Yargılar'ın doğruluk ya da yanlışlığı basit Yargılar'ın doğruluk ya da yanlışlığının bir işlevidir: Basit Yargılar'ın değerini bilme yoluyla karmaşık Yargılar'ın (doğruluk ya da yanlışlık) değerini belirleyebiliriz.

Yasa 1) Fenomenlerin gerekli gelişmelerini koşullandıran, fenomenler arasındaki karşılıklı iç, özsel ve kalıcı bağıntı. Yasalar'ın bilgisi süreçleri önceden görmeyi olanaklı kılar. Yasa kavramı, düzenlilik kavramına yakındır; bu ikinci kavram, içerik açısından karşılıklı bağıntılı olan ve sistemdeki değişimlere kalıcı bir yön ya da yönelim sağlayan yasaların bir bütünselliğini oluşturur. Yasa, aynı zamanda, öz'ün bir yanının da anlatımıdır. Nitekim, özün bilinmesi, kuramda, ampirik olgulardan incelenmekte olan süreçleri yöneten yasaların formüllendirilmesine geçişle düşümdeştir. Nesnel dünyada birçok Yasa tipleri vardır. Bunlardan bazısı nesnenin temel özellikleri işlevsel karşılıklı bağıntıları (örneğin, kütle ile enerji arasındaki karşılıklı bağıntı yasasını) dile getirir; bazıları geniş sistemlerde maddi nesneler arasındaki karşılıklı ilişkileri (örneğin, elektromanyetik ve yerçekimsel karşılıklı ilişkiler yasasını), kendi aralarındaki ya da sistemlerin gelişimlerinin çeşitli evre ve aşamaları arasındaki karşılıklı ilişikleri (örneğin, nicelikten niteliğe geçiş yasası'nı) verir. Yasalar, işlem alanları ve ortaklık dereceleri bakımından da sınıflandırılırlar. Özel, ya da özgül yasalar, cisimlerin somut fiziksel, kimyasal ya da biyolojik temel özellikleri arasındaki ilişkileri dile getirir. Genel yasalar ise, maddenin evrensel temel özellikleri ile *öznitelik*ler'i arasındaki ilişkileri gösterir. Bu yasalar, maddenin bütün bilinen yapısal düzlemlerinde kendilerini gösterirler ve diyalektik maddecilik, fizik sibernetik, biyoloji vb. tarafından incelenirler. Bütün fenomenler belirli yasalara uyarlar; her şey nesnel yasalarca belirlenip koşullanmıştır. Bir sistemin içinde bulunduğu daha önceki durumlar kendi gelişmesini önceden tek bir yönde belirliyorsa, o zaman o sistemdeki değişimler, dinamik Yasalar'a bağlıdır. Karmaşık bir sistemde, sistemin içinde bulunduğu daha öneki durumlar daha sonraki durumları önceden çeşitli biçimlerde belirliyorsa, o zaman bu gibi bir sistemde yer alan değişimler olası istatistiksel Yasalar'a bağlıdır. Doğada, Yasalar, nes-

nel bir biçimde, insanların bilinçlerinden bağımsız olarak, maddi cisimlerin nesnel karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olarak yer alırlar. Toplumda, bütün toplumsal Yasalar, bilinçli olarak eylemde bulunan insanlar, yani öznel etken tarafından amaçlı olarak uygulanır. Şu ya da bu Yasa'nın uygulanması, kendisine karşılık veren koşullara dayanır. Koşulların yaratılması, belli bir Yasa'nın sonuçlarının olasılık alanından gerçekleşme alanına geçmesini olanaklı kılar. Ancak, insanlar, Yasalar'ı icat etmezler, kendi gereksinim ya da çıkarları doğrultusunda bunların işleyişini sınırlayıp genişletebilirler. Yasalar, nesnel bir biçimde, insanların bilinçlerinden bağımsız olarak, şeylerin temel özellikleri arasındaki iç ilişkilerin ya da farklı gelişme eğilimlerinin bir anlatımı olarak varolurlar. 2) *Egemen sınıfın, kendi maddi koşul ve çıkarlarıyla belirlenen ve statüko gücü kazanan iradesi.* Yasa, devlet otoritesi tarafından saptanan ya da konan bir davranış kural ve standartları sistemi olarak kurumlaşır. Yasal kuralların yerine getirilmesi, *devlet*'in zor kullanımıyla sağlanır. Üstyapının parçası olarak Yasa, toplumda egemen üretim ilişkileriyle belirlenir, bunlar kendilerine dayalı öbür toplumsal ilişkilerle birlikte ona kendi biçimini kazandırır. Tarihsel yasa tipi, o günkü *toplumsal-ekonomik oluşum* biçimine karşılık verir. Köleci, feodal ve burjuva Yasa'nın ortak çizgisi, efendi köle ilişkilerinin, özel mülkiyete dayalı sömürü ilişkilerinin pekiştirilmesidir. Köleci ve feodal Yasa, azınlığın çoğunluk üstündeki yönetimini ve egemen sınıfların ayrıcalığını açıkça saptamıştır. Burjuva Yasa ise ikiyüzlücedir; çünkü emekçi halka Biçimsel haklar tanırken kapitalistlerin fiili haklarını pekiştirir. Emperyalizmin çıkışıyla birlikte, burjuvazi de gitgide kendi yerleştirdiği yasa kuralının dışına çıkarak, yasalara uymayan uygulama yöntemlerine başvurur. Uyuşmayan sınıflı bir toplumda, sınıf mücadelesi varolan yasalar üstünde etkisini gösterir ve bir yere kadar da sınıfsal güçlerin dengeleşmesini yansıtır. Emekçi halkın yönetici sınıfdan ödünler koparması Yasa'nın sınfsal içeriğini değiştirmez. Nitelikçe yeni bir Yasa tipi, sosyalist mülkiyete dayalı üretim biçiminin yasal açıdan bir anlatımı olduğu kadar, komünizmin kurulmasında belirleyici bir özellik taşıyan işbirliği ve karşılıklı yardımlaşmanın da bir anlatımı olan sosyalist Yasa'dır. Sosyalist Yasa, statüko gücünü kazanmış halk iradesidir: Tarihte ilk kez, gerçek demokratik özgürlüklerin gerçekten güvence altına alarak yerleştirir. Sosyalist Yasa, burjuva Yasa'dan emekçi halka devletin her türlü güvencesinde gerçek haklar sağlayışıyla ayrılır.

Yasalar, İstatistik ve Dinamik Sistemlerin bir önceki ve bir sonraki durumları arasındaki yasalara bağlı bağıntı biçimleri. Dinamik Yasalar, bir sistemin içinde bulunduğu durumlar arasında nedensel bir bağıntı biçimi olup, burada, sistemin bir önceki durumu ile bir sonraki durumu arasında apaçık belirleyici bir bağıntı vardır. Bundan dolayı, ilkbaştaki koşulların bilgisi, sistemin daha sonraki gelişmesiyle ilgili bilgileri daha önceden tam olarak kestirebilmeye olanak verir. Dinamik Yasalar, daha küçük, ufak sayıda öğelerden bileşen ve dış etkilere az dayanan bütün özerk sistemlerde geçerlidir. Örneğin, bu yasalar, güneş sisteminde gezegenlerin hareketinin doğasını belirler. İstatistik Yasalar ise, bir sistemin durumunun daha sonraki durumlarını apaçık olarak değil, değişimin ne denli gerçekleşebilir olduğunu gösteren, belirli bir olasılık derecesi içinde belirleyen bir nedensel bağıntı biçimidir. İstatistik Yasalar, geniş sayıda öğelerden bileşen ve sürekli değişen dış koşullara bağımlı bütün özerk-olmayan sistemler için geçerlidir. İstatistik Yasalar ile Dinamik Yasalar arasında görece bir ayrım vardır; daha doğrusu, her Dinamik Yasa, yakaşık bir gerçekleş-

me olasılığı olan bir İstatistik Yasa'dır. Böyle bir şey, her maddi sistemin tükenmez oluşundan, sayısız maddi öğelerden oluşmasından, çeşitli dış bağları olmasından ve zamanla, nitel değişimlere bağlı olmasından ileri gelir.

Yaşam Maddenin kendine özgü bazı özellikleri olan, kendi fiziksel ve kimyasal biçimlerinden nitelikçe daha yüksek bir hareket biçimi. Böyle bir şey, bireysel biyolojik organizmalarda ve bunların bileşimlerinde (türler vb.) gerçekleşir. Her organizma, kendini-örgütleyen açık bir sistem olup, metabolizma, büyümenin denetlenmesi gelişme ve üretimi gibi süreçlerle gösterilir. Yaşam'ın kökeni ve özü üstüne biyolog ve filozoflar tarafından birçok anlayışlar getirilmiştir. Bu kişilerden *Linnaeus, yaratımcılık*'ı savunarak, bütün canlı yaratıkların Tanrı'nın tek bir yaratma edimi tarafından yaratılmış oldukların kabul etmekteydi. Cuvier'e gelince, bu biyolog, yaratımın üstüste yinelendiği görüşünü öne sürerek, bir önceki yaşam biçimlerinin bir «afet» sonucu yokolarak, yerlerini çok daha yetkin yaşam biçimlerinin aldığını düşünüyordu. *Aristotoles*'in *entelekheia* öğretisine kadar uzanan *vitalizm* ise, yaşam süreçlerini maddi-olmayan birtakım «yaşam güçleri», «yaşamsal içtepi»leriyle açıklamaya çalışır. *Doğurucu evrim* ve *holizm*'in temsilcileri de benzer düşünceler dile getirmişlerdir. S. Arrhenius'un uzaydan birtakım yaşam cisimciklerinin Yeryüzü'ne inmesiyle Yaşam'ın oluştuğu üstüne varsayımı ile K. Baer'in canlı ve cansız doğanın önsüz sonsuz birlikte varolduğu kuramı da metafizik maddeci kuramlar arasında yer alır. A. Oparin'in kuramı ise ilkönce protein benzeri karmaşık kolloid sistemlerin, daha sonra da ilk canlı cisimlerin oluştuğunu öne sürer. Modern bilimsel verilere göre, amino asit bileşimleri, maddi bir sistemin oluşmasına yol açarlar; bu sistem, denetleyen ve denetlenen (hücre çekirdeği ve sitoplazma) olmak üzere, iki alt-sisteme ayrılır. Hücre çekirdeği, nükleik asit (DNA) moleküllerini içerir. Bu molekküllerden her biri bildirişim (genetik) kodunun abecesini oluşturan dört baz aracılığıyla birbirlerine bağlanır; bu bazların yer alış düzeni ise, organizmanın yaşam etkinliğindeki ardarda bütün süreçleri belirler. Burada her şeyden önce metabolizma gelir; açık bir sistem olarak organizma da dışardan, kendi gelişmesini, üretmesini sağlayan ve ona enerji veren materyali oluşturucu cevherleri kendine alır. Nitekim, biyosistemler, her zaman için, maddenin yapısının biyolojik düzeyinde, dinamik bir denge içindedir. Organik dünyanın gelişme mekanizmasını açıklayan maddeci kuramlar arasında en önemlileri şunlardır: J. B. Lamarck'ın (bak. *Yeni-Lamarkçılık*) organizmaların kendi bireysel yaşamları içinde (belki de kalıtımsal olarak) edindikleri kendi yeni özelliklerinin bir kaynağı olarak organların çalışması ya da çalışmaması kuramı; *Darwin*'in doğal ayıklanma kuramı. Modern *genetik*'e göre, doğal çevrenin etkisi (kozmik ışınlar, ısı değişimleri vb.), genetik kodda (gen değişimlerinde) yöneltilmemiş değişimlere yol açmaktadır. Bu tür değişimler, doğal ayıklamanın ister istemez konusu olan nitelikçe yeni organizmaların ortaya çıkmasına neden olurlar; kendini çevreye en iyi uyarlayan organizmalar ayakta kalarak, yeni biyolojik türlerin doğumuna yol açacak biçiminde üremede bulunurlar. Tekhücreliler, bitkiler ve hayvanlara karşılık veren üç dallı genealojik ağacın çok çeşitli dallara ayrılması, organik dünyanın gelişmesinde önceden herhangi bir belirlenimin olmadığını gösterir. Güneş sisteminin daha başka gezegenleri üstünde canlı organizmaların varolduğuna ilişkin bir belirtiye daha rastlanmamıştır. Yaşamın yalnızca Yeryüzü'nde mi olduğu sorusu ancak çok derin deneysel araştırmalardan sonra yanıtlanabilir; felsefi kurgulamaların burada hiçbir yardımı olamaz.

Yaşam Biçimi Bir Sınıf ve ulus, ya da bir bütün olarak toplum da dahil, toplumsal bir grubun, bir bireyin kendi tipik yaşam etkinliği tarzının bütünlüğünü, onu belirleyen yaşam koşullarıyla birlikte kucaklayan felsefi ve sosyolojik bir kavram. Bu kavram, insanların çalışma, (aile ve evlilik ilişkileri) gündelik yaşam, eğitim, *kültür,* (ulus ilişkileri) ve toplumsal yaşam gibi, başlıca yaşamsal etkinlik alanlarının kapsamlı biçimde ele alınmasını sağlayan ve insanların toplumsal–ekonomik sistemce koşullu olan davranış güdülerinin (yaşam üsluplarını) ve değer yönlendirimlerinin olduğu kadar, yaşam standartları (maddi refah) ile niteliklerinin de (manevi refahlarının) de belirlenmesine yardım eder. Sosyalist yaşam biçimi, burjuva yaşam biçimine karşıt doğrultuda şu özellikleri gösterme durumundadır: Kolektivizm, gerçek demokratiklik ve hümanizm, toplumsal iyimserlik, insan özsaygısı, kamu *ödev*'i duyusu, yoldaşça karşılıklı yardımlaşma, *enternasyonalizm* ve *yurtseverlik*, çalışma saygısı, kolektif ve toplum işlerine sorumluluk duygusuna dayalı toplumsal etkinlik vb. Ancak, sosyalist toplumlarda da, toplumun tarihsel gelişmesinin daha önceki evrelerinde görülen Yaşam Biçimi kalıntılarına da rastlanır ve bunlarla mücadele edilir. Komünist kurulma sırasında gelecekteki komünist Yaşam Biçimi'nin göstergelerinin kendini göstermesi gerekir.

Yaşam Felsefesi Yüzyılın başında Almanya'da *(Nietzsche, Dilthey, G. Smmel)* ve Fransa'da *(Bergson)* burjuva felsefesinde ortaya çıkmış öznel idealist bir akım. Bu felsefenin kökenleri, dünyanın mekanik bir tablosunun yanlışlığını ortaya koyan biyoloji ve psikoloji ile daha başka bilimlerdeki hızlı gelişmelere bağlıdır. Yaşam felsefesi, mekanik maddeciliğin sınırlarını idealist konumdan aşmaya çalışmıştır. Yaşam Felsefesi'nin ortaya çıkışı, burjuva felsefesindeki bir bunalımı, bilimi reddederek *akıldışıcılık*'a ve *nihilizm*'e dönüşünü gösterir. Yaşam Felsefesi, toplumsal–tarihsel sürecin kendine özgü izgilerinin çarpıtılmış, idealist bir yorumu olmuştur. Bu felsefenin ekseni, madde ve bilince karşıt, etkin, çokbiçimli ve önsüz sonsuz hareket halindeki, mutlak, sonsuz dünya ilkesi olarak yaşam arayışıdır. Yaşam, duyuların ya da aklın yardımıyla anlaşılamaz, sezgisel olarak algılanır, coşkulara açıktır. 1920'lerde ve 1930'larda Yaşam Felsefesi düşünceleri, *Spengler* ile E. Spranger tarafından geliştirilmiş; ayrıca bu düşünceler, *faşizm*'in ideologlarınca da kullanılmıştır. Yaşam Felsefesi'nin bazı düşünceleri *varoluşçuluk*' un ideolojik kaynakları olarak da hizmet etmiştir.

Yaşam Tarzı İnsanın kendini yeniden üretmesine ayrılmaz biçimde bağlı olan ve toplumsal yaşamın en önemli alanlarından biri; insanın yiyecek, giyecek, mesken, dinlenme ve sağlık gereksinimlerini karşıladığı maddi ve kültürel çevre. Yaşam Tarzı'nın belirleyici özellikleri ile insan gereksemelerini karşılama biçimleri, *üretim tarzı*'na ve insanın bağlı olduğu buradaki değişimlere dayanır. Yaşam Tarzı, *töreler*' den, *göreneklerden*, ulusal geleneklerden, sınıfsal farklardan, *kent ve kır* arasındaki ayrılıklardan, kadınların toplumdaki yerinden, ulusal belirleyici özelliklerden ve toplumun ideoloji ve kültüründen de etkilenir. *Yaşam Biçimi*'nin bir parçası olarak Yaşam Tarzı ise, toplumun ekonomisini, siyaset ve kültürünü etkiler. *Aile,* kişisel yaşam tarzının çok önemli örgütlenim biçimlerinden biridir. Sosyalist bir toplumda, emekçi halkın yaşam tarzı, maddi ve manevi üretimin gelişme düzeyiyle, halkın maddi ve kültürel standartlarının sürekli ilerlemesiyle ilerler. Olgun sosyalizm toplumunda, hizmet sanayilerinin ulusal ekonominin mekanikleşmiş bir dalı haline gelmesi gerekir.

Yeni Filozoflar 1970'lerde akla dayalı felsefe ve kültürü yadsımak için ortaya çıkmış, karışık bir Fransız burjuva filozoflar grubu. Özünde, Yeni Filozoflar'ın (A. Glücksman, B.-H.-Lévy vb.) ana düşünceleri, *Schopenhauer* ile *Nietzsche*'nin ortaya atmış oldukları önermeleri yeniden dile getirirler. Yeni Filozoflar, 1960'lardaki öğrenci ayaklanmalarına etkin biçimde katılıp, daha sonra devrim kuramı ile sosyalizme karşı tavır almış kişilerdir. Bu karşı tavrı, burjuva ideolog ve siyasetçiler tarafından bütün sol hareketi karalamak için kullanılır. Yeni Filozoflar, bilinçdışı istek ve toplumsal yasaklamaların bir nesnesi olarak insan düşüncesini ortaya atarak devrimci ideallerin yadsınışını doğrulamaya çalışırlar. Bu bakışaçısından, bir devrimci bütün insanlığa ters bir başkaldıran kişidir, çünkü *«et»in*, istek ve gereksinimlerin yükünden kurtulmuştur. İnsan zihnine ve gücüne, toplumun gelişimi ve dönüşüme uğrayışı yasalarını bilme olanağına inanmayışları, Yeni Filozoflar'ı, kaçınılmaz olarak, yeni baştan Tanrı'ya inanca, insanlığın «kurtarıcı»sı düşüncesine götürmüştür. Bütün bunlar, Yeni Filozoflar'ı *bir yandan gerici* burjuva ideologların saflarına çekerken, öte yandan anarşist, aşırı solcu grupların saflarına da çekmektedir.

Yeni-Freudculuk Modern burjuva felsefesinde bir eğilim. Bu eğilim, insanı, insanın toplumsal kurumların yapısı içindeki yerini ve rolünü psikanaliz ilkeleriyle inceler. Yeni-Freudculuk, 1930'ların sonlarında, *Freudculuk*'un sınırlı oldukları görülen bazı ilkelerinin gözden geçirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yeni-Freudculuk'un temsilcileri (K. Horney, H. Sullivan, *Fromm*), klasik *psikanaliz*'in çatışmalı durumların nedeni olarak görülen iç-pisişik süreçlerle ilgili yorumunu olduğu kadar, psişik olanın yapısal düzeyleri ile *bilinçaltı*'nın işleyiş mekanizmasıyla ilgili anlayışının bazı önerme ve sonuçlamalarını da eleştirirler. Yeni-Freudculuk, bununla birlikte, her kişide doğuştan olduğu öne sürülen insan etkinliklerindeki akıldışı güdüler düşüncesi ile kişisel ve toplumsal yapıların psikanalitik inceleme yöntemi gibi, klasik psikanalizmin birtakım ana şemalarını da kabul eder. Yeni-Freudculuk'un temsilcileri, bireyin iç çatışmalarına çoğun neden olan toplumsal ve kültürel süreçler üstünde ilgilerini yoğunlaştırarak, Freud'un kendi kanılarına göre insanın iç dünyası bilgisinin sınırlarını aşan bilinçaltı eğilimler anlayışına bağlanırlar. Klasik psikanaliz insanın varoluşuyla ilgili, örneğin insan nasıl yaşamalıdır ve ne yapmalıdır gibisine sorulara hiçbir kapsamlı yanıt getirmez. Yeni-Freudcular, bu boşluğu doldurmaya çalışırlar. Bu yolda da, insanın kendi biricikliğini yitirdiği, dış dünyaya ve kendine yabancılaştığı ve kendi somut insan boyutlarını yitirdiği modern Batı toplumunu eleştirirler. Ancak, burada, insanın indirgenmesinin, toplumsal ve kişisel çıkarlar arasındaki çelişkinin gerçek nedenlerini açığa koymazlar. İnsanın bilincinde eleştirel öğeleri uyandıran kendi yaşam değerleri ile *ideallerini dönüşüme uğratacağı öne sürülen «hümanist psikanaliz»* yoluyla insanın çeşitli *yabancılaşma* biçimlerinin aşılabileceğini umarlar. Bireyin iyileştirilmesi yoluyla toplumun iyileştirilmesi, ütopyacı olmaktan başka bir şey olmadığı gibi, buna dayalı soyut-hümanist bir yaklaşım da hiç umutverici değildir. Çünkü ne burjuva toplumda kişilik bölünmesinin gerçek nedenlerini ne de kapitalist uygarlıktaki bunalımı ortadan kaldırabilir.

Yeni-Gerçekçilik 20. yüzyılda İngiliz-Amerikan felsefesinde bir eğilim. Bu eğilim başlıca temsilcileri İngiltere'de *Moore*, (erken döneminde) *Russell, Alexander*, Birleşik Devletler'de de R. Perry, W. Montague ve diğerleridir. Maddeci yansıma kuramına karşı yönelen ve onu «düalizm» olmakla mahkûm eden yeni-gerçekçi bilgi kuramı,

bilinen şeyin doğrudan zihne girmekle birlikte, kendi varlığı ve doğası gereği bilgiye bağlı olmadığının kabulüne dayanır. Ontolojide, Yeni-Gerçekçilik, «düşünsel varoluşu» olan genel kavramların gerçek olduklarını ve şeylerin içinde bulundukları ilişkilerden bağımsız olduklarını kabul eder. Epistemolojide ise, Yeni-Gerçekçilik, tümel olanın tikel olandan ayrılmasına ve mantık bağıntı ve kavramlarının ontolojikleştirilmesinden kaynaklanır. Yeni-Gerçekçilik, «kozmolojik» bir eğilim de gösterir; bu eğilim, idealistçe anlaşılan bir gelişme ve evrensel felsefe sistemleri kuramına dayanır (örneğin, *Whitehead*'in süreç felsefesi, *doğurucu evrim kuramı*, J. Ch. Smuts'un *holizm*'i).

Yeni-Hegelcilik Doğasal-tarihsel maddeciliğe bir tepki ve din ile kurgusal felsefeyi savunma olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de ortaya çıkmış idealist bir eğilim (Th. Green, F. Bradley, J. Royce, J. McTaggard ve daha başkaları). Yüzyılın başlarında, Yeni-Hegelcilik Marxçılığa karşı bir yönelim içinde İtalya'da (bak. *Croce; Gentile*), Rusya'da (İ. İlyin ve daha başkaları) ve Hollanda'da (G. Bolland) yaygınlık kazanmıştır. Alman Yeni-Hegelcilik'i (H. Glockner, R. Kroner, Th. Litt), 1. Dünya Savaşı arifesinde ve ertesinde önplana çıkmıştır. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Yeni-Hegelcilik, Fransa'da, çoğunlukla da *varoluşçuluk* ile kaynaşmış olarak yayılmıştır (J. Wahl, *Hyppolite*). Yeni-Hegelcilik, genel olarak, diyalektiği reddeder ya da uygulanmasını yalnızca bilinç alanıyla sınırlar. Yeni-Hegelcilik'te çelişki sorunun çözümü, çelişkilerin «uzlaştırılması»ndan çelişkileri çözme olanağının yadsınmasına kadar değişir. Sosyolojide, Yeni-Hegelcilik'in kimi temsilcileri, toplumda sınıfları uzlaştırmanın bir aracı olarak, emperyalist devleti olduğu kadar, faşist *korporatif devlet* politikasını da «haklı göstermek» için Hegel'in tin felsefesinin gerici yanlarından yararlanmaya kalkmışlardır. 1930'da, uluslararası Hegelciler Birliği adı altında bir Yeni-Hegelcilik merkezi kurulmuştur.

Yeni-Kantçılık 19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da «Kant'a Dönüş!» sloganı altında patlak vermiş idealist bir akım (Otto Liebmann, F. Lange). Bu akım, Fransa'da (Ch. B. Renouvier, O. Hamelin), İtalya (C. Cantoni) ve Rusya'da *(Vedenski, Çelpanov, «Legal Marxçılık»)* da boy göstermiştir. Yeni-Kantçılık, *Kant*'ın felsefesindeki maddeci ve diyalektik öğeleri görmezlikten gelerek, idealist ve metafizik öğeleri geliştirir. Kendinde-şey, ya bir yana atılır ya da öznel idealist bir biçimde yorumlanır. Yeni-Kantçılık, iki Alman okulunda tam anlatımını bulmuştur: *Marburg Okulu (Cohen, Cassirer)* ve Freiburg ya da *Baden Okulu (Windelband, Rickert)*. Bu birincisi, bilimsel kavramlar ile felsefi kategorileri mantık kurulmaları olarak alarak, bunların idealist bir biçiminde yorumuna özel bir ilgi gösterir. İkinci okul ise, Kantçı pratik ve kuramsal akıl öğretisi temeli üzerinde, doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasında bir ayrım yapılmasını doğrulamaya çalıştığı kadar, toplumsal fenomenlerin bilimsel bilgisinin olanaksız olduğunu da göstermeye çalışır. Yeni-Kantçılık, Marxçılığa karşı mücadelede *revizyonizm* tarafından kullanılmış, İkinci Enternasyonel'de *(Bernstein,* M. Adler vb.) oportünistlerin felsefi anlayışı haline gelmiştir. Lenin ve Plehanov bu anlayışa öldürücü bir darbe indirmişlerdir. Bugün için, Yeni-Kantçılık, *değer öğretisi*'nde bazı eğilimler içinde etkisini göstermektedir.

Yeni-Lamarckçılık Evrim kuramında adını Fransız doğabilimci J. Lamarck'tan (1744–1829) alan ve 19. yüzyılın sonlarında yaygınlık kazanmış, bilimsel-olmayan bir eğilim. Evrimin yalnızca fizyolojik süreçlerin bir sonucu olarak açıklanması, do-

ğal ayıklanmanın yaratıcı rolünün yadsınması ve organizmaların önceden belirlenmiş bir amaçlılık taşıdıklarının kabul edilmesi, Yeni-Lamarckçılığın özelliklerindendir. Yeni-Lamarckçılık çeşitlerinden biri de *mekanik Lamarckçılıktır*. Mekanik Lamarckçılık, en kararlı biçimiyle, *Spencer*'in denge kuramında işlenmiştir. Bu kurama göre, organizma ile çevrenin etkileşimi, aralarında dengenin kurulmasına yol açar. Spencer, evrimi bu dengenin sürekli bozulmasının bir sonucu olarak görmüştür. Mekanik Lamarckçıların organizmaların görece bir amaçlılık taşıdıklarına ilişkin, bilimsel bir açıklama getirememeleri idealizme düşmelerine yol açmıştır. Paleontolog E. D. Cope (1840-1897) tarafından kurulmuş olan psiko-Lamarckçılık ise, Yeni-Lamarckçılığın aşırı idealist bir çeşididir. Psiko-Lamarckçılığa göre, evrimin kaynağı ilkel bilinç ve irade biçimlerinde, *vitalizm* ruhuyla yorumlanmış bir çeşit «yaratıcı ilke»de yatar. Mekanik Lamarckçılık ile psiko-Lamarckçılık çeşitlerine bugün biyolojik süreçlerin felsefi yorumunda rastlanmaktadır.

Yeni-Platonculuk Roma İmparatorluğu'nun çöküş döneminde (3.-6. yüzyıllar) gerici bir gizemci felsefe. Bu felsefede, *Platon*'un idealist idealar kuramı, maddi dünyanın manevi ilk öğeden doğduğu üstüne gizemci bir öğreti biçimini almıştır. Madde, Evren hiyerarşisinde, «dünya ruhu»nun doğuşunda en alt basamak olup, onun üzerinde «tin», en yukarda da «ilk öz» ya da «Tek» olan yükselir. Bu felsefede, idealizm *teosofi* düzeyine inmiştir. Yeni-Platonculuk, ilkönce Mısır'da ortaya çıkmıştır. Roma'da ise *Plotinus* tarafından bir Yeni-Platoncu okul kurulmuştur. Atina'da *Proklos* tarafından kurulan son Yeni-Polatoncu okul, 529 yılına kadar yaşamıştır. Yeni-Platonculuk, ilk çıktığı dönemde Hıristiyanlık'a düşmancaydı ve Doğu büyü ve mitoloji öğelerini içeriyordu. Bununla birlikte, Yeni-Platonculuk, Hıristiyan *patristik* üzerinde olduğu kadar; gerek Hıristiyan, gerek Müslüman ülkelerde, feodal toplumda felsefenin gelişmesi üzerinde de büyük bir etki bırakmıştır.

Yeni-Pozitivizm 20. yüzyılda burjuva felsefesinde bir akım, *pozitivizm*'in çağdaş biçimi. Yeni-pozitivizm, felsefeyi kendi anakonusundan ayırır. Yeni-pozitivizm'e göre, gerçeklik bilgisi, yalnızca gündelik ya da somut bilimsel düşünmede vardır, felsefe ise ancak bu düşünme biçimlerinin kendi sonuçlarının dile geldiği dil çözümlemesi halinde varolabilir (bak. *Felsefe, Çözümleyici*). Felsefi çözümleme, Yeni-Pozitivistlerin kanısına göre, nesnel gerçekliğe uzanamaz, doğrudan deneyim ya da dille sınırlıdır. Yeni-Pozitivzim'in aşırı biçimleri, örneğin, Yeni-Pozitivist *Viyana Okulu*, felsefenin alanını bireysel coşkularla sınırlıyarak, doğrudan doğruya solipsizme düşer. *Mantıkçı pozitivizm, Yeni-pozitivizm*'in en etkili biçimidir. İngiliz çözümleyici filozoflar, *Moore*'un izleyicileri (L. Stebbing, A. Wisdom ve daha başkaları), Yeni-Pozitivizm'in genel platformuna bağlı kalırlar. *Mantıkçı Lvov-Varşova Okulu*'nun kimi üyeleri (K. Ajdukiewicz) de yeni-pozitivisttirler. 1930'larda Yeni-Pozitivist görüşlere bağlanan çeşitli kişi ve gruplar, ideolojik ve bilimsel örgütlenmelere gitmişlerdir. Örneğin, Viyana Okulu'nun Avusturyalı-Alman mantıkçı pozitivistleri (*Carnap, Schlick* vb.), Berlin Bilimsel Felsefe Derneği (*Reichenbahc*, C. Hempel vb.), İngiliz çözümleyici filozoflar, pozitivist-pragmacı eğilime bağlı «bilim felsfesini»nin kimi Amerikalı temsilcileri (O. Nagel, *Bridgman* vb.), İsveç'te Uppsala okulu, Almanya'da H. Scholz'un başında bulunduğu Münster mantık topluluğu. O yıllardan bu yana düzenli olarak uluslararası kurultaylar yapılmakta ve Yeni-Pozitivizm düşünceleri yayın yaşamında sürekli savunulmaktadır. Yeni-Pozitivizm, kendine «bilimsel ampi-

rizm» adını vermekte, çağdaş bilimdeki bulguların yorumlanışında idealist anlayışların ortaya çıkmasına yol açarak, bilimsel çevreler üzerinde geniş etki yapmaktadır. Ancak, gerek yeni-pozitivistler, gerekse yeni-pozitivist olmayıp, düzenlenen kurultay ve tartışmalara katılan bilim adamlarının biçimsel mantık ve bilim metodolojisindeki çalışmalarının somut olumlu sonuçlarının taşıdığı önemden de sözetmek gerekir. 1930'ların sonlarından bu yana Birleşik Devletler Yeni-pozitivizm'in merkezi haline gelmiştir. Bugün için, bu felsefe, en başta *mantıkçı ampirizm* tarafından temsil edilmektedir. *Linguistik felsefe,* Yeni-Pozitivizim'in İngiltere'deki bir çeşididir. 1950'lerden sonra, Yeni-Pozitivizm, bilimsel dünyagörüşü ve bilim metodolojisinin gerçek sorunlarını çözümleyişinde olduğu kadar, Batı felsefesi içinde post-pozitivizm ve *eleştirel akılcılık* gibi akımların temsilcileri tarafından eleştirilere uğrayışında da görülen, derin bir ideolojik bunalım geçirmektedir.

Yeni-Protestanlık 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da (K. Barth, E. Brunner), 1930'lardan sonra da Birleşik Devletler'de (Reinhold ve Richard Niebuhr, P. Tillich ve daha başkaları) yaygınlık kazanmış bir modern burjuva *teoloji* akımı (bak. *Diyalektik Teoloji*). Yeni-Protestanlık, liberal Hıristiyanlık'ı sert bir dille eleştirerek, mutlak yüce Tanrı'yı kedi gücüyle sınırlı insanın karşısına koyar. Tanrı'yı ebedi yasa olarak gören yeni-Thomascılık'a karşıt, Yeni-Protestanlık felsefesinde, Tanrı, kendi iradesini özgürce kullanan bir öznedir. Yeni-Protestanlık'ın bakış açısından, ölümlü varlığı içinde insan, kaçınılmaz biçimde Tanrı'nın iradesiyle uyuşmazlık halindedir. Böyle bir şey, insanın önlenemez biçimde günahkâr kalmasına yol açar. Yeni-Protestanlık, içine *Rönesans*'ı, 17.–18. yüzyıl *akılcılık* felsefesini, Aydınlanma felsefesi ve Marxçılığı da kattığı, laik hümanist kültürü eleştirerek, tarihsel ilerleme, toplumsal ve bilimsel gelişme ve aydınlanmayla ilgili bütün insan umutlarının aldatıcı olduğunu söyler. Yeni-Protestanlık'ın sözcülerine göre, toplumsal-tarihsel varlık, insanı «Tanrı'ya başkaldırma»ya itmekte, kendini bağımsız bir özne ve tarihin yaratıcısı olarak görmesine götürmektedir. Bu gibi bir bakışaçısından yola çıkışla, din (ve dini vicdan) salt eleştirel bir işlevi yerine getirir, yani bu tür insani günaha itilmeleri açığa çıkarır. Yeni-Protestanlık etiğinde, laik ahlak *ile Hıristiyan ahlak karşı karşıya konur.* Burada, Laik ahlak, maddi ve toplumsal çıkarlara bağlı tutulur, günahkâr insan doğasına uygun düşen ahlak olarak alınır. Oysa, Hıristiyan ahlak, mutlak ve koşulsuzdur. Sevgi ilkesine dayalı olup, her türlü erekliliğin ötesindedir. Yeni-Protestanlık'ın sözcüleri, Hıristiyan ahlakın toplumsal yaşamda, yürürlüğe konamayacağını, her zaman için «olanaksız bir olanak» olarak kalacağını söylerler. Bu ahlak, hiçbir kavramla dile getirilemeyeceği gibi, hiçbir özel davranış ilkeleri sistem içine de sokulamaz. Hıristiyan ahlak, ahlaki olmayan çalışmayı koşulsuz eleştiride, Tanrı'nın iradesine bütünlükle boyun eğmede, Tanrı'nın iradesinin özünü ya da uzamını hiçbir biçimde kavramaya kalkmamada yatar.

Yeni-Slavcılar 19. yüzyılın ikinci yarısında *Slavcılar*'ın izleyicileri. Yeni-Slavcılar, Doğu'daki toplumsal gelişme ile Batı'daki toplumsal gelişmenin birbirine karşıt olduğu önermesini olduğu kadar, Slavların (özellikle de Rusya'nın) tarihteki benzersiz *rolü düşüncesini de kedi öncülerinden* almışlar; Slavcılığın tutucu yanlarına yeni bir kuramsal temel kazandırmışlardır. Yeni-Slavcılık'ın baştemsilcisi N. Danilevski (1822–1885), yanlış yorumlanmış doğa bilimi yöntemlerini «kültür ve tarih tipleri» kuramının temeline oturtmuştur. Bu kurama göre, her ulusun aşiret (gençlik), devlet (olgunluk) ve uygarlık (yaşlılık, çökme) dö-

nemlerinden geçtiği, bir tarihi vardır (*Rusya ve Avrupa*, 1869). Danilevski'nin bakışaçısından, «Avrupa tipi» (yani, burjuva Avrupa), dağılma dönemini yaşıyordu, Slavlar ise boy atma dönemindeydiler. Onun için, insanlığın ileriye doğru gelişmesi, başta otokratik Rusya'nın bulunduğu bir Slav federatif devletinin elindeydi. Danilevski'nin yanında, *Leontyev* ile *N. Strakhov* (1828–1896) da yer alıyorlardı. Yeni–Slavcılık kuramlarında Rus toplumunun temel toplumsal çelişkileri kuraldışı çelişkiler olarak görülüyordu; bu kuramlar, yönetici sınıfların çıkarlarını yansıttığı kadar, devrimci demokrasi ile sosyalizme de karşıydılar. Yeni–Slavcılık'ın genel felsefi görüşleri, dinsel idealizm öğeleri ile natüralizm öğelerinin eklektik bir bileşimi olmuştur. Yeni–Slavcılar, Darwinciliğin bilimsel değerini yadsımışlardır.

Yeni Sol Batı ülkelerinde öğrenci ve aydınların geniş bir kesimi tarafından burjuva topluma, burjuva toplumun toplumsal, ekonomik ve siyasal kurumlarına, yaşam biçimine, ahlak değerleri ve ideallerine karşı giriştikleri hareket. Bu hareketin hiçbir ortak ideolojik çizgisi ve pratik programı olmayıp, farklı siyasal yönelimli birçok grup ve örgütten oluşmuştur. Bu hareket, toplumsal gerçekliğe karşı kendiliğinden başkaldırı öğeleri taşımakla birlikte, toplumsal gerçekliğin pratikte dönüştürülmesi için hiçbir etkili yöntem, yol ve araç göstermez. 1960'ların başlarında ortaya çıkan «solcu» radikal hava, gençlerin ve aydınların büyük bir kesimi sarmıştı. Yeni Sol'un üyelerinin çoğunluğu varolan kurumların, otoritenin, yaşam değerlerinin genel «toptan olumsuzlanması» felsefesine bağlanırlar. *Nihilizm, anarşizm,* kendiliğindecilik, «oyunun kuralları»nı bozma ve burjuva toplumun toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yapısından çıkma isteği, bütün bunlar, Yeni Sol hareketin Marcuse, Sartre, R. Debray ile daha başka «solcu» radikal ideologlardan aldığı anaçizgilerdir. Bütün bu gibi tavırların soyut, ütopyacı ve fiilen gerçekleştirilemez olduğu ortaya çıkmıştır. 1970'lerin başlarında, Yeni Sol hareket, iç ayrımlaşmalar ile resmi otoritelerin baskısı sonunda küçük gruplara bölünmüştür. Bu hareket, kapitalist ülkelerde bilinçlendirmeye az çok katkıda bulunmuştur. Bu arada, küçükburjuva radikalizmi temsil eden bu hareket, işçi sınıfından kopuk oluşu ve işçi sınıfının toplumu devrimci yoldan yeniden örgütlendirmedeki önder rolünü yadsımasından dolayı, tekelci devlet kapitalizmi karşısında tutunamamıştır.

Yeni–Thomascılık Katolik Kilisesi'nin *Aquinolu Thomas*'ın öğretisine dayanan resmi felsefi öğretisi. Papa XIII. Leo'nun bir genelgesiyle, Yeni–Thomascılık, Hıristiyan dogmalarına karşılık veren biricik doğru felsefe olarak tanınmıştır. 1889'da, Belçika'da Louvain'de bir Yüksek Felsefe Kurumu kurulmuştur. Bu kurum, bugün için de Yeni–Thomascılık'ın uluslararası merkezidir. Yeni–Thomascılık öğretisi, Katolikler'in çok sayıda olduğu (Fransa, İtalya, Batı Almanya, Birleşik Devletler ve Latin Amerika ülkeleri gibi) ülkelerde yaygınlık kazanmıştır. Yeni–Thomascılar arasında *Martain*, E. Gilson (Fransa), K. Rahner, (Belçika), *J. de Vries*, F. Van Steenberghen (Batı Almanya), G. Wetter (Avusturya), J. Bochenski gibi kişiler de yer almaktadır. Yeni–Thomascı felsefe, *klerikalizm*'in ideloojik dayanağı olarak hizmet eder. «Felsefe teolojinin hizmetkârıdır» ilkesi, Yeni–Thomascılık'ın temelini oluşturur. Yeni–Thomascılar, tinsel, tanrısal ilk ana öğe olarak gördükleri «salt varlık»ı en yüksek gerçeklik olarak alırlar. Yeni–Thomascılar, yanlışlaştırılmış Aristotelesci biçim ve madde, gizilgüç ve etki (olanak ve gerçeklik) kategorileri ile varoluş ve öz kategorilerinin dinsel dogmalarını tanıtlamada kullanırlar. Yeni–Thomascı kurgusal kurulmalar, varlı-

ğın en ilk nedeni ve bütün felsefi kategorilerin en ilk temeli olarak Tanrı'nın kabul edilmesiyle sonuçlanır. Çağdaş doğa bilimi kuramlarının dinsel yorumu, Yeni–Thomascılık'ta geniş bir yer tutar. 2. Vatikan Kurulu'ndan (1962/65) sonra kendi biçimini alan Yeni–Thomascılık'ın yeni siyaseti, Thomacılık ilkelerinin *varoluşçuluk*'un, *fenomenoloji*'i, *felsefi antropoloji*'nin ve modern felsefi idealizmin önermeleriyle birleştirilmesi yoluyla Yeni–Thomascılık'a göre, tarih süreci her bireyin davranışını yöneten doğaüstü güçlere dayanır. Böylelikle, insanın dünya tarihi üstündeki etkinliği, fiilen ortadan kaldırılmış olmaktadır. Yeni–Thomascı sosyoloji, kilise yönetiminin varolacağı ideal bir toplum gibi ütopyacı bir düşünceye dayanır.

Yermerkezcilik bak. Güneşmerkezcilik ve Yermerkezcilik.

Yetenekler Geniş anlamda, bireyin davranışlarını düzene koyan ve bireyin etkinliğinin koşulu olarak hizmet eden psişik temel özellikler. Bireyin en evrensel Yetenekler'i insanın bütün bir filogenetik ve ontogenetik gelişimi içinde gelişen duyusal güçleridir. Özel anlamda, Yetenekler, bireyin belirli, tarihsel olarak evrilmiş mesleki bir etkinlik tipine karşılık veren bir dizi psişik temel özellikleri gösterir. Bunların oluşması, kendi toplumsal–tarihsel gelişmesi boyunca insanlığın işlemiş olduğu etkinlik biçimlerinin birey tarafından edinilmesini gösterir. Nitekim, insanın Yetenekler'i yalnızca kendi beyninin etkinliğine, kalıtımsal olarak edindiği kendi anatomik ve fizyolojik özelliklerine, eğilimlerine, beceri ve alışkanlıklarına değil, ama hepsinden önce, insanlık tarafından ulaşılmış bulunan tarihsel düzeye de dayanır. Bu anlamda, insanın Yetenekler'i emeğin toplumsal örgütlenimiyle ve buna karşılık veren eğitim sistemine yakından bağlıdır. Yetenekler'in niteliksel düzeyi, (özgün, yetkin ve toplumsal önem taşıyan bir sonuç elde etme olanağını veren Yetenekler'in bir toplamı olan) yeti kavramı ile (belli bir yararcılık alanında temel değişimlere yol açan Yetenekler olarak) daha kavramıyla dile getirilir. Herkese çeşitli meslekleri ve çeşitli etkinlik biçimlerini uygulama olanağı tanıyacak biçimde, insanın Yetenekler'inin çokyönlü gelişmesi, komünizmin kurulmasının başlıca görevlerindendir.

Yeterli Neden İlkesi Genel bir mantık ilkesi. Bu ilkeye göre, bir önerme, yeterli neden gösterildiği zaman doğrudur. Yeterli Neden doğru kabul edilen ve kendisinden mantıksal bir sonuç çıkarılan bir önermedir (ya da bir dizi önermedir). Nedenin doğruluğu pratikte deneyle gösterilebileceği gibi, öbür önermelerin doğruluğundan da çıkarılabilir. Yeterli Neden İlkesi, mantıksal olarak doğru düşünmenin özsel özelliklerinden biri olarak tanıtlanabilirliği gösterir. Yeterli Neden İlkesi, çok önceki mantık sistemlerinde (örneğin, *Leukippos* ve *Aristoteles*'te) yer almakla birlikte, ilk kez, *Leibniz* tarafından ortaya konmuştur. Yeterli Neden İlkesi, genel bir metodolojik ilkedir.

Yin ve Yang Eski Çin felsefesinin temel kavramları. *Değişimler Kitabı*'nda, bu kavramlar, doğadaki aydınlık ve karanlık, katılık ve yumuşaklık, erkek ve dişi ilkelerini göstermeye yarıyordu. Çin felsefesi geliştikçe, *Yin ve Yang* kavramları da, ışık ve karanlık, gün ve gece, güneş ve ay, gökyüzü ve yeryüzü, sıcak ve soğuk, pozitif ve negatif vb. karşıtların etkileşimini simgelemeye başlamıştır. *Yin* ve *Yang* kavramları, kurgusal yeni–Konfüçyüscü şemalar içinde, özeliikle de mutlak yasa, *li* öğretisi içinde olağanüstü soyut bir anlam kazanmıştır. Burada, doğadaki sürekli değişimin ana nedeni ve hareketin ana kozmik gücü olarak görülen karşıt güçlerin etkileşimi anlayışı, Çin filozoflarının diyalektik sis-

temlerinin ana içeriğini oluşturmaktadır. *Yin* ve *Yang* güçlerinin düalizmi öğretisi, Çin felsefesindeki diyalektik kurulmaların vazgeçilmez bir öğesidir. *Yin* ve *Yang* anlayışı, Çin'de kuramsal tıp, kimya, müzik, vb. ilkelerinin işlenişinde çeşitli biçimlerde ele alınmıştır.

Yoga (Z. Ö. ya da Z. S. 1. yüzyıllarda) Patanjali'nin kurduğu sanılan felsefi-dinsel bir Hindu öğretisi. Yoga, *Hinduculuk*'un başlıca ilkelerini paylaşmakla birlikte, bireysel ruhun yaradanla kaynaşmasının tek yolunun gerçekliğin ortadan kalktığı, bütün bütüne kendinden geçme ve vecd haline ulaşmak için yapılan bir temrin sisteminden geçtiğine inanır. Bu temrinler, eski çağlarda, insanların doğaüstü güçlere boyun eğmek ya da bu güçleri kendilerine maletmek için yaptıkları temrinlere dayanır. Patanjali, bu temrinleri bir sistem içine sokmuş ve Yoga Sutraları'nda bunların neler olduklarını açıklamıştır. Alt düzeyde Yoga olan Hatha Yoga, kişinin Raja Yoga'ya ulaşmasını sağlayacak bedensel denetimi elde etmesine yönelik, fiziksel yöntemlerdir; Raja Yoga ise, kişiyi gerçeklikten bütün bütüne kopmaya götürecek, psişik bir temrinler sistemidir. Yoga dolayısıyla, kişinin gözle görülmez hale gelebileceği, olağanüstü boyutlara girebileceği, istediği herhangi bir yere ulaşabileceği, binlerce kilometre uzaktan nesneleri «görebileceği», başkalarının düşüncelerini okuyabileceği, ölmüş kişilerle konuşabileceği öne sürülür. Yoga temrinleri, bir manevi «kurtuluş» biçimi olarak, Hindistan'da birçok dinlere girmiştir. Hatha Yoga, hiçbir ciddi gerekçe gösterilmeden, bütün hastalıklar için evrensel bir iyileştirme ve olağanüstü ileri bir beden sağlığı yöntemi olarak gösterilmektedir; ama ancak, bazı Yoga Yöntemleri (örneğin, soluma teknikleri) fizikoterapide uygulanabilmektedir.

Yorum ve Model *Mantıkötesi* ve *matematikötesi*'nde olduğu kadar genel olarak bilimde de önemli bir rol oynayan semantik kavramlar. Geniş anlamda, Yorum, bir *hesap*'taki başlangıç önermelerini anlamlandırmak olup, bunun sonucunda, belli bir hesaptaki bütün düzgün kurulmuş önermeler anlam kazanır. (bak. *Düzanlam ve Anlam; Ad; Mantıkçı Semantik*). Bu nedenle, yorumlanmış bir hesap, anlamları olan çeşitli önermelerin formüllendirilip tanıtlandığı, biçimselleştirilmiş bir dildir. Biçimsel bir Yorum tanımı, Model kavramından yararlanılarak yapılabilir. Örneğin, bir hesapta belirli bir önermeler sınıfını alalım; eğer bu önermelerdeki bütün değişmezlerin yerine bunlara karşılık veren tipte (bak. *Tipler Kuramı*) değişkenler koyacak olursak, önermesel bir işlevler sınıfı elde etmiş oluruz (bak. *Yüklem*). Bu sınıfın önermesel işlevlerinden birini gören herhangi bir nesne dizisine belli bir önermeler sınıfı ile ona karşılık veren hesabın Model'i denir. Hesabın Model'i kavramı, Yorum kavramının getirilmesine yarar. Özel olarak kurulmuş ya da çıkarılmış Model'e hesabın Yorum'u denir. Buna karşılık, Yorum kavramı, mantıksal ve olgusal *doğruluk* ile çözümsel ve bireşimsel önermeleri belirlemede kullanılır. Mantık sistemlerinin modelleri kuramı, *Tarski* ve *Carnap* ile A. İ. Maltsev gibi Sovyet matematikçilerinin çalışmalarıyla gelişirilmiştir. Doğa bilimlerinde, Model kavramı, «modellendirilen» ve «modellendiren» sistemlerdeki eşbiçimliliğe dayalı olarak farklı anlamda kullanılır (bak. *Modellendirme*).

Yöntem En genel anlamda, bir amacı ulaşma aracı, etkinlik oluşturmanın belirli bir yolu. Bir bilme aracı olarak Yöntem, ele alınan konuyu zihinsel olarak yeniden üretme tarzıdır. Yeni bilgi elde etmenin en asal koşulu bilimsel Yöntem'in bilinçli olarak uygulanmasıdır. Bilimsel düşünce, bilme sürecinde şu gibi genel ilkeleri içerir: *Tümevarım, tümdengelim, çözümleme* ve *bireşim, benzeştirim, karşılaştırma, de-*

ney, gözlem. Bütün Yöntemler'in temelinde gerçekliğin nesnel yasaları yatar. Onun için Yöntem ayrılmaz biçimde kurama bağlıdır. Somut bilimlerin özel Yöntemler'i vardır, çünkü bu bilimler özgün incelemelere dayanır. Somut bilimlerden farklı olarak, felsefe, genel bilme Yöntemi'ni, maddeci *diyalektik*'i ortaya koyar. Diyalektik Yöntem'in nesnel temeli maddi dünyanın gelişmesinin en genel yasalarına dayanır. Bu Yöntem, öbür bilimlerdeki Yöntemler'in yerini almaz, onların ortak felsefi temeli olup, bütün alanlar için bir bilme aracı görevi görür. Diyalektik, aynı zamanda, dünyayı dönüştürme Yöntem'idir. Diyalektik maddeci Yöntem karşısında, idealist diyalektik ile metafizik yer alır.

Yurkeviç, Pamfil Daniloviç (1826–1874) Rus idealist filozof ve teolog. «*İnsan Ruhu Bilimi Üstüne*» (1860) başlıklı yazısında, Yurkeviç, idealist bir konumdan *Çernişevski*'nin felsefede antropoloji ilkesi üstüne çalışmalarını çürütmeye çalışmıştır. Yurkeviç, insanın psişik yaşamının maddeci açıdan açıklanışını reddetmiş, bunun karşısına ruh ve bedenin birliği üstüne Hıristiyan anlayışı getirmiştir. Bu anlayışa göre, bilim manevi yaşamın açıklanışına girişmemelidir, çünkü böyle bir şeyin bilebilme olanağı yoktur. «Tartışmadaki Değerler» (1861) başlıklı yazısında, Çernişevski, Yurkeviç'in dinsel idealizminin tutarsızlığını göstermiştir.

Yurtseverlik Ahlaki ve siyasi bir ilke ve toplumsal bir duygu. Bu ilke ve duygunun içeriği anayurt sevgisi, anayurda bağlılık, onun geçmişi ile bugününden onur duymak ve çıkarlarını savunmaya hazır olmaktır. Tarihsel olarak, kişinin kendi yurduna, diline ve geleneklerine bağlılığı gibi Yurtseverlik öğeleri çok eskilere uzanır. Uyuşmayan toplumlarda, Yurtseverlik, sınıfsal bir nitelik taşır, çünkü her sınıf kendi anayurduna olan tavrını kendi özel çıkarları içinde dile getiirir. Kapitalizmde, *uluslar* ve ulus–devletler oluştuğundan, Yurtseverlik, toplumsal bilincin bütüncül bir bileşkeni haline gelir. Burjuva toplumun gelişmesi içinde sınıfsal uyuşmazlıklar derinleştikçe, Yurtseverlik'in ilişkili doğası da önplana çıkmaya başlar. Burjuva yönetiminin kurulmasıyla birlikte Yurtseverlik de, daha önce feodalizme karşı mücadelede olduğunun tersine, bütün ulusun beklentilerini yansıtmaktan çıkar; sömürücü sınıfın dar çıkarları düzeyine düşerek, *milliyetçilik* ve şovenizmle birleşir. Küçükburjuva Yurtseverlik, ulusal darkafalılık ve bencillik özelliğiyle gözeçarpar, çünkü küçükburjuvazinin anayurda olan tavrı toplumsal ilerlemenin gereksemeleriyle değil, dar bencilce çıkarlarca belirlenir. Burjuva toplumda, ancak proletarya gerçek ulusal çıkarları dile getirme, dolayısıyla gerçek Yurtseverlik'in taşıyıcısı olma durumundadır. Sosyalist bir devrimle Yurtseverlik'in toplumsal içeriği de değişime uğrar, bütün emekçi halkın onuru Yurtseverlik'in ana öğesi haline gelir. Böylelikle, yeni, bütün halkın sosyalist Yurtseverlik'i biçimlenir. Sosyalist Yurtseverlik, ayrılmaz bir biçimde enternasyonalizm'e bağlıdır. Kişinin kendi anayurduna bağlılığı kadar, bütün sosyalist dünya topluluğu ile bütün dünyada emekçi halkın anti–emperyalist mücadelesine bağlılığı da Sosyalist Yurtseverlik'in başlıca özelliğidir.

Yuşkeviç, Pavel Solomonoviç (1873–1945) Rus felsefe literatürü yayımcı ve çevirmeni; 1920'lerde siyasal etkinliklerden ayrılan Sosyal Demokrat ve Menşevik. *Materialism i kritiçeski realism* (1908, Maddecilik ve Eleştirel Gerçekçilik) adlı kitabında, Yuşkeviç, Machcı ve öznel idealist bir açıdan, Marxçılık felsefesini eleştirir. Yuşkeviç, *ampriosembolizm*'i vaazetmiştir. *Mirovozreniye i mirovozreniya* (1912, Dünyagörüşü ve Dünyagörüşleri) adlı yapıtında, Yuşkeviç, felsefi yaratıcılığın kendine özgü

karakteri dolayısıyla idealist mithosları doğrulamaya çalışır. Yuşkeviç'e göre, *felsefe, bir bilim olmayıp, yarı–sanatsal,* düşünsel–coşkusal görüşün bir sonucudur. Bu anlayış, Yuşkeviç'i *James, Dilthey* ve *Nietzcshe*'ye yaklaştırır. Lenin, Yuşkeviç'i *Materyalizm ve Ampriokritisim*'de eleştirmiştir.

Yüceltme Toplumsal beğeni görmeyecek (aşağı, bayağı) istek ve amaçların toplumsal beğeni görecek (yüksek) olanlara çevrilmesi. S. Freud'a göre, Yüceltme, toplumsal beğeni görüp ahlakça mahkûm edilenlere dönüşen içgüdülerin enerjisiyle, cinsel olanın dışındaki amaçlara çevrilen bir cinsel dürtü *(libido)* sürecidir. Freud, dinlerin dinsel törenlerin, sanatların, toplumsal kurumların, bilimlerin ortaya çıkmasını ve insanlığın gelişmesini Yüceltme terimleri içinde açıklamıştır. Burjuva *felsefi antropoloji*'ye (M. Scheler) göre, Yüceltme yeteneği doğadaki bütün örgütlenim biçimlerinde vardır. İnsansa doğadaki nihai Yüceltme'*dir. Scheler, insanda yıkma eğilimleri uyandıran bugünkü kültürdeki «aşırı entellektüelleşme»yi göstermek için «Üstün–Yüceltme» terimini ortaya atmıştır. Tinsel olanın ilkel dürtülerin dönüşütülmüş enerjisi olduğunu söyleyen Yüceltme kuramı, en sonunda, toplumsal olanı biyolojik olana indirgediği gibi, kültürel ve tarihsel süreçlerin kendine özgü özelliklerini ve karmaşıklığını açıklama gücünde de değildir.

Yüce–Olan İnsanların yaşamları ya da ve insanlığın yazgısı üstünde etkili, büyük toplumsal önemde fenomen, olay ve süreçlerin özünü dile getiren bir estetik kategorisi. Yüce–olan olarak görülen olay ve fenomenler, insan tarafından bütün bayağı ve adi şeylerin tam karşıtı olarak estetik biçimde algılanan şeyleri gösterir. Yüce–olan, insanı sıradan, basbayağı olanın üstüne yükselterek kendisinde yüksek ideal-

ler için mücadeleyi esinlendiren coşku ve duygular uyandırır. Yüce–olan, *güzel–olanla* yakından bağıntılı olduğu gibi, güzel–olan gibi, ileri bir estetik *ideal*'in cisimleşmesidir de. (Güzel–olanla karşılaştırıldığında) Yüce–olan'ın ayırt edici özelliği şudur: Yüce–olan, sınırsız olanakları bulgulama ve insanın dünyada karşılaştığı büyük işlerin üstesinde gelmeye en içinden hazırlıklı olmasıdır. Böyle bir şey, bu olanakların ve işlerin anlık bir hareketle üstesinden gelinemeyecek denli geniş ve büyük olduğunu, ancak uzun tarihsel bir süreç sonucunda yerine getirilebileceğini gösterir. İdealist kuramlar, Yüce–olan'ı tanrısal sonsuzluk ve önsüz sonsuzluk düşüncesine bağlarlar. Marxçı estetik ise, Yüce–olan'ın köklerini nesnel gerçeklikte, insanın nesnel gerçekliği dönüşüme uğratmaya ilişkin tavrında görür ve Yüce–olan'ı insan başarısının güzelliği, yaratıcı çalışmanın büyüklüğü olarak alır. Bu anlamda, Yüce–olan, kahramansı–olana yaklaşır. Sanatlar, insanın yüksek beklentilerinde, gözüpekliğinde, uyandırdığı hayranlık ve esinde Yüce–olan'ı gösterir.

Yüklem Geleneksel mantıkta bir önermenin iki öğesinden biri, önermenin öznesine ilişkin bir şey belirten öğe. 19. yüzyılın sonlarına kadar, mantıkta özne, bir kural olarak, tümcedeki dilbilgisel öznеyle, Yüklem de, örneğin, bir sıfatla dile getirilen bileşken yüklemin ad yanıyla özdeşleştiriliyordu. Böylece, yüklemin biçimi (eylem bağı), nesnenin (öznenin) belli bir temel özelliğini gösterecek biçimde, özniteliksel bağıntıya indirgeniyordu. *Matematiksel mantık*'ın gelişmesi, bu görüş açısının değişmesine yol açmıştır. Önermenin mantık yapısı üstüne çağdaş anlayışa göre, geleneksel Yüklem ve özne kavramlarının yerine, kesin matematiksel işlev kavramları ile kanıtları getirilmektedir. Buna uygun olarak, Yüklemler, dizilerle (nesne–alanlar'la) tanımlanmaktadır; burada, bu dizi öğeleri,

kendilerine karşılık veren değişkenlerin ya kanıtları ya da anlamlarıdır. Yüklem'le ilgili yeni yorum, mantıksal söylemi, daha genellendirir; böyle bir şey, kıyaslamalı ya da kıyaslamalı–olmayan *çıkarsamalar*'ın birleştirilebilmesine yol açarken, bilimsel kuramlarda önermelerin biçimselleştirilmesi için geniş olanaklar da açılmaktadır (bak. *İşlev; Yüklem Hesabı*).

Yüklem Hesabı Önermelerin iç yapısına dayalı hesapları biçimselleştirme yoluyla, *önermeler hesabı*'nın uzandırılması. Yüklem Hesabı formülü, *yüklem* kavramını nesnenin birkaç değişkeninden getirerek uzandırılır.

Yüklemin Nicelendirilmesi Bir önermenin *yüklem*'inin mantıksal niceliğinin kesinleştirilmesi. Geleneksel biçimsel mantıkta, önermeler, *özne*'nin alanına göre ikiye ayrılır: Tümel önermeler (örneğin, «bütün kareler dikdörtgendir») ve tikel önermeler (örneğin, kimi öğrenciler sporcudur»). *Hamilton,* yüklemin alanının da gözönüne alınmasını önermiştir. Nitekim, yüklemin kendi bütün alanı içinde alınmadığı ve Hamilton'un tümel–tikel ve tikel–tikel adını verdiği iki olumlayıcı önerme yanısıra, yüklemin kendi bütün alanı içinde alındığı iki önerme daha vardır: Tümel–tümel (örneğin, «bütün eşkenar üçgenler eşkenar ügendirler») ve tikel–tümel (örneğin, «bazı ağaçlar meşe ağacıdır» Yüklemin bu gibi Nicelendirilmesi, bir önermenin bir denklem olarak alınmasını olanaklı kılar.

Yüklemsiler *Aristoteles* mantığındaki yüklem tipleri. Aristoteles, dört Yüklemsi adı sayar: Tür, cins, temel–özellik ve araz. Yüklemsiler, bireysel adların karşıtıdır; çünkü bu ikincisi, Yüklemsi'den farklı olarak, yüklemler olarak kullanılamaz.

Yüksek Sinir Etkinliği Beyin yuvarları korteksinde geçici çağrışımlar oluşturan karmaşık süreçler bütünü. *Pavlov*'un öğretisi ile modern Yüksek Sinir Etkinliği kuramı, yüksek düzeyde gelişmiş organizmaların kendilerini değişen çevre koşullarına uyarlamalarını olanaklı kılan sinirsel etkinliğin kendine özgü çalışmasını açığa koyar. Yüksek Sinir Etkinliği, bireysel deneyim sırasında bir organizmanın edindiği koşullu tepkilere dayanır. Hayvanların Yüksek Sinir Etkinlik'i, birinci işaret *sistemi yoluyla* dış etkenlere doğrudan doğruya karşılık verir. İnsansa, başlıcalıkla daha yüksek, ikinci işaret sistemini kullanır. Burada, tepki, *konuşma* yoluyla gösterilir. Konuşma dünyası, insanı gerçekliğin soyut *kavramlar* ve karmaşık *çıkarsamalar* halinde, çok daha derin ve genelleştirilmiş bir yansımasını verebilmesine olanak tanır. Yüksek Sinir etkinliği öğretisi, psişik etkinliği yöneten fizyolojik temeli ve yasaları ortaya koyar. Böyle bir şey, insan bilincinin kökeni ve gelişmesi üstüne bilgiyi kolaylaştırdığı kadar, bilincin yüksek düzeyde örgütlenmiş maddenin, beynin bir işlevi olduğunu söyleyen maddeci felsefeyi de doğrular.

Z

Zaman ve Mekân (Uzay) *Madde*'nin temel varoluş biçimleri. Filozoflar, başlıcalıkla, Zaman ve Mekân'ın maddeyle ilişkisini, yani Zaman ve Mekân'ın gerçek mi, yoksa yalnızca insanın bilincinde varolan salt soyutlamalar mı olduğu sorusuyla ilgilenirler. İdealist filozoflar, Zaman ve Mekân'ı ya bireysel bilinç biçimleri olarak *(Berkeley, Hume, Mach)* ya duyusal gözleyişin a priori biçimleri olarak *(Kant)* ya da mutlak tinin kategorileri olarak *(Hegel)* görürler. Maddecilik, Zaman ve Mekân'ın nesnelliğini vurgular. Zaman ve Mekân, maddeden ayrılamaz, Zaman ve Mekân'ın tümelliğini veren de budur. Mekân, aynı anda varolan nesnelerin dağılımını dile getirirken, Zaman birbirini izleyen fenomenlerin varoluşları arasındaki ardardalığı dile getirir. Zaman geriye çevrilemez, yani her maddi süreç tek bir yönden, geçmişten geleceğe doğru gelişir. Diyalektik maddecilik, Zaman ve Mekân'ın hareket halindeki maddeyle basit dış bağıntısından değil, Zaman ve Mekân'ın özünün hareket olduğu, dolayısıyla madde, hareket, Zaman ve Mekân'ın ayrılmaz olduğu olgusundan yola çıkar. Bu düşünce, modern fizikte de onaylanmıştır. 18. ve 19. yüzyılın doğa bilimleri, Zaman ve Mekân'ın nesnelliğini kabul ederken, *Newton*'u izleyerek, bunları birbirinden kopuk, kendinle bağımlı, madde ve hareketten bütün bütüne bağımsız şeyler olarak görmüştür. *(Demokritos, Epikuros* vb.) ilkçağ doğa filozoflarının atomcu görüşlerini izleyen doğa bilimciler, 20. yüzyıla gelene kadar mekânı mutlak, her zaman ve her yerde aynı ve hareketsiz olan boşlukla özdeşleştirmişler bu arada, Zaman'ı hep aynı hızda akan bir şey olarak almışlardır. Modern fizik, boş bir hazne olarak Mekân ve uçsuz bucaksız Evren'de hep aynı Zaman anlayışını bir yana atmıştır. Einstein'in *görecelik kuramı*'nda varılan sonuç, zaman ve Mekân'ın kendi başlarına, maddeden yalıtık bir biçimde varolmadıklarını, kendi bağımsızlıklarını yitirerek tek ve değişken bir bütünün yanları olarak ortaya çıktıkları evrensel bir etkileşimin yanları olduklarını belirtir. Genel görecelik kuramı, zamanın akışı ile cisimlerin uzamının bu cisimlerin hareket ettikleri hıza bağlı olduğunu, dört boyutlu süreliliğin (zaman–mekân) yapısı ya da temel özelliklerinin maddenin kütlesinin birikimine ve bunun yol açtığı çekim alanına göre değiştiğini tanıtlamıştır. *Lobaçevski*, Riemann, Gauss ve Bolyai'nin düşünceleri, bugünkü Zaman ve Mekân kuramına çok şeyler katmıştır. Eukleidesci–olmayan geometrilerin bulgulanması, deneyimin ötesinde kalan duyusal algı biçimleri olarak Zaman ve Mekân üstünde Kant'ın öğretisini çürütmüştür. *Butlerov*, Y. Fyodorov ile onları izleyenlerin araştırmaları, mekânsal özelliklerin maddi cisimlerin fiziksel doğasına bağımlılığını ortaya koyduğu kadar, maddenin fiziko–kimya özelliklerini atomların mekânsal dağılımına bağımlı olduğunu da

ortaya koymuştur. Zaman ve Mekân üstüne getirilen tutarsız görüşler, idealistler tarafından Zaman ve Mekân'ın nesnelliğini yadsımada kullanılmaktadır. Diyalektik maddeciliğe göre, insan bilgisi geliştikçe, Zaman ve Mekân'ın nesnel varlığı üstüne de çok daha derin ve doğru bir anlayış gelişecektir.

Zegalgin, İvan İvanoviç (1869–1947) Mantıkçı ve matematikçi, Moskova Üniversitesi profesörü; *Sovyet matematiksel mantık* okulunun kurucularından. 1927/28'de, Zegalgin, iki figürlü, («tek» ve «çift») bir aritmetik biçimi içinde, bir önermeler mantığı getirerek, mantık sorunlarının çözümüne büyük bir yalınlık kazandırmıştır. Alışılageldik mantık işlemlerinden farklı olarak, Zegalgin'in getirdiği mantık, bitiştiricileri değil, aritmetikteki tek ve çift rakamlar gibi kullanılan ayrılıkları kullanır.

Zen Buddhacılık *Buddhacılık*'ta bir akım. 6. yüzyılda Çin'de ortaya çıkmış, Japonya'da yaygınlık kazanmıştır. Zen Buddhacılık, Buddha'nın ve bütün yaratıkların tek bir özü olduğunu, doğal yol *tao*'nun bütün kuramsal yöntemleri aştığını postulalaştırmıştır. Öbür Buddhacı okullara benzemez olarak, Zen Buddahcılık, «ani uyanma»yı, hakikatin kavranışını vaazeder. Zen Buddhacılık'ın akıldışıcılığı ve sezgiciliği kadar, kendine özgü dinsel törenleri de, Batı Avrupalı ve Amerikalı filozoflar arasında özellikle son zamanlarda büyük ilgi çekmiştir.

Zenon, Citiumlu (Z. Ö. 336–264) Stoacı okulun kurucusu. Kıbrıs'ta Citium'da doğmuş olan Zenon, (adını *stoa poikile* freskle süslü revaktan alan) kendi stoacı okulunu, Z. Ö. 308 yılında, Atina'da kurmuştur. Zenon'dan ancak birkaç parça günümüze kalmıştır. Zenon, felsefeyi üçe ayırır: Mantık, fizik ve etik. Zenon, «katelepsis» (kavrąm) terimini getirmiştir. Zenon'a göre, idea, şeylerin zihindeki damgasıdır. Zenon, imgeyi gerçekliğin kavranmasına bağlı olarak hakikatin ölçütü olarak görmüştür.

Zenon, Elealı (Z. Ö. 490–430) Yunanlı filozof, Elea okulunun bir temsilcisi (bak. *Elealılar*). Zenon, felsefeye diyalog biçimini getiren kişidir. Zenon, hareketin diyalektik doğası üstüne negatif biçimde önemli sorular koyan mantık paradokslarıyla tanınır. Zenon'a göre, varlık çelişmezlik içindedir; dolayısıyla çelişkili varlık aldatıcı varlıktır. Zenon'un paradoksları, 1) şeylerin çoğulluğunu kavramanın mantıkça olanaksızlığını; 2) hareketin çelişkiye yol açtığını tanıtlamaya varır. Zenon'un hareketin olanaksızlığı üstüne en tanınmış paradoksları, «Akhilleus ile Kaplumbağa» ile «Uçan Ok» paradoksларıdır (bak. *Aporia*). Zenon'un kanıtlarını ele alan Lenin, Hegel'in bu kanıtları karşı çıkmakta haklı olduğunu belirtmiştir. Nitekim, hareket etmek demek, hem bir yerde olmak, hem de aynı zamanda olmamak demektir; hareketi olanaklı kılan, zaman ve mekânın sürekliliği ve kesikliliğinin birliğidir.

Zerdüştçülük Düalist bir eski İran dini. Zerdüştçülük'ün ortaya çıkışı, mithossal peygamber Zerdüşt'e bağlanır. Zerdüşçülük, Z. Ö. 7. yüzyılda tam olarak biçimlenmiştir. Zerdüştçülük'ün odak noktası, dünyada iki karşıt öğe arasında, yani aydınlık tanrısında cisimleşen iyi ile karanlık tanrısında cisimleşen kötü arasında sürekli mücadele öğretisidir. Zerdüştçülük'te dünyanın sonu, öbür dünyada yargılanma, ölümden sonra diriliş ve bir bakireden dünyaya gelen bir kurtarıcının dünyayı kurtaracağı üstüne eskatolojik düşüncelerin, *Yahudilik* ile *Hıristiyanlık* üstünde büyük etkisi olmuştur. Zerdüştçülük, bugun için, Hindistan'da Farsilik biçiminde sürdüğü gibi, eski düalist düşüncelerini korumakla birlikte, tek bir tüm güçlü Tanrı kavramını geliştirmiş bulunmaktadır.

Zincirleme Kıyas Bir kıyas zinciri; burada, bir önceki her kıyasın sonucu öncüllerden biri çekimser bir içerme olarak, bir sonraki kıyasın bir öncülünü oluşturur.

Zorunluluk bak. Zorunluluk ve Rastlantı; Özgürlük ve Zorunluluk.

Zorunlu Önerme Tartışma ötesi tanıtlanan; mutlak doğruluk anlamına gelen bir terim; *Aristotoles* bu terimi mutlak doğru önermelerden tümdengelimsel olarak çıkarılan kesin asli bir tanıtı göstermek için kullanmıştır. Aristoteles, kıyası zorunlu önermesel bilginin bir aracı olarak görür. «Zorunlu Önerme» terimi, zorunlu bir yargıyı olanaklı (sorunsal) bir yargı ile gerçeklik yargısından (yalın önermeden) ayırmada kullanılır.

Zorunluluk ve Rastlantı Fenomenlerin *öz*'ü ile kendilerini gösterişleri arasındaki ilişkiyi yansıtan felsefi kategoriler. Kendi özlerini gerçekleşmesi ve gelişmesi olan fenomenler zorunlu genomenlerdir; tekil, benzersiz fenomenler ise, rastlantısal fenomenlerdir. Başka bir deyişle, Zorunluluk, belli koşullar altında olması gerekli olandır. Rastlantı ise, fenomenlerin özünde değil, belli fenomenler üstünde başka fenomenlerin etkisinde yatar. Rastlantı, olabilir de, olmayabilir de; şu biçimde de olabilir, bu biçimde de. Fenomenlerin karşılıklı bağıntısı ve gelişmesine metafizik, akılcı–ampirik bir yaklaşım, çözülemeyecek çelişkilere yol açar. Öte yandan, bütün fenomenler, olaylar vb. bir nedene dayanır, bu nedenle ortaya çıkarlar. Öte yandan, fenomenlerin, olayların ortaya çıkışı, belli bir nedeni etkili kılan, sonsuz sayıda, çeşitli koşullara dayanır; bu gibi koşulların hiç kestirilemeyen biçimde biraraya gelişleri, bu fenomenlerin zorunlu ya da rastlantısal olayların ortaya çıkmasına neden olur. Bu çelişkiyi çözemeyen metafizik düşünme ya her olayın ta en başından belirlenmiş olduğunu söyleyen *kadercilik*'e, ya da olayların en son çözümlemede rastlantısal bir karmakarışıklık içinde olduğunu söyleyen *görececilik*'e ya da belirlenemezciliğe (bak. *Belirlenmecilik ve Belirlenmezcilik*) düşer. Bu her iki durumda da bilinçli insan etkinliği yararsızdır. Zorunluluk ile Rastlantı arasındaki iç karşılıklı bağıntı, ancak tek tek olayların benzersiz biçimi içinde oluş olarak, diyalektik gelişme süreci anlayışıyla, ana *çelişkiler*'in belli bir biçimde çözüme uğratılmasıyla kavranabilir. Herhangi bir süreç, zaman ve mekânda olgunlaşmış bir çelişkinin çözüme uğramasıdır. Olgunluk noktasına ulaşan çelişki, zorunlu olarak çözüme uğrar, ancak bu süreç, belli bir anda ve belli koşullar altında, daha geniş bir tabana oturan çeşitli olay ve fenomenler bu sürecin içine katılabileceğinden, arızi olabilecek değişik biçimler alabilir. Nitekim, Zorunluluk, yani bir çelişkinin kaçınılmaz olarak çözüme uğrayışı, yoluyla, rastlantı yoluyla ortaya çıkar; rastlantı, burada, Zorunluluk'un bileşken bir parçası ve kendini gösterme biçimi olarak yer alır. Bilinçli bir insan etkinliği, çeşitli tek tek, rastlantısal olay ve durumlar ile bunların ortak zemini arasında bir bağlılaşım kurmaya, varolan çelişkileri çözmenin çeşitli yollarını göstererek, bu durumları değiştirmeye çalışır. Marxçı felsefe, her olayda, her zaman için, asli (zorunlu) ve asli–olmayan (rastlantısal) özellikleri ayırt edebilme olanağı olduğu düşüncesinden yola çıkar. Zorunluluk ve Rastlantı, birbiri olmaksızın varolamayan, diyalektik karşıtlardır. Rastlantı'nın gerisinde, her zaman için, Zorunluluk, doğa ve toplumda gelişmenin akışını belirleyen bütün fenomenlerin zorunlu temeli yatar. Engels'in de ortaya koymuş olduğu gibi, «yüzeyde gidip gelen bir arazin altında her zaman fiilen, iç, gizli yasalar vardır; bütün sorun, bu yasaları bulup ortaya çıkarmaktır» (K. Marx ve F. Engels, *Seçilmiş Yapıtlar*, cilt 3, s. 366). Bilimin görevi, rastlantısal

bağıntıların arkasında yatan fenomenlerin zorunlu temelini bulup çıkarmaktır; burada rastlantıların sayısı ne denli çok olursa olsun, bunlara önünde sonunda nesnel yasalar hükmeder. Diyalektik maddecilik, Zorunluluk ve Rastlantı arasındaki bağıntının görülmesine yardım etmekle kalmaz, bunu yorumlar da. Çağdaş bilim, Zorunluluk ve Rastlantı üstüne diyalektik maddeci sonuçları zenginleştirir (bak. *Olasılık Kuramı; İstatistik ve Dinamik Yasalar*).

Aziz Çalışlar'ın dilimize kazandırdığı **Felsefe Sözlüğü**, İvan Frolov yönetiminde Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi üyelerince 1984 yılında hazırlanmıştır. Felsefenin yanısıra, doğa bilimleri ve sosyal bilimleri de kapsamaktadır. Felsefe ile bu bilimler arasındaki sıkı bağlantıyı ortaya koymakta, başka bir deyişle, bir zamanlar felsefe alanı içinde yer alan ontoloji, epistemoloji, mantık, etik, estetik, psikoloji, sosyoloji ve tarih'ten başka fizik, kimya, biyoloji, astronomi gibi doğa bilimleri; iktisat, siyaset gibi sosyal bilimleri de organik bir biçimde ele alınmakta. Bütün bu bilimlerin göreceli olarak elde ettikleri sonuçların ortak noktaları bilimsel bir mutlaklık içinde gösterilmektedir.

Özenli Türkçesiyle Felsefe Sözlüğünü dilimize aktaran Aziz Çalışlar, 1965 yılından bu yana yazarlık ve çevirmenlik yapmaktadır. Cem Yayınevinde «Günümüzde Sanatsal Kültür ve Estetik» (1982), «Ulusal Kültür ve Sanat» (1988) ve «Felsefenin Neresindeyiz» (1989) adlı kitapları da yayınlanan Aziz Çalışlar, felsefeyle yakından ilgilendi ve 1986 yılında kurulan «Felsefe Dergisi»nin yönetmenliğini yaptı. Bu sözlüğe temellik eden ve 4. basımı 1980 yılında yayımlanan «Materyalist Felsefe Sözlüğü»nü de (1972) Türkçeye kazandıran Çalışlar'ın sanat, estetik ve felsefe konularında birçok kitabı bulunmaktadır.

ISBN 975 – 406 – 346 – X